

Ігор Райківський

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ В ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

*Присвячую своїм батькам
Ользі Миколаївні та
Ярославу Васильовичу*

Кордон між Російською та Австро-Угорською імперіями в ХІХ ст.
На фото – прикордонний пост біля Підволочиська, розташованого на
Тернопільщині на правому березі р. Збруч (на кордоні з сучасною
Хмельницькою областю)

Ministry of Education and Science of Ukraine
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Institute of History, Political Science and International Relations

IGOR RAIKIVSKYI

**THE IDEA OF THE UKRAINIAN NATIONAL
UNITY IN THE COMMUNITY LIFE OF
GALICIA IN THE XIXth CENTURY**

Ivano-Frankivsk – 2012

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії, політології і міжнародних відносин

ІГОР РАЙКІВСЬКИЙ

**ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЄДНОСТІ В ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ
ГАЛИЧИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Івано-Франківськ – 2012

УДК 94 (477.83/.86)
ББК 63.3 (4 Укр) 52
Р18

**Рекомендовано до друку
Вченою радою Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника**

Рецензенти:

- Олександр Петрович Реєнт**, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України, голова Національної спілки краєзнавців України
- Олександр Володимирович Добржанський**, доктор історичних наук, професор, директор Інституту історії, політології і міжнародних відносин, завідувач кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Леонід Опанасович Зашкільняк**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка
- Мар'ян Михайлович Мудрий**, кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка

Висловлюю щиру подяку ректору Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника доктору політичних наук, професору Ігорю Євгеновичу Цепенді за фінансову допомогу у виданні монографії

Райківський І. Я.

- P18 Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття : монографія / І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – 932 с.
ISBN 978-966-640-371-4

У монографії досліджується утвердження ідеї національної єдності (соборності) України в контексті формування модерної української національної самосвідомості в Галичині XIX століття, утвердження українофільства серед місцевих русинів крізь призму суперництва національно-політичних орієнтацій. Особлива увага приділена зв'язкам між українськими діячами Галичини і Наддніпрянської України, українсько-польським взаєминам у краї, політиці урядів Австро-Угорської та Російської імперій в “українському питанні”. Хронологічно книжка охоплює період від початку народознавчих досліджень у Галичині, проникнення наукової і літературної продукції з Наддніпрянщини в 1810–20-х рр., що дало поштовх до утворення “Руської трійці”, до 90-х рр. XIX – початку XX ст., коли відбулися кардинальні зрушення в суспільній свідомості, кристалізація ідеї політичної самостійності та “соборності” України.

Для широкого кола науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами вітчизняної історії, формування модерної української нації в контексті “національного відродження” в Центрально-Східній Європі в XIX – на початку XX ст.

УДК 94 (477.83/.86)
ББК 63.3 (4 Укр) 52

ISBN 978-966-640-371-4

© Ігор Райківський, 2012
© Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ I. ДЖЕРЕЛА, ІСТОРІОГРАФІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
§ 1. Стан наукової розробки проблеми.....	24
▪ <i>Праці істориків австрійського і міжвоєнного періоду (до 1939 р.).....</i>	<i>24</i>
▪ <i>Вітчизняна радянська історіографія.....</i>	<i>41</i>
▪ <i>Дослідження діаспорних і зарубіжних науковців.....</i>	<i>46</i>
▪ <i>Сучасна вітчизняна історична наука.....</i>	<i>74</i>
§ 2. Джерельна база.....	95
▪ <i>Неопубліковані архівні джерела.....</i>	<i>95</i>
▪ <i>Опубліковані твори діячів та організацій XIX століття.....</i>	<i>111</i>
▪ <i>Першоджерела особового походження: епістолярна спадщина, мемуарна література, щоденники, автобіографії.....</i>	<i>118</i>
▪ <i>Періодика та неперіодичні видання.....</i>	<i>137</i>
§ 3. Концептуальні засади українського “національного відродження” (націотворення) XIX століття.....	144
▪ <i>Визначення терміну “національне відродження” (націотворення).....</i>	<i>144</i>
▪ <i>Витоки “національного відродження”. Концепт нації.....</i>	<i>148</i>
▪ <i>Становлення модерної української нації в руслі сучасних наукових підходів.....</i>	<i>152</i>
▪ <i>Періодизація “українського відродження”: загальний аналіз.....</i>	<i>155</i>
▪ <i>Хронологічна схема відродження у вітчизняній і діаспорній історіографії.....</i>	<i>161</i>
▪ <i>Західні дослідники про українське “національне відродження”.....</i>	<i>168</i>
РОЗДІЛ II. УСВІДОМЛЕННЯ ЕТНІЧНОЇ СПОРІДНЕНОСТІ ГАЛИЧИНИ З НАДДНІПРЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.	
§ 1. Уявлення наддніпрянських науковців про Галичину. Внесок кирило-мефодіївців у формування новочасної української національної ідеї.....	180
▪ <i>Початки “національного відродження”.....</i>	<i>180</i>
▪ <i>Історичні праці.....</i>	<i>182</i>
▪ <i>Фольклорно-етнографічні дослідження.....</i>	<i>187</i>
▪ <i>Мовознавчі розвідки і вхідження простонародної мови в літературу.....</i>	<i>196</i>
▪ <i>Історичне значення народознавчої діяльності.....</i>	<i>200</i>
▪ <i>Внесок російських науковців у поширення відомостей про Галичину.....</i>	<i>201</i>
▪ <i>Початок політизації українського руху. Кирило-Мефодіївське товариство.....</i>	<i>208</i>
▪ <i>Т.Шевченко – національний ідеолог.....</i>	<i>212</i>
▪ <i>Кирило-мефодіївці та Галичина.....</i>	<i>215</i>
§ 2. Народознавство в етнічній самоідентифікації галицьких русинів першої третини XIX ст.	221
▪ <i>Перші кроки “національного відродження” в Галичині.....</i>	<i>221</i>
▪ <i>Вивчення мови.....</i>	<i>227</i>
▪ <i>“Азбучна війна” в середині 1830-х рр.</i>	<i>233</i>
▪ <i>Історичні розвідки.....</i>	<i>238</i>
▪ <i>Публікація народнописенної творчості.....</i>	<i>241</i>

§ 3. Ідея єдності русько-українського простору в діяльності “Руської трійці” та її послідовників у Галичині в 1830-х – середині 1840-х рр.	248
▪ Діяльність “Руської трійці”. “Русалка Дністровая”	248
▪ Зацікавленість “Трійці” наддніпрянсько-українською літературою	256
▪ Контакти галицьких і наддніпрянських діячів	263
▪ Вплив російських письменників і вчених на Галичину	278
▪ “Руська трійця” і кирило-мефодіївці	285
▪ “Трійця” і Т.Шевченко	288
▪ Послідовники “Трійці”	292
▪ Політика Відня та видавничі заходи братів Головацьких	295

РОЗДІЛ III. “ВЕСНА НАРОДІВ” 1848–1849 рр. ТА ФОРМУВАННЯ ПРОУКРАЇНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

§ 1. Розвиток української (“малоруської”) національно-політичної свідомості в Галичині під час революції	306
▪ Початок революції. “Слово перестороги” В.Подолінського про особливості національного руху в Галичині	306
▪ Головна руська рада і Руський собор як національно-політичні організації	311
▪ Ідея русько-української єдності в творчості галицьких діячів	319
▪ Уявлення про наддніпрянсько-галицьку єдність у періодичній пресі	327
▪ Русини на загальноавстрійській арені	333
▪ Джерела та ідеологія галицького українофільства	337
§ 2. Мовно-правописні дискусії серед руської інтелігенції Галичини як фактор національного самоусвідомлення в 1850-х рр.	348
▪ Неоабсолютизм і посилення польських впливів	348
▪ Суперечки навколо використання народнорозмовної мови в літературі	351
▪ Спроби впровадження в Галичині російської літературної мови	366
▪ Боротьба з галицьким русофільством. “Азбучна війна”	373
▪ Взаємини галичан із Наддніпряниною	380

РОЗДІЛ IV. УКРАЇНОФІЛЬСТВО І РУСОФІЛЬСТВО У ПРОЦЕСІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ГАЛИЦЬКО-РУСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В 1860–1870-х рр.

§ 1. Галичина в ідеології та практичній діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів	388
▪ Виникнення і діяльність українських гуртків-громад	388
▪ П.Куліш – рушій українофільського руху в Галичині 1860-х – початку 1870-х рр.	393
▪ М.Драгоманов і Галичина	396
▪ Галичина на сторінках журналу “Основа”	400
▪ Газета “Киевский телеграф” про Галичину	407
▪ Антиукраїнські репресії царизму	413
▪ Емський указ і Галичина	418
§ 2. Раннє народовство і русофільство в Галичині (1861–1866 рр.)	428
▪ Ідейні основи і характер діяльності галицького народовства	428

▪Відображення ідеї національної єдності у пресі ранніх народовців.....	437
▪Національно-політична програма ранніх народовців.....	453
▪“Проукраїнська” ідейна платформа “Слова” першої половини 1860-х рр.....	458
▪Особисті контакти між галицькими і наддніпрянськими діячами.....	474
▪Внесок “русинів польської нації” в утвердження етноніму “Україна”.....	486
▪Ідейна платформа “Слова” 1866 р. як реакція на польсько-австрійське порозуміння.....	490
§ 3. Посилення русофільських тенденцій у національному русі Галичини наприкінці 1860-х – на початку 70-х рр. “Соборницька” діяльність П.Куліша.....	497
▪Конституційні перетворення в Габсбурзькій монархії і зміцнення польських позицій у Галичині.....	497
▪Перегрупування в середовищі народовців: випуск газети “Русь”, заснування загальноукраїнського журналу “Правда” і товариства “Просвіта”.....	499
▪Суперечки навколо публікації листів П.Куліша до Я.Головацького.....	511
▪Перехід Я.Головацького на русофільські позиції і виїзд до Росії.....	521
▪Стосунки П.Куліша з галицькими народовцями. Видання журналу “Правда”..	527
▪Диференціація національно-політичних сил у Галичині: угодовська акція Ю.Лаврівського, утворення “Руської ради”, меморіал митрополита Й.Сембратовича.....	540
▪Взаємини між галицькими і наддніпрянськими діячами.....	550
§ 4. Національний рух у Галичині в 1873–1879 рр.: між русофільством і “громадівським соціалізмом” М.Драгоманова.....	561
▪Основні тенденції українського національного руху в Галичині 1870-х рр.	561
▪Ідея української національної єдності на сторінках журналу “Правда”.....	565
▪Загострення стосунків П.Куліша з галичанами в 1870-х рр. Кулішева співпраця з І.Пулюєм над перекладом Святого Письма.....	575
▪Наддніпрянсько-галицькі взаємини на науковій ниві.....	580
▪Перше знайомство М.Драгоманова з Галичиною.....	587
▪Поїздки М.Драгоманова в Галичину 1873 і 1875 рр. Листи в редакцію “Правди”.....	597
▪Відгук ідей “драгоманівського соціалізму” в Галичині. Три листи до редакції “Друга”.....	603
▪І.Франко і М.Павлик – галицькі послідовники М.Драгоманова.....	608
▪Судові процеси проти галицьких радикалів. Успіхи і труднощі в поширенні соціалізму.....	612

РОЗДІЛ V. КРИСТАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА ПЕРЕТВОРЕННЯ ГАЛИЧИНИ В УКРАЇНСЬКИЙ “П’ЄМОНТ” НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ ст.

§ 1. Галичина в діяльності наддніпрянських громадівців після Емського указу 1876 р.	623
▪Аполітична культурно-просвітницька діяльність громадівців.....	623
▪Діяльність М.Драгоманова в еміграції.....	627
▪Взаємини між М.Драгомановим і наддніпрянськими громадівцями.....	632
▪Галичина на сторінках журналу “Киевская старина”.....	635
▪Уявлення наддніпрянських громадівців про Галичину.....	644
▪Політизація українського руху.....	657
▪Роль української літератури і театру в утвердженні соборницьких настроїв.....	660
▪Галичина в політиці російського царизму.....	663

§ 2. Політичне зміцнення галицьких народовців та активізація наддніпрянсько-галицьких взаємин у 1880-х рр.	669
▪Зміни у співвідношенні сил серед галицько-руських діячів, активізація діяльності народовців.....	669
▪Особливості взаємин між галицькими народовцями і наддніпрянськими громадивцями.....	679
▪В.Антонович і Галичина.....	687
▪Місія П.Куліша в Галичині та його нові стосунки з крjаями.....	692
▪Вплив судового процесу 1882 р. над русофілами на розвиток українського національного руху та польсько-народовське зближення.....	703
▪Роль І.Франка в утвердженні всеукраїнської національної єдності та його зв'язки з Наддніпряниною. Журнали “Світ” і “Зоря”.....	706
▪Внесок народовців у розвиток української національної самосвідомості. “Народна рада”, “Руська історична бібліотека”.....	719
▪Підготовка польсько-української угоди та участь в акції наддніпрянців. Відновлення загальноукраїнського журналу “Правда” у Львові.....	726
▪Проголошення “нової ери” польсько-українських стосунків.....	738
§ 3. “Нова ера” як чинник модернізації ідеї української національної єдності в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.	745
▪Реакція українського суспільства на “нову еру”.....	745
▪Затвердження офіційного статусу фонетичного правопису, мовно-правописні дискусії в Галичині.....	755
▪Відкриття кафедри української історії у Львівському університеті, приїзд до Галичини М.Грушевського та його історична схема.....	762
▪Здобутки народовців на науковій і освітній ниві. Діяльність НТШ.....	768
▪Кристалізація ідеалу політичної самостійності України та утворення модерних українських партій.....	776
▪Утвердження серед галичан етноніму “Україна” (“український”).....	789
▪Активізація взаємин між галичанами і наддніпрянцями: успіхи і проблеми.....	797
ВИСНОВКИ.....	819
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	831
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	913
SUMMARY.....	925

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальним завданням вітчизняної історичної науки є “розлучення” з ідейним догматизмом та політикою, дотримання принципів історіописання, які відкривали б нові простори для орієнтації людини в сучасному світі. Крах вульгаризованої марксистської методології, якою впродовж десятиріч існування тоталітарного режиму озброювали дослідників минулого як “бійців ідеологічного фронту”, супроводжувався колапсом суспільної свідомості, що породжує значну диференціацію соціальних (зокрема історичних) ідентифікацій¹. З проголошенням незалежної української державності в 1991 р. виникла суспільна потреба її ідеологічного обґрунтування, звільнення історичних знань від товстого шару фальсифікацій та “білих плям”. Повною мірою це стосується ХІХ-го століття – порівняно мало дослідженого періоду в українській історії, що в радянські часи у багатьох аспектах спотворювався, а то й просто замовчувався. Український національно-політичний рух, що не вписувався в офіційну вузькокласову схему, отримав тавро “буржуазного націоналізму”, притаманного з середини ХІХ-го століття, мав негативні оцінки. Водночас набули поширення стереотипи російської історіографії щодо українського національного руху як чиєїсь “інтриги”, “австрійських і німецьких грошей” тощо, які необхідно подолати і переосмислити в наш час².

У сучасній вітчизняній історіографії посилився інтерес до вивчення національного руху з метою усвідомлення механізму і факторів формування української нації в європейському контексті. В українському варіанті особливістю процесу націотворення було перебування етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель під владою двох імперій – Російської, що охоплювала близько 85 % етнічної території, та Австрійської (Австро-Угорської). Характер відносин між українськими суспільствами (точніше, їхніми національними елітами) – одне з ключових питань історії України ХІХ-го століття³. У досліджуваній період ідея національної єдності українців утверджувалася в суспільній свідомості по обидва боки австро-російського державного кордону. Місцеве населення, принаймні в абсолютній більшості, не мало, як це звично сьогодні-

¹ Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. – Львів, 2007. – С.3, 4.

² Реєнт О.П. Історія України ХІХ – початку ХХ ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку // Український історичний журнал. – 2007. – №6. – С.221, 222.

³ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.1. – С.497, 498.

ні, однозначного національного вибору, поєднувало в собі кілька лояльностей – до держави-імперії (уособленої монархом), до етнічної (родової) традиції, до місцевого поміщика, серед чинників самоідентифікації була конфесійна приналежність¹.

В українській політичній термінології національна єдність України, що є однією з основоположних складових національної ідеї, трактується як “соборність”. Це поняття вживається як властивість за значенням “соборний”, що означає “об’єднаний, неподільний”², тобто соборність – це об’єднаність, цілісність, неподільність. Термін “соборність” був запозичений з церковнослов’янської мови, мав первісне значення “зібрання (духовенства)”, а з часом наповнився релігійно-філософським змістом³. Як явище української суспільно-політичної думки слово “соборність” почало вживатися з утворенням новітніх українських партій і кристалізацією в політичному житті національно-державницької ідеології. Розуміння терміну “соборність” як Української національної держави в етнічних кордонах, на території, де більшість становлять українці, пройшло ціле ХХ-е століття через політичні програми і практику державного будівництва. Однак зі здобуттям Україною незалежності після 1991 р. змінилася семантика самого слова “соборність”, під яким розуміється єдність народу, що проживає в суверенній державі⁴.

Щоправда, концептуальне визначення соборності до сьогодні залишається досить розпливчастим. Існує дефіцит цілісних узагальнюючих досліджень, побудованих на системному аналізі всіх складових поняття “соборність”, в основі якого – уявлення про національну єдність України⁵. Так, у “Малій енциклопедії етнодержавознавства” наголошується, що історичні передумови соборності України “сягають далекого минулого – ...об’єднання земель України-Руси у княжу добу, в період формування українського козацтва як консолідаційного ядра становлення української нації...”. “Нового дихання” соборність набуває в середині ХІХ – на початку ХХ ст. “Центральними проблемами у ході реалізації української ідеї соборності” було названо “формування національної самосвідомості, об’єднання українських етнічних територій, які протягом

¹ Грицак Я. “Яких-то князів були столиці в Києві?..: до конструювання історичної пам’яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки // Україна модерна. – 2001. – Ч.6. – С.83; Магочій П.-Р. Історія України / Авторизований переклад з англ. Е.Гийдела, С.Грачової. – К., 2007. – С.307.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К. – Ірпінь, 2004. – С.1157.

³ Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). – К., 2001. – С.416, 417.

⁴ Адамович С. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. – Івано-Франківськ, 2009. – С.5, 6, 7.

⁵ Горбань Т.Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті ХХ ст. // Український історичний журнал. – 2005. – №6. – С.95.

тривалого часу були роз'єднані кордонами сусідніх держав, створення незалежної, самостійної держави"¹. Ю.Левенець вважає "ідею соборності України від середини ХІХ ст. ... інтегруючим ідеалом, духовною, метафізичною та геополітичною метою свідомого українства"².

Втілення ідеї національної єдності України здавалося нереальним навіть на рівні теоретичних міркувань на зламі ХІХ – ХХ-го століть. Про це, зокрема, відверто писав І.Франко у статті "Поза межами можливого" (1900 р.), у якій вважав ідеал національної самостійності "з нашої теперішньої перспективи поза межами можливого", але водночас закликав "вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього..."³. Характерно, що існування потенційної небезпеки розколу двох "гілок" українського руху визнавав М.Грушевський у статті "Галичина і Україна", написаній у 1906 р. "Що Україна російська й Галичина, навіть як не старатися умисне про їх відокремлення й розлуку, а тільки залишити всякі заходи до їх зближення, практиковані дотепер, та пустити їх іти кожду своєю дорогою, – пішли б усе далі й далі від себе, се річ зовсім ясна, – писав він. – І коли б так кожда пішла..., не дбаючи про се зближення, то за яких 20–30 літ ми мали б перед собою дві національності на одній етнографічній основі..."⁴. Ідеолог українського націоналізму Д.Донцов, у свою чергу, стверджував, що до 1890-х рр. "навіть нації не було!". На його думку, існували порізно галичани-русини та "українці, чужі, часом ворожі одна другій (частини нації. – *І.Р.*), без тіснішої звязи між собою..."⁵.

Ідея "соборності" України була втілена на уламках Російської та Австро-Угорської імперій в Акті злуки Української Народної Республіки (УНР) та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) у січні 1919 р., який, однак, не вдалося реалізувати на практиці. Українські землі реально опинилися в межах єдиної держави в період Другої світової війни. На початку війни з падінням Польщі восени 1939 р. відбулося приєднання Західної України до Української Радянської Соціалістичної Республіки у складі Союзу РСР, Північна Буковина з-під влади Румунії відійшла до Радянської держави в червні 1940 р., а Закарпаття – після визволення території краю від фашистських загарбників наприкінці 1944 р. Отже, тільки під кінець німецько-радянської війни завершилося

¹ Панібудьласка В. Соборність України // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С.601.

² Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки... – С.438, 439.

³ Франко І. Поза межами можливого // Вивід прав України. – Львів, 1991. – С.77.

⁴ Грушевський М. З біжучої хвилі. Статі й замітки на теми дня 1905–6 р. – К., 1907. – С.122, 123.

⁵ Донцов Д. Сучасне політичне положенє нації і наші завдання (Реферат, виголошений на ІІ всеукраїнським студентським з'їзді в липні 1913 року у Львові). – Львів, 1913. – С.6.

розв'язання проблеми єдності українських земель (хоч і в радянський спосіб, а не як вільне волевиявлення народу), українці були об'єднані в спільних політичних кордонах, що охоплювали територію хай навіть суто формальної, але окремої державної одиниці – Української РСР, виникли основи для майбутнього територіального усамостійнення України.

Дослідження виконувалося в руслі “інтелектуальної історії” / “нової інтелектуальної історії” – напрямку історичних досліджень, що сягає початками в ХІХ-е століття, але “нового дихання” набуває наприкінці ХХ-го. У полі зору “інтелектуальної історії” опинився загальний стан індивідуальної та колективної свідомості, який включає в себе дослідження всієї інтелектуальної сфери. Інтелектуальна історія орієнтована на реконструкцію історичного минулого кожної з областей і форм знання (включно з еволюцією ідей) як частини цілісної інтелектуальної системи, що з часом переживає неминучу трансформацію¹. По суті, досліджувана тема висвітлює розвиток національного руху, при аналізі якого слід враховувати традиційно провідну роль інтелігенції в “національному пробудженні”. Особливо це стосується багатонаціональних держав, де уряд не сприяє, а часто навіть перешкоджає розвиткові національних меншин. Отже, будь-яке дослідження національного розвитку повинно зосередитися на інтелектуальних колах суспільства й аналізувати засоби, до яких вони вдавалися для поширення національної ідеї².

Під цим кутом зору викликає науковий інтерес утвердження ідеї національної єдності українців, зокрема в Галичині, що в ХІХ – на початку ХХ ст. перебувала у складі Габсбурзької монархії, а до цього майже чотири століття – під польсько-шляхетською владою. В українській історіографії питання про джерела та ідеологію галицького українофільства вважалося настільки самозрозумілим, що донедавна навіть не ставилося, викликало зацікавлення лише серед діаспорних і зарубіжних істориків. Водночас надто спрощений підхід, за яким українці завжди були такими ж українцями, як тепер, а всі інші національні орієнтації (наприклад, русофільство або москвофільство в Галичині) – тільки збоченням з правильного шляху, є ідеологізованим, не відповідає дійсним фактам і рівню сучасної історичної науки. “Якщо раніше українська історія виглядала як невпинний лінійний процес зміни суспільних формацій та класової боротьби, – стверджує Л.Зашкільняк, – то тепер її пишуть як лінійний процес становлення нації чи державності, але в річищі тієї ж телео-

¹ Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. – С.67, 68, 69.

² Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / Авторизований переклад з англ. – Ужгород, 1994. – С.10.

логі”¹. Необхідно усвідомити тенденційність нерідко практикованих у вітчизняній літературі ура-патріотичних тверджень на зразок того, що ідея державної незалежності та соборності України упродовж віків була головною засадою українського національно-визвольного руху. Дослідники повинні зосередити увагу не лише на проникнення українофільських ідей у суспільство крізь призму кількісних показників, але й аналізувати якісні перетворення, яких зазнала українська орієнтація в історичній ретроспективі, намагалися зрозуміти, як галицькі русини стали українцями, чи існували цьому альтернативи².

Однак попри значне пожвавлення наукових зацікавлень до українського руху в підавстрійській Галичині питання про генезис та особливості утвердження українофільських настроїв у краї через його позірну (і помилкову) самоочевидність і непатріотичність досі не стало предметом узагальнюючого дослідження, наукової дискусії. Безперечно, це гальмує поступ у вивченні механізмів формування новочасної української національної свідомості, не дає змоги створити більш пластичний, достовірний образ етнополітичної історії краю. “Хоча в українській історіографії переважає національний наратив, – стверджує австрійський професор А.Каппелер, – специфічних досліджень націотворення, формування національної свідомості та національних рухів все одно дуже мало”³. Доводиться констатувати відсутність в українській історичній науці сучасних синтетичних праць з історії Галичини австрійського періоду⁴.

Відзначаючи внесок західної і радянської історіографії в концептуалізацію української історії XIX-го століття, сучасний дослідник С.Єсельчик зауважив, що значення їх внеску послаблюється, в першому випадку, “багатолітньою відірваністю від архівних джерел і схильністю до певних стереотипів”, а в другому – “ідеологічною тенденційністю”⁵. З’ясування місця і ролі Галичини у процесі формування української національної ідеї – від українофільства до власне українства – дасть змогу, за словами М.Мудрого, “більш обережно в майбутньому підходити до

¹ Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія / За редакцією Л.Зашкільняка. – Львів, 2004. – С.44.

² Химка І.-П. Український національний рух у Галичині XIX ст. в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С.75, 76.

³ Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація. Зауваги з теорії та історіографії // Україна. Процеси націотворення / Упор. А.Каппелер; пер. з нім. – К., 2011. – С.19.

⁴ Зашкільняк Л. Дослідження історії та культури Галичини в Україні // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań / Praca zbiorowa pod redakcją W.Wierzbienca, L.Zaszkilniaka.* – Rzeszów, 2011. – С.40.

⁵ Єсельчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст. – Мельбурн, 1994. – С.124.

побудови синхронної схеми суспільного розвитку українців у російській і австрійській частинах (і загалом народів Центрально-Східної Європи), відкриє шлях для вивчення багатьох ключових проблем українського націотворення, зокрема пов'язаних із визначенням взаємозв'язку між регіональними інтересами та соборницькими прагненнями”¹.

Проблема національної єдності України має не лише суто наукову, а й суспільно-політичну актуальність, що посилюється в умовах існування розбіжностей по лінії “схід – захід” у сучасному духовно-культурному, суспільно-політичному, соціально-економічному житті. Регіоналізм був і залишається одним із головних чинників новітньої історії України². Під час виборчих кампаній у незалежній Україні – чи то президентських, чи парламентських – населення сходу й заходу, як правило, виявляє відмінні політичні вподобання. На виборах Президента 2004 р. узагалі склалася критична ситуація, що загрожувала перерости в широкий громадянський конфлікт і розколоти країну. Сепаратистські демарші частини українського політикуму в період “помаранчевої революції” не були просто “бунтом” губернаторів, їх суб’єктивним бажанням зберегти свої посади й усе те, що з цим пов’язується. Причини цього явища значно глибші, мають об’єктивний характер і формувалися століттями в різних аспектах – соціокультурних, конфесійних, політичних тощо. Консолідаційні процеси в українському суспільстві залишаються актуальним питанням для сучасного етапу національно-державного будівництва³. Без консолідації народу, утвердження загальнонаціональної української ідеї неможливо уявити динамічний розвиток і модернізацію України в ХХІ-му столітті. Безперечно, цьому сприятиме ретроспективна реконструкція процесу зародження й еволюції ідеї всеукраїнської єдності в регіональному аспекті, зокрема в Галичині, якій в австрійський період судилося відіграти особливу роль у національному русі, стати українським “П’ємонтом”.

Дослідження модерного українського націотворення (“національного відродження”) на основі широкої джерельної бази, з використанням здобутків вітчизняної і зарубіжної науки важливе ще й тому, що дає уявлення про органічність українофільства як національно-політичної орієнтації. Це є своєрідною відповіддю на політизовані, неприхильні до

¹ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини... – С.498.

² Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.158.

³ Каппелер А. Формування української нації у Російській імперії ХІХ ст. на тлі націотворчих процесів у Європі // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України. – С.83. В Україні офіційно відзначається День соборності, починаючи з 1999 р. (указом Президента України В.Януковича від 30 грудня 2011 р. встановлено “День Соборності та Свободи України”).

українського руху публікації, яких, на жаль, не бракує в зарубіжній історіографії. Так, у сучасній Росії навіть створено спеціальний “Православний центр імперських політичних досліджень”, що займається друком українофобської літератури. У виданому в Москві збірнику “Украинская” болезнь русской нации” (2004 р.) писалося про українство як південно-руський сепаратизм, зрадництво “православної цивілізації” і “русского единства”¹. На жаль, подібні думки до сьогодні популярні серед частини російського суспільства, включаючи навіть представників державної влади. Генконсул Росії у Львові під час однієї з розмов на початку 2011 р. прямо заявив, що “лише радянська влада після “золотого вересня” 1939 р. принесла галичанам українську мову”, до цього часу вони “розмовляли по-руськи, тому що були русинами”. Звідси випливало, що “там, де Русь, мусить бути й російський дух”². З другого боку, науковцям в Україні необхідно долати культивоване на державному рівні надміру спрощене розуміння національного патріотизму, брати на озброєння новітні теоретико-методологічні підходи до висвітлення проблем українського націотворення³.

Об’єкт дослідження – суспільна свідомість русько-українського населення південно-західної Галичини та розвиток ідеї національної єдності (соборності), а *предметом дослідження* є виникнення і реєстрація ідеї соборності в контексті формування модерної української національної самосвідомості в Галичині, утвердження українофільства серед місцевих русинів крізь призму суперництва національно-політичних орієнтацій, наддніпрянсько-галицькі зв’язки.

Хронологічні рамки роботи охоплюють ХІХ-е століття, де *нижня межа* – початок народознавчих досліджень у Галичині, проникнення наукової і літературної продукції з Наддніпрянщини в 1810–20-х рр., що дало поштовх до утворення “Руської трійці” (1833 р.), становлення української (“малоруської”) орієнтації. *Верхня межа* – 90-ті рр. ХІХ-го століття, що було пов’язано з політикою “нової ери” (1890–1894 рр.), наслідком якої стали кардинальні зрушення в суспільній свідомості, кристалізація ідеї політичної самостійності та “соборності” України, зміцнення українства. Як влучно зауважив визначний громадсько-політичний діяч, автор праць з історії К.Левицький, незважаючи на провал “новоєрівської” політики першої половини 1890-х рр., вона сприяла “поступу нашого народу під Австрією”. На історичній арені, за його словами, виступив “самостійний нарід руський (український), від-

¹ “Украинская” болезнь русской нации / Составитель серии М.Б.Смолин. – М., 2004. – С.5.

² Кралюк П. Звідки пішла Руська земля, або Сила м’якого знаку // День. – 2011. – №47–48. – 18 березня.

³ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини... – С.497.

роджений до нового життя”, почалися “живі змагання свідомої української нації”, що в кінці XIX – на початку XX ст. набрали розмаху¹.

Географічні межі дослідження охоплюють передусім східну частину провінції Габсбурзької монархії – Королівства Галичини і Лодомерії, де абсолютну більшість (приблизно дві третини з 2,8 млн. чол. у 1780 р.) становило руське, тобто українське населення, що проживало переважно в сільській місцевості. Це була історична Галичина (колишнє Руське воєводство), до якої після переходу, за першим поділом Польщі 1772 р., під австрійську владу були приєднані етнічні польські землі (Малопольща), що увійшли до західної частини провінції. Протягом XIX-го століття для історичної Галичини було характерним швидке зростання чисельності населення, але його етнічний/національний склад суттєво не змінився до розпаду імперії (близько 65 % українців, 20 % поляків, 10 % євреїв, решта – інші народи)². Однак дослідникам необхідно враховувати, що в той час не існувало чітких критеріїв національного поділу населення Галичини. Австрійські переписи населення не оперували категорією “національність”, через що треба спиратися на інші дані, передусім мову спілкування або віросповідання. Для галицьких умов можна з великою достовірністю стверджувати, що національна структура русинів (українців) і поляків в основному співпадала з віросповіданням³. У роботі автор тільки побіжно торкнувся території Буковини й особливо Закарпаття, де формування ідеї української національної єдності мало свої особливості. На відміну від Галичини, буковинське і закарпатське українофільство розвивалося в суперництві з неслов’янсь-

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – С.725, 727, 729.

² Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 1996. – С.22. Для прикладу, в 1869 р. національний склад (за віросповіданням) населення Східної Галичини (47 повітів) був таким: українці (русини) – 65,8%, поляки – 20,7%, євреї – 12,5%, інші (німці, вірмени, чехи) – 1%. У Західній Галичині (27 повітів) перевага поляків була більш відчутною: поляки – 88,0%, євреї – 7,5%, українці (русини) – 4,0%, інші – 0,5% (*детальніше див.:* Мудрий М. Поняття “наша земля” / “наш край” в українському русі Галичини XIX – початку XX століття // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І.Франка на пошану професора К.Кондратюка / Упорядник О.Сухий. – Львів, 2004. – С.162, 163).

³ Podraza A. Problem pograniczy w Europie Środkowo-Wschodniej (na przykładzie pogranicza polsko-ukraińskiego) // Prace komisji Środkowo europejskiej / Pod redakcją J.Machnika i I.Stanowy-Kawki. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1996. – S.105. На практиці нерідко існували мішані сім’ї, приклад якої знаходимо у спогадах поляка Тадеуша Фабіанського про події кінця XIX – початку XX ст. Він писав про Івана (Янека), який відчував себе українцем і наголошував, що “кожний греко-католик мусить бути українцем”. Однак його мати була полькою, а батько – “gente Rutenus, natione Polonus” (Biblioteka Jagiellońska. Oddział rękopisów, sygn.9880.III, к.84, 85).

кими національними рухами, що наклало відбиток на кристалізацію “чистої” української національно-політичної свідомості¹.

Термінологія. У досліджуваній період відбувався процес консолідації української нації, місцеве населення Галичини осмислювало свою національну ідентичність, власний етнонім. На зміну старим назвам “Русь”, “русин”, “руський” (німецькою мовою – відповідно Ruthenen, Ruthenisch), як ідентифікували себе галичани, дедалі частіше, особливо з 60-х рр. XIX ст., вживався термін “Україна”, “український”, що свідчило про самоусвідомлення краян як частини єдиного українського народу. В історичній літературі, передусім в узагальнюючих працях, ця зміна назви не знайшла належного відображення², для минулих періодів, як правило, вживається сучасний етнонім “українець” і похідні від нього. Діаспорний історик І.Лисяк-Рудницький вважав “доречним ретроспективно застосовувати сучасне національне поняття “Україна” до минулих епох у житті країни й народу, коли цей термін ще не існував або мав інше значення. Приклад України щодо цього не унікальний. Французькі історики не вагаючись включають кельтів, романських та французьких галлів в історію Франції, незважаючи на той факт, що термін “Франція” з’явився пізніше і спершу стосувався району самого Парижу – *flede France*”³. Однак у випадку дослідження формування ідеї національної єдності України, модерної української самосвідомості в Галичині доцільно показати зміну етноніму в динаміці, за висловом К.Левицького, “вислови Русини, Українці та руський, українсько-руський, русько-український і український... уживати так, як їх у відноснім періоді у нас уживано, щоби тим способом виказати історичний процес” утвердження “назви нашого народу і нації”⁴.

Щодо етнічних українських земель під владою Росії в XIX – на початку XX ст. вживаються терміни Наддніпрянська Україна або Наддніпрянщина, рідше – підросійська Україна. В офіційному діловодстві ці землі мали назву “Малоросія” (відповідно жителі краю – “малороси” чи “малоруси”), “Південно-Західна Росія”, “Новоросія”. Щоправда, ця те-

¹ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.235.

² Винятком є праця сучасного львівського дослідника Євгена Наконечного “Украдене ім’я. Чому русини стали українцями” (Львів, 2003. – 352 с.), що витримала кілька видань, висвітлювала з публіцистичних позицій версії походження назв “Україна”, “Русь”, “русин” та ін. Утім, сама назва свідчить, на наш погляд, про надто спрощений підхід автора до подій XIX-го століття, що проявилось, зокрема, в твердженнях, що “москвофільський рух мав слабенський зв’язок з народом”, “боротьба між українцями (народовцями) і москвофілами отруїла на довгі роки ... громадське життя в Галичині” і т.п. (с.281).

³ Лисяк-Рудницький І. Проблеми термінології та періодизації в українській історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – Т.1. – С.43, 44.

⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С.4.

риторія довгий час була політично й економічно незінтегрованою, вирізнялися великі регіони: Слобожанщина і Лівобережжя (на схід від Дніпра), Правобережжя (по правий бік Дніпра) та Південь (Степова Україна). За великоросійським зразком, на Наддніпрянщині було створено дев'ять губерній. Для означення всієї етнічної території слово “Україна” на перших порах не вживалося. Слобідсько-Українською до середини 1830-х рр. офіційно називали Харківську губернію, тобто під “Україною” в російському діловодстві розумілася Слобожанщина. Територіальне “уявлення” України в етнічних межах під владою Російської та Австро-Угорської імперій відбулося протягом ХІХ-го століття. Як зауважив І.Лисяк-Рудницький, на початку століття “письменники могли протиставляти Україну (Слобідсько-Українську губернію) Малоросії (Чернігівській та Полтавській губерніям, що відповідали колишній Гетьманщині). Польські джерела ХІХ-го століття регулярно говорять про “Волинь, Поділля й Україну”, під цією останньою розуміючи Київщину¹. Раніше, у ХVІІ-му столітті, “Україна” означала землю, що перебувала під козацькою юрисдикцією”. Історик, за його словами, “повинен усвідомлювати небезпеку анахронізмів”, зважати “на дійсний зміст термінів у певний час та на їхню семантичну еволюцію”².

У національному русі в південно-західній Галичині середини ХІХ ст. можна виділити кілька ідейних орієнтацій – старорусинство, українофільство, русофільство і полонофільство. На перших порах більшість руських патріотів були старорусинами, що обмежували свою тотожність межами Габсбурзької держави, але не вважали себе окремою національністю. П.-Р.Магочій справедливо зауважив, що “у більшості існуючої літератури терміни “старорусини”, “русофіли” й “москвофіли” вживаються впереміш, немовби означають те саме. Це не є правильно”, викривляє “правдиве розуміння національного руху серед галицького суспільства в другій половині 19 ст.”³. Русофіли, як і українофіли, виокремилися з більш аморфного старорусинства, чіткий розподіл між двома орієнтаціями з’явився в останній третині ХІХ ст. По суті, питання про національну приналежність галицько-руського (“русского”, “русского”) населення вирішувалося у формі українофільства або русофільства⁴.

¹ Див., наприклад: Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów przez A.Przedzieckiego. – Wilno, 1841. – Т.1, 2; Buszyński S. Podole, Wołyń i Ukraina. – Lwow, 1862 *та ін.*

² Лисяк-Рудницький І. Проблеми термінології та періодизації в українській історії. – С.44.

³ Магочій П.-Р. Старорусинство і русофільство: нові концептуальні рамки для аналізу національних ідеологій в Галичині другої половини 19 ст. // Магочій П.-Р. Галичина. Історичні есе. – Львів, 1994. – С.161.

⁴ Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип.35–36. – С.598.

Під “русофілами” (у тлумачному словнику української мови це означає прихильник росіян і всього російського)¹ в сучасній вітчизняній історіографії розуміється ідейна течія, яка наріжним каменем своєї ідеології визнавала історичну, культурну й духовну єдність галицьких русинів із народами єдиного панрусського (східнослов'янського) простору, користувалася на письмі макаронічним “язичієм”. Однак питання термінологічного означення цієї течії залишається дискусійним, серед пропонувананих термінів найбільш часто зустрічаються “русофіли”, “москвофіли”, “общероси”. Автор поділяє тезу дослідників, які послуговуються для цього терміном “русофіли”, тоді як власне “москвофілами” вважають лише проросійськи зорієнтовану частину русофілів, що ідентифікувала себе з росіянами, широко послуговувалася російською літературною мовою. Народовці або українофіли – прихильники ідеї національної окремішності розділеного між двома державами українського народу, що докладали зусиль для утвердження приналежності русинів Галичини до самостійної української нації в мовно-культурній і політичній сферах.

У монографії використовуються цитати – уривки з листування тогочасних діячів, періодики тощо, які, як правило, не узгоджуються з сучасним українським правописом (за винятком опублікованих збірників документів і матеріалів). У досліджуваній період просто не існувало єдиного українського правопису, що формувався з розвитком нової української літератури та літературної мови як єдиної для наддніпрянців і галичан. Так, протягом ХІХ – початку ХХ ст. у Галичині вживалися правописи “максимовичівка”, “кулішівка”, “драгоманівка”, “желехівка”, від прізвищ їх авторів М.Максимовича, П.Куліша, М.Драгоманова, Є.Желехівського. Безперечно, вживання того чи іншого правопису значною мірою виражало позицію автора або видавця, приміром, “кулішівку” використовували народовці, “драгоманівку” – радикали тощо. Цитування в оригіналі, без узгодження з сучасними нормами українського правопису дещо ускладнює сприйняття тексту для читача, водночас дає змогу більш глибоко і рельєфно усвідомити особливості утвердження ідеї національної єдності українців у підавстрійській Галичині.

Метою даного дослідження є реконструкція й осмислення процесу утвердження новочасної української національної ідеї (“національного проекту”) в громадському житті Галичини ХІХ-го століття. Для реалізації мети визначено основні завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки теми, перспективи її подальшого вивчення і джерельну базу дослідження;

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – С.1090.

- визначити концептуальні засади генези української нації (“національного відродження”) в світлі сучасних наукових підходів;
- з’ясувати уявлення наддніпрянських діячів про Галичину та їх внесок у формування української національної ідеї;
- охарактеризувати особисті взаємини галицьких і наддніпрянських діячів;
- розкрити характерні риси процесу рецепції етнічної спорідненості русинів Галичини з підросійськими “малоросами” в першій половині XIX ст.;
- показати вплив революції в Австрійській імперії 1848–1849 рр. на українське національне самоусвідомлення галичан та особливості його розвитку в період післяреволюційної реакції 50-х рр.;
- простежити формування в Галичині новочасної української самосвідомості крізь призму суперництва національно-політичних орієнтацій у 1860–1890-х рр.;
- висвітлити політику австрійської і російської влади в “українському питанні”, їх роль у перемозі української орієнтації в Галичині;
- окреслити значення Галичини в утвердженні модерної української ідентичності, виявити динаміку підтримки ідеї національної єдності України, українофільських настроїв у суспільній свідомості.

Для розв’язання дослідницьких завдань застосовано *методи* загальнонаукові (аналітичний, логічний, систематизації (класифікації) тощо) і спеціально-історичні (ретроспекції, періодизації, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та ін.). Автор спирався на сучасні методологічні підходи до висвітлення подій і явищ XIX ст. крізь призму об’єктивності, історизму, конкретності, світоглядного плюралізму, врахування альтернативності історичного розвитку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в концептуальній постановці та комплексному дослідженні проблеми національної самоідентифікації галицьких русинів-українців у XIX-му столітті.

У книзі *вперше*:

- розкрито еволюцію української національної ідеї в Галичині крізь призму якісних (а не лише кількісних) змін, процес усвідомлення місцевими русинами себе частиною загальноукраїнського простору;
- показано в динаміці розвиток уявлень українських діячів Наддніпрянщини про Галичину та її населення;

удосконалено:

- погляди про внесок галичан у кристалізацію новочасної української національно-політичної свідомості;
- загальну схему українського національного руху в південно-західній Галичині, що розглядається не лінійно, як наперед задана реальність, а в контексті перехресної дії національно-політичних орієнтацій;

отримали подальший розвиток:

- сучасні оцінки русофільства (“москвофільства”) і полонофільства як органічної частини “українського відродження” ХІХ ст.;
- висвітлення зв’язків Галичини з Наддніпрянською Україною австрійського періоду.

Апробація результатів дослідження відбувалася на засіданнях кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, на щорічних звітно-наукових конференціях кафедр Прикарпатського університету, на наукових сесіях івано-франківського осередку НТШ, а також у виступах на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференціях: “Західно-Українська Народна Республіка: до 80-річчя утворення” (Міжнародна науково-практична конференція, м.Львів – Івано-Франківськ, 28–31 жовтня 1998 р.), “Українська соціал-демократія і національна державність” (Регіональна наукова конференція, м.Івано-Франківськ – с. Криворівня, 15 грудня 2000 р.), “Українська соціал-демократія в часі та просторі: постаті, ідеї, дії” (Всеукраїнська науково-практична конференція, м.Львів, 12 червня 2004 р.), “Духовна вісь України: Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина” (м.Івано-Франківськ, 24–25 червня 2004 р.) та “Соборна Україна: історична ретроспектива” (м.Черкаси, 9–10 грудня 2005 р.) в рамках Всеукраїнського науково-методологічного проекту “Україна соборна”, “Іван Франко як історик і громадський діяч” (Науково-теоретична конференція, присвячена 150-річчю від дня народження І.Франка, м.Івано-Франківськ – Рахів, 26 серпня 2006 р.), “Стосунки Сходу та Заходу України: суб’єкти, інтереси, цінності” (Міжнародна наукова конференція, м.Луганськ, 17–18 травня 2007 р.), “Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр.” (Всеукраїнська наукова конференція, м.Кам’янець-Подільський, 6–7 грудня 2007 р.), “Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w ХІХ і ХХ wieku” (Міжнародна наукова конференція, м.Жешув, 27–28 вересня 2007 р.), “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. До 90-річчя утворення” (Міжнародна наукова конференція, м.Львів – Івано-Франківськ – Чернівці, 30 жовтня – 1 листопада 2008 р.), “Гадяцька унія в історії укра-

їнсько-польських відносин (1658–2008)” (Міжнародна наукова конференція, присвячена 350-літтю Гадяцької унії 1658 р., м.Івано-Франківськ, 28–29 листопада 2008 р.), “Соборність як чинник українського державотворення (До 90-річчя Акту злуки)” (Всеукраїнська наукова конференція, м.Київ, 21 січня 2009 р.), “Українсько-польські відносини сьогодні: потреба “перезавантаження” чи продовження?” (Міжнародна науково-практична конференція, м.Івано-Франківськ – Яремче, 24–26 вересня 2010 р.), “Історична пам’ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття” (Міжнародна наукова конференція, м.Львів – Брюховичі, 27–29 вересня 2010 р.), “Galicja a powstanie styczniowe” (Міжнародна наукова конференція, м.Жешув – Чудець, 19–21 жовтня 2011 р.), “Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст” (Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю, м.Івано-Франківськ, 2–3 березня 2012 р.), ХІІ Кирило-Мефодіївські читання. До 200-річчя від дня народження академіка І.І.Срезневського (Міжнародна наукова конференція, м.Харків, 24–25 травня 2012 р.), European Central Slavic Conference “Історія, політика і культура у Східній Європі” (Міжнародна наукова конференція, м.Перемишль, 9–10 липня 2012 р.), “Київська старовина” в українському соціокультурному просторі: історичний, джерелознавчий, біографічний дискурси” (до 130-ї річниці від заснування та 20-річчя з часу відновлення журналу) (Всеукраїнська науково-практична конференція, м.Київ, 26 листопада 2012 р.) та ін.

Робота складається зі вступу, п’яти розділів, поділених на 15 підрозділів, висновків. Книга призначена для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто виявляє інтерес до націотворчих процесів у Центрально-Східній Європі, формування сучасної української національної ідентичності. Сьогодні в галузі вивчення генези української нації і націоналізму бракує конкретних досліджень, попри те, що кожна історична розвідка цього явища неминуче несе в собі елемент суб’єктивізму¹. Матеріали і висновки дослідження можуть бути використані фахівцями з історії України, етнології, політології для переосмислення загальної концепції історії українського національного руху, а також у навчально-педагогічній практиці. Науковий доробок автора буде корисний у сучасному політичному житті для державних управлінців, партійних діячів, суспільно активних громадян України, що мають бажання глибше усвідомити особливості формування ідеї національної єдності українців у минулому і переймаються необхідністю консолідації української нації.

¹ Грицак Я. Нарис історії України. – С.7, 8.

Автор висловлює щиро вдячність усім, хто сприяв підготовці та виданню цієї книги: своїм колегам, вітчизняним і зарубіжним ученим, які допомагали товариськими порадами, працівникам архівних і бібліотечних установ. Передусім це стосується професора, директора Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Миколи Кугутяка – керівника моєї першої наукової (дипломної) роботи, багатолітнього завідувача кафедри історії України Прикарпатського університету професора Володимира Грабовецького, відомих львівських науковців Леоніда Зашкільняка, Миколи Литвина, Івана Патера, Ігоря Соляра, Мар'яна Мудрого, Ірини Орлевич, Олега Павлишина, Остапа Середи, польського професора Еугеніуша Коко та деяких ін. Окрема подяка тим, хто уможливив виконання дослідницького проекту за межами України – в Москві, Варшаві, Кракові, Перемишлі, зокрема Бібліотеці української літератури в м. Москві, Касі ім. Й. М'яновського і Фундації підтримки польської науки, що створили умови для опрацювання джерел у Польщі, а також Південно-Східному науковому інституту в м. Перемишлі (директор – доктор Станіслав Стемпень). Автор щиро вдячний доценту Юрію Древницькому з Тернополя за допомогу в технічному оформленні монографії.

РОЗДІЛ I

ДЖЕРЕЛА, ІСТОРІОГРАФІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

§1. Стан наукової розробки проблеми

Праці істориків австрійського і міжвоєнного періоду (до 1939 р.). Поштовх до вивчення наддніпрянсько-галицьких взаємин, еволюції ідеї української національної єдності дало створення у Львові Наукового товариства імені Шевченка, що відіграло роль своєрідного “містка” між Галичиною і Наддніпрянщиною, прообразу всеукраїнської академії наук. Зусиллями наддніпрянського історика М.Грушевського, який у 1894 р. переїхав до Львова й очолив це товариство, розрізнені пошуки окремих галицьких науковців перетворилися в організовані дослідження інституційного розвитку українського руху. М.Грушевський відстоював народницькі принципи – вивчення не історії держави (влади), а історичного розвитку народу (суспільства). Історик вбачав глибоке історичне коріння українського народу, що в давні часи створив власну державу – Київську Русь-Україну, розглядав “національне відродження” в Галичині ХІХ століття як частину загальноукраїнського процесу, що мав регіональні особливості¹. “Саме історія цього відродження, – писав діаспорний історик Олександр Оглоблин, – становить у концепції Грушевського основний зміст української історії 19–20 століття”². М.Грушевський проаналізував ідейний вплив М.Драгоманова на зародження і розвиток українського соціалізму на галицькому ґрунті³, опублікував документи

¹ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.; його ж. На українські теми. “О любви к Отечеству и народной гордости” // Грушевський М.С. Твори: У 50-ти т. – Т.2. Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1914)”. – Львів: Світ, 2005. – С.20–37.

² Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) // Український історик. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1971. – №1–2. – С.5.

³ Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху // З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женецький соціалістичний гурток / Зладив М.Грушевський. – Відень, 1922. – С.5–102; його ж. Місія Драгоманова // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн.2–3. – С.3–28.

про діяльність наддніпрянських громадівців-соціалістів, що мала вплив на Галичину¹.

М.Грушевський та його львівська історична школа зробили вагомий внесок у вивчення українського руху в Галичині. Дослідники виступали з позицій примордіалізму, виводили час існування української нації з давніх княжих часів, вживали термін “національне відродження” в руслі позитивістських поглядів, що домінували в європейській історіографії ХІХ і ХХ ст.². Учні М.Грушевського, до яких можна віднести близько 20 чол., в основному займалися литовсько-польським і козацьким періодом, за винятком Івана Кривецького, ніхто з них довший час не вивчав події ХІХ ст.³. Щодо І.Кривецького, то більшість своїх праць він присвятив історії краю під час “весни народів” 1848–1849 рр.⁴, звернув увагу на боротьбу Головної руської ради за поділ Галичини, формування руської національної гвардії тощо. Характерно, що аналізуючи політику російського царизму щодо підавстрійської Галичини, І.Кривецький обстоював надто прямолінійну концепцію русофільства, писав, що “русофільський рух між нашим народом стоїть головно завдяки грошовим підмогам Росії...”⁵.

Український національний рух у Галичині, наддніпрянсько-галицькі зв’язки австрійського періоду досліджував видатний письменник, науковець і громадсько-політичний діяч Іван Франко⁶. Він виділив вплив трьох поколінь наддніпрянських громадівців на українське національне самосвідомлення галичан: у 60-х – на початку 70-х рр. – П.Куліша, в середині 70-х – у 80-х рр. – М.Драгоманова і в 90-х рр. – М.Грушевського. Відповідно представлені ними напрямки були названі “формально націо-

¹ “Передне Слово” до “Громади” 1878 // 3 починів українського соціалістичного руху. – С.103–150; “Програма” “Громади” 1880 // Там само. – С.150–153.

² Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. – Львів: ПАІС, 2007. – С.28.

³ Грицак Я. Чи була школа Грушевського? // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференції (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.) / За редакцією Я.Грицака, Я.Дашкевича. – Львів, 1999. – С.168.

⁴ Кривецький І. Проби організованя руських національних гвардій у Галичині 1848–1849 // Записки НТШ. – Львів, 1913. – Т.СХІІІ. – С.77–146; його ж. 3 виборчого руху у Східній Галичині в 1848 р. (Вибір Івана Капущака) // Там само. – Львів, 1906. – Т.ЛXX. – С.73–85; його ж. Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850 // Там само. – Львів, 1910. – Т.ХСІІІ. – С.54–69; Т.ХСІV. – С.58–83; Т.ХСV. – С.54–82; Т.ХСVІ. – С.94–115; Т.ХСVІІ. – С.105–154; його ж. Галичина і Росія. Кілька історичних пригадок. – Львів, 1914. – 31 с. *та ін.* Див. на цю тему: Брик І. Славянський зїзд у Празі 1848 р. і українська справа // Записки НТШ. – Львів, 1920. – Т.СХХІХ. – С.141–217 *та ін.*

⁵ Кривецький І. Галичина і Росія. – С.28.

⁶ Франко І. Про жите і діяльність Олександра Кониського. – Львів, 1901. – 36 с.; його ж. Українські “народовці” і радикали // Франко І. Збір. творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1980. – Т.28. – С.198–206; його ж. Южнорусская литература // Там само. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.41. – С.101–161; його ж. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Там само. – С.194–470; його ж. 3 останніх десятиліть ХІХ в. // Там само. – С.471–529; його ж. Задумні дні у Львові 1848 р. // Там само. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.46, кн.1. – С.528–537; його ж. [Промова на ювілеї М.П.Драгоманова] // Там само. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.46, кн.2. – С.220–227 *та ін.*

нальним”, “радикально-соціальним” і “національно-радикальним”¹. Учений пов’язував динамічний розвиток національно-культурного життя галицьких русинів-українців другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з ідейним впливом із Наддніпрянщини, що попри урядові перешкоди виразно простежувався з 1830-х рр. Молодий І.Франко обстоював погляди радикально-соціалістичного спрямування, а з кінця ХІХ ст. перейшов на національно-державницьку платформу, як національний ідеолог відіграв особливу роль в утвердженні серед галичан українофільських настроїв. Зокрема, в працях І.Франка було піддано критиці русофільську (“москвофільську”) течію, названу ним “Стара Русь”².

Вагомий внесок у дослідження проблематики українського національного руху в південно-західній Галичині зробив Кирило Студинський³. “Зв’язки Галичини з Наддніпрянською Україною” – це була його “пожиттєва тема”, що, за словами сучасної дослідниці життя і творчості вченого У.Єдлінської, “визначала творче обличчя”⁴. Упродовж десятиліть він збирав і публікував джерела для написання аналітичної частини роботи, зокрема видав листування між галицькими і наддніпрянськими діячами в 1862–1884 рр.⁵. К.Студинський переглянув галицьку пресу, що містила відомості про наддніпрянсько-галицькі стосунки, зроблені ним детальні огляди львівських часописів у 1860-х рр., петербурзького журналу “Основа”, а також підготовчі матеріали для узагальнюючої монографії з історії взаємозв’язків Галичини з Великою Україною зберігаються в рукописах і машинописі в особистому 362-му фонді Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Свій творчий задум учений здійснював за робочим орієнтовним планом, починаючи з “перших зв’язків України з Галичиною”, що були започатковані діяльністю М.Максимовича, П.Лукашевича, І.Срезневського, О.Бодянського, але, на жаль, не зміг реалізувати наміри до кінця⁶.

¹ Франко І. Українці // Франко І. Збір. творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.41. – С.162–193, 189; його ж. Писання І.П.Котляревського в Галичині // Там само. – К., 1981. – Т.31. – С.321–334.

² Франко І. Стара Русь // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1906. – Т.XXXIV. – Цвітень – червень. – С.456–473; Т.XXXV. – Липень – вересень. – С.382–392.

³ Див.: Тершаковець М. Акад. Студинський як дослідник галицько-українського відродження // Відбитки із “Записок НТШ”. – Львів, 1930. – Т.ХСІХ. – 18 с. (с.95–112); Кліш А.Б. Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського (1868–1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 2008. – С.14 (20 с.); його ж. Кирило Студинський: життя та діяльність: Монографія. – Тернопіль, 2011. – 220 с.

⁴ Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868–1941. Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 2006. – С.75.

⁵ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв’язків з Україною. – Харків – Київ, 1931. – 606 с.

⁶ Єдлінська У. Кирило Студинський. – С.127.

К.Студинський був автором ряду ґрунтовних публікацій, у яких висвітлювалися різні аспекти досліджуваної теми. Серед заслуг вченого – друк першоджерел, архівних матеріалів, обґрунтування впливу наддніпрянсько-українських авторів на галицьке відродження, вивчення особистих контактів галичан з українськими діячами Наддніпрянщини тощо¹. Учений цікавився діяльністю “Руської трійці”, період від 30-х рр. до “весни народів” 1848 р. і десятиліття післяреволюційної реакції проаналізував крізь призму літературного й наукового життя². У працях К.Студинського писалося про перші зв’язки галичан із вузьким колом наддніпрянських письменників і вчених. Він проаналізував особливості зародження русофільської і радикальної, соціалістичної течій у Галичині³. Зокрема, причини галицького русофільства вбачав у “відступництві” окремих діячів, що раніше були прихильними до народнорозмовної мови, та пропаганді “об’єдинительських” ідей при підтримці російського царизму, проаналізував перший львівський судовий процес 1877–1878 рр. над І.Франком та його товаришами, які під впливом наддніпрянського громадівця М.Драгоманова на вернулися до соціалізму.

Найбільшою заслугою К.Студинського було дослідження особистих взаємин між українськими діячами Галичини та Наддніпрянщини в другій половині ХІХ ст.⁴. Дослідник детально зупинився на взаємо-

¹ Ільницька Л. Кирило Студинський – дослідник зв’язків “Руської трійці” з Наддніпрянщиною в ХІХ ст. // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті. Збірник наукових праць / Упорядкув. і загальна редакція текстів Л.І.Ільницької, відп. ред. М.М.Романюк. – Львів, 2010. – С.190.

² Студинський К. Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в рр. 1831–1846 (*кінець*) // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т.LXXXII. – С.87–177; його ж. Матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795–1857 рр. Замітки й тексти. – Львів, 1920. – 431 с. / Українсько-руський архів. Видає історично-філософська секція НТШ. – Т.XIII–XIV. – С.I–LXXXIII; його ж. Псевдо-послання Маркіяна Шашкевича // Записки НТШ. – Львів, 1935. – Т.CLIII. – С.189–207; його ж. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47 / Відбитка з XI і XII т. Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1909. – СXXXVIII с.; його ж. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т.VIII. – С.I–CLXI *та ін.*

³ Студинський К. “В адін час”. Російська мова серед москвофілів у Галичині. – Львів, 1936. – 15 с.; його ж. З історії русофільства в 50-тих роках ХІХ віку // Календар “Просвіти” на 1918 р. – Львів, 1917. – С.143–151; його ж. Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 р. // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн.6. – С.56–114.

⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною. – Львів, 1906. – 24 с.; те саме // Сьвіт. Літературно-наукова часопись. – Львів, 1906. – Ч.8. – 9 червня. – С.124–126; Ч.9. – 24 червня. – С.138–141; Ч.10–11. – 10 липня. – С.161–163; його ж. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн.2. – С.6–40; те саме. – К., 1928. – 46 с.; його ж. Зв’язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866 // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т.CL. – С.271–338 (статтю видано окремою брошурою. – Б.м., б.р. – 68 с.); його ж. До історії зв’язків Куліша з Галичанами в р. 1869–70 // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн.1–2. – С.76–93; його ж. Слідами Куліша // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т.CXLVIII. – С.241–306; його ж. Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн.2–3. – С.70–75; його ж. До історії зв’язків П.Куліша з Осипом Ливчаком // Збірник

зв'язках із галичанами наддніпрянських громадівців-українофілів у 1860–70-х рр., зокрема висвітлив стосунки з краєм О.Кониського в 1862–1866 рр., П.Куліша в 60-х – на початку 70-х рр. та його вплив на розвиток українофільства в краї, взаємини Ольги Косачевої (псевдонім Олени Пчілки) з М.Бучинським у 1872 р., Ф.Вовка з Олександром Барвінським у 90-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст., М.Драгоманова з галицькими студентами першої половини 70-х рр., маловідомих наддніпрянських діячів А.Гладкого і С.Карпенка з Галичиною тощо. В окремих статтях з'ясовано події в контексті наддніпрянсько-галицьких стосунків – відвідини галичанами М.Максимовича в 1872 р., участь місцевих діячів в Археологічному з'їзді в Києві 1873 р. До своїх праць К.Студинський додавав цінні джерельні матеріали, передусім листування.

Михайло Тершаковець і Василь Щурат увійшли в історіографію як дослідники національно-культурного відродження в Галичині першої половини ХІХ ст. У працях М.Тершаковця¹ висвітлювалася діяльність лідера “Руської трійці” М.Шашкевича, розвиток галицько-руського літературного життя в 1830–1840-х рр., що характеризувалося входженням живої народнорозмовної мови в літературу всупереч опору цензури, тоді як духовним батьком галицьких “об'єдинителів”-русофілів було названо Д.Зубрицького. В.Щурат на сторінках збірника “На досвітку нової доби”² з'ясував деякі аспекти національного руху галичан перших десятиліть ХІХ ст.: діяльність Товариства греко-католицьких священиків у Перемишлі, священика В.Подолінського – “речника незалежності України в 1848 р.”. В.Щурат виділив чотири “партії” в галицько-руському

філологічної секції НТШ. – Львів, 1929. – Т.ХХІІ, част.І. – С.27–42; його ж. Листування і зв'язки П.Куліша з Іваном Пулюєм (1870–1886) // Там само. – Львів, 1930. – Т.ХХІІ. – Част.ІІ: П.О.Куліш. (Матеріяли і розвідки). – С.І–LXXXVI; його ж. Зустріч Ольги Косачевої з Мелітоном Бучинським 1872 р.: До історії єднання Великої України з Галичиною. – Львів, 1936. – 16 с.; його ж. Матеріяли до життєпису Федора Вовка. Листування Федора Вовка з Ол. Барвінським (в рр. 1891 і 1900–3). – Б.м., б.р. – 23 с.; його ж. Галичани в гостині у Мих. Максимовича 1872 р. // Записки НТШ. – Львів, 1935. – Т.СІІІ. – С.209–233; його ж. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд в Києві // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн.5. – С.37–49; його ж. Василь Михайлович Білозерський, його життєпис, “Основа” й зв'язки з Галичиною / Відбитка з “Нашої Культури”. – Львів, 1937. – 16 с.; його ж. Антін Гладкий з Одеси між Галичанами (1871–2 р.) / Відбитка з “Нашої Культури”. – Львів, 1937. – 8 с.; його ж. Зв'язки Степана Карпенка з галичанами (1865–8 рр.). – Б.м., б.р. – 15 с.

¹ Тершаковець М. Галицько-руське літературне відродження. – Львів, 1908. – 166 с.; його ж. До життєпису Маркіяна Шашкевича // Записки НТШ. – Львів, 1911. – Т.СV. – С.92–115; Т.СVІ. – С.77–134; його ж. Причинки до життєпису Маркіяна Шашкевича та дещо із його письменської спадщини // Там само. – Львів, 1904. – Т.LVІІІ. – С.1–48; його ж. Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. // Українсько-руський архів. Видає історично-філософська секція НТШ. – Львів, 1907. – Т.ІІІ. – 308 с.

² Щурат В. Перша галицько-українська просвітна організація // Щурат В. На досвітку нової доби. Статті й замітки до історії відродження Гал. України. – Львів, 1919. – С.51–55; його ж. Речник незалежної України в 1848 р. о. Василь Подолінський // Там само. – С.134–178.

таборі середини XIX ст. в руслі класифікації, запропонованої в брошурі “Слово перестороги”. На його думку, В.Подолінський не мав за собою більшої громади однодумців, висловлена ним ідея не була пов’язана з київським Кирило-Мефодіївським братством, про яке він навіть не знав. В окремії брошурі В.Щурата¹ висвітлювалося перебування П.Куліша у Львові в кінці 1881 – на початку 1882 рр., коли наддніпрянський діяч виступив прихильником польсько-української згоди.

Остап Терлецький – автор дослідження², в якому національний рух у Галичині розкрито в контексті літературно-культурного розвитку: від “Руської трійці” та революційних подій 1848 р., що започаткували українофільську орієнтацію, до появи в першій половині 60-х рр. народовців – молодшого покоління галицької інтелігенції. Автор підкреслював визначальний вплив наддніпрянсько-українського руху на Галичину, прямо писав про “оживлений народній рух, переданий з України Галичині”, що поступово “з пасивного діяча ... ставала активним і хоч по часті сплачувала Україні свій моральний довг”³. Будучи прихильником радикальних поглядів, автор звинуватив старше покоління інтелігенції в урядовому лоялізмі, зверхньому ставленні до народних мас, прихильності до церковнослов’янщини. Ярослав Гординський звернув увагу на національно-культурне й політичне життя в Галичині у 60-х рр. XIX ст.⁴. Дослідник описав діяльність народовських громад, ідейний вплив наддніпрянських діячів на національний рух галичан (перший приїзд П.Куліша до Львова в 1858 р. і його контакти з краєм, поширення нової української літератури з Росії та ін.).

Я.Гординський⁵ та Євстахія Тишинська⁶ були одними з перших дослідників, що цікавилися розвитком русофільських ідей у підавстрійській Галичині, висвітлювали “москвофільство” крізь призму діяльності відомих русофілів, відповідно І.Гушалевича та Д.Зубрицького. Стаття Є.Тишинської містила критичне ставлення до проблеми витоків галицького “москвофільства” в 1830-х рр. Дослідниця не погоджувалася з поширеним твердженням про визначальний вплив на формування світогля-

¹ Щурат В. До історії останнього побуту П.Куліша у Львові. – Львів, 1898. – 37 с.

² Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Недокінчена праця / Видане редакції Літературно-Наукового Вістника. – Львів, 1903. – 146 с.; його ж. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1903. – Т. XXII, кн. VI. – С. 157–180; Т. XXIII, кн. VII. – С. 1–20; Т. XXIII, кн. VIII. – С. 77–110; Т. XXIII, кн. IX. – С. 149–162; Т. XXIV, кн. X. – С. 1–14; Т. XXIV, кн. XI. – С. 73–91; Т. XXIV, кн. XII. – С. 153–175.

³ Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр... – С. 79, 106, 118.

⁴ Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. XIX в. // Збірник філільогічної секції НТШ. – Львів, 1917. – Т. XVI. – 264 с.

⁵ Гординський Я. До діяльності Івана Гушалевича в рр. 1867–1881 // Записки НТШ. – Львів, 1910. – Т. XCIII. – С. 144–157. (з додатком листів)

⁶ Тишинська Е. Погодін і Зубрицький // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т. CX. – С. 101–122.

ду Д.Зубрицького і виникнення “москвофільської” течії діяльності російського історика М.Погодіна, пояснювала причини цього більше не зовнішніми, а внутрішніми (“краєво-органічними”) чинниками. В’ячеслав Будзиновський¹ слушно вбачав у галицькому “москвофільстві” своєрідну реакцію проти нищення царизмом української національної ідеї на підросійській Україні, а, з другого боку, наслідок пропольської політики австрійських властей (“домашнього промислу”).

Володимир Гнатюк і Михайло Лозинський – автори праць науково-популярного характеру про особливості українського руху в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. Так, у брошурі В.Гнатюка² “національне відродження” під австрійською владою розкрито крізь призму формування національної свідомості галицьких українців (як із “сирої ... етнографічної маси” виникла модерна нація), головними елементами якої, зокрема, були розвиток сучасної літературної мови на основі народнорозмовної, спільної для обох частин України, боротьба за українізацію освіти тощо. Громадсько-політичний діяч і правник М.Лозинський у своїх працях³ висвітлював процес формування в суспільній свідомості галичан національно-державницької ідеї, національної єдності “російської й австрійської України”. Автор звернув увагу, за його словами, на наддніпрянсько-галицькі “обопільні відносини в українським національним відродженню”, що були започатковані “Руською трійцею”. “Близші та тривкіші” зв’язки між Наддніпрянщиною і Галичиною, вважав він, виникли в 1860-х рр., особливий вплив на активізацію взаємин мала діяльність наддніпрянських українофілів П.Куліша, М.Драгоманова, В.Антоновича, О.Кониського та ін.⁴ М.Лозинський пояснював джерела галицького “москвофільства” зневірою у власні сили свого народу, що зростала в умовах польського наступу при підтримці австрійського уряду із середини ХІХ ст.

На зламі ХІХ–ХХ ст. виходили друком публіцистичні видання українофільського характеру, що висвітлювали національний рух у під-австрійській Галичині під кутом зору утвердження в масах ідеї національно-політичної самобутності (“народної свідомості”), критично ста-

¹ Будзиновський В. Москвофільство: його причини і теорії. – Б.м., б.р. – 23 с.

² Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.). – Відень, 1916. – 66 с.; його ж. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.) / Упорядкування тексту, редагування, передмова, примітки Ф.Стеблія. – Львів, 2006. – [Бібліотека Шашкевичіани. Нова серія. №4 (9)]. – 104 с.

³ Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині. – Львів, 1909. – 95 с.; Репринтне видання. – Стрий: МП “Опришки”, 1994. – 95 с.; його ж. Галичина в життю України. – Відень, 1916. – 64 с.; його ж. Обопільні стосунки між Великою Україною й Галичиною в історії розвитку української політичної думки ХІХ і ХХ вв. // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн.2. – С.83–90; його ж. Утворення українського коронного краю в Австрії. – Б.м., 1915. – 78 с. *та ін.*

⁴ Лозинський М. Галичина в життю України. – С.23, 24, 25.

вилися до русофільства (“москвофільства”) з його ідеєю “переробити” галицьких русинів-українців на росіян¹. Водночас продовжувалося вивчення інституційного розвитку українського національного руху в контексті наддніпрянсько-галицьких взаємин і загальнослов’янського відродження. Так, Іван Верхратський і Тит Ревакович увійшли в історіографію як дослідники діяльності ранніх народовців у 60-х рр.², а Іван Брик – “українського питання” на Слов’янському з’їзді в Празі 1848 р.³.

Русофільська історіографія, представники якої групувалися навколо Ставропігійського інституту, виробила власну концепцію національного розвитку галицьких русинів, відмінну від українофільської. Філіпп Свистун у працях з історії Галичини ХІХ ст.⁴ наголошував, що місцеві русини були частиною єдиного панрусського простору, національне пробудження краян полягало в розвитку загальноруської (“общерусской”) свідомості. Дослідник критично поставився до прагнення “Руської трійці” розробити літературну мову на народній основі, з використанням фонетичного правопису, засудив нібито інспіровану австрійською владою, поляками і київськими громадівцями-українофілами діяльність галицьких народовців, що мала на меті прищепити українську національну свідомість. На його думку, справжнім виразником національних інтересів була “староруська” (“старо-русская”) “партія”, прихильники “общерусских” традицій, давньої літературної мови етимологічним правописом. Після революційного 1848-ого року “українофільское движение не находило сочувствия на австрийской Руси”. Усупереч історичній правді автор писав, що політика “нової ери” на початку 90-х рр. не послабила галицьке русофільство, навпаки, українофільська течія розпалася на три частини – послідовних прихильників угодовства (“новоеристів”), опозиційних народовців або “романчуківців” і соціалістів-радикалів, найбільш численною в руському таборі залишалася все-таки “партія” “старорусская”⁵.

¹ Українцѣ и москвофілы або Якъ росла наша народна свѣдомѣсть и сила и Кто ѣй помагавъ, а хто шкодив / Написавъ для освѣдомленя своихъ братѣвъ зъ-пѣдъ сѣльскои стрѣхи Хлопскій сынъ. – Львѣвъ, 1908. – 63 с. *та ін.*

² Верхратський І. З первих літ Народовців (1861–1866) // Записки НТШ. – Львів, 1915. – Т.СХХІІ. – С.79–101; Ревакович Т. З переписки письменників 1860-их років в Галичині // Там само. – 1914. – Т.СХVІІ–СХVІІІ. – С.269–286.

³ Брик І. Славянський зїзд у Празі 1848 р. і українська справа // Записки НТШ. – Львів, 1920. – Т.СХХІХ. – С.141–217.

⁴ Свистунъ Ф.И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. – Львовъ, 1901. – 162 с.; його ж. Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи / Изданіе О.А.Маркова. – Львовъ, 1895. – 350 с.; його ж. Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. – Часть вторая (1850–1895) / Изданіе Общества им. М.Качковскаго. – Львовъ, 1896. – 743 с.; його ж. Що то есть українофільство? Его исторія и теперешняя характеристика. – Львовъ, 1912. – 136 с.

⁵ Прикарпатская Русь под владѣніемъ Австріи / Написаль Ф.И.С. – Часть вторая (1850–1895). – С.435, 436, 541.

Ф.Свистун звернув увагу на загострення боротьби на початку ХХ ст. між двома головними політичними “партіями” в Галичині – “украинской и старорусской”. Він розрізняв сучасне політичне українофільство, яке називав “мазепинством”, і старе романтичне, що сприяло пробудженню “русского духа” серед місцевої інтелігенції, тоді як простий народ, за його словами, безперервно усвідомлював себе “русским”¹. У брошурі під редакцією русофільського діяча Богдана Дідицького² піддано критиці фонетичний правопис української мови П.Куліша, створений нібито “лишь для полтавского нарѣчія”, першою фонетичною “спробою” вважалася видана в Петербурзі 1818 р. граматики О.Павловського. Водночас для Галичини фонетика була названа чужою, як і латинська азбука, яку намагалися ввести австрійські урядовці наприкінці 1850-х рр. Автор відкрито став на бік етимологічного правопису М.Максимовича, так званої “максимовичівки”, що набула поширення в Галичині другої половини ХІХ ст.³. Серед публікацій русофільського спрямування, концептуально протилежних народницькій, українофільській історіографії, з’явилися нариси Б.Дідицького про діячів москвофільської течії⁴.

Співробітник русофільських часописів, журналіст Осип Мончаловський – автор праць про літературне й політичне українофільство, життя і діяльність І.Наумовича⁵. Провівши паралель між творчістю М.Шашкевича та І.Котляревського в Росії, він наголошував, що галичани виступили на політичну арену як самостійний “малорусскій народъ” у 1848 р., поступово відбулося переродження українофільства в національно-політичне “сектанство”. Дослідник виступив прихильником єдності “русского народа”, українофільство вважав інтригою польських політиків, що намагалися створити “антирусскую Русь”, у цьому їм активно допомагали самі “русини-украинцы”⁶. Історик Микола Антоневич, обстоюючи національну і культурну єдність усього “русского” світу, категорично виступав проти етноніму “Україна”, вважав його не-

¹ Що то есть украинофильство? Его история и теперешняя характеристика. Написалъ Ф.И.С. – С.132, 133.

² Вопросъ о фонетицѣ / Написалъ Петръ П...скій / Изданіе Галицко-русской Матицы, подъ ред. Б.А.Дѣдицкого. – Львовъ, 1892. – 55 с.

³ Там само. – С.5, 22, 29, 33.

⁴ Дѣдицкій Б.А. Антоній Добрянскій: его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси. – Львовъ, 1881. – 128 с.; його ж. Михайль Качковскій и современная галицко-русская литература. Очеркъ біографическій и историко-литературный. – Львовъ, 1876. – Ч.І. – 126 с.

⁵ Мончаловскій О.А. Литературное и политическое украинофильство / Отпечатка изъ “Галичанина”. – Львовъ, 1898. – 192 с.; його ж. Святая Русь / Приложеніе къ “Галичанину”. – Львовъ, 1903. – 110 с.; його ж. Житъе и дѣятельность Ивана Наумовича / Изданіе политического общества “Русская Рада” во Львовѣ. – Львовъ, 1899. – 115 с.

⁶ Мончаловскій О.А. Святая Русь. – С.108.

природним для галичан¹. Дмитро Марков, громадсько-політичний діяч, москвофіл-“новокурсник”, що на початку ХХ ст. відкрито схилився до ідентифікації себе з російською літературною мовою і культурою, обстоював тезу про два народи в краї – російський і польський. Він був автором брошури², що зневажливо відгукнулася про українство як продукт, привнесений ззовні. П.Куліш виконував, за його висловом, “собачу службу” на польські гроші, “Україна” була виплекана поляками “для ихъ польскихъ интересовъ” і т.п.³.

У цілому праці діячів різних ідейних напрямків досліджуваного періоду – як українофільського, так і русофільського спрямування – були написані сучасниками подій, частина з них брала активну участь у громадському житті краю. Однак їх творчу спадщину можна вважати не лише цінними джерелами до вивчення українського національного руху, а й явищем історіографії. Вони заклали перші “цеглини” в наукове розуміння складного і неоднозначного процесу формування новочасної української національно-політичної свідомості в південно-західній Галичині ХІХ – початку ХХ ст.

Важливу роль у висвітленні досліджуваної проблематики відіграли розвідки філолога, музеєзнавця і мистецтвознавця Іларіона Свенціцького з історії відродження “Карпатської Русі”. Під цим терміном автор розумів землі Галицької, Буковинської й Угорської Русі по обидва боки Карпат⁴. І.Свенціцький розкрив контакти з краєм у першій третині ХІХ ст. закарпатських науковців (В.Кукольника, І.Орлая та ін.), які виїхали працювати в Росію, описав поїздки першого російського вченого, родом із Харкова, П.Кеппена, що відвідав Галичину в 1822 р., з’ясував взаємини з галичанами московського історика М.Погодіна, наддніпрянських діячів М.Максимовича, П.Лукашевича, О.Бодяньського, І.Срезневського. Дослідник вважав джерелом відносин між галичанами і “с’верянами” в 1835–1848 рр. обопільні наукові інтереси (“племенно-научные”), розглядав зв’язки з Росією першої половини ХІХ ст. як один із ключових чинників відродження краю⁵. Перейшовши на українофільські позиції, І.Свенціцький пізніше піддав критиці русофільство за “зраду” націо-

¹ Антоневичъ Н. Наше нынѣшное положеніе (Эпизоды изъ новѣйшей исторіи). – Львовъ, 1907. – Ч.І. – 63 с.; 1910. – Ч.ІІ. – 92 с.

² Марковъ Д.А. Русская и украинская идея въ Австріи / Свободный переводъ съ нѣмецкого. Составивъ А.Гогатко. – Львовъ, 1911. – 28 с.

³ Там само. – С.20, 24.

⁴ Свѣнцицькій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. ХІХ в. – СПб., 1906. – 109 с.; його ж. Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси. – В 2-х ч. – Львовъ, 1906. – Ч.1. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ой половинѣ ХІХ-аго вѣка. – 212 с.; 1909. – Ч.2. – Карпатское славянофильство. Угрославянское движеніе періода возрожденія... – 159 с.

⁵ Свѣнцицькій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. ХІХ в. – С.74, 109.

нальних інтересів¹, приділив увагу наддніпрянсько-галицьким взаєминам у ХІХ ст., зокрема писав про ідейний вплив М. Драгоманова на Галичину².

Наддніпрянський вчений і громадський діяч Б. Кістяківський (А. Хатченко) підкреслив особливий вплив М. Драгоманова на українське національне самоусвідомлення галичан під австрійською владою. На його думку, в цьому плані з М. Драгомановим (не враховуючи національного ідеолога Т. Шевченка) могли посперечатися лише П. Куліш та О. Кониський³. У брошурі українського дослідника і громадсько-політичного діяча А. Ніковського (А. Яриновича), виданій у Москві 1915 р., національний рух у Галичині висвітлювався під кутом зору суперечок між українофілами і москвофілами (“по вопросам обь языкѣ, о правописаніи, литературномъ направленіи, о политической программѣ, формахъ национальныхъ тренований” і т.д.), але галичани, вважав автор, на зламі ХІХ–ХХ ст. усвідомили свою окремішність, національно-політичну єдність по обидва боки російсько-австрійського кордону⁴.

Після поразки української революції 1917–1920 рр. у західноукраїнській історіографії запанував державницький напрям, за яким кінцева мета відродження – здобуття чи відновлення втраченої держави. Дослідники, як і раніше, виступали з примордіалістських позицій, вживали термін “національне відродження”. Іван Крип’якевич, представник Львівської історичної школи М. Грушевського, розглядав національний рух у Галичині ХІХ – початку ХХ ст. у загальноукраїнському контексті⁵, вважав “основою всеукраїнського єднання” співпрацю М. Грушевського та І. Франка – “цих двох найвизначніших учених та ідеологів”⁶. Водночас для праць вітчизняних істориків міжвоєнного періоду була характерна надмірна ідеологізація, відповідно до поглядів того чи іншого автора.

Так, Юліан Охримович у своїй книзі⁷ проаналізував розвиток національно-політичної думки (від початку ХІХ ст. до діяльності М. Драго-

¹ Свенціцький І. Карпато-руське русофільство // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1918. – Т. LXX. – Квітень – червень. – С. 134–140.

² Свенціцький І. Іван Вагилевич як проповідник. Причинок до зносин Галичан з Росією перед 1849 р. і до історії української проповіді // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXIV. – С. 98–110; його ж. Драгоманов і Галичане. – Львів, 1922. – 15 с. *та ін.*

³ Хатченко А. М. П. Драгоманов и вопросъ о самостоятельной украинской культурѣ (Къ годовщинѣ смерти). – М., 1912. – 28 с. / Отдѣльный оттискъ изъ журнала “Украинская жизнь”.

⁴ Яринович Ан. Галичина в ея прошломъ и настоящемъ. Очеркъ исторіи національной жизни русинъ въ Австро-Венгріи. – М., 1915. – 68 с.

⁵ Крип’якевич І. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.; його ж. Михайло Грушевський, життя й діяльність із 16 образками / Видання товариства “Просвіта”. – Львів, 1935. – Кн. 1. – Січень. – 65 с.

⁶ Крип’якевич І. Історія України. – С. 294.

⁷ Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (Від початку ХІХ століття до Михайла Драгоманова). – Львів – Київ, 1922. – 120 с.; Нью-Йорк, 1965. – 120 с. *Далі посилання – за виданням 1965 р.*

манова), що мала кілька національно-політичних орієнтацій.

Під рутенством (від латинської назви галицьких русинів – *ruthenus*) дослідник розумів “чисто галицький (властиво: австрійсько-український), уніятсько-попівський патріотизм, що обмежувався 4-мільоновою рутенською нацією”, консерватизм, клерикалізм, аристократизм, які стали “пригожим ґрунтом” для москвофільства. Полонофільська течія, що мала “головний ідеал” – “відбудування триєдиної історичної Польщі” (Польща, Русь-Україна, Литва), “згинула фактично ще в першій половині ХІХ ст.”¹. Витоки “українофільства” в Галичині, що проявилось в 1830-х рр. під впливом творчості наддніпрянських письменників, а частково “української школи” в польській літературі, було пов’язано з діяльністю “Руської трійці”. Під час революції 1848 р. галицькі діячі залишалися, по суті, рутенцями, але поступово, за словами Ю.Охримовича, “зерна демократизму і політичного радикалізму” перетворили “етнографічне українство... в свідому національно-політичну націю”².

Вагомий внесок у вивчення теми зробив Михайло Возняк³. Філолог за фахом, він досліджував галицькі граматики української мови першої половини ХІХ ст. та їх роль в утвердженні національної самобутності, вплив наддніпрянсько-української літератури на діяльність “Руської трійці” тощо⁴. “Дороговказом” для галичан “на шляху народництва”, входження простонародної мови в літературу вчений вважав збірку українських пісень М.Максимовича та “Енеїду” І.Котляревського. Однак твердження М.Возняка, що передовій місцевій інтелігенції вже в кінці 1840-х рр. були відомі ідеї кирило-мефодіївців, “за ними йшов Подолинський”, не було достатньо аргументованим. М.Возняк писав про популярність українофільської орієнтації, “думки про Київ серед українців Галичини” в 1848 р.⁵. Учений проаналізував діяльність першої української політичної організації – Кирило-Мефодіївського братства, ідейний вплив його лідерів на Галичину⁶.

¹ Там само. – С.29, 32, 33.

² Там само. – С.33, 34.

³ Клебан Л.О. Наукова та громадська діяльність Михайла Возняка (1881–1954): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 2010. – 17 с.

⁴ Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ ст. // Відбитка з “Записок НТШ”. – Т. LXXXIX–XCI, XCIII–XCV і XCVIII. – Львів, 1911. – 340 с.; його ж. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. – Львів, 1935. – Част. I, II. – 324 с.; його ж. Маркіян Шашкевич. – Львів: Українське видавництво, 1941. – 52 с.; його ж. Просвітні змагання галицьких Українців в 19 віці (до 1850 р.). – Львів, 1912. – 54 с.; його ж. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. – Львів: Новий час, 1924. – Ч. I. – 180 с.

⁵ Возняк М. Маркіян Шашкевич. – С.52; його ж. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. – С.167, 171, 174.

⁶ Возняк М. Кирило-Методіївське Братство. – Львів, 1921. – 238 с.

М.Возняк з'ясував характер взаємин між Галичиною і Наддніпряниною в першій половині XIX ст.¹, зауважив, що “про зносини межі собою галицької і російської України ... не маємо доси ніякої розвідки... Сама тема в цілості чекає на свого дослідника”². М.Возняк згадав про поїздку російського вченого П.Кеппена до Галичини 1822 р., в загальних рисах розкрив особливості поширення української літератури в Галичині, взаємини між галичанами Я.Головацьким, І.Вагилевичем, Д.Зубрицьким та представниками з “російської України” П.Лукашевичем, М.Максимовичем, І.Срезневським, О.Бодянським, московським істориком М.Погодіним (до 1848 р.). М.Возняк – багатолітній дослідник діяльності І.Франка та його внеску в громадське життя³. У статтях М.Возняка, що містили листування наддніпрянсько-українських діячів, розкрито стосунки з Галичиною М.Драгоманова, П.Куліша, П.Грабовського, М.Комарова, М.Коцюбинського, взаємозв'язки галичанина І.Белея і наддніпрянця О.Кониського в 1880-х рр.⁴, інтерес до краю російських діячів⁵.

Багатолітній лідер націонал-демократів Кость Левицький видав ґрунтовну монографію “на підставі споминів”, яку називав “підручником” з історії політичної думки галицьких українців у 1848–1914 рр.⁶. Він вважав будителем “почуття одноцілості всього українського народу” М.Шашкевича, але до 1848 р. “думка національна ... тліла та

¹ Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в I половині XIX в. // Неділя. – Львів, 1911. – Ч.43–44. – 5 падолиста. – С.3–10. *Більш повний варіант див.:* Возняк М. Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. XIX в. // Фільольогічний збірник пам'яті К.Михальчука. Видання Українського Наукового Товариства в Києві. – К., 1915. – С.56–100.

² Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської... – С.3.

³ Возняк М. Журнальні пляни Франка в рр. 1884–86 // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн.3. – С.17–88; його ж. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – 404 с. *та ін.*

⁴ Возняк М. М.Драгоманов у відновленій “Правді”: З додатком його листів до Ол. Барвінського й Ол. Кониського та й останнього до нього // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – Харків – Київ, 1930. – Кн.VI. – С.229–279; його ж. Останні зносини П.Куліша з Галичанами (З додатком його листування з М.Павликом). Відбитка. – Львів, 1928. – 76 с.; те саме // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т.CXLVIII. – С.165–240; його ж. Зв'язки Павла Арсеновича Грабовського з Західною Україною // Наукові записки Львівського державного університету ім. І.Франка. Серія філологічна. – Львів, 1946. – Т.III, вип.I. – 72 с.; його ж. До діяльності Михайла Комарова // Бібліологічні вісті. – К., 1927. – №4. – С.12–46; його ж. До зв'язків М.М.Коцюбинського з Галичиною // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І.Франка. – Львів, 1940. – Т.I. – С.149–202; його ж. Ів. Белей і Ол. Кониський. До зв'язків Галичини з Наддніпряниною в 80 рр. XIX в. – Львів, 1928. – 45 с.

⁵ Возняк М. М.Чернишевський і Наддніпрянищина // Радянська література. – К., 1940. – №6. – С.195–204.

⁶ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – 736 с. + X с.

дожидала свого часу”¹. Від “весни народів” в Австрії до 1914 р. він виділив ряд етапів у розвитку національно-політичної думки в Галичині: 1) 1848–1860 рр.; 2) 1861–1867 рр.; 3) до 1873 р.; 4) до 1879 р.; 5) до 1890 р.; 6) до 1895 р.; 7) до 1900 р.; 8) до 1907 р.; 9) до 1911 р.; 10) до 1914 р. Ця періодизація в загальних рисах може служити основою для аналізу українського національного руху в краї. Автор звернув увагу на наддніпрянсько-галицькі взаємини в контексті утвердження українофільських настроїв, у національному русі Галичини виділив три напрямки – народовський (українофільський), старорусинський (русофільський) і радикальний (драгоманівське українофільство), що на зламі ХІХ–ХХ ст. реорганізувалися в модерні політичні партії. К.Левицький зробив невеликі біографічні нариси українських громадсько-політичних діячів (братів Володимира та Олександра Барвінських, Ю.Романчука, Є.Олесницького та ін.)², що дають уявлення про їх ідейні погляди.

Матвій Стахів, український історик і громадсько-політичний діяч, один із лідерів соціалістів-радикалів, опублікував серію брошур³, у яких з власних ідеологічних позицій описав “національне відродження” в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. На його думку, особливу роль у відродженні відіграли українські соціалісти по обидва боки російсько-австрійського кордону (М.Драгоманов, І.Франко, М.Павлик та ін.), говорилося про першість Наддніпрянщини як джерела нових ідей для Галичини. Так, українофільство на галицькому ґрунті, що брало початок від “Руської трійці”, після поразки революції 1848 р. опинилося на межі виживання. Порятунок прийшов від наддніпрянських громадівців-українофілів на початку 60-х рр. під впливом творчості Т.Шевченка, а остаточно “новий вітер подув” із підросійської України з виходом на громадську арену М.Драгоманова, що збудив маси “до політичної боротьби за народні права”. М.Стахів підкреслював особливе значення соціально-економічних питань, радикальних, соціалістичних ідей у розвитку українського руху. Ця теза знайшла підтримку в книзі галицького радикала Карла Коберського⁴. Василь Сімович, аналізуючи громадсько-політичну діяльність І.Франка, згадав про його зв’язки з наддніпрянськими українофілами⁵.

¹ Там само. – С.12.

² Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів. – У 2-х част. – Львів, 1936. – Част.І. – 140 с.; 1937. – Част.ІІ. – 109 с.

³ Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах. – Львів, 1938. – Част.ІІІ. – 48 с.; його ж. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). – Скрантон, 1958. – Т.І. – 208 с.

⁴ Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча. – Львів – Коломия, 1924. – 158 с.

⁵ Сімович В. Іван Франко, його життя та діяльність. – 2-ге доповн. вид. – Львів: Українське видавництво, 1941. – 112 с.

Увагу дослідників привернули взаємини галичан із підросійською Україною в другій половині XIX – на початку XX ст. Так, історик Мирон Кордуба розкрив взаємозв'язки з Галичиною В. Антоновича в контексті наддніпрянсько-галицьких стосунків у XIX ст.¹. Питання взаємин М. Драгоманова з галичанами торкнувся у своїй статті Степан Томашівський². Поширення драгоманівських ідей серед галицької молоді в 1870-х рр. з'ясував брат М. Грушевського Олександр Грушевський, що цікавився розвитком українського національного руху³. У статтях Володимира Дорошенка⁴ аргументовано тезу про визначальний вплив наддніпрянсько-українських діячів на національний рух у Галичині.

“Галичина жила і живе тільки тому, що все при життю держала її Велика Україна”, – безапеляційно наголошував В. Дорошенко. – Україна була і буде, хоч би Галичини не було, але Галичини без України, очевидно, годі подумати”⁵. На його думку, Галичину перетворили на “український П'ємонт” східноукраїнські політичні емігранти й літератори. Учений виділив чотири етапи поширення наддніпрянських впливів у Галичині: від початку XIX ст. до кінця 50-х рр., “оживлення українського руху в Росії”; 60–70-ті рр.; 80–90-ті рр.; 1900–1914 рр., кожному з них відповідала якась знакова особа. На першому етапі це був М. Максимович та його сучасники, усього кілька осіб (“безпосередніх зносин” тоді майже не було), на другому – П. Куліш, якого пізніше змінили відповідно М. Драгоманов і М. Грушевський⁶. В. Дорошенко проаналізував діяльність НТШ у Львові в австрійський період, що стало загальноукраїнською науковою інституцією⁷. Перебуваючи після Другої

¹ Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн.5. – С.33–78.

² Томашівський С. Драгоманов і Галичина // Політика. Двотижневий огляд національного життя. – Львів, 1925. – Ч.5–6. – 10–25 грудня. – С.78–84.

³ Грушевський О. Драгоманов і галицька молодь 1870-х рр. (Франко і товариші) // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн.6. – С.43–55; його ж. З українського культурного і наукового життя в середині XIX в. // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т.LXXIV. – С.69–92.

⁴ Дорошенко В. Взаємини Наддніпрянщини з Наддністрянщиною // Альманах “Нового часу” (“Календар для всіх”) на рік 1938. – Львів, 1937. – С.37–46; його ж. Галичина й Велика Україна. Зв'язки й зносини наддніпрянських Українців із наддністрянськими та участь їх у культурнім і громадським життю Галичини (Короткий історичний огляд) // Календар-альманах “Дніпро”. 1924. – Львів, 1924. – С.5–23; те саме // На вигнанні: Літературно-громадський альманах. – Львів, 1925. – С.5–23; його ж. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. XIX в. // Наша батьківщина. – Львів, 1937. – Ч.9. – Вересень. – С.195–201.

⁵ Дорошенко В. Галичина й Велика Україна. Зв'язки й зносини наддніпрянських Українців із наддністрянськими та участь їх у культурнім і громадським життю Галичини // Календар-альманах “Дніпро”. – С.5, 6.

⁶ Там само. – С.7.

⁷ Дорошенко В. Наукове Товариство імени Шевченка у Львові (1873–1892–1912 рр.). – Київ – Львів, 1914. – 88 с.

світової війни в еміграції, він досліджував також внесок галицької “Просвіти” в утвердження української національної свідомості¹.

У розвідках публіцистичного характеру було порушено проблему утвердження в Галичині етноніму “Україна” (“український”). Громадсько-політичний діяч, публіцист Лонгин Цегельський – автор брошур², у яких пропагувалася національна єдність українців обабіч Збруча та їх право на історико-культурну спадщину Київської Русі. Давня назва українців – “русини”, вважав автор, найдовше затрималася саме в Галичині. Про національну окремішність і “соборність” “Русі-України”, на відміну від “Московщини-Росії”, Л.Цегельський писав у розвідці³, що мобілізувала українську молодь “для боротьби за незалежність і суверенність України...”⁴. Богдан Барвінський, син Олександра, став автором ряду публіцистичних розвідок⁵, що висвітлювали походження сучасного етноніму українців. На думку історика, “народне відродження” галицьких русинів почалося під ідейним впливом підросійської України, передусім П.Куліша, О.Кониського, М.Драгоманова та ін. Галичину (разом із Волинню, Холмщиною, Підляшшям і Поліссям у складі міжвоєнної Польщі, а також Закарпаттям та Буковиною) історик пропонував називати “Малою Україною”, на відміну від “Придніпрянщини” – “Великої України” (за аналогією – “Великопольща” і “Малопольща”)⁶. Однак така термінологія не прижилася в історичній літературі.

Свою точку зору на проблему української національної самоідентифікації русинів у Галичині мав Василь Окунь-Бережанський⁷. Він вважав, що “наші предки” називалися русини, пізніше (з XV ст.) паралельно вживалося слово “малороси” (“малоросіяни”), поширення якого стало наслідком діяльності російського уряду, що намагався “провести “обру-

¹ Дорошенко В. “Просвіта”: її заснування й праця. Короткий історичний нарис з додатком про “Просвіти” в інших країнах. – Филадельфія, 1959. – 103 с.

² Цегельський Л. Звідки взялися і що означають назви “Русь” і “Україна”? – Львів, 1907. – 92 с.; його ж. Самостійна Україна. З картою України. – Відень, 1915. – 40 с.

³ Цегельський Л. Русь – Україна а Московщина – Росія. Історично-політична розвідка. – 2-ге вид. – Царгород, 1916. – 123 с.

⁴ Слово від видавництва про Автора та його працю // Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні звязані з Першим Листопадом 1918 р. – Нью Йорк – Филадельфія: Буква, 1960. – С.12.

⁵ Барвінський Б. Історичний розвій імени українсько-русого народу. – Львів, 1909. – 41 с.; його ж. Наше народне імя (Україна, Українці, Український) // Просвітні листки. – Львів, 1916. – Ч.39. – 12 с.; його ж. Історичні права українського народу до його народнього імени. – Відень – Київ, 1918. – 16 с.; його ж. Історія українського народу. – 2-е вид. – Львів, 1922. – 141 с.; його ж. “Україна” (Кілька причинків до питання про значіння сеї назви). – Львів, 1923. – 8 с.; його ж. Велика й Мала Україна (В справі устійнення областної словні українських земель). – Львів, 1925. – 15 с.

⁶ Барвінський Б. Велика й Мала Україна. – С.12, 13.

⁷ Окунь-Бережанський В. Чому Русини або Малороси називаються Українцями? – Самбір, 1932. – 66 с.

сеніє”, “обмосковщення” українців. Протягом XIX – початку XX ст., за словами автора, “русини і малороси об’єдналися народно одною зміненою українською назвою як українці”. Переломними подіями в національному русі місцевих русинів було названо революційні події 1848 р., коли галичани вперше відкрито заманіфестували, що “з наддніпрянськими малоросами творять один нарід”, діяльність М.Грушевського та ін.¹. З-під пера Сергія Шелухіна вийшла публіцистична праця², в якій автор доводив глибоке історичне коріння етноніму “Україна” (“український”) у народній творчості, літописах, працях географів, історичних пам’ятках. Він вважав термін навіть більш давнім “за чужу, неслов’янську назву – Русь, русини”, писав про боротьбу проти назви “Україна” галицьких “старорусинів і москвофілів”³.

Водночас у міжвоєнний період з’явилося ряд праць (В.Ваврика, Г.Полянського та ін.) про русофільську течію в Галичині та бачення її лідерами національного питання. Ставропігійський інститут, що перейшов на відверто москвофільські позиції, публікував матеріали про діячів русофільського руху XIX – початку XX ст., у яких говорилося про важливу роль русофілів (москвофілів) у захисті народних інтересів, тоді як народовство піддано критиці за “сепаратизм” і “зрадництво”⁴. В.Ваврик у своїй брошурі⁵ прямо писав, що “украинскимъ галицкое население никогда, рѣшительно никогда, себя не называло...”⁶. Однак москвофільські історики до 1939 р. так і не створили цілісної картини розвитку власної течії. Це одним із перших зробив багатолітній член НТШ Микола Андрусяк⁷, що вважав термін “галицьке русофільство” ширшим, ніж власне “москвофільство”. Останнє на початку XX ст. набуло виразно ренегатського характеру, тоді як у “старих галицько-москвофільських (...“староруських”) діячів” було “велике привязання до свого народу”, їх не можна вважати “за політичних спекулянтів і національних зрадників, ренегатів...”⁸. Водночас різко негативно, як “національне відступництво від власного народу”, оцінювалося москво-

¹ Там само. – С.3, 4, 12, 19, 35, 49.

² Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936. – 248 с.

³ Там само. – С.2, 19.

⁴ Ваврикъ В.Р. Просвѣтительъ Галицкой Руси Иванъ Г. Наумовичъ. Неколько критическихъ замѣтокъ по случаю 100-лѣтней годовщины со дня его рождения. – Львовъ – Прага, 1926. – 104 с.; Полянскій Г. Мое слово о Богданѣ Андреевичѣ Дѣдицкомъ // Временникъ Ставропігійскаго Института съ мѣсяцесловомъ за 1928 г. – Львовъ, 1928. – С.56–84 *та ін.*

⁵ Ваврикъ В.Р. Справка о русскомъ движеніи въ Галичинѣ съ библиографіей за 1929 годъ. – Львовъ, 1930. – 16 с.

⁶ Там само. – С.13.

⁷ Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів). – Львів, 1935. – 79 с.; його ж. Генеза й характер галицького русофільства в XIX–XX ст. – Прага: Українське видавництво “Пробоем”, 1941. – 24 с.

⁸ Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства. – С.4.

фільство у брошурі М.Миколаєвича¹. “Батьками” москвофільства він вважав клерикалізм і консерватизм.

Степан Чарнецький увійшов в історію як дослідник українського театру в Галичині, розвиток якого відбувався під визначальним впливом із Наддніпрянщини². Відомий бібліограф Іван Левицький опублікував “галицько-руську бібліографію”, що містила видання українською мовою в Австро-Угорщині XIX ст. (кирилицею, гражданкою і латинкою)³. Отже, вітчизняні дослідники дорадянського періоду (до 1939 р.) започаткували вивчення українського національного руху в підавстрійській Галичині, як сучасники подій ввели в науковий обіг значну кількість документальних джерел. Однак їх працям у цілому була притаманна надмірна заідеологізованість, суб’єктивізм, залежно від того, яких поглядів дотримувався автор – українофільських або русофільських. Історики виступали з позицій примордіалізму, вважали українську націю, національно-політичну свідомість населення продуктом давніх часів.

Вітчизняна радянська історіографія. У радянський період історія національного руху в підавстрійській Галичині висвітлювалася однобоко і спотворено, в дусі ідейної спадщини класиків марксизму-ленінізму. Винятком став короткочасний період “українізації” на радянській Україні в 1920-х – на початку 30-х рр., коли з’явилося ряд ґрунтовних публікацій: Федора Савченка – про політику російського царизму в українському питанні⁴, Євгена Кирилюка – про діяльність П.Куліша⁵ та деякі ін. Досліджувана проблематика знайшла відображення в окремих статтях (уже згаданих К.Студинського, М.Возняка, М.Кордуби, О.Грушевського та ін.) на сторінках наукових журналів “Україна” і “За сто літ”, що виходили в Києві під редакцією М.Грушевського до 1930 р. (відповідно з 1914 р., з перервами, та з 1927 р.). Після сталінського погрому українства будь-яке існування альтернативної історичної концепції в радянській історіографії виключалося, найбільшу увагу дослідників було приділено питанням соціально-економічного розвитку, класової боротьби між “експлуататорами” і “трудящими”. Історична наука, на догоду партійно-

¹ Миколаєвич М. Москвофільство, його батьки і діти. Історичний нарис. – Львів, 1936. – 68 с.

² Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. – Львів, 1934. – 253 с.

³ Галицько-руська бібліографія XIX-го століття съ узглядненієм рускихъ изданій появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ (1801–1886) / Составилъ И.Е.Левицкій. – Львовъ: Изъ типографіи Ставропигійского института, 1888. – Т.І: 1801–1860. – XXII + 162 с.; 1893. – Т.ІІ: 1861–1886. – 736 с.; Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900 / Уложив на підставі автопсії. Ів.Ем.Левицький. – Львів: Накладом НТШ, 1909. – Т.І: 1887–1889. – 290 с.; 1910. – Т.ІІ: 1890–1891. – 262 с.; 1911. – Т.ІІІ: 1892–1893. – 290 с.

⁴ Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. – Харків: Державне видавництво України, 1930. – 415 с.

⁵ Кирилюк Є. Пантелеймон Куліш. – Харків – Київ: Державне видавництво України, 1929. – 95 с.

тоталітарній ідеології, стала на боротьбу з українською ідеєю, що традиційно звинувачувалася в “буржуазному націоналізмі”.

Український національний рух висвітлювався під кутом зору українсько-російської єдності, вульгаризованого вузькокласового підходу. Для прикладу, один із відомих борців проти М.Грушевського та його школи, багатолітній викладач Львівського університету Василь Осечинський прямо писав про фальсифікацію історичних подій “буржуазно-націоналістичними істориками”, які нібито “зображують загарбницькі плани австро-німецького імперіалізму і підсобництво в здійсненні цих планів з боку українських буржуазних націоналістів як боротьбу за визволення України”¹. Українські “буржуазні націоналісти” вважалися в тогочасній літературі “лютими ворогами свого народу”, “провідниками людиноненависницьких ідей”². Характерною є назва книжки Миколи Варварцева “Буржуазне “українознавство” – знаряддя ідеологічних диверсій імперіалізму”, виданої в Києві 1976 р.³. Радянська концепція відстоювала, по суті, модерністську версію націотворення, згідно з якою українська нація виникла не в результаті поширення національної свідомості в суспільстві протягом ХІХ ст., а завдяки розвитку капіталістичних відносин в економіці.

Незважаючи на жорсткий цензурний контроль та ідеологічний догматизм у радянській літературі, окремі вчені зробили свій внесок у розробку теми. Серед досліджуваних проблем була культурно-просвітницька діяльність “Руської трійці” та її послідовників у Галичині першої половини ХІХ ст.⁴. Георгій Гербільський⁵ вважав народні маси головним рушієм суспільно-політичного руху (термін “національний рух” у радянські часи практично не вживався), складовою якого вважалася боротьба проти національного гніту. Під впливом визвольної боротьби

¹ Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., виправл. й доповн. – Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2007. – С.447, 449.

² Свдокименко В.Ю. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. – Вид. 2-е, виправл. і доповн. – К.: Наукова думка, 1968. – С.178.

³ Варварцев М.М. Буржуазне “українознавство” – знаряддя ідеологічних диверсій імперіалізму. – К.: Наукова думка, 1976. – 188 с.

⁴ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. – К.: Наукова думка, 1969. – 255 с.; Петраш О. “Руська трійця”. – К.: Дніпро, 1986. – 230 с.; “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України / Відп. ред. Ф.І.Стеблій. – К.: Наукова думка, 1987. – 340 с.; Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”. – К.: Наукова думка, 1990. – 337 с. *та ін.* Зокрема, порушувалося питання про зв’язки “Руської трійці” з М.Максимовичем (*див.*: Марков П.Г. Общественно-политические и исторические взгляды М.А.Максимовича. – К.: Вища школа, 1986. – 248 с.).

⁵ Гербільський Г.Ю. Передова суспільна думка в Галичині (30-і – середина 40-х років ХІХ ст.). – Львів: Видавництво Львівського університету, 1959. – 160 с.; його ж. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині ХІХ століття. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1964. – 251 с.

слов'янських народів у складі Австрійської імперії, української культури на Наддніпрянщині під Росією “прогресивна” частина галицької інтелігенції наблизилася до простолюду. Заслуга діячів “Руської трійці”, що виражали тенденцію до лібералізму, полягала в розвитку народної мови і літератури, фольклору й етнографії, оживленні української національної свідомості. Їм протистояла “реакційна” течія: прихильники австрійсько-руської (рутенської) ідентичності М.Левицький і М.Гарасевич, для яких галицькі українці були окремим народом, що суперечило інтересам українського населення Наддніпрянщини, а також ідеолог москвофільства Д.Зубрицький.

Інтерес радянських дослідників викликала революція 1848–1849 рр. у Галичині, передусім відміна панщини і селянський рух¹. У працях Євдокії Косачевської² та Феодосія Стеблій³ висвітлювалося національне питання в період революції. Так, Є.Косачевська піддала критиці першу політичну організацію галицьких українців – Головну руську раду за провладну орієнтацію, обмеження своєї діяльності вимогами автономії краю, ігнорування соціальних інтересів широких народних мас. Ф.Стеблій назвав серед найбільших здобутків революції, крім скасування кріпацтва і перетворення галицького суспільства з феодального на буржуазне, активізацію національної свідомості і почуття єдності всього українського народу. Свої думки вчений розвинув у ряді публікацій⁴, що висвітлювали постать автора брошури “Слово перестороги” В.Подолінського, заклик якого до польсько-української співпраці демократичних сил, утворення слов'янської федерації мав аналогію в програмі кирило-мефодіївців. Основу радянської історіографічної версії москвофільства заклали книги Віктора Малкіна⁵, у яких витоки, еволюцію і політичне обличчя цієї течії розглянуто крізь призму поширення в Галичині російської літератури, починаючи з діяльності “Руської трійці”.

¹ Мудрий М. Українська історіографія про революцію 1848–1849 років у Галичині // Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji / Zbiór studiów pod redakcją W.Wica [Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Nr 267]. – Kraków: Wydawnictwo naukowe AP, 1999. – С.201, 202.

² Косачевская Е.М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. – Львов: Издательство Львовского университета, 1965. – 152 с.

³ Стеблій Ф.І. Революції 1848–1849 рр. у Європі і Україна. – К.: Товариство “Знання”, 1973. – 47 с.; його ж. Революція 1848 р. і Західна Україна // Наука і суспільство. – К., 1968. – №11. – С.50–55.

⁴ Стеблій Ф.І. “Слово перестороги” В.Подолінського // Український історичний журнал. – К., 1966. – №12. – С.44–51; його ж. Василь Подолінський – патріот, інтернаціоналіст // Жовтень. – Львів, 1970. – №10. – С.112–116 *та ін.*

⁵ Малкин В. Первая русская революция и активизация русофильского движения в Галиции. – Львов, 1956. – 17 с.; его же. Русская литература в Галиции. – Львов: Издательство Львовского университета, 1957. – 164 с.

У цілому москвофільський рух трактувався радянськими істориками як однозначно реакційна суспільно-політична течія¹, що в завершеному вигляді знайшло відображення в узагальнюючій 8-томній “Історії Української РСР”. Ця концепція більше нагадувала, за влучним висловом сучасного дослідника М.Мудрого, “обвинувальний вирок”². Соціальною базою москвофільства вважалися поміщики і реакційне уніатське духовенство, що вірно служили російському царизму (були названі його платними ідеологами й навіть шпигунами), водночас плазували перед Австро-Угорською монархією. Будучи за походженням українцями, “москвофіли” виступали проти української мови, заперечували (вже в 1866 р.) окремішність українського народу, а натомість вигадали “панрусський” народ від Тиси до Амуру, боролися проти революційного руху, намагалися сіяти серед мас темряву і забобони. Утім, як стверджувалося, їх зусилля не мали успіху, бо трудящі західноукраїнських земель, за прикладом героїчної боротьби російського пролетаріату, все активніше виступали за возз’єднання з основною частиною України у складі Росії³. Це твердження можна вважати своєрідним компромісом між українськими вченими з їх національними почуттями та ідеологічною кон’юнктурою радянського часу⁴.

Водночас на вивчення народовської течії в радянський період було накладене своєрідне табу. Характерно, що в третьому томі вже згаданої “Історії Української РСР” інформація про галицьких народовців зайняла лише півсторінки. Народовці були віднесені до ліберально-буржуазної течії в суспільно-політичному русі, що складалася переважно з націоналістично настроєної інтелігенції, уніатського і православного духовенства. Керівники народовців йшли в руслі політики австрійського уряду, закликали трудящих до “національної єдності”, боролися проти будь-яких проявів класового протесту мас⁵. Чи не єдиною спеціальною працею, що висвітлювала питання ідеології і політичного характеру українського руху в Галичині в 50–70-х рр. XIX ст., стала монографія Степана Трусевича⁶. У руслі панівної ідеології, з акцентом на

¹ Див., наприклад: Гербільський Г.Ю. До питання про історичні погляди Д.Зубрицького // Вісник Львівського університету. – Львів, 1967. – Вип.4. – С.63–70.

² Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9. – С.255, 256.

³ Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – Т.3: Україна в період розкладу і кризи феодално-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.) / Відп. ред. А.Г.Шевелєв. – К.: Наукова думка, 1978. – С.479, 480.

⁴ Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії... – С.257.

⁵ Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – Т.3. – С.478.

⁶ Трусевич С. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50–70-х роках XIX ст. – К.: Наукова думка, 1978. – 168 с.

поширення соціалістичних, “революційно-демократичних” ідей, він характеризував народівців як діячів “ліберально-буржуазного, дрібно-буржуазного і консервативно-клерикального спрямування”. Боротьбу за соціальне і національне визволення галичан, возз’єднання всіх українських земель в єдиній Українській державі очолив “революційно-демократичний напрям” на чолі з І.Франком у другій половині 1870-х рр. Позитивним у роботі стало акцентування тісного зв’язку появи народовського руху з процесами на Наддніпрянській Україні.

Більш повно, хоч і вкрай заідеологізовано, радянські історики висвітлювали діяльність радикалів-соціалістів у Галичині. Так, Володимир Калинович¹ розкрив політичні процеси І.Франка та його товаришів, що не розуміли “керівної ролі пролетаріату у русі народних мас”², Андрій Пашук³ – зв’язки І.Франка з наддніпрянським громадівцем С.Подолінським. Дослідженням поширення соціалістичних ідей у галицькому суспільстві останньої третини ХІХ ст. займався Микола Кравець⁴. Висвітлюючи роль М.Драгоманова в громадському житті України та Росії другої половини ХІХ ст., Раїса Іванова звернула увагу на його ідейний вплив на Галичину⁵. М.Драгоманов був названий “будителем сонного галицького суспільного життя” 1870-х рр., “першовідкривачем Галичини для Росії”. Водночас у книзі не бракувало ідеологічних “штампів” радянської доби: народівців було звинувачено в “ненависті до Росії”, а москвофілів – у рабській покорі урядові, що клали в центр уваги “лише церковні справи”, та ін.⁶

У радянській історіографії виходили друком колективні праці, що мали на меті обґрунтувати закономірність возз’єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі у складі СРСР. Монографія колективу авторів під красномовною назвою “Торжество історичної справедливості”⁷ містила тезу, що галицькі українці “навіть у найважчі періоди іноземного поневолення зберігали свідомість єдності з

¹ Калинович В.І. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 155 с. *Див. також:* Сімович В. Іван Франко, його життя та діяльність. – 2-ге доповн. вид. – Львів: Українське видавництво, 1941. – 112 с.

² Калинович В.І. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. – С.78.

³ Пашук А.І. Зв’язки І.Франка з С.Подолінським (70–80-і роки ХІХ ст.) // Іван Франко. Статті і матеріали. – Збірник 10. Присвячується V Міжнародному з’їзду славістів. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1963. – С.75–90.

⁴ Кравець М.М. Початок робітничого руху в Східній Галичині // З історії західноукраїнських земель. – К.: Видавництво АН УРСР, 1958. – Вип.ІІІ. – С.23–59.

⁵ Іванова Р.П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (ІІ половина ХІХ ст.). – К.: Видавництво Київського університету, 1971. – 224 с.

⁶ Там само. – С.190, 191, 192.

⁷ Торжество історичної справедливості. Закономірність возз’єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / Відп. редактор редакційної колегії М.М.Олексюк. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1968. – 804 с.

усім українським народом”. В австрійський період вони наполегливо боролися з владою, що була “оплотом реакції і консерватизму”, всупереч реакційній політиці денационалізації місцевого населення розгорнули революційно-визвольну боротьбу “проти соціального й національного гноблення, за возз’єднання з Наддніпрянською Україною” при підтримці прогресивної російської громадськості¹. Історичні передумови возз’єднання українських земель в єдиній державі – УРСР, починаючи з давньоруських часів, висвітлювалися в колективній монографії, виданій в умовах лібералізації партійно-тоталітарного режиму в 1989 р.². Отже, вітчизняна радянська історіографія зробила певний внесок у вивчення досліджуваної теми, що, однак, в умовах панування догматичної партійно-класової методології був обмежений.

Дослідження діаспорних і зарубіжних науковців. Більш об’єктивно український національний рух у підавстрійській Галичині висвітлювався в діаспорній і зарубіжній історіографії. Не маючи доступу до основної джерельної бази, історики спрямували свою увагу на публікацію аналітичних розробок. На першому етапі діаспорним дослідженням був притаманний державницький напрям, що ґрунтувався на примордіалістській концепції походження і “природності” існування націй з давніх часів, оперуванні терміном “національне відродження” ХІХ – початку ХХ ст. з кінцевою метою відновлення втраченої державності. Така схема національного руху знайшла відображення в узагальнюючих працях з історії України східноукраїнських емігрантів Дмитра Дорошенка і Наталії Полонської-Василенко³. Д.Дорошенко – автор монографій про життя, наукову і громадську діяльність В.Антоновича та П.Куліша⁴, що мали багатолітні зв’язки з Галичиною. У поле зору Миколи Шлемкевича потрапило “галичанство” як “психологічна категорія” в ХІХ – на початку ХХ ст. Автор спрощено розумів національний рух у Галичині як протиборство між народовцями, що вірили “у свій народ і його будучину”, закликали “до праці та жертв задля них”, і москвофілами, що “вирішення своїх завдань передавали чужій російській силі”⁵.

¹ Там само. – С.790, 792, 793.

² Історичні передумови возз’єднання українських земель / Відп. ред. Ф.І.Стеблій та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – 400 с.

³ Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991. – 576 с.; Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. – К.: Либідь, 1992. – Т.2. Від середини ХVІІ століття до 1923 року. – 608 с.

⁴ Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. – Прага: Видавництво Ю.Тищенка, 1942. – 168 с.; його ж. Пантелеймон Куліш. – Київ – Ляйпціг, б.р. – 208 с.

⁵ Шлемкевич М. Галичанство / Відп. редактор В.Горинь. – Львів: За вільну Україну, 1997. – 104 с. Відтворення з видання: Нью-Йорк; Торонто; 1956.

Висвітлюючи українсько-польські стосунки в XIX ст.¹, Михайло Демкович-Добрянський обстоював тезу, що дискусії навколо польсько-української угоди, відомої як “нова ера”, “переламали” русофільство у власному народі, до 1890-х рр. “українці залишались самі віч-на-віч з польським супротивником і русофільською агентурою”². Іван Огієнко розкрив роль Галичини у формуванні єдиної української літературної мови³, а Ярослав Рудницький – поширення етноніму “Україна” як “символу українських змагань до волі, самостійности й соборности...”⁴. Діаспорний історик, колишній голова уряду УНР Ісаак Мазепа – автор розвідки про “підстави нашого відродження”⁵. Відсутність “міцної та сильної організаційно провідної верстви” він вважав основною причиною бездержавності українського народу, “нашому суспільству бракувало історичних традицій” у XIX – на початку XX ст. Зокрема, в Галичині москвофільство, що виникло на основі рутенського світогляду, “довший час гальмує розвиток національного життя”⁶. В умовах “холодної війни” між СРСР і західним світом діаспорні історики не мали змоги працювати в українських архівах, що обмежувало проблематику досліджень.

Найбільш яскравим представником діаспорної історіографії був Іван Лисяк-Рудницький, у полі зору якого перебувало формування української національної свідомості, де примордіалістські аргументи співіснували з модерністськими⁷. “Українське дев’ятнадцяте століття” в Галичині вчений розглядав як процес кристалізації з етнографічної маси модерної української політичної нації. Рубіжними подіями в цьому процесі вважалася діяльність “Руської трійці”, Головної руської ради 1848 р., народовської (українофільської) течії, що протистояла російській орієнтації, котру уособлювали старорусини-русофіли. Перемога останніх у Галичині прирікала на поразку весь український рух, тоді як успіх народців надавав великі можливості для розвитку наддніпрянсько-українського руху, ідеї національного єднання. І.Лисяк-Рудницький писав про “українське завоювання” Галичини на зламі XIX–XX ст., трансформацію

¹ Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. – Мюнхен, 1969. – 119 с.

² Там само. – С.51, 71.

³ Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.

⁴ Рудницький Я. Слово й назва “Україна”. – Вінніпег, 1951. – 132 с.

⁵ Мазепа І. Підстави нашого відродження. – Част.І: Причини нашої бездержавности. – Б.м.: Прометей, 1946. – 180 с.; Част.ІІ: Проблема відродженої України. – Б.м.: Прометей, 1949. – 163 с.

⁶ Там само. – Част.І. – С.7, 124; Част.ІІ. – С.17, 19.

⁷ Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою. Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. – [Мюнхен]: Сучасність, 1973. – 443 с.; його ж. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К.: Основи, 1994. – Т.1. – С.413–444; його ж. Формування українського народу і нації. (Методологічні зауваги) // Там само. – С.11–27; його ж. Структура української історії в XIX столітті // Там само. – С.193–202 *та ін.*

русофільства в бік російської національної ідентичності. Михайло (Michael) Яремко в окремому розділі книжки проаналізував розвиток національного руху в південно-західній Галичині, яку розглядав як інтегральну частину України під владою Габсбургів¹.

У західній історіографії в останній чверті ХХ – на початку ХХІ ст. набула поширення модерністська версія націотворення. Учені-модерністи з позицій пріоритету суб'єктивного чинника схильні вважати, що ознаки української, як і будь-якої іншої європейської нації, не були заданими наперед як об'єктивна реальність, а з'явилися внаслідок раціональної діяльності інтелігенції. У статті Омеляна Пріцака і Джона С.Решетара, опублікованій 1984 р., було зроблено загальний аналіз українського націотворення – “від Київської Русі до модерної України”². Автори виділили кілька географічних центрів національного руху в ХІХ ст. у хронологічній послідовності, де згадується також Галичина. Дослідження діаспорного історика Ігоря Шевченка³ містить тезу, що попри розділеність території між імперіями Габсбургів і Романових, утвердженню єдиної української нації сприяли три чинники: по-перше, тривалість періоду, протягом якого більша частина української етнічної території перебувала під правлінням однієї держави – Речі Посполитої; по-друге, порівняно недовгий період, коли на землях сучасної України правило кілька держав; по-третє, неповне окатоличення західноукраїнських земель. Для порівняння, одномовні народи серби і хорвати були розділені “кордонами й вірою” ще з ХІ ст.⁴

Сучасна діаспорна історіографія в руслі модерністської концепції представлена іменами канадців Івана-Павла Химки і Павла-Роберта Магочія та американця Романа Шпорлюка. Вони трактують неукраїнофільські течії (полонофільство, русофільство) крізь призму пошуку національної ідентичності галицько-українського населення, а не лише як продукт зовнішніх політичних впливів. З їх робіт південно-західна Галичина постає як своєрідне плетиво альтернативних точок зору щодо прямого національного розвитку. Аргументується теза, що національна свідомість у ХІХ – на початку ХХ ст. формувалася поступово, на укра-

¹ Jaremko M. *Galicja – Halychyna (a Part of Ukraine). From Separation to Unity.* – Toronto – New-York – Paris, 1967. – 292 p.

² Pritsak O., Reshetar J.S. *Ukraine and the Dialectics of Nation-Building // From Kievan Rus' To Modern Ukraine: Formation of the Ukrainian Nation.* – Cambridge (Mass.): Ukrainian Studies Fund Harvard University, 1984. – P.5–36. У першій частині брошури вміщено англomовний переклад статті М.Грушевського 1904 р. (“The Traditional Scheme of “Russian” History and the Problem of a Rational Organization of the History of Eastern Slavs”).

³ Шевченко І. *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку ХVІІІ століття // Авторизований переклад з англ. М.Габлевич, під редакцією А.Ясіновського.* – Львів, 2001. – ХІХ + 250 с.

⁴ Там само. – С.4.

їнських землях можна було зустріти представників місцевого населення, що обирали не лише українську, а й польську або російську ідентичність. Більше як гіпотетичні конструкції розглядається “русинство” і “рутенство” в руслі проавстрійської орієнтації в Галичині, твердження про “галицько-руський народ” або навіть більшу спільноту, що охоплювала територію Габсбурзької монархії, заселену русинами, в другому випадку могла включати галицьких русинів до складу національності, утвореної зі східнослов’янського населення колишньої Речі Посполитої – українців і білорусів.

І.-П.Химка досліджував соціокультурні проблеми в українському суспільстві підавстрійської Галичини, роль радикалів, Греко-католицької церкви в поширенні національної свідомості¹. На його думку, нація виникла завдяки впливу передусім суб’єктивного чинника, діяльності “будителів”, що використали звичайну народну культуру для створення національних атрибутів, свідомого виконання проекту кодифікації національної мови та історії. Старе, примордіалістське бачення нації – це теорія “сплячої красуні”, за якою нація відродилася в ХІХ столітті зусиллями “будителів”, на відміну від запропонованої ним теорії “Пігмаліона” або “монстра Франкенштайна”, коли націю створили ті самі “будителі”. Для Галичини була характерна боротьба кількох версій націотворення, що брали свої витoki поза межами краю, існували три головні альтернативи – польська, російська та власне українська². Питання про джерела та ідеологію галицького українофільства І.-П.Химка розглядав у

¹ Химка І.П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Перекл. з англ. С.Левченка. – К.: Основні цінності, 2002. – 328 с.; його ж. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. – Львів, 1993. – Число 1. – С.73–107; його ж. Український національний рух у Галичині в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи // Другий Міжнародний конгрес українців, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Ч.1. – С.215–220; його ж. Релігія й національність в Україні другої половини ХVІІІ–ХХ століть // Ковчег: Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2003. – Число 4. – С.55–65; ejusd. The Construction of Nationality in Galician Rus’: Icarian Flights in Almost All Directions // Intellectuals and the Articulation of the Nation / Ed. by R.G.Suny and M.D.Kennedy. – Ann Arbor (Mich.), 1999. – P.109–164; ejusd. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. – Edmonton – London, 1988. – 358 + XXXVI p.; ejusd. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. – Montreal – Kingston – London – Ithaca, 1999. – XXX + 236 p. *та ін.*

² Пошуки власної ідентичності серед галицьких русинів у ХІХ ст. І.-П.Химка трактував як “Ікарові польоти в майже всіх напрямках”. У розумінні вченого місцеві русини під австрійською владою “фігурували як дві суттєво відмінні, більше – полярні формації (українська та російська) однієї національності, цілком могли сформувати третю (польську), демонстрували тенденції до інтегрування в четверту (русинську) та мали щонайменше теоретичну можливість утворити п’яту (гіпотетичну національність з неабияким історичним фундаментом, яка включала б представників етносів, відомих сьогодні як українці та білоруси)” (Мозер М. “Русини” й “руська мова” в галицьких граматах першої половини ХІХ ст. // Українська мова в Галичині: історичний вимір / Відп. ред. Я.Ісаєвич, М.Мозер, Н.Хобзей. – Львів, 2011. – С.52).

взаємозв'язку із всеруською концепцією національної ідентичності. Українська ідея в 30-х рр., як і всеруська, була імпортована в Галичину з Росії. Українофільство в краї мало різку антипольську позицію, яка з часом пом'якшувалася, привабливість цієї течії пояснювалася психологічною легкістю для сприйняття і демократизмом. Галицька інтелігенція в другій половині XIX ст. була поділена між двома конструкціями – українською і всеруською, що мали власні версії мови та історії, громадські організації, періодичні видання¹.

П.-Р.Магочій у своїх працях² розробив аналітичну структуру “національного відродження”, вважав каталізатором ідеї української національної самобутності в Галичині протягом XIX ст. не давню політичну традицію, а прийшла з-поза меж України ідеологію націоналізму. Український націоналізм відноситься до першої категорії – “натхненого інтелігенцією”, на відміну від другої, – “насадженого державою”. Учений писав про взаємодію двох природних структур національного руху – “ієрархії численних лояльностей” та “взаємовиключних свідомостей”, тобто усвідомлення неможливості водночас ідентифікувати себе, для прикладу, і малоросом (українцем), і росіянином. Так, серед діячів “Руської трійці” представником “взаємовиключних свідомостей” був М.Шашкевич, який помер у молодому віці й залишився “ідеологічно чистим” в очах українських патріотів, тоді як І.Вагилевич представляв польсько-українську, а Я.Головацький – російсько-українську лояльність. Галицько-український національний рух другої половини XIX ст.

¹ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.1. – С.490.

² Магочій П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Український історичний журнал. – К., 1991. – №3. – С.97–107 (*переклад з англ.*: The Ukrainian National Revival: A New Analytical Framework // Canadian Journal of Studies of Nationalism. – 1989, Vol.XV. – N.102. – P.45–62); його ж. Мовне питання як фактор національного руху у Галичині // Галичина. Історичні есе. – Львів, 1994. – С.131–155 (*переклад з англ.*: The Language Question as a Factor in the National Movement // Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia / Eds. A.S.Markovits and F.E.Sysyn. – Cambridge (Mass.), 1982. – P.220–238); його ж. Старорусинство і русофільство: нові концептуальні напрями для аналізу національних ідеологій в Галичині другої половини 19 ст. // Там само. – С.156–184 (*переклад з англ.*: Old Ruthenianism and Russophilism: A New Conceptual Framework for Analyzing National Ideologies in Late 19th Century Eastern Galicia / American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists (Kiev, September 1983). – Columbus (Ohio), 1983. – Vol.II: Literature, Poetics, History / Ed. By P.Debreczeny. – P.305–324); його ж. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / Авторизований переклад з англ. – Ужгород, 1994. – 296 с. (перше видання цієї книжки вийшло англійською мовою в 1978 р. – *I.P.*); його ж. Історія України / Авторизований переклад з англ. Е.Гийдела, С.Грачової. – К.: Критика, 2007. – 640 с. (переклад з англ.: A History of Ukraine. – Seattle, 1998. – XXVI + 784 p.) *та ін.* У другому, доповненому виданні “Історії України” П.-Р.Магочій зробив наголос на “мультикультуральному, поліетнічному характері України в її минулому і сьогоденні...” (Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів / Авторизований переклад з англ.: Е.Гийдель, С.Грачова, Н.Кушко, О.Сидорчук. – Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2012. – 794 + XXII с. (с.XXI)).

являв собою боротьбу українофілів, які стояли на позиції взаємовиключності, з варіантами “ієрархії численних лояльностей”, що були своєрідним етапом у розвитку української національної свідомості¹.

Р.Шпорлюк поклав в основу аналітичної схеми українського руху XIX – початку XX ст. також модерністський підхід². Він підтримав ідею західних дослідників про націю як “уявлену спільноту”, що утворилася завдяки діяльності національної еліти. Підкреслюючи вирішальну роль підросійської України у формуванні модерної української нації, Р.Шпорлюк вважав, що не варто спрощено сприймати національний розвиток як неухильний, лінійний процес. Величезним досягненням, успіхом “української ідеї” вважався сам факт, що території з такими відмінностями в релігії, політичній історії, соціальній структурі об’єдналися як Україна. Відповідь на питання, чому галичани, відмовляючись від польського і російського варіантів, не схотіли стати окремою галицькою нацією, а перетворили себе на невелику частину України, вчений вбачає передусім у прагненні опертися на культурні здобутки наддніпрянців для національного самоствердження. На думку Р.Шпорлюка, саме Україна давала галичанам шанс у протистоянні з поляками, не випадково її називали “Великою Україною”³.

У зарубіжній історичній науці питання українського національного руху в підавстрійській Галичині, активізації наддніпрянсько-галицьких зв’язків цікавило передусім польських, російських, чеських, німецьких та австрійських дослідників. Причому найбільше праць було написано польськими і російськими істориками, що, однак, характеризуються надмірним суб’єктивізмом, національними і політичними симпатіями. Їхні розвідки є водночас цінним джерелом для аналізу досліджуваних подій австрійського періоду. Так, у працях багатьох польських істориків XIX – початку XX ст. український рух у Галичині був проголошений штучним витвором, що суперечив інтересам польської державності. Зокрема, Едмунд Воринський⁴ розглядав галицьке українофільство як “передусім партію анти-суспільну”, відверто неприязним до поляків

¹ Магочій П.-Р. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Галичина. Історичні есе. – С.57, 58, 68.

² Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть // Україна: наука і культура. – К., 1991. – Вип.25. – Грудень. – С.159–167; його ж. Україна: від імперської периферії до суверенної держави // Сучасність. – К., 1996. – №11. – С.74–87; №12. – С.53–65; його ж. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Переклад з англ. Г.Касьянова за участі М.Климчука та М.Рябчука. – К., 2000. – 354 с. (Див. також: Szporluk R. Russia, Ukraine and the Break up of the Soviet Union. – Stanford – California, 2000. – 438 p.) *та ін.*

³ Шпорлюк Р. Українське національне відродження... – С.164; Мудрий М. Національно-політичні орієнтації... – С.496.

⁴ Woryński E. Polacy a Rusini. – Kraków, 1903. – 55 s.

вважав і табір москвофілів. На його думку, руське населення “не переставало бути частиною польського народу”, автор бажав бачити русинів політично пасивними¹. Францішек Буяк у розвідці про Галичину і суспільні процеси в краї² піддав критиці діяльність представників “крайнього націоналізму”, особливо М.Грушевського, що здійснили “українізацію” Галицької Русі, штучно перетворили русинів на українців³.

Водночас такий вульгаризований підхід не знайшов підтримки серед частини тогочасних польських авторів. Досліджуючи “руське питання”, Бернард Каліцький у книзі, виданій анонімно у Львові 1871 р.⁴, писав про окремішність руського народу, що проживає на великій території обабіч австро-російського кордону. Автор стверджував про утиски російським царизмом національного руху на Наддніпрянщині. Під ідейним впливом із “закордонної Русі” розгорнула діяльність “Руська трійця”, в галицько-руському русі 60-х рр. було виділено угруповання народовців (“Молодої Русі”) та “святоюрців”, що на перших порах виступали також на захист руської народності, але в 1866 р. у часописі “Слово” зробили заяву, що “Русь і Москва – це один і той самий народ (“russki”, а не “ruski”)”. Симпатії автора були явно на боці народовців, необхідності порозуміння з русинами поляків, які своєю позицією невизнання Русі, по суті, сприяли посиленню “святоюрців”. Багато місця автор приділив висвітленню угодовської політики Ю.Лаврівського в Галицькому сеймі 1869–1871 рр. За політичну і мовну рівноправність двох народів, водночас проти поділу Галичини виступав Вільгельм Фельдман⁵. Він критично ставився до москвофільської течії, діяльність якої після 1866 р. була спрямована на “об’єднання з Росією”, писав про нескристалізованість “національної індивідуальності” галицьких русинів на момент запровадження в Австрії конституційного режиму. Вирішальний вплив на розвиток галицького народовства, як і пізніше руху радикалів-соціалістів, мала Наддніпрянська Україна.

Інтерес до русько-української історії проявляли польські діячі, що після невдачі листопадового повстання 1830–1831 рр. в умовах репресій російського царизму були змушені виїхати в еміграцію. У Парижі склався гурток поляків-українофілів під проводом А.Чарторийського, учасники якого пропагували ідею відбудови федеративної Речі Посполитої, спільності долі та національних інтересів поляків і русинів-українців, що

¹ Ibid. – S.9, 10, 22.

² Bujak F. Galicya. – T.I. Kraj, ludność, społeczeństwo, rolnictwo. – Lwów – Warszawa, 1908. – 562 s.

³ Ibid. – S.89.

⁴ [Kalick B.] Kwestya ruska. – Lwów, 1871. – 96 s.

⁵ Feldman W. Stronnictwa i program polityczne w Galicyi 1846–1906. – Kraków, 1907. – T.I. – 248 s.; T.II. – 371 s. Про український національний рух у Галичині автор писав у 10 розділі “Obozy ruskie”.

проживали обабіч Збруча. Очевидно, з цього середовища вийшла брошура неназваного автора 1859 р.¹, в якій була обґрунтована в історичній ретроспективі потреба нормалізації стосунків Польщі та України. Ідея порозуміння двох народів пропагувалася під час “новоерівської” політики початку 1890-х рр., зокрема, в публіцистичній брошурі², що ідеалізувала польський вплив в історії галицьких русинів. Автор писав про погіршення стосунків між поляками і русинами з вини останніх, починаючи з революційних подій 1848 р., підставою для їх зближення мала стати загроза московського домінування, в результаті якої Галичина не знатиме “ні поляків, ні русинів, тільки будуть росіяни і Росія”³.

Польські дослідники (С.Бушинський, З.Мілковський та ін.)⁴ підкреслювали важливе значення “руського питання” для Польщі, писали про перебування більшої частини Русі (України) під владою російського царизму, що мав на меті винародовлення як русинів, так і поляків. Становище Русі в складі колишньої Речі Посполитої всіляко ідеалізувалося. У брошурі, підписаній криптонімом К.⁵, говорилося про два головні руські табори в Галичині: староруський, з орієнтацією на русофільські ідеали, та українофільський, ідейною столицею якого був Київ, Наддніпрянина. Однак у Галицькому сеймі існувало єдине руське представництво (до початку 1890-х рр.), до складу якого входили народовці й русофіли, що виступали проти домінування поляків у краї. Францішек Равіта-Гавронський прихильно охарактеризував роль В.Антоновича в розвитку українського руху по обидва боки австро-російського кордону⁶. Дослідженням українського руху займався публіцист, учений, громадсько-політичний і державний діяч Леон Василевський. У своїх працях⁷ він обстоював природне право українського народу на національно-державне самовизначення, витоки національного пробудження в Галичині вбачав у діяльності “Руської трійці”, що виникла під впливом східноукраїнської літератури, передусім “Енеїди” І.Котляревського, “Малороссийских песен” М.Максимовича.

¹ O stosunku obecnym Ukrainy do Polski. – Paryż, 1859. – 32 s.

² O Rusi i Rusinach przez St.hr.Tarnowskiego / Odbitka z “Krakusa”. – Kraków, 1891. – 68 s.

³ Ibid. – S.67.

⁴ [Buszyński S.] Podole, Wołyń i Ukraina. – Lwów, 1862. – 147 s.; Sprawa Ruska. Prowodyrowie Rusi spółcześni. Skreślił Z.Miłkowski / Odbitka z “Dziennika Poznańskiego”. – Poznań, 1879. – 57 s.

⁵ Z obozu ruskiego. Kilka słów w kwestyi ruskiej / Napisał K. – Lwów, 1889. – 31 s.

⁶ Rawita-Gawroński F. Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej. – Lwów, 1912. – 144 s.

⁷ Wasilewski L. Ukraina i sprawa ukraińska. – Kraków, [1911]. – 200 s.; ejusd. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym. – Warszawa – Kraków, 1925. – 221 s.; ejusd. Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. – Warszawa, 1934. – 146 s.; ejusd. Ruski, rusiński czy ukraiński // Sprawy narodowościowe. – Warszawa, 1927. – №4. – Lipiec – sierpień – wrzesień. – S.388–392; Василевський Л. Современная Галиция. – С.-Пб., 1900. – 233 с.; Його ж. Польско-русинські отношенія въ Галиціи (Письмо изъ Австріи) // Русское богатство. – С. Пб., 1908. – №8. – С.1–24 та ін.

Л.Василевський підтримав думку про два головні табори в галицько-руському суспільстві другої половини ХІХ ст.: староруський, що тяжів до російщини, та українофільський, в якому невдовзі виділилася радикальна, соціалістична течія. Суперечності між старорусинами і народовцями поглиблювалися в міру зміцнення останніх, водночас на розвиток національного руху галичан мала сильний вплив “закордонна Україна”, особливо діяльність П.Куліша і М.Драгоманова. Наддніпрянські громадівці-українофіли в умовах антиукраїнських царських репресій були змушені перенести центр своєї діяльності в Галичину, де в 1870-х рр. існував “застій” у національному русі. Л.Василевський підкреслював “демократичний, народолюбний характер” українофільських ідей, що остаточно перемогли в Галичині на зламі ХІХ–ХХ ст. Цьому посприяла політика “нової ери” на початку 90-х рр., зокрема приїзд до Львова М.Грушевського. Водночас загострюються українсько-польські стосунки, а, з другого боку, відбувся розкол у середовищі русофілів-москвофілів, де на противагу “до теоретичної російськості старорусинів” молоде покоління відкрито пробує писати і навіть говорити по-російськи. Російський царизм вирішив українське питання “хірургічним” шляхом, видавши сумнозвісний Емський указ, тоді як конституційні умови Австро-Угорщини дали змогу українському рухові розвиватися легально. Л.Василевський став одним із перших польських дослідників, що наголошували на позитивних сторонах польсько-української співпраці, писав про велику роль Галичини в пробудженні національної свідомості цілої України¹.

Утвердження модерної української національної самосвідомості в підавстрійській Галичині крізь призму суперництва русофільства та українофільства стало предметом дослідження в працях Францішека Подлеського². Переломним для національного руху галицьких русинів, як і для інших підвладних Австрії народів, став 1848 р., коли під час революції вони стали на шлях національно-політичного самоствердження. Австрійські власті підтримали входження простонародної “руської” мови в літературу, керуючись тактичними інтересами протиставлення русинів більш сильному рухові поляків. Після поразки революції набрало сили мовно-культурне русофільство, запозичення російських слів і виразів для розвитку місцевої мови, що вело до “винародовлення” галицько-руського населення. Поширення українофільських настроїв під

¹ Гранчак Т.Ю. Українське національне відродження другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в працях польського історика Леона Василевського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 2000. – С.11, 12 (16 с.).

² Podleski F. Rusofilizm a ukrainizm. – Lwów, 1931. – 31 s.; ejusd. Zagadnienie “ukraińskie” na tle stosunków austriackich. – Lwów – Warszawa, [1935]. – 144 s.

впливом із Наддніпрянщини Ф.Подлеский пов'язував безпосередньо з політикою австрійського уряду, прямо писав, що перетворення галицьких русинів на українців було “передусім виразом політичної програми Австрії, що боролася з Росією”. Українофільство на галицькому ґрунті не стало результатом пошуку “родинного русинізму”, вважалося “ненатуральним і штучним”. Характерно, що автор прихильно ставився до спроби намісника Галичини поляка А.Голуховського перевести руське письмо на латинку в 1859 р., що мало на меті нібито “культурно піднести русинів”¹. Симпатії Ф.Подлеского були на боці польсько-руського порозуміння, угодовської акції на зламі 60–70-х рр., але тенденції суспільного розвитку вели до переваги українофільства над русофільством, загострення суперечностей між двома народами.

Польська історіографія за часів комуністичного правління 1950–1980-х рр., на відміну від української радянської, зазнавала слабшого ідеологічного тиску, мала значно більшу свободу у виборі тем і суджень. Будучи прихильниками марксистської концепції, польські історики обстоювали модерністський підхід, пов'язували формування нації на етнічній основі з утвердженням капіталістичного ладу. Серед праць з історії українського руху в підавстрійській Галичині варто виділити передусім монографії Яна Козіка², що справедливо вважаються “істотним і водночас єдиним кроком уперед в осмисленні джерел та ідеології українофільського руху в Галичині”³. На думку Я.Козіка, підвалини для розвитку українофільських ідей у галицько-руському суспільстві поклала діяльність “Руської трійці”, зокрема зв'язки з Наддніпрянською Україною і Росією. Учений поставив питання про еволюцію українських діячів від галицько-руського до загальноукраїнського (українсько-руського) патріотизму, наголошував, що процес національного самоусвідомлення перед 1848 р. охопив тільки невелику частину українського суспільства.

Я.Козік розглядав український рух під час революції 1848–1849 рр. у руслі поділу тогочасного священика, автора “Слова перестороги” В.Подолінського на чотири угруповання, “партії”. Найбільшу увагу він приділив діяльності Головної руської ради і Руського собору, відповідно “австрійсько-української” та “польсько-української” “партій”, тоді як про “чисто українську” “партію” мав обмаль відомостей, а “російсько-

¹ Podleski F. Zagadnienie “ukraińskie” na tle stosunków austriackich. – S.32, 48.

² Kozik J. Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1973. – 308 s.; ejusd. Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849. – Warszawa – Kraków: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – 237 s. [Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – T.CCCLXXXI. Prace historyczne. – Zesz.52]. *Англомовний варіант цих праць див.:* Kozik J. The Ukrainian National Movement in Galicia: 1815–1849 / Edited and with an introduction by L.D.Orton. Translated from the Polish by A.Gorski and L.D.Orton. – Edmonton, 1986. – 498 p.

³ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації... – С.492.

українську” – вважав слабо вираженою. Отже, було звернуто увагу на багатовекторність національно-політичних течій в українському русі Галичини, що стало характерним для сучасної вітчизняної і зарубіжної історіографії. Водночас писалося про підвищення інтересу серед галичан до нової української літератури. У розумінні Я.Козіка польсько-українська співпраця періоду “весни народів” була нереальною (хоч і бажаною) через прагнення поляків до підпорядкування українського руху, а, з другого боку, через прихильність австрійських русинів до цісаря, австрійський лоялізм, на відміну від революційних прагнень польської сторони¹.

Процес модерного націотворення, формування сучасних “малих” і “молодих” націй у Центрально-Східній Європі в період капіталізму кінця XVIII – початку XX ст. став предметом дослідження в працях Юзефа Хлебовчика². На аналітичному рівні він відзначив провідну роль інтелігенції в процесі утвердження ідеї національної державності, що відбувався в Європі двома шляхами: на заході була втілена схема “спільнота державна – спільнота мовна – спільнота національна (державно-національна)”, тоді як на сході – “спільнота мовна – спільнота національна – спільнота державна (державно-національна)”. Отже, в східноєвропейській моделі націотворення вирішальне значення мало усвідомлення мовної єдності етнічного простору, розгорнулася боротьба за право входження простонародної мови в літературу, шкільну освіту тощо. Серед чинників національної самоідентифікації, крім мови, були народні звичаї і традиції, історична свідомість, уявлення про національну територію. Український національний рух за схемою Ю.Хлебовчика підпадав під категорію східноєвропейських.

Польські дослідники за часів соціалізму торкалися різних аспектів українського руху в підавстрійській Галичині. Так, історик права Станіслав Гродзіський, досліджуючи діяльність Галицького крайового

¹ Kozik J. Stosunki ukraińsko-polskie w Galicji w okresie rewolucji 1848–1849. Próba charakterystyki // Z dziejów współpracy Polaków, Ukraińców i Rosjan / Redaktorzy tomu K.J.Dźędziła, W.A.Serczyk. – Kraków: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – S.29–53 [Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – T.CCCCXVI. Prace historyczne. – Zesz.54].

² Chlebowczyk J. Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.). – Warszawa – Kraków: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – 376 s.; ejusd. O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.). – Warszawa – Kraków: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1983. – 476 s.; ejusd. On Small and Young Nations in Europe. Nation-Forming Processes in Ethnic Borderlands in East-Central Europe / Translated from the Polish by J.Dorosh. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. – 216 s.

сейму ще з 1970-х рр., згадував про українське сеймове представництво¹. Він наголошував, що за дискусіями в Галицькому сеймі уважно слідкували як поляки з-за Вісли, так і українці по обидва боки Збруча. Політика Українського сеймового клубу та новостворених українських партій на початку ХХ ст. знайшла відображення в статтях Алоїзія Зелецького². Юзеф Бушко – багатолітній дослідник історії Галичини, висвітлював окремі сюжети про українське представництво в австрійському парламенті³. Ставлення австрійського уряду і польських політичних угруповань у Галичині до українського питання в 90-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. розкрив Януш Грухала⁴. Ельжбета Горнова писала про вплив М. Драгоманова на Галичину, стосунки між українськими і польськими соціалістами в краї⁵. Ришард Радзік розкрив особливості формування української національної свідомості, ідеологію та інституційний розвиток галицько-руського руху в 1830-х – на початку 1860-х рр.⁶. Учений вважав національне самоусвідомлення результатом цілеспрямованої діяльності інтелігенції, в основі якої лежали об’єктивні чинники – спільність фольклору, історичного минулого, мови.

Генрік Верещицький висвітлював українське питання в контексті аналізу національних проблем у Габсбурзькій монархії⁷. На його думку, український рух від часів “Руської трійці” мав антипольський характер, при підтримці австрійського уряду складався з кількох течій з різним

¹ Grodziski S. Sejm galicyjski. Stan wiedzy i kierunki dalszych badań // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Poznań, 1975. – Т. XXVII. – Zesz. 2. – S. 229–238; ejusd. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993. – Т. 1. – 219 s.; Т. 2: Źródła. – 558 s.

² Zielecki A. Polityka Ukraińskiego Klubu Sejmowego w Sejmie galicyjskim w latach 1908–1914 // Rocznik naukowo-dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Historia. – Rzeszów, 1980. – Zesz. 3 (44). – S. 91–145; ejusd. Ukraińskie i polskie stronnictwa polityczne w Galicji w latach 1900–1908 // Ibid. – 1978. – Zesz. 2 (37). – S. 55–84.

³ Buszko J. Galicja 1859–1914. Polski Piemont? // Dzieje narodu i Państwa Polskiego. – Т. III / Pod redakcją naukową J. Buszki, A. Garlickiego. – Warszawa: Krajowa agencja wydawnicza, 1989. – 80 s.; ejusd. Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – 461 s. + il.

⁴ Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). – Katowice: Wydawca Uniwersytet Śląski, 1988. – 147 s.

⁵ Hornowa E. Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876–1895. – Wrocław – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1968. – 163 s.; ejusd. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1867–1870 w świetle dzieł Michała Drahojanowa // Zeszyty naukowe Wyższej szkoły pedagogicznej w Opolu. Historia. – Opole, 1972. – S. 41–64.

⁶ Radzik R. Społeczne uwarunkowania formowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji Wschodniej w latach 1830–1863 // Kultura i społeczeństwo. – Warszawa, 1981. – № 1–2. – S. 295–311; ejusd. Instytucjonalny rozwój ruskiego ruchu narodowego w Galicji Wschodniej w latach 1848–1863 // Kwartalnik historyczny. – Warszawa, 1981. – № 4. – S. 955–972; ejusd. Ideologia ruskiego ruchu narodowego w Galicji Wschodniej w latach 1848–1863 // Studia historyczne. – Kraków, 1983. – R. XXVI. – № 4 (103). – S. 595–611.

⁷ Wereszycki H. Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe. – Wyd. 2-ie. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1986. – 354 s.

баченням вирішення мовної проблеми. Домінуючі позиції зайняли старорусини, що виступали за консервативний варіант, старослов'янську мову, на практиці вживали макаронічне “язичіє”. Серед старорусинів виокремилися москвофіли, що відкрито виступили з політичною заявою у “Слові” 1866 р., русофільство вело до самоідентифікації краян як росіян. Українофіли з'явилися на початку 1860-х рр. під ідейним впливом наддніпрянських діячів, передусім творчості Т.Шевченка, обстоювали національну єдність українців обабіч Збруча, окремішність їх від поляків, так і від росіян. Особливу роль в утвердженні українофільських ідей у Галичині відіграли наддніпрянські емігранти М.Драгоманов і М.Грушевський.

Однак самі польські історики визнавали малодослідженість українського руху в південно-західній Галичині за часів соціалістичної Польщі¹. На жаль, міркування Я.Кози́ка не знайшли продовження в польській історіографії, де й сьогодні помітна тенденція до доволі однобокого трактування українського руху, що нерідко висвітлюється не як результат внутрішніх змін у суспільстві, а як штучний витвір або наслідок діяльності греко-католицького духовенства, з його партикулярними інтересами². Як приклад такого надто спрощеного уявлення можна назвати “Історію України” Владислава Серчика, що перевидавалася чотири рази (в 1979, 1990, 2001 і 2009 рр.), довгий час була основним джерелом інформації про український рух для ширшого (не тільки наукового) загалу поляків³. В.Серчик вважав москвофілів “найбільш реакційним відламом українського національного руху, якщо зречення власного народу можна назвати національним рухом”, виділив також течії народовців і радикалів-соціалістів⁴, причому український рух висвітлювався в чітких національних категоріях ХХ ст. Загалом до відновлення незалежності Польщі в 1989 р., як стверджує М.Яновський про польську історіографію ХІХ ст., “не було – за винятком видань сталінських часів – праць, котрі через ідеологічні обмеження виявилися б зовсім непридатні (в науковому плані, як це було в українській радянській історіографії. – *I.P.*),

¹ Dąbkowski T. Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923. – Warszawa, 1985. – S.9, 10. Характерно, що в книзі Тадеуша Домбковського (326 s.) нерідко трапляються фактичні помилки (s.33, 51 та ін.).

² Мудрий М. Національно-політичні орієнтації... – С.492, 497.

³ Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.267.

⁴ Serczyk Wł. A. Historia Ukrainy. – Wyd. 3-ie, poprawione i uzupełnione. – Wrocław – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 2001. – S.218, 219, 221.

натомість існували цілі дослідницькі терени, які потребували наповнення новими роботами. Існували також методологічні проблеми”¹.

Польська історіографія посткомуністичного періоду відійшла від марксистських догм, водночас набув поширення модерністський підхід до проблем українського націотворення в руслі західних теорій нації і націоналізму. Так, Анджей Зємба зробив внесок у дослідження формації *gente Rutheni, natione Poloni*, що представляла полонофільську орієнтацію у формуванні національної ідентичності галицьких українців². Учений наголошував, що після революції 1848 р. ця формула не мала перспектив для власного розвитку, набрала сили тенденція відмежування “руського” руху від поляків. Формацію “русинів польської нації” досліджувала Тереза Хинчевська-Геннель³, яка розкрила вплив польської культури на “східнослов’янський, руський Схід”. Водночас А.Зємба піддав критиці “традиційний” у польській історіографії погляд на галицьке “москвофільство” як реакційне явище для польського та українського рухів, вважав, що замість цього терміну з виразним ідеологічним забарвленням більш правильно вживати слово “русифільство”. Однак у дискусії серед польських істориків, що розгорнулася з середини 1990-х рр., А.Зємбі заперечив Ярослав Мокляк⁴.

Я.Мокляк виступав за термін “москвофільство”, мотивуючи це тим, що для русинів-українців проросійська орієнтація мала не тактичне значення, як у випадку чехів, поляків чи сербів, а означала тенденцію до національно-політичного ототожнення з російською культурою, мовою, православною вірою. Водночас Я.Мокляк визнав малодослідженість питання національно-політичних орієнтацій в українському суспільстві Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.⁵. У книзі Я.Мокляка⁶ розкрито проблему мови викладання в початкових і середніх школах у діяльності Галицького сейму протягом 1866–1892 рр., що була однією із складових національної самоідентифікації українців. Автор звернув увагу на невдалі спроби латинізації руського письма, мовно-правописні

¹ Яновський М. ХІХ століття у дзеркалі польської історіографії (1980–2002) // Україна модерна. – Київ – Львів, 2005. – Ч.9. – С.77, 78.

² Zięba A.A. *Gente Rutheni, natione Poloni. Z problematyki kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji* // Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej / Polska Akademia Umiejętności. – Kraków, 1995. – Т.ІІ. – S.61–77.

³ Chynczewska-Hennel T. *Gente Ruthenus – Natione Polonus* // Warszawskie zeszyty ukraioznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica / Pod redakcją S.Kozaka. – Warszawa, 1998. – Т.6–7. – S.35–44.

⁴ Moklak J. *Moskwofilstwo (moskalofilstwo) i rusofilstwo. Uwagi o terminologii. W związku z artykułem Andrzeja A. Zięby* // Studia historyczne. Kwartalnik. – Kraków, 2000. – R.XLIII. – Zesz.4 (171). – S.701–712.

⁵ Ibid. – S.709, 710, 711.

⁶ Moklak J. *W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach Galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892.* – Kraków, 2004. – 318 s.

суперечки між народовцями і старорусинами-москвофілами, в яких останні, незважаючи на проросійські симпатії, відіграли важливу роль у боротьбі з польським домінуванням у Галичині, зокрема у сфері шкільництва. Переломну роль у перемозі українофільських ідей, стверджує автор, відіграла “нова ера”, що скристалізувала думку про національно-політичну окремішність українців, зміцнила позиції української мови в шкільній освіті.

Працям сучасних польських науковців з історії південно-західної Галичини притаманна різнобічність дослідницьких інтересів. Так, Станіслав Степень розкрив роль Перемишля в “національному відродженні” Галичини першої половини XIX ст., суперечки навколо спроб латинізації українського письма¹. Він аргументував тезу про Перемишль як центр українського національного руху до появи “Руської трійці” в середині 1830-х рр. Стефан Козак – багатолітній дослідник процесу формування новочасної української національної свідомості, витоки якої вбачав у ідеях романтизму, що знайшло відображення в творчості письменників і вчених². Висвітлюючи інституційний розвиток українського руху в Галичині на тлі польсько-українських стосунків другої половини XIX – початку XX ст.³, Стефан Заброварний виділив три етапи, починаючи з 1848 р., причому на заключному, третьому етапі з кінця 90-х рр. відбулася активізація політичної діяльності галицьких українців, для якої був характерний високий рівень спеціалізації інституцій. Переломними моментами в національному русі Галичини автор вважав “весну народів” 1848 р., запровадження автономічного устрою в 1867 р., “нову еру”, проголошену в 1890 р., початок Першої світової війни.

Ришард Томчик проаналізував утворення і діяльність наприкінці XIX – на початку XX ст. “лівих” українських партій Галичини – радика-

¹ Stępień S. Rola Przemysła w ukraińskim odrodzeniu narodowym w Galicji w pierwszej połowie XIX w. // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica* / Pod redakcją S.Kozaka. – Warszawa, 1999. – Т.8–9. – S.127–137; ejusd. *Borderland City: Przemysł and the Ruthenian National Awakening in Galicia // Galicia: a multicultural land* / Edited by C.Hann and P.-R.Magocsi. – Toronto – Buffalo – London, 2005. – P.52–70; ejusd. *Spory wokół języka i alfabetu ukraińców galicyjskich. Druki ukraińskie wydane alfabetem łacińskim w Przemyslu w XIX i XX wiekach* // *До джерел. Збірник наукових праць на пошану О.Купчинського з нагоди його 70-річчя*. – Київ – Львів, 2004. – Т.І. – С.190–212.

² Kozak S. *U źródeł romantyzmu i nowożytnej myśli społecznej na Ukrainie*. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978. – 146 s.; ejusd. *Z dziejów Ukrainy. Religia. Kultura. Myśl społeczna. Studia i szkice*. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 378 s.

³ Zabrowarny S. *Instytucjonalny rozwój ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1864–1914* // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica*. – Warszawa, 1994. – Т.2. – S.69–81; ejusd. *Zwrotne momenty w rozwoju ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji na tle stosunków polsko-ukraińskich w Galicji (1848–1914)* // *Ibid.* – Warszawa, 1999. – Т.8–9. – S.174–187; Заброварний С. *Перемишль в українському національному русі на зламі XIX і XX століть* // *Ibid.* – Warszawa, 2003. – Т.15–16. – S.118–126.

лів (РУРП–УРП) і соціал-демократів (УСДП)¹. Він звернув увагу на значення партійної діяльності для утвердження етноніму “українець” (“український”) замість старої назви “русин” (“руський”), що вживалася до середини 1890-х рр., а нерідко навіть пізніше (як і перехідні терміни “русин-українець”, “українець-русин”). У дослідженні Анджея Дзядзьо підкреслювалося значення конституційного устрою в Австрії для розвитку національних рухів, зокрема українського Галичини². Томаш Стриєк у контексті концептуального аналізу формування модерної української національної ідеї підкреслив особливий вплив на Галичину діяльності М. Драгоманова і М. Грушевського³. Даріуш Мательський подав загальну картину утвердження української національної самосвідомості в Галичині⁴, на наш погляд, дещо спотворену. Зокрема, він перебільшує вплив австрійських урядовців на зародження і розвиток галицького українофільства, писав про нього як нібито “урядову партію”, що виникла серед русинів, була підтримана властями, на протигагу русофільській і староруській течіям.

Даріуш Мацяк зробив внесок у вивчення спроби польсько-українського порозуміння в Галичині, яку хронологічно окреслює періодом 1888–1895 рр.⁵. На думку автора, галицькі українці зразково використали угоду для зміцнення власних національних позицій, що створило підґрунтя для розбудови української державності наприкінці Першої світової війни. Чеслав Партач досліджував проблеми польсько-українських стосунків у краї в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: від К. Бадені до А. Потоцького⁶. Каталізатором формування модерної української нації він вважав поступки польських панівних сил під час “нової ери” 1890–1894 рр., що принесли для поляків тільки “моральне задоволення”, тоді як галицькі українофіли отримали можливість значно активізувати свою діяльність. Галичина на початку ХХ ст. відігравала роль “П’ємонту” як для відродженої Польщі, так і України, поступово перетворювалася в

¹ Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914. – Szczecin, 2007. – 422 s.; ejusd. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914. – Szczecin, 2007. – 670 s.

² Dziadzio A. Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza – obywatel – prawo. – Kraków, 2001. – 312 s.

³ Stryjek T. Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji. – Wrocław, 2000. – 453 s.; ejusd. Jak “powstał” naród ukraiński? Konstrukcje historyka // Biuletyn Południowo–Wschodniego Instytutu Naukowego. – Przemyśl, 1997. – N3. – S.19–45.

⁴ Matelski D. Ukraińcy i Rusini w Polsce 1918–1935. – Poznań: Wydawnictwo Inter-Arpress, 1996. – 77 s.

⁵ Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 407 s.

⁶ Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908. – Toruń, 1996. – 280 s.

регіон перманентного міжнаціонального конфлікту, який було неможливо розв'язати політичними методами.

Дослідження Марії Кланської висвітлювало погляд на підавстрійську Галичину німецькомовних письменників¹, містило згадки про зміну етноніму “русин” на “українець”. Ольга Кіх-Маслей розкрила образ України в оцінці еліти Кракова кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.². Дослідниця аргументувала тезу, що новочасна українська національна тотожність кристалізувалася в безпосередній опозиції до польськості, що стало причиною назагал негативного образу українця в польській громадській думці. У книзі звернуто особливу увагу на позицію трьох видатних інтелектуалів того часу – М.Здзеховського, Б.Лепкого і В.Фельдмана, що мешкали в Кракові і мали, попри політичні розбіжності й різну національну належність, спільну мету – польсько-українське порозуміння. Данута Сосновська у висвітленні історії Галичини виходить за межі традиційного національного наративу, висвітлює концепцію “галицького трикутника”, в якому співіснували польські, русинські й чеські діячі³. Окремі аспекти обраної теми висвітлювали дослідники взаємин між галицькими поляками й українцями під австрійською владою⁴.

Крім польської історіографії, значний інтерес до українського руху в підавстрійській Галичині приділяли російські історики, як вітчизняні, так і в еміграції. Російська емігрантська історіографія продовжила традиції імперської історичної науки (до 1917 р.), в якій український рух з великодержавних позицій зображувався як прояв штучно створеного сепаратизму, підтриманого ззовні ворогами єдиної Росії⁵. Серед праць безпосередніх учасників і очевидців подій другої половини ХІХ – початку ХХ ст. була брошура Івана Кулжинського⁶. У ній, зокрема, прямо

¹ Kłańska M. Daleko od Wiednia. Galicja w oczach pisarzy niemieckojęzycznych. 1772–1918. – Kraków, 1991. – 280 s.

² Kich-Maslej O. Ukraina w opinii elit Krakowa końca XIX – pierwszej połowy XX wieku. – Kraków, 2009. – 247 s.

³ Sosnowska D. Inna Galicja. – Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2008. – 316 s.

⁴ Koko E. Dalecy i bliscy. Polacy i Ukraińcy w XIX–XX wieku (do 1914 r.) // Polska – Ukraina spotkanie kultur. Materiały z sesji naukowej pod redakcją T.Stegnera. – Gdańsk: Wydawnictwo “Stepan design”, 1997. – 143 s.; Jakubowska U. Szanse partnerstwa? Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich na przełomie XIX i XX wieku // Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej pod redakcją T.Stegnera. – Gdańsk: Granit, 1993. – S.91–103; Stolarczyk M. Działalność lwowskiej Centralnej Rady Narodowej. W świetle źródeł polskich. – Rzeszów, 1994. – 247 s.; Grünberg K., Sprengel B. Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku. – Warszawa: Książka i Wiedza, 2005. – 832 s. *ma in.*

⁵ Аристовъ Ф.Ф. Карпато-русскіе писатели: Изслѣдованіе по неизданнымъ источникамъ / Изданіе Галицко-русскаго общества въ Петроградѣ. – В 3 т. – М., 1916. – Т.1. – 304 с.; Бѣлгородскій А.В. Галиція – исконное достояніе Россіи. – М., 1914. – 48 с. *ma in.*

⁶ О зараждающей, такъ называемой, малороссійской литературѣ / Соч. И.Кулжинскаго. – К., 1863. – 32 с.

говорилося, що малоросійське наріччя (а не українська мова) – це “аномалія между языками”, “незаконно-рожденное дитя руссизма и польшицины, ... выросшее на заднемъ дворѣ человеческой мысли и слова”, “тотъ же общерусскій языкъ, только испорченный въ то время, какъ Малороссія стонала подъ игомъ Польши” і т. п. Водночас було прямо сказано про прагнення галичан усіма силами зблизити своє наріччя “съ общерусскимъ языкомъ”¹. Професор Київського університету українофоб Тимофій Флоринський² писав про “гірку долю” зарубіжної Русі, переконував, що галичани, як і буковинці та угро-руси, – це один і той самий народ, частина “малорусскаго племени, которое главной своей массой входитъ въ составъ Русскаго государства и представляетъ одну изъ разновидностей единого русскаго народа”³.

Серед емігрантської історіографії можна виділити нещодавно перевидані (1998 р.) в Росії нариси Андрія Стороженка (під псевдонімом Андрей Царінний) про український рух⁴, написані на початку 1920-х рр. на основі особистих спогадів автора. Виходячи з тези про національну єдність усіх колишніх земель Київської Русі, включаючи Галичину, А.Царінний намагався довести, що українофільство в Галичину було привнесено ззовні – з Наддніпрянщини. Альманах “Руської трійці” вважався першою “русскою”, а не українською книжкою в краї, натомість виникнення українського руху пов’язувалося з появою у Львові “Прогресу”, Товариства імені Шевченка, поширенням драгоманівських ідей соціалізму. Характерно, що автор піддав критиці Емський указ 1876 р., який “виштовхнув” український рух із Наддніпрянщини в Галичину, де він був підтриманий австрійським урядом і польськими політиками як ефективний засіб проти російського впливу. А.Царінний писав про чотири “неправди” щодо українського руху – етнографічну, філологічну, хронологічну і географічну, в передмові назвав розвиток українофільства в Галичині “величайшимъ недорозумѣніемъ, порожденнымъ злою волею однихъ и глупостью другихъ, не видимъ для него никакой будущности...”⁵.

У цьому ж збірнику про “український сепаратизм” у Росії, виданому 1998 р. в Москві, побачило світ ще кілька праць ідеологів загальнорусь-

¹ Там само. – С.25, 26, 28.

² Флоринскій Т.Д. Зарубежная Русь и ея горькая доля. – К., 1900. – 28 с.

³ Там само. – С.5.

⁴ Царинный А. Украинское движение. Краткий исторический очерк, преимущественно по личным воспоминаниям // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник / Вступ. статья и комментарии М.Б.Смолина. – М., 1998. – С.133–252. Див. також: Стороженко А.В. Малая Россия или Украина? // Там же. – С.280–290.

⁵ Царинный А. Украинское движение. Краткий исторический очерк, преимущественно по личным воспоминаниям / Съ введениемъ князя А.М.Волконского. – Берлин, 1925. – 232 с.

кої національної єдності – князя О.Волконського (1920 р.), І.Линниченка (1917 р.), А.Савенка (1919 р.), Т.Флоринського (1900 р.) та ін.¹. Про їх ідейне спрямування свідчить хоча б назва вступної статті до збірника: “Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет” (ви-слів А.Стороженка)². За цією логікою “Україна”, “український народ” та “українська мова” насправді нібито не існують, є своєрідними фетишами, назріла потреба духовного оздоровлення єдиної загальноросійської (“русской”) нації³. Найбільш відомим дослідником українського руху в російській емігрантській історіографії став Ніколай Ульянов, праця якого була видана в середині ХХ ст. у Мадриді й неодноразово перевидавалася, зокрема в сучасних умовах у Москві⁴.

Н.Ульянов розглядав національний рух у Галичині крізь призму розвитку нібито більш органічного для місцевих русинів русофільства – регіонального варіанту російського руху. Через підміну фактів, тенденційне їх тлумачення українська (“малоруська”) орієнтація в краї, представлена народовцями (соціалісти-радикали навіть не згадуються), показана як ворожа місцевому населенню, результат інтриг антиросійських сил – поляків та австрійського уряду. На думку Н.Ульянова, Галичина і Наддніпрянина менш близькі між собою, ніж власне Україна й Росія, було звернуто увагу на розбіжності між наддніпрянськими і галицькими українофільськими діячами, зокрема на суперечки навколо соціальних та антирелігійних творів Т.Шевченка. “Національне відродження” в Галичині брало свої витoki в 1830-х рр., утворення “Руської трійці” стало проявом спротиву полонізації краю, повернення до російської мови і літератури, що засвідчила подальша доля Я.Головацького.

Виданням українофобської літератури в сучасній Росії займається спеціально створений “Православний центр імперський політичних досліджень”. Він видає літературу про “український сепаратизм”, “мазепинство”, про характер якої виразно свідчить назва збірника ““Украинская” болезнь русской нации”, виданого в Москві 2004 р.⁵. У збірнику друкуються праці дослідників кінця ХІХ – першої половини

¹ Волконский А.М. Историческая правда и украинофильская пропаганда // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. – М., 1998. – С.25–123; Линниченко И.А. Малорусский вопрос и автономия Малороссии. Открытое письмо профессору М.С.Грушевскому // Там же. – С.253–279; Савенко А.И. К вопросу о самоопределении населения Южной России // Там же. – С.291–295; Флоринский Т.Д. Малорусский язык и “українсько-руський” літературний сепаратизм // Там же. – С.330–384 *та ін.* (432 с.)

² Смолин М. “Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет”. Украинифильство в России. Идеология раскола // Украинский сепаратизм в России. – С.5–22.

³ Там само. – С.22.

⁴ Ульянов Н.И. Происхождение украинского сепаратизма. – М.: Издательство “Индрик”, 1996. – 288 с.; его же. Украинский сепаратизм. – М., 2004. – 416 с.

⁵ “Украинская” болезнь русской нации / Составитель серии М.Б.Смолин. – М.: Имперская традиция, 2004. – 560 с.

ХХ ст. (професорів А.Будиловича, О.Соболевського, П.Казанського та ін.) і емігрантських (В.Шульгіна, К.Фотієва та ін.), а також галицьких діячів-“москвофілів” О.Мончаловського, С.Бендасюка. Характерно, що в анотації видавців підкреслюється, що “українство” – це “ідеологія національного розколу”, коли “одна частина нації, свідомість якої затуманена сепаратизмом, виступає агресивно проти другої”¹. Російськомовна література відверто українофобського характеру продовжує виходити в наш час².

У російській радянській історіографії оформився “етнологічний підхід” до розуміння сутності нації, яку дослідники розглядали як етносоціальний організм (“есо”), що складався в період розвитку капіталізму. “Національне відродження” в Австрійській імперії Володимир Фрейдзон³ поділив на два етапи, рубежем між якими була революція 1848–1849 рр. Учений пояснював прагнення окремих “есо” консолідуватися в єдину українську націю передусім глибокими соціально-економічними змінами, але не заперечував вплив державно-політичних традицій, спільності мови, культурних зв’язків тощо. Стереотипи радянської історіографії поділяла російська дослідниця національного руху в підавстрійській Галичині Ніна Пашаєва⁴, в розумінні якої, зокрема, “Руський собор” 1848 р. був організацією польських поміщиків для закріплення експлуатації галицького селянства⁵. Наприкінці 1980-х рр. вона виділила три етапи “національного відродження”, що було пов’язано з генезисом капіталізму. Причому другий етап відродження (з 30-х рр. ХІХ ст. до революції 1848–1849 рр.) для Галичини фактично вважався першим. На думку дослідниці, національний рух галицьких українців на завершальному етапі “відродження” (в 60–70-х рр. ХІХ ст.) відставав у своєму роз-

¹ Там само. – С.4.

² Див.: Широкоград А. Украина – противостояние регионов. – М.: АСТ Москва, 2010. – 448 с. Характерно, що даючи загальний аналіз становлення української державності в історичній ретроспективі, автор зневажливо висловився про видатного українського історика М.Грушевського, якого називав “*Миша* (виділено нами. – *І.Р.*) Грушевський” (с.183).

³ Фрейдзон В.И. Некоторые черты формирования наций в Австрийской империи // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: Исторический и историческо-культурный аспекты. – М.: Наука, 1981. – С.28–50; Мильников А.С., Фрейдзон В.И. Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе в XVIII–XIX веках (закономерности, типология и периодизация процесса) // Вопросы истории. – М., 1987. – Ч.8. – С.60–78.

⁴ Пашаева Н.М. Проблемное изучение славянского национального возрождения (Книга как источник). – М.: Издательство Московского университета, 1988. – Ч.І. Страны Центральной Европы. – 88 с.; 1989. – Ч.ІІ. Страны Юго-Восточной Европы. – 80 с.; еє же. Русские ученые и публицисты о национальном Возрождении в Галиции // Развитие капитализма и национальные движения в славянских странах. – М.: Наука, 1970. – С.310–321; еє же. К вопросу о деятельности Я.Ф.Головацкого в 50 – начале 60-х годов XIX в. // Вопросы первоначального накопления капитала и национальные движения в славянских странах. – М.: Наука, 1972. – С.151–157.

⁵ Пашаева Н.М. Отражение национальных и социальных противоречий в Восточной Галичине в 1848 г. в листовках Русского Собора // Славянское возрождение. – М.: Наука, 1966. – С.48–62.

вितку від загального процесу, що є нелогічним і засвідчило не лише недосконалість схеми Н.Пашаєвої¹, а й загальну кризу радянської наукової концепції.

Однак у монографії Н.Пашаєвої 2001 р.² українське “національне відродження” в південно-західній Галичині висвітлювалося через концептуальні підходи галицької русофільської і російської емігрантської історіографій. Дослідниця представила свою книжку як перший в історичній літературі досвід дати загальний аналіз історії російського (“русского”) руху в краї протягом XIX–XX ст. Прикметником від етноніму “русин” Н.Пашаєва вважала слово “русский”, “русский” під кутом зору єдності всього “русского народу” “від Карпат до Камчатки”, включаючи Білорусію й Україну, вона визнавала російську літературну мову рідною для літератури місцевих русинів. Показово, що в діяльності Д.Зубрицького, “Руської трійці” вбачався початок і російського, й українського руху в Галичині. Розкол на два ворогуючих напрямки – москвофілів та українофілів – відбувся в 1860-х рр., по суті, суперечки точилися навколо питання національної самоідентифікації галичан: край – це частина єдиної великої Русі-Росії чи України, ворожої “Московії”. Антиукраїнські репресії в Росії було названо “царським подарунком” для австрійського уряду, що сприяв перетворенню Галичини в “П’ємонт” незалежної “сборної” України, завдав потенційного удару по територіальній цілісності імперії. З середини 1880-х рр. розстановка сил змінилася не на користь галицько-“русского” руху, лідером якого після Я.Головацького був І.Наумович. Польсько-українська угода на початку 90-х рр. започаткувала “хрестовий похід” проти російської літературної мови в Галичині, що, на думку Н.Пашаєвої, на початку XX ст. завойовувала все більш міцні позиції.

Процес перетворення Малоросії і Галицької Русі в Україну протягом XIX – середини XX ст. з відверто проросійських позицій розглянуто в книзі Андрія Дикого³. Автор переконає, що населення України-Малоросії гармонійно поєднувало патріотизм український із загальноросійським, тоді як серед галичан були поширені панрусські настрої, а народні маси взагалі цікавилися “тільки питаннями соціальними”⁴. Однак упу-

¹ “Початок активної діяльності двох ворожих національних партій” – “старорусской”, або москвофільської, і народовської – Н.Пашаєва назвала “кінцем періоду національного відродження в Галичині”. “Дещо пізніше на арену суспільного життя” виступили радикали І.Франко, М.Павлик та ін., але їх діяльність у розумінні дослідниці “виходить “за хронологічні рамки” відродження (Пашаєва Н.М. Проблемное изучение славянского национального возрождения. – Ч.І. – С.53, 59, 62, 63).

² Пашаєва Н.М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв. – М., 2001. – 201 с.

³ Дикий А. Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века). – М.: Издательство “Самотека”, 2008. – 528 с.

⁴ Там само. – С.17, 40, 48.

щення російського царизму в другій половині XIX ст. не дали змогу ефективно протистояти українофільській пропаганді в Галичині, яку підтримувала Австрія. Зокрема, російський уряд не звернув уваги на “стихийне прагнення народних мас до возз’єднання (з Росією. – *І.Р.*)”, хоч і міг приєднати Галичину ще на початку XIX ст. після перемоги над Наполеоном і в 1848 р. під час європейської “весни народів”, необхідно було спрямувати національно-культурну діяльність української інтелігенції в загальнодержавне русло, а не вдаватися до жорстких заборонних заходів. Вони тільки радикалізували українофільство на галицькому ґрунті, ідейним джерелом для якого стала Наддніпрянська Україна. Для обґрунтування своїх поглядів А.Дикий не зупиняється перед перекручуванням фактів, коли, приміром, писав про бажання абсолютної більшості галичан об’єднатися з Росією в XIX ст., про зустріч російської армії як визволителів у 1914 р. тощо¹.

Питання модерного українського націотворення знайшли відображення в узагальнюючій монографії Олександра Смірнова з історії “Південної Русі”². Автор аргументовано стверджує про вирішальну роль імперського періоду в процесі формування новочасної української національної ідеї, вважає, що “сам термін “Україна” й “українці” не мав історичних коренів у Галичині”, був привнесений ззовні. Однак, на наш погляд, О.Смірнов недооцінює вплив об’єктивних чинників в утвердженні галицького українофільства, що в його інтерпретації постає передусім як результат свідомої діяльності імперських кіл Австрії, спрямованої проти Росії, а також недалекогоглядної політики російського царизму. Зокрема, він вважав некоректним термін “русифікація” (“малороссы также были русскими”), писав, що навіть зачинателі українофільства (П.Куліш, В.Антонович, М.Костомаров, М.Драгоманов та ін.) хиталися в питаннях національної ідентичності Малоросії та її населення³.

Водночас у сучасній російській історіографії існують більш об’єктивні дослідження українського руху в руслі сучасних західних теорій націй і націоналізму. Так, у працях Олексія Міллера⁴ процес утвер-

¹ Там само. – С.46, 47, 49.

² Смирнов А. История Южной Руси. – М.: Алгоритм, 2008. – 352 с.

³ Там само. – С.151, 152, 153.

⁴ Миллер А.И. Внешний фактор в формировании национальной идентичности галицких русинов // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика / Отв. ред. О.В.Хаванова. – М., 1997. – С.68–75; его же. Россия и русификация Украины в XIX веке // Россия – Украина: история взаимоотношений / Отв. ред. А.И.Миллер, В.Ф.Репринцев, Б.Н.Флоря. – М., 1997. – С.145–155; его же. Субсидия газете “Слово”. Галицийские русины в политике Петербурга // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.332–338; его же. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб.: Алетейя, 2000. – 260 с.; его же. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 248 с. *та ін.*

дження новочасної української національно-політичної свідомості розкрито з модерністських позицій, розуміння нації як “уявленої спільноти”. Сам термін “українофільство”, що брав початок від політичної програми Кирило-Мефодіївського товариства, вважався похідним від слов’янофільства. Провідну роль Галичини в утвердженні сучасного українства вчений пояснює розвитком українофільського руху в Російській імперії, чому царизм так і не зміг перешкодити. Наддніпрянські українофіли перенесли центр своєї діяльності в Галичину, що сама не могла стати ініціатором і головною рушійною силою українського національного руху. О.Міллер переконаний, що саме призма суперництва проектів націй – “большой русской”, куди входили б велико-, мало- і білоруси, та української – найадекватніша для опису внутрішньої політики Російської імперії в національному питанні в ХІХ ст. Переваги єдності країни перед сепаратистськими настроями (за прикладом Шотландії та Каталонії), незважаючи на зусилля офіційного Відня й частини польських політиків, міг продемонструвати успішний економічний і політичний розвиток Росії, але цього не сталося. Історія боротьби двох проектів національного будівництва в його розумінні – це не так шлях успіху українства, як ланцюг невдач російських асиміляторських зусиль¹.

Цю точку зору поділяє також Борис Міронов, який розглядав історію національного питання в Росії передусім як ілюстрацію помилок офіційної влади і лібералів, переконував, що власті мало перешкоджали вільному розвитку неросійських народів². Дослідженням національного питання у внутрішній політиці царизму ХІХ – початку ХХ ст. займався Валентин Дякін, що зібрав цінний архівний матеріал для аналізу українського руху³. Вчений писав про демократичний характер цього руху в Росії, царські репресії вважав каталізатором радикалізації українофільських поглядів. Перенесення у зв’язку з цим організаційного центру українофільства в південно-західну Галичину посилювало сепаратистські настрої. Національне питання в розумінні В.Дякіна вважалось одним із найважливіших дестабілізуючих факторів у Російській імперії на зламі ХІХ – ХХ ст., причому відвернути її розвал було практично неможливо.

¹ Окара А. “Украинский вопрос” та пошуки відповіді на нього (Міллер А.И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – С. Пб., 2000. – 260 с.) // Молода нація. Альманах. – К., 2001. – №1. – С.197, 198.

² Міронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. – СПб., 2000. – Т.1. – С.65.

³ Дякин В.С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX – начало XX вв.). – С.-Пб.: ЛИСС, 1998. – 1000 с.; его же. Национальный вопрос во внутренней политике царизма // Вопросы истории. – М., 1995. – №9. – С.130–134; 1996. – №11–12. – С.39–72 *та ін.*

В.Савченко писав у збірнику статей¹, що течія українофілів перетворилася з “літературно-культурної” в “культурно-політичну” при підтримці віденських і польських політичних кіл для відокремлення “русинів Галичини і Буковини від їх єдиноплеменників у Росії”. Навіть на початку ХХ ст. існували різні варіанти національно-культурної еволюції галицьких русинів: 1) як складової частини малоруської “гілки” загальноруської спільноти; 2) шляхом окатоличення і полонізації; 3) в напрямку українізації й відокремлення, причому останній варіант уявлявся йому найменш можливою тоді перспективою².

Українське питання в Росії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. знайшло відображення в розвідці Ірини Міхутіної³. У центрі уваги дослідниці – розвиток українського національного руху на Наддніпрянській Україні (“Малоросії”) під владою Росії, у процесі якого у взаємодії з українофільськи орієнтованою частиною русинів Австро-Угорщини було сформульовано політичну програму поетапного, починаючи з національно-територіальної автономії, будівництва української етно-національної держави. Зроблено висновок, що українське питання займало відносно скромне місце в ієрархії суспільно-політичних проблем Російської імперії до моменту її розпаду. Політика імперії Романових у Галичині на початку ХХ ст. і в роки Першої світової війни стала предметом дослідження Олександри Бахтуріної⁴ та Марини Клопової⁵, що побіжно торкнулися передумов її формування. Так, М.Клопова вважала, що російський царизм не відступав від традиційної політики невтручання у внутрішні справи Австро-Угорщини, де в національному русі “галицько-руського народу” після 1848 р. виділилися два напрямки – русофілів або москвофілів та українофілів. Окремим виданням вийшли матеріали міждисциплінарних круглих столів, проведених в Інституті слов’янознавства Російської академії наук у 2001–2003 рр., що в контексті дослі-

¹ Савченко В.Н. Восточная Галиция на историческом перепутье. 1910 – начало 1920-х годов // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе / Отв. редактор Л.Е.Горизонтов. – М., 2005. – С.132–189.

² Там само. – С.143, 181, 182.

³ Михутина И.В. Украинский вопрос в России (конец ХІХ – начало ХХ века). – М., 2003. – 288 с.

⁴ Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М.: Аиро-ХХ, 2000. – 264 с.; еє же. Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.) – М.: ГОССПЭН, 2004. – 392 с.

⁵ Клопова М.Э. Украинское движение на восточнославянских землях империи Габсбургов как фактор австро-российских отношений в начале ХХ в. // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. – С.93–115; еє же. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне Первой мировой войны (К постановке вопроса) // Вестник Московского университета. – Серия 8. История. – М., 1999. – №3. – С.36–47; еє же. Украинское национальное движение: галицийский опыт // Украина и украинцы: образы, представления, стереотипы. Русские и украинцы во взаимном общении и восприятии / Отв. редактор Е.Ю.Борисенок. – М., 2008. – С.322–339 *та ін.*

дження україністики і білорусистики висвітлювали механізм формування української нації в Галичині¹.

Більш об'єктивними і неупередженими, без національних стереотипів, хоч і порівняно малочисельними, є праці чеських, німецьких та австрійських істориків. Так, чеський історик Мірослав Грох розробив загальну періодизацію національних рухів у ХІХ – на початку ХХ ст., що стала загальноприйнятою в сучасній вітчизняній історіографії “національного відродження”². На думку М.Гроха, в розвитку національних рухів “малих націй” у Центрально-Східній Європі, що перебували під владою багатонаціональних імперій, були позбавлені власного правлячого класу і стійкої культурної традиції, з опорою на власну літературну мову, можна виділити три фази чи стадії: А) “наукову”, В) фазу “національної агітації”, С) стадію “масового національного руху”³. Український національний рух по обидва боки австро-російського кордону “вписувався” в Грохівську типологію як “мала нація”, у “відродженні” якої провідну роль відіграла інтелігенція. Щоправда, за комуністичних часів М.Грох не включав у свої видання матеріал про “національне відродження” українців (хоч і писав про естонців, латишів, литовців, білорусів та ін.)⁴, але про українське питання згадано в сучасних виданнях, зокрема польськомовному (“Малі нації Європи”)⁵.

Український національний рух у Галичині та Росії став предметом дослідження історика з Австрії, професора Інституту історії Східної Європи при Віденському університеті Андреаса Каппелера⁶. Концептуальні розвідки вченого дають змогу “вписати” утвердження ідеї укра-

¹ На путях становлення української і білоруської націй: фактори, механізми, соотнесения / Отв. редактор Л.Е.Горизонтов. – М., 2004. – 256 с.

² Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – С.53.

³ Hroch M. Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations / Translated by B.Fowkes. – Cambridge, 1985. – 220 p.; ејусд. Evropská národní hnutí v 19 století. – Praha: Nakladatelství svoboda, 1986. – 399 s. *та ін.*

⁴ Hroch M. Obrození malých evropských národů. – Praha, 1971. – 116 s.

⁵ Hroch M. Małe narody Europy. Perspektywa historyczna / Przekład G.Pańko. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 2008. – 168 s.

⁶ Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип.1. – С.104–119; його ж. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення, історія, розпад / Перекл. з німецької Х.Назаркевич, наук. ред. М.Крикун. – Львів, 2005. – ХІІ+360 с. *Перекладено з німецькомовного видання 1993 р. Переклад книги російською мовою див.:* Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад / Перевод с нем.: С.Червонная. – М., 1997. – 344 с. *Див. також:* Каппелер А. Мала історія України / Пер. з нім. – К.: К.І.С., 2007. – 264 с.; его же. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи // Россия – Украина: история взаимоотношений / Отв. ред. А.И.Миллер, В.Ф.Репринцев, Б.Н.Флоря. – М., 1997. – С.125–144; его же. Национальное движение и национальная политика в Российской империи: опыт систематизации (XIX век – 1917 год) // Россия в XX веке. Проблемы национальных отношений / Под общей редакцией А.Н.Сахарова, В.А.Михайлова. – М., 1999. – С.100–109.

їнської національної єдності наддніпрянців і галичан у контекст становлення модерних європейських націй, що мав поряд з об'єктивними чинниками (мова, релігія, культурні та історичні традиції) “суб'єктивну свідомість”, усвідомлення себе “народом чи нацією”. У галицько-українському русі, що був започаткований діяльністю “Руської трійці” під впливом слов'янських рухів у Габсбурзькій монархії і “відродження” на Наддніпрянській Україні, було виділено течії старорусинів, русофілів (москвофілів) і українофілів (народовців). А.Каппелер зробив вдалу спробу дати загальну картину історії Російської імперії, в якій українське питання набуло політичного значення після повстання поляків 1863 р. Відтоді, на думку автора, в Росії проводилася політика прискореної мовно-культурної русифікації, що досягла чималих успіхів. Український національний рух набув масового характеру в Галичині вже на початку ХХ ст., тоді як українцям Росії цього вдалося досягти лише в 1917 р.

Праці А.Каппелера з історії українського руху сильно приклалися до зміни образу України на Заході¹. У Києві 2011 р. вийшла упорядкована А.Каппелером збірка, де друкувалися статті відомих дослідників, переважно істориків з Австрії, Канади, Німеччини, США, а також з України, об'єднаних темою формування української нації в ХІХ–ХХ ст. і до наших днів². Частина статей була присвячена аналізу різних аспектів українського націотворення в ХІХ ст. з модерністських позицій³. Так, німецький історик Кай Штруве стверджує, що для українських селян “питання власної національної ідентичності довгий час не мало жодного значення. Головні чинники їхньої самоідентифікації ... мали насамперед локальне або регіональне, соціальне (“ми селяни!”) та релігійне спрямування”⁴.

Віденський професор Міхаель Мозер займається дослідженням мовної історії Галичини і Закарпаття під владою Австрії (Австро-Угорщини), зокрема питаннями становлення української літературної мови (в її

¹ Див.: Kappeler A. *Kleine Geschichte der Ukraine*. – München: Beck, 1994. – 285 s.; ejusd. *Der schwierige Weg zur Nation: Beiträge zur neueren Geschichte der Ukraine*. – Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2003. – 216 s.; ejusd. *Die ukrainische Nationalbewegung im Russischen Reich und in Galizien: Ein Vergleich // Entwicklung der Nationalbewegungen in Europa 1850–1914*. Herausgegeben von Heiner Timmermann. – Berlin: Duncker&Humblot, 1998. – P.175–196 *та ін.* Українською мовою перекладено книжки А.Каппелера: “Росія як поліетнічна імперія. Виникнення, історія, розпад” (2005), “Мала історія України” (2007).

² Україна. Процеси націотворення / Упор. А.Каппелер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – 416 с.

³ Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація? Зауваги з теорії та історіографії // Там само. – С.13–28; Штруве К. Селяни та українська нація в Австро-Угорській монархії та Російській імперії // Там само. – С.167–181; Маслійчук В. “Від України до Малоросії”. Регіональні назви та національна історія // Там само. – С.229–245 *та ін.*

⁴ Штруве К. Селяни та українська нація в Австро-Угорській монархії та Російській імперії. – С.167.

зв'язках з білоруською, польською, російською та ін.)¹. Виступаючи проти традиційного в українському мовознавстві погляду на “язичіє” як “штучно витворену мову в Західній Україні ХІХ ст.”, автор розглядає його як органічне явище, що стало певним кроком на шляху “до розбудови нової літературної мови на переважно народній основі”². “Не тільки нації, – переконує М.Мозер, – а й сучасні національні мови розвиваються звичайно не “природно” – їх планували і планують свідомо”³. Мовний фактор відіграв ключову роль у розвитку української національної самосвідомості. В австрійській історіографії національно-політичні відносини в Галичині, розвиток русько-українського національного руху під владою Габсбургів знайшов відображення в ряді дисертаційних досліджень⁴. Початок “національної емансипації” автори пов'язували з революційними подіями 1848 р.

Здобутками в німецькій історіографії стали праці Клауса Бахманна про галицький фактор у зовнішній політиці Австро-Угорщини і Росії напередодні Першої світової війни⁵. Він не вбачав у русофільстві в Галичині великої загрози для австрійського уряду, як український чи польський рухи – для територіальної єдності Російської імперії. Анна-Вероніка Вендланд писала про галицьке русофільство (“москвофільство”) як консервативне крило національного руху галицьких русинів-українців, що відіграло важливу роль у процесі формування модерної української національної ідентичності⁶. В інтерпретації дослідниці русофіли протягом ХІХ ст. сповідували культурну єдність Галичини з Росією, а на початку ХХ ст. – ідею національної єдності. Австрійський історик Гаральд

¹ Мозер М. Причинки до історії української мови / За заг. ред. С.Вакуленка. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI + 832 с.; його ж. “Русини” й “руська мова” в галицьких граматиках першої половини ХІХ ст. // Українська мова в Галичині: історичний вимір / Відп. ред. Я.Ісаєвич, М.Мозер, Н.Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2011. – С.8–54 (332 с.). *Німецькомовні монографії М.Мозера див.:* Mozer M. “Ruthenische” (ukrainische) Sprach- und Vorstellungswelten in den galizischen Volksschullesebüchern der Jahre 1871 und 1872. – Wien, 2007. – 251 s.; Taras Ševčenko und die moderne ukrainische Schriftsprache – Versuche einer Würdigung. – München, 2008. – 63 s. *та ін.*

² Мозер М. “Язичіє” – псевдотермін в українському мовознавстві // Причинки до історії української мови. – С.641, 642, 664.

³ Мозер М. Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови // Україна. Процеси націотворення. – С.111.

⁴ Hallemann J. Die Entstehung der Ruthenischen Nationalbewegung in Galizien. Dissertation zur Erlangung des Doktorats an der Philosophischen Fakultät der Wiener Universität. – Wien, 1934; Sommergruber J. Die Nationalpolitischen Verhältnisse in Galizien 1848–1867. Dissertation zur Erlangung des Doktorats an der Philosophischen Fakultät der Universität Wien. – Wien, 1941 *та ін.*

⁵ Bachmann K. Pięta kolumna Moskwy? Ruch rusofilski w Galicji a austriacka polityka zagraniczna przed Pierwszą wojną światową // Biuletyn Ukrainoznawczy. – Przemyśl, 1999. – №5. – S.11–19.

⁶ Вендланд А.-В. Русофільство: ще один український проект? Зауваги про невітлене прагнення / Перекл. з нім. С.Онуфрив // Ї: Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 2000. – Ч.18. – С.113–122; Wendland A.V. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848–1915. – Wien, 2001. – 644 p.

Біндер – автор ґрунтовної монографії про діяльність представництв галицьких партій (польських, українських, єврейських) в австрійському парламенті в 1897–1918 рр., у добу “переходу до масової політики”¹. На думку автора, для українського національного табору був характерний дуалізм між русофільською й українофільською орієнтаціями.

Дедалі більший інтерес до українського руху в підавстрійській Галичині виявляє англомовна історіографія, де зростає число праць істориків неукраїнського походження. Так, у дослідженні британського вченого Ендрю Вілсона з позицій істориків-модерністів висвітлюється національний розвиток українців, що були в розумінні автора “несподіваною нацією”². Е.Вілсон розглянув альтернативні можливості формування модерної національної свідомості, власної “вищої культури” галицьких русинів, серед яких був, зокрема, поступовий перехід на російську літературну мову. Однак, незважаючи на фінансову підтримку Москви, більш органічною для краян виявилася не “промосковська”, русофільська орієнтація, а українофільська, усвідомлення національної єдності Галичини і Наддніпрянської України, початок якому поклала діяльність “Руської трійці”. Американський славіст Ларрі Вулф висвітлює інтелектуальну історію Галичини як багатоетнічної австрійської провінції в кінці XVIII – на початку XX ст.³. На його думку, Галичина відіграла ключову роль в еволюції русинсько-української національної ідентичності.

Отже, представники діаспорної і зарубіжної історіографії в XX – на початку XXI ст. займалися вивченням різних аспектів досліджуваної теми, але через свою відірваність від першоджерел були обмежені в дослідницьких засобах. Найбільше праць у зарубіжній науці з історії українського національного руху в підавстрійській Галичині написали польські та російські вчені, однак їх дослідження в багатьох випадках навіть на сучасному етапі характеризуються надмірним суб’єктивізмом, національно-політичними симпатіями. У сучасній західній літературі набула поширення модерністська версія українського націотворення, що розглядає нації як уявні спільноти з позицій пріоритету суб’єктивного чинника в процесі національно-політичного самоусвідомлення.

Сучасна вітчизняна історична наука. В умовах незалежності України після 1991 р. з’явилися можливості для неупередженого наукового аналізу й висвітлення різних аспектів історичного минулого краю авст-

¹ Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik. – Wien, 2005. – 741 p.

² Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Пер. з англ. Н.Гончаренко та О.Гриценко. – К.: Видавництво “К.І.С.”, 2004. – 552 с.; Wilson A. Ukraińcy / Z angielskiego przełożył M.Urbański. – Warszawa, 2002. – 383 s.

³ Wolff L. The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture. – Stanford, 2010. – 485 p.

рійського періоду. У середині 1990-х рр. вийшли друком узагальнюючі праці з історії України та Галичини (Ярослава Грицака¹, Костянтина Кондратюка², Миколи Кугутяка³, Віталія Сарбея⁴ та ін.), що дало поштовх до розробки дискусійних проблем вітчизняної історії ХІХ – початку ХХ ст. Історію України імперської доби і концептуальні засади українського руху висвітлює Олександр Реєнт⁵. Перший в Україні систематичний виклад традиційних і сучасних теорій націй та націоналізму, що раніше з ідеологічних причин залишалися недоступними для українських читачів, зробив Георгій Касьянов⁶. Основні тенденції розвитку світової історичної думки і науки на сучасному етапі проаналізував Леонід Зашкільняк⁷. Видання дають змогу “вписати” український національний рух у новочасну картину становлення націй і націоналізму в Європі. Водночас побачила світ антологія, присвячена проблемам нації та націоналізму⁸, до якої увійшли уривки з творів провідних європейських мислителів і політичних діячів, а також дослідників даної проблематики.

Поряд з істориками, які тримаються традиційної концепції про давнє коріння української нації, що увійшла в навчально-педагогічну літературу, підручники (“примордіалісти”), останнім часом виділилися прихильники погляду, що українська нація, як і всі інші нації, є швидше модерним явищем (“модерністи”)⁹. Сучасні науковці звернули увагу на ін-

¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.; 2000. – 360 с.; його ж. Формування модерної української нації: історіографія та історіософія проблеми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук. – К., 1996. – 43 с.

² Кондратюк К.К. Нариси історії українського національно-визвольного руху ХІХ століття. – Тернопіль, 1993. – 98 с.

³ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. –1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.; його ж. Національно-політичний рух у Галичині в 1890–1939 роках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук. – К., 1996. – 47 с.

⁴ Сарбей В. Національне відродження України // Україна крізь віки: У 15-ти т. / За заг. редакцією В.А.Смолія. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т.9. – 336 с.; його ж. Становлення і консолідація нації та піднесення національного руху на Україні в другій половині ХІХ ст. // Український історичний журнал. – К., 1991. – №5. – С.3–16; його ж. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) // Там само. – 1993. – №7–8. – С.3–16.

⁵ Реєнт О.П. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 2003. – 340 с.; його ж. Деякі проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: стан і перспективи наукової розробки // Український історичний журнал. – К., 2000. – №2. – С.3–26; його ж. Історія України ХІХ – початку ХХ ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку // Там само. – 2007. – №6. – С.218–232 *та ін.*

⁶ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.

⁷ Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. – Львів: ПАІС, 2007. – 312 с.

⁸ Націоналізм: Антологія. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. – 2-ге вид. / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскоп, 2006. – XLIV + 684 с.

⁹ Грицак Я. Українська історіографія, 1991–2001: десятиліття змін // Україна модерна. – Київ – Львів, 2005. – Ч.9. – С.58.

ституційний розвиток українського руху в південно-західній Галичині крізь призму пошуків “руським” населенням краю своєї національної ідентичності. На основі опрацювання джерел і сучасних теоретико-методологічних засад український рух уявляється не у формі єдиної правильної національної лінії, а як результат складної, суперечливої взаємодії національно-політичних орієнтацій – австрофільської, пологофільської, русофільської (“москвофільської”), українофільської. Причому перші три орієнтації були органічними частинами українського руху (а в деяких випадках і нереалізованими альтернативами), відображали певний перехідний стан у його розвитку¹. Поштовх для переосмислення історії “українського відродження” ХІХ ст. дала публікація Ф.Стеблійом “Слова перестороги” В.Подолінського – пам’ятки української політичної думки середини ХІХ ст.². Ярослав Дашкевич обстоював думку, що помилково, як це нерідко робиться в історичній літературі, “виникнення ідеї української незалежної державності відносити до кінця ХІХ ст. ...І Бачинський (Юліан, автор “України ірреденти”. – *І.Р.*), і Франко, і Міхновський – це не початок ідей українського незалежництва, а, навпаки, логічне завершення розвитку української суспільно-політичної думки, який вона пройшла у ХІХ ст.”³.

Серед старшої генерації істориків український рух у південно-західній Галичині досліджує Ф.Стеблій, зокрема початковий етап “національного відродження” – діяльність Товариства священиків у Перемишлі, “Руської трійці”, “весни народів” 1848–1849 рр., ідейних поглядів В.Подолінського⁴. У 1990-х рр. відбулися міжнародні конференції “Шашкевичі-

¹ Дашкевич Я. “Весна народів” 1848 року та її передісторія в Україні // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: гуманітарні науки. – Львів, 2000. – Вип.3. – С.5–13.

² Стеблій Ф. Визначна пам’ятка української політичної думки середини ХІХ століття – “Слова перестороги” Василя Подолінського // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т.СХХХVIII. Праці історично-філософської секції. – С.434–487; Мудрий М. Національно-політичні орієнтації... – С.465, 466.

³ Дашкевич Я. Пізній Драгоманов: погляди і дії // Дашкевич Я. Постаті. – С.304, 305.

⁴ Стеблій Ф. Культурне життя Львова в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць. – Львів, 1999. – Т.3. – С.232–248; його ж. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип.2. – С.59–70; його ж. Предтеча “Руської Трійці”: Перемишльський культурно-освітній осередок першої половини ХІХ ст. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2003. – 96 с.; його ж. Сподвижник Маркіяна Шашкевича: Яків Головацький – діяч українського національного відродження. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2004. – 96 с.; його ж. Державницькі акценти в діяльності “Руської трійці” // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Вінніпег, 2000. – Вип.3–4. – С.22–41; його ж. Василь Подолінський – речник української незалежності доби “Весни народів” // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції. Перемишль, 14–15 листопада 1998 р. / Під ред. С.Заброварного. – Львів, 2001. – Вип.2: Видатні діячі Перемищини. – С.31–46 *та ін.*

ана”, опубліковано збірники¹, в яких підкреслюється всеукраїнське значення “Руської трійці”. Характерно, що в матеріалах конференції були методологічні розбіжності в оцінці діячів “Трійці”, яким навіть приписувалася програма державного будівництва України². У сучасній літературі продовжується вивчення життєпису М.Шашкевича та його товаришів, “подвижників української ідеї”³. Л.Зашкільняк розкрив ключову роль Львова у формуванні української науки в другій половині XIX ст., значення в цьому М.Грушевського і наддніпрянських діячів⁴. Степан Макарчук розглянув розвиток русофільства (“москвофільства”), діяльність греко-католицького духовенства, радикальної партії, етноніми українців у XIX ст. тощо⁵. Характерною рисою праць сучасних дослідників є багатоманітна картина історіописання – від традиційної позитивістської, з акцентом на безпосередню роботу з історичними джерелами, що розглядаються як “фотографічні” відображення минулої реальності, до описово-романтичної⁶.

Серед публікацій, що обстоюють модерністський підхід, виділяються праці Я.Грицака⁷. Національні характеристики (мову, історичну пам’ять, територію проживання) він вважає не такими, що існували самі по собі, були заданими наперед, а результатом свідомого і цілеспрямо-

¹ Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Броди – Вінніпег, 1996. – Вип.1–2: Маркіян Шашкевич і українське національне відродження; “Руська трійця”, її оточення, послідовники і дослідники / Відп. редактор М.Ільницький. – 468 с.; Львів – Вінніпег, 2000. – Вип.3–4: “Руська трійця” і Прикарпаття”; “Руська трійця” і культура слов’янського світу / Відп. редактор М.Ільницький. – 752 с.; Львів – Вінніпег, 2004. – Вип.5–6: “Русалка Дністрова” у всеукраїнському та світовому вимірі; “Руська трійця” у контексті визвольних змагань і нової української літератури / Відп. редактор М.Ільницький. – 644 с.

² Дем’ян Г. Державницькі погляди Івана Вагилевича // Шашкевичіана. – Вип.1–2. – С.54.

³ Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. Літературознавче дослідження. – Тернопіль, 1996. – 167 с.

⁴ Зашкільняк Л. Львів як центр формування української науки (друга половина XIX ст.) // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura*. – Т.П. *Studia z dziejów Lwowa pod redakcją H.W.Żalińskiego i K.Karolczaka*. – Kraków, 1998. – S.387–402; його ж. Михайло Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.) // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій / За редакцією Я.Грицака, Я.Дашкевича. – Львів, 1999. – С.141–156.

⁵ Макарчук С., Турій О. Політичні орієнтації греко-католицького духовенства Галичини у революції 1848–1849 рр. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1992. – Вип.28. – С.32–51; Макарчук С. Україна і українці: поява, поширення та утвердження назв // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доп. і повідомл. Історіографія українознавства, етнологія, культура. – Львів, 1994. – С.206–211; його ж. Національна свідомість і етноніми українців у XIX столітті // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип.7. – С.127–131 *та ін.*

⁶ Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. – С.28, 74, 75.

⁷ Грицак Я. “Яких-то князів були столиці в Києві?..”: до конструювання історичної пам’яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч.6. – С.77–98; його ж. Руслан, Богдан і Мирон: три приклади конструювання ідентичності серед галицьких русино-українців // Там само. – 2003. – Ч.8. – С.25–50; його ж. Українське національне відродження в Галичині XIX – початку XX ст.: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп // *Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze*. – Т.V–VI. Pod redakcją W.Mokrego. – Kraków, 1997. – S.277–285 *та ін.*

ваного конструювання інтелектуальною елітою, яка зосередила свою увагу на творенні певних національних символів і міфів, “винайденні традицій”. Аргументом на користь свого твердження науковець вважає поширення серед провідників національного руху в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. імен давньоруських київських князів Ольги, Володимира, Ярослава. На прикладі М.Шашкевича і русофіла Б.Дідицького показано, що національно-політичні орієнтації в “руському” таборі не були взаємовиключними, водночас модерне українське націотворення (“національне відродження”) характеризувалося позбавленням баласту “руськості”, руйнувало російський і польський великодержавні проекти. “Руська трійця”, вважає Я.Грицак, запропонувала філологічне визначення нації, з акцентом на мовно-культурну єдність галицьких русинів і підавстрійських “малоросів”. Особливий внесок у перемогу української ідентичності зробив соціалізм, ліві інтелектуали, на зразок М.Драгоманова та І.Франка. Остаточну перемогу української схеми він пов’язував із науковою діяльністю у Львові М.Грушевського та його історичної школи.

На думку Я.Грицака, існувало декілька варіантів, як галицько-руська інтелігенція могла “вирізати” нові національні батьківщини з різнорідного й амбівалентного східнослов’янського простору, причому об’єднання підавстрійських русинів із “малоросами” Російської імперії в єдину “соборну” українську націю був тільки одним із них. Крім того, можливе було створення єдиної східнослов’янської національної спільноти, асиміляція русинів у модерні польську чи російську нації, що почали формуватися, утвердження австро-русинської нації, разом із русинами Закарпаття і Буковини, або окремо від них, нарешті, витворення змішаної, українсько-білоруської (“руської”) ідентичності, прообраз якої існував у Речі Посполитій. Загальний баланс сил між різними національно-політичними орієнтаціями неодноразово змінювався. У новій франкознавчій розвідці (“біографії за характером і мікроісторії за жанром”)¹ Я.Грицак розглядає постать видатного українського діяча в контексті малих спільнот, з якими він взаємодіяв у період до 1886 р., показує співвідношення між особистим і суспільним у творенні модерних ідентичностей. Автор піддає критиці телеологію, намагання звести різні можливості розвитку історичних подій до єдиного варіанту, який зреалізувався. У збірці есеїв Я.Грицака², що є продовженням виданого ним раніше нарису історії України ХІХ–ХХ ст., стверджувалося, що “український проект” був одним із багатьох, які змагалися між собою на

¹ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886). – К.: Критика, 2006. – 632 с.

² Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – 344 с.

етнічних українських землях, а його перемогу не було наперед визначено.

Вагомий внесок у дослідження національного руху під час революції 1848–1849 рр. зробив Олег Турій¹. Він обстоював думку, що галицька інтелігенція виявилася невідповідною до революційних подій, не мала чіткого усвідомлення своїх національних інтересів. Національний рух галицьких русинів від свого організаційно-політичного оформлення в 1848 р. поєднував кілька національно-політичних орієнтацій, співвідношення між якими перебувало в постійній динаміці. Ідея етнічної єдності русинів Галичини з “малоросами” Наддніпрянщини поширювалася серед населення краю², але для самоусвідомлення представників галицької інтелігенції було цілком достатнім, що вони русини, тобто не поляки, лояльні піддані цісаря й Австрії (за термінологією О.Турія, це “старорусинство” чи “австро-рутенство”). Потенційно така орієнтація могла привести до витворення окремої галицької чи “австро-русинської” національної ідентичності, хоч, правда, автор застерігає від надмірного перебільшення австрофільства і партикуляризму серед лідерів галицьких русинів. Водночас полонофільство (як національне, так і політичне), з огляду на посилення суперечностей між поляками і русинами, практично не мало шансів на успіх, пізніше зникло як окрема національно-політична течія. Після поразки революції набрала сили “москвофільська”, панрусська орієнтація, що стала природним результатом розвитку українського руху в Галичині. О.Турій досліджував місце і роль греко-католицького духовенства в національному русі галицьких українців XIX ст.³.

¹ Турій О. “Українська ідея” в Галичині в середині XIX століття // Україна модерна. – Львів, 1999. – Число 2–3 за 1997–1998 рр. – С.59–75; його ж. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр.: проблема національної та державної самостійності // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип.ІІ (1995–1997). – С.418–433; його ж. Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині під час революції 1848–1849 років // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.159–180; його ж. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 років // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т.СХХХVIII: Праці історично-філософської секції. – С.183–206; його ж. Греко-католицька церква і революція 1848–1849 рр. у Галичині // Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji / Zbiór studiów pod red. Wł.Wica. – Kraków, 1999. – S.72–91; його ж. Берестейська унія та українська національна ідея в Галичині в середині XIX століття // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica / Pod redakcją S.Kozaka. – Warszawa, 1997. – Т.4–5. – S.252–276 *та ін.*

² Діяльність Головної руської ради знайшла відображення в дослідженні Ольги Юрейко (Юрейко О.В. Головна руська рада: утворення та діяльність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 2009. – 14 с.).

³ Турій О. До питання про провідну роль греко-католицького духовенства в національному русі галицьких українців у XIX ст. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип.ІІ (1995–1997). – С.408–417; його ж. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині XIX століття // Записки НТШ. –

Народовський рух у Галичині став предметом розгляду в працях Остапа Середи, Мар'яна Мудрого, Богдана Янишина та ін. О.Середа займався дослідженням раннього народовського руху в 1860-х рр.¹, що відіграв, за його словами, вирішальну роль у перенесенні елементів новочасної української ідентичності, сформованих до того часу на підросійській Україні, на галицький ґрунт. Народовці наближали галицькі мовні норми до загальноукраїнських, поширювали новочасну літературу та українську історичну свідомість у Галичині. Громади ранніх народовців не розгорнули активної культурно-освітньої діяльності, зокрема в народних недільних школах, за прикладом Наддніпрянщини, не змогли створити стійких інституцій. Водночас народовці мали легальну друковану пресу і підготували підґрунтя для створення в майбутньому інституціоналізованого просвітницького руху. О.Середа вважав діяльність ранніх народовців першим повноцінним (заснованим не на етнічній, а на власне національній свідомості) виявом українофільства в Галичині, бо вони чітко заявили про своє визнання національної окремішності розділеного між двома державами українського народу і докладали зусиль (на відміну від “Руської трійці” чи Головної руської ради), аби змусити галицьке громадянство мислити “чистими” національними категоріями.

М.Мудрий вбачав заслугу ранніх народовців у прагненні піднести українську національну ідею до європейських “стандартів”, ввести в су-

Львів, 1997. – Т.ССXXXIII. Праці історично-філософської секції. – С.69–99; його ж. “Попи і хлопи”: соціальна “доктрина” греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині XIX століття // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2001. – Число 3. – С.296–320; його ж. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2003. – Число 4. – С.67–85; його ж. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини, 1848–1867 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 1994. – 24 с.

¹ Середа О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.378–392; його ж. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.199–214; його ж. Володимир Шашкевич у ранньому народовецькому русі 60-х років XIX ст. // Шашкевичіана: Нова серія. – Львів – Вінніпег, 2000. – Вип.3–4. – С.222–232; його ж. Професор Перемиської гімназії Кость Горбаль – “ветеран галицько-руського українофільства” // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції. Перемишль, 14–15 листопада 1998 р. / Під ред. С.Заброварного. – Перемишль – Львів, 2001. – Вип.2: Видатні діячі Перемищини. – С.206–212; його ж. Павлин Свенціцький у суспільному житті Галичини: до історії польського українофільства // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2006–2007. – Вип.15. – С.475–486; Sereda O. From church-based to cultural nationalism: early ukrainophiles, ritual-purification movement and emerging cult of Taras Shevchenko in Austrian Eastern Galicia in the 1860s // Canadian American Slavic Studies. – N40. – 2006. – №1. – P.21–47; його ж. Формування національної ідентичності: ранні народовці у південно-східній Галичині (1860–1873): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії зі спеціальності історія. – Будапешт, 2003. – 36 с. та ін.

спільну свідомість “парадигму вибору національності”. Він дослідив взаємини між народовцями і русофілами на початку 80-х рр., зокрема переговори в 1882 р., участь у проведенні перших “всенародних” віч у Львові, торкнувся проблеми обчислення галицько-руського населення, впровадження в національний дискурс понять “наша земля” (до нього тяжіли русофіли) і “наш край” (народовці)¹. М.Мудрий – автор численних праць, у яких висвітлюється політичний аспект українсько-польських відносин у Галичині². Виділивши в українському русі чотири національно-політичні орієнтації, автор практично досліджував кожну з них. Зокрема, вперше було поставлено питання про вплив австрофільства на формування новочасної української національної свідомості³. Дослідник запропонував розрізняти поняття “австрорусинство”, “рутенство” і “австрофільство”, заперечував існування в краї концепції про окрему галицько-руську націю. Ті, хто через вузькість, провінціалізм свого світогляду або з політико-тактичних міркувань закликали керуватися інтересами “галицької-руської народності”, зовсім не мали на увазі її етнічну окремішність. Полонофільська⁴, як і австрофільська орієнтації, розглядаються як елементи формування модерної національної свідомості, що проходило передусім через суперництво між власне українською (“малоруською”) і панрусською, русофільською ідентифікаціями. Після 1848 р. *gente Rutheni, natione Poloni* поступово зникло як культурно-істо-

¹ Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї // Молода нація. Альманах. – К., 1996. – Вип.3. – С.213–219; його ж. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року // Записки НТШ. – Львів, 2002. – Т.СХХІІІ. Праці історично-філософської секції. – С.653–685; його ж. Українські народні віча у Львові 1880 і 1883 років (місто на шляху до масової політики) // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць. – Львів, 1999. – Т.3. – С.333–347; його ж. Поняття “наша земля” / “наш край” в українському русі Галичини XIX – початку XX століття // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І.Франка на пошану професора К.Кондратюка / Упорядник О.Сухий. – Львів: Піраміда, 2004. – С.160–177.

² Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип.3–4. – С.58–117; його ж. Українсько-польські відносини в Галичині у 1867–1890 роках: політичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 1997. – 26 с. *та ін.*

³ Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип.35–36. – С.571–604; його ж. Національно-політичні орієнтації... – С.465–500.

⁴ Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації” в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 років // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2005. – Вип.39–40. – С.83–148; його ж. Ідеологія чи світогляд? До питання про теоретичні засади Руського собору 1848 року // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2009. – Вип.44. – С.75–106; його ж. Юліан Лаврівський (1821–1873): портрет галицького полонофіла // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura.* – Kraków, 2005. – Т.V. – С.37–65; Mudryj M. Dylematy narodowościowe w Sejmie Krajowym Galicyjskim (na przykładzie posłów formacji *gente Rutheni natione Poloni*) // *Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI w.* / Pod redakcją J.Moklaka. – Kraków, 2006. – С.59–94.

ричне явище, в розвитку обох національних рухів посилилася конфронтація.

М.Мудрий пропонує розрізняти поняття “українофільство” і “українство”: під першим розуміється віднесення себе до загальноукраїнського простору, визнання етнічної спорідненості з Наддніпрянщиною, приналежності до поділеного державними кордонами українського народу, окремого від польського й російського, а під другим – така сама свідомість, але посилена розумінням відповідальності за долю народу й готовністю розділити цю відповідальність із Великою Україною¹. Б.Янишин досліджував розвиток народовського руху в Галичині 70–80-х рр.², звернув увагу на інституалізацію політичної діяльності народовців, що завершилася створенням “Народної ради”. У відносинах галицьких народовців із наддніпрянськими громадивцями виділено кілька етапів³: 1860-і – початок 1870-х рр. – головним посередником був П.Куліш; 1870-і рр. – відповідну місію виконував М.Драгоманов, але через судові процеси кінця 70-х майже всі стосунки перериваються, були відновлені лише на початку 80-х рр. XIX ст.; від середини 80-х рр. втручання наддніпрянських діячів у галицькі справи стало все більш активним у зв’язку з наміром перенести туди політичний центр українського руху. Під впливом наддніпрянців (В.Антоновича, О.Кониського та ін.) народовці розірвали угоду з русофілами й виступили самостійним чинником політичного життя Галичини. Окремі аспекти галицько-наддніпрянських контактів знайшли відображення в біографічних нарисах про галицьких народовців О.Барвінського, А.Вахнянина, К.Левицького, Ю.Романчука, радикала О.Терлецького та ін.⁴

¹ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації... – С.498.

² Янишин Б. Народовці на рубежі 70–80-х рр. XIX ст.: творення нової моделі політичної культури // Український історичний журнал. – К., 2001. – №6. – С.86–100; його ж. Політичне товариство “Народна рада”: організаційні заходи та політична програма (1885–1888 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С.214–225; його ж. Політична інституалізація народовської течії в Галичині: створення “Народної Ради” // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 2002. – Вип.20–21. – С.122–141; його ж. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-і роки XIX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 2003. – 24 с. *та ін.*

³ Янишин Б. Проблеми історії галицьких народовців останньої третини XIX ст. в сучасній історіографії // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2001. – Вип. II. – С.10. (С.5–16).

⁴ Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 1997. – 34 с.; Олександр Барвінський (1847–1927). Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів, 14 травня 1997 р. – Львів, 2001. – 206 с.; Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / Pod redakcją J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. – Rzeszów, 2004. – Т. II. – С.257–271; Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908). Біля джерел національного відродження. – Львів: Кальварія, Каменярь, 1998. – 140 с.; Дейчаківський І. Юліан Романчук – педагог, громадський діяч, політик. – Івано-Франківськ, 1999. – 74 с.; Булачек В. Юліан Романчук: громадсько-політична діяльність

Останнім часом вітчизняні історики багато уваги приділяють діяльності заснованих народовцями товариств (“Просвіти”, Товариства ім. Шевченка, “Рідної школи” тощо), зокрема в розвідках Івана Зуляка, Бориса Савчука, Віктора Савенка та ін.¹ Однак для значної частини досліджень притаманний досить однолінійний характер, з елементами апологетики, що виявляється в ідеалізації і спрощеному трактуванні успіхів українських діячів на ниві “творення духовних основ нації”. Зокрема, стверджується, що народовці стали на “шлях власного національного розвитку без будь-чиєї опіки”, на протигагу їм, “ідею національної гідності і свободи москвофіли свідомо відкинули, а замість неї підняли на свій струхнявілий щит ідею сервілізму й пошуку нового господаря”². Діяльність культурно-просвітніх і пресових осередків у південно-західній Галичині викликає науковий інтерес, що необхідно для більш рельєфного відображення суперечливого процесу утвердження українофільських настроїв у суспільній свідомості³.

Для висвітлення українського національного руху в Галичині ХІХ – початку ХХ ст., впливу російського чинника на суспільне життя краю важливе значення мають розвідки з історії русофільства (“москвофільства”), що є однією з найбільш дискусійних тем у вітчизняній історіографії, донедавна висвітлювалася надто схематично. Переосмислення цієї течії на основі неупередженого аналізу архівних матеріалів почалося з другої половини 1990-х рр. у працях О.Аркуші, С.Макарчука, М.Мудрого, О.Середі, О.Сухого, О.Турія та ін.⁴. Світогляд, який в історіографії

(1842–1932). – Львів, 2011. – 176 с.; Пронюк Є. Остап Терлецький в ідейній боротьбі в Галичині 70-х років ХІХ століття. – К.: Український центр духовної культури, 2006. – 256 с. *та ін.*

¹ Нарис історії “Просвіти” / Р.Іваничук, Т.Комаринець, І.Мельник, А.Середяк. – Львів – Краків – Париж, 1993. – 232 с.; Пашук В. Товариство “Просвіта” крізь призму “Слова”. До історії стосунків українських громадсько-політичних угруповань Галичини (народовців і москвофілів) в др. пол. ХІХ ст. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1999. – 39 с.; Чоповський В.Ю. Будителі національного духу: Діяльність культурно-освітніх товариств “Просвіта” та “Рідна школа” на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ ст. – 20–30-ті роки ХХ ст.). – Львів, 1993. – 64 с.; Білавич Г., Савчук Б. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 208 с.; Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.). – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 138 с.; Алексієвець М.М., Зуляк І.С. Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914). – Тернопіль: Літопис, 1999. – 184 с.; Алексієвець М.М., Савенко В.В. Роль Наукового товариства ім.Т.Шевченка в українському національному відродженні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – Тернопіль: Літопис, 1999. – 188 с. *та ін.*

² Пашук В. Товариство “Просвіта” крізь призму “Слова”. – С.6, 7.

³ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації... – С.493.

⁴ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.231–268; Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина ХІХ ст. – 1914 р.) // Там само. – Львів, 1997. – Вип.32. – С.82–98; Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. –

прийнято називати “москвофільським”, не вважається антитезою українофільства, проявом спеціально “зрадницької” української позиції. Це швидше був пошук галицькими українцями національно-політичних орієнтирів у період переходу від середньовічних до модерних уявлень про націю, від етнічної до національної ідентичності. Поняття “москвофіли”, наголошують автори, є виправданим лише стосовно невеликої групи діячів, які орієнтувалися не на всеруський простір, а власне на Росію, чітко бачили різницю між Україною та Росією, але її заперечували.

У сучасній літературі, з огляду на панруську орієнтацію, означена течія найчастіше ідентифікується з терміном “русофіли” (“старорусини”, “общеросси”), суть їх національних поглядів полягала в розумінні русинів Галичини частиною більшої спільноти під назвою “руській народ”, що, однак, не вважалася синонімом до великоруського, російського, бо існував також “малоруський” масив. Еволюція русофільства в бік політично свідомого “москвофільства” завершилася на початку ХХ ст., що призвело до розколу новоствореної “Русско-народной” партії на “старокурсників” і відверто проросійськи налаштованих “молодих”. Звідси висновок про русофільську течію в Галичині як перехідний етап на шляху становлення новочасної національно-політичної свідомості, що об’єктивно відіграв відпорну роль, дещо стримавши колонізаційні процеси. Останнім часом з’явилися праці, в яких висвітлюється інституційна історія русофільського руху – діяльність Ставропігійського інституту (Ірини Орлевич, Олександри Киричук), “Товариства імені М.Качковського” (Олексія Сухого) та ін.¹, політика офіційної Росії щодо

С.254–280; Серета О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках (за матеріалами преси) // *Россия – Украина: история взаимоотношений* / Отв. ред. А.И.Миллер, В.Ф.Репринцев, Б.Н.Флоря. – М., 1997. – С.157–169; Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті). – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, 2003. – 498 с.; його ж. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців ХІХ – початку ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук. – Львів, 2003. – 32 с.; Турій О. Галицькі русини між москвофільством і українством (до питання про так зване “старорусинство”) // Третій Міжнародний конгрес українців. 26–29 серпня 1996 р. Доп. і повідомл. Історія. – Харків, 1996. – Ч.І. – С.106–112 *та ін.*

¹ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець ХVІІІ – 60-і рр. ХІХ ст.). – Львів: Логос, 2000. – 186 с.; її ж. Львівський Ставропігійський інститут в контексті українського національного відродження в Галичині (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.) // Львів: місто – суспільство – культура. – Львів, 1999. – Т.3. – С.268–281; її ж. Діяльність Львівського Ставропігійського інституту (кінець ХVІІІ – 60-і рр. ХІХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 2000. – 20 с.; Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Львів: Логос, 2001. – 152 с.; її ж. Ставропігійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народовців 70–90-х років ХІХ століття // *Україна модерна*. – Київ – Львів, 2000. – Ч.4–5 за 1999–2000 рр. – С.124–147; її ж. Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 2001. – 19 с.; Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: ідеологія та напрями діяльності (70–80-ті рр. ХІХ ст.) // *Проблеми історії*

Галичини (Олександра Добржанського, Віталія Передерка та ін.)¹. Ідейні погляди русофілів дають змогу усвідомити біографічні розвідки, присвячені чільним постатям цієї течії – Д.Зубрицькому, А.Петрушевичу, М.Антоневичу, І.Наумовичу та ін.².

Зусиллями Ігоря Чорновола³ та Олени Аркуші⁴ – дослідників українського національного руху та українсько-польських стосунків у Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. утвердилася теза про вирішальний вплив українсько-австрійсько-польського порозуміння 1890 р. (“нової ери”) на формування новочасної української національної свідомості. На думку І.Чорновола, “нову еру” слід трактувати як союз офіційної влади, поляків, наддніпрянських громад і галицьких народовців проти москвофілів (русофілів), у цьому контексті вона була успішною, бо саме в 1890-і рр. народовський рух перетворився у впливову й повністю самостійну політичну силу, тоді як москвофільство занепа-

України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2004. – Вип. VII. – С. 205–228; Кудlach-Мельник В.І. Політичне товариство “Руська рада” (1870–1914 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

¹ Сухий О. “Галицько-російське благодійне товариство” та головні напрями його діяльності // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені І.Франка. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 105–109; Добржанський О. Російські консульства на західноукраїнських землях та українці Галичини і Буковини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2003. – Вип. V. – С. 112–122; Любченко В.Б. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни // Там само. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 125–143; Передерко В. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900–1914 рр.). – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2009. – 300 с.; його ж. Колумб Прикарпатської Русі. Володимир Олексійович Бобринський (1867–1927). – Івано-Франківськ: Лік, 2011. – 282 с.

² Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С. 281–299; Королько А. А.Петрушевич і ранній етап русофільського руху в Галичині // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 5–6. – С. 133–138; його ж. Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Чернівці, 2002. – 20 с.; Чорновол І. Забутий учитель І.Франка. Микола Антоневич – професор і посол на Сейм // Перемишль і Перемиська земля протягом віків... – Перемишль – Львів, 2001. – Вип. 2. – С. 185–192; Герун В. Іван Наумович та товариство “Просвіта”: дискусії над просвітницьким проектом в Галичині (1868–1874) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2011. – Вип. 46. – С. 89–115 *та ін.*

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Львів, 2000. – 247 с.; його ж. О.Барвінський та І.Франко в контексті політики “нової ери” // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 180–192; його ж. Поляки й українці у політиці Австро-Угорщини в другій половині 80-х років ХІХ ст. (“Українська інтрига” гр. Г.Кальнокі) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 71–81; його ж. Польсько-українська угода 1890–1894 рр.: генеза, перебіг подій, наслідки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 1995. – 22 с. *та ін.*

⁴ Аркуша О. Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. ХІХ ст. // Молода нація. Альманах. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 198–212; її ж. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. ХІХ ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 118–139 *та ін.*

дало. Отримавши підтримку від владних структур, ідея “соборної” України зміцніла, що співпало в часі з “великою емансипацією” Галичини, втягненням у політику народних мас. Як наслідок, вважає дослідник, центр національного руху перемістився до Львова, а Галичина стала “українським П’ємонт”. О.Аркуша стверджує про важливе значення “нової ери” передусім для внутрішнього розвитку галицько-українського руху, що пройшов через сповнений пристрастей етап ідейної трансформації, наслідком якої стало формування політичних партій і витіснення русофілів на узбіччя політичного життя. Новостворена партійна структура на зламі ХІХ–ХХ ст. визначала розвиток українського руху в напрямку здобуття незалежності й соборності України.

Інтерес дослідників викликала історія українського парламентаризму в Галичині. Галицький крайовий сейм від часу заснування (1861 р.) і до Першої світової війни був основною трибуною презентації не тільки польських, а й українських національних інтересів, отже, аналіз діяльності послів і сеймових виборчих кампаній дає уявлення про розвиток українофільських настроїв у галицькому суспільстві. І.Чорновол дослідив діяльність “Руського клубу” – української фракції Галицького сейму (перших семи каденцій) протягом другої половини ХІХ ст., подав біографії 199 депутатів, що працювали в сеймі до 1914 р.¹ Зокрема, виділено два етапи діяльності українських послів у сеймі: 1) до 1882 р., характеризувався домінуванням москвофілів; 2) 1883–1901 рр. – поступове витіснення їх народовцями, після розколу “Руського клубу” в 1892 р. до сьомої каденції сейму (з 1895 р.) не було обрано жодного москвофіла. О.Аркуша проаналізувала участь українських політичних сил у діяльності Галицького сейму на зламі ХІХ–ХХ ст., звернувши особливу увагу на перебіг виборчих кампаній². Зроблено висновок, що вибори, незважаючи на свою недосконалість і зловживання властей, були вагомим чинником політичної модернізації галицького суспільства. Український рух в Австро-Угорщині на кінець ХІХ ст. уявлявся складо-

¹ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – 288 с.; його ж. 199 депутатів Галицького сейму. – Львів: Тріада плюс, 2010. – 228 с.; його ж. Українці в Галицькому сеймі: історіографічні, методологічні й політичні аспекти дослідження // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип.7. – С.160–165.

² Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів, 1996. – 174 с.; її ж. Галицький сейм у висвітленні сучасної польської історіографії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.339–369; її ж. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Там само. – Львів, 2000. – Вип.6. – С.68–91; її ж. Українське представництво в Галицькому сеймі (1889–1901): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. іст. наук. – Львів, 1997. – 26 с. та ін.

вою конгломерату 11 націй або їх частин, що однозначно висунули пріоритет власної державності та національної єдності.

Значну увагу в сучасній історіографії приділено партійній тематиці, дослідженню діяльності українських політичних партій наприкінці XIX – на початку XX ст.: Русько-української радикальної партії та її лідерів (у працях Ярослава Грицака, Микола Кугутяка, Петра Шкраб'юка та ін.)¹, Української національно-демократичної партії (Василя Расевича) і видатних націонал-демократів², Української соціал-демократичної партії (Олега Жерноклеєва) і провідних діячів соціал-демократичного руху (в низці його спільних публікацій з Ігорем Райківським, у дослідженні Ігоря Бегея)³, українського християнсько-суспільного руху (Олени Аркуші та ін.)⁴. Серед досліджуваних проблем – становлення

¹ Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – Т.ССХХІІ. – С.71–110; його ж. “Дух, що тіло рве до бою...”. Спроба політичного портрета Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1990. – 177 с.; Кугутяк М. Радикальна партія в Східній Галичині // Український історичний журнал. – К., 1990. – №10. – С.55–63; Возняк С. У пошуках суспільного ідеалу (І.Франко і соціалізм). – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – 170 с.; Макарчук С. Відносини між Русько-українською радикальною партією і Соціал-демократичною партією Галичини і Сілезії у 90-х роках XIX століття // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.437–447; Шкраб'юк П. М.Павлик та його візія політичного майбутнього України // Там само. – Львів, 1995. – Вип.2. – С.130–142; його ж. Михайло Павлик і радикальна партія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 1994. – 16 с. *та ін.*

² Расевич В. Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип.32. – С.119–130; його ж. Засади політичної незалежності України у програмі Української національно-демократичної партії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип.7. – С.229–242; його ж. Українська національно-демократична партія (1899–1918 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 1996. – 20 с.; Аркуша О. Шлях українського політика з провінції до Львова: політичні дилеми Євгена Олесницького // Львів: місто – суспільство – культура. – Т. V. Люди Львова. Студії з історії Львова за ред. К.Карольчака. – Краків, 2005. – С.79–103.

³ Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). – Вид. 2-е, доп. – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с.; його ж. Національна ідея “Молодої України” (1900–1903) // Галичина. – Івано-Франківськ, 1997. – Вип.1. – С.29–36; його ж. Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. (1899–1918 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Чернівці, 1995. – 22 с.; Жерноклеєв О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. – К.: Основні цінності, 2004. – 283 с.; їх же. Володимир Старосольський: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) // Людина і політика. – К., 2003. – №5 (29). – С.135–150; їх же. Володимир Темницький: сторінки політичної біографії (до 125-річчя від дня народження) // Український історичний журнал. – К., 2004. – №6. – С.68–83; Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. – К.: Основні цінності, 2001. – 256 с. *та ін.*

⁴ Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство “Руська громада” // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І.Франка на пошану професора К.Кондратюка / Упорядник О.Сухий. – Львів: Піраміда, 2004. – С.63–99; Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ – Львів, 2004. – Т.І. – С.421–440.

партійно-політичної системи в Галичині, розвиток національної ідеї в програмах і діяльності галицько-українських партій на зламі ХІХ–ХХ ст. Науковий інтерес викликав студентський рух у контексті поширення національної свідомості серед галицької молоді, що була в авангарді боротьби за утвердження українофільських “соборницьких” ідеалів (у працях Романа Ковалюка, Володимира Качмара, Василя Благого, Ігоря Гурака)¹.

Дослідження польсько-українських політичних відносин у краї на початку ХХ ст., крім уже згаданої О. Аркуші, здійснювали Орест Красівський, Юрій Михальський та ін.², які писали про посилення міжнаціональної конфронтації, зіткнення концепцій Галичини як двох “П’ємонтів” – “соборної” України і відновленої Речі Посполитої в кордонах до 1772 р. Питання українсько-польських відносин та боротьби за єдність України ХІХ – початку ХХ ст. висвітлювалися в монографії Рема Симоненка і Дмитра Табачника³. Автори обстоювали традиційну тезу про “одвічну мрію українського народу” до возз’єднання етнічних земель, яку не вдалося реалізувати на практиці після розпаду імперій. Микола Рябчук писав про незавершеність процесу формування модерної української нації впродовж ХІХ століття, що відбувався за “стандартною” східноєвропейською моделлю⁴.

Модерністський підхід знайшов підтримку серед представників молодшого покоління сучасних істориків. У книжці київського історика

¹ Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях ХІХ–ХХ ст. – Львів, 2001. – 424 с.; Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Львів, 1999. – 117 с.; його ж. Проблема українського університету у Львові в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: суспільно-політичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 1999. – 19 с.; Благий В.Б. Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 2003. – 20 с.; Гурак І. “Молода Україна”: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.). – Івано-Франківськ, 2007. – 280 с.; його ж. Українське студентство у суспільно-політичному житті Східної Галичини (60-ті роки ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Івано-Франківськ, 2005. – 19 с. *та ін.*

² Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип.35–36. – С.168–206; її ж. Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку ХХ ст.: акція Влодзімежа Козловського 1902–1903 років // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.1. – С.268–314; Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів: Видавництво ЛФУАДУ, 2000. – 416 с.; Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ ст. (1902–1914). – Львів, 2002. – 168 с.; його ж. Ставлення польських суспільно-політичних сил до українського питання в Галичині на початку ХХ століття (1902–1914): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 1998. – 18 с. *та ін.*

³ Симоненко Р.Г., Табачник Д.В. Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України ХІХ – початок ХХ ст. Нариси. – К.: Либідь, 2007. – 704 с.

⁴ Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. – К.: Критика, 2000. – 304 с.

Сергія Єкельчика, виданій у Мельбурні 1994 р.¹, була зроблена перша спроба проаналізувати історію українського національного руху другої половини ХІХ ст. з урахуванням новітніх західних теорій про націоналізм². У своїх останніх працях³ С.Єкельчик, уже як канадський історик, звернув увагу на механізм становлення сучасної української нації, зокрема діяльність українофілів-громадівців Наддніпрянщини другої половини ХІХ ст. Автор розглядає епоху українофільства не як пройдений етап у наперед визначеному поступові української нації до самоусвідомлення і власної держави, а швидше як час різноманітних можливостей для самовизначення, розхитування імперських цінностей зсередини. У працях Андрія Заярнюка⁴ проаналізовано формування і розвиток сучасної національної і соціальної ідентичності українських галицьких селян на прикладі одного регіону – Самбірського округу – в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Автор на основі модерністської версії націотворення простежує, як піддані греко-католики поступово перетворилися в українське селянство. На його думку, в Галичині перших десятиліть ХІХ ст. української нації, як і селянського класу, не існувало, а їх формування було складним і взаємозв'язаним процесом, що завершився на зламі ХІХ–ХХ ст. Нація вважалася егалітарною спільнотою співгромадян, складовою якої стали селяни, для аналізу подій найбільш придатним вважався термін “емансипація”.

Іван Куций розкрив особливості сприйняття та інтерпретації національної історії в українській науково-історичній думці Галичини 1830-х – 1894 рр., проаналізував вплив синтетично-узагальнюючих праць на процес національної самоідентифікації місцевих русинів-українців⁵. Утвердження модерної української ідентичності в Галичині він вважав результатом перехресної дії і взаємодоповнення двох визначаль-

¹ Єкельчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини ХІХ ст. – Мельбурн, 1994. – 125 с.

² Грицак Я. Нарис історії України. – С.7.

³ Yekelchik S. Ukraina. Narodziny nowoczesnego narodu / Tłumaczenie J.Gilewicz. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009. – 406 s.; його ж. Українофіли: світ українських патріотів другої половини ХІХ століття. – К.: КІС, 2010. – 272 с.

⁴ Заярнюк А. Руські патріоти в галицькому селі в 1860–1870-х роках: святоюрці, обрядовці, патерналісти і популісти (На прикладі Самбірської околиці) // Україна модерна. – Київ – Львів, 2003. – Ч.8. – С.107–126; його ж. Ідіоми емансипації. “Визвольні” проекти і галицьке село у середині ХІХ століття. – К.: Критика, 2007. – 336 с.; його ж. Формування соціальних і національних ідентичностей українського селянства у Габсбурзькій Галичині, 1846–1914 (на прикладі Самбірщини): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності історія, підготовлений для переатестації на науковий ступінь канд. іст. наук. – Львів, 2005. – 32 с.

⁵ Куций І. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії. – Тернопіль: Джура, 2006. – 220 с.; його ж. Галицьке русофільство ХІХ ст.: генеза історичної свідомості // Історичний журнал. – К., 2006. – №6. – С.72–84; його ж. Рецепція національної історії в українській науково-історичній думці Галичини (1830-і – 1894 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 2004. – 20 с. *та ін.*

них концепцій національної історії – русофільської та українофільської. Інтерес дослідників (Ярослава Ісаєвича, Євгена Наконечного, Петра Толочка та ін.)¹ викликала проблема утвердження в суспільній свідомості сучасного етноніму “Україна” (“український”), походження українського народу. Підкреслювалося, що в Галичині місцеве населення до кінця ХІХ ст. зберігало давню етнічну назву “Русь”, “русини”, “руський”, модерна українська самоідентифікація краян набула поширення під впливом наддніпрянсько-українських діячів, передусім М. Драгоманова, М. Грушевського та ін. Сучасні дослідники-мовознавці² звернули увагу на ключове значення питання мови, правопису і літератури в “національному відродженні” ХІХ століття.

Вплив національного руху на Наддніпрянщині на розвиток української національно-політичної свідомості в Галичині висвітлювався в працях про Кирило-Мефодіївське товариство – першу українську політичну організацію (Ф. Стеблій)³, громадівський рух у 1860–1890-х рр. (С. Світленка, Л. Іванової, Р. Іванченко, М. Палієнко та ін.)⁴, діяльність перших наддніпрянсько-українських політичних партій на зламі ХІХ–

¹ Ісаєвич Я. Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 3–17; Наконечний Є. Украдене ім’я. Чому русини стали українцями. – Вид. четверте, доповнене / Передм. Я. Дашкевича. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2003. – 352 с.; Толочко П. П. Від Русі до України. Вибрані науково-популярні, критичні та публіцистичні праці. – К.: Абрис, 1997. – 400 с.; Шип Н. А. Дискусія про термін “Русь” // Український історичний журнал. – К., 2002. – № 6. – С. 92–107 *та ін.*

² Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини ХІХ ст. // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С. 11–16; Гузар О. Правописна система Галичини 80-х рр. ХІХ ст. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. II (1995–1997). – С. 144–150; Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму // Галичина. – Івано-Франківськ, 2003. – № 9. – С. 145–153; Сокіл Б. Дослідження особливостей української літературної мови і лінгвістичні дискусії навколо неї у ХІХ – поч. ХХ ст. – Тернопіль, 1998. – 128 с.; Мойсеєнко В. Про одну спробу латинізації українського письма // І: Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 1997. – Ч. 9. – С. 140–147 *та ін.*

³ Стеблій Ф. Кирило-Мефодіївське братство і Галичина // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип. 12. – С. 293–307.

⁴ Світленко С. Народництво в Україні 60–80-х рр. ХІХ ст.: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. – Дніпропетровськ: Навчальна книга, 1999. – 240 с.; його ж. Світ модерної України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: Герда, 2007. – 460 с.; його ж. Українські громади другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Особливості ідеології та діяльності) // Київська старовина. – К., 1998. – № 2. – С. 9–28; Іванова Л. Г., Іванченко Р. П. Громадівський рух 60-х рр. ХІХ ст. в Україні: проблеми, ідеологія. – К.: МЛП, 1999. – 128 с.; Побірченко Н. С. Короткий біографічний словник членів Київської Старої громади (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Інтеллект, 1999. – 72 с.; Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України (Друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Київська старовина. – К., 1998. – № 2. – С. 49–84; її ж. “Кіевская старина” у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Темпора, 2005. – 384 с., іл. У наступних двох томах міститься хронологічний і систематичний покажчик змісту журналу за 1882–1906 рр.: Палієнко М. “Кіевская старина”: Хронологічний покажчик змісту журналу. – К.: Темпора, 2005. – 480 с.; її ж. “Кіевская старина”: Систематичний покажчик змісту журналу. – К.: Темпора, 2005. – 608 с. *та ін.*

XX ст. (М.Кармазіної, С.Телешуна та ін.)¹. Окремі аспекти теми розглядали видання про українську пресу² та історію населених пунктів Галичини, що були центрами національного життя³. Для порівняння націотворчих процесів у сусідніх регіонах використано дослідження про розвиток національно-культурного і політичного руху на Буковині (О.Добржанського)⁴ та в Закарпатті (Ю.Жатковича)⁵. У поле зору сучасних дослідників потрапили взаємини між галицькими і наддніпрянськими діячами в XIX – на початку XX ст. Так, Євген Нахлік писав про вплив П.Куліша на український національний рух у Галичині, зокрема діячів “Руської трійці”, місцевих народовців, його стосунки з Я.Головацьким, І.Пулюєм, видавцями львівської “Правди” та ін.⁶. Роль П.Куліша в поглибленні наддніпрянсько-галицьких взаємин висвітлювали також Олесь Федорук і Тарас Батенко⁷.

Наукове зацікавлення Василя Гориня викликала полеміка І.Франка з Лесею Українкою на сторінках журналу “Житє і слово” в 1896–1897 рр.⁸. Василь Бурдуланюк – багатолітній дослідник культурних

¹ Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття). – К., 1998. – 352 с.; Телешун С.О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX століття. – К., 1996. – 129 с. *та ін.*

² Шаповал Ю.Г. “Діло” (1880–1939 рр.): Поступ української суспільної думки. – Львів, 1999. – 384 с.; Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939). Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 2001. – 363 с.; Галушко М. Українські часописи Станіслава (1879–1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 2001. – 303 с.; Крупський І. Становлення української журналістики в Галичині (1848 – початок XX ст.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2000. – Вип.7. – С.3–18; Кулинич М. “Вістник для русинів Австрійської держави” як трибуна галицького українства: організаційні, ідеологічні та жанрові засади часопису. – Львів: Українська академія друкарства, 2011. – 200 с. *та ін.*

³ Історія Львова. У 3-х т. / Редколегія Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т.ІІ. – 559 с.; Грабовецький В. Історія Коломиї. – Част.І: З найдавніших часів до початку XX ст. – Коломия: Вік, 1996. – 174 с. *та ін.*

⁴ Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.; Філіпчук В. Початки українського національного відродження на Буковині // Український історичний журнал. – К., 1999. – №2. – С.80–89; №4. – С.64–74 *та ін.*

⁵ Жаткович Ю. Праці з історії Угорської Русі / Упорядк. і передм. О.С.Мазурка. – Ужгород: Мистецька лінія, 2008. – 452 с.; Мазурок О. “...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...” – Ужгород: Мистецька лінія, 2009. – 284 с. *та ін.*

⁶ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: До 170-річчя від дня народження. – К., 1989. – 48 с.; його ж. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття. – Львів: ТЗОВ “Львівські новини”, 1994. – 30 с.; його ж. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2-х т. – К.: Український письменник, 2007. – Т.1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. – 464 с.; Т.2: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. – 464 с.

⁷ Батенко Т. Безбоязний архістратиг України і Галичини // Молода нація. Альманах. – К., 1996. – Вип.1. – С.79–92; Федорук О. Українсько-польські відносини у перцепції Пантелеймона Куліша (Контекст галицького суспільно-літературного процесу 60-х років XIX ст.) // Україна модерна. – Київ – Львів, 2003. – Ч.8. – С.73–106.

⁸ Горинь В. Иван Франко і Леся Українка: відомий епізод “непорозуміння між своїми” // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип.3–4. – С.256–287;

зв'язків Галичини з Наддніпрянською Україною, передусім кінця XIX – початку XX ст.¹, звернув увагу на взаємозв'язки в науці, літературі, мистецтві, що сприяли розвитку в суспільній свідомості уявлення про національну єдність українців та їх культури. Людмила Качмар досліджувала наддніпрянську політичну еміграцію в Галичині на початку XX ст.². Сферою наукових зацікавлень Олега Павлишина є ідея національної єдності, взаємини урядових чинників УНР і ЗУНР у період української революції³. М.Драгоманов і Галичина – тема бібліографічного покажчика, укладеного під науковою редакцією Л.Зашкільняка⁴. Наддніпрянсько-галицькі стосунки висвітлювалися в окремих публікаціях⁵. Інтерес науковців викликали внесок в утвердження ідеї української соборності М.Драгоманова та І.Франка, що заклали основи її теоретичної розробки в XIX ст.⁶, загальний аналіз проблеми національної єдності українців у суспільно-політичній думці досліджуваного пе-

його ж. Іван Франко і Леся Українка: відомий епізод “непорозуміння між своїми”. – Львів, 1998. – 92 с.

¹ Бурдуланюк В. Театральні зв'язки західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною та Росією в XIX – на початку XX ст. – Івано-Франківськ, 1984. – 16 с.; його ж. Культурні зв'язки Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці XIX – на початку XX століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Чернівці, 1996. – 24 с.; його ж. Наукове товариство імені Шевченка – всеукраїнський науковий центр кінця XIX – початку XX століть // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – Вип.8–9. – С.323–330; його ж. Творча співпраця народознавців Галичини і Наддніпрянської України в кінці XIX – на початку XX століть // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – №11. – С.193–200; його ж. Зв'язки галицьких і наддніпрянських істориків у кінці XIX – на початку XX століть // Там само. – 2006–2007. – №12–13. – С.58–67 *та ін.*

² Качмар Л.С. Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку XX століття. – Львів: Астролябія, 2002. – 155 с.

³ Павлишин О. Українці Наддніпрянщини в Східній Галичині в 1918–1920 рр. // Галичина. – Івано-Франківськ, 2012. – №20–21: До 60-річчя професора М.Кугутяка. – С.172–182; його ж. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.1. – С.327–349. Взаємини діячів східно- і західноукраїнських земель та урядів УНР і ЗУНР у період Української революції 1917–1921 рр. висвітлювалися в дослідженнях В.Верстюка, М.Литвина, О.Павлюка, І.Патера, О.Реєнта, В.Солдатенка *та ін.*

⁴ М.Драгоманов і Галичина. Бібліографічний покажчик / Укладачі: М.Гордій, Г.Домбровська, Т.Романченко. Наук. редактор Л.Зашкільняк. – Львів, 1992. – 62 с.

⁵ Чорновол І. Галицька місія П.Куліша // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1996. – Вип.48. – С.32–44; Дяченко О.В. Олександр Якович Кониський і Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип.4. – С.246–254; Реєнт О.П. Іван Франко та ідея соборності України (в контексті галицько-наддніпрянських стосунків останньої третини XIX ст.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2007. – Вип.ХІІІ. – С.10–15 *та ін.*

⁶ Микитчук Н. Ідея української соборності у творчій спадщині М.П.Драгоманова // Грані. – Дніпропетровськ, 2004. – №1. – С.9–15; її ж. І.Я.Франко і Наддніпрянська Україна // Україна соборна. Збірник наукових статей. – Вип.2: У 3-х ч. / Відп. редактор О.П.Реєнт. – К., 2005. – Част.ІІІ. – С.144–152; її ж. Ідея української соборності у поетичній спадщині І.Франка // Там само / Відп. редактор В.П.Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип.3. – С.320–327; її ж. Ідея української соборності у творчій спадщині й діяльності М.Драгоманова та І.Франка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с. *та ін.*

ріоду¹. Цікавий матеріал почепнуто з краєзнавчих розвідок про перебування відомих українських діячів на Гуцульщині², вшанування пам'яті Т.Шевченка в краї³.

Обрана проблематика знайшла відображення в опублікованих збірниках конференцій, що проводилися в рамках всеукраїнського науково-методологічного проекту “Україна соборна”: в Івано-Франківську в червні 2004 р. (“Духовна вісь України: Галичина-Наддніпрянина-Донеччина”)⁴, в Переяслав-Хмельницькому в травні 2005 р. (“Соборність України: історична спадщина і виклики часу”)⁵, в Черкасах у грудні 2005 р. (“Соборна Україна: історична ретроспектива”)⁶. Питання української соборності в історичній ретроспективі висвітлювалося на науковій конференції “Стосунки Сходу та Заходу України: суб’єкти, інтереси,

¹ Реєнт О.П. Ідея соборності України і спроби її реалізації в XIX–XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2004. – Вип.VIII. – С.7–15; його ж. Духовні й культурні підстави соборності України в XIX ст. та на початку XX ст. // Там само. – К., 2006. – Вип.XI. – С.8–17; його ж. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади // Там само. – К., 2006. – Вип.XII. – С.8–19; Горбань Т.Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті XX ст. // Український історичний журнал. – К., 2005. – №6. – С.95–102; Лисенко О.В. Причини непорозумінь між західними та східними українцями на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2005. – Вип.X. – С.149–167 *та ін.*

² Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2000. – 152 с.; його ж. Гуцульщина у творчості Гната Хоткевича. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2000. – 95 с.; його ж. Леся Українка на Гуцульщині. – Івано-Франківськ, 2006. – 28 с.; його ж. Іван Франко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2006. – 352 с. *та ін.*

³ Полек В.Т. Тарас Шевченко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Облполіграфвидав, 1991. – 40 с.; Арсенич П. Тарас Шевченко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2001. – 200 с. *та ін.*

⁴ Україна соборна. Збірник наукових статей / Відп. редактор О.П.Реєнт. – К., 2004. – Вип.1. – 379 с.; К., 2005. – Вип.2: У 3-х ч. – Част.І: Історико-політологічні та правові засади соборності й державотворення в Україні. – 415 с.; Част.ІІ: Соціокультурні, етноконфесійні та демографічні проблеми формування української нації. – 486 с.; Част.ІІІ: Історична регіоналістика в контексті соборності України. – 468 с. (*Див. статті:* Реєнт О. Ідея соборності України і спроби її реалізації у XIX–XX ст. – К., 2005. – Вип.2. – Част.І. – С.3–11; Бурдуланюк В. Роль Наукового Товариства імені Шевченка в наукових зв’язках Галичини із Наддніпрянською Україною в кінці XIX – на початку XX століть. – Част.ІІ. – С.226–234; Світленко С., Дяченко О. Олександр Кониський і Східна Галичина. – Част.ІІІ. – С.76–84; Гурак І. Вплив української інтелігенції із Наддніпрянської України на український студентський рух у Східній Галичині (60–70-ті рр. XIX ст.). – С.93–103; Райківський І. Галичина на сторінках журналу “Киевская старина” (1882–1906 рр.). – С.167–177; Савчук Б., Сенюк М. Соборницькі прагнення українських громадських організацій Галичини на початку XX ст. – С.218–226 *та ін.*).

⁵ Україна соборна. Збірник наукових статей / Відп. редактор В.П.Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип.3: Соборність України: історична спадщина і виклики часу. – 478 с. (*Див. статті:* Дяченко О. О.Я.Кониський і проблеми української соборності // Там само. – С.64–72; Передерко В. Проблема соборності українських земель в контексті зовнішньої політики Росії щодо Галичини на початку XX ст. (суспільно-політичний аспект) // Там само. – С.422–429 *та ін.*).

⁶ Україна соборна. Збірник наукових статей / Відп. редактор О.П.Реєнт. – К., 2006. – Вип.4. – Т.1. – 316 с.; Т.2. – 316 с. (*Див. статті:* Райківський І. Ідея соборності України на сторінках журналу “Основа” (1861–1862 рр.). – К., 2006. – Вип.4. – Т.1. – С.188–194; Бойко Н. Соборницьке підґрунтя історичної концепції Михайла Максимовича. – С.268–273; Микитчук Н.М. М.Драгоманов: національна свідомість у контексті української соборності. – Т.2. – С.57–62 *та ін.*).

цінності” в Луганську 2007 р.¹, в ювілейних виданнях до річниць відзначення Акту злуки 1919 р.². Водночас про розвиток ідеї української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ ст., наддніпрянсько-галицькі взаємини писав автор даної книги в численних публікаціях.

Таким чином, у працях сучасників подій (до 1939 р.) і в діаспорній історіографії домінував примордіалістський підхід державницької школи, за яким утворення національної держави є найвищою метою українського історичного процесу. Модерні європейські нації, включаючи українську, вважалися давніми спільнотами, національному самоусвідомленню в ХІХ ст. було надано телеологічного значення. У свою чергу, радянська історіографія з вульгаризованих марксистських позицій розглядала українську націю як результат розвитку капіталістичних відносин в економіці з середини ХІХ ст., національне питання вважала другорядним порівняно з класовим усвідомленням мас і соціальною боротьбою. Історія українського руху, що традиційно звинувачувався радянськими істориками в “буржуазному націоналізмі”, висвітлювалася заідеологізовано, спотворено, а то й просто замовчувалася. Для праць сучасних вітчизняних істориків притаманна багатоманітна картина історіописання – від традиційної позитивістської та описово-романтичної до модерністських підходів, що вважають українську націю, як і всі інші нації, продуктом модерної епохи.

Однак донедавна навіть не ставилося питання про еволюцію української національної ідеї в південноукраїнській Галичині, характер усвідомлення місцевими русинами себе частиною загальноукраїнського простору. Утвердження українства в краї вважалося самозрозумілим для більшості дослідників, які розглядали його крізь призму кількісних показників, широти проникнення українофільських ідей у суспільство. “Недоторканим” символом української орієнтації була діяльність “Руської трійці”, з виразною програмною метою, що виражала етнічну й історико-культурну єдність українців західних і східних земель. Щодо зарубіжної історичної науки, то найбільший інтерес до Галичини проявляли польські та російські історики, що, однак, у ставленні до українського руху піддавалися надмірному суб’єктивізму, уникали порів-

¹ Стосунки Сходу та Заходу України: суб’єкти, інтереси, цінності: Зб. наук. пр. / Наук. ред. І.Ф.Кононов. – Луганськ, 2007. – 472 с.

² Жерноклеєв О.С. Ідея соборності у програмах галицько-українських політичних партій у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Соборність України: історія і сучасність / За ред. В.І.Кононенка, М.В.Кугутяка. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С.53–63; Райківський І.Я. Ідея української соборності в громадській думці Галичини (30–40-і рр. ХІХ ст.) // Соборність як чинник українського державотворення. (До 90-річчя Акту злуки). Всеукраїнська наукова конференція. Київ, 21 січня 2009 р. / Відп. редактор Р.Я.Пиріг. – К., 2009. – С.87–104 *та ін.*

няльних досліджень у національній проблематиці. Питання про джерела та ідеологію галицького українофільства знайшло відображення в українській діаспорній і зарубіжній історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. (у працях П.-Р.Магочого, І.-П.Химки, Р.Шпорлюка, А.Каппелера та ін.), що спрямували зусилля на публікацію аналітичних розробок у руслі західних наукових теорій нації та націоналізму.

В умовах незалежності України, демократизації суспільного життя західні концепції стали більш відомими вітчизняним науковцям, що створило можливості для ретельного опрацювання ними джерельного матеріалу і переосмислення політичної історії краю австрійського періоду, особливо з середини 1990-х рр. Історичне минуле Галичини ХІХ ст. в сучасних розвідках (Я.Грицака, О.Сухого, О.Аркуші, М.Мудрого, І.Орлевич, О.Середі, О.Турія та ін.) постає крізь призму формування новочасної української національно-політичної свідомості, що розглядається в контексті перехресної дії австрофільської, полонофільської, русофільської та українофільської орієнтацій. Під австрофільством, полонофільством і русофільством дослідники вбачають органічну частину українського руху, певний перехідний етап у його розвитку. Історична наука в незалежній Україні зробила помітний поступ у вивченні інституційної історії українського руху в Галичині, але досі не розкрито механізм та особливості утвердження сучасної української національної ідентичності в краї, процес самоусвідомлення галицьких русинів як невід'ємної частини єдиної української нації, роль у цьому наддніпрянсько-галицьких взаємин.

§2. Джерельна база

Неопубліковані архівні джерела. В основу дослідження покладено велику за обсягом і різнопланову джерельну базу. Особливу роль для висвітлення теми відіграли неопубліковані архівні документи, що зберігаються передусім у Львові й Києві, а також в Івано-Франківську й за межами України – в Перемишлі, Кракові, Варшаві, Москві, значну частину з них вперше введено в науковий обіг. Найбільш цінні джерела почерпнуто з архівних і бібліотечних установ м. Львова – Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі – ЦДАЛ України) та Львівської національної наукової бібліотеки (далі – ЛННБ) імені В.Стефаника НАН України, зокрема відділу рукописів бібліотеки. Тут збереглися не лише іменні фонди відомих українських діячів та організацій у Галичині, а й дослідників наддніпрянсько-галицьких зв'язків австрійського періоду.

У 362-ому фонді ЦДАЛ України (“Студинський Кирило – академік”), що охоплює біографічні матеріали, документи службової, суспільно-політичної і творчої діяльності (всього – понад півтисячі справ), знаходяться рукописи та оригінали праць відомого українського вченого і громадського діяча К.Студинського (1868–1941 рр.). Упродовж кількох десятиліть він займався вивченням взаємовідносин українських діячів Галичини і Наддніпрянської України, чорнові матеріали дослідження зберігаються в архіві. Свій творчий задум – написати узагальнюючу монографію з історії взаємин галицьких і наддніпрянських українців у ХІХ – на початку ХХ ст. К.Студинському, на жаль, не вдалося довести до кінця, але він зробив вагомий внесок у дослідження цієї проблематики. Зокрема, справи 94, 95, 96, 97 названого фонду цінні тим, що містять рукописний і машинописний варіанти ґрунтовної праці К.Студинського “Перші зв’язки України з Галичиною” про наддніпрянсько-галицькі взаємини в 1830-х – на початку 1870-х рр. Як правило, вони проявилися через листування, обмін літературою¹. Автор звернув увагу на провідний вплив наддніпрянців на розвиток українського руху в Галичині.

Свою працю про особисті взаємозв’язки обабіч Збруча К.Студинський почав з аналізу виданої в Москві 1827 р. збірки народних пісень М.Максимовича (“Малороссийские песни”), “під могутнім кличем” якого – “ідея народности”, за його словами, виникла “Руська трійця”, “почалася весна відродження галицької землі”². Наддніпрянські діячі

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф.362 (Студинський К. – академік), оп.1, спр.94, 202 арк.; Спр.95, 72 арк.; Спр.96, 70 арк.; Спр.97, 85 арк.

² Там само, спр.95, арк.1.

“мали великий вплив на скристалізування української думки по обох боках кордону”¹. У справі 99 цього ж фонду міститься рукопис статті К.Студинського про культурне життя Галицької Русі в 1830–1840-х рр.². К.Студинський наголошував, що у “вступній студії” до “Кореспонденції Якова Головацького в літах 1835–49” (1909 р.) намагався охарактеризувати зв’язки Я.Головацького з наддніпрянськими вченими і письменниками (П.Лукашевичем, М.Максимовичем, І.Срезневським і О.Бодянським), але “з того часу минули вже два десятки літ, появились цінні нові матеріали...”³. Стаття стала продовженням наукової розвідки про зв’язки наддніпрянських і галицьких діячів у 1830–1840-х рр.

Особливу увагу К.Студинський приділив дослідженню наддніпрянсько-галицьких стосунків на особистому рівні в 60-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. Так, справа 74 містить рукопис та оригінали брошури “До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873” (1906 р.)⁴. У справі 77 зберігається опублікована К.Студинським брошура, де вміщено листи до П.Куліша в 1869 р. його тестя, відомого народовського діяча в Галичині А.Вахнянина⁵. Відомості про стосунки А.Вахнянина з П.Кулішем у 1869–1870 рр., а також коротка біографія А.Вахнянина містяться в справі 87⁶. Спр.100 – це стаття (в рукописному і машинописному варіантах) про стосунки з краєм київського театрального діяча Степана Карпенка в 1865–1868 рр.⁷, а спр.102 – про члена Полтавської громади Аркадія Йоніна та його взаємини з галичанами⁸. Рукопис статті К.Студинського “Зв’язки Василя Білозерського з Галичиною” знаходиться в справі 101⁹. Колишній кирило-мефодіївець В.Білозерський цікавився розвитком українського руху в південно-західній Галичині та “щиро сприяв” цьому в 1860-х рр.¹⁰, що підтверджується конкретними прикладами. Стаття про В.Білозерського була опублікована в журналі “Наша культура” в останньому (8/9) номері за 1936 р., але часопис перестав виходити, завершення статті, де йшлося про зв’язки з Галичиною, зберігається в архіві (спр.101)¹¹.

¹ Там само, спр.96, арк.2.

² Там само, спр.99, 32 арк.

³ Там само, арк.1.

⁴ Там само, спр.74, 88 арк.

⁵ Там само, спр.77, 62 арк.

⁶ Там само, спр.87, 79 арк.

⁷ Там само, спр.100, 28 арк.

⁸ Там само, спр.102, 83 арк.

⁹ Там само, спр.101, 43 арк.

¹⁰ Там само, арк.1.

¹¹ Ільницька Л. Кирило Студинський – дослідник зв’язків “Руської трійці” з Наддніпряниною в ХІХ ст. // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті. Збірник наукових праць / Упорядкув. і загальна редакція текстів Л.І.Ільницької; відп. ред. М.М.Романюк. – Львів, 2010. – С.201.

К.Студинський опублікував на початку ХХ ст. кореспонденцію Я.Головацького протягом 1835–1862 рр. (у двох томах), до якої вмістив передмову. Підготовчі матеріали до збірника, що охоплюють період до початку 1870-х рр., зберігаються в справі 150¹. Досліджуючи листування наддніпрянських і галицьких діячів у ХІХ ст., вчений опрацював першоджерела, частина з яких, що готувалася до друку, знаходиться в архівних справах фонду (справи 177 і 178 – переписка громадського діяча у Станиславові М.Бучинського²; спр.182 – кореспонденція П.Куліша до братів Олександра, Осипа і Володимира Барвинських, а також листування між собою окремих галицьких адресантів³; спр.184 – листи різних осіб до М.Драгоманова, що відіграв особливу роль в українському національному самоусвідомленні галичан⁴; спр.187 – переписка М.Драгоманова з українським студентським товариством “Січ” у Відні⁵; справи 339 і 470 – листи М.Лисенка до галичан⁶; спр.83 – листування між закарпатським діячем О.Духновичем і Я.Головацьким⁷; спр.157 – листи Я.Головацького до різних осіб⁸ тощо).

Працюючи над темою дослідження, К.Студинський ретельно переглянув українську пресу австрійського періоду, зробив виписки з галицьких часописів 1860–70-х рр. Так, інтерес викликають зроблені ним огляди публікацій у народовських часописах “Мета” (1863–1865 рр.)⁹, “Нива” і “Русалка” (1865–1866 рр.)¹⁰, “Русь” (1867 р.)¹¹, “Правда” (1867–70-і рр.)¹², русофільській газеті “Слово” (1861–1866 рр.)¹³, що виходили у Львові, а також у петербурзькому журналі “Основа”¹⁴. Виписки й нотатки до праці “Галичина й Україна”, яку готував К.Студинський, увійшли до справ 141 і 142 названого фонду, звідки почерпнуто інформацію про авторське бачення стосунків між українськими діячами обабіч Збруча, розвитку національного руху в Галичині 60-х – початку 70-х рр. ХІХ ст.¹⁵.

¹ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.150, 55 арк.

² Там само, спр.177, 79 арк.; Спр.178, 87 арк.

³ Там само, спр.182, 45 арк.

⁴ Там само, спр.184, 108 арк.

⁵ Там само, спр.187, 10 арк.

⁶ Там само, спр.339, 9 арк.; Спр.470, 6 арк.

⁷ Там само, спр.83, 100 арк.

⁸ Там само, спр.157, 281 арк.

⁹ Там само, спр.115, 138 арк.; Спр.116, 148 арк.

¹⁰ Там само, спр. 117, 123 арк.; Спр.118, 142 арк.

¹¹ Там само, спр. 120, 75 арк.; Спр.121, 115 арк.; Спр.122, 195 арк.

¹² Там само, спр. 123, 282 арк.; Спр.124, 140 арк.; Спр.147, 193 арк.

¹³ Там само, спр.114, 194 арк.

¹⁴ Там само, спр.125, 31 арк.

¹⁵ Там само, спр.141, 106 арк.; Спр.142, 25 арк.

Справа 98 названого фонду містить рукописні спогади К.Студинського “Мої зв’язки з Україною в рр. 1885–1905”¹. Автор описав студентську “мандрівку” в 1885 р. (вони були започатковані у 80-х рр. для ближчого знайомства з краєм) і свою “першу зустріч з київською молоддю”, що приїжджала до Галичини, поїздки на Наддніпрянську Україну в 1887 р., перебування “на студіях” у Києві (1894–1895 рр.), участь в урочистому відкритті пам’ятника І.Котляревському в Полтаві 1903 р., у відзначенні ювілею М.Лисенка у Львові й Києві та І.Нечуя-Левицького в Києві на початку ХХ ст. Спогади К.Студинського, що зберігаються в особистому фонді 362 (спр.98), опублікувала сучасна дослідниця Уляна Єдлінська², уривки з них друкувалися в газеті “Руслан” австрійського періоду.

Особливу цінність для висвітлення наддніпрянсько-галицьких зв’язків становлять архівні справи з фонду 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів) ЦДАЛ України. Зокрема, справа 1790 – це рукопис спогадів І.Пулня, датований 1908 р., у яких висвітлюються його багатолітні товариські стосунки з П.Кулішем³. Останній був рушієм українофільського руху в Галичині 1860-х рр., зв’язки з краєм не поривав до кінця свого життя. Найбільш цінною для теми дослідження є переписка відомих науковців на ниві українського народознавства і громадських діячів по обидва боки австро-російського кордону. Так, у справі 2336 знаходяться листи до галицького історика Д.Зубрицького від професора Московського університету, уродженця Полтавщини дослідника О.Бодяньського, братів Якова та Івана Головацьких⁴, спр.2337 – листи московського вченого М.Погодіна до Д.Зубрицького та І.Вагилевича⁵, спр.2244 – листи Д.Зубрицького до О.Бодяньського⁶.

Листування Я.Головацького, що в 60-х рр. ХІХ ст. остаточно перейшов на русофільські позиції, з українофобами вченим і журналістом К.Говорським та професором Київського університету С.Гогоцьким міститься у фонді НТШ відповідно в справах 2294⁷ і 2295⁸, листи П.Куліша до Я.Головацького протягом 1861–1866 рр. – у справі 2296⁹. Справа 110 містить переписку Я.Головацького з О.Бодяньським у середині 60-х – на

¹ Там само, спр.98, 127 арк.

² Спогади Кирила Студинського // Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868–1941. Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 2006. – С.227–294.

³ ЦДАЛ України, ф.309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), оп.1, спр.1790, 46 арк.

⁴ Там само, спр.2336, 64 арк.

⁵ Там само, спр.2337, 63 арк.

⁶ Там само, спр. 2244, 14 арк.

⁷ Там само, спр.2294, 38 арк.

⁸ Там само, спр.2295, 48 арк.

⁹ Там само, спр.2296, 7 арк.

початку 70-х рр.¹. Контакти з наддніпрянськими громадівцями-українофілами підтримував авторитетний народовський діяч у Галичині професор Львівського університету Омелян Огоновський. Вони знайшли відображення в листуванні, що збереглося в архівних справах (спр.2378 – переписка з ним М.Драгоманова², спр.2379 – П.Куліша³, спр.2380 – М.Лисенка⁴, спр.2382 – В.Антоновича та П.Житецького⁵, спр.2383 – О.Кониського, А.Кримського і М.Кропивницького⁶, спр.2384 – І.Нечуя-Левицького⁷, спр.2385 – О.Кониського, Олени Пчілки та ін.)⁸.

Серед матеріалів фонду НТШ зберігаються справи про активізацію наукових контактів, регулярний обмін літературою між Галичиною і Наддніпрянською Україною наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: спр.140⁹, 153¹⁰, 155¹¹, 954¹² тощо. Зокрема, спр.140, 155 – це листи наукових та освітніх інституцій про обмін виданнями і співпрацю, спр.153 – лист М.Грушевського міністру внутрішніх справ Росії проти заборони надсилання львівського журналу в межі імперії. Листування між українськими діячами по обидва боки кордону між Російською та Австро-Угорською імперіями в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. міститься в справах 2272 (листи М.Коцюбинського до В.Гнатюка)¹³, 2273 (листи до В.Гнатюка дружини П.Куліша Олександри Куліш, більш відомої як Ганна Барвінок)¹⁴, 2284 (листи Г.Хоткевича до В.Гнатюка)¹⁵, 2410 (листи Ганни Барвінок до І.Пулюя)¹⁶ та ін. Уявлення про розвиток українофільства на галицькому ґрунті, зокрема про збір коштів на вшанування пам'яті Т.Шевченка на початку 1890-х рр., дають матеріали справи 359¹⁷.

Для аналізу досліджуваної теми почерпнуто інформацію з деяких інших фондів ЦДАЛ України. Зокрема, з фонду 180 (Головна руська рада, м. Львів) використано відомості про розвиток національного руху

¹ Там само, оп.2, спр.110, 143 арк.

² Там само, оп.1, спр.2378, 18 арк.

³ Там само, спр.2379, 51 арк.

⁴ Там само, спр.2380, 9 арк.

⁵ Там само, спр.2382, 54 арк.

⁶ Там само, спр.2383, 117 арк.

⁷ Там само, спр.2384, 65 арк.

⁸ Там само, спр.2385, 78 арк.

⁹ Там само, спр.140, 48 арк.

¹⁰ Там само, спр.153, 2 арк.

¹¹ Там само, спр.155, 28 арк.

¹² Там само, спр.954, 70 арк.

¹³ Там само, спр.2272, 69 арк.

¹⁴ Там само, спр.2273, 47 арк.

¹⁵ Там само, спр.2284, 15 арк.

¹⁶ Там само, спр.2410, 53 арк.

¹⁷ Там само, спр.359, 28 арк.

в Галичині періоду “весни народів” 1848–1849 рр. в Австрійській імперії (спр.1, 2, 21 – про ідейні засади і діяльність Головної руської ради (статут, протоколи засідань та ін.))¹; спр.33 – відозви місцевих рад до населення краю²; спр.38 – про підготовку видання у Львові “Енеїди” І.Котляревського і заклик до її передплати³ тощо). У фонді 196 (Політичне товариство “Руська рада”, м. Львів) зберігаються матеріали, що дають уявлення про ідейне спрямування “Русской (далі – “Руської”) ради” – політичної організації русофільського спрямування, створеної у Львові 1870 р. (справи 7, 114 та ін.)⁴. Справа 18 містить надісланий товариству лист-меморіал митрополита Йосифа Сембратовича про необхідність погодження позиції галицьких русинів у справах “народних” – назви своєї мови, правопису, політичної діяльності, в наш час документ опублікував М.Мудрий⁵.

Аналіз ідейних засад і діяльності культурно-освітніх організацій українофільської орієнтації в Галичині здійснювався через опрацювання архівних справ ЦДАЛ України з відповідних фондів: ф.348 (Товариство “Просвіта”, м.Львів), 514 (Театральне товариство “Українська бесіда”, м.Львів). Так, у фонді 348 почерпнуто інформацію про ідейно-організаційний розвиток “Просвіти” (справи 848, 6790⁶ та ін.), про листування між “Просвітою” у Львові та Історико-філологічним товариством при Харківському університеті в 1902 р. (спр.436)⁷, про привітання М.Лисенка з 35-річчям творчої діяльності та іменування В.Антоновича почесним членом товариства (спр.58)⁸ тощо. У справах фонду 348 містяться матеріали про підготовку Головної управи, філій і читалень “Просвіти” до урочистого святкування 100-річчя від дня народження Т.Шевченка в 1914 р.⁹. Фонд 514 цього ж архіву представлений у дослідженні справами (5, 7 та ін.)¹⁰, що висвітлюють вплив наддніпрянських

¹ Там само, ф.180 (Головна руська рада, м. Львів), оп. 1, спр.1, 74 арк.; Спр.2, 141 арк.; Спр.21, 55 арк.

² Там само, спр.33, 94 арк.

³ Там само, спр.38, 39 арк.

⁴ Там само, ф.196 (Політичне товариство “Руська рада”, м. Львів), оп.1, спр.7, 59 арк.; Спр.114, 112 арк.

⁵ Там само, спр.18, 2 (4) арк. Див.: Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. Додаток // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип.35–36. – С.599–603.

⁶ ЦДАЛ України, ф.348 (Товариство “Просвіта”, м. Львів), оп. 1, спр.848, 29 арк.; Спр.6790, 147 арк.

⁷ Там само, спр.436, 6 арк.

⁸ Там само, спр.58, 8 арк.

⁹ Там само, спр.61, 1 арк.

¹⁰ Там само, ф.514 (Театральне товариство “Українська бесіда”, м. Львів), оп.1, спр.5, 14 арк.; Спр.7, 37 арк.

діячів на розвиток українського театру у Львові, програму політичного товариства галицьких народовців “Народна рада” 1892 р.¹.

Наддніпряньсько-галицькі зв’язки знайшли відображення в особистих фондах українських громадських діячів Галичини, що зберігаються в ЦДІАЛ України – М.Павлика (ф.663), В.Шухевича (ф.735). Так, фонд 663 містить листування М.Павлика та М.Драгоманова, що вийшло друком у багатотомному виданні (спр.181)², переписку між М.Павликом і П.Кулішем та його дружиною в 90-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. (спр.204)³, листи до М.Павлика від галичанина І.Пулюя (спр.226)⁴. У фонді 735 знаходяться оригінали листів до етнографа і публіциста, громадського діяча в Галичині В.Шухевича від наддніпряньських громадівців Ф.Вовка, Б.Грінченка, Ганни Барвінок, Олени Пчілки та ін. (відповідно справи 4, 6, 9, 16)⁵.

Матеріали, що дають уявлення про переслідування російським царизмом діяльності громадівців-українофілів на Наддніпрянщині, а також про їх зв’язки з Галичиною, почерпнуто у фондах Центрального державного історичного архіву України в Києві (далі – ЦДІАК України). Про це, зокрема, свідчать окремі справи фондів 274 (Київське губернське жандармське управління), 294 (Канцелярія Київського окремого цензора), 317 (Прокурор Київської судової палати, м.Київ), 320 (Полтавське губернське жандармське управління), 419 (Прокурор Одеської судової палати, м.Одеса), 707 (Управління Київського навчального округу) та ін. Так, у справі 536 274-ого фонду містяться донесення про українофільську пропаганду “київських сепаратистів”, редакції журналу “Киевская старина” та їх стосунки з галичанами⁶. Справи 102, 147 у 294-ому фонді розкривають цензурні заборони української літератури в Росії⁷.

З архівних справ ЦДІАК України можна отримати інформацію про те, як контакти наддніпряньських громадівців-українофілів із Галичиною подавалися в донесеннях царських чиновників і поліції⁸. Таємні донесення містили тезу про шкідливість українофільської пропаганди за кордоном для територіальної єдності Російської імперії⁹. У фондах

¹ Там само, спр.2, 20 арк.

² Там само, ф.663 (Павлик М.), оп.1, спр.181, 226 арк.

³ Там само, спр.204, 315 арк.

⁴ Там само, спр.226, 168 арк.

⁵ Там само, ф.735 (Шухевич В.), оп.1, спр.4, 11 арк.; Спр.6, 5 арк.; Спр.9, 12 арк.; Спр.16, 8 арк.

⁶ Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДІАК України), ф.274 (Київське губернське жандармське управління), оп.1, спр.536, 155 арк.

⁷ Там само, ф.294 (Канцелярія Київського окремого цензора), оп.1, спр.102, 7 арк.; Спр.147, 64 арк.

⁸ Там само, ф.317 (Прокурор Київської судової палати, м.Київ), оп.1, спр.460, 105 арк.; Ф.320 (Полтавське губернське жандармське управління, м.Полтава), оп.1, спр.1409, 178 арк.; Ф.419 (Прокурор одеської судової палати, м.Одеса), оп.1, спр.1829, 250 арк.

⁹ Там само, ф.707 (Керівництво Київського навчального округу), оп.261, спр.18, 23 арк.

Центрального державного архіву громадських об'єднань України (м. Київ) зберігаються в основному матеріали з політичної історії України ХХ століття, після 1917 р. Однак окремі справи у фонді 57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України) висвітлюють особливості розвитку українського руху Наддніпрянщини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.¹.

Державний архів Львівської області у фонді 350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва) містить поліцейські донесення про стан українського руху в Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема про видання народовських часописів “Нива” і “Русь”², русофільську та українофільську діяльність, конфіскацію брошури наддніпрянського письменника О.Стороженка³. Окремо хотілося б виділити повідомлення владних структур про першу поїздку до Галичини українського історика В.Антоновича в 1880 р., що знаходяться в справі 4912⁴. У фондах Державного архіву Івано-Франківської області (ф.7 “Станіславський міський магістрат”, ф.378 “Філія товариства “Просвіта” у м. Станіславові”) використано деякі справи, що висвітлюють розвиток українофільства на Прикарпатті, зокрема про святкування 100-літнього ювілею виходу “Енеїди” І.Котляревського, що започаткувала нову українську літературу (спр.172 у 7-му фонді), відзначення шевченківських днів (спр.134 і 2 відповідно у 7-му та 378-му фондах)⁵.

Для аналізу досліджуваної проблематики особливо цінними є матеріали відділу рукописів ЛННБ ім. В.Стефаника. Так, у фонді 36 (Головацький Я.) зберігаються переписані власноруч Я.Головацьким у 30–40-х рр. ХІХ ст. твори нової української літератури з Наддніпрянщини: І.Котляревського (од. зб.777, 778, 779)⁶, Т.Шевченка (од. зб.789)⁷, Г.Квітки-Основ'яненка (од. зб.773, 774)⁸, О.Бодянського (од. зб.763, 859)⁹, Л.Боровиковського і Є.Гребінки (од. зб.764)¹⁰, М.Костомарова

¹ Центральный державный архив громадських об'єднань України, ф.57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України), оп.1, спр.26, 40 арк.; Спр.51,15 арк.

² Державний архів Львівської області, ф.350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва), оп.1, спр.2146, 31 арк.

³ Там само, спр.2437, 136 арк.; Спр.3120, 134 арк.; Спр.4858, 3 арк. та ін.

⁴ Там само, спр.4912, 127 арк.

⁵ Державний архів Івано-Франківської області, ф.7 (Станіславський міський магістрат), оп.1, спр.134, 21 арк.; Спр.172, 5 арк.; Ф.378 (Філія товариства “Просвіта” у м.Станіславові), оп.1, спр.2, 47 арк.

⁶ Львівська національна наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф.36 (Головацький Я.), од. зб.777, 90 арк.; Од. зб.778, 4 арк.; Од. зб.779, 4 арк.

⁷ Там само, од. зб.789, 15 арк.

⁸ Там само, од. зб.773, 20 арк.; Од. зб.774, 19 арк.

⁹ Там само, од. зб.763, 12 арк.; Од. зб.859, 2 арк.

¹⁰ Там само, од. зб.764, 13 арк.

(од. зб.765, 766)¹, Є.Гребінки і П.Куліша (од. зб.767)², Є.Гребінки, П.Гулака-Артемовського та ін., уміщені в окремому зошиті творів “малоросійських письменників” (од. зб.768)³, П.Гулака-Артемовського та А.Метлинського (од. зб.769, 782)⁴, М.Петренка (од. зб.785)⁵, С.Писаревського (од. зб.787)⁶, В.Забіли (од. зб.771, 772)⁷, рукописна копія фольклорної збірки М.Максимовича “Малороссийские песни” 1827 р. у вигляді зшитка (од. зб.737)⁸, копії поезій наддніпрянсько-українських авторів (од. зб.775, 780)⁹ тощо. Я.Головацький робив виписки через важкодоступність українських книжок, зокрема з огляду на цензурні перешкоди і досить високу ціну, що свідчило про ідейний вплив Наддніпрянщини на розвиток українофільської орієнтації в Галичині.

Серед матеріалів особистого фонду 36 можна знайти різнобічну інформацію, що висвітлює участь Я.Головацького у громадському житті краю: його листування з відомими наддніпрянсько-українськими і російськими діячами (П.Кулішем, П.Лукашевичем, І.Срезневським, Ф.Лебединцевим, С.Громекою та ін.)¹⁰, спогади¹¹, конспекти лекцій з історії руської літератури¹² та ін. Водночас фонди колишніх соратників Я.Головацького в “Руській трійці” М.Шашкевича та І.Вагилевича, що зберігаються в ЛННБ ім. В.Стефаніка, значно менші за обсягом. Так, у фонді 19 (І.Вагилевич) привернули увагу виписки І.Вагилевича з творів нової української літератури – І.Котляревського, Є.Гребінки, А.Метлинського (Могили) та ін.¹³. Серед матеріалів фонду викликають інтерес листи І.Вагилевича до М.Максимовича в 1837, 1838 і 1842 рр. (од. зб.53)¹⁴. У фонді М.Шашкевича (ф.142) почерпнуто матеріали про зацікавленість лідера “Трійці” українським альманахом “Ластівка”, виданим Є.Гребінкою у Петербурзі 1841 р. (од. зб.3, 38)¹⁵, копіювання Я.Головацьким творів українських письменників Наддніпрянщини (од. зб.19, 39)¹⁶.

¹ Там само, од. зб.765, 49 арк.; Од. зб.766, 18 арк.

² Там само, од. зб.767, 10 арк.

³ Там само, од. зб.768, 12 арк.

⁴ Там само, од. зб.769, 22 арк.; Од. зб.782, 9 арк.

⁵ Там само, од. зб. 785, 2 арк.

⁶ Там само, од. зб. 787, 4 арк.

⁷ Там само, од. зб.771, 6 арк.; Од. зб.772, 12 арк.

⁸ Там само, од. зб.737, 23 арк.

⁹ Там само, од. зб. 775, 19 арк.; Од. зб. 780, 3 арк.

¹⁰ Там само, од. зб.213, 2 арк.; Од. зб.235, 2 арк.; Од. зб.344, 1 арк.; Од. зб.510, 2 арк.; Од. зб.118, 2 арк.; Од. зб.508, 2 арк.

¹¹ Там само, од. зб.832, 16 арк.; Од. зб.835, 2 арк.

¹² Там само, од. зб.582, 367 арк.

¹³ Там само, ф.19 (Вагилевич І.), од. зб.52, 27 арк.

¹⁴ Там само, од. зб.53, 5 арк.

¹⁵ Там само, ф.142 (Шашкевич М.), од. зб.3, 4 арк.; Од. зб.38, 14 арк.

¹⁶ Там само, од. зб.19, 1 арк.; Од. зб.39, 4 арк.

Особливо цінним для дослідження є фонд 11 (Барвінські), що містить біографічні матеріали, родинне листування, творчі матеріали родини Барвінських, представники якої (Володимир, Олександр та Осип Барвінські) брали активну участь у народовському русі. Зокрема, серед матеріалів фонду збереглася переписка галицьких і наддніпрянських діячів останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., частину якої Олександр Барвінський опублікував у місцевій пресі. Він упродовж багатьох років збирав цінні документи з історії національного руху. До галицьких адресатів писали листи українські громадські діячі з Наддніпрянщини, що уславилися на ниві вітчизняної літератури, науки і культури: В. Антонович, Б. Грінченко, М. Грушевський (у київський період діяльності), М. Драгоманов, О. Кониський, М. Костомаров, М. Коцюбинський, П. Куліш, М. Лисенко, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, Леся Українка, Г. Хоткевич, М. Комаров, А. Кримський, І. Липа, В. Боровик, І. Рудченко (Білик, брат Панаса Мирного), І. Стешенко, В. Мальований, В. Мова, К. Михальчук, В. Вовк-Карачевський, К. Арабажин, Є. Тимченко, В. Симиренко, І. Шраг та ін.¹ Із братами Барвінськими листувався маловідомий наддніпрянський діяч С. Паливода-Карпенко (Стецько Українець)².

Серед тогочасних українських діячів у фонді Барвінських найбільш повно збереглося листування О. Кониського. У 1880–90-х рр. він підтримував активні стосунки з Олександром Барвінським, обидва діячі послідовно виступали за польсько-українську угоду, відому в історії як “нова ера”. Крім листів особистого характеру, матеріали фонду містять кореспонденцію до галичан від наддніпрянських часописів – редакції журналу “Киевская старина”, газети “Одесский вестник”³. У названому фонді містяться також листи Олександра і Володимира Барвінських до наддніпрянських громадівців Ф. Вовка, П. Куліша, Лук’янова та ін.⁴, кореспонденція галичан і наддніпрянців (лист І. Микити до П. Куліша, В. Левицького (Василя Лукича) до О. Кониського, Л. Лукашевича до

¹ Там само, ф.11 (Барвінські), од. зб.499, 4 арк.; Од. зб.528, 11 арк.; Од. зб.1140, 35 арк.; Од. зб.1434, 48 арк.; Од. зб.1435, 144 арк.; Од. зб.1436, 79 арк.; Од. зб.1437, 70 арк.; Од. зб.1438, 56 арк.; Од. зб.1439, 122 арк.; Од. зб.1521, 3 арк.; Од. зб.1560, 158 арк.; Од. зб.1561, 2 арк.; Од. зб.1687, 14 арк.; Од. зб. 1885, 3 арк.; Од. зб.2540, 4 арк.; Од. зб.2635, 4 арк.; Од. зб.2637, 2 арк.; Од. зб. 2673, 2 арк.; Од. зб.2820, 17 арк.; Од. зб.3501, 1 арк.; Од. зб.3521, 11 арк.; Од. зб.3552, 16 арк.; Од. зб.3573, 6 арк.; Од. зб.3575, 2 арк.; Од. зб.3578, 6 арк.; Од. зб.3599, 1 арк.; Од. зб.3600, 2 арк.; Од. зб.3762, 2 арк.; Од. зб. 4728, 11 арк.; Од. зб.4756, 33 арк.; Од. зб.4769, 6 арк.; Од. зб.4792, 42 арк.; Од. зб.4795, 3 арк.; Од. зб.4800, 12 арк.; Од. зб.4802, 43 арк.; Од. зб.4805, 10 арк.; Од. зб. 4808, 9 арк.; Од. зб.4809, 6 арк.; Од. зб.4820, 5 арк.; Од. зб.4854, 3 арк.; Од. зб.4870, 20 арк.; Од. зб. 4964, 4 арк.; Од. зб.4968, 5 арк.; Од. зб.4976, 4 арк.; Од. зб. 4987, 3 арк.; Од. зб.4995, 3 арк.; Од. зб. 5022, 9 арк.; Од. зб.5097, 1 арк. *та ін.*

² Там само, од. зб. 4673, 1 арк.; Од. зб. 4715, 12 арк.; Од. зб.4836, 4 арк.; Од. зб.4838, 16 арк.; Од. зб.483, 4 арк.

³ Там само, од. зб. 3364, 2 арк.; Од. зб.4959, 4 арк.; Од. зб.4997, 2 арк.

⁴ Там само, од. зб. 4437, 3 арк.; Од. зб. 4444, 6 арк.; Од. зб.4921, 2 арк.

О.Кониського тощо)¹. До галичан листовно зверталися відомі російські діячі: І.Срезневський до Я.Головацького, М.Стасюлевич до редакції “Правди”² та ін. Українське питання неодноразово порушувалося в листуванні між собою галицьких діячів³. Услід за “Руською трійцею” брати Барвінські та їх сучасники займалися копіюванням творів наддніпрянських авторів – Т.Шевченка (як і розвідок про нього), П.Куліша⁴, писали статті про наддніпрянсько-галицькі зв’язки⁵. У матеріалах фонду зберігаються оригінали статей наддніпрянських громадівців, що надси- лалися в Галичину для публікації (М.Драгоманова, В.Антоновича та ін.)⁶, архів журналу “Правда”⁷.

У ЛННБ ім. В.Стефаніка зберігаються особисті фонди відомих українських діячів Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Так, у фонді 160 (Павлик М.) містяться виписки М.Павлика з журналу “Киевская старина”, поезій Т.Шевченка⁸. Це свідчить про зацікавленість галичан новою українською літературою з Наддніпряниці, що виразно проявилася ще з часів “Руської трійці”. Фонд 154 (Партицький О.) містить переписку між наддніпрянцями і галичанами, зокрема листи до О.Партицького від О.Кониського, П.Куліша, М.Лисенка, Б.Грінченка, О.Русова та ін.⁹, листування наддніпрянсько-українських і галицьких діячів¹⁰. У фонді 34 (Гнатюк М.) викликають інтерес листи до В.Гнатюка від наддніпрянських українофілів М.Коцюбинського, М.Лисенка, І.Нечуя-Левицького, Лесі Українки, О.Катренка, Олександрі Куліш (Ганни Барвінок), Г.Хоткевича, А.Кримського та ін.¹¹. Окремі сюжети для висвітлення досліджуваної теми можна почерпнути з особистого фонду А.Петрушевича (ф.77)¹².

Цінну інформацію використано з фонду 29, де містяться наукові розвідки М.Возняка – відомого літературознавця, історика, професора Львівського університету, що займався вивченням “національного від- родження” в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. Зокрема, інтерес викликає

¹ Там само, од. зб.3657, 2 арк.; Од. зб.3608, 2 арк.; Од. зб.3629, 4 арк.

² Там само, од. зб.3782, 2 арк.; Од. зб.4741, 2 арк.

³ Там само, од. зб.596, 45 арк. *та ін.*

⁴ Там само, од. зб.4205, 78 арк.; Од. зб.4210, 39 арк.; Од. зб.4349, 79 арк.; Од. зб.4350, 24 арк.

⁵ Там само, од. зб.4238, 6 арк.

⁶ Там само, од. зб.4540, 21 арк.; Од. зб.4536, 5 арк. *та ін.*

⁷ Там само, од. зб. 4903, 23 арк.; Од. зб.4904, 25 арк.; Од. зб.4905, 20 арк.; Од. зб.4906, 16 арк.; Од. зб.4907, 27 арк.; Од. зб.4908, 25 арк.

⁸ Там само, ф.160 (Павлик М.), од. зб.42, 24 арк.; Од. зб.39, 5 арк.

⁹ Там само, ф.154 (Партицький О.), од. зб.48, 1 арк.; Од. зб.49, 18 арк.; Од. зб.51 а, 2 арк.; Од. зб.61, 2 арк.; Од. зб.71, 2 арк.

¹⁰ Там само, од. зб.84 а, 2 арк.; Од. зб.93 а, 2 арк.

¹¹ Там само, ф.34 (Гнатюк В.), од. зб.241, 5 арк.; Од. зб.285, 9 арк.; Од. зб.300, 17 арк.; Од. зб.310, 30 арк.; Од. зб.340, 2 арк.; Од. зб.401, 2 арк.; Од. зб.566, 12 арк.; Од. зб.590, 17 арк.

¹² Там само, ф.77 (Петрушевич А.), оп.ІV, од. зб.469, 10 арк.

його неопублікована стаття про перше знайомство з творчістю Т.Шевченка в краї¹, статті про зв'язки галицьких і наддніпрянських діячів П.Грабовського та І.Франка², І.Нечуя-Левицького й І.Пулюя³, І.Франка з наддніпрянськими діячами⁴, про контакти з галичанами М.Коцюбинського⁵, М.Кропивницького⁶ та М.Старицького⁷, Франкові характеристики М.Драгоманова⁸ тощо. У цьому ж фонді зберігаються копії листів між наддніпрянцями і галичанами, зроблені М.Возняком для наукового опрацювання: В.Білозерського до редакції "Правди"⁹, Б.Грінченка до редактора львівського журналу "Дзвінок"¹⁰ та редакції "Зорі"¹¹, Ф.Вовка до І.Франка¹², Олени Пчілки до редакції часопису "Зоря" у Львові¹³ та до Івана й Ольги Франко¹⁴, Лесі Українки до подружжя Франко¹⁵, різних осіб до О.Кониського¹⁶ та ін. Серед матеріалів фонду міститься машинописна копія листування І.Франка і М.Драгоманова, що побачило світ у Києві 1928 р.¹⁷.

Першоджерела для дослідження почерпнуто у фондах 1 (Бібліотека НТШ у Львові) та 2 (Бібліотека "Народного дому") відділу рукописів ЛННБ. Так, у фонді бібліотеки НТШ у Львові знаходяться матеріали з архівів галицьких діячів І.Белея¹⁸, В.Левицького (псевдонім – Василь Лукич)¹⁹, К.Паньківського²⁰, що дають уявлення про наддніпрянсько-галицькі зв'язки через листування між українськими діячами. Відомості про роль наддніпрянців в українському національному самоусвідомленні галичан дала кореспонденція одного з лідерів ранніх народовців у 1860-х рр. Д.Танячкевича²¹. У фонді бібліотеки "Народного дому" використано частину матеріалів з особистого архіву русофільського дія-

¹ Там само, ф.29 (*Возняк М.С.*), од. зб.133, 15 арк.

² Там само, од. зб.52, 24 арк.

³ Там само, од. зб.56, 3 арк.

⁴ Там само, од. зб.89, 53 арк.

⁵ Там само, од. зб.100, 20 арк.

⁶ Там само, од. зб.104, 43 арк.; Од. зб.155, 17 арк.

⁷ Там само, од. зб.78, 26 арк.

⁸ Там само, од. зб.69, 54 арк.

⁹ Там само, од. зб.628, 6 арк.

¹⁰ Там само, од. зб.630, 13 арк.

¹¹ Там само, од. зб.631, 58 арк.

¹² Там само, од. зб.629, 229 арк.

¹³ Там само, од. зб.640, 27 арк.

¹⁴ Там само, од. зб.639, 88 арк.

¹⁵ Там само, од. зб.644, 39 арк.

¹⁶ Там само, од. зб.635, 90 арк.

¹⁷ Там само, од. зб.666, 685 арк.

¹⁸ Там само, ф.1 (*Бібліотека НТШ у Львові*), оп.1, од. зб.477:1, 2 арк.; 2, 2 арк.; 3, 1 арк.

¹⁹ Там само, од. зб.485: 2, 22 арк.; 6, 2 арк.

²⁰ Там само, од. зб.499:1, 92 арк.; 2, 3 арк.; 6, 21 арк.; 7, 2 арк.; 10, 11 арк.

²¹ Там само, од. зб.560, 365 арк.

ча в Галичині Б.Дідицького (переписка, редакційні документи газети “Слово” та ін.), листування Д.Зубрицького тощо¹.

Цінний джерельний матеріал, що відображає ідейний вплив Наддніпрянщини на формування новочасної української національно-політичної свідомості в Галичині, розвиток наддніпрянсько-галицьких взаємин, зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України (м.Київ). Особливе значення для дослідників має листування національного ідеолога І.Франка, що міститься у фонді 3 названого відділу і включає понад 5 тис. одиниць зберігання, зокрема об’ємну добірку листування. Фонд 3 (Франко І.Я.) містить переписку не лише самого І.Франка, а й відомих наддніпрянських і галицьких діячів між собою². Епістолярій Франкової спадщини віднедавна розміщений у вільному доступі на сайті Львівського національного університету ім. І.Франка³. Це стало наслідком реалізації проекту (керівник – професор Я.Грицак), передбаченого угодою про співпрацю між університетом та Інститутом літератури ім. Т.Шевченка НАН України, що була підписана в 2005 р. Ідея виникла з метою активізувати вивчення Франкової доби на підставі реальних джерел, що дотепер, особливо листи до І.Франка, не привертали належної уваги науковців.

Значну цінність серед матеріалів названого відділу представляють іменні фонди Я.Головацького (ф.104)⁴, М.Павлика (ф.101)⁵, Омеляна Огоновського (ф.108)⁶, О.Бодяньського (ф.99)⁷, М.Драгоманова (ф.26)⁸, О.Кониського (ф.77)⁹, М.Грушевського (ф.122)¹⁰, Б.Грінченка (ф.130)¹¹, Олександра Барвінського (ф.135)¹² та ін. Звідси почерпнуто важливу інформацію про особисті взаємини українських діячів Наддніпрянщини і Галичини в ХІХ – на початку ХХ ст., що проявилися насамперед через

¹ Там само, ф.2 (Бібліотека “Народного дому”), оп.2, од. зб.317, 594 арк.; Од. зб.318, 441 арк.; Од. зб.506/2, 132 арк.

² Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України. – Ф.3 (Франко І.Я.), од. зб.1604, 340 арк.; Од. зб.1605, 333 арк.; Од. зб.1607, 705 арк.; Од. зб.1612, 507 арк.; Од. зб.1622, 164 арк.; Од. зб.3292, 141 арк.; Од. зб.3705, 2 арк.; Од. зб.4230, 196 арк.; Од. зб.4326, 1 арк. та ін.

³ Листи до Франка. Листи Франка // www.franko.lviv.ua.

⁴ Там само, ф.104 (Головацький Я.), од. зб.11, 23 арк.; Од. зб.16, 20 арк.; Од. зб.48, 19 арк.; Од. зб.58, 3 арк.; Од. зб.974, 2 арк.; Од. зб.986, 12 арк.; Од. зб.151, 5 арк.; Од. зб.152, 2 арк.; Од. зб.242, 2 арк.; Од. зб.398, 2 арк.; Од. зб.659, 3 арк.; Од. зб.689, 2 арк.; Од. зб.690, 2 арк.; Од. зб.693, 2 арк. та ін.

⁵ Там само, ф.101 (Павлик М.), од. зб.222, 2 арк.

⁶ Там само, ф.108 (Огоновський Омелян), од. зб.194, 1 арк.; Од. зб.46, 40 арк.; Од. зб.50, 76 арк.

⁷ Там само, ф.99 (Бодяньський О.), од. зб.70, 118 арк.; Од. зб.85, 270 арк.

⁸ Там само, ф.26 (Драгоманов М.), од. зб.349, 4 арк.; Од. зб.353, 2 арк.; Од. зб.354, 1 арк.

⁹ Там само, ф.77 (Кониський О.), од. зб.126, 414 арк.

¹⁰ Там само, ф.122 (Грушевський М.), од. зб.17, 22 арк.

¹¹ Там само, ф.130 (Грінченко Б.), од. зб.4, 2 арк.

¹² Там само, ф.135 (Барвінський О.Г.), од. зб.628, 6 арк.

листування. У фонді Я.Головацького містяться статті колишнього діяча “Руської трійці” на галицьку тематику, переписка з видатними українськими діячами П.Кулішем, В.Антоновичем та ін. Омелян Огоновський робив виписки з петербурзького журналу “Основа”, “Киевской старины” (ф.108). Фонд 122 цікавий для дослідження тим, що містить автобіографію М.Грушевського.

Цінні першоджерела з досліджуваної проблематики зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (м.Київ). Так, фонд 22 (Костомаров М.) викликає інтерес уміщеним у ньому листуванням до українського історика і громадського діяча та його вдови Аліни Костомарової від галичан В.Барвінського, Я.Головацького, О.Терлецького та ін.¹. У фонді 10 (Архів ВУАН) містяться копії праць науковців, зокрема стаття М.Костомарова у 1842 р., в якій зроблено огляд творів, написаних “малоросійською” мовою, включаючи розвідки галицьких авторів². Відомості про передплату “Киевской старины” за межами Росії, зв’язки галичан і буковинців із редакцією журналу, що видавався київськими громадівцями з 1882 р. і протягом чверті століття залишався єдиним на Наддніпрянщині періодичним друкованим органом українознавчого спрямування, можна почерпнути з фонду 112 (“Киевская старина”)³. Уявлення наддніпрянських діячів про діяльність народовського товариства “Просвіта” у Львові, національний рух у підавстрійській Галичині дають матеріали фонду 114 (Товариство “Просвіта”)⁴.

У роботі використано також документи з деяких інших фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського: записку М.Погодіна “про австрійських слов’ян”, подану міністру освіти Росії після закордонної поїздки історика в 1839 р. (ф.2 “Історичні матеріали”), матеріали про відзначення 100-літнього ювілею видання “Енеїди” І.Котляревського в Полтаві та участь у ньому галичан (ф.106 “Котляревський І.”), замітки М.Драгоманова в російській і галицькій пресі, у яких містилися згадки про Галичину (ф.172 “Драгоманов М.”), наукову статтю про зв’язки П.Куліша з галичанами (ф.338 “Куліш П.”)⁵ та ін.

¹ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського НАН України. Інститут рукописів, ф.22 (Костомаров М.І.), од. зб.70, 4 арк.; Од. зб.107, 2 арк.; Од. зб.401, 2 арк. та ін.

² Там само, ф.10 (Архів ВУАН), од. зб.14886, 20 арк.; Од. зб.14893, 15 арк.; Од. зб.14894, 16 арк.; Од. зб.17270, 10 арк. та ін.

³ Там само, ф.112 (“Киевская старина”), од. зб.4, 12 арк.; Од. зб.12, 77 арк.; Од. зб.127, 6 арк.; Од. зб.155–156, 2 арк.; Од. зб.247–248, 3 арк.

⁴ Там само, ф.114 (Товариство “Просвіта”), од. зб.35, 6 арк.; Од. зб.472, 9 арк. та ін.

⁵ Там само, ф.2 (Історичні матеріали), од. зб.3217, 12 арк.; Ф.106 (Котляревський І.П.), од. зб.5, 31 арк.; Од. зб.6, 36 арк.; Ф.172 (Драгоманов М.П.), од. зб.6, 89 арк.; Од. зб.18, 2 арк.; Од. зб.44, 9 арк.; Ф.338 (Куліш П.), од. зб.32, 26 арк.

Для більш глибокого аналізу теми дослідження залучено джерельну базу, що зберігається в зарубіжних архівах – Росії і Польщі. Так, у Державному архіві Російської Федерації (далі – ГАРФ, Государственный архив Российской Федерации) у Москві цінним є фонд 109, де міститься документація найвищого поліцейського органу в Росії, що займався боротьбою з громадським і революційним рухом. Матеріали, що відображають спостереження за діяльністю громадівців-українофілів на Наддніпрянщині, знаходяться в “секретному архіві” III відділення. Вони дають уявлення про українську діяльність і боротьбу проти неї царизму¹. Зокрема, в роботі використано з фонду 109 агентурні записки², листи колишнього діяча “Руської трійці” Я.Головацького про російські впливи в Галичині та слов’янському світі, написані ним із Вільна (Вільнюса) після виїзду в кінці 1860-х рр. до Росії³. В особистому фонді революціонера-народника В.Дебагорія-Мокрієвича (ф.6225) міститься робота про його близького товариша в 1881–1895 рр. М.Драгоманова⁴.

Окремі аспекти досліджуваної теми розкривають матеріали з польських архівів. Так, в Архіві актів нових (AAN) у Варшаві зберігаються праці польського вченого, громадсько-політичного і державного діяча Леона Василевського, що містять відомості про становище Галичини, розвиток українського національного руху та українсько-польських відносин у ХІХ – на початку ХХ ст.⁵. Л.Василевський писав про пошуки національної тотожності серед тогочасної галицько-руської інтелігенції крізь призму суперництва між народовцями і москвофілами, кристалізації етноніму “українець” (“український”) у Галичині. З архіву використано також інформацію про діяльність австрійської соціал-демократії⁶, польського соціал-демократа І.Дашинського⁷ та ін.

Цінний матеріал почерпнуто з відділу рукописів Національної бібліотеки у Варшаві, де містяться рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка, що після Другої світової війни опинилися в Польщі⁸. Серед архівних документів автор використав матеріали про діяльність

¹ Путеводитель. – Т.1. Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории России XIX – начала XX вв. / Ред. С.В.Мироненко, Г.Л.Фриз. – М., 1994. – С.9, 11, 12.

² Государственный архив Российской Федерации, ф.109 (*Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии. 1826–1880*), оп.3 а, д.2305,8 л.; Оп.4 а, д.429, 9 л. та ін.

³ Там само, оп.4 а, д.417, 3 л.; Д.430,5 л.

⁴ Там само, ф.6225 (*Дебагорий-Мокриевич В.К. (псевдоним “Петр Каблуков”), участник революционного движения 1870-х гг. 1848–1926*), оп.1, д.12, 145 л.

⁵ Archiwum akt nowych, zesp.390 (*Akta Leona Wasilewskiego*), sygn.59, 308 k.; Sygn.60, 90 k.; Sygn.75, 369 k.

⁶ Ibid, zesp.1208 (*Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji Śląska*), sygn.23/3, 127 k.

⁷ Ibid, zesp.1229 (*Akta I.Daszyńskiego*), sygn.70/II-3, 14 k.

⁸ Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві. Каталог-інформатор. – Варшава – Львів – Нью-Йорк: Український архів, 2005. – 352 с.

“Просвіти” у Львові, зокрема протоколи засідань народовського товариства в останній третині XIX ст. (з 1868 р.)¹. Інтерес для дослідження викликають листи польською мовою провідних діячів Перемишльського товариства греко-католицьких священиків Михайла Левицького та Івана Снігурського в 1820–1847 рр.², праця з історії руської літератури польського вченого Людвіка Яновського³ тощо.

У відділі рукописів бібліотеки Ягеллонського університету зберігаються чотири листи П.Куліша до польського письменника і громадського діяча Ю.-І.Крашевського в березні–квітні 1882 р., у яких говорилося про необхідність польсько-української угоди⁴. Уявлення про зв'язки польських діячів з українським рухом дають окремі документи з названого відділу бібліотеки⁵. Наукову увагу привернув матеріал, почерпнутий у колекціях Наукової бібліотеки Польської академії мистецтв і Польської академії наук (Biblioteka naukowa Polskiej Akademii Umiejętności Polskiej Akademii Nauk, PAU–PAN) у Кракові. Так, автора зацікавили вирізки статей з польських газет, де висвітлювалося українське питання та стосунки між галицькими русинами-українцями й поляками в австрійський період⁶. Звідси отримано інформацію про ставлення поляків до українського руху, суперечки навколо питання національної самоідентифікації галицько-руського населення очима польської преси. В окремій справі знаходиться матеріал про розвиток українського театру в Галичині, що відбувався під визначальним впливом із Наддніпрянщини⁷. Деякі сюжети з обраної теми містять фонди Державного архіву в Кракові, зокрема про ставлення до українського питання Польської партії соціал-демократичної Галичини і Сілезії⁸, особливості революційних

¹ Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie (dalej – BN), zesp. *Archiwum Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki w zbiorach BN*, skr.21.XI. T.1 (mf 68504), 430 k.; T.2. (mf 68505), 574 k.; T.3 (mf 68542), 398 k.

² Ibid, sygn.III.2886 (mf 41243), 226 k.

³ Ibid, sygn.II.7748: T.1 (mf 65115), 224 k.; T.2 (mf 65116), 380 k.; T.3 (mf 65117), 424 k.; T.4 (mf 65118), 339 k.; T.5 (mf 65119), 309 k.; T.6 (mf 65120), 270 k.

⁴ Biblioteka Jagiellońska. Oddział Rękopisów, sygn.6513.IV. T.53, k.469–476. Кулішеві листи до І.Крашевського були надруковані в часописі “Народ” (Див.: Павлик М. Куліш та Крашевський. Причинок до історії руско-польських відносин // Народ. – Коломия, 1892. – Ч.20–21. – 8 і 22 падолиста. – С.219–224).

⁵ Biblioteka Jagiellońska. Oddział Rękopisów, sygn.7990.IV, 347 k.; Sygn.9880.III, 132 k. *ma in.*

⁶ Biblioteka naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk (PAU i PAN) w Krakowie, sygn.5567, 43 k.; Sygn.5568, 71 k.

⁷ Ibid, sygn.11726: T.1, 143 k.; T.2, 189 k.; T.3, 70 k.

⁸ Archiwum państwowy w Krakowie, zesp.528 (*Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska. 1911–1918*), sygn.1, 392 k.

подій 1848 р. у Галичині¹ та суспільно-політичного життя краю досліджуваного періоду².

У Державному архіві в Перемишлі почерпнуто інформацію про розвиток національного руху першої половини ХІХ ст., коли місто було одним із центрів українського “національного відродження”, а його головним рушієм у Галичині стало греко-католицьке духовенство³. Перемишль був центром греко-католицької єпархії, відповідно збереглися документи, що свідчать про провідну позицію духовенства в національному русі. Архів Перемишльсько-Варшавської архідієцезії УГКЦ у Перемишлі (до 2007 р. – бібліотека) містить літературу, що видавалася перемишльським Товариством греко-католицьких священників⁴.

Опубліковані твори діячів та організацій ХІХ століття. Базу опублікованих джерел, необхідних для дослідження обраної теми, можна умовно поділити на кілька груп: 1) наукові, публіцистичні й художні твори тогочасних діячів; 2) документи культурно-освітніх і політичних організацій у ХІХ ст.; 3) джерела особового походження – приватне листування, мемуарна література, щоденники, автобіографії; 4) періодичні й неперіодичні видання. Комплекс залучених наративних джерел за кількісними та якісними характеристиками є досить репрезентативним, охоплює не лише галицькі, а й наддніпрянсько-українські видання. Особливу роль для утвердження ідеї української національної єдності, новочасної національно-політичної свідомості в Галичині відіграли вчені й письменники, праці яких використано в дослідженні. Зокрема, звернуто увагу на народознавчі розвідки в галузях фольклористики й етнографії, мовознавства, історії, що з’явилися на науковому етапі “національного відродження”, сприяли утвердженню в суспільній свідомості самобутності та етнічної єдності українських (“руських”, “малоруських”) земель по обидва боки австро-російського кордону.

Серед наукових праць у Галичині першої половини ХІХ ст. були фольклорно-етнографічні дослідження, опрацьовані автором переважно в ЛННБ ім. В.Стефаника⁵, частина з них вийшла передруком у 90-х рр.

¹ Ibid, zesp.664 (*Zbiór materiałów do dziejów rewolucji 1846 i 1848 r.*), sygn.3, 1006 k.

² Ibid, zesp.560 (*Archiwum Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej. 1847–1925*), sygn.41, 1756 k.; Sygn.45, 1396 k.

³ Archiwum państwowe w Przemyślu, zesp.156 (*Grecko-Katolicki Urząd Dekanalny Olchowiecki*), sygn.76, 111 k.; Zesp.142 (*Archiwum Biskupstwa Grecko-Katolickiego w Przemyślu*), sygn.9533, 9 k.; Zesp.143 (*Kapituła Grecko-Katolicka w Przemyślu*), sygn.471, 140 k.

⁴ Дув.: Zesp. *Druki przemyskie i poz. wyd. Związane z Przemyślem; Prace autorskie biskupów Przemyskich dot. historii Cerkwi, oraz odnoszące się do ich działalności w pub. książkowych.*

⁵ *Пісні польские і рускіе луду галиційського.* З музикою інструментованою через Карола Липіньського зібрав і видав Вацлав з Олеска. – Львів, 1833. – 529 с.; *Пісні луду рускіего в Галиції* зібрав Жегота Паулі. – Львів, 1839. – Т.І. – 180 с.; 1840. – Т.ІІ. – 218 с.; *Вѣнок русинам на обжинки / Уплѣв Иван Б.Ө.Головацкій.* – Часть первая, к пользѣ и вспоможенію галицких селян через поведень

XX – на початку XXI ст.¹. Українську етнографію, передусім збирання фольклорних матеріалів, М.Грушевський вважав “бойовою наукою”, “панівним інтересом у сфері українознавства” протягом усього XIX століття². Прикладом для наслідування галицькими дослідниками стала перша фольклорна збірка М.Максимовича “Малороссийские песни”, видана у Москві 1827 р.³. Ідея єдності русько-українського простору обабіч Збруча висвітлювалася в дослідженнях не лише галицьких, а й наддніпрянських науковців перших десятиліть XIX ст.⁴. Крім наукових розвідок, поширювалися твори нової української літератури з Наддніпрянщини⁵, що служили зразком для творчої діяльності першої хвилі галицьких “будителів”. Найбільшу увагу активістів галицько-руського національного руху до 1848 року привертала мова⁶. Перша мовознавча розвідка вийшла з-під пера І.Могильницького в Перемишлі, нещодавно була перевидана⁷. Менш розвинутою в першій половині XIX ст. у південно-західній Галичині стала історична наука, на відміну від Наддніпрянщини під владою Російської імперії⁸. Найбільш відомим галицьким

вторічну підупалых. – Відень, 1846. – 215 с.; Вѣнокъ русинамъ на обжинки / Уплѣль Іванъ Б.О. Головацкій. – Часть вторая. – Відень, 1847. – 399 с. *та ін.*

¹ Лозинський М.Й. Українське весілля / Опрацювання тексту, упорядкування і вступна стаття Р.Ф.Кирчіва. – К.: Наукова думка, 1992. – 176 с.; Галицькі приповідки і загадки / Зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р. / Ред. Н.Бічуя. Авт. післямови Р.Кирчів. – Львів, 2003. – 144 с. *та ін.*

² Грушевський М. Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1989. – №4. – С.61, 62.

³ Малороссийскія пѣсни, изданныя М.Максимовичемъ. – М., 1827. – XXXVI + 234 с.; Українські пісні, видані М.Максимовичем. Фотокопія з видання 1827 р. / Підготовка видання і розвідка члена-кореспондента АН УРСР П.М.Попова. – К.: Видавництво АН УРСР, 1962. – 344 с.

⁴ Украинскія народныя пѣсни, изданныя М.Максимовичемъ. – Часть первая. – М., 1834. – 180 с.; Сборникъ украинскихъ пѣсень, издаваемый М.Максимовичемъ. – Часть первая. – К., 1849. – 116 с.; [Бодянскій І.] Наськы украинскы казкы, запорозьця Иьска Матырынкы. – М., 1835. – 49 с.; Малороссийскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни / [Упоряд. П.Лукашевич]. – СПб., 1836. – 170 с.; Максимовичъ М. О стихотвореніяхъ Червонорусскихъ // Кіевлянинъ на 1841 годъ. – К., 1841. – К.2. – С.119–152. Письмо о галицко-русской словесности Профессора Михаила Максимовича, писаное въ 1840 году изъ Кіева / Публ. Я.Головацкій // Галичанинъ. Литературный сборникъ, издаваемый Я.О.Головацкимъ и Б.А.Дѣдицкимъ. – Львовъ, 1863. – Кн.І. – Вып.ІІ. – С.107–113 *та ін.*

⁵ Ластівка. Сочиненія на Малоросійскомъ языкѣ / Собралъ Е.Гребенка. – СПб., 1841. – 384 с.; Кобзарь Т.Шевченка / Відтворено з видання 1840 р. (СПб.: Въ типографіи Е.Фишера, 1840. – 114 с.). – К.: Дніпро, 1974. – 116 + 36 с.; Поезії Тараса Шевченка / Накладомъ К.Сушкевича. – Львів, 1867. – Т.І. – 280 с.; Т.ІІ. – 350 с. *та ін.*

⁶ Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego) napisana przez ks.Józefa Łozińskiego. – Przemyśl, 1846. – XLIII + 137 s.; Грамматика рѣского языка составленна Яковомъ Головацкимъ. – Львовъ, 1849. – 222 с. *та ін.*

⁷ Могильницький І. Вѣдомѣсть о Рускомъ Языкѣ / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки В.Грещука. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 132 с.

⁸ Історія Русовъ или Малой Россіи / Сочиненіе Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорускаго. – М., 1846. – Репринтне відтворення. – К., 1991. – 320 с.; Історія Русів / Укр. пер. І.Драча. – 2-ге вид. – К.: Веселка, 2003. – 366 с.; Бантыш-Каменскій Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К.: Час, 1993. – 656 с.; Маркевич М. Історія

істориком того часу був Д.Зубрицький, праці якого використано в дослідженні¹.

Безперечно, найбільший інтерес дослідників викликала діяльність “Руської трійці”, що була рубіжною подією в розвитку національного руху. Від часу виходу в світ “Русалки Дністрової” фольклорно-літературний альманах “Трійці” перевидавався декілька разів². Причому на перше перевидання книжки в Києві 1950 р., що започаткувала нову українську літературу в Галичині, пішло, за влучним висловом шашкевичезнавця М.Шалати, “не менше зусиль, ніж їх затратила “Руська трійця” в 1836 р.”³. Неодноразово виходили передруком твори М.Шашкевича, І.Вагилевича, Я.Головацького та їх послідовників у краї, які вводили народнорозмовну мову в літературу⁴. Різні аспекти діяльності “Руської трійці”, що були пов’язані з підготовкою і виданням “Русалки Дністрової”, знайшли відображення у збірнику документів і матеріалів під редакцією Ф.Стебля, виданому в Києві 1989 р.⁵.

Літературна і наукова продукція діячів на ниві “національного відродження”, що вийшла в світ у Перемишлі 1830–1860-х рр., міститься в сучасних збірниках перемишльського відділу Об’єднання українців у Польщі. У перших двох томах “Бібліотеки”⁶, зокрема було надруковано прозу, поезії, п’єси, наукові й богословські праці, тогочасну публіци-

Малоросії / Відп. ред. і автор передм. Ю.С.Шемшученко. – К.: Видав. дім “Ін Юре”, 2003. – 664 с. *та ін.*

¹ Історія древняго Галичско-Русскаго княжества / Сочиненіє Дениса Зубрицкаго. – Ч.І. – Львовъ, 1852. – 210 с.; Ч.2. – Львовъ, 1852. – 139 с.; Ч.3. – Львовъ, 1855. – 314 с.; Rys do history narodu Ruskiego w Galicyi i hierarchij cerkiewney w temże Królestwie przez D.Zubrzyckiego. Zeszyt pierwszy. – Lwów, 1837. – 67 + 22 s.; Kronika miasta Lwowa przez D.Zubrzyckiego. – Lwów, 1844. – 492 s.; Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Переклад з пол. мови І.Сварника, наук. коментар М.Капраля. – Львів: Центр Європи, 2002. – 602 с. *та ін.*

² Русалка Дністрова (Фотокопія з вид. 1837 р.) / Вступ. ст. О.І.Білецького. – К.: Держлітвидав, 1950. – 136 с.; Русалка Дністрова (Фотокопія з вид. 1837 р.) / Вступ. ст. О.І.Білецького. – К.: Дніпро, 1972. – 136 с.; Русалка Дністровая / Вступ. ст., приміт., підготовка текстів М.Й.Шалати. – К.: Дніпро, 1987. – 206 с.; Русалка Дністровая. – Книга І. Репринтне відтворення першодруку 1837 р. – Львів, 2007. – XX + 136 с.; “Русалка Дністрова”. – Книга II. Науково-критичне видання. Редактор-упорядник та автор післямови М.Шалата. – Львів, 2007. – XX + 136 + 168 с.

³ Шалата М. Шашкевичезнавство сьогодні: повернені й нові імена // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Броди – Вінніпег: Просвіта, 1996. – Вип.1–2. – С.12.

⁴ Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича, Антона Могилянського. – Львів: Видане товариства “Просвіта”, 1906. – 624 с.; Шашкевич М. Твори / Упоряд., підготовка текстів, вступна стаття та приміт. М.Шалати. – К.: Дніпро, 1973. – 192 с.; Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори / Упоряд., вступна стаття та приміт. М.Шалати. – К.: Дніпро, 1982. – 368 с.; Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. / Упоряд., підготовка текстів І.І.Пільгука та М.Г.Чорнописького. – К.: Дніпро, 1965. – 652 с.; Устиянович М. Поезії / Упоряд., вступна стаття та приміт. М.Шалати. – К.: Радянський письменник, 1987. – 255 с.

⁵ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали / Упоряд. Ф.І.Стеблій та ін., відп. ред. Ф.І.Стеблій. – К.: Наукова думка, 1989. – 544 с.

⁶ Лірвак з-над Сяну. Перемишльські друки середини XIX століття / Упоряд. В.Пилипович. – Перемишль, 2001. – 451 с.; Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни / Упоряд. В.Пилипович. – Перемишль – Львів, 2002. – 497 с.

тику, а також автобіографії і спогади, листування. Упорядник В.Пилипович у передмові підкреслив важливе значення в українському “національному відродженні” Перемишля, де кількість публікацій українською мовою в середині ХІХ ст. перевищувала “тогочасну книжкову продукцію Києва і Харкова разом узятих”, поступалася “у цьому плані лише Львову”¹.

У книзі використано праці видатних наддніпрянських діячів, що зробили вагомий внесок в обґрунтування національної самобутності та єдності українського народу по обидва боки австро-російського кордону: М.Максимовича², М.Костомарова³, В.Антоновича⁴, М.Драгоманова⁵, М.Грушевського⁶ та ін. У ХІХ – на початку ХХ ст. вони публікувалися в пресі або окремими виданнями, різними шляхами потрапляли в Галичину, що сприяло утвердженню українофільських “соборницьких” настроїв. Найбільш узагальнена праця В.Антоновича з історії Галичини (“Історія Галицької Русі. Лекції”)⁷ за його життя й аж донині, на жаль, не видавалася. По суті, це був конспект лекцій, прочи-

¹ Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини ХІХ століття. – С.7.

² Собрание сочинений М.А.Максимовича. – Т.І. Отдѣль историческій. – К., 1876. – 847 с.; Т.ІІ. Отдѣлы историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – К., 1877. – 524 с.; Т.ІІІ. Языкознание. Исторія словесности. – К., 1880. – 745 с.; Максимович М. Киевъ явился градомъ великимъ... Вибрані українознавчі твори. – К.: Либідь, 1994. – 448 с.; його ж. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України / Упоряд., коротка біогр. та комент. П.Г.Маркова. – К.: Вища школа, 2004. – 504 с.; його ж. Вибрані твори / Упоряд. і вст. стаття В.Короткого. – К.: Либідь, 2004. – 360 с. Див. також: Максимович М.О. Листи / Упоряд. і вст. ст. В.Короткого. – К.: Либідь, 2004. – 312 с.

³ Костомаров Н.И. Две русские народности / Обработ. текста и ред. А.Ковалевой, авт. предисл. В.Дорошенко. – Киев – Харьков: Майдан, 1991. – 72 с.; його ж. Твори в двох томах. – К.: Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1967. – Т.2. – 452 с.; його ж. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биогр. очерк В.А.Замлинского; примеч. И.Л.Бутича. – 2-е изд. – К.: Издательство при КГУ, 1990. – 736 с.

⁴ Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упоряд. О.Тодійчук, В.Ульяновський. Вст. ст. та коментарі В.Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – 816 с.

⁵ Драгоманов М.П. Вибране (“...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”) / Упоряд. Р.С.Міщук. – К.: Либідь, 1991. – 688 с.; його ж. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1970. – Т.1. Статті, розвідки. – 532 с.; Т.2. Статті, розвідки, дописи. Вибрані листи. – 596 с.; його ж. Українська література, проскрибована російським урядом / Перекл. з фр. Г.Цвенгроша, вступ. сл. М.Колесси, голова ред. кол. Б.Якимович. – Львів, 2001. – 94 с.; його ж. Вибрані праці: У 3 т., 4 кн. / Редкол.: В.П.Андрющенко (голова) та ін. – К.: Знання України. – Т.І. Кн.1: Історія. Педагогіка. Публіцистика / Упорядкув. та прим. В.Ф.Погребенник, 2006. – 344 с.; Т.І. Кн.2: Історія. Публіцистика. Політологія / Упорядкув. та прим. В.Ф.Погребенник, 2007. – 272 с.

⁶ Грушевський М. З біжучої хвилі. Статі й замітки на теми дня 1905–6 р. – К., 1907. – 127 с.; його ж. Освобождение России и украинский вопросъ. Статьи и замітки. – СПб., 1907. – 294 с.; його ж. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Знання, 1991. – 240 с.; його ж. Твори: У 50-ти томах / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін. Голов. ред. П.Сохань. – Т.1. Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – Львів: Світ, 2002. – 592 с.; Т.2. Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1914)”. – Львів: Світ, 2005. – 704 с.; Т.3. Серія “Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)”. – Львів: Світ, 2005. – 776 с. та ін.

⁷ Історія Галицької Русі по лекціямъ В.Б.Антоновича. – Б.м., б.г. – 296 с.

таних нелегально для української молоді в середині 80-х рр. XIX ст.¹. Особливий (хоч і неоднозначний) вплив на національний рух у Галичині, передусім у 1860-х – на початку 70-х рр., мала діяльність П.Куліша – автора численних публікацій у місцевих часописах та двох публіцистичних брошур, виданих у Львові 1882 р.².

Праці наддніпрянсько-українських учених і письменників, з одного боку, інформували російську громадськість про край за Збручем, його географічне розташування, структуру населення, мову, історію, політичне становище тощо, а, з другого, – сприяли розвитку українофільства на галицькому ґрунті, усвідомленню української національної єдності³. Василь Доманицький, зокрема, писав про національну єдність наддніпрянців і галичан, що “всі ми одного духу, ... діти одної матери України⁴. Водночас у книзі Івана Баштового (псевдонім І.Нечуя-Левицького), виданій у друкарні НТШ у Львові⁵, писалось про причини переміщення центру українського літературного руху в Галичину, антиукраїнську політику російського царизму.

Уявлення про єдність русько-українського простору і власні ідейні погляди дають твори галицьких діячів другої половини XIX – початку XX ст. Тенденції розвитку національно-політичного руху підавстрійських русинів під час революції 1848–1849 рр. відобразив Василь Подолінський у брошурі “Слово перестороги” польською мовою (1848 р.), що довгий час залишалася в рукопису (єдиний її друкований, коректорський примірник знайшов В.Щурат 1913 р.). Брошура була перевидана в 2001 р. львівським істориком Ф.Стеблійем, що назвав В.Подолінського “першим речником політичної незалежності України” в Галичині⁶. Відо-

¹ Зашкільняк Л. Дослідження історії та культури Галичини в Україні // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań / Praca zbiorowa pod redakcją A.Kowalec, W.Wierzbieńca, L.Zaszkilniaka. Wstępem opatrzył J.Maternicki.* – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011. – S.31. Частину університетських “викладів” В.Антоновича в перекладі на українську мову подала львівська газета “Руслан” 1908 р. під назвою “Доля Галицької Русі під австрійським правлінням” (ч.128 від 7 (20) червня – ч.137 від 18 червня (1 липня)).

² Куліш П.А. Крашанка Русинам и Полякам на Великдень 1882 року. Видана типом другим з додатком послідовья. – Львів, 1882. – 40 с.; його ж. Хуторна поезія. – Львів, 1882. – 139 с. (Зазивний Лист до Української Інтеллігенції. – С.113–137).

³ Пискуновъ Ф.М. Малороссійско-червонорусскій словарь живаго и актоваго языка. – Издание 2-е, значительно дополненное. – К., 1882. – 304 + V с. (Підзаголовок: “Словарь живаго народнаго, письменнаго и актоваго языка русских южанъ Россійской и Австро-Венгерской имперіи”. Це було перевидання словника 1873 р.); Доманицький В. Про Галичину та життя галицьких українців. – К.: Видання товариства “Просвіта”, 1909. – 80 с. *та ін.*

⁴ Доманицький В. Про Галичину та життя галицьких українців. – С.80.

⁵ Баштовий И. Украинство на літературныхъ позвахъ зъ Московщиною / Передрукъ зъ “Дѣла”. – Львовъ, 1891. – 214 с.

⁶ Стеблій Ф. Визначна пам’ятка української політичної думки середини XIX століття – “Слово перестороги” Василя Подолінського // *Записки НТШ.* – Львів, 1994. – Т.ССХХVIII. Праці історично-філософської секції. – С.434–487; Подолінський В. Слово перестороги / Упоряд., автор передмови і приміток Ф.Стеблій. Переклад з пол. мови. – Львів, 2001. – 120 с.

мості про національний рух русинів-українців Галичини та наддніпрянсько-галицькі зв'язки досліджуваного періоду містять праці українофільського спрямування І.Франка¹, Д.Танячевича (Ф.Чорногори)², А.Вахнянина³, Омеляна Огоновського⁴, В.Навроцького⁵, М.Павлика⁶, О.Терлецького⁷, С.Качали⁸ та ін. Український громадсько-політичний діяч, учений Олександр Барвінський займався дослідженням історії півдавстрійської Галичини⁹, опублікував розвідку про роль П.Куліша в розвитку українського письменства в краї у 1860-х рр.¹⁰ П.Куліш, якого автор знав особисто, був названий “речником української народної ідеї” в Галичині досліджуваного періоду. Окремі аспекти обраної теми висвітлювали автори публіцистичних праць про діяльність галицько-українських партій на зламі ХІХ–ХХ ст.¹¹

Русофільські позиції під кутом зору єдності ширшого панрусського простору відкрито висловлювали в своїх творах галицькі вчені та громадські діячі А.Петрушевич¹², Б.Дідицький¹, Я.Головацький² (після

¹ Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди. – Львів, 1910. – Част.І. – 143 с. У виданні міститься стаття “З остатніх десятиліть ХІХ в.” (с.1–85) та додатки. Див. Франкові статті в багатомному збірнику його творів: Франко І. [Що таке соціалізм?] // Збір. творів у 50-ти томах. – К., 1986. – Т.45. – С.44–55; його ж. Чого хоче галицька робітницька громада? // Там само. – С.151–164; його ж. Поза межами можливого // Там само. – С.276–285; його ж. Що таке поступ? // Там само. – С.300–348; його ж. Одвертий лист до галицької української молодіжі // Там само. – С.401–409; його ж. Галицьке українофільство. Відповідь на “Уваги русина” // Там само. – К., 1985. – Т.46, кн.1. – С.442–447 *та ін.*

² Письмо народовців руськихъ до редактора политичнеї часописі “Русь” яко протестъ и меморіяль / Списавъ Ф.Чорногора. – Відень, 1867. – 15 с.

³ Вахнянин Н. Причинки до історії рускої справи в Галичині в літах 1848–1870 / Передрук з “Основи” з 1871 року. – Львів, 1901. – 98 с.

⁴ Огоновській О. Маркіянъ Шашкевичъ. Про его жите и письма. – Львѡвъ, 1886. – 104 с.

⁵ Твори Володимира Навроцького. Выдане посмертне зъ портретомъ и житєписомъ / Заходомъ “Етнографично-статистичного кружка”. – Львовъ: Зъ друкарнѣ Товариства им. Шевченка, 1885. – Т.І. – 207 с.

⁶ Павлик М. Ребенщукѡва Тетяна. – Відень: Накладом “Чорногори”, (б.р.). – 93 с.; його ж. Твори. – К.: Дніпро, 1985. – 367 с.

⁷ Терлецький О. Москвофіли й народовці в 70-их рр. – Львів, 1902. – 64 с. Це передрук публіцистичної статті О.Терлецького, опублікованої у львівській “Правді” 1874 р. (ч.17 від 18 (30) жовтня і ч.18 від 3 (15) падолиста) “Галицько-руский нарид і галицько-рускі народовці. (Замість справоздання з київської археологічної подорожі)” (с.708–717, 747–763).

⁸ Polityka Polaków względem Rusi / Napisał S.Kaczała. – Lwów: Nakładem autora, 1879. – 368 s.; Политика Русинѡвъ / Написавъ Н.Загѡрный. Додаток до 16 н-ра “Правди”. – Львѡвъ, 1873. – 24 с.

⁹ Барвінський О. З остатніх десятиліть ХІХ віку. – Львів, 1906. – 40 с.; його ж. Значіне українсько-русского народу для Австро-Угорщини (Перепечатка з часописи “Руслан”). – Львів, 1912. – 23 с.; його ж. Заснованне катедри історії України в Львівському університеті // Записки НТШ. Відбитка. – Львів, 1925. – Т.СХLІ–СХLІІІ. – 18 с.

¹⁰ Барвінський О. Участь П.О.Куліша в підемі і розвитку народнього письменства в Галицькій Україні (з нагоди 25-ліття його смерті) // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1922. – Т.LXXVII, кн.IV. – С.40–52.

¹¹ Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів. – Львів, 1910. – 101 с.; Наші християнські суспільники. – Львів: Накладом редакції “Діла”, 1910. – 77 с. *та ін.*

¹² Pietruszewicz A. Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości. – Lwów, 1848. – 55 s.

переїзду в Росію) тощо. Водночас про національну єдність русинів-українців Галичини й Наддніпрянської України наголошували “русини польської нації” – генерація осіб із подвійною (польсько-руською) ідентичністю³.

Для сучасного дослідника ґрунтовний аналіз наукових і літературних творів австрійського періоду дає уявлення про суперечливість процесу формування модерної української національно-політичної свідомості. Характерно, що народознавчі праці в Галичині першої половини ХІХ ст. були написані, в абсолютній більшості, польською, німецькою, латинською мовами або макаронічним “язичієм”. Процес входження простонародної мови в літературу Галичини за прикладом наддніпрянських діячів, услід за “Руською трійцею” та її послідовниками був досить тривалий, складний і суперечливий.

Еволюцію української національної ідеї в суспільній свідомості галичан дають змогу простежити опубліковані документи українських культурно-освітніх і політичних організацій у ХІХ ст. Серед джерел, що характеризують процес політизації українського національного руху, використано протоколи засідань і книгу кореспонденції Головної руської ради 1848–1851 рр.⁴, матеріали Собору руських вчених у Львові 1848 р.⁵, діяльності місцевих руських рад на території Перемишльської єпархії, Надсяння в 1848–1850 рр.⁶, програми русофільської “Руської ради”⁷, народовської Народної ради та галицько-українських політичних партій на зламі ХІХ–ХХ ст.⁸, Кирило-Мефодіївського товариства в Києві⁹ тощо. Першоджерела з партійної історії австрійського періоду су-

¹ [Дідицький Б.] В одинь чась научитьсѣ малорусину по великорусски / Додатокъ до “Слова”. – Ч.80 – Львовъ, 1866. – 32 с.; Народная исторія Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ пѣсля наилучшихъ историкѣвъ составлена и издана Богданомъ А. Дѣдицимъ. – Львовъ, 1868. – Часть I. – 224 с.; Часть II. – 200 с.; 1870. – Часть III. – 208 с.

² Замятки и дополненія къ статьямъ г. Пыпина, напечатаннымъ въ “Вѣстникѣ Европы” за 1885 и 1886 годы / Сочиненіе Я.Головацкаго. – Вильна, 1888. – 87 с.

³ Sprawa Rusko-Ukraińska przez Wł.Kozłowskięo. – Lwów: Nakładem redakcji “Sioła”, 1867. – 26 s.

⁴ Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О.Турія, упорядн. У.Кришталович та І.Сварник. – Львів: Інститут Історії Церкви УКК, 2002. – XXXIV + 270 с.

⁵ Историческій очеркъ основанія Галицко-русской матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ рускихъ и любителей народнаго просвѣщенія / Составлено Я.Головацкимъ. – Львовъ, 1850. – СХХ + 114 + ХХІ с.

⁶ За віру, нарид і права. Руські Ради Надсяння 1848–1850 рр. / Вступ та упоряд. В.Пилипович. – Перемишль, 2005. – 360 с.

⁷ Програма политическаго общества Русиновъ “Русская рада” во Львовѣ / Перепечатано изъ “Слова”. – Львовъ, 1871. – 3 с.; Проектъ политической програми для Руси австрійской / Черезъ Г.М.Л. – Львовъ: Накладомъ ред. “Слова”, 1871. – 43 с.

⁸ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – Т.1 / Упоряд. Т.Гунчак і Р.Сольчаник. – [Мюнхен]: Сучасність, 1983. – 510 с.

⁹ Костомаров М. “Закон Божий” (Книга буття українського народу). – К.: Либідь, 1991. – 40 с.

часні вітчизняні дослідники, услід за І.Михальським, поділяють на дві великі групи, що чітко розрізняються за змістом і спрямованістю: крім джерел, що є результатом роботи самих партій, виділено також джерела іншого походження¹.

Першоджерела особового походження: епістолярна спадщина, мемуарна література, щоденники, автобіографії. Надзвичайно цінну інформацію почерпнуто з джерел особового походження, передусім приватного листування між галицькими і наддніпрянськими діячами. К.Студинський справедливо з цього приводу зауважив, що науковці замало дбали “про зібрання та опублікування дуже важного листування з діячами Великої України. Багато із цієї переписки затратилося через брак розуміння її ваги, або через лихі невзгоди”². Особливий внесок у публікацію листування галичан і наддніпрянців у ХІХ ст., що є цінним джерелом для вивчення впливу Наддніпрянщини на розвиток українського руху в краї, зробив К.Студинський. Великий інтерес викликає опублікована ним кореспонденція Я.Головацького середини 1830-х – початку 1860-х рр. у двох частинах³. Тут розміщено, зокрема, матеріали про переписку з Я.Головацьким П.Лукашевича, І.Срезневського, М.Маркевича, П.Куліша, С.Громеки, листування колишнього діяча “Трійці” з галицькими діячами. У листах порушувалося питання обміну інформацією про наукове і літературне життя, співвідношення Галичини з Наддніпрянщиною та усім “руським” світом тощо. У “Записках НТШ” К.Студинський опублікував кореспонденцію Д.Зубрицького в 1840–1853 рр.⁴, де містилося п’ять листів від М.Максимовича (у 1840, 1841, 1843 рр.), начерк листа галицького історика до “Імператорського товариства історії і старожитностей” у Москві 1853 р.

Значну наукову цінність має листування галицьких адресантів Д.Зубрицького, І.Вагилевича, Я.Головацького, С.Шеховича з російським істориком М.Погодіним, надруковане в збірнику, де містяться листи до нього слов’янських діячів середини 1830-х – початку 1860-х рр.⁵. Серед опублікованої кореспонденції було 28 листів до М.Погодіна Д.Зубрицького (з серпня 1839 р. до січня 1861 р.), 11 листів І.Вагилевича (з серпня

¹ Михальський І.С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук. – К., 2004. – 36 с.

² Студинський К. Слідами Куліша // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т.СXLVIII. – С.265.

³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / Видав К.Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1909. – Т.ХІ–ХІІ. – 463 с.; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / Видав К.Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т.VIII. – 590 с.

⁴ Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853) // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т.XLIII, кн.5. – С.1–66.

⁵ Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861) / Съ предисловіемъ и примѣчаніями Н.Попова. – М., 1879. – 750 с.

1836 р. до липня 1846 р.), два листи Я.Головацького (вересень 1841 р., листопад 1853 р.), п'ять листів С.Шеховича (з лютого 1856 р. до листопада 1857 р.). У листах до М.Погодіна, який проявляв інтерес до національного руху в Галичині, йшлося про наукові й літературні здобутки місцевих русинів, політичну ситуацію в краї тощо. Галицька інтелігенція цікавилася розвитком не лише тогочасної наддніпрянсько-української, але й російської науки і письменства, між якими не існувало чітких меж у прагненні глибше пізнати слов'янський світ, особливості життя сусідньої з Російською імперією Галичини. Окремі сюжети, що стосуються південно-західної Галичини, знайшли відображення в опублікованих листах письменника М.Гоголя до М.Максимовича¹.

Цікавий матеріал для аналізу взаємин між галицькими й наддніпрянськими діячами в ХІХ столітті дає переписка Я.Головацького з відомим ученим, вихідцем із Полтавщини, професором Московського університету О.Бодянським. Вони листувалися понад 30 років від осені 1843 р., але особиста зустріч між ними відбулася лише в 1867 р. під час етнографічної виставки в Москві. 31 лист (27 – Я.Головацького і 4 – О.Бодянського) опублікував історик Ф.Савченко в окремій книзі². Перший з опублікованих листів Я.Головацького, підписаний криптонімом Яцько Чепеленько, був датований 22 жовтня (4 листопада) 1843 р., останній – 26 лютого 1876 р. Крім того, надруковано сім листів до О.Бодянського від галичан І.Вагилевича, Д.Зубрицького, бібліографа І.Левицького та ін.³.

Листування І.Вагилевича з О.Бодянським, П.Лукашевичем, І.Срезневським, М.Погодіним міститься в додатках до книги М.Возняка, присвяченої 100-річчю “Руської трійці”⁴. М.Возняк у додатку до своєї статті про культурні відносини “галицької і російської України” в першій половині ХІХ ст. помістив чотири листи Д.Зубрицького до М.Максимовича протягом 1839–1841 рр.⁵. Три невідомі листи І.Вагилевича до М.Максимовича (1837, 1838 і 1842 рр.) подав дослідник

¹ Письма Гоголя къ Максимовичу, по подлинникамъ исправленныя и дополненныя С.И.Пономаревымъ. – СПб., 1877. – 23 с.

² Савченко Ф. Західня Україна в листуванні Головацького з Бодянським. 1843–1876. – К., 1930. – 51 с.; Листування Я.Головацького з О.Бодянським (1843–1876) / Подав Ф.Савченко // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – Харків – Київ, 1930. – Кн. V. – С. 121–169.

³ Листи Галичан до Бодянського / Подав Ф.Савченко // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1929. – Кн. 36. – Вересень. – С. 85–93.

⁴ Возняк М. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. – Львів, 1935. – Част. I, II. – 324 с.

⁵ Возняк М. Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. ХІХ в. // Фільологічний збірник пам'яті К.Михальчука. Виданне Українського Наукового Товариства в Києві. – К., 1915. – С. 96–100. (С. 56–100).

В.Данилов у варшавському журналі 1912 р.¹. В.Науменко опублікував два листи Я.Головацького до М.Максимовича (1838, 1840 рр.) та два – до П.Лукашевича (1839, 1840 рр.)². Перебування харківського вченого І.Срезневського в Галичині в другій половині липня 1842 р., куди він приїхав під час наукової подорожі по слов'янських землях 1839–1842 рр., знайшло відображення в 64-му листі, що містився в книзі подорожніх заміток (усього опубліковано 66 листів)³. І.Срезневський ділився враженнями від спілкування з галицькими діячами, свого знайомства з краєм.

Переписка галицьких і наддніпрянсько-українських діячів у 1862–1884 рр., опублікована К.Студинським⁴, мала стати основним джерелом для написання аналітичної частини роботи, яку вченому не вдалося реалізувати. 60–80-і рр. ХІХ ст. – це був період значної активізації взаємин між українськими діячами по обидва боки австро-російського кордону – галицькими народовцями та наддніпрянськими громадівцями. У передмові К.Студинський зауважив, що навіть не сподівався знайти стільки листів, в умовах урядового переслідування діяльності українофілів “на честь галицьких та українських діячів... (вони. – *І.Р.*) своєї переписки не нищили...”. На його думку, найгірше збереглися редакційні матеріали народовських часописів “Вечерниці” й “Мета”, на відміну від архіву українського журналу “Правда” (виходив у Львові з 1867 р.), “хоча і тут слідні значні прогалини”, особливо з 70-х рр.⁵. У збірці вміщено листи наддніпрянських громадівців (В.Мови, М.Александровича, С.Лободи та ін.) до лідерів ранніх народовців у першій половині 1860-х рр., переписку навколо видання “Правди” (наддніпрянців П.Куліша, В.Білозерського, М.Лисенка, І.Рудченка, О.Кониського та ін.), листування членів віденського товариства “Січ”, галичан із М.Драгомановим тощо. Характерно, що збірка містить велику кількість листів, написаних самими галичанами, в яких висвітлювалися наддніпрянсько-галицькі стосунки. Авторами кореспонденції до галичан, уміщеної К.Студинським, виступило близько 30 наддніпрянських діячів.

Листування галицьких і наддніпрянських діячів досліджуваного періоду друкувалося в місцевій пресі на початку ХХ ст., передусім

¹ Даниловъ В.В. Письма Ивана Вагилевича къ М.А.Максимовичу // Русскій филологическій вѣстникъ. – Варшава, 1912. – №4. – С.407–416.

² Науменко В. Листи Я.Головацького до М.Максимовича та П.Лукашевича // Український науковий збірник. Видання Українського Наукового Товариства у Києві. – М., 1915. – С.34–44.

³ Путевыя письма Измаила Ивановича Срезневскаго изъ славянскихъ земель. 1839–1842. Съ приложеніемъ карты. – СПб., 1895. – 374 с.

⁴ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріяли до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною. – Харків – Київ: Пролетар, 1931. – 606 с.

⁵ Там само. – С.ІІІ, ІV, VI.

К.Студинським. Найбільшу увагу привернула переписка П.Куліша, що мав багатолітні товариські стосунки з галичанами. Зокрема, у львівській газеті “Руслан” було надруковано дев’ять листів П.Куліша до О.Партицького в 1866–1868 рр. (частину кореспонденції між ними, що вийшла окремою брошурою)¹, 13 листів Омеляна Огоновського до П.Куліша в 1889–1891 рр.² 16 Кулішевих листів Омеляну Огоновському на зламі 80–90-х рр. ХІХ ст. опублікував М.Возняк у київському журналі “Життя й революція”³. К.Студинський здійснив також публікацію в “Руслані” та окремим виданням листів А.Вахнянина до П.Куліша в 1869 р.⁴, пізніше надрукував переписку П.Куліша та І.Пулюя протягом 1870–1886 рр. (усього – 83 листи)⁵, обидва діячі спільно перекладали Святе Письмо на українську мову. Висвітлюючи взаємини П.Куліша з галицькими діячами “від 1858 р. аж по кінець свого життя”, К.Студинський вмістив кореспонденцію Я.Головацького, Кулішеві листи до редакції львівського часопису “Мета” 1863 р., до Д.Танячкевича 1869 р., А.Вахнянина до П.Куліша 1869 р., П.Куліша до К.Сушкевича 1882 р. тощо⁶. І.Франко надрукував у журналі “Киевская старина” листування П.Куліша з В.Барвінським у першій половині 1871 р.⁷, 12 Кулішевих листів до братів Володимира та Олександра Барвінських публікувалися ним на сторінках “Записок НТШ”⁸.

По суті, П.Куліш започаткував регулярні взаємини з Галичиною, що набули розвитку в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. Переписка

¹ Листи П.Куліша до Ом.Партицького з літ 1866–8 / Подав К.Студинський // Руслан. – 1908. – Ч.1. – 1 (14) січня. – С.3, 4; Ч.2. – 3 (16) січня. – С.2, 3; Ч.3. – 4 (17) січня. – С.2, 3; Ч.4. – 5 (18) січня. – С.3. *Див. також:* 3 листів П.Куліша до Омеляна Партицького / Видав К.Студинський. – Львів, 1908. – 23 с.

² Листи д[окто]ра Ом.Огоновського до П.Куліша в літах 1889–91 / Подав К.Студинський // Руслан. – 1908. – Ч.8. – 10 (23) січня. – С.3; Ч.9. – 11 (24) січня. – С.3; Ч.10. – 12 (25) січня. – С.3; Ч.12. – 15 (28) січня. – С.2; Ч.13. – 16 (29) січня. – С.2; Ч.15. – 18 (31) січня. – С.3; Ч.16. – 19 січня (1 лютого). – С.2; Ч.19. – 23 січня (5 лютого). – С.3; Ч.22. – 26 січня (8 лютого). – С.3.

³ Возняк М. П.Куліш, як інформатор галицького історика літератури (Його листування з Ом.Огоновським) // Життя й революція. Щомісячний журнал громадського життя, літератури й науки. – К., 1927. – Т.IV. – Грудень. – С.288–306.

⁴ Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша з р. 1869 / Видав К.Студинський. – Львів, 1908. – 120 с.; його ж. Листи до Пантелеймона Куліша пис. в р.1869 / Подав К.Студинський // Руслан. – 1908. – Ч.85. – 13 (26) цвітня. – С.3, 4 (передмова К.Студинського. – *І.Р.*); Ч.88. – 19 цвітня (2 мая). – С.2, 3 — Ч.171. – 29 липця (11 серпня). – С.2, 3.

⁵ Листи П.О.Куліша до Івана Пулюя (1870–86 рр.) / Подав К.Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1930. – Т.XXII. – Част.II: П.О.Куліш (Матеріяли і розвідки). – С.1–91. Публікації листування передувала велика вступна стаття К.Студинського (с.I–LXXXVI).

⁶ Студинський К. Слідами П.Куліша // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т.CXLVIII. – С.241–306.

⁷ Миронъ. Переписка Кулиша съ Володиміромъ Барвинскимъ въ первой половинѣ 1871 г. // Киевская старина. – К., 1898. – Т.LXIII, октябрь. – С.83–117.

⁸ Франко І. Из переписки П.Куліша з Галичанами 1870–1871 рр. // Записки НТШ. – Львів, 1898. – Т.XXVI, кн.6. – С.6–16. І.Франко зауважив, що це “дальша частина” переписки П.Куліша з В.Барвінським, яку він опублікував у “Киевской старине” 1898 р. (с.6).

наддніпрянських громадівців-українофілів із редакцією львівської газети “Діло” побачила світ у часописі “Руслан” у відповідній рубриці: М.Старицького, І.Нечуя-Левицького, М.Комарова, В.Мови та ін.¹. Газета публікувала два листи до редакції “Правди” І.Рудченка (1872, 1874 рр.)², листування між собою галицьких народівців, що висвітлювало характер наддніпрянсько-галицьких контактів (А.Вахнянина, О.Партицького, О.Барвінського та ін.)³. Чотири листи В.Антоновича та О.Барвінського (1891, 1900, 1901 рр.) проливають світло на політику “нової ери”⁴. В.Антонович мало листувався, був дуже обережний, побоюючись негативних наслідків, аби його листи не потрапили до рук російської жандармерії. Лист В.Білозерського до О.Партицького 1867 р., з коментарями К.Студинського, вийшов друком у журналі “Світ”⁵. К.Студинський подав переписку Ф.Вовка з О.Барвінським у 1891, 1900–1903 рр.⁶.

Публікацією кореспонденції українських діячів по обидва боки австро-російського кордону займався відомий дослідник М.Возняк. 37 листів П.Куліша до М.Павлика, написаних протягом 1892–1896 рр. (окремі листи – без дати), містяться в додатку до праці М.Возняка⁷. Водночас М.Возняк опублікував 19 листів до галичан відомого наддніпрянського громадівця Олександра Русова⁸, зокрема до В.Навроцького,

¹ Переписка Українців з редакцією “Діла”. Листи М.Старицького до редакції “Діла” // Руслан. – 1906. – Ч.159. – 23 липня (5 серпня). – С.4; Ч.160. – 25 липня (7 серпня). – С.4; Листи І.Нечуя-Левицького до редактора “Діла” // Там само. – Ч.163. – 28 липня (10 серпня). – С.4; Листи М.Ф.Комарова в редакцію “Діла” // Там само. – Ч.166. – 1 (14) серпня. – С.4; Лист В.Мови до ред. “Діла” // Там само. – Ч.167. – 2 (15) серпня. – С.4; Матеріяли до національно-політичного і культурного життя Русинів. Лист В.Барвінського до Лукіянова в Києві // Там само. – Ч.213. – 28 вересня (11 жовтня). – С.4; Ч.214. – 29 вересня (12 жовтня). – С.4 *та ін.*

² До історії взаємин між Галицкою Русю а Україною. Лист І.Рудченка до редакції “Правди” // Руслан. – 1906. – Ч.153. – 16 (29) липня. – С.4; Ч.154. – 18 (31) липня. – С.4. У газеті вміщено також один короткий лист до редакції М.Старицького.

³ З листів Анатолія Вахнянина / Подав К.Студинський // Руслан. – 1914. – Ч.31. – 29 січня (11 лютого). – С.3, 4; Ч.32. – 30 січня (12 лютого). – С.3, 4; Ч.33. – 1 (14) лютого. – С.3, 4; Ч.36. – 5 (18) лютого. – С.3, 4; Ч.37. – 6 (19) лютого. – С.4; Ч.38. – 7 (20) лютого. – С.3, 4; Матеріяли до історії зносин Галичан з Україною. Листи Омеляна Партицького до Олександра Барвінського // Там само. – 1908. – Ч.248. – 30 жовтня (12 листопада). – С.3, 4 (початок публікації. – *І.Р.*); Ч.289. – 20 грудня 1908 (2 січня 1909). – С.3 (кінець листування. – *І.Р.*) *та ін.*

⁴ Листи Володимира Антоновича до Олександра Барвінського // Руслан. – 1909. – Ч.1. – 1 (14) січня. – С.3, 4; Клід Б. До історії “нової ери”. Неопублікований лист Володимира Антоновича до Олександра Барвінського // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч.1. – С.146–149.

⁵ До історії взаємин Галичини з Україною. Лист В.Білозерського до О.Партицького / Подав К.Студинський // Сьвіт. Літературно-наукова часопись. – Львів, 1906. – Ч.8. – 9 червня. – С.124–126; Ч.9. – 24 червня. – С.138–141; Ч.10–11. – 10 липня. – С.161–163.

⁶ Матеріяли до життєпису Федора Вовка. Листування Федора Вовка з Ол.Барвінським (в рр. 1891 і 1900–3) / Подав К.Студинський. – Б.м., б.р. – 23 с.

⁷ Возняк М. Останні зносини П.Куліша з Галичанами (з додатком його листування з М.Павликом). – Львів, 1928. – 76 с. (*див. також*: Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т.СXLVIII. – С.165–240).

⁸ Возняк М. З листовних зв’язків Олександра Русова / Відбитка із “Студії з поля суспільних наук і статистики”. – Львів, 1938. – Т.V. – 23 с.

І.Франка, А.Горбачевського, Омеляна Огоновського та ін. Зусиллями дослідника побачила світ переписка з галичанами українських письменників І.Нечуя-Левицького (36 листів до І.Белея, І.Франка, Н.Кобринської та ін.)¹, П.Грабовського в 90-х рр. XIX ст. (листи до І.Франка, В.Лукича, М.Павлика та ін.)². М.Возняк надрукував 13 листів І.Франка до О.Кониського в 1884–1885 рр., що охоплювали період Франкової участі в редагуванні журналу “Зоря”³, переписку одеського громадівця М.Комарова з редакціями галицьких часописів “Діло” і “Зоря”, І.Франком та ін.⁴.

Окрему сторінку в дослідженні наддніпрянсько-галицьких контактів у XIX столітті становить кореспонденція видатного українського громадського діяча і вченого М.Драгоманова. “Без докладного простудювання життя й діяльності Драгоманова, – стверджував М.Возняк, – не можна ні писати історії “Молодої України”, ні українського політичного життя в 70–90 рр. в Галичині...”⁵. М.Драгоманов брав активну участь у національному русі галичан, намагався його модернізувати відповідно до власної політичної програми “громадівського соціалізму”, в дусі всеукраїнської єдності по обидва боки австро-російського кордону. Він активно листувався з галицькими діячами, переважно молодшого покоління. Найбільш тісні товариські стосунки склалися в М.Драгоманова з М.Павликом, листування між ними тривало з 1876 р. аж до смерті М.Драгоманова в 1895 р. Сім томів їх переписки видав М.Павлик на початку XX ст.⁶. У багатотомному збірнику вміщено також листування М.Павлика з дружиною М.Драгоманова Людмилою, листи наддніпрянського емігранта до окремих галицьких діячів і, навпаки, галичан – до нього.

¹ Возняк М. З листування Івана Нечуя-Левицького з галичанами // Науковий збірник за рік 1927. Записки Українського наукового товариства в Києві (тепер історичної секції Всеукраїнської академії наук). – Т. XXIV / Під редакцією М.Грушевського. – К.: Державне видавництво України, 1927. – С.97–133.

² Возняк М. Зв'язки Павла Арсеновича Грабовського з Західною Україною // Наукові записки Львівського державного університету ім. І.Франка. Серія філологічна. – Львів, 1946. – Т. III, вип. I. – 72 с. (С.37–71).

³ Возняк М. Тринадцять листів Ів.Франка до Ол.Кониського // Життя й революція. Щомісячний журнал громадського життя, літератури й науки. – К., 1927. – №4. – Квітень. – С.84–98; №5. – Травень. – С.233–242.

⁴ Возняк М. До діяльності Михайла Комарова // Бібліологічні вісті. – К., 1927. – №4. – С.12–46. (С.26–46).

⁵ Із зносин М.П.Драгоманова з Галичиною / Подав М.Возняк // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн.5. – С.155.

⁶ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М.Павлик. – Т. II (1876–1878). – Чернівці, 1910. – 317 с. + X с.; Т. III (1879–1881). – Чернівці, 1910. – 519 с. + XI с.; Т. IV (1882–1885). – Чернівці, 1911. – 440 с.; Т. V (1886–1889). – Чернівці, 1912. – 414 с. + X с.; Т. VI (1890–1891). – Чернівці, 1910. – 288 с.; Т. VII (1892–1893). – Чернівці, 1911. – 343 с.; Т. VIII (1894–1895). – Чернівці, 1911. – 293 с.

І.Франко видав у двох томах листи М.Драгоманова до себе та “інших” протягом 1881–1895 рр.¹. У передмові він заявив, що листувався з М.Драгомановим ще з початку 1877 р., але всі листи до кінця 1881 р. пропали, тож вийшла друком “майже повна сотка” листів пізнішого часу, далеко не повністю, бо наддніпрянський діяч мав звичку писати часто (“листи день за днем або запізнивши ся одного дня присилати два листи в одній конверті”)². Переписка І.Франка і М.Драгоманова була перевидана в 1928 р.³. Упорядники доповнили Франкову збірку неопублікованими раніше листами, що охоплюють період 1877–1895 рр. Нове перевидання епістолярної збірки двох видатних українських діячів вийшло в 2006 р.⁴. Тексти листів подано в авторській редакції видання 1928 р., але з урахуванням сучасного українського алфавіту, відмінного від правопису М.Драгоманова (“драгоманівки”).

Заходами М.Павлика було опубліковано листування М.Драгоманова з відомими політичними і культурними діячами Галичини. Зокрема, М.Драгоманов переписувався з громадським діячем, адвокатом у Станиславові Мелітоном Бучинським у 1871–1877 рр.⁵. М.Павлик опублікував сім листів до М.Драгоманова Данила Танячкевича – одного з лідерів народовського руху в краї (з 10 жовтня 1876 р. до другої половини січня 1877 р.)⁶. Вийшла у світ переписка з М.Драгомановим галицького громадсько-політичного діяча, прихильника радикальних ідей Теофіла Окуневського (з 1883 до 1895 рр., з перервами)⁷. Листування М.Драгоманова з письменницею, піонеркою українського жіночого руху в Галичині Наталією Кобринською, що тривало в останні роки його життя (травень 1893 р. – лютий 1895 р.), з’явилося друком також зусиллями М.Павлика⁸. М.Драгоманов листувався в 1872–1877 рр. з

¹ Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886 / Видав І.Франко. – Львів, 1906. – 267 с.; його ж. Листи до Ів. Франка і інших. 1887–1895 / Видав І.Франко. – Львів, 1908. – 434 с.

² Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886. – С.4.

³ Листування І.Франка і М.Драгоманова. Матеріяли для культурної й громадської історії Західньої України / Видає комісія Західньої України Всеукраїнської Академії Наук. – Т.І. – К., 1928. – 508 с.

⁴ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / Редкол.: І.Вакарчук, Я.Ісаєвич (співголови) та ін. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – 560 с.

⁵ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. З портретами й факсиміліями кореспондентів / Зладив М.Павлик // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1910. – Т.ХІІІ. – ХІІІ + 353 с.

⁶ Листи Данила Танячкевича до Михайла Драгоманова (1876–1877) / Зладив і видав М.Павлик. – Львів, 1906. – 36 с.; Те ж // Громадський голос. – Львів, 1906. – Ч.40. – 19 червня. – С.1, 2; Ч.41. – 22 червня. – С.1–3; Ч.42. – 26 червня. – С.1–3; Павлик М. Передне слово. Листи о. Д.Танячкевича до М.Драгоманова / Зладив М.Павлик (1876–1877) // Там само. – Ч.38. – 12 червня. – С.1, 2; Ч.39. – 15 червня. – С.1, 2.

⁷ Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілом Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / Зладив і видав М.Павлик. – Львів, 1905. – ХХІV + 280 + ХІ с.

⁸ Переписка М.Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895) / Зладив і видав М.Павлик. – Львів, 1905. – 24 с.

народовським діячем Володимиром Навроцьким, їх переписку опублікували М.Возняк і К.Студинський¹.

Водночас опубліковано листи М.Драгоманова до галичан Юліана Яворського – літературознавця і видавця журналів москвофільської орієнтації (1891–1894 рр.), Олександра Борковського – публіциста і педагога, редактора “Зорі” у Львові (1888, 1889 рр.), Костя Паньківського – члена управ народовських товариств “Просвіта”, “Руське педагогічне товариство”, співробітника газети “Діло”, активного діяча у сфері галицької кооперації (1886, 1893, 1894 рр.), Остапа Макарушки – філолога і педагога (1894 р.), Юліана Бачинського – публіциста, “молодого” радикала, автора “України ірреденти” (1894, 1895 рр.), Омеляна Огоновського – одного з лідерів народовців, ученого-філолога, письменника (1871–1877 рр., 1893, 1894 рр.). Усі ці листи вийшли у львівській друкарні НТШ 1901 р. в одному томі². Окремим виданням як додаток до “України ірреденти” побачила світ переписка Ю.Бачинського з М.Драгомановим³. Недруковані листи М.Драгоманова до ряду галицьких діячів (Я.Окуневського, М.Павлика, І.Белея і редакції “Діла”, І.Франка, С.Окуневської, львівської “Просвіти”, Н.Кобринської) опублікував М.Возняк⁴. Він же надрукував відповідь М.Драгоманова рецензентові народовського часопису “Діло” у Львові на свої “Австро-

¹ Возняк М. З листування М.Драгоманова з В.Навроцьким // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1923. – Т.LXXIX, кн.III. – С.249–259; Студинський К. Переписка М.Драгоманова з В.Навроцьким (З початків соціалістичного руху в Галичині) // За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – К., 1927. – Кн.I. – С.83–153.

² Михайло П. Драгоманов Переписка / Зібрав і зладив М.Павлик. – Львів, 1901. – Т.I. – 184 с. *Див. також:* Із переписки М.П.Драгоманова Листи М.П.Драгоманова до Ю.Яворського (1891–1894) / Подав М.Павлик // Житє і слово. Вістник літератури, політики і науки / Видає О.Франко. – Львів, 1896. – Т.V. – Кн.V. – С.376–391; Листи М.П.Драгоманова до Олександра Борковського, редактора “Зорі” (1888–1889) / Подав М.Павлик // Там само. – 1896. – Т.V. – Кн.VI. – С.453–459; Драгоманов М.П. Листи до О.Борковського / Із переписки М.П.Драгоманова / Подав М.Павлик // Там само. – 1897. – Т.VI. – Кн.I. – С.62–69, 74–78; Кн.II. – С.141–145; Борковський О. Виписки з листів до М.П.Драгоманова. Останній лист / Подав М.Павлик // Там само. – Т.VI. – Кн.I. – С.69–74; 78–79; Переписка М.П.Драгоманова з д-ром Омеляном Огоновським (1876–77, 1893–94) / Подав М.Павлик // Там само. – 1897. – Т.VI. – Кн.V–VI. – С.363–400.

³ Бачинський Ю. Моя переписка з Михайлом Драгомановом (Додаток до “України ірреденти”). – Львів, 1900. – 72 с.; Переписка М.П.Драгоманова з Юліаном Бачинським (1894–95) / Подав М.Павлик // Житє і слово. – Львів, 1897. – Т.VI. – Кн.III. – С.215–238; Т.VI. – Кн.IV. – С.302–322. *Див. також сучасне видання:* Бачинський Ю. Україна ірредента з додатком: Листування Ю.Бачинського з М.Драгомановим з приводу “України ірреденти” / Наук. редактор І.Бегей. – К.: Основні цінності, 2003. – 176 с.

⁴ Із зносин М.П.Драгоманова з Галичиною / Подав М.Возняк // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн.5. – С.137–155.

руські спомини” в 1890 р.¹, а також його переписку з О.Барвінським та О.Кониським².

Листування М.Драгоманова з галицькими діячами, що були, як правило, прихильниками радикальних, соціалістичних поглядів, дає уявлення про вплив наддніпрянського емігранта на розвиток українського руху в краї. Характерно, що М.Драгоманова за постійний інтерес до Галичини сучасники жартома називали Михайлом Галицьким. Щоправда, як зауважив М.Возняк у 1920-х рр., “далеко не все листування Драгоманова з галичанами видане досі друком”³. Сталінський погром українства на радянській Україні на довгі роки зупинив публікацію драгоманівської переписки, що була започаткована на зламі ХІХ–ХХ ст. Науковий інтерес, зокрема, викликає листування М.Драгоманова з лідерами громадівського руху на Наддніпрянській Україні, особливо після його вимушеної еміграції в середині 1870-х рр., коли в листах час від часу порушувалося питання про становище півдавстрійської Галичини і національний розвиток місцевих русинів-українців. Галицька тематика знайшла відображення в опублікованій 1937 р. у Варшаві за редакцією Р.Смаль-Стоцького переписці М.Драгоманова з членами київської “Старої громади” (В.Антоновичем, П.Житецьким та ін.), на кошти якої він друкував свої закордонні видання⁴.

Публікація документальних джерел у руслі драгоманознавства отримала новий імпульс у незалежній Україні. Так, на сторінках “Записок НТШ” 1997 р. побачили світ маловідомі листи М.Павлика до родини Драгоманових⁵. Вийшла друком переписка між М.Драгомановим і галицьким радикалом Р.Яросевичем наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХІХ ст.⁶. Нещодавно, як відомо, було перевидано листування І.Франка і М.Драгоманова протягом 1877–1895 рр. за виданням Комісії Західної України Всеукраїнської Академії Наук у Києві 1928 р. У перед-

¹ Возняк М. Доповнення М.П.Драгоманова до його “Австро-руських споминів” у відповідь рецензентові “Діла” // Там само. – Кн.2–3. – С.76–89.

² Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді”. З додатком його листів до Ол.Барвінського й Ол.Кониського та й останнього до нього // За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – Харків – Київ, 1930. – Кн. VI. – С.279–330.

³ Із зносин М.П.Драгоманова з Галичиною / Подав М.Возняк. – С.137.

⁴ Архів Михайла Драгоманова. – Т.1. Листування Київської старої громади з М.Драгомановим (1870–1895 рр.) / За ред. Р.Смаль-Стоцького. – Варшава, 1937. – 445 с.

⁵ Денисюк І. Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових // Записки НТШ. Праці філологічної секції. – Львів, 1997. – Т.ССXXXIV. – С.452–542.

⁶ Трегуб М. Листування між М.Драгомановим і Р.Яросевичем. 1888–1894 рр. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові (лютий 1992 р. – жовтень 1993 р.). – Львів, 1994. – С.99–101; її ж. Листи Романа Ярославича до Михайла Драгоманова (1888–1894 роки) // Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – Т.ССXL. – С.590–655; її ж. Листи Михайла Драгоманова до Романа Ярославича // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.2. – С.119–127.

мові до збірки наголошувалося, що “видана єдиний раз за редакцією К.Студинського в 1928 р., ця книжка давно стала бібліографічною рідкістю...”¹. Крім самого листування, останнім часом видаються документальні збірники, присвячені М.Драгоманову.

Збірник документів і матеріалів про життєвий шлях, громадсько-політичну, наукову й видавничу діяльність М.Драгоманова, а також вшанування його пам’яті, вийшов 2001 р. у Львові, містить чимало інформації про його зв’язки з галичанами². Про це, зокрема, свідчать повідомлення австрійських властей, автобіографічна замітка видатного вченого і громадського діяча та його мандат на другому з’їзді радикалів 1891 р. у Львові, матеріали галицької періодичної преси тощо (усього – 347 документів). “Автожиттепис” М.Драгоманова, щедро ілюстрований світлинами, побачив світ 2009 р. у Києві³. До збірника увійшли відомі праці “Автобіографічна замітка”, “Додаток до “Автобіографічної замітки””, “Австро-руські спомини”, спогади “Два учителі”. Упорядники визнали, що поза увагою залишилася “надзвичайно інформативна група документів – листування Михайла Петровича”, що “стане предметом спеціальної студії та буде видане окремо”⁴.

Полеміка наддніпрянсько-українських громадівців – М.Драгоманова, змушеного емігрувати з Росії, та Б.Грінченка щодо української національної справи знайшла відображення в збірнику, виданому 1994 р. у Києві⁵. Документальна частина збірника складається з двох частин – “Листи з України Наддніпрянської” Б.Грінченка і “Листи на Наддніпрянську Україну” М.Драгоманова, у яких міститься чимало згадок про Галичину. “Листи” Б.Грінченка, підписані псевдонімом “П.Вартовий”, друкувалися протягом 1892–1893 рр. у чернівецькій газеті “Буковина”, що мала поширення й поза Буковиною. Окремою книжкою вони вийшли друком у Києві після Лютневої революції 1917 р. в Росії⁶. Більш широке розповсюдження отримали “листи” М.Драгоманова, що вперше з’явилися в часописі галицьких радикалів “Народ” у 1893–1894 рр., деякі з них – у “Буковині” 1894 р. Драгоманівські “Листи на Наддніпрянську

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів, 2006. – С.6.

² Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994 / Упорядники: Г.Болотова, І.Бутич, Н.Грабова, О.Купчинський, Д.Пельц, Г.Сорока. – Львів, 2001. – 733 с.

³ Михайло Драгоманов: автожиттепис / Упорядкування, вступ. стаття та добір ілюстрацій І.С.Гриценка, В.А.Короткого, М.В.Томенка. – К.: Либідь, 2009. – 444 с.

⁴ Гриценко І.С., Короткий В.А., Томенко М.В. “Людина земная з печаттю пророка...” // Там само. – С.76.

⁵ Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / Упоряд. А.Жуковський, відп. редактор П.Сохань. – К.: Інститут української археографії НАН України, 1994. – 286 с.

⁶ Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. – 2-е вид. Друковано в “Буковині” за рр. 1892–1893. – К., 1917. – 180 с.

Україну” було опубліковано також окремим виданням¹. Полемізуючи навколо літературних і політичних питань, програми національного розвитку, обидва автори одностайно відстоювали національну єдність Галичини з Наддніпрянщиною. Б.Грінченко, приміром, відкрито писав, що “всяка поміч українцям галицьким, буковинським чи угорським є поміч нам самим, нашій ціловкраїнській справі...”².

Серед видатних наддніпрянських діячів, що підтримували листовні стосунки з галичанами, була Леся Українка. У четвертому томі чотиритомника і в останніх томах (т.10–12) дванадцятитомного видання³, що побачили світ ще за радянських часів, містяться листи Лесі Українки до М.Павлика та І.Франка, а також переписка з О.Барвінським, М.Ганкевичем, В.Гнатюком, О.Маковеєм, В.Стефаніком. У листах переважно йшлося про літературні справи, національно-культурне життя по обидва боки Збруча тощо. В окремому збірнику⁴ були надруковані листи Лесі Українки та її матері Ольги Петрівни Косач до подружжя Івана й Ольги Франко, галичан О.Борковського, Омеляна Огоновського, О.Барвінського, В.Гнатюка, листи І.Франка до Олени Пчілки тощо. Епістолярна спадщина І.Франка, опублікована в 50-томному радянському виданні творів (т.48–50)⁵, містить інформацію про його зв'язки з наддніпрянськими вченими, письменниками і громадськими діячами М.Драгомановим та його дружиною Людмилою, Оленою Пчілкою, Ф.Вовком, О.Кониським, Б.Грінченком, М.Лисенком, Б.Познанським, П.Житецьким, А.Кримським, М.Коцюбинським, М.Сумцовим, С.Єфремовим, М.Старицьким, Є.Чикаленком та ін.

Неодноразово виходила друком переписка українських громадських діячів Наддніпрянщини, що мали тісні стосунки з галичанами: композитора Миколи Лисенка, письменника Михайла Коцюбинського та ін. Так, у збірнику “Листи” М.Лисенка⁶ опубліковано 550 листів, написаних ним

¹ Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну / Видане редакції “Народа”. – Коломия, 1894. – 199 с.; його ж. Листи на Наддніпрянську Україну. – 2-е вид. – Відень, 1915. – 114 с.

² Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. – 2-е вид. – С.123.

³ Українка Леся Твори: В 4-х т. – Т.4: Оповідання. Статті. Листи / Упоряд. та примітки К.Вишневської. – К.: Дніпро, 1982. – 438 с.; Українка Леся Зібр. творів: У 12-ти т. – Т.10: Листи (1876–1897) / Редактор тому М.Д.Бернштейн. – К.: Наукова думка, 1978. – 543 с.; Т.11: Листи (1898–1902) / Редактор тому Ф.П.Погребенник. – К.: Наукова думка, 1978. – 478 с.; Т.12: Листи (1903–1913) / Редактор тому В.Л.Микитась. – К.: Наукова думка, 1979. – 695 с.

⁴ Леся Українка. Документи і матеріали. 1871–1970 / Відп. ред. С.Д.Пількевич. – К.: Наукова думка, 1971. – 487 с.

⁵ Франко І. Зібр. творів у 50-ти т. – Т.48. Листи (1874–1885). – К.: Наукова думка, 1986. – 767 с.; Т.49. Листи (1886–1894). – К.: Наукова думка, 1986. – 811 с.; Т.50. Листи (1895–1916). – К.: Наукова думка, 1986. – 703 с.

⁶ Лисенко М.В. Листи / Авт.-упоряд. Р.М.Скорульська. – К.: Музична Україна, 2004. – 680 с., іл. *Див. також:* Лисенко М.В. Листи / Упорядкування, приміт. та коментарі О.Лисенка. – К.: Мистецтво, 1964. – 533 с. У збірці 1964 р. вміщено листи М.Лисенка до галичан О.Партицького,

упродовж 1867–1912 рр. до О.Партицького, А.Вахнянина, О.Барвінського, І.Франка, В.Шухевича тощо. 22 листи М.Лисенка до В.Шухевича, О.Барвінського, К.Паньківського, І.Франка, М.Менцинського та до НТШ у Львові побачили світ у “Записках НТШ” 1993 р.¹. Серед листів, що увійшли до чотиритомного збірника “Листи до Михайла Коцюбинського”², була вміщена кореспонденція О.Барвінського, В.Бирчака, В.Гнатюка та ін. Листування М.Коцюбинського з галицькими діячами публікувалося вже раніше. В.Гнатюк надрукував у 1914 р. отримані від нього листи з власною передмовою³, переписка між двома діячами тривала понад 14 років. 60 листів М.Коцюбинського до галичан І.Белея, І.Франка, О.Барвінського, В.Лукича-Левицького, К.Паньківського, А.Чайковського та ін. у 90-х рр. XIX – на початку XX ст. побачили світ у статті М.Возняка⁴.

У 1997 р. вийшов збірник документів і матеріалів про життя та діяльність видатного історика і громадського діяча В.Антоновича⁵, який доклав чимало зусиль для утвердження українофільських настроїв у Галичині. У першому томі надруковано його мемуари, листування з Олександром Барвінським (два листи в 1891 р., по одному – в 1900 і 1901 рр.), Ф.Вовком (14 листів російською мовою 1880–1897 рр.), М.Грушевським (1889–1900 рр.) та ін., статтю О.Барвінського про заснування кафедри історії України у Львівському університеті, вміщену в “Записках НТШ” (1925 р., т.СХLI–СХLIII) тощо. До другого тому увійшла переписка з М.Драгомановим, стаття М.Кордуби про зв’язки В.Антоновича з Галичиною передруком із журналу “Україна” (1928 р., кн.5) та ін. Листування прихильника драгоманівських ідей на Наддніпрянщині С.Подолінського, що проявляв інтерес до Галичини, з М.Бучинським, М.Драгомановим та ін. опубліковано у збірнику документів про його життєвий шлях і діяльність⁶.

І.Микити, А.Вахнянина, Олександра Барвінського, І.Франка, В.Лукича та ін., написані протягом 1867–1912 рр.

¹ Із невідомого листування Миколи Лисенка з галичанами // Записки НТШ. Праці музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – Т.СХХХVI. – С.244–264.

² Листи до Михайла Коцюбинського. – Т.1: Айхельбергер – Гнатюк / Упорядкування та коментарі В.Мазного. Вступ. стаття В.Шевчука. – К., 2002. – 368 с.; Т.ІІ: Горошовський – Іткін. – Ніжин, 2002. – 344 с.; Т.ІІІ. – Карманський – Мочульський. – Ніжин, 2002. – 480 с.; Т.ІV. – Науменко – Яновська. – Ніжин, 2002. – 400 с.

³ Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка (З передмовою і поясненнями В.Гнатюка). – Львів, 1914. – 167 с.

⁴ Возняк М.С. До зв’язків М.М.Коцюбинського з Галичиною // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І.Франка. – Львів, 1940. – Т.І. – С.149–202. (С.167–202).

⁵ Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упорядники: В.Короткий, В.Ульяновський. – К.: Заповіт, 1997. – Т.1. – 448 с.; Т.2. – 448 с.

⁶ Подолінський С. Листи та документи / Упорядкування Р.Сербина, Т.Слюдикової. – К., 2002. – 422 с.

Окремо хотілося б виділити епістолярну спадщину П.Куліша, що була дуже великою (збереглося не менше трьох тисяч його листів), включаючи переписку з галицькими діячами, з якими він активно підтримував зв'язки, передусім у 1860-х рр. Однак через своєрідне табу на Кулішеву творчість у радянській літературі переписка видатного українського письменника і громадського діяча в більшості залишається невідомою для дослідників і широкого загалу. Нещодавно почалося видання Кулішевих листів у 10-ти томах¹. Вибрані листи П.Куліша побачили світ 1984 р. у діаспорі², окремі з них були написані до галицьких адресатів протягом 1858–1896 рр. (Я.Головацького, Олександра і Володимира Барвінських, І.Пулюя, М.Павлика).

Цікавий матеріал можна почерпнути з листування багатолітнього дослідника наддніпрянсько-галицьких зв'язків, громадського діяча кінця ХІХ – початку ХХ ст. К.Студинського, що зберігається в ЦДІАЛ України й налічує майже 6 тисяч листів, з яких 710 було відібрано для публікації в збірнику³. “Піднесення престижу і світового імені української науки, – підкреслюється в передмові до збірника, – одна з провідних ідей, якою жив і для якої працював К.Студинський усе своє життя”⁴. Серед наддніпрянських адресатів, що писали К.Студинському, в цьому збірнику вміщено листи Ф.Вовка, О.Катренка та ін. Окремим виданням надруковано листи М.Грушевського до К.Студинського після приїзду наддніпрянського історика до Львова в 1894 р. (310 листів з особистого архіву К.Студинського (до 1932 р.) зберігаються в ЦДІАЛ України)⁵. Науковий інтерес викликає також опубліковане листування М.Грушевського у львівський період його діяльності⁶.

Особисте листування українських діячів по обидва боки австро-російського кордону в ХІХ – на початку ХХ ст. відображає справжні думки й ідеологічні переконання авторів. У листах адресанти, як правило, висловлювали свою національно-політичну орієнтацію через особливості мови, правопису. Так, народовці використовували живу народнорозмовну мову, писали фонетичним правописом, “кулішівкою” з 1860-х рр.

¹ Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. – К.: Критика, 2005. – Т.І: 1841–1850 / Упоряд., комент. О.Федорук, підгот. текстів О.Федорук, Н.Хохлова, відп. ред. С.Захаркін. – 648 с.; Т.ІІ: 1850–1856 / Упоряд., комент. О.Федорук, відп. ред. В.Дудко. – 2009. – 670 с.

² Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Редакція Ю.Луцького. Передмова Ю.Шевельова. – Нью-Йорк – Торонто, 1984. – 326 с.

³ У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / Упоряд. О.В.Гайова, У.Я.Єдлинська, Г.І.Сварник. – К.: Наукова думка, 1993. – 768 с.

⁴ Там само. – С.9.

⁵ Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / Упоряд., археогр. передм. Г.Сварник, вступ. стаття Я.Дашкевича. – Львів – Нью-Йорк, 1998. – ХХ + 268 с.

⁶ Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г.Бурлака, ред. Л.Винар. – Київ – Нью-Йорк – Париж – Львів – Торонто, 1997. – 399 с.; Листування Михайла Грушевського. – Т.ІІ / Упоряд.: Р.Майборода, В.Наулко, Г.Бурлака, І.Гирич; ред. Л.Винар. – Київ – Нью-Йорк, 2001. – 412 с.

(хоч, правда, частина народівських видань друкувалася етимологічним правописом), пізніше з'явилася “драгоманівка”, яку вживали прихильники ідей М. Драгоманова. Водночас русофіли тяжіли до макаронічного “язичія”, деякі з них – навіть до використання російської мови. Для багатьох листів була притаманна емоційність, відверте висловлювання своїх думок, що дозволяє скласти уявлення про роль наддніпрянських українофілів у еволюції української національно-політичної свідомості в Галичині. Однак переписка містить суб'єктивне відображення світу, подана в ній інформація нерідко потребує уточнення.

Помітний інтерес викликає мемуарна література, що подає відомості про характер національного руху в Галичині, особливості й динаміку взаємин між галицькими і наддніпрянськими діячами. Серед галичан другої половини ХІХ – початку ХХ ст. залишили спогади Олександр Барвінський¹, Анатоль Вахнянин², Євген Олесницький³ та ін. Зокрема, у спогадах педагога, історика, громадсько-політичного діяча Олександра Барвінського (у двох частинах), які автор писав з 1915 р. аж до своєї смерті в 1926 р., розповідь було доведено до квітня 1907 р. О. Барвінський висвітлював діяльність галицьких народівців та їх зв'язки з наддніпрянськими громадівцями О. Кониським, П. Кулішем, М. Лисенком, В. Антоновичем, П. Житецьким, Орестом Левицьким, М. Стариць-

¹ Барвінський О. Спомини з мого житя. – Част.І (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів в 60-их рр. ХІХ ст. з додатком переписки Ст. Новаковича, М. Лисенка і П. Куліша). – Львів, 1912. – 336 с.; Част.ІІ (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів від 1871–1888 рр., з додатком споминів про М. Лисенка). – Львів, 1913. – 406 с.; Спомини з мого житя. – Частини перша та друга / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. – Нью-Йорк – Київ: Смолоскип, 2004. – 528 с.; його ж. Спомини з мого життя / Упор. А. Шацька; коментар Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський. – Нью-Йорк – Київ: ВД “Стилос”, 2009. – Т.ІІ, част.ІІІ та ІV. – 1120 с. Рукописні спомини Олександра Барвінського зберігаються в його особистому фонді 135 у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (од. зб. 1–54).

² Вахнянин А. Спомини з житя (Посмертне виданє) / Зладив К. Студинський. – Львів, 1908. – 138 с. “Спомини з житя” А. Вахнянина К. Студинський надрукував також у львівській газеті “Руслан” 1908 р. невдовзі після його смерті (*початок публікації див.: ч. 35 від 13 (26) лютого*).

³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – Львів, 1935. – Ч. 1: 1860–1890. – 252 с.; Ч. 2: 1890–1897. – 124 с.; Олесницький Є. Сторінки з мого життя // Діло. – Львів, 1934. – Ч. 280. – 19 жовтня – Ч. 352. – 30 грудня; 1935. – Ч. 1. – 1 січня – Ч. 91. – 7 квітня (у рубриці “Фейлетон “Діла” містилася 61 публікація в 1934 р. і 42 – у 1935 р.). Спогади Є. Олесницького двічі друкувалися в незалежній Україні, *див.: Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Передрук з видання 1935 р. з додатковими матеріалами. – Стрий, 2007. – 384 с.; Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Упоряд.: М. М. Мудрий, Б. О. Савчик; авт. вступ. ст. О. Г. Аркуша; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий. – Львів: Вид-во ЛОБФ “Медицина і право”, 2011. – 432 с. Останнє львівське перевидання спогадів Є. Олесницького вийшло в 2011 р. з ґрунтовними примітками, коментарями, покажчиками тощо, на початку книги вміщена обшерна стаття О. Аркуші про його громадсько-політичну діяльність під красномовною назвою “Найсильніший інтелект з-поміж політичних діячів Галицької України” (с. 15–129). *Детальніше див.: Райківський І. Спогади Євгена Олесницького – важливе джерело до вивчення історії Галичини австрійського періоду // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2011. – Ч. 18–19. – С. 408–411.**

ким, К.Михальчуком, Т.Рильським та ін. В об'ємному додатку до першої частини спогадів він помістив листування з С.Новаковичем, М.Лисенком і П.Кулішем, а другу – завершив невеликими спогадами про М.Лисенка, з яким познайомився 1867 р. у Львові, та листами від нього. “Його спогади – це соборницька національна візія розвою українського руху”¹, – справедливо писалося у вступному слові до книжки О.Барвінського, перевиданої в 2004 р.

Нещодавно вийшли друком великі за обсягом третя і четверта частини мемуарів “Спомини з мого життя”, повний текст яких побачив світ уперше². У спогадах відображено політичне і культурне життя Галичини передусім у 1888–1894 рр., напередодні й під час проведення польсько-української угоди, контакти між собою галицьких і наддніпрянських діячів. Спогади громадського діяча, педагога, журналіста і композитора А.Вахнянина були видані посмертно в 1908 р. На жаль, автор писав їх, на прохання свого зятя К.Студинського, на схилі віку і не встиг завершити (довів лише до 1874 р.). У спогадах висвітлювалося зародження і розвиток українофільства в Галичині зусиллями народовської течії в 1860–1870-х рр. А.Вахнянин брав активну участь у народовському русі й описав крізь призму власного бачення знайомство з наддніпрянсько-українською літературою і наукою, спілкування з відомими громадівцями (П.Кулішем, Є.Милорадович та ін.), видавничу і культурно-освітню діяльність народовців тощо.

Громадсько-політичний і просвітницький діяч, адвокат Є.Олесницький був одним із лідерів народовців, пізніше – Національно-демократичної партії, послом до Галицького сейму і віденського парламенту, підтримував жваві зв'язки з Наддніпрянщиною, що знайшло відображення на сторінках його спогадів. Позитивно, що книжка хронологічно охоплює великий період: від дитячих і юнацьких років автора в 1860-х рр., коли він зацікавився українофільством (за його словами, народовський часопис “Правда” у Львові з 1867 р. був для нього спочатку “трохи незрозумілим” і до поезій Т.Шевченка “не міг відразу ... привикнути”)³, аж до кривавих “баденівських виборів” 1897 р. до парламенту, які засвідчили гостроконфліктність українсько-польських стосунків у краї. Отже, читач крізь призму поглядів активного учасника подій бачить еволюцію національно-політичної свідомості, зростання сили українського руху, що на зламі ХІХ–ХХ ст. виступив під гаслом державної самостійності й

¹ Винар Л., Гирич І. Вступне слово // Барвінський О. Спомини з мого життя. – Нью-Йорк – Київ, 2004. – С.12.

² Барвінський О. Спомини з мого життя / Упор. А.Шацька; коментар Б.Янишина; ред. Л.Винар, М.Жулинський. – Нью-Йорк – Київ: ВД “Стилос”, 2009. – Т.ІІ, част.ІІІ та ІV. – 1120 с.

³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя // Діло. – 1934. – Ч.288. – 27 жовтня. – С.2, 3.

соборності України. Передчасна смерть Є.Олесницького в 1917 р. не дала змоги завершити спогади, матеріал обривається на 1897 р.

Цінну інформацію для дослідження почерпнуто зі спогадів галицьких діячів різної політичної орієнтації: народовця Тита Реваковича¹, радикала, засновника українського січового руху Кирила Трильовського “З мого життя”², свідчення сучасників про І.Франка³. Автор “України irredent-и” Ю.Бачинський залишив короткі спомини про своє недовге спілкування з М.Драгомановим: особисту зустріч у Відні 1891 р. і переписку в 1894 р.⁴. Відомий митець, письменник і публіцист Корнило Устиянович – автор споминів⁵, що містять інформацію про поширення російського панславізму, особисті враження від участі в громадському житті Галичини. К.Устиянович, син відомого поета Миколи Устияновича, еволюціонував від панславістських ідей до свідомого українського патріотизму.

Серед діячів русофільської орієнтації написав спогади Богдан Дідицький⁶, присвятивши їх видатним “малорусам” В.Антоновичу й А.Будиловичу. Він подав власне бачення розвитку національного руху в Галичині з позицій “племенного единства со всѣмъ прочимъ русскимъ міромъ”, що були підтримані автором ще в 1849 р. під час “весни народів” (хоч у книзі містилися прихильні відгуки про творчість І.Котляревського, Т.Шевченка та ін.)⁷. Б.Дідицький, зокрема, розкрив свою участь у редагуванні “Зорі Галицької”, русофільського часопису “Слово”, позицію в “азбучній війні” 1859 р. Особливий інтерес викликають його розповіді про спілкування з відомими діячами різних ідейних напрямків, приїжджими з Росії – С.Гогоцьким, Ф.Лебединцевим, В.Кельсієвим, В.Антоновичем тощо.

Свій погляд на досліджувану проблему міститься у спогадах українських діячів Наддніпрянщини. Інформацію про перше знайомство і контакти М.Драгоманова з Галичиною дають його “Австро-руські спомини

¹ Мудрий М. “Згадки з життя свого і своєї родини”: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття // Записки НТШ. – Львів, 2006. – Т.СCLII. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С.708–762 (Додаток. С.745–762). Спогади Т.Реваковича зберігаються у відділі рукописів ЛННБ ім. В.Стефаника.

² Трильовський К. З мого життя. – Київ – Едмонтон – Торонто, 1999. – 279 с.

³ Іван Франко у спогадах сучасників / Упоряд. О.І.Дей та Н.П.Корнієнко. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – 596 с.

⁴ Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова // Вістник Союзу визволення України. – Відень, 1915. – Ч.23–24. – 15 серпня. – С.11–14.

⁵ Устиянович К. М.Ф.Раевській и російській панславізмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого. – Львовъ, 1884. – 86 с.

⁶ Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкого. – Часть I: Где-шо до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. – Львовъ, 1906. – 98 с.; Часть II: Взглядъ на школьное образование Галицкой Руси въ XIX ст. – Львовъ, 1908. – 98 с.

⁷ Там само. – Ч.I. – С.6.

(1867–1877)” (автограф зберігається в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України, м. Київ), що неодноразово передруковувалися в різних виданнях¹. Нещодавно вийшли спогади про М.Драгоманова найбільш знаних його соратників – від рідних і близьких до політичних опонентів². Спомини М.Грушевського висвітлюють різні сторони його діяльності, зв’язки з галичанами, що почалися ще до приїзду до Львова в 1894 р.³. Громадський діяч, меценат української культури Євген Чикаленко був автором спогадів⁴, у яких розповів про своє перебування в Галичині та знайомство з І.Франком, М.Косом, К.Паньківським, С.Федаком та ін., враження від спілкування з місцевою інтелігенцією. У “Споминах про давнє минуле” історика і громадського діяча Дмитра Дорошенка⁵ висвітлювався період становлення українського національного руху на Наддніпрянщині на початку ХХ ст. (до 1914 р.). Автор звернув увагу на свої зв’язки з галицькими діячами, особисті розмови з І.Франком тощо.

Спогади одного з лідерів Революційної української партії (далі – РУП), пізніше – Української соціал-демократичної спілки Миколи Галагана⁶ містять відомості про його поїздку до столиці Галичини восени 1907 р., контакти з місцевими діячами, зокрема з багатолітнім членом управи ідейно близької в краї Української соціал-демократичної партії Левом Ганкевичем. У спогадах громадсько-політичного діяча, письменника і науковця Олександра Лотоцького⁷ містилися згадки про Галичину, взаємини наддніпрянських українофілів із кряянами (під час “нової ери” на початку 90-х рр., спільне відзначення ювілею І.Котляревського в 1903 р. та ін.). До 150-ліття від дня народження вченого, громадівця Федора Вовка в 1997 р. вийшла документальна збірка⁸, в якій було надруковано його спогади, що частково стосуються Галичини. Науковий інтерес викликають мемуари ряду інших діячів, що брали

¹ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877) // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1970. – Т.2. – С.151–288; Михайло Драгоманов: автожиттєпис. – К., 2009. – С.131–314 *та ін.*

² Михайло Драгоманов у спогадах / Укл. І.С.Гриценко, В.А.Короткий. – К.: Либідь, 2012. – 312 с.

³ Грушевський М. Спомини / Публікація С.Білоконя // Київ. – 1988. – №9. – С.115–149; №10. – С.131–138; №11. – С.120–137; №12. – С.116–139; 1989. – №8. – С.103–154; №9. – С.108–149; №10. – С.122–158; №11. – С.113–155.

⁴ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – Львів, 1925. – Част.ІІ. – 139 с.; Чикаленко Є. Спогади (1861–1907): Документально-художнє видання / Передмова: В.Шевчук. – К.: Темпора, 2003. – 416 с.

⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – К.: Темпора, 2007. – 272 с.

⁶ Галаган М. З моїх споминів (80-ті роки до світової війни). – Львів, 1930. – Част.І. – 204 с. *Сучасне перевидання див.:* Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): Документально-художнє видання / Передмова Т.Осташко, В.Соловійова. – К.: Темпора, 2005. – 656 с.

⁷ Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава, 1932. – Част.1. – 288 с.; 1933. – Част.2. – 488 с.

⁸ Федір Кіндратович Вовк (1847–1918). Дослідження, спогади, бібліографія. До 150-ліття з дня народження вченого / Редактор М.Антонович. – Нью-Йорк, 1997. – 382 с.

активну участь в українському національному русі на Наддніпрянщині, зокрема Катерини Антонович, другої дружини історика В.Антоновича, син якого Дмитро був серед засновників РУП¹, тощо.

Ідейні погляди галицьких і наддніпрянських діячів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. знайшли відображення в щоденниках (записах індивідуального характеру про події, факти, враження від пережитого) та в автобіографіях. Так, “Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р.” В.Антоновича містять коротку інформацію про перебування наддніпрянського історика в Галичині протягом березня – травня 1880 р.². Цікавий матеріал почерпнуто з щоденника М.Грушевського, що охоплював київський період 1886–1894 рр., до його приїзду в Галичину³, та з автобіографії⁴. Автобіографія М.Драгоманова⁵ висвітлювала його взаємозв’язки з Галичиною, де видатний український діяч уперше побував улітку 1873 р. по дорозі з Європи в Росію. Інтерес до національного руху в Галичині він проявляв до кінця свого життя. “Автобіографічна замітка” М.Драгоманова і “Додаток” до неї, російськомовні оригінали яких зберігаються в ЦДІАЛ України (ф.663), уперше були опубліковані М.Павликом у 1896 р.⁶, пізніше кілька разів перевидавалися⁷. У згаданому виданні 2009 р. “Михайло Драгоманов: автожиттєпис” містяться також “Австро-руські спомини” і спогади “Два учителі”, бібліографія М.Драгоманова.

Погляд на Галичину одного з лідерів київської “Старої громади” Олександра Кістяківського – ідейного прихильника поміркованого крила громади, на відміну від “молодих” громадівців, “політиків” (ідейних прихильників М.Драгоманова), дає уявлення його опублікований щоденник⁸. Він охоплює складний для українського руху період 1874–

¹ Антонович К. З моїх споминів. – Вінніпег, 1967. – Част.3. – 127 с.

² Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. // Антонович В. Твори. Повне видання. – К.: Видавництво ВУАН, 1932. – Т.І. – С.285–301 (313 с.).

³ Грушевський М.С. Щоденник (1886–1894 рр.) / Підготовка до видання, передне слово, упорядкування, коментарі і післямова Л.Зашкільняка. – К., 1997. – 264 с. Щоденник був виявлений у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (ф.401), з деякими додатками в ЦДІАК України (ф.1235).

⁴ Грушевський М.С. Автобіографія. Друкується, як рукопис. – К., 1926. – 31 с.

⁵ Драгоманов М. Автобіографія. – К.: Герольд, 1917. – 62 с.

⁶ Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / Зладив і видав М.Павлик. Коштом Українців. – Львів, 1896. – 442 + ХІ с.

⁷ Драгоманов М.П. Автобиографическая заметка. Добавление к “Автобиографической заметке” (...) // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1970. – Т.1. – С.39–79 (у цьому ж виданні (т.2) є вибрані листи М.Драгоманова до галичан); Михайло Драгоманов: Документи і матеріали. 1841–1994. – Львів, 2001. – С.143–163, 175–182; Михайло Драгоманов: автожиттєпис. – К., 2009. – С.77–130.

⁸ Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874–1885). У 2-х томах / Упор. В.С.Шандра, М.І.Бутич, І.І.Глизь, О.О.Франко. – Т.1: 1874–1879. – К.: Наукова думка, 1994. – 648 с.; Т.2: 1880–1885. – К.: Наукова думка, 1995. – 584 с.

1885 рр. – напередодні і перше десятиліття після антиукраїнського Емського указу в Росії. У щоденнику міститься інформація про національно-культурне й політичне життя галицьких русинів-“малоросів”, яких автор вважав невід’ємною частиною загальноукраїнського простору. Зокрема, О.Кістяківський подав враження від львівського народовського часопису “Діло”, який намагався регулярно читати, описав своє перебування у Львові 1882 р., розмови з Є.Желехівським, братами Олександром і Володимиром Барвінськими, К.Сушкевичем, Омеляном Огоновським, І.Шараневичем та ін.

Цінний матеріал, звідки можна почерпнути інформацію про Галичину та діяльність українофілів очима російського суспільства, дають “подорожні листи” Василя Кельсієва, що подорожував краєм у 1865–1866 рр. (вони публікувалися в петербурзькій газеті “Голось”)¹. У передмові до своєї книжки В.Кельсієв зауважив, що для російської громадськості південноукраїнська Галичина залишається практично невідомою, писав про неї як “забытый и забытый край русской земли...”². Водночас він критично висловлювався про галицьке українофільство, обстоював русофільські погляди (за його словами, “собираніе Земли Русской... – инстинктъ Русскаго Народа”), вважав, що галичани дуже ідеалізують Росію, “ждуть не дождутся, когда Галичина станетъ русскою”³. Характерно, що “листи” В.Кельсієва були перевидані в 1976 р. за кордоном прихильниками “русского единства”⁴, яких не бракує і сьогодні. Щоденник міністра внутрішніх справ Росії Петра Валуєва, автора сумнозвісного циркуляру 1863 р., що хронологічно охоплює 1861–1876 рр. – період піднесення громадівського руху та антиукраїнських репресій царизму, дає уявлення про ставлення офіційної влади до українофільства⁵.

У цілому ознайомлення з листуванням і мемуарною літературою сприяло усвідомленню духу історичної епохи безпосередньо через сприйняття й переживання конкретних людей, сучасників подій. Однак вони як джерела суто особистого, індивідуального походження не позбавлені фактичних неточностей, суб’єктивізму, надмірної емоційності, що вимагало співставлення їх з іншими видами джерел. Це дало змогу

¹ Галичина и Молдавія. Путевыя письма Василя Кельсієва. – СПб., 1868. – 351 с.

² Там само. – С.ІІ, ІІІ.

³ Там само. – С.143, 162, 163.

⁴ Галичина и Молдавія. Путевыя письма Василя Кельсієва (СПб., 1868) / Второе издание. – 1976. – V + 351 с. У передмові до книги В.Кельсієва, перевиданій українофобським “Карпаторусским литературным обществом” у США, писалося про нібито “сфабрикованное австро-поляками пану-краинство...” (с.І).

⁵ Дневник П.А.Валуєва министра внутренних дел. – В 2-х т. – Т.І. 1861–1864 гг. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 422 с.; Т.ІІ. 1865–1876 гг. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 588 с.

значно розширити межі наукової розвідки, встановити достовірність подій в історичній ретроспективі, більш глибоко розкрити обрану тему.

Періодика та неперіодичні видання. Важливим джерелом інформації для дослідження є періодичні й неперіодичні видання другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Періодична преса містила відомості про розвиток українського національного руху, польсько-українські стосунки в Галичині тощо. Основну увагу звернуто на галицьку пресу, що почалася виданням першої української газети “Зоря Галицька” (“Зоря Галицька”) у Львові. Вона була заснована як друкований орган Головної руської ради і вже в першому номері 15 травня 1848 р. заявила про окремішність розділеного між двома державами руського, “малоруського” (українського) народу. Щоправда, після поразки революції склад редакції, мова та ідейний напрямок газети неодноразово змінювалися (виходила до 1857 р.). Під час “весни народів” 1848–1849 рр. виходили ще три львівські часописи “руською” мовою – “Dnewnyk ruskij” (“Дневникъ рускій”), що друкувався кирилицею і латинкою, “Новини” (“Новини”) і “Пчола”, але вони були недовговічними. Історичне тло досліджуваних подій допоміг відтворити “Галичо-руській вѣстникъ” (“Галичо-руський вістник”) – урядовий часопис для галицьких русинів (1849–1867 рр.), що виходив спочатку у Львові, а з 1850 р. – у Відні як “Вѣстникъ для русиновъ Австрійской державы” (“Вістник для русинів Австрійської держави”).

Видавнича діяльність у Галичині значно активізувалася внаслідок конституційних реформ, демократизації суспільного життя в Габсбурзькій монархії в 60–70-х рр. ХІХ ст. Народовські видання “Вечерниці” (1862–1863 рр.), “Мета” (1863–1865 рр.), “Нива” (1865 р.), “Русалка” (1866 р.), “Русь” (1867 р.), “Правда” (1867–1898 рр., з перервами, до виходу “Діла” – провідний орган народовців, загальноукраїнська трибуна літературного й наукового життя), “Діло” (з 1880 р., з початку 1888 р. газета друкувалася щоденно), “Зоря” (з 1880 р., перейменована в 1898 р. у “Літературно-науковий вістник”), “Батьківщина” (заснована в 1879 р.), “Денниця” (1880 р.) та ін. давали уявлення про належність галицьких русинів до самостійної української нації як у мовно-культурній, так і в політичній сфері. У народовській пресі регулярно друкували свої твори наддніпрянські громадівці-українофіли, загальноукраїнський характер мали львівські журнали “Правда” і “Зоря”. Під ідейним впливом М. Драгоманова з-за кордону, “молодих” громадівців Наддніпрянщини в підавстрійській Галичині виходили радикальні часописи “Громадський друг” (1878 р.), “Народ” (1890–1895 рр.) та ін., що намагалися поєднати національну ідею й соціалістичні постулати, пропагували “громадівський соціалізм”.

На відміну від часописів українофільського спрямування, русофільська преса в Галичині – газети “Слово” (1861–1887 рр.), “Русская рада” (1871–1912 рр.), “Галичанинъ” (1893–1913 рр.) тощо вважали місцеве руське населення частиною всеруського простору, причому в тій спільноті визнавалося окреме існування “малоруського” масиву. Щоправда, ступінь цієї окремішності розумівся по-різному, аж до ототожнення галичан із росіянами. Русофіли використовували в своїх виданнях, як правило, макаронічне “язичіє”, в окремих випадках вживали навіть російську літературну мову (наприклад, у журналі “Семейная бібліотека” в 1855–1856 рр. та ін.). Складовою українського національного руху в краї були “русини польської нації” – особи з двоступеневою русько-польською ідентичністю, що мали власну пресу. Зокрема, увагу привернув часопис “Sioło”, “присвячений справам народним українсько-руським”. Він друкувався у Львові польською мовою в 1866–1867 рр. під редакцією П.Свенціцького (вийшло чотири номери). З політизацією українського руху та утворенням політичних партій на зламі ХІХ–ХХ ст. галицька преса інформувала про ставлення галицького політикуму до ідеї української національної єдності (“соборності”).

Інформацію про національний рух можна отримати з галицьких видань, що займалися поширенням української національно-політичної свідомості в маси. Так, науковий інтерес викликають календарі народовського товариства “Просвіта”, що регулярно видавалися у Львові в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст.¹ Як історичний документ використано неперіодичні наукові й літературні видання в Галичині українською мовою. Особливу роль відіграла “Руська історична бібліотека” – серія праць з української історії, здебільшого в перекладах, усього побачило світ до 1904 р. 24 томи. “Бібліотека” почала виходити в 1886 р. з ініціативи і під редакцією О.Барвінського, в першому томі містилася праця Степана Качали “Коротка історія Русі”².

На сторінках “Записок НТШ” у Львові, що виходили з 1892 р. і з переїздом М.Грушевського до Галичини перетворилися в фундаментальне видання українознавчого характеру, періодично друкувалися не лише наукові дослідження, а й джерела з історії наддніпрянсько-галицьких зв’язків ХІХ – початку ХХ ст. Як відомо, в статті К.Студинського (1901 р., т.ХІІІ) була вміщена кореспонденція галицького історика Д.Зубрицького з українськими і російськими вченими протягом 1840–

¹ Див., наприклад: Календарь товариства “Просвѣта” на рѣкъъ звичайный 1881 / Уложивъ В.Лукичъ. – Львѣвъ, 1880. – XL + 80 + XX с. Бібліографічний покажчик видань львівської “Просвіти” австрійського періоду див.: Головата Л., Суц Л., Бербека О. Товариство “Просвіта” у Львові (1868–1939): Покажчик видань. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – Львів, 2008. – 520 с.

² Качала С. Коротка історія Русі // Руска історична бібліотека. – Тернопіль, 1886. – Т.І. – 168 с.

1853 рр. М.Возняк подав листування П.Куліша в 90-х рр. з галицьким радикалом М.Павликом (1928 р., т.СXLVIII). К.Студинський у цьому ж номері опублікував частину багатолітньої Кулішевої переписки з галичанами, що почалася в 1858 р., зокрема з Я.Головацьким, редакцією львівського часопису “Мета”, Д.Танячкевичем, А.Вахнянином, К.Сушкевичем тощо. У додатку до статті К.Студинського в “Збірнику філологічної секції НТШ” 1930 р., в якій було проаналізовано багатолітні взаємини П.Куліша з галицьким фізиком І.Пуллюєм, міститься листування обох діячів у 1870–1886 рр. І.Франко надрукував у “Записках НТШ” (1898, т.ХХVI) частину Кулішевої переписки з галичанами 1870–1871 рр., що була опублікована ним у “Киевской старине” в жовтні 1898 р.

Редакція “Записок НТШ” друкувала також спогади відомих діячів, що дають уявлення про особливості українського руху, утвердження ідеї національної єдності в Галичині. Так, І.Франко присвятив матеріал своєму давньому товаришу, з яким брав участь у радикальному русі, Остапу Терлецькому на вшанування його пам’яті¹. У спогадах міститься інформація про ідейний вплив на галичан М.Драгоманова, контакти самого І.Франка з місцевими народовцями і наддніпрянськими громадівцями в середині 1880-х рр. тощо. Як історичний документ публікувався виступ учасника київської громади П.Житецького на Шевченкових роковинах 1887 р. у дусі наддніпрянсько-галицького єднання².

Першоджерела з досліджуваної теми публікувалися на сторінках “Літературно-наукового вістника”, що виходив у Львові в 1898–1939 рр. У журналі в 1923 р. (т.ЛXXIX, кн.ІІІ), як відомо, були надруковані матеріали з листування М.Драгоманова з галичанином В.Навроцьким, а також листи наддніпрянського письменника, вченого і громадського діяча Бориса Грінченка до редакції львівської газети “Діло”³. Значний науковий інтерес викликають опубліковані спогади громадсько-політичних діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст., у яких знайшли відображення взаємини двох “гілок” українського руху: з одного боку, наддніпрянців Дмитра Дорошенка (про відкриття пам’ятника І.Котляревському в Полтаві 1903 р.)⁴, Євгена Чикаленка (про наддніпрянсько-український рух у

¹ Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали д-ра Івана Франка // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т.І, кн. VI. – С.1–64.

² З історії київської громади. Промова Павла Житецького на Шевченкових роковинах. (З його посмертних паперів) // Там само. – Львів, 1913. – Т.СХVI. – С.177–189.

³ Возняк М. З перших років письменської діяльності Б.Грінченка // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1926. – Т.ХС, кн. V. – С.60–65.

⁴ Дорошенко Д. Свято Котляревського в Полтаві 30 серпня 1903 року (Сторінка зі спогадів) // Там само. – 1923. – Т.ЛXXXI, кн. XI. – С.239–246.

90-х рр. XIX ст.)¹, його дочки Ганни Чикаленко (про зв'язки Є.Чикаленка з Галичиною)² та ін., а, з другого, галичан Олександра Барвінського (про початки літературної творчості І.Нечуя-Левицького та його знайомство з галичанами)³, Степана Смаль-Стоцького, одного з лідерів “національного відродження” на Буковині (про роки свого навчання у Львівській академічній гімназії та інтерес учнівської молоді до культурного життя Наддніпрянщини)⁴ тощо.

Інтерес до національного руху в Галичині виявляла українська преса Наддніпрянщини. Усупереч цензурним переслідуванням у Росії інформація про наддніпрянсько-українські видання і навіть примірники часописів регулярно поширювалися в краї. Серед використаних у дослідженні видань був перший український літературно-науковий місячник “Основа”, що виходив у Петербурзі в 1861–1862 рр., політична і літературна газета під редакцією київської громади “Кіевській телеграфъ” (“Киевский телеграф”) у 1875–1876 рр.⁵, історико-етнографічний і літературний журнал “Кіевская старина” (далі – “Киевская старина”) в 1882–1906 рр. та його продовження “Україна” (1907 р.). У наддніпрянських часописах публікувалися матеріали про особливості національного життя галичан, що давали уявлення про етнічну єдність українських (руських, “малоруських”) земель по обидва боки австро-російського кордону. І.Франко опублікував у журналі “Киевская старина” 1898 р. (т.LXIII) листування П.Куліша з відомим галицьким народовцем Володимиром Барвінським у першій половині 1871 р. У короткій передмові І.Франко зауважив, що це лише невелика частина багаторічної переписки П.Куліша з братами Барвінськими, яка випадково потрапила йому в руки. Опубліковані Кулішеві листи стосуються трьох сюжетів: друкування “Псалтиря”, заснування фонду для підтримки національно-культурного руху галицьких русинів і планового видання літературного альманаху. Водночас було вміщено кілька листів Володимира Барвінського до П.Куліша⁶.

¹ Чикаленко Є. Уривок із споминів. 1890–1900 р. // Там само. – 1924. – Т.LXXXIII, кн.VI. – Червень. – С.129–144; Кн.VII–IX. – Липень – вересень. – С.257–284; Т.LXXXIV, кн.X. – Жовтень. – С.58–64 та ін.

² Чикаленко Г. Матеріали до біографії Євгена Чикаленка (З нагоди річниці смерті) // Там само. – 1930. – Т.СII, кн.VI. – С.510–523.

³ Барвінський О. Почини письменської творчості Івана Нечуя-Левицького // Там само. – 1926. – Т.LXXXIX, кн.III. – С.233–238.

⁴ Смаль-Стоцький С. “И.Оньшкевича Руска Бібліотека” (1877–1927) // Там само. – 1927. – Т.XCIV, кн.IX. – С.55–61.

⁵ Окремі статті, що друкувалися в газеті “Кіевський телеграфъ”, вийшли окремим виданням: Выдумки “Кіевлянина” и польскихъ газетъ о малорусскомъ патриотизмѣ. – К., 1874. – 90 с.

⁶ Миронъ. Переписка Кулиша съ Володиміромъ Барвинскимъ въ первой половинѣ 1871 г. – С.83, 84.

Цікаву інформацію про національний рух у краї під кутом зору співвідношення “Галичина – Наддніпрянина – Росія” можна почерпнути з тогочасної російської періодики. Російський історик, професор Московського університету М.Погодін, що підтримував стосунки з галицькими діячами, був редактором і видавцем науково-літературного журналу “Москвитянинь” (1841–1856 рр.). Часопис став виразником ідеології офіційної народності, в якому публікувалися матеріали, присвячені не лише Росії, а й слов’янській тематиці, включаючи окремі відомості про Галичину. Інформація про Галицьку Русь, національне життя краян у контексті їх взаємозв’язку з Малоросією-Україною і ширшим панруським світом містилася в російських журналах другої половини ХІХ ст. (“Русский вѣстникъ” М.Каткова (М., 1856–1887 рр.), “Вѣстникъ Европы” (С. Пб., 1866–1918 рр.), “Русская старина” (С. Пб., 1877–1918 рр.), “Галицко-русскій вѣстникъ” (С. Пб., 1894 р.), газеті “Москва” (1867 р.) та ін.), що свідчило про ставлення російської інтелігенції до українського руху. Причому автори публікацій, як правило, критично ставилися до українофільства, виступали за “общерусское единство”. Водночас помірковані заяви про самотність “малоруської” літератури, мовно-культурну єдність між наддніпрянцями і галичанами, зокрема відомого російського вченого О.Піпіна¹, мали відгомін серед тогочасної української інтелігенції².

Питання наддніпрянсько-галицьких взаємин знайшли відображення в періодичних виданнях “Україна” і “За сто літ”, що виходили під редакцією М.Грушевського в Києві у 1920-х рр. Так, у науковому журналі “українознавства” “Україна” 1929 р. (кн.36) Ф.Савченко надрукував кілька листів галичан І.Вагилевича, Д.Зубрицького, О.Ливчака та ін. до наддніпрянського вченого і громадського діяча О.Бодянського. У короткій передмові наголошувалося, що листування характеризує кілька етапів “взаємовідносин галичан з Москвою”, на перших порах у 1840-х рр. свідчило “виключно про літературно-науковий зв’язок і духовні інтереси між двома країнами”³. Серед документів з архіву П.Куліша на сторінках журналу було вміщено великий лист письменника до галичанина Омеляна Огоновського (1889 р.)⁴. Іншим разом у 1926 р. (кн.2–3)

¹ Пыпинъ А. Малорусско-галицкія отношенія. Замѣтка // Вѣстникъ Европы. – СПб, 1881. – №1. – С.407–410; його ж. Споръ между южанами и сѣверянами. Вопросъ о малорусскомъ языкѣ // Там само. – 1886. – №4. – С.744–776 та ін.

² Михальчукъ К.П. Открытое письмо къ А.Н.Пыпину, по поводу его статей въ “Вѣстн. Евр.” о спорѣ между Южанами и Сѣверянами. (Къ исторіи отношеній къ Украинству представителей прогрессивной части русскаго образованнаго общества). – К., 1909. – 76 с.

³ Листи Галичан до Бодянського / Подав Ф.Савченко // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1929. – Кн.36. – Вересень. – С.85.

⁴ З Кулішевого архіву / Подав Ол.Дорошкевич // Там само. – 1924. – Кн.4. – С.83–88.

журнал повністю помістив відповідь М. Драгоманова рецензентові львівського часопису “Діло” на публікацію його “Австро-руських споминів”, що викликали критичну оцінку серед галицьких народовців. Частина цієї відповіді редакція “Діла” надрукувала в 1890 р. (ч.144, 146, 150, 155)¹. М. Возняк подав у журналі “Україна” (1926, кн.5) недруковані листи М. Драгоманова до галичан Я. Окуневського, М. Павлика, І. Белея й редакції “Діла”, І. Франка та ін.

Редакція журналу “За сто літ”, що друкував матеріали з громадського і літературного життя України XIX – початку XX ст., приділяла увагу наддніпрянсько-галицьким взаєминам, утвердженню ідеї української національної єдності. Ф. Савченко подав листування Я. Головацького з О. Бодянським в 1843–1876 рр.², що було видано, як уже зазначалося, окремою брошурою. К. Студинський опублікував переписку М. Драгоманова з В. Навроцьким протягом 1872–1877 рр.³. Вона більш повна, ніж публікація М. Возняка в “Літературно-науковому вістнику” 1923 р., містить 33 листи В. Навроцького (з 23 березня 1872 р.) і М. Драгоманова (з 30 березня того ж року). Обидва діячі перестали листуватися в жовтні 1877 р. Наддніпрянський вчений А. Степович надрукував матеріали з щоденників Григорія Галагана⁴ – громадського діяча з Лівобережжя, мецената української культури. Знайдені серед архіву Г. Галагана, “замітки” початку 1870-х рр. були написані “на зразок щоденника, головним чином торкаються Галичини і галицьких справ...”. Як записки інтимного характеру, стверджував А. Степович, “для себе”, вони “додають досить яскраву сторінку до біографії” самого Г. Галагана, є цінним джерелом для аналізу ставлення наддніпрянської інтелігенції до Галичини⁵. Цікавий матеріал для дослідження дають спогади революціонера-народника українського походження В. Дебагорія-Мокрієвича про М. Драгоманова⁶, громадських діячів із Наддніпрянщини С. Русової⁷ та М. Беренштам-Кістяківської¹, що згадували про Галичину.

¹ Драгомановъ М. Одповѣдь рецензентови “Дѣла” на III и IV выпуски моихъ “Австро-руських споминів” (Листы въ редакцію “Дѣла”) // Дѣло. – 1890. – Ч.144. – 27 червня (9 липня). – С.2; Ч.146. – 30 червня (12 липня). – С.1, 2; Ч.150. – 5 (17) липня. – С.1; Ч.155. – 11 (23) липня. – С.2.

² Листування Я. Головацького з О. Бодянським (1843–1876) / Подав Ф. Савченко // За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – Харків – Київ, 1930. – Кн.V. – С.121–169.

³ Студинський К. Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким (З початків соціалістичного руху в Галичині) // Там само. – К., 1927. – Кн.I. – С.83–153.

⁴ До кійво-галицьких зв’язків початку 1870-х рр. (З щоденників Г. П. Галагана) / Подав А. Степович // Там само. – Харків – Київ, 1930. – Кн.V. – С.183–191.

⁵ Там само. – С.183.

⁶ Дебагорій-Мокрієвич В. Из споминів про М. П. Драгоманова (з портретом В. К. Дебагорія-Мокрієвича) // Там само. – К., 1927. – Кн.I. – С.275–295.

⁷ Русова С. Мої спомини (рр. 1861–1879) // Там само. – К., 1928. – Кн.II. – С.135–175.

Таким чином, джерельну базу роботи склали насамперед неопубліковані документи вітчизняних і зарубіжних архівів, найбільш цінні з яких зберігаються у Львові та Києві, а також наукові, публіцистичні й художні твори тогочасних діячів, кореспонденція між ними, мемуарна література, періодична преса тощо. Особливе значення мають джерела особового походження, що не можуть претендувати на цілковиту об'єктивність і точність, однак вдало, колоритно, з перших вуст передають дух історичної епохи через сприйняття й переживання конкретних осіб. Залучений у процесі дослідження масив першоджерел характеризується достатньою повнотою і репрезентативністю. Найбільшу увагу для подальшого дослідження обраної теми необхідно звернути на Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка, відділ рукописів ЛННБ ім. В.Стефаника та ЦДАЛ України, що містять особисті фонди лідерів національного руху та українських національно-культурних і політичних організацій XIX – початку XX ст. (листування, особисті матеріали та ін.).

¹ Беренштам-Кістяковська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-х та початку 90-х років // Там само. – К., 1928. – Кн.ІІІ. – С.206–225.

§3. Концептуальні засади українського “національного відродження” (націотворення) ХІХ століття

Визначення терміну “національне відродження” (націотворення). ХІХ століття трактується у сучасній українській історіографії як доба “національного відродження”¹. У науковий обіг це поняття ввели представники вітчизняної історичної науки ХХ ст. (М.Грушевський, Д.Дорошенко, І.Крип’якевич та ін.), розуміючи під ним комплекс подій і явищ, пов’язаних із поширенням масового національного самоусвідомлення, пошвавленням і піднесенням українського руху, розвитком усіх галузей національно-культурного життя². Концепція “національного відродження” чи “національного пробудження” увійшла в нормативну історіографію з європейського лексикону ХІХ ст.³ і стала досить поширеною у світовому суспільствознавстві, особливо в останні десятиліття. У самій назві цього терміна міститься основна ідея: десь в історичному часі існувала нація, яка внаслідок несприятливих історичних умов занепала і прагне “відродитися”, це явище отримало вдалу назву “синдром сплячої красуні”⁴.

У дусі наукової концепції корифея вітчизняної історіографії М.Грушевського виникла примордіалістська версія історії національного руху (“примордіальний” означає “прадавній”, “споконвічний” тощо). Примордіалісти стверджують, що вже в епоху раннього середньовіччя східнослов’янські племена сформували окремий руський, тобто український народ, який утворив власну державу – Київську Русь. Однак після її розпаду український народ не зникає, а перебуває в бездержавному стані. Національний рух у ХІХ ст., з точки зору примордіалістів, був процесом “пробудження” чи “відродження” (передусім національно-культурного) українського народу після багатовікового занепаду, аналогічно до того, що проходив у часи, які передували Хмельниччині⁵. В основі примордіалістської течії – теза про прадавні корені й “при-

¹ Див., наприклад, книгу В.Сарбея “Національне відродження України” (К., 1999), що вийшла як окремий, 9-й том широко розрекламованої на державному рівні серії “Україна крізь віки”.

² Сарбей В.Г. Національне відродження України // Україна крізь віки: У 15-ти т. / За заг. редакцією В.А.Смоля. – К., 1999. – Т.9. – С.18.

³ У 1847 р. в П’ємонті виходив журнал італійською мовою “Відродження”. “Очевидно, його назва, яку взяв собі італійський національний рух, – стверджує Г.Касьянов, – стала першим прикладом застосування цього терміна щодо національного піднесення” (Див.: Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С.224).

⁴ Касьянов Г. “Націоналізація” історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія / За редакцією Л.Зашкільняка. – Львів, 2004. – С.70, 71.

⁵ Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) // Український історик. – 1971. – №1–2 (29–30). – С.5.

родність” сучасних націй¹. Відповідно до цього кожна людина як особистість несе в собі протягом усього життя почуття спорідненості з членами етнічної групи чи нації, почуття, корені якого – у місці народження, кровних зв’язках, релігії, мові та стилі міжособистісних і суспільних взаємин. Усе це “природне” для людини, закорінене в її підсвідомості, а не з’явилося внаслідок раціональної діяльності. Ця версія є домінуючою в сучасному українському суспільствознавстві. Існує декілька варіантів примордіалізму (соціально-біологічний, соціологічний), близькими до примордіалістських є концепції, які називають “переніалізмом” (від слова “постійний”, “вічний”, “довічний”)².

Водночас можна погодитися з думкою “модерністської” школи, яка виступає проти некритичного використання терміну “національне відродження”, більш влучно було б сказати “період націотворення”. “Якщо йдеться про “національне відродження”, то мається на увазі, що нація, яка відроджується, вже існувала як нація, – стверджує Г.Касьянов у книзі “Теорії нації та націоналізму”. – Тоді виникає питання, які параметри підтверджують її уявне існування в минулому: культурні, політичні, географічні, релігійні? Якщо виходити з того, що нації і націоналізм – явище модерного часу..., то існування “націй” (в модерному розумінні цього слова) в минулому стає проблематичним, як і термін “національне відродження”³. Альтернативою цьому терміну, який варто брати в лапки, підкреслюючи тим самим його умовність, учений вважає термін “націотворення”, оскільки і за змістом, і за формою українське “національне відродження” було саме творенням нації, і суб’єктивний чинник мав вирішальне значення для “започаткування” цього процесу”⁴. Дослідження Г.Касьянова стало першим систематичним викладом західних теорій нації і націоналізму, взяло на себе роль провідника і тлумача у лабіринті доволі складної наукової проблеми⁵.

¹ Сучасний історик А.Каппелер стверджує, що в примордіалістському розумінні історії “українська нація існувала ще в добу середньовічної Русі, а на думку деяких сміливих примордіалістів – навіть у доісторичні та стародавні часи”. Але українська (за тодішньою термінологією – руська, давньоруська) нація внаслідок несприятливих історичних обставин, “передусім через поневолення її іншими силами, тимчасово зникла з історії, заховалася або заснула. Наприкінці XVIII ст. так звані “національні будителі” розбудили її або відродили. Образ сплячої нації, яку розбуджують або яка відроджується, увійшов у національні дискурси, як “національне пробудження”, “національне просинання” або “національне відродження” і до сьогодні використовується в наративах національної історії” (Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація. Зауваги з теорії та історіографії // Україна. Процеси націотворення / Упор. А.Каппелер; пер. з нім. – К., 2011. – С.15, 16).

² Ісаєвич Я. Етнічне коріння української нації // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С.17, 22; Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С.85, 266.

³ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.224.

⁴ Там само. – С.295.

⁵ Проценко О. Знайомство з необхідністю, або систематизовані першоджерела // Український гуманітарний огляд. – К., 2000. – Вип.3. – С.43.

Сучасні історики-модерністи схильні вважати, що національні характеристики – мова, історична пам'ять, територія проживання, народні традиції – не були заданими наперед, а конструювалися самими національними діячами в модерну добу¹. Виникнення націй і націоналізму – не фатальна закономірність, а значною мірою випадковість, наслідок збігу цілої низки суб'єктивних (які переважали) та об'єктивних чинників, починаючи з другої половини XVIII ст. Нація є продуктом модерної епохи, що супроводжувався такими явищами, як капіталізм, Промислова революція, секуляризація суспільної свідомості тощо. Наявність нації свідчить про модерність відповідної спільноти. Модерністів умовно можна поділити на дві “інтелектуальні школи”. Перша робить наголос на економічних передумовах виникнення націй, у той час як друга більше уваги приділяє політичним та ідеологічним аспектам націотворення. Однією з модерністських версій була українська радянська концепція, за якою нація виникла в середині XIX ст. в результаті розвитку капіталістичних відносин. Взірцем для наслідування, вважають модерністи, стала європейська модель нації².

Суперечки між модерністами і примордіалістами мають, передусім, термінологічний характер, що не виключає пошук методологічного консенсусу³. В основному, розбіжності стосуються співвідношення об'єктивних і суб'єктивних чинників у процесі націотворення і, відповідно, питання про те, які з них стають вирішальними для існування нації. Уявна “модерністсько-примордіалістська, суб'єктивістсько-об'єктивістська” теорія, що могла б мати універсальне застосування, навряд чи можлива на практиці⁴. Водночас, за словами австрійського професора А.Каппелера, авторитетного дослідника в галузі націології, “за останні роки висловлено сумніви щодо абсолютизації формули “конструкція або винайдення нації”, з якою виступили модерністи. Вони вважали націю “не творінням, так би мовити, природи, а уявленою конструкцією, яку винайшли декілька інтелектуалів...”. Однак очевидно, що “будівничих нації не можна просто винайти, щоб вони з'явилися, потрібен запас культурних, здебільшого етнічних, традицій та накопичені протягом століть колективні спогади, ... архітектори (нації. – *І.Р.*) змушені використовувати готову цеглу, щоб звести національну будівлю, побудувати націю”⁵.

¹ Грицак Я. “Яких-то князів були столиці в Києві?..”: до конструювання історичної пам'яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки // Україна модерна. – 2001. – Ч.6. – С.77.

² Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.82.

³ Портнов А. Сучасна історіографія українського націотворення: кілька спостережень // Україна. Процеси націотворення. – С.40.

⁴ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.90, 91, 339.

⁵ Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація. Зауваги з теорії та історіографії. – С.16.

Найцікавіший варіант схеми, у якій примордіалістські аргументи співіснують з модерністськими, запропонував діаспорний дослідник І.Лисяк-Рудницький. Він вважав поняття “народ” (“етнічна одиниця”) і “нація” (“політична”) не тотожними, що означають суспільні явища різного “віку”. Народ, або етнічний колектив, за І.Лисяком-Рудницьким, – це “сукупність певних об’єктивних прикмет”, основа, “підбудова“, на якій формується нація, що “спирається на свідому волю її членів”¹. Щодо становлення української нації було виділено три фази: княжофеодальну (від Київської Русі до Люблінської унії), козацьку (XVII–XVIII ст.) та модерну (вона починається з “національного відродження” XIX ст.). У розвитку державності України, як і інших “неісторичних націй”, І.Лисяк-Рудницький вбачав брак тяглості, дисконтинуїтет. Така перерва в “національній” історії виникла не тільки після ліквідації “козацької України” в останній третині XVIII ст., а й після Люблінської унії 1569 р.² Саме з Люблінською унією вчений пов’язував кінець середньовічної доби і початок “ранньоновітньої” (до кінця XVIII ст.) та власне “новітньої” історії, у рамках якої відбулося “національне відродження”³.

І.Лисяк-Рудницький дав класичне визначення, що “центральна проблема в новітній українській історії – це постання нації, перетворення етнічноромовної спільноти на самосвідому політичну й культурну спільноту”⁴. Для цього, на противагу княжій і козацькій добі, вживався термін “модерна українська нація”. Відсутність “принципової різниці між модерними націями і етнічно-політичними спільнотами, які існували раніше”, зауважив також Я.Ісаєвич⁵. Відомий науковець і громадсько-політичний діяч першої половини XX ст. В.Старосольський у книзі “Теорія нації” писав, що будь-яка нація має об’єктивні характеристики, які, однак, є “тільки чинниками”, що в конкретно-історичних умовах “відродження націй” XIX століття “помогли національній свідомості витворитися, а разом се форми та символи, в яких вона проявляє себе”. В основі формування модерних націй, одночасно з утвердженням

¹ Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу і нації (Методологічні завваги) // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.11, 12; Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.270, 271.

² Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу і нації // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.1. – С.18, 21; його ж. Роля України в новітній історії // Там само. – С.145.

³ Лисяк-Рудницький І. Проблеми термінології та періодизації в українській історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.1. – С.43.

⁴ Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Там само. – Т.1. – С.147.

⁵ Ісаєвич Я. Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип.2. – С.3.

“сучасної демократії” була “ідея”, усвідомлення національного буття¹. Отже, якщо з *нацією* дослідники пов’язують етап свідомого будівництва національних держав і національних культур, то поняття *народу* означає реальну основу, що уможливила постання нації².

Елементи примордіалістської версії узгоджуються з модерністською в теоретичній конструкції про два різні типи націй – “домодерні” й “модерні”, що дає можливість “вписати” українську історію (як історію становлення нації) в європейський контекст. Відповідно, коли йдеться про формування “модерної” української нації, слід аналізувати історичні процеси в ХІХ–ХХ ст., коли ж йдеться про “домодерну” чи “ранньомодерну” націю – мова має йти про ХVІ–ХVІІ ст. Церковні рухи і козацько-селянські війни кінця ХVІ–ХVІІ ст. є “українською” аналогією загальноєвропейського процесу виникнення нової форми колективної ідентичності – національної свідомості, а “національне відродження” ХІХ ст. – її трансформації відповідно до нових умов та поширення цієї свідомості серед мас³. “Національне відродження” України ХІХ століття – частина більш загального процесу, що характеризувався поступовим переходом від середньовічного, аграрно-ремісничого до індустріального, освіченого і мобільного суспільства, з широкими політичними правами та економічною свободою для всього населення (а не лише для панівної верстви)⁴.

Витоки “національного відродження”. Концепт нації. Процес творення модерної української нації відбувався під впливом передових ідей із Заходу – Просвітництва, Французької революції 1789–1794 рр., романтизму. “Начало народне проломало собі дорогу ажъ за французької революції 1789 року, – писав часопис галицьких народовців “Мета” в 1863 р., – проломало воно собі дорогу зъ запада...”⁵. Ліквідувавши владу монарха і старої аристократії, Французька революція поклала початок епосі формування ідеї національної держави, що базувалася на славнозвісному принципі, сформульованому італійським революціонером Дж.Мадзіні: “кожній нації – (своя) держава”. Коли говорять про ХІХ століття як “епоху націоналізму”, то під словом “націоналізм” у широкому значенні розуміють ідеологію, націлену на утвердження націй

¹ Старосольський В. Теорія нації // Записки НТШ. Володимир Старосольський. 1878–1942. – Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 1991. – Т.210. – С.230, 260.

² Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації. – К., 2001. – С.51.

³ Грицак Я. Від редакції, або Що таке модерна історія України // Україна модерна. – 1996. – Ч.1. – С.5; Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.282, 286, 287.

⁴ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – К., 1996. – С.14, 15.

⁵ Руське питання // Мета. – Львів, 1863. – №3 (листопад). – С.210.

і національних держав¹. Серед глобальних подій у суспільно-політичному житті людства, що сприяли політичному оформленню націоналізму, можна відзначити також Американську революцію, яка передувала Французькій (Декларація про незалежність 1776 р., Конституція США 1787 р.).

У середньовічні часи простолюд проживав ізольовано у своїх місцевостях і пов’язував самоідентифікацію передусім з конфесійною приналежністю або підданством панові, монархові. За новим принципом геополітичної побудови Європи, носієм національної самобутності оголошувався увесь народ, а не панівна верства (згадаймо, як в абсолютистській Франції державність персоніфікувалась у королі, династії: “держава – це я”). Подібно до Французької революції під гаслом “свобода, рівність і братерство”, прикладом для інших національних рухів стала боротьба поляків за їхні національні права, що розгорнулася після поділів Польщі в останній чверті XVIII ст.² Становлення сучасних європейських націй стало епохальною зміною в розвитку людської цивілізації. Нація являла собою етнічну спільноту, історично сформовану в результаті взаємодії цілого комплексу чинників, серед яких вирішальне значення мають: спільна історична традиція (історичний міф), єдність мови, консолідуючий культурний та ідеологічний рух, ринкова економіка тощо³.

У відповідності з визначенням авторитетного британського вченого Е.Сміта, нація – це колектив людей, що “має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам’ять, спільну масову громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів”⁴. “...Нація і націоналізм, – писав він (1995 р.), – залишаються єдиною реальною основою для вільного това-

¹ Сарбей В.Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 1993. – №7–8. – С.3, 4 (Див. також: *Історія України. – 1997. – №3, 4, 5*); Лісовий В., Проценко О. Націоналізм, нація та національна держава // *Націоналізм: Антологія. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. 2-ге вид. / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К., 2006. – С.XIV, XIX.*

² Картунов О., Маруховська О. Головні віхи становлення зарубіжної етнополітичної думки // *Політологічні читання. – К., 1994. – Вип.4. – С.228, 232; Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.232, 233.*

³ У процесі історичного розвитку відбулася семантична еволюція поняття “нація” (від латинського *patio* – рід, плем’я). Так, у Стародавньому Римі це слово вживали щодо іноземців, що прибули з однієї й тієї ж географічної області. Пізніше “нацією” називали ту чи іншу студентську громаду в західнохристиянських університетах, що об’єднувалися за місцем походження, а з XVI ст. – знать і духовенство для підкреслення їх залежності від спільної мови і спільного історичного досвіду. “Концептуальна революція”, за висловом американської дослідниці Л.Грінфелд, відбулася після того, як слово “нація” почали застосовувати до всього населення країни (Грінфелд Л. Типи націоналізму // *Націоналізм: Антологія. – С.525, 526, 527; Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.31, 32, 38*).

⁴ Сміт Е. Національна ідентичність / Пер. з англ. П.Тарашука. – К., 1994. – С.23.

риства держав у сучасному світі”¹. На фундаментальному рівні Е.Сміт розглядає націю як “духовну спільноту громадян”, а націоналізм – як форму “політичної релігії” зі своїми символами (прапор, гімн, герб та ін.)². Р.Брюбейкер стверджує, що місцем зародження національних держав і сучасного націоналізму стала Європа у XVIII ст., у модерному світі “статус нації всебічно інституційований у практиці держав та в роботі державних систем. Це світ, в якому нації широко, хоча і нерівномірно, присутні та діють як категорії соціального бачення та поділу”³. У новітній західній літературі, присвяченій націоналізму, утвердилося два розуміння нації: якщо в західноєвропейській моделі роль “національного ядра” відіграє рівність політичних прав (“громадянська” модель нації), то у східній, у тому числі українській, така роль відводиться мові й народним звичаям (“етнічна” модель)⁴.

Дослідники виділяють об’єктивні (ті, що піддаються спостереженню й опису – особливості поведінки, мови, фольклору та ін.) і суб’єктивні ознаки існування кожної конкретної нації, в їх числі є домінуючі, характерні саме для цієї нації чи груп націй. Однак не існує “рецепту”, що визначає чітке співвідношення згаданих чинників, універсальна, “вичерпна” дефініція нації неможлива з огляду хоча б на відсутність якоїсь “ідеальної нації” у вигляді абсолютного феномена⁵. Наприклад, серед “об’єктивних” характеристик єдності нації мова стає малопродуктивною, коли йдеться про швейцарців (усередині єдиної нації існують чотири рівноправних мови), бельгійців (дві мови), і, навпаки, англійською мовою розмовляють принаймні у шести незалежних державах, населення яких вважає себе окремими націями, іспанською – у двадцяти тощо. Сербі і хорвати, англійці й американці, німці й австрійці, більшість народів Центральної і Південної Америки, арабського світу, хоч і розмовляють однаковими мовами, становлять різні нації. Не менш

¹ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Пер. з англ. М.Климчука і Т.Цимбала. – К., 2006. – С.205.

² Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Пер. з англ. Р.Фещенка. – К., 2004. – С.15, 133.

³ Брюбейкер Р. Переображений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Перекл. з англ. О.Рябова. – Львів, 2006. – С.11, 39.

⁴ Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття). – К., 1998. – С.199; Картунов О. Західні теорії нації. Плюралізм думок, дефіцит понять // Віче. – К., 1996. – №6 (51). – С.83.

⁵ Історик А.Каппелер справедливо наголошує, що “немає каталогу елементів, необхідних для кожного націотворення, таких як територія, назва, мова, релігія, первісні міти, спогади, політична та економічна єдність. Спосіб кладення цегли (для “будівництва нації”). – *І.Р.* теж може змінюватися... Щоправда, чинники території, мови й колективних спогадів відіграють більшу чи меншу роль майже у всіх випадках націотворення, так само й у випадку українців. ...Навіть якщо знайти об’єктивні чинники націотворення, це нічого не змінить у тому, що націотворення не можливе без суб’єктивного визнання належності до нації, без національної свідомості” (Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація. Зауваги з теорії та історіографії. – С.16, 17).

сумнівною є й інша “об’єктивна” характеристика – територія, коли йдеться, приміром, про нації з численними діаспорами або прикордонні території, заселені представниками різних націй. Євреї не мали спільної території проживання аж до 1948 р., до утворення держави Ізраїль. У сучасній Європі існує чимало націй, які століттями жили поруч в одних і тих же країнах і, здавалося б, повинні були сформувати об’єднану історичну пам’ять, але події минулого вони оцінюють по-різному¹.

Утім, існує одна суб’єктивна ознака, яка є, за словами Г.Касьянова, “вирішальною для існування нації ... у модерному розумінні цього слова. Різні дослідники називають її по-різному: “колективною солідарністю”, “почуттям спільності”, “щоденним плебісцитом”, “національною свідомістю” тощо, тобто йдеться про самоусвідомлення певної спільноти, яка знаходить своє вираження в терміні “нація”². Отже, визначальним для нації є не вибір певних ознак, а суб’єктивне відчуття її членами приналежності до однієї спільноти. Не випадково авторитетний фахівець із питань націології Б.Андерсон характеризує націю як “уявлену (виділено автором. – *I.P.*) спільноту”, яка є генетично обмеженою (не може бути рівнозначною людству) і суверенною (прагне отримати повну свободу і незалежність). Причому нація як спільнота, незважаючи на фактичну нерівність і експлуатацію, які там панують, завжди сприймається як братерство³. Українська нація, якщо користуватися терміном Б.Андерсона, була типовою “уявленою спільнотою” – перш ніж її реальні обриси з’явилися у політичному житті, їх витворив у своїй уяві інтелект національної еліти⁴.

Власне, через визнання проблематичності погляду на націю як на об’єктивну реальність, вважає Я.Грицак, пролягає водорозділ “між старою і новою науковими парадигмами”. Різниця між “своїм” і “чужим”, “нами” й “ними” не в останню чергу залежить від того, хто і як цей поділ уявляє або як про це пише⁵. Серед критеріїв розрізнення національності як групи людей, що мають одну чи більше спільних рис, канадський історик П.-Р.Магочій називає “певні спільні об’єктивні елементи”: територію (але не обов’язково державу), мову, історичну традицію, релігію, культурні цінності, етнографічні риси. Однак найважливішим є “не наявність чи відсутність усіх чи деяких вищезгаданих

¹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.40, 41.

² Там само. – С.54, 55.

³ Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – Друге, перероблене видання / Пер. з англ. В.Морозова. – К., 2001. – С.23, 24, 25.

⁴ Політична історія України. XX століття: У 6 т. – К., 2002. – Т.1: На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.). – С.15.

⁵ Грицак Я. Дилеми українського націотворення, або Ще раз про старе вино у нових міхах // Український гуманітарний огляд. – К., 2000. – Вип.4. – С.14.

рис, а, радше, усвідомлення членами групи факту наявності цих рис”, тобто суб’єктивний фактор. Люди не народжуються з національною ідентичністю, а набувають усвідомлення приналежності до певної національності, що є передусім результатом родинного виховання та шкільної освіти¹.

Історично розрізняють два типи націоналізму: насаджений державою (*state-imposed nationalism*) і натхненний інтелігенцією (*intelligentsia-inspired nationalism*). Перший походив згори, тобто від урядів уже наявних незалежних держав, що прагнули заручитися лояльністю своїх громадян (більш характерний для Західної Європи). Другий постав у багатонаціональних державах, де еліта поневолених народів – інтелігенція – утверджувала в суспільній свідомості мовно-культурну окремішність, що була ознакою спільної національної ідентичності (поширений більше на сході Європи)². Особливий вплив на національне пробудження слов’ян мали ідеї німецького філософа Й.Гердера, що обґрунтував специфіку “душі народу”, дав поштовх до “культурно-національного виокремлення”, чим зайнялися філологи, збирачі фольклору, історики. Український національний рух у ХІХ ст. можна віднести до інтелігентського типу³.

Становлення модерної української нації в руслі сучасних наукових підходів. Своєрідна переоцінка поглядів у західній гуманітарній науці відбулася з середини 80-х рр. ХХ ст., зокрема з появою праць авторитетних дослідників Б.Андерсона, Е.Гобсбаума та ін., що завдали серйозного модерністського удару по інтелектуальних позиціях примордіалізму. Так, у книзі Е.Гобсбаума під характерною назвою “Винайдення традиції” (вперше вийшла в 1983 р., неодноразово перевидавалася різними мовами) на багатому фактичному матеріалі обґрунтовано тезу, що “традиції часто винаходяться, ... особливо рясно вони з’являлися протягом тридцяти-сорока років перед Першою світовою війною”⁴. Пристосовуючи сучасні концепції націогенези до становлення модерної української нації, слід звернути увагу на ключове поняття – “національної свідомості” (усвідомлення своєї ідентичності в модерному світі).

Національна свідомість – це насамперед уявлення *про себе*, як про національну спільноту, про *націю*. Коли особистість вважає себе части-

¹ Магочій П.-Р. Народ нізвідки. Ілюстрована історія карпаторусинів / Переклад з англ. С.Біленький та Н.Кушко. – Ужгород, 2006. – С.17, 18.

² Магочій П.-Р. Історія України / Авторизований переклад з англ. Е.Гийдела, С.Грачової. – К., 2007. – С.306, 307, 308; його ж. Підкорення чи поглинання нації: українці Галичини під Габсбургами і радянською владою // Магочій П.-Р. Галичина. Історичні есе. – Львів, 1994. – С.75, 76.

³ Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007. – С.119, 120.

⁴ Гобсбаум Е. Масове традицієтворення: Європа, 1870–1914 рр. // Винайдення традиції / За редакції Е.Гобсбаума та Т.Рейнджера; пер. з англ. та наукове редагування М.Климчука. – К., 2005. – С.6, 303.

ною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної свідомості. Формування національної свідомості не було фатально детерміноване “історичною необхідністю”, складалося з серії закономірностей і випадковостей, що були тісно пов’язані з відповідними процесами в націй-сусідів. Романтично-націоналістична теза про те, що “покоління українського народу мріяли про незалежність і державність” є ідеологічним стандартом. Крім того, процес національного самоусвідомлення не був безперервним і розвивався не лише по “висхідній” лінії: у ньому спостерігалися паузи, періоди зворотного розвитку. Розглядаючи історію становлення національної ідентичності українців, треба чітко розрізняти ідентичність інтелігенції (яка піддається хоча б приблизному аналізу) й ідентичність мас (яку принаймні до епохи статистики і соціології проаналізувати важко, майже неможливо через обмеженість відповідних джерел)¹.

Отже, у формуванні поняття “українська нація” відіграли важливу роль “об’єктивні” ознаки, але в їхньому суб’єктивному втіленні, через самоусвідомлення. Провідну роль у національних рухах традиційно відіграє інтелігенція, що взялася до “національного пробудження”². Враховуючи несприятливі обставини (багатовікову територіальну роз’єднаність етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель, відсутність стандартизованої української літературної мови тощо), “будителям сплячої нації” в ХІХ ст. фактично довелося не стільки відроджувати, скільки заново конструювати її в уже якісно нових термінах, починаючи з головного – формування уявлення про себе як про націю, становлення національної свідомості в новочасному розумінні цього поняття, фактично – з творення “уявленої спільноти”, а не з її “відродження”³. Англійський дослідник проблем націй та націоналізму Е.Гелнер вбачав суть націоналізму в “нав’язуванні високої культури суспільству, в якому раніше серед більшості, а часом і всього населення панували культури низькі” (йдеться про кодифікацію народнорозмовної мови, розвиток національної літератури і культури тощо. – *І.Р.*). “Націоналізм, – писав він, – це політичний принцип, згідно з яким політична та національна одиниці мають збігатися”⁴.

¹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.283, 284.

² За словами П.-Р.Магочія, інтелігенція “пише історію і збирає звичаї певної етнічної групи, виробляє з її діалектів літературну мову, а відчуття спорідненості зі своїми односельцями, з жителями тієї самої долини, з людьми такого ж обряду обертає на свідомість єдності на ширшому, “національному” рівні”. (Див.: Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / Авторизований переклад з англ. – Ужгород, 1994. – С.10).

³ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.262, 263, 295.

⁴ Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / Пер. з англ. Г.Касьянова. – К., 2003. – С.29, 93, 94.

Процес українського національного самоусвідомлення відбувався поступово, серед місцевого населення в ХІХ ст. можна було зустріти осіб, що обирали не тільки українську (“малоруську”), а й польську чи російську ідентичність. Так, інтелектуальне середовище Наддніпрянщини спочатку визнавало кілька лояльностей або ідентичностей, тобто можливість цілком нормально бути водночас патріотично настроєним “малоросом” і росіянином, але на зміну цьому прийшла концепція єдиної ідентичності (бути або росіянином, або українцем)¹. Аналогічно в Галичині існувало угруповання з подвійною (українсько-польською) свідомістю – *gente Rutheni, natione Poloni* або “русини польської нації”². Я.Грицак якимось зауважив, що якби історичні обставини склалися по-іншому, то учень української школи міг би вчити як основний історичний предмет “Історію Польщі” або “Історію Росії” чи “Історію Малоросії”³. Отже, “національне відродження” не варто уявляти у формі єдино правильної української національної лінії, а як результат складної і суперечливої взаємодії різних національно-політичних орієнтацій, серед галичан – австрофільської, полонофільської, русофільської, українофільської. Поступово утвердилася і перемогла власне українська модель, усвідомлення національної єдності підавстрійських русинів із Наддніпрянською Україною у складі Російської імперії⁴.

Сучасні дослідники на аналітичному рівні розрізняють етнічну ідентичність і національну свідомість (яка є передусім політичною чи політизованою). Етноси – давніші колективні утворення (їх прикладами є ще первісні общини і племена, етногенез має власні, специфічні риси)⁵, під етнічною свідомістю з філософської точки зору передбачається розуміння індивідом власної приналежності до певної спільноти на рівні антитези “Ми–Вони”. Людина здатна на імунну реакцію щодо чужорідних культурних символів і цінностей, але цього замало для рефлексії свого

¹ Магочій П.-Р. Історія України. – С.309.

² Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації” в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 років // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2005. – Вип.39–40. – С.147.

³ Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року? // Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К., 2004. – С.21, 22; його ж. Руслан, Богдан і Мирон: три приклади конструювання ідентичності серед галицьких русино-українців // Україна модерна. – 2003. – Ч.8. – С.32, 33. В інтерв’ю польській пресі Я.Грицак нещодавно заявив, що на момент відкритої появи націоналізму в Галичині під час “весни народів” 1848 р. процес національної самоідентифікації не був достатньо ясний: “Було відомо, що будуть поляки, але хто інший ще – важко було передбачити. Існувала можливість, що будуть поляки і росіяни, але не було б тоді українців” (Hrycak J. Galicja, kuźnia tożsamości // Ukraina. Przewodnik Krytyki Politycznej. Z J.Hrycakiem rozmawia I.Chruślińska / Wstęp A.Michnik. – Gdańsk – Warszawa, 2009. – S.114).

⁴ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.1. – С.498.

⁵ Рудницька Т. Етнос. Нація. А коли ж – народ? // Віче. – 1996. – №2 (47). – С.94, 95.

“я”, усвідомлення спорідненості з певною культурою. Параметрами розрізнення виступають об’єктивовані культурні ознаки – одяг, мова, обряди, вірування тощо. Натомість національна свідомість полягає у самоусвідомленні рефлексивного характеру на рівні “Я–Сутність”, що можливо лише при наявності “високої” національної культури (зі стандартизованою мовою, “високим” мистецтвом, філософією, літературою тощо).

Як правило, дослідник “національного відродження” ХІХ ст. стикається не з чистими моделями свідомості, а з перехідними формами між етнічною та національною свідомістю¹. Якщо етнічна група співставляє себе з іншими і має усвідомити, ким не є в етнічному відношенні, то нація мусить визначитися стосовно самої себе². Усвідомлення цього приходило до галицько-української інтелігенції в ХІХ – на початку ХХ ст. поступово, що підтверджує листування тогочасних діячів. Так, галицький народовський діяч В.Навроцький писав М.Бучинському 12 квітня 1869 р., що галичани всюди, де тільки можна, презентують себе: “я не поляк”, замість того, щоб сказати: “я русин, ... дати ся пізнати, що я русин”³. Складовою формування сучасної української нації в Галичині стала зміна етноніму: нова самоназва “українець”, “український” витіснила стару – “русин”, “руський”.

Періодизація “українського відродження”: загальний аналіз. Порівняльні дослідження національних рухів у Центральній-Східній Європі виявили, що існують явні паралелі у процесі формування так званих “недержавних” (“неісторичних”) націй, які в ХІХ ст. не мали своєї державності та стійкої культурної традиції, з опорою на власну літературну мову, не зберегли репрезентативної провідної верстви як носія політичної свідомості. Українська новочасна нація формувалася у складних історичних умовах, коли етнічну територію було поділено між двома імперіями – Російською (до її складу увійшло близько 90 % земель і населення) та Австрійською. Серед подій, що позначили перехід до нової історичної епохи в останній третині ХVІІІ ст., були ліквідація козацької автономії, запровадження кріпацтва на Лівобережжі й Слобожанщині, завоювання чорноморського узбережжя і колонізація

¹ Попова Н., Фурса М. Національна культура і національна свідомість // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип.5: ПРОСФΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – С.505; Середа О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.200, 201.

² Грицак Я. Історія нації: продовження схеми Грушевського щодо української історії ХІХ–ХХ ст. // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій / За редакцією Я.Грицака, Я.Дашкевича. – Львів, 1999. – С.102.

³ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв’язків з Україною. – Харків – Київ, 1931. – С.375.

Півдня, поділи Польщі і перехід підвладних їй українських (“руських”) земель до Росії (Правобережжя) та Австрії (Галичина)¹.

В історіографії є різні думки стосовно того, що вважати верхньою межею “українського відродження”, за словами І.Лисяка-Рудницького, “українського ХІХ століття”, що “охоплює час приблизно 130 років”²: 1914 р., коли почалася Перша світова війна (І.Лисяк-Рудницький), 1917 р., що пов’язано з початком Української революції (В.Сарбей), 1921 р., тобто кінець визвольних змагань (О.Реснт). Останній (відомий вітчизняний історик) висловив думку про необхідність подовження хронологічних меж формування української національної свідомості, мотивуючи тим, що не можна розривати “цілісний процес нагромадження потенціалу української революції та, власне, його реалізацію у ході визвольних змагань 1917–1921 рр.”³. Як бачимо, точно визначити завершальну хронологічну межу “національного відродження” непросто, бо не існує чіткого вододілу між світовою війною і революцією в Україні: початок революційних подій у Російській імперії, створення Центральної Ради в 1917 р. не означало кінець війни, з іншого боку, воєнні дії на території України продовжувалися навіть після підписання мирного договору восени 1918 р. (наступного, 1919 р. вони набрали найбільшого розмаху).

Перша світова війна 1914–1918 рр. відкрила нову добу у світовій історії – зникнення з карти Європи династичних імперій і появи нових національних держав (деякі з них здобули незалежність раніше – Греція, Бельгія, Румунія, Болгарія, Сербія та ін.) з республіканським правлінням, у яких етнічні кордони більш-менш збігалися з політичними⁴. Однак в українській суспільно-політичній думці рубіжною подією стало формулювання на зламі ХІХ–ХХ ст. ідеї “соборної” України, тобто національної державності України в межах етнічних земель (тарасівці, Ю.Бачинський, М.Міхновський та ін.)⁵. “Безперервний і всесторонній підйом” у розвитку українського руху (І.Лисяк-Рудницький) розпочався з 1890-х рр., що дає підстави виокремити зазначений відрізок історичного часу як окремий період. Українська інтелігенція на межі століть досягла самодостатнього ступеня політичної організованості, “в цей період, – стверджує Ю.Левенець, – найдоцільніше досліджувати... дже-

¹ Лисяк-Рудницький І. Зауваги до проблеми “історичних” та “неісторичних” націй // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.1. – С.33; його ж. Проблеми термінології та періодизації в українській історії // Там само. – С.43.

² Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в ХІХ столітті // Там само. – Т.1. – С.197.

³ Реснт О.П. Деякі проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: стан і перспективи наукової розробки // Український історичний журнал. – 2000. – №2. – С.9.

⁴ Грицак Я. Нарис історії України. – С.102.

⁵ Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці. – С.15, 16, 19; Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.263, 264.

рела формування та еволюції тих інтелектуальних сил, які творили українську державницьку ідеологію”¹.

Ідея національної єдності (соборності) українського народу остаточно викристалізувалася на зламі XIX–XX ст.². Однак саме бачення соборності з плином часу та відповідно до суспільно-політичних колізій на теренах України змінювалося³. Під терміном “українська соборність” на перших порах розумілося об’єднання в одне ціле українських етнічних територій, етнотериторіальна, духовно-культурна єдність як підґрунтя для національної державності. Поняття “соборність” після здобуття Україною державної незалежності в сучасних умовах (після 1991 р.) набуває ще й суспільно-консолідованого виміру, тобто мається на увазі соціокультурна та міжетнічна консолідація суспільства, співдружність усіх людей, незалежно від національності, віросповідання, соціального походження в межах Української держави⁴.

Періодизація українського “національного відродження” ґрунтується на трифазній моделі (“А”, “В”, “С”), розробленій наприкінці 1960-х років чеським істориком М.Грохом⁵ для “недержавних” народів у XIX ст., що стала популярною серед дослідників національного руху в останній час⁶. На думку М.Гроха, в Центрально-Східній Європі проживали спільноти у складі багатоетнічних монархій, що не мали своєї державності, традицій “високої культури” (або вона була придушена), вираженої у власній літературній мові, мали неповну соціальну структуру, як правило, без суспільної “верхівки”. Учений визначив цей тип націо-

¹ Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття). – К., 2001. – С.11. Див. також: Коляда І.А. Формування етносоціальної свідомості українського народу наприкінці XIX – на початку XX ст.: історіософський аспект // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. XI. – С.27.

² Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – С.37.

³ Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади... – С.438, 439.

⁴ Горбань Т.Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті XX ст. // Український історичний журнал. – 2005. – №6. – С.95, 101; Адамович С. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. – Івано-Франківськ, 2009. – С.6, 7.

⁵ Див.: Hroch M. Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. – Prag, 1968. – 171 s.; ejusd. Obrozeni malých evropských národu. – Praha, 1971. – 116 s.; ejusd. Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations / Translated by V.Fowkes. – Cambridge, 1985. – 220 p.; ejusd. Evropská národní hnutí v 19 století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národu. – Praha, 1986. – 399 s.; ejusd. V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě. – Praha, 1996. – 212 s.; ejusd. Na prahu národní existence. Touha a skutečnost. – Praha, 1999. – 280 s. Польськокомовний переклад праці М.Гроха див.: Małe narody Europy. Perspektywa historyczna / Przekład G.Pańko. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 2003. – 168 s. (Dodruk 2008 r.)

⁶ Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999. – С.13, 14; Грицак Я. Українська революція 1914-1923: нові інтерпретації // Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К., 2004. – С.52.

нального розвитку як “відродження” “малої нації” (народу)¹. Відповідно до схеми М.Гроха, у розвитку національних рухів виділяють три фази чи стадії. На першій стадії (академічній або науковій, “збирання спадщини”) окремі вчені або ентузіасти зайнялися дослідженням різних сторін життя народу – фольклору й етнографії, мови, історії. Інтерес до наукового вивчення пояснювався патріотизмом просвітницького типу, любов’ю до місця проживання, що поєднувалася з прагненням пізнати недостатньо вивчене явище.

Друга стадія – організаційна, культурна або період активізації національної свідомості, що визначався творенням організаційної інфраструктури національного руху (культурних, просвітніх, наукових, спортивних та інших інституцій). На цьому етапі інтелігенція перестала вдовольнятися рамками наукового інтересу, “пішла в народ” для проведення культурницької діяльності, що сприяла поширенню національної свідомості. У зв’язку з ліквідацією феодально-кріпосницької системи національний рух розширив свою соціальну базу, патріотичне відродження почало охоплювати широкі маси, що потенційно становили основу “розбудженої” нації². Нарешті, на третій, політичній стадії відродження з утворенням партій, що висувують вимоги національної автономії або повної політичної самостійності нації, починається широка “мобілізація мас” під гаслами національного руху, формується партійно-політична структура суспільства. Зрозуміло, що цей поділ умовний, не виключає наявності в певних хронологічних рамках елементів тієї чи іншої стадії “національного відродження”³. М.Грох наголошував на поліваріантності проходження названих стадій різними народами, особливу увагу звернув на соціально-економічні фактори. За правління чеських комуністів істориком заборонялося включати в студії матеріали про “національне відродження” в Україні⁴.

Однак в останніх публікаціях посткомуністичного періоду М.Грох окремо згадує про українців-русинів у контексті аналізу національних рухів “малих народів”. Автор стверджує, що сучасна Україна з 45 млн. населення не є “малою державою”, але процес формування модерної української національної самосвідомості типологічно належить, без

¹ Hroch M. Małe narody Europy. Perspektywa historyczna / Przekład G.Pańko. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 2008. – S.7, 8, 9. Водночас М.Грох вважав, що у трьох великих народів (німців, італійців і поляків) не було державності, але існувала власна культурна традиція, свій правлячий клас, інтелектуальна й політична еліта, їх специфічний національний рух не вписувався в типологію “малих націй” (за винятком польського руху) (s.9, 10, 75, 76).

² Hroch M. Evropská národní hnutí v 19 století. – S.375.

³ Скульчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст. – Мельбурн, 1994. – С.37, 38.

⁴ Добржанський О. Національний рух українців Буковини... – С.14.

сумніву, до категорії “малих народів”, пройшов через три стадії¹. Дещо змодифікована грохівська модель найкраще відбиває як закономірності, так і особливості розвитку українського руху та може бути з успіхом взята на озброєння у конкретних дослідженнях². Цю схему високо оцінювали не лише західні науковці, а й колишня радянська історіографія, в якій говорилося про початок патріотичної діяльності інтелігенції, як правило, в одній з областей етнічної території, де були найбільш сприятливі для цього умови. Отже, було створено своєрідне “національне ядро”, в Австрійській імперії – це власне Хорватія з м. Загреб у хорватів, Крайна з м. Любляна у словенців тощо. В.Фрейдзон підкреслював особливе значення загальнонаціональної мови для націотворення в ХІХ ст., виділяв етносоціальні організми (“есо”), які в більшості випадків, якщо етнічна територія була розділена між різними державами, виявляли взаємне прагнення до об’єднання³. Водночас радянські історики звернули увагу на складність і малодослідженість проблеми періодизації формування модерних європейських націй⁴.

“Грохова схема трьох послідовних стадій “А”, “Б” та “В”, – стверджує Я.Грицак, – стала своєрідною азбукою для дослідників національних рухів у східноєвропейському регіоні”. Однак, на його думку, навряд чи варто застосовувати її в якості “вимірнювального інструменту для оцінки сили чи слабкості національних рухів. (...) Вона є радше формулою розвитку будь-якого масового руху (національного, соціалістичного, феміністичного тощо. – *I.P.*). Коротко кажучи, це формула політичної мобілізації мас під певну ідеологію”⁵. Дійсно, перед тим, як набрати масового політичного характеру, будь-який рух має пройти стадії вироблення ідеології та створення організаційної інфраструктури. Щодо трифазної моделі М.Гроха, стверджував Я.Ісаєвич, за якою модерні нації проходили етапи “збирання національної спадщини”, “культурного руху” та “політичного руху”, то вони на практиці співіснують. Так, на другому етапі відродження “збирання спадщини” не припиняється, коли надходить період “політичного руху”, то знову-таки продовжується “збір спадщини”, як і “культурний рух”. У третій фазі, “політичного руху” зацікавлення історичним минулим навіть інтенсифікується, за словами Я.Ісаєвича, “посилюється культ героїв, народ починає будувати

¹ Hroch M. *Małe narody Europy*. – S.27, 28.

² Єкельчик С. Пробудження нації. – С.43.

³ Фрейдзон В.И. Некоторые черты формирования наций в Австрийской империи // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: Исторический и историко-культурный аспект. – М., 1981. – С.45, 46, 47.

⁴ Мыльников А.С., Фрейдзон В.И. Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе в XVIII–XIX веках (закономерности, типология и периодизация процесса) // Вопросы истории. – М., 1987. – Ч.8. – С.73; Єкельчик С. Пробудження нації. – С.36.

⁵ Грицак Я. Страсті за націоналізмом. – С.53.

монументи” (аналогічно активізується культурно-просвітницька діяльність)¹.

Щоправда, Я.Ісаєвич, визнаючи слушність концепції М.Гроха щодо розвитку модерних націй, залишається прихильником “примордіалістської” школи, вважає, що модерні нації не настільки відмінні від етнічних формацій ранішого часу, щоб було неможливо називати одним терміном “давні і модерні спільноти”. “Головним фактором утворення нації” вчений вважає “події тисячолітньої давності, а не політичний рух кінця ХІХ ст., який сприяв консолідації, але аж ніяк не започаткував її”². Характерно, що схема історії українського “національного відродження” має спільні риси з періодизацією загальноросійського визвольного руху, розробленою в працях радянських дослідників³. І.Лисяк-Рудницький справедливо вважав, що ця схожість не була випадковим явищем, український національний рух розвивався в тісному взаємозв’язку із загальноросійським і польським рухами. “...Ми не зуміємо історично збагнути зародження новітньої української нації, якщо зосередимо увагу виключно на національному русі у вузькому значенні слова”, – писав він. – Тому необхідно враховувати “інші сили”, зокрема “діяльність українських віток різних “всеросійських” революційних організацій, починаючи з декабристів... Всі вони принесли свій вклад у формування модерної України”⁴.

Еволюція української національної свідомості логічно вписується в загальну модель розвитку національних рухів на Сході Європи ХІХ – початку ХХ ст. “Національне відродження” України слід розглядати як два потоки – однакові за змістом, паралельні за напрямком, приблизно одночасні в хронологічних рамках, але розмежовані територіально: один протікав на Наддніпрянській Україні під владою Російської імперії, а другий – на західноукраїнських землях у складі Австрійської (пізніше – Австро-Угорської) імперії⁵. “Територіальна нерівномірність” у процесі становлення модерної української нації дає навіть підстави говорити про

¹ Ісаєвич Я. Етнічне коріння української нації. – С.19.

² Там само. – С.19, 21, 22.

³ Революційно-визвольний рух проти самодержавства в Росії та на Україні ХІХ – початку ХХ ст. услід за В.Леніним радянські історики поділяли на три етапи: “дворянський”, започаткований діяльністю передових дворян і повстанням декабристів 1825 р.; “різночинський”, що продовжувався від аграрної реформи 1861 р. і був пов’язаний з виступом революційних народників; “пролетарський”, який тривав з 1895 р., коли засновано перший “Союз боротьби за визволення робітничого класу” та почалася підготовка до створення російської соціал-демократичної партії, до революції 1917 р. (Див.: Рудько М.П. Проблема періодизації історії революційно-демократичного руху в Росії та на Україні у світлі ленінської теоретичної спадщини // Український історичний журнал. – 1970. – №2. – С.40).

⁴ Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.1. – С.147.

⁵ Сарбей В.Г. Національне відродження України. – С.20.

“два українські націоналізми”¹. Однак “український рух, – переконує канадський історик українського походження С.Єкельчик, – залишався цілісним, монолітним явищем, різнилися тільки форми його прояву в різних умовах”. Свідченням цього була, зокрема, тісна співпраця (принаймні від початку 1860-х рр.) українофілів по обидва боки австро-російського кордону, сприйняття значною частиною галицького інтелектуального проводу наддніпрянців М.Драгоманова, В.Антоновича, П.Куліша як ідейних провідників, нарешті, чільне місце М.Грушевського в національному русі Галичини на зламі ХІХ–ХХ ст., що збереглося за ним після повернення на Наддніпрянську Україну².

Хронологічна схема відродження у вітчизняній і діаспорній історіографії. Грунтовний внесок у періодизацію українського “національного відродження” кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. зробили вітчизняні вчені, починаючи з М.Грушевського. Передусім “явищем ХІХ століття” М.Грушевський вважав ідею “народу або народности, як певної колективної індивідуальности, існуючої незалежно від територіяльних, політичних або конфесійних розмежувань, об’єднаної певними спільними рисами в сучасний період, спільністю пережитого в минулому, спільністю завдань і прагнень у майбутньому”³. Назвавши ХІХ століття в історії України добою “національного відродження”, вчений у статті, надрукованій в “Літературно-науковому віснику” за 1907 р., запропонував періодизувати його через призму розвитку “ідей націоналізму”, тобто в аспекті утвердження національної самосвідомості. Він поділив “українське ХІХ століття” на три стадії: першу доводив до кінця 40-х рр., другу – до 70-х, а третю вважав тоді ще не завершеною⁴.

Перша стадія, що закінчується утворенням Кирило-Мефодіївського товариства, отримала назву “провансальська” (від розташованого на території Франції регіону Прованс з відмінними від загальнофранцузьких культурою, мовою, менталітетом населення). Вона характеризувалася тим, що інтелігенція проявляла поглиблений, проїнятий ідеалізацією “української минувшини”, інтерес до прикмет народного побуту, етнографії та історії (“народних святощів”). На другій стадії (діяльність “братчиків” до і після їх арешту) відбулася “соціалізація українства”, кирило-мефодіївці “з ґрунту чистої естетики і антикварської етнографії перевели українство на підвалини соціально-політичні”, але зазнали

¹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.311, 312.

² Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини ХІХ століття. – К., 2010. – С.116, 117.

³ Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1989. – №1–3. – С.82.

⁴ Грушевський М. На українські теми. “О любви къ Отечеству и народной гордости” // Літературно-науковий вістник. – 1907. – Т.ХХХVІІІ. – Квітень – червень. – С.111, 112, 113.

урядових репресій. Передові представники інтелігенції мали на меті вирішення “соціально-економічних, соціально-політичних (чисто політична сторона його в сім часі (передостанній чверті ХІХ ст. – *І.Р.*) відступає на другий план) і культурно-соціальних завдань українства”¹. Третя стадія “українського відродження” почалася з 80-х рр. ХІХ ст., коли вирішення національного питання інтелігенція перевела “з утопічної всеслов’янської федерації на ґрунт реальних відносин”, боротьби за вільний розвиток “народу, нації у всій широті понять про національне життя”². Цю стадію можна назвати загальнонародною, виходячи з підкреслення М.Грушевським ролі в ній народу, хоч сам науковець не вживав цього терміну.

Зроблені вченим висновки лягли в основу періодизації українського “національного відродження” ХІХ ст., що була детальніше розроблена в працях низки діаспорних і сучасних вітчизняних істориків. І.Лисяк-Рудницький запропонував внутрішню періодизацію відродження, що в багатьох рисах збігається з концепцією М.Грушевського, але хронологічні рамки другої стадії продовжено на десятиліття, до 1880-х років. “Для цих трьох періодів пропонуємо наступні назви: шляхетська, народницька та модерністична епохи”, – писав він наприкінці 1950-х рр.³. Критерієм періодизації І.Лисяка-Рудницького стала зміна з часом провідної верстви національного руху. На першому етапі (до 1840-х рр.) провідну роль у русі відігравало дворянство козацького походження на Лівобережжі й “польсько-українська” шляхта на Правобережжі. Другий етап був характерний тим, що “на провідне місце суспільного життя вибивається демократична інтелігенція, опанована ідеєю “служіння народові”, у громадівському русі 60–80-х рр. скристалізувалася концепція про Україну як “етнічну національність”. На третьому ж етапі, починаючи з “братства тарасівців”, що виникло в період утворення “політичних партій та партійної диференціації”, “український рух від інтелігенції починає проникати в маси”⁴.

Свою хронологічну схему вчений побудував на основі розвитку підросійської України, але вона може бути застосована й до Галичини під австрійською владою. Так, “шляхетський” етап у “національному відродженні” Галичини характеризувався “гегемонією” греко-католицького

¹ Грушевський М. На українські теми. “О любви к Отечеству и народной гордости” // Грушевський М. Твори: У 50-ти томах. – Т.2. Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1914)”. – Львів, 2005. – С.28.

² Там само. – С.28, 29.

³ Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.1. – С.173–191; його ж. Структура української історії в ХІХ столітті // Там само. – С.193–202.

⁴ Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України. – С.184; його ж. Структура української історії в ХІХ столітті. – С.199.

духовенства. “Народницька” доба найбільш виразно проявилася в зародженні й розвитку народо-вського руху. Початок третьої, “модерністичної” епохи був пов’язаний з польсько-українською угодою першої половини 1890-х рр. Боротьба навколо “нової ери” сприяла кристалізації української спільноти в Галичині, спонукала місцеве громадянство перейти до свідомого політичного життя¹. І.Лисяк-Рудницький звернув увагу на “паралелізм історичних процесів у Східній та Західній Україні”. Щоправда, порівняно з Галичиною “ритм розвитку на Наддніпрянщині був більш уривчастий”, виникали перерви між етапами “національного відродження”. Так, “застій” у розвитку українського руху, що в 1880-ті рр. “немов потрапив у зимовий сон”, призвів до відчуження між молодим поколінням та “українофільськими батьками”. Натомість етапи “українського відродження” в Галичині “не були відмежовані чіткими гранями, ... зливалися в одну тяглу лінію”².

Вважаючи регіоналізм одним із головних чинників історії України ХІХ ст., І.Лисяк-Рудницький виділяє такі основні регіони, де розгорнувся національний рух: Лівобережжя, Слобожанщину, Південну (Степову) Україну та Правобережжя в Росії, а також Галичину й Буковину в Австрії (Кубанщина, Холмщина та Карпатська Україна (Закарпаття) “залишилися пасивні в націотворчому процесі”). Слобожанщина, й особливо Лівобережна Україна стали географічним ядром українського руху: “Жодна інша частина України не давала стільки національних провідників...”³. Найбільш характерною рисою в “національному відродженні” Галичини була “унікальна” роль Греко-католицької церкви. І.Лисяк-Рудницький писав, що, на відміну від Наддніпрянщини, “українство в Галичині творило вже до 1914 року зовсім скристалізовану спільноту”⁴. “...Тенденції розвитку всіх українських земель, – вважав він, – прямували до їхнього злиття в одне ціле”, а брак в Україні у ХІХ ст. “внутрішньої територіальної інтеграції являв собою вірну ознаку того, що української нації, в повному значенні цього слова, не існувало в той час”. Наголошуючи на співпраці Галичини і підросійської України в справі піднесення української національної самосвідомості, що дедалі посилювалася, вчений стверджував: “Галицький ґрунт був духово радше яловий. Ідеї, що служили надхненням для українського відродження в Галичині, майже без винятку походили з Наддніпрянщини”⁵.

¹ Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в ХІХ столітті. – С.199.

² Там само. – С.200.

³ Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії. – С.153, 154.

⁴ Там само. – С.157, 158.

⁵ Там само. – С.158, 159.

Перетворення Галичини в центр українського національного руху І.Лисяк-Рудницький пояснював кількома чинниками: по-перше, релігійною ситуацією, яка загострювала почуття національної окремішності, “віросповідання було простим і виразним засобом національної ідентифікації” (східний обряд чітко відрізняв українців від поляків, водночас зв’язок із Римом захищав їх від впливу російського православ’я); по-друге, конституційними змінами 1860–1870-х рр., що попри “проаристократичний ухил австрійської конституції та зловживання контрольованої поляками галицької адміністрації”, дали змогу “користати з найважливішої переваги – конституційної правової держави”; по-третє, допомогою, яку галичани отримували з Наддніпрянщини, особливо після Емського указу 1876 р., коли “для наддніпрянських українців... Галичина була притулком від царських переслідувань”. Імпульси з Великої України позбавили національний рух у Галичині вузького провінціалізму й забезпечили всеукраїнською ідеологією¹.

Історики О.Пріцак і Д.Решетар в англomовній статті у збірнику статей Гарвардського університету 1984 р. виділили п’ять стадій “національного відродження”, за історико-регіональним критерієм: 1) Новгород-Сіверська наприкінці XVIII ст., діяльність лівобережного шляхетства, з середовища якого вийшла “Історія русів”; 2) Харківська, куди віднесено землі Лівобережжя, на початку XIX ст. проявилася у відкритті Харківського університету, розвитку нової української літератури, услід за І.Котляревським; 3) Київська, після заснування “Університету св. Володимира”, що дало поштовх до політизації, прояви – кирило-мефодіївці та Т.Шевченко, журнал “Основа” і перші громади; 4) Женевська, започаткована в 1870-х рр. діяльністю М.Драгоманова за кордоном, український рух набув виразно політичного характеру; 5) Галицька, з утворенням перших українських партій, перехід до “самостійницької” програми². Щоправда, незрозуміло, чому автори, відзначивши роль Женеви у національному русі, не виокремили не менш важливі зарубіжні центри: Москву, Санкт-Петербург, Відень. Не зовсім переконливим у цій схемі є також виокремлення як самостійної стадії українського руху Новгород-Сіверської³.

Після тривалої перерви, зумовленої пануванням догматичної радянської історіографії, інтерес до проблеми руху українського “національного відродження” кінця XVIII – початку XX ст. в часі й просторі поно-

¹ Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Там само. – Т.1. – С.423, 424, 432.

² Pritsak O., Reshetar J. S. Ukraine and the Dialectics of Nation-Building // From Kievan Rus' to Modern Ukraine: Formation of the Ukrainian Nation. – Cambridge (Massachusetts), 1984. – P.30, 31, 33, 34; Скельчик С. Пробудження нації. – С.45, 46.

³ Сарбей В. Національне відродження України. – С.25.

вився в умовах політичної незалежності України¹. В.Сарбей услід за М.Грушевським та І.Лисяком-Рудницьким виділив три етапи “національного відродження”, які пропонував назвати: 1) дворянсько-шляхетським (з кінця XVIII ст. до середини 1840-х рр.); 2) різночинсько-народницьким (до кінця 80-х років XIX ст.); 3) загальнонародним (з 1890-х рр. до 1914 або 1917 р.)². У колективній монографії під редакцією В.Сарбея³ зроблено спробу узагальнити історію українського руху XIX – початку XX ст., насамперед, на Наддніпрянщині під владою Росії. У книзі міститься позитивна оцінка схеми М.Гроха для аналізу східноєвропейських національних рухів⁴. Національний рух у Галичині в дусі Грохівської моделі періодизував Ф.Стеблій: наукова стадія (1816–1847 рр.), організаційна або культурницька (1848–1860 рр.) і політична (1861–1914 рр.)⁵.

С.Єскельчик дав позитивну оцінку спробам періодизації українського “національного відродження” в працях діаспорних істориків старшого покоління, зробленої на основі різних критеріїв – І.Лисяка-Рудницького, що поклав в основу своєї схеми зміну “у ході часу провідної соціальної сили руху (“принцип поколінь”)", О.Пріцака та Д.Решетара, які намагалися “провести як провідний принцип його періодизації географічне місцезнаходження центру національного руху”. Щоправда, С.Єскельчик висловив, на наш погляд, слушне зауваження: чому в періодизації О.Пріцака і Д.Решетара остання, п’ята стадія – “Галицька”, що створює враження, нібито вона “тривала до 1917 р. Нам здається, однак, що після 1905 р. з легалізацією українських партій та появою україномовної преси цей центр знову повернувся до Києва”⁶. Грохівська модель розвитку національних рухів, за словами С.Єскельчика, “високо оцінюється як західними науковцями, так і колишньою радянською історіографією”, “дещо змодифікована ... з її академічною, культурною та політичною фазами” найкраще підходить для аналізу й періодизації українського національного руху⁷.

¹ Див.: Мельник Л.Г. Утвердження ідеї українського національного самовизначення (Кінець XVIII – початок XX ст.). – К., 1992. – 84 с.

² Сарбей В.Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 1993. – №7–8. – С.6, 11.

³ Нариси з історії українського національного руху. Колективна монографія / Відп. редактор В.Г.Сарбей. – К., 1994. – 189 с.

⁴ Там само. – С.162, 163.

⁵ Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип.2. – С.59.

⁶ Єскельчик С. Пробудження нації. – С.45, 46, 47.

⁷ Єскельчик С. Пробудження нації. – С.37, 123, 124; його ж. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX століття. – С.120, 121, 124. За словами С.Єскельчика, український національний рух XIX – початку XX ст. пройшов через “три стадії: 1) академічну (початковий інтерес до історії і культури свого народу, 2) культурну (створення еліти і поширення сучасної високої

Власну періодизацію “національного відродження” запропонувала І.Колесник, взявши за основу критерій зміни української політичної ідеології в ХІХ – на початку ХХ ст. Вона виокремила чотири періоди: реставраційний (1780-ті рр. – перша чверть ХІХ ст.); романтичний (1820–60-ті рр.); народницько-громадівський (1860–80-ті рр.); національно-політичний (1890-ті рр. – початок ХХ ст.)¹. Отже, в сучасній Україні існують різні підходи до періодизації українського національного руху імперського періоду, найбільш поширеною стала трифазна схема М.Гроха, що в загальних рисах співпадає з моделлю “національного відродження”, розробленою в працях вітчизняних істориків М.Грушевського, І.Лисяка-Рудницького та ін.

У вітчизняній історіографії періоду незалежності України “соціальне замовлення” полягає в легітимізації національно-державницьких вимог історичними аргументами. Серед останніх найвагомимим виглядає той, згідно з яким відповідна нація має якомога давніші історичні корені. Об’єктивно це сприяє популярності примордіалістської версії націотворення в українському суспільствознавстві, що збігається з позицією західних учених-примордіалістів (оформлення цієї течії на Заході було започатковане Е.Шилзом у середині ХХ ст.)². Людям, вихованим у системі радянських уявлень, очевидно, ближче позитивістсько-примордіалістське розуміння нації як історичної спільноти, об’єднаної територією, господарським ладом, культурою, звичаями, релігією, мовою, самоназвою. Вона існує не лише в сучасності, а й завжди існувала в історії³. Теза про давнє походження української нації, понад тисячолітню історію націотворення, починаючи ще з Давньоруської держави, отримала поширення в сучасній вітчизняній літературі.

Серед прихильників примордіалізму був Я.Дашкевич, на думку якого вже в період Київської Русі існувала нація під назвою “русь”. “...З утворенням Київської держави, – писав він, – виник її творець, державна нація, русь. Навіть якщо це не була т.зв. “модерна нація”, то хай вона і вважається “немодерною”...”. Історія, чи “коріння” українців як нації сягає саме давньоруських часів⁴. Автор вважав джерелом національної ідеології “інтелігентів-будителів відродження” дисперсні прояви націо-

культури), 3) політичну (мобілізація мас національною елітою)” (Єсельчик С. Історія України. Становлення модерної нації / Сергій Єсельчик ; авториз. пер. з англ. А. Цимбал. – К., 2011. – С.21).

¹ Колесник І.І. Українська історіографія (ХVІІІ – початок ХХ століття). – К., 2000. – С.217, 218.

² Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.85, 266.

³ Окара А. “Украинский вопрос” та пошуки відповіді на нього (Миллер А.И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). – СПб., 2000. – 260 с.) // Молода нація. Альманах. – К., 2001. – №1. – С.196.

⁴ Дашкевич Я. Нація і утворення Київської Русі // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України. – Львів, 1995. – С.11, 14.

нальної свідомості в різних прошарках нації, а інтелігенція була виразником “тих ідей, що жили і ферментували в народі – й поступово здобули результативне ідеологічне оформлення”¹. Я.Дашкевич вважав неправильним усунення з історії України ХІХ століття явищ пропольської, проросійської, проугорської та проавстрійської політичних орієнтацій, що в комплексі та в перехресній дії сприяли зміцненню в Галичині русько-української національної свідомості, “незалежницько-соборницької” лінії². Він образно висловився про першу половину ХІХ ст.: “Якщо ... уявити собі західну вітку українського народу у вигляді не дуже розкішного, але все ж таки живого дерева..., то різні напрями і течії української історіографії дуже пильно старалися обрубувати – під різними приводами – його гілки, залишаючи лише одну з етикеткою “Русалка Дністрова”, “Руська трійця”, українська народна мова”³.

“Головним фактором утворення нації” Я.Ісаєвич логічно назвав “події тисячолітньої давності, а не політичний рух кінця ХІХ ст., який сприяв консолідації, але аж ніяк не започаткував її”. Як відомо, “модерні” нації він вважав не настільки відмінними “від етнічних формацій ранішого часу”, щоб було неможливо “назвати одним терміном давні і модерні спільноти”⁴. М.Кугутяк писав, що “могутній національно-визвольний рух українців Галичини в ХІХ – на початку ХХ ст.” перекреслив концепції “про неукраїнський характер” краю, “відсутність української нації або ж її нездатність до самостійного державного життя”⁵. На примордіалістських позиціях стоїть також Ю.Левенець, коли стверджує, що “попри всі геополітичні та релігійно-політичні колізії український народ одвічно прагнув ... до цілісності свого державно-національного організму, тому на початку другої половини ХІХ ст. ідея єдності українських земель і українського народу була назрілою”⁶. “Незважаючи на роз’єднання українського народу після розпаду Київської Русі, – писав О.Гринів, – він постійно прагнув до єдності”⁷. Є.Наконечний переконував, що “український народ завжди прагнув бути об’єднаним, єдиним і неподільним. Бо “собором”, – як каже прислів’я, – “і чорта поборем”⁸.

¹ Дашкевич Я. “Весна народів” 1848 року та її передісторія в Україні // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: гуманітарні науки. – Львів, 2000. – Вип.3. – С.7, 8.

² Там само. – С.5, 6.

³ Там само. – С.8.

⁴ Ісаєвич Я. Етнічне коріння української нації // Формування української нації... – С.17, 21, 22.

⁵ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – С.3.

⁶ Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки. – С.420, 421.

⁷ Гринів О. Українська націологія ХІХ – початок ХХ століття. Історичні нариси. – Львів, 2005. – С.270.

⁸ Наконечний Є. Украдене ім’я. Чому русини стали українцями / Вид. четверте, доповнене. – Львів, 2003. – С.273.

Подібні висловлювання сучасних дослідників в Україні про глибокі історичні корені української нації, її одвічні соборницькі прагнення можна продовжити.

Західні дослідники про українське “національне відродження”. Досягнення західної історіографії у розробці концептуальних засад розвитку національного руху в ХІХ ст. стали доступними науковцям в Україні після 1991 р. Українознавство в західному світі за останні півстоліття перетворилося на повноправну галузь славістики. Так, у 1987 р. з нагоди 10-річчя видання “Гарвардських українських студій” було підраховано, що з 241 автора цих “студій” тільки 70 були українцями або дослідниками українського походження¹. Однак зарубіжні науковці не схильні перебільшувати свою роль у розробці даної проблематики, доки за справу на сучасній методологічній основі не візьмуться українські вчені, що мають кращий доступ до широкої джерельної бази². У працях сучасних зарубіжних (А.Каппелер) і діаспорних істориків молодшого покоління (П.-Р.Магочій, І.-П.Химка, Р.Шпорлюк та ін.) звернуто увагу на періодизацію українського “національного відродження” в модерністському ключі розуміння походження націй. Вони зробили “перші і досить успішні спроби застосувати методику М.Гроха в дослідженнях українського національного руху”, – писав Я.Грицак. Грохівська типологія започаткувала “хвилю новітньої літератури про націоналізм...”³.

В українській суспільствознавчій традиції “модерністське” спрямування не має таких коренів і не настільки поширене, як примордіалізм⁴. Учені-модерністи піддають критиці усталені в історичній літературі каниони. З цього приводу дослідник західних теорій нації й націоналізму Г.Касьянов якось зауважив, що “за кількістю публікацій та одноманітністю інтерпретацій тема формування національної свідомості, мабуть, уже побила рекорд колишнього ідеологічного чемпіона – “союзу робітничого класу та колгоспного селянства”⁵. Модерністський підхід передбачає розуміння нації в суб’єктивістському ключі, передусім як уявленої спільноти, що виникла на основі усвідомлення тотожності

¹ Нариси з історії українського національного руху. Колективна монографія / Відп. ред. В.Сарбей. – К., 1994. – С.161.

² Реєнт О.П. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 2003. – С.11.

³ Грицак Я. Українське національне відродження в Галичині ХІХ – початку ХХ ст.: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze* / Pod redakcją W. Mokrego. – Kraków, 1997. – Т. V–VI. – S.277, 281. А.Каппелер стверджує, що примордіалістське розуміння нації західна “наука вже подолала. Але в широких громадських колах і в національних дискурсах (і в Україні також) воно наявне й досі” (Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація. Зауваги з теорії та історіографії. – С.15).

⁴ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.274.

⁵ Касьянов Г. Парадокси української парадоксалистики // *Критика*. – 1999. – Грудень. – Ч.12 (26). – С.28.

кожного члена витвореному культурною елітою національному міфу¹. П.-Р.Магочій писав, що “людина не народжується з національністю... Індивід може народитись у певній етнічній групі, але розвиток його національної свідомості, отже, й прилучення до тієї або іншої національності – процес, що відбувається внаслідок прищеплення певних ідеологічних та соціальних поглядів”. Вирішальну роль у цьому відіграла інтелігенція, особливо на “зародковій стадії національного розвитку”².

Періодизуючи український національний рух ХІХ – початку ХХ ст., П.-Р.Магочій, услід за М.Грохом, виділив три стадії – “збирання спадщини”, організаційну і політичну, але зробив застереження, що жодна з цих стадій “не починається і не кінчається раптово, і часто вони частково покриваються. І не відбуваються ці стадії завжди в лінійному порядку, починаючи з першої стадії і кінчаючи на третій”³. “Національне відродження” на Наддніпрянщині під Росією поділяється на стадії за традиційною схемою: перша – з 1780-х до середини 1840-х рр., коли з’явилося Кирило-Мефодіївське товариство, друга – до 1900 р., тобто до виникнення Революційної української партії (відмінність лише в хронології, бо цей етап продовжено на десятиліття, до появи першої наддніпрянсько-української політичної партії), третя – до революційних подій 1917 р. Незважаючи на неповність організаційного етапу, вважає дослідник, “український рух, без сумніву, ввійшов у політичну стадію, яка завершилася подіями 1917–1918 рр.”⁴.

Водночас на західноукраїнських землях кожна стадія “повніше розвинена, і їх порядок не такий, як у Російській імперії”. Просвітницькі реформи австрійського уряду останньої третини ХVІІІ ст. допомогли “українському відродженню” вступити відразу в другий етап, який було накинуто “згори”, але кінець реформаторської політики призвів до деградації його до першого етапу. П.-Р.Магочій традиційно завершує першу стадію “весною народів” 1848 р., організаційна фаза тривала до 1861 р., коли після утворення провінційних сеймів у Габсбурзькій монархії та загальноімперського парламенту почався політичний етап. В умовах парламентаризму виникли умови для активізації національно-політичного життя, а завершення третього етапу пов’язувалося з розпа-

¹ Окара А. “Украинский вопрос” та пошуки відповіді на нього. – С.196.

² Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь. – С.10; Magocsi P.-R. O sposobach pisania historii narodów i państw narodowych / Pod redakcją A.Podraży i A.A.Zięby oraz H.Duć-Fajfer // Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej. – Kraków, 2004. – Т.IX.– S.42.

³ Магочій П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Український історичний журнал. – 1991. – №3. – С.101.

⁴ Там само. – С.103, 104.

дом Австро-Угорщини наприкінці Першої світової війни¹. В утвердженні українофільства на галицькому ґрунті переломними вчений вважає 1890-ті рр., коли, за його словами, “стало очевидним, що фракція українофілів перемаже в боротьбі за народ і що українська мова, базована на розмовній мові, стане пануючим засобом спілкування в культурному житті Східної Галичини”².

У національному русі галичан у ХІХ ст. П.-Р.Магочій виділяє кілька течій: старорусинів, або традиціоналістів, “національні горизонти” яких не виходили за межі краю (вони довгий час переважали серед місцевої інтелігенції), полонофілів, русофілів і народовців-українофілів. Суперечки точилися, з одного боку, між “традиціоналістами”, які прагнули зберегти слов’яно-руську книжну мову з етимологічним правописом, а, з другого, – “новаторами”, що докладали зусиль для введення живої народнорозмовної мови в літературу й розвитку на цій основі українського національного руху або бачили в чужому засобі спілкування (російській мові) можливу літературну мову³. На думку П.-Р.Магочія, в мовно-правописній боротьбі було кілька аспектів: писати латинкою чи кирилицею (так звані “азбучні війни”); мають бути дві мови – стара книжна й розмовна мова простолюду, чи одна, що мала б якомога більше відображати на письмі розмовну мову, тощо. Перемогу українофільської орієнтації в Галичині забезпечили контакти з Наддніпрянською Україною, що значно активізувалися в умовах антиукраїнських репресій у Росії⁴.

Отже, П.-Р.Магочій запропонував “стадіальну” схему розвитку “національного відродження”, піддав критиці телеологічні настанови, згідно з якими національний рух розглядається як наперед обумовлений процес, а його наслідки – з позицій успішності у досягненні головної мети – самостійної держави. Водночас він пристосовує свої теорії для обґрунтування існування карпаторусинів як окремого народу, що нараховує в Європі близько мільйона осіб і не має власної державності. Карпатські русини, за його словами, “мешкають на північних та південних схилах Карпат”, три чверті їх – у Закарпатській області, а також на території Польщі, Словаччини, Румунії, причому тут їх, за винятком України, офіційно визнають національною меншиною⁵. ХІХ – початок ХХ ст. розглядається ним як період “русинського національного пробудження”, вчений обстоює існування карпаторусинської національної ідентичності,

¹ Там само. – С.105, 106.

² Магочій П.-Р. Українське національне відродження: нова аналітична структура // Магочій П.-Р. Галичина. Історичні есе. – Львів, 1994. – С.145.

³ Там само. – С.136.

⁴ Там само. – С.137, 140, 147.

⁵ Магочій П.-Р. Народ нізвідки. Ілюстрована історія карпаторусинів. – С.7, 11.

з окремішністю мови, етнографічних особливостей тощо¹. Аргументи П.-Р.Магочія не знаходять підтримки в сучасній Україні, є підтвердженням думки про можливість різного трактування об’єктивних ознак існування нації (зокрема, модерного українського націотворення на Закарпатті), це питання має відвертий політичний підтекст².

Тенденцію суспільного розвитку на сучасному етапі для східноєвропейських країн, включаючи Україну, П.-Р.Магочій вбачає в поступовому зменшенні впливу національних держав і збільшенні ваги регіонів і місцевих культур. У статті з красномовною назвою “Кінець національних держав” він переконує, що після розпаду комуністичної системи з утворенням Європейського союзу починається нова доба в історії людства: “Якщо раніше найважливішим був ... національно-державний рівень (суспільно-політичної організації. – *І.Р.*), то в майбутньому його вагомість, вірогідно, меншатиме, натомість зростатиме значення рівнів загальноєвропейського та регіональних”³. Отже, для П.-Р.Магочія національні держави – явище перехідне, що бере свій початок із ХІХ ст. і досі залишається “однією з наймогутніших сил у новітній історії”⁴.

І.-П.Химка як прихильник “модерністської” школи вважав, що сучасні національні ознаки свідомо конструювалися самими національними діячами в ХІХ ст. Він піддав критиці інтелектуальний підхід, згідно якого “українці завжди були українцями, і всі інші національні орієнтації були нічим більше, як збоченням з правильного шляху”. Вчений вважав надто спрощеною домінуючу в українській історіографії тезу, що галицькі русини в мові, фольклорі, історичній свідомості були такими ж, як інші українці, хіба що з певними локальними відмінностями, а, отже, вибір руським населенням Галичини української ідентичності був самоочевидною закономірністю, точніше, навіть не вибором, а просто виразом попередньої культурної ідентичності. І.-П.Химка зробив акцент на альтернативності процесу національної самоідентифікації галицьких русинів (їх національні орієнтації окреслив як “польоти Ікара у майже всіх напрямках”). Він запропонував власну конструкцію для пошуку відповідей на питання, “чому галичани не

¹ Там само. – С.55, 63, 76, 101.

² На думку П.-Р.Магочія, східні слов’яни Галичини і Буковини також називали себе русинами, але на зламі ХІХ–ХХ ст. дедалі більша кількість їх почала ідентифікувати себе з українцями. Щодо противників думки про існування карпаторусинів як окремої східнослов’янської національності, то автор стверджує: “...Нині говорять про русинів тими ж словами, що росіяни говорили про українців у 19 ст.”. Учений не погоджується з думкою, що русини – це “лише стара або регіональна назва української національності”. (*Див.*: Магочій П.-Р. Народ назвідки. Ілюстрована історія карпаторусинів. – С.111, 113).

³ Магочій П.-Р. Кінець національних держав // Критика. – 2000. – Ч.4 (30). – Квітень. – С.12, 13.

⁴ Магочій П.-Р. Українське національне відродження: нова аналітична структура. – С.228.

стали росіянами чи поляками”¹, “чому вони стали українцями”. Найбільш доцільний у розумінні І.-П.Химки погляд на націоналізм у світлі нових теоретичних праць як “сплав двох культур (“металів”): традиційно-аграрно-низьконародної-місцевої і модерно-індустріально-високоелітарно-універсальної”. Обидва метали “переварюються разом, і в кінці виходить якийсь сплав, що є, по суті, новим металом”².

Так образно І.-П.Химка передав зміст формування модерної української нації в Галичині ХІХ ст. Автор наводить кілька прикладів для підтвердження своєї теорії. Так, в Україні завжди була музика, але тільки в ХІХ ст. були написані симфонії й опери, з використанням “мотивів народної музики, народної культури. Вийшов, отже, синтез двох музичних культур”. Однак найкращий приклад – це механізм формування української літературної мови, якої, на думку І.-П.Химки, на теренах Галичини початку ХІХ ст. просто не існувало: “Бо якщо мова не фіксується друком, якщо нею говорять тільки на селі, то в кожній місцевості говорять трохи інакше”. Зусиллями кількох поколінь інтелігенції “з маси діалектів”, що була особливо строкатою в Галичині у порівнянні з рештою України, вдалося “створити сучасну, кодифіковану мову”. Передусім треба було виробити термінологію (через перші граматики, словники, входження народної говірки в літературу, переклади з інших мов)³. Справді, в ХІХ ст. не існувало усталеного українського правопису, писали (за прізвиськом авторів правописів) “максимовичівкою”, “кулішівкою”, “желехівкою”, “драгоманівкою” тощо, в літературі використовувалася мішана за лексичним складом мова на основі церковнослов’янщини – “язичіє”, з домішками місцевої говірки й іншомовних слів. Робилися навіть спроби запровадження для “руського” письма латинки.

Перемогу українофільської орієнтації вчений, на відміну від І.Лисяка-Рудницького, зовсім не вважав неминучою, пояснював її винятково особливостями політичного розвитку Галичини, передусім в австрійсько-польсько-російському суперництві. Українська конструкція національної ідентичності в Галичині, вважав І.-П.Химка, мала нереалізовану альтернативу в особі загальноруської конструкції, русофільства. Характерною рисою концепції І.-П.Химки є пошуки витоків як українсь-

¹ Місцева еліта була полонізована, а перше покоління освіченого греко-католицького духовенства в Галичині ХІХ ст., як правило, польськомовне; аналогічно в кінці 1860-х – на початку 1880-х рр. в галицько-руському політичному житті домінувала русофільська течія, що, здавалося б, поглине українофільство.

² Химка І.-П. Український національний рух у Галичині ХІХ ст. в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України. – С.72, 75, 76.

³ Там само. – С.72, 73.

кої, так і всеруської ідеї поза межами краю, обидві вони були інкорпоровані з Російської імперії. Однак українська конструкція, в основі якої була “шевченківська” національна парадигма, виявилася на галицькому ґрунті більш життєздатною, ніж загальноруська (попри те, що остання цілеспрямовано формувалася в краї при підтримці, в тому числі фінансовій, російського уряду та окремих діячів)¹. Учений підтримав грохівську схему національного руху “недержавних народів”, в якій фази А вважав “суто культурною, а фази В і С – здебільшого політичними”². Він більш детально зупинився на дослідженні другої фази, хронологічні рамки якої окреслює 1867–1900 рр., тобто від періоду конституційних реформ в Австро-Угорщині, що дали змогу селянству включитися в національну політику, до масштабних страйків у Галичині, які засвідчили політизацію руху³.

Австрійський історик А.Каппелер із позицій модерністів звернув увагу на відмінності “модерної нації” від “до-національних спільнот”: у донаціональні часи суспільства були організовані “по горизонталі”, наприклад, за станами, натомість нації формуються “по вертикалі”; ідея нації в модерну добу стає “найважливішою складовою інтегруючої ідеології”, раніше “етнічна самосвідомість була такою складовою, але не настільки важливою. Релігія, становий поділ, династія та інші складові мали більше значення”; модерна нація – масовий, а не елітарний феномен, виникла з участю широких мас населення в політиці, з демократією. Водночас “дискусію між модерністами та примордіалістами” він вважав питанням передусім “термінології”, розбіжностей у розумінні відповідних термінів, стверджував, що в будь-якому випадку “формування нації (nation-building) – це дуже тривалий процес...”⁴. На думку А.Каппелера, український національний рух набув масовості досить пізно й увійшов у свою вирішальну фазу не в умовах панування ліберальних течій у Європі (як, приміром, у чехів та італійців), а “під час виникнення і розповсюдження соціалістичних ідей”, що відобразилося в програмі руху (“змішування національних і соціалістичних орієнтирів”)⁵.

¹ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини... – С.495, 496; його ж. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.264.

² Химка І.-П. Український національний рух у Галичині в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Ч.І. – С.217.

³ Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. – Montreal – London – Ithaca, 1999. – P.163.

⁴ Каппелер А. Формування української нації у Російській імперії XIX ст. на тлі націотворчих процесів у Європі // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України. – Львів, 1995. – С.78.

⁵ Там само. – С.79, 80.

На основі типології М.Гроха А.Каппелер зробив порівняльний аналіз українського руху на Наддніпрянській Україні та в Галичині XIX–XX ст.¹, звернув увагу на несинхронність і запізненість темпів його розвитку в обох регіонах. Початок фази “А” А.Каппелер традиційно вбачає у проявах наукового інтересу до мови, літератури, фольклору та історії у вузькому середовищі інтелігенції. Національний рух галицьких українців почався на декілька десятиліть пізніше, ніж у Росії, але це відставання було ліквідовано на початку фази “В” (діяльність кирило-мефодіївців 1846 р. та “весна народів” 1848 р.)². В умовах лібералізації російського царизму в кінці 50-х – на початку 60-х рр. українська інтелігенція Наддніпрянщини зробила нову спробу перейти до фази “Б”. Однак громадівський рух, з огляду на підозри в українському сепаратизмі, був призупинений царизмом, як і третя спроба вступу у фазу “Б” в 1870-х рр., до Емського указу. Це остаточно відбулося лише в кінці XIX – на початку XX ст. Водночас розвиток українського руху в Галичині активізувався внаслідок конституційних реформ в імперії Габсбургів 1860-х рр. Галичина першою з етнічних українських земель перейшла в 90-ті рр. до третьої фази “В”, що характеризувалася створенням українських партій, масовим політичним рухом³.

А.Каппелер робить висновок, що “обидва варіанти українського національного руху відносно рано пережили фазу “А” й фазу “Б”, але вихід з фази “Б” було сповільнено й загальмовано. Тому ... етапу масового національного руху (фази “В”. – *I.P.*) було досягнуто досить пізно”, причому тільки в Галичині⁴. На думку історика, на українських землях під владою різних держав виникло два типи національних рухів, через формування структурно відмінних “субнацій” українці були змушені вести об’єднавчу політику⁵. А.Каппелер вважав, що підросійських “малоросів”-українців можна “порівнювати з декотрими народами Західної Європи, які були переможені асимілюючою політикою централізованих держав та інтегровані в домінуючу культуру” (для прикладу, більшість корсиканців і бретонців стали французами). Однак відстале російське самодержавство мало досить слабкий асимілюючий вплив⁶.

¹ Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип.1. – С.104–119; його ж. Структура українського національного руху в Російській імперії // Сучасність. – 1992. – №7. – С.48–56.

² Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині... – С.105, 106.

³ Там само. – С.107, 108, 109.

⁴ Там само. – С.109.

⁵ Там само. – С.117, 118; його ж. Структура українського національного руху в Російській імперії. – С.174, 176.

⁶ Каппелер А. Формування української нації у Російській імперії XIX ст. ... – С.82, 83.

Особливості розвитку українського “національного відродження” XIX століття в контексті європейської історії висвітлював Р.Шпорлюк¹. Він поклав в основу аналітичної схеми ідею Б.Андерсона про нації як “уявлені спільноти”, услід за Л.Грінфелд вважав, що виникнення сучасних націй (за винятком англійської), відбувалося в умовах протистояння, конфронтації з іншими націями. Учений підтримав Грохівську модель формування націй на етнічній основі, що пройшов “у трьох фазах чи етапах: академічному, культурному і політичному”. Під терміном “національне відродження” він розумів “усвідомлення себе, етносу як нації, як дійової особи історії і сучасного світу”. Грохівська “схема є тільки схемою”, в реальному житті, на переконання Р.Шпорлюка, етапи часто “перехрещуються”, але ця схема цінна тим, що інспірує дослідника розглядати кожен національний історичний аналітично, системно, допомагає “бачити ліс, а не тільки дерева”. Щоправда, недоліком підходу М.Гроха до періодизації національних рухів Р.Шпорлюк вважав наголос “на внутрішній історії, внутрішньому розвитку структури даної нації”, що не дає змоги належним чином розкрити міжнародні зв’язки, передусім між сусідніми народами, у процесі націотворення².

Сучасна українська національна свідомість, стверджує Р.Шпорлюк, бере свій початок із кінця XVIII ст.³. Періодизуючи “національне відродження”, він наголошував, що політизація національного руху, характерна для третьої фази, поступово проявлялась усередині другої – починаючи з кирило-мефодіївців. Натомість у Галичині друга фаза почалася в 1830–40-х рр., а “вже 1848–49 рр. “наклалася” на неї фаза політична”. Здається, автор зашвидко починає другу і третю стадію відродження в Галичині, що стала “П’ємонт України” лише в останні десятиліття XIX ст. Наддніпрянщина, що, за словами Р.Шпорлюка, “на початковому етапі мала найкращі внутрішні передумови для розвитку, не змогла їх розвинути через втручання ззовні. Тим часом одна з відсталіших земель, завдяки власне зовнішнім стимулам, протягом кількох поколінь вийшла наперед...”⁴. У збірці статей⁵ Р.Шпорлюк виступив проти механічного застосування схеми М.Гроха, за якою “націо-

¹ Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть // Україна: наука і культура. – К., 1991. – Вип.25. – С.159–167.

² Шпорлюк Р. Українське національне відродження... – С.159, 160; Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.277.

³ Шпорлюк Р. Створення України // Людина і світ. – 2000. – №3. – С.4.

⁴ Шпорлюк Р. Українське національне відродження... – С.164.

⁵ Шпорлюк Р. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Переклад з англ. Г.Касьянова за участі М.Климчука та М.Рябчука. – К., 2000. – 354 с. “Те, що Автор зважується передруковувати без змін свої давні праці, викликає повагу до його методологічної послідовності й інтелектуальної сумлінності...”, – писалося в рецензії на цю збірку (див.: Кулик В. Перечитування історика // Український гуманітарний огляд. – К., 2001. – Вип.5. – С.87).

нальне відродження” починається з наукової і культурницької фази, бо від самого початку національний рух мав, принаймні потенційно, політичне значення. Грохівській моделі бракує усвідомлення тези, що “національне відродження” так званих “малих націй” було “крім іншого, свідченням, виявом *розпаду* (виділено автором. – *I.P.*) іншої, вже існуючої нації”¹.

“Український проект націотворення” Р.Шпорлюк вважав “спробою перетворення окраїн кількох націй ... в суверенну спільноту...”. Нечисленна українська інтелігенція з традиціями локального патріотизму не схотіла залишатися інтегральною частиною польської і російської націй, вже як модерних. Почалося творення “України” – уявленої спільноти, але не як чистіше “окраїни”, а як “нової великої країни”, навіть назву для якої “будителі” нації обрали таку (від слова “окраїна”, “прикордоння”. – *I.P.*), що “раніше позбавляла їхній народ права називатися нацією”. Поступово акумулювалися елементи, ознаки нової нації (історія, етнографія, територія, мова, усталення самоназви тощо), а далі спрацьовує вже відома схема: на заклик інтелектуалів через культурно-просвітницьку роботу відбулася “націоналізація” мас, залучення їх до політики². Р.Шпорлюк стверджує, що ідея української “соборної” нації вперше була сформульована в Росії: “Саме до цієї України після тривалих і ретельних роздумів вирішили приєднатися австрійські русини”. Спільні етнічні корені не могли бути достатньою передумовою для націотворення. Українці Росії та Австрії стали однією нацією не тому, що розмовляли однією мовою – вони почали розмовляти однією мовою тому, що спочатку вирішили стати єдиною нацією: “Перетворення етнічної групи на націю вимагало роботи і бажання її зробити”³.

Р.Шпорлюк вбачав дві основні причини, чому галичани, “вирішивши, що вони не повинні бути поляками”, водночас відкинули “російський варіант” і “не захотіли стати галицькою нацією”: 1) православна Україна-“Малоросія” мала культурні ресурси”, які давали галичанам можливість компенсувати культурну і соціальну відсталість у протистоянні з католиками-поляками; 2) входячи до складу України, галичани ставали частиною національної спільноти, більшої за Польщу, не випадково вони називали Наддніпрянщину “Великою Україною”⁴. Приділяючи особливу увагу суб’єктивним чинникам націогенези, “модерністська” концепція Р.Шпорлюка наголошує на політичному значенні цього

¹ Шпорлюк Р. Імперія та нації... – С.243, 244.

² Там само. – С.237, 240.

³ Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави // Сучасність. – 1996. – №12. – С.61, 62.

⁴ Шпорлюк Р. Створення України. – С.9.

процесу від самого початку, але, по суті, не заперечує схеми М.Гроха, бо діяльність перших “будівничих нації” мала все ж таки культурницький напрямок¹.

Канадський дослідник українського походження Б.Кравченко обстоював модерністський підхід, формування сучасної національної свідомості пов’язував передусім із трансформацією українського суспільства з аграрно-традиційного в модерно-індустріальне. Національну свідомість він вважав не вродженою ознакою людини, а результатом свідомої діяльності елітної групи, що сприяла мобілізації мас навколо виникнення “групової символіки”, специфічних національних вимог². У ХІХ ст., за словами Б.Кравченка, “України фактично не було”, тож “новий національний рух... мав утвердити її як ідеал”, що було можливо “лише шляхом демократизації соціальної структури та інтеграції нижчих класів у націю”³.

Інтерес західного читача до минулого і сьогодення молоді Української держави покликані задовольнити дослідження, в яких обстоюється модерністська версія націотворення. Сучасний британський дослідник Е.Вілсон у книжці “Українці: несподівана нація”⁴ писав: “...Історія завжди вагітна різними можливостями. Процес, у ході якого вони (жителі сучасної України. – *І.Р.*) ставали українцями, міг розвиватися по-різному”⁵. На думку Е.Вілсона, українофільство в Галичині почало поширюватися під впливом з підросійської України тільки в 1830–1840-х рр., значно активізувалося в умовах конституційних реформ у Габсбурзькій монархії 60-х рр. і вже “на початок ХХ століття українофіли створили в Галичині цілісне громадянське суспільство...”⁶. Визнаючи вирішальний вплив східноукраїнських діячів, особливо Т.Шевченка, П.Куліша і М.Грушевського, в утвердженні самобутньої української ідентичності, Е.Вілсон вважав, що на зламі ХІХ–ХХ ст. існували “дві України”, що “представляли дві цілком різні моделі національної ідентичності”. На підтвердження своєї думки він наводить слова М.Грушевського, який у статті 1905 р. “Галичина й Україна” висловив побоювання, що розділені українські землі можуть піти різними шляхами, була реальна загроза створення, за прикладом сербів і хорватів, двох національностей на одній етнографічній основі⁷.

¹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.279.

² Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття / Пер. з англ. В.Івашко та В.Корнієнко. – К., 1997. – С.13, 14.

³ Там само. – С.17, 54.

⁴ Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Пер. з англ. Н.Гончаренко та О.Гриценко. – К., 2004. – 552 с.

⁵ Там само. – С.10.

⁶ Там само. – С.176, 179.

⁷ Там само. – С.152, 181, 194, 195.

Сучасний російський вчений О.Міллер, опираючись на модерністську версію, писав про два способи розкрити історію російсько-українських відносин у ХІХ ст. В одному випадку нація, наче трава, що пробивається крізь асфальт, неминуче долає всі перешкоди, створені імперією, а іншому – завдяки вкрай нещасливому збігові обставин польська й австрійська інтриги, використовуючи як свідоме чи несвідоме знаряддя нечисленну й чужу народним інтересам групу українських націоналістів, розкололи єдине тіло “общерусской” нації. Вирішальну роль в утвердженні модерної української нації, вважає О.Міллер, відіграла підросійська Україна, під матеріальним та інтелектуальним впливом якої утверджувалися українофільські настрої в Галичині. Однак перемога українства стала можливою завдяки збігові низці суб’єктивних факторів, які зашкодили повноцінній реалізації “загальноросійського” асиміляторського щодо українців процесу. Серед причин цього було названо невмілу політику Петербурга, пряму некомпетентність чиновників у міжетнічних взаєминах, появу суперхаризматичної постаті Т.Шевченка, а також недостатній радикалізм русифікаційних заходів¹.

Таким чином, поширений у вітчизняній історіографії щодо ХІХ ст. термін українське “національне відродження” може використовуватися як науковий інструментарій з певними застереженнями, альтернативою йому є слово “націотворення”, коли йдеться про свідому діяльність інтелігенції з метою утвердження національної свідомості. У висвітленні цієї проблеми існують суттєві відмінності між примордіалістами і модерністами. Головне, що відрізняє модерністські версії націогенези українців, – це, по-перше, переконання в тому, що остання розпочалася саме в модерну добу, причому нижня хронологічна межа націогенези окреслюється кінцем ХVІІІ ст.; по-друге, акцент на суб’єктивній ознаці нації, що мала пріоритет у процесі націотворення. Щоправда, і примордіалісти, і модерністи не заперечують того, що існування будь-якої нації має ознаки як об’єктивні (ті, що піддаються спостереженню й опису), так і суб’єктивні (самоусвідомлення певної спільноти, що вона становить одну націю). Обидві течії об’єднують також визнання важливості проблеми становлення української національної свідомості або ідентичності. Національна свідомість передбачає насамперед уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю².

Нормативне, універсальне визначення нації неможливо створити хоча б через відсутність якоїсь “ідеальної нації” у вигляді абсолютного

¹ Див.: Миллер А.И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). – СПб., 2000. – 260 с.; его же. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М., 2006. – 248 с.

² Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.274, 280, 299.

феномена. Елементи примордіалістської моделі узгоджуються з модерністською в рамках теорії про існування двох різних типів націй – “до-модерних” і “модерних”. Відповідно, коли йдеться про модерну українську націю, слід аналізувати процеси, що розгорталися під впливом Французької революції 1789–1794 рр., яка дала історичний приклад національної держави, що, певною мірою, став зразком для наслідування. Поширення демократичних ідей із Заходу, промисловий переворот змінювали уявлення про народ як носія суверенітету (до цього державність персоніфікувалася в особі правлячої династії: Романових у Російській імперії, Габсбургів – в Австрійській тощо). Український національний рух у ХІХ ст., за прийнятою в історичній науці для “недержавних” народів періодизацією, пройшов три стадії розвитку: 1) збирання спадщини (до середини 1840-х рр.), що характеризувалася збором лінгвістичних, фольклорних, історичних та літературних артефактів народу; 2) організаційну або культурну (до кінця 80-х рр. ХІХ ст.), виникнення організаційної інфраструктури національного руху – культурно-освітніх, наукових та інших інституцій; 3) політичну (з 1890-х рр.). Зрозуміло, що цей поділ не виключає наявності в певних хронологічних рамках елементів тієї чи іншої стадії “національного відродження”, можливості перерв, стагнації і навіть зворотнього розвитку. “Національне відродження” включало в себе формування і “соціалізацію” національної ідеї, поширення національної свідомості в маси, повинно розглядатися як тривалий, суперечливий і багатоаспектний процес.

РОЗДІЛ ІІ

УСВІДОМЛЕННЯ ЕТНІЧНОЇ СПОРІДНЕНОСТІ ГАЛИЧИНИ З НАДДНІПРЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

§1. Уявлення наддніпрянських науковців про Галичину. Внесок кирило-мефодіївців у формування новочасної української національної ідеї

Початки “національного відродження”. Першим осередком “національного відродження” стала Слобідська і Лівобережна Україна, що зберегла історичну традицію самоврядування – політичну і культурну автономію, яка існувала до останньої третини ХVІІІ ст. Нащадки козацької старшини після отримання за “Жалуваною грамотою” Катерини ІІ 1783 р. статусу російських дворян швидко русифікувалися, але чимало з них пам’ятали про славні козацькі часи, не втратили “національного духу”. Однак у їх поглядах не було усвідомлення “української” ідентичності як цілісного явища, існували лише політичні сепаратистські сентименти серед частини знатних родин (згадаймо хоча б місію В.Капніста до Пруссії, чи “Малоросійське товариство” В.Лукашевича), залишалася живою пам’ять про автономність Гетьманщини. “Проте усе це були *фрагменти* (виділено автором. – *І.Р.*), – вважав Г.Касьянов, – усі ці спогади, амбіції, сентименти не були систематизованим, упорядкованим уявленням...”¹.

Наприкінці ХVІІІ – в 40-х рр. ХІХ ст. козацька еліта, перш ніж остаточно зійти з історичної арени, розчинитися в російському дворянському середовищі, спалахнула феєрверком яскравих наукових і літературно-художніх творів. Інтелектуальна діяльність козацької старшини започаткувала “національне відродження”, що охопило насамперед наукову сферу, проявилось у зростанні інтересу до фольклору та етнографії, мови, історії в контексті розвитку слов’янознавства. “Весь літературний і культурний рух аж до виступу Шевченка та Кирило-Методіївського братства в 1840-их роках” І.Лисяк-Рудницький справедливо вважав “за

¹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С.291.

своєрідний продовжений епілог козацької доби”¹. На сторінках перших періодичних видань на Наддніпрянщині, що виходили в Харкові з середини 1810-х рр. (“Українській вѣстникъ”, “Українській журналъ” та ін.), популяризувалися народознавчі розвідки, розвиток літератури на народній основі. “...Для жителя України, – писав редактор “Українського журналу”, – какъ ни занимательны всѣ Русскіе журналы”, особливо цікавими будуть видання, присвячені “собственно Украинѣ” (під словом “Україна” в офіційному діловодстві на початку ХІХ ст. розуміли Слобожанщину. – *I.P.*)².

Козацький міф становить підвалину модерної української національної свідомості, пам’ять про козацьке самоврядування проявлялася на двох рівнях. Серед закріпаченого простолюду згадки про козацтво були насамперед пам’яттю про бунтівливу Запорізьку Січ з її демократичними порядками, тоді як на рівні дворянства, потомків козацької старшини, славне минуле пов’язувалося з козацькою державою – Гетьманщиною³. Інтерес до відтворення історичного минулого підсилювався практичними потребами, тому що козацька старшина для отримання статусу російського дворянства мала документально підтвердити своє походження від давніх шляхетських родин часів Речі Посполитої. Так почався рух по збиранню історичних документів, а пізніше з’явилися перші узагальнюючі праці з історії України – історично-публіцистичний твір “Исторія Русовъ или Малой Россіи”⁴ (далі – “Історія русів”), “Исторія Малой Россіи отъ водворенія Славянъ въ сей странѣ до уничтоженія Гетманства” (далі – “Історія Малої Росії”) Д.Бантыша-Каменського⁵ 1822 р., “Исторія Малороссіи” (далі – “Історія Малоросії”) М.Маркевича⁶ у п’яти томах 1842–1843 рр. та ін.

Загалом історичні дослідження перших десятиліть ХІХ ст. виконували ідеологічну функцію, що базувалася на “науковій” легітимізації української ідеї. У світовій науковій думці вважаються анахронічними погляди, засновані на позитивістській вірі в існування “об’єктивних”

¹ Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.173.

² Склабовській А. Отъ Редактора // Українській журналъ. – Харків, 1824. – №1 (генварь). – С.1.

³ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – К., 1996. – С.24, 25.

⁴ Исторія Русовъ или Малой Россіи / Сочиненіе Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорускаго. – М., 1846. – *Репринтне відтворення*. – К., 1991. – 320 с.

⁵ Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К., 1993. – 656 с.

⁶ Маркевич М. Історія Малоросії / Відп. ред. і автор передм. Ю.С.Шемшученко. – К., 2003. – 664 с. Перше видання у чотирьох частинах мало назву “История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состояния сего края”. Вийшло у світ три прижиттєві видання у Москві (1822, 1830, 1842 рр.), четверте (1903 р.) і п’яте (1993 р.) – фактично перевидання 3-ого.

знань узагалі й історичних зокрема. Нині більшість дослідників минулого, принаймні на Заході, поділяють погляди про конструктивний характер історичного знання, що ґрунтується на вкорінених міфах і стереотипах¹. На початковому етапі “національного відродження” дослідники займалися переважно не вивченням у власному розумінні цього слова, що передбачає структуроване доведення якоїсь думки, а швидше описом історичних подій.

Історичні праці. Публікація фахових історичних праць, поширення в рукописах славнозвісних козацьких літописів XVII–XVIII ст. (Самовидця, Величка, Граб’янки), що здобули популярність серед освіченого дворянства колишньої Гетьманщини, сприяли поглибленню історичної свідомості, викликали патріотичні почуття. Найвизначнішим історичним трактатом початку XIX ст. стала “Історія русів”, авторство якої точно не встановлено, що вперше була опублікована в 1846 р. у Москві відомим ученим, вихідцем з Полтавщини, професором Московського університету О.Бодяньським як “твір Георгія Кониського”. Працюючи у першій столиці Російської держави, він залишався патріотом своєї “малої” батьківщини². У передмові до видання О.Бодяньський писав про необхідність “оскільки можливо, полегшити вивчення і пізнання історії південних русів для всіх і кожного, особливо ж самих руських”³.

У трьох частинах книги містився виклад історичного минулого з давніх часів до ліквідації Гетьманщини в 60-х рр. XVIII ст., просякнута ідеєю малоросійського патріотизму. Попри значну кількість помилок, неточностей у висвітленні історичних осіб і явищ, особливо в двох перших частинах, “Історія русів” утверджувала думку про автохтонність українців-русів та їх героїзм у боротьбі проти іноземних загарбників. У центрі розповіді про цю боротьбу – українські гетьмани, передусім Б.Хмельницький, І.Виговський, І.Мазепа, П.Полуботок та ін. Так, у вуста Б.Хмельницького автор вклав слова: “Ми підняли зброю не задля користолюбства якого або порожнього марнославства, а єдино на оборону Вітчизни нашої, життя нашого і життя дітей наших... Всі народи, що живуть на світі, завжди боронили і боронитимуть вічно життя своє,

¹ Зашкільняк Л. Українська історіографія початку XX століття і міфологізація національної свідомості українців // *Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii / Pod redakcją K.Polasik-Wrzosek, W.Wrzoskai L.Zaszkilniaka.* – Poznań, 2010. – S.9, 10, 11.

² У щоденнику П.Куліша говорилося, що при зустрічі з О.Бодяньським 9 грудня 1846 р. “пошёл бесконечный разговор о Малороссии, о летописях, об истории и проч.”; “мы много и с наслаждением говорили и все по-малороссийски”. (Див.: Куліш П. Щоденник / Упор. тексту, прим. С.Кіржаєва. – К., 1993. – С.48, 49).

³ Історія русів / Укр. пер. І.Драча. – 2-ге вид. – К., 2003. – 366 с.

свободу і власність...”¹. У книзі з демократичних позицій піддано критиці ліквідацію автономного козацького самоврядування.

Автор “Історії русів” вбачав етнічну спорідненість між українськими землями Наддніпрянщини і Галичини. Серед князівств, які виникли в період роздробленості Русі, виділено “Галицьке в Чермнорусії”, що разом з іншими в XIII ст. потрапило під владу монголо-татар і зазнало великих руйнувань, а пізніше було завойоване Польщею. “І ся частина Малоросії, – писав автор, – також як і вся та земля, ніколи зброєю польською упокорена не була, а лише допомогою польською і литовською визволена од інших володарів і претендентів, якими були татари і угорці”². Розповідаючи про народно-визвольне повстання проти польсько-шляхетського гніту під проводом Б.Хмельницького, автор зупинився на поході гетьмана в Галичину восени 1648 р. та облозі “чільного міста Львова, князем київським Львом Даниловичем побудованого”. Б.Хмельницький поновлював у містах “колишній уклад руський і усуваючи польський; а ... поляки, що володіли і керували народом руським, викупляли себе з полону..., і висилано їх опісля за ріку Случ, з чого вийшло відоме прислів’я народне: “Знай, ляше, по Случ – наше”³. Однак спроба звільнитися з-під чужоземного гніту, продовжити самостійний державно-політичний розвиток не вдалася через позицію московських правителів і польської шляхти.

У розумінні автора Русь – це Україна, за сучасною термінологією, а руси – споконвічні жителі української землі. Розрізняючи русів від росіян та білорусів, автор водночас негативно ставився до етноніму “Україна”, “український”, вважав, що ця назва вийшла від “безсоромних і злосливих польських і литовських байкотворців”, котрі твердили, нібито Русь була до заведення козацтва порожня і тільки за часів Польщі з’являється “нова якась земля над Дніпром, названа тут Україною, а в ній зводяться польськими королями нові поселення і засновуються українські козаки; а до того ся земля була пустельна і безлюдна і козаків на Русі не бувало”⁴. Щоправда, у тексті “Історії русів” зустрічаємо поняття “Україна”, коли мова йшла, приміром, про Б.Хмельницького, який звернувся до тих, кому “люба цілість Вітчизни нашої, України Малоросійської”⁵. Однак у цілому автор бажав затримати давнє історичне ім’я народу – “руси”, “русняки”, вживав для означення українців також термін “малоросіяни” (“Малоросія”). Отже, “Історія русів”, перебуваючи на

¹ Там само. – С.69.

² Там само. – С.80, 81, 85.

³ Там само. – С.152, 153, 154.

⁴ Там само. – С.76, 77.

⁵ Там само. – С.143.

межі між суто літературним та історичним твором, обіймала своєю увагою і Галичину, утверджувала у свідомості читачів почуття єдності свого народу й любові до нього, хоч і не було чіткого територіального “уявлення” Русі-України.

Концепцію “Історії русів” більшою або меншою мірою сприйняли автори перших фахових узагальнюючих праць з історії України Д.Бантиш-Каменський і М.Маркевич. Так, у книзі Д.Бантиша-Каменського “Історія Малої Росії” висвітлено історію України з давніх часів до ліквідації Гетьманщини наприкінці XVIII ст. Після доопрацювання книжка мала три частини: перша – від заселення країни слов’янами до війни під проводом Б.Хмельницького і приєднання України до Росії, друга – присвячена періоду Руїни, третя – від обрання гетьманом І.Мазепи до скасування гетьманства¹. Д.Бантиш-Каменський приділив багато місця історії українського козацтва, діяльності гетьманів, передусім Б.Хмельницького як вождя повсталих народних мас. Власне українські землі в період Київської Русі нерідко називаються терміном “Россия”. Історик не протестував проти зверхності Російської імперії над Україною, водночас обстоював право на автономне козацьке самоврядування. З позитивного боку оцінюється діяльність І.Мазепи та його наступників (навіть помітна ідеалізація постатей Д.Апостола, К.Розумовського), що мала на меті збереження попереднього суспільного устрою Гетьманщини. У висвітленні історичного матеріалу існувала диспропорція, близько 80 % усього обсягу “Історії Малої Росії” було відведено подіям XVII–XVIII ст.².

Висвітлюючи історію Малоросії, Д.Бантиш-Каменський звернув увагу на Галичину, яку приєднав до києво-руських земель князь Володимир Святославович. Він захопив ряд міст, що отримали назву червенських і склали Галицьке князівство. Автор писав про “подвиги” Данила Галицького, що намагався здобути незалежність від монголо-татар, був коронований римським папою “въ королі галицкіє..., обезсмертилъ имя свое въ исторіи”³. Однак у середині XIV ст. Галичина була приєднана до Польщі, під владою якої залишилася аж до 1772 р., у боротьбі за спадщину галицьких князів брали участь також Литва та Угорщина⁴. У період Хмельниччини, коли, за словами автора, “въ самое бѣдственное для малороссіянъ время настала благополучная минута освобожденія ихъ отъ тягостнаго ига польскаго”, описано похід повстанських військ у Га-

¹ Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России.. – С.1, 209, 338.

² Ясь О.В. “Свій” серед “чужих”, “чужий” серед “своїх”. “История Малой России” Д.Бантиша-Каменського у світлі українсько-російського культурного перехрестя (до 220-річчя Д.Бантиша-Каменського) // Український історичний журнал. – 2009. – №2. – С.174.

³ Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России.. – С.12, 14.

⁴ Там само. – С.3, 496.

личину, облогу Львова і Замостя¹. Щоправда, праця Д.Бантиша-Каменського містила обмаль інформації про галицький край, чимало неточностей, помилок, але читач міг усвідомити єдність етнічних українських земель, проїнятися патріотичними настроями. У кінці висловлювалося сподівання, що історики, попри песимізм в оцінці майбутнього Малоросії-України, описуватимуть “дѣла украинцевъ..., дѣянія мужей доблестныхъ сохраняются въ отдаленномъ потомствѣ, и самыя развалины будутъ гласить о нихъ”².

М.Маркевич, представник старовинного козацько-старшинського роду, видав у Москві в 1842–1843 рр. 5-томну “Історію Малоросії”. Перших два томи були власне авторським текстом, у трьох інших опубліковано історичні документи. Структурно твір М.Маркевича побудований за оригінальною авторською періодизацією: перший період – від давніх часів до 1500 р. (висвітлений побіжно); другий – від П.Лянцкоронського і створення Гетьманщини до Берестейської церковної унії; третій – від унії до Б.Хмельницького напередодні повстання; четвертий – від початку народно-визвольної війни, що стала центральною ідеєю всієї книжки, до смерті Б.Хмельницького; п’ятий – від 1658 р. до падіння гетьмана І.Мазепи; шостий – від 1708 р. до повної втрати автономії Малоросією. Така періодизація, незважаючи на диспропорційність у викладі фактографічного матеріалу, відображала авторське розуміння безперервності української історії, в якій періоди слави та піднесення чергувалися з епохами занепаду і катастрофічної руйнації³. М.Маркевич показав Гетьманщину як державне утворення, через яке здійснювалося демократичне представницьке правління. Автор засуджував гетьманів, що погодилися на обмеження автономії, водночас був прихильником “злиття” російського, українського і білоруського народів, позитивно оцінював постать Петра І⁴. Завершуючи виклад матеріалу подіями, пов’язаними з другим поділом Польщі 1793 р., історик з песимізмом писав: “Обе Украйны (Лівобережна і Правобережна. – *І.Р.*) и Сеча Запорожская опять слились воедино... Так кончилась отдельная жизнь Малороссии”⁵.

У контексті висвітлення історичних подій звернуто увагу на Галичину як невід’ємну частину русько-українського простору. Вже на початку своєї праці М.Маркевич окреслив етнічні межі Малоросії-України, що в розумінні автора охоплювала територію від Словечни – річки в Житомирській області та в Білорусі (Гомельська область) до Дністра, від

¹ Там само. – С.131, 145.

² Там само. – С.492.

³ Ясь О.В. Дослідницький інструментарій та інтелектуальні засади “Истории Малороссии” Миколи Маркевича // Український історичний журнал. – 2006. – №1. – С.29, 30.

⁴ Маркевич М. Історія Малоросії. – С.VIII, X, XI.

⁵ Там само. – С.626.

Клевені – річки в Сумській області до Орелі (Оріль – річка у Дніпропетровській, Полтавській і Харківській областях) та від Східної і Західної Галичини (“обеих Галиций”) в Австрії до Сіверського Донця – річки в Харківській, Донецькій, Луганській областях та в Російській Федерації (Білгородська та Ростовська області). М.Маркевич високо відгукнувся про Малоросію, що, за його словами, “по сознанию всех путешественников и естествоиспытателей, ее посещавших, есть одна из прекраснейших стран Европы...”¹.

Автор вважав, що в період політичної роздробленості Русі Київ втратив значення центру Давньоруської держави (“присутствие главы церкви и главы князей”), титул “великих князів київських” присвоїли собі галицькі князі. Давня (“первоначальная”) Русь поступово стала “малою” Руссю, Малоросією, що на кілька століть була роз’єднана “с ее младшею сестрою, Русью северною”. Малоросія увійшла під назвою Русь до складу федеративної держави з Литвою і Польщею як рівноправна частина (“как равные к равным и вольные к вольным”). Однак Галичина опинилася поза межами Русі-Малоросії, під польською владою, де було створено “воеводство Русское”². У книзі з прихильністю писалося про похід армії Б.Хмельницького в Галичину восени 1648 р., що супроводжувався “очищением селений русских”³. У цілому “Історія Малоросії”, попри відверто проросійську орієнтацію автора, утверджувала єдність етнічних українських земель, хоч і містила надто скупу інформацію про Галичину.

Вагомий внесок у творення національної концепції історії України зробив М.Максимович – відомий учений, перший ректор Київського університету. Щоправда, він не залишив систематичної узагальнюючої праці з вітчизняної історії, але аргументовано розглядав Русь-Україну як пряму спадкоємницю Давньої, Київської Русі, був творцем першої наукової історії козацтва, започаткував вивчення проблеми розвитку козацької державності – Гетьманщини⁴. М.Максимович видав три номери журналу “Кієвлянинъ” (1840, 1841, 1850 pp.), на сторінках якого висвітлювалися українознавчі питання, по суті, його наступником стали два випуски “Украинца” (1857, 1864 pp.)⁵. У своїх творах М.Максимович

¹ Там само. – С.4.

² Там само. – С.7, 9, 10.

³ Там само. – С.121.

⁴ Максимович М. Вибрані твори / Упор. і вст. стаття В.Короткого. – К., 2004. – С.20, 23. М.Максимович писав: “Гетьманщиною называлась Украина отъ своихъ вождей, кои именовались гетьманами...”. (Див.: Историко-топографическія замѣтки // Собрание сочинений М.А.Максимовича. – Т.І. Отдѣлъ исторической. – К., 1876. – С.846).

⁵ Марков П.Г. Общественно-политические и исторические взгляды М.А.Максимовича. – К., 1986. – С.93, 94.

виявляв інтерес до Галичини як до невід'ємної частини етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель. У збірнику “Украинец” 1864 р. він, приміром, писав, що внаслідок агресивної політики шляхетської Польщі “разорвалась по-поламъ и прекратилась гетманщина Малороссійская; не послушалась гетмана Богдана и досталась Австрії первозванная Малороссія – земля Галицкая”¹.

Серед авторів перших історичних праць, що дали поштовх розвитку українознавства, були Яків та Олександр Марковичі, В.Ломиковський та ін. Однак для більшості розвідок з історії “Малоросії”-України була характерною тенденція обмеження географічних меж історичного процесу територією Подніпров’я і Лівобережжя, інтерес насамперед до військово-політичної проблематики, культ військового героїзму та лицарської відваги козацтва². Показово, що слово “Україна” в той час не мало чіткого територіального розуміння: в офіційному діловодстві, як відомо, під ним малася на увазі Слобожанщина, тоді як тогочасні польські джерела “Україною” називають частину Правобережжя, передусім Київщину³.

Фольклорно-етнографічні дослідження. Особливу роль у “національному відродженні” відіграла фольклористика та етнографія. Дослідження української народної творчості, селянських звичаїв, традицій започаткували М.Цертелев, М.Максимович, О.Бодянський, І.Срезневський, П.Лукашевич, М.Костомаров та ряд інших, які опублікували низку фольклорних збірок і наукових праць. Збирання фольклору в першій половині ХІХ ст. не було механічним переписуванням і фіксацією народних пісень, дум, балад тощо, фольклорний матеріал розглядався дослідниками і як джерело історичних знань про минуле України, і як мовне джерело. Так, М.Максимович, автор “Малороссийских песен” (М., 1827 р.), “Украинских народных песен” (1834 р.), “Сборника украинских песен” (1849 р.) порівнював народнопісенну творчість із плодною квіткою, у якій більше життя, ніж у заморському пустоцвітові⁴.

У передмові до збірки 127 українських пісень, виданої в 1827 р. у Москві, М.Максимович писав: “Наступило, кажется, то время, когда познают истинную цену *народности*, – начинает уже сбываться желание – да создастся поэзия истинно русская!” (в оригіналі – “русская”. –

¹ Українець 1864 года, изданный Михаиломъ Максимовичемъ. – К., 1864. – С.11.

² Нагірняк О. Початок формування українознавчих досліджень у Наддніпрянській Україні (кінець ХVІІІ – перша третина ХІХ століття) // Пам’ять століть. Планета. Історичний та літературний журнал. – К., 2010. – №1–2 (83–84). – С.138.

³ Див., наприклад: Podole, Wolyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów przez A.Przedzieckiego. – Wilno, 1841. – Т.1. – 233 s.

⁴ Марков П.Г. М.О.Максимович – видатний історик ХІХ ст. – К., 1973. – С.120.

I.P.)¹. У збірці вміщено думи та пісні – історичні, гайдамацькі, чумацькі, обрядові, а також пісні літературного походження. Автор підкреслював багатство фольклорної спадщини (“едва ли какая страна может назваться столь *песенною*, как Малороссия...”), вважав, що за своєю формою і мовою малоросійські пісні займають місце посередині між російськими (“рускими”) і польськими². Передмова стала практично першою теоретичною працею, з якої починають історію української фольклористики як науки. Хоч перший невеликий за обсягом збірник українських дум і був виданий у 1819 р. М.Цертелевим (“Опыт собрания старинных малороссийских песней”), але жанрово думи не були в ньому відокремлені від пісень³.

Аналіз тексту першої фольклорної збірки М.Максимовича⁴ дає підстави стверджувати про усвідомлення автором єдності українських земель Наддніпрянщини і Галичини. Так, М.Максимович зробив примітку, що варіант однієї з пісень взято із львівського видання “Pielgrzym Lwowski” 1822 р.⁵, що свідчило про спорідненість фольклорного матеріалу, опублікованого в Галичині під Австрією. У додатку до книги подано п’ять пісень, дві з яких, зауважив учений, “поють в Галиції” (до окремих пісень у книзі міститься позначення про місцевості, де вони побутують)⁶. Першу збірку народних пісень М.Максимовича захоплено вітали літератори і науковці, що дало поштовх до подальших народознавчих досліджень⁷. Відомий дослідник наддніпрянсько-галицьких зв’язків К.Студинський справедливо назвав цю збірку “золотою для українства книгою”, без якої “не знати, чим була би Галичина”⁸.

У другій фольклорній збірці, над якою М.Максимович працював сім років, було вміщено 2,5 тис. народних пісень, як говорилося у передмові, “это предмет неистощимый”. Автор з радістю писав про видання, услід за першою граматику О.Павловського, двох малоросійських граматик у Галичині – Й.Левицького і Й.Лозинського, а також галицької народно-

¹ Максимович М. Вибрані твори. – С.346; Предисловіє // Малоросійскія пѣсни, изданныя М.Максимовичемъ. – М., 1827. – С.І.

² Максимович М. Вибрані твори. – С.348, 349.

³ Попов П.М. Перший збірник українських народних пісень // Українські пісні, видані М.Максимовичем. Фотокопія з видання 1827 р. / Підготовка видання і розвідка П.М.Попова. – К., 1962. – С.306, 311; Максимович М.О. Киевъ явился градомъ великимъ... Вибрані українознавчі твори. – К., 1994. – С.13.

⁴ Малоросійскія пѣсни, изданныя М.Максимовичемъ. – М., 1827. – XXXVI + 234 с.

⁵ Українські пісні, видані М.Максимовичем. Фотокопія з видання 1827 р. – С.155.

⁶ Там само. – С.263, 267, 317.

⁷ Бойко Н. Михайло Максимович – навіки з рідним краєм. – Черкаси, 2004. – С.47. Характерно, що російський композитор О.Аляб’єв до 25 із 127 пісень, вміщених у виданні, написав музичний супровід (с.47).

⁸ Центральний державний історичний архів України, м.Львів (далі – ЦДІАЛ України), ф.362 (Студинський К. – академік), оп.1, спр.99, арк.21.

пісенної збірки В.Залеського в 1833 р. М.Максимович стверджував: “Большая часть Галицких пѣсень не только сходны съ пѣснями Украинскими, но многія пѣсни даже однѣ и тѣ же – въ слѣдствіе однородства...”. Враховуючи, що усна народна творчість з особливою силою розвинулася на панрусському просторі (“у Сѣверныхъ и Южныхъ Руссовъ”), містився заклик до всіх “малоросіян” взяти участь у збиранні “поэзии Украинской”¹. Серед уміщених у збірці пісень були записи з Галичини². Усвідомлюючи наддніпрянсько-галицьку єдність, М.Максимович писав, що “Украинцы или Малороссіяне составляютъ Восточную половину Южныхъ или Черноморскихъ Руссовъ” з давнім центром у Києві (“Земля Русская, Украина или Малороссія”). “Западная половина ихъ составила Червленную (Красную) Русь или Галицію”, тут “Южно-Русскій языкъ” далі називався “руськимъ”, тоді як у Росії цю назву (“руссаго”) перебрала на себе великоруська мова (“Сѣверно-Русскій языкъ”)³.

Третя фольклорна збірка М.Максимовича в 1849 р.⁴ містила “українські думи”, “пісні колискові і материнські”. На початку книги вчений зауважив, що займається збиранням народнопісенної творчості 20 років і планує видати близько 2 тис. пісень, половину з яких зібрав сам, переважно в Полтавській губернії, фольклорні матеріали отримував “со всѣхъ концовъ Южной Руси”. На титульній сторінці збірки, подарованій російській письменниці Олені Іванівні Вельтман, він власноруч написав: “Отъ Украинца Максимовича. 18 мая 1850 г.”⁵. М.Максимович нерідко вживав у своїх творах терміни “Україна”, “українець”, що поступово витісняли в суспільній свідомості другої половини ХІХ – початку ХХ ст. поняття “Південна” чи “Мала Русь”, “малоросійський” тощо.

Інтерес до фольклору та історії виявляв письменник М.Гоголь, уродженець Полтавщини, що увійшов у російську літературу як представник “української школи”. Він писав свої твори російською мовою, але в листах до М.Максимовича з Петербурга висловлював любов до України, народнопісенної творчості тощо, яку поєднував з лояльністю до Російської імперії. “Бросьте въ самомъ дѣлѣ кацапію, да поѣзжайте въ гетманщину, – писав М.Гоголь 2 липня 1833 р. перед виїздом М.Максимовича з Москви до Києва, де він очолив новостворений універ-

¹ Украинскія народныя пѣсни, изданныя Михаиломъ Максимовичемъ. – Часть первая. – М., 1834. – С.ІІІ, VI, VII.

² Там само. – С.154, 173.

³ Там само. – С.68.

⁴ Сборникъ украинскихъ пѣсень, издаваемый Михайломъ Максимовичемъ. – Часть первая. – К., 1849. – 116 с.

⁵ Це видання зберігається в Державній публічній історичній бібліотеці Росії (м.Москва).

ситет. – Я самъ думаю то же сдѣлать...”¹. “Теперь я принялся за историю нашей единственной, бѣдной Украины”², – зауважив М.Гоголь у листі 9 листопада 1833 р., а через два місяці, 7 січня 1834 р., писав: “Историю Малороссіи я пишу всю отъ начала до конца”. Письменник зібрав близько тисячі народних пісень, але скаржився, що не може повернути необачно позичений ним примірник фольклорної збірки “Пісні польські і руські люду галицького” В.Залеського, виданої у Львові 1833 р.³. М.Гоголь високо оцінив цю збірку (“очень замѣчательная вещь”) і вбачав у ній “множество настоящихъ Малороссійскихъ (пісень. – *І.Р.*), такъ хорошихъ, съ такими свѣжими красками и мыслями”, що викликало в нього бажання включити пісні з Галичини до фольклорної збірки, яку мав намір видати спільно з М.Максимовичем у Києві⁴. Книжку галицьких пісень М.Гоголь обіцяв-таки надіслати М.Максимовичу: “Какъ только получу ихъ (з Варшави. – *І.Р.*), то ту же минуту пришлю ихъ тебѣ”⁵.

М.Максимович став практично першим наддніпрянським ученим, який встановив регулярні близькі стосунки з галицькими діячами – І.Вагилевичем, Я.Головацьким, Д.Зубрицьким, усвідомлював єдність русько-українського простору⁶. Можна погодитися з твердженням сучасного історика В.Масненка, що М.Максимович мав серед українських діячів Наддніпрянщини другої третини ХІХ ст. “найбільш розвинений погляд на Галичину”, в так званий “додрагоманівський” період (виходячи з важливої ролі М.Драгоманова в процесі пізнання краю наддніпрянцями)⁷. Щоправда, М.Максимовичу так і не пощастило особисто побувати в Галичині, але він виявляв постійний інтерес до національно-культурного життя підавстрійських русинів, цікавився місцевими виданнями.

У другому випуску альманаху “Кієвлянинъ” 1841 р. М.Максимович опублікував статтю⁸, в якій зробив аналіз літературної діяльності “на другомъ, противоположномъ концѣ Южной Руси, отдѣленномъ отъ насъ разлучнымъ Днѣстромъ”⁹. Автор схвально відгукнувся про перші твори

¹ Письма Гоголя къ Максимовичу, по подлинникамъ исправленныя и дополненныя С.И.Пономаревымъ. – СПб., 1877. – С.2.

² Там само. – С.3.

³ Там само. – С.5.

⁴ Там само. – С.5, 6.

⁵ Там само. – С.11.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп. 1, спр.95, арк.1, 3, 8.

⁷ Масненко В. Галичина у візії наддніпрянських українофілів 1840–1860-х років: імперативи Михайла Максимовича // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań / Praca zbiorowa pod redakcją A.Kawalec, W.Wierzbieńca, L.Zaszkilniaka. Wstępem opatrzył J.Maternicki: W 3 t. – Rzeszów, 2011. – Т.2. – S.89.*

⁸ Максимовичъ М. О стихотвореніяхъ Червонорускихъ // *Кієвлянинъ на 1841 годъ. – К., 1841. – Кн.2. – С.119–152.*

⁹ Там само. – С.119, 120.

галицьких письменників, написані народною мовою (М.Устияновича, І.Могильницького та ін.), особливо виділив “Руську трійцю” та її альманах “Русалка Дністровая”, що відзначався загальнослов’янською тенденцією “къ своенародности”¹. У листі до О.Бодянського в березні 1848 р. М.Максимович просив надіслати виданий у Відні літературно-публіцистичний альманах “Вѣнокъ русинамъ на обжинки”, упорядником якого був брат Я.Головацького Іван. Учений писав про намір “издать всего южно-русского народа песни...”².

“Матери моїй ридненькій, неньцѣ старенькій, коханій, любій Украинѣ”, – таку посвяту вмістив О.Бодянський на початку своєї книги “Наськы украинськы казкы запорозьця Иська Матырынкы” (Москва, 1835), яку в лютому 1843 р. подарував Я.Головацькому. У передмові автор звернув увагу на багатство усної народної творчості: “Де, на свѣтѣ, такъ балакають? Нибы въ ротѣ тобѣ кожне слово кладуть. Де стилькы казокъ, прыказокъ, загадокъ и всякої всячыны? На чужый коровай, якъ-то кажуть, очей не порывай, а свій дбай”³. О.Бодянський та його брат Федір в 1830–1850-х рр. збирали матеріали народної пісенності усіх жанрів переважно на Полтавщині, Київщині та Чернігівщині і задумували видання великої фольклорної збірки, однак здійснити свій задум їм не вдалося. До нас дійшла лише частина зібраних братами Бодянськими народних пісень, що були опубліковані в 1978 р.⁴.

У своєму дисертаційному дослідженні О.Бодянський зробив висновок, що народні пісні “великоруської” Півночі й “малоруського” Півдня відрізняються⁵. Водночас він вбачав у Галичині невід’ємну частину української етнічної території, понад 30 років (з 1843 р.) – чи не найбільш тривалий період у наддніпрянсько-галицьких взаєминах того часу – листувався з Я.Головацьким. Вони обмінювалися науковою літературою, О.Бодянський допоміг з публікацією в Росії нагромадженого колишнім діячем “Руської трійці” багатого пісенного матеріалу з Галичини та Закарпаття⁶. О.Бодянському так і не вдалося особисто побувати в Галичині: восени 1837 р. його зупинили в прикордонних з Росією Бродах через карантин, викликаний епідемією чуми в Одесі, вдруге він пла-

¹ Там само. – С.142.

² Максимович М. Листи / Упоряд. і вст. ст. В.Короткого. – К., 2004. – С.35.

³ Наськы украинськы казкы, запорозьця Иська Матырынкы. – М., 1835. – С.ХІІ, ХХ.

⁴ Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських / Ред. і вступна стаття О.Дея. – К., 1978. – С.7.

⁵ Рудик П.А. Роль інтелігенції в національно-культурному відродженні України (перша половина ХІХ ст.). – К., 2003. – С.12.

⁶ Дей О.І. Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодянських // Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. – С.27, 28, 31.

нував відвідати край разом з І.Срезневським 1842 р.¹. Бажання наддніпрянських діячів приїхати до Галичини далеко не завжди реалізовувалося на практиці. Так, про відрядження в Галичину з метою збагачення “словарнымъ матеріаломъ” місцевих русинів свого “Малороссійского словаря” порушував питання в 1839 р. А.Метлинський – український поет та етнограф, представник харківської школи романтиків, творчість якого викликала інтерес діячів “Трійці”. Однак із Російської академії наук надійшла дипломатична відмова².

Особливий внесок у справу збирання і публікації фольклорної спадщини зробив російський філолог-славіст, фольклорист і етнограф І.Срезневський. Будучи родом з Ярославля, але вихований у Харкові (сюди переїхав його батько по службі одразу ж після народження сина), І.Срезневський у молодому віці зацікавився українським фольклором і взагалі народною словесністю. Найбільший інтерес у нього викликали історичні пісні, що розповідали про історію України та Запорізької Січі. Після закінчення Харківського університету і захисту магістерської дисертації вчений пішов працювати в університет, водночас ще з кінця 1820-х рр. збирав по селах народні пісні і звичаї. Перші свої записи народнопісенної творчості він видав в “Украинском альманахе” у Харкові 1831 р. Найбільш важливе видання І.Срезневського – це “Запорожская старина”, дві перші частини якої в шести випусках з’явилися в 1833–1838 рр.³. Так, у першій частині збірки 1833 р. було сказано, що “Малороссія”-“Украина” віддавна належала “землѣ Русской”. Однак у XIV ст. вона потрапила під чужоземну владу, самоврядування на українських землях відновили запорізькі козаки на чолі з гетьманами⁴.

З вересня 1839 р. І.Срезневський упродовж трьох років здійснював наукову подорож по слов’янських землях і після Чехії в липні 1842 р. прибув через Закарпаття до Львова, де вперше зустрівся з провідними галицькими діячами І.Вагилевичем, Я.Головацьким, Д.Зубрицьким та Й.Левицьким. І.Срезневському судилося стати одним з перших російських науковців, що особисто побував у Галичині. Восени 1842 р. І.Срезневський почав викладацьку діяльність у Харківському університеті, з успіхом читав студентам лекції про слов’янський світ. Програма курсу передбачала, зокрема, інформацію про життя 10 народів: великоросів, малоросів, болгар, сербів, хорватів, словенців, поляків, полабських

¹ Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – СПб., 1906. – С.70.

² Там само. – С.77.

³ Срезневский И.И. Русское слово. Избранные труды / Составитель Н.А.Кондрашов. – М., 1986. – С.5, 6.

⁴ Запорожская старина / Изданіе И.Срезневскаго. – Часть I. – Харьковъ, 1833. – С.131.

слов'ян, чехів, словаків¹. Після 1847 р. учений понад 30 років працював на посаді професора кафедри слов'янознавства Петербурзького університету.

Серед наддніпрянських дослідників фольклору були нащадки козацької старшини, що мали патріотичні почуття, але не бачили майбутнього України (“Малоросії”), своє зникнення з історичної арени, асиміляцію в середовищі російського дворянства уявляли як кінець етнічної самобутності. Так, думку про занепад української народної пісенності висловлював наддніпрянський письменник Г.Квітка-Основ'яненко, який писав, що на Слобожанщині пісні перероблюють на “солдатскія”, слово “козак” заміняють на “гусарин” тощо. Здавалося, народні пісні, обряди, пам'ятки старовини – все це зникає, потрібно зберегти бодай рештки того, що вмирає². Яскравим прикладом цієї генерації українських діячів, що цікавилися народознавством, був П.Лукашевич – автор збірки “Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни” (С. Пб., 1836). Ця збірка вперше містила фольклорні записи, зроблені як на Наддніпрянській Україні, так і в Галичині, по обидва боки російсько-австрійського кордону³. У передмові було сказано, що це, ймовірно, останнє видання народних пісень, взяте “прямо изъ Малороссіи, – тамъ народныя пѣсни давнымъ давно уже не существуютъ; всѣ онѣ исключительно замѣнены солдатскими, или Великороссійскими пѣснями”. Видавець запевняв, що пропоновані пісні “есть уже мертвыя для Малороссіянъ. Это только малѣйшіе остатки той чудной пѣсенности ихъ дѣдовъ...”⁴. У першій частині книги вміщено наддніпрянсько-українські (“малороссійскія”) думи й пісні, записані в Полтавській губернії, а в другій – галицькі (“червонорусскія”), головним чином зі збірника В.Залеського, виданого у Львові 1833 р.⁵.

“Вотъ уже пять вѣковъ какъ Галиція или Червоня Русь чужда своему отечеству – остальной Россіи”, – писав П.Лукашевич у передмові до публікації галицької народнопісенної творчості. Він переконував, що галичани, “червоноруссы въ своей родинѣ какъ бы не существуютъ; живя въ Галиціи, вы ... даже не будете подозрѣвать, что находитесь въ Руси...”. П.Лукашевич констатував домінування польської шляхти в Галичині, засилля всього чужого “имени Русскому”. Однак варто лише

¹ Срезневский И.И. Русское слово. – С.9, 10.

² Сиповський В. Україна в російському письменстві. – Част.І (1801–1850 рр.). – К., 1928. – С.22.

³ Сарбей В.Г. Національне відродження України // Україна крізь віки: У 15-ти т. / За заг. редакцією В.А.Смоля. – К., 1999. – Т.9. – С.52.

⁴ Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни / [Упоряд. П.Лукашевич]. – СПб., 1836. – С.5, 7.

⁵ Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. – К., 2005. – Т.І: 1841–1850 / Упоряд. комент. О.Федорук, підгот. текстів О.Федорук, Н.Хохлова, відп. ред. С.Захаркін. – С.444.

підійти до представників нижчого стану, як відразу відчуєш схожість ситуації з Наддніпрянщиною (“вы въ минуту перенесетесь въ Южную Россію, въ Малороссію”). Очевидно, П.Лукашевич значно перебільшував інтерес галичан до Наддніпрянської України. “...Украина, Малороссія, – писав він, – ... обѣтованная земля, куда стремятся всѣ ихъ (галичан. – *І.Р.*) помыслы и думы. Съ какою заботливостію Галичанинъ спрашиваетъ заѣзжаго изъ Россіи гостя о судьбѣ своихъ братьевъ Украинцевъ...”. На думку П.Лукашевича, навіть галицький пастух знав набагато більше про Наддніпрянщину (“о герояхъ Украйны и ея исторію”), ніж самі наддніпрянські діячі або, як образно писалось, “посѣдѣлый Малороссійскій Козакъ”. Галичани гордилися “подвигами Малороссіянь, какъ своими собственными”¹.

П.Лукашевич виразно обстоював єдність етнічних українських земель, був переконаний у тому, що якби Б.Хмельницький не помер так рано або мав би достойного наступника, то на території аж до Вісли і Карпатських гір на заході не залишилося б жодного поляка, усі шляхтичі були б вигнані в етнічну Польщу: “Южная Россія воскресла бы ... во всемъ своемъ величій”². П.Лукашевич звернув увагу на присутність у галицькому фольклорі українських мотивів, за його словами, “всегдашнее обращение къ милой для нихъ Украйнѣ и Украинскимъ Козакамъ”. Причиною цього дослідник вважав те, що наддніпрянці з успіхом боролися проти поляків – “сихъ вѣчныхъ угнетителей... Галичанъ. Вотъ почему Червонорусцы усвоили себѣ думы Малороссіянь, между тѣмъ какъ послѣдніе, счастливые ихъ собратія, давно ихъ позабыли”³.

У своїй збірці П.Лукашевич позитивно оцінив народознавчу діяльність галицьких священиків, писав про вихід останнім часом у Львові й Перемишлі кількох творів “на малороссійскомъ нарѣчій” зусиллями “добрыхъ Уніатскихъ патеровъ” (священиків. – *І.Р.*), які надумали “воскресить въ Галиціи народное слово”. На жаль, за основу літературної мови в них взято “Польскій языкъ и Перемышльское нарѣчіе, болѣе всѣхъ прочихъ пострадавшее отъ Полонизмовъ...”. Вірогідно, мова йшла про збірку Й.Лозинського “Руське весілля”, вперше опубліковану в Перемишлі 1835 р., що містила опис весілля з обрядовими піснями правобережного перемишльського Надсяння живою народною мовою, для письма було використано польський алфавіт. П.Лукашевич висловив здивування, чому укладачі фольклорних збірок не використали “простой

¹ Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни. – С.103, 104.

² Там само. – С.105.

³ Там само. – С.106.

рѣчи восточнаго Червонорусскаго діалекта, въ которомъ еще сохраняется чистота Кієво-Русскаго нарѣчія?”¹.

Розповідаючи про правила читання опублікованих галицьких пісень, автор підкреслював мовно-культурну спорідненість галичан і наддніпрянців: “...Нравы и обычаи ихъ (галичан. – *I.P.*) ни сколько не разнятся отъ Малороссіянь; нарѣчіе ихъ есть также Малороссійское. ...Въ выговорѣ должно соблюдать тѣ же правила, какія я уже изъяснилъ при Малороссійскихъ пѣсняхъ”. Галицькі пісні почерпнуто з видання польського етнографа В.Залеського “*Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*” (“Пісні польські і руські люду галицького”), що вийшло у Львові 1833 р. У книзі П.Лукашевича містився широкий спектр народно-пісенної творчості з Галичини: думи, пісні опришків, коломийки, поминальні, зажнивні, весільні пісні тощо. Щодо коломийок (“коломійскія пѣсни”) було сказано, що в них видно “весь насмѣшливый характеръ Малороссіянина”. Цілком логічним був висновок автора про особливу цінність фольклору в Галичині (“въ Галиціи народная пѣсенность процвѣтаетъ во всемъ блескѣ; многочисленностью своихъ пѣсней, разнообразнымъ ихъ содержаніемъ, превосходными голосами Червонорусцы берутъ преимущество ... предъ всѣми Славянскими народами”). З радістю оцінюючи вихід у Львові все нових публікацій “червонорусскихъ пѣсень”, підкреслювалося: “Честь и слава нашимъ однородцамъ!”².

Отже, П.Лукашевич першим серед наддніпрянських дослідників подав у одній збірці записи фольклору, зроблені на Наддніпрянщині під владою Росії (“Малороссіи”) і в Галичині у складі Австрії (“Червонной Руси”). Багатий фольклорний матеріал, уміщений у двох частинах книжки, відповідно до походження, засвідчив мовно-культурну спорідненість населення Галичини і Наддніпрянської України. Показово, що П.Лукашевич був одним із перших наддніпрянських діячів, які відвідали Галичину, в 1839 р. у Львові особисто познайомився з Я.Головацьким. У листі до П.Лукашевича 2 (14) липня 1839 р., написаному після його від’їзду зі Львова, Я.Головацький просив не забувати “свою хоч положенням далеку, але серцем дуже близьку братію!”³. Однак у подальшій діяльності П.Лукашевич втратив інтерес до Галичини. Заслугою П.Лукашевича було усвідомлення близькості мови, культурної та історичної спадщини наддніпрянців і галичан, висока оцінка пошуково-дослідницької роботи галицьких діячів у напрямку спільного вивчення народ-

¹ Там само. – С.106, 107.

² Там само. – С.138, 145.

³ Головацький Я. До П.Я.Лукашевича (1839) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори / Упоряд., вступна стаття та приміт. М.Шалати. – К., 1982. – С.307.

ного фольклору. Щоправда, він не вживав термін “Україна”, “український” щодо Галичини та її населення, його збірка не давала віри в збереження народнописенної творчості, упорядник писав про неминучість втрати етнічної самобутності. Свою збірку П.Лукашевич присвятив “предкамъ Гетьманцамъ”, сподівався виконати свій борг перед батьківщиною, “исторгнувъ изъ забвенія эту Южно-Русскую народную поэзію у старцевъ”¹.

Мовознавчі розвідки і входження простонародної мови в літературу. На Наддніпрянській Україні в ХІХ ст. набуло розвитку мовознавство, з’явилися перші наукові описи української народнорозмовної мови в працях О.Павловського, І.Срезневського, М.Максимовича, П.Білецького-Носенка та ін. Автором першої української граматики став О.Павловський, який у Петербурзі 1818 р. опублікував свою “Граматику малоросійскаго нарѣчія”². У невеликій за обсягом книзі (114 сторінок) учений-мовознавець не тільки розповів про граматичну будову досліджуваної мови, яку називав “наріччям”, а й висвітлив особливості фразеології і віршування, навів у додатку зразки розмовно-діалектного і літературного мовлень. У граматиці О.Павловського вперше в Україні застосовано фонетичний правопис, що був використаний “Руською трійцею” в 1830-х рр.³. Однак автор вважав “малоросійське наріччя” зникаючим – “ни мертвымъ, ни живымъ языкомъ”, писав про існування в Малоросії незначної кількості відмінностей у вимові від “чисто” російської мови⁴. О.Павловський зайнявся дослідженням “нарѣчія, которое составляет почти настоящій языкъ” з патріотичних міркувань, щоб надихнути інтелігенцію на подальше вивчення і збереження народної словесності. Малоросіяни відрізняються “отъ всѣхъ другихъ народовъ, – писав він, – и даже отъ своихъ единоплеменниковъ”, тобто великоросів⁵.

На захист української мови як окремої мови, а не “наріччя”, відкрито виступив І.Срезневський. У статті “Взгляд на памятники украинской народной словесности”, опублікованій у Москві 1834 р., він наголошував, що українська мова (“язык украинский (или как угодно называть другим, малороссийским)”) має право на необмежене використання в літературі й науці. Вона є однією з найбагатших слов’янських мов,

¹ Малоросійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни. – С.7.

² Павловскій А. Грамматика малоросійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малоросійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаниями и сочиненіями. – СПб., 1818. – 114 с.

³ Лесюк М. Доля моєї мови. – Івано-Франківськ, 2004. – С.260.

⁴ Павловскій А. Грамматика малоросійскаго нарѣчія... – С.IV; Сокіл Б. Дослідження особливостей української літературної мови і лінгвістичної дискусії навколо неї у ХІХ – поч. ХХ ст. – Тернопіль, 1998. – С.6, 7.

⁵ Павловскій А. Грамматика малоросійскаго нарѣчія... – С.II, VI.

вважав учений¹, не поступається чеській мові кількістю слів і виразів, польській – живописністю, сербській – приємністю. Віру І.Срезневського в розвиток української мови як літературної підсилювала творчість Г.Сковороди, І.Котляревського, П.Гулака-Артемівського, Г.Квітки-Основ'яненка, водночас мова видатних гетьманів (Б.Хмельницького, П.Дорошенка та ін.) мала передати потомству “славу сих великих людей України”². “Народ и язык – единица неразделимая, – писав І.Срезневський, захищаючи право на освіту народною мовою. – Невозможна для народа образованность без языка, так же как и для языка без народа. ...Знание родного языка необходимо...”³. Щоправда, в останній період своєї діяльності він не визнавав окремішність української мови, писав про два наріччя “русского языка” – великоруське і малоруське.

Важливу роль у дослідженні особливостей української мови відіграв М.Максимович, що у своїх працях беззастережно розглядав її як самостійну, відмінну від російської (великоруської). Учений дав оригінальну класифікацію слов'янських мов, у якій розрізняв дві частини – східну або “русскую” і західну, чотири розряди: 1) “сѣвернорусскій” або північно-східний, що складався з великоруської і білоруської мов; 2) “южнорусскій” чи південно-східний; 3) південно-західний; 4) північно-західний. У модифікованому вигляді така класифікація визнається й сьогодні (східно-, південно- та західнослов'янська групи). У свою чергу, в українській мові (“языке южнорусском”), що належала до східнослов'янської групи, він виділив два наріччя: східне – малоруське (“малороссійское” або “украинское”) і західне – червононоруське, галицьке⁴. Основою для такого поділу, що, на думку М.Максимовича, свідчив про самобутність і давнє коріння української мови, були діалектні особливості. У червононоруському наріччі вчений виділяв також два різновиди – галицький і закарпатський⁵.

Отже, М.Максимович доводив окремішність і єдність української мови, якою розмовляло населення на Наддніпрянщині та в Галичині, обстоював соборність українських земель. Свої погляди він відстоював у полеміці з російським істориком М.Погодіним. Українську мову (“южнорусскій языкъ”), що виникла ще в Київській Русі, в дотатарські часи, разом з мовою російською (“сѣвернорусскимъ языкомъ”) М.Мак-

¹ Колесник В.Ф., Надтока О.М. Російська демократична інтелігенція та українське національне відродження (кінець XVIII – початок XX століття). – К., 2002. – С.62.

² Сокіл Б. Дослідження особливостей української літературної мови... – С.26.

³ Срезневский И.И. Русское слово. – С.106, 107.

⁴ Критико-историческое изслѣдование о русскомъ языкѣ // Собрание сочиненій М.А.Максимовича. – Т.III. Языкознание. История словесности. – К., 1880. – С.7, 8.

⁵ Сокіл Б. Дослідження особливостей української літературної мови... – С.10, 15.

симович вважав “сыновьями одной Русской рѣчи”¹. Малоруське і червононоруське наріччя єдиної української мови існували віддавна, думки про походження “южноруссаго языка послѣ XIII-го вѣка несправедливы...”². Малоруське наріччя поширилося по обидва боки Дніпра – на Україні, Поділлі, Волині, Сіверщині, а червононоруське – навколо Дністра в Галичині і в Карпатах³.

М.Максимович зробив першу спробу виробити єдиний український правопис, так звану “максимовичівку”, що базувалася на історично-етимологічному принципі. Він усвідомлював, що “правописаніе нашего языка” повинно охоплювати “всѣ его видоизмѣненія, какія существуютъ въ устахъ говорящаго имъ народа – отъ Карпатскихъ горъ до степей Задонскихъ и береговъ Кубани”. В альманасі “Кіевлянинъ” зауважив, що недоліком видань “на Малороссійскомъ языкѣ у насъ въ Россіи и въ Австріи” були розходження в правописі, праці “своимъ правописаніемъ одна хуже другой”⁴. “...Мой способ писанія труднѣе не читающему, а пишущему”⁵, – стверджував науковець. У виданні народних пісень 1827 р. М.Максимович уперше застосував правопис, у якому, зокрема, писав етимологічно *o, e, u*, коли вони вимовляються як [i], тільки з дашком, що вказував на відповідне звучання (*ô, ê, û*): “Для правописанія сообразуемъ долженъ быть старинный способъ писанія южнорусскій, приноврвленный къ народному языку надстрочнымъ знакомъ”⁶. Очевидно, це робилося для всеросійського читача, що підтверджував сам автор у передмові до “Малороссійскихъ песен”, наголошуючи, що пише “не для однихъ малороссіян, но и для русскихъ, коимъ не понятнo будетъ многое, если писать по произношенію и не сблизитъ хотя несколько правописанія малороссійскаго с русскимъ”⁷.

“Максимовичівка” ускладнила традиційний правопис, лише для позначення фонемі /i/ автор використав аж п’ять різних знаків⁸. Вона не прижилася на Наддніпрянщині, зате знайшла поширення в Галичині другої половини ХІХ ст.⁹. Водночас у працях М.Максимовича вико-

¹ Къ исторіи малоруссаго языка. Филологическія письма къ М.П.Погодину // Собраніе сочиненій М.А.Максимовича. – Т.ІІІ. – С.190.

² Там само. – С.232.

³ Новыя письма къ М.П.Погодину. О старобытности малороссійскаго нарѣчія // Там само. – С.275.

⁴ Максимовичъ М. О правописаніи малороссійскаго языка. Письмо къ Основьяненку // Кіевлянинъ на 1841 годъ. – К., 1841. – Кн.2. – С.154, 155.

⁵ Там само. – С.173.

⁶ Письмо о галицко-русской словесности Профессора Михаила Максимовича, писаное въ 1840 г. изъ Кіева / Публ. Я.Головацкій // Галичанинъ. Литературный сборникъ. – Львовъ, 1863. – Кн.І. – Вып.ІІ. – С.109.

⁷ Максимович М. Вибрані твори. – С.353.

⁸ Лесюк М. Історія правописного питання в Галичині (до 50-их років ХІХ ст.) // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С.21.

⁹ Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001. – С.168.

ристовувався гражданський (нецерковний, світський) шрифт або “гражданка”, запроваджена в Російській імперії замість давньоруського шрифту, заснованого на кирилиці, за реформою Петра I 1708–1710 рр. Громіздкий і застарілий кириличний друкований півустав був непридатним для друкування наукових видань, навчальних посібників, художньої літератури. Крім удосконалення алфавіту, вилучення ряду непотрібних літер у книжках світського змісту, реформа передбачала спрощення друкованої графіки: накреслення літер стало більш прямим і заокругленим, усунуто надрядкові знаки тощо. Наддніпрянські науковці і письменники першої половини ХІХ ст. пристосовували гражданський шрифт до звукового складу української літературної мови. У підавстрійській Галичині “гражданку” вперше використала “Руська трійця” в альманасі “Русалка Днѣстровая”¹.

Особливе значення в “національному відродженні” відіграла нова українська література, що почала розвиватися в перші десятиліття ХІХ ст. Якщо народознавство дало розвиток раціональним сферам буття, то художня література живою народнорозмовною мовою, на сюжети з народного життя впливала на емоції, чуттєву сферу. “Національна свідомість обіймає не тільки систему ідей більш-менш раціональної, пізнавальної природи, – підкреслював І.Лисяк-Рудницький, – але також емоційне захоплення, що його стимулюють радше поети й письменники, ніж учені”². Першим твором новочасної літератури, з яким традиційно пов’язують початок “українського відродження”, стала поема І.Котляревського “Енеїда”, видана 1798 р. в Петербурзі (повністю вийшла друком у Харкові 1842 р.)³. В огляді творів нової української літератури М.Костомаров у 1842 р. писав, що живе народне слово найкраще придатне для літератури. “Язык, называемый обыкновенно малороссийским, – підкреслював він (стаття була надрукована в 1920-х рр.), – которым говорят в юго-западных губерниях России и в Галицком Королевстве, не есть наречие языка русского...; он существовал издавна и теперь существует, как наречие славянского корня...”⁴. Перше видання Шевченкового “Кобзаря” 1840 р. отримало позитивну оцінку М.Костомарова (“необыкновенное дарование”, “это целый народ, говорящий устами своего поэта”), однак найбільш високо на той час оцінювалися

¹ Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – С.109, 110, 252.

² Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.151.

³ Єфремов С. Історія українського письменства. – Вид.4-ге. – Київ – Ляйпціг, 1924. – Т.І. – С.337.

⁴ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.10 (Архів ВУАН), од. зб.14886, арк.1, 3.

твори Г.Квітки-Основ'яненка¹. Переломне значення в розвитку нової української літератури, української літературної мови, як і національного руху загалом, відіграла творчість Т.Шевченка.

Історичне значення народознавчої діяльності. Абсолютна більшість жителів підросійської України (як і Галичини) в першій половині ХІХ ст. була неписьменною. Серед селянства, що становило понад 90 % населення краю, грамотність не перевищувала кількох відсотків (у державних селян на початку ХІХ ст. – не більше 5–7 %, у кріпаків – 1 %)². Очевидно, через свою малоосвіченість, збереження станової системи, кріпацтва, слабкий розвиток промисловості й торгівлі населення було маломобільним, що зумовлювало слабкі зв'язки між регіонами. Якщо не єдиною, то, принаймні, головною територією Російської імперії, яку час від часу відвідували галицькі селяни, і то більше в пореформений період, була Правобережна Україна³. “Народ, очевидно, нічого не знав, а інтелігенція (Наддніпряниці. – *І.Р.*) мала неясне поняття про Галичину, – згадував бібліограф, літературознавець і громадсько-політичний діяч В.Дорошенко, – як край населений слов'янським племенем “русиновъ”, ніби споріднених із “русским” народом великого російського царства, але що це за племя, – 99 % “малоросов” знало стільки ж, що й пересічний москаль: от, мовляв, є Русь Велика, Мала, Біла, Чорна (на Литві), Жовта (на Далекому Сході), а це “Червона” – австріяцька чи “венгерська”, понімчена, покатоличена – якась наче вже й не Русь..., що не має ніякої будуччини й, очевидно, пропаде, розплившись в німецькому морі”. Таке ж “неясне поняття” про Галичину, “зарубежну” Русь мав і В.Дорошенко, уродженець Полтавщини, в 80–90-х рр. ХІХ ст.⁴.

Відомості про Галичину серед простолюду з Наддніпряниці були спорадичними, неточними, але їх важко простежити через обмежене коло джерел⁵. Діяльність інтелігенції першої хвилі “національного” відродження, поряд із суто науковим значенням, сприяла утвердженню модерної української національної свідомості, духу соборництва. П.Лукашевичу, І.Срезневському, М.Максимовичу і О.Бодянському судилося стати, за словами В.Дорошенка, “посередниками у національно-культурних зв'язках Галичини з Україною”⁶. Творчість наддніпрянських науковців дала поштовх для народознавчої діяльності в Галичині, викликала захоп-

¹ Там само, арк.7, 14, 16.

² История России. ХІХ век. – В 2-х ч. / Под ред. В.Г.Тюкавкина. – М., 2001. – Ч.1. – С.230.

³ Грицак Я. Нарис історії України. – С.76.

⁴ Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. ХІХ в. // Наша Батьківщина. – Львів, 1937. – Ч.9 (вересень). – С.197.

⁵ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – С.283, 284.

⁶ Дорошенко В. Взаємини Наддніпряниці з Наддністріяниною // Альманах “Нового часу” (“Календар для всіх”) на рік 1938. – Львів, 1937. – С.39.

лення багатством фольклорної спадщини, красою народного слова, славним історичним минулим, що сприяло становленню українофільства на галицькому ґрунті. Це стало підґрунтям для утворення і діяльності “Руської трійці”, яка в 1830-х роках підняла місцеву говірку до рівня літературної мови, заявила про єдність із новою українською літературою, фольклорним рухом підросійської України¹.

Отже, українське народознавство на Наддніпрянщині в першій половині ХІХ ст. виділилося в науку, що досліджувала такі неповторні риси етнічної спільності, як історія, фольклор та етнографія, мова. У процесі становлення нової української літератури жива народна мова перетворювалася в літературну. На сторінках “Історії русів”, фахових узагальнюючих праць з історії України-“Малоросії” Д.Бантиша-Каменського і М.Маркевича, у фольклорних збірках П.Лукашевича, М.Максимовича, що набули популярності в освічених колах суспільства, домінувала ідея самобутності та єдності українських (“малоросійських”, “малоруських”, “руських”) земель під владою Російської та Австрійської імперій. Самостійність і окремішність української (“південно-руської”) мови, що складалася із східного, малоруського і західного, червонорусського нарідч, у сім’ї слов’янських мов виразно обстоював М.Максимович. Характерно, що історичні розвідки (як і аналітична частина фольклорних і мовознавчих праць) були написані російською мовою, а в їхніх авторів не виникало сумніву, що Україна, або “Малоросія”, була природною і невіддільною частиною російського імперського світу². Наддніпрянські вчені мали надто загальне уявлення про Галичину, не бачили перспективи національного розвитку на самостійній, національно-державницькій основі. В цілому зацікавленість Галичиною в наукових колах виростала із слов’янознавства, прагнення глибше пізнати слов’янський світ.

Внесок російських науковців у поширення відомостей про Галичину. Інтерес до Галичини під кутом зору її єдності з панруським простором проявляли російські наукові кола, що пояснювалося бажанням взаємного ознайомлення і пізнання, популярністю ідей панславізму. Панславізм обстоював думку про необхідність зближення слов’янських народів, з огляду на їх етнічну і мовно-культурну спільність. Столиці Російської імперії – Санкт-Петербург і Москва – традиційно були місцем зосередження значної кількості вихідців з етнічних українських земель, протягом 1755–1855 рр. тільки в Московському університеті працювало

¹ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.1. – С.490.

² Магочій П.-Р. Історія України. – С.310.

понад 30 викладачів, у тому числі професорів з України¹. Дев'ять викладачів-закарпатців (“з угорських слов’ян”) були запрошені працювати до першого на Наддніпрянщині Харківського університету, заснованого в 1805 р. (А.Дудрович, Михайло та Іван Білевичі та ін.)².

Серед російських науковців, колишніх підданих Габсбургів, був І.Орлай, родом із Закарпаття, що в 21-річному віці переїхав до Росії, закінчив Петербурзьке медико-хірургічне училище і пройшов трудовий шлях від лікаря до директора Ніжинської гімназії та Рішельєвського ліцею в Одесі в 1820-х рр. Крім наукових праць із медицини, педагогіки, він писав про історію своєї “малої” батьківщини, називаючи Галичину, Буковину і Закарпаття “Карпатской Русью”. І.Орлай надрукував 1804 р. у журналі “Сѣверный вестникъ” статтю “Исторія о Карпато-Россахъ, или о переселеніи Россіянъ въ Карпатскія горы и о приключеніяхъ, съ ними случившихся”, в якій стверджував, що предками жителів Угорської Русі були “кієвські русичи”. Редакція журналу зробила примітку, що читачам буде цікаво дізнатися “о своихъ единоплеменникахъ, о коихъ наши историки весьма мало упоминають”³. У статті місцеве населення в дещо плутаному стилі трактувалося як частина російського етносу. Зокрема, було сказано, що першими отримали ім’я “Русскихъ” “славяне, обитавшіе при рѣкѣ Руси”, “у Россіянъ, живущихъ въ Литвѣ, въ Украинѣ, Подоли и въ Чермнороссіи” вживалася самоназва “Руснаки”⁴.

І.Орлай мав контакти з “Товариством історії і старожитностей російських” при Московському університеті. У 1826 р. вийшла друком його стаття “О Юго-западной Русіи”, у якій підкреслювалася необхідність для російських істориків зайнятися дослідженням багатого архівного матеріалу, що зберігався в галицьких архівах. На думку автора, це дало б змогу пролити світло на загальноруську історію (“історію Руси вообще”). Автор звернув увагу “на сродство карпаторусовъ съ малорусами”, причому в Угорській Русі збереглося “древнерусское нарѣчіе гораздо чище нынѣшняго кієвскаго”. З патріотичних міркувань І.Орлай закликав зайнятися вивченням історії “Южной Россіи”, не забувати про те, що “Карпатская Русь – не Польша”, є помилковим наповнювати у своїх творах “эту Русь... болѣе поляками, нежели природными ея жителями русскими”⁵. До кінця життя він не розривав стосунки з краєм: неодноразово відвідував Австрію, забезпечував земляків книгами, зок-

¹ Шип Н.А. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVIII – первой половине XIX в. – К., 1988. – С.42.

² Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.28, 29.

³ Там само. – С.34, 35.

⁴ Свѣнцицкій И.С. Материалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. – В 2-х ч. – Львовъ, 1906. – Ч.1. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I-ой половинѣ XIX-аго вѣка. – С.56, 57.

⁵ Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.37, 38.

рема разом з П.Лодієм поповнював львівську і пряшевську монастирські бібліотеки. Діяльність І.Орлая в Росії І.Свенціцький характеризував як одну з найбільш живих культурних ланок, що в першій третині ХІХ ст. з'єднувала “Карпатскую Русь съ Россіей”¹.

Серед російських учених перших десятиліть ХІХ ст., вихідців із Закарпаття, були В.Кукольник, П.Лодій, М.Балудянський, запрошені в Росію через І.Орлая. В.Кукольник працював викладачем у Петербурзькому педагогічному інституті, реорганізованому 1819 р. в університет, переїхавши до Ніжина, став першим директором місцевої гімназії. П.Лодій був професором Руського інституту при Львівському університеті в 1787–1801 рр., після переїзду довгий час викладав у Петербурзькому пединституті, пізніше – університеті. М.Балудянський – випускник Віденського університету, проживав у Росії з 1803 р., де дослужився до посади ректора новоствореного Петербурзького університету². Послідовником І.Орлая у Москві став його земляк Ю.Гуца-Венелін, що навчався у Львівському університеті і в 1823 р. переїхав до Росії, закінчив медичний факультет Московського університету. Він увійшов у близькі стосунки з російським істориком М.Погодіним, цікавився історією “Южной и Карпатской Руси”³.

У своїх статтях Ю.Венелін обстоював думку, що Угорська Русь мала спільне походження “съ Киевской, Волынской и Галицкой частями древней Руси”. Падіння Угорської Русі він пояснював відцентровими тенденціями в Давньоруській державі, відходом регіону від “общерусскаго центра” (“часть можетъ существовать только въ цѣломъ, но никакъ не самостоятельно”). Дослідник вважав неможливим окреме існування двох частин Русі, хоч і наголошував, що “южане и сѣверяне отличаются другъ отъ друга многими чертами”⁴. Позитивно відгукнувшись про вихід фольклорної збірки М.Максимовича 1827 р., Ю.Венелін писав у рецензії, що Південна Русь без Північної не може існувати, вона, за його словами, “много бы потеряла; одна другою только и можетъ улучшиться, существовать: ибо ни та, ни другая не составляетъ цѣлого народа, а часть его”⁵. З другого боку, наголошувалося на протилежності

¹ Там само. – С.39, 100.

² Свѣнцицькій І.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. ХІХ в. – С.27, 28, 34; Шип Н.А. Русско-украинское культурное сотрудничество в ХVІІІ – первой половине ХІХ в. – С.56.

³ Свѣнцицькій І.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. ХІХ в. – С.39, 40.

⁴ Там само. – С.41.

⁵ Венелинъ Ю. Критика. Украинскія народныя пѣсни, изданныя М.Максимовичемъ // Телескопъ. Журналь современнаго просвѣщенія. – М., 1834. – Ч.ХХІІ. – С.573, 574.

“образу жизни ... русскаго сѣверянина ... и южанина”, тобто Південної та Північної Русі¹.

Ставши в Росії відомими науковцями, вихідці із Закарпаття сприяли розповсюдженню знань про Галичину, особливо І. Орлай і Ю. Венелін. Однак, за словами І. Свенціцького, вони були далекими від думки “подчинять свою Карпатскую или Южную Русь – Сѣверной”, вважали місцевих русинів “равноправными наслѣдниками древней Руси”². Першим російським вченим, який здійснив наукову подорож у Галичину в 1822 р., був П. Кеппен, уродженець Харкова, згодом відомий російський статистик, географ і етнограф, академік Російської академії наук. Метою його поїздки було збирання матеріалів про “руську” мову (“о нарѣчіяхъ руснякскихъ”) і встановлення межі її поширення й використання в Галичині. Результатом подорожі стала публікація ряду статей, що ознайомили російський вчений світ із краєм, містили інформацію про його значення для загальноруської географії, діалектології та історії³.

Прибувши в кінці січня 1822 р. до Львова, П. Кеппен кілька днів працював в архівах і бібліотеках за сприянням ректора університету М. Гриневецького, переглянув визначні пам’ятки древнього міста. Сам М. Гриневецький підтримував контакти з російськими вченими, педагогами, вихідцями із Закарпаття П. Лодієм, І. Орлаєм та В. Кукольником, від яких до Львова надходила література з різних галузей знань, видана в Росії⁴. Пізніше П. Кеппен поїхав до Перемишля, де познайомився з священиком, громадським діячем І. Лаврівським. Розмови з ним торкалися питань визначення меж західних галицько-руських діалектів, статистики Галицької Русі, діяльності наддніпрянських письменників і вчених. Деякий час П. Кеппен навіть переписувався з І. Лаврівським (збереглося кілька листів німецькою мовою в 1822–1825 рр.)⁵, через харківського вченого галичанин встановив наукові зв’язки з одним із основоположників російського слов’янознавства О. Востоковим. Водночас П. Кеппену не вдалося особисто познайомитися з І. Могильницьким, що був головним ідеологом і рушійною силою перемишльського культурно-освітнього Товариства священиків⁶.

¹ Там само. – С.568.

² Свенцицкий И.С. Обзор сношений Карпатской Руси сь Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.44, 45; Байцура Т. Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX века. – Братислава, 1971. – С.187.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті. – Львів, 2003. – С.29.

⁴ Свенцицкий И.С. Обзор сношений Карпатской Руси сь Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.46, 47; “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України / Відп. ред. Ф.І.Стеблій. – К., 1987. – С.24, 25.

⁵ Свенцицкий И.С. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. – С.138.

⁶ Свенцицкий И.С. Обзор сношений Карпатской Руси сь Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.47, 50.

Зібраний П.Кеппенем мовознавчий матеріал дав підстави зробити висновок про мовну спорідненість руського населення Галичини з підросійськими “малоросами”. Він прямо писав: “Въ Бродахъ я забывалъ, что нахожусь за границей. На улицахъ всѣ крестьяне говорили по малороссійски. Я легко ихъ понималъ, но они съ большею трудностію выразумѣли то, что я старался имъ объяснить малороссійскимъ нарѣчіемъ. Слѣдственно есть нѣкоторая разница между малороссійскимъ языкомъ и такъ называемымъ руснякскимъ, однако не большая”¹. У серпні 1823 р. П.Кеппен в одному з листів зауважив, що “нельзя смѣшивать карпаторусское съ бѣлорусскимъ, такъ какъ первое принадлежитъ нераздѣльно къ малорусскому; хотя возможно, что между бѣлорусскимъ и руснякскимъ (карпаторусскимъ) слѣдовало бы внести среднее – литовско-русское нарѣчіе”². Очевидно, у П.Кеппена не було чіткого усвідомлення меж малоруського простору, мовно-культурної єдності австрійських “русняків”-русинів і “малоросів” у складі Росії, дослідник відзначав наявність певних відмінностей, що назагал не дозволяли констатувати повну етнічну однорідність досліджуваного ареалу³.

Вагомий внесок у справу інформування російської громадськості про становище Галичини зробив відомий історик, публіцист, професор Московського університету М.Погодін, який познайомився з П.Кеппенем у 1826 р. і не приховував своїх “українських” симпатій. Так, у 1829 р. він відвідав, разом з визначним актором М.Щепкіним, зачинателя нової української літератури І.Котляревського в Полтаві, письменників Г.Квітку-Основ’яненка і П.Гулака-Артемівського в Харкові. Згодом М.Погодін увійшов у близькі стосунки з дослідниками українського народознавства М.Максимовичем, О.Бодянським та І.Срезневським⁴. Спілкування з українськими письменниками і вченими сприяло посиленню інтересу до Галичини як частини всеруського простору, яку російський історик особисто відвідав двічі – восени 1835 р. і в 1842 р. Уперше М.Погодін побував у Галичині на зворотньому шляху своєї поїздки з Чехії в Росію. У Львові він зустрівся з польськими діячами (редактором “Gazety Lwowskiej” Я.Камінським, бібліотекарем Музею Оссолінських К.Туровським та ін.), до яких звернувся з проханням надсилати слов’янські стародруки і навіть залишив для цього певні кошти. Прокуратор василіянських монастирів у Галичині В.Компаневич пообіцяв надіслати М.Погодіну деякі старі книги й рукописи. М.Погодін

¹ Свѣнцицкій И.С. Матеріали по історіі возрожденія Карпатской Руси. – С.123.

² Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.48.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.30.

⁴ Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.50, 51.

оглянув історичні та архітектурні пам'ятки Львова, дійшов висновку, що в Галичині існує чимало цікавого і важливого “для русской истории”¹.

М.Погодін планував заїхати до Львова під час другої подорожі по слов'янських землях 1839 р., але так і не був у Галичині. Усього два-три дні він побував у Львові 1842 р., причому в товаристві відомого галицького історика Д.Зубрицького, з яким у нього зав'язалися тісні стосунки². Крім Д.Зубрицького, М.Погодін після перших відвідин Львова листувався з діячами “Руської трійці” І.Вагилевичем та Я.Головацьким, цікавився життям галицьких русинів, їх здобутками в науковій і літературній справах. М.Погодін надсилав у Галичину видання російських і наддніпрянсько-українських авторів, що сприяло пожвавленню інтелектуального життя в краї. Услід за П.Кеппенем він звернув увагу Російської академії наук на необхідність вивчення “карпаторусскаго нарѣчя”, вважав, що наріччя “малороссійское у насъ и русское въ Галиціи” не мають словників і граматик³. Мабуть, останнім серед галичан, з яким російський історик зустрічався особисто 1853 р. у Відні, був брат колишнього діяча “Трійці” Іван Головацький, що також займався народознавчою діяльністю⁴. Отже, середовище галицько-руських діячів, з якими спілкувався М.Погодін, було досить вузьким.

М.Погодін як один з ідеологів теорії російської “офіційної народності” обстоював панславістські погляди, бачив Росію центром слов'янського єднання, а російську мову – мовою міжслов'янського спілкування. Він вважав, що Росія повинна сприяти звільненню слов'янських народів з-під західних впливів, прогнозував близький розпад імперії Габсбургів, посилення антиавстрійських настроїв та проросійської орієнтації у слов'янському світі. Для М.Погодіна вважалося природним бажання сприяти розвитку науки і розумового життя серед слов'ян, що перебували під чужоземною владою. Будучи представником російської історичної школи М.Карамзіна, М.Погодін обстоював необхідність об'єднання земель колишньої Давньоруської держави, до яких належала й Галичина. Однак історик не тільки не заперечував, а навіть всіляко заохочував розвиток на місцевому рівні мовно-культурної багатоманітності, розгортання наукових досліджень з історії, філології, фольклористики. У доповідних записках, підготовлених для міністра народної освіти Росії С.Уварова 1839 і 1842 рр., М.Погодін переконував у необхідності сприяння галицько-руській літературі, розвитку регіональних мовознавчих досліджень, надання

¹ Свѣнцицкій И.С. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. – С.142, 145.

² Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.55, 62.

³ Там само. – С.54.

⁴ Там само. – С.62, 63.

фінансової підтримки галицьким літераторам і вченим, надсилання російської літератури в Галичину¹.

У першому донесенні М.Погодіна 1839 р. було сказано, що русини, “которыхъ имени не было слышно..., угнетенные болѣе всѣхъ ... подъ тройнымъ игомъ австрійцевъ, поляковъ, католицизма, провозглашаютъ теперь свое имя”. З радістю писалося про активізацію народознавчої діяльності, розвиток власної літератури на народномовній основі (“начинають свою собственую, особенную литературу”). Водночас містився заклик запрошувати на навчання в Росію закордонних слов’ян, насамперед галицьких русинів, які є, по суті, “чистые русские, такіе же русские, какихъ мы видимъ въ Полтавѣ или Черниговѣ, наши родные братья...”². Автор перебільшував симпатії до Росії серед поневолених слов’янських народів, писав, що Галичина – “не только Славянская страна, но чисто Русская, кромѣ Западной части, продолженіе нашей Малороссіи, съ ея языкомъ, вѣрою, обычаями”³. У галицьких русинів повинно бути пріоритетне право на російську допомогу, бо вони “такіе же Русские, какихъ мы видимъ въ Полтавѣ или Черниговѣ, наши родные братья”, необхідно “поддерживать ихъ возникающую литературу...”⁴.

Друге донесення міністру 1842 р. було майже виключно відображенням слов’янофільських теорій самого М.Погодіна, проникнуте однією думкою: усі слов’яни вбачають у православній Росії єдину опору і надію для себе. “Скоро ли вы насъ возьмете къ себѣ”, – такі слова, як вважав М.Погодін, кажуть у Галичині “всякому русскому путешественнику”⁵. Очевидно, основні тези доповідних записок М.Погодіна явно переоцінювали силу і впливи Росії, симпатії до неї у слов’янському світі. Матеріал для історіософських концепцій автора якоюсь мірою було почерпнуто з листів галичан І.Вагилевича і Д.Зубрицького, що стосувалися культурних потреб галицьких русинів (необхідність підтримки галицько-руської літератури, написання граматики і словника рідної мови, інтерес до російської книжки у Львові тощо)⁶. Однак до 1856 р., коли вийшли друком “Записки о древнемъ русскомъ языкѣ”, М.Погодін не висував тези про російський (“сѣвернорусскій”) характер давньої Київської Русі⁷.

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.34, 36.

² Свѣнцицькій І.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.56, 57.

³ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.2 (Історичні матеріали), од. зб.3217, арк.1, 3.

⁴ Там само, арк.5 зв.

⁵ Свѣнцицькій І.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.63, 64.

⁶ Тишинська Е. Погодін і Зубрицький // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т.СХ, кн.IV. – С.105, 106.

⁷ Свѣнцицькій І.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.66, 67.

Відомості про Галичину одними з перших поширювали також офіцери, що брали участь у воєнних походах російської армії. Вони згадували про важке становище місцевих селян, мовно-культурну спорідненість населення обабіч Збруча. Зокрема, В.Броневський у другій частині книжки “Путешествіе отъ Тріеста до С.-Петербурга въ 1810 г.”, виданій у Москві 1828 р., писав: “Галицкіє крестьяне окрестностей Львова говорятъ почти по русски, такъ что ихъ безъ труда понимать можно...”¹. Деяку інформацію про австрійських русинів можна було отримати з часописів, що виходили в Росії (“Московский наблюдатель”, “Москвитянинъ”, “Денница” (“Jutrzenka”) та ін.). Зокрема, про етнографію та історичне минуле Галичини вмістила кілька заміток редакція “Журналу Министерства народнаго просвѣщенія”, що відображав офіційну точку зору російського уряду². В цілому можна погодитися з висновком сучасної дослідниці М.Кармазіної, що російські вчені першої половини ХІХ ст. “внесли свій вклад у розвиток українознавства”, підготували “науковий ґрунт” для поширення в майбутньому ідеї національної єдності “малоросів”-українців по обидва боки російсько-австрійського кордону³. Цю ідею розвинули в своїй творчій спадщині представники нової генерації українських діячів, що вийшла на громадську арену з середини ХІХ ст. Інтерес російських науковців до Галичини пояснювався бажанням ближче пізнати життя сусіднього з Російською імперією слов’янського населення в руслі наукового слов’янознавства, що набуло розвитку з кінця ХVІІІ ст.

Початок політизації українського руху. Кирило-Мефодіївське товариство. На перших порах наукова й літературна діяльність інтелігенції, як правило, поєднувалася з лояльністю до імперських структур влади. “...Любов до побуту, звичаїв, ...повір і пісень українського простолюддя, – писав громадський діяч Ю.Охримович, – оборона самостійности української мови, права українського письменства (красного) на самостійний розвиток та вкінці романтична туга за історичним минулим... – ось і всі складники” діячів першої хвилі “національного відродження”⁴. Показово, що Д.Бантиш-Каменський, автор першого узагальнюючого видання з історії України-“Малоросії”, присвятив свою працю царю – “всепресвѣтлѣйшему, державнѣйшему, великому государю императору

¹ Свѣнцицкій И.С. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. – С.8, 9, 10.

² Пашаева Н.М. Русские ученые и публицисты о национальном Возрождении в Галиции // Развитие капитализма и национальные движения в славянских странах. – М., 1970. – С.313, 314.

³ Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття). – К., 1998. – С.129.

⁴ Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (Від початку ХІХ століття до Михайла Драгоманова). – Нью-Йорк, 1965. – С.9.

Николаю Павловичу, самодержцу всеросійському”¹. Письменник Є.Гребінка із захопленням переклав на українську мову поему О.Пушкіна “Полтава”, в якій прославлявся російський цар Петро I, а гетьманів І.Мазепу і П.Орлика було показано в негативному світлі². З іншого боку, російське самодержавство толерантно ставилося до народознавчих досліджень та нової української літератури, в яких бачило нешкідливі провінційні почуття, противагу домінуючим на Правобережжі польським впливам.

Така політика відповідала російській офіційній доктрині, проголошеній міністром освіти С.Уваровим, за якою ідеологічними опорами імперії мають бути православ’я, самодержавство і російська народність. Місцева малоросійська ідентичність не суперечила російській народності, у свідомості тогочасних українських діячів існувала, по суті, ієрархія кількох лояльностей або ідентичностей, тобто можливість бути водночас патріотично настроєним малоросом (українцем) і росіянином або росіянином із Малоросії, що розмовляє місцевою говіркою. До цієї категорії людей належав і М.Гоголь³. У листі до О.Смирнової сам М.Гоголь писав у грудні 1844 р.: “...Сам не знаю, какая у меня душа, хохлацкая или русская. Знаю только то, что никак бы не дал преимущества ни малороссиянину перед русским, ни русскому пред малороссиянином. Обе природы слишком щедро одарены Богом и, как нарочно, каждая из них порознь заключает в себе то, чего нет в другой – явный знак, что они должны пополнить одна другую”⁴. Отже, М.Гоголь на особистому прикладі намагався органічно поєднати малоруську і великоруську ідентичність.

Після перемоги над Наполеоном у війні 1812–1814 рр. серед освічених верств населення Наддніпрянщини поширювалися антикріпосницькі та антимоноархічні настрої. Демократичні, волелюбні ідеї, запозичені на Заході під час закордонного походу російської армії, різко контрастували з самодержавно-кріпосницькою дійсністю в Росії. Так до передової частини суспільства приходило усвідомлення необхідності боротьби за демократизацію суспільного ладу як передумови для покращення життя народу. “Пристосовуючи своє поняття народності до західноєвропейських теорій, – писав І.Крип’якевич, – тогочасні діячі мусили поширити своє зацікавлення з літературно-мистецького поля на соціальне і полі-

¹ Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – С.19.

² Олександрович М. Історія нового українського письменства. Перша книжечка: від Котляревського до Шевченка. – Львів, 1938. – С.22.

³ Магочій П.-Р. Історія України. – С.309, 313; Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Пер. з англ. Н.Гончаренко та О.Гриценко. – К., 2004. – С.149.

⁴ А.О.Смирновой. 24 декабря (н.ст.) 1844 // Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 7-ми т. – Т.7. Письма / Под общ. ред. С.И.Машинского и М.Б.Храпченко. – М., 1983. – С.375.

тичне”¹. Опозиційні ідеї у формі масонства проникали на територію України ще з середини XVIII ст. безпосередньо із Західної Європи – через Польщу і Росію. Масонство зі своєю містичною обрядовістю і втаємниченістю мало космополітичний релігійно-етичний характер, у контексті своєї діяльності окремі масони в другій половині 1810-х – на початку 1820-х рр. обстоювали патріотичні ідеї. Як відомо, полтавська ложа “Любов до істини” намагалася прилучити місцевих дворян до громадсько-політичної діяльності². Після заборони масонських лож представники старшинсько-шляхетських родин взяли участь у загально-російському декабристському русі, що охопив і Наддніпрянщину (близько 200 офіцерів).

Царизм і кріпосницькі порядки декабристи намагалися ліквідувати шляхом революційного перевороту лише силами війська. Діяльність таємних військових організацій започаткувала політичну боротьбу проти російського самодержавства, але збройне повстання Чернігівського полку наприкінці грудня 1825 р. – на початку січня 1826 р. зазнало поразки. Політична програма декабристів в Україні (Південного товариства і Товариства об’єднаних слов’ян) не порушувала українське національне питання. Лідер Південного товариства П.Пестель писав, що Малоросія разом з Новоросією, Кримом, Фінляндією, Білорусією, Грузією та іншими народами і племенами “внутри Государства ... никогда не пользовались и никогда пользоваться не могут самостоятельную независимостью... Да и на будущія времена, по слабости своей никогда не могут составлять особыхъ Государствъ”, мають “на вѣки отрѣчься отъ права отдѣльной Народности”³. Було прямо сказано про необхідність “составить изъ нихъ всѣхъ (народностей у складі Росії, далі виділено в оригіналі. – *І.Р.*) *Одинъ* Народъ и всѣ различные оттенки въ одну общую массу слить”, щоб “на цѣломъ пространствѣ Россійскаго Государства господствовалъ одинъ только *языкъ* російскій”⁴.

Отже, політичні вимоги революціонерів-декабристів, що рішуче виступали проти самодержавно-кріпосницького ладу в Російській імперії, в національному питанні практично не відрізнялися від великодержавної, асиміляторської політики російського царизму. Водночас Товариство об’єднаних слов’ян, що напередодні повстання злилося з Південним товариством, поставило питання про створення демократичної федерації слов’янських народів. Сучасні підходи до оцінки декабризму “вписують”

¹ Крип’якевич І.П. Історія України. – Львів, 1990. – С.264.

² Крижановська О.О. Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII – на початку XX ст. – К., 1998. – С.49, 106; її ж. Таємні організації: масонський рух в Україні. – К., 2009. – С.101, 102.

³ Восстание декабристов. Документы. – Т. VII. “Русская правда” П.И.Пестеля и сочинения, ей предшествующие / Под редакцией М.В.Нечкиной. – М., 1958. – С.122.

⁴ Там само. – С.149.

це товариство в ланцюг українського опозиційного руху (хоч у програмних документах товариства “малороси” як окремих народ навіть не згадуються). По суті, федералістичні елементи на Наддніпрянщині, що гуртувалися в Товаристві об’єднаних слов’ян, були зтягнуті в централізм Південного товариства¹.

Першою політичною організацією, що виступила проти самодержавно-кріпосницького режиму в Росії і поставила вимоги української національної державності, стало таємне Кирило-Мефодіївське товариство в 1846–1847 рр. Основні програмні положення кирило-мефодіївців викладені у “Книзі буття українського народу” (“Закон Божий”) М.Костомарова, що містила поєднання національної і християнської ідей. Цю формулу кирило-мефодіївці запозичили у західнослов’янських інтелектуалів, насамперед із твору видатного польського поета і громадсько-політичного діяча А.Міцкевича “Книги народу польського і пілігримства польського”, виданого в 1832 р. Водночас “Книга буття...” є оригінальним документом, у якому розвинуто ідею панславізму, що була поширена серед передових слов’янських діячів. Програма відводила провідну роль у створенні слов’янського союзу Україні, що мала стати своєрідним месією слов’ян: “І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов’ян, і почують крик її, і встане Слов’янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа... Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою (республікою. – *І.Р.*) в союзі слов’янським”².

Центральне місце в “Книзі буття...” зайняло історичне минуле українського народу, насамперед козацька доба, яку автор всіляко ідеалізував. Підкреслювалося, що на Січі існувала справжня рівність, у період Хмельниччини, коли “козацтво піднялось, а за їм увесь простий народ, ... стала Україна земля козацька, вольна, бо всі були рівні і вільні, але не надовго”³. Піддано різкій критиці діяльність московських царів і польської шляхти, що виступили в якості поневолювачів України. “Лежить в могилі Україна, – з сумом відзначалося у “Книзі буття”, – але не вмерла”⁴. Кирило-мефодіївці, на відміну від своїх попередників, вірили в майбутнє України (а не Малоросії як невід’ємної частини Росії), обґрунтували політико-державницьку перспективу національної ідеї. Товариство виступало за вільну, демократичну Україну в федерації слов’янських

¹ Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю.В. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв’язання (до 180-річчя повстання) // Український історичний журнал. – 2005. – №6. – С.53, 55, 56.

² Костомаров М. “Закон Божий” (Книга буття українського народу). – К., 1991. – С.30.

³ Там само. – С.26.

⁴ Там само. – С.29.

народів із центром у Києві. Водночас “Книга буття...” конкретно не ставила питання про етнічні межі українського народу, історичну долю Галичини під польською владою. Виклад історичного матеріалу практично закінчується ліквідацією козацької автономії в останній третині XVIII ст.

Кирило-мефодіївці обстоювали етнічну єдність Наддніпрянщини з півдавстрійською Галичиною, з орієнтацією на підтримку слов'янських національних рухів. М.Костомаров писав, що товариство мало на меті утвердження ідеї “славянської взаимности и будущей федерации славянских народовъ, на основаніи полной свободы и автономіи народностей”¹. Україна як складова частина майбутньої слов'янської федерації мала утворювати два штати – Східний (Лівобережжя) і Західний (Правобережжя), до якого була б приєднана Східна Галичина, що вважається першим у XIX ст. політичним проектом об'єднання східно- і західноукраїнських земель². Ідея входження України разом із Галичиною до складу штатів майбутньої республіки одержала розвиток у проекті конституції, вилученої жандармами в кирило-мефодіївця Г.Андрузького під час обшуку в березні 1850 р., коли він перебував на засланні у Петрозаводську. У склад федерації, зокрема, передбачалося включити такі “штати”: “1) Украина с Черноморьем, Галицией (виділено нами. – *І.Р.*) и Крымом; 2) Польша с Познанью, Литвою и Жмудью; 3) Бессарабия с Молдавией и Валахией; 4) Остзея; 5) Сербия; 6) Болгария; 7) Дон”³.

Т.Шевченко – національний ідеолог. Особливу роль у “національному відродженні” відіграв Т.Шевченко, що мав вплив на формування ідеології кирило-мефодіївців. Шевченковий “Кобзар” вийшов у світ 1840 р., складався лише з восьми творів молодого поета⁴. Перше видання “Кобзаря” (1429 віршованих рядків, 114 стор. тексту) розійшлося досить швидко, мало успіх у читачів⁵. “Кобзар” будив національні по-

¹ Автобіографія Н.И.Костомарова. Съ предисловіемъ В.И.Семевскаго и примѣчаніями Н.А.Бѣлозерской // Русская мысль. – М., 1885. – Кн.V. – С.210.

² Стеблій Ф. Кирило-Мефодіївське братство і Галичина // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип.12. – С.300.

³ Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т. / Упоряд. М.І.Бутич, І.І.Глизь, О.О.Франко. – К., 1990. – Т.2. – С.570.

⁴ Кобзарь Т.Шевченка / Відтворено з видання 1840 р. (СПб.: Въ типографіи Е.Фишера, 1840. – 114 с.). – К., 1974. – 116 + 36с.

⁵ Бородін В.С. Передмова до факсимільного видання “Кобзаря” 1840 року. – К., 1974. – С.26, 28, 30. У “Кобзарі” були деякі цензурні вилучення, зокрема заборонено частину тексту з поеми “Тарасова ніч”:

Україно! Україно!
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю!
Заплаче серденько...
Де поділось козачество,
Червоні жупани?

чуття і заклав основи перетворення етнічної спільноти у політично свідому націю. Т.Шевченко вперше використав народну (етнічну) культуру при творенні “високої” національної культури, що призвело до формування новочасної української літературної мови, причому цією мовою ідеальна українська спільнота була протиставлена російській імперській структурі¹. Він першим, на протигагу імперському міфу Санкт-Петербурга, створив, за словами О.Забужко, новий “міф України”, що започаткував “радикально нову парадигму співжиття українського індивіда з імперією. ... Не знаючи (у кращому разі – напівзнаючи) конкретно-історичної України” середини ХІХ століття, Т.Шевченко зумів узагальнити “предмет своїх дитинних емоційних фіксацій (як відомо, молодий Тарас з 14 років проживав за межами України – у Вільні, Петербурзі. – *І.Р.*) до рангу ідеалу національного буття”².

У суті Шевченкової поезії лежить міфологічне мислення й особливе міфологічне сприйняття України, яка набирає рис ідеального явища. Т.Шевченко з неперевершеною художньою силою утверджував думку, що Україна попри сумну долю воскресне, виконає месійну роль. Водночас він не окреслює і не визначає меж значення майбутнього, що уявляється лише як становлення, майбутнє має перемогти і виправити сучасне. Поетичним словом Т.Шевченко поклав початок системі національних символів, навколо якої почала формуватися “модерна” або “новочасна” українська ідентичність³. “Ваши создания принадлежат не одним Вам и не одному Вашему времени, – емоційно писав П.Куліш у листі до Т.Шевченка 25 липня 1846 р., они принадлежат всей Украине и будут говорить за нее вечно”⁴. Версія “уявленої України” в творчості Т.Шевченка – це, по суті, простір між католицьким світом на заході й московським самодержавством на сході. З одного боку, українська, в основі якої було православне братерство і козацьке минуле України, а, з другого, – росій-

Де поділась доля-воля?

Бунчуки? Гетьмани? (Там само. – С.17, 18).

¹ Серeda О. Національна свідомість і політична програма раннях народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.205, 206.

² Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – 3-є вид. – К., 2006. – С.47, 105. Львівський дослідник Є.Нахлік зауважив, що в творчості Т.Шевченка було тяжіння до “ідеальної спільноти”, поет “приймав ідею національної держави, але не абсолютизував її” (Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. – Львів, 2003. – С.82, 83).

³ Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Пер. з англ. С.Павличко. – 2-ге виправлене й авторизоване видання. – К., 1998. – С.169, 172, 179; його ж. Шевченко, якого не знаємо (3 проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). – К., 2000. – С.12.

⁴ Листи до Т.Г.Шевченка. 1840–1861 / Упорядкування, передмова та примітки Л.Ф.Кодацької. – К., 1962. – С.51.

ська та польська ідентичності були взаємно несумісними¹. “Шевченко перший виразно висловив ідею повної незалежності української як нації”², – вважав письменник, учений і громадський діяч кінця ХІХ – початку ХХ ст. Б.Грінченко. За висловом історика І.Лисяка-Рудницького, він був “великим духовним провідником свого народу”, а його творчість вперше перейшла за рамки “малоросійського регіоналізму”³.

Щоправда, Т.Шевченко, що писав про козацьку Україну як символ свободи і незалежності, підняв свій могутній голос проти кріпацтва, практично не вживав слів “українець”, “український” в етнічному значенні⁴. У “Кобзарі” не згадувалося про історичну долю і становище Галичини. Однак є підстави вважати, що для Т.Шевченка підавстрійська Галичина була такою самою Україною, як і “малоросійські” землі під владою Росії. “Від берегів тихого Дона до кремнистих берегів “швидкоплинного Дністра, – писав він у повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали” в 1856 р.⁵, – один ґрунт землі, одна мова, один побут, одна фізіономія народу; навіть пісні одні і ті самі. Як одної матері діти”⁶. Т.Шевченкові не стало на перешкоді, що русини Галичини були уніатами, греко-католиками, проти яких як зрадників православ’я боролися звеличені ним українські козаки. Для Т.Шевченка Україна була абсолютною цінністю, він відверто писав:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!⁷

Діяльність Т.Шевченка і кирило-мефодіївців, по суті, стала вододілом у розвитку самостійної української національної ідеї серед місцевої еліти, яка до цього часу намагалася поєднати малоросійський патріотизм і широке (“общерусское”) трактування своєї ідентичності. Концептуально в колах молодшої інтелігенції Наддніпрянщини з середини 1840-х рр. з’явилася “віра у взаємовиключні ідентичності”, тобто неможливість примирення кількох лояльностей або ідентичностей – українсь-

¹ Вілсон Е. Українці: несподівана нація. – С.152, 156.

² Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. – 2-ге вид. Друковано в “Буковині” за рр. 1892–1893. – К., 1917. – С.57.

³ Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – Т.1. – С.178.

⁴ Ісаєвич Я. Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип.2. – С.13.

⁵ Уперше ця повість була надрукована лише в 1880-х рр., повністю обидві її частини побачили світ у журналі “Киевская старина” за 1887 р. (протягом червня – вересня).

⁶ Шевченко Т. Прогулка с удовольствием и не без морали // Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6-ти томах. – К., 1963. – Т.4. – С.319.

⁷ Шевченко Т. Сон // Кобзар. – К., 1994. – С.351; Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). – К., 2006. – С.119, 120.

кої (малоросійської) з російською (або польською)¹. Відомий мовознавець, діяч київської “Старої громади” К.Михальчук влучно зауважив, що в кінці ХІХ ст. “Гоголі й Богдани Залеські”, за його словами, свого часу “воображавшіе, что можно быть въ одно и то же время истыми украинцами (малоросами, русинами. – *І.Р.*) и великороссами или поляками, въ настоящее критическое время уже невозможны”. Замість них відтепер були можливі або національно свідомі українці (“Шевченки, Нечуї-Левицькі, Панаси Мирні та їм подібні”), або “Добрянські, Площанські” (за прізвищем ідеологів москвофільства в Галичині. – *І.Р.*) разом із тими, хто став на відверто проросійські позиції².

Кирило-мефодіївці та Галичина. Кирило-мефодіївці зробили вагомий внесок у народознавчі дослідження і розвиток нової української літератури. Так, М.Костомаров став автором захищеної в 1844 р. магістерської дисертації, присвяченої вивченню народнопоетичної творчості. Як письменник-романтик він видав під псевдонімом Ієремія Галки збірки поезій “Українські балади” (1839 р.), “Вітка” (1840 р.), історичні драми “Сава Чалий” (1838 р.) і “Переяславська ніч” (1841 р.), що знайшли відгук серед галицьких діячів. Зацікавлення М.Костомарова українофільством проявилось під впливом творчості М.Максимовича, М.Гоголя, Г.Квітки-Основ’яненка, що спонукало “писать по-малорусски, но какъ писать? – згадував історик на схилі віку в автобіографії. Так прийшло рішення: “Нужно учиться у народа, сблизиться съ нимъ. И вотъ я сталъ заговаривать съ хохлами, ходилъ на вечерницы, сталъ собирать пѣсни”³. Свої найбільш відомі праці в галузі історії України ХVІ–ХVІІІ ст. М.Костомаров написав у Петербурзі після повернення із заслання.

У своєрідному тріумвіраті визначних діячів національного руху середини ХІХ ст., поряд із Т.Шевченком і М.Костомаровим, можна назвати й П.Куліша. Він відомий як письменник, історик і етнограф, автор популярної історичної праці “Повесть об украинском народе” (1846 р.), історичного роману-хроніки “Чорна рада” (1857 р.), ряду інших творів. У “Записках о Южной Руси” П.Куліша в 1856 р. вперше вжито для українського письма фонетичний правопис, так звану “кулішівку”, яку прийняли народовські часописи в Галичині 60-х рр., що стала основою усистематизованого сучасного українського правопису⁴. Показово, що в своїй ранній творчості (до 1846 р.) П.Куліш використовував “максимо-

¹ Грицак Я. Нарис історії України. – С.40, 41; Магочій П.-Р. Історія України. – С.313, 316.

² Михальчук К.П. Открытое письмо къ А.Н.Пыпину, по поводу его статей въ “Вестн. Евр.” о спорѣ между Южанами и Сѣверянами (Къ исторіи отношеній къ Украинству представителей прогрессивной части русскаго образованнаго общества). – К., 1909. – С.40.

³ Автобіографія Н.И.Костомарова / Съ предисловіемъ В.И.Семевскаго и примѣчаниями Н.А.Бѣлозерской. – С.202, 203.

⁴ Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001. – С.229.

вичівку”, яка, однак, не прижилася на Наддніпрянщині¹. П.Кулішу судилося стати першим українським діячем, що в 60–70-х рр. встановив регулярні зв’язки з галичанами після 1858 р., коли він вперше побував у краї.

В ідейних поглядах і творчості чільних діячів Кирило-Мефодіївського товариства простежувався інтерес до підавстрійської Галичини. Актуальні події в Галичині обговорювалися на засіданнях товариства. Зокрема, студент О.Тулуб на допиті у справі кирило-мефодіївців свідчив, що братчики порушували питання про становище краю (“Об австрийцах особенно говорили по отношению к последнему их поступку в Галиции (мова йшла про селянське повстання в Західній Галичині 1846 р. – *І.Р.*), причем с негодованием отзывались о варварской политике Меттерниха”)². Водночас серед основних питань, обговорюваних кирило-мефодіївцями, за свідченням О.Тулуба, були наступні: “должно восстановить язык малороссийский, забытый всеми почти дворянами, об отличительных чертах характера малороссийского, делающих честь всякому человеку, – добродушии, откровенности и любви к родине. ...Говорили о необходимости всеобщего их (селян. – *І.Р.*) образования...” тощо³.

Кирило-мефодіївці, безперечно, знали про діяльність “Руської трійці” у Львові, яка у фольклорно-літературному альманасі “Русалка Дністровая” вперше ввела народну мову місцевих русинів у літературу. Так, П.Куліш не пізніше 1841 р. якоюсь мірою вже мав уявлення про творчу діяльність М.Шашкевича, І.Вагилевича та Я.Головацького. Можливо, це сталося завдяки М.Максимовичу, що був добре знайомий з альманахом “Трійці” і міг навіть мати його примірник. П.Куліш, мабуть, читав статтю М.Максимовича про нову галицько-руську літературу та уривки з “Русалки Дністрової”, вміщені в другому випуску “Кієвлянина” 1841 р., де була надрукована також Кулішева повість “Огненный змей”⁴. Щоправда, точно не відомо, коли П.Куліш безпосередньо ознайомився з “Русалкою Дністровою”, але факт читання ним альманаху незаперечний. У листі до О.Партицького від 21 листопада 1868 р. з Варшави він, розповідаючи про старовинні (з кінця XVI ст.) рукописи Біблії, Старого Завіту, Євангелія і Діянь Апостолів, що знаходилися в бібліотеці монастиря св. Василія у Львові (автор просив переписати з них уривки), вказав на джерело, звідки

¹ Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. – Т.І. – С.337.

² Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т. / Упоряд. М.І.Бутич, І.І.Глизь, О.О.Франко. – К., 1990. – Т.3. – С.180.

³ Там само.

⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття. – Львів, 1994. – С.4, 5.

почерпнуто бібліографічні відомості: “Споминаєця про всі три рукописи в “Русалці Дністровій” 1837 року, на стр.122”¹.

Інтерес до літературного руху галичан виявляв Т.Шевченко, який був поінформований про “Русалку Дністровую”, принаймні, зі статті М.Максимовича в другому випуску “Кіевлянина” 1841 р. Напевно, Т.Шевченко читав альманах і схвально відгукнувся про нього², що підтверджує, зокрема, лист П.Лукашевича І.Вагилевичу від 21 вересня 1843 р. П.Лукашевич писав, що на момент отримання Вагилевичого листа разом з Т.Шевченком, який наприкінці серпня гостював у його родинному маєтку в с.Березань на Київщині, читали поему “Мадей”, надруковану в Будині. Очевидно, мова йшла про збірку “Руської трійці”. “...Дарите насъ чистою мовою Бескедською, – стверджував П.Лукашевич, – ибо вона наша прадѣдовська”. Автор просив описати “весь народъ Руській живущій въ Карпатахъ съ ихъ обычаями, преданіями и нарѣчіями”, прямо заявляв про схожість народної мови по обидва боки австро-російського кордону (“поднарѣчіе Волынское сходственно съ Вашимъ Галицкимъ, воно занапащено полонизмомъ...”)³. З листа довідуємося, що П.Лукашевич запропонував Т.Шевченку “заимствовать нѣкоторые слова и формы Ваши (галицькі. – *І.Р.*), на что онъ согласился”⁴.

Вміщена в “Русалці” народна пісня “Ой, дуброво, дубровонько”, можливо, надихнула Т.Шевченка на створення поезії “Ой, діброво, темний гаю”⁵. Т.Шевченко як основоположник нової української літератури та української літературної мови мав книги про Галичину у власній бібліотеці, що містила такі видання: фольклорну збірку П.Лукашевича “Малороссийские и червонорусские народные думы и песни” (С. Пб., 1836), історичну працю М.Смирнова “Судьбы Червонной или Галицкой Руси” (СПб., 1860)⁶, збірник народних пісень поляка В.Залеського “Пісні польські і руські люду галицького”, виданий у Львові 1833 р., тощо⁷. Водночас відомості про творчість автора “Кобзаря” доходили до Гали-

¹ Листи П.Куліша до Ом.Партицького з літ 1866–8 / Подав К.Студинський // Руслан. – 1908. – Ч.4. – 5 (18) січня. – С.3.

² Возняк М. Шевченко і Галичина (Слід зацікавлення Шевченка Галичиною в 1843 р.) // Україна. Науковий журнал українознавства. – К., 1930. – Березень – квітень. – С.70.

³ Возняк М. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. – Львів, 1936. – Ч.ІІ. – С.310, 311.

⁴ Там само. – С.312.

⁵ Стеблій Ф. Кирило-Мефодіївське братство і Галичина. – С.298.

⁶ Український переклад цієї праці було надруковано в “Руській історичній бібліотеці” у Львові 1886 р.

⁷ Дубина М.І. За правду слова Шевченка. Ідеологічна боротьба навколо спадщини Т.Г.Шевченка в Західній Україні (1842–1939). – К., 1989. – С.67.

чини, однак його поезії були доступні одиницям і до початку 1860-х рр. не мали відчутного впливу на культурне життя краю¹.

Національний рух у Галичині викликав інтерес у М.Костомарова, що заклав наукові підвалини під нову українську ідеологію, яку Т.Шевченко творив натхненними віршами². М.Костомаров був знайомий з “Русалкою Дністровою”, включив видання у список джерел до своєї дисертації, присвяченої поетиці народних пісень (успішно захищена в 1844 р.)³. Однак у його статті, написаній у 1842 р., про літературні твори на “малоросійській” мові, про альманах “Руської трійці” навіть не згадано (хоч автор високо оцінив фольклорні збірки галичан Вацлава з Олеська, Ж.Паулі, Й.Лозинського). Звідси можна зробити висновок про непоінформованість на той час про вихід “Русалки”⁴. М.Костомаров обґрунтовував у петербурзькій “Основі” на початку 1860-х рр. існування двох руських народностей – українців і росіян, між якими, однак, “лежить кровная, глубокая, неразрывная духовная связь, которая никогда не допустит их до нарушения политическаго и общественнаго единства”. На його думку, глибокий історичний і духовний зв’язок братніх східнослов’янських народів “обращает къ нашему русскому горизонту Червоную Русь” (історична назва Галичини. – *І.Р.*), що відійшла кілька століть тому “къ иной сферѣ”⁵. Після розгрому товариства вчений відійшов від політики, контакти М.Костомарова та його дружини А.Костомарової (Крагельської) з галицькими діячами мали науково-інформаційний характер⁶.

Творчість Т.Шевченка, М.Костомарова і П.Куліша (лише останньому з них довелося особисто побувати в Галичині, причому неодноразово) привернула увагу діячів “Руської трійці” вже на початку 40-х рр. З 1858 р., коли П.Куліш вперше приїхав до Львова, зав’язалися його особисті контакти з Я.Головацьким, що тривали майже десятиліття – до остаточного розриву взаємин через ідейні розходження. Колишній кирило-мефодіївець відіграв особливу роль у перетворенні Галичини в

¹ Серета О. Національна свідомість і політична програма раннях народовців у Східній Галичині (1861–1867). – С.205, 206.

² Грицак Я. Нарис історії України. – С.37.

³ Стеблій Ф. Кирило-Мефодіївське братство і Галичина. – С.299.

⁴ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.10, од. зб.14886, арк.4. Перелічивши серед здобутків у вивченні фольклору опубліковані в Росії видання М.Цертелева, М.Максимовича, І.Срезневського, П.Лукашевича, галицькі збірки В.Залеського (Вацлава з Олеська), Ж.Паулі та Й.Лозинського, М.Костомаров зробив висновок: “Вот и все. Тысячи драгоценных памятников народной поэзии еще не изданы и вовсе не известны” (див.: Костомаров М. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке // Костомаров М.І. Твори в двох томах. – К., 1967. – Т.2. – С.378, 379).

⁵ Костомаровъ Н. Воспоминаніе о двухъ малярахъ // Основа. – 1861. – апрѣль. – С.52.

⁶ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.22 (Костомаров М.), од. зб.284, арк.1; Од. зб.401, арк.1; Од. зб.402, арк.1.

центр загальноукраїнської діяльності, був рушієм українофільського руху в краї 1860-х рр.¹. Зв'язки з Галичиною мав і шурин П.Куліша В.Білозерський, один із чільних діячів товариства, який у 1861–1862 рр. редагував літературно-науковий місячник “Основа” у Петербурзі. К.Студинський писав, що при посередництві “Основи” “між Галичиною і Україною” встановлювалися “духові зв'язки, росли по обох сторонах взаємні симпатії”². В.Білозерський листувався з галицькими народовцями в 60-х рр., мав публікації у львівському часописі “Правда”³.

Розгром кирило-мефодіївців мав негативні наслідки для українського руху. М.Возняк назвав це “катастрофою”, що викреслила з поетичної творчості Т.Шевченка майже десятиліття в період творчого розквіту, “звернула” в інший бік М.Костомарова (хоч він не залишив “праці над історією України й зацікавлення українськими справами”), дала поштовх до ідейних хитань П.Куліша в майбутньому. Розправа над братчиками “зморозила нові, молоді таланти”⁴. Урядові переслідування кирило-мефодіївців, за словами історика і громадсько-політичного діяча М.Стахіва, “прибили слабий ще рух українського відродження до самої землі”⁵. Діяльність товариства стала рубіжною подією в “національному відродженні”, означала вихід на суспільну арену нового покоління українських діячів, яке намагалось поєднати наукові й літературні зацікавлення з політичною ідеологією. Політична програма кирило-мефодіївців заперечувала конформістську модель “малоросійства”, що ґрунтувалася на лояльності до імператора і пов'язувала “Малу” та “Велику” Русь у нероздільне ціле. Братчики обстоювали політико-державницьку перспективу національної ідеї, вбачали в Галичині нерозривну частину русько-українського простору.

Таким чином, із кінця XVIII ст. в освічених колах суспільства, серед нащадків козацької старшини під впливом інтелектуальних течій із Заходу, поширення романтизму проявився інтерес до народознавства. Вчені та ентузіасти – етнографи, мовознавці, історики – шукали критерії розрізнення “малоросів” від сусідніх народів, обстоювали самобутність народнопісенної творчості, мови, історичної традиції, матеріальної культури. У контексті народознавчих досліджень згадувалося про підвладні Австрії землі, де проживали русини як частина однорідного етнічного

¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2-х т. – К., 2007. – Т.1: Життя П.Куліша: Наукова біографія. – С.199, 240, 245; Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. – Київ – Ляйпціг, (б.р.). – С.187.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк.7, 10.

³ Студинський К. Василь Михайлович Білозерський, його життєпис, “Основа” й зв'язки з Галичиною (Відбитка з “Нашої Культури”). – Львів, 1937. – С.14.

⁴ Возняк М. Кирило-Методіївське Братство. – Львів, 1921. – С.232.

⁵ Стахів М. Над берегом пропасти. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах. – Ч.1: до 1848 року. – Львів, 1937. – С.44.

масиву, з подібною мовою, фольклорною спадщиною, структурою населення, що нагадувала Правобережжя. Серед наддніпрянських дослідників першої половини XIX ст. найбільший інтерес до Галичини проявляли М.Максимович і П.Лукашевич, разом з О.Бодянським та І.Срезневським вони встановили безпосередні контакти з вузьким колом галицьких діячів, які цікавилися народознавчою діяльністю. Однак наддніпрянські вчені не мали чіткого територіального “уявлення” України, давали надто загальну інформацію про Галичину.

Аргументи науковців про мовно-культурну єдність Наддніпрянщини-“Малоросії” та південно-західної Галичини мали вплив на раціональну сферу буття людини. Водночас услід за “Енеїдою” І.Котляревського почалося введення живої народної мови в літературу, багатство народної словесності викликало захоплення, емоції в читачів, що охопили чуттєву сферу. Незважаючи на неписьменність абсолютної більшості населення, що робило наукові й літературні твори доступними небагатьом, діяльність творчої інтелігенції сприяла утвердженню в суспільній свідомості етнічної спорідненості наддніпрянців-“малоросів” із галицькими русинами, приналежності до поділеного державними кордонами українського (“руського”, “малоруського”) народу, окремого від польського й російського. В уявленні учених і письменників першої половини XIX ст. Україна, або Малоросія, як правило, була природною і невіддільною частиною російського імперського світу. Офіційний Петербург не перешкодив виданню книжок українською (“малоросійською”) мовою до розправи над Т.Шевченком і кирило-мефодіївцями, що поклали початок усвідомлення української ідентичності як самостійної, самобутньої. З кінця 1840-х рр. російський царизм, що раніше поблажливо ставився до малоросійського культурного руху, розглядав місцевих патріотів як потенційних прихильників національного сепаратизму.

§2. Народознавство в етнічній самоідентифікації галицьких русинів першої третини ХІХ ст.

Перші кроки “національного відродження” в Галичині. Внаслідок занепаду Речі Посполитої в 1772 р. галицькі русини перейшли під владу Австрійської імперії в стані глибокого винародовлення, за висловом українського літературознавця М.Возняка, “без ознак свого окремого національно-культурного життя”¹. У під-австрійській Галичині “не було того піднесення своєрідного українського патріотизму, який пережила Гетьманщина по інерції автономного життя ... ХVІІІ ст., – відзначав М.Грушевський. – Всі вищі прошарки суспільства були цілковито денационалізовані...”². За соціальним складом русинами були майже виключно селяни, що знемагали в тяжкій панщизняній неволі, та малоосвічене греко-католицьке духовенство, “низьке” за соціальним статусом. Поляки зневажливо казали: “Por i chłop – to ruski naród (“пип і хлоп – то руський народ”. – *I.P.*)”³. Галичани не мали чіткого усвідомлення своєї ідентичності, висловленої через кодифіковану національну мову. У німецькому шкільному підручнику “Anleitung zur Erdbeschreibung”, виданому в 1842 р., місцеве населення називалося “Russen” (руські. – *I.P.*) або “Russniaken” (“русняки”. – *I.P.*), тоді як митрополит М.Левицький пропонував самоназву “Ruthenen” (русини. – *I.P.*)⁴.

Ополячення й окатоличення серед русинів поширилося настільки, що навіть у селах священики почали виголошувати проповіді польською мовою та розмовляли по-польськи вдома або користувалися так званим “язичієм” – мішаниною церковнослов’янської і польської мов, місцевої говірки⁵. Майже все діловодство греко-католицьких єпископських консисторій першої половини ХІХ ст. велося польською, латинською або німецькою

¹ Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. – Львів, 1924. – С.5.

² Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. – 1989. – №4. – С.60. “Толковано о насъ безъ насъ и кромѣ насъ”, – писав Я.Головацький. *Див.*: Головацький Я. О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галициі со временъ Австрійского владѣнія въ той землѣ // Науковий збірник, издаваемый литературнымъ обществомъ Галицко-русской матицы. Особый оттискъ. – Львовъ, 1865. – С.6.

³ Biblioteka naukowa Polskiej Akademii Umiejętności Polskiej Akademii Nauk (PAU i PAN) w Krakowie, sygn.5568 (Rusini. Sejm Galicyjski. Ruś), k.50.

⁴ Тершаковець М. Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. // Українсько-руський архив. Видає історично-філософська секція НТШ. – Львів, 1907. – Т.ІІІ. – С.202.

⁵ Іоанн Снѣгурскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси / Сочиненіе Юстина Желеховского. – Львовъ, 1894. – С.17.

мовами¹. Старі служебники і євангелія в церквах нерідко містили тексти, написані зверху латинськими буквами, щоб полегшити священикам читання. Навіть один із майбутніх лідерів “староруської партії” А.Петрушевич у 1840 р. не склав іспит з *lingua ruthenica*, тому що не вмів читати кирилицею². Водночас “руської” мови добре не знав у дитячі роки І.Наумович – відомий у майбутньому діяч русофільського спрямування, що в дитячі роки молився польською мовою, яку використовували в домашньому спілкуванні³. Погорду до кириличного письма серед частини місцевого духовенства засвідчив випадок у Львівській духовній семінарії в 1834 р. Дізнавшись про потребу вивчення правил читання кирилицею, семінаристи грубо відповіли: “*Co to, chcesz zrobić nas Azjatami!*”⁴. Просто-народна мова, якою говорило здебільшого неграмотне селянство, не вживалася в літературі, через це її зневажливо називали “мужичою”, “хлопською”⁵. Русини в Галичині, що мали характерне для традиційного суспільства слабке уявлення про народонаселення за межами краю, здавалося, були приречені на зникнення як окрема етнічна група⁶.

Етнічній самоідентифікації галицьких русинів сприяла реформаторська діяльність австрійського уряду 1770–80-х рр., що створила можливості для культурного відродження. Реформи Марії-Терези та Йосифа II в душі освіченого абсолютизму охопили головним чином сільське господарство, церкву й освіту, дещо покращили соціальне й матеріальне становище двох основних прошарків місцевого населення. Особливе значення в національному пробудженні мало підвищення статусу Греко-католицької церкви, зокрема після 1808 р., коли було відновлено Галицьку митрополію. Внаслідок заснування нових навчальних закладів, насамперед Руського інституту при Львівському університеті (*Studium ruthenum*) та греко-католицької семінарії у Львові, був відкритий шлях для освіти греко-католицького духовенства, тісно пов’язаного з сільським оточенням. Зокрема, в Руському інституті, що діяв з 1787 по 1809 рр., для підготовки священиків-русинів до сану навчання на філософському і теологічному факультетах про-

¹ Мозер М. Уживання української мови греко-католицькою Церквою в Галичині (1772–1859 рр.) // Мозер М. Причинки до історії української мови / За заг. ред. С.Вакуленка. – Харків, 2008. – С.478.

² Турій О.Д. До питання про провідну роль греко-католицького духовенства в національному русі галицьких українців у ХІХ ст. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип.ІІ (1995–1997). – С.411, 412.

³ Мончаловській О.А. Житє и дѣятельность Ивана Наумовича. – Львовъ, 1899. – С.5, 6.

⁴ Герус-Тарнавецька І. “Азбука і абецадло” (Роль М.Шашкевича у формуванні українського правопису і літературної мови в Галичині) // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Броди – Вінніпег, 1996. – Вип.1–2. – С.214, 215.

⁵ Грещук В. Українська мова в Галичині кін. ХVІІІ – поч. ХІХ ст. // Українознавчі студії. – 1999. – №1. – С.3.

⁶ Брок П. Іван Вагилевич (1811–1866) та українська національна ідентичність // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Вип. 1–2. – С.389.

водилося “руською” мовою¹. Руський інститут за весь період існування підготував близько півтисячі високоосвічених священників, які внесли значний вклад у “національне відродження” Галичини².

Отримавши освіту та ознайомившись із демократичними ідеями, що набули поширення на Заході, священники переймалися етикою служіння народові. На відміну від підросійської України, де переважала світська інтелігенція, нащадки козацької старшини, провідником національного руху галицьких русинів у першій половині ХІХ ст. стало греко-католицьке духовенство. “Говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини, – писав І.Франко, – то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції у нас просто не було...”³. Незважаючи на формальне проголошення рівності усіх католиків Габсбурзької імперії, греко-католики у порівнянні з римо-католиками перебували в пониженому, пригнобленому становищі⁴. Австрійський дослідник-мовознавець М.Мозер справедливо зауважив, що в Руському інституті “виросло перше покоління простих греко-католицьких священників, знову спроможних читати й розуміти церковні книги, перше покоління, спроможне нав’язати до своїх руських, тобто українських культурних традицій”, що передало “свої знання дітям та онукам, зокрема тим, які пізніше, десь із 30-х рр., стануть рушієм мовного й культурного відродження галицьких українців”⁵. Відкриття навчальних закладів для галицьких русинів, запровадження “руської” мови як мови навчання, освіти мало далекосяжне значення для пробудження притлумленого за довгі роки польського панування почуття етнічної самобутності.

Щоправда, перші кроки на шляху національно-духовного відродження в Галичині були досить слабкими. Властям ішлося насамперед про освіту священників, щоб ті вміли добре читати і співати з церковних книг та їх розуміти. Церковнослов’янська мова за своєю суттю і походженням – це старослов’янська мова, в якій під впливом живих мов слов’янських народів поступово виникли місцеві різновиди чи редакції (східнослов’янська, болгарська, македонська, сербська, чеська та ін.)⁶.

¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – К., 1996. – С.41, 42; Химка І. Релігія й національність в Україні другої половини ХVІІІ–ХХ століть // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2003. – Число 4. – С.62.

² Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – С.14.

³ Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Франко І. Зібр. творів у 50-ти т. – К., 1980. – Т.26. – С.87.

⁴ Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині ХІХ століття // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2000. – Число 2. – С.116, 148.

⁵ Мозер М. Мовний світ львівського “Studium ruthenum” // Мозер М. Причинки до історії української мови. – С.365.

⁶ Лесюк М. Доля моєї мови. – Івано-Франківськ, 2004. – С.205.

Церква відіграла ключову роль у виникненні писемної літературної мови у слов'ян і дбала про її авторитет, дотримання канонів церковно-слов'янщини. Однак народнорозмовні елементи усе наполегливіше проникали в мову літератури, яка не могла замкнутися тільки на конфесійній сфері¹. Нечисленна галицько-руська інтелігенція не бачила потреби впроваджувати в літературу народнорозмовну мову, оскільки вже була готова, опрацьована, кодифікована і канонізована староцерковнослов'янська, яку, мовляв, добре розуміють усі галичани. Церковнослов'янська мова, здавалося б, найкраще виконувала ще й охоронну функцію, тобто була засобом захисту від полонізаційних процесів².

Отже, через своєрідний аристократизм і пошану до мови та букви священних церковних книг еліта внутрішньо не готова була сприйняти живу народну мову як мову шкільництва, літератури, науки, вважаючи її недостатньо розвинутою³. Характерно, що професори новоствореного Руського інституту Т.Захаріясеви́ч і П.Лодій вибачалися перед читачами, що вжили в своїх працях “выраженій простыхъ”⁴. Згідно з розпорядженням цісаря, польську, латинську чи німецьку мову навчання в школах галицьким русинам замінила, на жаль, не жива розмовна мова, а церковнослов'янська, така ж мертва, як і латинь. Перше і половина другого десятиліття ХІХ ст. стали періодом найбільшого занепаду в розвитку української мови в Галичині, що була лише засобом побутового спілкування простолюду⁵.

Занепад у національно-культурному житті відобразився на видавничій діяльності. Слухачі Руського інституту могли користуватися лише двома підручниками “руською” мовою – з логіки та історії церкви, тоді як інші предмети (навчання тривало з 1794/95 н. р. чотири роки) засвоювали з усних викладів⁶. У період з 1796 р. до 1808 р. друкарня Ставропігійського інституту у Львові – єдиної (до 1848 р.) світської інституції галицьких русинів не видала жодної книги кириличним шрифтом. У 1808–1810 рр. з'явилися три видання церковнослов'янською мовою, а в 1811–1820 рр. – п'ять⁷. Єдина на території Австрійської держави на початку ХІХ ст. руська друкарня, що знаходилася у розпорядженні Ставропігії, не змогла задовольнити зростаючих потреб руського населення у різноманітній літературі,

¹ Там само. – С.206, 207.

² Там само. – С.76.

³ Там само. – С.90.

⁴ Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. ХІХ в. – СПб., 1906. – С.80, 81.

⁵ Грещук В. Українська мова в Галичині кін. ХVІІІ – поч. ХІХ ст. // Українознавчі студії. – 1999. – №1. – С.4, 5.

⁶ Андрохович А. Львівське “Studium Ruthenum” // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т.СХХХVІ–СХХХVІІ. – С.62, 101.

⁷ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець ХІІІ – 60-і рр. ХІХ ст.). – Львів, 2000. – С.99.

передусім через нестачу коштів. За перші п'ятдесят років перебування Галичини під австрійською владою зі 134 книг, що вийшли з-під пера місцевих авторів, лише 73, переважно релігійного змісту, були надруковані церковнослов'янською мовою, тоді як народною – жодної книги¹. “Світанок національного відродження” в Галичині, писав І.Франко, був “довгий і холодний”: “Церковщина вбивала живий дух серед нечисленної інтелігенції, штовхаючи її до польської мови; колонізація нижчого духівництва ... відбувається тепер ще дужче”².

Все ж національне життя русинів поступово активізувалося і в своєму розвитку пройшло два етапи: кінець XVIII ст. – 1820-ті рр. і 30-ті – середина 40-х рр. Перший з них відбувався під знаком ідей Просвітництва, другий – романтизму, коли соціальне обличчя та ідеологія національного руху все більше демократизувалися³. “На брак умового життя серед галицьких русинів, – писав К.Студинський, – перед виступом Маркіяна Шашкевича нарікати годі”, в краї розвинувся “спеціально сильно науковий рух...”⁴. Однак, за словами К.Левицького, в першій половині XIX ст. не була ще скристалізована “у нас думка національна, вона тліла та дожидала свого часу”⁵. На першому етапі головними осередками “національного відродження” в Галичині були два міста: Перемишль як центр греко-католицької єпархії та Львів – столиця провінції.

Під покровительством перемишльського єпископа М.Левицького 5 липня 1816 р. австрійський цісар затвердив утворення першого в краї культурно-освітнього Товариства греко-католицьких священиків (“Товариство галицьких греко-католицьких священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних на основі християнської релігії”)⁶. Статут товариства, підписаний М.Левицьким ще 20 січня того ж року, вийшов друком латинською мовою у Відні⁷. За поданням єпископа, товариство очолив І.Могильницький, що відав справами шкільництва в єпархії, а рядо-

¹ Там само. – С.99, 100.

² Франко І. Нариси з історії української літератури в Галичині // Франко І. Зібр. творів у 50-ти т. – К., 1980. – Т.27. – С.142, 143.

³ Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип.2. – С.60.

⁴ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47 / Відбитка з XI і XII тому Збірника фільологічної секції НТШ. – Львів, 1909. – С.1.

⁵ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – С.12.

⁶ Возняк М. Студії над галицько-українськими граматами XIX в. // Записки НТШ. – Львів, 1909. – Т.XС, кн.IV. – С.117.

⁷ Statuta Societatis Presbyterorum Ritus Graeco-catholici Galiciensium ad promovendam operibus scriptis apud fideles Christi cognitionem Religionis et ad formandos eorundem fidelium mores institutae, atque a SS. Caes. R. Apostolica Majestate mediante decreto aulicae Cancellariae dd. 5 julii 1816, №12727 confirmatae. – Viennae, 1816. – 30 s. (брошура зберігається в Архіві Перемишльсько-Варшавської архієпископії УГКЦ у Перемишлі).

вими членами були священики. “Головною метою даного Товариства, – йшлося в статуті, – є розвиток справжньої релігії і побожності шляхом пропаганди в усій єпархії різних творів”¹. Для досягнення цієї мети передбачалося видавати книжки, насамперед для читання простолюду. Вони мали бути написані народною мовою, яку використовували селяни, за винятком “грубих” висловів, які необхідно було “окультурити”. На практиці це призводило до використання макаронічного “язичія”. Передбачалося, що читач не лише поповнюватиме свій словниковий запас більш елегантними виразами, а й почне звикати “до зрозуміння того, що почує в церкві”. Товариство передбачало видання шкільних підручників і загальноосвітніх книжок, що за змістом охоплювали питання “господарства, гігієни, праводавства, філантропії (благодійності. – *І.Р.*)”².

Особливий наголос у статуті, за словами вченого-літературознавця В.Щурата, було зроблено на виховання “патріотизму і лояльності”, освіти духовенства, водночас допускалося написання наукових праць латинською і німецькою мовами. Перемишльське товариство священиків, – підсумовував В.Щурат, – “мало бути чимсь більше, ніж звичайною видавничою спілкою, ... ніж нинішнє товариство “Просвіта”, передбачало “освідомлення селянства і образование духовенства, а будучи зложене з самих священиків, не могло брати ся до діла з іншого становища, як тільки із священичого”³. Всупереч опору місцевої адміністрації, провідні діячі товариства (І.Могильницький, Й.Левицький, Й.Лозинський, І.Лаврівський та ін.) взялися до поширення просвіти, видання літератури, шкільних підручників зрозумілою для народу мовою. Боротьба передових галицьких діячів за розширення суспільних функцій “руської” мови в 20–30-х рр. ХІХ ст. знайшла розуміння і підтримку І.Снігурського, який мав ґрунтовну освіту (закінчив відділення теології Віденського університету, де здобув докторський ступінь), а в 1818 р. став перемишльським єпископом. Уже в першому посланні від 30 серпня 1818 р. він заявив, що посилення релігійних почуттів можна досягти лише шляхом піднесення освітнього рівня віруючих. І.Снігурський організував друкарню, в якій публікувалися релігійні, навчальні, публіцистичні, літературні праці, створив фонд для закупівлі руських книг для капітульної бібліотеки тощо⁴.

¹ Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни / Упоряд. В.Пилипович. – Перемишль – Львів, 2002. – С.41; Стеблій Ф. Митрополит Михайло Левицький і громадсько-політичне та культурне життя Галичини // Митрополит Михайло Левицький та його доба / Відп. ред. Ф.Стеблій, упоряд. І.Орлевич. – Львів, 2010. – С.26.

² Щурат В. На досвітку нової доби. Статті й замітки до історії відродження Гал. України. – Львів, 1919. – С.52, 53.

³ Там само. – С.53.

⁴ Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни. – С.83; Stępień S. Rola Przemyśla w ukraińskim odrodzeniu narodowym w Galicji w pierwszej połowie XIX w. // Warszawskie Zeszyty

Завдяки самовідданій праці перемишльських просвітителів на території єпархії було відкрито кілька сотень початкових шкіл із “руською” мовою навчання, проводилися наукові дослідження з різних галузей народознавства, видавалася література для простого народу. Однак перемишльські діячі не наважилися на радикальний крок – використовувати в літературі живу народну мову, рішуче розірвати з церковно-слов’янщиною. Характерно, що листи М.Левицького до І.Снігурського – провідних діячів Перемишльського товариства священників, що зберігаються у відділі рукописів Національної бібліотеки у Варшаві, були написані в першій половині XIX ст. польською мовою¹. Незважаючи на певний консерватизм, понад 30-річне існування культурно-освітнього осередку в Перемишлі сучасний дослідник Ф.Стеблій назвав “світлою сторінкою в історії українського національного відродження”².

Вивчення мови. Першим, хто усвідомив небезпеку втрати етнічної самобутності, винародовлення галицьких русинів і став на захист рідного слова, був І.Могильницький³. Він доклав багато зусиль для написання підручників і наукових праць, підготовки вчителів “руською” мовою. Зокрема, І.Могильницький опублікував для навчання в школах буквар (1816 р.), катехизм (1817 р.) та ін.⁴, що неодноразово перевидавалися, а в 1823 р. підготував до друку “Грамматыку Языка славено-русского” (далі – “Грамматика”). Наступного року отримано дозвіл на її друк, проте “Грамматика” з незалежних від автора причин так і не побачила світ, уперше була надрукована М.Возняком лише в 1910 р. Праця І.Могильницького не мала значного впливу на розвиток тогочасної граматичної думки, хоч і прислужилася наступним авторам граматик “руської” мови, будучи відомою в рукописі. Більш щасливу долю мала

Ukrainoznawcze. – T.8–9. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica / Pod redakcją S.Kozaka. – Warszawa, 1999. – S.129, 137.

¹ Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn.III. 2886 (Listy arcybiskupa lwowskiego obrądku grecko-katolickiego, kardynała M.Lewickiego do biskupa grecko-katolickiego diecezji przemyskiej J.Śnigurskiego z lat 1820–1847). – 226 k. *Див.*: Вибрані листи митроп. Михайла Левицького до еп. Івана Снігурського й офіційні документи їх спільної діяльності (1813–1847) / Зібрав В.Шурат // Український архив. Видає історично-філософська секція НТШ. – Львів, 1924. – Т.XII. – С.3–128. У публікації вміщено 114 листів, починаючи з 1814 р. до 1847 р.

² Стеблій Ф. Перемишльський культурно-освітній осередок та його діячі епохи українського національного відродження (перша половина XIX ст.) // Перемишль і Перемишльська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої НТШ в Польщі 24–25 червня 1994 р. в Перемишлі / Під ред. С.Заброварного. – Перемишль – Львів, 1996. – С.125; його ж. Предтеча “Руської Трійці”: Перемишльський культурно-освітній осередок першої половини XIX ст. – Львів, 2003. – С.35.

³ І.Могильницький, за словами історика літератури С.Єфремова, свої “знання обернув на оборону народньої мови й тією мовою писаного письменства”. (*Див.*: Єфремов С. Історія українського письменства. – Вид. 4-ге. – Київ – Ляйпціг, 1924. – Т.I. – С.29).

⁴ Тершаковець М. Галицко-руське літературне відроджене. – Львів, 1908. – С.9.

“Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ” (далі – “Відомість”)¹, повністю опублікована М.Возняком разом з “Граматиною” як передмова до неї. Переклад “Відомості” польською мовою з’явився у “Czasopismie naukowem” бібліотеки Оссолінських у 1829 р. із значно скороченого німецькомовного варіанту праці. Пізніше “Відомість” перевидавалася у Відні та Львові, вийшов друком також переклад російською мовою, а в 1856 р. П.Куліш надрукував його в 11 томі “Записок о Южной Руси” під заголовком “О древности и самобытности южнорусского языка”².

“Відомість” стала практично першим науковим дослідженням про українську мову в Галичині. Зрозуміло, що далеко не все з “Відомостей” прийняте у сучасній лінгвістиці. Однак найбільшою заслугою статті І.Могильницького можна вважати саму постановку питання: “руська” мова є такою ж самобутньою мовою, як і інші слов’янські мови, рівноправною з ними, повинна бути запроваджена у всі сфери життя народу³. І.Могильницький писав: “*Народъ рускій есть племенемъ и отраслею рода славенского, якъ каждый инный народъ славенскій. То само о языцѣ рускомъ розумѣти належить*”. Втрата незалежності (перестала існувати “зложена Володимиромъ В(еликим) монархія Руска”) не може служити підставою для зникнення мови народу. Як приклад, було сказано, що “нема уже слѣду силы и славы *греческого и римского* панованя, но языкъ греческій и римскій” збереглися⁴. Чехи чи угорці від того, що не мають власної держави і є підлеглими Австрійської імперії, не перестали ними бути. “Въ той самой колѣи, – робить висновок автор розвідки, – найдуеся теперъ *народъ рускій*, въ частехъ подъ поединчими, або цѣлкомъ подъ rozmaитыми панованиями уважаний”⁵.

І.Могильницький спростував твердження своїх сучасників, які на початку ХІХ ст. або взагалі не згадували про “руську” мову, якою розмовляв простолюди, тим самим заперечуючи її існування, або ж ототожнювали її зі старослов’янською, вважали просторіччям російської чи польської мов тощо. Водночас він не зміг позбутися відчуття, нібито народна мова не цілком придатна для літературних потреб, обстоював поширену в тогочасному слов’янознавстві думку про необхідність розрізняти народну і писемну, літературну мови. Услід за М.Смотрицьким, М.Ломоносовим, Й.Добровським вважав, що літературна мова має бути більш культурною, вишуканішою, порівняно з місцевою говіркою не-

¹ Могильницький І. Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ / Підготовка до друку, вступна стаття і примітки В.Грещука. – Івано-Франківськ, 2003. – 132 с.

² Там само. – С.8, 9.

³ Грещук В. “Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ” І.Могильницького в обороні прав української мови // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 1997. – Вип.ІІ. – С.17.

⁴ Могильницький І. Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ. – С.28.

⁵ Там само.

освіченого селянства. Цього можна було досягнути, на його думку, шляхом поєднання мови простого народу з церковнослов'янською. Схилання “до досконалішого вислову” на практиці оберталось в звичайний суржик із місцевих говірок, церковнослов'янщини, з домішками польської і російської мов, що засвідчила макаронічна мова праць І.Могильницького¹. В основному, через мовно-літературні засади, стверджує Я.Грицак, перемишльське товариство не можна вважати виразником “чітко української національної орієнтації”². Характерно, що митрополит (з 1816 р.) М.Левицький, один з ініціаторів заснування товариства, в 1830-х роках виступив за заборону видань простонародною мовою.

Отже, І.Могильницький став першим ученим, що науково обґрунтував самостійність “руської” мови, на відміну від польської, російської і церковнослов'янської. Однак, розглядаючи руський простір по обидва боки Збруча, де вживалася “руська” мова, автор обіймав своєю увагою передусім русинів колишньої Речі Посполитої. Він, зокрема, не згадував про закарпатських русинів, про Слобожащину, а під словом “Україна”, як і в польській літературі, в регіонально обмеженому значенні розумів лише територію Київщини³. Граматика І.Могильницького писала про землі “Украины, Подоля и Волиня”, що потрапили під польську корону. Водночас говорилося про мовну єдність по обидва боки австро-російського кордону, на території сучасної України і Білорусії (“на Бѣлой и Малой Руси еднако и тымъ самымъ діалектомъ говорятъ”). На думку автора, це може підтвердити будь-хто, послухавши русинів у “Малоросії” (Києві, Чернігові, Брацлаві), в Червоній Русі, тобто в Галичині (Львові, Перемишлі) та в Білій Русі (Брест-Литовську, Смоленську, Полоцьку)⁴.

Услід за І.Могильницьким у середовищі перемишльських просвітителів було підготовлено низку граматик “руської” мови, що засвідчило виділення мовознавства в окрему галузь народознавства як науки. Саме мова була в центрі народознавчих досліджень у Галичині до 1848 року⁵. Майже одночасно з І.Могильницьким закінчив рукопис свого граматичного підручника священик І.Лаврівський, викладач Перемишльської духовної семінарії. Роботу було написано німецькою мовою під назвою “Versuch über die Sprachlehre der Ruskischen Sprache, wie solche sammt ihren Unter-Mundarten in den Königreichen Galizien und Lodomerien

¹ Грещук В. Українська мова в Галичині кін. XVIII – поч. XIX ст. – С.9.

² Грицак Я. Нарис історії України. – С.49.

³ Мозер М. “Русини” й “руська мова” в галицьких граматиках першої половини XIX ст. // Українська мова в Галичині: історичний вимір / Відп. ред. Я.Ісаєвич, М.Мозер, Н.Хобзей. – Львів, 2011. – С.12, 13.

⁴ Могильницький І. Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ. – С.31, 32, 60.

⁵ Магочій П.-Р. Історія України / Авторизований переклад з англ. Е.Гийдела, С.Грачової. – К., 2007. – С.345.

gesprochen wird” (“Спроба граматики руської мови, складеної з піддіалектів, якими розмовляють в Королівстві Галиції й Лодомерії”). Крім того, для потреб парафіяльного шкільництва він написав підручник з методики, уклав словник “руської” мови та буквар. Перу І.Лаврівського належав посібник “Elementarz ruski, niemiecki i polski dla szkół parafialnych w Galicji”, що побачив світ 1838 р. у Перемишлі¹. І.Лаврівський рішуче підтримав погляди про самостійність і рівноправність “руської” мови. В основу літературної мови вчений поклав живу народну мову, фактично рідні йому лемківські говірки, хоч і на ній позначився незначний вплив церковнослов’янщини².

І.Лаврівський познайомився з молодим вченим, родом з Харкова, П.Кеппенем, який під час наукової подорожі в Галичину на початку 1822 р. після Львова відвідав Перемишль. Декілька років (до 1825 р.) вони навіть переписувалися з чисто наукових інтересів, через П.Кеппена галицький діяч встановив листовні зв’язки з відомим російським філологом О.Востоковим³. Протягом чотирьох днів у січні 1822 р. П.Кеппен переглянув визначні архітектурні пам’ятки Львова, попрацював у місцевих архівах і бібліотеках. Він познайомився з професором, ректором Львівського університету М.Гриневицьким – дослідником “руської” мови, історії рідного краю, збирачем першодруків та інших пам’яток старовини⁴. Практично це було перше особисте знайомство галичан із вченими з Росії (не беручи до уваги контактів з “малою” батьківщиною вихідців із Закарпаття І.Орлая, П.Лодія та ін., які переїхали працювати на науково-педагогічній ниві в Росію). Як відомо, П.Кеппена вважають першим російським вченим, який відвідав Галичину з науковою метою⁵.

1830 р. у Будимі вийшла книжка закарпатського вченого, священника М.Лучкая, побудована переважно на матеріалі “карпато-русського говору”, “Grammatica Slavo-Ruthena: seu Vetero-Slavicae et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russicae, seu dialecti vigentis linguae” (“Грамматика слов’янорусська, або старослов’янська, побудована на діалектах мови, вживаної в Карпатських горах Малоросії”)⁶. Це була перша в Австрійській імперії друкована грамматика старослов’янської мови, з використанням закарпатської говірки, поширеної в сільській місцевості біля Мука-

¹ Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини ХІХ століття / Упоряд. В.Пилипович. – Перемишль, 2001. – С.432; Stepień S. Ławrowski Jan, Joan, Iwan // Encyklopedia katolicka. – Lublin, 2006. – Т.ХІ. – S.431.

² Грещук В. Українська мова в Галичині кін. ХVІІІ – поч. ХІХ ст. – С.10.

³ Свѣнцикій І.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. ХІХ в. – С.47, 50.

⁴ Там само. – С.47.

⁵ Там само. – С.46.

⁶ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. – К., 1969. – С.60.

чева, де народився і виріс автор¹. М.Лучкай, мабуть, перший відзначив, що із 42 літер кирилиці звукове значення мають тільки 29, пропонував упростити правопис (усунути літеру ь, яка не позначає жодного звуку, що зробить друкування дешевшим, вилучити деякі літери, які дублюють одна одну, та ін.)². Щоправда, творчий доробок М.Лучкая прихильники існування карпаторусинів як окремого народу вписують у контекст “русинського національного пробудження” на Закарпатті. М.Лучкай написав історичну латиномовну працю в шести томах “Historia Carpatho-Ruthenorum” (“Історія карпатських русинів”), що була підготовлена до друку в 1842 р., але через смерть автора залишалась у рукопису³.

Автором першої друкованої граматики української (“рутенської” або “малоросійської”) мови в Галичині, написаної німецькою мовою під назвою “Grammatik der ruthenischen oder klein-russischen sprache in Galizien” (“Грамматика рутенської або малоросійської мови в Галичині”) та виданої в 1834 р. у Перемишлі⁴, став Й.Левицький (книжка мала підзаголовок “Грамматика языка русского въ Галиціи”). Він знайомив європейського читача з особливостями мови, якою говорить 8 млн. жителів, та обстоював її “самостійність у теорії”. Однак на практиці, як стверджував М.Возняк, з-під пера Й.Левицького вийшла “граматика якогось великорусько-білорусько-церковно-славянсько-польсько-українського макаронізму”, яким сам автор не розмовляв, а його підручник був “легким переходом до великорущини”⁵. У книзі була представлена не жива народнорозмовна мова, а справжній сурогат, мішанина старослов’янських, великоруських і польських слів, з домішками місцевої говірки.

Й.Левицький усе життя виступав прихильником старослов’янської мови, етимологічного принципу правопису (зокрема, за написання ь у кінці слів після твердих приголосних) і вкрай критично ставився до тих, хто обстоював фонетику. Поставивши собі за мету, як писав О.Маковей, “лучити” мову давньої літератури з живою народною, він своєї гадки не покинув і “служив двом панам”⁶. У листі до митрополита М.Левицького 16 березня 1841 р. Й.Левицький відверто писав про своє прагнення, щоб кожний галичанин якнайкраще міг пізнати “языкъ такъ церковный,

¹ Голинська Т. Українська мова в “Граматиці” Михайла Лучкая 1830 року // Варшавські українознавчі зошити. – Варшава, 1989. – Зошит 1. – С.148.

² Лесюк М. Історія правописного питання в Галичині (до 50-их років XIX ст.) // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С.22.

³ Магочій Р.-П. Народ нізвідки. Ілюстрована історія карпаторусинів / Переклад з англ. С.Біленький та Н.Кушко. – Ужгород, 2006. – С.57.

⁴ Lewicki J. Grammatik der ruthenischen oder klein Russischen Sprache in Galizien. – Przemyśl, 1834. – XXVI + 212 + 59 + 13 s.

⁵ Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. – С.107.

⁶ Маковей О. З історії нашої філільогії. Три галицькі граматики // Записки НТШ. – Львів, 1903. – Т. LI. – С.24.

якоже и простонародный русскій...”¹. Макаронічної мови не позбувся автор у всіх своїх наступних працях, що гальмувало розвиток української літературної мови в Галичині на народній основі². Водночас як приклади до граматичних правил Й.Левицький використовував народні пісні, прислів’я і навіть помістив у своїй граматиці уривки з “Енеїди” І.Котляревського³ – зачинателя нової української літератури⁴.

Серед авторів перших граматик, що стали на захист народної мови, виділявся священик Й.Лозинський, учений і публіцист. Він у 1833 р. написав польською мовою граматику “руської” (“малоруської”) мови, яка з різних причин вийшла друком аж у 1846 р. в Перемишлі (“Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)”)⁵. Автор виступив прихильником не церковнослов’янської мови, а живої народної, прямо писав про “потребу брати мову з вуст простого народу...”. У передмові до граматики наголошувалося, що “Мала Русь” територіально охоплює етнічні землі як у Росії, так і в Австрії, із загальною чисельністю населення понад 15 млн. чол.⁶. Як і його перемишльські попередники, Й.Лозинський стверджував, що *małoruski* – це друга назва “руської” мови, що виникла через потребу відрізнити її від мови російської (“великоруської”)⁷. Відомий вчений-філолог Євген Грицак назвав Й.Лозинського “автором найкращої до 1848 р. української граматики, опертої на живій народній мові, й гарного букваря, складеного народньою мовою, але не виданого друком”⁸. Однак Й.Лозинський пішов за тими, хто, за висловом І.Огієнка, “закликають любити свою “руську” мову, але кличуть по-польськи чи німецьки”⁹. Й.Лозинський послідовно обстоював фонетичний принцип правопису, необхідність реформи або заміни кирилиці, яку вважав занадто громіздкою азбукою для руського письма. Такі самі думки він знайшов у відо-

¹ Студинський К. Матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795–1857 рр. Замітки й тексти // Українсько-руський архів. – Львів, 1920. – Т. XIII–XIV. – С. 381.

² Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму // Галичина. – 2003. – №9. – С. 147.

³ Енеида на Малоросійській языкъ перелиціюваная // Lewicki J. Grammatik der ruthenischen oder klein Russischen Sprache in Galizien. Anhang zur ruthenischen grammatik. – С. 46, 47.

⁴ Кирчів Р. Роль перемиського гуртка українських учених у розвитку народознавчих зацікавлень в Галичині (10–20-і рр. XIX ст.) // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. – С. 125, 126; Щурат В.Г. Віденський друк “Енеїди” Котляревського в 1848 р. // Щурат В.Г. Вибрані праці з історії літератури. – К., 1963. – С. 148.

⁵ Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego) napisana przez ks. Józefa Łozińskiego. – Przemyśl, 1846. – XLIII + 137 с.

⁶ Ibid. – S. VII, VIII, XXXIV.

⁷ Мозер М. “Русини” й “руська мова” в галицьких граматиках першої половини XIX ст. – С. 19.

⁸ Грицак Є. Вибрані українознавчі праці. – Перемишль, 2002. – С. 456. Цю тезу підтримує сучасний віденський професор-мовознавець М.Мозер, на думку якого Й.Лозинський написав “чи не найкращу галицько-русинську граматику” до 1848 р. (Мозер М. “Русини” й “руська мова” в галицьких граматиках першої половини XIX ст. – С. 18).

⁹ Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови. – К., 1995. – С. 175.

мого славіста В.Копітара, який називав кирилицю “варварсько-грецькою”, бо в ній багато зайвих літер, деякі букви читаються дwoяко тощо¹.

Отже, місцева інтелігенція намагалася вирішити питання своєї ідентичності через мову, що стало основним завданням першого, “збиральницького” етапу “національного відродження” в Галичині. Самостійність руського народу, як і “руської” мови, що не є нібито діалектом польської або російської (“великоруської”) мов, була для авторів перших граматик самозрозумілою. Однак вони не уявляли якусь окрему “австрійсько-русську” мовну чи національну ідентичність, за влучним висловом М.Мозера, “мовна свідомість галичан завжди сягала поза Галичину”, на схід від австро-російського кордону. Щоправда, автори мовознавчих праць мали обмаль інформації про національний рух, розвиток мови і літератури на Наддніпрянській Україні, їхні уявлення про руськість, в основному, не виходили за межі колишньої Речі Посполитої².

По суті, в тогочасній Галичині існувало кілька мовних таборів, кожен з яких створив власну руську граматику. Більшість авторів писали граматики книжної слов'яноруської (словеноруської) мови, в основу якої було покладено церковнослов'янщину, кириличну абетку, з використанням тою чи іншою мірою народних висловів. Водночас були опоненти застарілої церковнослов'янської мови, що закликали до реформи або заміни кирилиці, яку вважали непридатною до сучасного літературного життя. Серед прибічників народної мови висловлювалася навіть радикальна ідея відмови від кириличної абетки і переходу на латиницю. Мовно-правописні суперечки, що попри, здавалося б, невинні лінгвістичні міркування актуалізували питання національної ідентичності, з особливою силою проявилися під час “азбучної війни” середини 1830-х рр.³.

“Азбучна війна” в середині 1830-х рр. На сторінках львівського тижневика “Rozmaitości” (ч.29), що виходив як літературний додаток до урядової “Gazety Lwowskiej”, Й.Лозинський у 1834 р. надрукував статтю “O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego” (“Про запровадження польської абетки в руському письменництві”), в якій навів аргументи на користь польського алфавіту для передачі звуків “руської” мови на письмі. На його думку, граматики “руської” мови досі не існувало: з праці О.Павловського 1818 р. не багато можна було скористати, а в новій граматиці Й.Левицького містилися виписки з творів, про які важко сказати, що вони написані чистою народною мовою. Усі письменники, стверджував він, писали згідно з правилами церковносло-

¹ Лесюк М. Історія правописного питання в Галичині (до 50-их років XIX ст.). – С.24.

² Мозер М. “Русини” й “русська мова” в галицьких граматиках першої половини XIX ст. – С.52, 53.

³ Магочій П.-Р. Історія України. – С.345.

в'янської мови. Отже, “руська” мова як неписемна має свободу вибору такого алфавіту, який був би найвигіднішим. Таким алфавітом Й.Лозинський вважав польський, чітко аргументуючи свою позицію тим, що “абетка” простіше для сприйняття (самі назви кирилических букв *буки, добро, віде* і т.д. мають у собі більше звуків, ніж короткі *be, de, wi* польського алфавіту; кирилиця має багато букв, неоднакових з вигляду, але однакових у вимові; при запровадженні “абетки” стануть простішими форми відміни і дієвідміни тощо)¹.

Й.Лозинський сподівався, що запровадження латинки сприятиме розповсюдженню руцини між іншими слов'янськими народами, дасть змогу, за його висловом, “європеїзувати” мову галичан. Наприклад, усі поляки, що живуть із русинами, добре розуміють і навіть спілкуються по-руськи, однак, вважав автор, мало хто захоче вчитися кирилиці, щоб читати руські книжки. Кирилиця – це одяг мертвої мови, латиниця – живих мов, знана в цілому світі. Єдину перевагу кирилиці над “абеткою” Й.Лозинський бачив у тому, що для звуків, позначуваних латинськими літерами *cz, sz, szcz*, кирилиця має окремі знаки *ч, ш, щ*. Однак це не зменшує переваг “абетки”, тож русини повинні взяти за зразок письмо поляків і чехів. Кирилицю можна лишити як предмет, необов'язковий у сільських школах, лише для тих, кому необхідно знати церковно-слов'янську мову, приміром, для священників, дяків і т.д.². Як зразок для наслідування, Й.Лозинський видав латинкою 1835 р. у Перемишлі збірку “*Ruske wesila*” (далі – “Руське весілля”). Сучасні мовознавці визнають аргументи Й.Лозинського в багатьох позиціях слушними³. Він, як і пізніше І.Вагилевич, автор руської граматики (“*Grammatyka języka małoruskiego w Galicyi*”) в 1844 р., не були прихильниками асиміляції. Услід за відомим словенським філологом В.Копітаром, вони вважали більш перспективним “для розвитку галицько-української розмовної мови” перехід на латинку, що дало б змогу “краще увійти до сфери західнослов'янської та загальноєвропейської культури...”⁴.

По суті, малося на меті через польське посередництво внести в середовище галицьких русинів ліберально-демократичні ідеї із Заходу, по-

¹ Маковей О. З історії нашої фільольогії. – С.33.

² Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т.47. – С.570, 571; Лесюк М. Початок азбучної війни в Галичині // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Вінніпег, 2004. – Вип.5–6. – С.45.

³ Лесюк М. Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica.* – Warszawa, 2007. – Т.23–24. – С.282.

⁴ Магочій П.-Р. Мовне питання як фактор національного руху // Магочій П.-Р. Галичина. Історичні есе. – Львів, 1994. – С.139.

долати провінційний консерватизм і пута станового обмеження¹. Однак Й.Лозинський, виступаючи зачинателем “азбучної війни” в Галичині, не зрозумів важливої суспільної сутності алфавітного питання. І.Франко назвав “виступ Лозинського ... легкокомисним та слабо обдуманим”, який “можна почасти виправдати ... польським домашнім вихованням”, що тоді було загальним явищем у священичих родинах галицько-руських”². Ідею використання латинки підтримали польські письменники і вчені (В.Залеський, А.Бельовський та ін.), що, на відміну від Й.Лозинського, вважали галицько-руську мову діалектом польської³. Очевидно, впровадження “абеткадла” в писемність галицьких русинів стало б на перешкоді єдності культурного процесу на етнічних українських землях під владою Австрії та Росії, було б серйозним чинником посилення загрози асиміляції місцевого населення. Виступ Й.Лозинського нашоувхнувся на рішучий спротив галицько-руської інтелігенції, особливо духовенства, що знайшло відображення в трьох статтях у відповідь – Й.Левицького, М.Шашкевича і Д.Зубрицького.

Й.Левицький, руський парох на Яворівщині, написав статтю, поміщену в додатку до річника “*Rozmaitości*” за 1834 р. (“*Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*”), в якій спростував усі дев’ять положень Й.Лозинського, що обґрунтовували доцільність запровадження польської абетки до руського літературного письма. Зокрема, він підкреслював, що букви не читають по назвах, греки не повинні перейти на польське “абеткадло” тому, що називають свої букви *альфа*, *бета*, *гамма* і т.д.; польська графіка не має букв на руські звуки *sz*, *szcz*, *cz*, *ch*, де русин уживає тільки одної букви тощо⁴. На думку Й.Левицького, не можна відмовлятися від кирилиці, що має для русинів глибоке історичне коріння, через відсутність граматики, бо поляки мали також швидше “красномовців, поетів та істориків у своїй мові, ніж граматиків”⁵. Й.Лозинський одразу написав у відповідь Й.Левицькому статтю, що була досить різкою, але цензура заборонила публікацію. Мовно-правописна полеміка між двома відомими галицькими вченими продовжувалася кілька десятиліть⁶.

З аргументованою відповіддю проти латинізації “руської” писемності в Галичині виступив лідер “Руської трійці” М.Шашкевич, який

¹ Зашкільняк Л. Іван Вагилевич на тлі свого часу та історіографії // Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях / За ред. Л.Зашкільняка і Є.Матерніцького. – Львів – Жешув, 2006. – Т.IV. – С.149.

² Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. – С.584.

³ Магочій П.-Р. Мовне питання як фактор національного руху. – С.139.

⁴ Там само. – С.571.

⁵ Там само. – С.573.

⁶ Лесюк М. Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині. – С.282, 284, 285.

навесні 1836 р. видав у Перемишлі тиражем 3 тис. примірників брошуру польською мовою “Азбука і abecadło”¹. Автор уміло, пункт за пунктом, спростував погляди Й.Лозинського, що мало вирішальний вплив на співвідношення сил в “азбучній війні”. Безпосередній вплив на написання М.Шашкевичем і Й.Левицьким відповідей на проект запровадження латинської абетки в “руський” правопис мав історик Д.Зубрицький. Стаття його з критичними міркуваннями щодо проекту Й.Лозинського, надрукованого в липні 1834 р., була написана кількома днями пізніше також польською мовою (“Про запровадження абецадла польського замість кирилиці для руського письма”), без підпису і мала великий вплив на сучасників через поширення в рукописах. М.Возняк дійшов висновку, що при написанні відгуку на працю Й.Лозинського метою галицького історика була не публікація, а задум активізувати молодь на захист мови від загрози полонізації². Очевидно, це йому вдалося, бо М.Шашкевич та Й.Левицький по-своєму розвинули аргументи Д.Зубрицького і спричинилися до провалу запропонованого проекту³.

Водночас Д.Зубрицький висловив панруські погляди в обороні кирилиці, розуміючи під “*narodem ruskim*” (руським народом. – *I.P.*) східнослов’янську єдність, “сильно розгалужене плем’я”, що проживає на території “від Білого моря аж до Криму, від окраїн Курляндії до меж Казанського царства й волзьких гір, від Печори, границь північної Азії аж до джерел Тиси”. Відповідно до місця проживання руський народ мав різні назви: “Велика Русь, Мала Русь, Біла Русь, Чорна Русь, Карпато-Русь, Україна, Поділля, Волинь, Червона Русь”. Причому, на думку Д.Зубрицького, “всі ті Русини говорять одною й тою самою мовою”, що поділяється на різні “наріччя”, але ніхто з учених досі не намагався їх описати і провести між ними межі. Автор провів паралель із німецьким народом, у якого було майже 90 настільки далеких наріч, що часом німець один одного не може зрозуміти, але є всього одна німецька літературна мова. І хоч простий сільський люд “чисто” не розмовляє цією мовою, що використовується в церковному житті, у проповідях священників, вчені більш-менш її розуміють, тож у німців не виникає бажання “розчинити й розбити на дрібні кавалки свою цвітучу літературу”⁴. Звідси випливала думка про доцільність розвитку літературної мови галицьких русинів на основі церковнослов’янської, а не простонародної. У

¹ Підзаголовок “Uwagi nad rozprawą “O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego, napisaną przez ks. J.Łozińskiego, umieszczoną w “Rozmaitościach” Lwowskich z roku 1834, №29”.

² Возняк М. Авторство азбучної статті з 1834 р. // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т.СXXXVI–СXXXVII. – С.110, 118; його ж. Апологія кирилиці Дениса Зубрицького // Там само. – Львів, 1929. – Т.СL. – С.124, 128.

³ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). – С.125.

⁴ Возняк М. Авторство азбучної статті з 1834 р. – С.113, 114.

листі до М.Максимовича в 1839 р. Д.Зубрицький прямо писав, що “руські” повинні піти за німецьким прикладом, коли існує багато “наріч”, місцевих говірок, але тільки одна літературна мова, яку вживають у книжках і в освічених верствах суспільства¹.

“Азбучна війна” мала важливе суспільно-політичне і наукове значення в справі піднесення національного духу галицько-руської інтелігенції. Й.Лозинський у своїх спогадах з приводу цієї війни писав: “Критики не щадили своїхъ острыхъ, хотя не дуже сильныхъ стрѣль; ...опинія публична на Руси розбудилася и противъ моего мнѣнія рѣшительно высказалася. ... По той статъи Русины якъ бы изъ сна обудилися и до своего самосознанія приходили”². “Питанє про заміну руської азбуки на польське абецаadlo не маловажне, – стверджував на схилі віку Я.Головацький, – се було питанє про жите: бути чи не бути русинам у Галичині. Коли б галичани в 30-их роках прийняли були польське абецаadlo, – пропала би руська індивідуальна народність, пропав би руський дух...”³. “Азбучна війна”, відстоювання в ній місцевою руською інтелігенцією кирилиці як традиційної народної святині, виразника етнічної самосвідомості і східнослов’янської єдності розворушили громадськість, сприяли консолідації сил у боротьбі з полонізацією – за розвиток національної культури. Водночас поява полемічних “алфавітно-правописних” праць спонукала освічену верству до зацікавлення лінгвістичною проблематикою, вивчення живої народної мови, що сприяло розвиткові українського мовознавства і усвідомленню етнічної єдності населення по обидва боки російсько-австрійського кордону⁴.

Щоправда, під час дискусії Й.Левицького, Д.Зубрицького і М.Шашкевича з ініціатором “азбучної війни” Й.Лозинським протягом 1834–1836 рр. не поставало питання про необхідність дотримання єдиного правопису в Галичині й підросійській Україні, що забезпечило б мовно-культурну єдність “малоруського” простору – як аргумент у боротьбі проти латинізації. Характерно, що суперечки за “руський” алфавіт точилися виключно польською мовою⁵. У мовно-правописній дискусії між прихильниками польського алфавіту і кирилиці не виявилось абсолютного переможця. Завершився спір практично в липні 1836 р., а вже невдовзі фольклорно-літературний альманах “Трійці” “Русалка Днѣстровая” було надіслано до цензури. У цьому збірнику М.Шашкевич писав простонародною мовою із застосуванням фонетичного правопису і зре-

¹ Там само. – С.116.

² *Цит. за:* Маковей О. З історії нашої фільології. – С.42, 43.

³ Там само. – С.35.

⁴ Лозинський Й.І. Українське весілля / Опрацювання тексту, упорядкування і вступна стаття Р.Ф.Кирчіва. – К., 1992.– С.32.

⁵ Kozik J. *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848.* – Kraków, 1973. – S.152.

формованої кирилиці, гражданського шрифту. Можливо, це сталося під впливом критики Й.Лозинським недосконалої кирилицької азбуки, що була основою церковнослов'янщини¹.

Водночас немає сумніву, що на позицію діячів “Трійці” вплинула нова українська література і народознавчі дослідження з Наддніпрянщини (передусім твори І.Котляревського, М.Максимовича, Г.Квітки-Основ'яненка та ін.), які різними шляхами надходили в Галичину. Причому в Росії книжки світського змісту друкувалися гражданським шрифтом, що був запроваджений Петром I на початку XVIII ст. і поширився на Наддніпрянській Україні. За цією графічно-алфавітною реформою кирилиця лишалася для друкування церковнослужебних і релігійних книг, а для світської літератури запроваджувалася “гражданка”, якою ми з деякими змінами користуємося й досі. Кириличні букви при цьому були заокруглені². Отже, розвиток мовознавства сприяв усвідомленню самостійності української (“руської”) мови зі своєю славною історією у сім'ї слов'янських мов, що разом з успіхами національно-духовного пробудження на Наддніпрянщині, у західних і південних слов'ян підготувало ґрунт для “Русалки Дністрової”³.

Історичні розвідки. Науковий інтерес до вивчення різних сторін життя краю охопив також історію як одну з галузей народознавства. Серед перших дослідників історії галицьких русинів були М.Гарасевич (упорядник джерельних матеріалів про церковну унію, що через цензурні перешкоди побачили світ на початку 1860-х рр., через чверть віку після смерті історика), В.Компаневич (склав зведені літописи львівських монастирів, був автором опублікованих розвідок з історії церкви) та ін.⁴. Найбільш відомим дослідником історії Галичини, що своїми розвідками зумів збудити у співвітчизників інтерес до свого історичного минулого, став Д.Зубрицький. Він був автором ґрунтовних монографічних праць на основі широкого кола першоджерел – “Rys do history narodu Ruskiego w Galicyi i hierarchij cerkiewnej w temże Królestwie” (“Нарис з історії руського народу в Галичині і церковної ієрархії в тому ж Королівстві”. Львів, 1837), “Kronika miasta Lwowa” (“Хроніка міста Львова”. Львів, 1844) та ін. Д.Зубрицький зробив вагомий внесок у дослідження зарубіжної історії, допоміжних історичних дисциплін (епіграфіки, нумізматики, гераль-

¹ Ibid. – S.151, 152.

² Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – С.109.

³ Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини XIX ст. // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С.11.

⁴ Історія Львова. У 3-х т. / Редколегія Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Львів, 2007. – Т.2. – С.56, 57; Заброварний С. Священники – перші просвітителі українського народу в Галичині на зламі XVIII і XIX століть // Варшавські українознавчі зошити. – Варшава, 1989. – Зошит 1. – С.146.

дики, історичної географії). Історик мав авторитет у науковому світі, за свою діяльність отримав диплом члена-кореспондента Археографічної комісії в Петербурзі (1842 р.), звання почесного члена київської Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (1844 р.), обраний почесним членом імператорського Товариства історії і старожитностей російських у Москві (1846 р.) тощо¹.

Будучи прихильником монархічної форми державного правління, Д.Зубрицький у своїх працях приділяв основну увагу ролі особистості в історії, вважав діяльність “мудрих” правителів, освіченої верстви населення передумовою успішного розвитку держави. Основні історичні праці вченого побудовані у вигляді хронік, де цитуються або переказуються цінні джерела². Характерною рисою творчості Д.Зубрицького стало її антипольське спрямування, що неодноразово призводило до цензурних перешкод. Так, “Хроніка міста Львова” впродовж 1841–1843 рр. перебувала в цензурі, що так і не допустила до друку перший варіант рукопису через різкі оцінки польської влади в Галичині. Книжка вийшла з цензурними поправками³. У “Нарисі з історії руського народу в Галичині...”, написаному у відповідь на польське повстання 1830–1831 рр., Д.Зубрицький обґрунтовував етнічну самобутність і глибоке історичне коріння галицько-руського населення як частини “найбільшого в Європі народу слов’янського”⁴. Однак рукопис другої частини праці, що обіймав період під польською владою (до 1596 р.), цензура заблокувала з огляду на антипольські позиції автора. Після доопрацювання галицький історик вирішив надрукувати свою працю в Росії, надіслав обидва зошити до Імператорського Товариства історії і старожитностей російських при Московському університеті, де вони були видані (другий зошит – частково) в 1845 р.⁵. Хронологічно історія Галичини в російському перекладі, здійсненому О.Бодянським, доведена до кінця XV ст. Інша частина

¹ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII– 60-і рр. XIX ст.). – С.144.

² Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.286, 287.

³ Там само. – С.288, 290. *Див., наприклад:* Kronika miasta Lwowa przez D.Zubrzyckiego. – Lwów, 1844. – 492 s. “Народ слов’яно-руський є на цій землі споконвічний...”, – писав Д.Зубрицький (s.5). Ця книга нещодавно була перевидана: Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Переклад з пол. мови І.Сварника, наук. коментар М.Капраля. – Львів, 2002. – 602 с.

⁴ Rys do historyi narodu Ruskiego w Galicyi i hierarhij cerkiewney w temże Królestwie przez D.Zubrzyckiego. – Zeszyt 1: Od zaprowadzenia Chrześcianaństwa na Ruśi aż do opanowania Rusi Czerwoney przez Kazimierza Wielkiego od roku 988 do roku 1340. – Lwów, 1837. – S.5, 6.

⁵ Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной или Галицкой Руси. Сочинение Д.Зубрицкаго. Переводъ съ польскаго О.Бодянскаго: Отъ водворенія христіанства при князьяхъ поколѣнія Владиміра Великаго до конца XV столѣтія. – М., 1845. – 420 + 47 с.

другого зошита була перекладена російським письменником А.Майковим і надрукована у статтях¹.

На творчому доробку Д.Зубрицького позначилися русофільські переконання історика, що з позицій східнослов'янської єдності заперечував можливість існування культурно і політично самостійного українського народу. Показово, що він так і не наважився писати свої твори народнорозмовною мовою, яка жила в устах простолюду, а друкувався польською, німецькою, а також російською, якої добре не знав. Зокрема, 3-томну “Историю древняго Галичско-русскаго княжества” (1852–1855 рр.) Д.Зубрицький видав російською мовою, бо, як зазначав у листі до російського історика М.Погодіна, розглядав свою працю як важливу для всієї російської історії, що висвітлює одну з її складових частин – історію галицько-руського народу. Автор старався “по возможности избѣгать и Хохлацизмовъ, и Полонизмовъ”². “Вотъ тебѣ Галичскій читатель, – писав Д.Зубрицький, – образецъ древнерусскаго письменнаго языка десятаго столѣтія (мається на увазі мова договору князя Ігоря з греками. – *І.Р.*). Ты убѣдился, что это не есть болтовня какаго либо простолюдина пасѣчника Грицка, ниже пастуха Панька”. Далі було сказано, що літературна мова завжди і всюди відрізняється від мови “черни”³. Однак “История” Д.Зубрицького не користувалася популярністю (зібрала лише 349 передплатників), була написана російською мовою, яку в Галичині мало хто розумів і яка викликала невдоволення австрійського уряду⁴. На початку четвертої частини книги в 1855 р. учений зауважив, що взагалі не сподівається “на значительное число читателей и покупателей”, через що тираж становить тільки 200 примірників”⁵.

Загалом же історична наука в Галичині, порівняно з Наддніпрянщиною, де інтерес до історії підживлювали традиції козацького самоврядування, в першій половині ХІХ ст. виглядала набагато слабше. Як відомо, інтелектуальна діяльність козацької старшини, що започаткувала “національне відродження” в підросійській Україні, найбільш виразно проявилася в дослідженнях з історії (для порівняння, мовознавство як важливий елемент збиральницької стадії інтелігентського національного

¹ Тершаковець М. Галицько-руске літературне відроджене. – С.129, 131; Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча. – С.291.

² *Цит. за:* Терлецький О. Галицько-русське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. – Львів, 1903. – С.74.

³ Історія древняго Галичско-Русскаго княжества / Сочиненіє Дениса Зубрицькаго. – Львовъ, 1852. – Ч.1. – С.141.

⁴ Там само. – С.140.

⁵ Анонимъ Гнезненскій и Іоаннь Длугошь. Латинскія выписки изъ ихъ сочиненій, статей, относящихся къ історіі Галичско-Владимирской Руси, за періодъ отъ 1337 по 1387 годъ, съ русскимъ переводомъ и критическими изслѣдованіями и замѣчаніями / Сочиненіє Д.Зубрицькаго. Вмѣсто четвертой части галичской Истории. – Львовъ, 1855. – 122 с. (на звороті обкладинки).

руху не мав на Наддніпрянщині такої популярності)¹. Дослідження вітчизняної історії значно активізувалися в Галичині з середини ХІХ ст. у працях А.Петрушевича, І.Шараневича, Ю.Целевича та ін., а особливо з 1890-х рр., після реорганізації Товариства ім. Шевченка в наукове і переїзду до Львова відомого київського історика М.Грушевського.

Публікація народнописенної творчості. Крім мовознавчих та історичних розвідок, важливе значення мала фольклористика, що була найбільш плідною серед галузей народознавства в Галичині. М.Грушевський писав, що “збирання етнографічних матеріалів, особливо фольклорних, стає панівним інтересом у сфері українознавства. Багатство народної словесности в очах українського суспільства є одним із головних моментів, який засвідчує цінність українського елементу, його права на розвиток і національну культуру”². М.Костомаров зауважив, що галичани перевершили підросійських “малоросів” у збиранні й вивченні пам’яток фольклору. “Галичане перецеголяли нас полнотою и точностью своих изданий”, – писав він у 1842 р., маючи на увазі передусім фольклорні збірники В.Залеського, Ж.Паулі та Й.Лозинського. Серед праць наддніпрянських авторів учений називав збірники М.Цертелева, І.Срезневського, П.Лукашевича, перше (1827 р.) і друге (1834 р.) видання народних пісень М.Максимовича. “Вот и всё, – з жалем підсумовував він. – Тысячи драгоценных памятников народной поэзии еще не изданы и вовсе не известны”³.

Інтерес галичан до вивчення народнопоетичної творчості пояснювався тим, що, за словами О.Маковей, “тут не було такої сильної історичної традиції”, як на підросійській Україні, де ще залишалася живою пам’ять про козацьку автономію⁴. Як правило, на початку ХІХ ст. українська фольклористика та етнографія майже не розрізнялись, етнографічне вивчення включало і дослідження усної народної творчості⁵. Народознавчою діяльністю, збиранням фольклорної спадщини в Галичині, крім “Руської трійці”, займалися М.Кульчицький, І.Білінський, М.Мінчакевич, М.Козанович, Й.Скоморовський, І.Бірецький, М.Тимняк та ін. Переважно це були сільські священики і кандидати на цей сан – вихованці греко-католицької духовної семінарії⁶.

¹ Магочій П.-Р. Історія України. – С.311.

² Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1989. – №4. – С.61.

³ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.10 (Архів ВУАН), од. зб.14886, арк.4.

⁴ Маковей О. З історії нашої фільольогії. – С.31.

⁵ Болтарович З.С. Україна в дослідженнях польських етнографів ХІХ ст. – К., 1976. – С.45.

⁶ Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”. – К., 1990. – С.74, 86.

Народознавчі зацікавлення, поряд із галицько-руською інтелігенцією, охопили тутешніх польських, австрійських, чеських і німецьких дослідників. Прояви народознавчих аспірацій були помітні, зокрема, у працях викладачів Львівського університету, німців К.Гітнера та Й.Маусса – перших публікаторів руських народних пісень у польськомовному виданні “Pielgrzym Lwowski” в 1822–1823 pp., поляка І.Червінського та ін.¹ Особливу роль у вивченні українського фольклору та етнографії відіграли польські дослідники перших десятиліть ХІХ ст., зокрема вже згаданий І.Червінський, дослідження якого було цінне своїм фактичним матеріалом. Воно містило детальний опис побуту “руського народу на Червоній Русі”, зразки обрядової та побутової поезії². У 20-х, а особливо в 30–40-х роках, у тогочасних осередках польського літературного життя окремими виданнями, в періодиці з’явилося чимало творів різного характеру, тематично пов’язаних з Україною (назва “Україна” в уявленні тогочасних польських літераторів стосувалася лише частини Правобережжя, руських земель колишньої Речі Посполитої).

Український фольклор був серед тих джерел, з яких живилася польська література – творчість А.Бельовського, Л.Семенського, Ю.Дунін-Борковського, Ю.-Б.Залеського тощо. Одним із центрів польського романтичного українофільства став Львів³. На сторінках польськомовних часописів, альманахів (“Pielgrzym Lwowski”, “Haliczanin”, “Rozmaitości” та ін.) регулярно висвітлювалася народнопісенна творчість русинів, переважно лірична пісня, історична (особливо про боротьбу з татаро-турецькими нападами) й меншою мірою обрядова. Більшість пісень, які зустрічаємо в альманахах у перекладах, переспівах чи переробках, а то й в оригіналі, взяті були з друкованих збірників М.Максимовича, Вацлава з Олеська (Вацлава Залеського) та ін.⁴. Публікації тогочасної львівської преси акумулювали солідний матеріал, що проливає світло на традиційно-побутову культуру русинів Галичини – господарську діяльність, окремі складові матеріальної і духовної куль-

¹ Стеблій Ф. Культурне життя Львова в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць. – Львів, 1999. – Т.3. – С.239, 240.

² Юзвенко В.А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці ХІХ ст. – К., 1961. – С.28, 29; Козак С. Деякі аспекти українсько-польських літературних взаємин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Я.Ісаєвича. Зб. наук. праць. – Львів, 1998. – Вип.5. – С.332.

³ Кирчів Р.Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму). – К., 1971. – С.20, 22, 56.

⁴ Кирчів Р.Ф. Україніка в польських альманахах доби романтизму. – К., 1965. – С.90.

тури, громадський побут. Авторами публікацій виступали як знані вчені-етнографи, так і народознавці-аматори¹.

Серед польських дослідників народного фольклору в Галичині особливу роль відіграв А.Чарноцький, більш відомий під псевдонімом Зоріана Доленги-Ходаковського. Під час подорожі по слов'янських землях у 1810-х рр. він зібрав багатий український фольклорний матеріал – понад 2 тис. народних пісень різних жанрів (веснянки, весільні, купальські, жниварські пісні, колядки, щедрівки та ін.) головним чином у Галичині, на Волині й Поділлі. Пісні переписував з народних вуст латинкою². Однак зібрану польським ученим народну пісенність за його життя (до 1825 р.) вдалося опублікувати тільки частково, зате записи були використані для подальших народознавчих публікацій М.Максимовичем, П.Лукашевичем, А.Метлинським, М.Драгомановим та деякими іншими³. В опублікованій 1818 р. на основі проведеного дослідження розвідці “O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem” (“Про дохристиянську Слов'янщину”) З.Доленга-Ходаковський наголошував на культурній єдності праслов'янської культури, закликав до вивчення багатой фольклорної спадщини. Під час поїздки Галичиною в 1818 р. він познайомився з митрополитом М.Левицьким, І.Могильницьким, І.Лаврівським, М.Гриневицьким, високо оцінив освітню діяльність галицько-руської інтелігенції серед простолюду. Свідченням вагомого внеску З.Доленги-Ходаковського у розвиток української фольклористики можна вважати порівняння сучасниками постаті вченого з І.Вагилевичем (чех К.Зап назвав діяча “Руської трійці” “другим Ходаковським”), Г.Ількевичем та ін.⁴.

Польський дослідник Л.Пйонткевич був автором ґрунтовної статті про польські й руські народні пісні (“O pieśniach ludu polskiego i ruskiego”), анонімно опублікованої 1827 р. у львівському збірнику “Pamiętnik narodowy” (“Національний паломник”)⁵. Народнопісенну творчість учений розглядав як високо поетичну, що була першоосновою розвитку національної літератури, мови, музики⁶. Хронологічно публікація майже збіглася з появою першого українського фольклорного збірника – “Малороссийских песен” М.Максимовича (Москва, 1827), з його знаменитою передмовою⁷. Подіб-

¹ Див.: Мовна У.В. Традиційно-побутова культура українців Галичини на сторінках львівської преси 1811–1848 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 “Етнологія”. – Львів, 2000. – 20 с.

² Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / Упоряд. О.І.Дей. – К., 1974. – С.30, 51, 52.

³ Там само. – С.45, 46.

⁴ Kozik J. Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848. – S.46, 47, 74.

⁵ Piątkiewicz L. O pieśniach ludu polskiego i ruskiego // Pamiętnik narodowy / Wydany przez L. Piątkiewicza. – Lwów, 1827. – Т.І. – С.90–128.

⁶ Ibid. – С.93, 94.

⁷ Історія Львова. – Т.2. – С.54, 55.

ний характер мала стаття “О роезји Руси”, надрукована в паризькій газеті “Pólnoc” (1835 р.), органі “Молодої Польщі”. Український фольклор і література викликали інтерес у колах польської еміграції, що вважалася центром інтелектуального життя поляків після поразки повстання 1830–1831 рр. як осередок революційно-демократичного руху¹.

Перше польське фундаментальне видання народних пісень з’явилося на початку 1833 р. у Львові. Фольклорний збірник “Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego”², упорядкований і виданий В.Залеським (псевдонім – Вацлав з Олеська), містив близько півтори тисячі польських і руських народних пісень, надрукованих усуміш латинкою. Свій намір опублікувати в одному виданні народнопісенну творчість поляків і русинів у Галичині пояснював у передмові тим, що вона добре зрозуміла для краян (“Кожний Русин зрозуміє пісні польські, та й Поляк зрозуміє руські, якщо тільки захоче...”). В.Залеський вважав “дуже шкідливим ... для загальної літератури слов’янської” відокремлення писемності місцевих русинів, задавав риторичне питання: “Що б сталося з німецькою літературою, якби окремі німецькі племена намагалися мати власну літературу?”³. У кінці передмови автор висловлював побажання, щоб “цей храм національний був збережений від остаточного знищення”⁴.

У збірці Вацлава з Олеська містилися пісні, у яких були згадки про Україну, щоправда, без чіткого її етнічного окреслення (“Неј ја козак з Украјину...”, “Na Ukraini wsioho мноho, i paszy i brahu...” та ін.)⁵. Цю книжку І.Франко назвав “першою ластівкою нашого народного пробудження. Аж із неї письменні русини переконалися, що й у них в устах отсього простого хлопа-панщизняка живуть пісні та оповідання, котрими можна повеличатися перед світом, живе мова, ... в котрій чужі люди знаходять дивну красоту...”⁶. Іншим разом І.Франко назвав збірку В.Залеського “першим пропагандистом” серед молоді думки, що “література народною мовою, мовою цих пісень, можлива і що якраз у цих піснях криються зразки її мови, способу мислення, будови і поетичних форм”⁷. Книжка мала “значний вплив на галицько-руську суспільність, особливо попівство...”⁸. Уперше фольклорні записи в краї були надруковані чистою народною

¹ Козак С. Деякі аспекти українсько-польських літературних взаємин. – С.333, 334.

² Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego zebrał i wydał Waclaw z Oleska. – Lwów, 1833. – 529 s.

³ Rozprawa wstępna // Ibid. – S. XLII, XLIII.

⁴ Ibid. – S.LIV.

⁵ Ibid. – S.202, 225.

⁶ Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Франко І. Зібр. творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т.47. – С.111.

⁷ Франко І. Нариси з історії української літератури в Галичині // Там само. – К., 1980. – Т.27. – С.146.

⁸ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Там само. – К., 1984. – Т.41. – С.273.

мовою, хоч і латинським шрифтом. Автор вважав, що в Галичині проживають не два окремі народи, а дві “гілки” одного народу, з дещо відмінними “наріччями”, добре зрозумілими для мешканців краю¹.

Польський етнограф Ж.Паулі видав у Львові в 1839–1840 рр. “Pieśni ludu ruskiego w Galicyi” у двох томах², причому серед руських пісень розміщено фольклорні записи не лише з Галичини, а й із підросійської України, для їх написання використовувалася латинка, за прикладом польського правопису. Поряд з друкованими раніше у книзі побачило світ близько 600 нових записів народних пісень³. “Малоруські пісні” упорядник почерпнув із фольклорної збірки М.Максимовича, виданої 1827 р. у Москві, а зробив він це з огляду на однорідність народнопісенної творчості по обидва боки Збруча (“однакові пісні народ руський у Галичині співає”). Для запозичених пісень вживалося слово “українська”⁴. У збірці було розміщено кілька десят творів українського фольклору – дум (“Ој ty kowalu, kowaleńku...”, “У Кіjewі на гупoczku...”, “Ој ne žal myni ta tak ni na koho...” та ін.), військових, господарських, корчмарських пісень тощо⁵.

Отже, поляки В.Залеський, Ж.Паулі опублікували цінні фольклорні збірники, які, однак, були надруковані латинкою, у книзі Вацлава з Олеська – впереміжку руські народні пісні з польськими. Водночас упорядкована Ж.Паулі книжка галицько-руських народних пісень, у якій були розміщені фольклорні твори наддніпрянсько-українського походження, давала уявлення про мовно-культурну єдність галичан із Великою Україною. “Самі поляки (Вацлав з Олеська, Жегота Паулі), – писав І.Франко, – дали руській молодезі першу основу для свого власного руського патріотизму, показавши їй бодай частину того словесного, духовного скарбу, що зберігся в устах простого руського мужика”⁶. У сучасній вітчизняній історіографії вплив польської україністичної фольклористики та літератури на формування модерної української національної свідомості, розвиток науки і красного письменства досліджені недостатньо⁷.

Вагомий внесок у вивчення українського фольклору в Галичині зробив Й.Лозинський, який, крім уже названої граматики, став автором

¹ Kozik J. Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848. – S.49.

² Pieśni ludu ruskiego w Galicyi zebrał Żegota Pauli. – Lwów, 1839. – Т.І. – 180 s.; 1840. – Т.ІІ. – 218 s.

³ Франко І. Брат продає сестру турчинові // Франко І. Зібр. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.42. – С.94, 523.

⁴ Przedmowa // Pieśni ludu ruskiego w Galicyi zebrał Żegota Pauli. – Т.І. – S.I, II.

⁵ Ibid. – Т.ІІ. – S.10, 11, 17, 26, 31, 35, 38, 48, 55, 57, 59, 60, 63, 64, 68, 69, 70, 74, 78, 79, 80, 82, 84, 86, 87 та ін.

⁶ Франко І. Русько-український театр (Історичні обриси) // Франко І. Зібр. творів у 50-ти т. – К., 1981. – Т.29. – С.322.

⁷ Журба О.І. Польське українофільство у формуванні українського духовно-культурного простору // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип.4. – С.74.

збірки “*Ruske wesila*” (1835 р.). У книжці подано опис весілля з обрядовими піснями (за підрахунками Р.Кирчіва, понад 250 весільних пісень), що охоплювали порівняно невелику територію правобережного перемишльського Надсяння¹. “... Ціле весіле, – патріотично стверджував автор у передмові, – мало не з самих пісней ся складає і же з того вгляду рускій люд всі інні народи перевижшає”². “Руське весілля” стало одним із перших видань живою народною мовою, з використанням фонетичного правописного принципу (“писати так, як загально вимовляється”). Книжка викликала резонанс у пресі, в працях деяких славістів і могла стати, безперечно, визначною віхою в українському національному самоусвідомленні галичан, якби не формальна ознака – польський алфавіт, використаний для письма. Перший варіант своєї праці Й.Лозинський подав на розгляд цензури на початку 1834 р. і невдовзі одержав дозвіл на друк. Автор писав “гражданкою” із збереженням кількох кирилических букв, фонетичним у своїй основі правописом. Однак під впливом ідеї впровадження “абцадла” в руську писемність, єдності алфавіту у слов’ян, що знайшла підтримку серед частини вчених (В.Копітара та ін.), Й.Лозинський почав переписувати “Руське весілля” латинкою. Практика Вацлава з Олеська додавала ще більшої впевненості, що польськими буквами можна без шкоди передавати всі руські звуки. Книжка була надрукована польським алфавітом у Перемишлі 1835 р., очевидно, невеликим тиражем³. Алфавітно-правописні принципи Й.Лозинського знайшли відображення в уже згаданій статті “*O wprawdzeniu abecadla polskiego do rísmiennictwa ruskiego*” 1834 р., що дала поштовх до “азбучної війни”.

Таким чином, після входження Галичини до складу Австрійської держави соціальний статус та інтелектуальний рівень місцевих греко-католицьких священиків як єдиної освіченої верстви населення дещо підвищилися, що створило можливості для “національного відродження”. Під інтелектуальним впливом із Заходу, зокрема ідей Просвітництва і романтизму, нечисленна галицько-руська інтелігенція виявила інтерес до народознавства, вивчення усього, що було пов’язано з етнічною самобутністю. Наукові дослідження охопили галузі мовознавства, фольклористики й етнографії та історії – аналогічно до того, як на етнічних українських землях, що перебували в складі Росії. Етнографи, мовознавці, історики сприяли усвідом-

¹ Кирчів Р.Ф. Цінна пам’ятка української етнографії та фольклористики // Лозинський Й.І. Українське весілля. – С.16, 19; його ж. Роль перемишльського гуртка українських учених у розвитку народознавчих зацікавлень в Галичині (10–20-і рр. XIX ст.) // Перемишль і Перемишльська земля протягом віків. – С.136.

² Лозинський Й.І. Українське весілля. – С.47.

³ Кирчів Р. Цінна пам’ятка української етнографії та фольклористики. – С.5, 10.

ленню окремішності мови, історичної традиції та етнографічних рис галицьких русинів від сусідніх народів, передусім поляків.

Однак, попри патріотичні тенденції, народознавчі праці перших десятиліть XIX ст. не давали чіткого, скристалізованого уявлення про національну самоідентифікацію місцевого населення, що здебільшого складалося з бідних і неписьменних панщизняних селян. Показово, що до середини 1830-х рр. наукові розвідки (як і літературні твори) писалися не живою, простонародною мовою, а макаронічним “язичієм”, польською, латинською або німецькою мовами. Водночас деякі автори наголошували на необхідності реформ або заміни кирилиці, що була основою для церковнослов’янщини, використовувалася в церковному житті й тривалий час вважалася писемною літературною мовою у слов’ян, хоч і дедалі більше зазнавала впливу народнорозмовних елементів. Серед публікацій народних пісень були збірки (В.Залеського, Ж.Паулі, Й.Лозинського), надруковані більш-менш чистою народною мовою, але латинським шрифтом. Мовно-правописне питання стало ключовим у так званій “азбучній війні” 1834–1836 рр., коли місцева руська інтелігенція стала на захист кирилиці як ще з давньоруських часів традиційної абетки, виступила проти полонізаційних процесів і латинізації письма, що потенційно загрожувало втратою етнічної самобутності.

Народознавча діяльність у Галичині першої третини XIX ст. об’єктивно сприяла етнічній самоідентифікації місцевих русинів, але не давала чіткої відповіді на питання про їх співвідношення з “руським” простором на сході. Наукова і літературна продукція з Наддніпрянщини, твори нової української літератури до початку 1830-х років були майже невідомими в краї, як і не було регулярних контактів із наддніпрянсько-українськими або російськими діячами. Написаних живою розмовною мовою книг, за прикладом наддніпрянських авторів, галицькі русини також не мали, в літературі панувала стара книжна церковнослов’янська мова. Перелом розпочався тільки з середини 1830-х рр. з виходом на історичну арену “Руської трійці”. Найважливішим здобутком початкового етапу національного руху стало наукове обґрунтування окремішності місцевого “руського” (“малоруського”) населення з його власною мовою, фольклорною спадщиною, історичними традиціями, що стало кроком на шляху до усвідомлення етнічної, мовно-культурної єдності галичан із “малоруським”, тобто українським простором на сході.

§3. Ідея єдності русько-українського простору в діяльності “Руської трійці” та її послідовників у Галичині в 1830-х – середині 1840-х рр.

Діяльність “Руської трійці”. “Русалка Дністровая”. Будителями української національної ідеї в Галичині, усвідомлення єдності русько-українського простору по обидва боки кордону між Російською та Австрійською імперіями з романтичних поривів стали діячі “Руської трійці”. Вихованці духовної семінарії, студенти Львівського університету М.Шашкевич, І.Вагилевич і Я.Головацький у 1830-х рр. зайнялися дослідженням різних сторін життя народу. “Трійця” практично першою в краї порушила питання про організацію спеціальних народознавчих мандрівок, “пішла в народ” для вивчення фольклору та етнографії, мови, історії, всього, що пов’язано з етнічною самобутністю¹. Гуртківці поставили за мету підготувати до друку фольклорно-літературний збірник народнорозмовною мовою, фонетичним правописом (з алфавіту викинули ь і латинське j, замість ô та ê стали вживати i, замість ы – u та ін.). Рішення “Трійці” кардинально змінювали усталені норми, коли в літературі було прийнято вживати не живу мову простолюду, а стару книжну церковнослов’янську, таку ж мертву, як і латинь. “Пиши, як чуєш, а читай, як видиш” – це гасло знайшло своє втілення в збірниках “Руської трійці”².

Перша збірка “Сын Русѣ” (далі – “Син Русі”) в 1833 р. мала експериментальний характер, про що, зокрема, свідчить запис текстів різними почерками й різнобій у правопису, використання кирилических букв упереміш із латинськими. У формуванні рукопису збірки роль М.Шашкевича, автора двох з 14 уміщених у ній віршів, точно не з’ясована³. У текстах збірки було використано деякі елементи східноукраїнських говорів (дієслівні форми на –ся, закінчення -ою, -єю іменників і прикметників жіночого роду в орудному відмінку однини)⁴. На відміну від збірки “Син Русі”, друга книжка призначалася для друку. Її назвали “Зоря, писемце присвячене руському языку”, але рукопис, на жаль, не зберігся і про зміст збірки немає докладних відомостей. “Зоря” мала відкри-

¹ Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”. – К., 1990. – С.89, 337.

² Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47 / Відбитка з XI і XII т. Збірника фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1909. – С.П. К.Студинський стверджував, що “...лише один Могильницький силкував ся писати свою граматику в руській мові, але і в ній дефініції, термінологія та й взагалі цілий науковий апарат нагадують нам “церковно-славянщину” граматик 16 або 17 в.”. Передусім через мову, “мертву або чужу”, не можна з цих творів “починати добу відродження Галицької Руси. Почав її доперва М.Шашкевич...”.

³ Син Русі. 1833. Перша рукописна збірка віршів Маркіяна Шашкевича та його побратимів / Упорядкування, передмова і примітки Є.Нахліка. – Львів, 1995. – С.5, 10.

⁴ Там само. – С.17, 18.

ватися портретом Б.Хмельницького та історико-літературним нарисом про гетьмана, який написав М.Шашкевич на основі козацьких пісень і за матеріалами “Истории Малой России” Д.Бантиша-Каменського. Збірка вперше в Галичині містила фольклорні та оригінальні твори народною мовою, фонетичним правописом, що був застосований О.Павловським у своїй граматиці, виданій у Петербурзі 1818 р.¹

Львівська цензура, куди “Зоря” була подана в травні 1834 р., затягнула з вердиктом, через відсутність руського цензора у Львові (бо в Галичині ніколи не друкували книг “русською” мовою) переслала рукопис до Відня, слов’янському філологу В.Копітару. Лише в липні 1835 р. прийнято рішення про заборону друкувати збірку, що пояснювалося усвідомленням небажаних для австрійської влади політичних наслідків, які викликала б публікація. У рецензії В.Копітара (опублікованій М.Возняком у перекладі з німецької мови) прямо говорилося, що “русняки” Галичини та Угорщини “дуже прихильно привітають це видання у своїй мові”. Цензор передбачав позитивну реакцію також підросійських “русняків” на видання “Зорі”, на відміну від поляків і “великоросів”. Прихильно поставившись до самої збірки, опрацювання “Трійцею” фольклорного матеріалу, він висловив думку про негативний вплив упровадження в літературу народної мови галицьких русинів на взаємини Австрії з Росією, вважаючи, що національний “розвиток поставив би 6–7 мільйонів мешканців ... полудневих провінцій Росії в духову опозицію” до петербурзької влади, що можна було використати “проти самої Австрії”².

Отже, як слушно писав К.Студинський, у той час, коли “українське письменство в Росії не стрічало перепон, в Австрії його заборонювано...”³. Австрійські власті побоювалися, що вихід у світ літературної збірки простою народною мовою призведе до зародження в краї українофільського руху, який може бути використаний Росією проти Австрії. У свою чергу, верхівка греко-католицької церкви противилася виданню “Зорі”, беззаперечно підтримуючи церковнослов’янщину в літературі й не бажаючи поставити під сумнів лояльність духовенства та русинів до Відня⁴. Незважаючи на цензурні утиски й заборони, “Руська трійця” не склала рук і в 1837 р. за допомогою слов’янських друзів (серба Г.Петровича, словака Я.Коллара та ін.) надрукувала у Будапешті, в обхід львівської цензури, збірку “Русалка Днѣстровая” (далі – “Русалка Дністровая”). Книжка утверджувала “гражданку”, якою писали в Росії, фоне-

¹ Петраш О. “Руська трійця”. – К., 1986. – С.30, 31.

² Возняк М. Століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича // Діло. – 1934. – Ч.114. – 4 травня. – С.4.

³ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – С.ХХІ.

⁴ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – К., 1996. – С.50.

тичний правопис (хоч ще недавно в “азбучній війні” середини 1830-х рр. М.Шашкевич відстоював кирилицьку азбуку). Навіть у самій “Русалці” була вперше надрукована рецензія М.Шашкевича на “Руське весілля” зачинателя цієї війни Й.Лозинського, у якій містилися аргументи на захист кирилиці, що служила основою для церковнослов’янської мови з її етимологічним правописом¹. Самими літерами альманах декларував органічну єдність краю з Наддніпрянщиною.

“Русалка” пройнята щирою турботою про свій народ. “Мали і ми наших півців і наших учителів, але найшли тучі і бурі..., народів і словесності надовго ся здрімало, – підкреслювалося в передмові. – Однак ж язик і хороша душа руська була серед Слов’янщини...”². Говорячи про загальнослов’янське національно-культурне відродження, М.Шашкевич писав, що “зволила добра доля появилися і у нас збіркам народних наших пісень і іншим хорошим і ціловажним ділам”. Тут у примітках згадуються такі книжки, як тричі видана в Петербурзі “Енеїда” І.Котляревського (1798, 1808 і 1809 рр.), “Опыт собрания старинных малороссийских песен” М.Цертелева (С. Пб., 1819), “Малороссийские песни” М.Максимовича (М., 1827) і його ж “Украинские народные песни” (М., 1834), чотири частини збірника “Запорожская старина” (Харків, 1833–1834), “Малороссийские повести” Г.Квітки-Основ’яненка (М., 1834), “Малороссийские сказки” Є.Гребінки (С. Пб., 1834). Окрім того, вказується на граматику О.Павловського (помилково зазначено місцем її виходу не Петербург, а Москву), видані в Австрії мовознавчі розвідки М.Лучкая, Й.Левицького, фольклорно-етнографічні праці Вацлава з Олеська та Й.Лозинського³. Впадає у вічі загальна обізнаність автора передмови з науковим і літературним життям у Росії. Щоправда, маловідомі в 1830-х роках у Галичині прізвища П.Гулака-Артемівського та Є.Гребінки у М.Шашкевича написані неправильно: “Гуляка-Артемівський”, “Гребенько”⁴.

“Русалка” майже наполовину складається з фольклорних матеріалів. У впорядкуванні розділу “Пісні народні” (крім нього, були ще “Складання”, “Переводи” і “Старина”) авторам альманаху допомогло ознайомлення з першим пісенним збірником М.Максимовича. У книжці неодноразово вживається термін “Україна”, що знайшов відображення в народних піснях. Щоправда, в більшості опублікованих пісень, як і взагалі в народнопісенній творчості, Україна виступає більше не як категорія історична, соціальна чи етнічна, а як поняття позаісторичне, сакраль-

¹ Kozik J. *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848*. – Kraków, 1973. – S.152.

² Русалка Дністровая / Вступ. ст., приміт., підготовка текстів М.Й.Шалати. – К., 1987. – С.27.

³ Там само. – С.27, 28, 29.

⁴ Там само. – С.180.

не й міфологічне. Історичне існування України в піснях незаперечно, хоч її етнічне окреслення дуже слабке¹. Так, у вперше опублікованій пісні “Гей, попід гай зелененький ходить Довбуш молоденький”, що була поширена в Галичині, є слова:

Пішли б ми в Угорщину,

В далеку Україну... (тут і далі – виділення наше. – І.Р.)

Відредагована М.Шашкевичем пісня “Ой Морозе, Морозенку, преславний козаче”, що відображає народно-визвольні мотиви, містить, зокрема, слова:

Гей, за тобою ціла Литва й Україна плаче.

Не так тая Україна, як тоє гердо – військо...².

Термін “Україна” вжито і в творах авторів альманаху (розділ “Складання”). Так, М.Шашкевич писав:

Ходім, коню, на Україноньку

Степами блукати³.

У свою чергу, вірш Я.Головацького “Два віночки” містить строфу:

Вернись, вінку із барвінку,

Приплинь к береженьку!

Вернись, милий, з України,

Пристань ко серденьку!⁴

І.Вагилевич у передмові вживав етнонім “руський” (по-іншому – южноруський), зазначаючи, що один народ як “один з головних поколінь слов’янських” живе “з-поза гір Бескидських за Дон”. Він розрізняв, по суті, три історичні епохи в житті “руського народу”: Давню Русь, козачину і сьогочасність. Ідеалізована “святая Русь”, коли “Руська земля честь і славу мала”, протистояла в уяві письменника наступним етапам в історичному розвитку народу в умовах “недолі”. Однак русини мріяли про відновлення “минулої честі, гаразду і великості Русі”, про “привернення перішніх, щасливих веремей”⁵.

У цілому “Русалка Дністровая” з чисто галицьким профілем (автори, місце видання, матеріал), незважаючи на порівняно невисокий літературний рівень збірки, стала всеукраїнським явищем за змістом, мовою, духом. Збірка ввела народну мову галицьких русинів у літературу. І.Франко писав, що “Русалка” характеризувалася “незначним змістом” та “неясними думками”, водночас “була свого часу явищем наскрізь революційним”. Книжка виразно засвідчила, що між мовою галицьких ру-

¹ Луцький Ю. Роздуми над словом “Україна” у народних піснях // Сучасність. – 1993. – №8. – С.120, 121; Грицак Я. Нарис історії України. – С.13.

² Русалка Дністровая. – С.53.

³ Там само. – С.109.

⁴ Там само. – С.110.

⁵ Там само. – С.33, 35, 37.

синів і наддніпрянських “малоросів” у складі Російської імперії немає суттєвих відмінностей, продемонструвала “цілковиту солідарність” із національним рухом на Наддніпрянщині¹. “Русалка” започаткувала процес становлення нової української літератури в Галичині та вперше висунула ідею етнічної єдності українських (“руських”, “малоруських”) земель, що перебували під владою Австрійської та Російської імперій. Лідер “Трійці” М.Шашкевич, за влучним висловом українського громадсько-політичного діяча, історика К.Левицького, “кинув між нас світло національної свідомості і пробудив почуття одноцілості всього українського народу, ... підніс українську національну ідею...”².

Альманах “Руської трійці” потрапив під суворий контроль з боку місцевих властей. У квітні 1837 р. основна частина тиражу “Русалки”, надіслана до Львова, була конфіскована, проти упорядників розпочали слідчу кампанію. Видання книжки простонародною мовою із застосуванням фонетичного правопису і “гражданського” шрифту розцінювалося цензурою як виклик системі, що підривав високий авторитет церковнослов’янської мови³.

З виходом “Русалки” фактично розпалася “Трійця”, автори зазнали урядового тиску і переслідувань. Після висвячення на священника М.Шашкевичу довелося тричі за неповних п’ять років змінювати місце роботи, бідні парафії, виснажений працею і постійними нестатками, він помер 1843 р. у 32-річному віці. Я.Головацький та І.Вагилевич довго не могли отримати сану священників, у подальшому їх долі розійшлися. Отже, через урядові заборони “Русалка Дністровая” практично не викликала резонансу в громадському житті Галичини. Показово, що М.Шашкевич помер того ж року, що й Г.Квітка-Основ’яненко, однак, на відміну від східноукраїнського письменника, смерть лідера “Трійці” залишилася якось непоміченою сучасниками⁴.

М.Шашкевич та його однодумці чимало зробили для утвердження духу соборництва, введення народної мови до культурного вжитку. Так, виступ М.Шашкевича на захист кирилиці відіграв чи не вирішальну роль в “азбучній війні”. У брошурі “Азбука і abecadło” 1836 р. він, як відомо, переконливо спростував аргументи Й.Лозинського, викладені у статті польською мовою “Про запровадження в руському письменництві

¹ Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції // Франко І. Зібр. творів у 50-ти т. – К., 1980. – Т.26. – С.90, 91.

² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – С.7. М.Возняк назвав М.Шашкевича першим галичанином “всеукраїнського типу” (Див.: Возняк М. Маркіян Шашкевич. – Львів, 1941. – С.47).

³ Лесюк М. Доля моєї мови. – Івано-Франківськ, 2004. – С.76, 77.

⁴ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. – К., 1969. – С.122, 221.

польської абетки”. М.Шашкевич вказав на шкідливість усякого мовно-культурного самозречення, бо “література будь-якого народу є відображенням його життя, його способу мислення, його душі...”. Ідея запровадження латинки зближувати слов’янські літератури з іншими європейськими нездійсненна. Як можна ввести латинське абеткадо до загальнослов’янського письма, коли, скажімо, поляки, чехи чи південні слов’яни читають по-різному? “Адже скільки народів, – писав він, – стільки й окремих літератур, стільки ж окремих правописів...”. Отже, кожний народ буде читати руське письмо відповідно до свого правопису¹.

Відкинувши несправедливі нападки з приводу відсутності в Галичині руських граматик, М.Шашкевич відзначив у примітках до книжки праці О.Павловського, Й.Левицького, М.Лучкая, М.Максимовича, І.Могильницького (в рукописі). Однак вважав за потрібне зазначити: “...Хіба обов’язково вона (граматика. – *І.Р.*) мусить бути першоосновою письменства? Вона повинна бути не законодавцем мови, а її найвірнішим відображенням, тому треба учитися своєї мови не з граматики, а з живої мови і її літератури...”². Спробу Й.Лозинського латинізувати руську писемність М.Шашкевич піддав різкій критиці у рецензії на “Руське весілля”. На його думку, було “найбільшою обманою, ба неспрощеним гріхом” те, що автор, “відвергши азбуку питома руською, прийняв букви ляхької, котрі ціло не пристають к нашому языкові”³.

М.Шашкевич вперше офіційно, прилюдно виступив простонародною мовою у стінах Львівської греко-католицької семінарії в лютому 1835 р. у день 67-річчя від дня народження австрійського цісаря. За традицією кожне релігійне свято або ювілей якоїсь високопоставленої особи відзначали урочистими промовами, як правило, латинською, польською чи німецькою мовами⁴. Зміст промови М.Шашкевича частково відображає німецькомовна стаття “Die Ruthener” (“Русини”), нещодавно виявлена у фонді Я.Головацького відділу рукописів Інституту літератури ім. Т.Шевченка (м. Київ)⁵. У статті говорилося про слов’янсь-

¹ Азбука і абеткадо // Шашкевич М. Твори / Упоряд., підготовка текстів, вступна стаття та приміт. М.Шалати. – К., 1973. – С.125, 126, 127.

² Там само. – С.130.

³ Русалка Дністровая. – С.170, 171.

⁴ Петраш О. “З піснюю, хрестом, мечем...” (Маркіян Шашкевич як священик і автор духовних творів) // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Вінніпег, 2000. – Вип.3–4. – С.93, 94. У спогадах Я.Головацький писав, що виступ М.Шашкевича викликав захоплення серед молоді, “руський дух” піднявся на сто відсотків (Студинський К. Львівська духовна Семинарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829–1843). – Львів, 1916. – С.СCLV).

⁵ На першій сторінці рукопису зверху рукою Я.Головацького написано: “Собственноручная статья М.Шашкевича”. Ф.Стеблій аргументовано вважає, що це невідома раніше стаття лідера “Трійці” на основі “його першої українськомовної промови у Львівській духовній семінарії” 1835 р. (Див.: Стеблій Ф. “Русини” – забутий автограф Маркіяна Шашкевича // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Вінніпег, 2004. – Вип.5–6. – С.558, 559, 567).

ке походження руського народу, що охоплює територію “від середини Галичини геть за Дон аж до Кавказу, від Тиси, Карпат і Чорного моря до Литви”, де “знайдеш ту саму мову, ті самі народні вірування, ... звичаї і обряди”, однорідність способу життя, суголосність “серця” й “душі”. Водночас було сказано, що існують різні етноніми для ідентифікації – “русини, червоноруси, малороси, козаки”, але одна самоназва (“русини”), іменування своєї батьківщини Руссю. Автор наголошував на наявності в русинів обабіч Збруча (з них близько 3 млн. з 14-ти – в під-австрійській Галичині) безсумнівних особливих прикмет у мові та характері, які відрізняють їх як від поляків, так і від великоросів¹.

Водночас М.Шашкевич склав перший у Галичині шкільний підручник для читання народною мовою – “Читанку для дѣточок в народных оучилах руских”. У грудні 1836 р. рукопис підручника було подано до львівської цензури, однак йому так і не судилося побачити світ за життя автора. Аж у 1850 р. “Читанку” видав у Львові Я.Головацький, внісши в першодрук редакторські зміни русифікаторського характеру². У своїх творах М.Шашкевич обстоював патріотичні настрої, закликав інтелігенцію не зневажати рідну мову як основу народного життя. Він писав пристрасно і з любов’ю до народу:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила:
Чому ж мова єй немила?
Чом ся нев встидати маєм?
Чом чужую полюбляєм?..³

“Руська трійця” залишила чималу наукову спадщину, насамперед праці І.Вагилевича та Я.Головацького, бо М.Шашкевич як науковець не встиг розвинути. У народознавчих розвідках, приватному листуванні І.Вагилевич зазначав про “народність южноруську”, що існувала з давньоруських часів. “Ми єсмо южнорусини, – писав він у листі до М.Максимовича 7 (20) березня 1837 р. – ... Оце ж ми всі – із-за Бескиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Серету – з братією нашою задніпровною складаємо одне суцтво... А який-то ми народ, южнорусини? Народ непобідимий і повен слави!”⁴. Водночас не можна ігнорувати емоційне забарвлення написаного, в орієнтації на Наддніпрянщину вбачалася ідеальна модель національного розвитку, елемент пізнання галичанами са-

¹ [Шашкевич М.] Русини // Там само. – С.570, 571.

² Нахлік О. Педагогічна діяльність М.Шашкевича і Я.Головацького // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Вип.3–4. – С.110, 111.

³ Шашкевич М. Твори. – С.55.

⁴ Вагилевич І. До М.О.Максимовича (1837) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори / Упоряд., вступна стаття та приміт. М.Шалати. – К., 1982. – С.194, 195.

мих себе. Ідею наддніпрянсько-галицької єдності І.Вагилевич відобразив у літературній творчості. У думі “Dniestr” (“Дністер”) письменник в алегоричній формі обстоював соборницькі настрої. На питання галицької річки дочки Липи Дністер-батько прорік: “Човни-носади з лісом залізних списів берегом Чорного моря привів я до брата Дніпра. Зворушливе було наше вітання: довго не бачились, ледь пам’ятали один одного. Сказали ми собі: “Згода!”¹. І.Вагилевич був автором граматики “руської” (“малоруської”) мови (“Grammatyka języka małopruskiego w Galicyi”), написаної в 1844 р., як і більшість його праць, польською мовою².

Я.Головацький зробив вагомий внесок у дослідження мови, історії, фольклорної спадщини в Галичині, насамперед до середини ХІХ ст. Перу Я.Головацького як мовознавця належить незавершений словник, що охоплює лексику тодішніх західноукраїнських говорів (близько 10 тис. слів), “Грамматика руского языка”, яка побачила світ у Львові 1849 р. Побудована на основі народної мови, на зразок “граматики великоруської мови Востокова”, за словами М.Возняка, “своєю народністю перевищує граматику Головацького всі попередні”³. Визнанням наукового авторитету Я.Головацького стало призначення в 1848 р. на посаду професора новоствореної кафедри “руської” мови і літератури. Серед фольклорно-етнографічних праць ученого заслуговує на особливу увагу видання в Росії 1878 р. у 4-х томах збірки “Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси”. Ґрунтовне вивчення історії Галичини, Буковини та Закарпаття започатковано дослідженням “Велика Хорватія або Галицько-Карпатська Русь”, що вийшло друком російською (1841 р.), чеською (1843 р.), українською (1847 р.) мовами. Я.Головацький як історик залишив чималу творчу спадщину, яка неоднозначна через його відхід у бік москвофільства в другій половині ХІХ ст.⁴.

Суворі розправа цензури над “Руською трійцею” сповільнила процес “національного відродження”. І.Франко писав, що “проблеск” молоді галицької літератури, яка тільки-но почала розвиватися, “переполошив усі власті церковні й світські і викликав довгу, майже десятилітню реакцію в літературі”⁵. Переглядаючи ґрунтовну галицько-українську бібліографію ХІХ ст. І.Левицького⁶, К.Студинський звернув увагу, що в

¹ Вагилевич І. Дністер // Там само. – С.162.

² Возняк М. Студії над галицько-українськими граmaticами ХІХ в. // Записки НТШ. – Львів, 1910. – Т.ХСІІІ, кн.І. – С.119.

³ Там само. – Львів, 1910. – Т.ХСІV, кн.ІІ. – С.142, 160.

⁴ Матисякевич З. Яків Головацький – визначний історик України // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Вип.3–4. – С.672, 673.

⁵ Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. – С.93.

⁶ Галицько-руська бібліографія ХІХ-го столѣтія съ узглядненіемъ изданій появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ (1801–1886) / Составиль І.Е.Левицкій. – Львовъ, 1888. – Т.І. – С.Х.

1841–1845 рр. включно в Галичині появилось лише “30 руських друків”, отже, тогочасний літературний доробок галицьких русинів був “застрашаючо малий”, майже всі книжки були написані мовою, в якій “церковно-славянський елемент сильно переважав...”. Причина літературного застою, на його думку, полягала передусім у несприятливих цензурних умовах, що було пов’язано з особою руського цензора В.Левицького. Він упродовж 13 років (до 1848 р.) забороняв до друку все, що “стояло ближше народної мови чи народного життя”¹.

Прикладом утисків простонародної мови стала історія з публікацією вірша-промови на честь архикнязя Франца-Карла, який в 1839 р. приїжджав до Галичини. З нагоди його перебування у Львові послідовник “Руської трійці” А.Могильницький написав вірш, пройнятий лояльними почуттями до цісарської Австрії, за висловом К.Студинського, “незамітний” з точки зору літературного рівня. Але митрополит М.Левицький звернув увагу на непристойність вітання високопоставленої особи простою народною мовою, прямо сказав: “Jak można tak prostym językiem takiego dostojnika witać”. Надрукований вірш він конфіскував і впродовж багатьох років не випускав у світ². Однак, незважаючи на цензурні перешкоди, 1830–1840-і рр. стали періодом національно-культурного розвитку, писав історик літератури М.Тершаковець, “з небувалою силою”. Якщо за перші 30 років XIX ст. галицько-руська бібліографія І.Левицького займає 8 сторінок тексту, то за 1830–1848 рр. – 24 сторінки, втричі більше³.

Зацікавленість “Трійці” наддніпрянсько-українською літературою. Цензурні переслідування і державний кордон, що віддаляв Австрійську імперію від Російської, не змогли перешкодити встановленню зв’язків між нечисленними галицькими і наддніпрянськими діячами. Характер взаємодії між Галичиною і Наддніпрянською Україною, що практично проявилася, як стверджує дослідник М.Мудрий, на рівні “окремих друкованих видань” та діяльності “кількох істориків і літераторів”, визначали “не інтелектуальні впливи чи політичні ідеї..., маємо справу з чимось ірраціональним, певного роду міфом як передумовою і найміцнішою ланкою української соборності”⁴. Інтерес невеликого кола галицько-руської інтелігенції до національно-культурних процесів на Наддніпрянщині пояснювався пошуками власної національної ідентичності,

¹ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47. – С.LXVII, LXXXI.

² Там само. – С.XLVII.

³ Тершаковець М. Галицько-руське літературне відроджене. – Львів, 1908. – С.139, 140.

⁴ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип.38. – С.136.

прагненням протистояти полякам у Галичині і поступово сприяти активізації національного розвитку. Серед чинників, що зумовили погляди галичан у бік Наддніпрянщини, можна виділити бажання поглибити історичну свідомість, прагнення ідентифікувати галицький варіант народнорозмовної мови. Представники старшого покоління галицьких діячів цікавилися історією князівської Русі і церковних братств (М.Гарасевич, Д.Зубрицький та ін.), тоді як молодші – козацькою добою. Ідея етнічної спорідненості, що простежувалася в контактах галичан із наддніпрянцями в 1830–1840-х рр., була своєрідним національним міфом із метою впорядкування “загрозливого хаосу реальності”, ідентифікації “себе з чимось ідеальним, що свідомо наділялося позитивними якостями”¹.

Поштовх до зацікавлення в Галичині народознавчою діяльністю, розвитку українофільства дало знайомство з творами наддніпрянських учених і літераторів, що містилися в бібліотеці Оссолінських у Львові. Вона була відкрита для читачів у 1832 р., коли стала публічною². Крім “Енеїди” І.Котляревського, фонди книгозбірні містили народознавчі видання з Росії, що викликали інтерес діячів “Трійці”. Так, у “щоденнику” читального залу бібліотеки Інституту Оссолінських збереглися відомості про видачу книг студентам Львівського університету М.Шашкевичу, І.Вагилевичу та Я.Головацькому протягом грудня 1832 р. – жовтня 1836 р.³. Вони кілька десятків разів замовляли фольклорну збірку М.Максимовича “Малороссийские песни”, що вийшла 1827 р. у Москві, зокрема, робили це неодноразово в грудні 1832 р. (першим взяв книжку для читання 10 грудня Я.Головацький)⁴, регулярно впродовж 1833 року і на початку 1834 р.⁵. Крім того, діячі “Трійці” читали в бібліотеці “Слово о полку Ігоревім”, твори німецького філософа Й.Гердера, що з вірою в майбутнє писав про відродження слов’янських народів, російських учених та письменників М.Карамзіна і М.Греча, відомих філологів П.Шафарика, В.Караджича, Я.Коллара та ін., часописи, що виходили як у Львові, так і за межами краю, у тому числі в Росії⁶.

Загалом наддніпрянсько-українська книжка в Галичині в першій половині ХІХ ст. була неабиякою рідкістю, надходила різними шляхами: по пошті, через проїжджих у Європу діячів або через бродського комісіонера Д.Гартенштейна, нерідко контрабандою. Польські книготорговці

¹ Там само. – С.136, 137.

² Стеблій Ф. Культурне життя Львова в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць. – Львів, 1999. – Т.3. – С.240.

³ Див.: “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали / Упоряд. Ф.І.Стеблій та ін. – К., 1989. – С.18–51.

⁴ Там само. – С.20.

⁵ Там само. – С.20, 21, 22.

⁶ Там само.

не цікавилися виданими в Росії українськими книжками, однак навіть якщо вони погоджувалися їх привезти, були цензурні перешкоди. Я. Головацький вмовив одного з них (Я. Мілліковського) придбати “Енеїду” І. Котляревського та “Историю Малой России” Д. Бантиша-Каменського, заплатив немалу суму (29 гульденів), десь через десять місяців (!) видання з’явилися у Львові, але Я. Головацькому довелося ще майже півтора роки (!) чекати повернення замовленої літератури від цензора. “Мы ходили, узнавали, просили, ходатайствовали”, – писав Я. Головацький у спогадах на схилі віку. Однак справа рухалася надто повільно, австрійська влада і поляки, за його словами, не хотіли, щоб “галицькі русини знайомились съ русской литературой...”¹. Іншим разом той же польський купець відмовився прийняти замовлення на фольклорні збірки М. Максимовича та І. Срезневського, “Историю русского народа” російського історика, письменника М. Полевого².

Як наслідок, галицька інтелігенція була змушена вдатися до копіювання, що виразно проявилось в діяльності “Руської трійці”, а особливого поширення набуло з проникненням у Галичину на початку 1860-х рр. творчості Т. Шевченка³. Враховуючи досить високі ціни на книжкову продукцію з Росії, галичани отримували літературу в обмін на слов’янські першодруки і нові галицькі видання або в подарунок від тамтешніх учених – М. Погодіна, О. Бодяньського, І. Срезневського, М. Максимовича, самі ж купували обмаль книжок⁴. Так, Я. Головацький зробив рукописну копію першого повного видання “Енеїди” аж на

¹ Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф.36 (Головацький Я.), од. зб.832, арк.15 зв., 16.

² Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в I пол. XIX в. // Неділя. – 1911. – Ч.43–44. – 5 падолиста. – С.4; Щурат В.Г. Вибрані праці з історії літератури. – К., 1963. – С.148.

³ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – С.100. Копіювання Шевченкового “Кобзаря” стало поширеним у 1860-ті рр., про що, зокрема, згадував Олександр Барвінський: “Перепишуване Шевченкових творів причинилося до того, що писці виучувалися (їх. – І.Р.) напам’ять..., а на громадських сходинах декламували ми головню Шевченкові твори” (див.: *Барвінський О. Спомини з мого життя. – Част. I та II / Упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. – Нью-Йорк – Київ, 2004. – С.84*). Перепишуванням творів Т. Шевченка і розвідок про нього пізніше займалися відомі галицькі діячі О. Барвінський (див.: *ЛННБ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11 (Барвінські), од. зб.4205, 78 арк.*), М. Павлик (див.: *Там само, ф.160 (Павлик М.), од. зб.39, 5 арк.*) та ін. Водночас галицька молодь робила власноручні копії творів наддніпрянських авторів, для прикладу, вже згаданий О. Барвінський переписав збірник А. Метлинського 1848 р. (лист Олександра Барвінського до свого брата Осипа 1 (13) червня 1869 р., див.: *Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв’язків з Україною. – Харків – Київ, 1931. – С.95*), робив виписки із “Записок о Южной Руси” П. Куліша (див.: *ЛННБ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4210, 39 арк.*).

⁴ Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – СПб., 1906. – С.100.

90 сторінок¹. У 1830-ті роки він мав також рукопис І.Котляревського “Пісня на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракину”². Можливо, її готував до друку або радив опублікувати М.Шашкевич, який прихильно ставився до творів І.Котляревського³. В автографі Шашкевичевого вірша “Безрідний” (“Безрѣднѣй”), датованого 2 листопада 1840 р., можна прочитати на звороті: “Пѣснь Курякину писавъ Котляревск. Курякинъ бувъ губернаторомъ, а потомъ Министеромъ внутреннихъ дѣлъ”⁴.

Я.Головацький ще до “Енеїди” переписав у саморобні зошити літературні твори з Наддніпрянщини – уривок з “Наталки Полтавки” І.Котляревського⁵, поезії Л.Боровиковського⁶, О.Бодяньського⁷, М.Костомарова (Ієремії Галки)⁸, П.Куліша, Є.Гребінки, П.Гулака-Артемовського⁹, В.Забіли¹⁰, М.Петренка¹¹, А.Метлинського (Могили)¹², повість Г.Квітки-Основ’яненка “Конотопська відьма” (40 сторінок рукопису)¹³,

¹ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.36, од. зб.777, арк.1–46, 47–90. Збереглися дві рукописні копії “Енеїди” Я.Головацького, що в деяких місцях відрізняються між собою, очевидно, були зроблені в різний час. Автор переписував із видання 1842 р., про що свідчить заголовок до однієї з копій: “Изъ сочиненія: Енеида на Малороссійській языкъ переведенная Котляревскимъ. изд. четв. Харьковъ 1842” (Там само, арк.47).

² “Пісня” була написана в кінці 1804 р., за життя автора не друкувалася. Протягом кількох десятиріч вона поширювалась у рукописних копіях. За однією з них твір вперше опубліковано 1849 р. Я.Головацьким у львівському часописі “Пчола” (ч.16), за іншою копією “Пісню” надрукував П.Куліш у першому номері журналу “Основа” за 1861 р. та у збірці творів письменника 1862 р. О.Б.Куракін – генерал-губернатор Малоросії у 1802–1807 рр. (Див.: Котляревський І.П. Повне зібрання творів. – К., 1969. – С.438).

³ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – С.101.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.142 (Шашкевич М.), од. зб.19, арк.1.

⁵ Під заголовком “Наталка Полтавка”. малор. опера І.Котляревського. Харк. 1838. Див.: Там само, ф.36, од. зб.778, арк.1.

⁶ Там само, од. зб.764, арк.1–13; Од. зб.780, арк.2 зв., 3, 3 зв.

⁷ Дві копії “Казки про царів сад та живу ю суп’ялочку”, під текстом другої копії зазначено джерело: “см. Наськи українськы Казкы запорозьця Иська Матырынкы. Моск. року 1838. Див.: Там само, од. зб.763, арк.1–6 зв., 7–12 зв.

⁸ Уривки з історичних драм “Сава Чалий” і “Переяславська ніч”, переписані з видань 1838 і 1841 рр., а також його вірші зі збірки “Українські балади” 1839 р. Див.: Там само, ф. 36, од. зб.765, арк.1–12 зв., 13–24 зв., 25–37, 38–49 зв.; Од. зб.766, арк.1–16; Ф.142, од. зб.39, арк.1–4. Крім того, Я.Головацький переписав вірш М.Костомарова “И.И.Срезневскому” (Там само, ф. 36, од. зб.780, арк.2) та його поезії “Стежки”, “Рожа”, “Веснянка”, “Улиця” (Там само, ф.142, од. зб.39, 4 арк.).

⁹ Поетичні твори письменників були вміщені в зошиті Я.Головацького, підписаному “извлеченія изъ Малороссійскихъ писателей”. Див.: Там само, ф.36, од. зб.767, арк.1–8; Од. зб.768, арк.1–12.

¹⁰ “З альманаху “Ластивка”. СПб., 1836”, – зауважив Я.Головацький (див.: Там само, од. зб.771, арк.1–6 зв.). Він робив також виписки з книги В.Забіли “Чары или нѣсколькы украинскихъ сценъ Кирилла Тополи”, виданої в Москві 1837 р. (Там само, од. зб.772, 12 арк.).

¹¹ Серед поезій був вірш “Недоля” (“Дивлюсь я на небо...”), що став народною піснею. Див.: Там само, од. зб.785, 2 арк.

¹² Там само, од. зб.782, 9 арк. Я.Головацький скопіював поетичну збірку А.Метлинського (Могили) “Думки й пісні та ще дещо”, яка вийшла в Харкові 1839 р. (арк.1). Серед переписаних власноруч Я.Головацьким віршів А.Метлинського див.: Там само, од. зб.780, арк.1, 2.

¹³ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.36, од. зб.773, 20 арк.

оперету С.Писаревського (псевдонім – Стецько Шереперя) “Купала на Івана” 1840 р.¹, а також деякі вірші М.Шашкевича². Інтерес Я.Головацького привернула магістерська робота О.Бодяньського (“О народной поэзии славянских племен”), захищена в Московському університеті 1837 р., з якої молодий дослідник зробив кілька виписок³. Я.Головацький скопіював у 1833 р. збірку народних пісень М.Максимовича “Малороссийские песни”, видану 1827 р. у Москві⁴. Пізніше він згадував, що в бібліотеці робив виписки з книг, зокрема переписав “весь “Сборник малороссийских песен” Максимовича..., прежде в черновую тетрадку, а потом дома переписывал начисто”⁵. У збірці містилася балада П.Гулака-Артемовського “Твардовський”, але під час переписування у прізвищі письменника зроблено помилку⁶ – “Гуляка-Артемовській”, яку повторив М.Шашкевич у “Русалці Дністровій”, перераховуючи діячів наддніпрянської літератури та їх твори⁷. Збереглися також виписки Я.Головацького з альманаху “Ластівка” (“Ластівка”), упорядкованого Є.Гребінкою, що вийшов у Петербурзі 1841 р.⁸

Переписуванням творів нової української літератури наддніпрянських авторів, важкодоступних у тогочасній Галичині, займався й І.Вагилевич, щоправда, менш активно, ніж Я.Головацький. Зокрема, про це свідчать матеріали його особистого архівного фонду у Львові⁹. Серед власноруч переписаних І.Вагилевичем праць були уривки з “Енеїди” І.Котляревського видання 1842 р., поезії Є.Гребінки, А.Метлинського, М.Костомарова, взяті з поетичних збірок “Українські балади” (1839 р.) і “Вітка” (1840 р.), Л.Боровиковського та ін. Крім того, він робив виписки з творів молодих галицьких письменників М.Шашкевича, І.Гушалеви́ча тощо¹⁰. Впадає у вічі, що в своїх записах І.Вагилевич нерідко використовував латинські букви.

Художня література з Наддніпрянщини мала безперечний вплив на формування світогляду і творчість лідера “Трійці” М.Шашкевича. За спогадами Я.Головацького, М.Шашкевич, познайомившись з “Енеїдою”

¹ Там само, од. зб.787, 4 арк.

² Там само, од. зб.788, арк.1, 2.

³ Там само, од. зб.859, 2 арк.

⁴ Там само, од. зб.737, арк.1–23. Див.: “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України / Відп. ред. Ф.І.Стеблій. – К., 1987. – С.85.

⁵ Головацький Я. Пережитое и перестраданное // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. / Упоряд., підготовка текстів І.І.Пільгука та М.Г.Чорнописького. – К., 1965. – С.230.

⁶ Збереглися й інші рукописні копії творів П.Гулака-Артемовського, де прізвище автора вказано правильно (Див.: ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.36, од. зб.769, арк.4 зв., 12, 18).

⁷ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.36, од. зб.737, арк.13 зв.; Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – С.101.

⁸ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.36, од. зб.775, 19 арк.

⁹ Там само, ф.19 (Вагилевич І.), од. зб.52, 27 арк.

¹⁰ Там само, арк.19, 20, 21, 21 зв., 22, 22 зв., 23, 26 та ін.

І.Котляревського, фольклорною збіркою М.Максимовича, побачив у них “живий приклад, переконався о можності народної руської словесності, загадав великую гадку: утворити чисто народну словесність южноруську, і сесій гадці вірен остав до кінця”¹. М.Шашкевич читав “Енеїду” І.Котляревського, але не всю, бо повністю поема вийшла в Харкові у 1842 р., натрапив на видання в бібліотеці Оссолінських на початку 30-х рр.². Він був знайомий з двома збірками народних пісень М.Максимовича (1827 і 1834 рр.), можливо, з граматиною О.Павловського³ і творами П.Гулака-Артемівського (“До Пархома”, “Батько та Син”, “Рибочка”, “Пан та Собака” та ін.)⁴. Від когось із приятелів⁵ М.Шашкевичу в 1842 р. потрапив до рук виданий роком раніше згаданий альманах “Ластівка”⁶. На сторінках альманаху публікувалися твори його упорядника Є.Гребінки, Л.Боровиковського, Г.Квітки-Основ’яненка, В.Забіли, І.Котляревського, П.Куліша, Т.Шевченка та ін. У післямові Є.Гребінка звернувся до земляків з проханням читати книжку швидше: “Полюбите же землякы нашу Ластивочку, чытайте іи швыдче, бо не-забаромъ може прылетять соловьи, тогда хто стане слухать Ластовку!?”⁷. Ознайомлюючи з цим виданням далекого родича М.Козловського, М.Шашкевич писав: “Несе ся воздухами до вас, мої миленькіі, шпарка Ластівка; ой, ластівка ж то, ластівка! Такої ще ніхто зроду не бачив...”⁸.

М.Шашкевич захоплювався творчістю Г.Квітки-Основ’яненка, у цитованому листі до М.Козловського 1842 р. хвалив “Марусю”, “Мертвецький великдень” і “Салдацький патрет” (“прехороша там Маруся, окаянный п’янюга Нечипір і таки живісінький на патреті солдат...”)⁹, що були вміщені у першій книжці Основ’яненкових “Малороссийских

¹ Головацький Я. Пам’ять Маркіяну–Руслану Шашкевичу // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.207.

² Франко І. Писання І.П.Котляревського в Галичині // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1981. – Т.31. – С.323; Щурат В.Г. Вибрані праці з історії літератури. – С.148.

³ Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини... – С.4.

⁴ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – С.106.

⁵ Можливо, альманах у Галичину привіз місцевий чиновник М.Соколовський, який у серпні 1842 р. виїжджав до Києва. Див.: Дубина М.І. За правду слова Шевченка. Ідеологічна боротьба навколо спадщини Т.Г.Шевченка в Західній Україні (1842–1939). – К., 1989. – С.7.

⁶ Огоновський О. Маркіянь Шашкевичъ. Про его жите и письма. – Львів, 1886. – С.34.

⁷ Ластівка. Сочиненія на Малороссійскомъ языкѣ / Собралъ Е.Гребенка. – СПб., 1841. – С.380.

⁸ Возняк М. Писання Маркіяна Шашкевича. – Львів, 1912. – С.231, 232. У листі до М.Козловського 1842 р. лідер “Трійці” цікавився враженнями від прочитаного. “Вже може вичитаў-еш Могилеві думи и Ластівчинѣ пѣснѣ, – писав він, – тож передай, бо вже тра відсилати до Л’вова, а на томѣсть на тобѣ Грыцька Основьяненъка Повѣсти. Напиши менѣ..., як тобѣ ся видять думи Могилы и якъ до тебе промовляла Ластовка” (Див.: ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.142, од. зб.3, арк.1). У відповіді на цей лист М.Козловський зауважив, що “Могила до сердця моего весело не говорит, а Ластѣвка щось сумного с собою приносит...” (Див.: Писання Маркіяна Шашкевича. – Львів, 1912. – С.294).

⁹ Шашкевич М. До Михайла Козловського (1842) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.130.

повестей” (Москва, 1834). Є підстави вважати, що лідер “Трійці” тримав у руках і друге видання книжки (Москва, 1837), твори Г.Квітки-Основ’яненка могли бути навіть Шашкевичевою власністю¹. Із позичених книг М.Шашкевич виписував те, що найбільше припало йому до душі. З альманаху “Ластівка” виписав баладу Т.Шевченка “Причинна”², закінчуючи нею саморобний зшиток, де міститься також частина збірки (12 віршів) відомого наддніпрянського поета й етнографа А.Метлинського “Думки и пѣсни та ще дещо” (далі – “Думки й пісні”), яка побачила світ під псевдонімом А.Могила 1839 р. у Харкові³.

Поезія А.Метлинського справила відчутний вплив на творчість М.Шашкевича як романтика, що видно з вірша “Побратимові, посилаючи йому пісні українські”⁴. Апелюючи до свого близького приятеля і письменника М.Устияновича, лідер “Трійці” на початку “думи” писав:

Отак, Николаю, вкраїнські вірлята
І веселять душу, й серце зігрівають;
Отак, Николаю, руські соколята
То вголос, то стиха матері співають.
Аж мило згадати, як то серце б’ється,
Коли з України руськая пісенька
Так мило-солодко вколо серця в’ється,
Як коло милого дівка русявенька⁵.

Із рядків поезії (“Гостинець вже інший – от вже думку несе...”) і з тогочасних листів М.Шашкевича можна здогадатися, що він посилав М.Устияновичу поетичну збірку А.Могили “Думки й пісні та ще дещо”. “А кінець цієї “думи”, – стверджував М.Возняк, – про те, як українська пісня завітчає себе при Чорному морі, заграє весело на просторах степах, як умиється в Дніпрі й на легеньких крилах занесеться на Дністер, як вона скрізь літатиме та співатиме про українську славу – це поетичний відповідник прозових слів Михайла Максимовича”. Мова йшла про статтю “О стихотвореніяхъ Червонорускихъ”, опубліковану в другій книзі “Кіевлянина” 1842 р., де говорилося про близькість Галичини для Києва⁶.

Контакти галицьких і наддніпрянських діячів. Каталізатором утвердження ідеї національної єдності України серед галичан стало ближче знайомство з наддніпрянськими діячами через листування, особисті зу-

¹ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – С.108, 109.

² У рукописі вказано прізвище автора – “Т.Шевченко”.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.142, од. зб.38, арк.1–11.

⁴ Возняк М. Маркіян Шашкевич. – С.48, 49.

⁵ Шашкевич М. Побратимові, посилаючи йому пісні українські (Дума) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.49, 50.

⁶ Возняк М. Маркіян Шашкевич. – С.49, 50.

стрічі, що відіграли особливу роль в утвердженні новочасної української національно-політичної свідомості¹. У 1830–1840-х роках були встановлені перші контакти з відомими наддніпрянськими письменниками і вченими П.Лукашевичем, М.Максимовичем, О.Бодянським, І.Срезневським. “Спасибіг вам, українцям, – писав Я.Головацький П.Лукашевичу 1 (13) липня 1840 р., – що ви не цураєтеся тим паростком, відділеним від рідного кореня, приглушеного чужими бур’янами, але ще живим... Поможіте, братія, продратися до сонця, щоби цвіт у пупляшках не загиб”². Я.Головацький познайомився з П.Лукашевичем, збирачем українського фольклору, автором видання “Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни” (СПб., 1836) весною 1839 р. у Львові. Однак стосунки між ними, за висловом К.Студинського, “не були дуже близькими, а песимістичний настрій у листах мав навіть негативний вплив”³. “Лукашевич обещал много, но не сдержал слова”⁴, – писав у спогадах Я.Головацький. Під час поїздки до Львова П.Лукашевич, мабуть, зустрівся також з І.Вагилевичем, М.Малиновським, І.Бірецьким⁵.

На відміну від тогочасних дослідників народнопісенної творчості, що підкреслювали багатство, “тонку красу українських народних пісень”, П.Лукашевич у вступі до своєї збірки говорив про їх близьку загибель. Як зауважив М.Возняк, це могло швидше “охолодити”, ніж “загріти” патріотичну молодь у Галичині до народознавчої діяльності⁶. Я.Головацький листувався з П.Лукашевичем нетривалий час, перший з опублікованих В.Науменком листів галичанина від 2 (14) липня 1839 р. починався з прохання не забувати свою “далеку, але серцем дуже близькою братію”. Автор питав про причини зволікання з написанням листа, чому після повернення додому “чутки о Вась нема...”⁷. У листі до Я.Головацького у відповідь у вересні 1839 р. П.Лукашевич прямо писав: “Гей, гей, голубе мій сивый, соколе ясний, кривный Русину! Не питай мене, брате, чого мовчу? Мовчу, тугу маю – вже послѣднюю: *заходить наше сонце...*, на мене, козака сиромаху, свѣй лучь пускаючи: Прощай,

¹ Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / Авторизований переклад з англ. – Ужгород, 1994. – С.27.

² Головацький Я. До П.Я.Лукашевича (1840) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.308.

³ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – С.ІІ, ІІІ.

⁴ Головацький Я. Пережитое и перестраданное // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.269.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІ України), ф.362 (Студинський К. – академік), оп.1, спр.94, арк.18.

⁶ Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини... – С.5.

⁷ Науменко В. Листи Я.Головацького до М.Максимовича та П.Лукашевича // Український науковий збірник. Видання Українського Наукового Товариства у Києві. – М., 1915. – С.43.

каже, сыну, прощай, небораче, вже я тя покину...”¹. Очевидно, в образному вислові П.Лукашевича відчувався песимізм, зневіра в можливості існування українського (“малоросійського”) національного руху в майбутньому. Водночас він із вдячністю відзначав, що “вы, Галичане, нашу Малу Русь и насъ козакѡвъ споминаете”².

Недовгими були також зв’язки П.Лукашевича з І.Вагилевичем, якому наддніпрянський діяч подарував поетичну збірку М.Костомарова (Єремії Галки) “Вітка”, видану в Харкові 1840 р.³. Через Т.Шевченка П.Лукашевич планував переслати до Петербурга для цензорського схвалення на предмет публікації відкритий Д.Зубрицьким “Львівський літопис” – цінну історичну пам’ятку про події першої половини XVII ст.⁴. Про це, зокрема, згадував І.Вагилевич у листі до Я.Головацького 9 листопада 1843 р. (“Недавно писав до мене г. П.Я.Лукашевич, де і о тобі споминає...”)⁵. Очевидно, наддніпрянська інтелігенція, що була представлена в перші десятиліття XIX ст. козацькою старшиною, відчувала патріотичні почуття, але не бачила перспективи збереження етнічної самобутності.

Більш тісними були зв’язки “Руської трійці” з наддніпрянським ученим і письменником, першим ректором Київського університету М.Максимовичем. У своїх творах він виявляв інтерес до історії “Галицкой, или Червоной, Руси, так давно ими (поляками. – *І.Р.*) завладенной и донныне оторванной от русского мира”⁶. М.Максимович налагодив письмові стосунки з І.Вагилевичем, про наукову діяльність якого, напевно, довідався з Вагилевичого листа до російського історика, професора Московського університету М.Погодіна від 8 березня 1836 р., вміщеного того ж року в журналі “Московский наблюдатель” (№7). І.Вагилевич писав про галицько-руську мову, народні перекази та історичні пам’ятки в Галичині, цікавився “теперешнею Русскою Словесностію на Сѣверѣ и Югѣ, только нѣтъ средствъ, – скаржився він. – ...Будьте столько добры, напишите намъ что-нибудь о ней”⁷. Можливо, згаданий лист спонукав

¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / Видав К.Студинський // Збірник фільологічної секції НТШ. – Львів, 1909. – Т.ХІ–ХІІ. – С.18.

² Там само.

³ Вітка Єремії Галки. – Харків, 1840. – 88 с. На першій сторінці книжки містився надпис “Изъ книгъ Ивана Вагилевича 1844 г. даръ отъ П.А.Лукашевича, дня 30/18 сухого” (слов’янська назва березня. – *І.Р.*). Видання зберігається у відділі рідкісної книги ЛННБ ім. В.Стефаника.

⁴ Стеблій Ф. Кирило-Мефодіївське братство і Галичина // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип.12. – С.298, 299.

⁵ Вагилевич І. До Я.Головацького (1843) // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.173.

⁶ Максимович М. О причинах взаимного ожесточения поляков и малороссиян, бывшего в XVII веке // Максимович М. Вибрані твори. – К., 2004. – С.174.

⁷ Свѣнцицькій І.С. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. – Ч.І. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ой половинѣ XIX-аго вѣка. – Львовъ, 1906. – С.152. (Лист І.Вагилевича

до налагодження зв'язків М.Максимовича з “Руською трійцею”, що мали науковий характер¹.

Прочитавши “Русалку Дністровую”, київський професор прихильно відгукнувся про І.Вагилевича як ученого і здібного поета². Він вислав молодому досліднику І.Вагилевичу свою статтю “Пісня о полку Ігоревім” – із циклу лекцій про руське письменство, виголошених у Київському університеті 1835 р. Зокрема, на титульній сторінці першої статті він власноруч написав: “І.Вагилевичу, переводчику пѣсни Игорю отъ Максимовича”³. Листування І.Вагилевича з М.Максимовичем почалося в березні 1837 р. У першому листі галичанин подякував за надіслану працю про “Слово о полку Ігоревім”, писав про розвиток руської літератури в краї, зокрема, про публікацію граматик М.Лучкая і Й.Левицького, фольклорно-літературного альманаху “Руської трійці”. З боєм зауважував, що до галицької інтелігенції належать суто священики (“то найгірш, шчо зьде (тут. – І.Р.) у нас Южно-русинѡв нѣт иншого чину”, крім попівського)⁴. Усвідомлюючи етнічну єдність галичан із Наддніпрянщиною (“братією нашою задніпровною”), І.Вагилевич просив надіслати інформацію про діалекти “на цѣлѣй Українѣ” і вихід у світ нових книжок “про Южно-русь и в южно-руским языку”⁵.

І.Вагилевич регулярно висловлював вдячність М.Максимовичу за прихильне ставлення до себе і своїх земляків. “Ваша приязнь ко мені, – писав він у серпні 1838 р., – душу мою наповняє саме іскренними чувствами благодаренія”⁶. Водночас у листі говорилося про наболіле – занепад народної просвіти в Галичині (“у насъ нѣхто не дбае о просвѣщеніе народное...”) ⁷. Вагилевичевий лист від 5 січня 1842 р. своїм правописом нагадував “максимовичівку”, що визнав і сам автор (так писати “вельми мѣнѣ подобалося”). Галичанин пообіцяв М.Максимовичу надіслати статті народознавчого характеру, взамін просив наукові й літературні твори наддніпрянсько-українських авторів – самого М.Максимовича, а

від 27 листопада 1835 р. М.Погодін опублікував для російських читачів у “Московскомъ наблюдателѣ” в травні 1836 р. (Див.: Там само. – С.18).

¹ Гербильський Г. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині ХІХ століття. – Львів, 1964. – С.204, 205.

² Максимович М. О стихотвореніяхъ Червонорускихъ // Кієвлянинъ. – 1841. – Кн.2. – С.143.

³ Пѣснь о полку Игоревѣ. (Изъ лекцій о Русской словесности, читанныхъ 1835 года въ Университетѣ Св. Владимира Ордин. Профес. Михаиломъ Максимовичемъ). – СПб., 1837. – 22 с. / Изъ Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія. *Примірник цієї статті зберігається у відділі рідкісної книги ЛННБ ім. В.Стефаника.*

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.19, од. зб.53, арк.1 зв.

⁵ Даниловъ В.В. Письма Ивана Вагилевича къ М.А.Максимовичу // Русскій филологическій вѣстникъ. – Варшава, 1912. – №4. – С.409, 411, 412.

⁶ Вагилевич І. До М.О.Максимовича (1838) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.202.

⁷ Даниловъ В.В. Письма Ивана Вагилевича къ М.А.Максимовичу. – С.413.

також Г.Квітки-Основ'яненка, А.Могили, О.Бодянського, Є.Гребінки та ін.¹.

У кінці 1838 р. почалася нетривала переписка М.Максимовича з Я.Головацьким, перший лист від якого з Галичини був датований 13 (25) листопада, особисте знайомство між ними відбулося аж у 1872 р. після переїзду останнього до Росії². Я.Головацький писав у першому листі М.Максимовичу про бажання познайомитися з творчістю наддніпрянських письменників, “съ плодами розцвѣтающѣйся словесности Южной Руси”, яку галичани мали взяти за зразок для створення власної літератури (“тым лучче и тым певнѣйше обробляти питоме свое нарѣчіе...”)³. Другий лист Я.Головацького від 27 серпня (8 вересня) 1840 р. завершувався проханням до М.Максимовича надсилати українську літературу з Наддніпрянщини – твори Г.Квітки-Основ'яненка, І.Котляревського, Є.Гребінки, І.Срезневського та ін., бо в розумінні адресанта, якщо не існувало можливості відвідати “Украины, нехай хоть пѣзнаюся в книжках з народом и языком наших одноплемѣнцѣвъ”⁴. Публікуючи два листи Я.Головацького до М.Максимовича, В.Науменко висловив думку, що “справжнього листування між ними”, по суті, не було, на цьому переписка закінчилася⁵.

Отже, товариська кореспонденція з М.Максимовичем, була, за словами Я.Головацького, першим спілкуванням галицьких літераторів з Україною, першим почуттям родинності й одноплемінного взаєморозуміння в той час, коли ближчі стосунки між галичанами і наддніпрянцями були надзвичайно утруднені: “Мы, молодые труженники на поприщѣ родной словесности, повиновались зрѣлымъ наставленіямъ опытного и доброжелательного мужа...”⁶. Крім діячів “Руської трійці”, з М.Максимовичем листувався галицький історик Д.Зубрицький. У квітні 1839 р. він написав першого листа до М.Максимовича, на який довго чекав відповідь через тривалу хворобу адресата⁷. У листі Д.Зубрицького говорилося про слабкість руської словесності в Галичині (“ничто не предпринимается, безчетныя препятствія” і т. п.)⁸. Поштовх до пере-

¹ Там само. – С.413, 416.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.99, арк.21.

³ Там само, арк.27.

⁴ Науменко В. Листи Я.Головацького до М.Максимовича та Пл.Лукашевича. – С.42.

⁵ Там само. – С.35.

⁶ Письмо о галицко-русской словесности Профессора М.Максимовича, писаное въ 1840 г. изъ Кіева / Публ. Я.Головацькій // Галичанинъ. Литературный сборникъ. – Львовъ, 1863. – Кн.І. – Вып.ІІ. – С.110, 111.

⁷ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.99, арк.27, 29; Студинський К. З кореспонденції Д.Зубрицького (рр. 1840–1853) // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т.ХІІІ. – С.25.

⁸ Возняк М. Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. ХІХ в. // Фільольогічний збірник пам'яті К.Михальчука. – К., 1915. – С.96.

писки дав М.Максимович, передавши галичанину свої наукові праці (“Откуда идет Русская земля” та “Исследование о русском языке”)¹. П’ять листів М.Максимовича до Д.Зубрицького (від 22 квітня 1840 р. до 8 жовтня 1843 р.) опублікував К.Студинський, зауваживши, що зносини між ними не перервалися і “в дальших роках”².

Характерно, що через свій перший лист до Д.Зубрицького 22 квітня 1840 р. М.Максимович просив галицько-руських письменників надсилати власні матеріали до альманаху “Кієвлянинъ” (“попросите Вагилевича, Головацкого и другихъ однородцевъ моихъ быть моими сотрудниками и участвовать въ “Кієвлянинъ” статьями о Червонной Руси”)³, засновником і видавцем якого він був на початку 1840-х рр.⁴. Наприкінці листа йшлося про намір наступного року побувати у Львові та об’їхати всю Галичину. Три примірники “Кієвлянина” (далі – “Киевлянин”. – *І.Р.*) видання 1840 р. було надіслано Д.Зубрицькому, І.Вагилевичу та Я.Головацькому⁵. Як відомо, цей лист до Д.Зубрицького за бажанням автора прочитав Я.Головацький і зробив із нього копію. “Всі ваші уваги і перестороги, – писав він М.Максимовичу 27 серпня (8 вересня) 1840 р., – для виключаючоїся нашої словесності зовсім правдиві, і я з моєї сторони майже ціло согласен. Издавання Вашего “Киевлянина” буде для всієї Южноі Русі средоточієм умственного сообщения і розширення світла, котрого промені, дасть Біг, і на галицьких сусідів падатимуть”⁶.

Щоправда, погляди М.Максимовича щодо впровадження живої народної мови в літературу були суперечливими й непереконливими. У першому листі до Д.Зубрицького він закликав молоде покоління “писать на своемъ родномъ языкѣ, подобно Нѣмцамъ, Французамъ, Чехамъ и всѣмъ почти другимъ націямъ”. Однак на Наддніпрянщині загальноживаним серед освіченої верстви населення став “Великорусскій языкъ, которимъ и говоримъ, и пишемъ, и думаемъ, какъ языкомъ общимъ”, услід за І.Котляревським “могутъ быть и есть” поодинокі твори нової української літератури. Простонародна мова як літературна можлива тільки в Галичині, бо “для Русиновъ Австрійской имперіи живой языкъ южнорусскій; пора языка Польскаго для нихъ давно прошла, пора Вели-

¹ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.95, арк.8.

² Студинський К. З кореспонденції Д.Зубрицького (рр. 1840–1853). – С.2, 25–36.

³ Письмо о галицко-русской словесности... – С.110.

⁴ У першій книзі “Кієвлянина” 1840 р. М.Максимович писав: “Изслѣдование и приведеніе въ надлежащую извѣстность всего, что относится къ бытію Кіева и всей Южноі Русі – Кіевской и Галицкой, составляетъ особенную и собственнѣйшую цѣль моего Кієвлянина” (*Див.*: Максимович М. Отъ издателя // Кієвлянинъ на 1840 годъ. – К., 1840. – Кн.І. – С.І).

⁵ Головацький Я. Письмо о галицко-русской словесности... – С.109, 110.

⁶ Головацький Я. До М.О.Максимовича (1840) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.309.

корусскаго ... еще не наступала”¹. “Потому весьма желательно, – писал М.Максимович, – чтобы они (русини. – *I.P.*) подобно Вамъ усвоили себѣ Великорусскій языкъ; но ваша Червонорусская словесность ... должна быть на вашемъ родномъ русскомъ (русском. – *I.P.*) языкѣ – т.е. на южнорусскомъ; и только въ Галиции она можетъ быть на этомъ языкѣ”. Учений зізнався, що з великим задоволенням читав вірші діячів “Трійці”, М.Устияновича, на відміну від творів прихильників церковнослов’янщини, які цураються народної мови, а “къ Великорусскому не пристали и плаваютъ между ними на искусственной срединѣ... Ваши молодые писатели должны писать чистымъ южнорусскимъ языкомъ...”². Щодо правопису “Русалки”, то було сказано прямо – “очень дико”³.

На сторінках “Киевлянина” в 1841 р. М.Максимович опублікував статтю “О стихотвореніяхъ Червонорусскихъ”, у якій щиро привітав відроджувальну справу галицьких літераторів. Червону, або Галицьку Русь, незважаючи на її п’ятивікову відірваність від великого руського світу, він вважав близькою для Києва: “...Та же Руская рѣчь звучитъ за Днѣстромъ, что и на Днѣпрѣ; на томъ же языкѣ народная пѣснь оглашаетъ Карпатскія горы и раздается по Украинскимъ степямъ и берегамъ Черноморскимъ”⁴. М.Максимович назвав “мертвеччиною”, “безвременнымъ цвѣтомъ” твори галичан, “нашей Заднѣстрианской братіи”, написані церковнослов’янською мовою. Галицькі письменники повинні уникати “искусственного словосочиненія и стихосложенія! Живая литература у нихъ можетъ процвѣсти только на ихъ народномъ, живомъ языкѣ...”⁵. Серед галицьких видань М.Максимович виділив альманах “Руської трійці” – “цѣлую книжку стиховъ и прозы на языкѣ Южнорусскомъ”⁶. Завершується стаття оглядом змісту “Русалки Дністрової”, за словами історика літератури В.Щурата, “оглядом, повним щирого визнання для почину молоді “трійці””. Щодо “можливої журби видавців, що, може, вона не так прибрана, як слід було б”, наддніпрянський вчений образно з прихильністю до збірки відповів словами поета І.Богдановича: “Во всех ты, Душенька, нарядах хороша!”⁷.

М.Максимович закликав до формування єдиного українського правопису, що мав охоплювати різні діалекти “въ устахъ говорящаго имъ народа – отъ Карпатскихъ горъ до степей Задонскихъ и береговъ

¹ Письмо о галицко-русской словесности... – С.108.

² Там само.

³ Там само. – С.109.

⁴ Максимовичъ М. О стихотвореніяхъ Червонорусскихъ // Киевлянинъ. – 1841. – Кн.2. – С.120, 121.

⁵ Там само. – С.134, 141.

⁶ Там само. – С.142.

⁷ Щурат В.Г. Вибрані праці з історії літератури. – С.136.

Кубани”¹. Заслуга М.Максимовича в українському самоусвідомленні галичан полягала не лише в народознавчій діяльності, що з різних джерел ставала відомою в краї, утверджувала соборницькі настрої, але й у закликах до місцевої інтелігенції “писати живою, народною мовою та в заохочуванню до наукової праці”². Однак, за словами К.Студинського, “в будучність українського письменства на Україні Максимович не вірить”. Зневіра в перспективі розвитку нової української літератури, висловлена в листах до галицьких діячів, “могла бути студеною водою на мрії перших наших речників живого слова”³. М.Максимович став, по суті, першим популяризатором галицької літературної продукції на українських землях під Росією, створював “духову звязь між Галичиною і Україною”⁴.

Чимало прислужився активізації народознавчої діяльності Я.Головацького в Галичині О.Бодянський – учений, поет-романтик, професор Московського університету, добре знайомий з М.Максимовичем (вони листувалися з 1835 р. аж до початку 70-х рр., з перервами)⁵. Як відомо, Я.Головацький зробив рукописну копію однієї з “казок”, опублікованої у книзі О.Бодянського “Наські українські казки запорожця Іська Материнки”, що вийшла в Москві 1835 р. Збереглися виписки Я.Головацького з магістерської праці, захищеної О.Бодянським 1837 р., що вплинула на формування світогляду діячів “Трійці”. Зокрема, галичанин записав, що “у каждого народа есть ему одному только свойственная поэзия, как плод внутреннего творчества, его поэтической способности”⁶. Згодом Я.Головацький отримав книгу з дарчим написом автора на звороті титульної сторінки: “Пану Головацькому у Львови. І.Б.(одянський). Хвеврала 16, 1843 р. Москва”⁷. Щоправда, М.Шашкевич не згадав цієї книги в бібліографічному списку, наведеному в “Русалці Дністровій”, що був складений, мабуть, ще для “Зорі” в 1834 р. (за винятком дописаного в кінці “Руського весілля” Й.Лозинського)⁸. Я.Головацький мав особисту зустріч з О.Бодянським лише в 1867 р. у Москві під час етнографічної виставки, однак листування між ними почалося на 24 роки раніше і три-

¹ Максимовичъ М. О правописаніи малороссійскаго языка. Письмо къ Основьяненку // Кіевлянинъ. – 1841. – Кн.2. – С.155, 156.

² Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47. – С.LIV, LV.

³ Студинський К. З кореспонденції Д.Зубрицького (рр. 1840–1853). – С.5.

⁴ Там само. – С.7.

⁵ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.10 (Архів ВУАН), од. зб.17263, арк.5.

⁶ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.36, од. зб.859, арк.10.

⁷ Наськы украинскы казкы, запорожцы Иська Матырынкы. – М., 1835. – 49 с. *Це видання зберігається у відділі рідкісної книги ЛННБ ім. В.Стефаника.*

⁸ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – С.104.

вало до самої смерті останнього в 1876 р. (із восьмилітньою перервою в 1849–1857 рр.)¹.

“...Усе то більше розпространяється дух руський”, – писав Я.Головацький 22 жовтня (4 листопада) 1843 р., закликаючи надсилати літературу з Наддніпрянщини в Галичину “для голодних бідняків, що для них всяка руська книжка – невидальщина”². Поштовх до листування дало намагання Я.Головацького передати О.Бодянському як секретареві московського Товариства історії і старожитностей записи народних пісень, які було неможливо опублікувати в Галичині з огляду на цензурні перепони. О.Бодянський допоміг із публікацією через Товариство при Московському університеті, що видало в кінці 1878 р. значно доповнену з часом велику фольклорну збірку в чотирьох томах. Водночас він передавав у Галичину видання наддніпрянсько-українських і російських письменників та вчених³. “Нема сумніву, – писав К.Студинський, – що прислані Бодянським книжки розширювали овид” (світогляд. – *І.Р.*) Я.Головацького, викликали інтерес до наукової та літературної роботи на ниві народознавства. У відповідь Я.Головацький інформував О.Бодянського про успіхи в національному русі, особливості літературного життя “галицької Русі”⁴.

Аналіз листування Я.Головацького з О.Бодянським (у книзі історика Ф.Савченка опубліковано 31 лист) дає більш детальне уявлення про наддніпрянсько-галицькі взаємини. На початку 1843 р. О.Бодянський передав колишньому діячу “Руської трійці” свої “Наські українські казки”. Невдовзі він попросив його через чеського письменника К.Запа, який в кінці 30-х – на початку 40-х рр. перебував у Львові, надіслати галицько-руські пісні й казки для задуманої ним загальнослов’янської хрестоматії. Я.Головацький знову ж таки через К.Запа передав фольклорний матеріал разом із листом⁵. Про це довідуємося з першого листа Я.Головацького від 22 жовтня (4 листопада) 1843 р., який О.Бодянський отримав, як власноручно зазначив на його початку, 23 квітня 1844 р., через півроку після написання. “По желанью Вашему, – писав Я.Головацький, – посылаю Вамъ народныхъ пѣсень Галицко-руськихъ и килька поэзій”, що

¹ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.94, арк.23.

² Головацький Я. До О.М.Бодянського (1843) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.310, 311.

³ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – С.LVII, LVIII. О.Бодянський надслав Я.Головацькому, за словами М.Возняка, “поруч великоруських наукових праць” основні українські видання з Наддніпрянщини, взамін отримувал від галичанина збірники “пісень, казок і т.п.” (*див.*: Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини... – С.7, 8).

⁴ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – С.LVIII.

⁵ Савченко Ф. Листування Я.Головацького з О.Бодянським // Західня Україна в листуванні Головацького з Бодянським. 1843–1876. – К., 1930. – С.3.

були зібрані в різних місцевостях “Галицкои Руси”. Автор дотримувався правопису М.Максимовича (хоч, як зауважив, і “не зовсѣмъ”) і з бо-лем писав про безправне становище галицьких русинів: “За бѣдными Русинами нѣкому якъ вступити, абы для нихъ хоть одну катедру, хоть одну школу выпросити”. І це при тому, що русини становлять п’яту частину всіх слов’ян, підвладних Австрії¹. Закінчується лист проханням надсилати літературу з Наддніпрянщини, яку з радістю прийме “браття Галицька завдячна и будетъ старатися Вамъ чимъ добрымъ вѣдслужити”².

У наступному листі 2 (14) березня 1844 р. (О.Бодянський отримав його через два місяці – 1 травня) Я.Головацький просив свого наддніпрянського колегу надіслати ряд книжок з Росії: літопис монаха Нестора, “Слово о полку Ігоревім”, “Историю Государства Российского” російського історика М.Карамзіна (СПб., 1842), “Историю Малороссии” М.Маркевича (М., 1842), “Историю Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского” А.Скальковського (Одеса, 1841), “Граматику русскую” російського мовознавця О.Востокова (СПб., 1838), “Историю древней русской словесности” М.Максимовича (К., 1838), наукові праці самого О.Бодянського, російських істориків М.Погодіна і М.Полевого, байки І.Крилова та деякі інші твори, а також російський журнал “Москвитянинъ” під редакцією М.Погодіна, хоч би за 1842–1843 рр. (“у насъ и то нове”). Автор листа сподівався отримати “малорос(сийских) книжокъ”, зокрема перше повне видання “Енеїди” І.Котляревського (Харків, 1842 р.), виявляв інтерес до поеми “Гайдамаки” Т.Шевченка, творчості Г.Квітки-Основ’яненка тощо³. Впадає у вічі, що список Я.Головацького містив уперемішку праці наддніпрянсько-українських і російських авторів, що свідчить про інтерес галицького діяча не лише до української, а й до російської науки та літератури.

Я.Головацький у листі О.Бодянському 24 жовтня (5 листопада) 1844 р. більш докладно інформував про розвиток національного руху в Галичині. Він звернув увагу на брак відомостей про нову українську літературу на Наддніпрянщині: “...Галицкимъ писателямъ такъ мало знакома молода литература малоруська на Украинѣ”, письменники в багатьох випадках “збиваються з дороги народного слова”. Чисто народну мову, що так гарно звучить у народнопоетичній творчості, псують і ті, хто “впадають в Польщину”, й ті, хто намагаються прикрасити її церков-

¹ Савченко Ф. Західня Україна в листуванні Головацького з Бодянським. 1843–1876. – С.7.

² Там само. – С.7, 8.

³ Там само. – С.10. “Якась щаслива доля, – писав Я.Головацький О.Бодянському 2 (14) березня 1844 р., – приводить мене до знакомства із Вами хоть через письмо, коли не лучилася година лично познакомитися” (Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.99 (Бодянський О.), од. зб.70, арк.3).

нослов'янськими словами. Однак автор не мав сумніву, що народнорозмовна мова в Галичині увійде в літературу, шляхом вивчення “словесности народної, котра на Украинѣ процвѣтає, переможе сторона народна”¹. Я.Головацький з радістю писав про збільшення кількості книжок “руською” мовою, яких вийшло останнім часом більше, ніж за попередніх кільканадцять років – і то “грубшіі книжки таки Русинами для Русинивъ видани”². Водночас погоджувався з твердженням О.Бодянського, що Червона Русь (історична назва Галичини) для наддніпрянців менш відома, ніж Америка: “...Не за горами, нѣ за морями живемо, та яка вѣдомість зблукає до насъ (з Наддніпрянщини в Галичину. – *I.P.*), то все изъ третои або четвертой руки”. Колишній діяч “Трійці” схвально відгукнувся про намір видати збірник народних пісень “всеи южнои Руси”, включаючи територію як Наддніпрянщини, так і Галичини, де існувало чимало “спѣванокъ ледви не слово въ слово однаковихъ изъ Украинськими, то ту уже все, думаю, піде у загал”³.

З листа Я.Головацького від 4 грудня 1845 р. довідуємося про велику кількість книжок, уже отриманих від О.Бодянського – 106. Я.Головацький просив надіслати поезії російського письменника О.Пушкіна і жалівся, що в Галичині мало що відомо про успіхи “Русскои словесности”: не тільки видані книжки, а й відомості про них не доходять “в наш край..., в Галиції ж польщина все приголомшила, подавила Русь...”⁴. 26 липня 1846 р. Я.Головацький подякував О.Бодянському за нові книжки, що чимало “у Васъ нового видається доброго..., не забувають и козацкого красноцвѣту”. “А що жъ мы Вамъ насупротивъ поставимо, чимъ відкликнемося брату, ...яку ознаку життя дамо? – риторично запитував Я.Головацький і сам же визнавав: “Нема чимъ відповѣсти”. Усі слов’яни починають жити новим життям, прокинулися зі сну, писав він, “сонце для нихъ зходить, лишъ наши ще сплять... Кругомъ сирота бѣдный Русинъ...”⁵. І далі згадував про криваві події польського селянського повстання 1846 р. у Західній Галичині, де “руская рука не посквернилася”⁶. Очевидно, через згадку про повстання лист не дійшов до адресата, був конфіскований поліцією, про що довідуємося з наступного листування.

Я.Головацький у листі критично відгукнувся про граматику І.Вагилевича, який використав не живу народну мову, а “по своєму помудровав, понакручовав, що вийшло ни се, ни те”, водночас інформував про

¹ Савченко Ф. Західня Україна в листуванні Головацького з Бодянським. 1843–1876. – С.13, 14.

² Там само. – С.13.

³ Там само. – С.11, 12.

⁴ Там само. – С.14, 15.

⁵ Там само. – С.17, 18.

⁶ Там само. – С.19.

вихід альманаху “Вінок” у Відні “по-малоруськи”. Щодо пропозиції Й.Лозинського запровадити в “руському” письмі латинський алфавіт було прямо сказано: “...Нема такого Русина, хто бы его послухати мавъ”. Я.Головацький цікавився долею, за його словами, геніального письменника М.Гоголя: якщо він справді помер, “утрата неодажланая была бы!”¹. У подальшому листуванні Я.Головацького з О.Бодянським знайшли відображення революційні події 1848 р. в Галичині (“Русине наши поступили напередъ бѣльше за пѣвроку, якъ давнѣйше за десѣтъ”)², післяреволюційна реакція в 1850-х рр. (“десятилѣтіе нашей неволи”) та активізація національного руху в 60-х рр. (“новая настае эра нашего народного и литературного развитія”)³.

Найбільшу увагу в листуванні, крім питання обміну книжками, було приділено підготовці до друку великої фольклорної збірки Я.Головацького, який стверджував у листі О.Бодянському 30 серпня 1870 р., що чекає на видання ще з 1839 р.⁴. Щоправда, О.Бодянський у відповідь заявив, що збірку отримав тільки в 1848 р.⁵, але на перешкоді друку був погром царизмом московського Товариства історії і старожитностей наприкінці того ж року. Починаючи з 1863 р., зібрані Я.Головацьким народні пісні періодично виходили в журналі “Чтенія въ императорскомъ Обществѣ исторіи и древностей російскихъ”⁶. “Съ тридцатыхъ годовъ я занимался собираніемъ русскихъ народныхъ пѣсень въ Галичинѣ, Сѣверо-восточной Угріи и Буковинѣ, – писав Я.Головацький О.Бодянському в грудні 1875 р. із вдячністю за сприяння в публікації, – ...наконецъ виходить настоящій сборникъ народного творчества в IV томахъ...”⁷. Безперечно, історичне значення фольклорної збірки, яку О.Бодянський допоміг-таки видати Я.Головацькому, було б значно більшим, якби вона вийшла швидше і не зазнала впливу русофільських ідей автора, який у 1867 р. виїхав до Росії, присвятив видання російському царю⁸.

У 1845 р. зав’язалося листування О.Бодянського з Д.Зубрицьким, що було пов’язано з підготовкою праці галицького історика до друку в Росії. Розчарований утисками австрійської цензури, Д.Зубрицький вирі-

¹ Там само. – С.19, 20.

² Там само. – С.23.

³ Там само. – С.29.

⁴ Там само. – С.41.

⁵ О.Бодянський був, мабуть, ближче до істини, бо в листі до нього з Праги видатного діяча чеського відродження П.Шафарика в червні 1846 р. писалось: “Збірку руських пісень Головацького в рукописі я віддав тут Ганці для пересилки Вам” (Див.: “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – К., 1989. – С.247).

⁶ Савченко Ф. Західня Україна в листуванні Головацького з Бодянським. 1843–1876. – С.42, 43.

⁷ Там само. – С.49.

⁸ Там само. – С.48.

шив надрукувати свою працю з історії “руського народу” в Галичині за сприянням М.Погодіна та О.Бодянського¹. У російському перекладі, здійсненому О.Бодянським із польської мови, публікація мала назву “Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной или Галицкой Руси”. У передмові говорилося, що видання замінить “намъ, хотя несколько, нашу, въ буквальномъ смыслѣ слова, бѣдность свѣдѣній о братьяхъ нашихъ, такихъ же, во всѣхъ отношеніяхъ, Рускихъ, какъ и мы, но *непростительно* (виділено автором. – *I.P.*) забытыхъ нами...”². Книжка Д.Зубрицького знайшла відгук серед російських науковців, про що, зокрема, свідчить лист О.Бодянського до свого галицького адресата 11 червня 1846 р. (“переведенное мною Ваше творение принято ... очень хорошо...”)³.

О.Бодянський і Д.Зубрицький обмінювалися науковою літературою, що розширювала знання про “руський” світ, дала поштовх до подальших народознавчих досліджень. Так, О.Бодянський надсилав у Галичину для Д.Зубрицького і Я.Головацького серійне видання “Чтеній” Імператорського товариства історії і старожитностей російських⁴. У листі 8 (20) травня 1846 р. Д.Зубрицький писав про необхідність розвитку історіографії “Малой Россіи”, бо досі не існувало “настоящей истории ни этого края, ни казацких Хмельницкого походовъ”⁵. Отже, галицький історик виступав за більш ґрунтовне дослідження історії українського козацтва, Хмельниччини, водночас до кінця свого життя поділяв русофільські погляди, вбачав “Малоросію” невід’ємною частиною Росії. Д.Зубрицький листовно скаржився на незначну увагу галичан “до русской словесности”⁶. В обох випадках – з Я.Головацьким і Д.Зубрицьким – взаємини О.Бодянського мали інформаційно-науковий характер⁷.

З особливою силою на діяльність “Руської трійці” та її сподвижників у Галичині вплинув учений, професор-славист із Харківського університету І.Срезневський. У 1839–1842 роках він здійснював наукову подорож по слов’янських землях і після Чехії в липні 1842 р. прибув до Ужгорода, де зустрівся з відомими русинами, зокрема з видавцем граматики М.Лучкаєм. “Настоящій хохоль”, – писав про нього І.Срезневський у листі своїй матері. Під час обіду з місцевим єпископом усі розмовляли

¹ Тершаковець М. Галицко-руське літературне відроджене. – С.129.

² Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной или Галицкой Руси / Сочиненіе Д.Зубрицаго / Переводъ съ польскаго О.Бодянскаго. – М., 1845. – С.VII.

³ ЦДАЛ України, ф.309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м.Львів), оп.1, спр.2336, арк.1.

⁴ Там само, арк.11.

⁵ Там само, спр.2244, арк.10.

⁶ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.99, од. зб.34, арк.260.

⁷ Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.70.

“по Малорусски”¹. Пізніше через Мукачево, Сколе, Стрий він приїхав 19 липня до Львова, де пробув десять днів (до 29 липня)². “Городъ Лембергъ (офіційна назва міста. – *І.Р.*) не можетъ не понравиться”, – ділився враженнями науковець, усупереч домінуванню польської мови в місті, простолюди із навколишніх сіл розмовляє “по южно-Русски”³. Тут він ближче познайомився з І.Вагилевичем, Я.Головацьким, Д.Зубрицьким та Й.Левицьким. Із радістю констатував, що галичани із захопленням читають твори Г.Квітки-Основ’яненка, однак мав застереження щодо правопису галицьких книг (“ну ужь правописаніе...”)⁴.

Розповіді І.Срезневського про слов’ян, наддніпрянських письменників і вчених зміцнювали відчуття єдності русько-українського простору, прагнення прислужитися рідному народу⁵. З нагоди приємної зустрічі Я.Головацький присвятив І.Срезневському в липні 1842 р. щирі слова:

Руський з руським повстрічався,
Руський з руським повітався...
Хоч з далекою Україною,
Хоч з далекою родиною –
Вже один другому брат!
Ізв’яжімся, рідні діти, –
Час вже нам відмолодіти!
Свою пісню заспіваймо,
Своєю силою добуваймо –
Та все піде влад!⁶

У поезії Я.Головацького домінує мотив єдності великого українського народу, соборницькі настрої, що з таким оптимізмом і ясністю, хай навіть і суто декларативною, вперше прозвучали в творчості галицьких письменників⁷. “Срезневский был весьма сердечен и дружелюбен со мною, – згадував пізніше Я.Головацький, – із его разговоров я многому

¹ Путевыя письма Измаила Ивановича Срезневскаго изъ славянскихъ земель. 1839–1842. Съ приложеніемъ карты. – СПб., 1895. – С.317.

² Свѣнцицкій И.С. Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси. – С.158. Однак, за даними І.Свенціцького у книзі “Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в.” (СПб., 1906. – С.71), І.Срезневський був у Львові 19 днів, такої ж думки дотримувався і М.Шалата (*Див.*: Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. – К., 1969. – С.104).

³ Путевыя письма Измаила Ивановича Срезневскаго изъ славянскихъ земель. – С.321.

⁴ Там само. – С.322.

⁵ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47. – С.LV. І.Срезневський написав листа Я.Головацькому ще в 1839 р., в якому повідомляв про своє прагнення наступним літом приїхати до “галицькихъ русинівъ”, ближче познайомитися з краєм (Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. – С.21, 22).

⁶ Головацький Я. [В альбом Ізмаїлу Срезневському] // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.221.

⁷ Петраш О. “Руська трійця”. – С.125, 126.

научился и уяснил себе многие вопросы насчет состояния России, мало-российской словесности и вообще славянского дела”¹.

Інформацію про наукове і літературно-видавниче життя в Галичині І.Срезневський у 1842 р. подав міністру народної освіти Росії. Щодо літературної діяльності “южных русов” учений зробив висновок – “состояние её жалко”, насамперед через відсутність засобів для реалізації письменниками своїх ідей. Серед книжок “на наречии южнорусском”, що вийшли в Австрії останнім часом, було звернуто увагу на фольклорну збірку Вацлава з Олеська (Львів, 1833 р.), граматику “руської” мови в Галичині Й.Левицького (Перемишль, 1834 р.), “Руське весілля” Й.Лозинського (Перемишль, 1835 р.), “Русалку Дністровую” (Будапешт, 1837 р.), “Pieśni ludu ruskiego w Galicyi” Ж.Паулі (Львів, 1839–1840 рр.), “Галицькі приповідки і загадки” Г.Ількевича (Відень, 1841 р.)². І.Срезневський звернув увагу на недоступність руських книг у Галичині, наприклад, видану нещодавно в Угорщині “Русалку Дністровую” знайти не легше, ніж рукопис X ст.

І.Срезневський дав коротку і влучну характеристику кожній з названих праць. Зокрема, про збірку “Пісні польські і руські люду галицького” Вацлава з Олеська писав, що вона досить багата за змістом, однак видана “без большого умения и часто без критики”. Щодо граматики Й.Левицького висловився лаконічно: хоча в ній перемішано “с наречием южноруским и книжное великорусское, и книжное западнорусское”, все ж книжка краща, ніж у О.Павловського і М.Лучкая. “Руське весілля” Й.Лозинського вважав цікавою книжкою, що була написана “по-южно-руски” і надрукована польсько-латинськими буквами, пропозиція введення латинки для “руського” письма викликала критику серед галичан. Короткий аналіз змісту “Русалки Дністрової” містив високу оцінку видання – “первый отголосок желания литераторов галицких трудиться сообща, первое собрание их трудов”. Більш критично І.Срезневський висловився про фольклорну збірку “Пісні люду руського в Галичині” Ж.Паулі, що містила, поряд з оригінальним, цікавим, багато вже відомого народнопісенного матеріалу. За змістом “Галицькі приповідки і загадки” в розумінні І.Срезневського була збірка чудова (“собрание превосходное”), але, на жаль, матеріал розміщений в алфавітному порядку”³.

Поїздка до Галичини мала вплив на подальшу наукову діяльність І.Срезневського. Після вивчення мови галичан та їх культурно-історич-

¹ Головацький Я. Пережитое и перестраданное // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.270.

² “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С.200, 201, 202.

³ Там само.

ної спадщини він у статті “Галицкое наречие”, яка залишилася невиданою, переконував, що мова галичан і наддніпрянських “малоросів” – однорідна, не є діалектом російської. У “Записках”, які вів І.Срезневський, збереглося кілька ескізів одягу гуцулів, таблиця територіального розселення етнічних груп у Галичині (лемків, бойків, гуцулів). Порівнюючи етнографічний матеріал Галичини й Харківської губернії, вчений довів, що в одязі та побуті населення цих місцевостей було багато спільного¹.

Листування І.Срезневського з Я.Головацьким та І.Вагилевичем продовжувалося декілька років (до 1845 р.)². Галицькі діячі одержували, крім його власних видань, літературні й наукові твори з Наддніпрящини, водночас інформували про свої творчі здобутки. Перший лист до Я.Головацького І.Срезневський написав ще до поїздки в Галичину, не пізніше 1841 р. Повідомивши про бажання краще пізнати мову і звичаї галицьких русинів, автор просив свого галицького адресата про сприяння, зокрема поради, з ким “поговорити о народу, ёго мови и звичаяхъ”³. І.Вагилевич передав улітку 1844 р. І.Срезневському етнографічні замітки, ділився враженнями про свою граматику “руської” мови, літературну працю⁴. У листі до Я.Головацького 1 липня 1844 р. він писав, що харківський учений звернувся до нього з проханням надіслати “де які лише маеш записки кстаті жизні народу южноруського”⁵. Вагилевичевий лист до І.Срезневського від 2 (14) травня 1845 р. містив прохання передати “южноруські” твори (П.Гулака-Артемовського, П.Куліша та ін.), обіцянку вислати кілька примірників граматики І.Вагилевича⁶.

Я.Головацький висловлював вдячність 27 липня (8 серпня) 1844 р. І.Срезневському, що проявляв інтерес до Галичини після знайомства з краєм, “за ласкаво прислані книжки”: поетичні збірки М.Костомарова “Українські балади” (Харків, 1839) та А.Метлинського “Думки й пісні та ще дещо” (Харків, 1839), збірник І.Срезневського “Запорожская старина” (Харків, 1833–1838), п’єсу І.Котляревського “Наталка Полтавка”, опубліковану в “Украинском сборнике” (Харків, 1838). Водночас він зауважив: “Дисертації Костомарова, о котрій мені пишете, я не дістав”. У відповідь Я.Головацький вислав опубліковані Г.Ількевичем у Відні 1841 р. галицькі приповідки і з боєм додав, що “із новин літературних від нас небагато сподівайтесь. ...Нові книжки ... і на пальцях нема що

¹ Крюков А.В. І.Срезневський і Галичина // Український історичний журнал. – 1971. – №5. – С.99.

² Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.73.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.36, од. зб.344, арк.1 зв.

⁴ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47. – С.LVI.

⁵ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. – С.126; Вагилевич І. До Я.Ф.Головацького (1844) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.209.

⁶ Свѣнцицкій И.С. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. – С.184, 185.

лічити”¹. Дисертацію М.Костомарова І.Срезневський надіслав Я.Головацькому іншим разом, у недатованому листі просив вибачення за затримку з відповіддю (“ни лѣннѣвъ, ни забыль, а частію дѣла много, частію переписка была дорога”). Майже весь лист (чотири сторінки тексту) займають народні приказки, переписані власноруч І.Срезневським².

На початку 1842 р. І.Срезневський мав зустріч у Відні з братом Якова Головацького Іваном, який цікавився народознавчою діяльністю. Невдовзі між ними почався обмін інформацією з народознавства, книжковими виданнями. Іван Головацький надіслав І.Срезневському в травні 1846 р. альманах “Вѣнок (далі – “Вінок”) русинам на обжинки” (ч.І), який видав разом із своїм братом. Він висловив щире вдячність за поради, що “глубоко вкопались въ душу и неодступными, незабутными товаришами и руководителями остануть въ моѣмъ стремленію; они бо возбудили мою дѣятельность, они одушевили идею Словянства”³. Завдяки І.Срезневському, який надіслав “Марусю” Г.Квітки-Основ’яненка, та, мабуть, під його впливом Я.Головацький вирішив опублікувати в Галичині повість наддніпрянського письменника. Однак переписаний ним і поданий до львівської цензури текст повісті довго був на розгляді у В.Левицького, що заборонив публікацію в 1844 р. Остаточо твір Г.Квітки-Основ’яненка вийшов у Львові зусиллями І.Борисикевича в 1849 р.⁴

Вплив російських письменників і вчених на Галичину. У 1830-х – середині 40-х рр. у Галичині поширювалися твори російської літератури, що викликали зацікавленість серед місцевої інтелігенції. Б.Дідицький пізніше згадував, що в 1853 р. отримав від Я.Головацького зошити віршів, переписані власноруч ним, І.Вагилевичем і М.Шашкевичем ще в 30-х рр. з московських і петербурзьких видань. Поезії побачили світ в опублікованій у Львові 1854 р. книзі “Русская антологія”⁵. Я.Головацький писав у спогадах, що в середині 1830-х рр. придбав у Львові твори відомих російських письменників і вчених – Г.Державіна в польському перекладі (“Лира” – “за невозможностью получить в подлиннике”), пое-

¹ Головацький Я. До І.Срезневського (1844) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.312, 313.

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.3782, арк.1, 2 зв.

³ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – С.LVI, LVII.

⁴ Там само. – С.LXIX.

⁵ Своежизьевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. – Ч.І: Где-що до історії саморозвитія языка и азбуки Галицкой Русі. – Львовъ, 1906. – С.46, 47.

ми О.Пушкіна, “Историю России” І.Кайданова, замовив етнографічну працю І.Кулжинського “Малорусская деревня” тощо¹.

Я.Головацький познайомився під час навчання у Львівському університеті з кількома одами Г.Державіна – російського поета, представника класицизму останньої третини XVIII – початку XIX ст., перекладеними на польську мову. Ода “Богъ” стала доступною галицьким читачам зусиллями Д.Зубрицького в польському і німецькому перекладах 1830 і 1846 рр. Окремі строфи поезії Г.Державіна, вважав філолог І.Свенціцький, перегукувалися в творчості галицько-руських письменників (Й.Левицького “Стихъ во честь М.Левицкаго”, “Стихъ во честь В.Поповича” (1837–1838 рр.), С.Лисинецького “Воззрѣніе страшилища” (1838 р.) та ін.)². Однак мовний суржик робив ці твори малопривабливими, далекими від народнорозмовної мови, що добре видно, приміром, із вище названої поеми С.Лисинецького – однієї з найкращих того часу, в якій автор так описує повінь на Дунаї:

Ах, для Бога! Кто ж бы ся не содрогал,
Да тут с ужасом все пропадает,
И кто ж, уважаючи то, не дрожал,
Аще видит, як все исчезает³.

Мотто праць О.Пушкіна та І.Богдановича містилися в збірці поезій Р.Моха “Мотиль”, виданій у Львові 1841 р. Із російських прозаїків у перекладі братів Якова і Петра Головацьких побачили світ дві казки В.Даля в другій частині альманаху “Вінок русинам на обжинки” 1847 р., “Тарас Бульба” М.Гоголя в 1850 р. Інтерес до російської художньої літератури посилювався в 50-х рр., коли в Галичині, за підрахунками І.Свенціцького, були надруковані твори півтора десятка авторів (О.Хом’якова, К.Батюшкова, К.Рилєєва, В.Жуковського та ін.). Однак за популярністю в освічених колах суспільства творчість російських письменників поступалася новій українській літературі з Наддніпрянщини, що була написана мовою більш близькою і зрозумілою для галичан⁴. У Галичину проникали також дослідження російських учених М.Погодіна,

¹ Головацький Я. Пережитое и перестраданное // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.230, 231.

² Свѣнцицькій І.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.101, 102.

³ *Цит. за:* Грицак Я. Нарис історії України. – С.49. “Ни одинъ Малороссіянинъ не назоветъ этого языка своимъ, – писав М.Максимович про поему С.Лисинецького, – да это и не Великорускій и не Бѣлорускій языкъ”, а “искусственное Словенорусское словосочинение...”. У збірнику-альманасі “Кіевлянинъ” (К., 1841) наддніпрянський вчений піддав критиці макаронічну мову вірша Й.Лозинського на честь митрополита М.Левицького, опублікованого в 1838 р.: “Пріятным чувствомъ упоенный, / Вхожу въ отечественный градъ: / Се, холмъ я вижу возвышенный, / Где церковь – мать Рускихъ чадъ. [...]” (Максимович М. О стихотвореніяхъ Червонорускихъ. – С.125, 140).

⁴ Свѣнцицькій І.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.102, 103, 105.

М.Карамзіна, О.Шишкова, О.Востокова, М.Греча, С.Шевирьова та деяких інших, що посилювало інтерес галицьких діячів, у тому числі “Руської трійці”, до народознавчої діяльності. Наукові здобутки російських істориків, мовознавців, етнографів були відомі небагатьом: із старшого покоління – М.Гриневецькому, І.Лаврівському, І.Могильницькому, Д.Зубрицькому та ін., а з молодшого – І.Вагилевичу, Я.Головацькому¹. Інформація про розвиток літератури й науки, культурного життя в Росії висвітлювалася на сторінках львівських польськомовних часописів “Rozmaitości”, “Czasopismo zakładu Ossolińskiego”².

Особливий вплив на інтелектуальне життя Галичини мало знайомство з російським істориком, публіцистом, професором Московського університету М.Погодіним. Він був прихильником слов’янофільської концепції, виступав за активну участь Росії в житті слов’янських народів з метою їх звільнення з-під західних впливів. Уперше М.Погодін побував у Галичині в 1835 р., повертаючись із Праги до Москви³. Деякий час він листувався з І.Вагилевичем і Я.Головацьким⁴. У листі від 27 травня (8 червня) 1836 р. М.Погодін просив І.Вагилевича надсилати відомості про культурне життя краю, інформував про здобутки учених і письменників О.Бодянського, О.Востокова, І.Крилова, О.Пушкіна, М.Гоголя та ін. (“Продолжайте сообщать мнѣ извѣстія о ваших новостяхъ”, зокрема про видання, що “для Васъ нужны”)⁵. Невдовзі, десь через півроку, від нього з Москви надійшли цінні книжки в Галичину, на кілька адрес. Особисто для І.Вагилевича М.Погодін вислав такі твори: свою “Историю русскую”, “Историю Малой России” Д.Бантиса-Каменського, “Малороссийские повести” Г.Квітки-Основ’яненка, історичну повість М.Карамзіна “Марфа Посадница, или Покорение Новгорода” та ін. Учений висловив у жовтні 1836 р. підтримку творчості “дорогихъ нашихъ единоплеменниковъ” у Галичині, обіцяв надсилати нові книги⁶.

М.Погодін прихильно зустрів звістку про роботу І.Вагилевича над словником “руської” мови і граматиною, збіркою народних пісень, від імені Російської академії наук обіцяв надати фінансову допомогу. У Погодінському листі до І.Вагилевича від 5 червня 1837 р. містилося про-

¹ Там само. – С.104, 108.

² Там само. – С.104.

³ Там само. – С.51.

⁴ 11 листів І.Вагилевича до М.Погодіна було вміщено в книзі “Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861)” (М., 1879. – 750 с.). Перший лист написано в серпні 1836 р., останній – у липні 1846 р. Водночас публікувалися два листи до М.Погодіна Я.Головацького (1841, 1853 рр.).

⁵ Возняк М. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. – Львів, 1935. – Ч.ІІ. – С.306; Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. – С.153.

⁶ Возняк М. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича. – С.307.

ханья більш детально інформувати про народознавчі дослідження з метою “назначить Вамъ большія деньги для скорѣйшаго окончанія Вашихъ ученыхъ предприятий”¹. М.Погодін більше трьох років переписувався з І.Вагилевичем з приводу підготовки ним “русько-галицького” словника, що так і не побачив світ. Можливо, це пояснювалося тим, що матеріали збиралися для “южнорусскаго словаря” взагалі, для чого явно бракувало відповідної підготовки, джерел і часу². І.Вагилевич порушував у листах питання народної мови, правопису, друкування руських книг та “азбучної війни” в Галичині. У серпні 1836 р. він повідомляв російського вченого про те, що готує до друку свої переспіви “Слова о полку Ігоревім” і “Короледвірського рукопису”, а М.Шашкевич незабаром видасть альманах “Русалка Дністровая”. У листі говорилося: “Книги сі, когда лиш изійдуть, ... постараюсь Вам їх прислати”³.

Як бачимо, у своєму листуванні М.Погодін не конкретизував ідейних переконань, виявляв інтерес насамперед до наукової співпраці. Історик не тільки не заперечував, а навіть всіляко заохочував розвиток на місцевому рівні мовно-культурної багатоманітності, розгортання народознавчих досліджень через надання матеріальної допомоги галицьким літераторам і вченим, надсилання літератури з Росії. Інтерес до Галичини пояснювався прихильністю М.Погодіна до ідей панславізму, потребою включення місцевих джерел у загальноруську історію. Про це, зокрема, говорилося у доповідних записках, підготовлених для міністра народної освіти Росії С.Уварова 1839 і 1842 рр., в основу яких було покладено результати власних спостережень, а також матеріали листування з галицькими діячами⁴.

Починаючи з 1841 р., М.Погодін видавав науково-літературний журнал “Москвитянинъ” (виходив до 1854 р.), в якому слов’янська тематика зайняла чільне місце. Російський читач мав змогу отримувати інформацію про “національне відродження” слов’ян, особливості інтелектуального життя в Галичині. На сторінках журналу з симпатією писалося про твори нової української літератури Г.Квітки-Основ’яненка, І.Бецького, П.Куліша та ін. У М.Погодіна були багатолітні стосунки з М.Максимовичем (від 1832 р., коли між ними почалося листування, до смерті останнього в 1873 р.) та О.Бодянським⁵. Він листувався з

¹ Там само. – С.308, 309.

² Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.54, 55.

³ Вагилевич І. До М.П.Погодіна (1836) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.193.

⁴ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті. – Львів, 2003. – С.36.

⁵ Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.66; Письма М.П.Погодина къ М.А.Максимовичу. Съ поясненіями С.И.Пономарева // Сборникъ

П.Кулішем у 1840-х – на початку 50-х рр.¹. М.Погодін намагався залучити до співпраці в журналі галицьких діячів. На його запрошення Я.Головацький надіслав до журналу статтю “Великая Хорватія, или Галицко-Карпатская Русь”, надруковану в 1841 р. (№11, 12)². На початку статті автор пояснив, як необхідно читати: “по южно-русскому выговору”, за правописом М.Максимовича³. Показово, що Я.Головацький провів паралель між опришківством у Карпатах і гайдамацьким рухом на Правобережжі. На завершення була вміщена примітка редакції з подякою автору за відомості “о нашихъ соотечественникахъ, родныхъ братьяхъ, которые называютъ себя Русскими, исповѣдуютъ Русскую вѣру и говорятъ Русскимъ языкомъ – подъ державою Австріи”⁴.

Для друку в “Москвитянині” передав також ряд своїх праць І.Вагилевич. Це були, як довідуємося з Вагилевичого листа до М.Погодіна від 27 травня (9 червня) 1843 р., історично-етнографічні статті, передані під час перебування І.Срезневського у Львові⁵. Восени 1843 р. І.Вагилевич надіслав російському вченому для друку свій збірник колядок із передмовою⁶. В останньому листі І.Вагилевича до М.Погодіна у липні 1846 р. містилося прохання дати рекомендацію на посаду професора словесності у Варшаві або Петербурзі. Ідейна еволюція І.Вагилевича і перехід на полонофільські позиції в 1848 р. призвели до розриву контактів з М.Погодіним, що мали, як видно з листування, антипольську спрямованість⁷. М.Погодін публікував уривки листів своїх галицьких кореспондентів і їх наукових досліджень у московських виданнях (“Москвитянині”, “Московский наблюдатель” та ін.), що сприяло ознайомленню російської громадськості з Галичиною. Інформація про інтелектуальне життя в Росії, отримана від М.Погодіна, друкувалася на сторінках львівського польськомовного часопису “Rozmaitości”⁸. Галицькі дія-

отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. – СПб., 1883. – Т.31. – №2. – С.1, 3, 136. С.Пономарьов писав, що М.Погодін постійно турбувався про сім'ю М.Максимовича: “Не разъ поручалъ мнѣ освѣдомляться о положеніи его, заботился объ его интересахъ” (див.: Письма М.П.Погодина къ М.А.Максимовичу / Съ поясненіями С.И.Пономарева. – СПб., 1882. – С.138. (143 с.).

¹ Савченко Ф.Я. Листи П.Куліша до М.Погодіна (1842–1851) // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1929. – Т.XXII, част.І: П.О.Куліш (Матеріяли і розвідки). – С.1–5.

² Саламаха Н. Михайло Погодін як редактор журналу “Москвитянин” // Галичина. – 2003. – №9. – С.166, 167.

³ Великая Хорватія, или Галицко-Карпатская Русь // Москвитянині. – М., 1841. – №11. – С.213.

⁴ Там само. – №12. – С.462, 467.

⁵ Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). Съ предисловіемъ и примѣчаніями Н.Попова. – М., 1879. – С.641, 642.

⁶ Там само. – С.650.

⁷ Там само. – С.651.

⁸ Wyimek z listu, pisanego z Moskwy ... 8 czerwca b. r. // Rozmaitości. – Lwów, 1836. – №38. – 17 września. – S.305; Wyimek z listu... z Moskwy ... 21 lutego r. 1837 // Ibid. – 1837. – №28. –

чі у листах з М.Погодіним шукали своєї спорідненості з іншими слов’янськими народами, мали на меті довести окремішність галицьких русинів від поляків¹.

Найбільш тісні стосунки М.Погодін налагодив з галицьким істориком, прихильником русофільських поглядів Д.Зубрицьким. Між ними почалося листування, що тривало понад 20 років (з 1839 до 1861 рр.)². Уже в першому листі до М.Погодіна 8 (20) серпня 1839 р. Д.Зубрицький просив зусиллями московського Історичного товариства надрукувати в Росії свою польськокомовну статтю з історії Галичини. Вона мала вплинути, за його словами, на співвітчизників у краї та сусідніх губерніях, “доказуя имъ, какая плачевная судьба русскаго народа подъ польскимъ правленіемъ”³. У 1841 р. галицький історик погодився бути львівським кореспондентом журналу М.Погодіна, правда, з умовою надсилати матеріали 4–6 разів на рік, бо “больше не нашлось бы что писать”. Водночас у листі від 26 лютого (10 березня) 1841 р. Д.Зубрицький інформував свого московського колегу про малочисельність руських літераторів у Галичині (“у насъ немного трудящихся литературою”). На його думку, невисокий рівень письменства пояснювався протидією австрійської цензури та важким економічним становищем духовенства, що було єдиною освіченою верствою галицько-руського населення⁴.

М.Погодін особисто познайомився з Д.Зубрицьким, якого знав до того тільки з наукового листування, в 1842 р. у Львові⁵. Про наукову ціль епістолярних зв’язків свідчать слова Д.Зубрицького, який 7 (19) червня 1856 р. листовно подякував М.Погодіну за підтримку “Галичкорусской Погодинской колонії”: “Онъ бросилъ между насъ нѣсколько сочиненій и всѣ читавшіе ихъ возпылали любовію къ народности, къ Русскому слову”⁶. Д.Зубрицький на замовлення М.Погодіна купував у Львові книжки, стародруки (про це, зокрема, московський професор просив ще в 1839 р.)⁷, у відповідь отримував літературу з Ро-

15 lipca. – S.223; Z listu p.Pogodina, pisanego z Moskwy do Lwowa // Ibid. – №41. – 14 października. – S.327.

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.35.

² У книзі “Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861)” (М., 1879) опубліковано 28 листів Д.Зубрицького до М.Погодіна, починаючи з серпня 1839 р. Останній лист Д.Зубрицького датовано 19 січня 1861 р.

³ Тершаковець М. Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. // Українсько-руський архив. Видає історично-філософська секція НТШ. – Львів, 1907. – Т.ІІІ. – С.131. Свій перший лист до М.Погодіна Д.Зубрицький почав з вибачення за “смѣлость, что я, совсѣмъ незнаемое лицо, дерзаю отягощать Васъ своею перепискою”. Див.: Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). – С.545.

⁴ Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). – С.553.

⁵ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.37.

⁶ ЦДАЛ України, ф. 309, оп.1, спр.2340, арк.19.

⁷ Там само, спр.2337, арк.4.

сії. Спілкування з М.Погодіним сприяло більш глибокому ознайомленню Д.Зубрицького з науковим і літературним світом Росії, що викликав у нього великі симпатії.

Д.Зубрицький як перший фаховий дослідник історії Галичини вважав рідний край невід'ємною частиною єдиного панрусського простору. У листі до М.Максимовича в жовтні 1843 р. він прямо писав: “Я думаю, что когда-либо послѣдуетъ соединеніе всѣхъ вѣтвей русскаго народа, но это моя частная мечта”¹. Галичанин обіцяв надіслати до “Кіевлянина” цікавий матеріал, але “на польскомъ языкѣ, ибо у меня хотя русское сердце и рус[ская] душа, но языкъ по обыкновенію и привычкѣ польскій или нѣмецкій”². При цьому слово “русский” не ототожнювалося з етнічними межами тільки російського народу, вчений визнавав існування окремого малоруського масиву. Про це, зокрема, довідуємося з листа до М.Погодіна 3 червня 1844 р., в якому Д.Зубрицький закликав тих, хто працює над вивченням “Русскаго слова, ... непременно ознакомится съ нашимъ Малорусскимъ 13-ти миліонами единоплеменныхъ душъ употребляемымъ языкомъ”³. Д.Зубрицький виступав за поетапне наближення, а в перспективі – перехід “галицько-русського діалекту”, простонародної мови, що мала сприяти актуалізації знань про минуле тільки на перших порах, до літературної російської мови⁴.

Питання про вплив М.Погодіна на формування русофільської течії в Галичині до цього часу є одним із дискусійних. Творцем та ідеологом галицького русофільства на його початковому етапі прийнято вважати Д.Зубрицького, що перейняв об'єднавчі ідеї безпосередньо від М.Погодіна і став їх активним популяризатором у Галичині. Однак трактування, що метою Погодінської діяльності від самого початку було доказати галицьким русинам, нібито вони “справжні москалі”, великоруси, грішить однобокiстю. Галицьке русофільство виникло не стільки в результаті зовнішніх впливів, як було продуктом місцевих процесів у тогочасному українському суспільстві⁵. До появи відомої праці “Записки о древнемъ русскомъ языкѣ” 1856 р. М.Погодін відкрито не виступав з думкою про великоруський характер давньої, Київської Русі⁶. Навряд чи

¹ Характерно, що в чорновику листа Д.Зубрицький спочатку написав “мнѣніе” (думка), а потім це слово закреслив і написав “мечта” (мрія).

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.2 (Народний дім), од. зб.506/2, арк.10.

³ Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). – С.570.

⁴ Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.285.

⁵ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.238.

⁶ Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.66.

він міг мати визначальний вплив на формування русофільських переконань Д.Зубрицького, якому на момент особистого знайомства виповнилося 64 роки, а листування між ними почалося на три роки раніше. Очевидно, на схилі віку галицький історик мав сформовані ідейні погляди.

Д.Зубрицький зацікавився російською культурою та історією значно раніше, вивчив (хоч і недосконало, що неодноразово визнавав сам) російську мову¹. В особі московського історика Д.Зубрицький знайшов ідейно близьку людину і лише зміцнив свої переконання у процесі подальшого знайомства². Суспільно-політичні погляди Д.Зубрицького, хоч і дуже споріднені з Погодінськими, виробилися зовсім “незалежно від впливу Погодіна”, – писала дослідниця Є.Тишинська³. Консерватизм поглядів Д.Зубрицького добре видно з оцінки польського повстання 1830–1831 рр. у листі до М.Погодіна від 16 (28) квітня 1846 р. “...Хлѣбопашець никогда не участвуетъ добровольно въ революціяхъ, – писав він, – это дѣло городскихъ тунеядцевъ и площадныхъ бродягъ. Радостно для насъ, Галицкихъ Руссовъ, что зъ нашего народа никто не запутался въ заговоръ”⁴. Д.Зубрицький, як відомо, мав наукові стосунки з дослідниками українського народознавства М.Максимовичем, І.Срезневським, О.Бодяньським. Галичани мали можливість через знайомство з російськими письменниками і вченими отримувати інформацію про український рух на Наддніпрянщині, за словами І.Свенціцького, “глубже изучить и украинское умственное движение...”⁵.

“Руська трійця” і кирило-мефодіївці. Галицькі діячі на початку 1840-х рр. цікавилися творчістю майбутніх учасників Кирило-Мефодіївського товариства в Києві. Так, Я.Головацький уже в 1843 р. мав у своєму розпорядженні отримані від І.Срезневського збірки “Вітка” та “Українські балади” М.Костомарова, про що довідуємося з листування з галицьким діячем чеха К.Запа⁶. Водночас М.Костомаров того ж року ознайомився з “Русалкою Дністровою” і дав їй схвальну оцінку, а серед його паперів десь у 1845 р. з’явився вірш однодумця “Руської трійці” М.Устияновича “Наддністрянка”⁷. Наддністрянка – опоетизований образ Галичини. Показово, що у вірші говорилося про те, як “Шумів колись-то

¹ Тершаковець М. Галицько-руське літературне відроджене. – С.127.

² Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). – Львів, 2000. – С.131, 132.

³ Тишинська Е. Погодін і Зубрицький // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т.СХ, кн.IV. – С.119.

⁴ Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). – С.580.

⁵ Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – С.108.

⁶ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. – С.76, 99.

⁷ Стеблій Ф. Яків Головацький – діяч українського національного відродження. – Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Броди – Вінніпег, 1996. – Вип.1–2. – С.230; його ж. Сподвижник Маркіяна Шашкевича: Яків Головацький – діяч українського національного відродження. – Львів, 2004. – С.21.

Дністер-Славотиця, Славою наші гриміли гори...”, причому Славотиця, Славута – давня назва ріки Дніпро, засвідчена у “Слові о полку Ігоревім”, народних піснях. Після згадки про славне історичне минуле рідного народу в першодруку було вміщено примітку: “Славотиця, Словотиця – є назвище друге ріки “Дніпра”, взяте із “Слова о полку Ігоря” (зрівн. польське *ślawetny*). Півець тут бере его в значеню “со славою текущий” і придає го Дністрові”¹. Поезія в алегоричній формі висловлювала прагнення побачити русько-український простір частиною сім’ї вільних слов’янських народів:

Дитино красна, голубко тихенька,
Котору мати в нещасній годині
На світ родила! Промов, що-с живенька!
Промов до світа і к милій родині!
Глянь оченьками на твої сестриці:
Кожна ся власнов пісеньков радує!².

Наявність цього вірша як додатку до рукопису “Книги буття українського народу” М.Костомарова – програмного документу кирило-мефодіївців – є свідченням ідейного зв’язку між діячами по обидва боки Збруча³. М.Возняк зауважив, що прагнення М.Устияновича “побачити свою батьківщину славною в крузі щасливих славянських народів злилося з таким же гарячим бажанням” кирило-мефодіївців⁴. Вірш “Наддністрянка”, написаний в 1836 р. і вперше надрукований у другій частині “Вінка русинам на обжинки” (Відень, 1847), Я.Головацький надіслав О.Бодянському разом із деякими поезіями М.Шашкевича і текстами народних пісень наприкінці 1843 р., про нього знав М.Максимович⁵.

Цілком імовірно, що вже 1840 р. діячі “Руської трійці”, принаймні І.Вагилевич і Я.Головацький, ознайомилися з ранніми оповіданнями П.Куліша, опублікованими в альманасі “Києвлянин” 1840 р., бо, як відомо, три примірники альманаху видавець М.Максимович надіслав Д.Зубрицькому, зазначивши в листі до нього у квітні 1840 р., що два з них призначалися І.Вагилевичеві та Я.Головацькому. Можна також сміливо говорити, що “уривок з казки” “Циган” читав М.Шашкевич у Гребінчиному альманасі “Ластівка”, який мав у своєму користуванні, захоплювався ним і надіслав далекому родичеві й приятелю М.Коз-

¹ Устиянович М. Наддністрянка // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.302, 598.

² Устиянович М. Поезії / Упоряд., вступна стаття та приміт. М.Шалати. – К., 1987. – С.49, 219, 220.

³ Стеблій Ф. Кирило-Мефодіївське братство і Галичина. – С.299, 300.

⁴ Возняк М. Кирило-Методіївське Братство. – Львів, 1921. – С.128.

⁵ Стеблій Ф. Кирило-Мефодіївське братство і Галичина. – С.299.

ловському в 1842 р.¹. На початку 1840-х років той-таки уривок повернув увагу і Я.Головацького, котрий навіть переписав собі його текст².

Про творчість П.Куліша згадав у своєму історико-літературному нарисі “Замітки о руській літературі”, опублікованому в часопису “Дневник руський” 1848 р. (Ч.5, 6, 8), І.Вагилевич, який, однак, не мав докладних відомостей про наддніпрянського письменника. П.Куліша згадано в кінці статті серед тих маловідомих на сьогодні літераторів (О.Шпигоцький, В.Забіла³ та ін.), про яких “зовсім нічого не вмію повісти”⁴. Ймовірно, автор нарису забув про Кулішеві російськомовні оповідання, розміщені в першій книжці “Киевлянина”, яку Д.Зубрицький мав передати І.Вагилевичу ще 1840 р. Ім’я П.Куліша в літературному світі до середини 1850-х рр. – виходу в світ “Записок о Южной Руси” і роману “Чорна рада” – не було загальновідомим⁵. Поему П.Куліша “Україна”, видану в Києві 1843 р., Іван Головацький надіслав своєму братові Якову, про що інформував у листі 26 березня 1856 р. (“Украина отъ Кулиша. Думы”)⁶.

Ось і все, що відомо про обізнаність діячів “Руської трійці” з творами П.Куліша до особистого знайомства з ним Я.Головацького 1858 р. Очевидно, П.Куліш не мав якогось помітного впливу на формування світогляду “Трійці” як літературного угруповання 1830-х – початку 1840-х рр.⁷. З іншого боку, не пізніше 1841 р. П.Куліш мав уявлення про творчість “Трійці”, ознайомився з “Русалкою Дністровою”, але не пощастило точно встановити, коли він читав альманах. “Русалка” прямо або принаймні опосередковано (через детальний розгляд її у статті М.Максимовича на сторінках “Киевлянина” 1841 р.) сприяла формуванню у молодого Куліша патріотичних переконань, романтичних поглядів⁸.

“Трійця” і Т.Шевченко. Зацікавленість вітчизняних істориків викликала питання, чи були знайомі діячі “Руської трійці” з Шевченковим “Кобзарем” видання 1840 року? На думку Омеляна Огоновського,

¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції ХІХ століття. – Львів, 1994. – С.3.

² Рукописна копія зберігається у відділі рукописів ЛННБ ім. В.Стефаніка (див.: ф.36, од. зб.767, арк.5–8).

³ У статті І.Вагилевич неправильно називає ініціали письменників: замість Опанаса Шпигоцького і Віктора Забіли відповідно – А.Шпигоцький, А.Забіла).

⁴ Вагилевич І. Zamitki o ruskoj literaturi // Dzewnyk ruskij. – 1848. – Cz.9. – 13 (25) żołtnia. – S.38.

⁵ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. – С.4.

⁶ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / Видав К.Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т.VIII. – С.265.

⁷ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. – С.4, 5.

⁸ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця” // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Вип.1–2. – С.322, 323.

К.Студинського та деяких інших відомих науковців, лідер “Трійці” М.Шашкевич бачив перше видання “Кобзаря” і з радістю прочитав вісім поезій, вміщених у ньому¹. К.Студинський, приміром, стверджував, що окремі рядки Шашкевичевої поезії перегукувалися з першими творами Т.Шевченка². Однак М.Возняк на основі глибокого опрацювання першоджерел зробив протилежний висновок. У не опублікованій досі статті “Перший етап зацікавлення Шевченком у Наддністрянщині” (1940 р.) він писав: “З думкою про вплив Шевченкового “Кобзаря” з 1840 р. на поетичну творчість Маркіяна Шашкевича не можу погодитися”. На його погляд, М.Шашкевич не мав у руках “Кобзаря” 1840 р., “з поезій Шевченка було йому відоме тільки те, що приніс Гребінчин альманах “Ластівка” з 1841 р.”³. У “Ластівці” були надруковані поезії Т.Шевченка:

¹ Огоновській О. Маркіянъ Шашкевичъ. Про его житє и письма. – Львів, 1886. – С.34; Студинський К. Коли вперше проявив ся вплив “Кобзаря” Т.Шевченка, вид. в р. 1840, на руске письменство в Галичині? // Руслан. – 1897. – Ч.51–53 *та ін.*

² К.Студинський бачив схожі сюжети у вірші Т.Шевченка “До Основ’яненка” (1839 р.), вміщеного у першому виданні “Кобзаря”, та поезії М.Шашкевича “Побратимові, посилаючи йому пісні українські”, присвяченій послідовнику “Руської трійці” М.Устияновичу. Кобзар тужив за козацькими часами і Гетьманщиною, сподівався на те, що козацька

Слава не поляже,

Не поляже, а розкаже,	Наша дума, наша пісня
Що діялось в світі,	Не вмере, не загине...
Чия правда, чия кривда	От де, люде, наша слава,
І чий ми діти.	Слава України!

(Див.: Шевченко Т. Кобзар. – К., 1994. – С.55, 56).

Отже, Т.Шевченко приділяв велику увагу українській народній пісні, що має розносити славу про Україну по всьому світові. Ця теза, вважав К.Студинський, прослідковується у Шашкевичевій поезії “Побратимові...” (1840–1842 рр.), коли мова йде про пісню, яка

...буде літати

І буде співати

І о руській славі

Скрізь світу казати! (Див.: Шашкевич М. Веснівка: Лірика. – Львів, 1987. – С.104).

У цій же поезії М.Шашкевича є слова, що перегукуються, на думку К.Студинського, з ще одним віршем із першого видання “Кобзаря” – “Перебендя” (1839 р.). Читаємо у М.Шашкевича про те, як руська (українська) пісня “луну розпустить ген-ген долинами, І гомоном шибне ген-ген дубровами”, а далі “при Чорнім морі Себе заквітчає, В степах на просторі Весело заграє”, занесеться у води Дніпра і Дністра і врешті-решт “Під небо до сонця Ген-ген полетить, Під небом, край сонця Сонечком повисне (Див.: Шашкевич М. Веснівка: Лірика. – С.104).

Вислів лідера “Трійці” нагадав К.Студинському “Перебендю” (кобзаря. – І.Р.), про якого Т.Шевченко писав: “Старий заховавсь В степу на могилі, щоб ніхто не бачив, Щоб вітер по полю слова розмахав”, а думка

край світа на хмарі гуля.	Де воно ночує, як воно встає;
Орлом сизокрилим літає, ширяє,	Послухає моря, що воно говорить,
Аж небо блакитне широкими б’є;	Спита чорну гору: “Чого ти німа?”
Спочине на сонці, його запитає,	І знову на небо... (Див.: Шевченко Т. Кобзар. – С.47).

Однак твердження К.Студинського про вплив Шевченкового “Кобзаря” з 1840 р. на творчість М.Шашкевича не є достатньо переконливим.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.29 (Возняк М.С.), од. зб.133, арк.1, 2.

“Вітре буйний, вітре буйний!”, “Причинна”, “На вічну пам’ять Котляревському” і першу главу з поеми “Гайдамаки”¹.

Безперечно, інформація про вихід першої Шевченкової книжки дійшла до М.Шашкевича, однак швидше всього з чужих уст. Він міг дізнатися про це з напутнього слова Є.Гребінки до уривка “Гайдамаків”, опублікованого в “Ластівці”². Є.Гребінка, зокрема, порівнював поему “Гайдамаки” за поетичною досконалістю зі смачним кавуном у Спасівку та жаркий день після обіду: “Порадувавъ насъ торикъ Шевченко кобзаремъ, а теперъ зновъ напысавъ поему Гайдамакы. ...Гарна штука, дуже гарна... И иссы и ще хочетця – и чытаешъ и не одырвешся”³. До 1843 р. (року смерті М.Шашкевича) в бібліотеці Оссолінеум у Львові, як і в особистій бібліотеці Я.Головацького, фондами яких користувався М.Шашкевич, першого видання “Кобзаря” 1840 р. не було⁴.

Я.Головацький та І.Вагилевич, імовірно, теж не бачили тоді першого “Кобзаря”. Так, у копіях Шевченкових творів Я.Головацького міститься посилання лише на “Ластівку” та друге видання збірки “Кобзар”, що побачило світ у Санкт-Петербурзі в 1844 р.⁵. І.Вагилевич писав Я.Головацькому 1 липня 1843 р. про намір видати статтю “о южнорусском языке” і просив “дещо в тім помогти”, зокрема, інформувати про видання, яких “не маю (виділено нами. – *І.Р.*), наприклад, книжки: повісті Г.Квітки, стихотворенія Гулака-Артемівського, Т.Шевченка “Кобзар” і “Гайдамаки”, Котляревського “Енеїда” і пр. Добре би було, аби-сь написав і оцінку кожного сочиненія, а я на Тебе ся покличу”⁶. У “Замітках о руській літературі” І.Вагилевича, опублікованих у 1848 р.⁷, Т.Шевченкові присвячено окремий абзац. “Т.Шевченко, знакомитий поет, – писав він, – іздав свої вірші під надписом: “Чигринський Кобзар” (Петерсб[ург], 1840; втор[оє] ізд[аніє] 1844), в котрих повно ревного чутя; межі ними відличаються “Підкова” і “Тарасова ніч”, із іншого взгляду ударяє “Катерина”. Далі говорилося про видання Т.Шевченком поем “Гайдамаки”, “Тризна” і “Гамалія”, в яких видно “великий талант драма-

¹ Ластівка. Сочиненія на Малороссійскомъ языкѣ / Собралъ Е.Гребенка. – СПб., 1841. – 384 с.

² Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – С.111.

³ Ластівка. Сочиненія на Малороссійскомъ языкѣ / Собралъ Е.Гребенка. – С.371.

⁴ Ільницька Л. Кирило Студинський – дослідник зв’язків “Руської трійці” з Наддніпрянщиною в ХІХ ст. // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті. Збірник наукових праць / Упорядкув. і загальна редакція текстів Л.І.Ільницької, відп. ред. М.М.Романюк. – Львів, 2010. – С.198.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.36, од. зб.789, арк.1, 3 зв., 4, 8, 9 зв., 10, 11, 12, 14 зв., 15 зв.

⁶ Вагилевич І. До Я.Ф.Головацького (1843) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.206.

⁷ Стаття вперше була надрукована у редакovanій І.Вагилевичем газеті “Дневник руський”, що виходила у Львові під час революції 1848 р. (ч.5, 6, 8). Цитуємо тут за виданням: Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. – С.158–170.

тичеський. В рукописі зостаєт превосходная его поема “Кавказ”¹. Отже, І.Вагилевичу не потрапив на очі перший “Кобзар”, інакше б не називав обидва випуски “Чигринськими” (назву “Чигиринський Кобзар” дав видавець у 1844 р.). Є серйозні підстави вважати, що діячі “Руської трійці” ознайомилися спочатку з другим виданням – “Чигиринським Кобзарем” 1844 р., якого Я.Головацькому надіслав О.Бодянський².

Щоправда, діячам “Трійці”, насамперед І.Вагилевичу і Я.Головацькому, та їх сучасникам у 1840-х роках не судилося усвідомити переломне значення творчості Т.Шевченка в розвитку української літератури і національного руху загалом. Так, Я.Головацький у рецензії на “Ластівку”, що мала бути надрукована в альманасі “Галичанка” 1843 р. (який так і не вийшов), проаналізував короткий шлях нового українського письменства, “молодої словесності сусідньої і сородної України”. Серед найталановитіших, на його думку, послідовників зачинателя нової літератури “несмертельного Котляревського” він назвав Основ’яненка, Карпенка, Купрієнка, Бодянського, Гребінку, Шевченка, Галку, Могилу, Тополю. Щодо Т.Шевченка, то було дано високу оцінку творчості автора “Кобзаря”: “В його творах “Вітре буйний”, “Причинна”, а особливо “На вічну пам’ять Котляревському” показуються особливо глибоке чувство і дар прекрасного народного вислову і буйного зображення”³. Однак прізвище Т.Шевченка опинилося в середині названого списку поряд із маловідомими літераторами. Особливу увагу Я.Головацький приділив творчості Г.Квітки-Основ’яненка, за словами автора, “незрівнянний, неказаний Основ’яненко оснував чистонародну словесність, якою жоден народ похвалитися не годен”⁴. Водночас І.Вагилевич згадав про Т.Шевченка в самому кінці своєї статті після І.Котляревського (“творитель літератури руської”, поема якого “Енеїда” “буде всегда оздобою літератури”), П.Гулака-Артемівського, Г.Квітки-Основ’яненка,

¹ Там само. – С.169.

² Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – С.111, 112; Нечиталюк М. Шевченко переступає Збруч // Жовтень. – 1965. – №3. – С.39. У радянському шевченкознавстві вплив “Кобзаря” на розвиток нової української літератури в Галичині в 1840–50-х рр. явно перебільшувався. Так, писалося, що “з 1843 р. інтерес до Шевченкових творів зростає, і вони швидко поширюються на західноукраїнських землях. [...] Вже у 1848 р. ім’я Шевченка ... стало дуже популярним, його твори здобули широке визнання (в Галичині. – *І.Р.*) (див.: Дубина М. Шевченко і Західна Україна. – К., 1969. – С.38, 39).

³ ЛННБ ім.В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.29, од. зб.133, арк.4, 5; Головацький Я. “Ластівка. Сочинения на малороссийском языке” // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.262, 263.

⁴ Головацький І. “Ластівка. Сочинения на малороссийском языке” // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.263.

О.Бодяньського, А.Метлинського, М.Костомарова, Є.Гребінки та багатьох інших¹.

Безперечно, тут позначився вплив непоінформованості про літературне життя на Наддніпрянщині через цензурні перешкоди. Від імені тогочасної наддніпрянської інтелігенції П.Лукашевич із жалем писав І.Вагилевичу 6 липня 1844 р.: “Наша кореспонденція съ Галицією такъ затруждена, нибы съ Китаемъ”. Водночас він висловлював підтримку галичанам, що “свой родный языкъ не забуваете и у леств латынську не лѣзете”². У листі до І.Вагилевича наприкінці 1843 р. скаржився, що й на Великій Україні читають “Шевченка Кобзаря и Гайдамаки больше въ рукописяхъ”, через важкодоступність книг на селі дослідженням історії і філології “занимається не возможно”³. У цілому відомості про найбільш видатних наддніпрянських діячів середини ХІХ ст. (Т.Шевченка, П.Куліша, М.Костомарова та ін.) лише зрідка появлялися в галицькій пресі, частіше у польськомовній, а їхні твори були маловідомими в Галичині до початку 1860-х рр.⁴

Говорячи про знайомство “Руської трійці” з творчістю Т.Шевченка, не можна обминути зворотнього боку зв’язків автора “Кобзаря” з літературним рухом галичан. Є підстави вважати, що Т.Шевченко якимось чином знав про “Русалку Дністровую” і дав альманаху високу оцінку. З листа П.Лукашевича І.Вагилевичу від 21 вересня 1843 р. довідуємося, що Т.Шевченко наприкінці серпня гостював у маєтку поміщика-фольклориста на Київщині. “Коли Вашу листину получилъ, – писав П.Лукашевич, – той часъ съ Паном Шевченкомъ читовали Вашого Мадея, що есте напечатали в Будини (очевидно, натяк на “Русалку”. – *І.Р.*)”. І далі було сказано про чистоту мови галичан, яка є “наша прадѣдовська”⁵. Правдоподібно, Т.Шевченко не міг не читати статті М.Максимовича, з яким підтримував тісні творчі й особисті стосунки, “О стихотвореніяхъ червонорусскихъ” на сторінках “Киевлянина”, котра давала уявлення про галицько-руське письменство⁶.

Послідовники “Трійці”. Усупереч переслідуванням австрійської цензури український національний рух у Галичині поступово зміцнювався, в 1840-х роках до справи “Руської трійці” прилучалися нові діячі. За

¹ Вагилевич І. Замітки о руській літературі // Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. – С.166–169.

² Возняк М. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича. – С.318.

³ Там само. – С.312.

⁴ Середа О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.205, 206.

⁵ Возняк М. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича. – С.310, 311.

⁶ Щурат В. Вибрані праці з історії літератури. – С.201.

сприянням Я. Головацького, завдяки фінансовій допомозі М. Верещинського, що раніше взяв на себе оплату друку “Русалки Дністрової”, у Відні в 1841 р. вийшли в світ “Галицькі приповідки и загадки” (далі – “Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем”). “Прекрасна збірка”, – так назвав І. Франко у статті “Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в.” книжку Г. Ількевича, що стала, по суті, першим окремим книжковим виданням українських народних прислів’їв і приказок з багатьма (близько 2,7 тис.) цінними та оригінальними їх зразками. Це була друга, після “Русалки Дністрової”, книжка в Галичині народно-розмовною мовою¹.

Збірка була видана “максимовичівкою” – історико-етимологічним правописом, який запропонував М. Максимович у своєму першому фольклорному збірнику “Малороссийские песни” 1827 р., що засвідчило прагнення видавців наблизити поданий матеріал до українського літературного мовлення. М. Возняк писав, що у збірці Г. Ількевича зроблено спробу “зближення мови писань у галицьких українців до мови літературної російських українців ... з м’яким закінченням третьої особи однини та множини...”². Поява “Галицьких приповідок і загадок” викликала позитивний резонанс у зарубіжній пресі, серед усього тиражу (500 примірників) частина була реалізована у Відні, а переважна більшість накладу вислана до Галичини³. Велику роботу над текстом рукопису Г. Ількевича провів Я. Головацький – і не тільки як редактор. Він додав чимало прислів’їв і приказок, цілу групу загадок із власних записів, зробив посторінкові примітки і пояснення, а також деякі структурні зміни в запропонований текст збірки⁴.

У передмові до своєї збірки Г. Ількевич звернув увагу на красу усної народної словесності. Видавець пояснював, як читати вміщений у збірці фольклорний матеріал – “по выговору *южно-руському*”, в якому були особливості правопису порівняно з російським, польським, чеським, сербським. “Прочіи буквы (читаються, за винятком кількох названих – *e, ε, i* та ін. – *I.P.*), як звичайно у Россіян и Сербѣвъ”⁵, – говорилося у передмові. Отже, збірка Г. Ількевича давала уявлення про окремішність мови русинів у Галичині від мов інших слов’янських народів, у тому числі російського. Читаючи збірку, приходило усвідомлення єдності етнічних українських (“руських”) земель під чужоземною владою. Так, у Галичині Г. Ількевич записав приповідку, що містила термін “Україна” і відо-

¹ Кирчів Р. Післямова до репринтного видання // Галицькі приповідки і загадки / Зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р. – Львів, 2003. – С. І.

² “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С. 359.

³ Кирчів Р. Післямова до репринтного видання. – С. VIII, IX.

⁴ Там само. – С. VII.

⁵ Там само. – С. IV.

бражала важке становище народних мас: “Хоть бы’сь глядѣв по всѣй *Украинѣ* (тут і далі – виділення наше. – *I.P.*), добра не знайдешь”¹. Іншим разом у збірці з оптимізмом писалося: “Тверда *Русь*, все перебуде”².

Брат Якова Головацького Іван, що знав про підготовку до друку збірки Г.Ількевича, пропонував видати книжку латинським шрифтом. Про це він писав у великому листі до Я.Головацького, який надійшов із Відня в квітні 1840 р. Однак колишній діяч “Трійці” рішуче виступив проти, у відповідь заявив 5 (17) травня 1840 р., що “на землі руській, з кореня руського, під руським небом руської цвіти і плоди будуть і мусять бути”. “Ти кажеш, – стверджував Я.Головацький, – “ліпше нам лучитися з цілою Європою, ніж одною частию”, а я думаю ... держімся цілості Русі, того кореня, з котрого-сьмо вирости”³. Він навів аргументи проти латинки для “руського” письма, застерігав, що з “того ідеалу азбуки ... гаразду не сподійся, а лише розділення, подроблення народу”. З позицій етнічної єдності галичан і наддніпрянців, неподільності української (“південно-руської”) території обабіч Збруча було чітко сказано, що “всі ми русини, нехай же одно правописання в’яже всі одробини, порозсипувані по широкій руській землі, згромаджує до купи в одну цілість, так, як нас в’яже одна історія, одне піснетворство (поезія), один звичай, одна віра (кажу о южних русинах, москалі за себе добре дбають)”⁴.

У кінці листа Я.Головацький риторично запитував: “Що ж би нам за добро, коби-сьмо ся ми, така горстка, відірвали від цілості Русі, що скаже Київ старий..., середоточіє Южної (нашої) Русі, що скажуть задніпрянці, де є вся сила наша, так фізичная, як і моральная, де в живій пам’яті старина козацькая, ... де тепер показується своє рідное життя?” Звідси напрошувався висновок про недоцільність переходу на “латинські букви. Не знаю твердого русина, хто би так сказав!”⁵. Отже, Я.Головацький аргументовано піддав критиці ідею друку руських книжок латинкою, що несла в собі потенційну загрозу розз’єднання русько-українського простору по обидва боки Збруча.

Невдовзі Іван Головацький написав листа до свого брата, в якому відмовився від наміру видавати збірку народних прислів’їв латинським шрифтом. Проти видання збірки латинкою виступив і М.Верещинський з Коломиї, який у листі до Я.Головацького в травні 1840 р. писав, що “не

¹ Галицькі приповідки і загадки / Зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р. – С.99.

² Там само. – С.91.

³ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С.161, 166.

⁴ Там само. – С.167.

⁵ Там само. – С.168.

можемо їх (латинські літери. – *I.P.*) прийняти”¹. Отже, на початку 1840-х рр. у зв’язку з виданням збірки Г.Ількевича знову постало алфавітно-правописне питання, що спричинилося до “азбучної війни” в середині 30-х рр. Вбачаючи у латинці загрозу для етнічної єдності Галичини і Наддніпрянщини, Я.Головацький та його однодумці на практиці дотримувалися ідеї єдності русько-українського простору, висловленої “Руською трійцею”.

Серед послідовників “Руської трійці” в 1840-х рр., що виступали за народну мову в літературі, художньо відображали життя народу і відстоювали єдність етнічних українських земель, були передусім М.Устиянович, А.Могильницький та Р.Мох. Видана 1841 р. у Львові збірка поезій Р.Моха “Мотиль” стала першою поетичною збіркою в Галичині українською (“малоруською”) мовою². Невелика поетична збірка (повна назва її – “Мотиль малорусскимъ языкомъ”) містила 10 віршів, що засвідчили, за словами І.Франка, “крім немалою поетичного таланту, також добре знання галицької народної мови”³. Відзначивши “гарну народну мову” книжки, М.Возняк помітив у ній “вплив українських збірників народних пісень і перших літературних праць закордонних українців”⁴.

Із творчістю М.Устияновича, А.Могильницького, поряд із новими літературними іменами – А.Лужецького, Л.Данкевича, К.Скоморовського та ін., можна було познайомитися у другій частині альманаху “Вінок русинам на обжинки”, що вийшов у Відні 1847 р. М.Устиянович у вірші “Наддністрянка”, як відомо, відобразив опоетизований образ Галичини, в алегоричній формі сподівався побачити Україну вільною серед братніх слов’янських народів. Про духовне і літературне споріднення з М.Шашкевичем свідчать два вірші – присвяти М.Устияновича – “Побратимові в день імені єго” та “Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічну єго пам’ять”. У першому з них (1836 р.), надрукованому в альманасі “Вінок” 1847 р., лідера “Трійці” вперше названо будителем. Другий вірш, написаний десь 1843 р. та опублікований у Львові 1848 р., підкреслював всеслов’янське значення діяльності М.Шашкевича, а не лише

¹ Там само. – С.161, 170.

² Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. – Тернопіль, 1996. – С.106, 111. У поезії “Село”, з якої починалася збірка “Мотиль”, Р.Мох з патріотичних позицій писав:

Неперечно, всѣмъ намъ милый

Куть, въ котримъ ся мы родыли... (Див.: ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.68 (Мох Р.), од. зб.365, арк.1).

³ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.299.

⁴ Цит. за: Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. – С.143, 146.

як русько-українського діяча. Про це можна було довідатися з оптимістичного закінчення вірша, поет вірить:

Знайдеться серце, що мя порозумить,
І над Лабою (Ельбою. – *І.Р.*), над Порогами (Дніпром. – *І.Р.*),
І там на стінах Дунаю¹.

Послідовником М.Шашкевича був і А.Могильницький, який у поезії, опублікованій на сторінках “Вінка” в 1847 р., закликав шанувати рідну мову, “руський язик милий”, який

Колись в честі красно цвів,
Колись князі говорили,
Нині власність простаків!..

І з пересторогою зауважував, що “з язиком плем’я гине!”². Вірш А.Могильницького “[Рідна мова]” перегукується з поезією М.Шашкевича “Руська мати нас родила”. Щоправда, пік творчої і громадської діяльності М.Устияновича, А.Могильницького, Р.Моха – найбільш відомих послідовників М.Шашкевича в тогочасній галицькій літературі – припав на революційні події 1848 р., що водночас сприяли виходу на літературну арену нових сил (І.Гушалевиц, Г.Боднар, Г.Савчинський та ін.). Більшість із них через складні суспільно-політичні умови після поразки революції не змогли реалізувати свої творчі задуми, встояти на позиціях русько-української єдності, використання народної мови в літературі.

Політика Відня та видавничі заходи братів Головацьких. Активізація національного руху, що виступав під гаслом етнічної спорідненості Наддніпрянщини і Галичини, віднесення себе до єдиного русько-українського простору, стривожила австрійську адміністрацію. Офіційний Відень приблизно до середини 1830-х років не мав щодо галицьких русинів чітко визначеної політичної лінії. Центральна влада отримувала інформацію про Галичину майже виключно з донесень губернаторів, що належали до вищих шаблів австрійської бюрократії (вперше поляк В.Залеський очолив галицьке губернаторство тільки в 1848 р.), розпорядження щодо місцевого населення друкувалися двома мовами – німецькою і польською³. Показово, що в імперії не існувало навіть цензора для видань “руською” мовою до того часу, поки М.Шашкевич із товаришами не задумали видати свій альманах. Видавничі ініціативи “Руської трійці” змусили австрійську адміністрацію визнати, що русини, принаймні їх

¹ Устиянович М. Побратимові в день імені его; Наддніпрянка; Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічную его пам’ять // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.302, 309.

² Могильницький І. [Рідна мова] // Там само. – С.426, 427.

³ Аркуша О. Губернатори Галичини (1772–1849) // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / Pod redakcją K.Karolczaka i Ł.T.Sroki. – Kraków, 2010. – Т.VII. Urzędy, urzędnicy, instytucje. – S.229, 230, 232, 238.

частина з числа близького до простолюддя нижчого духовенства, мають власні національні інтереси. Серед чинників, що спонукали уряд спеціально діяти в українському питанні, було побоювання революційної пропаганди поляків після повстання 1830–1831 рр. у Росії¹.

Однак найбільший резонанс мала потенційна загроза зростання російських впливів у Галичині, що могли звернути погляди місцевих русинів на Росію. Усвідомлення небезпеки проросійських симпатій особливо посилилося в 1842 р., під час судового процесу над колишнім вихованцем Греко-католицької семінарії у Львові Д. Мохнацьким, звинуваченим у державній зраді в інтересах Росії. У своїх показаннях Д. Мохнацький змалював широку картину розповсюдження серед семінаристів русофільських настроїв, у тому числі діячами “Трійці”. Про серйозність ставлення властей до слідчої справи свідчить той факт, що міністр внутрішніх справ Австрії у вересні 1842 р. наказав перевірити інформацію про існування проросійського товариства в Галичині, членом якого був М. Шашкевич². І хоча в донесенні міністру говорилося про наявність суперечностей у цій справі (“свідчення Дмитра Мохнацького про існування та діяльність згаданої (проросійської. – *І.Р.*) партії є дуже невірними”), усе ж Відень зрозумів: національний рух галицьких русинів без контролю з боку державних чинників може набути небажаного напрямку розвитку³.

У другій половині 1842 р. центральні власті вийшли з ініціативою видання в Галичині часопису “руською” мовою. Посаду редактора було запропоновано Іванові Головацькому, рідному братові Якова, який під тиском австрійської влади навіть схилився до того, аби видавати цей часопис латинкою. По суті, це була перша з боку Відня виразно антиросійська акція в рамках формування української політики⁴. Так, у листі до свого брата Якова І. Головацький, що проживав у Відні, 17 (29) жовтня 1842 р. писав про розмови навколо видання руського часопису, який на перших порах фінансуватиме влада – лиш би “часопись ... писана чистым народным языком малоруским, нѣ з Польщиною нѣ Московщиною не помѣшанымъ; котра бы язык, народнѣсть Галиччины и всеи малои Руси, яко истный вѣдземок корѣня Славянского почитовала и за себе

¹ Турій О. Берестейська унія та українська національна ідея в Галичині в середині XIX століття // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica / Pod redakcją S. Kozaka.* – Warszawa, 1997. – Т. 4–5. – С. 256; Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 578.

² “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С. 219, 220.

³ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С. 223; Аркуша О. Губернатори Галичини (1772–1849). – С. 257, 263.

⁴ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С. 46, 47.

особно становила; вѣд Московщины вѣдлучала, и духа славенского в Галиччинѣ пѣднимаючого ся на сторону Славян Австрійских накланяла; и тут централизовала”. У часописі, що мав виходити у Відні, передбачалося друкувати матеріали з етнографії, географії, статистики, історії “малои Руси”, а також кращі літературні твори, у тому числі з Наддніпрянщини (“навѣтъ и перепечатанѣ дѣла малорускѣ могли б часом свое мѣсце знайти”)¹.

І.Головацький з радістю взявся до підготовки часопису, писав у листі до свого брата 9 (21) травня 1843 р.: “... Пишу, переписую, лагожу, перевозжу..., лиш не стае ми польского, россійского и наших малоруских книжок”. Із бодем відзначав, що крім народних пісень М.Максимовича, першої частини повістей Г.Квітки-Основ’яненка і “ще де чого ... не маю бѣльш нѣяких малоруск. книг...”². За матеріалами до часопису І.Головацький звернувся до Якова, а через нього – до Р.Моха і М.Устияновича³. При допомозі брата І.Головацький сподівався скласти список письменників “простонародных малоруских” з уривками з їх найкращих творів, бо мало про це дізнався від І.Срезневського, який розповідав “из памяти и дуже коротенько”⁴. Якби часопис “до дѣла довести удалось, – писав І.Головацький братові Якову 18 (30) грудня 1842 р., – так вже нѣхто, як я найраднѣйшій був бы’м”. Водночас зауважував, що був за кирилицю, але урядові чинники наполягали на латинці, причому ставили вимоги підготувати матеріал для часопису на рік наперед: “...Уряд самый тым печалится, а все для добра нашего, и коли б им на тѣм залежало, вѣд Московщины таки вже так не вѣдмѣнно вѣдлучитись!”⁵. Очевидно, власті запровадженням латинки в письмі місцевих русинів намагалися забезпечити нерозривну єдність Галичини з Австрійською імперією, відвернути вплив на їх національний розвиток близької за етнічним походженням, мовою, культурою Росії.

Однак проект руського часопису латинкою не вдалося втілити в життя. Ініціатор видання часопису В.Копітар на півроку наприкінці 1842 р. виїхав до Риму, за висловом К.Студинського, “не стало душі, що піддала плян часописи”⁶. Ентузіазм тогочасних галицьких діячів щодо можливостей, які відкривало для утвердження їх позицій в Австрії видання власного часопису, швидко звели нанівець розходження з влас-

¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. – С.69, 70.

² Там само. – С. 79, 80.

³ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47. – С.LXXXIV.

⁴ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. – С.82.

⁵ Там само. – С.74.

⁶ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47. – С.LXXXVI.

тями в правописному питанні. Відмова від кирилиці створювала загрозу опинитися перед значним мовно-культурним бар'єром щодо східного простору, потрапити під ризик повної колонізації місцевого населення¹. Д.Зубрицький, інформуючи М.Погодіна в січні 1843 р. про наміри видавати у Відні часопис “на малорусскомъ языкѣ”, з іронією писав: “”Долговременные споры о правописаніи малорусскомъ, начиная отъ Максимовича до Левицкаго, въ Галиціи веденные, рѣшены: будутъ печатать латинскими буквами!!”². Вже восени 1843 р. Я.Головацький категорично заперечував доцільність літератури в Галичині, яка б виходила латинським письмом. У листі до О.Бодяньського 22 жовтня (4 листопада) 1843 р. він писав: “Заносилося було щось на часопись малоруську, котра мала видаватися у Відні, але ж бо тяжко упросити, аби друкувалося кирилицею (гражданськими буквами), та тому мало до неї охоти, бо русини воліли би, щоби жодної не було словесності, як би мала бути латинськими (польськими) буквами. Та, відав, із того або крапне трохи, або борше ті хмари зовсім розійдуться”³.

Все ж зібрані матеріали для часопису І.Головацький задумав при допомозі брата Якова видати в окремій збірці. За задумом це мала бути антологія творів галицьких та українських письменників. Крім народно-пісенної творчості, сюди планувалося включити твори нової української літератури з Наддніпрянщини (І.Котляревського (“Піснь Куракіну”), П.Гулака-Артемівського (“Твардовський”, “Пан та Собака” та ін.), Л.Боровиковського (“Ледащо”, “Вивідка”, “Волох” та ін.), А.Метлинського (“Пісня на від'їздне Срезневському”), С.Писаревського (“За Немань іду”, “Де ти бродиш, моя доле”), О.Шпигоцького (уривок з перекладу “Полтави” О.Пушкіна) і, можливо, Ієремії Галки – М.Костомарова. Наскільки відомо, сподівався упорядник І.Головацький отримати для друку через І.Срезневського поезії Т.Шевченка, а також готував для збірки короткі життєписи українських авторів. Однак книжка не вийшла в задуманому обсязі, що вимагало значних витрат, на які видавці так і не наважилися⁴.

І дійсно, передплата на літературно-публіцистичний альманах, що отримав назву “Вінок русинам на обжинки”, йшла досить мляво. Вдалося зібрати на його першу частину лише близько 140 передплатників, більшість видатків покритв М.Верещинський, а кошти на друк другої час-

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.47.

² Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). – С.568.

³ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С.231, 233.

⁴ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – С.ХСІІІ, ХСІV; Пільгук І. Літературне відродження на Західній Україні (30–50-і роки ХІХ ст.) // Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. – С.21, 22.

тини альманаху дав сербський православний патріарх¹. Задумував І.Головацький видати й третю частину “Вінка”, а його брат Яків ще в 1845 р. готував до друку “Южноруский сборникъ”, але обидва вони не втілили своїх намірів у життя². Для “Южноруского сборника” Іван надіслав Якову Головацькому в жовтні 1845 р. твори наддніпрянських письменників П.Гулака-Артемівського, Л.Боровиковського, Могили (А.Метлинського), Галки (М.Костомарова), сім українських дум, одержаних від І.Срезневського³.

Альманах “Вінок русинам на обжинки” у двох частинах вийшов друком у Відні в 1846–1847 рр.⁴ До нього увійшли оригінальні художні твори, фольклорні записи, тексти історичних пам’яток, статті, а також деякі матеріали із забороненої “Русалки Дністрової”. У статті “Пам’ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу”, опублікованій у першій частині альманаху, Я.Головацький писав про важку долю “народу галицько-руського”, що не міг “розвинути свою красу й силу в народній словесності!” “...Зірничкою розсвіту нашого, – стверджував він, – був недавно померлий наш Шашкевич”⁵. На підтвердження цієї думки було надруковано 25 поезій М.Шашкевича (“Дума побратимові” (“Отак, Николаю, українські вірлята...”), “Бандурист”, “Олена (Казка)” та ін.). Вступна стаття Я.Головацького до вміщених в альманасі сербських народних пісень порівнювала “Малорусь і Сербію” як “дві сестриці слов’янські”⁶.

Хоч обсяг першої частини “Вінка” був невеликий, “все ж його поява була чимсь незвичайним”, – писав К.Студинський. “Чиста народня мова” в поезіях М.Шашкевича і в перекладах сербських пісень Я.Головацького вигідно відрізнялася від літературних творів, що виходили раніше з дозволу руського цензора⁷. У передмові до альманаху (“Приговор читателям”) говорилося про духовну єдність Галичини з Україною, один народ проживав на території “вд Сяна, Вислы й Буга аж’ по Дѣн и Донець, а з поза Бескида, Днѣстра й Чорноморя ... по Припечь и Десну...”. Водночас із вірою в майбутнє рідного народу, наддніпрянсько-галицької єдності було сказано: “Сей нарѣд живе в цѣлости народнѣй, и николи не

¹ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47. – С.ХСV, ХСІХ.

² Там само. – С.ХСІХ.

³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. – С.155, 156.

⁴ Вѣнок русинам на обжинки / Уплѣвъ Иванъ Б.Ѧ.Головацкѣй. Часть первая, к пользѣ и вспоможенію галицких селян через поведень вторѣчну пѣдупалых. – Відень, 1846. – 215 с.; Вѣнокъ русинамъ на обжинки / Уплѣлъ Иванъ Б.Ѧ.Головацкѣй. Часть вторая. – Відень, 1847. – 399 с.

⁵ Головацький І. Пам’ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.264.

⁶ Головацький Я. Народні сербські пісні // Там само. – С.271.

⁷ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47. – С.ХСVІ.

заумре, а его доля – то вѣдземна парѣсть всемірной судьбы предвѣчной Словенщины”¹.

У другій частині “Вінка” поряд із творами галицьких письменників (І.Вагилевича, А.Могильницького, М.Устияновича, А.Лужецького, Л.Данкевича, К.Скоморовського та ін.) містилися наукові статті наддніпрянського історика М.Маркевича “Спис державцѣвъ Малоросіи”, Я.Головацького “Велика Хорватія”, опублікована в Погодінському журналі “Москвитянинъ”, тощо². Стаття М.Маркевича відстоювала єдність етнічних українських земель, починаючи з княжих часів, “Малоросією” було названо територію, де проживали “малоросіяни”, за висловом автора, народ, що має “одни обычаи, одни повѣрья, однакову одежу, одинъ и тотъ самый бытъ” і, що найважливіше, “одно и тожь саме нарѣчіє”. Мовно-культурну єдність між землями Галичини – колишніх уділів Галицького, Белзького, Теревовельського, Звенигородського та ін. – і всієї Малоросії М.Маркевич засвідчив особисто (“все тоє однакове, чому я самъ очевидячный свѣдокъ”)³. Щоправда, правопис другої частини “Вінка” був більше наближений до церковнослов’янського, що бачимо вже з назви альманаху, як пояснював Я.Головацький у передмові, “не доконче нужно въ правописанію держати ся выговора простонародного”. На його думку, необхідно дотримуватися загальних правил старослов’янського правопису, “коренесловія” за народною приказкою: “Нового не запроводжай, Старовины держись”⁴.

Отже, братам Івану та Якову Головацьким, що хотіли подати в одній збірці твори наддніпрянських і галицьких авторів, реалізувати свій задум не вдалося через все ще тяжкі цензурні умови і брак коштів. Попри це “Вінок” утверджував у свідомості читачів етнічну єдність Галичини і Наддніпряниці. У цілому можливість опертися на австрійський уряд, що зробив на початку 1840-х рр. перші свідомі дії щодо підтримки українського (“руського”) національного руху, відкривала перед галицькими діячами райдушні перспективи. Можна було “зміцнити своє становище в Галичині, гідно протистояти тут полякам і поступово нарощувати зусилля на шляху національного розвитку, – стверджує львівський дослідник О.Сухий. – З іншого боку, процеси національної самоідентифікації постійно диктували їм вихід за межі тісного галицького світу й утвердження етнічно-духовної єдності з руським простором на сході. ...У

¹ Приговор читателям // Вѣнок русинам на обжинки. Часть первая. – С.8, 9.

² Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – ХСVI, ХСVII.

³ Списъ державцѣвъ Малоросіи // Вѣнокъ русинамъ на обжинки. Часть вторая. – С.90.

⁴ Предисловіє // Там само. – С.VII, XI.

творенні власної концепції національного розвитку галицькі українці пішли шляхом поєднання цих двох мотивів”¹.

Однак у тогочасних галицьких діячів не було чіткого, скристалізованого уявлення етнічної самобутності Малоросії (України), відмінної від Росії. Про це, зокрема, свідчить вірш-панегірик І.Головацького, написаний на честь російського царя Миколи II, який наприкінці 1845 р. побував у Відні. Вірш не був надрукований у другій частині “Вінка” через заборону австрійської цензури. Після публікації вірша в 1848 р. І.Головацький писав своєму братові Якову, що “ся пѣснь єсть разомъ мѡй рѣшителный отвѣтъ противъ важничаніямъ Ляхѡвъ и прочихъ мятежниковъ”². Отже, серед галицьких діячів ще до революції 1848 р. поширювалися русофільські настрої, визнання належності русинів до ширшого всеруського простору, симпатії до Росії.

Поглиблення взаємин між галицькими і наддніпрянськими діячами сприяло активізації національно-культурного відродження, усвідомленню необхідності боротьби за кращі умови для національного розвитку в Галичині. Й.Левицький і Я.Головацький у середині 1840-х рр. наважилися виступити проти австрійської цензури. Автор граматики “русської” мови, письменник і публіцист, перемишльський священник Й.Левицький піддав критиці діяльність львівського цензора руських книжок В.Левицького. У статті про долю рідної мови, надрукованій анонімно у березні-квітні 1843 р. на сторінках варшавського часопису “Jutrzenka” (“Денниця”), він вважав “головним винником літературного застою Галицької Русі” митрополита, за словами К.Студинського, “накинув ся ... сильно на Мих(айла) Левицького”³. Статтю з деякими змінами було перекладено німецькою мовою, однак резонанс від її публікації постраждав через “самохвальбу”, перебільшення свого значення в розвитку літературного руху в Галичині та несправедливо критичні оцінки діяльності І.Могильницького, Й.Лозинського та ін.⁴.

Першим публічним виступом на захист політичних і соціальних прав галицьких русинів під владою Габсбурзької імперії прийнято вважати статтю Я.Головацького “Zustände der Russinen in Galizien” (“Становище русинів у Галичині”). Вона була надрукована німецькою мовою під псевдонімом Гаврило Русин у лейпцігському журналі “Щорічник із слов’янської літератури, мистецтва і науки” у червні 1846 р. (№ 9–10). У статті Я.Головацький прямо заявив про важке підневільне становище га-

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.47, 48.

² Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – С.ХСVII.

³ Там само. – С.LXXXVIII.

⁴ Там само. – С.LXXXVIII, LXXXIX.

лицьких русинів, що “під ласкавим пануванням Австрії живуть без літератури, без часопису, без національної освіти, без шкіл, як варвари”. “Серед усіх слов’янських народів, – стверджував автор, – руський або малоруський народ занепав найбільше. Найчисельніший після великорусів, він, однак, не міг у відповідній пропорції розвинути свій дух у літературі”¹.

Я. Головацький обстоював єдність етнічних українських земель під владою Австрії та Росії, писав, що “русини, котрих називають також малоросами або південноросами, частково живуть під російським володінням, ... частково під Австрією”, в цілому “народ, роз’єднаний у державному відношенні”, налічував майже 13,3 млн., на 3 млн. більше від поляків і втричі – від чехів тощо. Автор звернув увагу на здобутки у творчості наддніпрянських письменників – І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, М. Костомарова, А. Метлинського, Т. Шевченка та ін. Однак “це майже все, – писав він, – ... тяжко малоруській літературі піднятися до рівня великоруської”. Особливо важким було становище австрійських русинів, що за кількістю населення займали третє місце серед слов’ян під владою імперії Габсбургів (3 млн. чол.). Якщо “великі і малі слов’янські народи Австрії збудилися до нового життя” в перші десятиліття XIX ст., то русини, за словами Я. Головацького, “не можуть похвалитися чимось таким, що могло би бути ознакою їх літературного життя”².

З’ясовуючи “першоджерело такого духовного конання”, слабкості національного руху в Галичині й шукаючи можливості змінити ситуацію, Я. Головацький зазначав: “Передусім бракує руському народові здібних керівників і провідирів, центру і органічного зв’язку окремих частин, а освіченим русинам – необхідної моральної сили, знання справи, любові до батьківщини і самопожертвування. Народ розчленований, пригноблений і ледве животіє без самосвідомості... А зверху ... відхиляють ... кожний рух, який міг би розбудити сплячих. Друга головна біда – в численному розпорошенні русинів у політичному, соціальному й церковному відношенні”³. Я. Головацький піддав критиці нестерпні цензурні умови, феодално-кріпосницький абсолютистський режим в Австрійській монархії, обстоював необхідність поліпшення становища народних мас: скасування панщини, запровадження шкільного навчання і вільний розвиток літератури народною мовою тощо. Офіційному Відню пропонувалося взяти під протекцію національний розвиток галицьких русинів взамін за їхню лояльність і непіддатливість на рево-

¹ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С.247, 248.

² Там само.

³ Там само. – С.248, 249.

люційну польську пропаганду¹. Отже, Я.Головацький писав про “руську справу”, за словами К.Студинського, під кутом зору “духової єдності Галичини з Україною”². Стаття, що незважаючи на заборону, набула розголосу, традиційно вважається першим програмним документом українського руху в Галичині.

Внаслідок активізації національно-культурного життя власті підтримали думку про видання часопису “руською” мовою, що мало спрямувати орієнтацію галичан під протекторатом офіційного Відня у бік “австрійської слов’янщини” і забезпечити єдність держави. За декілька місяців до революційних подій 1848 р. в Австрії Ставропігійський інститут упритул наблизився до реалізації своєї мети – видання щотижневика “Галицька пчола”, у якому можна побачити прототип майбутньої “Зорі галицької”³. Редактором нового часопису, що задумувався як чисто просвітницьке та аполітичне видання, погодився стати Д.Зубрицький. До ініціативної групи, створеної в січні 1848 р., увійшли діячі Ставропігії С.Керичинський, Й.Хоминський, Т.Леонтович та ін. 16 березня 1848 р. власті видали дозвіл Ставропігійському інституту на друк “Галицької пчолі”. Однак у розпалі видавничих приготувань почалися революційні події, що спонукали до вирішення нових завдань, заснування політичного часопису⁴.

Таким чином, у середині 1830–40-х рр. галицька інтелігенція зробила поступ у процесі осмислення національної ідентичності. Проникнення наукової і літературної продукції з Наддніпрянщини, хоч і значно обмежене через цензурні перешкоди, будило національні почуття, викликало захоплення багатством фольклорної спадщини, красою народного слова, славним історичним минулим. Зацікавленість Великою Україною з боку галичан пояснювалася насамперед бажанням поглибити історичну свідомість, більш детально вивчити живу народну мову й ареал її поширення. З одного боку, дослідження народної мови, пісень, звичаїв та обрядів, історії галицьких русинів, а, з іншого, – знайомство з мовою, народнопісенною творчістю, історичними і літературними працями наддніпрянських “малоросів” підводило до думки про етнічну й історико-культурну єдність Галичини та Наддніпрянщини. Рубіжною подією в національному розвитку в Галичині стала діяльність “Руської трійці”, що з романтичних поривів відкрито висунула ідею єдності етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель під владою Австрії та Росії. Виданий “Трійцею”

¹ Шалата М. Трактат Я.Головацького “Становище русинів у Галичині” // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Вип.1–2. – С.253.

² Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – С.ХСІІ.

³ Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип.2. – С.68, 69.

⁴ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). – С.103, 104, 107.

фольклорно-літературний альманах “Русалка Дністровая” увів народну мову місцевих русинів у літературу і виразно засвідчив, що між їхньою мовою і мовою “малоросів” у складі Російської імперії немає суттєвих відмінностей, отже, галичани і наддніпрянці – це один і той самий народ.

Заборона “Русалки”, цензурні утиски не стали на перешкоді взаємин між галицькими і наддніпрянськими діячами, насамперед через листування, що були започатковані упорядниками збірки. Найбільш тісні контакти з галичанами підтримували М.Максимович, О.Бодянський, П.Лукашевич, І.Срезневський (із них тільки два останні побували в Галичині), що в листах заохочували молодь до народознавчої діяльності, написання праць живою народною мовою. Однак упадає в очі, що середовище галицької інтелігенції, яка виявляла посилений інтерес до національно-культурного життя на Наддніпрянській Україні, було досить невеликим. Так, серед галичан більш-менш регулярно листувалися з вузьким колом наддніпрянських учених і літераторів лише кілька осіб, передусім Я.Головацький, І.Вагилевич, Д.Зубрицький. Листування мало інформаційно-науковий характер і охоплювало питання обміну книжками, відомостями про наукове й літературне життя. Зрозуміло, особисті взаємини галичан і наддніпрянців були стимулюючим чинником у процесі усвідомлення приналежності до поділеного державними кордонами українського народу, окремого від польського й російського. Усвідомленню наддніпрянсько-галицької єдності сприяли також наукові контакти з російськими вченими, які заохочували галицьких русинів до вивчення різних сторін життя народу, видання літератури рідною мовою в контексті їх приналежності до всеруського простору. При цьому не настільки важливим питанням було співвідношення “Малої” і “Великої” Русі, основне полягало в усвідомленні зв’язку Галичини з іншим руським світом.

Галицькі діячі шукали в контактах із наддніпрянцями відповіді на питання національного самовизначення, очікували допомоги від української інтелігенції Наддніпрянщини, що досягла значних успіхів у розвитку народознавства і літератури на народній основі. Галицькі діячі усвідомлювали серйозне відставання русинів від національних рухів інших слов’янських народів, у тому числі від українського на Наддніпрянщині, що спричинило стереотип меншовартості, створений самими галичанами. Однак наддніпрянська інтелігенція не мала чітких відповідей на питання власної ідентичності, цілеспрямованої програми національного розвитку, була доволі сильно втягнута в загальноросійський політичний простір. М.Максимович, приміром, виступав за російську літературну мову для наддніпрянців і лише для галичан вважав доцільною літературу народною українською мовою. Свідомості наддніпрянських діячів бракувало не

тільки розуміння поняття “Малої Русі” та її місця у “всеруському” просторі, але й інтересу до самої Галичини, що не мала великого значення в розв’язанні проблем національного розвитку. Галицькі русини через брак інформації й досвіду відповідних контактів із Наддніпрянщиною і Росією (листування здебільшого було спорадичним) не могли чітко зрозуміти та окреслити ані саму “Малу Русь”, ані власне місце в ній і значною мірою були розчаровані у можливостях продуктивної співпраці з наддніпрянцями¹.

Насамкінець хотілося б зупинитися на дилемі концептуального характеру – про вплив на прийняття галицькими русинами української національної ідентичності, з одного боку, об’єктивної, закладеної в минулому історичної необхідності, а, з іншого, – збігу політичних та інших обставин. Нагромадження фактологічного матеріалу для розв’язання цієї дилеми має, на перший погляд, парадоксальний результат, бо так і не вдається знайти переконливу й вичерпну аргументацію на підтвердження кожного з цих підходів². Аналіз наддніпрянсько-галицьких зв’язків у 1830–1840-х рр. підводить до думки, що спрямування національного розвитку галичан у бік Наддніпрянщини спричинили не тільки зовнішні чинники (приклад польського і чеського національних рухів, ігнорування поляками національної самобутності місцевих русинів і прагнення останніх протидіяти цьому, опершись на здобутки “русського світу”, розташованого на схід від австрійського кордону, тощо), а й ірраціональний фактор, який важко вивести з логічних міркувань. Ідеться про своєрідний національний міф, ідеал. Серед діячів першої хвилі національно-культурного відродження в Галичині набув поширення стереотип національної єдності, усвідомлений як засіб ідентифікації себе з чимось ідеальним, що надіялося позитивними рисами й було підґрунтям для української соборності.

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.42, 43, 50.

² Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). – С.136, 137.

РОЗДІЛ ІІІ

“ВЕСНА НАРОДІВ” 1848– 1849 рр. ТА УТВЕРДЖЕННЯ ПРОУКРАЇНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

§1. Розвиток української (“малоруської”) національно-політичної свідомості в Галичині під час революції

Початок революції. “Слово перестороги” В.Подолінського про особливості національного руху в Галичині. Революційні події 1848–1849 рр., що охопили більшу частину європейського континенту, увійшли в історію як “весна народів”, пробудили галицьких русинів до свідомого політичного життя. Навесні 1848 р. революція сколихнула імперію Габсбургів, поряд із вимогами соціально-економічних реформ постало питання національного суверенітету, визволення пригноблених народів. Визначальним у суспільно-політичному житті різноетнічної за складом населення держави став національний фактор, який власті, проводячи політику на станових і династичних принципах, раніше не враховували. Першими в Галичині виступили діячі польського національного руху з програмою широких демократичних перетворень і відродження власної державності. 13 квітня 1848 р. у Львові поляки створили свій політичний орган – Центральну раду народів (далі – ЦРН), що мала на меті відбудову “історичної Польщі” в кордонах до 1772 р., не визнавала національні права русинів. Їх вважали частиною польського народу, що була відмінною від поляків тільки релігійним обрядом, їхню мову – діалектом польської мови, а культуру й літературу – однорідними, у душі польсько-руської єдності¹. У відозві “до братів-русинів” ЦРН закликала місцеве руське населення до згоди і співпраці².

¹ Kozik J. Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849. – Warszawa – Kraków, 1975. – S.291; ibid. Stosunki ukraińsko-polskie w Galicji w okresie rewolucji 1848–1849. Próba charakterystyki // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne. – Kraków, 1975. – Z.54. – S.33.

² Protokoły Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14.IV–29.X.1848) / Redaktorzy: S.Kieniewicz, F.Ramotowska. – Warszawa, 1996. – S.48, 49. У польській пресі писалося про нібито “правило природи”: яку літературну мову вживають освічені люди, “до такого народу належить неосвічена і неписьменна частина” суспільства. Для галицьких русинів писемною мовою вважалася мова польська, звідси впливало твердження про нерозривну єдність “двох слов’янських племен” –

Вибух революції застав зненацька єдину освічену верству руського населення Галичини – греко-католицьке духовенство. Керівництво Церкви було дезорієнтоване бурхливою зміною ситуації, зайняло позицію невтручання в політичні справи, по суті, підтримало австрійський уряд. У свою чергу, частина нижчого духовенства, до якої належали колишні прихильники “Руської трійці” і яка ще до 1848 р. визначилась як осередок власне українського національного руху, була малочисельною й не могла взяти провід національно-політичного життя у свої руки. Очевидно, галицькі русини виявилися не готовими для оформлення масового національно-визвольного руху, не мали чіткого усвідомлення свого становища та своїх потреб¹. Польська мова (поряд із німецькою) вживалася не лише в органах державного управління, навчальних закладах і громадських установах, але навіть в офіційному діловодстві Греко-католицької церкви. Серед священиків, які вважали себе справжніми руськими патріотами, були такі, що не знали рідної мови й оправдовувалися перед іншими за невміння писати кирилицею або вживання латинського правопису². Для багатьох галичан революція дала поштовх для усвідомлення власної національної належності. Національне питання поширилося з вузького середовища інтелігенції в маси³.

Тенденції розвитку національного руху підавстрійських русинів влучно відобразив громадсько-політичний діяч, священик В.Подолінський у брошурі “Слово перестороги” польською мовою влітку 1848 р. Щоправда, брошура залишилася в рукопису, була невідомою сучасникам (єдиний її друкований варіант знайшов у 1913 р. літературознавець В.Щурат)⁴. За формою це публіцистичний твір, у якому автор виступає противником абсолютизму, будь-якого поневолення і насильства, обстоює ідеал рівноправності всіх людей, “християнської волі”. З радістю було сказано про проголошення в Австрії конституції, В.Подолінський нерозривно пов’язує питання свободи і національного визволення, що в його розумінні переплітається з визволенням соціальним. Як можна “бу-

польського (“мазовецького”) і руського (часопис “Przegląd” у Кракові 9 листопада 1848 р., стаття “Rzecz Czerwono-Ruska w r.1848”, див. Archiwum państwowo w Krakowie, zesp.664 (Zbiór materiałów do dziejów rewolucji 1846 i 1848 r.), sygn.3, k.849).

¹ Турій О. Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині під час революції 1848–1849 років // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.159, 160.

² Турій О. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 років // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т.СХХХVIII: Праці історично-філософської секції. – С.187, 188, 189.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті. – Львів, 2003. – С.51.

⁴ Стеблій Ф.И. В.Подолінский – поборник единства украинского и польского освободительного движения в Галиции во время революции 1848 г. // Вопросы первоначального накопления капитала и национальные движения в славянских странах. – М., 1972. – С.150.

дувати на Русі демократію”, риторично запитує він, і в той же час не дозволяти русинам бути “самими собою!”¹. Рішуче відкинувши твердження польських публіцистів на сторінках газети “Dziennik narodowy” в 1848 р. про те, що русини – частина польського народу, не є окремою нацією, В.Подолінський писав: “...Справжня національність полягає не в релігії, ... бо русин може бути і католиком, і православним, і євангелістом, і язичником, але завжди залишиться русином, бо не зуміє зробити своїх батьків-русинів нерусинами”². Очевидно, це твердження було підставою для усвідомлення єдності етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель Галичини, населення якої сповідувало греко-католицьку віру, та православної Наддніпряниці.

Щодо особливостей національного життя русинів по обидва боки російсько-австрійського кордону, автор задавав собі питання: “...Чи у нас, галицьких русинів, не змінилася руська кров, коли ми стали католиками (за Берестейською церковною унією 1596 р. – *І.Р.*), і навпаки, чи кілька років тому не змінилася руська кров у русинів, що перебувають під російським скіпетром, коли вони покинули католицизм і розірвали унію з Римом (1839 р. на Правобережжі ліквідовано церковну унію і царським указом силою обернено греко-католиків у православ’я. – *І.Р.*). Отже, невідомо, чи русинами є ми, галичани, чи ті, українці...”. І сам же дав відповідь на це питання, підкресливши, що національна ідентичність не обов’язково охоплює одну релігію чи церковний обряд, який “у Галичині дуже відмінний від обряду поза межами Галичини”. “Свою совість можна зіпсувати або виправити, але кров ні”, – підсумовує В.Подолінський на прикладі євреїв, які, попри розходження в мові спілкування і наявність різних течій в іудаїзмі, “завжди є євреями, навіть хрещення не звільнить їх від спорідненості з Авраамом і Іудою”³. Отже, як впливає з твердження В.Подолінського, мовно-культурні й релігійні розбіжності між руським (українським) населенням Галичини і Наддніпряниці, що виникли через історичні причини, не перешкоджають їм бути етнічно спорідненими, одним народом.

“Так, ми – русини, – підкреслювалося в брошурі, – і віримо твердо у воскресіння вільної, незалежної Русі. [...] Ніщо не може здержати нас від стремлінь, загальних для цілої Європи [...] Усі ми хочемо бути вільними разом з іншими народами [...] Хочемо бути народом і будемо ним неодмінно, бо голос народу – це голос Божий...”⁴. Національна ідея (“дух

¹ Стеблій Ф. Визначна пам’ятка української політичної думки середини XIX століття – “Слово перестороги” Василя Подолінського // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т.СХХХVIII: Праці історично-філософської секції. – С.463, 470, 471.

² Там само. – С.471.

³ Там само. – С.471, 472.

⁴ Там само. – С.472.

руської волі і національності”), що пробудилася серед русинів, уже не згасне, тож “здобути їх прихильність можна лише, підсилюючи цей [дух] і розумно спрямовуючи його, а не придушуючи”. У національному русі галицьких русинів періоду “весни народів” В.Подолінський виділив чотири головні політичні течії, називаючи їх “партіями”: “чисто руську, польсько-руську, австрійсько-руську та російсько-руську”. “І. Партія чисто руська, – стверджував він, – хоче Русі вільної, незалежної і прямує до неї просто, безпосередньо або через Слов’янщину. II. Партія польсько-руська – хоче Русі вільної, незалежної і прямує до неї при посередництві федеративної Польщі, або ж слов’янської Польщі у федерації з Руссю з такою думкою, що коли вона дозріє і буде потреба, тоді повністю обрусиниться. Ці дві партії уже тепер ліберальні... III. Партія австрійсько-руська – хоче Русі, вільної лише від поляків, а не обов’язково від неволі... У цій партії є й лібералізм, який від Австрії очікує руської волі так само, як і поляки очікують від неї польської волі в Галичині. IV. Партія російсько-руська – теж хоче Русі, може й вільної, і прямує до неї через попереднє об’єднання з Росією з думкою, що тоді буде вільна, коли буде вільною Росія”¹.

В.Подолінський звернув увагу на не зовсім чіткі контури “партійного” поділу між русинами. Передусім це було пов’язано зі слабкістю національного “духу”, тому що “кожен русин нишком ще несміливо думає про свою Русь, бо ще не може знайти для своєї Русі міцної і стійкої точки опори”². Сучасні дослідники вважають, що попри певний суб’єктивізм у деталях, “партійний” поділ В.Подолінського загалом адекватно відобразив розстановку й прагнення різних політичних сил у тогочасному українському суспільстві Галичини³. Національний рух галицьких русинів уже з 1848 р. поєднував у собі кілька національно-політичних орієнтацій (пропольську, проросійську, австро-русинську і власне українську (“малоруську”), співвідношення між якими перебувало в постійній динаміці, у зв’язку з чим змінювався не лише характер самого руху, але й світогляд його окремих діячів⁴. М.Драгоманов зауважив, що коли під час революції “в Галичині настав час поставлення питання національного, то відповідь на се питанє вийшла не в такій простій формі, як в інших слов’янських землях, напр(иклад) у Чехії, Славонії, Польщі, і викликала окрім натурального розділу інтелігенції на партії культурно-

¹ Там само. – С.475, 480.

² Там само. – С.475.

³ Подолінський В. Слово перестороги. 1848 / Упоряд., автор передмови і приміток Ф.Стеблій. – Львів, 2001. – С.XV, XVI.

⁴ Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині XIX століття // Записки НТШ. – Львів, 1997. – Т.ССXXXIII: Праці історично-філософської секції. – С.70.

політичні, ще й національні партії”¹. Аналізуючи події “весни народів”, І.Франко змушений був визнати, що “в тодішнім святоюрському таборі не все йшло так гармонійно, як би могло здаватися, що й там були різниці думок, а може, й різниці напрямів...”².

“Чисто руська” партія, до якої схильні зачисляти самого В.Подолінського та людей його кола, поставила визволення свого народу в залежність від досягнення свободи усіма слов’янськими народами і створення ними демократичної федерації. М.Лозинський (громадсько-політичний діяч, автор праць з історії) вважав, що за тогочасних обставин ідеал самостійності України в розумінні “чисто української (“руської”. – *І.Р.*) партії”, репрезентованої В.Подолінським, як і для Кирило-Мефодіївського братства, “був тільки дуже далеким ідеалом, швидше політичною мрією, ніж політичною програмою”³. Очевидно, існують явні паралелі між сформульованою у “Слові перестороги” ідеєю незалежності “руського” (українського) народу в складі федерації вільних і рівноправних слов’янських республік (“думки русинів здійсняться ... не раніше, як воскресіння усієї Слов’янщини, федеративної та ліберальної...”)⁴, та програмою кирило-мефодіївців – “Книгою буття українського народу” М.Костомарова, яка поставила Україну в центр загальнослов’янської федеративної спілки. Це свідчило про досягнення українською політичною думкою наприкінці 1840-х рр. на Наддніпрянській Україні та в Галичині практично одного рівня⁵.

Отже, від самого початку революції 1848 р. переважала українофільська орієнтація, що розглядала “руське” питання в Галичині складовою частиною загальноукраїнського, під кутом зору етнічної єдності краю з Наддніпрянщиною. Кількість прихильників політичної автономії “руських” земель у складі слов’янської федерації або навіть повної державної незалежності Русі-України з центром у Києві була незначною, рахунок ішов, мабуть, на одиниці⁶. Автор “Слова перестороги”, аналогічно з “Книгою буття...”, не торкнувся питання про етнічні межі свого народу, становище краян під владою сусідньої імперії. На відміну від кирило-мефодіївців, В.Подолінський не вживав термін “Україна”, хоч у своїй праці, безперечно, мав на увазі етнічну єдність Галичини та Наддніпрянщини. Так, при згадці про конфліктні стосунки між русинами і поляками містилося риторичне питання: “...Хто ж не пам’ятає козацької

¹ Драгоманов М. Літературно-суспільні партії в Галичині (до року 1880). – Львів, 1904. – С.4.

² Франко І. Іван Гушалевиц // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1982. – Т.35. – С.29.

³ Лозинський М. Галичина в життю України. – Відень, 1916. – С.19.

⁴ Стеблій Ф. Визначна пам’ятка української політичної думки середини XIX століття. – С.476.

⁵ Там само. – С.439.

⁶ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 1996. – С.52.

віри, хто ж забув русинів перед 1772 р.?” І далі прямо зазначається: “Не чужі держави, але русини розвалили Польщу”¹. Очевидно, мова йшла про славні козацькі часи, Гетьманщину, традиції народно-визвольної боротьби. Водночас говорилося про глибоке історичне коріння “руського народу”: “Чи це ім’я взяли від Руса, чи від Рюрика, не відомо ... докладно... Але немає сумніву”, що в давньоруські часи русини “становили окреме від ляхів слов’янське плем’я з окремою, властивою тільки йому, мовою”. В.Подолінський усвідомлював відмінності між власне русинами та росіянами, за його словами, “Росія висипала вже кілька тисяч бочок доказів, що русин і росіянин – одне й те ж. Але це даремна праця...”².

В умовах наростання революції та встановлення конституційно-демократичного правління в 1848 р. ні пропольська, ні проросійська орієнтації не могли, в силу об’єктивних обставин, стати базовою національно-політичною платформою для розгортання масового визвольного руху галицьких русинів та формування його ідеології. У “Слові перестороги” до “польсько-руської партії” можна було віднести Руський собор і його нечисленних прихильників, до “російсько-руської” – сили, що становили зародок майбутнього русофільства (москвофільства), але під час революції не створили окремої політичної організації³.

Головна руська рада і Руський собор як національно-політичні організації. Національний рух галицьких русинів поступово активізувався і через небажання польського політичного проводу визнати їх рівноправність набув антипольської спрямованості. Австрійська влада вчасно побачила суперечності етнополітичних відносин у краї, що характеризувалися домінуванням польської шляхти, та вирішила ними скористатися для зміцнення свого становища. Уже на початку революції у квітні 1848 р. губернатор Галичини Ф.Стадіон оголосив про скасування панщини з 15 травня того ж року, на п’ять місяців швидше, ніж в інших провінціях імперії. Унаслідок цього вдалося здобути для уряду прихильність значної частини руського населення краю. Водночас власті прихильно поставилися до національного руху русинів, на противагу більш сильному рухові поляків. Отримавши санкцію влади, представники духовної інтелігенції ініціювали створення 20 квітня (2 травня) 1848 р. у Львові окремої національно-представницької організації русинів Галичини – Головної руської ради (далі – ГРР) під керівництвом єпископа

¹ Стеблій Ф. Визначна пам’ятка української політичної думки середини XIX століття. – С.465.

² Там само. – С.469, 470.

³ Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині XIX століття. – С.76; Подолінський В. Слово перестороги. 1848 / Упоряд. Ф.Стеблій. – С.XV.

Григорія (Яхимовича) та його заступника, а пізніше голови М.Куземського. Показово, що на першому засіданні ГРР учасники вшанували пам'ять о. М.Шашкевича, заманіфестувавши таким чином свою прихильність розпочатій ним справі “національного відродження”¹.

ГРР з перших днів свого існування виразно задекларувала етнічну єдність українських (“руських”) земель під владою Австрії та Росії. “Мы, Русини Галицки, – говорилося у першій відозві Ради до народу (“Будьмо народом!”) від 28 квітня (10 травня) 1848 р., під якою підписалося 66 осіб², – належимо до великого руского народу, котрый ѓднимъ говорить языкомъ ѓ 15 мѣлѣонѣвъ выносить, зъ котрого пѣлтретья мѣлѣона землю Галицку замешкує”³. Отже, вже на початку революції 1848 р. уперше в Галичині в політичному документі була проголошена ідея єдності русько-українського простору, етнічної тотожності місцевих русинів із “малоросами” Наддніпрянщини. ГРР наголошувала, що 15-мільйонний руський народ був “колись самодѣльный, рѣвнялся въ славѣ найможнѣйшимъ народамъ Європы, малъ свѣй письменный языкъ, свои власні оуставы (закони. – *І.Р.*), своихъ власныхъ князѣвъ; однимъ словомъ: былъ въ добрѣмъ бытѣю, заможнымъ ѓ силнымъ. Черезъ непрѣязніи судьбы ѓ рѣзни політични нещастя... той великій нарѣдъ... прѣйшоль пѣдъ чуже панованье”⁴. У відозві ГРР (“Миръ вамъ братья русины!”) в грудні 1848 р. говорилося про незворотність бажання русинів “стати яко нарѣдъ самъ въ собѣ”, відмінний від польського. Водночас висловлювалося переконання, що “Русины на Оукраинѣ не дали бы слову рускому загинути, и збудили бы насъ, братьей своихъ, надъ словомъ польскимъ дрѣмающихъ. Мысль зляти одну народнѣсть в другу, и то бѣольшу в меншу, не дастся нѣколи выконаты”⁵. Щоправда, відозва не давала чіткого уявлення про етнічні межі проживання “руського”, тобто українського народу, співвідношення між “малоросами” і “великоросами”.

У статуті, навколо якого на перших засіданнях Ради розгорілися гострі дискусії, містилася теза, що членом ГРР міг стати “тѣлько Русинъ на рускѣй Галицкѣй земли зроджений”. Він мав визнавати себе “до рус-

¹ Турій О. Українська “Весна народів” // Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції // За ред. О.Турія, упорядн. У.Кришталович та І.Сварник. – Львів, 2002. – С.ХІІ, ХV.

² Там само. – С.ХХ.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф.180 (Головна руська рада, м.Львів), оп.1, спр.1, арк.1, 2; Ѓдозва до руского народу // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.1. – 15 мая. – С.1.

⁴ Archiwum państwowe w Przemyślu, zespół 156 (Greko-Katolicki Urząd Dekanalny Olchowiecki), sygn.76, k.9.

⁵ ЦДАЛ України, ф. 180, оп.1, спр.1, арк.44, 44 зв.

кои народности ѿ греческого обрядку”¹. Це положення, стверджує львівський дослідник О.Турій, у параграфі про членство свідчило “про недостатню відданість лідерів галицьких русинів задекларованій ними ідеї єдності українського народу”, унеможливило участь у ГРР представників Наддніпрянської України та русинів латинського обряду². Ідейну платформу ГРР відобразила відозва ради до братніх слов’янських народів від 21 травня 1848 р., у якій, зокрема, говорилося, що через несприятливі політичні обставини руський народ не мав змоги “значновъ похвалити письменностевъ, мова наша занедбана..., а рѡдь нашъ въ смутномъ убожествѣ матеріяльнѡмъ и духовѡмъ доси остае ся”. Водночас висловлювалося переконання в умовах демократичних свобод розвинути “любую нашу народнѡсть Руску”³.

На засіданнях ГРР, як свідчать нещодавно опубліковані протоколи і книга кореспонденції⁴, неодноразово обговорювалося становище галицьких русинів як частини малоруського простору. Так, на таємному (36-му) засіданні ГРР 28 серпня 1848 р. було вирішено подати уряду прохання, щоб “по малоруске циркуляры выходили”⁵. 26 січня 1849 р. (70-е засідання ГРР) члени Ради ухвалили на сторінках часопису ГРР “Зоря Галицка (далі – “Зоря Галицька”) “списъ малорускихъ книгъ обвѣстити, и спровадженъ ихъ оулегшити” для жителів краю⁶. Очевидно, це свідчило про посилення інтересу галичан до творів нової української літератури з Наддніпрянщини. Однак жодного разу в протоколах не зафіксовано етнонім “Україна” й похідні від нього – “українець”, “український”, на засіданнях Ради говорили про “Русь”, “русинів”, “руську мову”, “галицько-руський народ”, декілька разів використано термін “малоруський”⁷. Уже на другому засіданні ГРР 21 квітня (3 травня) 1848 р. прийнято рішення дотримуватися на письмі живої мови народу, але правописом етимологічним, що базувався на походженні слів⁸. Протокол 58-го засідання в грудні того ж року містив інформацію про візит депутації ГРР до австрійського цісаря 6 листопада з конкретними пропозиціями на захист прав “галицкоруского народа”, причому це слово в протоколі вставлено замість викресленого – “русского”⁹. Отже,

¹ Оўстава Ради народнои рускои вѡ Львовѣ // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.2. – 23 мая. – С.9.

² Турій О. Українська “Весна народів”. – С.ХV, ХІХ.

³ ЦДАЛ України, ф.180, оп.1, спр.21, арк.9.

⁴ Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О.Турія, упорядн. У.Кришталович та І.Сварник. – Львів, 2002. – XXXIV + 270 с.

⁵ Там само. – С.58.

⁶ Там само. – С.105.

⁷ Там само. – С.1, 19, 30, 32, 58, 75, 88, 105, 108, 119, 122.

⁸ Там само. – С.19.

⁹ Там само. – С.88.

серед діячів ГРР не було скристалізованої думки про те, ким є галичани в модерному світі.

Перед церковною ієрархією, що взяла на себе в 1848 р. провід у національному русі, постало питання розповсюдження ідеології цього руху в народних масах і, відповідно, розширення соціальної бази. ГРР у згаданій відозві до населення “Будьмо народом!” у травні 1848 р. закликала співвітчизників об’єднуватися в “поменшії ради”. Мережа філій ГРР була створена на основі церковної структури, керівництво місцевими радами опинилося в руках духовенства. Усього в Галичині в 1848 р. виникло 50 місцевих руських рад, що мали на меті, як говорилося в обіжнику до них від 1 червня, підтримку й охорону “усіма правими способами” руської народності. Провідники національного руху намагалися підкреслити “загальнонародний” характер руських рад і спростувати звинувачення політичних опонентів, що ГРР є “святоюрською”, органом “клерикальної партії”¹.

Тезу про етнічну єдність Галичини та Наддніпрянщини, услід за Головною руською радою, відстоювали місцеві ради на своїх зібраннях, у відозвах до населення. Так, на установчому засіданні Жовківської окружної Ради наприкінці травня 1848 р. священник Йосиф Крушинський заявив: “Мы, братья, належимо до великого народу, который единакимъ говоритъ языкомъ і 15 міліонѣвъ выносить, изъ которого 2 ½ міл. замешкує пространь землѣ Галицкой, ограничену вѣдъ Мазурѣвъ (мазури – етнічна група поляків. – *I.P.*) рѣками Сяномъ і Вислокою (Віслою. – *I.P.*)...”. Українська етнічна територія на заході, зокрема, охоплювала землі до Ясельського, Сяноцького і Ряшівського округів (сучасні повіти Підкарпатського воєводства Польщі. – *I.P.*), що називалася “краємъ рускимъ, а себе (краяни називали. – *I.P.*) народомъ рускимъ”². На наступному засіданні цієї ж Ради в червні 1848 р. о. Михайло Бачинський сказав, що “Подѣля, Волынь, Украина (Київщина. – *I.P.*), Галичъ суть то краѣ 4 разы обширнѣйшии вѣдъ правдивой Польски”, а кращих країв (“пекнѣйшихъ, здоровшихъ”) від цієї землі просто не існує. Однак їх дедалі більше “Московщина на своє перетягає”, з іншого ж боку, “якъ не будемъ о собѣ памятати, до решты спольщимъ ся, сами себе згладимъ, сами собѣ грѣбъ выкопаемъ”³. В анонімній брошурі (“Uwagi nad rozprawą o “tak zwanych” Rusinach w “Dzienniku Narodowym” lwowskim Nr.2 umieszczoną”), виданій у Перемишлі 1848 р. одним із членів місцевої окружної Ради, мабуть, о. Томою Полянським, згадувалося про

¹ Турій О. Українська “Весна народів”. – С. XXIII, XXV, XXVI.

² Матеріялы до історії 1848 р. // Дѣло. – 1898. – Ч. 249. – 7 (19) падолиста. – С. 1.

³ З матеріялѣвъ до історії 1848 року // Там само. – 1892. – Ч. 182. – 13 (25) серпня. – С. 1.

“Історію Малоросії” наддніпрянського історика М.Маркевича. Автор брошури відстоював окремішність русинів від поляків і росіян¹.

В основу діяльності ГРР був покладений принцип пасивності, що тривалий час складав підгрунття австрофільської ідеології, прихильного ставлення русинів до Відня, в якому вбачався тактичний союзник у боротьбі за національні інтереси. Укоріненню лоялістських настроїв особливо сприяла ліквідація панщини на початку революції в 1848 р., що викликала віру в доброго цісаря як захисника народних мас. Завдяки пропагандистській роботі духовенства галицькі русини пов’язали свої соціальні та національні здобутки не з революційними подіями як такими, на боці яких у Галичині були поляки, а, навпаки, з протидією цим революційним перетворенням. Керівництво ГРР, що обрало таку тактику (навіть чи це був свідомий вибір, швидше – вчинок інтуїтивний, зумовлений династично-підданським типом мислення), було лояльним до австрійського уряду, з яким пов’язувало своє існування². Польська громадськість однозначно негативно зустріла появу окремої національно-політичної організації русинів, вважаючи її сторонньою інтригою, спрямованою проти поляків, витвором чи то австрійської бюрократії на чолі з Ф.Стадіоном, чи “московських рублів”. У польській пресі з’явилися навіть красномовні карикатури із зображенням губернатора в єпископській митрі та Г.Яхимовича з мішком російських рублів³.

Центральною політичною проблемою для ГРР була боротьба за поділ Галичини за етнічним принципом на дві частини – східну, руську і західну, польську (“о подѣленіе Галиціи на двѣ губерніи – руску ѿ мазурску”)⁴ та об’єднання земель Австрійської імперії, де більшість населення становили русини, в один коронний край. Отже, передбачалося створення національно-територіальної політичної автономії з власною адміністрацією та об’єднання Східної Галичини з “руськими” Закарпаттям і Буковиною, яка до 1849 р. входила на правах окремого округу до складу “Королівства Галиції та Лодомерії”. До кінця січня 1849 р. внаслідок роз’яснювальної та організаційної роботи духовенства було зібрано 200 тис. підписів на підтримку відповідної петиції ГРР до цісаря. З різних місцевостей краю до ГРР надходили звернення від руських рад, у яких містилася вимога поділу Галичини на дві провінції для

¹ За віру, нарід і права. Руські Ради Надсяння 1848–1850 рр. / Вступ та упоряд. В.Пилипович. – Перемишль, 2005. – С.23, 139.

² Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип.35–36. – С.573, 580; його ж. Українська історіографія про революцію 1848–1849 років у Галичині // Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji. Zbiór studiów pod redakcją W.Wica. – Kraków, 1999. – S.198.

³ Турій О. Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині... – С.163, 173.

⁴ Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції. – С.30.

забезпечення національних прав “руського народу галицького”¹. Щоправда, сучасний львівський дослідник А.Заярнюк ставить під сумнів цю цифру, стверджує, що принаймні існувало чимало випадків відмови селян підписувати петицію, швидше не через своє ставлення до її змісту, а через боязнь утручатися в політику². Водночас керівництво ГРР зосередило свою увагу на перших виборах до австрійського рейхстагу влітку 1848 р. та парламентській діяльності руських послів, переважно селян і священиків, що становили третину з майже ста делегатів, обраних у провінції (включаючи Буковину)³. Щоправда, рейхстаг так і не спромігся прийняти практично жодного рішення, яке було б реалізоване, однак участь у його роботі збагатила руське представництво досвідом політичної боротьби⁴.

На противагу ГРР, 23 травня 1848 р. у Львові виникла національно-політична організація – Руський Собор (далі – РС), навколо якого об’єдналися особи з двоступеневою – русько-польською – ідентичністю або “русини польської нації” (*gente Rutheni, natione Poloni*). Позиціонуючи себе між Головною руською радою і польською Центральною радою народовою, лідери РС (голова – К.Ценглевич) пропагували ідею єдності та миру русинів і поляків у спільній вітчизні, мали завдання консолідувати галичан навколо своєї програми. Однак їм не вдалося створити дієздатну і консолідовану організацію, до осені 1848 року кількість членів РС не тільки не перевищила перших 64, а й суттєво зменшилася. Характерно, що протоколи засідань РС відсутні, як і будь-які відомості про такі засідання у спогадах тогочасних діячів, що дає підстави вважати товариство швидше середовищем близьких за поглядами людей, ніж централізованою організацією⁵. Утворення РС було більше спонтанним, аніж наперед осмисленим політичним актом, практично єдиним в історії підавстрійської Галичини, коли роздвоєна національна свідомість *gentenatione* проявилася у формі групової, а не індивідуальної реакції⁶. Друкованим органом РС стала газета “руською” мовою “Дневникъ рускій” (далі – “Дневник руський”), тираж якої друкувався кирилицею і ла-

¹ ЦДАЛ України, ф.180, оп.1, спр.33, арк.41.

² Заярнюк А. Ідіоми емансипації. “Визвольні” проекти і галицьке село у середині XIX століття. – К., 2007. – С.146.

³ Кревецький І. З виборчого руху у Східній Галичині в 1848 р. (Вибір Івана Капущака) // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т.LXX. – С.75. Буковина до 1848 р. включно входила до складу австрійської провінції “Королівство Галичини і Лодомерії”.

⁴ Турій О. Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині... – С.166, 167.

⁵ Мудрий М. Руський Собор 1848 року: організація та члени // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип.16: Ювілейний збірник на пошану І.Патера. – С.108, 109, 118.

⁶ Мудрий М. Ідеологія чи світогляд? До питання про теоретичні засади Руського собору 1848 року // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2009. – Вип.44. – С.76, 77.

тинкою, але часопис проіснував недовго (з серпня по жовтень 1848 р. вийшло лише дев’ять номерів). До редагування газети було залучено колишнього діяча “Руської трійці” І.Вагилевича.

Відозва РС “до своїх братів”, опублікована в першому числі часопису 18 (30) серпня 1848 р., писала про початкове самостійне “історичне й моральне” життя Русі, яке змінилося спершу на взаємовигідний – за для захисту від зовнішніх ворогів – польсько-руський союз у Речі Посполитій, а згодом на спільну недолю, у якій опинилися поляки й русини після поділів Речі Посполитої. Головні надії на “національне відродження” галицьких русинів автори відозви пов’язували з перетворенням монархії Габсбургів у конституційну державу, виступали за взаєморозуміння з поляками. Зокрема, йшлося про необхідність “опікування ся народністю руською, причинення ся до її свобідного і незалежного розвитку, а при тому – удержування згоди і єдності з миром соплеменної народності в нашій спільній отчині”. Досягнення цієї мети пов’язувалося з просвітою народу, чого “осягнути можна літературою руською”¹. Однак власне “русини” становили в РС чисельно невелику групу, що обстоювала, по суті, розвиток русько-української національної свідомості з опертям на польські організаційні й ідеологічні взірці. Серед членів РС переважали землевласники, чиновники, літератори, що робили наголос на польській ідентичності, до формування якої намагалися залучити руське суспільство².

Нечітка організаційна структура та строкатий персональний склад РС, що поєднувалися з дуже хиткою формулою двоступеневої національної ідентичності, зумовили швидкий розпад товариства. Водночас ідеологи пропольського РС зробили внесок в обґрунтування ідеї національної єдності України, виразно вказували на Наддніпрянщину як центр русько-українського руху. Для діячів Собору опорою “руськості” була історична пам’ять про запорозьке козацтво, що актуалізувалася репресіями царського уряду проти Кирило-Мефодіївського товариства, українських письменників. Особливу активність у популяризації польсько-української єдності проти російського натиску проявили поляки – вихідці з підросійської України, які приїжджали до Галичини, передусім поет-романтик Г.Яблонський. Він став членом РС, на сторінках газети “Дневник руський” змальовував становище Наддніпрянщини в похмурих тонах, зокрема писав про “сльози, плач, смерть України”, а її майбутнє пов’язував з поверненням до польського політичного й куль-

¹ Програма [газети “Дневник руський”] // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори / Упоряд., вступна стаття та приміт. М.Шалати. – К., 1982. – С.188, 189.

² Мудрий М. Руський собор 1848 року: організація та члени. – С.110, 111, 119.

турного простору¹. Тема польсько-української єдності висвітлювалася в загальнонаціональному (не тільки галицькому) вимірі, на протигагу російським і німецьким впливам².

Серед відомих діячів, що розділив долю “русинів польської нації”, був Ю.Лаврівський – один із найвпливовіших галицьких політиків середини XIX століття. Він не бачив можливості для українського і польського національних рухів розвиватися у відриві один від іншого. Ю.Лаврівський, тоді судовий писар у Самборі, вступив до ГРР невдовзі після створення Ради, в травні 1848 р. обирався заступником її голови. Але вже через місяць, у червні, оголосив про вихід із товариства, ненадовго приєднався до пропольського РС, після чого відновив своє членство в ГРР³. Головні зусилля Ю.Лаврівського були спрямовані на поладження суперечностей між поляками і русинами в Галичині, що знайшло відображення в його діяльності в стінах Крайового сейму в 1860-х – на початку 1870-х рр. По суті, Ю.Лаврівський намагався реалізувати в політиці досягнуту на рівні власної сім’ї (дружина в нього була полькою) гармонію між українською (греко-католицькою) і польською (римо-католицькою) ідентичностями. Символічно, що навіть померли вони майже одночасно в 1873 р., так і не довідавшись про смерть один одного⁴.

Основним фактором, що спричинив поступову втрату пропольських симпатій серед політично активного греко-католицького духовенства, було розчарування в ідеології та практиці польського національного руху. Полонофільство практично не мало шансів на успіх в умовах зростаючого розмежування між національними рухами двох народів і після поразки революції поступово зникло як окрема національно-політична течія. Водночас сучасні дослідники розрізняють серйозні відмінності між полонофільством *політичним*, джерелом якого були симпатії до революційної боротьби поляків за національне визволення, а також надії, що здобуті спільними зусиллями конституційні свободи забезпечать умови для вільного розвитку національних рухів у нерозривній єдності, та *національним*, що характеризувалося полонізацією греко-католиків, призвело до втрати частиною вірних власної етнічної самобутності, визнання себе поляками⁵. ГРР критично відгукнулася про діяльність РС,

¹ Мудрий М. Ідеологія чи світогляд? – С.94, 95, 96.

² Там само. – С.97, 104.

³ Мудрий М. Юліан Лаврівський (1821–1873): портрет галицького полонофіла // Львів: місто – суспільство – культура. – Краків, 2005. – Т. V. Люди Львова / Студії з історії Львова за редакцією К.Карольчака. – С.37, 39, 40.

⁴ Там само. – С.50, 61.

⁵ Турій О. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини... – С.205, 206.

“польско-рускої ради” (“Вамъ Польша на оумѣ, Вамъ въ души Польша...”)¹. Існування полонофільства в 1848 р. виразно засвідчило, зокрема, звернення ГРР до митрополита, що окремі греко-католицькі священники з Жовківщини “Раду рускую меняють, а до польскої ... ся горнуть и людъ сельскій до тої самої польскої ради накланяють, имъ потребу заведенія шкôль сельскихъ въ языцѣ не въ рускимъ, але въ польскимъ приказують, обучають ихъ держатися кореня польского...”².

Ідея русько-української єдності в творчості галицьких діячів. Найбільших успіхів під час революції галицькі русини досягли в культурно-освітній сфері. На вимогу ГРР 1848 р. було допущено навчання народнорозмовною мовою в початковій школі та гімназіях краю; відкрито у Львівському університеті кафедру “руської” мови й літератури, яку на початку 1849 р. очолив Я.Головацький; засновано на зразок інших слов’янських народів “Галицько-руську матицю” – товариство для проведення просвітницької та видавничої діяльності, сприяння шкільництву; організовано в жовтні 1848 р. (7–13 жовтня за старим стилем) Собор руських учених у Львові тощо. І.Франко стверджував, що в 1848 р. “культурний доробок галицьких русинів... був зовсім немалий і давав основи тривкого та успішного розвою руської народності”³. Особливе значення в утвердженні соборницьких настроїв мав театральний рух у Галичині, піонером якого виступила Коломия. З ініціативи Коломийської ради, передусім її голови М.Верещинського й місцевого священника І.Озаркевича, в 1848 р. було започатковано “русський”, тобто український театр (як відомо, перша аматорська вистава, на основі фольклорно-етнографічного збірника “Руське весілля” Й.Лозинського, відбулася в стінах Львівської греко-католицької духовної семінарії десь 1838 р.)⁴.

Скориставшись із текстів обох п’єс І.Котляревського – “Наталка Полтавка” і “Москаль-чарівник”, І.Озаркевич прилаштував їх до місцевих умов, перенісши дію з Полтавщини на Покуття, наблизивши мову до покутської говірки, переназвавши героїв звичними для покутян іменами, замінивши наддніпрянські реалії місцевими покутськими, зокрема в піснях, а то й зовсім опустивши деякі з них, тощо. Так, Наталка стала Анничкою, у пісні “Видно шляхи полтавськії” співалося про шляхи коло-

¹ Archiwum państwowe w Przemyślu, zesp.143 (Kapituła Grecko-Katolicka w Przemyślu), sygn.471, k.18, 19.

² Студинський К. Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в рр. 1831–1846 // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т.LXXXII. – С.176.

³ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т.47. – С.598.

⁴ Пилипчук Р. Український аматорський театр у Коломиї (1848–1850) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.238.

мийські, п'єса мала назву “Дівка на відданю, або На милованє нема силованє”. Отже, І.Озаркевич, автор літературної адаптації творів зачинателя нової української літератури, і його оточення розуміли, що галицький глядач хотів бачити не полтавських “малоросів”, яких не знали тоді й самі виконавці, а покутських русинів, особливо зважаючи на діалектні особливості мови в обох регіонах¹. І.Франко влучно з цього приводу висловився, що І.Озаркевичеві схотілося подати Котляревського “в підгірським киптарі”². Прем'єра вистави “Наталка Полтавка” відбулася в Коломиї в червні 1848 р., викликала нечуваний ентузіазм не тільки серед місцевих русинів, а й загальноміської публіки. З-під пера І.Озаркевича з'явилися в 1848–1849 рр. також переробки п'єс наддніпрянських авторів І.Котляревського “Москаль-чарівник” (“Жовнір-чарівник”), Стецька Шерепері (С.Писаревського) “Купала та Івана” (“Весілля, або Над цигана Шмагайла нема розумнішого”), Г.Квітки-Основ'яненка “Сватання на Гончарівці” (“Сватанє, або Жених навіжений”). Крім коломийської, аматорські трупи з успіхом існували у Львові, Перемишлі, були навіть спроби створення професійного театру³.

На з'їзд учених у Львові в жовтні 1848 р. з усіх кінців краю з'їхалося понад 100 учасників, серед яких були науковці, письменники, вчителі, журналісти, священники. Відкриваючи засідання 7 (19) жовтня, голова “Галицько-руської матиці” М.Куземський підкреслив важливе значення просвіти в житті народу, за його словами, тільки освічені народи “суть правдиве свободними”, “підстава життя народного, життя вільного єсть просвѣщеніє...”. Цьому мало сприяти видання книжок протонародною мовою (“въ народнѣмъ языцѣ”)⁴. Тон з'їздові, учасники якого працювали в дев'яти секціях, задавали одностайні й послідовники “Руської трійці” (Р.Мох, І.Гушалевич та ін.), а його душею став поет М.Устиянович⁵. У своїй промові він закликав до самовідданої праці для добра гнобленого віками 15-мільйонного народу. Доповідач висловив бажання набиратися сили “у громкого Шевченка”, високо відгукнувся про твори письменників із “золотобережної України”, зокрема І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка та ін. Про края, “галича Русь” говорилося як про “маленьку частину великого нашого народу”, що в

¹ Там само. – С.238, 239.

² Франко І. Писання І.П.Котляревського в Галичині // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1981. – Т.31. – С.326.

³ Пилипчук Р. Український аматорський театр у Коломиї. – С.239, 240, 243, 244, 246.

⁴ Историческій очеркъ основанія Галицко-русской матицѣ и справозданье перваго собору ученыхъ русскихъ и любителей народнаго просвѣщенія / Составлено Я.Головацкимъ. – Львовъ, 1850. – С.XXXI, XLI, XLII.

⁵ Стеблій Ф. “Весна народів” // Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси / Упоряд. та відп. редактор Ю.Бірюльов. – Львів, 1998. – С.173, 174.

умовах конституційних свобод отримав шанс на “щасливу судьбу”. М.Устиянович виступав за “воскресеніє народної життя”, входження народнорозмовної мови в літературу. “Залишивши бесіду нашу, – наголошував він, – учинимо святокрадство найсвятіших прав чоловічства, обдиранство народного престолу Русі, а може, ... і цілої слов’янщини”¹.

Виступ Я.Головацького на з’їзді містив обґрунтування тези про три “наріччя” “русской рѣчи” – великоруське, малоруське і білоруське, причому, за словами колишнього діяча “Руської трійці”, “языкъ южнорускій, малорускій (або якъ у насъ кажуть “рускій”)” поширювався поза межі Карпат “по цѣлѣй южнѣй Россіи зъ обохъ сторонъ Днѣпра...”. У своїх висновках Я.Головацький посилався на авторитет видатного українського вченого М.Максимовича². Серед відомих письменників, які “щасливо управляли” ниву народної словесності, поряд з українськими авторами з-за Збруча (І.Котляревським, Г.Квіткою-Основ’яненком та ін.) було названо галицьких – М.Шашкевича, К.Устияновича, Р.Моха тощо³. Збереглися конспекти Я.Головацького з “історії руської словесності” для студентів Львівського університету. Зокрема, в 1849 р. він наголошував, що “малоруська” мова (“языкъ малорускій”) є стародавньою, самостійною мовою в сім’ї слов’янських народів, вона не походить від церковно-слов’янської і не є наріччям польської мови⁴.

Найскладнішим невирішеним питанням у задекларованій ГРР тезі про етнічну самобутність українського (“руського”) народу стало мовно-правописне. Питання про мову книжкових видань і преси викликало гостру дискусію на Соборі руських учених, найважливішим завданням якого було “оустановити для языка нашого однаки форми; а для письма нашого пріймати найстосовнѣйшу писовню; высвѣтити рѣжницю мовы нашої ђдъ языка старословянського, такоже ђдъ російського и ђдъ поль-

¹ Устиянович М. Промова на “Соборі руських учених” у Львові 19 (31) жовтня 1849 // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. / Упоряд., підготовка текстів І.І.Пільгука та М.Г.Чорнописького. – К., 1965. – С.415, 416.

² Росправа о языкѣ южнорускѣмъ и его нарѣчїяхъ, сочинена Я.Головацкимъ // Историческій очеркъ основанія Галицко-русской матицѣ... – С.24, 30, 43.

³ Там само. – С.55, 56. На засіданні прозвучав вірш І.Гушалеви́ча, що з оптимізмом висвітлював майбутнє українського народу по обидва боки австро-російського кордону:

Видишь Бескида верхи крутіи,

Волны ревушѣ Днѣпра,

Сяна, Буча и Днѣстра

И Черноморья воды ще не высохли –

Туда свѣженькѣ розсѣвай мысли,

Тамъ образъ надѣи! (До моеї родини. Стихъ И.Гушелеви́ча, голошенъ на томже засѣданію // Там само. – С.99, 100).

⁴ Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф.36 (Головацький Я.), од. зб.582, арк.41, 42.

ского”¹. Більшість учасників обговорення висловилися за літературну мову, близьку до народної, “гражданський” шрифт і фонетичний правопис, зберігши, однак, за прихильниками церковнослов’янщини, що були в меншості, право на використання цієї мови та етимологічного правопису в наукових працях. Противники народномовної основи формування літературної мови (В.Левицький, Д.Зубрицький та ін.) вважали, що таке нововведення загрожує традиційній церковнослов’янській мові й побожності². Учасники з’їзду прийняли ухвалу про створення “Галицько-руської матиці” з метою видання для народу дешевих книжок. На з’їзді підтримано також пропозицію перевидати “Історію Малоросії” М.Маркевича, що вийшла в п’яти томах у Москві 1842–1843 рр.³. Етимологічний правопис, більш близький до російської літературної мови, став пізніше вагомим аргументом у руках прихильників обґрунтування всеруської єдності⁴. М.Устиянович образно писав 1849 р. у статті під назвою “О образованию языка руского”, що той, хто хотів би відразу мати освічену мову “з нашого языка”, подібний до того, хто мріяв зібрати овочі перед цвітом⁵.

Під час революції посилювався інтерес до творчості наддніпрянських письменників, перевидання кращих зразків нової української літератури в Галичині. Зокрема, з проханням допомогти у перевиданні поеми “Енеїда” І.Котляревського – “первого нашего современного поэта” до ГРР 1 жовтня 1848 р. звернувся активний діяч галицького культурного відродження, священик, посол до австрійського парламенту Кирило Блонський. Він просив роздати оголошення про передплату любителям “русской словесности” в краї і повідомити про це консисторію⁶. На 46-му засіданні ГРР 6 жовтня 1848 р., як записано в протоколі, К.Блонський “заповѣдає пренумерату на Котляревского “Енейду” по руски, котра ся буде въ Вѣдню печатати и просить тую пренумерату оголосити”⁷. Уже 28 лютого 1849 р. К.Блонський писав про початок друкування “Енеїди”, водночас цікавився у членів ГРР станом передплати, був занепокоєний, “чи не збанкротую”⁸.

¹ Запрошенє ученыхъ рускыхъ на зѣздъ до Львова // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.17. – 5 вересня. – С.69.

² Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини XIX ст. // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С.13.

³ Історія Львова: У 3-х т. / Редколегія Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Львів, 2007. – Т.2. – С.157.

⁴ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.60, 61.

⁵ Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – СПб., 1906. – С.93.

⁶ ЦДАЛ України, ф.180, оп.1, спр.38, арк.23.

⁷ Там само, спр.2, арк.99.

⁸ Там само, спр.38, арк.25 зв.

Запрошення на передплату містило високу оцінку творчості письменника, який першим у новітній час усвідомив дух і силу “нашого малороського язика”, а перероблена ним простонародною мовою поема Вергілія була більш досконала, ніж німецький переклад. Книжка викликала захоплення барвистим відображенням народного життя, чистотою мови, але мало хто серед галичан читав поему, а якщо й міг прочитати, то не повністю. “...Мы – немаловажный народъ”, – підсумовував К.Блонський, причому мав на увазі не один-два, а 15 мільйонів, що не повинні “спати твердымъ сномъ” літературної бездіяльності або переходити на польську мову, як у приказці: ніколи не будеш славний чужою славою і розумний чужим розумом¹. Однак поему І.Котляревського, до якої Я.Головацький уже написав передмову (вона була надрукована в тижневику “Пчола” в травні 1849 р. (ч.3), поряд із уривком з “Енеїди”), не вдалося опублікувати. Видавцям надійшло всього 20 попередніх замовлень². “Ціла Україна читає “Енеїду” з розкішшю, від письменного селянина до багатого пана”, – писав Я.Головацький у тижневику “Пчола” в 1849 р. (ч.3)³.

У 1849 р. у Львові вийшла повість “Маруся” українського письменника Г.Квітки-Основ’яненка⁴. У передмові до книги Я.Головацький зробив короткий життєпис Г.Квітки-Основ’яненка, якому судилося стати другим, після І.Котляревського, “на полі малоруської словесності”. З радістю говорилося, що за прикладом новочасних європейських літератур “наша Южная Русь не лишилась послідня, а видала також своїх народних писателів”. У кінці статті було сказано, що “вдячна Україна за життя платила йому щиросердечно..., і по смерті пам’ять його не загине..., доки русинів на світі не стане!”⁵. Видання повісті класика українського письменства на кошти заступника голови ГРР І.Борискевича сприяло, як писав пізніше календар народовського товариства “Просвіта”, зближенню Галичини з Україною, де проживали “такі самі Русини, якъ и мы, а тільки що дѣлить насъ границя, бо вони живють підъ московскимъ царемъ”⁶. Петро Головацький переклав українською (“га-

¹ ЦДІАЛ України, спр.38, арк.29; Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.3 (Франко І.), од. зб.4655, арк.83.

² Щурат В.Г. Віденський друк “Енеїди” Котляревського в 1848 р. // Щурат В.Г. Вибрані праці з історії літератури. – К., 1963. – С.149; Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. – Тернопіль, 1996. – С.98.

³ Головацький Я. Іван Котляревський // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори / Упоряд., вступна стаття та приміт. М.Шалати. – К., 1982. – С.281, 349.

⁴ Маруся. Повѣсть малоруска, розказана Г.Основьяненко. – Львовъ, 1849. – ХХ+134 с.

⁵ Головацький Я. О житті і сочиненнях Грицька Основ’яненка // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.284, 292.

⁶ Зъ житя Русинѣвъ. Иванъ Борысѣкевичъ // Календарь товариства “Просвѣта” на рѣкъъ звычайный 1881. – Львовъ, 1880. – С.55.

лицько-руською”) мовою повість М.Гоголя “Тарас Бульба”, що була надрукована у львівському Ставропігійському інституті¹. Видання датовано 1850 р., але через очікування на дозвіл цензури побачило світ аж у 1851 р.².

Водночас у Я.Головацького виник задум підготувати хрестоматію з нової української літератури під назвою “Пчола малоруська”. Фінансувати збірник збирався священник з с.Шешори на Коломийщині К.Блонський³. “...Без него (збірника. – *І.Р.*) мы въ школахъ ничего не зробимъ”, – емоційно писав К.Блонський Я.Головацькому 25 липня 1848 р. Закликаючи до наполегливості в підготовці видання, він зауважив, що якби збірник з якихось причин не вийшов друком, то “не двигнется наша словесность и за 15 лѣтъ...”⁴. Це свідчило про усвідомлення серед нечисленної галицької інтелігенції мовно-культурної єдності Галичини і Наддніпрянської України, прагнення опертися у своєму літературному розвитку на кращі зразки новочасної літератури наддніпрянських письменників.

Ідея єдності русько-українського простору знайшла відображення в творчості галицьких письменників, що друкувалися у львівських часописах. Так, М.Устиянович у 1848 р. обстоював українофільську орієнтацію в надрукованих у “Зорі галицькій” поезіях “До перемишлян” (ч.12) та “До зорі галицької” (ч.14). У першій із них він, звертаючись до синів “Руси, Святої Русі, Русі возлюбленной!”, з вірою в майбутнє свого народу афористично писав:

Знайдеться скоро козацькая слава,
Знайдем Богдана, найдем Владимирка,
І поспитаєм: чия ту земля?
Чия ту мати? Чия ту столиця?⁵

Безперечно, той факт, що автор поруч із Богданом Хмельницьким називає Володимирка, галицького князя середини XII ст., який зробив своєю столицею м.Галич і зумів зміцнити могутність Галицької землі, символізує ідею русько-української єдності⁶. Тема етнічної спорідненості Галичини й Наддніпрянщини по обидва боки Збруча в алегоричній формі знайшла відображення в поезії М.Устияновича “До “Зорі Галиць-

¹ Тарась Бульба. Повѣсть изъ Запорожской старины, сочиненіе Н.Гоголя на галицко-руській языкъ переведена П.Д.Ф.Г-имъ. – Львѣвъ, 1850. – 172 с.

² Kozik J. Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849. – Warszawa – Kraków, 1975. – S.170. [Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Т.ССCLXXXI. Prace historyczne. – Zesz.52].

³ Петраш О. Подвижники української ідеї. – С.98.

⁴ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / Видав К.Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1909. – Т.ХІ–ХІІ. – С.272, 273.

⁵ Устиянович М. До перемишлян // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.310.

⁶ Петраш О. Подвижники української ідеї. – С.114.

кої”, присвяченої виходу в світ першої “руської” газети. Автор писав про народ, який живе:

Від керниць Сяну до берегів Дону,
На землі красній, багатій, широкій,
Де Дністр, красуюсь з Даниїла трону¹,
Тихо, велично снує нурт глибокий,
Де сині води Дніпра-Славутиці
Честь Ярославлю гримлять порогами...².

І хоч “нарід всеславной столиці” Києва прикутий тепер “ланцем залізним до чорної неволі і на хрест вбитий вражими руками”, в нього велике майбутнє: ось уже “славний Лев ... крепкими силами здвигнувся спросоня...”. У примітці М.Устиянович уточнює: “...Лев є гербом королівства Галицького”³. Закінчується вірш алегоричним образом про “дитячко малое”, яке

Зачне при піснях о Дніпрі, Полтаві,
Як соколятко в гнізді молодое,
Снити о щастю і козацькій славі⁴.

Етнічну єдність австрійських русинів із Наддніпряниною поетичним словом передав А.Могильницький у вірші “Ученим членам Руської Матиці”, надрукованому в кількох номерах часопису “Новини” 1849 р. (ч.6–10). Можливо, це вітання було віршованим варіантом промови, яку письменник збирався виголосити на Соборі руських учених, куди так і не зміг прибути⁵. Зокрема, А.Могильницький писав, що “в лоні Русі ... гомонять славою Дніпрові пороги” і про “храбрість Русі скаже кримська луна, славу козацьку – степові могили”⁶. У передмові до поеми “Скит Манявський”, виданій у 1852 р., він наголошував, що пише “для читателів малоруських”, через це “слів і виговора високоросійських зовсім охороняюся”, “подібно ж і від полонізмів хоронитися було завсігда моїм іскреннішим желанієм”⁷. Отже, автор усвідомлював окремішність русинів-“малорусів” від росіян і поляків. У поемі А.Могильницького містилася згадка про “золотих времен свободі, о козацькій славі!”⁸.

¹ Малася на увазі столиця могутнього князя Данила Галицького м.Галич.

² Ярослав Мудрий – великий князь київський.

³ Устиянович М. До “Зорі Галицької” // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.311.

⁴ Там само. – С.313.

⁵ Петраш О. Подвижники української ідеї. – С.133.

⁶ Могильницький І. Ученим членам Руської Матиці (Нового року 1849) // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.436.

⁷ Могильницький А. Передмова до поеми “Скит Манявський” // Там само. – С.477.

⁸ Могильницький А. Скит Манявський // Там само. – С.464.

Молодий поет, учень Я.Головацького І.Гушалеви́ч під час революції написав вірша, в якому у відповідь на питання “де єсть Руська Отчина?” відповідав:

Де Сян, Дністер, Буг реве,
Порогами Дніпр трясе,
Де широкі сучь степи,
Де гуляли козаки;
На-на-на-на-на-на,
Ой там руська Отчина!¹

Для підкреслення єдності Галицької Русі, де протікає Дністер, з Україною “з берегів” Дніпра він у поезії “До пчоли” 1849 р. алегорично писав:

Росой української
З берегів дніпрових,
І росой галицької
З берегів дністрових,
З-над Прута, з-над Сяна,
З Бескидів високих
Оживляйся, пчілко,
В трудах одиноких!²

Очевидно, вбачався вплив Т.Шевченка на поезію І.Гушалеви́ча “Думи мої...” (“Введеніє до думь”), опубліковану в “Зорі Галицькій” в листопаді 1850 р. (ч.91). Однак можна погодитися з відомим літературознавцем М.Возняком, що галичанин “нездарно” наслідував Кобзаря³, коли писав:

Думи мої, думи,
Родні мої дѣти!
Що жь съ вами дѣлати
И где вась подѣти?⁴

Загалом під час “весни народів” 1848–1849 рр. якихось видатних, виразно хрестоматійних творів в українській літературі Галичини так і

¹ Гушалеви́ч І. Де єсть Руська Отчина? // Там само. – С.499, 500. Вперше надруковано у виданні: “Пѣсни на день 3/15 мая 1849” (Львів, 1849).

² Гушалеви́ч І. До пчоли // Там само. – С.502. *Див.:* До Пчолы // Пчола. – 1849. – Ч.1. – 7 мая. – С.1.

³ Возняк М. Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. ХІХ в. // Фільольогічний збірник пам'яті К.Михальчука / Виданне Українського Наукового Товариства в Київї. – К., 1915. – С.59, 60.

⁴ Введеніє до думь // Зоря Галицка. – 1850. – Ч.91. – 1 (13) листопада. – С.571, 572. Порівняйте з оригіналом:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

Нащо стали на папері

Сумними рядами?... (Думи мої, думи мої... (1840) // Шевченко Т. Кобзар. – К., 1994. – С.61).

не з’явилося. Однак у своїй творчості галицькі письменники з симпатією образно писали про знакові символи українського руху Наддніпрянщини – Дніпро, Запорожжя, козаків, що засвідчувало відчуття єдності русько-українського простору¹.

Уявлення про наддніпрянсько-галицьку єдність у періодичній пресі. Друкованим органом ГРР, що відіграв особливу роль у поширенні національної ідеї в маси, стала “Зоря Галицька” – перша українська (“руська”) газета, що виходила щотижня у Львові з 15 травня 1848 р. під редакцією Антона Павенцького. У програмі видання “Зорі Галицької” говорилося, що вона друкуватиме статті “въ нашѣмъ рускѣмъ языкѣ, якимъ нашъ нарѣдъ говорить...”². На сторінках газети, в статтях у польській, австрійській і чеській періодичній пресі публікувалися численні матеріали (авторами їх здебільшого були священики), що інформували про принижене становище галицьких русинів, давали уявлення про історичне минуле краю, потреби і перспективи національного розвитку. Характерно, що галицько-українська бібліографія І.Левицького за 1848 р. займає 20 сторінок тексту (для порівняння, за перші 30 років ХІХ ст. – 8 сторінок)³, що є свідченням активізації національного руху в Галичині під час революції.

“Зоря Галицька” в 1848 р. популяризувала думку про приналежність русинів Галичини до 15-мільйонного українського (“руського”, “малоруського”) народу, який “трохи” перевищує за чисельністю всіх поляків, цього вважалось тогочасною політичною елітою достатньо, аби їм гідно протистояти. “Не повинни вони (поляки. – *І.Р.*), – писалося в “Зорі Галицькій”, – зъ ока спущати, же насъ є 15 миліонивъ (а то троха бѣльши якъ всѣхъ Полякивъ и со зляшеними Русинамы) и же черезъ оутисканье и понижуванье Русинивъ Польска погибла!”⁴. Теза про руйнування польської державності через нехтування українського питання була для галицьких русинів, по-перше, засобом для самоствердження, по-друге, підставою для висновку, що потенційно сила малоруського простору й надалі спроможна захищати від національного гноблення з боку поляків⁵. “Чыжъ Русины, котрихъ є 15 миліонѣвъ, не суть народомъ?” – риторично запитувала “Зоря Галицька”. Газета вважала русинів Галичини частиною єдиного народу під імперською владою сусідніх держав – Австрії та Росії, що, однак, “нашихъ правъ народности не зменьшає, и зъ

¹ Шалата М. Літературне життя українців Галичини періоду “весни народів” // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Вінніпег, 2004. – Вип.5–6. – С.441, 450.

² Братя Русины! // Зоря Галицька. – 1848. – Ч.1. – 15 мая. – С.4.

³ Галицько-русская бібліографія ХІХ-го столѣтія съ узглядненіємъ изданій появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ (1801–1886) / Составилъ И.Е.Левицкій. – Львовъ, 1888. – Т.І. – С.30–50.

⁴ І.Л. О подѣлѣ Галиціи // Зоря Галицька. – 1848. – Ч.18. – 12 вересня. – С.74.

⁵ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.55, 56.

нашими братами пѳдъ взглядомъ духовымъ, пѳдъ взглядомъ письменности сообщатися ничъ не перешкоджае. А и Поляки галицкїи суть так же єно маленьковъ частковъ народу польского... Мы, Русины, ... за нашовъ народностевъ и нашимъ языкомъ обстаємо”¹.

У редакційних примітках до вірша М.Устияновича “До Зори Галицкої” містилося пояснення, що “Кїєвъ – славная столица святой Руси”, а “по оупадку Кїевской ѳ Галицкой столицѳ работала Русь пѳдъ Татарскою, Литовскою и Польскою державою – днесь Россїя ѳ Австрїя держать тотъ великій нарѳдъ пѳдъ властію своєю; решта того народу жїє въ Царствѳ оугорскѳмъ”². Газета РС “Дневник руський” інформувала читачів про народ “Мало-Рѳсиновъ”, що перебуває під російською (близько 10,5 млн.) та австрійською (майже 3 млн.) владою. “Племя тое”, писалося в газеті, межувало з “Бѳло-Рѳсинами, Татарами, Черкесами, Волохами, Уграми (Мадярами), Поляками”, на півдні – з Азовським і Чорним морями. “Малорусини” проживали у визначених губерніях Російської імперії (Волинській, Подільській, Кїївській, Чернігівській, Полтавській, Харківській, Катеринославській та деяких інших), а під австрійською владою – в Галичині, Буковині й на Закарпатті. Однак галицька інтелігенція під назвою “Русь” розуміла “лише тое, чимъ заволѳдѳла Австрїя”³. За структурою населення Галичина була схожа до Правобережжя, що після поділів Речі Посполитої відійшло до Росії. Тут існували соціальні протиріччя між селянами-русинами і польською шляхтою. По-іншому склалися відносини на етнічних українських землях по лівий берег Дніпра, в Малоросії (“въ Малой Росїи”), де не було роздвоєння “межи шляхтичемъ а хлопомъ”, у краї поширилася неприязнь до російських властей, “москалів”⁴.

“Національне відродження” на Наддніпрянщині в ХІХ ст. сприяло підвищенню інтересу до народної творчості, історичного минулого краю. “...Съ якимъ восторгомъ, – писав “Дневник руський”, – Украинцы слѳхаютъ старыка-лѳрника”, що співає про давні козацькі часи, “дѳхъ козацтва” ще й досі живе “на Украинѳ”⁵. Газета писала, що боротьба між поляками і Руссю (Україною) завдала в минулому шкоди обом сторонам. Козаки кинулися в середині ХVІІ ст. в обійми Москви, що не виконала своїх обіцянок, поступово ліквідувала козацьке самоврядування, а запорожців намагалася повернути в “москалів”. Але пам’ять про давні

¹ Голосъ зо села // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.10. – 18 липця. – С.40.

² До Зори Галицкой // Там само. – Ч.14. – 15 серпня. – С.57.

³ Слово о Руси и ей становишчи политическимъ // Дневникъ рускій. – 1848. – Ч.6. – 23 кивня (4 жолтня). – С.21.

⁴ Там само. – С.21, 22.

⁵ Там само. – С.21.

вольності збереглася “въ сердцахъ потомковъ Козачихъ”¹. Під владою царської Росії наддніпрянські письменники, за прикладом І.Котляревського, в перші десятиліття ХІХ ст. вводили простонародну мову в літературу. Особливо виділявся внесок Т.Шевченка, якого було названо “мученикъ sprawy рускої вольности”. Містився заклик до співвітчизників прочитати Шевченкові твори, щоб переконатися в самотності “рускої”, тобто української мови, що руський народ здобуде свободу і незалежність². Отже, “Дневник руський” як орган “Руського собору”, в основі програми якого була, по суті, ідея українсько-польської єдності, писав про етнічну спорідненість галичан із Наддніпрянською Україною.

У “Дневнику руському” (ч.5, 6, 9) І.Вагилевич опублікував статтю³, що стала першим нарисом історії української літератури в Галичині. Колишній діяч “Руської трійці” прихильно відгукнувся про нову українську літературу на Наддніпрянщині, прямо зазначав, що від І.Котляревського почалася “новая доба літератури рускої”. “Проводила тій літературі, – наголошував він, – Україна і то більше Задніпрська, де Харків був середоточієм просвіщеня руського”⁴. Серед найбільш відомих письменників, як писалося в часописі, “на Україні, Волині і Поділлі”⁵ було названо П.Гулака-Артемівського, Г.Квітку-Основ’яненка, А.Метлинського, М.Костомарова, Є.Гребінку та ін. Характерно, що про Т.Шевченка І.Вагилевич згадав у самому кінці статті поряд із маловідомими літераторами, але дав високу оцінку творчості автора “Кобзаря”. Щодо галицьких письменників, то про їх твори містилося небагато інформації, зокрема, згадано про І.Могильницького, Й.Левицького⁶.

Відомості про Наддніпрянщину (хоч і досить скупі) поширювалися в редактованих І.Гушалевичем часописах “Новини” (далі – “Новини”) і “Пчола”, що недовго виходили у Львові в 1849 р. Усього побачило світ 26 номерів часопису “Новини” кирилицею (з 1 (13) січня до 30 березня (11 квітня)), з 7 травня того ж року почало друкуватися нове, неполітичне видання “Пчола” “гражданським” шрифтом. Однак обидва часописи не мали особливого успіху серед читачів. Так, редактор сподівався на 600 передплатників, але до червня зголосилося лише 310 охочих

¹ Слово о Руси и ей становишчи политическимъ // Там само. – Ч.7. – 29 кивня (11 жолтня). – С.26.

² Там само. – Ч.8. – 6 (18) жолтня. – С.30, 31.

³ Zamitki o ruskoj literaturi // Там само. – Cz.5. – 15 (27) kiwnia. – S.19, 20; Ч.6. – 23 кивня (4 жолтня). – С.23, 24; Cz.9. – 13 (25) zoltnia. – S.37, 38.

⁴ Вагилевич І. Замітки о руській літературі // Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. – С.166, 167.

⁵ Очевидно, І.Вагилевич не мав чіткого територіального “уявлення” України, під якою розумів то Київщину, то взагалі Наддніпрянщину (“Задніпрську Україну”).

⁶ Вагилевич І. Замітки о руській літературі. – С.167, 168, 169, 170.

одержувати “Пчолу”¹, а на вересень це число впало ще більш як удвічі, що змусило припинити видання часопису (останній, 19 номер вийшов 3 вересня 1849 р.)².

У “Новинах” містилися окремі згадки про наукове і літературне життя на Наддніпрянщині. Як відомо, в часописі було опубліковано вірш А.Могильницького “Ученим членам Руської Матиці”, у якому містилися соборницькі настрої³. Іншим разом редакція в полеміці з польським кореспондентом віденської газети, що назвав “мову руску мѣшаньцемъ (мішаниною. – *I.P.*) мовы польскои и россыйскои”, послалася на авторитет М.Максимовича – захисника самобутності української (“руської”) мови⁴. Часопис передрукував зі збірки поезій Ієремії Галки (М.Костомарова) “Вітка”, що вийшла в 1840 р., вірш “Пѣсня моя”⁵. Автор статті висловлював сподівання, що незабаром “зацвите народнѣсть руска у насъ – на Руси, де такъ довго утисненна была”⁶.

Характерно, що при згадці про відомого скрипаля, композитора і педагога Кароля Ліпінського, газета образно назвала його “нашим руско-українськимъ гусяромъ”, який грав “народныхъ пѣсней рускихъ-українськихъ; всѣ утвори его грають рускою думкою, рускимъ духомъ”⁷. І.Франко вважав, що саме І.Гушалевичу належала першість у вживанні поряд з етнонімом “русський” через тире, як синонім слова “український”⁸. Походження терміну “русско-український” є об’єктом дискусій і непорозумінь, найбільш часто заслугу його впровадження приписують письменнику і громадському діячу П.Свенціцькому. Після невдачі польського повстання 1863 р. він переїхав до Львова, де редагував у 1866–1867 рр. журнал “Sioło”, присвячений “справам людовим українсько-русським”. Рідше в цьому контексті згадувалися відомі діячі останньої третини ХІХ ст. Олександр Барвінський, І.Франко, М.Грушевський та деякі ін.⁹.

Відразу після “Новин” почала виходити Гушалевичева “Пчола”, за словами І.Франка, “перший в Галичині неполітичний, літературно-науковий часопис”. На його думку, І.Гушалевич “бажав мати в своїй “Пчолі” всеукраїнський орган”, але “співробітників з України “Пчола”

¹ Кто въ насъ до вспоможенія часописемъ наибѣльше вліяеть? // Пчола. – 1849. – Ч.7. – 18 червня. – С.99.

² Франко І. Іван Гушалевич. – С.41.

³ Могильницькій А. Ученимъ членамъ Матици Рускои! Нового року 1849 // Новини. – 1849. – Ч.10. – 2 (14) лютого. – С.40–44.

⁴ Австрійска держава // Там само. – Ч.12. – 9 (21) лютого. – С.49.

⁵ Пѣсня моя (Вынята изъ Вѣтки Ієреміи Галки) // Там само. – Ч.19. – 5 (17) марця. – С.79, 80.

⁶ Австрійска держава. Якъ стоить часопись у насъ – на Руси // Там само. – С.98.

⁷ Австрійска держава // Там само. – Ч.15. – 19 лютого (3 марця). – С.61.

⁸ Франко І. Іван Гушалевич. – С.32.

⁹ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. – К., 2006. – С.119, 473.

не мала та й ледве чи була кому там звісна”¹. На сторінках “Пчоли” (ч.3), як відомо, була опублікована стаття Я.Головацького про І.Котляревського², в якій високо оцінювалася творчість зачинателя нової української літератури. “Котляревський, – писав автор, – первий умів взбудити у обрзованих краянах своїх любов к родимому нарічію і любов к народності”, “уважав обичаї, звичаї, повір’я і преданія своїх земляків українців...”³. У статті писалося про “скромну простоту українця” І.Котляревського, за яким сумує “ціла Україна”, “кождий малорусин”⁴. Отже, паралельно, як синоніми, Я.Головацький вживав назви народу “українці”, “малорусини”, з вірою в його майбутнє (“пісня народна ... не умирає ніколи”)⁵. У галицького читача виникало уявлення про етнічну єдність краю з підросійською Україною, де з успіхом розвивалася нова література протонародною мовою. За словами Я.Головацького, Г.Квітка-Основ’яненко володів “народним гумором”, П.Гулак-Артемівський знав “мелодію малоруського язика”, М.Костомаров мав щирю “любов к Україні” тощо⁶.

Крім статті про І.Котляревського, в тому ж номері було опубліковано уривок із п’ятої частини “Енеїди”⁷. Іншим разом (ч.16) Я.Головацький опублікував “Пісню на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракину”, автором якої був І.Котляревський⁸. Ідея наддніпрянсько-галицької єдності знайшла відображення у віршованому посланні І.Наумовича до І.Гушалеви́ча, опублікованому на сторінках “Пчоли”:

Возьму всѣ пѣсни, возьму в крилинята,
Генъ-генъ рознесу долго и ширенько
Въ стронѣ Бескида, въ степы Украины,
Куда Русска мати, куда Русски сыны!⁹.

Редакція “Пчоли” писала про відмінність галицьких русинів від росіян, що проживали в могутній сусідній державі (“Россійская держава, котрою простый нашъ народъ зоветъ Московскимъ паньствомъ, превышаетъ своимъ просторонствомъ (простором. – *І.Р.*) и могуществомъ

¹ Франко І. Іван Гушалеви́ч. – С.34, 35.

² Я. Г. Иванъ Котляревскій // Пчола. – 1849. – Ч.3. – 21 мая. – С.37–41.

³ Головацький Я. Іван Котляревскій // Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. – С.217, 218.

⁴ Там само. – С.220.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – С.218, 219.

⁷ Уривокъ изъ V-ой части Енеиды, на Малороссійскій языкъ перелицьованои И.Котляревскимъ // Пчола. – 1849. – Ч.3. – 21 мая. – С.42–44.

⁸ Котляревскій И.П. Пѣсня на новыи 1805 годъ Пану нашому и Батьку Князю Олексѣю Борисовичу Куракину // Там само. – Ч.16. – 19 серпня. – С.241–247.

⁹ Милый друже // Там само. – Ч.13. – 29 липця. – С.203.

всѣ державы въ мірѣ прошедшемъ и теперешномъ...”). Отже, про Російську державу писалося з відвертою симпатією, але з розумінням того, що вона мала чужий, “московський” характер¹. Галицький вчений Й.Лозинський обґрунтовував у “Пчолі” необхідність розвитку простонародної мови як літературної. Він писав, що “пѣдставою просвѣщенія народа є образование его родимого языка”, що можливо через впровадження цієї мови в літературу, шкільну освіту, органи влади і судочинства. Так поступово “з теперѣшної розмаитости виросте и усталится одностайнѣсть правопису”, “на тѣй дорозѣ ... належит нам дальше поступати...”².

На хвилі пошкваллення національно-культурного життя, свободи преси в Галичині поширилися відомості про Кирило-Мефодіївське братство і Т.Шевченка. Першу інформацію про нього подала львівська польськомовна газета “Ростер” (виходила з 15 квітня 1848 р.) на початку травня (ч.8) у статті К.Падуха, який нещодавно побував на Наддніпрянщині й розповів про викриття царизмом таємного товариства. Т.Шевченко, за його словами, “чоловік з народу, родом з польської України”, його метою була “Русь вільна, незалежна”³. У жовтні 1848 р. про Т.Шевченка і кирило-мефодіївців написав “Дневник руський” (ч.8, 9), незабаром статтю про політичне становище Русі передрукувала чеська преса⁴. Автор статті відзначав поетичність (“чудесную гармонію”) Шевченкових творів, що були відомі “въ всей Малой Росіи и Украинѣ и много причиняются до взбужденія духа”. “О! вы шчо не вѣрите въ самобытность языка, прочитайте творенія Шевченъки (так було названо Т.Шевченка. – *I.P.*), и ажъ тогда повѣсте: ци языкъ рускій не маєт будущаго...”⁵, – емоційно переконувала газета. У “Дневнику руському” польський поет Г.Яблонський, що прибув до Львова з Наддніпрянської України, надрукував вірша “Мученикам вольности з року 1847”, у якому оспівував кирило-мефодіївців як борців і мучеників “за свободу, за вольность братій”⁶. Творчість Т.Шевченка, як відомо, дістала високу оцінку на Соборі руських учених у Львові.

¹ История отечественная // Там само. – Ч.2. – 14 мая. – С.29.

² Лозинський І. Уваги над правописом руским // Там само. – Ч.17. – 26 серпня. – С.262, 263.

³ Стеблій Ф. Кирило-Мефодіївське братство і Галичина // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип.12. – С.303.

⁴ Там само.

⁵ Слово о Руси и ей становишчи политическимъ // Дневникъ рускій. – 1848. – Ч.8. – 6 (18) жолтня. – С.30, 31.

⁶ H.J. Muczennykam wolnosti z r.1847 // Дневник руський. – 1848. – Cz.4. – 8 (20) kiwnia. – S.16. На початку вірша Г.Яблонський з сумом писав:

Czoho ż tak ważko Ukraina płacze? Zahorowało szczoś plemia kozacze,
Szczorły sumno hołosiat w wyżyni? Chmarno i mraczo w bujnoј Ukraini.
І на завершення висловлював переконання в світле майбутнє України:

Під час революції обидві українські організації – як ГРР, так і РС – практично не мали зв'язків із наддніпрянськими діячами. Періодична преса галицьких русинів у 1848–1849 рр. приділяла надто мало уваги розвитку українського руху на Наддніпрянщині, що після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства і царських репресій щодо українофільства зазнав серйозного удару. Переглядаючи тогочасні українські часописи в Галичині (крім уже згаданих “Зорі Галицької”, “Дневника руського” та редагованих І.Гушалевичем часописів “Пчола” і “Новини” у Львові, з липня 1849 р. почав виходити урядовий “Галичо-руській вѣстникъ” під редакцією М.Устияновича), відомий дослідник І.Свенціцький зауважив відсутність, за його словами, хоча б однієї “мало-мальски” важливої публікації про культурне й літературне життя в Російській імперії. Навіть раніше, до революції у львівських “Rozmaitościach” і “Czasopismie zakładu Ossolińskiego” час від часу публікувалися матеріали про розвиток літератури і науки в сусідній з Австрією Росії¹. І.Франко справедливо писав, що “крім Головацького, який, зрештою, свої відомості про Котляревського черпав із “Москвитянина”, ніхто з галичан не мав, здається, про Україну докладнішого поняття, ніхто не відчував потреби ближчих, особистих та літературних зносин із українцями; Україна, її степи, козацтво та пісні були для них лише поетичною декорацією”².

Русини на загальноавстрійській арені. Питання етнічної самобутності галицьких русинів та їх єдності з малоруським простором на сході вперше на міжнародному рівні прозвучало на Конгресі слов'янських народів у Празі на початку червня 1848 р. На думку організаторів, конгрес мав виробити принципи співпраці австрійських слов'ян для забезпечення їх національних прав, протидії німецькому централізму й перетворення імперії Габсбургів у федеративне об'єднання. На з'їзді Галичину представляли одразу три делегації: Головної руської ради (І.Борискевич, Г.Гинилевич, О.Заклинський), Руського собору (Л.Сапега, Є.Любомирський та ін.) і польської Ради народової. Делегація ГРР наголошувала, що виступає від імені 15-мільйонного народу, прагне створити в Галичині умови для піднесення “цілої руської народності”, а не

O! Wże ne dowho! Z nużdy i soromu, Na cztery witry u rozhołos hromu.

Znow Ukraina wstane weŭyczawa! Zahude switu: sława! sława! sława!

У примітці говорилося, що вірш надійшов до редакції з підросійського Поділля, “nas duże obchodyt dola naszych bratow w Podolu, Wołyniu i na Ukraini” (S.16).

¹ Свенціцький І.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. – СПб., 1906. – С.104; Богачевська М. 1848 рік у Східній Галичині // Сучасність. – 1964. – №6. – С.103.

² Франко І. Іван Гушалевич. – С.36.

лише її галицької частини¹. Після гострих суперечок представникам галицьких політичних організацій за посередництвом чехів вдалося досягти компромісу та прийняти спільний документ (“Вимоги русинів у Галичині”), у якому передбачалося запровадження “руської” мови в школах і державних установах, утворення спільної народної гвардії для захисту конституційного ладу, зрівняння у правах представників усіх віросповідань, скликання спільного крайового сейму, який мав вирішити питання про поділ Галичини на два адміністративних округи².

Однак, ця угода так і не ввійшла в життя, резолюції “залишилися тільки на папері”³. 12 червня 1848 р. у зв’язку з повстанням у Празі Слов’янський з’їзд було розпущено. По суті, це була перша в ХІХ ст. спроба українсько-польського порозуміння, за якою польська сторона в Галичині визнала самостійність русинів та їх право на вільний національно-політичний розвиток. Інтереси представлених на з’їзді народів виявилися надто суперечливими, що виразно засвідчило обговорення в рамках польсько-руської секції – однієї з трьох, утворених делегатами з’їзду. У процесі формування модерної національно-політичної свідомості серед слов’ян, підвладних Австрії, домінуючою тенденцією середини ХІХ ст. була диференціація сил, а не інтеграція під егідою загально-слов’янської ідеї⁴.

Якщо в Празі русинам і полякам вдалося досягти бодай якогось компромісу, то в самій Галичині взаємини між ними і, відповідно, їхніми національно-політичними організаціями характеризувалися дедалі більшим посиленням конфронтації. Вибух у Львові 1–2 листопада 1848 р. польського повстання засвідчив, що галицькі русини були для австрійського уряду досить слабкою противагою польським державницьким домаганням. Декларування лояльності та вірнопідданства цісарському тронові й Австрійській монархії для забезпечення умов національного розвитку неминуче вела до свого логічного фіналу: відмови влади від підтримки “вірних русинів”, за якими утвердилася назва “Тироляці Сходу”, як тільки їх допомога стала непотрібною після придушення революції. І хоч невдача польського повстання у Львові перевела справу

¹ Турій О. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр.: проблема національної та державної самостійності // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. II (1995–1997). – С.419.

² Брик І. Славянський зїзд у Празі 1848 р. і українська справа // Записки НТШ. – Львів, 1920. – Т.СХХІХ. – С.207, 208; Созанський І. До історії участі галицьких Русинів в словянськiм конгресі в Празі 1848 р. // Там само. – Львів, 1905. – Т.ЛХХІІ. – С.115.

³ Наваловський М. Українці і Слов’янський конгрес у Празі 1848 року. – Харків, 1930. – С.55.

⁴ Кріль М. Питання національної самобутності українців Галичини на Слов’янському з’їзді 1848 р. у Празі // Славістичні студії. – Т.1. Матеріали V-го Міжнародного славістичного колоквиуму (Львів, 14–16 травня 1996 р.). – Львів, 1997. – С.137, 138; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.61, 62.

поділу Галичини в практичну площину, а на початку 1849 р. це питання обговорювалося в конституційній комісії парламенту, адміністративно-територіальний устрій краю не змінився. У відповідь на рішення конституційної комісії зберегти *status quo* Галичини члени ГРР погрожували відкликати послів-русинів із парламенту, якщо прохання про поділ не буде задоволене, але до сецесії справа не дійшла¹.

Водночас не вдалося розвинути, за аналогією з Галичиною, національний рух на Буковині й Закарпатті. Під час революції не було засновано окружне відділення ГРР у Чернівцях, хоч повідомлення про це опублікувала “Зоря Галицька” 13 червня 1848 р.². Питання про русинів Буковини декілька разів обговорювалося на засіданнях ГРР, востаннє – 4 (16) листопада 1849 р. Голова Ради М.Куземський прямо заявив, що буковинські русини не відповіли “на наши ôдозвы”, “мы их потребъ не знаемъ”. Звідси було зроблено висновок, що вони “не хочуть съ нами ся зносити”³. На Буковині в 1848–1849 рр. не вдалося створити політичного або культурно-просвітнього товариства, яке згуртувало б місцевих русинів у боротьбі за свої права, сформулювало національні вимоги. Буковину сколихнув селянський рух під проводом Л.Кобилиці, що став одним із найбільших селянських виступів в історії краю. Однак селяни, що боролися за конкретні потреби соціально-економічного характеру й деякі дуже обмежені громадянські права, практично не ставили національне питання. Буковина стала осередком організованого українського національного руху тільки на рубежі 50–60-х років XIX ст.⁴.

Водночас серед буковинців лунали голоси в дусі вимог ГРР про необхідність залишити край у нерозривній цілості з “русинською”, східною частиною Галичини на правах окремого 13-го округу. Зокрема, ця ідея знайшла підтримку серед окремих депутатів рейхстагу від Буковини, у петиціях сільських громад, хоч, правда, петиційний рух, засвідчивши великі потенційні можливості для зростання національної самосвідомості буковинських русинів, тривав усього декілька місяців⁵. У Чернівцях під час революції вийшли друком комедії І.Озаркевича, що були переробками п’єс наддніпрянських авторів і вперше проявили дуже характерне для наступного періоду явище – поширення культурного

¹ Турій О. Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині... – С.169, 170; його ж. Українська “Весна народів”. – С.ХХVI, ХХVII.

² Зоря Галицька. – 1848. – Ч.5. – 13 червця. – С.22.

³ Засѣданіе Головної Рускои Рады дня 4/16 Листопада 1849 // Там само. – 1849. – Ч.93. – 9 (21) листопада. – С.554.

⁴ Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999. – С.116, 117, 118.

⁵ Там само. – С.115, 116.

впливу з Наддніпрянської України на Буковину через посередництво Галичини¹.

Діячі ГРР порушували питання про об’єднання Східної Галичини і Закарпаття в одне адміністративне тіло. На 85-му засіданні Ради 20 квітня 1849 р. М.Куземський сказав про подання через губернатора прохання “о присоединеніи Русиновъ нашихъ оугорскихъ съ Русинами галицкими”². Відповідну петицію ще в січні того ж року вручила імператору делегація закарпатських русинів на чолі з А.Добрянським, який пізніше поїхав до Львова, де його з ентузіазмом зустріла ГРР³. Однак у цілому порівняно з Буковиною український національний рух на Закарпатті в ХІХ ст. був слабшим. Відомий закарпатський вчений Ю.Жаткович, автор праць з історії Угорської Русі писав наприкінці 1890-х рр., що край був відрізаний “духовно від Галицької Русі”, особливо “за останніх 20–25 літ”. Донедавна “ніхто на Угорщині не чув і не знав про національний рух і письменство русько-українського народу, бо на Угорській Русі читали лише “Слово”, “Пролом”, “Галичанин” et comp” (русофільські видання. – *І.Р.*)”⁴.

У березні 1849 р. цісар Франц-Йосиф I розпустив парламент і проголосив так звану “октройовану”, тобто даровану монархом конституцію, яка мало що залишала із завойованих демократичних свобод. Перебуваючи в опозиції до польських революційних домагань, лідери ГРР схвально зустріли цісарські розпорядження. Голова Ради М.Куземський відверто писав у листі до Г.Шашкевича в березні 1849 р.: “Розв’язаньє сойму припало намъ дуже до смаку”. Він образно порівнював тогочасні польсько-українські відносини з сімейним життям, коли “честна жена, лихого маючи мужа, не може ся позбути (його. – *І.Р.*) ажъ до смерти”. Так усупереч власній волі галицькі русини не могли від’єднатися від поляків у межах однієї провінції Габсбурзької монархії⁵. Отже, почався наступ контрреволюції, в умовах зміни політичних обставин і прямої протидії крайової влади ГРР поступово втрачала позиції, обмежувала коло своєї діяльності і, врешті-решт, 30 червня 1851 р. змушена була оголосити про саморозпуск, реорганізацію в комісію для будівництва Народного Дому у Львові. Невдовзі декретом цісаря було скасовано так і не введену в дію березневу 1849 р. конституцію й відновлено абсолю-

¹ Там само. – С.121.

² Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції. – С.120.

³ Магочій П.-Р. Історія України / Авторизований переклад з англ. Е.Гийдела, С.Грачової. – К., 2007. – С.356.

⁴ Жаткович Ю.К. Угорські русини а ювілейний рік 1898 // Жаткович Ю.К. Праці з історії Угорської Русі / Упорядк. і передм. О.С.Мазурка. – Ужгород, 2008. – С.347.

⁵ Студинський К. Павло Леонтович (Павло зі Щуткова) // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т.СXXXVI–СXXXVII. – С.164.

тистське правління. Спеціальний імператорський декрет на початку 1849 р. оголосив Буковину, що була 19 округом “Королівства Галиції та Лодомерії”, окремим коронним краєм¹.

Джерела та ідеологія галицького українофільства. У національному русі русинів Галичини під час революції 1848 р. виразно переважала проукраїнська концепція національної ідентичності, задекларована ГРР. Перевага українофільських настроїв у 1848 р. була зумовлена загостренням відносин між галицькими русинами і поляками, що змушувало тогочасну інтелігенцію звернути погляди на схід у пошуках тотожних ознак етнічної самобутності. Виникло бажання відчувати себе більш сильними, усвідомити, що руське населення ні територіально, ні за своєю кількістю не поступалося поділеному на три частини державними кордонами польському простору. Швидкоплинність подій у перші місяці “весни народів”, революційні зміни робили знайомий для багатьох діячів першої хвилі “національного відродження” в Галичині, хоча й досить невиразний образ “Малої Русі”, більш чітким. Водночас австрійський уряд намагався запобігти тяжінню галицьких русинів до всеруського світу і доклав чимало зусиль для їх відокремлення від польського революційного руху. Греко-католицька ієрархія, що взяла на себе керівництво національним рухом, змушена була зважати на долю уніатської церкви в Російській імперії, котру в 1839 р. царським указом було ліквідовано на Правобережжі².

Сплеск українофільських настроїв у 1848 р. був таким сильним, що навіть прихильники об’єднавчих русофільських ідей були змушені визнати свою нечисельність і засумніватися в можливості їх здійснення³. Як відомо, ідеологом галицького русофільства ще до революції був Д.Зубрицький. К.Хомінський у листі до А.Петрушевича (обидва підтримували панрусські ідеї) від 7 жовтня 1848 р. поділяв “гореванья надъ неистовымъ починаніемъ нашихъ Малоруссомановъ”, не підтримував намір о. К.Блонського видати “Енеїду” І.Котляревського. “No Малоруссоманія теперъ господствуетъ, – писав він. – Ею заражена наша народна рада, наши посланцѣ въ Вѣдню...”. Найгіршим вважалось те, що в суспільстві “не терпить она жадного сопротивления...”⁴. Д.Зубрицький пізніше писав московському Товариству історії і старожитностей 6 (18) січня 1853 р., що під час революції “едва 10 человекъ находилось въ Галиціи, которые разумѣли настоящее Русское слово”. Серед освічених

¹ Турій О. Українська “Весна народів”. – С. XXVII, XXVIII.

² Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С. 54.

³ Андрусак М. Початки галицького москвофільства // Життя і знання. – Львів, 1934. – Ч. 3 (78). – Березень. – С. 77.

⁴ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 77 (Петрушевич А.), од. зб. 469, арк. 10.

співвітчизників “почти общее было мнѣніе”, що “нашъ Русскій, и такъ называемый ими Московскій или Россійскій народъ есть два чуждые, различные между собой народы”¹. Отже, було чітко сказано, що галицькі русини є частиною народу, відмінного від російського.

Один із молодших теоретиків русофільства Б.Дідицький так згадував про події 1848 р.: “Подъ понятіемъ “Русь” я представлялъ собѣ тогда такъ, якъ и наибольшая часть ... нашихъ Русиновъ, только южную или Малую Русь съ ея древними стольными городами, Кіевомъ и Галичемъ, а сѣверную Великую Русь уважали мы хотя сродною намъ по общеславянскому происхожденію, но мало же не такъ само не своею, якъ не своею была для насъ ... тоже славянская Польша”. На відміну від власне Русі, стверджував він, північні, великоруські землі віддавна називали серед галичан “Москвою”². Б.Дідицький писав, що під час революції політична програма галицьких русинів полягала в трьох основних пунктах: 1) “мы есьмо Русины – Рутены...”; 2) “насъ середъ трехъ русскихъ племень 15 миліонѣвъ малорусского народа”; 3) “наша часть Малоруси, Галичина” перейшла під владу австрійських монархів у 1772 р., за його словами, “навсегда отреклася отъ Польши...”³. А.Петрушевич у польсько-мовній брошурі, виданій у Львові 1848 р., вважав руську народність у Галичині лише “частиною Русі”, але не конкретизував, яку, власне, територію вона охоплює⁴.

Російський мандрівник В.Кельсієв, побувавши в середині 1860-х рр. у Галичині, встановив близькі контакти з Я.Головацьким, А.Петрушевичем, Б.Дідицьким та іншими діячами “староруської партії”, так окреслив їх національно-політичний світогляд у 1848 р.: “Наш язык *рускій*, а не *русскій-россійскій*; мы *русины*, а в Россіи *россіяне* (тут і далі виділено автором. – *I.P.*); мы пишемъ слово *рускій* съ однимъ с, а *россіяне* пишутъ съ двумя с; мы принадлежимъ къ двумъ разнымъ племенамъ; *россійскій* языкъ для насъ непонятенъ, *россійская* церковъ намъ чужая; мы вѣрные сыны престола св. Петра, мы преданнѣйшіе слуги австрійской монархіи, потому что въ ней только наше греко-католическое исповѣданіе (унія) находитъ себѣ должную защиту и покровительство, тогда какъ в Россіи насъ преслѣдуютъ”. Було прямо сказано про усвідомлення етнічної єдності українських (“руських”) земель по обидва

¹ Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853) // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. XLIII, кн. 5. – С. 59.

² Своежытьевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. – Львовъ, 1906. – Ч. I: Где-шо до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. – С. 8; Андрусак М. Початки галицького москвофільства. – С. 77.

³ Своежытьевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. – Львовъ, 1908. – Ч. II: Взглядъ на школьное образованье Галицкой Руси въ XIX ст. – С. 14.

⁴ Pietruszewicz A. Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości. – Lwów, 1848. – S. 55.

боки кордону між Росією та Австрією. В.Кельсієв писав, що в розумінні галичан на схід від Збруча селяни “Поділля, Волині та України” (під останньою розумілася Київщина. – *І.Р.*), мріяли про визволення від кріпацтва, “узнавъ, что хлопы освобождены въ Австріи, будутъ мечтать только о томъ, какъ бы и имъ подойти подъ благодѣтельный скипетръ благороднаго дома Габсбурговъ. Наши единоплеменники за границей лишены святой вѣры отцовъ нашихъ, уніи, російскимъ насиліем. ...*Мы не россіяне, мы русины*”¹.

Греко-католицька церква з її східним обрядом відіграла вирішальну роль у збереженні етнічної самобутності галицьких русинів під час багатоголового іноземного поневолення, що було необхідною передумовою для “національного відродження” XIX століття. Релігійний фактор мав чи не вирішальне значення для відрізнення від поляків, але питання про його вплив на формування української національної самосвідомості залишається дискусійним². Переважна більшість тогочасного українського населення Галичини було греко-католицьким, поляки – римо-католиками, німці – євангелістами й лютеранами, євреї – іудеями. Однак зустрічалися й русини – латинники (так називали селян римо-католицького віросповідання, які в щоденному житті користувалися народною “руською” мовою) та поляки – греко-католики. Якщо до цього додати, що багато русинів і євреїв у містах розмовляли мовою польською, а частина євреїв у сільській місцевості східної частини провінції – “руською”, то стане зрозумілою складність процесу визначення національного складу населення краю³.

Виходячи з внутрішньої сутності уніатської церкви, її священнослужителі й вірні одночасно виступали в двох іпостасях і, залежно від обставин, могли акцентувати на своєму “православному походженні” або не менш переконливо доводити “католицьку належність”. Однак жодна з протилежних тенденцій у середовищі греко-католицького духовенства – чи то тісної інтеграції з католицьким світом, чи орієнтації на східну традицію – не могла здобути виразну перевагу, що поставило б під сумнів саму рацію існування церкви, а потенційно навіть загрожувало б збереженню етнічної самобутності місцевого населення. Устійненню бар’єра між греко- і римо-католиками сприяла фактична нерів-

¹ Галичина и Молдавія. Путевыя письма В.Кельсієва. – СПб., 1868. – С.174.

² Турій О. До питання про провідну роль греко-католицького духовенства в національному русі галицьких українців у XIX ст. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. II (1995–1997). – С.409; його ж. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр. ... // Там само. – С.422, 423.

³ Мудрий М. Поняття “наша земля” / “наш край” в українському русі Галичини XIX – початку XX століття // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І.Франка на пошану професора К.Кондратюка. – Львів, 2004. – С.161, 162.

ність і постійні утиски церковної ієрархії та вірних східної традиції з боку їхніх польсько-латинських одновірців¹. “...Священики змушені були, – стверджує сучасний дослідник І.-П.Химка, – оглядатися або на Схід, або на Захід, оскільки сама по собі Греко-католицька церква не мала шансів розквітнути як самостійна релігійна традиція”. Перед греко-католиками Галичини в 1848 р. постало питання, “хто ж вони, якщо ... не поляки. Де їхні кривні?”².

“Українське” вирішення проблеми національної ідентичності в Галичині, за словами О.Турія, визначив “не тільки і не стільки релігійний обряд”. Серед взаємопов’язаних чинників, що вплинули на українську (малоруську) самоідентифікацію галицької греко-католицької інтелігенції, можна виділити передусім мовно-культурні особливості, історичні традиції, соціально-економічні та політичні обставини національного розвитку³. Щоправда, для галичан дедалі більш осмислене розуміння етнічної приналежності, а відтак усвідомлення особисті своїх інтересів, поєднувалося з лояльністю до Відня. Цьому сприяла позиція уряду під час революції, прихильна до підавстрійських русинів, зокрема скасування кріпацтва. Сукупність вірнопідданських настроїв до австрійського монарха й державної цілісності Австрії становить зміст поняття “австрорусинство”, що сформувалося серед греко-католицького духовенства і селянства як вияв вдячності Габсбурзькій династії за покращення свого становища. Складовою частиною австрорусинства було рутенство з властивим йому підкреслено лояльним ставленням до австрійської влади, а також переконанням, що майбутнє галицьких русинів залежить виключно від доброї волі цісаря⁴.

Самоусвідомлення більшості тогочасних діячів обмежувалося тим, що, по-перше, вони не поляки, по-друге, лояльні піддані монархії Габсбургів. Існує припущення, що потенційно така орієнтація могла навіть призвести до витворення окремої галицької чи “австро-русинської” національної ідентичності⁵. Водночас “не маємо жодного документа, – переконує М.Мудрий, – який би свідчив на користь існування коли-небудь концепції ... про окрему галицько-руську націю. Ті особи, які в ХІХ ст. закликали керуватися інтересами “галицько-руської народності”

¹ Турій О. “Попи і хлопи”: соціальна “доктрина” греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині ХІХ століття // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2001. – Число 3. – С.296.

² Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. – Львів, 1993. – Число 1. – С.77, 78.

³ Турій О. “Українська ідея” в Галичині в середині ХІХ століття // Україна модерна. – 1999. – Число 2–3 за 1997–1998 рр. – С.67.

⁴ Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. – С.580, 598, 599.

⁵ Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2003. – Число 4. – С.79.

зовсім не мали на увазі її етнічну окремішність. Вони робили це або через вузькість, провінціалізм свого світогляду, або з політико-тактичних міркувань...”¹. Питання про самоідентифікацію місцеві русини фактично вирішували або у формі українофільства, визнання національної єдності галичан і наддніпрянців, або русофільства, що обстоювало ширші панруські погляди, набрало сили після кульмінаційного 1848-го року².

Головна руська рада та її друкований орган “Зоря Галицька” від самого початку обстоювали право простонародної мови на входження в літературу, освіту, офіційне діловодство й судочинство, що знаходило підтримку серед місцевого населення. Так, на засіданні ГРР (18) 30 червня 1848 р. “читано пропозиція з Чортковського циркулу, аби ся циркуляри по малоруски и для народа зрозумѣли печатали”³. Члени Бережанської руської ради домагалися живої народної, а не церковнослов’янської мови в освіті, щоб шкільні підручники “могли не такою бесѣдою бути писанѣ, як Гистория бѣблїйна”, де “денекотрѣ вирази и оуступи ... нашим русинам незрозумѣлѣ”⁴. Об’єднуючим чинником у процесі національного самоусвідомлення галичан були такі особливі форми духовної та матеріальної культури, як народна пісня, одяг, звичаї та обряди, національна символіка тощо⁵. “...Наша руска мова, – зазначав дописувач “Зорі Галицької”, – виробилася въ оустахъ пятьнайцять мїлѣонѣвъ нашего руского народа, котрый нею говорить, и може ся добре зрозумѣти, и котрого прости думы славни по всѣмъ свѣтѣ”⁶. Іншим разом газета зауважила, що русини в Галичині “зачинають цѣнити русконародни наши звичаи, повертаючи до ныхъ”, “спѣвають свои руски пѣсни”, а слово в устах народу є “такъ краснымъ, такъ миленькимъ и такъ солоденькимъ...”⁷.

“Національне відродження” в Галичині дало поштовх утвердженню українських національних символів. Як правило, будь-якому політичному чи національно-визвольному рухові притаманні певні символи, що не лише втілюють у собі конкретні ідеї, а й сприяють їх популяризації і згуртуванню прихильників. Для національної свідомості особливе значення мають такі символічні прояви “винайденої традиції”, як національний прапор (триколон Французької революції став зразком для

¹ Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. – С.573, 599.

² Там само. – С.598.

³ Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції. – С.37.

⁴ Акты бережанской Рады русской 1848–1849 гг. // Вѣстникъ “Народного дома”. – Львовъ, 1909. – Ч.6. – Іюнь. – С.108.

⁵ Турій О. “Українська ідея” в Галичині в середині ХІХ століття. – С.71.

⁶ Чы Галиція єсть польскою землею, и чы Русины суть Поляками? // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.6. – 20 червця. – С.24.

⁷ Всячина // Там само. – 1849. – Ч.3. – 10 сѣчня (29 студня 1848). – С.19.

масового наслідування в XIX–XX ст.), національний гімн (ймовірно, перший із них – гімн Великої Британії 1740 р.) або національні свята (мабуть, серед перших було святкування 14 липня у Франції та 4 липня у США)¹. Для русинів-українців, як і для більшості народів у складі Австрійської імперії, рубіжною подією, що сприяла устійненню національних символів, була “весна народів”².

На таємному засіданні ГРР 4 (16) травня 1848 р. було порушено питання про національну символіку, як записано в протоколі, “яка есть руска кокарда, кольоры ѿ гербъ”³. Уже через два дні, 6 (18) травня, ГРР вирішила надіслати інструкцію для Руської ради у Станиславові, що “знамя земли руской тутейшой есть левъ, а цвѣты руски жовтый ѿ синый”⁴. Малюнок самого герба з описом кольорів опубліковано в “Зорі Галицькій” 27 червня 1848 р. (“золотый левъ въ синѣмъ поли вspiнающый ся на скалу”)⁵. Досить швидко ця символіка поширилася серед галицьких русинів: у сині й жовті кольори були оздоблені зали засідань ГРР та її місцевих філій, Собору руських учених, таких же кольорів прапори вручалися загонам національної гвардії, синьо-жовті стрічки й кокарди стали просто модними серед молоді⁶. За українським прапором стояла багатотисячна традиція геральдичного знака, що походив ще з давньоруських часів, підсилювана міфами про могутність князів. Кольорова гама національного прапора (синій колір – “якъ чисте небо южнои Руси” – мав уособлювати мир і спокій, а жовтий – “якъ тии зорницѣ на ясномъ небѣ” – означав прагнення народу до просвіти) знайшла поширення на етнічних українських землях Наддніпрянщини. Водночас герб із левом, що спинається на скелю, не зумів отримати визнання за межами Галичини⁷. Своєрідним національним гімном русинів у 1848 р. став вірш І.Гушалевича “Мир вам, браття”. І.Франко писав, що це був “почти национальный гимн Галицкой Руси, несмотря на отсутствие в нем какой-нибудь идеи и кое-где даже смысла”⁸:

Мир вам, браття, всім приносим,
Мир – то наших отців знак,
Мира з неба всі днесь просим,
Чи багатий, чи бідак.

¹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С.113.

² Гречило А. Відродження українських національних символів у Галичині в 1848 р. // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. – 1998. – Число 16. – Червень. – С.1.

³ Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції. – С.26.

⁴ Там само. – С.27.

⁵ Гербъ, или знамя Галицкой Руси // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.7. – 27 червня. – С.30.

⁶ Турій О. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр... – С.429.

⁷ Гречило А. Відродження українських національних символів у Галичині 1848 р. – С.2.

⁸ Франко І. Южнорусская литература // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.129.

Разом руки си подаймо
І, як браття, ся любім,
Одні другим помагаймо,
К спільній меті поспішім!¹

Утвердження модерної національної свідомості супроводжувалося загостренням протиборства з більш сильним у краї польським рухом, що спонукало галицько-руську інтелігенцію до творення свого національного міфу, обґрунтування права на самостійне існування як народ, нація. Особлива увага приділялася до тих періодів історичного минулого, коли галицькі русини (“малороси”) мали державницькі традиції. Як говорилося в петиції 19 березня 1848 р., що була подана від імені руського населення Галичини австрійському імператору, русини мали колись своїх князів, нащадків хрестителя Русі Володимира, але в другій половині XIV ст. “оутратило наше возлюбленне отечество... самостоятельность”..., мы нашу шляхту, того природного заступника народа, ледво не до одного оутратили”². Про славне історичне минуле 15-мільйонного українського (“руського”) народу було сказано в травневій 1848 р. відозві ГРР “Будьмо народом”. Однак у трактуванні минулого серед освічених верств галицько-руського суспільства не було єдності: одні намагалися особливо виділити період існування окремого Галицько-Волинського князівства, інші – підкреслювали велич і могутність централізованої Київської Русі. Порівняно рідше, але з не меншим захопленням, згадувалося про героїчні подвиги козаків³. Так, у “Зорі Галицькій” можна було прочитати про народно-визвольну війну під проводом гетьмана Б.Хмельницького, що виступив проти нестерпного польського гніту, “мстивъ ся на Полякахъ свои и всѣхъ Русинѣвъ кривды, Украину зъ неволѣ Польскои освободивъ ѝ цѣлу Русь зъ неи хотѣвъ освободити”⁴.

Осучаснення національної свідомості русинів Галичини охоплювало не тільки мовно-культурну сферу, визначення особливостей мови, історичного минулого, фольклору, побуту і звичаїв тощо, але також окреслення території, поняття “власної землі”, “власного дому”. Територіально-демографічний фактор, аргументи, пов’язані з обчисленням українського (“руського”, “малоруського”) населення, відіграли мобілі-

¹ Сарбей В.Г. Національне відродження України // Україна крізь віки. – К., 1999. – Т.9. – С.123. Вірш був надрукований як “пѣснь І” з нотами у збірнику “Пѣсни на день 3/15 мая 1849” і закінчувався словами (Львів, 1849. – С.1, 4 (8 с.)):

Миръ вамъ! миръ вамъ! Руски дѣти,
И гараздъ вашимъ хатамъ,
Разомъ силы получѣте
Благо! благо! буде намъ.

² Ваше величество! // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.2. – 23 мая. – С.7.

³ Турій О. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр... – С.430.

⁴ Зъ Перемишля // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.5. – 13 червця. – С.21.

зуючу роль у націотворчому процесі. Найважливішим завданням, яке ставила перед собою галицько-руська інтелігенція в середині ХІХ ст., було відмежування від польського руху з його великодержавною ідеєю відродження Речі Посполитої в кордонах до 1772 р. Цьому сприяло усвідомлення приналежності галицьких русинів до 15-мільйонного українського народу, навіть трохи більшого за чисельністю від усіх поляків, що проживали під владою трьох держав – Австрії, Росії та Пруссії. Водночас у 1848 р. набула поширення теза про беззаперечну кількісну перевагу русинів над поляками у Східній Галичині (“нась Русинѡвъ є тутка пѡвтретя мїлѡна”, тоді як “Полякѡвъ разомь ледвы буде тутка въ рускѡй Галиччинѣ на пѡвъ мїлѡна”)¹. Щоправда, в другій половині ХІХ ст. територіально-історичне розуміння народу не завжди мало чітке смислове навантаження².

Утвердження ідеї єдності етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель під владою Австрійської та Російської імперій зачіпало емоційну сферу життя людини. Фактично в ХІХ ст. серед галичан відбувся перехід від розуміння національності як суми зовнішніх показників (походження, мова, церковний обряд) до усвідомлення ключової ролі індивідуального почуття національної приналежності. Ця тенденція проявилася вже в період революції, зокрема у статті Й.Лозинського, надрукованій восени 1849 р. у “Зорі Галицькій”. Відштовхуючись від описового розуміння національності, автор приходив до висновку, що через самопізнання вона набуває рис “святості”, де вирішальними є почуття³. Й.Лозинський писав, що руська народність базується на трьох головних пунктах – “происхожденіе, языкъ та обрядъ церковный”, причому як тільки народ “до пѡзнанія самого себе прїйшоль, втогда стережись нарѡдность его оскорбляти; есть то его чувственнѣйша сторона, есть то святѣйшая рѣчь, за котру кровь проляти и житіе положить готовый”⁴.

Однак політичний провід галицьких русинів під час “весни народів” не зміг виробити єдиної, цілісної ідейно-політичної програми національного руху. Навіть у бурхливі революційні роки значна частина духовенства залишалася осторонь від суспільно-політичного життя, обмежуючись лише формальним виконанням душпастирських обов’язків і уникаючи всякої “політики”⁵. Щоправда, серед галицької інтелігенції

¹ Чы Галиція єсть полскою землею, и чы Русины суть Поляками? // Там само. – Ч.6. – 20 червця. – С.24.

² Мудрий М. Поняття “наша земля” / “наш край” в українському русі Галичини... – С.166, 167, 169.

³ Там само. – С.164.

⁴ [Лозинський Й.] О змѣнѣ народности / Переложилъ съ нѣмецкого І.Лѣвицкій // Зоря Галицка. – 1849. – Ч.81. – 28 вересня (10 жовтня). – С.484.

⁵ Турій О. Національне і політичне полонофілство серед греко-католицького духовенства Галичини... – С.191.

вже в 1848 р. існували нечисленні прибічники повної державно-політичної незалежності Русі (України). Прихильником самостійницьких поглядів, як відомо, був В.Подолінський і люди його кола, “чисто руська” партія, за словами автора “Слова перестороги”. Серед матеріалів ГРР збереглася анонімна стаття польською мовою¹, у якій недвозначно говорилося (у перекладі О.Турія): “Від Тиси за Карпатами, по обидва боки Дністра і Дніпра аж до берегів Дону розкинулися поселення одного слов’янського народу, чисельність котрого досягає 15 мільйонів”. Автор наголошував, що “русини хочуть бути народом самостійним, непідлеглим нікому іншому”. “На Русі, – писав він, – живуть в умовах, не згідних з правом і мовою руського народу, переважно як шляхта, міщани і урядники мадяри, поляки і росіяни”, але всі вони “в кінцевому підсумку мусять зникнути з Руської землі, столицею і серцем котрої як колись, так і потім буде Київ”. Водночас було сказано, що сусідами русинів у Галичині є поляки, обидва народи “розмовляють братніми мовами, то нехай по-братньому й порозуміються між собою...”. Не відкидаючи можливості федерації двох народів у боротьбі за “приналежні їм свободи”, автор підкреслював: “Хай львівська Галичина стане зародком майбутньої вільної Русі, а краківська Галичина – майбутньої Польщі”².

Австрійські урядові кола усвідомлювали потенційну небезпеку пробудження до національного життя галицьких русинів та реалізації політичної вимоги про поділ Галичини, що сприяло б у майбутньому їх тяжінню до підросійських “малоросів”. Із цього приводу новий (з 1849 р.) намісник краю багатий польський землевласник А.Голуховський у травні 1849 р. писав, що якби вимога про відокремлення Східної Галичини від Західної, польської була реалізована, “наступне покоління (русинів. – *І.Р.*) звернулося би до споріднених племен, які живуть під російським скіпетром, щоби витворити одноцільний могутній державний організм. Тоді руська частина Галичини при поступі просвіти і матеріальної культури стала би вогнищем інтриг і заходів, метою яких були б, з одного боку, злам ієрархічної сили духовенства, а, з другого, згадана вище злука народів”. На думку намісника, це означало початок боротьби “за відбудову Русі”, подібну до тої, що “вже багато літ ... ведеться за відновлення вільної і незалежної Польщі”³.

Таким чином, під час Європейської демократичної революції 1848–1849 рр. передова частина руського суспільства Галичини пробудилася до політичного життя, усвідомлення власної національної приналежності. Провідну роль у національному русі відіграла єдина освічена верства –

¹ ЦДІАЛ України, ф.180, оп.1, спр.8, арк.3, 4. Назва статті – “Warunki zgody między Polską i Rusią”.

² Цит. за: Турій О. “Українська ідея” в Галичині в середині XIX століття. – С.73.

³ Там само. – С.74.

греко-католицьке духовенство, в середовищі якого існувало кілька національно-політичних орієнтацій, за висловом тогочасного громадсько-політичного діяча, священника В.Подолінського, “партій” – “чисто руська”, “польсько-руська”, “австрійсько-руська” та “російсько-руська”. Від самого початку революції переважала проукраїнська концепція національної ідентичності галицьких русинів, що знайшла відображення в діяльності створеної в травні 1848 р. першої політичної організації – Головної руської ради. Лідери ГРР виразно заявили про те, що підавстрійські русини і “малороси” на Наддніпрянщині під владою російського царизму – це один-єдиний 15-мільйонний народ. Водночас було поставлено вимогу об’єднання всіх “руських” земель під Австрією – Східної Галичини разом із Буковиною і Закарпаттям – в окремий коронний край, що практично стало б кроком на шляху реалізації ідеї української національної єдності по обидва боки Збруча.

Національні вимоги галицьких русинів наштовхнулися на рішучий спротив польського національного руху, з його шляхетським характером, який розглядав усю Галичину, включаючи східну, руську частину провінції, як край споконвіку польський, що мав увійти до складу відновленої Речі Посполитої. Русинів Галичини було названо поляками греко-католицької віри, а “руську” мову – діалектом польської. На противагу ГРР полонізовані шляхтичі руського походження в травні 1848 р. утворили ще одну національно-політичну організацію – Руський собор, навколо якого об’єдналися особи з двоступеневою – русько-польською – ідентичністю або “русини польської нації” (*gente Rutheni, natione Poloni*), що пропагували ідею єдності та миру русинів і поляків у спільній вітчизні. Однак полонофільська орієнтація в краї, що співвідносила русинів до польської ідентичності, не знайшла підтримки в руському суспільстві. Підтвердженням цього стало недовговічне існування РС та його газети “Дневник руський”, тоді як друкований орган ГРР “Зоря Галицька” виходив у 1848–1849 рр. регулярно, мав підтримку серед місцевого населення.

Водночас не знайшли сприятливого ґрунту для свого розвитку в Галичині періоду “весни народів” русофільські настрої, визнання належності русинів до ширшого всеруського простору. Їх носіями були поодинокі представники галицько-руської інтелігенції, що в той час не мали виразних і сформованих поглядів на єдність “руського світу”. Серед причин переваги української (“малоруської”) орієнтації були передусім почуття мовно-культурної єдності галицьких русинів і “малоросів” Наддніпрянщини, утвердження своєї відмінності від поляків і прагнення протиставити їм рівнозначний за територією й чисельністю населення русько-український простір, позиція вищої ієрархії Греко-католицької церкви, що взяла на себе керівництво національним рухом, побоювалася

повторити долю уніатів, заборонених у Російській імперії в недалекому 1839 р. Крім того, усвідомленню наддніпрянсько-галицької єдності сприяла політика австрійського уряду, який прагнув протиставити русинів Галичини польському революційному руху і водночас запобігти їх тяжінню до імперської Росії¹. Однак визнання діячами ГРР єдності галичан із “малоруським” простором на сході мало декларативний характер, не стало результатом переконливого розуміння окремішності й територіального “уявлення” української нації, що виразно засвідчило післяреволюційне десятиліття.

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.67.

§2. Мовно-правописні дискусії серед руської інтелігенції Галичини і зміцнення польських позицій у 1850-х рр.

Неоабсолютизм і посилення польських впливів. Поразка революції 1848 р. започаткувала короточасний етап відновлення абсолютистського режиму з його централістично-бюрократичною системою. Австрійська імперія стала цілком унітарною державою, в якій домінувала зовнішня політика¹. Щоправда, в соціально-економічному й суспільно-політичному житті імперії відбувалися важливі (хоч і малопомітні) зміни, що уможливили новий етап перетворень в Австрії наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст.². Панування так званої “бахівської реакції” за часів правління уряду О.Баха (1849–1859 рр.) супроводжувалося наступом на політичні й національні здобутки “весни народів”. Зокрема, в грудні 1851 р. декретом імператора було скасовано так і не введену в дію конституцію 1849 р., розпущено парламент – райхстаг 7 березня 1849 р., обмежено демократичні свободи, що створило несприятливі умови для громадсько-політичної діяльності³. Головна руська рада (далі – ГРР), створена на початку революції 1848 р. як представницький орган підавстрійських русинів, саморозпустилася в червні 1851 р., а греко-католицьке духовенство повернулося до суто церковних справ. Показово, що вже на засіданні ГРР 5 серпня 1850 р. голова Ради М.Куземський поставив питання про можливість саморозпуску організації, мотивуючи це тим, що “таже Рада оуже и такъ политикою не занимаея”. Цю думку підтвердили члени Ради Л.Сосновський (“мы собѣ тихенко сидимо”) та І.Гушалевиц (“не маемъ чого сходитися”)⁴.

Неоабсолютизм у монархії Габсбургів супроводжувався посиленням у краї польських впливів. З 1849 р. провідником нової австрійської політики в Галичині був намісник багатий польський землевласник А.Голуховський, який одноосібно тримав у руках ключові важелі управління провінцією й спрямував свої зусилля на утвердження переваги польської еліти. І.Франко назвав десятиліття після “весни народів” “тісними роками” й писав про “застій у розвою преси та просвіти народної, а рівночасно з тим витворення під владою губернатора А.Голуховського

¹ Тейлор А.Дж.П. Габсбурзька монархія. 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / Пер. з нім. А.Портнов, С.Савченко. – Львів, 2002. – С.82, 86.

² Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Львів, 1997. – Вип.3–4. – С.62.

³ Цьольнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Р.Дубасевич, Х.Назаркевич, А.Онишко, Н. Іваничук. – Львів, 2001. – С.387; Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 1996. – С.73.

⁴ Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О.Турія, упорядн. У.Кришталович та І.Сварник. – Львів, 2002. – С.136.

всемогучої бюрократії, що хоч на прозир ... ніби офіційно австрійська, чимраз виразніше починала служити польським національним інтересам”¹. Виходячи з тези, що адміністративними заходами можна ефективно й у бажаному для себе напрямі керувати розвитком мови, релігії, національної свідомості, А.Голуховський намагався інтегрувати галицьких русинів у польський політичний і культурний простір через порівняно нечисленну групу “русинів польської нації” – осіб з подвійною національною свідомістю (*gente Rutheni, natione Poloni*)². Політичний курс намісника виражав тенденції розвитку внутрішнього устрою Австрійської монархії, що проявилися в посиленні уваги до вимог так званих “історичних” народів, до яких місцеві русини не належали. А.Голуховський трактував національний рух галицьких русинів як “русофільський”, своєрідну інтригу Росії проти імперії Габсбургів і зумів-таки підірвати довіру до них Відня.

Для обґрунтування єдності провінції польські політики вдало оперували наступною тезою: твердили про невизначеність національної свідомості галицьких русинів, звідси – небезпека їх національного розвитку в напрямі ідентифікації себе із всеруським простором і Російською державою. Отже, могло виникнути ускладнення зовнішньополітичного становища Австрії на Сході, у відносинах із Росією, що перетворило б Східну Галичину в осередок антиавстрійського сепаратистського руху. По суті, ставилася під сумнів сила власне української національної ідеї в Галичині³. Новий намісник краю призначав поляків на місце австрійських урядовців у крайовому службовому апараті. Внаслідок зусиль А.Голуховського було перекреслено реалізацію вимог Головної руської ради щодо поділу Галичини, “руська” мова витіснялася з початкової і середньої школи (як відомо, вона стала загальнообов’язковим предметом у 1848 р.).

Посилення впливу поляків у суспільно-політичному житті краю стало зворотним боком невпевненості та невизначеності в подальших політичних кроках серед галицьких русинів, що зростали після 1849 р. Будучи малопідготовленими до самостійної політичної акції в революційному 1848 р., русини далі сподівалися на підтримку австрійського уряду. Відомий народовський діяч О.Барвінський пізніше так згадував про початок конституційної доби в Австрії: “Загал наш у значній частині

¹ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т.47. – С.586, 587.

² Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації” в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 років // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2005. – Вип.39–40. – С.86, 87.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті. – Львів, 2003. – С.69, 70, 71.

був тої думки, що монарх має все згори задекретувати, що правитель-ство повинно все для нас зробити, а ми маємо тільки готове прийняти”¹. Вірш (“стих”) на честь першого голови ГРР, єпископа Г.Яхимовича в березні 1849 р. висловлював оптимістичну думку:

Добилась русска мова права,
Во школѣ, въ Церкви и де судъ;
Теперька вже она цѣкава,
Бо Руси невѣ законѣ дають².

Не лише на рівні еліти, а й серед пересічних громадян поширюва-лася думка, що цілком достатньо визнання мовно-культурної, етнічної самобутності з боку урядових чинників, аби найближчим часом забезпе-чити покращення становища русинів в Австрії. Основні засади й про-граму діяльності національного руху в Галичині на наступне десяти-ліття, по суті, визначив меморіал Головної руської ради до цісаря з жовтня 1850 р.³. Автори меморіалу підкреслювали безумовну лояльність галицьких русинів до офіційного Відня й пов’язували з ним свої споді-вання на забезпечення національних прав. Серед вимог, які були в зга-даному меморіалі, найбільшу увагу привернуло мовне питання, ство-рення умов для вільного розвитку мови як однієї з найважливіших “під-став народности”⁴.

У 1850-х роках задекларований Головною руською радою українсь-кий (“малоруський”) варіант національної ідентичності галицьких руси-нів не знаходив об’єктивних умов для свого подальшого розвитку й об-ґрунтування. Загальна атмосфера в Галичині періоду неоабсолютизму, як і загалом в Австрійській державі, зумовила аполітизацію національ-них рухів, фактично повернула проблему етнічної самобутності русинів Галичини лише в русло мовно-правописних дискусій⁵. З цього приводу К. Левицький (український громадсько-політичний діяч, автор праць з історії) писав, що “коли політичну роботу перепинено в часах абсолю-тизму, то була можлива *робота культурна* (виділено автором. – *І.Р.*), але й вона не йшла”⁶. Благодіючий вплив наддніпрянських письменників на формування української літературної мови в Галичині було перервано. За влучним висловом К.Студинського, “твори українських письменників

¹ Барвінський О. Спомини з мого життя / Упор. А.Шацька; коментар Б.Янишина; ред. Л.Винар, М.Жулинський. – Нью-Йорк – Київ, 2009. – Т.ІІ, част.ІІІ та ІV. – С.503.

² Archiwum państwowe w Przemyślu, zesp.142 (Archiwum Biskupstwa Grecko-Katolickiego w Przemyślu), sygn.9533, k.1, 7.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.71, 72.

⁴ Вахнянин Н. Причинки до історії рускої справи в Галичині в літах 1848–1870 / Передрук з “Ос-нови” з 1871 року. – Львів, 1901. – С.9, 11.

⁵ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.74.

⁶ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – С.58.

мали би великий і користний вплив на дальший розвій наших літературних починів, на вироблене літературного смаку і стилю, на виобразоване літературної мови” в той час, якби цих зв’язків “не перервано, коли б не повіяло у нас холодним вітром, який ... остаточно прибив ... живе народне слово на цілий десяток літ..., приніс з собою зневіру в будуччину нашого письменства”¹.

Суперечки навколо використання народнорозмовної мови в літературі. Мовно-правописне питання стало визначальним фактором національного руху в Галичині в післяреволюційне десятиліття. По суті, діяльність національних лідерів, у ролі яких на Сході Європі активно виступали мовознавці, мала кілька напрямків: 1) входження народнорозмовної мови в літературу, створення нового літературного стандарту, на основі одного або ряду близьких діалектів; 2) розвиток традиційної церковнослов’янської мови, що вживалася в релігійних текстах, але все-таки зазнавала зростаючого впливу народнорозмовних елементів; 3) прийняття як літературної більш розробленої мови, яку використовували сусідні споріднені народи². Галицькі діячі перебували під впливом двох відомих філологів кінця XVIII – першої половини XIX ст. – чеського Й.Добровського і словенського В.Копітара, що, однак, займали протилежні позиції: якщо перший був переконаний у необхідності існування різниці між книжною або письмовою мовою й розмовною мовою простолюду, то другий доводив, що письмова мова повинна якомога більше відображати живу розмовну³. Серед галичан виділилися дві основні групи діячів: одні з них, традиціоналісти або консерватори, бажали зберегти слов’яно-руську книжну мову, церковнослов’янщину, писану етимологічним правописом, тоді як другі, новатори, докладали зусиль для вироблення літературної мови на основі розмовної мови народу, фонетики⁴.

Мовно-правописні дискусії точилися на сторінках періодичної преси галицьких русинів у 1850-х рр. Підґрунтя для суперечок, у яких більшу роль відіграло питання мовне, ніж правописне, дала невиробленість української літературної мови на народнорозмовній основі. Входження живої народної мови в літературу в дусі ідей “Руської трійці” та її послідовників у Галичині було пов’язано з чималими зусиллями: бракувало термінів, загальних понять, у стані хаосу перебував правопис тощо. Серед освічених кіл суспільства багато з тих, хто захоплювалися

¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / Видав К.Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т.VIII. – С.Х.

² Магочій П.-Р. Мовне питання як фактор національного руху // Магочій П.-Р. Галичина. Історичні есе. – Львів, 1994. – С.131, 133.

³ Там само. – С.140.

⁴ Там само. – С.136.

народною мовою, погано її знали через засилля польської і німецької мов в освіті й домашньому вихованні, панування церковнослов'янщини в церкві. Про неможливість вироблення літературної мови з народної, здавалося б, свідчили говіркві відмінності останньої, залежно від місцевості (як казали, “хто як вміє, так і піє”), тоді як літературна мова повинна бути єдиною для всіх. Вплив наддніпрянсько-української літератури і народознавчих досліджень на національний розвиток галицьких русинів практично був перерваний після розгрому кирило-мефодіївців та антиукраїнських репресій у Росії кінця 1840-х – середини 1850-х рр. З огляду на брак кваліфікованих наукових сил у самій Галичині, здатних продовжити формування української літературної мови, залишався легший шлях – покласти в основу “всеруську” церковнослов'янську мову¹.

Противники народномовної основи формування літературної мови аргументували свою позицію тим, що вже існувала староруська мова як літературна, якою були написані художні твори Київської Русі. Мова ця, хоч і мало зрозуміла для народу, надзвичайно багата в своїх зображальних можливостях, свідчила про давні державницькі традиції на Русі. Серед аргументів на користь церковнослов'янщини була величність і краса мови церковних богослужінь, відомої по всій Європі. Зустрічалися й такі, хто відкрито закликав використовувати як літературну писемну російську мову, що вважалася органічною для галичан, бо виникла на основі церковнослов'янської мови. Однак на практиці більшість із них пішли шляхом доповнення церковнослов'янщини елементами російської і польської мов, формування макаронічного “язичія”². Отже, головна полеміка в середовищі галицько-руської інтелігенції велася між противниками народної мови, що не вважали за можливе творення нею літератури, та їх нечисленними опонентами. Суперечки не мали характеру політичної конфронтації, фактично оберталися навколо мови видань кількох часописів.

Аргументацію обох сторін дасть змогу зрозуміти більш детальне ознайомлення з матеріалами тогочасних періодичних видань. Інтерес до мовно-правописних дискусій виявляли редаговані І.Гушалевичем часописи “Новини” (1848 р.) та “Пчола” (1849–1850 рр.), а в 50-х рр. – урядова газета “Галичо-руській вѣстникъ” і “Зоря Галицка”, що почала виходити як орган ГРР ще в травні 1848 р. під редакцією А.Павенцького, якого змінив на цій посаді М.Коссак 29 липня (10 серпня) 1850 р. Перед урядовою газетою “Вѣстникъ”, що побачила світ “руською” мовою в

¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – С.Х; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.74, 75.

² Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини ХІХ ст. // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С.11, 12, 16.

липні 1849 р. у Львові, а в лютому 1850 р. була перенесена до Відня (виходила до 1865 р.), ставилося завдання – цілеспрямовано формувати суспільні настрої лояльних до Габсбурзької династії галицьких русинів. У необхідності цього австрійський уряд переконали революційні події 1848 р. Своє кредо видавці газети, першим редактором якої був М.Устиянович (пізніше редакцію обійняв І.Головацький), сформулювали так: “...Нам, Русинамъ, возбудившимся по долговѣковомъ снѣ до народного сознанія, ... треба конче всѣ совокупити силы”, щоб розвинути при підтримці “великодушного Цѣсаря ... свою питому народно-руську жизнь, статися сильнимъ огнивомъ въ крузѣ австрійскихъ народо́въ, и быти достойнымъ членомъ сильной державы”¹. Однак ці наміри не справилися передусім через пасивність місцевої руської інтелігенції і наївну віру в добродійство цісаря².

Одним із перших, хто порушив питання формування єдиного правопису української (“малоруської”) мови як мови літературної, був М.Устиянович, який провів паралелі з формуванням літературної мови в німців, південних слов’ян. На сторінках часопису “Галичо-руській вѣстникъ” наприкінці 1849 р. він³ із соборницьких позицій писав про Малу Русь, до якої належить кільканадцять мільйонів народу, що розмовляє однією мовою “съ малыми, або сказавши право зь отмѣнами цѣлкомъ незначными”. На золотобережній Україні, аж до столиці Слобожанщини Харкова й навіть далі, стверджував автор, звучить така ж “чистая, маленькая, звѣчная, малорѣская бесѣда”, як і в Галичині. І хоча народнорозмовна мова на всій території Малої Русі, за його словами, “єднobarвна, єднозвѣчна”, письменники розділилися щонайменше на чотири групи (“лавы”). Одні бажають бачити в письменстві мову староруську, що була оздоблена за часів Давньоруської держави “всякими цвѣтами просвѣщенного времени”, але в сучасних умовах для народу малозрозуміла й чужа. Інші домагаються введення в літературу мови церковнослов’янської, якою на Русі проводяться богослужіння. Вона ближча до народнорозмовної мови, наш верховинський люд, за висловом М.Устияновича, небагато потребує тлумачення “слѣвъ Євангелія св(ятого), абы ихъ порозѣмѣти”⁴.

¹ Редакція Вѣстника // Вѣстникъ для Русиновъ австрійскои державы. – Вѣдень, 1850. – Ч.1. – 7 (19) лютого. – С.1.

² Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип.35–36. – С.582, 583.

³ Під цією статтею М. Устиянович не підписався, однак, за словами К. Студинського, “стиль, зврати і поетичність вказують виразно на те, що він її автором” (Див.: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 // Збірник фільологічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т.VIII. – С.XII).

⁴ Розговори // Галичо-руській вѣстникъ. – 1849. – Ч.65. – 29 листопада (11 грудня). – С.263, 264.

Крім названих, є ще одна мова, близький і небезпечний побратим “для бесѣды малорѣскої” – “письменный языкъ великорѣскій – російскій”. Усю красу й багатство “нашихъ питомыхъ прапрадѣдовъ” перейняли росіяни однією рукою для своєї мови, а другою – опираються на церковних скрижальях, церковнослов’янській мові і, як наслідок, побудували новий храм, красивий і величний, але чужий (“своимъ назвати годѣ”)¹. Поміж трьох “стовпів” – староруської, церковнослов’янської і сучасної літературної російської мов, говорилося в статті, стоїть маленька, ширококорінна “билинка”, стебло, на якому розвивається “лѣторостка многонадѣйного щепу – наша *просто народная бесѣда* (виділено автором статті. – *I.P.*), днешная полевая цвѣтка братного побережа побратымчихъ рѣкъ Днѣстра и Днѣпра”. Автор із симпатією до живої народної мови писав, що її просто не можна не любити, обстоював соборницькі погляди й сподівався на порозуміння в мовно-правописному питанні, що було необхідним для успішного розвитку “народности рѣскої”².

Невдовзі під цією ж назвою надруковано статтю, у якій говорилося про право народної мови на існування як літературної. Для кожного природно отримати освіту тією мовою, яку він чув із материнських вуст, що “промовляла” до його серця. Автор статті аргументовано виступив проти давньоруської мови як писемної мови для галицьких русинів, влучно порівняв її зі старосвітською жінкою, яка “николи не промовить такъ до дѣши, якъ промавляє ровесничка чѣвствомъ и лѣтами”. Щодо входження простонародної мови в літературу було прямо сказано, що це досить тривалий процес, нелегка праця, довелося б навіть частково зректися “давнѣйшої нашої словесности и пѣстити ся на поле дикое”. Однак по цьому шляху, на думку автора, пішло багато народів, включаючи росіян, – греки, італійці, французи, чехи, хорвати й серби. Чому ж “намъ вертати назадъ”, – риторично запитував він із вірою в майбутнє “простої”, “хлопської” малоруської мови. Неможливо суперечити “желѣзнымъ законамъ природы”, говорилося в статті, кожна мова, як чорна брила золота, вимагала руки майстра, що зробить із нього “чѣдесніи красоты”³. Очевидно, малася на увазі творча інтелігенція, передусім письменники, що, за почином І.Котляревського, на народнорозмовній основі розвивали нову українську літературу.

На захист уходження народної мови в літературу виступив також Й.Лозинський, автор обширної статті на сторінках “Галичо-руського

¹ Там само. – С.264.

² Там само.

³ Розговори // Там само. – Ч.68. – 6 (18) грудня. – С.2.

вѣстника” в січні 1850 р.¹. Й.Лозинський вбачав у просвіті народу далекосяжну мету діяльності інтелігенції, звідси – необхідність дотримуватися в літературі народнорозмовної мови, фонетичного принципу: “належит писати так, як ся говорить”. Однак, з огляду на деякі відмінності у вимові, залежно від місця проживання, перше й загальне правило орфографії – “пиши так, як більша часть народа говорить”, отже, правопис повинен ґрунтуватися на найбільш поширеному діалекті. Етимологію слів, тобто їх походження й споріднені зв’язки з іншими словами тієї самої або близьких до неї мов, уважалося доцільним ураховувати тільки у випадку, якщо без цього виникали б труднощі для читачів (письмо “было бы неясное”). Водночас етимологія не повинна зруйнувати “характер нашого нарѣчя”, як було образно сказано, спровадити на чужу ниву². Більш детально про засади правопису, як відомо, говорилося в статті Й.Лозинського, надрукованій у львівському часописі “Пчола” в серпні 1849 р. (ч.17)³. Автор вважав розвиток мови на простонародній основі підставою просвіти рідного народу й вірив, що “з теперѣшнои розмаитости” вдасться виробити єдиний український (“руський”) правопис.

В ідеології прихильників розвитку живої народної мови як літературної центральне місце відводилося положенню про мову як найважливіший чинник етнічної самобутності: “Кто ся свого народного языка вырѣкає, той заперечає свою розлучну народнѣсть...”. “Чом же Россіяне и Сербы, – риторично запитував автор, – не держатся церковного мертвого, но свого народного живого языка?”⁴. Відречення від рідної мови неминуче веде до винародовлення, бо мова – це ознака самостійності народу. Було прямо сказано, що “поки языка, поти народа: перемѣна або загыбель языка потягає перемѣну, або смертоносную гибель народа за собою...”⁵.

Прихильники народної мови виявляли інтерес до особливостей національного руху в підросійській Україні. Так, у часописі “Галичо-руській вѣстникъ” в 1849 р. надруковано серію статей про промисловість і торгівлю в Російській імперії, з яких можна було довідатися про розвиток економіки на наддніпрянсько-українських землях. Підкреслювалося,

¹ Лозинській І. Розговори (Ще щось о правописи) // Там само. – 1850. – Ч.4. – 10 (22) сѣчня. – С.1, 2; Ч.5. – 12 (24) сѣчня. – С.1, 2.

² Там само. – 1850. – Ч.4. – 10 (22) сѣчня. – С.1, 2.

³ Лозинській І. Уваги над правописом руским // Пчола. – 1849. – Ч.17. – 26 серпня. – С.262–270. Й.Лозинський писав про необхідність полегшити для народу просвіту (“просвѣщеніе легшим дѣлати”), для цього необхідно було зближувати правопис до мови простолюдю. Автор рішуче виступав за фонетику, проти етимологічного правопису, що “затерає характер языка, утруджає писанье и читанье, и помножає без потребности правила Грамматики” (с.266).

⁴ О именахъ грамматикальныхъ // Зоря Галицкая. – 1850. – Ч.63. – 26 липця (7 серпня). – С.379, 380.

⁵ Там само. – Ч.67. – 8 (20) серпня. – С.397.

що сусідня зі степовою зоною Півдня Полтавська губернія “становить часть такъ званои Малои Рѣси или Оукраины”¹. “Жители Оукраинскіи”, писала газета, займаються переважно сільським господарством, у краї була розвинута легка й харчова промисловість, пов’язана з переробкою сільськогосподарської сировини. Щодо великої машинної індустрії “въ южнѣй Рѣси”, достатньо слаборозвинутої, то переважали галузі, що постачали сировину й напівфабрикати для російської промисловості, а центром південно-руської (“южнорѣской”) торгівлі названо Харків². Ознайомлення з особливостями національного життя в імперії Романових сприяло усвідомленню етнічної єдності Галичини з Наддніпрянщиною.

Однак перевагу в мовно-правописних дискусіях здобули консервативно налаштовані діячі, противники народної мови, які об’єднувалися передусім навколо Ставропігійського інституту. Свій відносно високий освітньо-науковий рівень діячі Ставропігії використовували для обґрунтування мовних запозичень, усіляких мовно-правописних експериментів, щоб не допустити входження простонародної мови в літературу. Д.Зубрицький видав у 1852 р. два перші томи своєї фундаментальної праці “История древняго Галичско-русскаго княжества” російською мовою, відкрито висловлював зневагу до живої народної мови й засуджував тих, хто закликав писати “на областномъ нарѣчїи Галичской черни. Странное и смѣшное требованіе! Исторїи пишутся для образованнаго и образующаго ся класса народа...”³. Б.Дідицький того ж року надрукував свою поему “Конюшій” макаронічною мовою, наближеною до російської, що, за влучним висловом К.Студинського, залишилася в літературі “твором мертвим задля мови, ненародної, далекої від живого слова. ... Так само чужим зістав він лише через свою мову для великоруського письменства”⁴. Д.Зубрицький серйозно вважав, що “руська” мова має дві вироблені літературні мови: церковнослов’янську й великоруську, а розвивати ще якусь іншу мову, скажімо, в Галичині “русинську”, тобто українську, немає потреби⁵. Галицькі “общеруси” (русофіли. – *І.Р.*), за словами І.Франка, помилково думали, що народнорозмовна мова дуже близька до “великоруської”, якої вони насправді добре не знали, відмінності між ними вбачалися лише у вимові деяких букв⁶.

¹ Пѣтешественніи записки о промисловѣмъ и торговельнѣмъ состоянію Россїи // Галичо-рускій вѣстникъ. – 1849. – Ч.33. – 15 (27) вересня. – С.132.

² Там само. – Ч.34. – 17 (29) вересня. – С.135, 136.

³ Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62. – С.ЛІ.

⁴ Там само. – С.ЛІІІ.

⁵ Москвофільство: Документи і матеріали / Вступна стаття, коментарі та добірка документів О.Сухого. За заг. редакцією С.Макарчука. – Львів, 2001. – С.10.

⁶ Франко І. Южнорусская литература // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.131.

Головним аргументом противників народнорозмовної основи розвитку літературної мови була теза, що жива народна мова недосконала, неопрацьована, убога, не має необхідних слів для вираження багатьох понять, занечищена полонізмами. Отже, нею не можна піднести освіту і свідомість людей, стати на рівень передових європейських народів¹. У часописі наголошувалося, що “если мовою лише простого народа и токмо въ тѣсномъ крузѣ понятій его будемъ писати, нигды не заробымо собѣ на право просвѣщеного народа”. Простонародна мова не могла бути “правиломъ въ образованіи языка”, бо відрізнялася залежно від місцевості, була “безправильною и грубою мовою...”². Представники цієї групи галицьких діячів пішли шляхом формування макаронічного “язичія”, що вважалося більш вишуканою мовою, ніж звичайна народна.

Найбільш виразно ці тенденції виявилися на сторінках газети “Зоря Галицка”, яка стала полем зіткнення двох угруповань: консервативного, що було проти народної мови як літературної, схилилося до різного роду русофільських мовознавчих ініціатив, та ліберально-демократичного, представники якого робили наголос на обробці народнорозмовного матеріалу, враховуючи польський досвід новочасного літературного процесу³. У серпні 1850 р. газета перейшла у власність Ставропігійського інституту й почала дедалі частіше друкувати статті противників народної мови. За нових редакторів газети І.Гушалеви́ча (з 1 (13) листопада 1850 р., ч. 91) та Б.Дідицького (з 10 (22) червня 1853 р., ч. 16) народна мова у виданні поступилася місцем “язичію”⁴. Щоправда, у мовно-правописних дискусіях між Я.Головацьким, Й.Лозинським і Й.Левицьким (вони були започатковані статтею колишнього діяча “Руської трійці” в русофільському дусі, у якій містилася критика діяльності деяких “радикалѣвъ въ правописанію”, що своїм надуманим правописом розривають зв’язки з “минувшиною”, етимологією)⁵, редакція до середини 1851 р. більше схилилася до підтримки прихильника фонетики Й.Лозинського. У відповідь він заявив, що найбільшим ворогом у розвитку народної мови є давньоруська орфографія, через надмірне використання етимології затерся б “характер нашого нарѣчія”. Позитивно оцінювалася діяльність тих, хто обстоював ухордження народнорозмовної мови в літературу й намагався передати “несфалшованіи звѣки народного виговора!”⁶.

¹ Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини ХІХ ст. – С.13.

² Справи народныи // Вѣстникъ. – 1851. – Ч.13. – 30 януарія (11 фебруарія). – С.51, 52.

³ Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С.85, 86.

⁴ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.76.

⁵ Я.Г. Дещо о дѣловѣмъ языцѣ у насъ на Руси // Зоря Галицка. – 1850. – Ч.17. – 15 (27) лютого. – С.98.

⁶ І.Л. Пересторога для перестережених // Там само. – Ч.20. – 25 лютого (9 марта). – С.119, 120.

Однак із червня 1851 р. у поглядах редакції на використання народної мови в літературі, за словами К.Студинського, настав “рішучий зворот” (хоч, правда, й раніше публікаціям не були притаманні “чистота, як і одноцільність” щодо мови). Редактор часопису І.Гушалевич під впливом русофільських ідей змінив “не так давні погляди на народну мову та на потребу культурної єдності з Україною”, яку він пропагував під час “весни народів”¹. Підтвердженням змін у редакційному курсі стали анонімні дописи противників народної мови, що вміщувалися в часописі за згодою І.Гушалевича (наприклад, у ч. 48 за 1851 р. “Допис з Кошиць”, ч. 50 за 1852 р. “Допис з Пряшева” та ін.)². Є підстави вважати, що саме з діяльністю І.Гушалевича почався прогресуючий відхід “Зорі” від народнорозмовної основи. За твердженням дослідника галицької преси І.Брика, в 1852 р. І.Гушалевич відверто став “проти народної мови навіть у виданнях для народу”³.

Від першого номеру за 1852 р. 2 (14) січня газета почала виходити під русифікованою назвою “Зоря Галицкая”, замість “Зоря Галицка”, відкрито виступала проти народної мови, за церковнослов’янщину в літературі й уживання російських слів. М.Малиновський, один із прихильників нового напрямку “Зорі”, у своїй статті радив галичанам не шукати опори для літературного розвитку в народнорозмовній мові, що не має єдиних правил: “Не хочемъ опиратися на томъ, что и междо народомъ не есть общее”. “...Славянскій языкъ книгъ нашихъ церковныхъ, – писав він, – есть къ нашомъ въ самомъ ближайшомъ средствѣ и онъ въ теченіи вѣковъ оуже водворился оу насъ”. З прихильністю до церковнослов’янщини містився заклик – “не оставатися въ простонародіи”⁴. Іншим разом, мабуть, І.Гушалевич стверджував, що не бачить сенсу у виданнях простонародною мовою, оскільки кожні десять сіл мають свою власну мову (“...хотѣти писати по простонародномъ – значить никомъ не оугодити, понеже въ простонародіи каждая страна, каждая десять села имѣють ... равное право къ своемъ собственномъ. ...Не возможно такой книги всѣмъ читати... И такъ намъ или имѣти литератѳрѳ по правиламъ етимологическимъ на основаніи древной пребогаты литератѳры ... или не имѣти!”)⁵.

¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – С.ХІХ, ХХ, ХХІ, ХЛІХ.

² Созанський І. З літературної спадщини Василя Ільницького // Записки НТШ. – Львів, 1905. – Т.ЛХVІ. – С.10.

³ Брик І. Початки української преси в Галичині і львівська Ставропігія // Збірник Львівської Ставропігії. Минуле і сучасне. Студії, замітки, матеріали / Під редакцією К.Студинського. – Львів, 1921. – Т.1. – С.135.

⁴ М.М. Могуть ли Галицкіи Русины имѣти свою словесность? // Зоря Галицкая. – 1852. – Ч.17. – 1 (13) марта. – С.135.

⁵ Внутренняя извѣстія // Там само. – Ч.50. – 28 червня. – С.498, 499.

Австрійський уряд критично поставився до русифікації часопису й уживання слів, далеких від живої народної мови. Уже на початку 1852 р. редакція газети отримала офіційне попередження від цензури про неприпустимість використання російської лексики, “московскихъ словъ подь опасеніемъ запрещенія”¹. З цього приводу Д.Зубрицький у листі до М.Погодіна від 5 (17) травня 1852 р. зауважив, що наскільки зміг, писав “на чисто русскомъ языкѣ, а этотъ языкъ подозрѣвають у насъ какъ симпатизированіе съ Москвитиною. Самъ тихій и смиренный журналецъ “Галицкая Зоря” получилъ увѣщаніе, чтобъ онъ не осмѣливался употреблять московскихъ словъ подь опасеніемъ запрещенія”². Дійшло до того, що газета деякий час (з 15 листопада 1852 р. (ч. 90) до 18 лютого (2 березня) 1853 р.) взагалі не виходила. Поліція дозволила видавати “Зорю” тільки за умови, що на її сторінках не будуть порушуватися жодні політичні питання. Ставропігійський інститут як установа, фінансова діяльність якої контролювалася урядом, не міг внести велику грошову заставу, що вимагалася на основі нового видавничого закону в 1852 р. для інституцій, які видавали часописи політичного характеру³.

Від першого номеру в 1853 р., який з’явився у світ як щотижневик, часопис був присвячений виключно “літературному, общеплезному и забавному чтенію”. Новим редактором став Б.Дідицький, який з 10 (22) червня 1853 р. (ч.16) офіційно підписував видання до друку, як додаток до “Зорі” один раз у тиждень виходили “Поученія церковныя”. До видання часопису в 1853–1854 рр. було внесено істотну зміну – гражданський шрифт. Б.Дідицький, як і його попередник, не був прихильником народної мови в літературі, але в редагуванні газети, за словами К.Студинського, виявив “велику старанність” і “обережність”. У листі до Якова Головацького від 14 (26) січня 1855 р. він виклав своє кредо як редактора: “...Поживальъ я такъ съ твердорусскими какъ и съ хохлами – по крайней мѣрѣ Львовскими – въ согласіи, ... избравъ среднія мѣры по слогу и по языку, снискаль въ обоихъ партій нѣкоторое-то удовольствіе...”⁴. Б.Дідицький сподівався в основу формування літературної мови підавстрійських русинів покласти мову церковнослов’янську й свою позицію мотивував поетичними словами:

И ктожь вмѣнитъ намъ въ злое, что черпаемъ съ жерель,
С которыхъ Россіянинъ языкъ свой произвелъ?
Тѣжь жерела самыи, тотъ скарбъ словесъ живыхъ

¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – С.161.

² Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861) / Съ предисловіемъ и примечаніями Н.Попова. – М., 1879. – С.587.

³ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). – Львів, 2000. – С.114, 115.

⁴ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.122. – С.169.

Были по большей части лишь наши – а не ихъ.
И что заимствовали они тогда у насъ,
Мы право отбираемъ назадъ въ сей нужды часъ¹.

Водночас Б.Дідицький розумів прорахунки свого попередника на посаді редактора, надмірне захоплення русофільськими експериментами, що через відрив мови часопису від народнорозмовної основи викликало падіння інтересу до нього читачів і, відповідно, тиражу. Новий редактор займав більш обережну позицію, за словами О.Терлецького, “старався не дразнити противників, хвалив навіть часом ... народні пісні, навіть українських писателів”². На сторінках редагованої ним “Зорі” друкувалися статті, у яких мова йшла про окремішність мови русинів-малорусів від великоруської. Було прямо сказано, що “розличается и будетъ всегда различатися нашъ книжный малорусскій языкъ отъ книжного великорусского языка, и думаемъ, никогда не станется “московскимъ нарѣчіемъ”. “Зоря” була призначена, вважав Б.Дідицький, для освіченої верстви суспільства, що мала “свои познанія въ нашемъ народномъ и старорусскомъ, или церковномъ языкѣ”. Формально він не заперечував право живої народної мови на входження в літературу. “Языкъ, котрымъ пишемъ, – стверджувала редакція газети, – есть *розвивающийся* у насъ *книжный малорусскій* (виділено в оригіналі. – *І.Р.*) языкъ; основу, корени и форми подаеть ему языкъ нашего народа, а недостающіи ему слова и глубокоосновную словесную правопись – образованный, священнй языкъ нашихъ Предковъ”³. К.Студинський висловив припущення, що ці слова Б.Дідицького були адресовані не стільки для читачів часопису, скільки для австрійського уряду⁴.

Б.Дідицький усе-таки підкреслював етнічну єдність Галичини з підросійською Україною, намагався ознайомити галичан із творами нової української літератури. Так, він надрукував у “Зорі” повість Є.Гребінки “Чайковскій”⁵, а також його оповідання “Такъ иногда люди женятся”⁶ та “Мачиха и Панночка”⁷. Щоправда, Б.Дідицький не назвав автора, відомого українського письменника, повним іменем і прізвищем, а лише “Е. Гр.”. Можливо, це робилося для того, щоб, за висловом

¹ Богдан А.Д. Оправданіе // Зоря Галицкая. – 1853. – Ч.27. – 26 серпня (7 вересня). – С.299.

² Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Недокінчена праця. – Львів, 1903. – С.69.

³ Слово къ нашимъ почт. читателямъ // Зоря Галицкая. – 1853. – Ч.37. – 4 (16) ноябрю. – С.429, 430.

⁴ Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62. – С.ХСІІ.

⁵ Е. Гр. Чайковскій. Украинская повѣсть // Зоря Галицкая. – 1853. – Ч.31. – 23 сентября (5 октябрю). – С.349–354; [Ч.32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42]; Ч.43. – 16 (28) декабрю. – С.492–500.

⁶ Е. Гр. Такъ иногда люди женятся. Повѣсть // Там само. – Ч.23. – 29 липця (10 серпня). – С.254–257; Ч.24. – 5 (17) серпня. – С.267–271.

⁷ Е. Гр. Мачиха и Панночка. Украинская повѣстка // Там само. – Ч.29. – 9 (21) вересня. – С.328–332; Ч.30. – 16 (28) вересня. – С.339–343.

К.Студинського, “удержувати в добрій вірі” малоосвічене галицьке суспільство, що твори написали галицькі письменники, а, по-друге, не викликати перестороги австрійського уряду. Характерно, що у творах Є.Гребінки було зроблено деякі зміни в мові¹.

У уста героя своєї повісті “Отець Игнатій”, надрукованої в “Зорі” 1853 р., редактор часопису вклав слова, у яких із симпатією відображалося історичне минуле Наддніпрянщини. “Въ старину былъ Надднѣпрянскій край, – писав Б.Дідицький, – средоточіємъ всего образования и могущества Руси”. Однак під натиском монголо-татар “благосіятельное свѣтло Кіева потухло”. Від пізнього середньовіччя з появою козащини “возсіяла Украина свѣжимъ блескомъ славы и просвѣщенія”, але ненадовго, бо через остаточну ліквідацію Гетьманщини “Украина столь вѣковъ борющаяся за свой бытъ, за вѣру праотцевъ, истощилась наконецъ совершенно...”. Під імперською владою в ХІХ столітті “выдала Украина довольно знаменитыхъ людей”, серед яких було названо Ю.-Б.Залеського – представника “української школи” в польській літературі, видатних діячів на ниві українського народознавства М.Максимовича, І.Срезневського, О.Бодяньського та ін. Відзначаючи ідейний вплив Наддніпрянщини на Галичину, автор наголошував: “Великіи заслуги и подвиги Украины, котора поле умствования радо уступаетъ Галичанамъ”. Звідси логічно випливало гасло – “да вѣчно поеть Украина, а разумють Галичане!”². Очевидно, погляди Б. Дідицького на народну мову відображали слова о. Ігнатія, що книжки безпосередньо для “сельського народа должны списанны быти въ его *просторѣчии*” (тут і далі – виділено автором. – *І.Р.*), тоді як “въ высшемъ крузѣ ... употребляти надобно образованнѣйшій языкъ, ... *языкъ книжный*”. Дві форми мови – народнорозмовна і вишукана літературна, вважав автор, існують “у всѣхъ почти просвѣщенныхъ народовъ”³.

У спогадах на схилі віку Б.Дідицький писав, що в 1850-х рр., коли він редагував “Зорю”, в галицькому суспільстві проявилось прагнення “къ всевозможному единенію малорусской бесѣды съ великорусскою”, щоб “нашъ языкъ, особенно въ письмѣ, разумѣли и Украинцы, и Росіяне...”⁴. З одного боку, автор зневажливо висловлювався проти фонетики, що розривала тисячолітній зв’язок у літературі з “церковщиною и старо-русчиною”, а, з другого, в молоді роки читав, за його визнанням,

¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – С. LXXII.

² Отець Игнатій, рускій приходникъ изъ Соломянки. Повѣсть, нимъ самымъ написанна // Зоря Галицкая. – 1853. – Ч.5. – 18 (30) марта. – С.52.

³ Там само. – 1854. – Ч.1. – 18 лютого (2 марта). – С.10.

⁴ Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкого. – Львовъ, 1906. – Ч.І: Где-що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. – С.45.

геніальні твори І.Котляревського і Г.Квітки-Основ'яненка, “восторгался ними до такой степени, що ставив їх за первовзорець настоящей національной литературы...”. Б.Дідицький навіть знав напам'ять частину “Енеїди”, що започаткувала нову українську літературу, водночас із задоволенням читав твори сучасних російських письменників О.Пушкіна, М.Лермонтова, М.Гоголя в оригіналі¹. На посаді редактора він неодноразово отримував від намісника А.Голуховського застереження, що “мову русского люду въ Австрiи москвитизуемъ”².

Після хвороби Б.Дідицького редактором “Зорі” в серпні 1854 р. (з 32-го номера від 4 (16) серпня) став С.Шехович, який намагався надати їй виразно окресленої промосковської орієнтації. “...Силы Редакції нашей, – писав С.Шехович, – ограничены и сосредоточены исключительно только в единѣсенной особѣ Редактора, который ... къ исполненію своей должности лишены єсть всякихъ, совершенно всякихъ средствъ вспомогательныхъ”³. У газеті було сказано, що “каждый совѣстный писатель Русскій” (це слово писалось з двома “с”, що є сучасним відповідником слова “російський”. – *І.Р.*) повинен враховувати інтереси передусім освічених читачів, тобто тих, хто були “образованны, лучшіи, избранны...”⁴. К.Студинський справедливо писав про нього – “не меньше талановитий, як і безхарактерний”, про що свідчить біографія самого С.Шеховича.

На початку 50-х рр. С.Шехович друкував у “Зорі” поезії “в доволі чистій мові”, зрозумілій простолюду, та статті із закликом любити свій народ, а вже в 1853 р. видавав “Ладу” (“письмо поучительное русскимъ дѣвицамъ и молодежи въ забаву и поученіе”) в “об’єдинительному” дусі⁵. Характерно, що в кінці кожного числа “Лади” додавався невеликий “словарь” російсько-польський для пояснення мови часопису, що була не зовсім зрозумілою для пересічних читачів. Редактор вважав свою “Ладу” єдиним часописом у Галичині, що мав “характерь русскій”, тоді як, приміром, “Зоря” – “только галицкій”, а “Вѣстникъ” названо проурядовим органом (“временопись свойства Вѣнскаго”)⁶. На сторінках “Лади” містилася відверта заява про бажання “по шестигодовомъ уныніи въвести чистый русскій языкъ въ общежитіе”, зробити російську мову загальноживаною⁷. С.Шехович мав навіть намір видавати часопис

¹ Там само. – С.12, 13, 25.

² Там само. – С.15.

³ Наша задача и литература вразумительна для народа // Зоря Галицкая. – 1854. – Ч.40. – 29 септемврія (11 октобрія). – С.513.

⁴ О романахъ и повѣстяхъ // Там само. – Ч.44. – 27 октобрія (8 новембрія). – С.576, 577.

⁵ Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62. – С.LXXV.

⁶ Фелетонъ // Лада. – 1853. – Ч.11. – Августь. – С.87.

⁷ Объявленіе // Там само. – Ч.7. – Юлій. – С.49.

латинкою, але через “неприродність” і “хаотичність” зусиль у видавничій діяльності “Лада” мала в Галичині, разом з угорськими русинами, лише 83 передплатники і з 15 номером перестала виходити¹. Під нетривалою редакцією С.Шеховича мова публікацій у “Зорі” дедалі більше наближалася до російської, з елементами простонародної².

Упродовж 1855–1856 рр. С.Шехович редагував літературно-публіцистичне видання “Семейная бібліотека”, що виходило у Львові спершу як місячник, а згодом як двотижневик і мало слугувати засобом для ознайомлення галичан із політичним і культурним життям у Російській імперії. У 1862 р. він брав участь у народовських “Вечерницях”, що відображали ідеї самобутності та єдності розділеного між двома державами українського (“малоруського”, “руського”) народу. У 1869–1870 рр. той самий С.Шехович став редактором журналу “Господар” (“Hospodar”), що друкувався латинськими літерами українською мовою, мав намір через прийняття латинки, за словами громадського діяча А.Вахнянина, не допустити Русь “в рамена Московщини”³. Очевидно, ідейні погляди С.Шеховича змінювалися під впливом суспільно-політичних обставин, у нього не було сформованого національного світогляду, а поширення ним русофільських ідей у Галичині мало спорадичний характер. Характерно, що редагована С.Шеховичем “Зоря” публікувала історичну повість про полковника І.Золотаренка, з якої можна було довідатися про славні події народно-визвольної війни середини XVII ст. Однак із сумом повідомлялося, що в 1654 р. “борьба лютая на Украинѣ окончилась присоединеніемъ ея къ Россіи”⁴.

Дедалі більший розрив редакції “Зорі” з народною мовою призводив до падіння популярності часопису серед галичан, скорочення передплати та, як наслідок, зменшення прибутків. “Проукраїнська” група в Ставропігійському інституті, прихильники простонародної мови (зокрема, К.Вінковський, Т.Леонтович, А.Павенцький, М.Савчинський) зробила спробу реформування часопису з метою повернення до мови видання 1848–1850 рр.⁵. У листопаді 1854 р. (з 48-го числа) замість С.Шеховича редактором було призначено М.Савчинського, який від самого початку заявив, що газета вбереться в одягу, яка їй до лиця. “Зоря” буде справді “загальнонародною, зеркаломъ житя руского”, а не піде поза Збруч, до Росії, куди пхали її попередні редактори. Від якогось часу

¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – С.LXXVI.

² Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). – С.115.

³ Вахнянин Н. Причинки до історії рускої справи в Галичині в літах 1848–1870. – С.12; Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С.86.

⁴ Полковникъ Золотаренько. Историческая быль // Зоря Галицкая. – 1854. – Ч.42. – 13 (25) октобрия. – С.541.

⁵ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). – С.115.

русини, говорилося в заяві нової редакції “Зорі”, “не пѣзнали в нѣй дѣтины *рускои* (виділено автором, тобто в сучасному розумінні української. – *I.P.*)”¹.

На початку 1855 р. (з першого номера від 5 січня) газета повернула собі стару назву – “Зоря Галицка” замість “Зоря Галицкая”. На сторінках газети почали з’являтися твори захисників народної мови А.Могильницького, М.Устияновича, Й.Лозинського. “Зоря” прямо заявляла про етнічну єдність “русських”, тобто українських земель по обидва боки російсько-австрійського кордону. Якщо взяти, приміром, “пѣсни нашіи народніи, дѣмы” у збірках В.Залеського і Ж.Паулі в Галичині та М.Максимовича – по той бік Збруча, а також повісті з життя простолюду на Поділлі й Волині польського письменника Ю.Крашевського – “кромѣ дробныхъ различій въ некоторыхъ падежахъ жадной инои не найдемо рѣжницѣ” у мові “народа рѣского ... зъ найрѣжнѣйшихъ сторонѣ цѣлои (не ино галицкои) Рѣси...”². З болем у часописі писалося, що через кількадесят років навряд чи можна буде сказати, що русини проживають “на Подѣлю, Волыню, Оукраинѣ..., насиліємъ наверхено имѣ бесѣдѣ россійскѣ...”. Щодо підавстрійських русинів, то було прямо сказано, що “рѣскіи писателѣ поволи начали ся що разѣ дальше ѓдчѣжати ѓдѣ матерной своеи бесѣды, ... приближали до бесѣды россійскои...”. Вбачаючи в цьому загрозливу тенденцію, “Зоря” писала, що якби всі письменники “Рѣсины начали писати по россійскѣ” з метою прилучитися “со всѣмъ до литератѣры россійскои”, то це призвело б до відчуження “ѓдѣ нашої Австрійи, котора такѣ високо стоить, ... вопреки вдячномѣ народови”. Падіння популярності часопису серед галицьких читачів пояснювалося тим, що редактори “насильно писали сами и пріймали ино оутвори народови незрозѣмѣліи и непріємніи россійскіи”³. У статті містився заклик до письменників писати мовою простолюду, суто такою, яку “ся оу народа прислѣхали”⁴.

Іншим разом Й.Лозинський зауважив, що галицькі письменники “вмѣсто нарѣднихъ слѣвъ оуживають книжныи хотѣ незрозѣмѣлыи, ... вмѣсто сближати, ѓддаляють свои писма ѓдѣ языка нарѣдного”, деякі з літераторів узагалі “покидають нарѣдний языкѣ, а пріймаються до россійского...”. Для 14-мільйонного народу, відмінного від російського, з власною давньою літературою та історією, автор обстоював гасло єдності, незалежно від того, під якою владою перебувають етнічні українські землі. “Поляки въ Россіи и Австрійи, – риторично запитував Й.Лозинсь-

¹ ѐтъ Редакціи // Зоря Галицка. – 1854. – Ч.50. – 8 грудня. – С.662.

² О образованью рускои бесѣды // Там само. – 1855. – Ч.6. – 9 лютого. – С.93, 94.

³ Там само. – Ч.7. – 16 лютого. – С.98, 99.

⁴ Там само. – С.101.

кий, – пѡдъ взглядомъ языка и літератѡри сѡтъ самостоятельными, а чомже Рѡсини пѡдъ тимижъ самими правительствами не мають быти такимижъ?”¹. З вірою в майбутнє рідного народу як самостійного звучало звернення до сучасників, що є “дѡже мала идея быти прищипкою инного, але то єсть велика идея, абы той нарѡдъ пѡдъ взглядомъ языка и літератѡри былъ самостоятельнымъ...” (тут і далі виділено в оригіналі. – *I.P.*). Водночас було піддано критиці тих, хто не розрізняє “языка рѡского ѡдъ языка россійского” і стверджує, нібито “єсть єденъ языкъ рѡскій и єдна Рѡсь”. Насправді, відмінності “межи языками и народами” настільки очевидні, що навіть “самыи Россіяне розличаютъ нарѡдъ и языкъ малорѡскій ѡдъ народа и языка великорѡского или россійского”. У кінці статті містився заклик до співвітчизників шанувати рідну мову як першооснову народності: “Если покинемо нашъ народный языкъ, то мѡсимося винародовити, ... станемося справедливо пониженными, бѡдемо ничимъ...”².

У зверненні редакції до читачів прохання передплачувати часопис мотивувалося тим, що де ж іще знайде собі меценатів “хахольская бесѣда” (хохол – зневажлива назва українця, національний рух на Наддніпрянщині отримав назву “хохломанство”, “хохлофільство”, поряд із більш відомими в науковій літературі термінами – “громадівство”, “українське народництво” та ін.)³. Однак реформа “Зорі” викликала сильне невдоволення серед русофілів у Ставропігійському інституті, що виступали проти народної мови, були прихильниками макаронічного “язичія”. “...Какъ и почему это случилось съ “Зарею”? – емоційно писав Б.Дідицький Якову Головацькому в кінці 1854 р. про зміну редакції часопису. – Паль ли Севастополь? (якраз у цей час тривала героїчна оборона Севастополя під час Кримської війни. – *I.P.*), повелся ли какій-то мятежь въ Варшавѣ? сошла ли вся Ставропигія съ ума? что предала любезнѣйшее дитя Руси, сердце нашего сердца въ измѣнническія руки?!”⁴.

Боротьба навколо мовно-правописних питань призводила до хитання видавців щодо мови часопису. Іван Головацький у листі до свого брата Якова в 1852 р. прямо писав, що “Зоря” “очень непостоянна єсть въ своемъ языкѣ и правописи”⁵. Уже на початку 1856 р. “Зоря” знову відступила з визначеного напрямку, підтримала видавничу діяльність І.Раковського, який редагував російськомовну “Церковную газету” в

¹ Ї.Лоз. Гадки о руско-народномъ языкѣ // Там само. – Ч.9. – 2 марта. – С.130, 131.

² Там само. – С.131, 132, 133.

³ До препод. и благор. гг. Предплатителѣвъ // Там само. – Ч.26. – 29 червня. – С.401.

⁴ Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.112. – С.158.

⁵ Там само. – Ч.25. – С.38.

Угорщині. Редакція “Зорі” навіть звернулася до І.Раковського з пропозицією про співпрацю й передруковувала окремі статті з цього видання¹. Про це, зокрема, писав сам І.Раковський у листі до Якова Головацького 19 вересня (1 жовтня) 1856 р.: “...Я соглашаюсь на предложение (редакции “Зорі”. – *І.Р.*) подъ тѣмъ условіемъ, чтобы не измѣняли въ слогѣ ни буквы, представляя ей впрочемъ дѣлать измѣненія въ смислѣ статей по усмотренію ея”². Запрошуючи до передплати “Церковної газети”, “Зоря” писала, що часопис священника Мукачівської єпархії І.Раковського містить “много полезного относительно чина священническаго”³.

Однак наслідком русофільських експериментів стало різке скорочення числа передплатників, яких у 1856 р. було 191, а в 1857 р. – менше ще на сто осіб. Не врятувало ситуацію навіть чергове повернення редакції до “народного” напрямку, коли в газеті почали міститися матеріали на захист народнорозмовної мови, з уникненням вживання російської і церковнослов’янської мов⁴. Так, “Зоря” у квітні 1857 р. писала про жалюгідне становище “русской литературы”, що пояснювалося тим, що “майже цѣла наша дотыхчасова литература основана на чужихъ подставахъ, ... народъ не принялъ ей jako своей дитины, ... не сrozumѣлъ нашего книжного языка”. “...Многіи запрещали намъ всего житья литературного, – писав далі автор, – числили насъ до Поляковъ; мы же, хотящи выдертися зъ подъ вліянія польского языка, сталися невольниками старославянской и российской мовы, а тымъ способомъ нашъ языкъ, именно поезія утрачае на своей пѣвности и благозвучности!”. Вихід із цієї ситуації вбачався в тому, щоб “снисходити до простого народа, и писати для него, обучати его, а певно онъ самъ съ часомъ будетъ образовати свой языкъ въ дусѣ собѣ отповѣдномъ”⁵. 9 квітня 1857 р. (ч. 13) “Зоря” перестала виходити, за словами видавців, через “жальное состояніе издаваемой нами временописи..., невеличкій кругъ читателей, еще скуднѣйшее число предплатителей имѣе”⁶.

Спроби впровадження в Галичині російської літературної мови. Не кращої долі, ніж “Зоря”, серед галичан зазнали видання, що друкувалися малозрозумілою для читачів російською мовою. Прихильники російської літературної мови, якої з галицьких письменників чи публіцистів середини ХІХ ст. практично ніхто добре не знав, по суті, намагалися вико-

¹ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець ХVІІІ – 60-і рр. ХІХ ст.). – С.116.

² Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.203. – С.295.

³ Пригласеніе къ предплатѣ // Зоря Галицка. – 1856. – Ч.25. – 15 червня. – С.193.

⁴ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець ХVІІІ – 60-і рр. ХІХ ст.). – С.116.

⁵ Допись. Зъ подъ Львова // Зоря Галицка. – 1857. – Ч.12. – 3 априля. – С.94, 95.

⁶ Почтеннымъ предплатителямъ Зори Галицкой! // Там само. – Ч.13. – 9 априля. – С.96.

ристати як засіб спілкування кодифіковану чужу мову¹. Як відомо, після “Лади” (1853 р.) під редакцією С.Шеховича в 1855–1856 рр. у Львові виходив журнал “Семейная бібліотека”, навколо якого гуртувалася нечисельна група галицьких і закарпатських діячів проросійської орієнтації: брати Яків та Іван Головацькі, Б.Дідицький, А.Петрушевич, І.Гушалеви́ч, І.Раковський, О.Духнович (з них останні два – на Закарпатті). На сторінках журналу вміщувалися передруки з російських видань (“Москвитянинъ”, “Кіевлянинъ” та ін.), а також твори нової української літератури, зокрема повісті Г.Квітки-Основ’яненка (“Сердешна Оксана”, “Божі діти”)², що друкувалися насправді “язичієм”³.

Редактор переконував у природності для галицьких русинів російської літературної мови, хоч, правда, вважав її вивчення досить нелегкою справою. “...Упомянутый Русскій языкъ, – писалося в журналі, – вполнѣ соотвѣтствуетъ всѣмъ нашимъ языкословнымъ требованіямъ, а потому имѣетъ право на притязаніе быть у насъ литературнымъ языкомъ”. Для цього вбачалися два основні аргументи. По-перше, російська літературна мова мала у своїй основі церковнослов’янщину, відмова від якої, як вважалося, призведе до занепаду “народной и духовной жизни”. По-друге, не менш привабливою властивістю цієї мови (“литературнаго Русскаго языка”) була повна відповідність стихії “нашего собственнаго и въ устахъ народа звучащаго языка”⁴. Іншим разом було піддано критиці розвиток нової української літератури на народнорозмовній основі на Наддніпрянській Україні і в Галичині: “...Различіе въ выговорѣ словъ (на панрусському просторі. – *I.P.*) не столь значительно, чтобъ стѣсило по причинѣ его составлять нѣкій особый новый языкъ”⁵.

Однак “Семейная бібліотека” так і не здобула в Галичині популярності. У листі до І.Срезневського (лист без дати; написаний, очевидно, в березні 1856 р.) С.Шехович пояснював це неготовністю місцевих читачів включитись у загальноруський культурний простір і відчуті себе його повноцінною частиною, насамперед через незнання російської

¹ Магочій П.-Р. Мовне питання як фактор національного руху. – С.136; Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини ХІХ ст. – С.12.

² Основ’яненко. Сердешная Оксана // Семейная бібліотека. Ежемѣсячное сочиненіе, посвященное истории, литературѣ, общепользнымъ свѣдѣніямъ и дѣламъ народнымъ. – 1855. – Кн.ІІ, часть 2. – С.235–275; Божія дѣти. Повѣсть Основ’яненка // Там само. – 1856. – Ч.3. – 25 (27) февраля. – С.33–36; Ч.4. – 29 февраля (12 марта). – С.51–55; Ч.5. – 15 (27) марта. – С.65–67; Ч.6. – 31 марта (12 апрѣля). – С.84–87; Ч.7. – 15 (27) апрѣля. – С.97–100; Ч.8. – 30 апрѣля (12 мая). – С.113–116; Ч.9. – 15 (27) мая. – С.132–135; Ч.10. – 31 мая (12 юнія). – С.149–151; Ч.11. – 15 (27) юнія. – С.164–168.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.77, 78.

⁴ Довѣрительныя письма изъ Будина // Семейная бібліотека. – 1856. – Ч.9. – 15 (27) мая. – С.137, 138.

⁵ Там само. – Ч.10. – 31 мая (12 юнія). – С.152.

мови: “Мы здѣсь недавно начали учиться Русскому языку, ... настоящія Русскія книги у насъ отнюдь не распространены между Публикой”, “теперь Галицкая Словесность только что создаетъ Читателей”¹. У наступному листі С.Шеховича до І.Срезневського 1 (13) червня 1856 р. говорилося про нерозвиненість літератури російською мовою в Галичині: “...У насъ даже между лучшими писателями въ употребленіи Польскій языкъ, и если нѣкоторые изъ насъ выучились писать по-Русски, то говоритъ отнюдь не умѣють”². Навіть панрусські ідеї, бажання шукати опори для розвитку власної літературної мови в церковнослов’янщині й російській мові не могли вирвати галичан зі сфери домінуючого впливу польської культури.

С.Шехович звернувся до незнайомих йому М.Погодіна й І.Срезневського з надією на підтримку в справі видання журналу “Семейная библиотека”, що вже на початку 1856 р. через брак передплатників опинився на межі закриття. Так, він двічі, в лютому й квітні 1856 р., писав М.Погодіну з проханням знайти в Москві хоч 10–15 передплатників редактованого ним журналу. Характерно, що Д.Зубрицький і Я.Головацький, як було сказано у листі, “сошедшись у меня случайно”, підтримали це прохання. У кінці другого листа, очевидно, Д.Зубрицький особисто “рекомендував” С.Шеховича як молоду людину, що прагне “прививать галицкимъ хохламъ чистый русскій языкъ. Напрасно! Хохлаки ни по-русски, ни по-хохлацки не читають. Бѣдный редакторъ достоинъ соболѣзнованія и подкрѣпленія”, через відсутність підтримки серед галичан був змушений шукати “подписчиковъ за границей”³. М.Погодін таки надав фінансову допомогу для редакції в розмірі 220 австрійських гульденів (про це довідуємося з наступного листування між ними)⁴, але російські гроші не допомогли врятувати збиткове видання. Для порівняння, С.Шехович у листі від 26 червня (8 липня) 1857 р. скаржився, що від передплати за 1856 р. отримав лише 158 гульденів, тобто менше, ніж від одного М.Погодіна. Усього в Галичині журнал мав близько 70 “настоящихъ подписчиковъ полугодовыхъ”⁵.

Водночас у березневному 1856 р. недатованому листі (про нього згадувалося вище) С.Шехович писав І.Срезневському про прагнення знайти серед “Русскихъ вельможей” Санкт-Петербурга осіб, які “не пожалѣють нѣсколькихъ рублей въ пользу Галицкой пребѣдной и безпомощной Ли-

¹ Свѣнцицкій И.С. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. – Ч.1. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I-ой половинѣ XIX-аго вѣка. – Львовъ, 1906. – С.187; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.78, 79.

² Свѣнцицкій И.С. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси. – С.190.

³ Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). – С.657, 659, 660.

⁴ Там само. – С.660, 663.

⁵ Там само. – С.663.

тератури”. Адресат довідувався також про серйозні організаційні труднощі, з якими стикнувся редактор журналу, що був змушений працювати самостійно, за словами самого С.Шеховича, “составленіємъ цѣлаго журнала моего, именно сочиненіємъ подлинныхъ статей, переписаніємъ, переводами, корректурой и экспедиціею и всѣмъ прочимъ я занимаюсь самъ одинъ-одинехонекъ...”¹. Закриття журналу С.Шехович у червні 1856 р. вважав недопустимим “для Русскаго слова въ Галиціи”, “усилія нѣсколькихъ лѣтъ къ водворенію настоящаго Русскаго слова были бы тщетны и невозвратны”². Він писав про прагнення зробити свій журнал друкованим органом “для Славянскихъ юношей и предлагать имъ настоящіе образцы Русскаго слова и слога: въ своемъ времени они вѣрно разрѣшили бы вопросъ Славянски-Литературнаго, т.е. общаго всѣмъ русскаго языка...”³. Однак зусилля “Семейной библиотеки” щодо впровадження російської мови й літератури в Галичині не знайшли підтримки серед населення. Характерно, що необхідність поширення “русскаго языка” в Австрії пояснювалося С.Шеховичем не лише в контексті етнічної самоідентифікації галицьких русинів, але й з огляду на важливе значення російської журналістики для усіх слов’ян.

Долю російськомовного журналу С.Шеховича, що перестав виходити в червні 1856 р., повторила “Церковная газета”, яку редагував у 1856–1858 рр. відомий закарпатський громадський діяч, священник І.Раковський. “Моя цѣль не иная, – відверто писав останній у листі до Я.Головацького 23 березня (4 квітня) 1857 р., – какъ ввести у насъ въ употребленіе русскій языкъ и упрочить оное въ народѣ нашемъ. Этой цѣли же нельзя иначе достигнуть, какъ поддержаніємъ Газеты публикою”⁴. Однак у цьому ж листі І.Раковський, що зневажливо назвав українофільство “хохольщиною”, був змушений визнати слабкий інтерес у суспільстві до свого часопису: “Большую часть настоящихъ подписчиковъ составляютъ такіе, которые и пишутъ въ нее и трудятся надъ ней и вмѣстѣ платятъ за нее!”⁵. Російськомовне видання І.Раковського мало невеликий тираж, із 390 передплатників у різних провінціях монархії на самому початку зменшився до 250 в другій половині 1856 р. (про це свідчить лист редактора до Я.Головацького від 14 (26) липня 1856 р.)⁶. Із них на всю Галичину припадало лише 90 передплатників у 1857 р. і 60 – у 1858 р. (для порівняння, на початок виходу – 200 чол.), однак це аж ніяк не перешкоджало І.Раковському вірити в можливість “у насъ ввести

¹ Матеріали по історії возродження Карпатской Руси... – С.187.

² Там само. – С.189, 190.

³ Там само. – С.191.

⁴ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.246. – С.349.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – Ч.198. – С.284.

въ употребленіе русскаго языка ... въ настоящее время”¹. Характерно, що більшість співробітників газети становили закарпатські русини, з галичан у виданні І.Раковського брали участь А.Петрушевич, І.Гушалевич і Я.Головацький².

Вживання російської мови в часописі викликало занепокоєння австрійських чиновників. За урядовим розпорядженням, у травні 1858 р. видання “Церковной газеты” призупинилося. З цього приводу І.Раковський писав Я.Головацькому 1 (13) червня 1858 р., що редактору “приказано было пользоваться малорусскимъ, а не великорусскимъ языкомъ” при виданні газети під загрозою її закриття і конфіскації першого ж номера, який “выйдетъ послѣ сего запрещенія на Великорусскомъ языкѣ”³. У відповідь І.Раковський написав офіційного листа, в якому відмовився від посади редактора, але проти цього, за його словами, виступили власті, змусивши “взять назадъ отказъ отъ редакціи” й давши дозвіл “окончить первый семестръ на Великорусскомъ языкѣ”. Однак із липня 1858 р. під його редакцією мав виходити “Церковный вѣстникъ для русиновъ Австрійской державы”, – писав І.Раковський, – на нашомъ областномъ языкѣ. Задача трудная, но нельзя не покориться судьбѣ”. У листі відверто писалося, що “нельзя пользоваться Великорусскимъ языкомъ”⁴. Отже, спроби запровадження російської мови в Галичині як літературної для місцевих русинів зусиллями передусім С.Шеховича й І.Раковського на штовхнулися на пасивність суспільства та опір австрійських урядовців.

Російську літературну мову в Галичині в 1850-х рр. намагався утвердити Д.Зубрицький, що стояв біля витоків русофільської течії. За допомогою своїх творів, написаних російською мовою, він сподівався переконати опонентів у необхідності відмовитися від запровадження простонародної мови в літературу й науку. У начерку свого листа до “Імператорського товариства історії і старожитностей” у Москві 6 (18) січня 1853 р. він стверджував, що питання, “на какомъ нарѣчїи” писати історію Галичини, вирішив просто – “на звучномъ, въ Россійской литературѣ употребляемомъ и единственно чистомъ Русскомъ языкѣ, хотя впрочемъ еще и самъ дурно на немъ изъясняюсь”. На початку написання книжки в 1849 р., за словами Д.Зубрицького, ледве 10 людей у Галичині розуміли “настоящее Русское слово”, в суспільній свідомості панувала думка, що наш “Русскій” і “Московскій или Россійскій народъ есть два чуждые, различные между собой народы”. Своє завдання гали-

¹ Там само. – Ч.252. – С.357.

² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф.362 (Студинський К. – академік), оп.1, спр.83, арк.51, 52.

³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.292. – С.398.

⁴ Там само. – С.398, 399.

цький історик вбачав у тому, щоб довести помилковість цієї думки, відверто вважав, що в давні часи, незважаючи на роздробленість, уся Русь становила “одну тільки цѣлость”, князі одного роду правили в Москві, Новгороді, Києві, Галичі¹. Д.Зубрицький мріяв про поступовий перехід галичан до російської мови, вітав спроби зросійщення “Зорі” в 1852 р. і, навпаки, зневажливо висловився про видання Ю.Вислобоцьким “Вѣстника” у Відні на нібито польсько-мужицькому діалекті. Задум П.Куліша укласти граматику української мови в 1858 р. викликав у Д.Зубрицького негативну реакцію, з огляду на шкідливість для “об’єдинительної” ідеї, що означало б дві руські граматики в одній Русі².

“По упадку руських газет у Галичині, – справедливо писав громадсько-політичний діяч і вчений останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. О.Терлецький, – літературне жите галицьке майже зовсім завмерло. Якби не урядовий “Вѣстникъ” і його літературні додатки, то можна би сказати, що завмерло зовсім”³. Мовно-правописні дискусії в 1850-х рр. поглинали багато зусиль галицької інтелігенції. На перший погляд, ці суперечки мали суто літературний характер, точилися навколо питання, якою повинна бути літературна мова галицьких русинів. Однак, по суті, йшлося про тенденції національного розвитку: або на народнорозмовній основі, через входження живої народної мови в літературу, за прикладом “Руської трійці” в Галичині (М.Устиянович, Й.Лозинський та ін.), або покласти в основу формування літературної мови місцевих русинів “всеруську” церковнослов’янщину, яка в результаті доповнення з використанням елементів народнорозмовної мови перетворювалася в макаронічне “язичіє”. По суті, “язичіє” було не відступом від національних мовних канонів, а навпаки – кроком на шляху до створення новочасної української літературної мови. Інша справа, що це був украй консервативний варіант розв’язання проблеми, бо нова мова мала відрізнятись не тільки від польщини, але теж від мови простолюддя⁴.

Очевидно, більшість тогочасної галицько-української інтелігенції виявилася неготовою вживати чисту народну мову в наукових працях, у церковній літературі, в освіті, відповідно до сьгоднішніх норм літературної мови. Проте, як переконує австрійський професор у галузі слов’янської філології та мовознавства М.Мозер, тексти, написані “язичієм”, можна трактувати як певний крок “до розбудови нової літератур-

¹ Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853) // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т.ХІІІ. – С.58, 59.

² Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець ХVІІІ – 60-і рр. ХІХ ст.). – С.129, 130.

³ Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. ... – С.78.

⁴ Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9. – С.262.

ної мови на переважно народній основі. Від галицьких українців не можна було очікувати, що вони водночас заходяться (а чи й спроможуться) писати ... чистою народною мовою...”¹. На практиці, однак, “язичіє” ставало для частини галичан “містком” до російської мови, за висловом М.Мозера, це була “русино-російська мова, ... така собі мовна машкара, за якою насправді ховалася російська мова, дарма що не зовсім вичищена від мимовільних інтерференційних явищ”². Водночас окремі представники місцевої інтелігенції відкрито виступали за впровадження в Галичині російської літературної мови, мотивуючи свою думку її досконалістю та з огляду на спорідненість населення на панруському просторі. Прихильники народної мови об’єктивно відстоювали ідею етнічної і мовно-культурної єдності Галичини з Наддніпрянщиною, де зусиллями цілої плеяди письменників, починаючи з І.Котляревського, відбувалося становлення нової української літератури.

Суперечки навколо питання літературної мови і правопису в Галичині в 1850-х рр. залишалися далекими й малозрозумілими для простолюду. Дедалі більше поглиблювався розрив між інтелігенцією і селянством, що втрачало інтерес до проблем національного розвитку. Навіть значна частина ще недавно активної національної еліти, передусім священників, перестали цікавитися національним рухом. “Ляшня въ священничихъ домахъ, – писав Я.Головацькому сільський парох Яків Досковський 26 червня (8 липня) 1855 р., – по руски рѣдко где дасться услышати, повѣдають, що не въ модѣ”³. Вища церковна ієрархія на чолі з митрополитом М.Левицьким (помер у 1858 р. у віці 84 роки після тривалої важкої хвороби, що фізично унеможливила контроль ним справами в митрополії) практично виявилася неготовою до ролі провідника національного руху галицьких русинів у нових політичних обставинах. Духовенство не брало участі в мовно-правописних дискусіях, але, по суті, дотримувалося консервативних, тобто староруських принципів, виступало за церковнослов’янські вислови й етимологію в письмі⁴.

Песимізм, зневіра у власні сили народу знайшли відображення в листуванні тогочасних українських діячів. Відзначаючи зменшення інтересу русинів до книжок і часописів рідною мовою, відомий закарпатський громадський діяч О.Духнович писав Я.Головацькому 28 жовтня (9 листопада) 1853 р.: “...Не буду лжепророкъ, предвидя паденіе всѣхъ, на конецъ и народа!!!”⁵. Іншим разом він зауважив у листопаді 1859 р.,

¹ Мозер М. “Язичіє” – псевдотермін в українському мовознавстві // Мозер М. Причинки до історії української мови / За заг. ред. С.Вакулєнка. – Харків, 2008. – С.664, 665.

² Мозер М. Руська чи російська? Мова галицьких москвофілів після 1848 р. // Там само. – С.626.

³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.149. – С.215.

⁴ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.80, 81.

⁵ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.64. – С.98.

що на Закарпатті “русская народность не существует болѣе! ...Наша литература прощай”¹, а наприкінці грудня того ж року додав, що “послѣдняя искра народного духа погасла, и такъ мы уже ничто”². У свою чергу, І.Головацький у листі своєму брату Якову від 20 грудня 1853 р. (1 січня 1854 р.) відзначав, що “жалостное состояние нашего читательства и упадающей духъ не много подаетъ надежды...”³. “Все гаснетъ, – із сумом писав він через рік, 22 грудня 1854 р. (3 січня 1855 р.), – и настанетъ скоро совершенная темнота!”⁴. Звідси логічним був висновок Б.Дідицького, який у березні 1859 р. жалівся Я.Головацькому, що “у насъ теперь застой литературный”, якого не було з 1848 р.⁵.

Боротьба з галицьким русофільством. “Азбучна війна”. Слабкістю національного руху, спробами утвердження серед галицьких русинів макаронічного “язичія” і навіть російської мови скористалися польські політики у Відні для зміцнення свого становища. Донесення А.Голуховського про наростання в Галичині русофільських тенденцій набули з середини 1850-х рр. систематичного характеру. Як відомо, вже в 1852 р. редакція “Зорі” отримала перше попередження про неприпустимість уживання російських слів під загрозою закриття. А.Голуховський “пронохав русофільські змагання серед галицьких русинів, – писав І.Франко, – дуже вчасно і не щадив заходів слідити та переслідувати їх на кождім кроці”⁶. Особливу увагу намісник звернув на поширення русофільства в східногалицьких гімназіях, діяльність Я.Головацького на посаді професора “руської” мови та літератури у Львівському університеті, який запроваджував у підручниках для шкіл російські вислови, звороти й форми. Уже в 1857 р. А.Голуховський домігся від міністра віросповідань і освіти в Австрії графа Л.Туна дозволу на відкрите урядове втручання щодо діяльності Я.Головацького. За дорученням намісника шкільний інспектор Е.Черкавський провів детальне розслідування причин проникнення русофільських ідей у шкільне й священницьке середовище Галичини та ролі в цьому Я.Головацького. Меморіал розслідування ліг в основу чергового донесення до Л.Туна в березні 1858 р., яке фактично

¹ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.83, арк.89, 90.

² Там само, арк.91. Навіть коли почала виходити газета “Слово” у Львові, О.Духнович не мав віри в майбутнє русько-української преси, відверто писав до Я.Головацького 17 (29) січня 1861 р. що “мы уже не Русины, deme vero lucrum, superos et sacra negabit” (Студинський К. Александер Духнович і Галичина / Відбитка із “Наукового Зборника” Товариства “Просвіта” в Ужгороді за рік 1924. – Ужгород, 1924. – С.73).

³ Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.72. – С.107.

⁴ Там само. – Ч.120. – С.167.

⁵ Там само. – Ч.326. – С.434.

⁶ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. – С.621.

було політичним актом обвинувачення національного руху галицьких русинів у небезпечному для Австрійської держави напрямі розвитку¹.

А.Голуховський застерігав австрійський уряд від толерантного ставлення до русофільської пропаганди в Галичині, що створює небезпечний для держави сепаратистський елемент, тяжіючий до Росії. На його думку, необхідно було вжити комплекс заходів для протистояння русофільству. По-перше, увільнити Я.Головацького з посади професора кафедри “руської” мови та літератури Львівського університету, а також тимчасово припинити, з огляду на невідповідність міністерському декрету 1848 р., діяльність самої кафедри до появи іншого кандидата, здатного надати їй “корисніший” напрям. По-друге, задля стримання зросійщення “руської” мови перевести її на латинський шрифт і друкувати ним передусім шкільні підручники й урядові розпорядження. По-третє, скасувати викладання “руської” мови в нижчих класах гімназій, поки вона “не розвинеться”, що нібито мало полегшити засвоєння дітьми матеріалу польською мовою. По-четверте, скасувати юліанський календар для Греко-католицької церкви, що не лише спричинює роздвоєння між поляками й русинами в Галичині, а й використовується як аргумент прихильниками зближення галицьких русинів із Росією².

У відповідь на пропозиції галицького намісника 18 липня 1858 р. Л.Тун погодився з думкою про “фальшивий” і навіть “згубний” напрям розвитку “руської” мови. Водночас він наголосив на необхідності виявити обережність у питаннях мови й церковного обряду, що мали особливе значення у формуванні етнічної самосвідомості руського населення. Фактично міністр погодився тільки на заміну для русинів кириличного шрифту латинським, зважаючи, очевидно, на наявність у недалекому минулому таких ініціатив серед самих русинів, і виявив у цьому питанні, за висловом І.Франка, “більшу над сподівання рішучість”. Я.Головацький отримав міністерське попередження про неприпустимість “русофільської пропаганди мовної”³. На заклик уряду єпископи С.Литвинович і Г.Яхимович видали пастирські послання до духовенства із закликом остерігатися церковщини й русицизмів у проповідях і взагалі у зносинах із простолюдом⁴. Для вирішення азбучного питання при Галицькому намісництві в травні 1859 р. була створена спеціальна комісія, до складу якої увійшли 13 осіб: греко-католицький єпископ С.Литвинович, каноніки М.Куземський і М.Малиновський, професор Я.Голо-

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.82, 83.

² Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. – С.624; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.83, 84; Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С.87.

³ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. – С.626.

⁴ Свистунь Ф.И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. – Львовъ, 1901. – С.103.

вацький, шкільний інспектор Е.Черкавський, автор “Руського весілля” о. Й.Лозинський, директори гімназій А.Яновський і о. Т.Полянський, професор львівської гімназії о. М.Котлярчук (у засіданнях комісії участі не брав), референти з питань шкільництва в губернії Е.Зеліг і К.Мош, а також секретар Міністерства віросповідань і освіти Й.Їречек та намісник Галичини А.Голуховський (як голова комісії)¹.

На обговорення комісії, яка в травні – червні 1859 р. провела чотири засідання, було винесено урядовий проект запровадження в руському письмі латинки, розроблений Й.Їречеком. В основу свого проекту Й.Їречек поклав чеський правопис, з яким можна було ознайомитися у брошурі “Ueber der Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben” (“Про пропозицію писати по-руськи латинськими літерами”), що вийшла друком на початку травня 1859 р. у Відні. Тільки зі слів у підзаголовку “За дорученням імператорського королівського Міністерства віросповідань і освіти” та з того, що брошура вийшла з урядової друкарні, можна здогадуватися про її урядовий характер. “Імпульси до сього кроку міністерства, – писав І.Франко, – йшли з Галичини від крайового правительства...”². Праця Й.Їречка була написана фахово, науково, з відповідною аргументацією і в багатьох випадках не викликала застережень³. Автор брошури звернув увагу на нерозвиненість літературної мови галицьких русинів, які “привикають уважати се зовсім природним, коли пишеться переважно по-церковнослов’янськи або по-російськи” (тут і далі подано в перекладі І.Франка. – *І.Р.*). Спроби “вводити людovu мову до руського письменства” нашттовхнулися на серйозні труднощі через “нераціональність руського правопису”, “для нерусинів попросту неможливо навчитися по-руськи з дотеперішніх граматики”. На думку автора, з цієї ситуації можливі були два виходи: або кирилицю “спеціально приноровити до руської мови”, або перейти на латинку. Однак “далеко простіше” було б “покинути кирилицю”, що була складена для старослов’янської мови й не могла передати деякі звуки живих слов’янських мов, “спробувати латинки”⁴.

“Доки русини пишуть і друкують кирилицею, – стверджував Й.Їречек, – буде в них усе виявлятися нахил до церковнослов’янщини, а посередньо також до російщини, і само існування руської літератури

¹ Свистунь Ф.И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. – С.103, 104; Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С.89, 90.

² Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. – С.610.

³ Лесюк М. Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica.* – Warszawa, 2007. – Т.23–24. – С.289; Мойсеєнко В. Про одну спробу латинізації українського письма // *Ї: Незалежний культурологічний часопис.* – Львів, 1997. – Ч.9. – С.141.

⁴ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. – С.613, 614, 615.

буде попросту питанням”. Водночас говорилося про безпідставність закиду, нібито після переходу на латинський шрифт “руське письменство втопиться в польськiм”, бо австрійський уряд буде підтримувати окремішність русинів¹. Переглядаючи вміщений у брошурі список руських книжок, надрукованих латинкою, в І.Франка склалося “враження, що зібрав його чоловік досить фаховий і притім такий, що бував у Львові”, отже, “поза фірмою Йосиф Іречек криється якась таємна та значна сила, що вважала потрібним не виступати явно”². Очевидно, підстави для правописної реформи її ініціатори вбачали в тому, що раніше в Габсбурзькій монархії друкувалися книжки “руською” мовою латинським шрифтом (у Львові, Перемишлі, Коломиї, Станиславові, Чернівцях, тільки в Перемишлі від часу появи в 1835 р. етнографічної праці Й.Лозинського “*Ruske wesila*” вийшло друком до 1859 р. сім публікацій латинкою)³. І.Франко склав бібліографію “руських творів, друкованих латинкою” як у Галичині, так і за її межами до 1859 р. включно, що нараховувала 76 позицій⁴.

Однак більшість членів комісії не підтримала правописну реформу, розцінивши її як замах на національні права, який вів до розриву історичної традиції й загрожував полонізацією (за проведення реформи виступили міністерські чиновники Й.Іречек і Е.Черкавський, поступове реформування через запровадження латинки в руських читанках відстоювали Т.Полянський, А.Яновський, К.Мош і Е.Зеліг)⁵. М.Малиновський, член комісії, в листі до Г.Шашкевича 28 липня 1859 р. писав: “На насъ нападали яко на москалѣвъ, однако мы не давали ся, ... насъ кололи непрестанно московщиною въ очи”. Власті сподівалися виразно відмежувати “рущину отъ московщины”⁶. Вирішальну роль у зриві урядових планів, вважає сучасний дослідник М.Мудрий, відіграла розрізнена й у багатьох питаннях невизначена позиція в комісії “русинів польської нації” Е.Черкавського, Й.Лозинського, А.Яновського, Т.Полянського за безкомпромісної протидії представників “староруської партії”, категоричних противників латинки⁷. У двох донесеннях Л.Туну в червні

¹ Там само. – С.616, 617.

² Там само. – С.618, 619.

³ Siciak A. Druki przemyskie 1754–1939. Bibliografia publikacji polskich, niemieckich, węgierskich, francuskich oraz żydowskich i ukraińskich wydanych alfabetem łacińskim. – Przemyśl, 2002. – S.84, 85, 297; Stępień S. Spory wokół języka i alfabetu ukraińców galicyjskich. Druki ukraińskie wydane alfabetem łacińskim w Przemyślu w XIX i XX wiekach // До джерел. Збірник наукових праць на пошану О.Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ – Львів, 2004. – Т.І. – С.204.

⁴ Франко І. Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині 1859 р. / Подав і вступом попередив д-р І.Франко // Українсько-руський архив. Видає історично-філософська секція НТШ. – Львів, 1912. – Т.VIII. – С.V–XIII.

⁵ Свистунь Ф.И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. – С.104.

⁶ Франко І. Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині 1859 р. – С.70.

⁷ Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С.90, 91.

й липні 1859 р. за результатами роботи комісії А.Голуховський різко розкритикував позицію тих, хто виступив проти правописної реформи. “Партія” М.Куземського, писав намісник, складається з греко-католицьких священників, які мають нахил до православ’я. Водночас було сказано про прихильність галицьких русинів до латинки й намір поступового запровадження в шкільних підручниках “латинського правописання”. А.Голуховський вказував на російську загрозу, зближення русинів із сусідньою Росією і вбачав доказ цього у видавничій діяльності С.Шеховича в русофільському дусі¹.

Міністр віросповідань і освіти Л.Тун 25 липня 1859 р. інформував А.Голуховського про поширення русофільства в краї, піддав критиці поведінку на засіданнях комісії єпископа С.Литвиновича й священника М.Куземського, проросійську орієнтацію керівників Греко-католицької церкви. Відмовившись від ідеї запровадження латинки, міністр затвердив тільки ті пропозиції А.Голуховського (подані Е.Черкавським), які могли перешкодити розвитку українського письма на основі російської орфографії. Кирилиця залишалася, але галицькій владі було дозволено дублювати латинськими літерами кириличні тексти законодавчих актів, із шкільних підручників мала бути усунута “гражданка”, в початкових народних школах могли використовуватися латинізовані (за польським зразком) не лише власне польські, а й українські (“руські”) тексти². Водночас власті підтримали думку Е.Черкавського про фонетичний правопис для письма місцевих русинів, що стало б на перешкоді зближенню “галицко-руського правописання съ російскимъ”. Як відомо, фонетичного принципу (“пиши, як чуєш, а читай, як видиш”) дотримувалася “Руська трійця” в “Русалці Дністровій”, остаточно офіційний статус фонетичному правопису було надано на початку 1890-х рр. у результаті “нової ери”. Відомий русофільський діяч кінця ХІХ – початку ХХ ст. Ф.Свистун навіть назвав Е.Черкавського “батьком фонетики” в Галичині³.

Ідея переведення письма галицьких русинів на латинку наштовхнулася на спротив місцевої інтелігенції, що призвело до нового спалаху так званої “азбучної війни”. Як відомо, перша “війна” була пов’язана з появою в 1834 р. статті Й.Лозинського, у якій пропонувалося ввести польський алфавіт для “руського” письма замість кирилиці, яку автор

¹ Свистунъ Ф.И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. – С.105, 106, 107; Łoziński W. Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859). – Lwów, 1901. – S.188, 189.

² Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С.91, 92; Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach Galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892. – Kraków, 2004. – S.36.

³ Свистунъ Ф.И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. – С.108.

вважав занадто громіздкою азбукою. Й.Лозинський навіть опублікував цим шрифтом “*Ruske wesila*” як зразок для наслідування. Однак аргументована критика цієї позиції Й.Левицьким, Д.Зубрицьким і особливо М.Шашкевичем відіграла вирішальну роль у поразці латинки. Друга “азбучна війна” в 1859 р. почалася через спроби уряду “впорядкувати” руський правопис, але знову ж таки на перешкоді латинці стала позиція галицько-руської інтелігенції. Щоправда, як і в першій “війні”, не обійшлося без конкретних ініціатив, спрямованих на практичне втілення мовознавчих нововведень. Наприкінці 1858 р. з’явилася друком збірка українських поетичних творів у трьох томах латинськими літерами¹, яку уклав галицький письменник Л.Венгліньський. Культурно-цивілізаційні переваги латинки доводив Е.Черкавський у мовознавчих науково-полемічних трактатах².

На спроби латинізації письма, вихід у світ названих збірок Л.Венгліньського негайно зреагував Б.Дідицький, ця реакція була виражена у формі великої статті, надрукованої в “Сборнику” – додатку до віденської газети “*Вѣстникъ*”. Автор піддав нищівній критиці не тільки латинську графіку, але й зміст самих книжок, писав про досить низький їх художній та естетичний рівень³. Зокрема, Л.Венгліньський, за словами Б.Дідицького, добре не знав “народной нашої бесѣды, ... не має ясною понятія ни о правописи, ни о грамматическихъ правилахъ нашего языка, ... грѣшить часто противъ всякому естетическому чувству...”. Було категорично сказано проти вживання “латинскихъ буквъ въ письменности русской, якъ не соглашались съ тимъ наши добросовѣстніи предки”⁴. На початку 1859 р. у Відні вийшла окремою брошурою нова праця Б.Дідицького “О неудобности латинской азбуки въ письменности русской”⁵, причому це сталося у квітні, навіть швидше, ніж побачила світ брошура Й.Іречека⁶. Автор поставив за мету доказати “всю неудобность латинской азбуки в письменности русской...”⁷. Характерними були назви розділів у брошурі: “I. Преимущества кириллицы. II. Неудобность азбуки

¹ Nowy poezyi małoruskii t.j. piśny, dumy, dumki, chory, tańci, ballady etc. w czystom jazyci Czerwonorusyniw, wedla żytia, zwyczaiw ich i obyczaiw narodnych / Utworyw Lew Eug. Węgliński. – Lwiwhorod – Peremyszl, 1858. – Т.I: Łuczcy. – 84 s.; Т.II: Oman. – 94 s.; Т.III: Rusafka. – 128, X s.

² Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації”... – С.88.

³ Б.Л.Д. Нові поетії мало-рускіи въ чистомъ языкѣ Червоно-Русинѡвъ // Отечественный сборникъ. Додатокъ до видаваного въ Вѣдні “Вѣстника”, часописи урядової для Русинѡвъ Австрійскої Державы. – Вѣдень, 1859. – Ч.3. – С.19–24; Ч.4. – С.26–30; Ч.5. – С.34–37; Ч.6. – С.41–48; Ч.7. – С.49–56; Ч.8. – С.57–64.

⁴ Там само. – Ч.3. – С.19, 20.

⁵ О неудобности латинской азбуки въ письменности русской. Розсужденіе Б.А.Д. – Вѣдень, 1859. – 47 с.

⁶ Лесюк М. Иван Франко про азбучні дискусії в Галичині. – С.293, 294, 295.

⁷ О неудобности латинской азбуки... – С.5.

латинской. III. Голосы, противніи кирилицѣ”. На завершення “азбучної війни” Б.Дідицький опублікував 1859 р. у Львові брошуру “Спорь о рускую азбуку”, в якій з радістю писав, що результати полеміки випали “все-таки на користь русинѣвъ”¹.

На схилі віку Я.Головацький згадував про ці події на сторінках журналу “Кіевская старина”, підкресливши, що в середині 1830-х рр. алфавітний проект Й.Лозинського поставив гамлетівське питання – бути чи не бути русинам у Галичині. Причому австрійський уряд стояв тоді “въ нейтральномъ отдаленіи, въ сторонѣ”. Однак у 1859 р., коли було знову зроблено спробу запровадити латинський алфавіт і розгорілася боротьба “съ большей силой”, “затѣями противъ кириллицы” керували урядовці, передусім намісник краю². “В 1859 р. интересували ся ми досить значно спором азбучним..., – писав у спогадах А.Вахнянин, тоді студент Львівської духовної семінарії. – Сей напад на рускую азбуку скріпив дуже наше національне почуванє”³. Особливу роль у перемозі в другій “азбучній війні” відіграла позиція греко-католицького духовенства.

“Азбучна війна” 1859 р. мала для національного руху русинів Галичини двоякі наслідки: з одного боку, активізувала його, бо загострила відчуття відмінності від поляків, потреби захисту етнічної самобутності, однією з традиційних ознак якої була кирилиця, а, з іншого, замкнула увагу лише на мовному питанні⁴. На перший погляд, запеклі дискусії навколо питання азбуки були далекими від політичної проблематики. Однак об’єктивно мовно-правописні суперечки в 1850-х рр. закладали підґрунтя для подальшого національного розвитку галицьких русинів. Уявімо собі, що урядовий проект запровадження в письмі галицьких русинів латинки був би реалізований. Немає сумніву, що в такому випадку національний рух надалі не розвивався б у напрямку зближення з наддніпрянськими “малоросами” й формування єдиної модерної української нації обабіч Збруча. По суті, сподівання польських політиків залучити адміністративні механізми для створення на українському ґрунті польської національно-політичної свідомості не справилися.

Питання запровадження латинки викликало інтерес серед окремих галицьких діячів у майбутньому. Так, можливість введення латинських букв в українському правописі обговорювали соціалісти-радикали на зламі 70–80-х рр. XIX ст., що традиційно мотивувалося необхідністю

¹ Спорь о рускую азбуку, описанный Б.А.Дѣдицкимъ. – Львовъ, 1859. – С.56.

² Я.Г. Къ исторіи галицко-русской письменности (Нѣсколько замѣчаній на письмо И.Вагилевича къ М.П.Погодину) // Кіевская старина. – 1883. – Т. VI, августъ. – С.647, 649.

³ Вахнянин А. Спомини з житя (Посмертне виданє) / Зладив К.Студинський. – Львів, 1908. – С.30.

⁴ Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Львів, 1997. – Вип.3–4. – С.63.

європеїзації національного руху. Про це, зокрема, писав М.Павлик у листі до М.Драгоманова 16 липня 1879 р.: “...Треба вже раз “перевернути переворот”, почати печатати латинськими буквами... Через те наші виданьня підуть між поляками, чехами і т.д. і Європа буде мати перед собою вірне зеркало нашої мови і нового руху”¹. Як зразок передбачалося надрукувати в Женеві п’єсу “Гроза” латинкою, на основі чеського правопису. На перших порах, за словами М.Павлика, буде “шуміти”, висловлювати невдоволення “галицька Рутенія”, але існувала надія, що з часом новий правопис таки приживеться². Очевидно, автор недооцінював потенційної загрози роз’єднання сил в українському русі внаслідок запровадження латинки. Однак ця ідея від самого початку не сподобалася І.Франку, який вважав, що “за живе воно нікого не зачепит, бо надто давна се історія, а тільки обурит деяких” (лист М.Павлику від 14 вересня 1879 р.). Щоправда, сам І.Франко в той час не заперечував можливість спробувати латинку для українського письма в перспективі, тільки-но “фонетично добре уладити правопись...”³.

Взаємини галичан із Наддніпряниною. Навіть у несприятливих умовах неоабсолютизму в Галичині 1850-х рр. контакти з наддніпрянськими діячами продовжувалися, хоч і дуже незначні. Вузьке коло галицьких літераторів не втратило інтерес до української книжки з Росії, що добре видно з їх листування. Про праці наддніпрянсько-українських авторів, як і раніше, писалося впереміжку з російськими. Так, Якову Головацькому його брат Іван передав із Відня (про це говорилося в листі від 6 (18) червня 1855 р.) перший випуск четвертого тому “Извѣстій Императорской Академіи Наукъ”, де було вміщено чимало “любопытных статей”, зокрема “Малорусский словарь” українського поета-романтика й етнографа О.Афанасьєва-Чужбинського та вірші російського поета А.Майкова. У посилці містилася також брошура І.Срезневського “Повесть о Царьграде”⁴. У грудні 1855 р. Іван Головацький надіслав брату Якову історично-філологічні праці О.Бодянського, І.Срезневського, водночас колишній діяч “Руської трійці” замовив ще ряд книжок, у тому числі підручники російської мови М.Греча, О.Востокова, “Народные южнорусские песни” А.Метлинського, “Украина отъ початку Вкраины до Б.Хмельницкого” П.Куліша та ін.⁵.

Я.Головацький мав наукові контакти з московським Товариством історії і старожитностей, десь у 1857 р. надіслав туди два невідомі старо-

¹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М.Павлик. – Т.ІІІ (1879–1881) – Чернівці, 1910. – С.82.

² ЦДАЛ України, ф.663 (Павлик М.), оп.1, спр.181, арк.86 зв.

³ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т.ІІІ (1879–1881). – С.129.

⁴ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.145. – С.208.

⁵ Там само. – Ч.160. – С.226.

давні акти для публікації в “Чтеніяхъ” Товариства, обіцяв ще подавати цінні історичні матеріали з місцевих архівів¹. У листі до свого брата Якова у квітні 1857 р. Іван Головацький критично відгукнувся про нещодавно прочитану ним статтю російського історика М.Погодіна: “...Тотъ Москвичъ въ своемъ высокомѣри дерзнулъ утверждать, будто до пришествія Татаръ не было Малороссіянъ въ Кіевѣ, и что нѣтъ слѣдовъ малорусскаго нарѣчія въ Несторовой и проч. лѣтописяхъ!! Но зато нашъ старикъ Максимовичъ ... рѣшительно опровергнулъ это литературное заблужденіе”².

З великою радістю брати Головацькі познайомилися з відомим наддніпрянсько-українським істориком, автором 5-томної “Історії Малоросії” М.Маркевичем. Услід за П.Лукашевичем та І.Срезневським, він став одним із перших діячів на ниві українського народознавства в Росії, хто особисто побував у Галичині. У жовтні 1857 р. М.Маркевич прибув до Львова, де зупинився в готелі проїздом до Відня й Неаполя на дві доби. Про це, зокрема, говорилося в його записці до Я.Головацького 8 жовтня із запрошенням зустрітися сьогодні-завтра³. Під час зустрічі Я.Головацький дав адресу свого брата Івана у Відні, з яким наддніпрянський історик познайомився в кінці жовтня, коли приїхав до столиці Австрії разом із дружиною. Очевидно, зустріч була теплою, бо в листі до Я.Головацького Іван писав 8 грудня 1857 р.: “Я провель у него нѣскольکو очень пріятныхъ вечеровъ и позналъ въ немъ истинно малороссійскаго добродушнаго, сердечнаго, веселаго и очень умнаго, начитаннаго человека”⁴. “Время слишкомъ короткое провель я въ ихъ обществѣ, – емоційно писав Іван Головацький 1 червня 1858 р. про своє спілкування з істориком “Малой Росії” М.Маркевичем та його дружиною, – но все же считаю его счастливейшимъ въ жизни моей”⁵. Міждержавні кордони та імперська політика австрійського та російського урядів не могли відвернути інтерес передової галицької інтелігенції до культурного життя Наддніпрянщини.

Невдовзі Я.Головацький зустрівся з наддніпрянсько-українським письменником П.Кулішем, який на початку червня 1858 р. разом із дружиною Ганною Барвінок уперше прибув до Львова, повертаючись на батьківщину з подорожі по Західній Європі. Для зустрічі колишнього

¹ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104 (Головацький Я.Ф.), од. зб. 268, арк.1.

² Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.247. – С.350.

³ Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф.36 (Головацький Я.), од. зб.242, арк.1; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.260. – С.367, 368.

⁴ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.265. – С.372.

⁵ Там само. – Ч.288. – С.396.

діяча “Руської трійці” листовно запросив до себе на квартиру польський учений Август Бельовський. Щоправда, П.Куліш недовго залишався у Львові, був змушений прискорити своє повернення додому через отриманий від завідувача “друкарні П.О.Куліша” в Петербурзі лист, імовірно, з повідомленням про фінансову скруту¹. У записці від 8 червня 1858 р., поспіхом залишеній Я.Головацькому у Львові, П.Куліш інформував про передачу “книгареві, що коло Волоської церкви, 35 “Граматоць”, 2 “Чорні ради”, 1 “Зап(иски) о Ю(жной) Русі 1-го и 2-го тому и 1 Проповіді”. Автор просив продати книжки, а отримані від цього кошти направити на потреби Народного Дому “руського” у Львові – культурно-освітньої установи галицьких русинів, що споруджувала свій головний будинок у 1850-х рр. коштом всенародних пожертв (урочисте відкриття відбулося в 1864 р.). До них прилучився і П.Куліш. У того ж книгаря він залишив для Я.Головацького також перший том “Сочинений” М.Гоголя, два примірники “Народних оповідань” Марка Вовчка, “Літопис Самовидця” та ще якусь польську книжку².

Не маючи достатньо коштів на повернення додому, П.Куліш купив у Львові екіпаж до Борзни під розписку, за сприянням Я.Головацького. На його ім’я він попросив перерахувати заборговану суму через один із львівських банків. Окрім Я.Головацького, П.Куліш міг познайомитися під час поїздки хіба що з Д.Зубрицьким. “Се були ластівки тіснішого зближення Українців з Росії й Галичини”³, – писав історик Я.Гординський. Однак після повернення П.Куліш не квапився писати новому знайомому⁴. В начерку листа до “милого приятеля” П.Куліша від 30 червня 1859 р. Я.Головацький дорікав, що протягом року від часу знайомства не отримав жодного листа, хоча дуже просив писати йому “дещо о ході і успіхах нашої малоруської словесності і взагалі обо всім, що дотикається движення народності малоруської”. Усе ж Я.Головацький щиро сподівався, що між ними “зав’яжеться переписка” й далі просив П.Куліша докладно інформувати про те, що він і його колеги роблять “на дорозі управи малоруського язика”, який успіх мають Кулішеві “Записки о Южной Руси”, “Чорна рада”, “Народні оповідання” Марка Вовчка, “Проповіді” протоієрея на Поділлі В.Гречулевича, чи продовжуватиметься видання “Записок” і чи вміщено там “Львівський літопис”, “як

¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття. – Львів, 1994. – С.5, 6; його ж. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2-х т. – К., 2007. – Т.1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. – С.199, 200.

² ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.36, од. зб.213, 2 арк.; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.290. – С.397.

³ Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. XIX в. // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1917. – Т.XVI. – С.21.

⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. – С.6.

стоїть діло” з виданням “малоруського журналу”. Водночас Я.Головацький просив пам’ятати про галичан і не пропускати нагоди “переслати дещо із новинок літературних малоруських, а хоть би і московських, але Малорусь близько обходячих”¹.

У свою чергу, колишній діяч “Руської трійці” надіслав П.Кулішеві статтю про недоцільність запровадження латинського алфавіту для русинів, що було відгомонам “азбучної війни” 1859 р., а також просив надіслати перше чи друге видання “Проповідей” В.Гречулевича. Я.Головацький висловив конкретну пропозицію щодо співпраці у підготовці замовленої австрійським Міністерством наук для вищої гімназії хрестоматії української літератури (“хрестоматію малоруською”) нового періоду від часів І.Котляревського. У цій хрестоматії галицький діяч мав намір помістити кращі твори письменників, які представили б “світу всі прекрасні цвіти малоруської левади”. Така книжка буде підручником для багатьох поколінь, “возбудить народні таланти”. Уміщені в ній тексти мають привернути увагу освіченої молоді, бути за формою “прекрасні” й за змістом “важні”. Упорядник планував подати в хрестоматії короткі біографії письменників, на зразок збірника А.Метлинського, чого не міг зробити без братньої допомоги з Наддніпрянщини. “Пособіть, брате, русинам галицьким, – відверто закликав Я.Головацький, – засилить їх плодами малоруської братії, бо наша самотня билинка засхне від спеки, або приглушать її сусідні бур’яни”. Він із радістю писав, що Народний дім у Львові “славно будується” і тут же бідкався: “У нас в літературі мало що появляється”².

Найбільш важливим питанням для галицьких русинів Я.Головацький вважав правописне, виступив проти насадженої урядом латинки, що нібито зможе зберегти “від впливу московщини і церковного язика і управляти чисту русчину”. Автор вбачав реальну небезпеку у відриві рідної словесності “від кореня історичного”, застерігав, щоб через переведення письма з кириличного на латинський алфавіт “не зниділа зовсім наша Русь або не злялася з ляцькою (польською. – *І.Р.*) літературою, боїмося і за віру нашу гречеськую, щоби її не залляло латинство, боремся, як можем, і готові до посліднього захищати нашу старовину”. Водночас образно говорилося про єдність галицьких русинів із Наддніпрянщиною, “українським співцем”, щоб разом заспівати пісню про подо-

¹ Головацький Я. До П.Куліша (1859) // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. / Упоряд., підготовка текстів І.І.Пільгука та М.Г.Чорнописького. – К., 1965. – С.294; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.344. – С.463. Оригінал листа *див.*: ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.36, од. зб.508, 2 арк.

² Головацький Я. До П.Куліша (1859) // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.294, 295; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.344. – С.463, 464.

лання усіх “невзгодин”¹. Я.Гординський вважав цей лист Я.Головацького “свого роду епохальною подією” у взаєминах галичан із підросійською Україною, особливо прохання наддніпрянській інтелігенції, яку було названо “малоруською братією”, надсилати літературу в Галичину, щоб національно-культурне життя в краї не завмерло. Заклик колишнього діяча “Трійці” вплинув, “без сумніву, на амбітного Куліша” і міг викликати бажання “відіграти роль духовного провідника в Галичині”². Після особистого знайомства з Я.Головацьким і, можливо, з Д.Зубрицьким П.Куліш на початку 1860-х рр. активізував стосунки з галичанами й відіграв особливу роль у “національному відродженні”. Перша поїздка до Львова, за словами К.Студинського, “була початком єднання Куліша з Галичиною”, ластівкою “тіснішого зближення українських діячів з галицькими”³. П.Кулішу судилося зробити “почин”, як згадував пізніше О.Барвінський, до встановлення “сталих взаємин між Галичиною [і] закордонною Україною”⁴.

К.Студинський вважав, що П.Куліш так і не відгукнувся на лист Я.Головацького⁵. Однак у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури (м.Київ) збереглися листи П.Куліша до Я.Головацького від 29 жовтня 1859 р. і 20 лютого 1860 р. У першому з них, написаному з Москви, П.Куліш підтримав ідею видання хрестоматії української літератури (“Хрестоматія святе діло! Нехай Богъ вамъ допомагає! ... На всяку працю для сєго діла готовъ”)⁶, але наполягав, щоб підготувати її “кулішівкою” (“нашою правописсю, такъ якъ почавъ я и зъ мене другі печататись”). Лист був переповнений самостійницькими прагненнями, автор просив називати себе і колег по перу “писателями українськими, або южно-руськими, бо то Москалі выдумали величати себе великими, а насъ малими. Слоняка більший одъ чоловіка, а все чоловікъ не мале существо моральне”. П.Куліш виступив проти етноніму малорус (“малоруссь”)⁷, писав про заходи щодо видання журналу “Основа” й обіцяв надсилати книжки “зъ дорогою душею!”. У листі говорилося, з одного

¹ Головацький Я. До П.Куліша (1859) // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С.295; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. – Ч.344. – С.464.

² Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. XIX в. – С.22.

³ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк.2; Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн.2. – С.16.

⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Т.ІІ, част.ІІІ та ІV. – С.40.

⁵ Студинський К. Слідами Куліша // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т.СXLVIII. – С.243.

⁶ Інститут літератури ім. Т.Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104, од. зб.689, арк.1.

⁷ Там само, арк.2.

боку, про успіхи на шляху формування української літературної мови, а, з іншого, про те, що “успіху мало мають мої книжки у торгу”¹.

20 лютого 1860 р. П.Куліш листовно з Петербурга знову висловився за видання хрестоматії кращих творів українських письменників: “Колись будемо всі вкупі, то треба, щобъ Ваши читателі набирались нашого смаку”. На думку П.Куліша, наддніпрянсько-українські письменники перевершили галичан, а їх твори можуть бути зразком для наслідування. Було піддано критиці тих, хто помалу зрікається рідного слова на бік московщини, з цього “добра не буде, бо наша українська словесность до віку вічнєго зъ нею не помиритця. Та мова ... тільки недавніми часами почала спускатись унизъ до людей простихъ, а наша – родилась и зацвіла въ сільській хаті...”². Очевидно, П.Куліш мав на увазі, що українська літературна мова, на відміну від російської, формувалася “знизу”, через входження простонародної мови в літературу. Автор не сумнівався, що рано чи пізно запанує замість “казенної Московщини вольная річъ Українська”, тож радив галичанам заздальгідь наблизити свою книжну словесність “до одного смаку зъ нашою, а Московську вважати за чужосторонню”. Водночас П.Куліш жалівся на переслідування царизмом української мови: “Журнала українського не дозволяють”³. З короткої фрази на початку листа (“писали Ви до мене листъ черезъ пана Смирнова..., я заразъ Вамъ одписавъ, тільки наврядъ чи дійшло до Вашихъ рукъ моє писанне”)⁴ можна зробити висновок, що переписка між П.Кулішем і Я.Головацьким продовжувалася після їх знайомства в 1858 р.

Я.Головацький відповів П.Кулішу після деякої перерви (як зауважив, “не квапився писати до Васъ”) 10 (22) вересня 1860 р., у листі скаржився на польський наступ у Галичині. Він писав про надумані звинувачення в промосковських симпатіях місцевого руського населення: “Ляхи ... оббрехали нашихъ що найголовнѣйшихъ РусинѠвъ, що мы нибы съ Москалями переморгуємося, то треба було и тѣни своеи страхатися”. Критично говорилося про спробу в 1859 р. перевести “руську” мову на латинку, зневажливо названу чесько-латинською “какографією”, але “все руское племя ... одстояло свое достояніє”⁵. Водночас у відповіді Я.Головацького містилися яскраво виражені симпатії до Росії. “Дякуйте той проклинаемой Вами Московщинѣ, – писав він П.Кулішу, – що Васъ выдвинула на таку высоту воззрѣнія, ... до созерцанія чистой народнос-

¹ Там само, арк.1, 1 зв.

² Там само, од. зб.690, арк.1.

³ Там само, арк.1 зв.

⁴ Там само, арк.1.

⁵ Там само, од. зб.242, арк.1, 1 зв.

ти”¹. Іншим разом у 1860 р. Я.Головацький висловлював необхідність поглиблення наддніпрянсько-галицьких взаємин, щоб, за його словами, “Вы читали всѣ наши изданія, а мы получали всѣ книжки и статьи”, написані українською мовою (“по южно-русски”) з історії “южной Руси”².

Серед маловідомих російських діячів до Галичини на короткий час приїжджав у 1854 р. уродженець Одеси, публіцист, чиновник Степан Громека, що познайомився у Львові з Я.Головацьким. У листі до Я.Головацького він писав 22 вересня 1854 р. про повний застій у літературі в умовах Кримської війни, висловлював захоплення від знайомства з краєм (“я никогда не забуду минутъ, проведенныхъ въ Вашемъ любезномъ обществѣ”)³. Однак про подальші взаємини між двома діячами невідомо. Очевидно, Я.Головацький як один із лідерів тогочасної галицько-руської інтелігенції з радістю спілкувався з нечисленним колом осіб, що приїжджали в Галичину з Російської імперії.

Таким чином, післяреволюційне десятиріччя увійшло в історію як період неоабсолютизму, відновлення монархічно-консервативного режиму в Австрійській імперії, що супроводжувався зміцненням позицій у Галичині поляків за сприянням намісника краю (з 1849 р.) А.Голуховського. Згортання легальної політичної діяльності в державі викликало послаблення інтересу галицьких русинів до проблем свого національного розвитку, що в нових умовах відзначався аполітизмом. Ідейний вплив Наддніпрянщини на Галичину після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства та антиукраїнських репресій у Росії з кінця 1840-х рр. значно послабився. Галицькі русини не домоглися поділу провінції й змушені були доводити етнічну самобутність в умовах зростаючих польських впливів. Нечисленна місцева інтелігенція відчувала брак сил для формування літературної мови на народнорозмовній основі. У такій ситуації, коли бракувало термінів, загальних понять, не існувало усталеного правопису тощо, залишався легший шлях – покласти в основу національно-культурного розвитку “всеруську” церковнослов’янську мову, що фактично перетворювалася, з включенням народних висловів, у макаронічне “язичіє”. Водночас були зроблені спроби утвердження в Галичині як літературної добре нормованої на той час російської мови, але видання малозрозумілою для краян мовою, що вмішували передруки з російських часописів, не набули популярності.

¹ Там само, арк.1 зв., 2.

² Там само, од. зб.243, арк.1 зв.

³ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.36, од. зб.118, арк.1 зв.

Мовно-правописні дискусії, засилля “язичія”, здавалося б, перекреслювали діяльність прихильників входження народнорозмовної мови в літературу, перспективи розвитку нової української літератури в краї, що була започаткована діяльністю “Руської трійці”. Суперечки не мали характеру політичної конфронтації, виходили з потреб вироблення літературної мови і правопису й оберталися навколо мови видань кількох часописів. Однак це дало підстави польським політикам для звинувачень у проросійських симпатіях галицьких русинів і, як наслідок, посилення національних позицій поляків у провінції. Дійшло до того, що намісник А.Голуховський, скориставшись підтримкою віденської влади, в 1859 р. спробував перевести “руську” мову на латинський алфавіт. Але ці наміри викликали рішучу протидію з боку місцевої інтелігенції, що стало причиною так званої “азбучної війни”, котра оживила задушливу атмосферу 1850-х рр.

РОЗДІЛ IV

УКРАЇНОФІЛЬСТВО І РУСОФІЛЬСТВО У ПРОЦЕСІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ГАЛИЦЬКО-РУСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В 1860–1870-х рр.

§1. Галичина в ідеології та практичній діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів

Виникнення і діяльність українських гуртків-громад. Після невеликої перерви, спричиненої розгромом Кирило-Мефодіївського товариства та урядовою реакцією, національний рух на Наддніпрянській Україні активізувався в умовах лібералізації російського царизму наприкінці 1850-х рр. Ліквідація кріпосного права в 1861 р. і здійснення деяких інших соціально-політичних реформ відкрили перед інтелігенцією ширші можливості для розгортання роботи в селянських масах. Колишні кирило-мефодіївці з приходом до влади Олександра II навесні 1856 р. отримали амністію і більшість із них з'їхалася до столиці Російської імперії Санкт-Петербурга, що став центром політичного життя. Тут було створено українофільську громаду, згуртовану навколо редакції літературно-наукового місячника “Основа”, що виходив протягом 1861–1862 рр. тиражем близько 1 тис. примірників¹. Напівлегальні культурно-освітні організації, так звані громади, виникли в кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. також у Києві, Полтаві, Чернігові, Одесі, Харкові, Катеринославі. Загальна чисельність членів громад у 1860–1880-х роках водночас не перевищувала кількох сотень осіб, хоча й помітно зросла у порівнянні з добою кирило-мефодіївців. Найвпливовіша з них київська громада, створена в 1861 р. (за іншими даними, вона існувала раніше – з 1859 або навіть 1858 р.), налічувала не більше 250–300 осіб².

¹ Бернштейн М.Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст. – К., 1959. – С.21.

² Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології. – К., 2000. – С.164, 178, 181; їх же. Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в

Громадівці поставили за мету поширення української національної ідеї просвітницькими заходами: видавали для простолюду книжки українською мовою, проводили вечори, заснували понад сто недільних шкіл для навчання неписьменних дорослих по обидва боки Дніпра тощо. “Об’єднувала їх (громадівців. – *I.P.*), – писав дослідник громадівського руху Г.Житецький, – одна національна українська ідея на демократичному ґрунті, ... загальна течія відродженої і натхненної віри в українську народню самостійність, любов до рідного краю і люду”¹. Ідеологія громадівців поєднувала любов до народних мас, селянства, що проявлялася в прагненні до всебічного народовивчення, до зближення із простолюдом, зі щирим патріотизмом-українолюбством. Крім назви “громадівці”, в історичних джерелах і літературі вживаються й інші, що відбивають одне й те ж історичне явище: “малорусофіли”, “українолюбці”, “українофіли”, “українські народовці”, “хохломани” та ін. Український національний рух на Наддніпрянщині другої половини ХІХ ст. сучасний вітчизняний дослідник С.Світленко ідентифікує з терміном “українське народолюбство”².

В основі ідеології українофілів-громадівців лежали ключові елементи українського національного міфу: уявлення про свою націю як селянську, демократичну, вони вважали себе нащадками грізних козаків і гетьманів³. Навколо громадівства пореформеної доби об’єдналися провідні діячі української науки, літератури та мистецтва, наприклад, у київській громаді – історики В.Антонович і М.Драгоманов, філологи П.Житецький і К.Михальчук, етнографи й фольклористи Ф.Вовк, О.Русов і П.Чубинський, економіст Т.Рильський, письменники І.Нечуй-Левицький, М.Старицький, композитор М.Лисенко та ін., у полтавській – педагоги О.Кониський, Д.Пильчиков, О.Стронін та ін., у чернігівській – письменник Л.Глібов, фольклорист О.Маркович, лікар і етнограф С.Ніс та ін.⁴. “Українське народолюбство” найсильніше проявлялося на Лівобережжі, але водночас знайшло прихильників серед правобережної інтелігенції у вигляді так званого “хлопоманства”.

Одну з течій у громадівському русі представляли “хлопомани” – група студентів Київського університету, що вийшли з польської та

Україні: проблеми, ідеологія. – К., 1999. – С.19; Побірченко Н. Короткий біографічний словник членів Київської Старої громади (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 1999. – С.3.

¹ Житецький Г. Київська громада за 60-тих років. – К., 1928. – С.33; те саме // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн.1. – С.123.

² Світленко С.І. Народництво в Україні 60–80-х років ХІХ століття. Аналіз публікацій документальних джерел. – Дніпропетровськ, 1995. – С.7, 8; його ж. Народництво в Україні 60–80-х років ХІХ століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. – Дніпропетровськ, 1999. – С.178, 179.

³ Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини ХІХ століття. – К., 2010. – С.24, 25.

⁴ Світленко С.І. Народництво в Україні 60–80-х років ХІХ століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. – С.158.

спольщеної шляхти Правобережжя і вирішили зближуватися із селянством, щоб відстоювати його соціальні інтереси, утверджувати національну самосвідомість. Напередодні польського повстання 1863 р. ідеолог “хлопоманства” В.Антонович у памфлеті “Моя сповідь”, опублікованому в петербурзькому часописі “Основа” за 1862 р. (№1), відкрито порвав з польським суспільством і став на бік українського народу, серед якого виріс, дізнався про його гірку долю і який “полубив більше своїх шляхетських звичок і своїх мрій”¹. Під словом “українофіли” В.Антонович розумів уродженців Південно-Руського краю, які настільки добре знайомі зі своєю батьківщиною, що констатують відмінні риси її народонаселення, про тотожність якого, писав він, “съ народонаселением великорусским, белорусским, поволожским, новгородским, сибирским и т.п. можно утверждать только на основании или грубой этнографической ошибки при совершенном незнании края, или в силу... идеализированной космополитической утопии”. Було сказано про головні характерні риси етнографічних особливостей “южнорусского народа”: 1) антропологічні; 2) філологічні; 3) психологічні; 4) культурно-історичні². На рубежі 50–60-х рр. ХІХ ст. громадівці започаткували “ходіння в народ” в “осілій” і “летючій” формах, що мало на меті краще пізнати народ, поширювати в масах просвіту³. Вони обстоювали, за висловом М.Драгоманова, “безполітичний демократизм”⁴.

Громадівський рух у 1870-х рр. активізувався і був зосереджений в основному навколо наукової та видавничої діяльності. Громадівці активно проводили українознавчі дослідження через утворений в 1873 р. у Києві Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Зокрема, було опубліковано наукові роботи з різних галузей народознавства (особливо з української етнографії: два томи “Исторических песен малорусского народа” з примітками і коментарями В.Антоновича та М.Драгоманова, сім томів “Трудов этнографическо-статистической экспедиции” П.Чубинського та ін.), організовано археологічний з’їзд у Києві, під час якого наддніпрянські вчені продемонстрували високий науковий потенціал, проведено перепис населення Києва й околиць, редактовано власну газету “Кіевскій телеграфъ” (далі – “Киевский телеграфъ”) тощо. Засноване в 1873 р. громадівцями Історичне товариство

¹ Антонович В.Б. Моя исповедь // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упоряд. О.Годійчук, В.Ульяновський. – К., 1995. – С.88, 89.

² Антонович В.Б. Погляди українофілів // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – С.144.

³ Світленко С. Українські громади другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Особливості ідеології та діяльності) // Київська старовина. – 1998. – №2. – С.12.

⁴ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.172 (Драгоманов М.П.), од. зб.23, арк.1.

Нестора-літописця згуртувало вчених, які вивчали історію рідного краю. Вийшла друком серія українських популярних книжок, що масово (в десятках тисяч примірників) поширювалися серед селянства. Це були дешеві (3–5 коп.) книжки, так звані “метелики”, лише на Полтавщині весною 1861 р. їх було продано понад 12 тис.¹. Усього на початку 60-х рр. (до 1863 р.) вийшло чотири десятки книжечок-“метеликів” у рамках заснованої П.Кулішем серії “Сільська бібліотека”, що друкувала кращі твори нової української літератури².

Поряд із поміркованим крилом, так званими “старими громадами”, що обстоювали ліберально-демократичну тенденцію, в національному русі 1870-х рр. сформувалася соціально-політична течія з досить виразним радикально-демократичним спрямуванням. Представники молодшого покоління громадівців працювали не лише з метою утвердження національної свідомості простого народу, а й цікавилися популярними тоді соціалістичними теоріями західноєвропейських мислителів. Російська права преса писала, що київські громадівці-“сепаратисти”, носять в одній кишені “писання батька Тараса” (Шевченка), а в іншій – “Капітал” К.Маркса³. М.Зібер, один із “молодих” громадівців, став першим у Росії популяризатором економічної теорії марксизму, професійність зробленого ним наукового аналізу визнав сам німецький революціонер-соціаліст К.Маркс у післямові до другого видання “Капіталу” (1873 р.)⁴. Ще один член Київської громади С.Подолінський листувався з К.Марксом і його соратником Ф.Енгельсом, став автором першої української нелегальної брошури соціально-революційного змісту, своєрідної казки-утопії “Парова машина”, виданої 1875 р. у Відні, що давала уявлення про майбутній соціалістичний лад⁵. Отже, частина громадівців пішла шляхом пошуку соціального ідеалу на принципах західноєвропейської соціалістичної думки, яку намагалася пристосувати до місцевих умов, з’явилися навіть відповідні терміни: “українофіли-соціалісти”, “українофільський соціалізм” тощо⁶.

¹ Гніп М. Громадський рух 1860 рр. на Україні. – Книга перша. Полтавська громада. – Харків, 1930. – С.12.

² Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. – Київ – Ляйпціг, (б.р.). – С.200.

³ З історії київської української громади. Промова Павла Житецького на Шевченкових роковинах (З його посмертних паперів) // Записки НТШ. – Львів, 1913. – Т.СХVI. – С.183.

⁴ Сарбей В.Г. Національне відродження України // Україна крізь віки: У 15-ти т. / За заг. редакцією В.А.Смоля. – К., 1999. – Т.9. – С.197, 198.

⁵ Подолінський С. Листи та документи / Упорядкування Р.Сербина, Т.Слюдикової. – К., 2002. – С.66, 67, 70.

⁶ Світленко С.І. Українські громади другої половини XIX – початку XX ст. (особливості ідеології та діяльності) // Світленко С.І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття: 36. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2007. – С.92, 94.

Ідеологом цієї течії, що виявляла прихильність до соціалізму як до ідеології соціального перевлаштування суспільства, був М. Драгоманов. В українській суспільній думці Наддніпрянщини ХІХ століття це була чи не найзначніша постать після Т. Шевченка. Уперше він ознайомився з соціалістичними доктринами на початку 1870-х років під час наукового стажування за кордоном. Щоправда, учений не віддавав переваги жодній із них, стверджуючи, що усі вони мають схильність до схематизму й доктринерства. Для М. Драгоманова соціалізм означав загальнолюдський поступ до встановлення гуманістичних взаємин у суспільстві, заснованих на демократичних засадах і високій культурі громадян. Він не сприйняв політизовані положення марксизму щодо диктатури пролетаріату і класової боротьби як нібито рушійної сили історії, а також ігнорування ним національного питання, був прихильником еволюційної перебудови суспільства. “Будучи социалистом по своим идеалам, ... социалистом западноевропейской школы, – писав М. Драгоманов, – я убеждён, что осуществление этого идеала возможно только в известной постепенности и при высоком развитии масс, а потому и достижимо более при посредстве умственной пропаганды, чем кровавых восстаний”¹. Сам М. Драгоманов називав течію, до якої себе зараховував, “громадівським соціалізмом”².

М. Драгоманов обстоював право на власний національний розвиток українців у рамках європейської цивілізації, зробив особливий внесок у пробудження новочасної української національно-політичної свідомості. Суспільний ідеал учений вбачав у повній ліквідації авторитарних, ієрархічних режимів, виступав за заміну їх добровільними асоціаціями вільних і рівних людей без будь-яких елементів примусу в громадському житті. Отже, М. Драгоманов тяжів до ідеалів розвитку громадянського суспільства³. Водночас він залишався прихильником політизації українського руху, продовжував демократично-федералістську традицію, представлену декабристським “Товариством об’єднаних слов’ян” у 1820-х рр. (серед членів цього товариства був його дядько Яків Драгоманов) та Кирило-Мефодіївським братством у 1846–1847 рр. Однак національну державність він не розглядав навіть як далекоюсяжну мету українського руху, сформулював програму демократизації й федераліза-

¹ Драгоманов М.П. Автобиографическая заметка // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К, 1970. – Т.1. Статті, розвідки. – С.65.

² Зашкільняк Л. Михайло Драгоманов, соціалізм і польський соціалістичний рух // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.421, 422.

³ Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці, 2000. – С.457, 458.

ції існуючих держав – Росії та Австро-Угорщини, що мало б “забезпечити достатні рамки для вільного розвитку української нації”¹.

П.Куліш – рушій українофільського руху в Галичині 1860-х – початку 1870-х рр. Наддніпрянські громадівці в контексті своєї діяльності звернули увагу на півавстрійську Галичину, що вважалася невід’ємною частиною етнічних українських земель, де необхідно було всіляко сприяти розвитку українофільської орієнтації, в дусі ідей “Руської трійці” 1830-х рр. Особливу роль в утвердженні української національної самосвідомості галицьких русинів та їх єдності з російськими “малоросами” як частинами “соборної” нації в пореформений період відіграли три видатні громадські діячі – П.Куліш, М.Драгоманов і М.Грушевський. І.Франко влучно з цього приводу писав про “представників трьох різних поколінь” у розвитку українофільства в півавстрійській Галичині, вплив яких “поширився здебільшого між інтелігенцією, а частково й між народом: у 60-их роках ХІХ ст. домінував вплив Куліша, у 70-их і 80-их – Драгоманова, а в 90-их – Грушевського”. На думку І.Франка, перший напрям був “формально національним (його можна б назвати національно-культурницьким. – *І.Р.*), другий – радикально-соціальним і третій – національно-радикальним”². Іншим разом І.Франко уточнював, що поширення впливу М.Драгоманова в Галичині почалося з середини 1870-х рр.³.

П.Куліш став “на чолі всеукраїнського національно-культурного піднесення”, за висловом багатолітнього дослідника його життя й творчості Є.Нахліка, ще з кінця 1850-х рр. і залишався “рушієм” українофільських настроїв серед галичан до початку 70-х рр.⁴. Кулішевий інтерес до народознавства пробудився під впливом М.Максимовича, зокрема упорядкованого ним збірника народних пісень 1827 р.⁵. Історик М.Кордуба справедливо назвав П.Куліша “першим апостолом єднання галичан з наддніпрянцями для спільної культурно-національної роботи”, “предтечею” видатних українських діячів О.Кониського, В.Антоновича, М.Драгоманова і М.Грушевського, що мали найбільший вплив на Галичину⁶. Як відомо, з лібералізацією суспільного життя в Російській імперії П.Куліш розгорнув багатогранну діяльність як письменник, публі-

¹ Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.283.

² Франко І. Українці // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.189.

³ Франко І. Писання І.П.Котляревського в Галичині // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1981. – Т.31. – С.333.

⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2-х т. – К., 2007. – Т.1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. – С.103, 245.

⁵ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.10 (Архів ВУАН), од. зб.17270, арк.3.

⁶ Кордуба М. Зв'язки В.Антоновича з Галичиною // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упорядники: В.Короткий, В.Ульяновський. – К., 1997. – Т.2. – С.169.

цист, науковець, одна з чільних фігур серед петербурзької українофільської громади. У Кулішевому збірнику “Записки о Южной Руси” (в двох томах, 1856–1857 рр.) вперше вжито для українського письма фонетичний правопис, так звану “кулішівку”, що стала кроком до української національної самоідентифікації. Характерно, що П.Куліш послідовно став писати своє прізвище так, як вимовляли в народі, через російську букву *и* (українську *і*), тоді як раніше писалося Кулѣш, (Кулеш)¹. “Кулішівка” більш виразно відмежовувала українську і російську мови, стала синонімом українофільства і була прийнята в народовських часописах у Галичині 1860-х рр.

Найбільшу славу як письменнику П.Кулішу приніс історичний роман “Чорна рада. Хроніка 1663 року”, що вийшов у світ 1857 р. українською і російською мовами. Водночас П.Куліш зайнявся виданням шкільних і релігійних книжок народнорозмовною мовою для навчання простолюду. Так, у 1857 р. з’явилася п’ятитисячним тиражем Кулішева “ГраMATка” – перший на Наддніпрянщині український буквар і читанка (друге її видання вийшло вже на початку 1861 р.), проповіді протоєрея Василя Гречулевича. П.Куліш видавав літературу в заснованій з його ініціативи “Друкарні П.А.Куліша”, де друкувався журнал “Основа”, в якому сам брав різнобічну участь². Під Кулішевою редакцією в Петербурзі 1860 р. вийшло два випуски літературного альманаху “Хата”, програма якого, підписана П.Кулішем, наголошувала, що “українській вopось началъ занимать русское и польское общество”. “...Народъ нашъ не любитъ Ляховъ (поляків. – *І.Р.*)”, з іншого боку, не мали змоги діяти “мы, Украинцы, въ Россіи, ... какъ у себя дома”³.

Захопившись українофільською ідеєю, як писалося в одному з Кулішевих листів, “до величайшого энтузиазма”, письменник зав’язав тісні стосунки з галичанами⁴. Вперше П.Куліш побував у Львові на початку червня 1858 р., де особисто познайомився з Я.Головацьким, з яким у нього зав’язалися ділові й суто людські контакти: вони листувалися, обмінювалися літературою (до розриву в 1867 р., коли галичанин переїхав до Росії)⁵. П.Куліш публікувався у львівській періодиці першої половини 1860-х рр. – русофільській газеті “Слово”, народовських журналах “Вечерниці” й “Мета”, залучав наддніпрянських авторів до друку в Галичині. Незадоволений цензурними умовами в Російській імперії та

¹ Нахлік Є.К. Пантелеймон Куліш. – С.115, 116.

² Там само. – С.119, 126, 133.

³ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.170 (Грінченки), од. зб.566, арк.1 зв., 2.

⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.156.

⁵ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції ХІХ століття. – Львів, 1994. – С.5, 24.

редагуванням петербурзької “Основи”, він висунув думку про можливість використання галицької періодики як трибуни для українських письменників Наддніпрянщини. Ця ідея знайшла відгук у Полтавській громаді, про що, зокрема, відкрито писав місцевий громадівець Андрій Шиманов у листі до харків’янина О.Потебні в травні 1862 р.¹. П.Куліш піклувався про постачання українських видань львівському купцю і меценату М.Димету, який співпрацював із завідувачем Кулішевої друкарні Данилом Каменецьким. Зусилля П.Куліша практично були спрямовані на перетворення Галичини в плацдарм загальноукраїнського культурного розвитку².

Цьому не перешкодив навіть Кулішевий перехід на державну службу до Варшави в кінці 1864 р., що стало наслідком компромісу з царською владою в силу кількох причин: його бажання знайти вигідне місце служби через фінансові проблеми, намір попрацювати у варшавських архівах для дослідження історії українсько-польських відносин, сподівання дістати дозвіл на видання власного журналу під імовірною назвою, яку запропонував М.Костомаров, “Русь” (журнал так і не побачив світ). Варшавською службою П.Куліш думав також уберегти себе, відомого українофіла й колишнього засланця, від царських репресій³. П.Куліша було призначено урядником при Установчому комітеті у Варшаві, що здійснював русифікаційні заходи після польського повстання 1863 р. По суті, П.Куліш намагався поєднати в своїй душі український патріотизм із відданістю загальноруським, східнослов’янським ідеалам у великодержавній політиці російського царизму, але таке роздвоєння було для нього обтяжливим, викликало критику серед наддніпрянських громадівців і завершилося його відставкою восени 1867 р.⁴.

Водночас П.Куліш не переривав зв’язки з галичанами, що протягом червня – початку жовтня 1867 р. вступили в напружену стадію, коли у львівській пресі навколо його постаті розгорілася гаряча полеміка, в яку втрутилися навіть російські видання. Це пробудило в письменника приглушений адміністративною роботою полемічний запал, смак до публіцистичної та літературної діяльності. Звільнившись із посади урядника, П.Куліш був, за його словами, “поневолі туристом” до середини 1871 р., коли повернувся з-за кордону на Наддніпрянщину⁵. 1867–1871 рр. стали періодом зближення і плідної співпраці П.Куліша з галицькими народовцями (О.Партицьким, Н.Вахнянином, братами Барвінськими та ін.), яким

¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.201, 203, 204.

² Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. – С.36, 37.

³ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.211, 212, 214, 217.

⁴ Там само. – С.221, 233, 234, 241.

⁵ Там само. – С.240, 244, 251.

він матеріально і своїми працями допомагав видавати єдиний на той час загальноукраїнський журнал “Правда”, що виходив у Львові з квітня 1867 р. П.Куліш уже тоді зрозумів, що Галичина потенційно здатна відіграти вирішальну роль у розв’язанні українського питання, вбачав у ній плацдарм для розвитку українофільства, нової української літератури і літературної мови, активно сприяв формуванню Шевченкового культу в краї¹. Щоправда, аж до кінця 1870-х рр. у П.Куліша були надії на послаблення репресій, що український національно-культурний рух на Наддніпрянщині таки отримає змогу вільно розвиватися².

М.Драгоманов і Галичина. На початку 1870-х рр. своєрідну естафету в модерному українському самоусвідомленні галичан перейняв у П.Куліша М.Драгоманов – викладач Київського університету. Вони добре знали один одного, Кулішева переписка з М.Драгомановим тривала з 1875 р. аж до смерті останнього в 1895 р. (з десятилітньою перервою з березня 1883 р. до січня 1893 р.)³. Усвідомлюючи свою ключову роль в утвердженні української національно-політичної свідомості в Галичині, М.Драгоманов у листі до Т.Окуневського 12 (24) січня 1893 р. писав, що намагався сумлінно виконувати роль “посередника між галичанами і українцями”. “Службу цю я веду взагалі не дуже добре, – самокритично, хоч і не без долі іронії, визнавав він, – так, на лихо, ніхто другий не являється мені на зміну”. М.Драгоманов стверджував про особливо активну діяльність на галицькому ґрунті О.Кониського⁴ (як і В.Антоневича, М.Лисенка та ін.), але в ролі провідного діяча, що сприяв наддніпрянсько-галицькому зближенню з середини 1890-х рр., судилося виступити М.Грушевському після його приїзду до Львова.

Під час наукового стажування в Європі, що тривало після захисту магістерської дисертації три роки (1870–1873), М.Драгоманов встановив контакти з передовими галицькими діячами, мав вплив на зацікавлення місцевої молоді українофільством і соціально-політичною проблематикою⁵. Інтерес до південно-західної Галичини в нього проявився ще швидше, “перша стаття про Галичину, що я напечатав у Росії, – згадував сам М.Драгоманов, – була “Галицько-руський театр” в “С[анкт]-Петербурзьких ведомостях” 1867 р.”⁶. Він передавав літературу галичанам (уперше це зробив через львів’янина М.Димета, який приїжджав до Києва в кінці

¹ Там само. – С.256, 257, 300.

² Там само. – С.302.

³ Лотоцький О. П.О.Куліш та М.П.Драгоманов у листуванні. – Прага, 1937. – С.3.

⁴ Переписка М.Драгоманова з д-ром Т.Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / Зладив і видав М.Павлик. – Львів, 1905. – С.186.

⁵ Федченко П.М. Михайло Драгоманов. Життя і творчість. – К., 1991. – С.53, 67, 69.

⁶ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877) // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К., 1970. – Т.2. – С.165.

60-х рр.), надсилав рукописи для публікації в народовському часописі “Правда”¹. Перебуваючи у Відні 1871 р., М.Драгоманов уперше побачив, як про це писав у своїх “Австро-руських споминах”, “в очі галичан” (не враховуючи вже згаданого М.Димета), познайомився з членами віденської “Січі” – “руського” студентського товариства, заснованого в 1868 р. Однак у розмовах “з січовиками виявилось, що для них наша Україна сама в собі і у відносинах до Росії terra incognita (земля незнана. – *I.P.*)...”².

Під Драгоманівським впливом, через надсилання спеціальної літератури, листування “січовики” ознайомлювалися з ідеями “громадівського соціалізму”. Як писав М.Драгоманов, віденська “Січ” зробила на початку 70-х рр. “з часу нашого першого пробутку в 1871 р. (у Відні. – *I.P.*) прогрес ... дивний: О.Т[ерлецький] був цілком європеєць по своїй науці і ідеям”³. Про суть власної програми він висловився коротко: “...Радикал, котрий на Україні не признає українства, єсть недодумавшийся радикал, так само як і українофіл, котрий не додумавсь до радикалізму, тільки плохий українофіл”⁴. Перший раз М.Драгоманов особисто відвідав Галичину в серпні 1873 р. по дорозі з Відня “додому, до Києва”. Він побував у редакції “Правди”, мав зустрічі з відомими галицькими діячами К.Сушкевичем, В.Ганкевичем та ін. Перебування у Львові використав для поширення своїх ідей серед місцевої інтелігенції⁵. Удруге М.Драгоманов приїхав до Галичини, за його словами, зробив “об’їзд Австрійської Русі” влітку 1875 р. Крім Львова, він побував також у Станиславові й Галичі, де познайомився з М.Павликом, з яким пізніше був у найбільш тісних стосунках, звідси поїхав на Буковину й Закарпаття. Ставши першим серед наддніпрянських діячів, хто особисто відвідав Закарпаття, назвав його “пораним братом”, невід’ємною частиною етнічних українських земель⁶.

“Взагалі Галичина відділена від Угорщини гірше, як “китайським муром”, – ділився враженнями від поїздки М.Драгоманов, – і в інтелігенціях, звісно, більше, ніж у мужиків...”. Так у нього виник задум зближення “Карпатської Русі” з Галичиною й Буковиною шляхом “ширення демократизму”, але “краєва рущина там дуже слаба культурно й не шанується самими руськими патріотами. Наше українофільство ... опирається на козацькі традиції..., в угорській Русі зовсім не відомі”⁷.

¹ Там само. – С.167.

² Там само. – С.170, 171.

³ Там само. – С.190.

⁴ Там само. – С.214.

⁵ Там само. – С.191, 195, 201.

⁶ Лисяк-Рудницький І. Карпатська Україна // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.1. – С.460.

⁷ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.263, 281.

М. Драгоманов першим вніс до української політичної програми положення про етнічні кордони України, запропонував об'єктивні критерії визначення сучасної нації (територія, мова, фольклор, традиції, спільний історичний розвиток тощо). Необхідною передумовою для національного самоствердження він вважав суб'єктивний чинник – національну свідомість, у формуванні якої провідну роль відігравала інтелігенція¹. Особливу увагу в контексті утвердження ідеї національної єдності України (соборності) М. Драгоманов приділяв Галичині, яку вважав “єдиною країною”, де “українофільство ... може стати серйозним громадським рухом, поки в Росії нема політичної волі”. Однак він стверджував, що “без підмоги з російської України навряд щоб навіть формально-національний рух міг у Галичині втриматись...”². За значну увагу до Галичини і громадського життя краян сучасники жартома називали його Михайлом Галицьким³.

Інформацію про Галичину М. Драгоманов публікував у російській пресі кінця 60-х – першої половини 70-х рр. XIX ст. Так, на сторінках “Вѣстника Европы” в 1873 р. він писав, що Галичина була населена “русскими”, поляками та євреями, за структурою населення нагадувала західні губернії Росії та Царство Польське. Місцеві русини в етнографічному й філологічному аспектах становлять частину єдиного “малоруського” простору. Водночас говорилося про існування правових, побутових, економічних і літературних відмінностей між галичанами й “малоросами” по обидва боки Збруча, що з часом могли навіть поглиблюватися⁴. Однак, на думку М. Драгоманова, тенденція розвитку українського національного руху полягала у зближенні підавстрійської Галичини з “Малоросією”, що перебувала під владою Російської імперії⁵. М. Драгоманов передплачував львівський журнал “Правда” на початку 1870-х рр.⁶.

Отже, в уяві М. Драгоманова Галичина, де в умовах конституційної Габсбурзької монархії існували можливості для вільного національного розвитку, на противагу антиукраїнській репресивній політиці російського царизму, мала стати притулком для збереження українофільства.

¹ Микитчук Н.М. Ідея української соборності у творчій спадщині й діяльності М. Драгоманова та І. Франка: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2006. – С.10; її ж. Впливи європейської інтелектуальної традиції на становлення ідеї української соборності у світогляді М. Драгоманова // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. праць / Відп. ред. С.І.Світленко. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип.4. – С.94.

² Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.196.

³ Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886 / Видав І. Франко. – Львів, 1906. – С.142.

⁴ Національна бібліотека ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф. 172, од. зб. 6, арк.2 б, 64.

⁵ Там само, арк.68, 69.

⁶ Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДІАК України), ф.294 (Канцелярія Київського окремого цензора), оп.1, спр.102, арк.7.

Визначальний ідейний вплив на український рух у Галичині мали діячі з “Малоросії”: в 1830-х рр. – “Енеїда” І.Котляревського і збірник пісень М.Максимовича, на початку 60-х рр. – твори українських письменників Т.Шевченка, П.Куліша та ін.¹. Після звільнення з Київського університету в 1875 р. він як лідер, за донесенням поліції, “всеї южной русской передовой молодежи”² ще до заборонного Емського указу виїхав за кордон, спочатку до австрійської столиці – Відня, а восени 1876 р. разом із родиною переїхав до Женеви, у Швейцарію. М.Драгоманов розгорнув широку видавничу діяльність, став неофіційним послом української справи, “вільної української думки” в Європі³. “Служив службу”, – коротко характеризував своє політичне кредо, – знаєміти Европу з Україною”⁴. Серед основних заслуг М.Драгоманова, писала національно-демократична газета “Діло” в 1925 р., було “зв’язання України з Європою”, поширення відомостей про українофільство та його переслідування російським царизмом, “об’єднуюча” націотворча діяльність, альтернативою якої могло бути утворення на етнічних українських землях, окреслених ним, “двох або й трьох націй – аналогічно до Сербів і Хорватів”⁵.

Крім П.Куліша і М.Драгоманова, в 1860–1870-х рр., коли вплив Наддніпрянщини на Галичину значно активізувався, тісні зв’язки з крянами встановили відомі українські діячі О.Кониський, В.Білозерський, М.Лисенко та ін. У листуванні наддніпрянців із галицькими народо-вцями писалося про необхідність консолідації сил, щоб не втратити свою культурно-етнічну індивідуальність. Наддніпрянські громадівці пов’язували з Галичиною надії на розвиток національного руху в умовах російських цензурних обмежень, тоді як галичани сподівалися на підтримку в боротьбі проти тотального польського наступу, подолання русофільства на місцевому ґрунті. “Ці два полюси, – стверджує М.Мудрий, – створювали своєрідне силове поле української соборності”⁶. В.Білозерський писав у листі до галичанина О.Партицького 2 вересня 1867 р. про потребу стояти “твердо на своїй власній землі між своїм

¹ Драгоманова-Косач О.П., Драгоманов М.П. Русские литературные общества в Галиции (Корреспонденция “Вестника Европы”) // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – Т.1. – С.243, 244.

² Государственный архив Российской Федерации, ф.109 (Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии. 1826–1880), оп.3 а, д.2305, л.8.

³ Лисяк-Рудницький І. Перша українська політична програма: “Передне слово” до “Громади” Михайла Драгоманова // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.1. – С.350, 351.

⁴ Архів Михайла Драгоманова. – Т.1. Листування Київської старої громади з М.Драгомановим (1870–1895 рр.) / За ред. Р.Смаль-Стоцького. – Варшава, 1937. – С.276.

⁵ Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994 / Упорядники: Г.Болотова, І.Бутич, Н.Грабова, О.Купчинський, Д.Пельц, Г.Сорока. – Львів, 2001. – С.481, 482.

⁶ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип.38. – С.141, 142.

власнимъ народомъ”, в іншому випадку “ми не чули бь у собі ніякої живої сили – духъ польський, або німецький здувъ би, змівъ би насъ зь нашого галицького-руського становища...”¹. У наддніпрянсько-галицьких взаєминах нерідко траплялися непорозуміння не лише з об’єктивних (різні умови виховання й діяльності, труднощі в комунікації тощо), а й суб’єктивних причин.

Галичина на сторінках журналу “Основа”. Інтерес до національного руху в Галичині виразно проявився на сторінках періодичної преси громадівців-українофілів – журналу “Основа” (1861–1862 рр.) і газети “Киевский телеграф” (1875–1876 рр.). У виданні “Основи”, що виходила з січня 1861 р. як “южно-руській літературно-учений вѣстникъ”, брали активну участь П.Куліш, М.Костомаров, О.Кістяківський та ін., головним редактором був В.Білозерський. Журнал виходив упереміш українською і російською мовами, публікував наукові праці й джерела з історії України, етнографічні матеріали, художні твори, статті й замітки з питань освіти, сільського господарства, про становище селян, розвиток промисловості й торгівлі тощо. Центральною в “Основі” була постать Т.Шевченка, твори якого (або про нього) друкувалися майже в кожному номері². Редакція журналу задекларувала мету – “просвѣщеніе въ народномъ духѣ”, “всестороннее и безпристрастное изслѣдованіе Южнорусскаго края и Южнорусскаго народа”, з позицій єдності русько-українського простору обабіч Збруча регулярно подавала відомості “изъ Русинской Галиціи и съ Юга вообще”³. Видавці “Основи” ставили своїм головним завданням працювати на ниві української культури, сприяти піднесенню освіти народних мас, національної самосвідомості, мирним шляхом домагатися вільного національного розвитку українського народу⁴.

Вже в першому номері містилася стаття, в якій було зроблено спробу систематизувати дані для створення “народописной карты Русинскаго народа”. “Въ настоящее время Южноруссы, Малоруссы, или, пра-

¹ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв’язків з Україною. – Харків – Київ, 1931. – С.56.

² За підрахунками К.Студинського, твори Т.Шевченка “в обох річниках” “Основи” зайняли близько 380 сторінок друку. Крім автора “Кобзаря”, в журналі часто друкувався П.Куліш під власним прізвищем або псевдонімами, суспільний резонанс викликали також статті ще одного колишнього кирило-мефодіївця М.Костомарова (див.: Центральний державний історичний архів України, м.Львів (далі – ЦДАІЛ України), ф.362 (Студинський К. – академік), оп.1, спр.125, арк.7, 10, 20). Передруки творів Т.Шевченка, П.Куліша і М.Костомарова з “Основи” містилися в галицьких часописах і були зразком для наслідування (Там само, спр.121, арк.94).

³ Бѣлозерскій В. Основа, южнорусскій літературно-учений вѣстникъ // Основа. – 1861. – Септятьбрь. – С.2.

⁴ Світленко С.І. Особливості світоглядних цінностей української інтелігенції XIX – початку XX ст. // Світленко С.І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття. – С.113.

вильнѣе, Русины, – писав автор статті М.Левченко, – живуть вь Россіи сплошною массою вь губерніяхъ: Полтавской, Харьковской, Кіевской, Волынской и Подольской, а также вь землѣ Черноморскихъ Казаковъ”. Крім того, вони масово проживали в Чернігівській, Катеринославській, Херсонській, Курській, Воронежській, Таврійській, Люблінській губерніях, в одному з повітів Гродненської, а також під австрійською владою “вь Галиціи Русины составляютъ сплошную массу населенія къ востоку отъ рѣки Сана (Сян. – *I.P.*)¹. Автор прямо стверджував, що “Русины, по происхожденію, быту и языку, представляютъ одно племя, но по мѣсту жительства носятъ различныя наименованія”. Серед півтора десятка назв поряд з жителями Наддніпрянщини у складі Росії (“гетманьці” у Чернігівській губернії, “степовики” – в Полтавській і Катеринославській, “українці” – в Київській, яка власне “называется Украиною”, “польщаки” – в Подільській та ін.) виділялися етнічні групи на західно-українських землях під Австрією. Зокрема, це власне “русины” або “русняки” – жителі рівнинної частини Галичини, “гуцули” – “Русины, живущіе по Карпатамъ”, “бойки” – населення південно-східної частини Галицької землі, “патлаци” – жителі Буковини і Бессарабії, а також “сотаки”, що межують зі словаками. Нарешті, “вь Венгрии живущіе вь горахъ Русины называются Лишаками, а вь долинахъ – Лимаками...”². Автор зробив одну з перших спроб обґрунтувати межі проживання українського народу, усвідомлював етнічну єдність українських земель по обидва боки російсько-австрійського кордону, хоч і не вживав сучасний етнонім “Україна”, “український”.

Журнал окреслював територію України з соборницьких позицій: на заході – “отъ г.Сандеча, вь Галиціи, вь 10-ти миляхъ отъ Кракова”, далі українські землі охоплювали “большую часть Австрійской Галиціи, половину Люблинской губернії Царства Польскаго, малую часть Гродненской и Минской губерній, всю Волынскую, Каменець-Подольскую, Херсонскую, Кіевскую, Полтавскую, Харьковскую, Черниговскую губернію, части Курской и Воронежской, Катеринославскую, третью часть Таврической губернії и Землю Кубанскаго (Черноморскаго) войска”. Підкреслюючи багатоетнічний склад населення краю, де проживали не лише “украинцы”, в журналі говорилося: “Вь Галиціи и Люблинской губернії высшій классъ и городскіе обыватели большею частію Поляки, ... во всей западной Украинѣ весьма много Евреевъ”. Однак більшість жителів краю – це прості селяни, що розмовляють

¹ Левченко М. Мѣста жительства и мѣстныя названія русиновъ вь настоящее время // Основа. – 1861. – Январь. – С.263, 264.

² Там само. – С.264, 265.

“Южно-русскимъ или Украинскимъ языкомъ”¹. “Страна, населенная Южноруссами (Украинцами, Малороссами), – відзначалося на сторінках “Основи”, – занимаетъ часть Восточной Европы. ...Край этот ... входитъ въ составъ двухъ государствъ: Россіи и Австріи; меньшая часть (одна четырнадцатая) принадлежитъ послѣдней”². Отже, читачі журналу мали змогу отримати територіальне “уявлення” України, що охоплювала етнічні землі під владою Російської та Австрійської імперій.

Серед здобутків громадівського руху було наукове обґрунтування окремішності українського й російського народів у дусі шевченківської національної парадигми. Найбільш детально це зробив М.Костомаров у статті “Две русские народности”, опублікованій у березневому 1861 р. номері журналу “Основа”. Назва “Русь”, уважав історик, закріпилася здавна “за южнорусскимъ народомъ”. Історично склалося так, що в нього “какъ будто было похищено его прозвище” сусіднім північним народом на землях “Московского государства”. Підкреслювалося, що “въ старину Сѣверовосточная Русь называлась Русью только въ общемъ значеніи”, так само “теперь южнорусскій народъ могъ называться русскимъ въ общемъ смыслѣ, но в частномъ, своенародномъ, долженъ былъ найти себѣ другое названіе”. У XVII ст. з’явилися назви “Украина, Малороссія, Гетманщина”, хоч, правда, не як етноніми, а лише як “мѣстныя и временныя явленія его (народу. – *I.P.*) історіи”. Видуманий останнім часом термін “южноруссы”, на думку М.Костомарова, – чисто книжний, з усіх назв “для нашего народа”, що відрізняють його від “великорусскаго”, найбільше прижилося слово “хохоль”. “Сказавши Хохоль, Великоруссьъ разумѣеть подъ этимъ словомъ дѣйствительно народный тип”³.

У цьому контексті М.Костомаров згадав про Галичину як органічну частину єдиного етнічного масиву, що межував на заході “съ чуждыми народностями”. Тут вдалося утримати “древнее названіе въ частномъ значеніи, и такъ Галицкій Червоноруссьъ остался Русскимъ, Русиномъ, ибо имѣлъ столкновение съ Поляками, Нѣмцами, Уграми”⁴. Поляки в Галичині насильно запроваджували свою мову, католицьке віросповідання, мали на меті “лишить насъ ... нашей народности, заключивъ ее въ польскую...”⁵. Автор описав розбіжності між “двома русскими народностями” в різних сферах життя, намагався вперше дати “модель” українського

¹ И.М. Краткое географическое обозрѣніе края, населеннаго южнорусскимъ (украинскимъ или малороссійскимъ) народомъ // Там само. – Май. – С.40.

² Там само. – С.39.

³ Костомаровъ Н. Двѣ русскія народности // Там само. – Мартъ. – С.40, 41.

⁴ Там само. – С.40.

⁵ Там само. – С.79.

народного характеру¹. Прочитавши із захопленням книжку про народні звичаї та обряди русинів з-під Збруча, видану у Львові 1861 р. (“Народныи звичаи и обряды знадъ Збруча, описаны Игнатомъ Галькомъ. Часть I”)², П.Куліш надрукував в “Оснoвi” частину фольклорного матеріалу³. У редакційній примітці було сказано, що народнописенна творчість однакова “у Галицькихъ Русняківъ и въ насъ Украинцівъ... Хто жъ теперъ скаже, що сі народи не рідні міжъ себе? Нехай Поляки й Німці скільки хочуть пишуть, що Галичане – їхъ одріддя, їхъ перевертні, їхъ давній нащадокъ. Одна мова, одні пісні, одні звичаї въ обохъ народівъ...”⁴. Ідейні погляди громадівців-українофілів суперечили зусиллям офіційних правлячих кіл, які сподівалися насадити культурно-мовну однорідність в імперії Романових, пропагували думку, що “малороси” становлять інтегральну частину всеросійської нації, а не є самостійним українським народом, їхня мова – це наріччя російської мови.

Проблеми самобутньої української ідентичності були розглянуті в статтях М.Костомарова “Правда москвичам о Руси” і “Правда полякам о Руси”, де говорилося про відмінність українців-“малоросів” як від великоросів, так і від поляків. Зокрема, було сказано про те, що в політичному відношенні Південна Русь тісно пов’язана з Москвою, але за складом народного характеру є ближчою до Польщі⁵. “Пора, братья Поляки, – писав М.Костомаров, – ... сознать полное, совершенное отсутствие ... всякихъ правъ польской народности на нашъ южно-русскій край; пора обращаться съ нами, какъ съ народомъ равнымъ себѣ, уважать наше стремление къ самостоятельному и независимому развитію нашихъ народныхъ силъ...”⁶. Водночас історик переконував читачів, що існує самобутня “народность Малорусская”, на відміну від “Великорусской – Московской народности”. Слово “Русь”, вважав він, наприкінці XI – на початку XII ст. вживалося в двох значеннях: “въ смыслѣ Киевской Земли и въ смыслѣ вообще федераціи земель, состоявшихъ съ Киевомъ подъ управленіемъ одного рода”⁷.

¹ Костомаров Н.И. Две русские народности. – Киев – Харьков, 1991. – С.68, 69.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк.15.

³ Русинське весілля надъ Збручемъ // Основа. – 1862. – Квітень (апрѣль). – С.1–40.

⁴ Там само. – С.1.

⁵ Міллер О. Засвоюючи логіку націоналізму: ставлення владних кіл Імперії та громадської думки її столиць до українського національного руху в перші роки царювання Олександра II // Україна модерна. – 1997–1998. – Ч.2–3. – С.83, 84.

⁶ Костомаровъ Н. Правда полякамъ о Руси (По поводу новой статьи въ Revue Contemporaine) // Основа. – 1861. – Октябрь. – С.112; Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.10, од. зб.14893, арк.14.

⁷ Костомаровъ Н. Правда москвичамъ о Руси // Основа. – 1861. – Октябрь. – С.3, 6, 14; Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.10, од. зб.14894, арк.1.

“Основа” прихильно відгукнулася про вихід у світ львівської газети “Слово” в 1861 р. “Всѣмъ сердцемъ привѣтствуемъ начало народной журналистики въ близкой намъ южнорусской Галиції, – відзначала редакція журналу. – Политическая газета “Слово” будетъ преимущественно посвящена отечественной, Русинской жизни и намѣрена быть вполнѣ *Словомъ Руськимъ*” (виділено в оригіналі. – *І.Р.*). Водночас висловлювалося переконання, що “Слово” “пребудеть вѣрнымъ и непоколебимымъ слугою Русинской народности...”¹. У кінці статті містився заклик редактора газети Б.Дідицького до наддніпрянських читачів передплачувати “Слово”, “дописувати къ намъ преимущественно въ справахъ Руси домашнихъ”². Наддніпрянські громадівці критично ставилися до літературної продукції русофілів (москвофілів) у Галичині, що була надрукована макаронічним “язичієм”. “Если приведенные нами образцы стихотвореній, – підкреслювалося у статті, вміщеній в “Основі”, про мову русофільських видань у Галичині, – по языку своему ближе къ литературному русскому, чѣмъ произведенія украинскихъ авторовъ, то это свидѣтельствуєть только объ удаленіи галицкихъ писателей отъ своей народности и, конечно, ни въ какомъ случаѣ не можетъ быть отнесено ни къ чести русской литературы, ни къ заслугѣ галицкихъ писателей”. Ураховуючи, за словами журналу, “неестественность и натянутость” літературної мови галицьких русофілів, місцеві видання більше нагадували редакції “языкъ великорусскихъ авторовъ псевдо-классической школы прошлаго столѣтія”³.

Свідченням інтересу серед наддніпрянських читачів до національного життя галицьких русинів стали непідписані публікації в журналі “Основа”, спеціально присвячені краю⁴. Так, у статті “Русины”⁵ містилися відомості “о Южноруссахъ, или Русинахъ, вошедшихъ въ составъ Австрійской имперіи”, зроблено короткий аналіз складу місцевого населення, етнічних кордонів, що частково стикалися “съ Южноруссами Русской имперіи”. “Въ Австріи Южноруссы, – писав автор, – носять

¹ Богдан А. Дѣдицкій Галицко-русская газета “Слово” // Основа. – 1861. – Мартъ. – С.81.

² Там само. – С.83.

³ П.....кій А. Замѣтка о народномъ языкѣ // Там само. – Апрѣль. – С.25.

⁴ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк.11. Автором статей, на запрошення видавців “Основи”, можливо, був Я.Головацький. Однак сучасний історик В.Дудко піддав критиці це твердження деяких дослідників (зокрема, К.Студинського), мотивуючи свою позицію тим, що про публікацію власних праць Я.Головацький не згадував у листуванні з редактором В.Білозерським. Логічно припустити, що “проблема надрукування” статей мала обговорюватися листовно в 1862 р. На думку В.Дудка, дві названі статті вийшли з-під пера російського історика літератури М.Сухомлинова (див.: Дудко В. Яків Головацький і петербурзький журнал “Основа” (1861–1862) // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Вінніпег, 2000. – Вип.3–4. – С.267, 268).

⁵ Русины // Основа. – 1862. – Січень (январь). – С.78–80.

официальное названіє Рутеновъ (Ruthenen – Русины), названіє Малороссіянъ, Малоруссовъ и Южноруссовъ употребляется тамъ весьма рѣдко; Поляки, живущіе въ Галиціи, называютъ южноруссовъ – Русняками (Rusniacy)”¹. Стаття “Русины в 1848 году”² аналізувала розвиток національного руху в Галичині під час революції в імперії Габсбургів. На думку автора, з усіх слов’янських народів під австрійською владою “едва ли не самая тяжелая доля досталась Русинамъ, т.е. Малоруссамъ, живущимъ въ Галиціи”. В умовах революційних подій весною 1848 р. відбулося національне пробудження, русини заснували Головну руську раду, що мала на меті “войти въ непосредственныя сношенія съ народомъ, заботиться о его нуждахъ и охранять его свободу”³. Відзначивши органічний зв’язок Галичини з Наддніпрящиною, у статті було сказано, що “чувство народности влекло ихъ (галицьких русинів. – *I.P.*) къ кровнымъ братьямъ, но слиться съ ними въ одно политическое цѣлое не было никакой возможности, при тогдашнихъ отношеніяхъ двухъ державъ, въ составъ которыхъ вошли восточные и западные Малоруссы”⁴.

У травні 1862 р. “Основа” помістила нову невіддану статтю⁵, в якій розповідалося про ставлення русинів до сусідніх народів⁶. “Галиційські Малоруссы, или Рутены (Ruthenes), какъ называютъ ихъ Нѣмцы и Поляки, – писав автор, – хотятъ быть и называться Русскими и рѣшительно не желаютъ подчиниться руководству интеллигентной либеральной польской націи”. Стаття наголошувала на конфліктних стосунках між галицькими русинами і поляками, водночас писала про відмінності місцевої “руської” мови від російської (“галиційські Русины не пишутъ, да и не могутъ писать по-великорусски по той естественной причинѣ, что не знаютъ великорусскаго языка..., современный литературный червонорусскій языкъ, по своимъ формамъ, безъ сомнѣнія, ближе къ малорусскому, чѣмъ къ великорусскому”)⁷.

На сторінках журналу “Основа” можна було ознайомитися з розвитком “галицко-русской литературы”⁸, що була “еще очень молода”. З різних каталогів, оголошень при підтримці Я.Головацького співробітник “Основи”, відомий бібліограф Володимир Межов уклав бібліографічний покажчик видань у Галичині за 1837–1862 рр. До списку увійшло

¹ Там само. – С.79.

² Русины въ 1848 году. (Памяти Т.Г.Шевченка) // Там само. – Квітень (апрѣль). – С.1–27.

³ Там само. – С.1, 3.

⁴ Там само. – С.8.

⁵ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк.11, 12.

⁶ Обь отношеніяхъ галицкихъ Русиновъ къ сосѣдямъ (Изъ Галичины) // Основа. – 1862. – Травень (май). – С.62–74.

⁷ Там само. – С.62, 63.

⁸ Библиографическій указатель галицко-русской литературы, составленный В.И.Межовымъ. Посвящается Я.Ө.Головацкому // Там само. – Червецъ (іюнь). – С.104–139.

253 публікації – “этотъ дорогой для насъ, по своей полнотѣ и новости, указатель Русинской словесности”. Характерно, що далеко не всі з них автор бачив особисто, не зміг подати повні бібліографічні відомості. У передмові до бібліографії було сказано, що галицькі “русины – кровные братья наши, ... ближе всѣхъ Славянскихъ племень, живущихъ подъ чужеземными правительствами”. Історична доля відірвала русинів “отъ Русскаго міра”, поставила на межу винародовлення, коли “не были пощажены у нихъ ни вѣра, ни языкъ, ни обычай”. “Самымъ тяжкимъ ударомъ для Галицкой Руси, – говорилося у статті, – было отступничество дворянства и ... разрывъ между образованнымъ, богатымъ сословіемъ и простымъ народомъ”. Однак дух народний не вмер, тільки-но з’явилися можливості після переходу краю під австрійську владу, русини навіть у “неволи вспомнили родные звуки и запѣли пѣснь жизни”. Висловлювалося сподівання невдовзі ближче пізнати “нашихъ братьевъ, уразумѣть вповнѣ ихъ положеніе и борьбу съ враждебными стихіями и оцѣнить великую пользу взаимнаго сближенія”, було прямо сказано, що “ближайшіе родичи Русиновъ – Украинцы”¹.

Українська громадськість Наддніпрянщини на сторінках журналу з перших вуст отримувала інформацію про особливості національного руху в Галичині. Цікаві відомості про народне життя у Львові подав Я.Головацький у листі до редакції “Основи”². “Був це останній поклін Я.Головацького в сторону українства”³, – вважав дослідник наддніпрянсько-галицьких зв’язків К.Студинський. Колишній діяч “Руської трійці” з радістю розповів про відкриття товариства “Руська бесіда”. П.Куліш, що під час свого перебування у Львові 1858 р. брав участь в урочистому закладенні фундаменту будинку, де знаходиться товариство, був би радий побачити “зібрану руську братію зъ 50 до 100 чоловікъ, якъ вечерами ... бесіднують, а все по-руськи, ажъ ся душа радує! ... Якъ то гарно по-козацьки поубиралися наші молодці-студенти та гуляли ... козака и коломыйку”. Автор листа переконував, що русини живуть “своєріднимъ життємъ въ древній столиці руського князя Льва”⁴. Водночас Я.Головацький надіслав вірш (“стихъ”), за його словами, “молодого, даровитого півця нашого” Володимира Шашкевича (в оригіналі – “Шаськевичъ”), виголошений на урочистостях з нагоди відкриття “Руської бесіди” 9 (21) січня 1862 р. Вірш активного учасника народолюбського руху В.Шашкевича, сина Маркіяна, лідера “Руської трійці”, було надру-

¹ Там само. – С.104, 105.

² Частина листу високоповажного професора ві Львовськiм університеті Якова Оєдоровича Головацького до редактора (30-го січня 1862 р.) // Там само. – Липець (іюль). – С.68–72.

³ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк.12.

⁴ Частина листу високоповажного професора... – С.68, 69.

ковано в “Основі”. “Нехай и ваші люде знають, які гарні вірші у насъ виголошуються”¹, – писав Я. Головацький.

Чимало з публікацій “Основи” були передруковані в першій половині 1860-х рр. у народовських часописах Галичини “Вечерницѣ” і “Мета”, що сприяло посиленню інтересу серед галицько-руських діячів до українського національного руху на Наддніпрянщині. Так, на сторінках “Вечерницѣ” 1862–1863 рр. з’явилися твори Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, Л. Глібова, О. Стороженка та ін. Інформуючи читачів про прихильне ставлення “Основи” до галицьких літераторів, що писали простою народною мовою, редакція львівського часопису стверджувала: “Животность (життєздатність. – *І.Р.*) украинської литературы найлѣпше доказується простотою и природностью свого розбудження...”². М. Драгоманов писав у “Вестнику Европы” 1872 р. (№31): “... Украинская литература и петербургская “Основа” были первою живою нитью, которая притянула наших оторванных от России соплеменников в сферу русских интересов”³. Характерно, що відомий галицький вчений, письменник і громадський діяч Омелян Огоновський робив виписки з петербурзької “Основи”⁴, а пізніше – з “Киевской старины”⁵, що зберігаються в одному з київських архівів. Мабуть, подібна практика не була поодиноким для нечисленної галицької інтелігенції.

Газета “Киевский телеграф” про Галичину. Інтерес до Галичини, національного життя місцевих русинів виявляла газета “Киевский телеграф”, що виходила під редакцією громадівців у 1875–1876 рр. (до заборони цензурою за Емським указом). Редагований “дуже гарно і цікаво”, за словами І. Франка, часопис ширив українофільські погляди “серед інтелігенції, яка в Росії здебільшого геть помосковлена... “Киевский Телеграф” звертав пильну увагу також на жите Русинів у Галичині і знайомив російську громаду з тим, що діється у нас. Сей відділ провадив головню М. Драгоманов”⁶. Він “зробив” із “Киевского телеграфа”, за словами самого М. Драгоманова, “газету критики громадського і письменського життя в Галичині, ... ніколи ні перед тим, ні після того на Україні не писалось так часто й багато про Галичину, як в початку 1875 р. в “К[иевском] телеграфе”⁷. Домінуючу роль у виданні відігравали М. Дра-

¹ Там само. – С.68.

² Як гадає Основа про галицьку письменність // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.29. – 16 серпня. – С.256.

³ *Цит. за:* Бернштейн М.Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст. – С.215.

⁴ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.108 (Огоновський Омелян), од. зб.46, 40 арк.

⁵ Там само, од. зб.50, 76 арк.

⁶ Франко І. Про жите і діяльність Олександра Кониського. – Львів, 1901. – С.19.

⁷ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.245.

гоманов, С. Подолинський, М. Зібер, Ф. Вовк (“вся праця лягла на 4–5 чоловік”)¹. Редакція газети поставила за мету “служить Южной Россіи”, що, як було сказано, “по своимъ физико-географическимъ условіямъ, по складу своей промышленной и земледѣльской продукціи составляетъ рѣзко отдѣленное отъ другихъ частей Имперіи цѣлое”².

У передовій статті 1 січня 1876 р. говорилося про особливість історичного минулого України-“Малоросії” – постійну боротьбу з ворогами, яка “убила Малоросію, и когда она, полумертвая, бросилась подъ защиту брата и единовѣрца – Московскаго Царства, ея судьба была уже рѣшена... До сихъ поръ она (Малоросія. – *I.P.*) – мертвая красавица, истерзанная татарами, обезчещенная магнатствомъ польскимъ”. Водночас висловлювалося переконання, що “Малоросія не умерла на всегда, она воскреснетъ”, але тільки у взаємодії з сусідніми народами – “великоруссами и поляками”³. На сторінках газети говорилося про національну єдність галичан із наддніпрянськими “малоросами”. Зокрема, можна було ознайомитися з структурою населення Галичини, що, за словами редакції, викликала інтерес у читачів, особливо інформація “о нашихъ одноплеменникахъ русскихъ галичаныхъ”. У газеті писалося, що “Галиція есть преимущественно страна сельскаго населенія” (майже 80 % усіх жителів), причому абсолютну більшість складають “руськіє” (так в оригіналі було названо місцеве населення. – *I.P.*) і поляки. Серед “руських” виділялися етнічні групи, що проживали в горах: гуцули (у Станиславівському і Коломийському округах), бойки (в Самбірському і Стрийському), куртаки або чухонці (в Сяноцькому)⁴.

“Руссины Галиціи, – відзначалося у статті, – почти исключительно – простой народъ, мелкіе земледѣльцы или чернорабочіе”, що зазнають утисків від поляків, які з давніх часів дотримуються тенденції експлуаторських відносин “панства и хлопства”⁵. Про усвідомлення національної єдності русинів-українців по обидва боки Збруча свідчить аналіз структури населення в Галичині. Східна Галичина, писав автор, “представляетъ условія середнія между Право- и Лѣвобережной Украиною”, більш схожа все-таки до Правобережжя, в обох регіонах були сильні впливи поляків у суспільному житті. Підкреслювалося, що “почти всѣ предприниматели въ восточной Галиціи поляки и евреи, а рабочіе въ значительномъ большинствѣ рускіе”⁶. Наддніпрянські читачі мали змогу

¹ Там само. – С.246.

² Задачи провинціальной публицистики и литературы вообще // Кіевській телеграфъ. – 1876. – №1. – 1 января. – С.1, 2.

³ Там само. – С.1.

⁴ Русское и польское населеніе Галиціи // Там само. – 1875. – №34. – 19 марта. – С.1.

⁵ Там само. – 1876. – №15. – 4 февраля. – С.2.

⁶ С.П. Русское и польское населеніе Галиціи // Там само. – 1875. – №35. – 21 марта. – С.1.

довідатися про характер політичного життя в Галичині в циклі газетних статей “Письма изъ Львова” і “Письма изъ Австрій”. Зокрема, з симпатією писалося про народовську течію і львівський журнал “Правда”, що виходив як орган “демократической партіи”. Водночас було сказано про політичну слабкість народоців на середину 1870-х рр., серед яких бракувало яскравих лідерів, за винятком о. С. Качали: “Очевидно, народная русская партія въ Галиціи не доросла еще до пониманія своего политическаго назначенія, ... не успѣла еще выйти за предѣлы теоріи и ... подготовитъ самостоятельныхъ дѣятелей на поприщѣ политическомъ”¹.

Іншим разом говорилося про невеликий тираж “Правди” (300–400 примірників) і критичне ставлення більшості галичан до фонетичного правопису та мови журналу. Крім видання “Правди”, згадувалося про діяльність “Просвіти”, що поширювала серед простолюду книжки живою народнорозмовною мовою. Однак редакція з сумом відзначала, що “Просвіта” як народоцьке товариство “русскихъ галичанъ” не виявляла ознак “жизни, ибо нѣтъ въ немъ дѣйствительной истины, какъ нѣтъ и пониманія своихъ конечныхъ цѣлей”. Мабуть, це твердження грішило суб’єктивізмом, бо створене у Львові 1868 р. товариство “Просвіта” стало першою освітньою організацією для народу, незважаючи на організаційні й фінансові проблеми в перші роки існування, відіграло важливу роль у поширенні нової української літератури, інтересу селян до освіти. Критичні висловлювання на адресу галицьких народоців з’явилися в газеті під ідейним впливом М. Драгоманова – лідера “молодих” громадівців, які акцентували увагу на соціально-політичній проблематиці. “Киевскій телеграфъ” зауважив, що галицьке “українофильство игнорируетъ экономической бытъ и боится говорить о лучшей его организации”².

Різко відрізнялася від народоців-українофілів друга течія національного руху в Галичині – “русофиловъ”, у якій домінуючі позиції займало духовенство, за словами газети, “сила их очень велика”. Русофільський часопис “Слово”, як було сказано, вважав зрадницькою мову і шрифт “Правди”, однак мова (“языкъ”) самого “Слова” була незрозумілою – то “русскій, то какой-то смѣшанный, неопрѣделенный, что объясняется отчасти недостаточнымъ знаніемъ русскаго литературнаго языка редакціей, а отчасти желаніемъ послѣдней бытъ вполнѣ понятной для мѣстныхъ читателей”. Відзначаючи гостроту мовно-літературних суперечок між русофілами і народоцями, автор статті підкреслював безпідставність закидів, нібито “поляки, боясь сближенія по языку и шрифту

¹ Письмо изъ Галиціи // Там само. – №43. – 9 апрѣля. – С.1.

² Письмо изъ Львова // Там само. – 1876. – №21. – 18 февраля. – С.2.

печати русиновъ съ русскими, нарочно протезирують коноводамъ (так презирливо називали народовських лідерів опоненти. – *I.P.*) українофільства и даже дають имъ деньги и субсидіи на пропаганду українофільства”. На думку газети, самі поляки не вірили в національне самоствердження, “обособленіє України”, але боялися можливості зближення русинів Галичини з Росією¹. Щодо русофільського “Академического кружка” у Львові, що видавав у середині 1870-х рр. літературний журнал “Другъ”, було сказано: “...Ожидаемъ, что неиспорченная практической расчетливостью молодежь отдастся всѣмъ сердцемъ и душой на служенію народу...”². Стаття була написана прихильником радикальних поглядів, що знайшли підтримку серед молодшої генерації галицько-руської інтелігенції. Редакція “Друга” еволюціонувала на українофільські позиції, а до її складу входили галицькі діячі І.Франко, М.Павлик, І.Белей та ін.

Газета критично відгукнулася про діяльність галицьких русофілів (“руссофильское направление”). Зокрема, було сказано, що засноване у Львові 1874 р. русофільське культурно-освітнє товариство імені М.Качковського – “наиболѣе распространенное и извѣстное въ Галиціи общество”. Серед членів товариства переважали греко-католицькі священники, вузька соціальна база обмежувала сфери впливу “всѣхъ здѣшнихъ руссофильскихъ обществъ”. На думку автора, категоричне несприйняття в середовищі духовенства всього польського не давало змоги побачити “ничего болѣе этого религиозно-политического раздора”. Інтерес редакції, в дусі драгоманівської програми, до соціально-політичної проблематики, захисту економічних інтересів селян і робітників проявився в тезі, що по-справжньому “народное дѣло – его (народу. – *I.P.*) экономическое и социальное положение”. Водночас із сумом говорилося про ігнорування “руссофилами истинно народныхъ потребностей”³. На сторінках газети звернуто увагу на важке соціально-економічне становище українського селянства в Галичині, що перебувало під гнітом єврейського капіталу: “...Еврейство забрало въ свои руки не только всю торговлю здѣшняго края, но и весь экономическій бытъ”⁴.

Редакція інформувала наддніпрянських читачів про діяльність Галицького крайового сейму. Так, було піддано критиці сеймову фракцію галицьких русинів – “Руський клуб”, що мав захищати інтереси трудового люду, який у пошуках кращої долі був змушений емігрувати в чужі краї. Однак замість обіцяних благ на переселенців чекало “самое горькое

¹ Там само.

² Там само.

³ Письмо изъ Львова // Там само. – №24. – 25 февраля. – С.1.

⁴ Там само.

разочарованіє”¹. Внаслідок конституційних реформ в Австрійській імперії 1860–1870-х рр. владу в краї, за словами газети, “узурпувала” польська більшість, до якої русини були в опозиції. Автор критично відгукнувся про “узконаціональну опозицію русиновъ”, що для захисту інтересів простого народу повинна була об’єднатися “съ однородной опозицією части самого польскаго населенія”, “осмыслиться постановкой на первый планъ вопроса общественнаго”². Отже, було підтримано радикальні, соціалістичні погляди, заклик до справедливого, без визиску й неволі, суспільного ладу, до взаємодії українського й польського демократичного рухів.

Газета приділила свою увагу політиці австрійського уряду в Галичині. Зокрема, підкреслювалося, що під час багатолітнього правління (з 1849 р.) польського намісника краю А.Голуховського роздавався “громъ противъ “русинства”, “московщины” и всего непольскаго”. А.Голуховський спрямував зусилля на утвердження переваги поляків у політичному житті провінції, національний рух галицьких русинів трактував як проросійський, небезпечний для Австрії. Водночас критично оцінювалася діяльність наступного намісника Галичини поляка А.Потоцького, за висловом автора, людини “безъ опредѣленнаго образа мыслей, безъ солиднаго образования и безъ характера”³. Становище галицько-руського населення під австрійською владою вважалося безправним: “Русинамъ долгое время фактически былъ воспрещенъ выходъ изъ состоянія невѣжества...”. Однак після ліквідації кріпацтва в 1848 р., коли було скинуто пута безправ’я, кількість осіб руського походження серед галицької інтелігенції збільшилася, але навіть тепер посіяні А.Голуховським “традиції полонизма ... все еще живутъ и практикуются”. У цій же статті виразно декларувалася мовно-культурна єдність населення Галичини й Наддніпрянської України, що говорило однаковою мовою по обидва боки російсько-австрійського кордону (“восточная Галичина населена почти исключительно русинами, говорящими на томъ нарѣчїи, на котромъ объясняется вся Украина Россїи”)⁴.

На сторінках “Киевского телеграфа” з песимізмом писалося про перспективи внутрішньополітичної стабільності Габсбурзької монархії, зусилля щодо утримання в порядку “внутренняго государственнаго строя”, лавірування у внутрішній політиці. Газета переконувала читачів, що “внутренній розладъ все больше и больше увеличивается”, сусідню

¹ М.Р. Письмо изъ Львова // Там само. – №56. – 12 мая. – С.1.

² Щекотливое объясненіє съ анонимомъ // Там само. – №21. – 18 февраля. – С.1.

³ Там само. – №24. – 25 февраля. – С.1.

⁴ Там само.

імперію охопила економічна криза¹. Отже, на перший план у Галичині, як і по всій Австрії, вийшли питання соціально-економічного характеру². Водночас містилася інформація про відкриття в 1875 р. університету в Чернівцях, що незважаючи на свій німецький характер, мав дати поштовх для розвитку освіти й культури в краї, зростання рівня національної свідомості “мѣстныхъ буковинскихъ народностей – малорусской и румунской”. Було прямо сказано, що діяльність талановитих галицьких і буковинських письменників породжувалася впливами “преимущественно малорусскими”³.

Газета публікувала особисті враження від краєзнавчої мандрівки Галичиною, що давали уявлення про єдність русько-українського простору. Наддніпрянський автор (прихований під ініціалами С.П.) писав, що від Львова до Карпатських гір проживають русини, а “въ горахъ этой мѣстности ... – Бойки и Списаки, племена всего ближе стоящая къ чисто русскимъ гуцуламъ; за карпатскимъ хребтомъ начинается угорская Русь”. Проїжджаючи через галицьке село, в автора статті виникла думка, що він знаходиться не далеко в Карпатах, а де-небудь у гористій частині Подільської губернії на Правобережжі. “Украинская хата сохранилась почти въ своей типичной приднѣпровской формѣ”⁴, – писав він. Цікавими були спогади про розмову з гуцулом-заробітчанином, який не знайшов доброї роботи в Західній Галичині, цікавився зарплатою та умовами працевлаштування в Росії. “Этотъ работникъ гуцулъ произвелъ на меня самое пріятное впечатлѣніе, – згадував автор статті. – Говориль онъ чистымъ украинскимъ языкомъ, но гораздо оживленнѣе, чѣмъ говорятъ наши крестьяне...”. Газета писала про славу, яку здобули гуцули як старанні працівники, що, однак, мають репутацію “людей буйныхъ”: не проходить і року “въ Гуцулії”, щоб селяни не підняли повстання⁵.

Отже, газета “Киевский телеграф” регулярно висвітлювала різні аспекти національного руху в Галичині, що свідчило про інтерес наддніпрянських українофілів до краю. Редакція газети обстоювала українську національну ідентичність галичан, була популяризатором ідеї всеукраїнської єдності по обидва боки Збруча. Зрозуміло, що вміщені в газеті матеріали про галицьких русинів не були надто інформативними, нерідко траплялися неточності, а то й помилки (приміром, у висвітленні суспільно-політичного життя в краї, етнічних груп населення тощо). Автори публікацій, здебільшого так і не названі, мали досить обмежену інфор-

¹ Письма изъ Австріи // Там само. – №34. – 19 марта. – С.1.

² Изъ Галиціи // Там само. – 1875. – №15. – 3 февраля. – С.3.

³ Новый университетъ у нашей границы // Там само. – №36. – 23 марта. – С.1, 2.

⁴ С.П. Путевыя замѣтки. Отъ Львова до Песта // Там само. – №63. – 28 мая. – С.2.

⁵ Там само.

мацію про краян через перебування етнічних українських земель у складі різних держав, бюрократичні й цензурні перешкоди. Аналіз видавничої діяльності газети дає підстави стверджувати, що редакція інформувала про становище русинів Галичини крізь призму радикальних ідей М. Драгоманова, нерідко містила дошкульні негативні відгуки про місцевих народовців і русофілів.

Антиукраїнські репресії царизму. Активізація наддніпрянсько-українського національного руху, що почав зміцнювати свою соціальну базу, поширюватися в маси, стривожила царські власті. Щоправда, на перших порах до і після реформи 1861 р. уряд не бачив серйозної загрози в діяльності українофілів, про що свідчило, зокрема, асигнування через Міністерство народної освіти Росії 500 рублів для видання українських підручників для народних шкіл. На всіх рівнях імперської адміністрації “малороссийское особничество” розглядалося перш за все як прояв місцевого регіонального патріотизму, своєрідний пережиток старовини, приречений відійти в минуле¹. У самій Росії довго домінувала оформлена в історичних працях відомого російського історика кінця XVIII – першої третини XIX ст. М. Карамзіна концепція триєдиного “русского народа”, в основу якої було покладено тезу про спільне історичне минуле та мовно-культурну єдність східних слов’ян. Щодо відмінностей у мові на панрусському просторі, то вони розглядалися як місцеві наріччя єдиної загальноросійської (“общерусской”) мови². Поштовх до майбутнього загострення українського питання в політиці Петербурга дала наукова полеміка М. Погодіна і М. Максимовича протягом 1856–1857 рр. на сторінках слов’янофільського журналу “Русская беседа”. Суть дискусії зводилася до того, хто (великороси чи малороси) має більше прав на спадщину Київської Русі. М. Максимович не погоджувався з ідеєю М. Погодіна про “старшинство” і домінування великоруського елемента³.

Російський уряд вирішив вдатися до жорстких репресивних заходів, що мали на меті перешкодити розвитку українського руху, в перспективі небезпечного для існування імперії, її територіальної цілісності. Гоніння на українофільство було пов’язано з польським повстанням 1863 р., яке викликало хвилю підозрливості до всього неросійського. Поширювалася думка, нібито український рух є наслідком “польської інтриги” з метою ослаблення Росії, а українське “наріччя” – це зіпсута польськими впливами російська мова. Водночас офіційно вважалося, що “малороси” становлять племінну гілку триєдиної “русской” (“загальноросійської”) нації. “Для насъ, – писала російська права преса, – не можетъ быть ника-

¹ Міллер О. Засвоюючи логіку націоналізму... – С.78, 79.

² Михутина И.В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века). – М., 2003. – С.12, 22.

³ Міллер О. Засвоюючи логіку націоналізму... – С.80, 81.

кого соперництва между южною и сѣверною частью одной и той же народности, какъ не можетъ быть соперництва между двумя руками, между двумя глазами одного и того же живущаго организма”¹. У передовій статті “Московских ведомостей” 1863 р. прямо говорилося, що “малоросійскаго языка никогда не было и, несмотря на всѣ усилія украинофиловъ, до сихъ поръ не существуетъ. ...Общепринятый русскій языкъ ... не племенной, а историческій и ... въ его образованіи столько же участвовала сѣверная Русь, сколько и южная, и послѣдняя даже болѣе”². Українофоб І.Кулжинський переконував, що “малоросійское нарѣчіе есть тотъ же общерусскій языкъ, только испорченный въ то время, какъ Малороссія стонала подъ игомъ Польши”, “малороссіяне, живущіе въ Галиціи, ... начали уже очищать свое нарѣчіе и приближать его къ общему русскому языку”. На думку автора, єдина реальна перспектива “для малоросійскаго наречія” – об’єднатися “съ русскимъ языкомъ: такъ маленькій ручеекъ катить свою нитку воды въ большую рѣку и соединяется съ нею”³.

У боротьбі з українофільством особливо відзначилася газета “Кіевлянинъ” (далі – “Киевлянин”), що виходила з липня 1864 р. у Києві, позиціонувала себе як орган, що виступає від імені корінного населення краю – “малоросів”. Субсидії газеті надавав царський уряд, редактором був відомий російський історик, колишній професор Київського університету В.Шульгін, якого після смерті в 1879 р. на редакторській посаді змінив економіст і політичний діяч Д.Піхно. Він понад 20 років визначав політику газети, що займала відверто українофобські позиції⁴. Видання виступало проти входження народнорозмовної мови в літературу, вбачало в “українському літературному сепаратизмі” серйозну загрозу для існування “єдиної неподільної Росії”. Для аргументації думки про шкідливість розвитку української мови на сторінках “Киевлянина” регулярно виступали відомі науковці, публіцисти (Т.Флоринський, С.Щоголев та ін.)⁵. Редакція газети прихильно ставилася до поширення русофільських ідей у Галичині, насаджувала образ українофілів як “зрадників-мазепинців”, що є нібито продуктом інтриг польського руху та австрійської політики⁶. У відповідь на звинувачення в сепаратизмі громадивці писали про лояльність до царизму, сподівалися на “мирное, свободное развитие

¹ Українофільство и г. Костомаровъ // Русский вѣстникъ. – 1881. – №4. – С.705.

² Там само. – С.691, 692.

³ О зараждающей, такъ называемой, малоросійской литературѣ / Соч. И.Кулжинскаго. – К., 1863. – С.25.

⁴ Половинчак Ю. Газета “Киевлянин” і українство: досвід національної самоідентифікації. – К., 2008. – С.6, 7, 8.

⁵ Там само. – С.9, 10, 175.

⁶ Там само. – С.178.

малорусскаго нарѣчія”, що не виключало користування “літературнымъ русскимъ языкомъ”¹.

Валуєвський циркуляр 1863 р. (майже на десятиріччя) й особливо Емський указ 1876 р. законодавчо оформили заборону українофільства в Російській імперії. Так, у циркулярі міністра внутрішніх справ П.Валуєва від 18 липня 1863 р. було прямо сказано, що “ніякої окремої малоруської мови не було, немає і не може бути, і що наріччя їх (“малоросіян”. – *І.Р.*), яке вживається простолюдом, є та ж російська мова, тільки зіпсована впливами на неї Польщі...”. Водночас говорилося, що “загальноруська мова так само зрозуміла для малоросів, як і для великоросів, і навіть значно зрозуміліша, ніж тепер створювана для них деякими малоросами, й особливо поляками, так звана українська мова”². Циркуляр забороняв друкування українською мовою шкільних і релігійних видань, призначених для простолюду. Заборона не стосувалася творів “красного письменства”, художньої літератури, але цензура, щоб догодити міністру, не пропускала будь-яких українських книжок (за сім років після циркуляру їх вийшло стільки ж, як за один 1862 р.). Характерно, що недільні школи, в яких громадівці навчали української мови й культури, були заборонені ще в 1862 р., до Валуєвського циркуляру. Метою російського царизму було перешкодити українському рухові, що проявився в діяльності гуртків-громад, перетворитися із заняття вузького кола інтелектуалів на масове явище³.

Лідери громадівського руху не змогли відвернути репресії деклараціями про свою лояльність царизму. В опублікованій у пресі 1862 р. заяві київських громадівців-українофілів “Отзыв из Киева” (під листом був 21 підпис – В.Антоновича, Т.Рильського, П.Чубинського та ін.) рішуче спростовувалися звинувачення в “государственном сепаратизме”, як і взагалі будь-який інтерес до політики. Прагнення розвивати “южно-русский язык и южнорусскую литературу” громадівці вважали цілком природним і нешкідливим для імперської влади⁴. У відозві писалося, що в російському суспільстві “всеобщую симпатию пользуются усилия Русинов галицких к обособлению своей народности из-под польского влияния”, звідси випливало риторичне питання, чому ж “Русины русские должны быть одни лишены права, признанного за всеми другими народ-

¹ Выдумки “Кіевлянина” и польскихъ газетъ о малорусскомъ патріотизмѣ. – К., 1874. – С.43, 44.

² Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Док. і мат. Довідник: У 2 ч. / За ред. В.Ф.Панібудьласки. – К., 1997. – Ч.1. – С.260, 261.

³ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – С.67; Миллер А.И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб., 2000. – С.137.

⁴ Миллер О. Засвоюючи логіку націоналізму... – С.86.

ностями”¹. Однак тон столичної преси по відношенню до українофільства не змінився, як і раніше, звучали підозри в сепаратизмі, що поєднувалися з побоюванням використання діяльності громадівців польським визвольним рухом у своїх цілях. Показово, що після відвідин лідерами українських громадівців П.Валуєва, що мали на меті зупинити чинність циркуляру, міністр записав у своєму щоденнику 28 липня 1863 р.: “...Были у меня несколько лиц, в том числе Костомаров, сильно озадаченный приостановлением популярных изданий на хохольском наречии. Мягко, но прямо и категорически объявил ему, что принята мною мера останется в силе”². Іншим разом П.Валуєв писав про “неразвитость и слабость ассимиляционных сил России вообще...”³. Мабуть, він усвідомлював неефективність свого циркуляру в далекій перспективі, вважав неможливою успішну боротьбу з українофільством тільки заборонними заходами⁴.

Валуєвський циркуляр фактично визначив підхід владних структур до українського питання аж до кінця століття. Більш повно це проявилось в підписаному особисто царем Емському указі 18 травня 1876 р. За цим указом заборонялося не лише друкувати українською народнорозмовною мовою (її називали наріччям) оригінальні та перекладні твори, навіть тексти до нот, а й ввозити україномовну літературу з-за кордону, не дозволялися нею театральні вистави й публічні виступи, навчання будь-яких шкільних дисциплін, закрито київську філію географічного товариства й газету “Киевский телеграф”, що перебували під впливом громадівців, тощо. З червня 1876 р. розгляд усіх рукописів українською мовою було виділено цензурою в окреме провадження. Антиукраїнські акції в Росії проводилися не з ідейних причин (як, приміром, у 1847 р. проти учасників таємного Кирило-Мефодіївського товариства), оскільки громадівці займалися легальною культурно-просвітницькою діяльністю й неодноразово запевняли уряд у своїй лояльності, а через формальну мовну ознаку⁵.

Громадівців, передусім П.Куліша – засновника фонетичного українського правопису, так званої “кулішівки”, звинувачували в намаганні “обособить во что бы то ни стало свою Украину отъ России и создать украинскій языкъ и украинскую литературу”. Серед прихильників урядових заборон була поширена думка, що українська мова – це “тотъ же самый общерусскій языкъ, только изуродованный Кулишовскою ка-

¹ Отзвѣвъ изъ Кіева // Синъ Украіни: Володимиръ Боніфатійовичъ Антоновичъ. У 3-хъ т. – С.95.

² Дневникъ П.А.Валуева министра внутреннихъ делъ. В 2-хъ т. – Т.І. 1861–1864 гг. – М., 1961. – С.239.

³ Там само. – Т.ІІ. 1865–1876 гг. – М., 1961. – С.421.

⁴ Миллеръ А. Россія и русификація Украіны в XIX веке // Россія – Украіна: исторія взаимоотношеній / Отв. ред. А.И.Миллер, В.Ф.Репринцев, Б.Н.Флоря. – М., 1997. – С.145, 154.

⁵ Грицакъ Я. Нарисъ исторіи Украіны. – С.70, 71.

кографією”¹. Підкреслювалася необхідність дотримуватися “загально-російської орфографії”, зокрема не вживати літеру “і”, введена в “кулішівці”, якої не було в російській літературній мові. В основі указу лежало прагнення максимально скоротити граматичні й орфографічні відмінності української мови від російської, утвердити статус першої як діалекту. Подібну практику використовувала раніше польська адміністрація в Галичині, що намагалася перевести “руську” мову на латинку, результатом чого стала “азбучна війна” 1859 р.².

Громадівці доклали зусиль для інформування європейської громадськості про свою діяльність. Найбільше прислужився популяризації української справи на Заході М. Драгоманов, перебуваючи в еміграції з середини 1870-х рр. Однак опублікований як історичний документ у журналі “Кіевская старина” політичний памфлет “Малорусская національність рядомъ съ польскою”, датований 1863 р.³, засвідчує прагнення громадівців ще на початку антиукраїнських репресій царизму звернутися до передової європейської громадськості (“къ европейскому обществу мнѣнію”). Текст маніфесту знайдено в паперах, що залишилися після смерті (1887 р.) громадського діяча, композитора і фольклориста Петра Сокальського, що був, мабуть, його автором⁴. У маніфесті говорилося від імені народу, відомого під різними іменами – “малорусовъ, rutheniens, украинцевъ, русиновъ, южноруссовъ, черкасовъ, казаконъ d’Ukraine, запорожцевъ”, якого в літературі найчастіше називали “малоруссы и украинцы”. Об’єктивні ознаки (“характеръ, нравы, внутрєнній семейный бытъ, интеллектуальный складъ и особенности хозяйственной жизни”) свідчили про окремішність “южноруссовъ” у сім’ї слов’янських народів⁵.

Автор відкрито обстоював національну єдність галичан і наддніпрянців: “...Русины Галиции должны отойти къ своимъ соотечественникамъ-южноруссамъ, ибо это – одинъ и тотъ же народъ”. Водночас було сказано про зусилля галицьких русинів заради “сохраненія своей національности”⁶. Етнічні межі проживання українського народу окреслювалися губерніями в Російській імперії (Волинська, Кам’янець-Подільська, Київська, Полтавська, Чернігівська, Харківська, Херсонська, Катеринославська, частина Таврійської, а також частково суміжні губернії – Люб-

¹ Замѣтки и дополненія къ статьямъ г. Пыпина, напечатаннымъ въ “Вѣстникѣ Европы” за 1885 и 1886 годы / Сочиненіе Я. Головацкаго. – Вильна, 1888. – С. 67.

² Міллер О. Емський указ // Україна модерна. – 2000. – Ч. 4–5. – С. 31, 38, 39.

³ Матеріали къ історії національнаго движенія 60-хъ годовъ прошлаго вѣка // Кіевская старина. – 1905. – Т. LXXXVIII, февраль. – С. 189–200.

⁴ Там само. – С. 189, 190.

⁵ Там само. – С. 191, 200.

⁶ Там само. – С. 197.

лінська, Гродненська, Мінська, Курська, Воронежська, земля Чорноморсько-Кубанського війська) та більшою частиною австрійської Галичини. Багато місця маніфест приділив історичному минулому народу, щодо території проживання якого вжито терміни “Україна”, “Южная Русь”, але із сумом говорилося, що для Європи, мабуть, “не существует мало-российской национальности”¹.

Емський указ і Галичина. Царські власті розглядали Галичину як невід’ємну частину загальноросійського (“общерусского”) простору, що в силу несприятливих історичних обставин потрапила під владу поляків, перебувала в складі Речі Посполитої. Уявлення чиновників про національний рух у південній Галичині дає таємна записка 1874 р. про діяльність громадівців Київської губернії, що передувала Емському указу. Текст документа проймає ідеєю небезпечності для Російської держави діяльності українофілів по обидва боки російсько-австрійського кордону. Редакція львівського українофільського часопису “Правда”, що видавався спільними зусиллями галичан і наддніпрянців, була звинувачена в сепаратизмі, пропольській політиці. Водночас русофільське “Слово” послідовно виступало проти поляків, виражало симпатії до Росії, що, на думку авторів записки, потребувало всілякої підтримки, зокрема фінансової².

Емський указ приділив особливу увагу підтримці русофільської течії в Галичині, що обстоювала панруські настрої, належність місцевих русинів до єдиної східнослов’янської спільноти, яку означувано поняттям “русский народ”. На перших порах русофіли, що виступали проти розвитку української народнорозмовної мови як літературної, отримували з Росії тільки спорадичні субсидії, приватні пожертви (наприклад, у 1866 р. значну суму виділив М.Погодін), з кінця 1860-х рр. періодичну підтримку їм надавали Слов’янські благодійні комітети – Московський, Санкт-Петербурзький та особливо Київський³. Кошти на підтримку русофільської діяльності надходили через о. М.Раєвського, священника при російському посольстві у Відні, що був головним закордонним представником слов’янських комітетів на теренах Габсбурзької монархії, як писалося в донесенні поліції, “руководителемъ и покровителемъ всѣхъ здѣшнихъ славянъ”⁴. Зокрема, в другій половині 60-х рр. о. М.Раєвський передавав

¹ Там само. – С.192, 200.

² Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. – Харків, 1930. – С.65, 66.

³ Миллер А. Субсидия газете “Слово”. Галицийские русины в политике Петербурга // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.333.

⁴ Государственный архив Российской Федерации, ф.109 (Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии. 1826–1880), оп.4 а, д.429, л.2 об.

грошову допомогу редактору “Слова” Б.Дідицькому (для прикладу, в 1868 р. – 500 російських рублів, в 1869 р. – 500 австрійських гульденів, в 1870 р. – 300 рублів). Крім певних сум (для “русскихъ школъ” Галичини, для студентів Львівського університету тощо), надсилалися відповідні книги інституціям русофільської орієнтації – “Галицько-руській матиці”, “Народному дому” та ін.¹

Відомий русофільський діяч у Галичині Б.Дідицький писав у спогадах на схилі віку, що надходила “щедрая субвенція отъ братей нашихъ Малорусиновъ изъ-за кордону”, але спосіб отримання фінансової допомоги справедливо вважав утаємниченим (“способъ скрытый, таинственный, ... на обѣ стороны постыдный”). Він згадував про 7 тис. російських рублів субвенції “для галицкихъ русиновъ, ... для поддержания нашихъ слабыхъ силъ въ борьбѣ съ могущими противниками Галицкой Руси”. Кошти надійшли за сприянням начальника навчальної дирекції на Холмщині Ф.Лебединцева, пізніше першого редактора журналу “Кіевская старина” (1882–1888 рр.), після його від’їзду з Галичини в 1865 р., де він зустрічався з Б.Дідицьким. Цю досить велику суму було витрачено на підтримку русофільських інституцій (часопису “Боянь” у Львові, Галицько-руської матиці та ін.), львівської трупи театру товариства “Руська бесіда” О.Бачинського².

Поступово російський царизм перейшов до цілеспрямованої матеріальної підтримки діяльності галицьких русофілів. Положення про грошову підтримку для русофільського часопису “Слово” у Львові увійшло до Емського указу. Якщо до 1876 р. субсидія “Слову” була порівняно незначною, то відтепер передавати кошти пропонувалося на постійній основі таємно через російське посольство у Відні³. Щороку протягом 1876–1879 рр., як стверджує сучасний російський історик О.Міллер, редакції “Слова” надавалося по 1 тис. рублів, що відповідало 2 тис. австрійських гульденів. Однак редактор газети В.Площанський, перебуваючи в кінці 1879 р. у Петербурзі, поскаржився тодішньому міністру внутрішніх справ, що грошей не отримував⁴. Під час розслідування виявилось, що в Київській губернії за останні три роки було тільки 5–8 передплатників львівського “Слова”, ще один – у Волинській, а в Подільській – жодного, тобто русофільська газета мало цікавила наддніп-

¹ Серета О. Епізод з історії поширення російських панславістських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.2. – С.107, 108, 113.

² Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкого. – Ч.1: Где-що до історії саморозвитія язика и азбуки Галицкой Руси. – Львовъ, 1906. – С.69, 70.

³ ЦДІАК України, ф.707 (Керівництво Київського навчального округу), оп.261, спр.18, арк.10 зв.; Серета О. Епізод з історії поширення російських панславістських ідей... – С.113.

⁴ Міллер А. Субсидия газете “Слово”. – С.334.

рянських читачів. Усупереч сподіванням високопоставлених російських чиновників, вона не стала перешкодою для поширення українофільських настроїв на Правобережжі¹.

Загострення міжнародної ситуації, поглиблення суперечностей між Російською та Австро-Угорською імперіями як потенційними противниками наприкінці ХІХ ст. сприяло посиленню інтересу царських властей до Галичини і, відповідно, підтримці русофільської течії. Так, уже в 1881 р. В.Площанському надійшло 8 тис. гульденів одноразової допомоги на видання “Слова”. Щорічна матеріальна підтримка часопису надавалася до 1887 р., коли львівське “Слово” перестало виходити². Однак у розвитку галицького русофільства зовнішні причини – “російські гроші”, що надходили на підтримку течії, чи москвофільська пропаганда російського уряду та його представників відіграли більше другорядну роль. Не можна ігнорувати той факт, що “левова частка” фінансової допомоги русофілам від російських державних структур поступила у 80-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст., коли русофільство в Галичині явно пішло на спад³.

Більшість освічених росіян підтримали урядові репресії щодо українофільства, вбачали “малоросів”-українців невід’ємною частиною російської (“русской”) нації. Свого часу тон виступам задав російський письменник і громадський діяч, західник В.Белінський, який різко висловлювався проти Т.Шевченка й кирило-мефодіївців. “Я не читал этих пасквилей, – писав В.Белінський у грудні 1847 р. про Шевченкові поезії, зокрема знамениту поему “Сон”, – и никто из моих знакомых их не читал (что, между прочим, доказывает, что они нисколько не злы, а только плоски и глупы)...”. Водночас зневажливо писалося про творчість П.Куліша (“скотина з хахляцьких лібералів”), як і взагалі про українофілів-“хохлів”, які діяли нібито в ім’я “галушок і вареників із свинячим салом”⁴. Отже, рішуче несприйняття літературних творів простонародною українською мовою було характерним навіть для російської ліберальної інтелігенції, що виступала гострим критиком самодержавства.

Серед російських лібералів противники урядових антиукраїнських заборон обстоювали, по суті, формулу “єдність у множинності”, що передбачала вільний розвиток української культури в рамках “загальноруської” (“общерусской”) культури. Українській культурі, насамперед мові

¹ Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. – С.166, 170.

² Там само. – С.171, 172.

³ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.232.

⁴ Цит. за: Лушпинський П. Шевченко й Белінський // Сьогодні й минуле. Вісник українознавства / Видає НТШ у Львові. – Львів, 1939. – Вип.ІІІ–ІV. – С.17, 18.

та літературі, відводилася роль культури провінційної, “для хатнього вжитку” простолюду¹. Найбільш рішуче проти заборонних заходів царизму виступив О.Герцен в еміграції, безцензурний журнал “Колокол” під його редакцією однозначно став на бік українського руху й обстоював федеративний союз незалежної України з Росією та Польщею, вільне об’єднання всіх слов’янських народів². Позитивно відгукнувся про вихід у світ журналу “Основа” в Петербурзі та львівської газети “Слово” М.Чернишевський, заявивши в знаменитій статті “Национальная бестактность” у московському журналі “Современникъ” (“Современник”) 1861 р. про етнічну єдність “малорусів” і галицьких русинів, підтримку формування української літературної мови. Більш обережну позицію зайняв О.Піпін, автор замітки “Малорусско-галицкие отношения” на сторінках “Вестника Европы” (1881 р.), який, з одного боку, піддав критиці тих, хто прагнув бачити українську мову мовою “високої” культури, а, з другого, – став на захист громадівців-українофілів. На думку О.Піпіна, антиукраїнські репресії в Росії відштовхували від неї “русских галичан”³. Противником Валуєвського циркуляра 1863 р. був тодішній міністр народної освіти Росії О.Головнін, невдовзі відправлений у відставку. Однак помірковано-ліберальна позиція щодо українофільства не знайшла підтримки як серед владних кіл імперії, так і в російській громадській думці другої половини ХІХ ст.⁴.

Емський указ помітно загальмував розвиток українського національного руху. У брошурі, надрукованій з дозволу міністерства освіти Російської імперії 1876 р., писалося, що всупереч деяким відмінностям мові й характері малоросів і великоросів “въ этотъ своеобразный бытъ малороссовъ замѣтно начинаютъ проникать великороссійскіе или московскіе обычаи”⁵. Сила дії указу була дещо пом’якшена в 1881 р., але пізніше з’явилися нові заборони, його положення зберігали чинність

¹ Полещук Т. Російська громадська думка та український культурно-національний рух (1863–1876) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.218.

² Під час польського повстання 1863 р. О.Герцен підтримав маніфест польських революціонерів, що містив вимогу відновлення Речі Посполитої в кордонах до 1772 р.

³ Миллер А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении. – С.85, 86, 217; Полещук Т. Образ України в російській громадській думці другої половини ХІХ ст. (на прикладі наукової і публіцистичної спадщини Олександра Піпіна) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.1. – С.398, 399, 408.

⁴ Миллер А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении. – С.116, 124, 125.

⁵ Малороссія, описаніе края, въ историческомъ, географическомъ и этнографическомъ отношеніи. Съ шестью рисунками. – СПб., 1876. – С.36, 37. Характерно, що під Малоросією в брошурі розумілася Полтавська, Чернігівська, Київська і Харківська губернії. “Малороссія называється также “Украиною”, – писали автори брошури, – потому что прежде она была дѣйствительно крайнею областію русскаго государства на юго-западѣ. Населеніе Малороссіи во многихъ отношеніяхъ не походитъ на населеніе остальной Россіи” (с.4, 36).

майже 30 років, аж до 1905 р. Про серйозність заходів царизму свідчить хоча б той факт, що між 1895 і 1904 рр. цензори дозволили до друку лише 30 % українських рукописів, поданих на їхній розгляд¹. Навіть якщо кількість заборонених книжок була дещо меншою (про це, зокрема, стверджує сучасний російський історик О.Міллер)², суть залишається незмінною: цензура робила свою справу. Чимало рукописів автори навіть не пробували подавати цензорам, друкували відразу за кордоном. Сучасні історики-“модерністи” концептуально схильні вважати, що Валуєвський циркуляр та Емський указ засвідчили курс властей на “французьку” модель тотальної асиміляції “малоросів”-українців, що заперечувала культурну й регіональну специфіку, на відміну від англо-шотландського проекту. В останньому випадку був логічним пошук якогось компромісу з тогочасною українською елітою, громадівцями-українофілами, за прикладом тактики київського генерал-губернатора на початку 1870-х рр. О.Дондукова-Корсакова, який не підтримував радикальних методів боротьби з київською громадою³. Однак уряд вирішив удатися до жорстких заборонних заходів, цензори послідовно не допускали поширення “малоросійськихъ книгъ, издаваемыхъ за границей” (А.Вахнянина, О.Кониського та ін.)⁴.

Український рух через урядові репресії зазнав серйозних організаційних втрат: більшість громадівців-українофілів була змушена відійти від активної громадської діяльності або емігрувати за кордон. Водночас частина діячів, переважно молодь, вступала в загальноросійські організації революціонерів-народників, що виникли в середині 1870-х рр., ставили вимоги соціальної революції (Я.Стефанович, М.Кибальчич, С.Перовська (правнучка останнього гетьмана К.Розумовського) та ін.). За належність до російського революційного народництва, що вчинило “державні злочини” в імперії, від 1875 до 1880 рр. було обвинувачено понад 2200 чол., з них вихідці з південних губерній імперії становили 440 осіб або майже 20 % від загальної кількості⁵. Порівняно з народництвом, що приваблювало героїкою, революційним романтизмом, українофільство могло видатися надто мізерним, аполітичним і культурницько-обмеженим. Народництво в Росії, представлене різночинною інтелігенцією, як і рух дворян-декабристів, практично не ставили українське

¹ Грицак Я. Нарис історії України. – С.71.

² Міллер А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении. – С.185, 186. Історик переконує, що загалом репресіям було піддано 30 % представлених у цензуру творів, не рахуючи тих, які друкувалися за кордоном, в обхід російських цензорів.

³ Міллер О. Емський указ. – С.47, 48; його ж. Засвоюючи логіку націоналізму... – С.101, 102.

⁴ ЦДІАК України, ф.294, оп. 1, спр.147, арк.48, 48 зв.

⁵ Світленко С.І. Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. – С.134, 182–184.

питання. Між російськими революціонерами-народниками та українськими громадівцями-народолюбцями була схожість таких світоглядних цінностей, як орієнтація на народ, ідеали селянського демократизму, бажання покращити становище селянства тощо. Однак це були два самостійні народницькі потоки, відмінності між якими мали принциповий характер¹.

Діяльність української інтелігенції з метою поширення в масах новочасної національно-політичної свідомості, почуття спільної національної мети нашою проблемою – неписьменність абсолютної більшості населення Наддніпрянщини. У Російській імперії не існувало обов'язкового навчання, а освітні витрати на душу населення були одними з найнижчих у світі. Навіть на початку ХХ ст. дві третини дітей шкільного віку не ходили до школи. Найбільш високою була неписьменність на селі, що вважалось соціальною опорою українського руху, де вона становила близько 90 %. До реформ 1860-х рр. число учнів і шкіл було ще значно меншим. Однак навіть для дітей, які мали можливість здобувати шкільну освіту, не було доступу до вивчення української мови й культури. З другого боку, імперські власті, з огляду на низькі показники витрат на освіту, не могли вповні скористатися потенціалом шкіл для русифікації. Інструментом для поширення офіційної імперської ідеології в ХІХ столітті була Православна церква, що мала більший доступ до селянських мас на Наддніпрянщині, аніж школа². За словами історика й громадського діяча Д.Дорошенка, “українське національне життя протягом цілого 19-го століття було розвинуте дуже слабо. Українську національну ідеологію визнавала й плекала дуже нечисленна частина інтелігенції, ціле суспільство стояло осторонь від неї, народна ж маса була темна і національно несвідома. Російське правительство боялося примари українського сепаратизму не менше, як революційного руху, і робило все, що тільки могло, аби не допустити української національної свідомості в масах...”³.

В умовах масової неписьменності та опору імперської влади зусиллям українофілів на Наддніпрянщині відомості про підавстрійську Галичину серед простолюду залишалися спорадичними, неточними. “Серед звичайних російських громадян усяких напрямків, – писав у своїх “Австро-руських споминах” М.Драгоманов, – панує повнісінький індивідуалізм до Галичини. Не всі навіть знають, що там живуть “русские”, чи

¹ Світленко С.І. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему // Світленко С.І. Світ модерної України кінця ХVІІІ – початку ХХ століття. – С.71, 72, 74.

² Магочій П.-Р. Історія України / Авторизований переклад з англ. Е.Гийдела, С.Грачової. – К., 2007. – С.323, 324, 325.

³ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – К., 2007. – С.53.

русини, “малороссы”, а хто й зна, то якось не пам’ята того”¹. В.Дорошенко, український діяч родом із Полтавщини, згадував, що “колись про Галичину, її населення та відносини політичні, суспільні й національні в російській займанщині мало хто і знав поза окремими одиницями”². У “подорожніх листах” колишнього студента Петербурзького університету В.Кельсієва, що подорожував Галичиною в 1865–1866 р., писалося про неї як “совершенно для русской публики невѣдомомъ русскомъ краѣ”³. В.Кельсієв зневажливо висловлювався про галицьке українофільство (“ни одного серьёзно образованного человека ... не было между украинофилами...”), насправді жалів, що в Галичині не навчають у школах “общерусскому литературному языку”, як наслідок, місцеві літератори “пишутъ такимъ варварскимъ языкомъ”. У розумінні В.Кельсієва галичани просто не привикли “говорить по-книжному (російською літературною мовою. – *І.Р.*), да и не для всѣхъ еще рѣшенъ вопросъ: одинъ народъ южноруссы и великоруссы, или два”⁴. Під українофільством автор розумів штучний витвір, “сфабрикованное австро-поляками панукраинство...”⁵. Мабуть, ці свідчення відображали погляди значної частини тодішнього російського суспільства на Галичину.

Відомий меценат української культури, поміщик на Лівобережжі, українофіл Г.Галаган був пов’язаний особистим знайомством і листуванням з Т.Шевченком, М.Максимовичем, П.Кулішем, В.Антоновичем та ін., збирався в 1870-х рр. видати популярну брошуру про Галичину, навіть написав програму видання, з якою ознайомив В.Антоновича⁶. Однак, за словами В.Дорошенка, “нічого з цього заміру не вийшло..., не найшлося нікого, щоб таку книжечку зладив”⁷. Очевидно, це було пов’язано з малодоступністю галицьких видань у Росії, зокрема через цензурні перешкоди, що створювало брак інформації про край. Водночас інтерес наддніпрянських громадівців до Галичини виразно засвідчила діяльність уже згаданого Г.Галагана. Він уперше дізнався про підавстрійську Галичину як “про землю не польську” у віці 30-ти років, постійно цікавився громадським життям краю. У приватних розмовах, як згадував А.Степович, директор Колегії П.Галагана, заснованої в пам’ять про померлого сина, Г.Галаган “висловлювався так: перш за все нам треба рятувати галичан від ополячення, і на це не можна жалкувати

¹ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.228.

² Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. XIX в. // Наша Батьківщина. – Львів, 1937. – Ч.9 (вересень). – С.197.

³ Галичина и Молдавия. Путевыя письма Василя Кельсієва. – СПб., 1868. – С.II.

⁴ Там само. – С.94, 95.

⁵ Там само / Второе издание. – Б.м., 1976. – С.I.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.141, арк.71.

⁷ Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. XIX в. – С.197.

ніяких матеріальних засобів. А що буде далі – це вже інша справа, “дѣло історії...”. Г.Галаган не був прихильником запровадження в Галичині російської літературної мови, навпаки, вважав, що місцева інтелігенція повинна працювати над введенням протонародної мови в літературу спільно з українськими письменниками Наддніпрянщини¹.

Г.Галаган підтримував контакти з галицькими діячами. Так, він зустрівся на своїй квартирі з вихідцями з Галичини, за словами А.Степовича, “особливо інтересувався в ту пору різними партійними відносинами і суперечками” в краї. Наддніпрянський діяч надавав матеріальну допомогу галичанам, що через різні життєві обставини опинилися в Росії². Після розмови Г.Галагана в Києві в лютому 1872 р. з приїжджими з Габсбурзької монархії М.Астрябом, Л.Лопатинським, К.Устияновичем та ін. у його щоденнику з’явився прихильний до українофільства запис: “...Українофили хотять сохраниць малорусскую народность, гонимую въ Россіи со стороны Москалей. Они надѣются на ея самобытность и силу во всѣхъ отношеніяхъ, ... что не можетъ быть однообразія ни въ рѣчи, ни въ обычаяхъ на пространствѣ отъ Архангельска до Одессы и Карпатъ”³. Г.Галаган піддав критиці слабкість народовської течії в Галичині, писав, що “українофили очень несостоятельны даже въ Галиціи, гдѣ они не могутъ сказать, чтобы ихъ Москаль притѣснялъ”, водночас поляки “гонять москвофиловъ”. Автор виступав проти суперечок між галицькими “партіями”, що, за його словами, “сильно мѣшаеть успѣху русскаго дѣла”⁴. Очевидно, що Г.Галаган, як і більша частина тогочасної української інтелігенції Наддніпрянщини, не мали скристалізованої національно-політичної свідомості.

Таким чином, діяльність громадівців у кінці 1850-х – середині 1870-х рр. сприяла утвердженню в масах української національної самосвідомості, духу соборництва. Наукові розвідки обґрунтовували мовнокультурну самобутність українського народу з глибоким історичним корінням, багатою фольклорною спадщиною, що дало змогу окреслити етнічні межі, зробити своєрідне територіальне “уявлення” України. Порівнюючи з науковим етапом (“збирання спадщини”) в “національному відродженні” першої половини ХІХ ст., громадівці діяли більш організовано, займалися не лише народознавчими дослідженнями, але й докладали зусиль для піднесення культурно-освітнього рівня селянства, проникнення українофільських ідей у суспільство. Зусиллями передової інтелігенції

¹ До кийво-галицьких зв’язків початку 1870-х рр. (З щоденників Г.П.Галагана) / Подав А.Степович // За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – Харків – Київ, 1930. – Кн.V. – С.185, 186.

² Там само. – С.183.

³ Там само. – С.186, 187.

⁴ Там само. – С.187, 188.

поширювалося серед простолюду усвідомлення належності до українців як окремої нації, що має відмінні об'єктивні (в мові, релігії, одязі, звичаях та ін.) і суб'єктивні ознаки, уявлення про свою національну самобутність¹. Етнодослідження сприяли також окресленню території сусідів – поляків і росіян, тобто українці як модерна нація утверджувала себе шляхом емансипації від інших, що було характерною рисою національного руху для “недержавних” народів у ХІХ ст.².

Сучасний етнонім “українець” (“український”) поступово утверджувався серед населення, що усвідомлювало першість своєї національної ідентичності над соціальними, конфесійними, регіональними та іншими самовизначеннями. Щодо українських жителів Наддніпрянщини, в абсолютній більшості селян, здебільшого вживалася самоназва “руський”, в офіційному вжитку – “малоруський”, народнорозмовний варіант слова – “хохол” (зневажливого характеру), були також окремі регіональні назви (“поліщуки”, “степовики” та ін.), аж до етнічно невизначених “тутейших”. Національна (етнічна) свідомість існувала на рівні антитези “Ми–Вони”, усвідомлення, ким ми не є – католиками, росіянами (великоросами), поляками тощо, бо відмінності в мові, релігії, одязі, звичаях та деяких інших об'єктивних ознаках досить легко простежуються на побутовому рівні. Однак серед значної частини народонаселення не існувало чіткого розуміння, до якої спільноти воно належить³.

Проблема самоусвідомлення (вибору) ідентичності в тогочасному українському суспільстві знайшла відображення в художній літературі. У сценарії фільму “Зачарована Десна” О.Довженко згадував про розмову, яку малим хлопцем мав зі своїм батьком: “– Тату! / – Що, синку? / – Що там за люди пливуть? / – То здалека. Орловські. Руські люди, з Росії пливуть. / – А ми хто? Ми хіба не руські? / – Ні, ми не руські. / – А які ж ми, тату? Хто ми? / – А хто там нас знає, – якимось журливо проказує мені батько. – Прості ми люди, синку... Хахли, ті, що хліб обробляють. Сказать би, мужики ми... [...] Колись козаки, кажуть, були, а зараз тільки званіє зосталось”⁴. Відомий громадський діяч Б.Грінченко в “листах з України Наддніпрянської” в 1890-х рр. із сумом зауважив, що “наш мужик не знає навіть свого національного ім'я. Він тільки знає, що він не москаль, не турок, не німець, але хто саме він – Бог його знає”⁵.

¹ Грицак Я. Нарис історії України. – С.12.

² Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття). – К., 1998. – С.115, 339.

³ Грицак Я. Нарис історії України. – С.12, 13; На путях становлення української і білоруської націй: фактори, механізми, соотнесення / Отв. редактор Л.Е.Горизонтов. – М., 2004. – С.82.

⁴ Довженко О. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. – К., 1995. – С.49, 50.

⁵ Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. – 2-ге вид. Друковано в “Буковині” за рр. 1892–1893. – К., 1917. – С.4.

Особливу роль в утвердженні ідеї національної єдності українців по обидва боки Збруча відіграв громадівський рух, навколо якого об'єдналися діячі з різних регіонів – Лівобережжя (колишньої Гетьманщини) та Правобережжя, що до кінця XVIII ст. входило до складу Речі Посполитої, вважалось тереном значних польських впливів. Менш активною була діяльність громадівців на Півдні (Степовій Україні), яка не мала за собою глибоких історичних традицій¹. Лідерами громадівського руху були “культурник”, ідеолог “хлопоманства” з Правобережжя В.Антонович і “політик” М.Драгоманов із Лівобережжя, представник молодшого покоління, що намагалося поєднати національну справу із соціалістичними гаслами. “Громади об'єднали два покоління – кирило-мефодіївців та молодше, яке стартувало наприкінці 1850-х”, – стверджує Я.Грицак. Отже, вдалося “зберегти тяглість і спадковість інтелектуальних традицій. З другого боку, громади завершили об'єднання двох регіональних струменів – правобережного й лівобережного, уособлених у двох лідерах тогочасного руху, Антоновичі й Драгоманові. Результатом стала кристалізація поняття “соборності” України”².

Виходячи з класичного означення націй як “уявлених спільнот” авторитетного фахівця з питань націології Б.Андерсона, практична діяльність громадівців, по суті, формувала уявлення про українську національну самобутність. Громадівці-українофіли розглядали підавстрійську Галичину як невід'ємну частину України, що охоплювала етнічні українські землі обабіч державного кордону між Росією та Австро-Угорщиною. Символічно, що громадівцем був автор тексту національного гімну “Ще не вмерла Україна” П.Чубинський, що написав свій вірш у 1862 р. Невдовзі надрукований у львівському часописі “Мета”, він став популярним у Галичині, місцевий композитор о. М.Вербицький написав до нього музику (вперше пісня-вірш виконана в березні 1865 р.)³. Антиукраїнські репресії царизму, вінцем яких став Емський указ 1876 р., завдали тяжкого удару по національному рухові в Росії.

¹ Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.1. – С.153, 154, 155; Грицак Я. Нарис історії України. – С.21.

² Грицак Я. Нарис історії України. – С.71.

³ Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.209.

§2. Раннє народовство і русофільство в Галичині (1861–1866 рр.)

Ідейні основи і характер діяльності галицького народовства. Десятиліття неоабсолютизму після поразки революції 1848–1849 рр. в Австрії закінчилося, коли цар Франц-Йосиф I, зазнавши поразки у війнах 1859 р. з Францією й Італією та 1866 р. з Пруссією, пішов на реформування внутрішнього устрою монархії. Передбачалося через взаємовигідні компроміси з угорською, чеською і польською елітами забезпечити стабільне майбутнє імперії, перед якою нависла загроза повторення нової “весни народів”. У 1860 р. в Австрії проголошено конституцію, що базувалася на принципі федералізму й розширювала права країв у процесі державного управління. На основі конституції в 1861 р. було скликано Галицький і Буковинський крайові сейми, які мали займатися місцевими справами та представляти Галичину й Буковину в Державній раді у Відні. Галицький сейм складався зі 150 депутатів, що обиралися за чотирикуріальною (141 місце) виборчою системою, яку визначав передусім майновий (податковий) та фаховий ценз, плюс сім місць гарантувалося для вищих церковних ієрархів і два – для ректорів університетів. Остаточна компетенція Галицького сейму була визначена в 1873 р., охоплювала питання культури (в широкому трактуванні), освіти і суспільної опіки. Незважаючи на наявність пережитків середньовічного станово-представницького права, утвердження парламентаризму привчало галицьке суспільство до конституціоналістських форм співжиття і розв’язання суперечностей на сеймовій арені, мирним шляхом¹.

Український національний рух у Галичині в результаті цих реформ, з одного боку, отримав змогу вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій і орієнтуючись на політично сильніші народи, тому що декларування (хоча й формальне) рівності всіх народів пробуджувало національну гідність; з іншого ж боку, нерівні умови, в яких опинилися місцеві русини порівняно з поляками, відкрили шлях до колонізації краю. Так, виборча система забезпечувала польську монополію влади: нечисленна курія великих землевласників, польської шляхти (0,4 % від загалу населення) обирала майже третину послів, тоді як на курію сільських громад (понад 90 % населення) припадало менше половини сеймових мандатів. На перших виборах до Галицького сейму в 1861 р. русини провели лише 49 із 150 депутатів, але з кожними новими виборами число руських послів у ньому неухильно зменшувалось, сягнувши найнижчої позначки в 1883 р. (9 обраних послів)². Внаслідок австро-польського

¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – С.73, 74.

² Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів, 1996. – С.11, 14.

зближення протягом 1860-х рр. відбулося розширення політичних прав поляків у провінції, що зосередили в своїх руках посаду намісника. М.Лозинський (український громадський діяч, історик першої третини ХХ ст.) влучно зауважив, що “австрійська політика ... починає повертати на лінію польських інтересів”¹. Поляки здобули переконливу перевагу в сеймі та крайовій адміністрації, польська мова домінувала в місцевих органах влади, судочинстві, освіті.

Поширення польських позицій у південно-західній Галичині в першій половині 1860-х рр. супроводжувалося активізацією українського руху на Наддніпрянщині, що стало можливим в умовах лібералізації російського царизму. Напівлегальні культурно-освітні організації, громади, що виникли в Києві, Полтаві, Чернігові та деяких інших містах наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХІХ ст., зайнялися культурно-просвітницькою діяльністю, утверджували в масах українську національну самосвідомість. Громадівці, серед яких були видатні діячі науки, літератури і мистецтва П.Куліш, М.Костомаров, В.Антонович, П.Чубинський та ін., обстоювали окремішність розділеного між двома імперіями русько-українського простору, розглядали південно-західну Галичину як органічну частину єдиної української нації. Діяльність громадівців-українофілів дала потужний імпульс для розвитку національного руху в Галичині, в якому після поразки революції 1848–1849 рр. запанувала панруська, русофільська течія. “Вихідною точкою” для діяльності галицьких народовців І.Франко справедливо вважав “ідеї й погляди, вироблені” на Наддніпрянській Україні². На думку К.Студинського, саме з Наддніпрянщини “могла йти і йшла могутня сила для галицького відродження”³.

За зразком наддніпрянських гуртків-громад народовські напівтаємні громади виникли спочатку у Львові (в 1861 р. перші дві з них утворилися серед студентів духовної семінарії і світських студентів університету), а протягом першої половини 60-х років – також у Перемишлі, Самборі, Тернополі, Коломиї, Станиславові, Дрогобичі, Бережанах та інших містах⁴. До народовських громад увійшла переважно університетська і гімназійна молодь, серед лідерів були Д.Танячкевич, В.Шашкевич (син Маркіяна), К.Климкович, Ф.Заревич, Є.Згарський, К.Сушкевич, А.Вахнянин та ін. Вступ до громади мав урочистий характер,

¹ Лозинський М. Галичина в життю України. – Відень, 1916. – С.8.

² Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди. – Львів, 1910. – Част.І. – С.5.

³ Центральний державний історичний архів України, м.Львів (далі – ЦДАІЛ України), ф.362 (Студинський К. – академік), оп.1, спр.114, арк.93.

⁴ Світленко С.І. Українські громади другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Особливості ідеології та діяльності) // Світленко С.І. Світ модерної України кінця ХVІІІ – початку ХХ століття: 36. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2007. – С.88, 89; Серета О. Формування національної ідентичності: ранні народовці у південно-західній Східній Галичині (1860–1873): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності історія. – Будапешт, 2003. – С.14.

складалася присяга, єдиного тексту якої не існувало. Члени громад обіцяли дотримуватися суворої таємниці про їх існування з метою конспірації перед можливими переслідуваннями з боку властей. “Не було, отже, ніякого писаного статута, ніяких протоколів засідань і сходин, – згадував О.Барвінський. – Однак ... складав кождий новопринятий член “Громади” присягу, що нічого і ніколи не зрадить і що весь він буде трудитися для добра свого народу”¹. Громади мали сталу структуру, статут, органи самоуправління, які склалися з вйта (голови), писаря, касира, бібліотекаря, контролера, часом діяла громадська “канцелярія”, що відповідала за листування. Учасники громад мали між собою спорадичні зв’язки, обмінювалися літературою².

Отже, поява громад у підавстрійській Галичині відбулася під впливом активізації українського руху на Наддніпрянщині та децентралізаторських перетворень в Австрійській монархії. Безпосередньо поштовх до зацікавлення українофільством дала поезія Т.Шевченка, яка на початку 60-х років стала відомою в краї і викликала інтелектуальну революцію у свідомості молодого покоління. Характерно, що під час навчання у Дрогобицькій гімназії в 1850-х рр. відомий громадський діяч Т.Ревакович, як і його ровесники, практично не знали про твори класиків наддніпрянсько-українського письменства І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, Т.Шевченка, навіть зачинателя нової української літератури в Галичині М.Шашкевича. Десь у 1862 р. він уперше побачив Шевченковий “Кобзар”, “пильно і залюбки” читав поезії, більшість із них вивчив напам’ять, причому переписував твори власноруч, для галичан друкованого “Кобзаря” дістати тоді було майже неможливо³. Найбільш відомим був рукописний “Кобзар” М.Михалевича – вихованця духовної семінарії, товариша Д.Танячкевича⁴. Т.Ревакович став, по суті, національно свідомим українцем за вибором, бо розмовною мовою в сім’ї була польська, вирішальним національно-орієнтувальним чинником для нього (як і для багатьох сучасників) стало греко-католицьке віросповідання⁵.

¹ Барвінський О. Спомини з мого житя. – Львів, 1912. – Ч.І. – С.51. Спогади О.Барвінського перевидано в наш час, далі – посилання за виданням: Барвінський О. Спомини з мого життя. – Частина перша та друга / Упор. А.Шацька, О.Федорук; ред. Л.Винар, І.Гирич. – Нью-Йорк – Київ, 2004. – 528 с.

² Серета О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки ХІХ століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.383, 386.

³ Ревакович Т. З початків ширеня поезій Шевченка в Галичині // Записки НТШ. – Львів, 1918. – Т.СХХVI–СХХVII. – С.259, 260, 261.

⁴ Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф.29 (Возняк М.С.), од. зб.133, арк.13, 14.

⁵ Мудрий М. “Згадки з життя свого і своєї родини”: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини ХІХ століття // Записки НТШ. – Львів, 2006. – Т.СCLII. Праці Комісії спеціальних до-

Галицьку інтелігенцію з поезією Т.Шевченка ознайомив у другій половині липня 1861 р. “хлопоман”, студент Київського університету В.Бернатович. По дорозі до Праги він зупинився у Львові й розповідав студентській молоді про піднесення українського руху на Наддніпрянщині. У помешканні В.Шашкевича галичани із захопленням слухали про діяльність Київської громади, українських громадівців. Книги поезій Т.Шевченка привіз до Львова купець і меценат М.Димет весною 1862 р.¹ М.Павлик пізніше писав, що “в творах тих галицько-руська інтелігенція вперше побачила власний нарід, котрого природні здібності та людськість так високо підніс Шевченко”, зрозуміла, до яких “високих поетичних речей спосібна хлопська русько-українська мова”. У суспільній свідомості відбулася “ціла революція межі русинами, особливо молодшими”². “Новий, нечуваний сьвіт отворив ся нам із “Кобзаря”, – згадував О.Терлецький. – Коли з’явив ся був 1863 чи 64 року в Станіславі один екземпляр “Гайдамаків”, ... то його за пару день майже на шматки рознесли”³. К.Студинський влучно зауважив, що “в домовинах людей привикли ми бачити смерть, а між тим з домовини Шевченка виростало буйне, українське життя”⁴.

Перше друковане видання творів Т.Шевченка в Галичині ініціював О.Барвінський у 1867 р.⁵ Упорядники не мали оригіналів Шевченкових поезій для перевірки текстів, через що виникали помилки, наприклад, Т.Шевченкові помилково приписувалося авторство вірша “Ще не вмерла Україна”, якому судилося стати національним гімном. Однак, за словами О.Барвінського, незважаючи на “певні недостачі (недоліки. – *І.Р.*), а іменно щодо упорядкування, провірення текстів і коректи”, галичани отримали “найповніший збірник Шевченкових творів...”⁶. У передмові до видання 1867 р.⁷ наголошувалося на важливості ширшого ознайомлення галицької громадськості з геніальними творами Т.Шевченка:

поміжних) історичних дисциплін. – С.715. У спогадах Т.Ревакович, зокрема, писав у 1896 р., що “ми Русини є нарід про себе, а Москалі є нарід знову про себе. І міні крайне противні є всі змаганя зєдинати нас Русинів з Москалями...” . Це він розумів ще в 60-х рр., коли вступив до новоствореного народовського товариства “Просвіта” у Львові (1868 р.).

¹ Серєда О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.206.

² Павлик М. Про русько-українські народні читальні // Павлик М. Твори / Упоряд. В.Яременка; передм. В.Качкана; приміт. В.Качкана та В.Яременка. – К., 1985. – С.216, 217; Трусевич С.М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50–70-х роках XIX ст. – К., 1978. – С.71.

³ Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Недокінчена праця. – Львів, 1903. – С.101, 102.

⁴ ЦДАЛ України, ф.362 (Студинський К. – академік), оп.1, спр.74, арк.30.

⁵ Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / Pod redakcją J.Maternickiego, L.Zaszkilniaka. – Rzeszów, 2004. – Т.ІІ. – С.258.

⁶ Барвінський О. Спомини з мого життя. – С.109.

⁷ Поезії Тараса Шевченка / Накладомъ К.Сушкевича. – Львів, 1867. – Т.І. – 280 с.; Т.ІІ. – 350 с.

“...Якъ мало тихъ слівъ безсмертніхъ було у насъ въ Галичині... Хинський муръ, що ділить насъ відъ братівъ закордонцівъ, обслонивъ насъ чорнимъ покровомъ, що мовъ би за морями мало знаємо про їхъ жите і діла. Книжки зъ великою бідою відъ нихъ переходять до насъ...”¹. Шевченкові твори неодноразово перевидавалися, мали популярність серед галичан, передусім молодшого покоління².

Особливу увагу народівські громади звернули на козацький період історії. Навіть внутрішня структура громад була побудована за зразком козацького устрою. Народовці носили козацький одяг та зачіски, називали один одного “гетьманом”, “осавулом”, “козаком” тощо (залежно від становища у громаді). Нерідко громадівці користувалися при спілкуванні “козацькими” іменами, які придумували для себе. Членами громад, як і на Запорізькій Січі, були тільки особи чоловічої статі. “За цією немовби дитячою забавою”, за висловом історика О.Середі, приховувалася глибока, щира відданість громадівців українській національній ідеї³. Галицька молодь уподібнювалася до історичних козаків, що мали славні традиції, з метою продемонструвати свій непольський характер, визначити межі власної національної спільноти. Члени громад займалися національною самоосвітою, використовували твори наддніпрянських письменників і вчених для вивчення української літературної мови, літератури, історії. “Майже все, що чисто-руська письменність зъ першої половини теперішнього століття показати може, належить, зъ малими виїмками, одній Україні”⁴, – наголошував народівський публіцист К.Климович.

Наддніпрянська література мала визначальний вплив на українське національне самоусвідомлення в краї, що були змушені визнати самі галицькі діячі. Так, В.Шашкевич, один із лідерів раних народівців, згадував в автобіографії, що після ознайомлення з літературним альманахом “Хата”, виданим під редакцією П.Куліша в Петербурзі 1860 р., він переконався в органічності українофільства для галичан (“се не утопія”). В альманасі, зокрема, друкувалися твори самого П.Куліша, а також Т.Шевченка, Є.Гребінки, Марка Вовчка та ін. Прочитавши “Марусю” Г.Квітки-Основ’яненка і Шевченковий “Кобзар”, В.Шашкевич вирішив

¹ Одъ видавництва // Там само. – Т.ІІ. – С.342, 343.

² Сонъ. Поема Т.Шевченка / Видав Кс. Климовичъ. – Львівъ, 1865. – 20 с. Це було перше видання Шевченкової поеми в Галичині; Поэзии Т.Шевченка / Библиотека “Зоръ”. – Львівъ, 1884. – Часть перша. – 112 с.; Львівъ, 1885. – Часть друга. – 96 с.; Кобзаръ Т.Шевченка. Выбѣръ поезій для народа / Накладомъ Товариства “Просвѣта”. – Львівъ, 1894. – Част. перша. – 117 с.; Львівъ, 1895. – Част. друга. – 137 с. *та ін.*

³ Серед О. Громади раних народівців у Східній Галичині (60-ті роки ХІХ століття). – С.384.

⁴ Климовичъ К. Завданне 3-го збору Галицько-Руської Матиці // Мета. – 1865. – №10. – 30 червня (12 липня). – С.290.

“іти дальше дорогою, витиченою нам українськими писателями, та й “Дністровою Русалкою” і “Вінком” (“Вінок русинам на обжинки”. – *І.Р.*)”¹. О.Барвінський писав у спогадах, що крім Шевченкового “Кобзаря”, якого знав майже напам’ять, уважно вивчав творчість Марка Вовчка, П.Куліша, І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, зміст журналу “Основа” і “робив собі виписки не тільки рідше уживаних слів, але й зворотів та гарних уступів в тих творах”, навчився багато “українських висловів...”². А.Вахнянин пізніше згадував, що “рішучий перелом, чи переверот” у його світогляді, як і в поглядах інших членів народовської громади у львівській духовній семінарії на початку 1860-х рр., зробили твори українських письменників Наддніпрянщини. Вони “ходили з рук до рук”, їх переписували і вивчали напам’ять³. Громада львівських народовців замовила кілька десятків книжок “українських видавництв” у Росії (за посередництвом купця М.Димета)⁴.

Загалом видання з Наддніпрянщини користувалися великим попитом серед галицьких народовців, які через брак нових українських книг, до того ж дорогих і часто недоступних учнівській молоді, збирали кошти на купівлю літератури, що зберігалася в громадській бібліотеці. Народовці передплачували й розповсюджували свою пресу, намагалися залучити до читання часописів широкі кола громадськості, зокрема під час канікул, коли гімназисти їхали додому в села. Так, народовський часопис “Вечерниці” мав наприкінці 1862 р., за даними О.Терлецького, близько 900 передплатників⁵. Тираж львівської “Мети”, що виходила після “Вечерниць” протягом 1863–1865 рр., сягав 400–500 примірників⁶, розповсюджувався головним чином серед членів громад, нерідко навіть безкоштовно, коли учні не мали коштів на передплату. “Справдішнім меценатом народовців”, за влучним висловом Я.Гординського, був уже згаданий львівський купець М.Димет, який підтримував народовську пресу матеріально, всіляко сприяв ознайомленню галицького суспільства з новою українською літературою, поширював видані за кордоном портрети українських письменників⁷.

Важливим напрямком у діяльності народовських громад була культурно-масова робота. Поступово в Галичині стало традиційним відзна-

¹ Возняк М. Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича // Неділя. – 1911. – №35. – 10 вересня. – С.6.

² Барвінський О. Спомини з мого життя. – С.85.

³ Вахнянин А. Спомини з житя (Посмертне видане) / Зладив К.Студинський. – Львів, 1908. – С.43.

⁴ Там само. – С.45, 46.

⁵ Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр... – С.100.

⁶ Кс.[енофонт] Кл. [имкович] Заказанне Мети. Причинокъ до характеристики старої ненароднєй партії // Мета. – 1865. – №3. – 15 (27) березня. – С.77.

⁷ Гординський Я. До історії культурного й політичного житя в Галичині у 60-тих рр. XIX в. // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1917. – Т.XVI. – С.41, 43.

чення у березні пам'яті Т.Шевченка. Цікаво, що Т.Шевченко помилково був вказаний автором вірша “Ще не вмерла Україна” українського етнографа, фольклориста і поета П.Чубинського, надрукованого в “Меті” у грудні 1863 р. Галицький композитор і диригент М.Вербицький написав до нього музику, пісні-віршу судилося стати національним гімном українського народу. Вперше гімн виконано 10 березня 1865 р. на шевченківському вечорі у Перемишлі, організованому народовцями. Хор заспівав “Ще не вмерла Україна” в другій частині програми вечора як вірш Т.Шевченка, на який написано музику (“завітний гимнъ Тараса”)¹. Вечір пам'яті Т.Шевченка у Перемишлі в березні 1865 р. закінчився промовою Будеволі (Д.Танячкевича) про наддніпрянсько-галицьку єдність. Т.Шевченко “кохавъ рідню Україну..., – сказав доповідач. – Кохаймо и ми, цілимъ серцемъ, ту руїну славу! ... Не лякаймося признаватись, що ми одинъ народъ съ тою Україною!”². Шевченківські вечори, що регулярно відбувалися у Львові з 1868 р., а з другої половини 70-х рр. також у головних містах Галичини, були для народовців засобом пропаганди національної єдності України, перетворилися в національну традицію³. Цього не сталося з “руськими балами”, з їх бальними танцями, народними вбраннями, елементами театралізованого дійства, що відіграли певну роль у національній самоідентифікації, але з середини ХІХ ст. втратили своє значення⁴.

Свою увагу народовці приділяли організації театрального руху в Галичині. Відзначаючи потребу створення народного театру, народовська преса писала, що “театр причиняетця до піднесення народнєго почуття и торує народній мові вхідь у ті верстви обчества, которі нещасливимъ skutkomъ истории въ такій мірі відчужилися свому народові, що зъ звичаями покинули и народню мову”, “руський театръ ... станетця публічнєю школою ... мови народнєї”⁵. Урочисте відкриття Руського народного театру відбулося 17 (29) березня 1864 р. у Львові виставою “Маруся” Г.Квітки-Основ'яненка⁶. Уже до кінця 1864 р. театр (директор – О.Бачинський, був запрошений до Галичини з Житомира свояком

¹ Вечерниці въ память Тараса. Допись зъ Перемишля // Мета. – 1865. – №3. – 15 (27) марця. – С.80, 81.

² Будеволья Прощальна річъ, говорена на вечерницяхъ въ Перемишлі въ память Тараса Шевченка // Там само. – С.87.

³ Серета О.В. Формування національної ідентичності: ранні народовці у південно-східній Галичині (1860–1873). – С.24.

⁴ Серета О. Ruś będzie tańczuć! “Руські бали” у Львові як фактор польсько-українських взаємин у Галичині кінця 40-х – 60-х років ХІХ ст. // Львів: місто – суспільство – культура. – Т.6. Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі / За ред. О.Аркуші й М.Мудрого. Спеціальний випуск Вісника Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2007. – С.316, 337.

⁵ Руський Народній Театръ и ёго зарядъ // Мета. – 1865. – №5. – 15 (27) квітня. – С.154.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.115, арк.88.

Ю.Лаврівським) з успіхом побував на гастролях у Коломиї, Станиславові, Чернівцях, Самборі. Оголошення про вистави друкувалися фонетичним правописом, “кулішівкою”¹. За перших два роки свого існування театральна група дала близько 200 вистав, більшість із них – на провінції². Після від’їзду О.Бачинського в кінці 1865 р. не вдалося запросити на посаду директора до Львова відомого театального діяча з Наддніпрянщини (переговори велися з С.Карпенком і С.Гулаком-Артемовським)³.

У репертуарі галицького театру переважали твори наддніпрянських драматургів: Г.Квітки-Основ’яненка, І.Котляревського, Т.Шевченка та ін. Серед творів місцевих авторів до репертуару увійшла лише драма Р.Моха “Опікунство”, яка, за словами Є.Олесницького, “не довго могла вдержатися на сцені. Значить, театр був від початку український, а коли ціла Галичина ... признавала його своїм, то чи ж треба було красшого доказу нашої національної єдності? Зі сцени повіяло відразу духом українським”⁴. Театральне мистецтво стало важливим засобом утвердження серед простолюду ідеї національної єдності українців по обидва боки Збруча. Відзначаючи великий вплив театру в підросійській Україні на розвиток галицького театального мистецтва, І.Франко писав: “Бо не тільки репертуар українського театру в Галичині запозичений майже цілком (з незначними винятками) з України, ... українська музика разом з українською драматичною творчістю прийшла в Галичину і тут придбала собі прихильників, але також і з погляду гри галицькі артисти брали собі за зразок митців з України”⁵.

Український вчений, драматург, історик театру Г.Лужницький зауважив, що “галицький театр двома шляхами сприймав східноукраїнські впливи: 1) шляхом репертуару й 2) шляхом “гостинних виступів” найкращих артистів тодішніх східноукраїнських театрів”. “Безпосереднім, першим зв’язковим між галицьким і східноукраїнським театром”, за словами Г.Лужницького, став актор, режисер і драматург М.Кропивницький, що уславився на аматорській сцені в 60–70-х рр., а в 1882 р. очолив першу українську професійну трупу в Єлисаветграді. У березні 1875 р. М.Кропивницький на кілька тижнів приїжджав до львівського театру “Руської бесіди”, де з успіхом ставилися його п’єси “Невольник”,

¹ Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. – Львів, 1934. – С.33, 63.

² Biblioteka naukowa Polskiej Akademii Umiejetności i Polskiej Akademii Nauk (dalej – PAU i PAN) w Krakowie, sygn.11726. T.2 (Materiały i dokumenty dotyczące teatru ukraińskiego (ruskiego) we Lwowie, zebrane przez J.Gota), k.117.

³ Ibid, sygn.11726. T.3, k.27, 28.

⁴ Олесницький Є. П’ятдесятлітний ювілей українського театру в Галичині // Діло. – 1914. – Ч.64. – 10 (23) марта. – С.1.

⁵ Франко І. Руський театр // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1981. – Т.29. – С.102.

“Дай серцю волю, заведе в неволю” та ін.¹. Однак у своїй автобіографії М.Кропивницький залишив критичні враження від знайомства з галицьким театром у 1875 р. “Мова неможлива, – згадував він, – маса полонізмів і можна сказати, що актор, то й – акцент. Виконання народних творів якесь вимучене, покалічене, так ніби виконавці ніколи й не бачили народу, якесь низькопоклонство, улизгання... Правда, що й народ там якийсь заполоханий, затурканий”, а акторами часто виступають поляки, що раніше “служили” в Росії². Галицький театр поступово збагачував свій репертуар, майстерність гри акторів, особливу роль у розвитку українського театрального життя в Галичині в останній третині ХІХ ст. відіграли Т.Романович (Рожанковська), І.Біберович, І.Гринецький та ін.³.

Інтерес галичан до українського руху з Наддніпрянщини пояснювався браком висококваліфікованих наукових сил і достатніх матеріальних ресурсів для утвердження ключової в новітній час категорії “національності”. У Галичині до І.Франка не було особи, котра могла б дорівнятися таким постатям, як Т.Шевченко, М.Костомаров чи П.Куліш за творчим, інтелектуальним рівнем, силою закладених у народознавчих і літературних творах ідей (а не тільки за обсягом зібраної інформації). Галичани використовували набуток наддніпрянських діячів передусім як політико-ідеологічний інструмент проти поляків. Звідси галицькі народовці брали ідеї для науково-теоретичного обґрунтування національної самобутності, що дозволяло зберегти свою культурно-етнічну індивідуальність, на відміну від поляків і росіян⁴. Так, у листі до С.Карпенка О.Барвінський відверто писав у 1868 р.: “Ніхто не вглубився в душу нашого народу, якь Костомаровь и Кулішъ. Вони оба студіювали ёго языкъ, ёго звичаї и обичаї, ёго историю-минувшість”⁵. Для народовських діячів Галичини Наддніпрянська Україна залишалася своєрідним національним міфом, ідеалом, що було характерно ще з часів “Руської трійці”. “Обняв я мою святу Україну цілимъ жаромъ свого духа, – емоційно ділився враженнями з Д.Танякевичем В.Стебельський у листі 1863 р., – окружив мученицьку її голову вінцемъ невядучої слави, за святу мою Україну присягъ я на тіни Тараса (Шевченка. – *І.Р.*) на моги-

¹ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.29, од. зб.104, арк.8, 16; Лужницький Г. Східноукраїнські впливи в галицькому театрі // Лужницький Г. Український театр. Наукові праці, статті, рецензії: Збірник праць. – У 2-х т. – Львів, 2004. – Т.1. Наукові праці. – С.202, 206.

² Автобіографія М.Л.Кропивницького // Кропивницький М.Л. Збірник статей, спогадів і матеріалів. – К., 1955. – С.70.

³ Bibliotek anarodowa PAU i PAN w Krakowie, sygn.11726.T.3, k.28, 29, 31.

⁴ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип.38. – С.140, 141.

⁵ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною. – Харків – Київ, 1931. – С.46.

ли козацькі и на ті мої Добушеві (Довбушеві. – *I.P.*) гори – терпіти и співати!...”¹.

Українські діячі Наддніпрянщини і Галичини мали ідейний вплив на зародження та початкові кроки національного руху на Буковині наприкінці 50-х – у 60-х рр. XIX ст. Так, аналогічно до галицьких громад ранніх народовців об’єдналися гімназисти і слухачі Чернівецької семінарії. Громада в Чернівцях виникла в 1863 р., продовжила традицію вшанування пам’яті Т.Шевченка. З успіхом до столиці Буковини вперше приїжджав львівський український театр під керівництвом О.Бачинського у вересні 1865 р. Найвідомішими представниками народовської, українофільської течії були “буковинська трійця” – Ю.Федькович та брати Сидір і Григорій Воробкевичі. Особливо значний вплив на розвиток українофільства серед буковинців мала багаторічна діяльність професора з Галичини С.Смаль-Стоцького в Чернівецькому університеті, заснованому в 1875 р. Характерною рисою перших національних товариств у краї, початок яким поклала “Руська бесіда” в 1869 р., була ідейно-організаційна невизначеність. Крім народовської, існувала русофільська, “москвофільська” течія національного руху, що на перших порах мала більш міцні позиції, як і народовство, сформувалася під значним ідейним впливом Галичини². Однак утвердження модерної української національно-політичної свідомості серед буковинських українців виходить за межі даного дослідження³.

Відображення ідеї національної єдності у пресі ранніх народовців. На сторінках народовських часописів у Львові “Вечерниці” (1862–1863 рр.), “Мета” (1863–1865 рр.), “Нива” (1865 р.), “Русалка” (1866 р.) знайшла підтримку ідея самотності та національної єдності розділеного між двома державами українського (“малоруського”) народу. Так, уже в першому номері часопису “Вечерниці”, що виходив щотижня етимологічним правописом як “литерацьке письмо для забавы и науки” під редакцією Ф.Заревича (пізніше – В.Шашкевича), у лютому 1862 р. говорилося: “... Мы словянського дерева, восточной росохи, руського конара малоруська галуза. [...] Мы собѣ ... марнѣемо, а по-надѣ нашою

¹ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.1 (Бібліотека НТШ у Львові), оп.1, од. зб.560, арк.41.

² Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999. – С.139, 140, 155.

³ Сучасний вітчизняний дослідник О.Добржанський виділяє чотири періоди в розвитку національного руху на Буковині другої половини XIX – початку XX ст.: 1) кінець 50-х – друга половина 60-х рр. XIX ст.; 2) кінець 60-х – перша половина 80-х рр.; 3) друга половина 80-х рр. – початок XX ст.; 4) 1905–1914 рр. Перших два періоди відповідають науковому (академічному) та культурному (просвітницькому) етапові розвитку українського “національного відродження”. З третього етапу починається політичний етап, а в десятиліття перед світовою війною зародилися в краї перші українські політичні партії. (*Детальніше див.:* Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999. – 574 с.).

галузою, изъ-давна ломаною и загуваною сильными вихрами, росте близька велико-руська сестриця такъ пышно та буйно, що зъ-за неї ніхто уже нашої и не бачить”¹. Іншим разом було сказано, що “малоруській языкъ ... ѓдъ польщины и московщины зарѳвно далеко; а приближенъе его до одной або до другої природнымъ способомъ статися не може. Якъ свѣтъ свѣтомъ не поплыне Днѣпро ни по-пѳдъ Москву, ни по-пѳдъ Варшаву, а плыстиме до вѣку тѳлько по-при свѳй рѳднѣсенській Кіѣвъ!”². Автори статей у “Вечерницях” проголошували необхідність формування єдиної української літературної мови “на чисто народнѳй основѣ, або инакше, не дѣлитись письмомъ ѓдъ нашихъ надднѣпрянськихъ братѳвъ, зъ котрыми становимо одну народню цѣлѳсть”³.

Серед галицьких письменників у часописі найчастіше виступали В.Шашкевич, К.Климкович, Є.Згарський, Ф.Заревич, Д.Танячкевич, А.Вахнянин та ін., а з буковинських – Ю.Федькович⁴. Однак власними силами вони навряд чи змогли б “заповнити “Вечерниці” своїми творами, – писав багатолітній дослідник наддніпрянсько-галицьких взаємин другої половини ХІХ ст. К.Студинський, – якби не особисті зв’язки з українськими письменниками, якби не журнали “Кієвлянинъ” (1840 і 1841 рр.) і “Основа” (1861–2), а побіч них видання творів поодиноких авторів...”⁵. Зразком для наслідування стали твори наддніпрянсько-українських літераторів і вчених, які постійно друкувалися в часописі. Так, читачі “Вечерниць” могли ознайомитися з творами Т.Шевченка, Марка Вовчка, Л.Глібова, О.Стороженка, М.Олельковича, В.Бернатовича (псевдонім – Кузьма Басарабець), М.Максимовича, М.Терезовського і П.Куліша, який підписувався власним іменем або анонімом Петра Забоцня⁶.

Одним із перших допоміг “Вечерницям” своїми літературними творами і встановив особисті зв’язки з редакцією студент Київського університету В.Бернатович⁷. Молодий письменник зацікавив галичан своїми оповіданнями про життя селянства⁸. У часописі друкувалися публі-

¹ Передне слово // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.1. – 1 лютого. – С.1.

² Руській языкъ // Там само. – Ч.12. – 19 цвѣтня. – С.93.

³ Слово до нашихъ предлатителѣвъ // Там само. – Ч.35. – 1 листопада. – С.296.

⁴ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр. 74, арк.57, 58.

⁵ Там само, спр.94, арк.91.

⁶ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 // Україна. Науковий двохмісячник українознавства під редакцією акад. М.Грушевського. – К., 1928. – Кн.2. – С.25.

⁷ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.94, арк.91.

⁸ Басарабець. Розказъ про Явдоху Долиньщанку, за ѣи долю та й кривду // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.20. – 14 червня. – С.160–162; Басарабець. Мужичька дружба // Там само. – Ч.25. – 19 липця. – С.222–224; Ч.26. – 26 липця. – С.229–231; Ч.27. – 2 серпня. – С.237–239; Ч.29. – 16 серпня. – С.254–256; Ч.30. – 23 серпня. – С.261–263; Ч.31. – 29 серпня. – С.270; Басарабець. Тодѳръ Бушакъ // Там само. – 1862. – Ч.35. – 1 листопада. – С.300, 301.

цистичні дописи та оповідання, надіслані В.Бернатовичем у Галичину під час подорожі по Європі на початку 60-х рр.¹. На зворотньому шляху в 1863 р. наддніпрянський діяч побував у Львові, де написав нову статтю, надруковану 7 лютого (ч.6). Стаття закликала до розвитку на народнорозмовній основі в Галичині української літературної мови, у протилежному випадку В.Бернатович жартома пообіцяв “запитися горґлкою, якъ не матимемъ щирои народнє-руської письменности”². Після повернення додому він друкувався у львівському часописі “Слово” в 1865 р., але вже наступного року передчасно помер від тифу³.

Услід за В.Бернатовичем подав свій голос П.Куліш, надіславши до видавців “Вечерниць” оповідання “Дівоче серце”. У листопаді – грудні 1862 р. воно було надруковано (ч.39–42)⁴ з приміткою редакції: “Помѣщаючи повѣсть “Дівоче серце”, дякуємо Пану Кулѣшеви за честь, яку зробивъ намъ, пересылаючи свою працю у нашу Редакцію. При щирѣй помочи надднѣпрянськихъ братѣвъ чей скорше зайдемо тамъ, куда давно намъ прямовати належало..., побачимо всѣ одинъ цѣль, одну дорогу сынамъ великої України”. Редакція вирішила не змінювати правопису П.Куліша “для вигоди нашої старшої читаючої публіки”⁵. Невдовзі після публікації у “Вечерницях” “Дівоче серце” вийшло окремим виданням⁶. На сторінках часопису опубліковано також дві Кулішеві поезії “До братів на Вкраїну”⁷ і думу “Кумейки”⁸, що були передруковані. На прохання видавців надіслати свої нові твори П.Куліш відповів: “Шкода, що не маю нічого готового послати Вамъ у збірникъ; а тільки що напишу, заразъ и вишлю. [...] Щиримъ серцемъ прихильний до Васъ и до всеї коханої Галицької Русі”⁹. На жаль, архів “Вечерниць” майже не зберігся, хоч у самому часописі згадувалося про листування з редакцією П.Куліша¹⁰. Запрошуючи до передплати часопису на 1863 р., видавці запевняли, що знайшли “симпатію въ народѣ mezi старшими и молодшими, въ Галичѣ и на Украинѣ”. Підтвердженням цього були “численни

¹ Басарабець. Зъ дороги // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.39. – 29 листопада. – С.333, 334; Ч.42. – 19 грудня. – С.356, 357; Ч.43. – 28 грудня. – С.364, 365; Басарабець. Допись съ чеської Праги. 5 сѣчня // Там само. – 1863. – Ч.5. – 31 сѣчня. – С.36–38 та ін.

² Басарабець. Допись. Львѣвъ 1 лютого // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.6. – 7 лютого. – С.45, 46.

³ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.94, арк.97, 100.

⁴ Дівоче серце. Идилія П.Куліша // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.39. – 29 листопада. – С.329–332; Ч.40. – 6 грудня. – С.337–339; Ч.41. – 12 грудня. – С.346–348; Ч.42. – 19 грудня. – С.353–355.

⁵ Всячина // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.39. – 29 листопада. – С.336.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.94, арк.101.

⁷ Кулѣшъ П. До братѣвъ на Вкраїну // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.2. – 10 сѣчня. – С.9, 10.

⁸ Кумейки. Дума (Зъ “Досвѣткѣвъ” П.Кулѣша) // Там само. – 1863. – Ч.6. – 7 лютого. – С.41, 42.

⁹ Литературни вѣсти // Там само. – Ч.3. – 17 сѣчня. – С.24.

¹⁰ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.IV.

листы, яки дѣстаємо зъ провинціи, и матеріялы, якихъ удалось намъ на-
громадити послѣдними часами...”¹.

Редактори “Вечерницъ” звернулися через В.Бернатовича до Марка Вовчка, яка перебувала в першій половині 1860-х рр. у Парижі, з проханням передати один із своїх творів². Авторка надіслала початок повісті “Пройдисвіт”, як писалося у “Вечерницях”, це була “славна писателька”. Вона обіцяла “по своимъ силамъ служити “добрѣй справѣ”, за що буде від галичан “невгомона дяка”³. Від імені редакції К.Климкович висловив українській письменниці подяку в обширному листі, але Вовчок, мабуть, не відповіла і продовження “Пройдисвіта” не передала. Наскільки відомо, ширших зв’язків із нею не було встановлено⁴. У часописі надруковано тільки першу частину повісті з поміткою в кінці: “дальше обіцяно”⁵. Редакція “Вечерницъ” скористалася публікацією “Народних оповідань” Марка Вовчка, перше видання яких вийшло 1857 р. у Петербурзі й здобуло високу оцінку серед читачів. Галицький часопис передрукував оповідання “Козачка”⁶, причому в редакційній примітці зазначалося, що воно написане українською мовою – “то не та-
кій далекій намъ говоръ, якъ російській, але то таки нашъ власный, хоть, правда, краснѣйшій ѡдъ сего, якимъ мы въ Галичинѣ говоримо... Дай Боже намъ якъ найшвидче пѣзнати и якъ наибѣльше повчитися на-
шои украиньскои словесности, а тогдѣ наша письменность ... станется така, якъ повинна бути: народна, самостайна, руська!”⁷.

Галицький часопис “Вечерниця”, у якому друкувалися твори наддніпрянсько-українських авторів, викликав інтерес на Наддніпрянщині. О.Кониський із заслання на півночі Росії, куди він був відправлений за українофільську діяльність, на початку 1863 р. надіслав “Вечерницям” три поезії, що були надруковані під псевдонімом Сирота⁸, обіцяв незабаром передати повість⁹. У листі до В.Шашкевича 28 лютого 1863 р. О.Кониський висловив подяку за примірник “Вечерницъ”, надісланий йому аж у Вологду, з радістю писав, що “для мене на чужині се великий,

¹ Запросины до передплаты // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.42. – 19 грудня. – С.360.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.94, арк.102.

³ Вечерницѣ. – 1862. – Ч.31. – 29 серпня. – С.272.

⁴ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.94, арк.102, 102 а.

⁵ Пройдисвітъ. Повѣсть Марка Вовчка // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.10. – 7 марта. – С.73–76.

⁶ Козачка. Народне оповѣданье Марка Вовчка // Там само. – 1862. – Ч.5. – 1 марта. – С.39, 40; Ч.6. – 8 марта. – С.47, 48; Ч.7. – 15 марта. – С.55, 56; Ч.8. – 22 марта. – С.62, 63; Ч.9. – 29 марта. – С.72; Ч.10. – 5 цвѣтня. – С.79, 80.

⁷ Козачка // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.5. – 1 марта. – С.39.

⁸ Сирота. Споминки про Богдана Хмельницького (Частина) // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.13. – 4 цвѣтня. – С.102, 103; Сирота. Українська нічъ. Олені Василевні С-л-д-кій // Там само. – Ч.14. – 11 цвѣтня. – С.109; Сирота. Плачъ Іереміи (Частина зъ 3-і глави) // Там само. – Ч.16. – 2 мая. – С.126.

⁹ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.94, арк.102 а.

дуже великий гостинець, а ще більший зробите, коли будете ласкаві і напишете, що дієтця у Галичині, якъ наші брати...”¹. Редакція надрукувала оповідання Омеляна Стояненка “Справдешня приязнь”² і його недокінчений нарис “Хуртовина”³.

До редакції надійшов наприкінці липня 1862 р. допис, підписаний “М.Терезовський”⁴. Автор “щиримъ серцемъ” вітав новий часопис у Галичині – “першу гезету, писанну нашою мовою”. Русофільське “Слово”, що почало виходити у Львові 1861 р., надсилалося на Наддніпрянщину, однак, за словами адресанта, “на Україні дуже не вподобасця єго мова, котру навіть не зовсімъ розуміємо; наши-жъ селяни нічого не втнуть; а єсть де-котрі дуже охочі читати”. М.Терезовський вітав прагнення “писати такъ, якъ говоре народъ, такою мовою, котру розуміє нашъ селянинъ”, водночас висловлював жаль, що “ви тримаєтесь Вашої Галицької правописі, ... у насъ на Україні важко читають книжки, писані Вашою правописсю”. Він виступав за фонетичний правопис П.Куліша, “кулішівку”, яка є “сама практична, бо в ій слово вимовляєтця такъ, якъ пишетьця...”. З позицій національної єдності Наддніпрянщини й Галичини було сказано: “Намъ потрібно мати єднакову правопись и єднакову літературну мову”, на зразок поетичної творчості Т.Шевченка і кращих українських письменників. У статті писалося про відмінності в народно-розмовній мові в різних місцевостях, приміром, на Чернігівщині, Поділлі та Харківщині, але ж “усі у насъ пишуть однаково, тримаютьця мови, виробленної нашими кращими літераторами”⁵. Підтримуючи входування простонародної мови в літературу (“мову Шевченкову зрозуміють по всіхъ кутках України, зрозуміють, певне, и на Галичині”), автор піддає критиці спроби “писати по московськи”, російською літературною мовою. Здавалося б, легше прийняти літературно опрацьовану “лядську (польську. – *I.P.*) або московську мову”, ніж “працювати надъ своєю, ще невиробленною”. Однак навіть “маленькі народи хотять мати свою власну літературу”, що вже казати про більш як 15-мільйонний український народ⁶.

¹ Інститут літератури ім.Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.3 (Франко І.), од. зб.3705, арк.1; Од. зб.4326, арк.1.

² Стояненко О. Справдешня приязнь // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.13. – 26 цвѣтня. – С.103, 104.

³ Хуртовина // Там само. – 1863. – Ч.16. – 2 мая. – С.131, 132.

⁴ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.94, арк.102 а. У відомому “Словнику українських псевдонімів” О.Дея про М.Терезовського не згадується (*див.*: Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). – К., 1969. – 560 с.).

⁵ Терезовській М. Зъ України // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.33. – 13 вересня. – С.285, 286.

⁶ Там само. – С.286.

Невдовзі з Харкова надійшло “Письмо з-задніпровської України”¹, у якому говорилося про необхідність зміцнення наддніпрянсько-галицьких контактів. Із прикрістю було сказано про відступництво українського панства, яке після запровадження під російською владою кріпацтва “одкинулось відъ народу и попереверталось у Москалівъ”, тож навіть після “першого співу Тараса” мало хто осмілювався “передъ усіми видаватись за Українцівъ, за хахлівъ по духові и мові”. Свою мету “харківці”, як і “у Киянь, Полтавцівъ и всіхъ Українцівъ”, убачали в тому, щоб “розвивати народъ на ёго власніхъ початкахъ”, тобто літературну мову на народнорозмовній основі і самостійну українську літературу. У відповідь на твердження про недоцільність вироблення власної мови, коли вже є добре опрацьована й кодифікована літературна мова, придатна нібито для всіх “русів” – і “великорусів”, і “малорусів”-українців, автори статті писали: “Самостайність народнїї української мови, вдачі и поглядівъ – отъ перве, на що ми вказуємъ Москалямъ для свого захисту”². Редакція “Вечерниць” отримала цього листа від харківських студентів, мабуть, Василя Мови (Лиманського)³. У листі до Ф.Заревича 30 листопада 1862 р. В.Мова писав із Харкова “братамъ Галичанамъ”, чому вони так довго не висилають часопису “Вечерниці”, бо гроші “на се діло” харківські громадівці передали В.Антоновичу. Водночас містилося прохання допомогти у висилці львівської газети “Слово”, передплата якої була оплачена ще торік літом⁴.

Однак зв’язки наддніпрянських письменників і простих дописувачів із редакцією часопису були все-таки спорадичними. К.Студинський стверджував, що, крім П.Куліша, в безпосередній переписці з “Вечерницями” залишалися маловідомі літератори В.Бернатович і М.Терезовський, тоді як твори інших українських письменників надходили, найімовірніше, “з другої руки” – від самого П.Куліша або переддруковувалися⁵. Очевидно, більшість праць, які побачили світ у “Вечерницях”, були передруковані з двох журналів – М.Максимовича “Кієвлянинъ” (далі – “Киевлянин”) видання 1840 і 1841 рр. та В.Білозерського “Основа”, що виходив у Петербурзі протягом 1861–1862 рр., з якого, за висловом К.Студинського, “редакція черпала повними пригорщами”⁶. Зокрема, К.Климкович переклав російськомовні оповідання П.Куліша,

¹ Харківці. Письмо зъ Задніпровської України // Там само. – 1863. – Ч.14. – 11 цвѣтня. – С.112–115; Ч.15. – 18 цвѣтня. – С.121–123.

² Там само. – Ч.14. – 11 цвѣтня. – С.113, 114, 115.

³ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр. 94, арк.103, 104.

⁴ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.1.

⁵ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.25.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.94, арк.104.

що з'явилися в першому виданні “Киевлянина” 1840 р.¹. З другої книги альманаху 1841 р. була передрукована в перекладі К.Климовича Кулішева повість “Огняний змії”². М.Максимович, як відомо, опублікував у цьому ж альманасі статтю “О стихотвореніяхъ Червонорускихъ”, прихильну до літературної діяльності в Галичині на народнорозмовній основі, яку переповіли “Вечерниці” в 1862 р. у статті К.Климовича³. “То справдешній ученый, – писав К.Климович про М.Максимовича, – бо вчився ... на своєму власному народѣ”, у заслугу йому ставився заклик до галичан слідувати в літературному процесі за провісником української ідеї в краї М.Шашкевичем⁴.

Після того, як Я.Головацький помістив у 1863 р. у львівському часописі “Галичанинъ” “Письмо о галицко-русской словесности...” М.Максимовича, що надійшло з Києва в 1840 р.⁵, на сторінках “Вечерниць” було надруковано частину цього листа⁶. М.Максимович обстоював у ньому самостійність русько-української мови в минулому, але водночас демонстрував зневіру в її майбутнє, “природність” “великоруської” мови серед освіченої верстви населення на Наддніпрянщині. “Вечерниці” відверто піддали критиці твердження М.Максимовича, як і русофільську діяльність самого Я.Головацького, який “пише теперъ чисто московськимъ языкомъ”. “Для насъ минула уже пора польської и пора московської мови, – наголошувала редакція, – теперъ настала пора мови ріднѣи, т.е. южноруської”, яку необхідно розвивати “всіма силами...”⁷.

Однак ще більше, ніж із “Киевлянина”, видавці “Вечерниць” використовували передруки з петербурзької “Основи”. Редакція часопису відзначала важливість для галичан журналу “Основа”, де “розкривається

¹ За те, одъ-чого у мѣстечку Воронежѣ высохъ Пѣшевцѣвъ ставѣ. Украинське оповѣданье П.Кулѣша // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.19. – 7 червня. – С.145–148; За те, що сталося съ козакомъ Бурдюгомъ на Зеленій недѣлѣ. Народне оповѣданье П.Кулѣша (переведене зъ велико-русского) // Там само. – Ч.36. – 8 листопада. – С.310, 311; Ч.37. – 15 листопада. – С.319, 320; Кулѣшъ П. Малороссійскіе рассказы // Киевлянинъ на 1840 годъ / Издалъ М.Максимовичъ. – К., 1840. – Кн.І. – С.205–215, 215–228.

² Огняный змії. Украинська повѣсть П.Кулѣша. Переложивъ зъ російського Кс. Кл. // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.20. – 14 червня. – С.155–159; Ч.21. – 21 червня. – С.170–174; Ч.22. – 28 червня. – С.185–190; Ч.23. – 5 липця. – С.203–205; Ч.24. – 12 липця. – С.209–213; Ч.25. – 19 липця. – С.217–220; Ч.26. – 26 липця. – С.225–228; Огненный змії. Повѣсть П.Кулѣша // Киевлянинъ / Издалъ М.Максимовичъ. – К., 1841. – Кн.ІІ. – С.181–288.

³ Кс. Кл. Гадка ученого о руськой словесности // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.20. – 14 червня. – С.162–165; Ч.21. – 21 червня. – С.182–184.

⁴ Там само. – Ч.21. – 21 червня. – С.184.

⁵ Письмо о галицко-русской словесности Профессора М.Максимовича, писаное въ 1840 г. изъ Киева / Публ. Я.Головацкій // Галичанинъ. Литературный сборникъ. – Львовъ, 1863. – Кн.І. – Вып.ІІ. – С.110, 111.

⁶ Письмо о галицко-русской словесности проф. М.Максимовича / Соч. Я.Ф.Головацкого // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.17. – С.137–139.

⁷ Там само. – С.139.

правдивий образъ нашої теперѣшнѣи літератури”¹. Зокрема, з поезій Т.Шевченка у “Вечерницях” з “Основи” були передруковані “Чи не покинуть нам, небого...”², “Неофіти”³, “Чернець”⁴. Значно більше з’явилося передруком з “Основи” творів П.Куліша, причому різного жанру: поезій⁵, оповідань⁶, статей публіцистичного⁷ та історичного⁸ змісту. Серед наукових праць М.Костомарова, надрукованих в “Основи”, перекладено “Черты народной южнорусской истории”⁹. Крім того, “Вечерниці” помістили з “Основи” байки Л.Глібова¹⁰, оповідання О.Стороженка¹¹,

¹ Всячина // Там само. – Ч.5. – 31 сѣчня. – С.40.

² Шевченко Т. Чи не покинуть нам, небого... // Основа. – 1861. – Май. – С.3–5; Остання Тарасова дума // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.21. – 21 червня. – С.169.

³ Неофіти. Поема Т.Шевченка // Основа. – 1862. – Квітень. – С.1–17; Неофіти. Поема Тараса Шевченка // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.31–33. – 29 серпня – 13 вересня.

⁴ Шевченко Т. Чернець (П.А.Кулішу) // Основа. – 1861. – Январь. – С.7–10; Чернець (П.А.Кулішу) // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.3. – 17 сѣчня. – С.17, 18.

⁵ Вешнякъ Т. До землячки // Основа. – 1862. – Лютий. – С.81, 82; Вешнякъ Т. До землячки // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.5. – 31 сѣчня. – С.33; Кулішъ П. До братівъ на Вкраїну // Основа. – 1862. – Березиль. – С.29–32; До братівъ на Вкраїну // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.2. – 10 сѣчня. – С.9, 10.

⁶ Забоцень П. Гордовита пара (Бабусине оповідання) // Основа. – 1861. – Ноябрь–декабрь. – С.49–56; Забоцень П. Гордовита пара (Бабусине оповѣданья) // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.43. – 28 грудня. – С.361–364; Кулішъ П. Другой чоловѣкъ. Изъ воспоминаній былого. (Посвящается Н.И.Костомарову) // Основа. – 1861. – Февраль. – С.56–104; Іншій чоловѣкъ. Оповѣданье П.Куліша. Переведене зъ російського // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.27. – 2 серпня. – С.233–236; Ч.28. – 9 серпня. – С.241–244; Ч.29. – 16 серпня. – С.249–252; Ч.30. – 23 серпня. – С.257–261; Ч.31. – 29 серпня. – С.267–270; Ч.32. – 6 вересня. – С.275–278; Ч.33. – 13 вересня. – С.282–284.

⁷ Хуторянинъ Листи съ хутора. Листъ I // Основа. – 1861. – Январь. – С.310–318; Про городи й села // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.28. – 9 серпня. – С.246–248; Ч.29. – 16 серпня. – С.253, 254; Листи съ хутора. Листъ II // Основа. – 1861. – Февраль. – С.227–232; Про городи й села. Листъ II // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.31. – 29 серпня. – С.271, 272; Листи съ хутора. Листъ III // Основа. – 1861. – Мартъ. – С.25–32; Хуторянинъ. Чого стоить Шевченко яко поеть народній // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.21. – 21 червня. – С.179–182.

⁸ Кулішъ П. Історія України одъ найдавнѣйшихъ часівъ // Основа. – 1861. – Сентябрь. – С.79–107; Історія України одъ найдавнѣйшихъ часівъ (Початокъ зъ обширнѣйшого дѣла П.Куліша // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.7. – 14 лютого. – С.51–54; Ч.8. – 21 лютого. – С.61–63; Ч.9. – 28 лютого. – С.69, 70; Ч.10. – 7 марта. – С.76–78; Ч.11. – 14 марта. – С.85, 86; Отвѣтъ современной лѣтописи Русскаго Вѣстника // Основа. – 1861. – Февраль. – С.256–259 (ця стаття, за висловом К.Студинського, “безіменна”, але була написана, найімовірніше, П.Кулішем, який переконував, що “лучче своє латане, аніж чуже хапане”, закликав будувати літературну мову на основі народнорозмовної (ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.94, арк.108)); Якъ гадає Основа про галицьку письменность // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.27. – 2 серпня. – С.239, 240; Ч.29. – 16 серпня. – С.256.

⁹ Костомаровъ Н. Черты народной южнорусской истории // Основа. – 1861. – Мартъ. – С.114–165; 1862. – Червецъ. – С.1–45; листопадъ. – С.1–19; Черки народней южнорусской истории (Переводъ, а подекуда вытягъ изъ розправы М.Костомарова // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.13. – 4 цвѣтня. – С.105–107; Ч.14. – 11 цвѣтня. – С.115, 116; Ч.16. – 2 мая. – С.128, 129.

¹⁰ Глѣбовъ Л. Байки // Основа. – 1861. – Апрѣль. – С.60–64; Байки Л.Глѣбова. I. Вовкъ и ѡвчарѣ. II. Жаба и вѡль. III. Мѣрошникъ // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.22. – 28 червня. – С.197, 198.

¹¹ Матусине благословення (Зъ оповідань О.П.Стороженка) // Основа. – 1861. – Сентябрь. – С.41–52; Матусине благословення (Зъ оповѣдань О.П.Стороженка) // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.34. – 23 вересня. – С.292–296; Стороженко О. Зъ народніхъ усть. Скарбъ // Основа. – 1861. – Ноябрь – декабрь. – С.17–22; Стороженко О. Скарбъ // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.12. – 21 марта. – С.89–92.

Митра Олельковича¹, М.Білокопитого² тощо. Інтерес редакції “Вечерниць” викликали твори, присвячені Т.Шевченку, що передруковувалися в народовському часописі³. Отже, неповний перелік різножанрових творів з “Основи”, що в оригіналі або в перекладі містилися у “Вечерницях”, дає уявлення, наскільки важливою була літературна й наукова продукція з Наддніпрянщини для галицької народовської молоді, яка, за висловом К.Студинського, “з малим досвідом і слабкими силами забрала до видавання журналу”. К.Студинський аргументовано переконував, що “якби не поміч з України, якби не “Кіевлянинъ” і не “Основа”, “Вечерниця” були би упали з браку літературного, критичного і наукового матеріалу”⁴.

На жаль, про матеріальну допомогу для редакції львівського часопису від наддніпрянських громадівців немає докладних відомостей, як відомо, кількість передплатників часопису на Наддніпрянщині була незначною⁵. Свою заслугу видавці “Вечерниць” справедливо вбачали у поширенні знань про Україну в Галичині. “Ледве сотній зь читающою громады знавъ де-що про нашу рѣдну Украину, про батька Тараса, Основяненка, Кулѣша, Костомарова, Марка Вовчка и т.д., – говорилося на шпальтах часопису наприкінці 1862 р. – Ледва девять мѣсяцѣвъ писали мы нашѣ “Вечерницѣ”, а зь невеличкою молодой громадкою стала громада поважна..., нынѣ у кождѣмъ закутку Галича учуемъ вже про нашу Украину...⁶. Отже, народовці намагалися утвердити належність галицьких русинів до самостійної української нації в мовно-культурній і політичній сферах.

Ідейні погляди “Вечерниць” (видавалися до червня 1863 р.) обстоював народовський часопис “Мета”, що почав виходити у вересні 1863 р. як “літературно-політичний вістникъ” під редакцією К.Климковича. “Мета” була заснована за фінансової підтримки наддніпрянських діячів, які після закриття петербурзької “Основи” в умовах посилення антиук-

¹ Олельковичъ М. Антѣнь Михайловичъ Танській (Легенда) // Основа. – 1861. – Августъ. – С.29–32; Олельковичъ М. Антѣнь Михайловичъ Танській (Легенда) // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.43. – 28 грудня. – С.366, 367; Олельковичъ М. Жидівська дяка // Основа. – 1861. – Сентябрь. – С.73–78; Олельковичъ М. Жидѣвська дяка // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.5. – 31 сѣчня. – С.38–40.

² Черніговецъ М. Білокопитий Горювання // Основа. – 1862. – Березиль. – С.78–80; Бѣлокопытый М. Горюванья // Вечерницѣ. – 1863. – Ч.7. – 14 лютого. – С.49.

³ Жемчужниковъ Л. Воспоминаніе о Шевченкѣ, его смерть и погребеніе // Основа. – 1861. – Мартъ. – С.1–21; Кс. Кл. Згадка за Шевченка, его смерть и похорони. Пѣсля Л.Жемчужникова. Основа, 1861. III. // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.22. – 28 червня. – С.193–197 *та ін.*

⁴ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.94, арк.111.

⁵ Там само, арк.114. К.Студинський, зокрема, писав: “Про яку-небудь матеріальну допомогу з України не маємо вісток, а передплатників звідтам також було небагато, бо посилка була утруднена, а “Основа” (петербурзька. – *І.Р.*) заступала їм краще українську культуру, як це могли вчинити “Вечерниця”.

⁶ Слово до нашихъ предплатителѣвъ // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.35. – 1 листопада. – С.296.

раїнських репресій у Росії бажали перетворити новий часопис у політичний орган всього українського руху, за епіграф до нього були взяті Шевченкові слова “В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля!”. Виданню “Мети”, вважав К.Студинський, передувало листовне порозуміння галицьких видавців із наддніпрянськими громадівцями, передусім П.Кулішем¹. Про це, зокрема, свідчить Кулішевий лист до редакції “Мети” восени 1863 р., в якому автор образно звертався до “коханого побратимства” із закликом “пахати та сіяти, бо лежить наша рідна земля великим перелогом”. У листі містилася адреса в Петербурзі, через яку можна було замовляти українські книжки. Письменник висловив бажання приїхати до Львова з дружиною Ганною Барвінок, яка “так же само серцем припадає до Вашої братерської долі”, щоб ближче “подивитись на галичанську Україну”. П.Куліш цікавився літературними здобутками галичан, запитував про нові україномовні видання та попит на них серед місцевого населення, із сарказмом висловився про польське повстання 1863 р. (“божевільні ляшкі начинили колоту, а дурні гóлови (російські центральсти. – *І.Р.*) думають, що й наш брат хоче йти слідомъ за ними”). Із сумом говорилося, що “ніко́ли ще не було так нашому братові важко!”².

Матеріали в часописі “Мета” друкувалися фонетичним правописом П.Куліша, більш відомим як “кулішівка”, що, на відміну від етимологічного правопису М.Максимовича (ним, як відомо, друкували “Вечерниці”), сильніше розмежовував українську і російську мови. По суті, це стало своєрідною правописною революцією, що наблизила галицьких русинів до нової української літератури, яку видавали “кулішівкою”. Лист з України, опублікований раніше у “Вечерницях”, поряд із позитивними оцінками часопису (“Привітаємо щиримъ серцемъ першу газету, писанну нашою мовою”), підкреслював необхідність прийняття єдиного українського правопису: “Шкода тільки, що ви тримаєтесь Вашої Галицької правописі. Не знаю, якъ у васъ на Галичині, а у насъ на Вкраїні важко читають книжки, писані Вашою правописсю. У насъ усі пишуть правописсю п.Куліша...”³. Редакція “Мети” доклала чимало зусиль для входження народнорозмовної мови в літературу, вживання загальноукраїнського правопису.

¹ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.115, арк.5. П.Куліш вважав львівську “Мету” “продовженням того, що почала наддніпрянська література” (*див.*: Возняк М. Листування Панька Куліша з Олександром Кониським // Нова Україна. Місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя / Під редакцією В.Винниченка й М.Шаповала. – Прага – Берлін, 1923. – Ч.7–8. – Липень – серпень. – С.274).

² Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.3, од. зб.4230, арк.153, 154; Студинський К. Слідами Куліша // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т.CXLVIII. – С.254, 260, 261.

³ Терезовській М. Зъ України // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.33. – 13 вересня. – С.286.

На сторінках “Мети”, крім маловідомих літераторів-галичан (В.Ільницький, В.Стебельський, О.Гороцький, Є.Згарський та ін.) і буковинця Ю.Федьковича, друкувалися твори наддніпрянсько-українських письменників. Із редакцією часопису був пов’язаний П.Куліш, який, за словами І.Франка, залишався “головним двигачем українофільського руху в Галичині в 60-их і майже до половини 70-их років”¹. Так, “Мета” опублікувала три оригінальні, спеціально надіслані твори П.Куліша²: “Мартин Гак”³, “Руїна”⁴, “До Щасного Саламона”⁵. У часописі були також передруковані його поезії⁶ та “історичний роман” “Брати”, що вийшов 1863 р. у журналі “Вѣстникъ Юго-Западной Росіи”⁷. Кулішеву поему “Могильні сходи” було опубліковано 1863 р. під анонімом “Гургурдядько”⁸. З видавцями “Мети” зв’язалася також Марко Вовчок⁹, яка надіслала в 1865 р. два “Листи з Парижа”¹⁰. У виданні “Мети” взяв участь історик В.Антонович (під псевдонімом В.Маринчук) віршем “Зъ колишнього”¹¹, що поклато початок його багатолітній співпраці з народовськими виданнями.

Крім нових, оригінальних творів українських письменників Наддніпрянщини, помістила “Мета” кілька передруків або перекладів¹². Так, із поезій Т.Шевченка було надруковано “Мені однаково, чи буду...”, “Н.Костомарову Веселе сонечко ховалось...”, “Заповіт”¹³. Водночас у “Меті” побачили світ твори Д.Мордовцева (частина романтичної поеми “Козаки і море”, опублікована в 1859 р.)¹⁴, Є.Гребінки (“Можебилиця”,

¹ Франко І. Писання І.Котляревського в Галичині // Записки НТШ. – Львів, 1998. – Т.ХХVI. – Кн. VI. – С.12.

² ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.115, арк.6, 7.

³ Куліш П. Мартинъ Гакъ // Мета. – 1863. – №1 (вересень). – 3 (15) жовтня. – С.35–44.

⁴ Куліш П. Руїна // Там само. – 1863. – №2 (жовтень). – 3 (15) листопада. – С.134–148; 1864. – №5 (січень). – 3 (15) серпня. – С.50–67.

⁵ Данило Юсь До Щасного Саламона, прочитавши ёго “Коломийки и Шумки”. Допись зъ України // Там само. – 1865. – №6. – 30 цвітня (12 мая). – С.173–176.

⁶ Куліш П. Дума про Саву Кононенка // Там само. – 1863. – №1 (вересень). – С.9–13; Сонеть // Там само. – С.13.

⁷ Куліш П. Брати Історичній романъ початку XVII віку // Там само. – 1864. – №5 (січень). – С.21–45.

⁸ Гургурдядько. Могильні сходи // Там само. – 1863. – №1 (вересень). – С.18–34; №2 (жовтень). – С.106–116.

⁹ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.115, арк.10.

¹⁰ Вовчокъ Марко Феллстонъ. Листи зъ Парижа // Мета. – 1865. – №7. – 15 (27) мая. – С.222–224; №10. – 30 червця (12 липця). – С.318–320.

¹¹ Маринчукъ В. Зъ колишнього // Там само. – 1863. – №3 (листопадъ). – 3 (15) грудня. – С.179–181.

¹² ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.115, арк.12.

¹³ Шевченко Сидючи въ неволі, 1847 р. До Миколи Костомарова. Завіщанне // Мета. – 1863. – №4 (грудень). – 3 (15) січня 1864. – С.272–274. Серед Шевченкових поезій помилково був названий вірш “Ще не вмерла Україна”, опублікований на початку журналу (1863 р., №4).

¹⁴ Козаки и море. Поема Д.Мордовцева // Там само. – 1864. – №5 (січень). – С.5–20.

“Так іноді люди женяться”¹, М.Чайки (“Москалева правда”, що з’явилася в петербурзькій “Основі” в травні 1862 р.)². Щоправда, літературний рівень друкованих у часописі творів наддніпрянсько-українських письменників, за винятком передусім Т.Шевченка, П.Куліша і Марка Вовчка, не завжди був достатньо високим³. Галицький читач міг ознайомитися з бібліографією книжок, що вийшли друком українською мовою в Росії⁴. Подаючи короткі відомості про розвиток “руської літератури у братів наших” на Наддніпрянщині, з гордістю писалося, що за останні чотири роки з’явилося “стільки книжок руських, скільки не вийшло їх в цю пору в Галичині, ні за цілих передущих 60 літ на Україні”. Однак автор статті був змушений визнати, що галичани не мають змоги придбати українські книжки “в жадній львівській книгарні, ані побачити їх...”⁵.

“Мета” була не тільки літературним, а й політичним часописом, у якому містилися дописи з Наддніпрянщини. Уже в першому номері часопису за 1863 р. поміщено кілька дописів: “з Києва”, “з Харківщини”, “з Чернігівщини”⁶. У редакційній примітці з позицій української національної самобутності говорилося, що “по доброму називає Руський (росіянин. – *I.P.*) Русина Українцем, а Русин Руського – Москалем, а коли один на одного лихий, тоді єсть ище для Українця прізвище: ”Хахоль”, а для Москаля: “Кацапъ”. Великорось, Сівернорось, Малорось и Южнорось – то названія офіціяльні и наукові, которі жаденъ зъ тихъ обохъ людівъ не то що не уживає, але навіть значення їхъ не знає”. Народовський часопис усвідомлював необхідність вживання етноніму, який би виразно розмежував національний рух русинів-українців і москалів-росіян. Висувалося припущення, що з часом назва “Русь” “зовсім исчезне, а останетця тільки Московщина и Україна або навіть “Кацапия” и “Хахляндия”...”. Врешті-решт, яку саме назву отримають етнічні українські землі в майбутньому, не було принципово важливим, основне – обстоювати їх самостійність і національну єдність України: “...Нехай буде народня назва нашого люду “Хахли”, а нашого краю “Хахляндия”, аби тільки ми собі й були те, що ми єсть на ділі, т. є. самостайнімъ людомъ, а не прищіпкою Ляхівъ або Москалівъ, якими насъ одні й другі зробити хотять”⁷.

¹ Гребінка Е. Можебилиця // Там само. – 1863. – №2 (жовтень). – С.123–133; №3 (листопадъ). – С.187–195; Такъ иноді люде женятця. – №3 (листопадъ). – С.201–209.

² Чайка М. Москалева правда // Там само. – 1863. – №4 (грудень). – С.275–308.

³ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.115, арк.13.

⁴ Літературні вісті // Мета. – 1863. – №3 (листопадъ). – С.267, 268.

⁵ Там само. – С.267.

⁶ Дописи: Киянинъ зъ Києва. зъ Харьківщини. зъ Чернігівщини // Там само. – №1 (вересень). – С.84–93.

⁷ Дописи. зъ Чернігівщини // Там само. – С.92.

“Невеселими ... новинами обмінювалися Українці з Галичанами, – писав К.Студинський про сумнозвісний Валуєвський циркуляр 1863 р. – Хоч як невеселі були дописи, то все ж таки мало що не зі всіх пробивається віра у краще майбутнє...”¹. “Мета” опублікувала лист із Наддніпрянщини, в якому з боєм говорилося про антиукраїнські репресії “на Святій Русі”: “Скажіть, чи єсть де земля відь Китая до Патагонії, відь нової Голяндії до Канади, де-бъ було переступленнємъ говорити своєю мовою, де-бъ бувъ заперть писать книжки и учить дітей тимъ язикомъ, якимъ у семі говорить 14,000,000 народа”. Водночас більшість московських журналів, як було сказано, “те й робить, що топтає въ грязь Українцівъ, за те тільки, що вони Українці”. У кінці статті містилося прохання до усіх слов’ян, передусім до “братівъ-Галичанъ”, подавати в пресі інформацію про репресії з надією на підтримку українофільства, “постоять за свою правду”². У фейлетоні з Києва, присвяченому галицьким москвофілам, писалося:

... Ви претесь такъ у Московщину,
Мовъ кращого нема вамъ діла,
Якъ запродаць свою родину!³

Анонімний автор допису “Зъ-надь Волги”⁴ висловлював радість, що наша спільна справа “знайшла собі добрий, теплий закутокъ въ вашій Галичині”, і з боєм писав: “Зовсімъ стемніло въ нашій Україні”, “Основа” давно вже замовкла”, в “завчасній смерті (журналу. – *I.P.*) винні не одні вороги нашої мови та цензурні умови, але й сама українська громада. Передплатниківъ у неї въ остатнімъ часі дуже мало було”. Із сумом говорилося, що в умовах антиукраїнських репресій неможливо “побачити та почитати вашу “Мету”⁵. Ввіз і поширення “Мети” на території Російської імперії були заборонені з грудня 1863 р., часопис звинувачено в пропаганді українського політичного сепаратизму⁶. Серед невеликого кола наддніпрянських діячів, які всупереч цензурним перешкодам після Валуєвського циркуляру 1863 р. читали журнал (принаймні, окремі його номери), висловлювалися критичні зауваження до редакції. “Насчеть “Мети” скажу, прочитав ее отъ листа до листа, что она слишкомъ *прѣсна*”, – писала видавцям часопису 26 січня 1864 р. Стефанія Лобода,

¹ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.115, арк.23, 24.

² Допісі. Українець Зъ України // Мета. – 1863. – №2 (жовтень). – С.152, 154.

³ Галицькимъ москвофиламъ // Там само. – 1865. – №10. – 30 червця (12 липця). – С.317.

⁴ На думку К.Студинського, автором статті був О.Кониський. *Див.*: Студинський К. Зв’язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866. – Б.м., б.р. (Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т.СЛ).

⁵ Допісі. Зъ-надь Волги // Там само. – 1864. – №5 (січень). – С.68, 69, 70.

⁶ Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині. – С.212.

дружина члена Полтавської громади Віктора Лободи. Вона наголошувала, що “языкъ ея (“Мети”. – *І.Р.*) и не для народа, и не для образованного класса малороссіянь, ... что-то вродѣ старечой каши”, суміш різних круп (“и пшенная, и гречневая, и рисовая и всѣхъ сортовъ вообще”)¹.

З редакцією журналу народовців “Мета” співпрацювали колишні польські повстанці з підросійської України, що знайшли порятунок від репресій російського царизму в Галичині, де активно включилися в громадсько-політичне життя. Вони пропагували ідею українсько-польського порозуміння проти Росії, друкували статті, в яких висвітлювалася похмура картина переслідування українського руху за Збручем, що сприяло кристалізації серед галичан програми мовно-культурної і політичної незалежності українців від росіян². Авторами анонімних статей, що друкувалися в часописі, були польські “хлопомани” Лев Сорочинський і Павлин Свенціцький³. Перший під псевдонімом Левко Гончаренко надрукував у 1863 р. дві статті, у яких обстоював національну єдність галичан і наддніпрянців. “Политичні інтереси сусідніх державъ, – писав він, – довели насъ до того, що дві рідні часті одного народу ледве можуть зъ собою зноситись...”. Одні прийняли “греко-руську віру” (православ’я. – *І.Р.*), тоді як другі сповідують унію, “різнимось теперъ и законами, въ соціяльнімъ битю, а маємъ тільки невеличку громаду людей, правдивихъ народолобцівъ, котримъ приходитця боротись изъ апатією и егоїзмомъ панівъ и темнотою простого люду...”⁴. Іншим разом автор виступив “противъ єдности зъ Россією”, що “забила народне життє України”⁵. У листі до редактора “Мети” К.Климковича 19 квітня 1865 р. Л.Сорочинський з Парижа писав про готовність “послужити Вамъ чимъ можемъ, чи то въ редакції Вашої газети чи въ чимсь иншимъ”, намагався зрозуміти, “чи наші думки теперъ різнятьця багацько, чи ні?”⁶.

П.Свенціцький (псевдоніми – Данило Лозовський, Павло Свій, Павлин Стахурський) прихильно ставився до українофільства, опублікував у “Меті” кілька статей, підписаних “Лях з України” або анонімних⁷. У

¹ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.3.

² Історія Львова. У 3-х т. / Редколегія Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Львів, 2007. – Т.2. – С.234.

³ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.115, арк.26.

⁴ Гончаренко Л. Значення Київського Университету для Українського Народу // Мета. – 1863. – №3 (листопадъ). – С.218.

⁵ Гончаренко Л. Де-що про школи народні на Україні // Там само. – №4 (грудень). – С.327.

⁶ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.8.

⁷ Ляхъ зъ України Дещо до становища Русі супротив ляцько-московської борби // Мета. – 1863. – №3 (листопадъ). – С.228–235; Австрия и доля України. Голосъ зъ-надъ Дніпра // Там само. – 1864. – №5 (січень). – С.73–79; Листи київського Славянина // Там само. – 1865. – №15. – 30 вересня (12 жовтня). – С.488–490; №18. – 19 (31) грудня. – С.550–554. К.Студинський вважав, що перу П.Свенціцького належала також недокінчена стаття “Руське питанне” (Мета. – 1863. – №3 (листопадъ). – С.210–218. (Див.: ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.115, арк. 45, 47, 52, 60).

публікаціях П.Свенціцького містилися заклики до польсько-українського порозуміння. Автор переконував, що “гробову яму для Польщи викопала борба бувшої республіки польскої зь українськимъ народомъ”¹. Мабуть, найтісніше П.Свенціцький інтегрувався в середовище народовців під час співпраці в 1866 р. з редакцією часопису “Нива”, де під псевдонімом Павло Свій була надрукована низка його творів, зокрема переклад першої дії “Гамлета” В.Шекспіра, вірш “Ніч на Подолі”, “повість з життя українського” “Колись було”². В основі українофільства П.Свенціцького були народницькі переконання, сформовані ще в київському хлопоманському середовищі, що проявлялися в зацікавленні народною культурою, критичному ставленні до шляхти, захопленні новою українською літературою. Однак між П.Свенціцьким і народовцями постійно зберігалася певна дистанція, він ніколи не поривав відверто з польськими колами, що дає підстави відносити його до угруповання “gente Rutheni, natione Poloni”, прихильників подвійної (польсько-руської) ідентичності³.

Одночасно з “Метою” народовці налагодили у Львові випуск літературно-наукового часопису “Нива”, видавцем і редактором якого став К.Горбаль. “Замовкла Україна, – писалося у першому номері “Ниви” в січні 1865 р., – намъ пора обізваться тимъ охотнійшъ працюючи, що лишъ намъ є въ тому змога...”⁴. 20 номерів журналу (останній вийшов у липні 1865 р.) зробили вагомий внесок у розвиток нової української літератури, духу національної єдності українців. Редакція “Ниви” знайомила не лише з творами місцевих галицьких (В.Стебельського, І.Верхратського, В.Ільницького та ін.) і буковинських (Ю.Федьковича, С.Воробкевича) письменників, але й наддніпрянсько-українських – Т.Шевченка, Марка Вовчка, М.Старицького (псевдонім – Гетьманець), П.Куліша, О.Стороженка, О.Навроцького, О.Цися (Мовчія)⁵. У “Ниві” прямо говорилося про підтримку української літературної мови на на-

¹ Австрия и доля України // Мета. – 1864. – №5 (січень). – С.73.

² Серета О. Павлин Свенціцький у суспільному житті Галичини: до історії польського українофільства // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2006–2007. – Вип.15. – С.480.

³ Там само. – С.481, 483, 486.

⁴ Слово редакції // Нива. – 1865. – Ч.1. – 10 січня. – С.1.

⁵ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.74, арк.60; Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.27. Див.: Шевченко Т. А.О.Козачковському // Нива. – 1865. – Ч.12. – 30 цвітня. – С.181, 182; Петрусь // Там само. – Ч.14. – 20 мая. – С.213, 214; Ч.15. – 30 мая. – С.230, 231; Институтка. Повість Марка Вовчка // Там само. – 1865. – Ч.10. – 10 цвітня. – С.145–151; Ч.11. – 20 цвітня. – С.161–165; Ч.12. – 30 цвітня. – С.177–181; Ч.13. – 10 мая. – С.193–198; Ч.14. – 20 мая. – С.209–213; Ч.15. – 30 мая. – С.225–229; Ч.16. – 10 червця. – С.241–245; Ч.17. – 20 червця. – С.257–261; Стехинъ Рігъ. Оповіданне О.Стороженка // Там само. – Ч.7. – 10 марта. – С.97–100; Ч.8. – 20 марта. – С.113–116; Ч.9. – 30 марта. – С.129–132; Историчні споминки столітнього Запорозця Микити Коржа. Записав О.Стороженко // Там само. – Ч.16. – 10 червця. – С.254–256; Ч.17. – 20 червця. – С.268–271; Ч.18. – 30 червця. – С.283–286; Ч.19. – 10 липця. – С.300–304; Ч.20. – 20 липця. – С.317–320 та ін.

роднорозмовній основі, зразками якої були твори наддніпрянських літераторів, бо, за словами часопису, “письменній мові годі блукати, мовь вь лісі, помежи місцевими говорами, которі *всі вь купі* (виділено редакцією. – *I.P.*) мають допіро право ввійти у письменство и зложити собою одну письменну мову¹. Із шаню до творчості Т.Шевченка і з вірою в майбутнє України говорилося:

Якъ вчивъ Ти, батьку, такъ будемо жити,
Й стане Вкраїна! – недоля минетця!..².

1 січня 1866 р. за редакцією В.Шашкевича у Львові вийшов перший номер літературного часопису “Русалка”. Уже сама його назва засвідчила про підтримку редакцією традицій, закладених у “Русалці Дністровій”. Назву часопису та особу його редактора було визначено під час перебування О.Кониського в столиці Галичини наприкінці 1865 р. У своєму першому листі до Ю.Федьковича 14 (26) листопада 1865 р. О.Кониський писав про намір видавати в новому році “справжній” руський часопис, до якого “будемо ... гуртом працювати...”³. На відміну від своїх попередників – “Мети” і “Ниви”, “Русалка” виходила етимологічним правописом, щоб знайти підтримку серед старшої частини населення, невдоволеного “кулішівкою”. Часопис майже в кожному номері друкував твори О.Кониського під різними псевдонімами – Перебендя, О.Верниволя, Сирота, Журавель, Маруся К., галицьких і буковинських авторів К.Климковича, В.Шашкевича, С.Воробкевича та ін.⁴. Найбільше творів дав “Русалці” сам О.Кониський, серед публікацій були як поезії, так і проза⁵. К.Климкович у дусі національної єдності Галичини з Наддніпрянською Україною писав:

Хиба-жъ на свѣтѣ мало насъ?
Хиба-жъ и духъ козачій згинувъ?
Хиба-жъ дарма спѣвавъ Тарась?
Нѣ! Ще не вмерла Украина!⁶.

На Великдень 1866 р. В.Шашкевич задав читачам риторичне питання з вірою в майбутнє України:

Христос воскресъ! Коли жъ воскресне
Изъ мертвыхъ ненька-удова –
Коли же встане Украина,
Що те-жъ за правду полягла?¹.

¹ Відь редакції // Нива. – 1865. – Ч.2. – 20 січня. – С.17.

² Вічна пам'ять Кобзареві // Там само. – Ч.6. – 27 лютого. – С.81.

³ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.117, арк.29, 30.

⁴ Там само, спр.74, арк.60; Спр.117, арк.30, 31.

⁵ Там само, спр.118, арк.101, 104.

⁶ Климкович К. Тарасови на вѣчную пам'ять! У пяті роковини єго смерті // Русалка. – 1866. – Ч.10. – 5 марця. – С.74.

Однак через брак фінансів видання часопису припинилося на 12-ому номері (2 квітня 1866 р.), що підтвердило недовговічність народовської періодичної преси. Ще раніше, ніж “Русалка”, перестала виходити “Мета” з фінансових причин (усього за два роки вийшло 23 номери). Редактор К.Климкович, не маючи засобів до існування, виїхав на село. Національна свідомість ранніх народовців сформувалася вже у зрілому віці, не була успадкованою в родинних домівках або з дитячих років у школі, як це традиційно відбувається в сучасному суспільстві. Характерно, що дехто з них вважав можливим змінювати національну самоідентифікацію відповідно до політичної ситуації. Прикладом цього став перехід на панславістські позиції, передусім через матеріальні нестатки, колишнього редактора “Мети” К.Климковича. Він увійшов до редакції панславістського органу “Славянская заря”, що почав виходити в липні 1867 р. у Відні, хоч, правда, вже через рік повернувся до народовців². Видавці журналу закликали до створення під протекторатом Габсбургів “западно-славянського государства”, об’єднувальним фактором і гарантом політичної самостійності якого мала стати російська мова. “Раннє” народовство в 1861–1866 рр. не змогло створити (крім учнівських напівтаємних громад) довговічних пресових органів або інституцій, що стало завданням нового покоління народовців³.

Національно-політична програма ранніх народовців. На сторінках “Мети” друкувалися програмні статті для українського руху відомого народовського публіциста К.Климковича. Усвідомлюючи необхідність термінологічного розмежування українського і російського народів, які мали претензії до історичної назви “Русь”, він писав: “Се фактъ, що єсть дві руськихъ народностей, т. є. два самостайні славянські народи, которі оба мають претенсію до історичнєї назви *Русь* (тут і далі виділено в оригіналі. – *І.Р.*), хочъ оба вони одинъ одного инакше називають. Уживати сеі історичнєї назви такожъ у згляді политичнєму – ще має якийсь змисль, бо такъ сіверний (росіяни. – *І.Р.*) якъ и южный народъ (українці. – *І.Р.*), зъ которихъ кождий *лишь самъ себе* руськимъ називає, составляютъ нині – сіверний зовсімъ, а южный більшою частю – одну державу, котора називаетця въ географичній номенклятурі панствомъ руськимъ”. Щоправда, там тільки “московщина *панує*, а Русь тяжко робить”, за словами автора, було неправомірним вживання “історичнєї назви *Русь* у згляді єдинства народнєго такъ сіверного якъ и южного народу тоі ніби руської

¹ Христось воскресє! // Там само. – Ч.12. – 2 цвѣтня. – С.89.

² Серєда О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині. – С.213, 214.

³ Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки ХІХ ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип.3–4. – С.68, 70.

держави...”¹. Отже, стаття виразно обстоювала окремішність українського і російського народів, водночас питання їх назви для означення власної території, мови, літератури тощо вважала невирішеним. Етнонім “Русь” (“руський”) пропонувалося вживати лише щодо українського народу, відомого під офіційною назвою “малорусинів”, тоді як “для означення великоруського народу єсть у насъ народні слова *Московщина и московське...*”. “Народне єдинство наддніпрянської Русі зь нашою галицькою, – підсумовував К.Климкович, – то єсть те єдинство, за которе ми, а зь нами всі щирі Русини, до посліднього віддиху стояти будемо”².

“Мета” неодноразово висловлювала солідарність із наддніпрянсько-українським рухом, протест проти переслідування українофільства в Російській імперії, зокрема за Валуєвським циркуляром 1863 р. Д.Танячевич у програмній статті “Письмо до Громади” публічно заявив про підготовку народовцями петиції (“адреси”) до австрійського уряду з проханням заступитися за підросійських українців, обстоював австрофільські настрої. “Попросімъ нашого ласкавого уряду, – писав він, – щобъ поспитався у Москви, за які-то провини вона так страшно на Україні господарює, ... о зміну свого поступовання! Знаю, не відмовить намъ цеї ласки прихильний и милостивий намъ урядъ, ... ми найвірніший народъ Австрії...”³. Водночас автор закликав галицько-руську інтелігенцію вважати “велику працю України за свою власну; приближмися до нашого люду, заберімся щиро до ёго освіти, до шкілъ народніхъ; не відлучаймося відъ України въ літературі, приймімъ їхъ твори яко плідъ власного духа; уживаймо зь ними одной письменної мови, котра вже тільки має за собою поваги...”⁴.

Народовці збирали підписи під петицією до віденського уряду з проханням заснувати у Львівському університеті кафедру “руської” історії та запросити як викладача М.Костомарова (у 1862 р. він був звільнений з посади професора Петербурзького університету). Інформуючи про це, К.Лукаевич писав Д.Танячевичу 4 січня 1864 р., що “на насъ чекають брата Українці”, яким необхідно “подати братную помічь...”⁵. “Ніхто зь Москалівъ не оспорювавъ досі учену статтю нашого Костомарова (“Две русские народности” у березневому 1861 р. номері “Основи”. – *І.Р.*), въ котрій той же доказує сутте двохъ руських народностей, – відзначалося у часописі “Мета”, – т. є. руської и московської. Косто-

¹ Ровесна літопись // Мета. – 1863. – №2 (жовтень). – С.174, 175.

² Там само. – С.175, 176.

³ Письмо до Громади // Там само. – №3 (листопадъ). – С.263.

⁴ Там само.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.1, оп.1, од. зб.560, арк.51, 57 зв.

марова уважаємо ми яко заступника народнього...”¹. Отже, вже на початку 1860-х рр. виникла ідея заснування кафедри української історії у Львові, на яку планувалося запросити видатного вченого з Наддніпрянщини. Цю ідею вдалося реалізувати тільки в 1894 р. з приїздом до Галичини М.Грушевського.

Поступово народовці виявляли все більший інтерес до політичної проблематики. “Мета” стала в 1865 р. виключно політичним часописом, що остаточно скристалізувало політичну думку ранніх народовців. Редактор “Мети” К.Климкович написав серію статей, у яких була зроблена одна з перших у новочасній історії спроб вийти за рамки постулату мовно-культурної окремішності українського народу, обґрунтувати політичну програму національного руху². Так, у статті “Руська народня партия и її політична исповідь” К.Климкович підкреслив “хаотичний стань народно-політичного пробудження галицьких Русинів” від революції 1848 року аж до початку 60-х рр. На його думку, у той час “досить було тільки кликнути: “ми не Поляки!”, щоб усіх, которі ще якъ-небудь до руської народности признавалися, въ одну когорту зібрати”. Натомість про те, що діялося на схід від австрійського кордону, галицькі русини знали небагато, “стань тамтешніх Русинів бувъ намъ, Галичанамъ, майже зовсімъ незнакомий”³.

У період конституційних реформ в Австрії 1860-х років національний рух активізувався, “австрійські Русини на дві партії поділились”. Старорусини, “старша партія” будувала своє самоусвідомлення на відмежуванні від польської нації. Деякі з них (“немногі”) розвинули “свої теорії о єднolitості руської (руської и московської) народности и о ко-нечності одної літератури и мови”, вживали “въ дотичнихъ артикулахъ и письмахъ навіть московської мови”. Більшість же староруських політиків стверджувала, що в Галичині проживають “Мало-руси” або “Малороси” (хоч ця назва “нашому людові зовсімъ чужа”), які є лише частиною єдиної східнослов’янської спільноти, бо існують ще “Велико-Роси”. Однак було б несправедливо “за москвофілізмъ пострікати всю многолічну и нині ще пануючу старшу партію”⁴. Обстоюючи самостійність і національну єдність 18-мільйонного українського народу (“Русини підъ австрійськимъ зъ Русинами підъ московськимъ панованнемъ єсть одинъ и тот же народъ”), К.Климкович заявив про підтримку перебудови

¹ Климковичъ К. Становище Русі супротивъ лядсько-московської борби // Мета. – 1863. – №1 (вересень). – С.72.

² Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині. – С.210.

³ Кл.[имкович] Кс. Руська народня партия и її політична исповідь // Мета. – 1865. – №1. – 17 лютого (1 марця). – С.1, 2.

⁴ Там само. – С.8, 9.

державного устрою Габсбурзької монархії від централізму до федералізму. Водночас він виступав за переміщення центру національного руху з самодержавної Росії в підавстрійську Галичину, де існували конституційні умови: “...Гравітаційної точки для руського народу не в Росії, але в Австрії шукати треба”¹.

Більш детально свої сподівання щодо шляхів конституційної перебудови Австрійської імперії К.Климкович висловив у статті “Федерація и її значенне для Австрії”. Маючи на меті привернути увагу правлячої еліти, яка була у той час прикута до боротьби з Пруссією за провідну роль в об’єднанні німецьких країн, на великій східній місії Австрії, він писав: “Головна помилка в засаді австрійської політики єсть та, що вона, замість сопернувати зь Росією о посланництво вь Славянщині, сопернує зь Пруссією о посланництво вь Німеччині”. Натомість Австрія повинна пам’ятати, що на три чверті складається “з не-німецькихъ народівъ”, має переорієнтувати свою політику на схід і сповнити слов’янську місію. “Нині бачимо два центри, – стверджував автор, – около которых поединчі народи славянські и межиславянські гуртоватись могли би, а тими центрами є Австрія и Росія. Географичне положенне і внутрішній народній складь Австрії робить її природнішим центромъ, ніжъ єсть Росія”². К.Климкович сподівався на створення в Австрії федеративного устрою замість централістичного і приєднання до цієї федерації (“славянської” або “австрійської”) інших країн, у тому числі наддніпрянсько-українських земель під Росією³. Отже, К.Климкович обстоював єдність українських (“руських”) земель Наддніпрянщини і Галичини в складі багатонаціональної федерації народів у Центральній Європі на території між Німеччиною і Росією. Провідну роль у створенні майбутньої федерації мала відіграти Австрія⁴.

“Більша часть австрійськихъ Славянъ, – писав К.Климкович, – освідчилася вже рішучо за принципомъ федераційнимъ...; ми сподіваємося, що и Русини не будуть послідніми, которі вь найближчімъ часі до славянського гурту пристануть”⁵. Видавці “Мети” виступали за побудову справді вільної федерації слов’янських народів, проти ідей російського урядового панславізму, що передбачали створення централізованої слов’янської імперії з центром у Петербурзі. На шпальтах часопису писалося про загрозу російської збройної інтервенції в Галичину, що дало

¹ Там само. – С.5, 16.

² Кл.[имкович] Кс. Федерация и її значенне для Австрії // Там само. – №4. – 31 марця (12 цвітня). – С.100, 101, 104.

³ Там само. – С.106.

⁴ Середа О. Національна свідомість і політична програма раних народовців у Східній Галичині. – С.211.

⁵ Кл.[имкович] Кс. На передодні рішучої хвилі // Там само. – №5. – 15 (27) цвітня. – С.133.

б змогу “добратись до самого серця Славянщини” і “омоскалювати решту менших народів, коли вже зь двома найбільшими, руськимъ (українським. – *I.P.*) и польськимъ, діло так легко пішло”¹. У статті “Централизмъ московський” К.Климкович писав, що “абсолютистичній централизмъ московський ... нині практикуєтця въ Россіі, – въ тімъ государстві, у складі которого находитця головний гуртъ нашого руського народу”. Автор проголошував необхідність рівноправної взаємодії між русинами-українцями і поляками в боротьбі проти московського централізму, щоб два народи попросту “не зробилися Москалями...”².

К.Климкович з’ясував історичні відмінності Русі-України від Росії. “Русини и Москалі, – писав він, – є два самостайні народи славянські, которі своєю мовою, звичаями, характером и историєю різнятця въ такій мірі, а навіть далеко більше, ніжъ н. п. (наприклад. – *I.P.*) Чехи одъ Ляхівъ”. На думку автора, Русь існувала “вже яко государственна система и яко народъ тоді, коли за Московщину въ государственнімъ и народнімъ змислі и помину не було”. Руський народ сформувався на основі “малихъ народностей славянськихъ”, згаданих у “Повісті временних літ”, тоді як витоки московського народу – “на ґрунті племень финського и уральського”, з невеликою домішкою “елементу славянського”. “Московський” і “руський” народи історично сформувалися як самостійні і “прийшли ажъ тоді въ ближчий стосунокъ міжъ собою, коли вже оба зовсімъ індивідуально розвиті були”. Після входження Русі “въ одинъ государственний складъ зь Московщиною”, що дало початок державній назві “Россія”, обидва народи не мали “нічого в спільного, кромі віри”³. Русини опинилися під загрозою винародовлення, за висловом К.Климковича, “москалізація цілимъ тягаромъ своїмъ звалилася нині на нашу Русь”⁴.

“Назви “руського”, а не “малоруського” або “малоросійського” домагаєтця нині ціла Русь, – говорилося в часописі “Мета”. – Для того не повинень жадень щирій народовець іншої назви для себе, якъ “Русинь”, а для свого язика “руський” уживати такъ въ розговорахъ якъ и въ письмі”⁵. Однак у пресі народовці вживали для самоозначення назви “Україна”, “Русь”, “Мала” або “Південна Русь” і похідні від них (“український”, “руський”, “малоруський”, “малорусини” тощо) як синоніми. Так, в останньому номері “Мети” у грудні 1865 р. було сказано, що газета майже три роки захищала “щиро народній интересъ Русі-України”,

¹ Оглядь політичний // Там само. – №1. – 17 лютого (1 марця). – С.30, 31.

² Кл.[имкович] К. Централизмъ московський // Там само. – №6. – 30 цвітня (12 мая). – С.161, 169.

³ Там само // Там само. – №7. – 15 (27) мая. – С.195, 196.

⁴ Там само // Там само. – №8. – 31 мая (12 червця). – С.230.

⁵ П.П. Уваги при читанню нововиданої граматики п.Григорія Шашкевича // Там само. – №15. – 30 вересня (12 жовтня). – С.460.

на протиположності польським і московським впливам, часопис прислужився “до усилення народної Русі и до сконсолидовання всіх інтересів малоруських”¹.

“Проукраїнська” ідейна платформа “Слова” першої половини 1860-х рр. Народовські громади на початку 1860-х років не протиставляли себе старшому поколінню галицько-руських діячів русофільської орієнтації. М.Грушевський зауважив, що, крім народовців-українофілів, другий напрямок у національному русі в Галичині “досить тяжко назвати так, щоб обняти всі його нюанси...”². В особі галицьких русофілів (“общеросів”) національний рух отримав специфічний варіант “малоросійського” патріотизму, для якого була характерна відданість “Малій Русі”, її історії та особливій мовній традиції. Русофіли вважали русинів Галичини частиною більш широкої східнослов’янської спільноти, яку означувано поняттям “руській” народ. Цей термін не означав російський (великоруський, московський), бо в тій спільноті визнавалося існування також “малоруського”, часом – і “білоруського” масиву. Русофільство було, по суті, дифузним Русь-офільством, орієнтацією галичан на пан-руський простір як протилежний польській шляхетській культурі, що сприяло б подоланню інтелектуально-культурного відставання від інших народів монархії Габсбургів³.

Отже, русофільський світогляд був різновидом національно-політичної свідомості діячів, що первісно мали на меті розв’язання внутрішньо-галицьких проблем українського націотворення, але аж ніяк не злиття місцевих русинів із росіянами (“московським народом”, “москалями”). Феномен русофільства не вичерпувався політичним аспектом, а мав філософське й психологічне підґрунтя: консерватизм, династично-підданський тип світогляду, прихильність до традицій і кирилиці з історичним “етимологічним” правописом тощо⁴. Русофільство (“москвофільство”) другої половини XIX ст. львівська газета “Нова зоря” справедливо розглядала як “природну форму, чи радше фазу національного розвитку..., яка згодом (у 90-х рр. XIX – на початку XX ст. – І.Р.) уступила місце новій фазі – ... національно-політичної та культурної

¹ Слово до читателів “Мети” // Там само. – №18. – 19 (31) грудня. – С.558, 559.

² Грушевський М. Листи з-над Полтави. Лист перший // Грушевський М. Твори: У 50-ти томах / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін. – Т.1. Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – Львів, 2002. – С.131.

³ Вендланд А.-В. Русофільство: ще один український проект? Зауваги про невітілене прагнення // Ї: Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – Ч.18. – С.118.

⁴ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.267, 268; Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) // Там само. – Львів, 2003. – Вип.38. – С.138, 139.

самостійности” українського народу, аналогічно до зміни поколінь у національному русі¹. Можна погодитися з твердженням громадсько-політичного діяча Л.Цегельського, що “зводити генезу галицького москвофільства до самого лише рубля (тобто фінансової підтримки з Росії. – *І.Р.*) і саме рубля – значить: закрити правдивий стан справи...”².

Важливу роль в інституційному розвитку русофільської течії, яка панруські (в політичній площині – проросійські) симпатії мирно поєднувала з демонстративним австрійським лоялізмом, відіграла заснована Б.Дідицьким у Львові в січні 1861 р. газета “Слово” (виходила до 1887 р.). Навколо “Слова”, крім Б.Дідицького, що був редактором до 1870 р., сформувалася група проросійськи налаштованих діячів (М.Попель, М.Клемертович, І.Наумович, Я.Головацький, А.Петрушевич, В.Площанський та ін.). Серед тих, хто підтримував газету з російського боку, були професори С.Гогоцький, М.Погодін та ін. Уже протягом першого року видання часопис мав 1,5 тис. передплатників³. Майже без застережень, у тому числі на енциклопедичному рівні, “Слово” донедавна визначали не інакше, як “москвофільське”, виразно проросійське видання. Однак насправді аж до другої половини 1860-х рр., а в окремих публікаціях навіть протягом 70-х рр. газета в питаннях національної ідентичності галицьких русинів дотримувалася виразно “проукраїнських” позицій⁴.

На перших порах часопис “Слово” намагався виступати від імені русинів Галичини, незалежно від їх політичної орієнтації. До першорядних проблем, що обговорювалися на сторінках газети, належали польсько-руські відносини, причому позиція щодо поляків була доволі жорсткою⁵. Редакція послідовно обстоювала окремішність галицько-руського населення, домагалася політичної переваги над поляками у Східній Галичині та поділу провінції на дві частини, за етнічним принципом, декларувала єдність із “руським” простором на сході, але без чіткого визначення його меж. Для тогочасних русофілів найважливішим було, з одного боку, протистояння в Галичині домінуючим польським впливам, а з іншого – збереження етимологічного правопису, що мав підкреслю-

¹ Відродження москвофільства // Нова зоря. – Львів, 1929. – Ч.8 (211). – 3 лютого. – С.2.

² Цегельський Л. З австрійської України. Галицьке москвофільство в останній його фазі // Літературно-науковий вістник. – 1910. – Кн.V. – май. – С.390.

³ Оть редакції // Слово. – 1861. – Ч.12. – 4 марта. – С.64; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті. – Львів, 2003. – С.103, 106.

⁴ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.106.

⁵ У часописі “Галичанин”, що виходив як додаток до “Слова”, писалося: Иде Днѣпро въ Чорне море, / Не потече въ гору, – / Не дасть Господь Украины / Въ ляцкую неволю (*див.*: Українські пѣсни зъ г.1863 // Галичанинъ. Науково-белетристичная прилога до “Слова”. – Львовъ, 1867. – Ч.22. – 9 септембрія. – С.337).

вати глибоку історичну традицію руськості. Водночас часопис не мав єдиної і чіткої програми національного розвитку, вже з перших номерів були помітні певні хитання видавців щодо національної самоідентифікації галицьких русинів¹. Так, у програмній заяві “Слова” питання про приналежність русинів до ширшого етнічного масиву взагалі вдалося уникнути, що було свідченням ідейного компромісу між різними напрямками. У часописі прямо говорилося про винародовлення “галицко-русского народа” протягом майже 400 років, поки руські землі не потрапили під владу австрійського монарха: “Жіємъ на свѣтѣ Божомъ Русинами, – и яко Русины маемъ свій особный родъ, обычай, языкъ и вѣру”².

Навколо часопису “Слово”, що деякий час був головною і фактично єдиною політичною трибуною галичан, на початку 1860-х рр. об’єдналися діячі різних ідейно-політичних поглядів. Ідея про приналежність галицьких русинів до “малоруського” народу не викликала в редакції “Слова” особливих заперечень. Уперше таку декларацію вміщено 11 лютого 1861 р. у статті “Русь и ей отношене къ сосѣдамъ”, однак у чіткому вигляді програма “малоруської” національної ідентичності була сформульована через місяць і мала насамперед антипольський характер³. “Говоримъ цѣлкомъ смѣло о 15 миліонахъ Русинѣвъ, – писав автор, – бо разъ же и по правдѣ насъ стѣлько есть, во вторыхъ же знаючи близше отношенія и литературу Украины и всеи не австрійской Малой Руси объявити можемъ передъ свѣтомъ, що и не-австрійская Русь смотритъ на политическое отношеніе къ сосѣдной Польци зъ такого же становища, зъ якого и мы смотримъ. ...Украина противна Москвѣ, но еще бѣльше противна Польшѣ”⁴. Іншим разом писалося, що “народность руска е со всѣмъ розна отъ польской и россійской, хотя и мае съ ними денекотры сходства; ... она существуете и жіе собственнымъ житьемъ та слѣдственно мае право якъ кожда инша до слободного розвоя въ своемъ внутренномъ устройствѣ и въ своей словесности”⁵. Висловлювалося сподівання, що русини неминуче відродяться як єдиний самостійний народ після встановлення політичної свободи в Росії, коли “тамъ, якъ у насъ въ Австріи, розкуются вѣковыи пута рабства, пригнѣтаючіи нашъ рускій народъ...”⁶.

Образ Росії у “Слові” з’являвся здебільшого в контексті протистояння з поляками в краї. Видавці часопису відкидали звинувачення в національно-політичному москвофільстві, але при цьому не заперечували

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.104, 105, 107.

² Нашъ програмъ // Слово. – 1861. – Ч.1. – 25 януарія. – С.1.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.108.

⁴ О що ту властиво ходитъ? // Слово. – 1861. – Ч.13. – 8 марта. – С.67.

⁵ Де-нещо о русской народности // Там само. – Ч.36. – 31 мая (12 юнія). – С.211, 212.

⁶ Там само. – Ч.37. – 3 (15) юнія. – С.215.

потребу мовно-культурних запозичень від росіян, аргументуючи це тим, що великоруська літературна мова і культура розвинулися свого часу на давньоруській (або ж “малоруській”) основі¹. Громадський діяч, письменник о. М.Устиянович у 1848 р. був прихильником “простонародного слова”, намагався “розвивати его всѣми дрѣбными моими силами въ чистомъ его духу”, але з часом дійшов висновку, що “языкъ, котрымъ пише Москва, есть развитый зъ чистого руского кореня, же Украинскіи писатели зъ политическихъ причинъ нуждаются розличною правописію свѣй языкъ безъуспѣшно отлучити отъ письменного московского...”². Визначаючи себе “малорусинами”, русофіли, на відміну від народовців, писали макаронічним “язичієм”, тобто мовою, близькою до церковнослов’янської, вважали, що Мала Русь повинна мати спільну з Великою Руссю літературну мову та високу культуру.

На перших порах галицькі народовці, як і громадівці-українофіли з Наддніпрянщини, співпрацювали з редакцією “Слова”, публікації в газеті сприяли утвердженню русинів як окремого самобутнього народу, мали “проукраїнський” характер. Часопис відгукнувся на смерть Т.Шевченка вже в березні 1861 р. статтею, де говорилося: “...Умолкла на вѣки тая щиро-руская грудь, що горячою любовію обнимаючи всю Украину, наспѣвала ей тѣлько чудных думъ, протерпѣла тѣлько тяжкого горя и лихой доли”³. Десь через два місяці “Слово” знову згадало про Т.Шевченка та його смерть, що “не меньше почувствовали Русины во Львовѣ тую великую Украины страту”. Т.Шевченко любив “Малую Русь” і в своїх поезіях, як писалося, передавав почуття “непріязни всѣхъ руско-украинскихъ поетѣвъ такъ для польской, якъ и для российской стихіи”⁴. Стаття, попри деякі фактологічні помилки (самого поета названо “Шевченька”), викликала велике враження серед студентської молоді, яка вирішила вшанувати пам’ять Кобзаря виданням книжки “Китиця на могилѣ Тараса Шевченка – навязана рускою молодежію”⁵. Про це, зокрема, повідомлялося в часописі, з пропозицією придбати книжку, в якій буде надруковано поезію Т.Шевченка “Посланіє Шафарикові”. Водночас було з гордістю сказано про “украинского вѣщуна Тараса” (Шевченка), який “такъ глубоко прозрѣлъ рускую душу та жаркимъ, питомымъ словомъ на крылахъ цвѣтущой фантазіи пѣдносилъ насъ до высоты правдивонародной идеи”. Пророчо звучали слова в кінці статті, що Шевченкова

¹ Серета О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках (за матеріалами преси) // Россия – Украина: история взаимоотношений / Отв. ред. А.И.Миллер, В.Ф.Репринцев, Б.Н.Флоря. – М., 1997. – С.159.

² Нѣскольکو словъ Николая Устияновича // Слово. – 1861. – Ч.6. – 11 лютого. – С.26, 27.

³ Смерть Шевченька // Там само. – Ч.15. – 15 марта. – С.78.

⁴ Вспоинка о Шевченьку // Там само. – Ч.27. – 29 цвѣтня (11 мая). – С.156.

⁵ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.10.

могила “на українской землі має бути патріотамъ малорускимъ во вѣчнии времена” тим, чим стала для мусульман “Медина и Мекка – визнавателямъ Корана”¹.

Короткі відомості на сторінках “Слова” про автора славнозвісного “Кобзаря”, за висловом К.Студинського, “підготовлювали культ Шевченка в Галичині”. Поштовх цьому дала публікація статті В.Бернатовича про похорони Т.Шевченка². Редакція зауважила в примітці, що це був перший допис із Києва, та висловила надію про надсилання найближчим часом “дописей зь України еще бѣльше”. “Поздоровляю Васъ, – писав В.Бернатович, – Галицьки Русини, братнымъ поклономъ отъ всѣхъ братьей нашихъ Кіевскихъ Украиньскихъ Русинѣвъ!”. У статті докладно, з пієтизмом до постаті Т.Шевченка розповідалося про перепоховання праху поета під Каневом, звідки “видно далеко-широко обѣ України, Гетьманщину и Кіевщину”³. В.Бернатович опублікував статтю у “Слові”, коли, як відомо, побував проїздом у Львові в липні 1861 р., де особисто з прихильністю до українського руху розповідав молоді про Т.Шевченка⁴. Протягом 1862–1863 рр. він неодноразово з-за кордону надсилав свої статті й оповідання для публікації у “Вечерницях”, друкувався також у “Слові” (до 1865 р.)⁵. Показово, що некрологи В.Бернатовича як “руського патріота и народного дѣятеля” подали в 1866 р. як русофільське “Слово” (ч.1)⁶, так і народовська “Русалка” (ч.2)⁷. Зокрема, у “Слові” писалося, що В.Бернатович – поляк за походженням, який горів “любовію до рѣднои України”, вважав себе “настоящимъ Русинѣвъ”⁸.

П.Куліш надіслав редакції “Слова” програму петербурзької “Основи”, яку вона передрукувала влітку 1861 р., із запрошенням галичан до передплати журналу⁹. Редактор Б.Дідицький отримав від П.Куліша твори нової української літератури, що вийшли друком у його петербурзькій друкарні, заснованій в 1857 р., серед яких були власні видання й упорядковані ним збірники¹⁰. “Слово” помістило про ці книжки прихильну звістку. “Украинска словесность движется значительно впе-

¹ Новинки // Слово. – 1861. – Ч.40. – 17 (29) юнія. – С.236.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.74, арк.32.

³ Б. Изъ Кіева Похорони Тараса Шевченка // Слово. – 1861. – Ч.49. – 19 (31) юлія. – С.275–277.

⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.10.

⁵ В.Бернатович у лютому 1865 р. писав у листі до редакції львівського часопису “Слово” про потребу навчання рідною мовою (Бесарабець Изъ-за кордону. О ученію малоруского народа въ его рѣднѣмъ языкѣ // Слово. – 1865. – Ч.11. – 6 (18) лютого. – С.3).

⁶ Новинки // Слово. – 1866. – Ч.1. – 1 (13) сѣчня. – С.4.

⁷ Русалка. – 1866. – Ч.2. – 8 сѣчня. – С.16.

⁸ Новинки // Слово. – 1866. – Ч.1. – 1 (13) сѣчня. – С.4.

⁹ Новинки // Там само. – 1861. – Ч.43. – 28 юнія (10 юлія). – С.252.

¹⁰ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.74, арк.42.

редь”, – писалося в липні 1861 р. в редакційній замітці. Водночас позитивно оцінювалася діяльність П.Куліша, який літературу з власної друкарні поширював “по всей Украинѣ”, було вказано адресу, де можна було придбати Кулішеві видання¹. Б.Дідицький передрукував “передне слово” до опублікованого в Петербурзі 1861 р. історико-популярного нарису “Хмельницина”, що містило проспект подальшої видавничої діяльності². У “Слові” писалося про плани українського письменника видати найближчим часом невеликі книжки про гетьманів І.Виговського, І.Брюховецького, П.Дорошенка, І.Мазепу, К.Розумовського, полковника І.Поповича, які “поможуть усякому... історію України зрозумѣти и багато де-чого зъ неї навчитися”³.

Отримавши для редакції кращі зразки нової української літератури, Б.Дідицький сподівався на видавничу співпрацю з П.Кулішем, що знайшла відгук у публікаціях у петербурзькій “Основи” та львівському “Слові”⁴. Так, на сторінках “Основи” в лютому 1861 р. було надруковано вірш Б.Дідицького “Niema Rusi! Odpowiedź na plakaty Polaków w Uniwersytecie we Lwowie 1860 r.” (хоч автор не був указаний) та його переклад на російську мову⁵. Відома в краї, ця поезія, за словами К.Студинського, підбадьорювала “галицьке громадянство у боротьбі за народні права”⁶. Редакція “Основи” надрукувала коментар М.Костомарова, підкресливши з позицій єдності русько-українського простору, що за публікацію вірша “будуть благодарны 3 милліона Русиновъ” і що усвідомлення з етнографічної та історичної точки зору “единства Червоно-русской Земли съ остальною Русью не исчезло и до настоящего времени, не смотря на всѣ иноплеменные усилия”⁷. Поезію П.Куліша “З-за Дунаю”, надруковану у вересневому журналі “Основа” 1861 р., уже через кілька тижнів помістило львівське “Слово”⁸. Вірш наддніпрянського письменника мав резонанс у Галичині, редакція опублікувала на нього дві віршовані відповіді – І.Гушалевича і Галичанина (псевдонім Я.Головацького)⁹. У відповідь на Кулішеві слова “Покину, покину Чужую чужину Та на Украину Соколомъ полыну” І.Гушалевич писав:

¹ Новинки // Слово. – 1861. – Ч.44. – 1 (13) юлія. – С.256.

² Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.16.

³ Литературное извѣстіе // Слово. – 1861. – Ч.47. – 12 (24) юлія. – С.268.

⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.16, 17.

⁵ Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки газеты (краковской) “Czas” и журнала “Revue contemporaine” // Основа. – 1861. – Февраль. – С.121–135. Вірш Б.Дідицького *див.*: С.122–126.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк.7.

⁷ Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки ... // Основа. – 1861. – Февраль. – С.127.

⁸ Кулішъ П. З за Дунаю // Основа. – 1861. – Сентябрь. – С.33, 34; Кулішъ П. Зъ-за Дунаю // Слово. – 1861. – Ч.71. – 4 (16) октобрія. – С.366.

⁹ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.16.

Ой лети соколе / Та на Україну
А з ѓттамъ къ Бескиду / По-надъ Галичину¹.

Українську національну єдність галичан і наддніпрянців по обидва боки Збруча обстоювала поезія Галичанина:

Коли ймешъ кидати / Чужую чужину
Соколомъ вертати / В рѡдну Україну;
Не минай родини / Старой Галичини.
Вступи милый брате / До нашої хаты!²

Обидві відповіді галицьких письменників передрукувала “Основа” в січні 1862 р.³ з приміткою, автором якої, за припущенням К.Студинського, міг бути В.Білозерський⁴. У примітці говорилося про “дорогихъ и близкихъ намъ Галичанъ”, “нашихъ братьевъ”, що на сторінках львівського часопису “Слово” привітно відгукнулися на вірш П.Куліша⁵. Зворушливі поетичні відгуки галичан сподобалися П.Кулішеві, який у листі до О.Кониського в кінці 1861 р. зауважив, що в галицькому “Слові” “по-нашому наламуються писати”. Незадоволений цензурними умовами в Російській імперії і редагуванням петербурзької “Основи”, П.Куліш уже на початку 60-х рр. усвідомлював важливе значення галицької періодики як трибуни для українських письменників. Це знайшло підтримку, зокрема, серед членів Полтавської громади, яким було відмовлено в дозволі видавати власну газету⁶.

П.Куліш надіслав Б.Дідицькому журнал “Основа”, у якому містилася публіцистична стаття М.Костомарова⁷, що підкреслювала нерозривну єдність Галичини з усім руським світом. Водночас у статті говорилося про відмінності між двома руськими (“южно-” і “велико-руськимъ”) народами, а також про окремішність Південної Русі та Польщі. М.Костомаров писав, що “южно-руській народъ – не Поляки”, Червона Русь, тобто Галичина, була насильно приєднана до Польщі, захоплення “совершилось съ кровопролитіями...”⁸. Статтю передрукувало “Слово”⁹,

¹ Гушалевичъ И. Отвѣтъ зъ подъ Бискида на голось “Зъ-за Дунаю” // Слово. – 1861. – Ч.76. – 21 октобрія (2 новембрія). – С.388.

² Галичанинъ. Братови зъ-за Дунаю // Там само.

³ Голось Галичанъ. I. Отвѣтъ зъ-подъ Бискида на голось “Зъ-за Дунаю”. II. Братови зъ-за Дунаю // Основа. – 1862. – Січень. – С.109, 110.

⁴ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк.10, 11.

⁵ Современная южнорусская лѣтопись // Основа. – 1862. – Січень. – С.109.

⁶ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2-х т. – К., 2007. – Т.1: Життя П.Куліша: Наукова біографія. – С.203.

⁷ Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки газеты (краковской) “Czas” и журнала “Revue contemporaine” // Основа. – 1861. – Февраль. – С.121–135.

⁸ Там само. – С.132.

⁹ Отвѣтъ Костомарова на нѣкоторые лжеученія журналистовъ польскихъ // Слово. – 1861. – Ч.67. – 20 септемврія (2 октобрія). – С.349, 350; Ч.68. – 23 септемврія (5 октобрія). – С.353, 354; Ч.69. – 27 септемврія (9 октобрія). – С.357, 358; Ч.70. – 30 септемврія (12 октобрія). – С.361, 362.

за винятком вірша “Niema Rusi...” Б.Дідицького, що був відомий в інтелектуальних колах Галичини¹. На початку передрукованої статті М.Костомарова містилася редакційна примітка, що висловлені автором думки збігаються “съ общимъ мнѣніемъ нашей Галицкой Руси”, читаючи ю, мимовольно думаєшъ, будто она писана для “Слова”². Редакція публікувала дописи П.Куліша, що закликали, за висловом К.Студинського, до “єднання Галичини з Україною”³. Так, П.Куліш писав, що на Наддніпрянщині “теперь иде велике змагання за нашу, спільню зъ вашою словесность”. “Заспѣває нашъ братъ за Дунаемъ або підъ Полтавою, – наголошував український письменник у “Слові”, – а въ ві Львові і въ Бескидахъ голось лунае. Застогне Галицька Русь підъ Карпатами, а по надъ Дніпромъ у людей серце болить”⁴.

Газета “Слово” відіграла важливу роль у поширенні в Галичині культу Т.Шевченка. У часописі до середини 60-х рр. публікувалися матеріали, присвячені вшануванню пам’яті поета. Зокрема, писалося про поминальне богослужіння у Львові в лютому 1862 р. за душу автора “Кобзаря”, що “загрѣвъ наши сердца до гадки великой, гадки, що единить роздѣртую лихолѣтьемъ родину у одну по божѣй воли николи не розѣрвану цѣлѣсть”. Було сказано, що вшанувати пам’ять Т.Шевченка прийшло багато молоді⁵. Невдовзі редакція надрукувала короткий життєпис Т.Шевченка – “великого украино-русского поэта”, де згадувалося про публікацію “надгробного” слова П.Куліша (передруком із петербурзької “Основи”, вміщеного у “Вечерницах” 1862 р. (ч.22))⁶. Часопис із захопленням писав про музично-декламаційний вечір у львівській духовній семінарії в грудні 1862 р. Д.Танячкєвич, за словами очевидця, майстерно прочитав “поему нашего великого Шевченка” “Невольник”, що викликала великі емоції (“громкое “слава!”)⁷. З поезій Т.Шевченка у “Слові” за 1862 р. поміщено тільки три⁸: “Хустина”, “Лілея” і “Садок вишневий коло хати”⁹. “Слово” інформувало читачів про завершення роботи художника Г.Гутовського над портретом Т.Шевченка – “славного пѣвца

¹ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.74, арк.44.

² Отвѣтъ Костомарова... // Слово. – 1861. – Ч.67. – 20 септемврія (2 октобрія). – С.349.

³ Студинський К. Слідами Куліша. – С.244.

⁴ Кулішъ П. Голось зъ України // Слово. – 1863. – Ч.68. – 28 августа (9 септемврія). – С.270.

⁵ Новинки // Там само. – 1862. – Ч.17. – 28 февруарія (12 марта). – С.68.

⁶ Коротка житєпись Тараса Шевченка // Там само. – Ч.53. – 7 (19) юлія. – С.207–209. У цьому ж номері було опубліковано вірш О.Кониського “Грѣшница” (Кониській А.Я. Грѣшница. Полтава, 1862 // Там само. – С.209).

⁷ Новинки // Там само. – Ч.100. – 19 (31) декемврія. – С.390.

⁸ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.18.

⁹ Хустина (Т.Шевченка) // Слово. – 1862. – Ч.12. – 10 (22) февруарія. – С.46, 47; Лілея (Т.Шевченка) // Там само. – Ч.16. – 24 февруарія (8 марта). – С.61; Пѣсня (Т.Шевченка) // Там само. – Ч.21. – 14 (26) марта. – С.82.

України”¹. У часописі неодноразово містилася інформація, що в книгарні русофільського Ставропігійського Інституту у Львові продавалися видані у Парижі та Петербурзі портрети українських письменників і вчених – Т.Шевченка, П.Куліша, М.Костомарова, І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, Є.Гребінки, Марка Вовчка та ін.². На сторінках “Слова” в січні 1862 р. з прихильністю писалося про поезію львівського народовця В.Шашкевича, де з позицій національної єдності показано старого співака, через уста якого “Днѣперъ до Бескида и Бескидъ до старенького Днѣпра промовляють, гомонять и про минувшую славу вспоминають”³.

Ідея національної єдності України, що поширювалася в суспільній свідомості, знайшла підтримку серед галичан під впливом високої “шевченківської” української культури. Б.Дідицький, що в 1853–1854 рр. очолював редакцію “Зорі Галицької”, з її “об’єдинительськими” ідеями, в першій половині 60-х рр. поставився до українофільства досить прихильно. З цього приводу К.Студинський зауважив, що ставлення редактора газети “Слово” було приязним “до української справи, до українських письменників і до єднання галицьких діячів з українськими”⁴. За влучним висловом дослідника В.Гнатюка, часопис не ставав “окунем до українського руху...”⁵. Показово, що майбутні опоненти народовців, навіть Б.Дідицький, на початку 1860-х років залюбки ходили в козацьких шапках. Очевидно, є підстави стверджувати про “малоруську” ідентичність Б.Дідицького і його однодумців серед старшого покоління галицько-руської інтелігенції як про перехідну, нескристалізовану форму національної ідентичності, на підставі якої могла розвинутися новочасна українська національна ідея (або ж російська)⁶. “Малоруська” самоідентифікація сприяла відмежуванню від польської нації, була фактором становлення модерної національної свідомості в Галичині⁷. Сам Б.Дідицький на схилі віку згадував, що під час свого 10-річного редагування “Слова” мав на меті розвиток “рѣдного русского языка, яке то занятіє уже отъ выше 20 лѣтъ было для мене жизни идеаломъ. ...За все

¹ Новинки // Слово. – 1862. – Ч.68. – 29 августа (10 септемврія). – С.270.

² Новинки // Там само. – 1862. – Ч.91. – 17 (29) ноемврія. – С.356; Новинки // Там само. – 1863. – Ч.33. – 27 апрѣля (9 мая). – С.134; Новинки // Там само. – Ч.54. – 10 (22) юлія. – С.216. Характерно, що прізвище історика М.Маркевича в газеті “Слово” було названо з помилкою.

³ Отъ выдѣла “Руской бесѣды” // Слово. – 1862. – Ч.4. – 13 (25) януарія. – С.16.

⁴ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.74, арк.46.

⁵ Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.). – Відень, 1916. – С.43.

⁶ Середа О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках. – С.163.

⁷ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.267.

время (полныхъ 10 лѣтъ) моего редакторства тутъ-же я весьма рѣдко писалъ статьи политическаго содержания, ... преимущественно занимался лингвистическою коректою, стараясь больше всего о то, чтобы по языку каждая статья въ “Словѣ” была якъ лишь возможно понятна “такъ Украинцямъ якъ и Россіянамъ”¹.

Свідченням “проукраїнських” позицій “Слова” першої половини 1860-х рр. стали численні публікації, в яких писалося про особливості національного руху на Наддніпрянщині, переслідування царизмом української літератури. Так, у листі з Києва на початку 1862 р. було сказано про урядові перешкоди для відзначення “найлѣпшого сына удовствуючої України” Т.Шевченка, видатного поета, що став на захист українського простоліуду. Автор із сумом писав, що “на Украинѣ, по усей мало-російскѣй странѣ” знать, заможні люди швидше віддадуть шану поляку А.Міцкевичу та росіянину О.Пушкіну². Редакція опублікувала звістку з Полтави про панахиду за Т.Шевченка, яку провели “наши украиньски братья”³. “Слово” давало кореспондентам певну свободу у висловлюванні думок, про що, зокрема, свідчить стаття з Харкова, у якій піддано критиці твердження українофобів, що “народъ украинській не выкуе собѣ литературного языка” і що ніколи не буде української літератури”. Харківський автор писав про необхідність “научити свѣй народъ усѣму доброму, выкувати свою рѣдну мову”⁴. Щоправда, в короткій передмові редакції наголошувалося, що “богато добра вышло бы изъ того для 80 миліонѣвъ народа”, якби “приняти или утворити для всѣхъ славянскихъ племенъ одинъ вспѣльный языкъ...”⁵. Очевидно, видавці не приховували своїх симпатій до панрусських настроїв, але в перші роки існування газети публікували прихильні до українофільства матеріали.

Як і народовські видання, русофільське “Слово” передруковувало з петербурзького журналу “Основа” твори наддніпрянсько-українських авторів. К.Студинський зауважив, що “Основа” В.Білозерського і творчість українських письменників “були для “Слова” скарбницею наукового і літературного знання”⁶. Так, у “Слові” повторно публікувалися наукові праці М.Костомарова⁷, П.Куліша¹, а також невідомі статті,

¹ Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкого. – Львовъ, 1906. – Ч.І: Где-що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. – С.53.

² Новинки // Слово. – 1862. – Ч.16. – 24 февруарія (8 марта). – С.64.

³ Новинки // Там само. – Ч.22. – 17 (29) марта. – С.88.

⁴ Споръ Украины за языкъ въ Харьковѣ // Там само. – Ч.85. – 27 октобрія (8 ноеврія). – С.332.

⁵ Там само.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп. 1, спр.97, арк.45.

⁷ Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходы газеты (краковской) “Czas” и журнала “Revue contemporaine” // Основа. – 1861. – Февраль. – С.121–135. *Передрук*: Отвѣтъ Костомарова на нѣкоторыи лжеученія журналистовъ польскихъ // Слово. – 1861. – Ч.67–70. – 20 септемврія (2 октобрія) – 30 септемврія (12 октобрія); Костомаровъ Н. Двѣ русскія народности (Письмо къ редак-

можливо, Я.Головацького² (хоча є й інші думки про її авторство)³. Твори нової української літератури, зокрема П.Куліша, М.Костомарова, Д.Мордовцева⁴, О.Кониського (про них мова піде пізніше), який найбільш активно серед наддніпрянських діячів підтримував стосунки з галицькими часописами, друкувалися на початку 1860-х рр. у літературному збірнику “Галичанин” (додаток до “Слова”). Публікуючи бібліографію М.Костомарова⁵, русофільська редакція “Галичанина” з гордістю зауважила, що він був “родом Українець”, як і Т.Шевченко та П.Куліш, становить “троезвѣздіе, що яркимъ свѣтломъ знанія и волѣ сіеє нынѣ для всей Малой Руси”⁶.

Дізнавшись про закупівлю на початку 1860-х рр. для бібліотеки львівської гімназії книжок П.Куліша, Т.Шевченка, І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, редакція “Слова” наголошувала, що це потребує наслідування. “Галицко-руска и украинска словесность, – писав часопис, – має уже, Богу дякувати, значительное число прехорошихъ сочиненій, которыи можуть заняти одно изъ первыхъ мѣстцъ по библиотекахъ публичныхъ”⁷. Щоправда, мова публікацій у часописі “Слово” була досить далекою від сучасної української літературної мови, яка формувалася поступово на народнорозмовній, фонетичній основі за прикладом творчості східноукраїнських письменників (І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Куліша та ін.), услід за М.Шашкевичем та його послідовниками

тору) // Основа. – 1861. – Мартъ. – С.33–80. *Передрук*: Двѣ русскіи народности (Статья Н.Костомарова, вынята изъ “Основы”) // Слово. – 1863. – Ч.20–24. – 9 (21) марта – 23 марта (4 апрѣля); Ч.26–33. – 30 марта (11 апрѣля) – 27 апрѣля (9 мая); Костомаровъ Н. Мысли о федеративномъ началѣ въ древней Руси // Основа. – 1861. – Январь. – С.121–158. *Передрук*: Мысли о федеративномъ началѣ въ древней Руси. Статья Н.Костомарова (Зъ “Основы”, кн.І, 1861) // Слово. – 1864. – Ч.49–56. – 20 червця (2 юлія) – 15 (27) юлія; Костомаровъ Н. Гетманство Выговскаго // Основа. – 1861. – Апрѣль. – С.1–66. *Передрук*: Гетманство Выговского. Сочиненіе Н.И.Костомарова // Слово. – 1864. – Ч.1. – 1 (13) сѣчня; Ч.2. – 4 (16) сѣчня; Ч.4–21. – 11 (23) сѣчня – 11 (23) марта *та ін.*

¹ Кулишъ П. Полякамъ объ Украинцахъ // Основа. – 1862. – Лютий. – С.67–86. *Передрук*: Полякамъ объ украинцахъ (Статья П.Кулиша, вынята изъ “Основы” II книжки за 1862 г.) // Слово. – 1862. – Ч.80–83. – 10 (22) октобрія – 20 октобрія (1 ноеврія).

² Русины въ 1848 году. (Памяти Т.Г.Шевченка) // Основа. – 1862. – Квітень (апрѣль). – С.1–27. *Передрук*: Русины въ 1848 роцѣ. Статья зъ IV книжки Основы 1862, посвященна памяти Т.Г.Шевченка // Слово. – 1863. – Ч.37–39. – 11 (23) мая – 18 (30) мая; Ч.41–45. – 25 мая (6 юнія) – 8 (20) юнія, Ч.47. – 15 (27) юнія; Ч.48. – 19 юнія (1 юлія); Ч.50. – 26 юнія (8 юлія); Ч.51. – 28 юнія (10 юлія).

³ Дудко В. Яків Головацький і петербурзький журнал “Основа” (1861–1862) // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Вінніпег, 2003. – Вип.3–4. – С.267, 268.

⁴ Кулишъ П. Кінець Дунайської Думи // Галичанинъ. Литературный сборникъ. – Львовъ, 1863. – Кн.І. – Вып.ІІ. – С.7, 8; Кремуцій Кордъ. Драма, сочиненная Н.Костомаровымъ // Там само. – Вып.ІІІ–ІV. – С.41–73; Мордовцевъ Д. Салдатка. Іереміи Галцѣ (Н.Костомарову), на забуду (Украинска повѣсть, вынята изъ “Основы” зъ 5 кн. на 1861 г.) // Там само. – С.85–99.

⁵ Сочиненія и издания Н.И.Костомарова // Там само. – Львовъ, 1863. – Кн.І. – Вып.ІІ. – С.161–163.

⁶ Там само. – С.161.

⁷ Новинки // Слово. – 1862. – Ч.86. – 31 октобрія (12 ноеврія). – С.338.

в Галичині. За словами К.Студинського, у “Слові” до 1865 р. містилися статті “із симпатіями для українства”, але написані мовою, що була переповнена “церковщиною” і “російщиною”. Прихильник русофільських ідей Я.Головацький у першій половині 1860-х рр. був “посередником між Галичиною і “Основою”¹.

Інтерес видавців львівського “Слова” до наддніпрянсько-українського руху, внутрішньої ідейної боротьби в Росії викликали події 1863 р. – польське визвольне повстання та антиукраїнський Валуєвський циркуляр. Про національне життя на Наддніпрянській Україні читачів газети інформував О.Кониський (Верниволя, Сирота). Протягом 1862–1863 рр., мабуть, на запрошення Б.Дідицького він надіслав до “Слова” 14 дописів із Полтави². У статтях розповідалося про розвиток українофільства, суспільне життя на Наддніпрянщині, зокрема скасування панщини, свавілля царських чиновників тощо³. Як і раніше Кулішевий вірш “З-за Дунаю”, опублікована у “Слові” 1862 р. поезія О.Кониського (Ф.Верниволі) “Сестрам-галичанкам” знайшла відгук серед галицьких читачів. Звертаючись до галичанок, О.Кониський писав:

Гляньте сестры на Вкраину,
На нашу розмову,
Объзвѣться теплымъ сердцемъ
И горячимъ словомъ.
Украина вамъ бажае
И счастья и долѣ;
Побажайте жь для Вкраины
Предкѣвської воли⁴.

У відповідь І.Якович надіслав поезію “Галичанки – сестрам українським”, у якій з позицій української національної єдності наголошував:

Галичанки, а я зъ ними
Въ отвѣтъ Украинѣ
Посылаемъ щире слово
Бодай на картинѣ.
Ах бо доля – зла розлука –

¹ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк. 17, 18.

² Студинський К. Зв’язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866. – С.3, 4, 18.

³ Верниволя Ф. Дописи. Зъ Полтавы // Слово. – 1862. – Ч.32. – 25 цвѣтня (7 мая). – С.127, 128; Ч.40. – 23 мая (4 юнія). – С.159; Ч.43. – 2 (14) юнія. – С.168, 169; Ч.45. – 9 (21) юнія. – С.177; Ч.54. – 11 (23) юлія. – С.212, 213; Ч.59. – 28 юлія (9 августа). – С.233; Ч.68. – 29 августа (10 септемврія). – С.268; Ч.74. – 19 септемврія (1 октобрія). – С.289; Ч.83. – 20 октобрія (1 ноеврія). – С.325, 326; Ч.84. – 24 октобрія (5 ноеврія). – С.328, 329; Ч.97. – 8 (20) декемврія. – С.377; 1863. – Ч.1. – 2 (14) януарія. – С.3; Ч.5. – 16 (28) януарія. – С.21, 22; Ч.29. – 13 (25) апрѣля. – С.117.

⁴ Верниволя Ф. Сестрамъ-Галичанкамъ // Слово. – 1862. – Ч.47. – 16 (28) юнія. – С.184.

Що мати злучила –
 Зь вами – зь вами, люби сестры,
 Галичъ роздѣлила.

Поезія завершувалася закликком до національного єднання українців Галичини і Наддніпрянщини:

За руску родину:
 Спаси Боже! Спаси Галичъ,
 Спаси Україну!!¹

Відчуваючи посилення антиукраїнської політики російського царизму, О.Кониський в липні 1862 р. у розпачі написав, що “пропало все, нема й надѣи, якъ мертвецѣ народъ нашъ спить...”², що спроне вірювало в перспективи національного розвитку. Дисонансом до його слів прозвучала заява галичанина В.Шашкевича в одному з наступних номерів “Слова”. Він закликав до передплати народовського часопису “Вечерницѣ” у Львові з прагненням “розвивати нашу словеснôсть на чисто-народнôй основѣ, ... не дѣлитись письмомъ ôдъ нашихъ надднѣпрянськихъ братôвъ, зь котрыми становимо одну народню цѣлôсть”³.

Наприкінці 1863 р. у “Слові” (ч.85) з’явилося звернення за допомогою до галичан, підписане “Українець”⁴. У ньому, зокрема, говорилося про антиукраїнські репресії в Росії, що були спрямовані проти “Українцѣвъ за те тôлькô, що вони Украинцѣ”. Автор від імені наддніпрянців емоційно переконував, що “будемо бороться за свою правду, поки житья стане, ... живои души не останеться на Украинѣ”, водночас закликав “зъ нашого примѣру учѣться распôзнавать, що таке Москва”⁵. Допис у

¹ І.Яковичъ Д. Галичанки Сестрамъ Украинскимъ // Там само. – Ч.50. – 27 юнія (9 юлія). – С.195. Характерно, що схожі думки про єдність галичан з етнічним простором на сході, але не з Наддніпрянською Україною, а в ширшому панруському контексті висловлював російський поет і літературний критик Б.Алмазов. У вірші “Нашимъ заграничнымъ братьямъ” 1867 р. він писав:

Привѣтъ вамъ, гости дороге!
 Москва вамъ низко бьетъ челомя,
 Она васъ чествуетъ впервые
 И всеславянскимъ торжествомя
 Она впервые освящаетъ
 Союзъ нашъ кровный, вѣковой,
 Да крѣпнетъ онъ и возрастаетъ
 Въ любви взаимной и живой.

(див.: Інститут літератури ім. Т.Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104 (Головацький Я.), од. зб.974, арк.1). Очевидно, заклики до всеслов’янської, панруської єдності знаходили підтримку в середовищі галицьких русофілів.

² Верниволя Ф. Нема й надѣи // Слово. – 1862. – Ч.75. – 22 септемврія (4 октобрія). – С.292.

³ Шашкевичъ В. Объявление. Слово до Передплатителѣвъ “Вечерницѣ” // Там само. – Ч.87. – 3 (15) ноемврія. – С.342.

⁴ Середа О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках. – С.161.

⁵ Українець Дописи. Зъ Украины // Слово. – 1863. – Ч.85. – 25 октобрія (6 ноемврія). – С.336, 337.

“Слові” з’явився майже одночасно з протестом на сторінках народовської “Мети” (ч.2)¹, що був спрямований проти Валуєвського циркуляру. Наддніпрянський автор (під псевдонімом “Українець”, мабуть, ховався Левко Гончаренко)² звернувся з проханням, щоб відзиви передрукували всі слов’янські газети. Він очікував від “братів Галичань” симпатії до “братського нещастя”, “будемо боротьця за свою правду, поки життя стане”³. Публікація викликала суспільний резонанс, була передрукована польськими, німецькими, сербськими часописами⁴. У відповідь “Українцю” редакція “Слова” заявила про намір стати “органом не самим галицко-руським, но и вообще органом цѣлои Малои Руси”. В умовах антиукраїнських репресій царизму “мы цѣлкомъ естественно стояти должны ... тѣлько за рѣдною братією, Мало-Русинами”⁵.

“Слово” відкрито стало на захист окремішності української (“малоруської”) мови: “...Малорускій языкъ былъ всегда самостоятельнымъ языкомъ и различнымъ такъ ѳтъ польского, якъ и московского”, незважаючи на багатолітній мовно-культурний гніт, “не змѣнился въ устахъ народа...”⁶. На закиди тих, хто дорікав у бідності, неосвіченості “малоруської” мови, нездатності творити нею власну літературу, газета відповідала, що “языкъ малорускій такъ богатый, же ся на нѣмъ польскій выплекалъ”. З іншого боку, наголошувалося, що “малорускій языкъ – той прадѣдъ въ порѣвнанію съ московскимъ”, був більш давній, мав державний статус у литовській період XIV–XVI ст., коли “о московскомъ еще чутки не было...”. На завершення статті висловлювалося переконання в збереженні й подальшому розвитку окремої “малоруської” мови як ознаки національної самобутності (“если Малорусины сами не почуваются быти Москалями, то годѣ й тое въ нихъ вговорити або до того присиловати”)⁷. Іншим разом у газеті образно говорилося про необхідність дотримання національних прав українців:

Украина – то берѣзка, Москва – лѣсъ-дубина,
А Ляхове горделивѣ – то лѣсъ-яворина.
Най дубове, яворове берѣзку шанують,
Бо судъ Божій тыхъ досягне, которѣ гордують⁸.

¹ Дописи. Українець Зъ України // Мета. – 1863. – №2 (жовтень). – С.149–154.

² Дей О. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). – К., 1969. – С.371.

³ Дописи. Українець. Зъ України // Мета. – 1863. – №2 (жовтень). – С.154.

⁴ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр. 97, арк.17, 18.

⁵ Українець. Дописи. Зъ України // Слово. – 1863. – Ч.85. – 25 октобрія (6 ноемврія). – С.336.

⁶ Оть руского озера // Там само. – 1864. – Ч.70. – 2 (14) вересня. – С.278.

⁷ Там само. – Ч.71. – 5 (17) вересня. – С.282, 283.

⁸ БЪБ Дума братьямъ украинцамъ въ день нового року 1864 // Там само. – Ч.1. – 1 (13) сѣчня. – С.3.

Редакція “Слова” в першій половині 1860-х рр. декларувала прихильне ставлення до народовських часописів у Галичині. Вона надала місце у своєму виданні редакторові “Вечерниць” В.Шашкевичу, який у кінці 1862 р. підбадьорював: “Вечерницѣ не упали!”. Було сказано, що завдяки видавничій діяльності місцевих народовців “нынѣ в кождѣмъ закутку Галича учуешъ вже про нашу Україну, а ... портретъ великого Тараса (Шевченка. – *I.P.*) ... мирно царствує ... помѣжь нами...”. Перед початком видання “Вечерниць” була зовсім інша ситуація, коли “ледве сотній зъ читающої громади знавъ де-що про нашу рѣдну Україну, про батька Тараса”, українських письменників Г.Квітку-Основ’яненка, П.Куліша, М.Костомарова, Марка Вовчка та ін.¹. “Слово” привітало початок видання народовської “Мети” у Львові 1863 р., стверджуючи, що поряд із галицькими письменниками в часописі будуть міститися твори “братей-Украинцѣвъ”, у тому числі П.Куліша, який листовно повідомив про це редактора К.Климковича. Будучи друкованим органом “за-кордонської Руси”, поза російською цензурою, “Мета”, як писалося у “Слові”, буде ознайомлювати “Родимцѣвъ нашихъ съ житьемъ-битьемъ другої, бѣльшой половини руского міра...”².

Отже, між ідейними поглядами ранніх народовців (“м’яких”) і русофілів (“твердих”) на перших порах не існувало чітких меж. Модерна українська національна свідомість серед галицько-руського населення, в основній масі, ще не сформувалася, основне було відмежуватися від поляків, а всі інші питання, у тому числі співвідношення “Галичина – Росія – Україна”, відійшли на другий план³. А.Вахнянин згадував, що “Галицька Русь була під той час (на початку 60-х рр. – *I.P.*) одноцільна. Ми не знали ще ніяких партій, ні котерий. Всюди віяла щирість і любов до свого”⁴. “Інтелігентні Русини приходили лишень ... до свідомости своєї народности, – писав пізніше Т.Ревакович, – знали, що вони не-Поляки, дарма, що ще в великій часті інтелігентних родин руських ... говорено по найбільшій часті по польски, а лишень при публичних сходинах або при спільних забавах зачали вживати мови руської”. Однак “ледве хто з інтелігентних Русинів” знав, що “то значить: бути Русином..., а тим менше” людей працювали в напрямку “двигнення мас руських...”⁵. К.Устиянович, який здійснив еволюцію від панславізму на народовські, українофільські позиції, зауважив, що в 1860-х рр. його

¹ Шашкевичъ В. Объявленіе. Слово до Передплатителѣвъ “Вечерниць” // Слово. – 1862. – Ч.87. – 3 (15) ноемврія. – С.342.

² Новинки // Там само. – 1863. – Ч.55. – 13 (25) юлія. – С.220.

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Львів, 2000. – С.29, 30.

⁴ Вахнянин А. Спомини з життя (Посмертне видане) / Зладив К.Студинський. – Львів, 1908. – С.42.

⁵ Ревакович Т. До історії українсько-руського письменства. Споминки про Ф.Заревича // Правда. – 1889. – Вип.IV. – Січень. – С.283, 284.

серце нібито роздвоювалося: “я неначе до обохъ сторонництвъ належавъ”. Попри очевидні розбіжності в мовно-правописному питанні, “Русини жили спільно и сварились та мирились підъ одною стрѣхою”¹. “...Москвофільство на селі не прокидувалося, – згадував Є.Олесницький, – в 60-их рр. не було ... москвофільства в тім розумінні, в яким воно розвинулося, себто як течії, що нехтує самостійність українського народу і що прямує до політичної та релігійної злуки з Москвою”². У Галицькому крайовому сеймі існував єдиний “Руський клуб”, що розколовся на дві фракції – русофілів і народовців – лише восени 1892 р., щоправда, кристалізація різних ідейних течій виразно проявилася вже під час польського повстання 1863–1864 рр.

Серед сучасних дослідників існує думка, що своєрідною базою для формування в Галичині народовської і русофільської орієнтацій концептуально виступало т. зв. старорусинство. Старорусини продовжували вживати оригінальні терміни “русин” і “руський” (“рускій / русскій”), що обмежувало поняття “руськості” східними слов’янами Габсбурзької монархії, визнанням своєї не польськості. Однак вони не розглядали місцевих русинів як окрему національність, без зв’язку з ширшим “руським” світом. Якщо окремі особи в ХІХ ст. закликали керуватися інтересами “галицько-руської народності”³, то це робилося або через вузькість, провінціалізм світогляду, або з політико-тактичних міркувань, але не виходило з позицій етнічної окремішності⁴. Основу старорусинства як світоглядної системи становила культурно-історична орієнтація на давньоруську спадщину, брак розуміння сутності процесу модерної національної самоідентифікації у слов’янському світі, відсутність чіткої відповіді на питання, де проходять північний і східний кордони своєї “уявної” батьківщини⁵. Старорусинство стало певним етапом у становленні модерної української національної свідомості в південно-західній Галичині. Більш чіткий розподіл між українофільством і русофільством з’явився лише наприкінці 1860-х рр., основні розбіжності полягали у від-

¹ Устиянович К. М.Ф.Раевскій и російській панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого. – Львовъ, 1884. – С.38, 40.

² Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Упоряд.: М.М.Мудрий, Б.О.Савчик. – Львів, 2011. – С.154, 155.

³ Див., наприклад: Слово до народа галицько-руського, голосив Р.Мох ... в часѣ народного собрания дня 12 октобрія (30 септемб.) 1848. – Львѡвъ, 1848. – 16 с.

⁴ Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип.35–36. – С.599.

⁵ Куций І. Галицьке русофільство ХІХ ст.: генеза історичної свідомості // Історичний журнал. – 2006. – №6. – С.73.

мінній інтерпретації історичного минулого та неоднаковому ставленні до основ формування української літературної мови¹.

Особисті контакти між галицькими і наддніпрянськими діячами. Активізація українського національного руху в Галичині відбулася під впливом наддніпрянських громадівців, що в першій половині 1860-х рр. одночасно взаємодіяли з народовцями і русофілами. Коротко зміст ідейної і матеріальної підтримки з Наддніпрянщини на адресу галицьких часописів відобразив К.Студинський у нотатках до своєї праці “Галичина й Україна”, що зберігається у львівському архіві. Це була підготовча частина до аналітичної роботи про зв’язки галицьких і наддніпрянсько-українських діячів у другій половині XIX ст., яку вченому так і не вдалося написати. К.Студинський стверджував, що громадівці підтримували: ““Вечерниці” (морально), “Слово” (дописами), “Мету” – статтями, допис(ами) і грішми (В.Білоз(ерський), Куліш), “Ниву”, “Русалку” – статтями і грішми Кониськ(ого), “Правду” (1867–70) – Куліш”². У списку К.Студинського відомих діячів “з України і Росії”, що в 1860-х – на початку 70-х рр. у різний час відвідали Габсбурзьку монархію (Галичину, передусім Львів, а також столицю імперії Відень), було понад 20 прізвищ³.

Серед українських громадівців Наддніпрянщини найбільш тісні зв’язки з галичанами на початку 1860-х рр. встановили П.Куліш та О.Кониський. Щодо П.Куліша, то він спілкувався з лідерами народовців (Д.Танячкевичем, К.Климковичем та ін.), редакціями народовських часописів “Вечерниці”, “Мета”, водночас мав контакти з русофілами, видавцями львівського “Слова”. “Багато з тих листів, може, й безповоротно затратилося”⁴, – з жалем констатував К.Студинський. Так, восени 1861 р. П.Куліш почав листування з Д.Танячкевичем (псевдонім – Бudevоля), студентом львівської духовної семінарії. Від П.Куліша він отримував книжки з Наддніпрянщини, що поширювалися серед галицьких народовців⁵. Під час свого першого перебування у Львові 1858 р. П.Куліш особисто познайомився з Я.Головацьким. Десь у кінці 1860 р. або в січні 1861 р. колишній діяч “Руської трійці” надіслав П.Кулішеві програму газети “Слово”, декілька львівських видань, у тому числі поему Б.Дідицького “Буй-Турь Всеволодь” (1860). Посилку супроводжував лист Я.Головацького, у якому той питав про петербурзьку “Основу”⁶.

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.150; Магочій П.-Р. Історія України / Авторизований переклад з англ. Е.Гийдела, С.Грачової. – К., 2007. – С.375.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп. 1, спр.141, арк.6.

³ Там само, спр.147, арк.10 зв., 77.

⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.29.

⁵ Студинський К. Слідами Куліша // Записки НТШ. Праці історично-філологічної секції. – Львів, 1928. – Т.CXLVIII. – С.280.

⁶ Там само. – С.243.

У відповідь П.Куліш у листі від 28 січня 1861 р. висловив надію на співпрацю з галичанами. Однак, категорично не сприйнявши русофільське “язичіє”, яким була написана частина надісланих книжок, він дорікав Я.Головацькому: “Чомъ се Ви, панове братья, не хапаєтесь нашої мови, а пишете на взіръ того, якъ у насъ колись писали въ академияхъ... У насъ изъ Вами виходить не одна, а дві літератури. Ваша словесность така жъ одъ нашої далека, якъ и московська. И правопись Ваша якась чудна, що хто не бувъ у Васъ и не чувъ, якъ Ви вимовляєте, то читатиме Ваши книжки по-московськи”. Автор просив звернути увагу видавців “Слова” на свою критику¹. У листі-відповіді 8 (20) червня 1861 р. Я.Головацький обійшов мовчанкою Кулішеві зауваження, просив тільки надсилати “Основу” та українські книжки (“звѣстка о выходящей “Основѣ” прошибнула цѣлу краину нашу и зо всѣхъ сторонъ попытуютъ мене, якъ бы можна достати тую книжку”). У свою чергу, він обіцяв посередництво у взаємообміні й літературному спілкуванні, писав про активізацію серед галичан національного руху: “У насъ теперь сильно двинулася народность и литература поступае жваво впередъ, ... треба отворити безпереривны зношенія межи собою и литературное общеніе”. Галицький діяч радів поступам у розвитку літератури живою народною мовою і дав пораду читати львівське “Слово”².

Мабуть, на цього листа П.Куліш не відповів, що підтверджує лист Я.Головацького редакторові В.Білозерському 30 січня 1862 р., надрукований у журналі “Основа”³. У листі Я.Головацький, поряд із віршем народовця В.Шашкевича для публікації (“стишокъ молодого, даровитого півця нашого”)⁴, передавав привіт П.Кулішу і його дружині, з радістю писав про активізацію національного життя в Галичині, що “еще не вмерла козацькая руськая мати!”⁵. Водночас у літературному збірнику “Галичанинъ” 1862 р., що виходив у Львові, Я.Головацький помістив список українських книжок, надісланих, на його прохання, завідувачем “Друкарні П.А.Куліша” в Петербурзі, де друкувалася “Основа”, Д.Каменецьким до Ставропігійської книгарні в жовтні 1862 р. Тут, зокрема, крім журналу “Основа” за 1861–1862 рр., були випущені окремими виданнями твори П.Куліша й упорядковані ним збірники: “Записки о Южной Руси” (1856 р.), історичний роман “Чорна рада”, “ГраMATка”,

¹ ЦДАЛ України, ф.309 (НТШ, м.Львів), оп.1, спр.2296, арк.2; Студинський К. Слідами Куліша. – С.250.

² Студинський К. Слідами Куліша. – С.251.

³ Частина листу високоповажного професора ві Львовськімь університеті Якова Оедоровича Головацького до редактора (30-го січня 1862 р.) // Основа. – 1862. – Липець (іюль). – С.68.

⁴ Шаськевичъ В. Нинішня наша пісня (Стихъ голошений при отвореню “Руської Бесіди” въ “Народнімъ Домі” ві Львові, дня 9/21 января 1862 г.) // Там само. – С.69–72.

⁵ Частина листу... // Там само. – С.68, 69.

“Проповеди на малоросійском языке” В.Гречулевича (1857 р.), альманах “Хата”, історико-популярний нарис “Хмельницина” і чотири-томник Кулішевої російськомовної прози “Повести” (1860 р.) тощо¹.

Листування П.Куліша з Я.Головацьким перервалося на декілька років (до 1866 р.)². На початку 60-х рр. колишній кирило-мефодіївець мав більш тісні стосунки з редактором “Слова” Б.Дідицьким, якому надсилав свої вірші й дописи. На відміну від Я.Головацького, прихильник русофільських поглядів Б.Дідицький демонстрував свою прихильність до українофільства. Так, у його спогадах Т.Шевченка навіть було названо “настоящий Українець”. У 1860-х рр. до редакції львівського часопису заходили наукові й громадські діячі, що приїжджали в Галичину з Наддніпрянської України, за словами Б.Дідицького, “малорусини”, про яких він згадував наприкінці життя (зокрема, в 1861 р. – П.Лавровський і С.Гогоцький, в 1863 р. – учень М.Костомарова М.Барсов та О.Потебня, в 1865 р. – Ф.Лебединцев та ін.)³. Зрозуміло, Б.Дідицький не пам’ятав деталі розмов на початку ХХ ст., коли писав спогади, але впадає у вічі, що до нього заходили представники різних ідейних напрямків. Так, частина з них (О.Потебня, І.Лашнюков, М.Барсов та ін.) прихильно ставилися до української мови і культури, тоді як, приміром, С.Гогоцький був прихильником старослов’янщини, запровадження на панрусському просторі “книжного общерусского языка”, російської мови. До Б.Дідицького заходили також російський письменник М.Лесков у 1862 р., публіцист, революціонер-емігрант із Росії В.Кельсієв, що публікував матеріали своєї подорожі Галичиною в середині 60-х рр. у російській пресі⁴.

Я.Головацький писав до П.Куліша його правописом, “кулішівкою”, тоді як у тодішньому листуванні із земляками-галичанами відкрито проявляв симпатії до російської мови. Кулішева стриманість у стосунках з Я.Головацьким сприяла еволюції останнього в бік відверто ворожих українофільству поглядів⁵. Дисонансом до молодечих поривів Я.Головацького, члена “Руської трійці”, що виступала за мовно-культурну окремішність “руського” (“малоруського”) народу, відмінного від поляків і росіян, були думки, відверто висловлені в середині 60-х рр. Я.Головацький наголошував у листі 17 (29) березня 1864 р., що спроби галицької народовської молоді “защепити украинскую правопись и укра-

¹ Головацький Я. Украинская словесность // Галичанинъ. – 1863. – Кн.1. – Вып.1. – С.192.

² ЦДАЛ України, ф. 309, оп.1, спр.2296, арк.5, 6; Студинський К. Слідами Куліша. – С.244.

³ Своежительство записки Богдана А.Дѣдицкого. – Ч.І: Где-шо до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. – Львовъ, 1906. – С.48, 56, 61, 62, 67.

⁴ Там само. – С.57, 59, 65.

⁵ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції ХІХ століття. – Львів, 1994. – С.10, 11.

инській языкъ” не приносять успіху (“соучастія мало!”)¹. На еволюцію поглядів Я.Головацького мало вплив листування з прихильниками загальноруської єдності, українофобами з Російської імперії С.Гогоцьким і К.Говорським.

Професор Київського університету, колишній співробітник петербурзької “Основи” С.Гогоцький прямо писав Я.Головацькому 20 травня 1864 р.: “Русскій языкъ – нашъ языкъ и никто въ мірѣ не можетъ замѣнить у насъ русского языка простонароднымъ нарѣчіемъ, это было бы самое непостижимое насиліе”². Він піддав критиці публікації у львівському “Слові” на початку 60-х рр. під редакцією Б.Дідицького, що, за його словами, “много напортилъ”, часопис “сообщаетъ такъ много фальшивыхъ свѣденій и такъ ошибочно ставитъ себя въ отношеніи къ Россіи...” (лист С.Гогоцького з Києва від 15 січня 1865 р.)³. У листі до Я.Головацького в серпні 1863 р. С.Гогоцький вказав на дві найбільші помилки видавців “Слова”. По-перше, це була пропаганда “какой-то Украйны, ... слушааясь различныхъ Кулишей, людей очень недалеких”. Зневажливо висловившись про П.Куліша, адресант радив триматися “одного знамени – ... русскаго, это единственный верный путь”. По-друге, “Слово” не дбало про поступове наближення місцевої говірки до літературної російської мови, як наслідок, серед галичан викривлене (“превратное”) уявлення про Росію⁴.

У свою чергу, російський вчений і журналіст К.Говорський у листі до Я.Головацького 30 березня 1864 р. зневажливо відгукнувся про редактора “Мети” К.Климковича (“полякъ въ русской шкурѣ или русскій перевертень”), назвав народовський журнал органом ворогів єдності Росії і слов’янства, зміст якого охарактеризовано коротко – “бредни”, “Мета” стала “непрошенная опекунка судьбы нашей родины Малороссіи”⁵. К.Говорський критично висловився про редаговане Б.Дідицьким “Слово” за публікацію на його сторінках “ложныхъ и клеветливыхъ корреспонденцій”⁶. Очевидно, автор мав на увазі “проукраїнські” статті газети. Він став на захист Валуєвського циркуляра, у введенні простонародної мови (“малороссійського жаргона”) в літературу не бачив “никакой надобности”, водночас наголошував, що на Наддніпрянщині говорити і навіть видавати дозволені цензурою книжки “по-малорусски” не заборонялося⁷. Характерно, що Я.Головацький хотів ознайомити з

¹ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.150, арк.53, 54.

² Там само, арк.41.

³ Там само, ф.309, оп.1, спр.2295, арк.8, 18 зв.

⁴ Там само, ф.362, оп.1, спр.97, арк.48.

⁵ Там само, ф.309, оп.1, спр.2294, арк.6, 6 зв., 19.

⁶ Там само, арк.19.

⁷ Там само, арк.15, 16.

цим листом до себе читачів “Слова”, але, як скаржився він К.Говорському, редактор Б.Дідицький “какъ-то не торопится помѣстить его въ своей газетѣ, когда межъ тѣмъ печатаеть такія нелѣпости”¹.

П.Куліш встановив регулярні товариські стосунки з галицькими народовцями, закликав місцеву молодь до самовідданої праці на благо рідного народу. Однак запланована П.Кулішем поїздка в Галичину, про яку, як відомо, йшлося в його листі до редакції “Мети” в 1863 р.², так і не відбулася. Восени 1864 р. він виїхав на державну службу до Варшави, де до кінця 1868 р. працював чиновником обрусительного Установчого комітету в Царстві Польському. П.Куліш намагався поліпшити скрутне матеріальне становище, а в ідейному плані – поєднати український патріотизм із лояльністю до російського царизму, що став на боротьбу проти польського визвольного руху. Кулішевому авторитетові серед галицьких народовців варшавська служба серйозно не зашкодила³. Загалом у середовищі наддніпрянських діячів П.Куліш мав найбільший вплив на розвиток українського руху в Галичині 1860-х – початку 70-х рр. К.Студинський висловив думку, що в “рр. 1862–66 приходили через руки Куліша грошеві підмоги для галицьких видань”⁴, але цю тезу не вдалося документально підтвердити. Водночас не викликає сумніву велика ідейна підтримка для народовців, яку П.Куліш надав через надсилення творів нової української літератури для ознайомлення й публікації в пресі, заклики до духовно-культурного єднання галичан з Україною.

Особливий вплив на Галичину серед українських діячів Наддніпрянщини мав О.Кониський. “Щодо довгості, тягlostі й інтенсивності його участі в галицькій житті, – писав М.Грушевський, – з Кониським можна нарівні поставити тільки Драгоманова, хоч, розуміється, впливи його діяльності далеко не були так глибокі й сильні...”⁵. Наддніпрянський діяч С.Єфремов зауважив, що ім’я О.Кониського в Галичині “далеко більш відоме було й популярне, ніж на Україні, хоч він тут увесь час жив і працював”⁶. Старовинний рід Кониських походив з Галичини, з’явився на Наддніпрянщині в XVII ст. Уродженець хутору Переходівці в Чернігівській губернії, О.Кониський взяв активну участь у громадівському русі на зламі 50-х – 60-х рр., за що був заарештований 1863 р. царськими властями і відправлений на північ Росії. Після

¹ Там само, арк.31, 31 зв.

² Студинський К. Слідами Куліша. – С.261.

³ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.220, 234, 244.

⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.29.

⁵ Олександр Кониський // Грушевський М. Твори: У 50-ти т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін. – Львів, 2002. – Т.1: Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – С.232.

⁶ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.317 (Єфремов С.), од. зб.16, арк.6 а.

повернення із заслання в 1865 р. він невдовзі відправився до Галичини, з якою не переривав зв'язки до самої смерті 1900 р.¹ О.Кониський послідовно обстоював національну єдність галичан і наддніпрянців по обидва боки Збруча, став автором тексту духовного гімну України “Боже великий єдиний Русь-Україну храни” на музику М.Лисенка.

Особисте знайомство О.Кониського з Галичиною відбулося наприкінці 1865 р., коли він приїхав сюди з дружиною по дорозі на лікування в Європу. О.Кониський затримався у Львові на кілька тижнів, з 5 листопада до 12 грудня. Він публікував статті в місцевій пресі, де вперше виступив ще в 1862 р., відвідував вистави руського театру, познайомився з діячами різних ідейних напрямків і поколінь – С.Качалою, Ю.Лаврівським, Я.Головацьким, К.Горбалем, О.Барвінським, Л.Лукашевичем, Л.Лопатинським та ін.² Зокрема, на сторінках львівської преси вийшли друком поезії О.Кониського, присвячені відомим галицьким діячам Ю.Лаврівському (у “Слові” в кінці 1865 р.) та С.Качалі (у “Русалці” на початку 1866 р.)³, з якими в нього під час поїздки склалися близькі стосунки. Водночас з Я.Головацьким, що остаточно перейшов у русофільський табір, його листування припинилося, відбувся розрив стосунків (останній лист Я.Головацького О.Кониському був написаний 21 листопада (3 грудня) 1865 р.)⁴.

На жаль, про перший візит О.Кониського до Львова збереглося небагато відомостей⁵. О.Барвінський, тоді студент Львівського університету, писав пізніше в спогадах, що заходив до О.Барвінського “майже щодня” з К.Горбалем, Л.Лукашевичем і Л.Лопатинським. О.Кониський проживав тоді з дружиною та її молодю товаришкою в готелі, визначався “вельми живою і палкою вдачею (був тоді в 30-ім році віку) і незвичайною широтю до наших народних справ”⁶. Історик М.Кордуба влучно зауважив, що короткочасне перебування у Львові в кінці 1865 р. “зв’язало” О.Кониського з Галичиною “на ціле життя”. Серед наддніпрянських діячів він чи не найбільш активно друкувався в часописах Га-

¹ Світленко С.І. Олександр Кониський – визначна постать в українському національному русі Наддніпрянщини другої половини ХІХ століття // Світленко С.І. Світ модерної України кінця ХVІІІ – початку ХХ століття: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2007. – С.130, 134, 135.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.98, арк.49; Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.31, 32.

³ Надѣя. Присвячено Ю.Л. // Слово. – 1865. – Ч.93. – 24 новембрія (6 декемврія). – С.1; Думка (Ст... К...) // Русалка. – 1866. – Ч.7. – 12 лютого. – С.49.

⁴ Студинський К. Зв’язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866. – С.58, 60, 61, 62. Характерно, що редактор “Слова” Б.Дідицький у своїх спогадах на схилі віку, будучи прихильником русофільських ідей, “не пом’янув ані одним слівцем” про О.Кониського, з яким мав стосунки через листування, публікацію його творів у часописі в першій половині 1860-х рр. (с.42).

⁵ Там само. – С.42.

⁶ Барвінський О. Спомини з мого життя. – С.94.

личини (бібліограф І.Левицький до 1886 р. нарахував у нього аж 10 криптонімів і 21 псевдонім у місцевих виданнях), брав участь у громадському житті краю як співзасновник Товариства ім. Шевченка у Львові 1873 р., один з ініціаторів польсько-української угоди (“нової ери”) на початку 90-х рр. Вона сприяла утвердженню наддніпрянсько-галицької єдності, української національної ідеї в Галичині, що перетворилася в центр загальноукраїнського руху¹.

Зацікавившись Галичиною ще на початку 1860-х рр., О.Кониський регулярно надсилав матеріали для публікації в місцевих часописах. Поезії О.Кониського, як відомо, друкувалися в часописах ранніх народовців (зокрема, у “Вечерницях” 1863 р. (ч.13, 14, 16), “Меті” 1864 р. (ч.5, допис “Зь-надъ Волги”) та ін.). На думку К.Студинського, О.Кониський був “духовним батьком думки видавати “Русалку” в 1866 р., де друкувалися його твори². Однак не менш тісними були його стосунки з русофільським “Словом” першої половини 60-х рр., куди він надсилав власні матеріали. Крім уже згаданих публіцистичних статей у рубриці “дописи з Полтави”, редакція “Слова” неодноразово публікувала художні твори О.Кониського, передусім поезії³. Ряд поетичних творів автора побачили світ у додатку до “Слова” – літературному збірнику “Галичанинъ” у 1862–1863 рр., що виходив під редакцією Я.Головацького і Б.Дідицького у Львові⁴. Загалом до середини 1860-х рр., за підрахунками К.Студинсь-

¹ Кордуба М. Зв'язки В.Антоновича з Галичиною // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упорядники: В.Короткий, В.Ульяновський. – К., 1997. – Т.2. – С.172.

² Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866. – С.22, 34. О.Кониський був “діяльним співробітником” “Русалки” в 1866 р., публікував прозу й поезії (с.64). Див.: Перебендя Де вы // Русалка. – 1866. – Ч.1. – 1 с'чня. – С.1; Перебендя До А.Ф.К. // Там само. – Ч.2. – 8 с'чня. – С.9; Перебендя До Русалки // Там само. – Ч.3. – 15 с'чня. – С.17; Перебендя До М.В.В. // Там само. – Ч.4. – 22 с'чня. – С.25; Верниволя О. Елегія // Там само. – Ч.5. – 29 с'чня. – С.33 та ін. Твори О.Кониського публікувалися в усіх 12 номерах “Русалки” (до 2 квітня 1866 р.).

³ Верниволя Ф. Мое бажання // Слово. – 1862. – Ч.22. – 17 (29) марта. – С.86; його ж. До сестры // Там само. – Ч.35. – 5 (17) мая. – С.139; його ж. Зъ Святого Письма // Там само. – Ч.39. – 19 (31) мая. – С.154; його ж. П'єсня братамъ–Галичанамъ // Там само. – Ч.46. – 13 (25) юнія. – С.180; його ж. Въ память дня 19 лют. 1861 р. // Там само. – Ч.50. – 27 юнія (9 юлія). – С.195; Кониській А.Я. Грѣшница. Полтава, 1862 // Там само. – 1862. – Ч.53. – С.209; Верниволя Ф. Думка // Там само. – Ч.54. – 11 (23) юлія. – С.211; його ж. Туга // Там само. – Ч.61. – 4 (16) августа. – С.240; його ж. Одного бажаю // Там само. – Ч.67. – 25 августа (6 септемврія). – С.265; його ж. Нема й надѣи // Там само. – Ч.75. – 22 септемврія (4 октобрія). – С.292; його ж. Заповѣдь. Коли бѣ // Там само. – Ч.78. – 5 (13) октобрія. – С.303; його ж. Панамъ – лже-либераламъ. Калька // Там само. – Ч.79. – 6 (18) октобрія. – С.307, 308; його ж. Пустка (Оповѣданье) // Там само. – 1863. – Ч.94. – 27 ноемврія (9 декемврія). – С.369–371; Ч.95. – 30 ноемврія (12 декемврія). – С.373–375; Ч.96. – 4 (16) декемврія. – С.377, 378; його ж. Прощанье Чайдъ–Герольда (По Мицкевичу) // Там само. – 1864. – Ч.100. – 16 (28) грудня. – С.395 та ін.

⁴ Поезії: Александра Я. Кониського, К.О.Я., Ѳ.Верниволѣ // Галичанинъ. Литературный сборникъ. – Львовъ, 1862. – Кн.І. – Вып.І. – С.1–11; Кониській О. Панська воля. Оповѣданья // Там само. – С.21–35; Поезії: А.Я.Кониського, Ѳ.Верниволѣ // Там само. – 1863. – Кн.І. – Вып.ІІ. –

кого, в галицьких виданнях було надруковано понад 60 поезій О.Кониського – найбільшу кількість серед тогочасних українських письменників¹. О.Кониський належав до невеликого кола діячів, для яких “єднання розмежованих кордонами українських земель було провідною думкою в цілому житті”².

Зв’язки з Галичиною в 1860-х рр. мав редактор петербурзької “Основи” В.Білозерський. Видання журналу “Основа” мало вплив на “вироблення літературного смаку в Галичині, – писав К.Студинський, – витворення літературної мови, ... ознайомлення галичан з письменством на Україні, з її громадським та культурним життям”³. Так, петербурзьку “Основу” замовив для себе Я.Головацький, у листі до В.Білозерського передав гроші (20 рублів) у жовтні 1861 р. Ініціатива в нав’язуванні контактів з “Основою”, переконує історик В.Дудко, виходила від Я.Головацького. Однак В.Білозерський, як і П.Куліш, не встановили тривких зв’язків з Я.Головацьким, що пришвидшило його еволюцію на відверто русофільські погляди⁴. Серед матеріалів, які передруковувалися з “Основи” (за березень 1861 р.) у львівських “Вечерницях” у червні 1862 р., були промови українських діячів, зокрема В.Білозерського, на похоронах Т.Шевченка⁵. Для “Народного дому” у Львові В.Білозерський надіслав цінний дарунок – власноручний автограф Т.Шевченка з присвятою вченому, діячу чеського й словацького відродження П.Шафарикові та розділ із поеми “Єретик”. В.Білозерський підкреслив у листі від 29 січня 1863 р., що це було написано рукою “незабутнього українського Кобзаря”⁶. Очевидно, як колишній кирило-мефодіївець він пропагував ідею слов’янської єдності в розумінні братчиків – на засадах рівності й братерства усіх слов’янських народів, а не в дусі російського слов’янофільства, що передбачало створення централізованої слов’янської імперії з центром у Петербурзі⁷. Б.Дідицький помістив у “Слові” коротку інформацію про подарунок В.Білозерського (“многоценный даръ”), у

С.8–16; Верниволя О. Пропаша люде. Оповѣданье // Там само. – С.60–68 (незакінчене. – *І.Р.*); Поезії: Сироти зь України // Там само. – Кн.І. – Вып.ІІІ–ІV. – С.2–5..

¹ Студинський К. Зв’язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866. – С.22.

² Там само. – С.68.

³ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк.18.

⁴ Дудко В. Яків Головацький і петербурзький журнал “Основа” (1861–1862) // Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць. – Львів – Вінніпег, 2000. – Вип.3–4. – С.267, 269.

⁵ Жемчужниковъ Л. Воспоминаніе о Шевченкѣ; его смерть и погребеніе. Слова надъ гробомъ Шевченка // Основа. – 1861. – Мартъ. – С.1–21; Кс. Кл. Згадка за Шевченка, его смерть и похорони. Пѣсля Л.Жемчужникова; Основа, 1861. ІІІ // Вечерницѣ. – 1862. – Ч.22. – 28 червня. – С.193–197. У післямові К.Климович наголосив, що матеріал із петербурзької “Основи” подав дослівно, бо “у насъ, Галичанъ, еще такъ мало знаютъ нашего Шевченка..., слухаймо безсмертного кобзаря и научаймось” (Вечерницѣ. – 1862. – Ч.22. – 28 червня. – С.197).

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк.23.

⁷ Там само, арк.42, 43.

цьому ж номері писалося про припинення виходу петербурзької “Основи” і продаж П.Кулішем своєї друкарні, де виходили українські книжки¹.

В умовах царських репресій проти українського руху на Наддніпрянщині В.Білозерський звернув увагу на Галичину, де намагався підтримати діяльність народовської молоді. Дізнавшись про матеріальні проблеми народовців, він вислав на руки М.Димета 100 російських рублів для того, щоб передати “докторанту прав Тянячкевичу” в рахунок нібито боргу. Про це, зокрема, В.Білозерський писав у листі до Д.Тянячкевича 30 січня 1865 р. Через місяць-півтора обіцяв ще 200 рублів, що, мабуть, призначалися для “Мети”². Автор листа з сарказмом висловився проти російської правої преси, яка, за його словами, безпідставно сподівалася, що “галичани ось-ось повернуть до московскої короги”, водночас запитував, чи в Галичині “дуже сміютьця з цього очікування”³. В.Білозерський листувався в 1860-х рр. з галицькими народовцями (Л.Лукашевичем, О.Партицьким та ін.), заохочував, у тому числі фінансово, “молоде громадянство в ім’я українства”⁴. Він неодноразово друкувався в народовському журналі “Правда”, що виходив у Львові з квітня 1867 р., мав загальноукраїнський характер. О.Барвінський вказав на п’ять публікацій В.Білозерського, що з’явилися без прізвища автора у “Правді” протягом 1867–1868 рр.⁵. Однак про його зв’язки з галичанами, що перервалися на зламі 60–70-х рр., знало тільки найближче оточення на Наддніпрянщині (П.Куліш, дружина Ганна Барвінок), співробітники

¹ Новинки // Слово. – 1863. – Ч.16. – 23 лютого (7 марта). – С.64.

² ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.115, арк.121; Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.3, од. зб.4230, арк.151; Студинський К. Слідами Куліша. – С.263, 264, 265. К.Студинський висловив припущення, що передані В.Білозерським гроші “зробили можливим існування “Мети” в 1865 р.” (ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.116, арк.5).

³ Студинський К. Слідами Куліша. – С.266.

⁴ Там само. – С.264.

⁵ Барвінський О. Василь Михайлович Білозерський (Посмертна споминка) // Руслан. – 1899. – Ч.71. – 30 марця (11 цвітня). – С.3. Серед публікацій В.Білозерського в “Правді”, без підпису або підписаних псевдонімом, О.Барвінський назвав такі: 1) Русинь. Отвѣтъ “Бояну”–Стебельському на “Письмо до Кулиша” (Письмо кь редактору “Правды”) // Додатокъ до Ч.14 “Правды”. – Львів, 1867. – 36 с.; 2) Громадський судъ надъ Страхопудомъ // Правда. – 1867. – Ч.18. – 21 вересня. – С.143, 144; 3) Жизнь Кулиша // Там само. – 1868. – Ч.2. – 15 січня. – С.19–21; Ч.3. – 22 січня. – С.32–34; Ч.4. – 30 січня. – С.45, 46; Ч.24. – 30 червця. – С.283–286; Ч.25. – 8 липця. – С.296–300; Ч.26. – 15 липця. – С.311, 312; Ч.27. – 22 липця. – С.322–324; Ч.28. – 30 липця. – С.335, 336; 4) Остапъ Вересай Сокиренський Кобзарь (Написав Микола Воловідъ) // Там само. – Ч.15. – 22 цвітня. – С.176, 177; Ч.16. – 30 цвітня. – С.188, 189; Ч.17. – 8 мая. – С.201–204; Ч.18. – 15 мая. – С.210–212; 5) Воловідъ М. Листи Осипа Вересая до приятеля на чужину // Там само. – Ч.19. – 22 мая. – С.222, 223; Ч.21. – 8 червця. – С.246, 247; Ч.23. – 22 червця. – С.269, 270; Ч.28. – 30 липця. – С.334, 335; Ч.36. – 30 вересня. – С.429, 430; Ч.39. – 22 жовтня. – С.465. Мабуть, О.Барвінський мав достовірну інформацію про публікації В.Білозерського, бо в той час був співробітником “Правди”.

львівських часописів “Мета” і “Правда”¹. Взаємини В.Білозерського з Галичиною потребують більш детального вивчення².

У липні 1863 р. у Львові протягом кількох днів перебував молодий харківський вчений-мовознавець О.Потебня. Він повертався з Праги, де був на стажуванні, про його перебування в Галичині коротко інформувало львівське “Слово”. У статті з симпатією до українського руху писалося, що О.Потебня – “настоящий Мало-Русинъ українській, ... любитель своєї рѣдної, зъ тяжкого упадку подносящейся мало-русчини”, для якого є важливою “доля розвивающоїся нашої словесности та думки о поднесенію просвѣти руско-народної”. Приїхавши до Львова, він шукав контакти, за словами газети, “у братей Мало-Русинѣв”, отримав літературу від галичан, які мали можливість почути “прекрасный его говоръ українській, бесѣду исполненну ... неложнымъ для матери-Украины восторгомъ”³. Поліція з підозрою дивилася на перебування О.Потебні у Львові, що було пов’язано з польським повстанням 1863 р. у Росії, але на його захист стала редакція “Слова”. Повернувшись до Харкова, О.Потебня надіслав редактору газети Б.Дідицькому ряд книжок, серед яких були власні твори⁴.

Серед наддніпрянських громадівців, які проявляли інтерес до Галичини, був київський театральний діяч С.Карпенко. Він писав п’єси і навіть мав намір улітку 1865 р. приїхати до Львова, щоб виступити в місцевому театрі. Однак цього зробити не вдалося, а його твори викликали критичні відгуки серед літераторів, хоч деякі з них ставилися на галицькій сцені (“Тетяна Переяславка” та “Жидівська мудрість, циганська хитрість і козацька простота” в 1865 р., “Насамперед скінчились, а потім повінчались” у 1889 р.)⁵. С.Карпенко деякий час листувався з Б.Дідицьким, О.Бачинським, Ю.Лаврівським, братами Олександром і Володимиром Барвінськими та ін. Він надсилав свої драматичні твори в Галичину, але, на відміну від видатних українських письменників, не мав особливого успіху серед місцевої публіки. Крім того, не здійснилися його плани очолити галицький театр і привезти сюди з Наддніпрянщини

¹ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.87, арк.63; Студинський К. Василь Михайлович Білозерський, його життєпис, “Основа” й зв’язки з Галичиною (Відбитка з “Нашої Культури”). – Львів, 1937. – С.14.

² Студинський К. Василь Михайлович Білозерський, його життєпис, “Основа” й зв’язки з Галичиною. – С.14.

³ Новинки // Слово. – 1863. – Ч.57. – 20 юлія (1 августа). – С.228.

⁴ ЦДАЛ України, ф.362, оп. 1, спр.97, арк.65, 66.

⁵ Там само, спр.100, арк.2, 4, 7. К.Студинський навів уривок одного з низькопробних віршів С.Карпенка 1867 р. “В Галицію. Слово Малорусса-Українця до Іскусителів Ляхів”: Ляхі! Ляхі! Оставьте нас! / По чести просимо ми вас. / Оставьте нас, Ми просим вас! / Бо ви в своїй гадючій злості! / Нам, Русинам, ей, ей! Смійні! / Одстаньте!...” (Там само, арк.14, 15). Автограф цього вірша зберігається у відділі рукописів ЛННБ ім. В.Стефаніка НАН України (див.: ф.11 (Барвінські), од. зб.4673, арк.1).

театральну трупу. Про це він, зокрема, писав Барвінським 9 липня 1867 р., у листах до братів Олександра і Володимира піддав критиці П.Куліша, але не знайшов у них підтримки. Ця полеміка тривала недовго, вже на початку 1868 р. відбувся розрив у стосунках між С.Карпенком і галичанами¹. С.Карпенко хотів знайти підтримку для галичан в особі редактора газети “Кіевлянинъ”, що мала українофобський характер. Місцеві русини “въ настоящее время только что проснулись”, – писав він у листі до В.Шульгіна в 1867 р., однак їх “опять норовять уложитъ въ сонъ...”².

Найбільш тісні листовні стосунки С.Карпенко мав у Галичині з братами Барвінськими, що стали на захист П.Куліша і його правопису, “кулішівки”. С.Карпенко просив 27 жовтня 1866 р. не писати до нього “кулішівкою” (“хай вона пеклові приснитця...”), а 25 лютого 1868 р. (лист був підписаний “Стецько. Українець”) зауважив, що “мы з Вами ... одной славянської семѣ – Русины”³. На думку С.Карпенка, поляки чинили тиск на русько-український рух, за його словами, хотіли “живцемъ проковтнуть Русинівъ”, але з вірою в майбутнє рідного народу написав: “Велький шмать дуже въ горлі кісткою стане...” (лист до братів Барвінських від 17 вересня 1867 р.)⁴. В.Барвінський ноголошував у відповідь, що “докази Ваші ничтожні противъ авторитету ёго (П.Куліша. – *I.P.*)”⁵. “Сумне наше положення въ Галичині, слабѣ наші надїї”, – жалівся він С.Карпенкові наприкінці 1860-х рр. Критично відгукнувшись про ідейні суперечки в національному русі Галичини, В.Барвінський констатував, що один ворог – “Русинъ чи тобі Українець більше намъ горя причиняє, ніжъ ціла сотня ворогівъ”⁶. Іншим разом народовський діяч писав з оптимізмом, що молоді галицькі письменники підтримують “кулішівку”, якою з 1857 р. “майже уся Україна почала писати”⁷. Брат Володимира Олександр Барвінський пояснював, що “кулішівка не зложена ні для поляківъ, ні для москалівъ, а тільки для насъ”, “се языкъ руський або такъ званий малор(уський) український”, цією мовою писали, крім самого П.Куліша, Т.Шевченко, Г.Квітка-Основ’яненко, Марко Вовчок та ін.⁸.

Серед відомих наддніпрянських учених і громадських діячів на початку 60-х рр. приїжджали в Галичину професор Харківського універси-

¹ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.100, арк.4, 13, 14; Студинський К. Зв’язки Степана Карпенка з галичанами (1865–8 рр.). – Б.м., б.р. – С.2, 4, 9, 10, 15.

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4836, арк.3.

³ Там само, од. зб.4838, арк.4 зв., 6 зв.

⁴ Там само, од. зб.483, арк.1 зв.

⁵ Там само, од. зб.4715, арк.2.

⁶ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4715, арк.1, 1 зв.; Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.40.

⁷ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.48.

⁸ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4717, арк.1, 3 зв., 7 зв.

тету, славіст П.Лавровський (у 1861 р.), дослідник історичної географії М.Барсов (у 1863 р.), історик і педагог, перший редактор журналу “Кіевская старина” Ф.Лебединцев (у 1865 р.) та ін.¹. Так, М.Барсов затримався у Львові на три тижні, радів, що місцеві селяни розмовляють, як на Наддніпрянщині, “мовою” “Енеїди” І.Котляревського і поезій Т.Шевченка. Як згадував Б.Дідицький, молодий історик (у майбутньому – професор Варшавського університету) М.Барсов переконував у самотності української (“малоруської”) мови (“малорусчина есть собѣ цѣлкомъ особый языкъ”)². Ф.Лебединцев описав враження від свого перебування у Львові в листопаді 1865 р., по дорозі в Царство Польське, в листах до брата, що пізніше публікувалися на сторінках “Кіевской старини”³. Він зауважив, зокрема, в 20-му листі наприкінці 1865 р., що 2 грудня повернувся зі Львова, де побував у середовищі “хохломані”, “грустно было смотрѣть на родной намъ уголокъ, искалѣченный подъ двойною властію поляковъ и нѣмцевъ”. Побувавши на виставі Руського театру, автор переконався, що “говоръ малорусскій не есть прихоть или чудачество, но единственная натуральная рѣчь”⁴. Ф.Лебединцев піддав критиці домінування поляків у Галицькому сеймі (“ляхва ведець себя на сеймѣ, какъ будто въ корчмѣ, слишкомъ развязно”), позитивно оцінив враження від спілкування з митрополитом С.Литвиновичем, Я.Головацьким, Б.Дідицьким та ін.⁵.

Ф.Лебединцев агітував галичан переїжджати на підросійську Холмщину на державну службу, закупував шкільні підручники для навчання місцевих дітей. Усього до Росії емігрувало кількасот представників місцевої інтелігенції, де вони зрусифікувалися, за словами М.Кордуби, “потонули в російськiм морі”⁶. Про перебування Ф.Лебединцева у Львові писало в короткій замітці “Слово” наприкінці 1865 р., а Б.Дідицький – у спогадах⁷. “Украинец-Малороссъ”, – так лаконічно відгукнувся про нього русофільський діяч⁸. Загалом у відносинах між Галичиною і Наддніпрянщиною простежувався, за словами М.Мудрого, “ефект взаємного залякування”, наголос на необхідності взаємодії в боротьбі проти загрози винародовлення, за вільний національний розвиток. Особливо це проявилось з боку галичан – у потоці листів про невідрад-

¹ Кордуба М. Звязки В.Антоновича з Галичиною. – С.169, 170, 171.

² Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкого. – Ч.І. – С.61, 62.

³ Письма Ф.Г.Лебединцева къ брату въ Кіевъ (1865–1867 гг.) // Кіевская старина. – 1898. – Т.LX, март. – С.318–365; Т.LXI, апрѣль. – С.51–86; Т.LXI, май. – С.169–190.

⁴ Там само. – Т.LX, март. – С.319, 359, 360.

⁵ Там само. – С.361, 362.

⁶ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.96, арк.65, 66, 67; Кордуба М. Звязки В.Антоновича з Галичиною. – С.171.

⁷ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.97, арк.75.

⁸ Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкого. – Ч.І. – С.67.

ний стан національної самосвідомості місцевого населення, з проханням про допомогу. Галичани з радістю сприймали поїздки до краю відомих діячів українського руху з Наддніпрянщини, були зачаровані широтою поглядів і світогляду наддніпрянців, від яких очікували підтримки¹. Про це, зокрема, свідчить листування галицьких народовців у 1860-х рр. Так, В.Барвінський скаржився в недатованому листі до С.Карпенка, що “наша публика ще майже вь пеленкахъ”, просив надсилати галичанам літературну продукцію різних жанрів: “...Намъ треба старатися, щобъ наша письменність двигалася, щобъ знати було, що живють і працюють Русини”². Водночас наддніпрянці відчували дискомфорт від інтелектуально-духовної атмосфери і стандартів поведінки в Галичині, що знайшло пізніше відображення в “Австро-руських споминах” М.Драгоманова³.

Внесок “русинів польської нації” в утвердження етноніму “Україна”. Важливу роль у розвитку українофільства на галицькому ґрунті, ідеї української національної єдності по обидва боки Збруча відіграли польські діячі, що після поразки Січневого повстання в Росії 1863–1864 рр. переїхали до Галичини. Вони представляли генерацію осіб із подвійною (польсько-руською) ідентичністю, що не була характерною для простого селянства, а тільки для невеликої частини інтелігенції. Пік популярності цієї генерації припав на революцію 1848 р., коли у Львові існувала національно-політична організація “Руський собор”. Лідери “Собору” позиціонували себе між Головною руською радою і польською Центральною радою народовою, виступали за єдність та мир русинів і поляків у спільній вітчизні⁴. Прихильно поставившись до українського руху, підтримавши діяльність ранніх народовців, польські емігранти, так звані “хлопомани” (С.Жуковський, М.Загурський та ін.), пропагували ідею українсько-польського порозуміння проти Росії. У місцевій пресі вони друкували статті, в яких висвітлювалася похмура картина переслідування українських діячів за Збручем. Авторами анонімних статей, що публікувалися, як відомо, в народовському часописі “Мета”, були найбільш знакові постаті серед цієї генерації – Л.Сорочинський і П.Свенціцький.

П.Свенціцький зробив вагомий внесок у впровадження через тире, як синонімів, слів “руський” (“Русь”) та “український” (“Україна”), що було чинником українського національного самоусвідомлення галичан,

¹ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини. – С.139, 141, 142.

² Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.39.

³ Історія Львова. – Т.2. – С.235.

⁴ Мудрий М. Ідеологія чи світогляд? До питання про теоретичні засади Руського собору 1848 року // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2009. – Вип.44. – С.76, 77.

утвердження національно-політичної єдності русько-українського простору, на противагу власне російському. Є підстави вважати, що першість у вживанні терміну “русько-український” належала письменнику і громадському діячу І.Гушалевичу в 1849 р. у львівському часописі “Новини”¹. Однак цей термін (як і словосполучення “Русь-Україна”) далеко не відразу прийнялися в культурній і політичній лексиці галицько-руських діячів. Заслуга в цьому належала, зокрема, П.Свенціцькому, що, емігрувавши до Львова, в липні 1866 р. став редактором новоствореного журналу “Sioło” (“Село”, часопис, “присвячений справам народним українсько-руським”). Польськомовний часопис “Sioło”, чотири номери якого вийшли в липні 1866 – березні 1867 рр., став найвагомішим внеском П.Свенціцького в громадське життя Галичини. Він вийшов друком у період, коли видання ранніх народовців перестали існувати, на деякий час “Sioło” стало єдиним галицьким часописом, що певною мірою обстоював українську ідею. Однак зараховувати його до народовської публіцистики немає підстав².

У вступній редакційній статті П.Свенціцький стверджував про існування 15-мільйонного народу, сусіднього з польським і “московським”, на просторі від Балтійського моря до Чорного, від Кавказу поза Карпати, що мав єдину мову і спільні звичаї, зберігав свої традиції і плекав одні надії³. Водночас у свідомості П.Свенціцького не існувало розмежування між українцями і білорусами в межах колишньої Речі Посполитої, що мали спільний історичний етнонім – Русь, на противагу “Москві”, яка “тільки привласнила собі права слов’янської Русі”. Редакція висловлювала переконання, що між Росією (“Москвою”) і Заходом “постане непереборний мур – Україна-Русь слов’янська”, а завдання часопису вбачалося в тому, щоб сприяти “національному розвитку населення України-Русі”⁴. Стаття, як і часопис у цілому, призначалися передусім для польських читачів, щоб переконати їх у необхідності сприяння розвитку українського народу як окремого, самобутнього, що відповідало національним інтересам самих поляків. У часописі містилася критика “москалів”, як і польських діячів, що відмовляли в праві на вільний національний розвиток “українсько-руської народності”. Водночас редакція “Sioła” друкувала твори українських письменників (Т.Шевченка, Марка

¹ Австрійська держава // Новини. – 1849. – Ч.15. – 19 лютого (3 марця). – С.61; Франко І. Іван Гушалевич // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1982. – Т.35. – С.32; Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. – К., 2006. – С.119, 473.

² Серета О. Павлин Свенціцький у суспільному житті Галичини... – С.483, 484.

³ Słowo wstępne // Sioło. – 1866. – Z.1. – S.I; Biblioteka narodowa PAU i PAN w Krakowie, sygn.11726. T.2, k.126.

⁴ Słowo wstępne // Sioło. – 1866. – Z.I. – S.IV, V.

Вовчка, Г.Квітки-Основ'яненка, Ю.Федьковича та ін.) латинкою, містила заклики прийняти григоріанський календар для русинів¹.

Отже, П.Свенціцький вживав для означення української національної ідентичності русинів Галичини терміни “українсько-руський”, “Україна-Русь”, пропагував серед поляків ідею українсько-польського федеративного зв'язку проти російського панславізму². “Sioło” прямо писало, що “на Україні московський уряд заборонив не тільки видавати часописи, але навіть говорити – думати по-українськи”. Це було можливо тільки в підавстрійській Галичині, де, однак, останнім часом набрало сили русофільство, за словами часопису, львівське “Слово” готувало “дорогу мові московській...”³. Іншим разом у часописі висловлювалася критична оцінка брошури Б.Дідицького 1866 р. “Въ одинъ часъ научить ся малорусину по великорусски”, що обстоювала тезу про єдиний “руській языкъ”, з різними вимовами – малоруською і великоруською. Автор статті покликався на авторитет українського вченого М.Максимовича, що давно обґрунтував різницю між двома мовами⁴. Виступаючи за “автономію Русі-України”, часопис називав сім причин, щоб залишатися їй у “політичній єдності з Польщею” (зокрема, Русь не могла самостійно встояти проти “загарбницької Москви”, тоді як Польща, попри окремі “збочення” в минулому суто релігійного, а не державно-політичного характеру, “загарбницькою ніколи не була”; польський і “русько-український” народи мали спільний інтерес – убезпечення від московської загрози тощо)⁵. Ідею польсько-української єдності підтримав В.Козловський – автор брошури, надрукованої редакцією часопису “Sioło” в 1867 р.⁶. Зокрема, він писав про спільні інтереси “Русі-України” і Польщі в прагненні відмежуватися від Москви, відверто ідеалізував польську політику в “русько-українському питанні”. В інтересах “русинів-українців”, що проживали обабіч Збруча, була політична єдність із Польщею на засадах автономії⁷.

Однак заклики П.Свенціцького та його однодумців практично не знайшли підтримки в тогочасному галицькому суспільстві. Поляк був ворогом і суперником для галицького русина (українця) в національно-політичній площині, що вперше проявилось під час “весни народів”

¹ Biblioteka narodowa PAU i PAN w Krakowie, sygn.11726. T.2, k.127, 128; Серета О. Павлин Свенціцький у суспільному житті Галичини... – С.484, 485.

² Радзикович В. Павлин Свенціцький. Публіцистична, наукова та літературна його діяльність / Відбитка з “Записок НТШ”. – Львів, 1911. – Т.СІ–СІІІ. – С.23, 29, 117.

³ Rozmaitości // Sioło. – 1866. – Z.1. – S.182.

⁴ Z powodu broszury “Słowa” “W adin czas nauczit'sa małorusinu po wielikarusski” // Ibid. – Z.3. – S.121.

⁵ W.K. Sprawa rusko-ukraińska // Ibid. – Z.3. – S.137, 157, 158.

⁶ Sprawa Rusko-Ukraińska przez Wł.Kozłowskięgo. – Lwów: Nakładem redakcji “Sioła”, 1867. – 26 s.

⁷ Ibid. – S.1, 5, 25.

1848–1849 рр., відмежування від поляків стало вихідним пунктом як русофільства (москвофільства), так і українофільства. Січневе повстання 1863 р. сприяло загостренню українсько-польських стосунків в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст., що характеризувалися суперечливими тенденціями – між конфронтацією і спробами порозуміння, але все-таки більш характерним було наростаюче міжнаціональне протистояння, зумовлене кристалізацією національно-політичних рухів. Так, напередодні і під час польського повстання 1863–1864 рр. у найбільших східногалицьких містах демонстративно проводилися карнавальні “руські бали”, тоді як тривала польська національна жалоба, що часом призводило до відкритих сутичок (зокрема, побиття вікон у танцювальних залах, нищення бальних суконь дам та ін.)¹. Водночас поляки як найближчі сусіди мали вплив на український національний рух на всіх етапах його розвитку, що спирався здебільшого на польські взірці культурно-освітньої і політичної діяльності. Характерно, що національні гімни обох народів мають схожі мотиви (“*Jeszcze Polska nie zginęła*”, “Ще не вмерла Україна”), як і програмний документ кирило-мефодіївців – першої української політичної організації (“Книга буття українського народу” М.Костомарова) та твір А.Міцкевича “Книги народу польського і пілігримства польського”.

Отже, своєрідне “відштовхування–притягування” щодо поляків було одним із ключових чинників української національної самоідентифікації місцевого руського населення². Роль своєрідних посередників між польським і українським національними рухами відіграли *gente Rutheni, natione Poloni* – особи з подвійною (українсько-польською) національною свідомістю, що сприяли утвердженню українофільства в підавстрійській Галичині. Не втративши остаточно віри в польсько-українське зближення, один із чільних діячів цієї генерації П.Свенціцький після часопису “*Sioło*” з кінця 1867 р. видавав літературний тижневик “*Nowiny*” (до 1869 р.), де містив власні твори на українську тематику, переклади тощо, пізніше викладав українську мову у Львівській академічній гімназії³. Новоутворення “русько-український” (“Русь-Україна”) стало перехідним етапом до сучасного етноніма “Україна” (“український”), що поширювався в суспільній свідомості зусиллями видатних громадських діячів, кори-

¹ Серета О. *Ruś będzie tańczyć!* “Руські бали” у Львові як фактор польсько-українських взаємин... – С. 327, 328.

² Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.1. – С.477.

³ Радзикович В. Павлин Свенціцький. – С.29, 31, 33.

феїв вітчизняної гуманітарної науки останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. В. Антоновича, М. Грушевського, І. Франка та ін.¹.

Ідейна платформа “Слова” 1866 р. як реакція на польсько-австрійське порозуміння. Призначення вдруге галицьким намісником у 1866–1868 рр. А. Голуховського поклало початок формуванню союзу австрійських урядових кіл із польськими консерваторами, наслідком чого стало перетворення Галичини в польську автономію. А. Голуховський обійняв посаду намісника при підтримці Р. Белькреді, одного з прихильників перетворення монархії в напрямі федералізму, який влітку 1865 р. змінив на посаді відповідального за політику Австрії протягом останніх чотирьох років централіста Антона фон Шмерлінга. Останній був непопулярним політиком серед поляків, які, між іншим, закидали йому підтримку русинів і сприяння планам поділу Галичини. Зміна в політиці уряду щодо поляків стала виразно помітною наприкінці 1865 р. у зв’язку з ліквідацією наслідків надзвичайного стану, запровадженого в Галичині на початку антиросійського повстання 1863–1864 рр. на території Королівства Польського, оголошенням амністії². Офіційний Відень дедалі частіше розглядав польський рух як серйозний чинник для забезпечення внутрішньополітичної рівноваги в реформованій державі. У свою чергу, польські політики в Австрії замість радикальних методів боротьби, військових повстань зосереджували свої зусилля на створенні в краї форпосту майбутньої Польської держави. Польсько-австрійське порозуміння, надання автономній провінції польського національного характеру відкривало перед галицькими русинами малорайдужні перспективи³. Ситуація значно ускладнювалася тим, що після Валуєвського циркуляру 1863 р. наддніпрянсько-український рух у Російській імперії, під впливом якого активізувалося галицьке українофільство, потрапив під тиск урядових репресій.

У міру перетворення Галичини в польську автономію серед місцевих русинів наростали проросійські настрої, що відображалось насамперед на сторінках “Слова”. Газета змушена була визнати, що в 1866 р. австрійська Русь втратила своє попереднє значення: “Мадяры въ Угорщинѣ а Поляки въ Галичинѣ удостоилися безвзглядного уваженія на счет другихъ народовъ и стремятъ до осуществленія своихъ централи-

¹ Наконечний Є. Украдене ім’я. Чому русини стали українцями. – Вид. четверте, доповнене. – Львів, 2004. – С.275, 279.

² Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців у 1866–1868 роках та її наслідки // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.1. – С.246, 247. Див. також: Pijaj S. Między polskim patriotyzmem a habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866–1871). – Kraków, 2003. – 420 s. + il.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.128, 129.

заційно-гегемонистичнихъ цѣлей въ Австрій”¹. Народовська преса критично реагувала на прояви в Галичині політичного москвофільства. “...Московська агітація стремить до зправославлення и зрусифіковання тимъ скоршого цілої руської Галичини, – писала “Мета”, – друге, що московській партії нашій не залежить нічого на добру ні краю нашого, ні нашої держави...”². Галицька інтелігенція староруського кола була вражена швидкими змінами в устрої Австрійської імперії, особливо тим, що офіційні власті йшли на поступки діячам не лояльним, а, навпаки, найбільш опозиційним. Навіть частина галицького селянства переносила свою наївно-монархічну лояльність з австрійського цісаря на російського царя, очікуючи від нього соціального визволення від польської шляхти, мовляв, “там (у Росії. – *I.P.*) є дужий цар, таки нашої, а твердої віри, та він не дасть нам загинати”³. Процарські симпатії в Галичині відзначалися явним антипольським забарвленням, були пов’язані з тим, що російський царизм розправився з польським повстанням 1863–1864 рр., а проведені ним у той час аграрні реформи на Правобережжі мали каральний характер щодо місцевих польських поміщиків (для порівняння, в Галичині віра в “доброго цісаря” була сильно підірвана боротьбою селян за “ліси і пасовиська”, що за умовами скасування панщини в 1848 р. відійшли до панів)⁴.

У “Слові” на початку 1866 р. підкреслювалося, що заходи польських послів у Галицькому сеймі при підтримці австрійського уряду перетворили галицьких русинів протягом однієї сеймової сесії з “малоросіян” у “москалів”. Перед початком сейму “былисьмо Малороссіяне”, – відверто писала газета, – а тепер “мы Москалѣ, ... должны держатися уже готовой литературы общерусского языка, который они яко единственно рускій языкъ образованный узнають”⁵. Іншим разом газета стверджувала, що будь-яка кривда, яку завдає польська сторона русинам у Галичині, створює підстави “русским” за кордоном гідно відплатити полякам (“всякая кривда въ Галичинѣ ей сделана, даетъ право Русскимъ за кордономъ сторицею вознаградити ю (її. – *I.P.*) коштомъ Полоніи”)⁶. Отже, староруська еліта шукала у протистоянні з поляками опертя на більш широкий панруський світ. Своєрідним маніфестом, що засвідчив

¹ Осмотръ политичный // Слово. – 1866. – Ч.103. – 31 декембрія 1866 (12 сѣчня 1867). – С.1.

² Голодь С. Московська агітація. Допись зъ Підгір’я // Мета. – 1865. – №7. – 15 (27) травня. – С.207.

³ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – С.159.

⁴ Грицак Я. Нарис історії України. – С.75, 76; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.115.

⁵ Дописи. Зъ Востока. (Русины-Москалѣ) // Слово. – 1866. – Ч.24. – 23 марта (4 цвѣтня). – С.2.

⁶ Дописи. Изъ Стрѣльча // Там само. – 1869. – Ч.93. – 29 новембрія (11 декембрія). – С.3.

відому зміну національно-політичної орієнтації “Слова”, стала стаття І.Наумовича “Поглядь въ будущность”, опублікована влітку 1866 р.¹. Характерно, що безпосереднім поштовхом для появи статті було призначення галицьким намісником А.Голуховського і викликане цим відчуття безпосередності, неможливості гідно протистояти полякам².

Дослідники здебільшого цитували два фрагменти з цієї статті: “Русь Галицка, Угорска, Кіевска, Московска, Тобольска и пр. подъ взглядомъ етнографическимъ, историческимъ, лексикальнымъ, литературнымъ, обрядовымъ есть одна и таяже самая Русь” і “Мы не Рутены зъ 1848 року, мы настоящіи Русскіи”, з яких робиться висновок про повне ототожнення українців із росіянами. Нерідко в літературі для підтвердження цього міститься дослівний переклад вислову “настоящіи Русскіи” на сучасну українську мову як “справжні росіяни”. Одне й друге є яскравим прикладом некритичного перенесення сучасних національних реалій в історичні умови Галичини середини 1860-х рр. Насправді автор статті зовсім не протиставляв українців і росіян, такого поділу в його свідомості просто не існувало. Головним для нього було включити галицьких “рутенів” у ширший всеруський, а не російський у сучасному розумінні, національний простір, що дало б змогу чинити гідний опір полякам у Галичині. Водночас обмеження практичної політики рамками вузького галицько-руського світу видавалося безперспективним, можливість ототожнювати себе з численним “руським” народом та могутньою імперією Романових знімала комплекс етносоціальної неповноцінності³.

Ближче знайомство з текстом статті дає підстави для припущення, що автор мав на меті не власне російські, а традиційні “малоруські” орієнтири. Так, говорилося, що вже в 1848 р. варто було галичанам прямо заявити: “мы русскіи, що границею нашою народною ни Збручъ, но дальше Днѣпра”. “...Доки мы Рутенами, – підсумовував автор, – обмеженими съ языкомъ и литературою нашою на сельскіи хаты дванадцяти округовъ галицкихъ (східної частини провінції. – *І.Р.*), а не признаюцимся до цѣлости русского міра: горе намъ отъ канцлерства польского!”. У кінці статті автор висловлював традиційну відданість “австрійському Монарху и свѣтлѣйшой династіи Габсбургѣвъ”, переконував читачів, що “языкъ нашъ и литература наша русска давно и далеко перестигла (перевершила. – *І.Р.*) польску...”⁴. На думку автора публікації та, ма-

¹ Дописи. Отъ Львова (Поглядь въ будущность) // Там само. – 1866. – Ч.59. – 27 липня (8 августа). – С.1, 2. Підпис: *Одинъ именемъ многихъ*.

² Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.110.

³ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.258, 259.

⁴ Дописи. Поглядъ въ будущность // Слово. – 1866. – Ч.59. – 27 липня (8 августа). – С.2.

буть, у сприйнятті читачів “Слова”, виступ І.Наумовича мав сенс більше як елемент постійної політичної боротьби з поляками в Галичині, а не як маніфестація програми з метою визначення далекоюсяжних перспектив національного розвитку, питання самоідентифікації місцевих русинів. Очевидно, своїм виступом видавці часопису дещо наївно сподівалися збільшити повагу урядових кіл до руського населення в Австрії¹.

“Попри таку голосну заяву, – писав К.Трильовський про згадану статтю у “Слові” 1866 р., – русофіли не розмовляли між собою російською мовою, бо не вмiли її...”. Він, пізніше один із лiдерiв Української радикальної партії, засновник січового руху, згадував, що вдома в нього говорили по-польськи, як спілкувалися “тоді по всіх греко-католицьких приходствах”, у більшості сімей священників². Однак незалежно від того, як інтерпретувати наміри автора, стаття мала негативний вплив на розвиток українофільства на галицькому ґрунті, а пропагована в ній ідея всерусизму зневірювала громадськість у власних силах, відкривала шлях до поширення власне російських впливів. Характерно, що “Слово” перестало друкувати статті на підтримку українського руху в Росії, натомість з’явилося ще більше передруків із російських видань, головним чином слов’янофільської орієнтації³. Головним поштовхом для поширення русофільства К.Левицький справедливо вважав “зневіру в будучність руського народу в Австрії”, старорусини щораз виразніше перетворювалися “в партію руссофільську”⁴. З іншого боку, польські діячі вдало використали ситуацію на свою користь, трактували статтю у “Слові” як маніфест проросійськи налаштованих сил, що всіляко підкреслювала польська преса. Австрійському прем’єрові це стало додатковим аргументом, щоб призначити намісником поляка А.Голуховського для стримування зростаючих серед руського населення проросійських тенденцій⁵.

Ідею всерусизму редактор “Слова” Б.Дідицький, що помістив у газеті статтю І.Наумовича, пропагував у власній брошурі “Въ одинъ часъ научитьсѣ малорусину по великорусски”. Вона вийшла 1866 р. у Львові як додаток до часопису (ч.80)⁶ і була безплатно розіслана усім 1500 його передплатникам. У спогадах Б.Дідицького на схилі віку писалося, що такі думки він мав ще в 1849 р. під час свого знайомства з І.Наумовичем, вони обидва визнавали “мысль нашего племенного единства со всѣмъ

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.112, 113.

² Трильовський К. З мого життя. – Київ – Едмонтон – Торонто, 1999. – С.43, 63.

³ Серета О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках. – С.165.

⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С.98.

⁵ Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців... – С.249, 250.

⁶ [Дідицький Б.] Въ одинъ часъ научитьсѣ малорусину по великорусски / Додатокъ до “Слова”. – Ч.80. – Львовъ, 1866. – 32 с.

прочимъ русскимъ міромъ...”¹. Брошура Б.Дідицького переконувала, що на Русі є “одинъ рускій языкъ”, в якому “два выговора: малорусскій и великорусскій”. На думку автора, між ними існує тільки п’ять основних розбіжностей, звідси вважалось можливим, як видно з назви, за одну годину навчитися “малорусину” розмовляти “по-великорусски”. Власне, завданням брошури було пояснити розбіжності “малорусскаго нарѣчія отъ великорусскаго” в граматиці й лексиці, наголосах, щоб полегшити це навчання².

Б.Дідицький писав у спогадах, що влітку 1866 р. з його брошурою (вона якраз перебувала тоді в друці) познайомився російський емігрант В.Кельсієв. Подорожуючи Галичиною, він зупинився на шість тижнів у Львові, майже щодня заходив до Б.Дідицького і за короткий час більшменш навчився “говорити по мало-русски”, хоч був “настоящій Москаль”³. Це посилювало русофільські погляди Б.Дідицького, що вважав своїм ідеалом спілкування “на чисто русскомъ языкѣ съ малорусскимъ словопроизношеніемъ”, зокрема збереження “немногихъ спеціальнихъ малорусизмовъ (що, якъ, то, дуже)” замість російськомовних слів “что, какъ, это, очень...”⁴. Отже, Б.Дідицький об’єктивно виступав за російську мову для галичан, але з використанням “малоруської” вимови, недооцінював розбіжності між двома мовами – українською і російською, що були обґрунтовані в працях М.Максимовича, відомих українських філологів ХІХ ст. Він послідовно виступав проти фонетичного правопису, “кулішівки”, яку вважав “клятымъ коренемъ зла”, від якого “самое зло и родится”⁵.

А.Голуховський на посаді намісника декларував своє бажання співпрацювати й підтримувати розвиток самостійної “руської” національності. Він доклав чимало зусиль для послаблення позицій русофільських діячів у провінції та їхніх впливів у Відні. Особливу увагу було спрямовано на усунення Я.Головацького з посади професора “руської” мови і літератури у Львівському університеті. Проросійські симпатії та контакти колишнього діяча “Руської трійці” були загальновідомі, але спроби А.Голуховського позбавити його професорської посади в 1850-х роках виявилися безуспішними. Після нового призначення намісником А.Голуховський відновив свої заходи з подвоєною енергією. Поліція роз-

¹ Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкаго. – Ч.І. – С.5, 6.

² Въ одинъ часъ научиться малорусину по великорусски. – С.3, 6, 10, 11. У кінці брошури вміщено конкретні приклади (с.12–31), автор писав про “малорусовъ на Украинѣ, ... народъ Украины, Вольни и Подоліи” (с.9), що вважався невід’ємною частиною панрусського простору.

³ Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкаго. – Ч.І. – С.65.

⁴ Там само. – Ч.ІІ: Взглядъ на школьное образование Галицкой Руси въ ХІХ ст. – Львовъ, 1908. – С.98.

⁵ Там само. – С.53.

почала розслідування діяльності Я.Головацького, намагалася відвернути здійснювані ним, за сприянням редакції “Слова”, спроби вербування вчителів і священників для роботи в Росії, зокрема на Холмщині¹. Щоправда, сам Я.Головацький для поліцейський переслідувань у 1860-х рр. давав дедалі більше приводів.

Кандидата на наступника Я.Головацького А.Голуховський шукав серед молодих діячів народовського напрямку. Очолити кафедру він, зокрема, запропонував А.Вахнянину, який відмовився, незважаючи на підтримку народовців. Врешті, цю посаду обійняв Омелян Огоновський². Водночас було вжито заходів для обмеження політичних впливів уніатського духовенства як опори русофільських симпатій у Галичині: здійснено відповідні призначення у структурі церковного управління, обмежено контроль священників над шкільництвом через новий статут Крайової шкільної ради 1867 р. тощо. У контексті побороення проросійських сил у краї потрібно також розглядати ініціативу А.Голуховського про фінансову підтримку політичного часопису, який видавали народовці. Ймовірно, на новий часопис покладалося завдання переломити монополію русофільського “Слова” чи навіть скласти йому конкуренцію³. Політична газета “Русь” почала виходити під редакцією Ф.Заревича у Львові з 28 березня 1867 р., дала поштовх розвитку народовського руху, що вступив у нову стадію.

Таким чином, запровадження конституційного устрою та децентралізаторські перетворення в Австрійській імперії 1860-х рр. створили умови для зародження народовських громад у Галичині, що відбулося під ідейним впливом наддніпрянських громадівців-українофілів, передусім творчості Т.Шевченка. Народовці, переважно молодь, обстоювали новочасну українську національну ідею, приналежність галицьких русинів до самостійної української нації з “високою” культурою, в основу якої було покладено “шевченківську” національну парадигму. Народовська інтелігенція пропагувала твори наддніпрянсько-українських письменників, наближала галицькі мовні норми до загальноукраїнських – вживанням кулішівки, фонетичного правопису, поширювала українську історичну свідомість у краї. Діяльність ранніх народовців була спрямована на перенесення елементів сучасної української ідентичності, національного ідеалу, що сформувалися до того часу на Наддніпрянщині, на галицький ґрунт.

Ідея національної єдності України знайшла відображення в періодичній пресі галицьких народовців 1862–1866 рр. (“Вечерниці”, “Мета”,

¹ Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців... – С.253, 254.

² Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.). – С.82.

³ Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців... – С.255, 256, 262.

“Нива”, “Русалка”), у виданні якої відіграла особливу роль літературна і наукова продукція з Наддніпрянщини. “Проукраїнські” позиції в питаннях національної ідентичності галицьких русинів займала до середини 1860-х рр. русофільська газета “Слово”, що, однак, зазнала еволюції від “малоруського” до “панруського” напрямку. Водночас між ідейними поглядами народовців і русофілів, з їх орієнтацією на єдиний панрусський простір, спочатку не існувало чітких меж, що проявилось у вживанні для самоозначення однакових термінів “Русь”, “Мала Русь”, “русини”. Характерно, що наддніпрянські громадівці в 60-х рр. встановили контакти як із народовцями, так і з русофілами, а їх твори друкувалися, крім народовських часописів, у русофільському “Слові”. Однак обидва галицькі угруповання по-різному бачили відмінності між “Малою” і “Великою Руссю”, власне “малорусами” та “великорусами”. По суті, народовці мали більш новочасний тип національної свідомості, базований на “вірі у взаємовиключні ідентичності”¹. Польсько-австрійське порозуміння і поступове перетворення Галичини в польську автономію, а, з другого боку, Валуєвський циркуляр, антиукраїнські репресії в Росії завдали удару по українофільству. Зворотнім боком цього стало посилення проросійських настроїв у Галичині, що знайшло відображення у відомій заяві “Слова” 1866 р. про мовно-культурну єдність руського населення краю з усіма “русскими”.

¹ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини... – С.492; Магочій П.-Р. Історія України. – С.313.

§3. Посилення русофільських тенденцій у національному русі Галичини наприкінці 1860-х – на початку 70-х рр. “Соборницька” діяльність П.Куліша

Конституційні перетворення в Габсбурзькій монархії і зміцнення польських позицій у Галичині. Глибокі внутрішньополітичні зміни в Австрійській імперії 1860-х рр. мали неоднозначний вплив на національний рух. Зміна уряду в Австрії на початку 1867 р., коли федераліст Р.Белькреді подав у відставку, відкрила шлях для запровадження австро-угорського дуалізму, перетворення Австрійської в дуалістичну Австро-Угорську монархію. Галичина й Буковина увійшли до складу австрійської, а Закарпаття – до угорської частини імперії. За конституційним законом 1867 р. гарантувалася рівноправність усіх громадян, свобода віросповідання й совісті, недоторканність приватної власності та інші “основні права”. У статті 19 цього закону було прямо сказано, що кожний народ у складі держави мав “беззастережне право на збереження й плекання власної національності та мови”¹. Отже, конституційні реформи 1860-х рр. створили можливості для демократичного розвитку національних рухів в Австро-Угорщині, на відміну від Росії, яка залишалася “тюрмою народів”. Водночас Габсбурзька монархія так і не мала наміру проводити простий схематичний поділ держави за національним принципом². По суті, Габсбурги поступилися часткою свого контролю за внутрішніми справами, але зберегли статус верховної влади й мали змогу, маніпулюючи багатьма нерозв’язаними проблемами, цю владу утримувати³.

Демократизація суспільного ладу, конституційні зміни й децентралізаторські перетворення дедалі більше сприяли зміцненню польських позицій у провінції. Стосовно Галичини австро-угорський компроміс доповнювався австро-польським, який розширив політичні права поляків у краї. За умовами компромісу, намісник Галичини обов’язково повинен був призначатися з числа польської аристократії, а у Відні польських інтересів мав пильнувати окремий “міністр для справ Галичини”. Поразка січневого повстання 1863 р. у Росії та можливості, які відкривалися внаслідок зміни політики Відня, спонукали польських діячів відмовитися від опозиційного курсу. З поступками віденського двору пов’язувалися надії

¹ Цьольнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Р.Дубасевич, Х.Назаркевич, А.Онишко, Н.Іваничук. – Львів, 2001. – С.399, 401.

² Там само. – С.404.

³ Кріль М. Слов’янські народи Австрійської монархії: освітні та наукові взаємини з українцями. 1772–1867. – Львів, 1999. – С.26, 27; Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія. 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / Пер. з нім. А.Портнов, С.Савченко. – Львів, 2002. – С.133.

на перетворення автономної Галичини на “польський П’ємонт”, навколо якого в майбутньому відбуватиметься відродження Польської держави в кордонах до 1772 р. Польська більшість Галицького сейму, що був розпущений цісарем наприкінці січня 1863 р. у зв’язку з польським повстанням майже на два роки, у грудні 1866 р. прийняла вірнопідданську заяву, адресовану Францу Йосифу¹.

Посилення польського елементу в краї засвідчили результати виборів до Галицького сейму 1867 р. До виборчого успіху поляків спричинився намісник А.Голуховський, крайова адміністрація, що сприяла діяльності польських виборчих комітетів. Як наслідок, різко зменшилася кількість обраних руських послів, зокрема греко-католицьких священників, що становили основу соціальної бази “Руського клубу” (якщо в 1861 р. їх було 20, то в 1867 р. – лише 8), та селян². Характерно, що під час цієї виборчої кампанії поляки вперше вдалися до махінацій, а її результат символізував початок багатолітнього процесу витіснення русинів-українців із сейму. Отже, вибори 1861 р. залишилися єдиними відносно демократичними виборами за всю історію Галицького сейму³. Наслідки виборів, проведених на початку 1867 р. у Галичині, були далекосяжними. Зменшення чисельності українського сеймового представництва давало змогу полякам не тільки легше приймати плановані закони, але й схиляло частину галицько-руських політиків до більшої поступливості та готовності до порозуміння. За безумовної переваги поляків, що мали в своєму розпорядженні підтримку намісника-поляка, залишатися в опозиції, здавалося, не було сенсу⁴. Усвідомлення цього спонукало частину послів “Руського клубу” до угоди, відомої в історії як угодовська акція Ю.Лаврівського в 1869–1871 рр.

Австрійський уряд перестав враховувати діячів руського табору як реальних партнерів, бо орієнтувався на підтримку Польського кола – найбільш опозиційного клубу в Державній раді. К.Левицький справедливо писав, що 1867 р. – це був “початок кінця “австрійського рутенізму” (австрійської ласкавості супроти нас)”⁵. Свідченням цього стало припинення виходу урядової газети “Вѣстникъ для Русиновъ Австрійскои державы” (далі – “Вістник”), що друкувалася у Відні з 1850 р. (попе-

¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 1996. – С.73, 74.

² Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – С.108.

³ Там само.

⁴ Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців у 1866–1868 роках та її наслідки // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.1. – С.258, 259, 260.

⁵ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – С.102.

редня назва – “Галичо-русский вѣстникъ”, виходив у Львові 1849 р.), обстоювала консервативні староруські й австрофільські позиції. Прощаючись зі своїми читачами, головний редактор “Вістника” В.Зборовський (Ю.Вислобоцький) в останньому номері газети в грудні 1866 р. бажав співвітчизникам дотримуватися вірності Габсбурзькій династії, щоб вони “цѣсарському родови Габсбургѡвъ повсегда незломну вѣрность и преданнѡсть доховували!”¹. Водночас писалося про крайнє загострення національного питання в краї, “нѣколи не досягала ненависть межи Русинами и Поляками такъ високого щиту, якъ теперъ”, русини переживали важкі часи, “тяжкіи испытанія”². Своїми публікаціями за 17 років існування “Вістник” зробив певний внесок у справу пробудження національної свідомості русинів-українців: редакція організувала випуск трьох тижневих додатків до газети, висвітлювала постать Т.Шевченка тощо³.

Перегрупування в середовищі народовців: випуск газети “Русь”, заснування загальноукраїнського журналу “Правда” і товариства “Прогресс”. Внутрішню еволюцію переживав народовський рух, що зберігав солідарність до 1867 р., коли, по суті, завершився його ранній етап. Народовці практично розбилися на дві групи, кожна з яких розпочала видання власного часопису: “Русь” (березень – грудень 1867 р.) і “Правда” (квітень 1867 р. – червень 1870 р.), обидва виходили у Львові, відрізнялися передусім ставленням до Росії. На відміну від “Русі”, видавці якої продовжували лінію народовської “Мети” проти планів російських панславистів, “Правда” як науково-літературний журнал намагалася уникати політичних коментарів, що мали відкрите антиросійське спрямування. Наприкінці 1860-х рр. колишня група “Русі” перейшла під вплив прихильника порозуміння з поляками Ю.Лаврівського⁴. Свідченням кризи руху ранніх народовців стали ідейні хитання провідного народовського публіциста К.Климковича, що перейшов на панславистські позиції, якийсь час виступав за об’єднання габсбурзьких слов’ян навколо російської мови для досягнення спільних політичних завдань.

К.Климкович став співредактором журналу “Славянская заря”, що почав виходити в липні 1867 р. у Відні⁵. Усього з липня 1867 р. до трав-

¹ Зборовський В. Пращальна хвиля... // Вѣстникъ. – 1866. – Ч.49. – 10 (22) грудня. – С.193.

² Изъ Львова // Там само. – С.195.

³ Кулинич М. “Вістник для русинів Австрійської держави” як трибуна галицького українства: організаційні, ідеологічні та жанрові засади часопису. – Львів, 2011. – С.81–89, 133, 134.

⁴ Серета О.В. Формування національної ідентичності: ранні народовці у підавстрійській Східній Галичині (1860–1873): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності історія. – Будапешт, 2003. – С.20, 21.

⁵ Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.213.

ня 1868 р. вийшло 20 номерів часопису. Свою тогочасну позицію К.Климкович висловив у статті під промовистим заголовком “Слѣдуетъ ли быть малорусскому вопросу?”, опублікованій у другому числі “Славянскої зарі” 1 (13) серпня 1867 р. Автор прагнув, щоб “столь близки другъ другу племена славянскіє соединились посредствомъ одного литературного органа и составили бы одну великую культурную націю”. Звідси український (“малоруський”) національний рух розглядався крізь призму подальшого роздроблення слов’янства, що була “не историческая необходимость, а племенной эгоизмъ”¹. Журнал мав бути, як писав о. М.Раєвський, священник при російському посольстві у Відні, “матеріаломъ для упражненія въ русскомъ языкѣ”, що сприяло б ідеї “литературнаго Славянскаго единства”².

Однак часопис, що залежав від фінансової допомоги російських слов’янофілів, проіснував недовго, участь у його редакції К.Климковича пояснювалася передусім фінансовими інтересами. По суті, “Славянская заря” пропагувала специфічну версію російського панславізму, підтримуючи ідею національного об’єднання австрійських слов’ян через російську літературну мову. Західнослов’янська держава під правлінням Габсбургів мала бути окремою від Росії, але прихильною до неї і російською мовою³. Невдовзі в 1869 р. К.Климкович повернувся до народовського руху, зокрема, брав участь у виданні львівської газети “Основа”, а в заснованій ним книжковій серії “Руська читальня” виходили українською мовою твори Є.Гребінки, Г.Квітки-Основ’яненка, М.Гоголя та ін. Щоправда, К.Климковичу так і не вдалося відновити свій авторитет серед галицьких народовців, що ставилися до нього з недовірою⁴.

Видання політичного часопису “Русь” здійснювалося при сприянні польського намісника А.Голуховського, а кошти для цього, за однією з версій, надійшли від московських слов’янофілів із метою підтримки в Галичині “объединительной” ідеї. Однак намісник повернув гроші на “поборювання” русофільського руху⁵. Мабуть, “Русь” отримувала деяку

¹ Серета О. Епізод з історії поширення російських панславістських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.2. – С.111.

² Там само. – С.114.

³ Серета О. Між польським слов’янофільством та російським панславізмом. Сприйняття та розвиток слов’янських ідей серед українських (руських) громадських діячів південно-західної Галичини у 60-х роках XIX століття. – Львів, 2012. – С.38, 39.

⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2-х т. – К., 2007. – Т.1: Життя П.Куліша: Наукова біографія. – С.263.

⁵ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті. – Львів, 2003. – С.125. Підтримка намісника дала підстави стверджувати про нібито штучний характер українофільства на галицькому ґрунті. Так, у брошурі (неназваний автор ховався під псевдонімом “Галичанин”) писалося, що австрійський уряд звів “русскую народность на фальшивыя неисторическія начала,

фінансову допомогу від австрійського уряду¹. Редактором газети погодився стати Ф.Заревич, що спільно з К.Горбалем у видавничій діяльності був, за висловом К.Студинського, “не тільки проти русофілів, але й плямував політику галицьких поляків”². Подаючи дирекції поліції у Львові прохання про дозвіл на видання газети, видавці на початку 1867 р. задекларували перед собою мету: “Стереженне народнєи самостийности малоруського народа и ёго розвѣй в Австрійській державі на підставі рівноправности прислугуючої всімъ народамъ въ Австрії”³. Вже у першому номері “Русі” говорилося про програмні засади видавців часопису. Так, було сказано, що газета обстоюватиме окремішність “руського” або “малоруського” народу, який налічує 15 мільйонів, сам себе називає народом “руськимъ...”, другі жь славянські народи зовуть его народомъ малоруськимъ”. Найбільшими ворогами “Малорусі” були названі поляки (“ляхи”) і “москалі-великорусси”, обидва роздерли між собою “нашу отчину” (вітчизну. – *І.Р.*) за Андрусівським договором 1667 р.⁴.

Часопис наводив історичні та мовно-культурні аргументи для підтвердження національної окремішності України від Росії. “...Москва, забираючи на підставі Переяславського договору (1654 р. – *І.Р.*) Україну, – писалося у статті, – добровольно до неї приступаючи”, запевнила “малоруському народові” автономію. Однак насправді територія України була поділена між сусідніми державами, де правлячі класи поступово запровадили кріпацтво. Росія приєднала від Польщі, що перестала існувати, Правобережжя, “другу часть України”, наприкінці XVIII ст. Після того, як було відібрано “свободу народню”, виникла загроза самому існуванню народу, російський уряд переконував, що “великоруський а малоруський народъ – все то лише части, складаючі одинъ “русскій” народъ...”. Насправді ж це два окремі народи, “оддільні життємъ, обичаємъ народнімъ, оддільні мовою, оддільні заведеннями своїми”, усім тим, що становить “осібну народность славянську”⁵.

З жалем у часописі говорилося про придушення “життя народнєго... за кордономъ, въ Росії”, тоді як австрійський уряд для забезпечення стабільності імперії, навпаки, був змушений шукати порозуміння з

... будетъ поддерживать всѣми силами украинофильскую партію и преслѣдовать настоящую русскую...” (Галичанинъ Письмо изъ Львова. – СПб., 1866. – С.29. (31 с.).

¹ Серета О. Ідеї “органічного розвою” на сторінках часопису “Русь” (1867) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип.19. – С.65.

² Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн.2. – С.28.

³ Державний архів Львівської області, ф.350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва), оп.1, спр.2146, арк.18.

⁴ Переднє зазивне слово // Русь. – 1867. – На показь. – 28 марта. – С.1.

⁵ Там само.

слов'янськими народами: “Будучність ... наша ... лише в Австрії розцвісти може...”. Отже, газета “Русь” продовжувала політичну лінію “Мети” 1863–1865 рр., про що прямо заявляли видавці часопису, ставлячи програмні цілі: відданість Австрійській державі “на засаді рівноправності народів”; запровадження народнорозмовної мови в урядовому житті, судочинстві та школах; сприяння розвитку промисловості й торгівлі тощо¹. Часопис виступав проти того, щоб підавстрійських русинів “одъ нашихъ братей въ Україні одділити, ... діла и народній поступъ Русі-України закривати...”². “Ми, Русини, – писала “Русь”, – одрубний народъ, ні московський, ні польський...”³. У часописі неодноразово повторювалася теза про 15-мільйонний “народъ руський”, “поділений міжъ дві держави”, який домагається свого окремішного життя, а прецінь світъ узявся зацитькати той народъ...”⁴.

Газета обстоювала прозахідну орієнтацію України, вважаючи за головне завдання духовне відокремлення від Росії, загалом поборення будь-яких московських впливів⁵. Із болем писалось, що русинів-українців “въ Московщину такъ, якъ овечокъ заганяють”, “Малорущина на Україні” скрізь заборонена. Неназваний автор із Поділля підкреслював, що імперський уряд хоче відучити “нась по своєму писати и розрізнити нась изъ вами, Галицькою Русью, нашими рідними братами!”⁶. Видавці підтримували фонетичний правопис, “кулішівку”, яку запровадили “великі наші земляки, Українці, ... лише на тій дорозі одріжемося разъ одъ Москви въ духовімъ нашімъ розвою”⁷. Етимологія в українському письмі, вважала редакція “Русі”, не давала можливості чітко розмежувати “московську книжну мову”, тож прихильники етимології в Галичині були “по другій стороні – московській”⁸. Щодо “максимовичівки”, вперше застосованої у виданій М.Максимовичем збірці народних пісень 1827 р. у Москві, було прямо сказано, що це правопис “псевдо-етимологічний”, тільки з “кулішівкою” “пробудився новий духъ...”⁹.

Після “москалівъ”, росіян найбільшу загрозу для існування “нашого руського народа” представляли “ляхи”, поляки, на третьому місці були

¹ Там само. – С.2.

² Львів. 3 цвітня 1867 // Там само. – 1867. – Ч.2. – 4 цвітня. – С.1.

³ Мрії польські // Там само. – Ч.23. – 16 червня. – С.1.

⁴ Powiedzcie, czego wy chcecie? // Там само. – Ч.4. – 11 цвітня. – С.1; Доки сонце зійде, роса вочи виість // Там само. – Ч.60. – 24 жовтня. – С.1.

⁵ Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки ХІХ ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип.3–4. – С.69.

⁶ Дописи. Зъ Поділля. Дідицький и Кулішъ // Русь. – 1867. – Ч.11. – 5 мая. – С.3.

⁷ Самозванці // Там само. – Ч.17. – 26 мая. – С.1.

⁸ Руська література на львівськімъ университеті // Там само. – Ч.18. – 30 мая. – С.1.

⁹ Етимологія и Фонетика. Листи зъ Тернополя О.Партицького. (Передруковано зъ “Правди”) // Там само. – Ч.42. – 22 серпня. – С.2.

названі німці. “Москалі”, що мають “сильну державу..., найбільше можуть и найбільше задумали зробити намь скорби”. “Ляхи – се другі наші вороги”, вважала редакція, але “для насъ, Русинівъ въ Галичині”, більш небезпечні, бо своєю діяльністю утверджують думку, що місцеві русини – це тільки гілка, щеп польського народу. Під тиском поляків, які останнім часом таки “признали руську народность”, русини “кинулися Москві въ обійми”. Щодо німців, то вони, як писала газета, наразі підтримують поляків, “а якъ далеко за ними зайдуть, побачимо”. Містився заклик до рішучої боротьби за народні права, щоб “виробити собі місце міжъ другими народами”¹. “Ми – народня, а не московська Русь!” – рішуче заявляли видавці часопису, обстоюючи існування в Галичині двох “партій”: “одна – московська, друга – руська народня...”². Твердження про два табори в краї – “чисто народний – руський” і “чисто московський” – час від часу зустрічалося в газеті, з негативною оцінкою останнього, що подав “руку московському правлінню”, “зрадивъ въ державі московській живучу переважну часть народа руського” (підросійських українців. – *I.P.*)³. На думку редакції, завдання галицьких русофілів – об’єднання народів “велико- и малоруського, або московського и руського, и злитте обохъ у одну цілостъ народну (!)”⁴.

На сторінках “Русі” читач міг довідатися про значення підросійської України як колиски “національного відродження”. “Духъ народний”, за висловом газети, пробудився в Галичині з діяльністю М.Шашкевича і його товаришів у 1830-х рр. після ознайомлення “зъ сусідною братною літературою”⁵. Серед здобутків нової української літератури було названо твори І.Котляревського, П.Гулака-Артемовського, Г.Квітки-Основ’яненка та ін., причому “словесне життя”, входження простонародної мови в літературу почалося “на лівімъ березі України”. Особливий вплив на розвиток українофільства мала діяльність Т.Шевченка, кирило-мефодіївців, видання журналу “Основа”. Отже, український літературний рух по обидва боки австро-російського кордону був “продуктомъ внутрішнімъ, викликаний внутрішніми причинами”, а не мав штучний характер, як про це твердили недоброзичливці⁶. Видавці “Русі” вживали щодо галицько-руського населення, паралельно з назвами “Русь”, “руський”, сучасний етнонім “Україна”, “український” (наш народ “руський

¹ Судь ворогівъ нашихъ // Там само. – Ч.20. – 6 червня. – С.1.

² Москва и Польша // Там само. – Ч.21. – 9 червня. – С.1.

³ Наші вигляди // Там само. – Ч.22. – 13 червня. – С.1.

⁴ Що діється на Русі? // Там само. – Ч.40. – 15 серпня. – С.1.

⁵ Народовці // Там само. – Ч.69. – 24 листопада. – С.1.

⁶ Одъ галицької границі // Там само. – С.2.

чи український; земля ёго рідна: Русь-Україна; світ ёго широкий: Славянщина!)”¹.

Отже, часопис “Русь” обстоював національну окремішність українського народу, що проживав під владою двох сусідніх імперій – Романових і Габсбургів, виступав за полагодження українсько-польських стосунків у Галичині на засадах рівноправності, проведення адміністративно-політичного поділу провінції. І.Франко влучно зауважив, що газета була редагована Ф.Заревичем і К.Горбалем, “людиною надзвичайно чесною і незалежних, поступових поглядів”, загалом “непогано”, але вона “вже самою своєю появою дуже дискредитувала молоду партію українофілів, даючи до рук святоюрцям (русофілам. – *I.P.*) бажану зброю і підставу до закиду, що українофільство – це польська інтрига”². Різкі антимосковські випадки “Русі” не знайшли підтримки серед місцевого руського населення, що найбільшою небезпекою все ж вважало поляків. Народовці були не готовими виступити як самостійна політична сила, переживали ідейну кризу, що проявилася в розходженнях навколо газети “Русь”. Часопис проіснував менше року (з 28 березня до 15 грудня 1867 р.), виходив двічі на тиждень, мав лише 150 передплатників, а в кінці видання – ледве 70³. Усього, за винятком першого примірника “на показ”, з’явилося 75 номерів.

Невдовзі проти редакції газети виступила група народовців на чолі з Д.Танячкевичем (Ф.Чорногора)⁴. В 1867 р. у Відні він видав брошуру “Письмо народовцівъ руськихъ до редактора политичнѣй часописі “Русь” яко протестъ” и меморіяль”⁵, у якій, вказуючи на польську та московську загрозу для русинів-українців (“ляхи и Москалі завзяті намъ вороги”), зміщує акцент у бік першої. Автор, зокрема, прямо наголошував: “Ляхи підъ взглядомъ свого походження, своєї мови и по етнографіі – народъ славянський, неславянський же по своїхъ жадобахъ”, що проявилася у великодержавних прагненнях еліти польського суспільства. “...Кривди ляцькі для нашого народу перебрали ... свою міру, – з болем писалося в брошурі. – Духовенство, интелігенція и народъ простий однако дознає їхъ (поляків. – *I.P.*) тяжкого гнету”⁶. У кінці брошури висловлювалася

¹ Письмо народовцівъ руськихъ до редактора политичнѣй часописі “Русь” яко протестъ и меморіяль / Списавъ Ф.Чорногора // Там само. – Ч.30. – 11 липня. – С.1, 2.

² Франко І. Українські “народовці” і радикали // Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. – К., 1980. – Т.28. – С.202, 203.

³ Франко І. Над сьвіжими могилами. Кость Горбаль // Літературно-науковий вістник. – 1903. – Т.XXI. – С.132.

⁴ Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.). – С.70, 71.

⁵ Письмо народовцівъ руськихъ до редактора политичнѣй часописі “Русь” яко протестъ и меморіяль / Списавъ Федоръ Чорногора. – Відень, 1867. – 15 с.

⁶ Там само. – С.4, 6, 13.

віра в майбутнє рідного 15-мільйонного народу, в душі шевченківського заклику “Борітесь – поборете!”, серед супротивників, крім ляхів і москалів, згадувалися “вороги усєго Славянства Німці и Маляри”¹.

Перегрупування сил привело на провідні позиції в народовському русі нове покоління (А.Вахнянин, О.Партицький, брати Володимир і Олександр Барвінські та ін.). На відміну від ранніх народовців, вони спромоглися створити в Галичині більш довговічні інституції і пресові органи українофільського спрямування². “Наша громада росте”, – з радістю писав галичанин В.Навроцький М.Бучинському 9 грудня 1869 р. За його словами, “ціла галицько-укр.(аїнська) громада” в краї та Відні налічувала 100 чол. і представляла “уже в своїм роді силу”³. У вірші В.Навроцького, написаному не пізніше 1870 р., у душі тексту національного гімну України наголошувалося:

Ще не вмерла Україна
Поки живе “Правда”,
Поки “Січ” – її підвалина,
Стовпами громада⁴

З 1 квітня 1867 р. у Львові почав виходити журнал “Правда” (“Письмо наукове і літературне”), що видавався власним коштом місцевою народовською громадою при підтримці громадівців у Станиславові, Тернополі та Бережанах (1867 р. – як декадник, у 1868–1869 рр. – як тижневик). Кількість передплатників на початку видання становила близько 160 чол.⁵. У російській пресі поширювалася думка, що львівська “Правда”, як і “Русь”, видаються за польські гроші⁶. Першим видавцем і редактором журналу “Правда” обрано Л.Лукашевича, який намагався залучити до співпраці наддніпрянських діячів, зокрема листувався з цього приводу з П.Кулішем. Він переклав і надрукував у першому річнику (ч.3–20) протягом квітня – жовтня 1867 р. Кулішеву повість “Майор”⁷. О.Барвінський, що брав участь у редагуванні “Правди”, пізніше згадував: “Лукашевич трудився зовсім безкористно та ще заправляв нас

¹ Там само. – С.14, 15.

² Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867). – С.213.

³ Центральний державний історичний архів України, м.Львів (далі – ЦДАЛ України), ф.362 (Студинський К. – академік), оп.1, спр.177, арк.71.

⁴ Там само, спр.178, арк.21.

⁵ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.177, арк.46; Студинський К. До історії звязків Куліша з Галичанами в р. 1869–70 // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн.1–2. – С.76.

⁶ Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф.29 (Возняк М.С.), од. зб.628, арк.1.

⁷ Майорь. Повість П.О.Куліша (Переложено зь великоруського) // Правда. Письмо наукове и литературне. – Львів, 1867. – Ч.3. – 21 цвітня. – С.18–21 – Ч.20. – 11 жовтня. – С.153–156.

до коректи і літературної роботи”¹. Однак народовська громада, що фінансувала “Правду”, виявила незадоволення самоуправством Л.Лукашевича, змусивши його відійти від редакторства (останнє, 27-е число журналу, підписане ним, вийшло 21 грудня 1867 р.)². Протягом 1868 року і до початку лютого 1869-го формальним редактором значився І.Микита, насправді ж перші дев’ять місяців 1868 р. редагував журнал О.Партицький, а далі – А.Вахнянин, що з 15 лютого 1869 р. (ч.6) до середини 1870 р. вже офіційно підписувався як редактор.

“Молоді галицькі ентузіасти робили “Правду” з літературного й наукового погляду цікавою й безумовно вартісною”³, – стверджує сучасний літературознавець Є.Нахлік. “Правда” виходила до 1896 р. (з перервами), а в другий період існування – з 1872 р. до появи часопису “Діло” в 1880 р. – була провідним органом народівців і водночас єдиною загальноукраїнською трибуною літературного й наукового життя⁴. Водночас у своїх “Австро-руських споминах” М.Драгоманов писав, що “львівська “Правда” приходила до нас (наддніпрянських українофілів. – *І.Р.*) оказіями так неакуратно...”⁵. У виданні “Правди” на першому етапі (до 1870 р.) особливу роль відіграв П.Куліш, який у 1867 р. особисто зблизився з народовцями – почергово з О.Партицьким, А.Вахнянином, братами Барвінськими⁶. На сторінках журналу, поряд із творами місцевих галицьких і буковинських авторів, протягом 1867–1870 рр. друкувалися наддніпрянсько-українські письменники та вчені: Т.Шевченко, П.Куліш і його дружина Ганна Барвінок, І.Нечуй-Левицький, О.Кониський, М.Старицький (Гетьманець), Марко Вовчок, М.Олелькович, М.Костомаров, В.Кулик, О.Стороженко та ін.⁷. Редакція “Правди”

¹ Барвінський О. Спомини з мого житя. – Львів, 1912. – Ч.І. – С.89. *Див. також:* Барвінський О. Спомини з мого життя. – Частини перша та друга / Упор. А.Шацька, О.Федорук; ред. Л.Винар, І.Гирич. – Нью-Йорк – Київ, 2004. – С.97. Далі – посилання за виданням 2004 р.

² Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.258.

³ Там само. – С.258, 259.

⁴ Крупський І. Становлення української журналістики в Галичині (1848 – початок ХХ ст.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2000. – Вип.7. – С.13.

⁵ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877) // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К., 1970. – Т.2. – С.169.

⁶ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.30, 31.

⁷ Дорошъ. Оповіданне О.Стороженка // Правда. Письмо наукове и литературне. – 1867. – Ч.1. – 1 цвітня. – С.1, 2; Ч.2. – 11 цвітня. – С.9–12; [Костомаров М.] Короткий обзірь історії руського народа відь найдавнішихъ часівъ ажъ до Б.Хмельницького (Переложено зъ велико-руського) // Там само. – Ч.2. – 11 цвітня. – С.15, 16; Ч.3. – 21 цвітня. – С.21, 22; Ч.4. – 1 мая. – С.29, 30; Ч.5. – 11 мая. – С.38–40; Ч.6. – 21 мая. – С.47, 48; Кониський О.Я. У селі // Там само. – Ч.12. – 21 липця. – С.89; його ж. Частина зъ поеми Войнаровський (Перекладъ зъ Риліева) // Там само. – Ч.14. – 11 серпня. – С.105; Ч.21. – 21 жовтня. – С.161; Козацький гетьманъ Криштофъ Косинський (Зъ Н.Костомарова “Историческія монографіи”) // Там само. – Ч.14. – 11 серпня. – С.109–111; Шевченко Т. Петро Дорошенко // Там само. – Ч.15. – 21 серпня. – С.113; його ж. Павло Кравченко-Наливайко // Там само. – Ч.17. – 11 вересня. – С.129; Кармелюкъ (П.-А.-К.). Оповіданне Марка Вовчка // Там само. – Ч.21. – 21 жовтня. – С.161–165; Ч.22. – 1 листопада. – С.169–172; Ч.23. –

передруковувала твори з петербурзької “Основи”, зокрема оповідання О.Стороженка “Дорош”, М.Олельковича “П’яниця” та деякі ін., з “Оповідань” Марка Вовчка, виданих у Петербурзі 1865 р. (“Кармелюк”). Деякі матеріали, опубліковані в “Правді” 1867 р., потрапили до редакції з часописів “Нива” і “Русалка” (зокрема, вірші О.Цися (Мовчія), О.Кониського, переклад М.Старицького (Гетьманця) поезії О.Пушкіна “Козак”)¹.

У програмній заяві редакції “Правди” в грудні 1869 р. прямо говорилося про мовно-культурну й духовну єдність галичан та буковинців із Наддніпрянською Україною по обидва боки Збруча. “Галичина и Буко-

11 листопада. – С.177–180; Ч.24. – 21 листопада. – С.185–188; П’яниця. Оповідання М.Олельковича // Там само. – Ч.25. – 1 грудня. – С.193–196; Ч.26. – 11 грудня. – С.201–204; Ч.27. – 21 грудня. – С.209–211; Гетьманець. Козакъ. (Перекладъ зъ Пушкина) // Там само. – С.215; Потомки Українського гайдамацтва. Оповідання П.Куліша // Там само. – 1868. – Ч.1. – 8 січня. – С.1–4; Ч.2. – 15 січня. – С.13–15; Ч.3. – 22 січня. – С.25–28; Ч.4. – 30 січня. – С.37–41; Дві московки. Оповідання Івана Нечуя // Там само. – Ч.8. – 29 лютого. – С.85–90; Ч.9. – 8 марця. – С.97–101; Ч.10–11. – 15 марця. – С.109–116; Ч.12–13. – 22 марця. – С.133–141; Гетьманець. Зъ Пушкина. Втопленый // Там само. – Ч.10–11. – 15 марця. – С.125; Гориславська нічъ або Рибалка Панась Круть. Оповідання Івана Нечуя // Там само. – Ч.23. – 22 червця. – С.265–267; Ч.24. – 30 червця. – С.277–281; Ч.25. – 8 липця. – С.289–291; Ч.26. – 15 липця. – С.301–303; Гетьманець. Вечірня // Там само. – Ч.28. – 30 липця. – С.331; Куликъ В. Думка // Там само. – Ч.34. – 15 вересня. – С.402; Світоглядь українського народа въ прикладі до сегочасности (Написавъ И.Нечуй) // Там само. – Ч.35. – 22 вересня. – С.415–417; Ч.36. – 30 вересня. – С.422–424; Ч.37. – 8 жовтня. – С.436–438; Ч.38. – 15 жовтня. – С.448–450; Ч.39. – 22 жовтня. – С.459–461; Ч.40. – 30 жовтня. – С.472–475; Ч.41. – 15 листопада. – С.484–486; Ч.42. – 22 листопада. – С.496, 497; Ч.43. – 30 листопада. – С.507, 508; Ч.44. – 8 грудня. – С.519–521; Ч.45. – 15 грудня. – С.531–533; Ч.46. – 22 грудня. – С.544–546; Ч.47. – 30 грудня. – С.556, 557; Невільничка. Оповідання Марка Вовчка // Там само. – Ч.46. – 22 грудня. – С.542–544; Ч.47. – 30 грудня. – С.553–555; Домонтарь (Оповідання Ганни Барвінок) // Там само. – 1869. – Ч.1. – 8 січня. – С.1–3; Ч.2–3. – 22 січня. – С.9, 10; Ч.4. – 30 січня. – С.25–28; Ч.5. – 8 лютого. – С.33–38; Великий лёхъ. Поема Т.Шевченка... // Там само. – Ч.2–3. – 22 січня. – С.12–16; Иов. Переспів Павла Ратая // Там само. – Ч.6. – 15 лютого. – С.41–45; Ч.7. – 22 лютого. – С.53–57; Ч.8. – 28 лютого. – С.65–70; Ч.9. – 8 марця. – С.77–80; Ч.10. – 15 марця. – С.85–89; Ч.11. – 22 марця. – С.93–100; Причепя. Картини з волинської України Івана Нечуя // Там само. – Ч.12. – 30 марця. – С.105–109; Ч.13. – 8 цвітня. – С.113–116. – Ч.14. – 15 цвітня. – С.121–124; Ч.15. – 22 цвітня. – С.129–131; Ч.16. – 30 цвітня. – С.137–140; Ч.17. – 8 мая. – С.145–149; Ч.18. – 15 мая. – С.153–158; Ч.19. – 22 мая. – С.161–165; Ч.20. – 30 мая. – С.169–173; Ч.21. – 8 червця. – С.177–179; Ч.22. – 15 червця. – С.185–187; Ч.23. – 22 червця. – С.193–195; Ч.24. – 30 червця. – С.201–203; Ч.25. – 8 липця. – С.209–211; Ч.26–27. – 22 липця. – С.217–224; Ч.28. – 30 липця. – С.233–237; Ч.29. – 8 серпня. – С.241–243; Ч.30. – 15 серпня. – С.249–251; Ч.31. – 22 серпня. – С.257–259; Ч.32. – 30 серпня. – С.265–267; Ч.33. – 8 вересня. – С.273–276; Ч.34. – 15 вересня. – С.281–284; Ч.35. – 22 вересня. – С.289–292; Ч.36. – 30 вересня. – С.297–301; Ч.37. – 8 жовтня. – С.305–308; Ч.38. – 15 жовтня. – С.313–316; Ч.39. – 22 жовтня. – С.321–323; Ч.40. – 30 жовтня. – С.329–333; Ч.41. – 8 листопада. – С.337–340; Ч.42. – 15 листопада. – С.345–348; Ч.43. – 22 листопада. – С.353–355; Ч.44. – 30 листопада. – С.361–364; Ч.45. – 8 грудня. – С.368–372; Теклюся. Повість Куліша // Там само. – 1870. – Ч.1. – С.23–45; Ч.2. – С.73–82; Ч.3. – С.130–140; Ч.4. – С.173–181; Ч.5. – С.209–222; Ч.6. – С.241–253; Останні часи Речі Посполитої (Історичня розвідка М.Костомарова) // Там само. – Ч.3. – С.124–129; Ч.4. – С.168–172; Ч.5. – С.202–209; Ч.6. – С.260–265; Марко проклятий. Початок нескінченого оповідання О.Стороженка // Там само. – Ч.4. – С.153–165; Гетьманець Будовання скадра (Сербська народня дума) // Там само. – Ч.6. – С.253–260 *та ін.*

¹ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.124, арк.11, 13.

вина здужають до єдинства літературного з Україною”, – писали народовці. Це прагнення “хочемо ми виявити и заступити перед Слов’янським міром посредством нашого письма (часопису. – *І.Р.*)”¹. На сторінках “Правди” публікувалися статті, що утверджували українську національну самоідентифікацію галичан. Так, у статті В.Навроцького в 1867 р. (ч.23–27) писалося, що “наша земля” має різні назви: “Южна Русь, Мала Русь, Малороссія” та ін., до якої належить і Галичина. “Тота наша Україна”, писав автор, простягається від річки Прип’яті до Чорного моря, від Бескидів і долишнього Дністра до річок Дон і Кубань². Редакція “Правди” опублікувала промову П.Куліша на шевченківських роковинах у Відні в березні 1869 р. (ч.11, 12), без підпису. “Промова визначається оригінальністю думок...”³, – писав К.Студинський. У промові, зокрема, містилася критика великодержавної російської політики, що гнобила “народ наш Русько-Український”: “Назву Русь розкинула Москва на всю Московщину, а историю України и її словесности нехтує по школах, яко видумку або річ нікчемну”. З сумом було сказано про офіційну заборону перекладу слова Божого на українську мову, існування якої взагалі не визнавалося⁴. П.Куліш високо відгукнувся про Т.Шевченка, що став національним ідеологом, засіяв “по Вкраїні почуття правди”. Кулішева промова викликала резонанс серед місцевої молоді⁵.

З редакцією “Правди” мав контакти В.Білозерський, що протягом 1867–1868 рр. надрукував кілька статей у журналі, підписаних псевдонімами або анонімних⁶. К.Студинський вважав автором названих публікацій В.Білозерського, що змушений був приховувати своє ім’я, побоюючись поліцейських переслідувань у Росії⁷. В.Білозерський листувався з галицькими народовцями, зокрема писав О.Партицькому 2 вересня 1867 р. про нападки в російській пресі проти М.Костомарова і П.Куліша. “Добре було б”, закликав колишній редактор “Основи”, якби

¹ Від редакції // Правда. – 1869. – Ч.47. – 22 грудня. – С.392.

² Твори Володимира Навроцького. Выдане посмертне зь портретомъ и житєписомъ / Заходомъ “Етнографично-статистичного кружка”. – Львовь, 1885. – Т.І. – С.4.

³ Студинський К. Слідами Куліша // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т.СXLVIII. – С.266, 267.

⁴ Там само. – С.268, 273, 274.

⁵ Там само. – С.274, 276.

⁶ Русинь. “Отвѣтъ “Бояну” – Стебельскому на “Письмо до Кулиша” (Письмо къ редактору “Правды”) / Додатокъ до Ч.14 “Правди”. – Львівь, 1867. – 36 с.; Громадський судъ надъ “Страхопудомъ” // Там само. – 1867. – Ч.18. – 21 вересня. – С.143, 144; Жизнь Куліша // Там само. – 1868. – Ч.2–4, 24–28; Воловїдь Микола Остапъ Вересай. Сокиренський кобзарь // Там само. – Ч.15–18; Воловїдь Микола Листи Остапа Вересая до приятеля на чужину // Там само. – Ч.19, 21, 23, 28, 36, 39. Наприкінці статті В.Білозерський з вірою в майбутнє українського народу наголосив, що “не вмерла ще, якъ то в насъ кажутъ, Козацька Мати, и нема, мабутъ, на світі такої сили, щобъ здоліла згубити нашу народню душу” (Воловїдь Микола Листи Остапа Вересая до приятеля на чужину // Там само. – 1868. – Ч.39. – 22 жовтня. – С.465).

⁷ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.101, арк.25, 26.

народовські часописи спростовували несправедливі звинувачення, дивувався, як можна називати “зрадою таке натуральне й святе чувство, якъ любовъ до свого рідного, коли воно йде ... изъ такихъ щирихъ и любячихъ сердець, якъ українські?”. Пророчо звучали слова В.Білозерського про необхідність стати “твердо на своїй землі, міжъ своїмъ народомъ”, щоб “духъ польський або німецький” не призвів би до винародовлення, відмови від “нашого галицько-руського становища...”¹.

За свідченням К.Студинського, лідери галицьких народовців зробили невдалу спробу видання альманаху “Русин” при підтримці літераторів із Наддніпрянщини. Цю думку, зокрема, висловив О.Партицький у середині 1867 р., коли львівська “Правда” тільки почала виходити. Ідея була підтримана В.Білозерським, який образно писав О.Партицькому 2 вересня 1867 р. про потребу, щоб “Русин” “заговорив, ... показався не сиротою і не старцем, а гарним легінем”². Однак проти цього наміру рішуче виступили співробітники “Правди”, для реалізації ідеї забракло також матеріальних ресурсів. К.Студинський писав, що матеріали, підготовлені для “Русина”, використала редакція “Правди”³. Журнал на кілька десятиліть став трибуною для українських письменників Наддніпрянщини, які публікували власні твори в Галичині, не маючи для цього можливостей у Російській імперії. У львівській “Правді”, як відомо, розпочав свою письменницьку діяльність І.Нечуй-Левицький, опублікувавши в 1868 р. повісті “Дві московки” і “Гориславська ніч, або Рибалка Панас Круть”, а в 1869 р. – повість “Причепка”. Характерно, що з галицькими народовцями його звів П.Куліш. На творчість молодого літератора звернув увагу М.Драгоманов, який просив М.Бучинського в листі від 4 жовтня 1871 р. надіслати “Правду” за 1869 р., де друкувалося “Нечуєве оповідання”⁴. І.Нечуй-Левицький брав участь у відновленій “Правді” після 1872 р., друкувався в народовській пресі Галичини у 80-х рр. – часописах “Зоря”, “Діло” та ін., де в умовах цензурних переслідувань у Росії вперше побачила світ більшість творів українського письменника⁵.

Перегрупування в середовищі народовців призвело до створення 1868 р. у Львові культурно-освітнього товариства “Просвіта”, якому судилося стати провідною організацією в Галичині українофільського

¹ До історії взаємин Галичини з Україною / Подав К.Студинський // Сьвіт. Літературно-наукова часопись. – Львів, 1906. – Ч.10–11. – 10 липня. – С.162, 163.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.123, арк.159, 160.

³ Там само, арк.161.

⁴ Возняк М. З листування Івана Нечуя-Левицького з галичанами // Науковий збірник за рік 1927. Записки Українського наукового товариства в Києві (тепер історичної секції Всеукраїнської академії наук) / Під редакцією М.Грушевського. – К., 1927. – Т.XXIV. – С.97.

⁵ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.337, 338.

спрямування. На установчих загальних зборах товариства в грудні 1868 р. першим головою “Просвіти” було обрано А.Вахнянина. За підрахунками громадського діяча К.Паньківського, місцева “Просвіта” в 1868 р. мала лише 40 членів (для порівняння, в 1893 р. – понад 3,3 тис. активних діячів, кількість їх щороку збільшувалася)¹. Товариство сприяло утвердженню в масах української національної самосвідомості, зайнялося поширенням освіти, ліквідацією неписьменності й розвитком культури через видання популярних читанок, календарів, творів класиків нової української літератури, проведення культурно-масової роботи, поширення економічних знань тощо². Дізнавшись про заснування “Просвіти”, В.Білозерський написав відкритий лист до голови товариства російською мовою, надрукований львівською “Правдою” в 1869 р. (ч.10) без підпису³. Щоб уникнути можливих переслідувань російського царизму, тодішній редактор “Правди” А.Вахнянин зберігав ім’я автора в таємниці “перед найближчими співробітниками”, про що пізніше особисто розповів своєму зятю К.Студинському⁴. У листі з-за кордону висловлювалося привітання новоствореному товариству, мета якого полягала в тому, щоб визволити народ “отъ гибельныхъ вліяній и пороковъ, а слѣдовательно, и привести къ благосостоянію...”. Це можливо було зробити єдиним шляхом, який, власне, вибрала галицька “Просвіта”, бо, за словами автора, “едва ли въ цѣлой Европѣ найдется простой народъ менѣе просвѣщенный и болѣе поработенный нуждой, пьянствомъ и жидами, коль Русины”⁵.

На перших порах діяльність “Просвіти” мала науково-освітній характер, обмежувалася вузьким колом інтелігенції, що сплачувала досить високі вступні й щомісячні внески. Вона поступалася в організаційному відношенні русофільському “Товариству ім. М.Качковського”, заснованому на противагу “Просвіти” в 1874 р.⁶ Однак за кілька десятиліть товариство перетворилося в загальнонародну освітню організацію, що мала широку соціальну підтримку. Після А.Вахнянина в різний час “Просвіту” очолювали (до початку 90-х рр. ХІХ ст.) Ю.Лаврівський (1870–1873 рр.), В.Федорович (1873–1877 рр.), Омелян Огоновський

¹ ЦДАЛ України, ф.348 (Товариство “Просвіта”, м.Львів), оп.1, спр.848, арк.29.

² Алексієвець М.М., Зуляк І.С. Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914). – Тернопіль, 1999. – С.45, 46, 49.

³ Отвертий листъ зъ-за кордону до голови товариства “Просвіта” // Правда. – 1869. – Ч.10. – 15 марця. – С.91, 92.

⁴ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.87, арк.57, 58.

⁵ Отвертий листъ зъ-за кордону до голови товариства “Просвіта”. – С.92.

⁶ Алексієвець М.М., Зуляк І.С. Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914). – С.50, 51.

(1877–1894 рр.)¹. Товариство користувалося у виданнях етимологічним правописом до середини 1890-х рр., перейшло на фонетичний принцип тільки з офіційним затвердженням нового правопису під час “нової ери”. За сприянням віце-маршалка сейму Ю.Лаврівського “Просвіта” з 1870 р. почала отримувати щорічну матеріальну підтримку (в сумі 2 тис. австрійських крон, пізніше – дещо більшу), що, правда, в окремі роки не виплачувалася. Усього в австрійський період, за підрахунками історика В.Дорошенка, на підтримку діяльності товариства від держави надійшло понад 400 тис. крон².

Крім “Просвіти”, що стала своєрідним символом українофільства, на зламі 60–70-х рр. ХІХ ст. народовці створили ще ряд довговічних легальних товариств. Зокрема, народовське студентське товариство “Дружний лихвар” у Львівському університеті (пізніше перейменоване на “Академічне братство”) виникло в квітні 1871 р., на противагу русофільській молоді, що об’єдналася в товаристві “Академічеській кружок” (з 1870 р.). На початку 1868 р. у Відні почало діяти товариство студентів народовського напрямку “Січ”, що відіграло важливу роль в утвердженні ідеї української національної єдності, в 70-х рр. потрапило під ідейний вплив М.Драгоманова. Народовцям вдалося здобути більшість на виборах у виділ “Руської бесіди” в 1870 р., після чого вони повністю взяли під свій контроль театр, що діяв при цьому товаристві³. У грудні 1873 р. при підтримці українських діячів із Наддніпрянщини було засновано народовське Товариство ім. Шевченка, спочатку як літературне, в 1893 р. отримало статус наукового.

Суперечки навколо публікації листів П.Куліша до Я.Головацького. Зміцнення польських позицій у Галичині при підтримці австрійського уряду в 1860-х рр., а, з другого боку, посилення серед місцевого населення проросійських настроїв, яку засвідчила публікація статті у “Слові” “Поглядь въ будучность” влітку 1866 р., не могли бути не поміченими провідними діячами громадівського руху на Наддніпрянщині. Особливу активність у взаєминах із Галичиною проявляв П.Куліш, що, як відомо, в першій половині 1860-х рр. мав контакти не лише з лідерами народовців, але й з окремими русофілами. Після деякої перерви він відновив листування з Я.Головацьким, з яким познайомився ще в 1858 р. у Львові. Перейшовши в кінці 1864 р. на російську державну службу до Варшави, П.Куліш 11 (23) лютого 1866 р. написав листа Я.Головацькому, що слу-

¹ Иллюстрированный народный календарь товариства “Просвѣта” на рокъ переступный 1896. Рочникъ ХІХ. – Львовъ, 1896. – С.173.

² Дорошенко В. “Просвіта”: її заснування й праця. Короткий історичний нарис з додатком про “Просвіти” в інших країнах. – Филадельфія, 1959. – С.29, 30.

³ Середа О.В. Формування національної ідентичності: ранні народовці у півавстрійській Східній Галичині. – С.28, 31.

жить “тому же русському дѣлу, ktorому и Вы съ такими успѣхами посвящаєте свои труды и способности”¹. З листом галичанин отримав п’ять екземплярів польського букваря, надрукованого в Петербурзі кирилицею, з проханням розповсюдити видання серед галицьких поляків. У самій Росії поляки нібито “приняли эту книгу съ неожиданнымъ удовольствіемъ и раскупають ее во множествѣ экземпляровъ”. Слов’янська абетка мала, за задумом царських чиновників, насильно замінити полякам латинку після поразки січневого повстання 1863 р.² 25 червня (7 липня) 1866 р. Я. Головацький писав П. Кулішу про підтримку ідеї переведення польської мови на кирилицю та її зближення “съ русскимъ посредствомъ приспособленія русской азбуки къ польскимъ звукамъ...”³. Очевидно, це нагадувало заборону в Росії української мови за Валуєвським циркуляром 1863 р. або спробу австрійського уряду перевести “руську” (українську) мову в Галичині на латинський шрифт у 1859 р.

У трикутнику “П. Куліш – народовці – русофіли” етапними стали два його листи з Варшави до Я. Головацького від 22 вересня (4 жовтня) 1866 р. і 16 (28) жовтня 1866 р.⁴. У першому з них колишній кирило-мефодіївець з усією категоричністю заявив про потребу розмежування галицьких русинів і поляків. “Горестное положеніе Галиційской Руси сильно занимаетъ насъ, – писав він. – Не падайте духомъ. Держитесь дружно и мужественно противъ Польщины. Не время теперь дѣлиться вамъ на партіи”. Будучи противником поляків, П. Куліш закликав галичан: “Не соглашайтесь ни на какія сдѣлки съ Ляхами. Полное одособленіе должно быть Вашимъ закономъ. Подержитесь еще немного. Отъ насъ будетъ Вамъ сильная поддержка”⁵. Подібні думки він неодноразово висловлював і народовцям, тож цей лист не набув би широкого розголосу в Галичині, якби незабаром П. Куліш не виявив бажання підтвердити справою власну декларацію про єдність – висловив готовність відмовитися від запропонованого ним фонетичного правопису, “кулішівки”⁶. Про це український письменник прямо написав Я. Головацькому 16 (28) жовтня 1866 р.

¹ ЦДАЛ України, ф.309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), оп.1, спр.2296, арк.4.

² Студинський К. Слідами Куліша. – С.244, 245, 252.

³ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104 (Головацький Я.), од. зб.692, арк.1.

⁴ Федорук О. Українсько-польські відносини у перцепції Пантелеймона Куліша (Контекст галицького суспільно-літературного процесу 60-х років XIX ст.) // Україна модерна. – 2003. – Ч.8. – С.95.

⁵ Письма П.Кулиша, заявляющіи его отреченіеся отъ Кулишивки // Боянь. Письмо для белетристики и науки. – Львѡвъ, 1867. – Ч.10. – 8 червня. – С.74.

⁶ Федорук О. Українсько-польські відносини у перцепції Пантелеймона Куліша... – С.95, 96.

Карта Російської імперії

Карта Австро-Угорської імперії

Іван Могильницький
(1777-1831)

Денис Зубрицький
(1777-1862)

Маркіян Шашкевич
(1811-1843)

Іван Вагілевич
(1811-1866)

Яків Головацький
(1814-1888)

Микола Устіянович
(1811-1885)

Іван Гушалевич
(1823-1903)

Вацлав Залеський
(1799-1849)

Юліан Лаврівський
(1821-1873)

Степан Качала
(1815-1888)

Анатоль Вахнянин
(1841-1908)

Омелян Партицький
(1840-1895)

Іван Франко
(1856-1916)

Михайло Павлик
(1853-1915)

Володимир Навроцький
(1847-1882)

Остап Терлецький
(1850-1902)

Мелітон Бучинський
(1847-1903)

Іван Белей
(1856-1921)

Михайло Вербицький
(1815-1870)

Омелян Огоновський
(1833-1894)

Ксенофонт Климкович
(1835-1881)

Євген Желехівський
(1844-1885)

Юліан Целевич
(1843-1892)

Іван Пулюй
(1845-1918)

Олександр Барвінський
(1847-1927)

Володимир Барвінський
(1850-1883)

Юліан Романчук
(1842-1932)

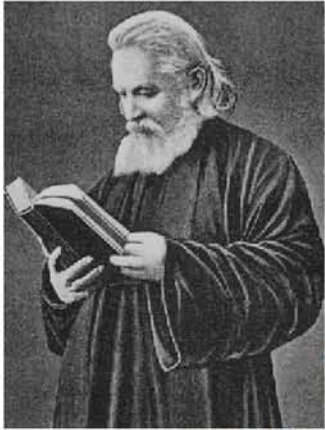
Кость Левицький
(1859-1941)

Євген Олесницький
(1860-1917)

Наталя Кобринська
(1851-1920)

Іван Наумович
(1826-1891)

Богдан Дідицький
(1827-1908)

Корнило Устіянович
(1839-1903)

Антон Петрушевич
(1821-1913)

Юліан Бачинський
(1870-1940)

Володимир Гнатюк
(1871-1926)

Кирило Трильовський
(1864-1941)

Василь Стефаник
(1871-1936)

Митрополит Андрей
Шептицький (1865-1944)

Кирило Студинський
(1868-1941)

Юрій Федькович
(1834-1888)

Степан Смаль-
Стоцький (1859-1939)

Іван Котляревський
(1769-1838)

Тарас Шевченко
(1814-1861)

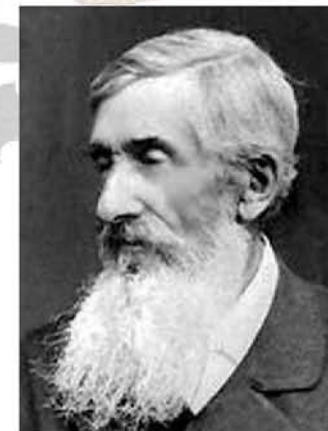
Михайло Максимович
(1804-1873)

Григорій Квітка-
Основ'яненко (1778-1843)

Осип Бодянський
(1808-1879)

Ізмаїл Срезневський
(1812-1880)

Петро Кеппен
(1793-1864)

Михайло Погодін
(1800-1875)

Євген Гребінка
(1812-1848)

Амвросій Метлинський
(1814-1870)

Дмитро Бантиш-
Каменський (1788-1850)

Микола Маркевич
(1804-1860)

Микола Костомаров
(1817-1885)

Василь Білозерський
(1825-1899)

Пантелеймон Куліш
(1819-1897)

Ганна Барвінок
(1828-1911)

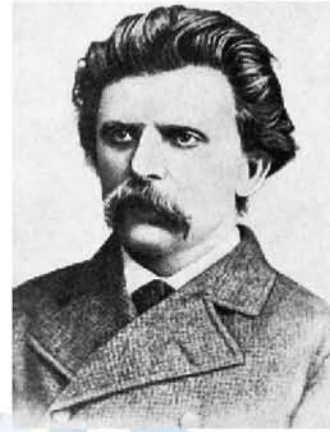
Володимир Антонович
(1834-1908)

Павло Чубинський
(1839-1884)

Олександр Кониський
(1836-1900)

Павло Житецький
(1836-1911)

Михайло Драгоманов
(1841-1895)

Микола Лисенко
(1842-1912)

Олекса Стороженко
(1805-1874)

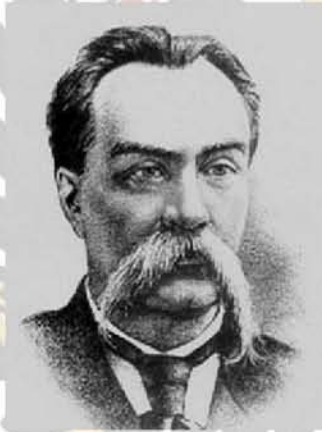
Григорій Ґалаган
(1819-1888)

Феофан Лебединцев
(1828-1888)

Олександр Кістяківський
(1833-1885)

Михайло Старицький
(1840-1904)

Марко Кропивницький
(1840-1910)

Михайло Комаров
(1844-1913)

Борис Грінченко
(1863-1910)

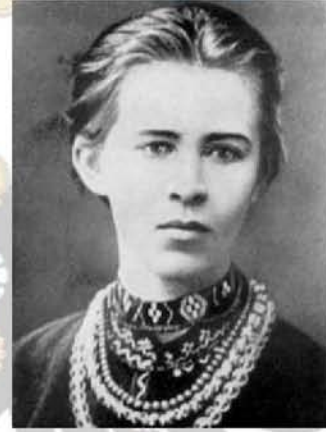
Михайло Грушевський
(1866-1934)

Євген Чикаленко
(1861-1929)

Олена Пчілка
(1849-1930)

Леся Українка
(1871-1913)

Іван Нечуй-Левицький
(1838-1918)

Михайло Коцюбинський
(1864-1913)

Олександр Русов
(1847-1915)

Федір Вовк
(1847-1918)

Микола Міхновський
(1873-1924)

Агатангел Кримський
(1871-1942)

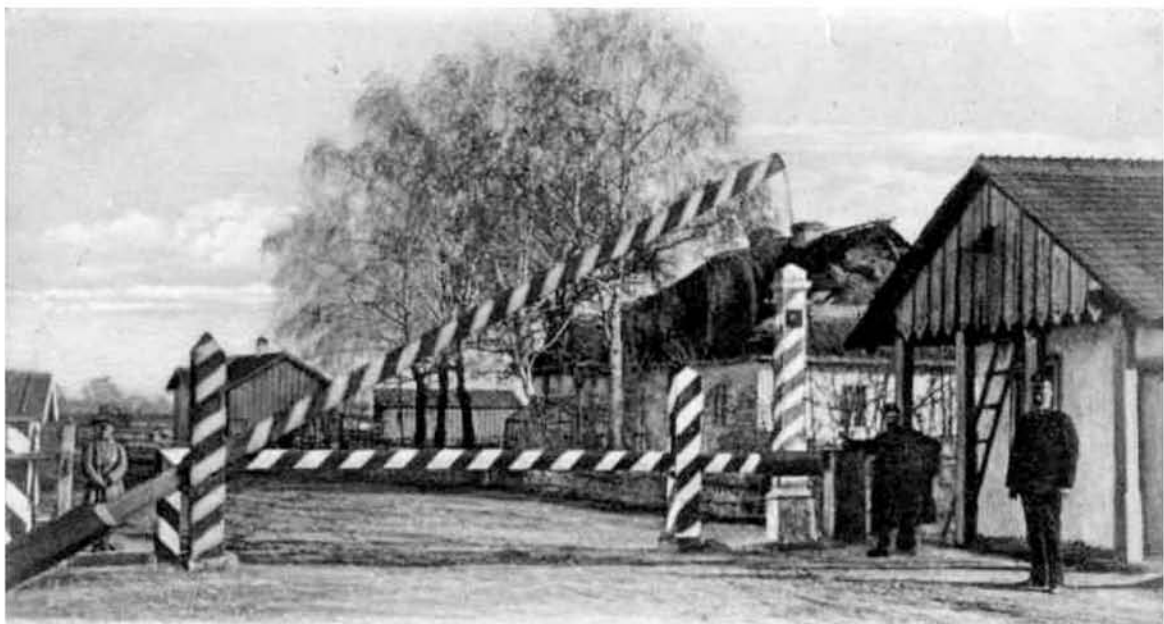
Гнат Хоткевич
(1877-1938)

Гуцульський театр Гната
Хоткевича (початок XX ст.)

Галицький крайовий сейм – центр політичного життя провінції (нині – головний корпус Львівського національного університету ім. І.Франка). Початок ХХ ст.

Кордон між Російською та Австро-Угорською імперіями, розташований за кілька кілометрів на схід від м. Броди (на межі сучасних Львівської та Рівненської областей). Початок ХХ ст.

У листі П.Куліш, зокрема, просив “внушать каждому поборнику русскаго елемента въ Галиціи” три основні правила політики, найбільш актуальні для галичан: 1) не ділитися на партії; 2) не йти на жодні політичні угоди з поляками; 3) не відгукуватися на запрошення російського уряду працювати вчителями і священиками на Холмщині й Підляшші, не виїжджати на службу в Царство Польське, коли в Галичині “каждый русскій звукъ имѣеть свою цѣну”¹. Водночас П.Куліш не тільки переконував галичан не йти на ніякі політичні угоди з поляками, але й висловлював готовність зректися придуманої ним орфографії: “Вамъ извѣстно, что правописание, прозванное у васъ въ Галиціи кулишивкою, изобретено мною въ то время, когда всѣ въ Россіи были заняты распространениемъ грамотности въ простомъ народѣ. Съ цѣлью облегчить науку грамоты для людей, которымъ некогда долго учиться, я придумалъ упрощенное правописание. Но изъ него теперь дѣлають политическое знамя”. Автору листа було неприємно дивитися на підтримку поляками “кулішівки” (“они основываютъ на ней свои вздорные планы, и потому готовы льстить даже такому своему противнику, какъ я, ... возмутительна для меня ихъ лесть”). П.Куліш заявив про бажання написати заяву щодо “превозносимой ими (поляками. – *I.P.*) кулишивки. Видя это знамя в непріятельскихъ рукахъ, я первый на него ударю и отрекусь отъ своего правописанія во имя русскаго единства”. Було відверто сказано про необхідність “подобной манифестаціи”. П.Куліш просив Я.Головацького показати свого листа редакторові “Слова” Б.Дідицькому, щоб дізнатися в нього, чи надрукує він пропоновану статтю-маніфестацію у своїй газеті².

Виконуючи прохання П.Куліша, Я.Головацький показав обидва його листи за вересень – жовтень 1866 р. Б.Дідицькому. Не дочекавшись Кулішевого маніфесту, в розпалі мовних суперечок з народовцями після відомої публікації в газеті “Слово” 1866 р. про мовно-культурну та історичну єдність Галицької Русі з панруським світом, Я.Головацький і Б.Дідицький поспішили опублікувати 8 (20) квітня 1867 р. в 11 числі “Галичанина” (“науково-белетристичної прилоги” до “Слова”) анонс³. У ньому, зокрема, говорилося, що П.Куліш, “знакомитый писатель Украины, ... творецъ фонетичной правописи (так званої у насъ кулешівки)”, недавно повідомив про бажання надіслати до “Слова” заяву щодо свого правопису: “...То заявленье буде просто рѣшительнымъ его отъ той же

¹ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104 (Головацький Я.), од. зб.693, арк.1.

² Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104, од. зб.693, арк.1, 1 зв., 2; Письма П.Кулиша... // Боянь. – 1867. – Ч.10. – 8 червня. – С.74, 75.

³ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції ХІХ століття. – Львів, 1994. – С.16.

правописи отреченьемся”. Відмова від “кулішівки” пояснювалася тим, що зусиллями ворогів Русі його правопис може стати знаряддям “для произведенія роздѣла и роздору такъ во внутрѣ Руси Галицкой, яко и межи тою жъ Галицкою Русію а прочимъ великимъ русскимъ міромъ”¹.

Серед народовців цей анонс викликав немале здивування, але врешті-решт був сприйнятий як вигадка. Народовський часопис “Правда” у Львові прямо писав: “...Ми не віримо – не повірить также ніхто, хто хочъ трохи пізнавъ Куліша з ёго діяльності на полі літератури и исторіи української..., що Кулішъ писавъ о правописі зовсімъ такъ и зъ тою тенденцією, якъ представляє “Галичанинъ”². Через якийсь час газета “Русь” у червні 1867 р. з викликом нагадала Б.Дідицькому, щоб він “додержавъ уже разъ свого слова и не задержувавъ у себе той манифестъ”, у якому П.Куліш мав нібито зректися “поступовання особного відъ москвичівъ” і “наше спасенне въ згоднімъ прямованню зъ “Словомъ” признати...”. З іронією в газеті писалося, що “панъ Кулішъ не лише манифесту такого не напише”, але й “для русинівъ галицькихъ видить вінъ самъ лише въ одній фонетичній правописі і чисто народнімъ руськімъ прамованню будуще спасенне”³. Отже, в першій половині 1867 р. між галицькими народовцями і русофілами практично розгорнулася боротьба за П.Куліша, щоб використати його авторитет для пропаганди своїх ідей⁴.

Позаяк обіцяного манифесту П.Куліш не надіслав, русофіли змушені були якось викручуватися з даної читачам обіцянки. У відповідь видавцям “Русі” на сторінках русофільського тижневика “Боянъ” (ч.10, далі – “Боян”) через тиждень були опубліковані два Кулішеві листи до Я.Головацького (від 22 вересня (4 жовтня) і 16 (28) жовтня 1866 р.), без зазначення прізвища адресата. В анонімній передмові наголошувалося, що публікація повного тексту цих листів була спрямована проти спроб народовців в обґрунтуванні своїх “сепаратистичних” ідей покликатися на авторитет “нашого общеизвѣстнаго и высокопочитаемого П.Кулиша”. Водночас говорилося про безперспективність “кулишовской правописи и когда-то разбудившогося украинского литературного движенія...”⁵. За день перед цією публікацією уривок із другого листа – “дотычный уступъ о кулишѣвцѣ” – надрукувало “Слово”, теж не вказавши прізвища адресата, зате вже зовсім категорично твердячи, буцімто в

¹ Литературныи извѣстія // Галичанинъ. Науково-белетристичная прилога до “Слова”. – Львовъ, 1867. – Ч.11. – 8 цвѣтня. – С.176.

² Литературні и библиографичні вісті и замітки // Правда. – 1867. – Ч.3. – 21 цвітня. – С.24.

³ Новинки // Русь. – 1867. – Ч.19. – 2 червня. – С.4.

⁴ Нахлік С. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. – С.17.

⁵ Письма П.Кулиша... // Боянъ. – 1867. – Ч.10. – 8 червня. – С.73, 74.

ньому міститься “рѣшительное отреченьея г.Кулиша отъ такъ званой кулишѣвки”¹.

Сталося так, що П.Куліш ознайомився спочатку з публікацією цього шматка у “Слові”². Обурений таким “обертасом писарським” Я.Головацького, він одразу ж, 13 червня, написав спростування і надіслав його народовцю тернополянинові О.Партицькому з проханням надрукувати “де-небудь на видноці”. Не зволікаючи О.Партицький 18 червня пере-слав Кулішевий лист разом із власною невеликою передмовою до Львова у редаговану ним “Правду”, де вони були надруковані³. Невдовзі спростування П.Куліша передрукувала газета “Русь”⁴. У передмові О.Партицького говорилося, що редакції “Слова” і “Бояна” баламутять “нашу галицьку публику” про позицію “славного” українського письменника П.Куліша. Насправді ж у Кулішевому листуванні “відъ довшого часу” з О.Партицьким нічого про це не писалось. П.Куліш, як було сказано, “вирікатися малорущини и своєї правописи якъ ніколи не гадавъ, такъ и не гадає”. У відкритому листі П.Куліш пояснив причини свого вчинку. Дізнавшись про те, що поляки збираються видавати часопис (“денничок”) “нашим” правописом, але в ньому “опрічь лядського духу, а ні тху (нічого. – *I.P.*) нашого не буде”, автор “кулішівки” обурився, про що й написав Я.Головацькому⁵.

Як видно з відкритого листа, обурення П.Куліша пояснювалося такими причинами. По-перше, самим фактом публікації без узгодження з ним, за його словами, “приятельського, невиясненого листа”, що взагалі не призначався для друку, бувъ написаний “якъ до приятеля, не для печаті”. По-друге, способом публікації, адже Я.Головацький “до своєї впадоби” перекрутив Кулішевого листа: “урізавъ шмать зъ початку, урізавъ шмать зъ кінця, вирвавъ дещо зъ середини, приставив ... не мою приставку (передмову. – *I.P.*) и підписавъ мое імья”. Отже, можливе зречення “кулішівки” було потрактовано галичанином інакше, ніж це робив П.Куліш. По-третє, тим, що Я.Головацький нічого не відписав П.Кулішу у відповідь на його питання, чи надрукує львівське “Слово” “окликъ до громади”. Перебуваючи у Варшаві, проїздом до Москви на Слов’янську етнографічну виставку, він так і не знайшов часу зайти до П.Куліша. Бачилися вони мимохідь “тільки серед гучної громади” на офіційному обіді⁶. Мабуть, була ще одна, хоч і не названа автором спростування, а все ж досить поважна причина психологічного характеру,

¹ Новинки // Слово. – 1867. – Ч.44. – 7 (19) юнія. – С.4.

² Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. – С.18.

³ Отвертий листъ Пантелеймона Куліша // Правда. – 1867. – Ч.9. – 21 червця. – С.72.

⁴ Отвертий листъ Пантелеймона Куліша // Русь. – 1867. – Ч.25. – 24 червня. – С.1.

⁵ Там само.

⁶ Отвертий листъ Пантелеймона Куліша // Правда. – 1867. – Ч.9. – 21 червця. – С.72.

усвідомлення близького кінця своєї чиновницької кар'єри, що ускладнювала зв'язки з галицькими народовцями. Кулішевий статус змінився у зв'язку з пониженням у посаді: якщо Я.Головацькому в жовтні 1866 р. він писав як директор відділення, то відкритий лист до О.Партицького через вісім місяців – уже як рядовий чиновник. П.Куліш міг більш відкрито йти на зближення з народовцем О.Партицьким, запротестував проти тенденційної публікації у “Слові”, що була для народовців неприйнятною¹.

Однак в ідейних суперечках навколо публікації Кулішевих листів очевидна вина самого П.Куліша, який в емоційному запалі не зайняв чіткої позиції в мовно-правописному питанні, одному з ключових для української національної самоідентифікації галичан. Прочитавши його “відвертий лист”, К.Студинський слушно зауважив, що “завинив не лише сам Головацький, але що й Куліш не був без вини. Необачно, не порозумівшись з галицькими громадянами-народовцями, написав він до Головацького листи, яких автором міг бути так само Катков або Аксаков (М.Катков та І.Аксаков – прихильники великодержавницьких поглядів, російського самодержавства. – *І.Р.*)...”. Звичайно, Я.Головацький не мав морального права друкувати в пресі приватні листи без відома адресанта, з другого ж боку, Кулішеві висловлювання дали “в руки ворогам української ідеї в Галичині” аргументи проти “культурної роботи галицьких народовців”, якої сам П.Куліш “був щирим дорадником і помічником”².

Улітку 1867 р. дискусії між русофілами і народовцями щодо Кулішевого листування розгорілися з новою силою. У відповідь на публікацію відкритого листа П.Куліша в “Правді” В.Стебельський надрукував у редактованому ним тижневику “Боян” “Письмо до Кулиша”³. У ньому він, захищаючи честь Я.Головацького, твердив, що в той час, коли “Слово” і “Боян” опублікували Кулішеві листи, їхній адресат перебував у Варшаві, а самі листи передала до друку “патріотическая молодежь”. У редакційній примітці говорилося, що для тих, хто сумнівається в автентичності листів, можна ознайомитися з їхніми оригіналами в редакції “Бояна” (“если Вы уже не помните Вашего письма, редакция ... готова Вамъ переслать копію”) і що Я.Головацький, усупереч Кулішевому твердженню, свого часу таки відписав йому⁴. Очевидно, навряд чи є серйозні

¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. – С.18, 19.

² Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною. – Львів, 1906. – С.12.

³ Стебельський В. Письмо до Кулиша // Боянь. – 1867. – Ч.13. – 1 іюля. – С.102–104.

⁴ Там само. – С.103.

підстави вважати підробленими Кулішеві листи, уміщені в 10 числі цього часопису в червні 1867 р.¹.

До критики П.Куліша приєднався русофільський журнал “Страхопуд” у Відні (далі – “Страхопуд”), редагований О.Ливчаком, що опублікував у 1867 р. дві статті (ч.9–10 і 13). Перша з них, невелика за обсягом, звинувачувала українського письменника в сепаратизмі, що мав політичний характер (“вашу кулишовку употребляють только тѣ, которые отрицають единство русской народности”)². У другій, великій статті³, побудованій у формі художнього твору (“Страхопуд” і П.Куліш з’явилися перед судом “Логіки”), редакція піддала критиці Кулішеву діяльність. Зокрема, говорилося про два можливі шляхи розвитку “южно-руського” народу: 1) “два племена (южнорусское и сѣвернорусское)” будуть далі об’єднуватися “въ одну цѣлость..., одинъ совершенный національный организмъ”; 2) “дать каждому такое направление, чтобы одинъ все болѣе и болѣе отдалился отъ другого, и каждый образоваль... свой отдѣльный организмъ”. П.Куліш проповідував сепаратизм, від якого, за словами журналу, “происходитъ столкновение интересовъ, взаимная ненависть, борьба, безсиліе и бѣда”. Більш перспективним вважався перший шлях, бо, як писалося, на 90 % “малорусское” і “великорусское” нарiччя мали спiльнi термiни⁴.

Своє ставлення до виступу В.Стебельського П.Куліш висловив на сторінках журналу “Правда”. Він, зокрема, писав, що Я.Головацький “випхнув” його “на людський соромъ замість себе”, бо “Головацький – чоловік зъ розумомъ: не важивсь самъ проти Куліша озватись, а загордився такимъ, що не жаль ёго, хочъ и згине”⁵. Не бажаючи вступати в полеміку з літератором-початківцем, П.Куліш дав відповідь через свого шурина В.Білозерського, який тоді теж працював урядником у Варшаві. За Кулішевою участю той зладив брошуру, що була видана під псевдонімом “Русинъ” (далі – “Русин”) як додаток до 14 числа часопису за 11 серпня 1867 р.⁶. В.Білозерський передав тодішньому редактору “Правди” Л.Лукашевичу гроші на друк відповіді В.Стебельському і просив його “вислати один примірник на тонкому папері ... в коперті (конверті. – *I.P.*)”⁷. П.Куліш відхрещувався від твердження віденської русофільської газети “Страхопуд”, нібито автором цієї брошури був він сам: “Ставь

¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. – С.20, 21.

² Два слова Страхопуда къ г.Кулишу // Страхопудъ. – 1867. – №9–10. – 1 (13) юля. – С.53.

³ Страхопудъ и г.Кулишъ предъ судомъ логики // Там само. – №13. – 15 (27) августа. – С.65–68.

⁴ Там само. – С.65, 67.

⁵ Громадський судъ надъ Страхопудомъ // Правда. – 1867. – Ч.18. – 21 вересня. – С.143.

⁶ Русинъ. Отвѣтъ “Бояну” – Стебельскому на “Письмо до Кулиша” (Письмо къ редактору “Правды”) / Додатокъ до Ч.14 “Правди”. – Львівъ, 1867. – 36 с.

⁷ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.124, арк.117.

би Кулішъ такому блазневi одвітувати!“¹. У спогадах О.Барвінського, одного з тодішніх редакторів “Правди”, прямо говорилося, що цю брошуру надіслав-таки В.Білозерський². Однак варто пам’ятати, що П.Куліш для “благодійності” ретельно маскував свої виступи в галицькій періодиці, усі його твори, опубліковані в краї – йдеться не про передруки художніх творів і статей – протягом кількох років, коли він був урядовцем у Польському королівстві й навіть пізніше, під час мандрівки по Західній Європі, вийшли під псевдонімом або без підпису³. Логічно припустити, що П.Куліш брав участь у складанні брошури, причому не тільки як редактор, а й як співавтор⁴.

“Русин” висловив недовіру до твердження про непричетність Я.Головацького до публікації Кулішевих листів, нібито їх передала до друку молодь (“какимъ образомъ могла рѣшиться ... галицко-русская печать (“Слово” і “Боян”. – *І.Р.*) обнародовать что-либо изъ писемъ, принадлежащихъ г.Головацкому, безъ его согласія?”)⁵. У брошурі було розвинуто дві домінантні тези. По-перше, обґрунтовано переваги фонетичного правопису над етимологічним. За автором, теперішній етимологічний правопис колись також був фонетичним, але з багатовіковим розвитком мови різниця між тим, як слово зафіксовано на письмі, й тим, як воно вимовляється, ставала все більш помітною. У нових національних літературах, які роблять лише перші кроки, необхідно відразу ставати на засади фонетичного написання слів, що значно полегшить їхнє сприйняття й розуміння. Починаючи від І.Котляревського, П.Гулака-Артемівського, Є.Гребінки, Г.Квітки-Основ’яненка, нова українська література розвивалася на базі фонетичного правопису, який П.Куліш лише вдосконалив, однак правопис, відомий під назвою “кулішівка”, не є довершеним. По-друге, автор обстоював право народнорозмовної української мови на самостійний повноцінний розвиток як літературної. Брошура виявила високу ерудицію автора та обізнаність із лінгвістичною проблематикою. На підтвердження своїх думок, він цитував сучасних європейських і російських учених⁶.

У полеміку галичан втрутилася російська права преса. На сторінках редагованого М.Катковим часопису “Московскіе вѣдомости” (далі – “Московские ведомости”) в 1867 р. (ч.170) була надрукована стаття, підписана криптонімом “Х.”, у якій П.Куліша, з посиланням на “Боян”, піддано критиці за публікацію в нібито фінансованій поляками “Правді”

¹ Громадський судъ надъ “Страхопудомъ” // Правда. – 1867. – Ч.18. – 21 вересня. – С.143.

² Барвінський О. Спомини з мого життя. – Нью-Йорк – Київ, 2004. – Ч.1. – С.88.

³ Федорук О. Українсько-польські відносини у перцепції П.Куліша... – С.102.

⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. – С.20.

⁵ Русинъ. Отвѣтъ “Бояну” – Стебельскому... / Додатокъ до Ч.14 “Правди”. – 1867. – С.8.

⁶ Федорук О. Українсько-польські відносини у перцепції П.Куліша... – С.102, 103.

спростування свого зречення від придуманої раніше абетки, “кулішівки”. На думку автора, Кулішева позиція свідчила про прагнення роз’єднати єдиний “руській” народ¹. П.Куліш надіслав М.Каткову спростування, однак, не сподіваючись на його публікацію в “Московских ведомостях”, копію переслав слов’янофілові І.Аксакову, редакторові газети “Москва”. Після запиту останнього до П.Куліша з метою “прояснити” ситуацію (ч.86 часопису від 18 липня 1867 р.)² український письменник написав листа, в якому став на захист простонародної мови, тоді як мові російській відводив статус мови міжнаціонального спілкування слов’ян³. “...Русский общелитературный языкъ долженъ сдѣлаться общелитературнымъ языкомъ всѣхъ славянъ..., живымъ звѣномъ между образованными славянами...”, – відверто писав П.Куліш. Однак це не означає, що російська літературна мова повинна стати “народнымъ языкомъ для всѣхъ славянскихъ племень”. Автор переконував, що внаслідок зневаги, “пренебреженія к народному языку” неминуче виникає відчуження в суспільстві між освіченими людьми і простолюдом: “...Народныя нарѣчія необходимы для питанія, для жизни самого литературнаго языка, какъ свѣжіе притоки для рѣки или для озера”⁴.

Редакція “Москвы” додала власний коментар до Кулішевих міркувань про роль російської літературної мови як “звѣна между образованными славянами”. Твердження вважалося слухним у випадку, якщо “дѣло идетъ о чехахъ или сербахъ, но нисколько ни до галичанъ, ни вообще до малоруссовъ относится не можетъ... Для галичанъ и малоруссовъ ... русский литературный языкъ ... свой ..., такой же свой, какъ и для великоруссов или бѣлоруссов, какъ для жителя Рязанской или Минской губерніи, ... другаго нѣтъ и быть не можетъ”⁵. Категорична заява редакції часопису віддзеркалювала погляд централістських кіл Російської імперії, для яких українська народнорозмовна мова, яку вони вважали наріччям, не мала права на входження в літературу, повноцінне існування й розвиток. У зв’язку з тим, що в полеміку щодо “кулішівки” втрутилися російські періодичні часописи – “Московские ведомости” і “Москва”, у самого П.Куліша закралася підозра, що публікація його листів до Я.Головацького була спланованою акцією, можливо, результатом домовленостей між М.Катковим, І.Аксаковим і Я.Головацьким під час приїзду останнього до Москви на Слов’янську етнографічну

¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.237.

² Запросъ г.Кулишу // Москва. Газета политическая, экономическая и литературная. – 1867. – №86. – 18 июля. – С.4.

³ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. – С.21, 22; Федорук О. Українсько-польські відносини у перцепції П.Куліша... – С.103, 104.

⁴ Москва, 26-го августа // Москва. – 1867. – №117. – 26 августа. – С.2.

⁵ Там само.

виставку. Мабуть, не випадково Я.Головацький, повертаючись із Москви, не тільки не відвідав П.Куліша, а й не дав йому знати про своє кількадедне перебування у Варшаві, як говорилося в брошурі “Русина”, “словно избѣгалъ какихъ-либо вопросовъ, которые бы разъяснили общеинтересное дѣло”¹.

Кількома тижнями пізніше з’явився відкритий лист П.Куліша до редактора “Санктъ-Петербургскихъ вѣдомостей” (ч.250, 251 за 1867 р.), що містив відповіді М.Каткову й І.Аксакову на їхні нападки. Звідси їх передрукувала в українському перекладі львівська “Правда”². Редакція зауважила, що русофільська преса в Галичині публікувала “всі напади московських газетъ на Куліша, а о сій відповіді ёго ні словомъ не згадала”. У відкритому Кулішевому листі, що був якоюсь мірою доповненням, а то й повторенням змісту брошури “Русина”, говорилося про несправедливість звинувачення на свою адресу в сепаратизмі. П.Куліш вбачав у цьому умисел недобросовісних редакторів³. Кулішеві здогадки про спланований характер публікації його приватних листів до Я.Головацького, звичайно, не позбавлені резонів, але як було насправді, на наш погляд, важко сказати. Водночас не підлягає сумніву, що в результаті цієї скандальної полеміки Я.Головацький і П.Куліш у 1867 р. розійшлися назавжди як прибічники різних таборів – русофільського (москвофільського) й народовського, українофільського⁴.

На початковому етапі громадівського руху на Наддніпрянщині першої половини 1860-х рр. не існувало чіткої межі між галицькими народовцями і русофілами, що уможливило співпрацю українських громадівців, зокрема П.Куліша, не лише з ранніми народовськими часописами, а й з русофільським “Словом”. Об’єднувало усіх галичан прагнення протистояти полякам, зберегти свою етнічну самобутність, тоді як питання співвідношення “Галичина – Росія – Україна” відходило на другий план. Однак за умов, з одного боку, перетворення Галичини фактично в польську автономну провінцію Габсбурзької монархії, а, з другого, посилення антиукраїнських репресій російського царизму на Наддніпрянщині, розбіжності в ідейних поглядах русофілів і народовців поглиблювалися. Відома русофільська заява “Слова” 1866 р., з її виразним антипольським спрямуванням, та видання народовського часопису “Русь” при сприянні польського намісника в 1867 р., що виступав проти росій-

¹ Русинъ. Отвѣтъ “Бояну” – Стебельскому... / Додатокъ до Ч.14 “Правди”. – 1867. – С.6; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. – С.22.

² Кулішъ П. Письмо до редактора “С.-Петербургскихъ вѣдомостей” о пп. Каткові и Аксакові // Правда. – 1867. – Ч.21. – 21 жовтня. – С.167, 168; Ч.22. – 1 листопада. – С.175, 176; Ч.23. – 11 листопада. – С.183, 184.

³ Там само. – Ч.21. – 21 жовтня. – С.167, 168.

⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. – С.23.

ської загрози, засвідчили зростаючий поділ національного руху наприкінці 60-х рр. у Галичині на дві орієнтації – панруську й українофільську (малоруську)¹.

Дискусії навколо публікації Кулішевих листів, використання “кулішівки” стали проявом розмежування в національному русі. Цікаво, що майже через 20 років після скандальної полеміки, що набула такого широкого розголосу, Я.Головацький знову опублікував лист П.Куліша від 16 (26) жовтня 1866 р. у додатку до “Слова” 1886 р.². У примітці Я.Головацький піддав критиці діяльність П.Куліша, який “для підтримки малоросійського нарѣчя и обособлення его” нібито придумав “особую какографію, называемую кулишовкой...”³. П.Куліш на цю статтю не відгукнувся, правдоподібно, про неї просто не знав, бо жив тоді на своєму хуторі Мотронівці на Чернігівщині. На захист письменника виступив його львівський приятель бібліограф І.Левицький на сторінках “Діла”⁴.

Перехід Я.Головацького на русофільські позиції і виїзд до Росії. Життєві шляхи П.Куліша і Я.Головацького наприкінці 1866 р. остаточно розійшлися. Я.Головацький був змушений залишити роботу у Львівському університеті, де він працював на кафедрі “руської” мови і літератури з 1848 р. (деякий час – на посаді декана і навіть ректора університету) через звинувачення російського уряду в проросійських симпатіях. Приводом до цього послужила поїздка Я.Головацького на етнографічну виставку до Москви в травні 1867 р., коли його русофільські настрої проявилися з особливою силою. Вражений теплим прийомом у Москві, Я.Головацький того ж року переїжджає з сім’єю до Росії, сподіваючись одержати кафедру в одному з університетів. Однак цього не сталося, бо, як невдовзі виявилось, претендент не досить добре володів російською мовою (зокрема, в короткому листі до сенату Новоросійського університету в Одесі допустив аж 27 граматичних і стилістичних помилок)⁵.

У квітні 1868 р. Я.Головацького призначили головою Віленської археографічної комісії, де він продовжив багатогранну наукову діяльність. Переїхавши до Росії, Я.Головацький писав у листі 15 (27) липня 1868 р., що опинився “среди чуждой мнѣ стихии не славянской”⁶. Близь-

¹ Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї // Альманах “Молода нація”. – К., 1996. – Вип.3. – С.218, 219.

² Я.Г. Lucida intervalla одного рьяного украиномана // Приложение къ 41 и 42 н-рамъ “Слова”. – 1886. – 17 (29) апрѣля – 19 апрѣля (1 мая). – С.1.

³ Там само.

⁴ Левицький І. Яковъ Головацькій и Пантал. Кулѣшь // Дѣло. – 1886. – Ч.48. – 1 (13) мая. – С.1, 2; Ч.49. – 3 (15) мая. – С.1–3; Ч.51. – 8 (20) мая. – С.1, 2.

⁵ Петраш О. “Руська трійця”. – К., 1986. – С.148; його ж. Останні роки Якова Головацького // Жовтень. – Львів, 1980. – №6. – Червень. – С.110, 111.

⁶ Государственный архив Российской Федерации, ф.109 с/а (Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии. 1826–1880), оп.4 а, д.417, л.1 об.

че придивившись до російсько-польських відносин, учений зауважив, що поляки не підтримували заходи царизму щодо переведення польської мови на кирилицю. Як відомо, П.Куліш, перебуваючи на чиновницькій посаді у Варшаві, переконував його раніше в зворотньому і навіть надіслав кілька примірників польського букваря, надрукованого слов'янським алфавітом. Однак Я.Головацький тепер змушений був визнати, що “общеславянская азбука (русская) мало успѣха дѣлаеть въ польской письменности”. Причиною цього він вважав передусім апатію польського народу та опозиційне ставлення римо-католицьких священників: “Еще не наступила пора всеобщаго славянскаго озаренія”¹.

В останні 20 років своєї діяльності (помер у травні 1888 р. у Вільно (Вільнюсі), де й похований) Я.Головацький відверто обстоював позиції панрусизму, перебільшував симпатії до Росії в слов'янському світі. Так, він листовно переконував Віленського генерал-губернатора в серпні 1870 р., що “русские въ Галиціи, Венгрії и въ Буковинѣ только выжидаютъ полковъ русскихъ, которые помогли бы имъ освободиться отъ ненавистнаго имъ польскаго и мадьярскаго ига”. Водночас говорилося про пасивність політики австрійського уряду, що “не можетъ рѣшиться ни на что”². У тодішньому розумінні Я.Головацького українофільство було штучним витвором австрійського уряду і поляків, проти якого він постійно виступав. У статті 1871 р. колишній діяч “Руської трійці” прямо писав, що німці й поляки докладають зусиль для заперечення єдності “русскаго народа, его исторіи, его языка и литературы”, намагаються затягнути галичан у сіті “малорусскаго, украинскаго, польско-руссинскаго партикуляризма”. Він стверджував, що в уяві видавців львівської “Мети”, услід за петербурзькою “Основою”, “мерещилась утопія самостоятельной хакландіи и малорусской литературы...”. Це були, за його висловом, “люди, продавшіеся врагамъ Руси...”³.

Іншим разом Я.Головацький безапеляційно заявив, що в літературному русі “галицкихъ русскихъ всего нужнѣе единство и согласіе”. На його думку, галичани про свою національну ідентичність казали по-різному: “я рускій”, “я руській”, або навіть “я русинь, руснакъ или русакъ. Никто не назветъ себя украинцемъ...”⁴. Однак у давні часи “всѣ считались однимъ народомъ... Не было ни Великой, ни Малой, ни Бѣлой, ни Червонной Руси, а была одна Русь”. Учений піддав критиці фонетичний принцип, що ліг в основу сучасної української літератур-

¹ Там само, л.2 об., 3.

² Там само, д.430, л.3 об.

³ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104, од. зб.48, арк.14, 16.

⁴ Там само, од. зб.11, арк.1, 1 зв.

ної мови. Українська мова в його розумінні – це той же “общерусский языкъ”, але “изуродованный” “кулішівкою” – правописом, який зневажливо було названо “какографією”¹. Усупереч історичній правді він зарохував М.Шашкевича та І.Вагилевича до противників фонетики, вважав, що тільки П.Куліш і М.Драгоманов “ввели молодежь въ соблазнъ” – роздвоїли галицьку інтелігенцію². На відміну від табору “старшихъ русскихъ”, які вживали старий етнонім “Русь, русские”, в 1860-х рр. виділилася течія молодших (“младшихъ”). Вони називали себе “руськими” або навіть відрікалися від прадідівського імені, приймаючи нові самоназви “украинці, український”, що походили, як переконував Я.Головацький, лише з козацьких часів. Однак, за його словами, “давно уже и Польши нѣтъ, и Татаръ нѣтъ, а бывшая польская окраина очутилась среди внутреннихъ областей ... Русской имперіи...”³.

Отже, в уявленні Я.Головацького не існувало “Украины”, як і “Украинцевъ”, хіба що в недосяжних мріях, “въ горячихъ головахъ”. “Русские галичане” під час революції 1848 р. могли прямо заявити, що є частиною єдиної “русской нації”, мають однакову писемну мову, якби це сталося, була б змога швидше зближувати народну говірку, “простонародный языкъ ... къ общерусскому письменному языку”⁴. Заслугою М.Шашкевича вважалось пробудження в Галичині етнічної самосвідомості, “руссаго патріотизма”, однак сам лідер “Трійці” нібито жалів за використання фонетичного правопису в “Русалці Дністровій” і пізніше відмовився від нього на користь етимології. Було навіть сказано, що правопис “Русалки” призначався для цензури⁵. Очевидно, таке твердження грішило проти істини, бо чим тоді можна було пояснити цензурні заборони й переслідування проти видавців альманаху. Я.Головацький намагався обґрунтувати свої погляди, не зупиняючись перед свідомим перекручуванням фактів. Особливу увагу він звернув на “неволю” під польським пануванням, котру “перетерпѣла, протрадала несчастная Галицкая Русь”⁶.

Проживаючи у Вільнюсі, Я.Головацький регулярно надсилав до бібліотеки львівського “Народного дому”, русофільських інституцій і діячів у Галичині російську літературу (за визнанням Б.Дідицького,

¹ Замѣтки и дополненія къ статьямъ г.Пыпина, напечатаннымъ въ Вѣстникѣ Европы за 1885 и 1886 годы / Сочиненіе Я.Головацкаго. – Вильна, 1888. – С.67.

² Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104, од. зб.11, арк.2.

³ Там само, арк.5, 5 зв.

⁴ Там само, арк.13.

⁵ Там само, од. зб.58, арк.1 зв., 3.

⁶ Там само, од. зб.16, арк.2.

“русскіи книжки, не разъ и цѣнной стоимости...”¹. Він дописував до галицьких русофільських видань (“Страхопудъ”, “Бесѣда” та ін.), де послідовно виступав проти українофільства, фонетики. Так, у статті “Слово правды украинomanамъ” 1888 р. Я.Головацький обстоював тезу про штучний характер українофільських ідей у Галичині: “Галичина не захотела называться унизительнымъ названіемъ польской Украины, а оставила за собой историческое имя Червенской Руси. ...Галичане никогда не называли себе украинцами, т.е. холопами чужаго государства...”². У листі Я.Головацького до професора Київського університету С.Гогоцького 14 травня 1881 р. прямо писалося, що для Галичини повинна бути єдина на панруському просторі літературна мова, тобто російська (“русская”), з цією думкою “не соглашаются только непримиримые хохломаны, украинomanы и полякующие”³.

На посаді голови Віленської археографічної комісії Я.Головацький підтримував контакти з науковими інституціями і вченими в Росії. Він був обраний дійсним членом Товариства історії і старожитностей російських при Московському університеті, за що висловив подяку в листі 22 червня (4 липня) 1867 р.⁴. Зокрема, збереглися листи до Я.Головацького від М.Костомарова⁵, М.Драгоманова⁶, Київської археографічної комісії⁷, ректора Київського університету⁸ тощо. Характерно, що Я.Головацький, надсилаючи М.Костомарову свій фольклорний збірник “Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси” (вийшов у Москві в 4-х великих томах 1878 р.), просив у листі 22 вересня 1880 р. звернути увагу “равнодушной русской публики на забытыхъ и забытыхъ Галичанъ и Карпатороссовъ, нашихъ родныхъ русскихъ братій, изнывающихъ подъ тяжкимъ игомъ враговъ Руси”⁹. Я.Головацький регулярно обмінювався

¹ Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкого. – Ч.І: Где-що до історії саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. – Львовъ, 1906. – С.71.

² Студинський К. Псевдо-посланіє Маркіяна Шашкевича // Записки НТШ. Праці філологічної секції. – Львів, 1935. – Т.СЛШ. – С.201, 202.

³ ЦДАЛ України, ф.309, оп.1, спр.2295, арк.37 зв., 38.

⁴ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104, од. зб.269, арк.1.

⁵ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104, од. зб.681, арк.1; ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.36 (Головацький Я.), од. зб.202, арк.1.

⁶ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104, од. зб.354, арк.1. Характерно, що М.Драгоманов писав “во имя научного интереса”, для підготовки фольклорного збірника цікавився походженням кількох пісень, уміщених у виданні Я.Головацького (“Вашемъ многоцѣнномъ сборникѣ”). Однак під текстом листа була зроблена помітка, мабуть, самим Я.Головацьким: “Оставитъ без ответа” (Арк.1 зв.).

⁷ Там само, од. зб.659, арк.1, 2, 3.

⁸ Там само, од. зб.892, арк.1, 2.

⁹ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.22 (Костомаров М.), од. зб.107, арк.1.

науковою інформацією, книжками, брав участь в організованому громадцями археологічному з'їзді 1874 р. у Києві¹. Він мав навіть намір приїхати до Галичини, щоб зібрати матеріал для написання статті про розвиток “галицко-русской письменности”, але був змушений відмовитися від цього в 1882 р. “ввиду гоненій на все, что только носит имя русское...”. Про це, зокрема, Я.Головацький писав редактору “Киевской старины” Ф.Лебединцеву 20 червня 1882 р., довідавшись про судовий процес над русофілами².

У липні 1872 р. колишній діяч “Трійці” відвідав видатного українського вченого М.Максимовича на його хуторі – Михайлові Горі біля Канева. Про цю зустріч, що дає уявлення про характер наддніпрянсько-галицьких взаємин, хотілося б розповісти більш детально. Крім Я.Головацького, до М.Максимовича приїхали ще три колишні галичани: церковно-громадський діяч і публіцист о. Володимир (Іпполіт) Терлецький, гімназійні викладачі Л.Лопатинський і М.Астряб, а також В.Науменко, тоді студент Київського університету (пізніше відомий громадський і педагогічний діяч, учений), який залишив враження від цієї зустрічі у спогадах³. Серед названих галичан, поряд з Я.Головацьким, виділялася постать В.Терлецького, життєві шляхи обох діячів були чимось схожі. Подібна доля пізніше склалася в о. І.Наумовича, засудженого після гучного судового процесу 1882 р. над русофілами у Львові, що виїхав на підросійську Україну, де став православним.

В.Терлецький у молоді роки підтримував українофільську спрямованість народовських часописів першої половини 1860-х рр. Редакція “Мети” в 1863 р. навіть надіслала В.Терлецькому безплатно перші числа часопису. Однак у його світогляді поступово посилювалися проросійські погляди, що стало зворотнім боком зміцнення польських впливів і зростаючого розмежування між народовцями й русофілами в Галичині⁴. В.Терлецький піддав критиці тенденцію до зближення народовських лідерів із поляками, зневірився в планах створення окремого патріархату для греко-католиків Габсбурзької монархії. Звинувачений австрійськими властями в проросійській агітації, він прийняв рішення виїхати в Росію, з травня 1872 р. жив у Києві, через кілька місяців перейшов на православ'я. У листах до старих знайомих о. Володимир намагався писати

¹ Студинський К. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд в Києві // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн.5. – С.40.

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.36 (Головацький Я.), од. зб.510, арк.1.

³ Студинський К. Галичани в гостині у Мих.Максимовича 1872 р. // Записки НТШ. – Львів, 1935. – Т.СЛІІІ. – С.218, 220, 221; Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. – Тернопіль, 1996. – С.104.

⁴ Серета О. Aenigma ambulans: о. Володимир (Іпполит) Терлецький і “русська народна ідея” в Галичині // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч.4–5 за 1999–2000 рр. – С.95, 96.

тільки літературною російською мовою, усюди додаючи друге “с” до етноніма “руський”, передплачував галицькі часописи русофільського спрямування, але київське православне духовенство ставилося до нього все-таки з недовірою¹.

Приїхали галичани 22 липня 1872 р. надвечір пароплавом, за словами В.Науменка, “на поклон” М.Максимовичу. “Мені тоді аж кинулось у вічі, – згадував він, – що Максимович, дуже привітливо зустрічавший усіх гостей, які приїздили до нього, на цей раз був якось неначе скептично настроєний”. Я.Головацький і В.Терлецький, тоді вже старші люди, “раз у раз величали Максимовича “наш батько”. Максимович через якийсь час, наче шуткуючи, але доволі гостро, сказав їм, що Галичина нагадує йому пісню про довічну дівчину-сироту”, і продекламував:

Бідная ти, Галичино (замість “молодая ти дівчинонько”. – *I.P.*),
Чого в тебе та батьків много,
А рідного та ні одного,
Порадоньки ні од одного”².

“Я тоді ще мало знав про політичний і культурний стан Галичини, – згадував В.Науменко, – але зразу запримітив, що галичанам-гостям, шукавшим собі по світу батьків, не дуже приємно було прослухати цю пісню”³. Зустрілися вони лише один раз, а вже через рік, у листопаді 1873 р., М.Максимович помер. Критичне ставлення до заїжджих галичан-русофілів М.Максимовича – справжнього вченого-енциклопедиста, що стояв біля витоків розвитку українського народознавства як науки, було характерним для діячів громадівського руху на Наддніпрянщині. Громадівці мали зв’язки з галицькими народовцями, тоді як до місцевих русофілів, з їх орієнтацією на єдиний панруський простір, ставилися досить критично.

Отже, після виїзду до Росії 1867 р. Я.Головацький відверто перебував на позиціях, ворожих до українофільства. Характерно, що слідом за ним у Російську імперію на постійне місце проживання виїхало ще ряд відомих русофільських діячів. Так, О.Ливчак, відомий як редактор сатиричного журналу “Страхопудь” у Відні (1863–1868 рр.) з додатком “Золотая грамота”, протягом 1867–1868 рр. видавав також “Славянскую зарю”, побував з Я.Головацьким на етнографічній виставці в Москві 1867 р. Теплий прийом (“русскіи браты повитали насъ ... якъ своихъ родныхъ”) справив на нього незабутнє враження, в 1868 р. він емігрував до Росії. Спочатку працював учителем у Вільнюсі, з часом переїхав до Петербурга, де уславився як винахідник. О.Ливчак мав контакти з

¹ Там само. – С.99, 100, 101.

² Студинський К. Галичани в гостині у Мих.Максимовича 1872 р. – С.229, 230.

³ Там само. – С.230.

наддніпрянським громадівцями П.Кулішем, М.Костомаровим і В.Білозерським, з якими познайомився у вересні 1865 р. у Варшаві¹. Він листувався з професором Московського університету О.Бодянським, зокрема, переконував його в листі 12 травня 1865 р., що в Галичині проживають “не “Рутени” и не “Русины”, но Русскіи, точно же такіе, какіе на цѣломъ пространствѣ въ Россіи”. Автор зневажливо відгукнувся про громадівців-українофілів, що перенесли “свою пропаганду” з Малоросії в Галичину нібито під покровительством австрійського уряду й поляків, скаржився на невелику кількість передплатників свого видання. Лист О.Ливчака завершувався проханням про матеріальну допомогу від “братіи русской изъ Россіи”, без якої журнал перестане виходити, що буде компрометацією “партіи русской въ Галиціи”².

О.Ливчак образно порівнював українофілів, для яких “вся Русь сосредоточилась надъ берегами Днѣпра”, з малими дітьми, що в тісній кімнаті бачать тільки батька і матір, тоді як від інших людей, хоч би рідної бабусі, апатично відвертаються. Українофіли не мали права, за його словами, “назватися сынами святой Руси – Рускими”. З другого боку, на думку О.Ливчака, перебували т. зв. “москвофіли”, в уявленні яких “вся русская жизнь сошлась клиномъ” у Москві, за принципом “extra Moscoviam non est vita” (“поза Москвою немає життя”. – *I.P.*). Однак відвертих “москвофілів”, як і українофілів, вважав він, у Галичині було небагато³. Це свідчило про нескристалізованість національного світогляду серед більшості тогочасного галицько-руського населення. О.Ливчак послідовно обстоював панруські погляди, виступав проти “українського сепаратизму”.

Стосунки П.Куліша з галицькими народовцями. Видання журналу “Правда”. Остаточно розійшовшись із русофілами, залишивши державну службу у Варшаві, П.Куліш зосередився на підтримці народовського руху в Галичині. Переслідування української мови і культури в Російській імперії спонукало наддніпрянських громадівців звернути більшу увагу на Галичину, де в умовах конституційного австрійського режиму були легальні можливості для українофільської діяльності. У самого П.Куліша уже в той час визріла думка, що Галичина потенційно здатна відіграти вирішальну роль у розвитку українофільства, письменник доклав чимало зусиль для підготовки краян до цієї місії. Про це він прямо, хоча й в обережній формі, завуальованій під загальноруську риторичку,

¹ Студинський К. До історії зв’язків П.Куліша з Осипом Ливчаком // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1929. – Т.ХХІІ, част.І. – С.28, 30, 38.

² Листи Галичан до Бодянського / Подав Ф.Савченко // Україна. – К., 1929. – Кн.36. – Вересень. – С.90, 91.

³ Студинський К. До історії зв’язків П.Куліша з Осипом Ливчаком. – С.32.

писав у листі до І.Хильчевського від 29 листопада 1868 р.: “У васъ въ Кіевѣ не понимаютъ, что теперь тамъ (у Галичині. – *І.Р.*) вся суть русскаго вопроса, т.е. коренного русскаго. Кіевъ какъ былъ, такъ и остается безпутнымъ городомъ”¹. П.Куліш особливо піклувався про поширення в Галичині українських книжок із Наддніпрянщини. “Галичане нуждаются въ нашихъ книжкахъ очень”, – писав він 24 грудня 1867 р. своєму земляку Д.Каменецькому, що займався видавничою діяльністю. І закликав: “Озаботьтесь доставленіемъ ихъ книгопродавцу Дымету (зі Львова. – *І.Р.*). Онъ ждетъ”². На жаль, невідомо про реакцію Д.Каменецького на Кулішевий лист³.

П.Куліш спрямував зусилля на підтримку львівського журналу “Правда”, що став, за висловом К.Студинського, “одиноким висловником української громадської думки в Галичині ... в рр. 1867–69”, “дійсним редактором “Правди” ... був Куліш”⁴. Він увійшов у ближчі стосунки з галицькими народовцями, передусім із редактором “Правди” (з вересня 1868 р.) А.Вахнянином. У “Правді” П.Куліш виступав як автор (передусім прозаїк, поет-перекладач, публіцист, історик, фольклорист), публікатор чужих літературних текстів, меценат. Щоправда, свої нові твори, надруковані в 1868–1871 рр. в Австро-Угорщині (переважно у львівській “Правді”, а також окремими виданнями у Львові та Відні), він публікував анонімно або під новими псевдонімами (Павло Ратай, Опанас Прач, Денис Федоренко, Данило Коваль та ін.), практично майже весь час знаходився поза межами Галичини. Очевидно, це пояснювалося бажанням оберегти себе від репресій поліції та цькування в російській великодержавній пресі⁵.

Найбільш тісною Кулішева співпраця з редакцією “Правди” була в першій половині 1869 р., зрадагованих ним матеріалів вистачило і на друге півріччя. Перебуваючи під враженням знайомства з П.Кулішем, співробітник “Правди” І.Микита писав 14 липня 1869 р.: “...Способність бачитися з Вами єсть найдорожчою в моім життю,... Ви моєму бажанню добра нашому бідному народу вляли нову надію, показали певну дорогу...”⁶. Незважаючи на визначальний вплив П.Куліша на тодішню “Правду”, його не можна вважати повноправним першим редактором ні формально, ні фактично. Він не ніс за журнал правової або матеріальної

¹ Письма П.А.Кулиша къ И.Ф.Хильчевскому. 1858–1875 // Киевская старина. – 1898. – Т.LX, январь. – С.91.

² Письма Кулиша къ Д.С.Каменецкому. 1857–1867 // Там само. – Т.LXII, июль–августъ. – С.143, 144.

³ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.256.

⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.29.

⁵ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.252, 257.

⁶ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11 (Барвінські), од. зб.3657, арк.1, 1 зв.

відповідальності (про нього як члена редакції навіть не згадувалося), А.Вахнянин як офіційний редактор нерідко формував зміст номера без погодження з П.Кулішем¹. Особистому знайомству А.Вахнянина і П.Куліша передувало дедалі більше розходження останнього з попереднім редактором “Правди” О.Партицьким. Тернополянин, учитель місцевої гімназії О.Партицький раніше листувався з П.Кулішем, а коли навесні 1868 р. забракло коштів на видавання часопису, він звернувся до нього за допомогою. Після деякого зволікання П.Куліш надіслав 100 руб.², причому сподівався, що, надаючи фінансову допомогу, зможе перетворити “Правду” на власний орган³. Кошти О.Партицькому передав на літературні потреби в 1868 р. В.Білозерський (200 руб.), про це, зокрема, писалося в листі Л.Заклинського в березні 1889 р.⁴.

У листах П.Куліша до О.Партицького в 1866–1868 рр. містилися настанови редакції журналу, огляд подій громадського життя Галичини. П.Куліш висловлював сподівання в листі 28 травня 1867 р. з Варшави, що “помалу-малу визволитесь (галичани. – *I.P.*) изъ-підъ лядчини, не буде вона надъ вашимъ словомъ панувати”. Він піддав критиці львівський часопис “Русь”, назвавши його “псевдо-українська газета”: “Хоть и не ляхи дають на сю газету гроші, та за лядськимъ приводомъ, то це все одно”⁵. Афористично звучали Кулішеві слова, що “усяка сила и краса росте зъ свого кореня”, тобто містився заклик до збереження народномовної основи в розвитку галицької літератури. Письменник критично ставився до діяльності галицьких русофілів, що, за його словами, “нічогісінько ... не втнуть безъ рідного елемента, ... нехтують нимъ съ химерної політики”. Однак він радив не вступати з русофілами в “завзяту сварку, допекаючи імъ докорами”, бо це тільки відштовхуватиме русофільських діячів від народовців, а “вони (русофіли. – *I.P.*) бъ таки, може, схаменулись...”⁶. 20 травня 1868 р. П.Куліш із прикрістю писав О.Партицькому, що “ваши не розуміють України”, але “треба добре та добре зарубати, що тамъ одна рущина (в розумінні українофільство. – *I.P.*) має будущину”⁷.

¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.273.

² Про це, зокрема, писав О.Партицький Олександр Барвінському 2 червня 1868 р.: “Кулішъ приславъ гроші (100 рублівъ)...” (Материяли до історії зносин Галичан з Україною. Листи Омеляна Партицького до Олександра Барвінського // Руслан. – Львів, 1908. – Ч.248. – 30 жовтня (12 листопада). – С.3).

³ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.260, 261.

⁴ ЦДАЛ України, ф. 309, оп.1, спр.2382, арк.52 зв.

⁵ Листи П.Куліша до Ом.Партицького з літ 1866–8 / Подав К.Студинський // Руслан. – 1908. – Ч.2. – 3 (16) січня. – С.3.

⁶ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф. 154 (Партицький О.), од. зб.49, арк.7, 7 зв.

⁷ Листи П.Куліша до Ом.Партицького з літ 1866–8 / Подав К.Студинський // Руслан. – 1908. – Ч.3. – 4 (17) січня. – С.3.

Короткий зміст Кулішевих листів О.Партицький передавав О.Барвінському до Львова, з яким вони листувалися (останній опублікував переписку у львівській газеті “Руслан” в 1908 р.)¹. У листах О.Партицького говорилося про видавничі проблеми “Правди”. Зокрема, 25 червня 1868 р. він писав до О.Барвінського про бажання П.Куліша надсилати “Правду” до Росії по кілька примірників кожного номера, щоб коштувало дешевше, і бути готовим до того, що в умовах антиукраїнських репресій дехто може повернути журнал видавцям через несприятливі “тамтешні стосунки”². Однак у П.Куліша поступово визрів конфлікт із неакуратним у листуванні О.Партицьким, якого він звинувачував у розтраті коштів. “Докір тяжкий, ... неоправданий”³, – зробив висновок К.Студинський, автор брошури, в якій уміщено дев’ять листів П.Куліша до О.Партицького, частину кореспонденції між ними⁴. О.Барвінський згадував, що “знав дуже добре пок[і]йного] Партицького... Жив він вельми ощадно і числився з кожним грошем та був незвичайно точний в грошевих справах”⁵.

Не порозумівшись з О.Партицьким, П.Куліш пішов на зближення з А.Вахнянином, на плечі якого з вересня 1868 р. лягло видання “Правди”⁶. На бажання П.Куліша А.Вахнянин прибув 18 січня 1869 р. до Кракова, де вони особисто познайомилися. Розмова про видання “Правди” завершилася домовленістю, що П.Куліш буде присилати матеріали для друку, а галичани – “усе порядкувати і дбати про передплатників”. Відтоді між двома діячами почалося листування, з 28 січня до 5 липня 1869 р. А.Вахнянин вислав П.Кулішеві 26 листів⁷, “кращого і точнішого кореспондента”, за словами К.Студинського, останній навряд чи міг знайти⁸. Траплялося так, що від А.Вахнянина надходив один лист на два-три дні. А.Вахнянину випала невдячна роль посередника в Кулішевому конфлікті з О.Партицьким, який мешкав тоді в нього у Львові. П.Куліш, зокрема, був невдоволений тим, що О.Партицький не надсилав

¹ Усього в газеті вміщено 34 листи О.Партицького до Олександра Барвінського – від 25 жовтня 1867 р. до 7 жовтня 1880 р., що переважно охоплюють початковий період видання “Правди” (1867–1868 рр.) (див.: Руслан. – 1908. – Ч.248 – Ч.289).

² Матеріяли до історії зносин Галичан з Україною. Листи Омеляна Партицького до Олександра Барвінського // Руслан. – 1908. – Ч.285. – 17 (30) грудня. – С.3.

³ З листів П.Куліша до Омеляна Партицького / Видав К.Студинський. – Львів, 1908. – С.4.

⁴ Листування П.Куліша з О.Партицьким раніше було опубліковано в газеті “Руслан” 1908 р. (Ч.1. – 1 (14) січня – Ч.4. – 4 (17) січня). Перший лист датовано груднем 1866 р., останній, дев’ятий був написаний 21 листопада 1868 р.

⁵ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Ч.І. – С.111.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.77, арк.4.

⁷ Листи було вміщено в книзі: Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша (1869 р.) / Видав К.Студинський. – Львів, 1908, а 26-й лист – у статті К.Студинського “Слідами Куліша” (Записки НТШ. Праці історично-філологічної секції. – Львів, 1928. – Т.CXLVIII. – С.285, 286).

⁸ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.87, арк.1, 2.

фінансового звіту за одержані кошти, нерегулярно відписував на його листи¹. Однак від самого початку стосунки з П.Кулішем були затьмарені песимізмом його дружини Ганни Барвінок, яка у Кракові нібито застерегла А.Вахнянина (про це він писав у спогадах): “Ви з моїм чоловіком не довго видержите”².

Напруженість у стосунках, що проявилася вже з перших днів переписки обох діячів, К.Студинський (дослідник кореспонденції А.Вахнянина, свого тестя) пояснював “автократизмом і примхами” самого П.Куліша³. Так, ще до зустрічі з А.Вахнянином 17 січня 1869 р. письменник написав номінальному редакторові “Правди” І.Микиті листа, який випадково потрапив до рук А.Вахнянина. Останній у листі до адресанта 31 січня того ж року з прикрістю зауважив “терпкі слова проти мене та Партицького”, А.Вахнянину спала на думку приказка: “старий батько ... сварить і тоді на сина, коли він не провинив, а то не провинить на будуче”⁴. Перечитуючи листи А.Вахнянина, впадає у вічі, що йому нерідко доводилося виправдовуватися перед П.Кулішем. “Не думайте, Добродію, що ми, Галичани, хочемо з Васъ Українцівъ жити, – писав А.Вахнянин П.Кулішеві в лютому 1869 р. – У нас немає людей розгардіяшнихъ, щобъ збиткували; у насъ більшъ бідовання, якъ гаразду...”⁵. 2 лютого 1869 р. А.Вахнянин з болем писав: “Коли немає у Васъ ніякого довірря до мене, то покиньте мене... Теперъ окрім мене ніхто біля “Правди” не робить, а є въ мене щоденно и 4 години школи, и справляю я на тиждень 50–80 школярськихъ задачъ німецькихъ... За такою працею гірко мені приходить слухати докори – а то до того изъ Вашого листу видна сильна злість на мене”⁶.

Аналіз листування А.Вахнянина з П.Кулішем у 1869 р. дає більш детальне уявлення про взаємини тогочасних українських діячів по обидва боки російсько-австрійського кордону. А.Вахнянин інформував у листах про різні сторони громадського життя в Галичині⁷. Так, він із радістю писав 31 січня 1869 р. про організаційний розвиток “Просвіти” (товариство “розживаєть ся досить широко. Приступають поволеньки и члени до его”)⁸. А.Вахнянин дякував за прислані П.Кулішем 30 рублів для потреб “Просвіти”, що були оформлені як дарунок “просто зъ України”

¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.261.

² Вахнянин А. Спомины з життя (Посмертне виданє) / Зладив К.Студинський. – Львів, 1908. – С.103, 104, 105.

³ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.29.

⁴ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.87, арк.2.

⁵ Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша (1869 р.) / Видав К.Студинський. – Львів, 1908. – С.56.

⁶ Там само. – С.38, 39.

⁷ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.77, арк.7 зв.

⁸ Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша (1869 р.). – С.21.

(очевидно, для того, щоб не афішувати прізвище П.Куліша)¹. 1 березня 1869 р. А.Вахнянин писав про прагнення розбудити на Буковині “сильного духа українського”². Детально розповідаючи про особливості національного життя в листі від 19 березня 1869 р., він поділив галицьких русинів на три групи (“партії”): а) “кацапи “съ сознаниємъ”, для яких “Українець а Москаль “одинъ народъ” собі”, та “кацапи “безъ сознаниа”, ... се толпа людей безглуздохъ”, які несвідомо пішли за Б.Дідицьким, їх було більше, ніж перших; б) “*beati medium tenentes*” (“щасливий, хто тримається середини”. – *I.P.*). Вони виступали за літературу простонародною мовою, але були проти “кулішівки”, вважаючи, що “фонетика відчужить насъ відъ священнихъ книгъ”, давньоруської літератури. “Людей сіхъ у насъ превелике число, – писав А.Вахнянин, – вони не дуже шкодливі, ... повмирають, а сини їхъ іншими роблять ся”; в) “Українці”, тобто українофіли, що різняться між собою головним чином у питаннях мови і правопису: частина з них “радо” прийняла “українське слово”, нову українську літературу, з якою знайомила львівська “Правда”, інша – хотіла б “задержати деякі признаки галицького нарiччя”³.

Яку ж політику варто проводити в Галичині для зміцнення українофільства? Можливі були, з точки зору А.Вахнянина, два шляхи: “ексклюзивний” і “ладнаючий”. Перший був неефективним, бо, відкидаючи усе, що хоча б “на крихту инакъ думає”, залишиться тільки “невеличка громада за пару годинъ”. Більш перспективним вважався другий шлях, треба об’єднувати людей, “ладнати коло себе”, включаючи кацапів з “со- и безъ сознаниа”, але обов’язково дивитися, щоб, як було образно сказано, “паршиве овча не ввійшло у стадо, у громаду”. На сторінках “Правди”, вважав А.Вахнянин, поступово перемагатиме “Українщина Галичаньщину. Насильно ту не можъ ити!”⁴. Завдання “Просвіти” вбачалося в тому, щоб “зібрати побіля себе всіхъ народовців-етимологистівъ” (прихильників етимологічного правопису), тоді як “Правда” “получить всіхъ фонетиківъ”. Отже, об’єднавши навколо “Просвіти” тих, хто дотримується етимології на письмі, “заведемо їхъ уже помаленьку и до фонетичнёго стану”⁵. А.Вахнянин сподівався при підтримці наддніпрянських українофілів, передусім Є.Милорадович, заснувати в Галичині власну друкарню (“ажъ жаль бере, якъ насъ за все въ тихъ друкарняхъ деруть”, – писав він 22 червня 1869 р.)⁶. У листі А.Вахнянина від 8 лютого того ж року висловлювалася подяка П.Кулішеві за прихильність

¹ Там само. – С.46, 58.

² Там само. – С.66.

³ Там само. – С.80, 81, 82.

⁴ Там само. – С.82, 83.

⁵ Там само. – С.113.

⁶ Там само. – С.114.

до галичан і прохання не ображатися, навіть якщо “у дечому согрішимо, ми учимось доперва, якъ треба діло вести...”¹. А.Вахнянин скаржився, що твори нової української літератури слабо доходять у Галичину. “Мало у насъ того всего есть”², – писав він 1 травня 1869 р., а через декілька тижнів листовно уточнив, що “велика намъ шкода походить зъ недостатку книжокъ українськихъ”³.

Найбільшу увагу в листах було приділено видавництву “Правди”, особливо фінансовій стороні справи. А.Вахнянин писав у березні 1869 р. про те, що часопис читають у Росії (“Правду” “висилаємъ порядно у Россию и всюди тамъ, де Ви розказали”)⁴. У середині 1869 р. “Правда” мала, за його даними, 276 постійних передплатників (“сталихъ предплатниківъ”), хоч і не всі з них розраховалися з редакцією, водночас кількадесят примірників надсилалося безкоштовно⁵. Редагував журнал А.Вахнянин без оплати, з рахунків, що висилалися П.Кулішеві, видно, що з редакційних працівників невелику платню отримували тільки коректори⁶. П.Куліш обурювався, що за кімнату для редакції галичани платили аж 11 гульденів у місяць, за Вахняниновим звітом збитки (“недобір”) становили тільки з 1 січня до 20 лютого 1869 р. майже 24 російські рублі⁷. Це було однією з причин непорозуміння між А.Вахнянином і П.Кулішем. “Фінансові клопоти мучили мене, – згадував А.Вахнянин. – Я писав і писав до Куліша, та не міг діждати ся грошевої присилки. Через те заквасили ся (зіпсувалися. – *І.Р.*) наші дружні відносини...”⁸.

Далеко не все із запланованого П.Кулішем і його галицькими однодумцями вдалося здійснити: не було створено приватної школи-пансіону для дівчат з українською мовою навчання, німецькомовної газети у Відні для інформування Європи “про Україну і Галичину” та ін.⁹. А.Вахнянин пізніше жалівся К.Студинському, своєму тестю, що найменші друкарські помилки дратували П.Куліша, листи від нього були “мало цікаві”, доводилося навіть давати “невеличкі домашні ошадности, яких Куліш довго не звертав”¹⁰. Багатолітній Кулішевий соратник у Галичині І.Пулюй, у свою чергу, писав у спогадах, що вина в конфлікті “була не по стороні Куліша, а по стороні яких двох-трьох галичан...”¹¹.

¹ Там само. – С.47.

² Там само. – С.93.

³ Там само. – С.94.

⁴ Там само. – С.70.

⁵ Там само. – С.100.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.87, арк.6.

⁷ Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша (1869 р.). – С.64.

⁸ Вахнянин А. Спомини з життя. – С.104.

⁹ ЦДАЛ України, ф. 362, оп.1, спр.77, арк.7, 7 зв.

¹⁰ Там само, арк.6, 6 зв.

¹¹ Там само, ф.309, оп.1, спр.1790, арк.22.

Дійшло до того, що між П.Кулішем і А.Вахнянином у липні 1869 р. відбувся розрив стосунків. Не дочекавшись упродовж більш як року повернення власних коштів, потрачених на видавничі потреби, галичанин загрозив П.Кулішеві судом. Після ультиматуму П.Куліш віддав необхідну суму тільки в кінці 1870 р., на його вимогу, вони повернули один одному листи¹.

Однак Кулішеві підозри про розтрату коштів були, мабуть, безпідставні, А.Вахнянин не вклався з видаванням “Правди” в раніше отримані від П.Куліша гроші й мусив докладати власні (за підрахунками К.Студинського, недостача становила в 1869 р. щонайменше 241 австрійський гульден, насправді могла бути більшою, бо передплата надходила нерегулярно)². А.Вахнянин і О.Партицький дали у своєму житті “стільки доказів безкорисної праці, – стверджував К.Студинський, – що закид Куліша про пропивання “по лакейськи” його грошей можна тільки взяти на рахунок його подражненої амбіції”³. Інша річ, що А.Вахнянину не вдалося переконати П.Куліша в своїй правоті, а недовіру останнього підсилювали суперечки між самими галичанами. Так, А.Вахнянин у листі від 3 лютого 1869 р. писав про те, що “окрім мене ніхто для “Правди” нічого не робить; у нас ледачі люде чи дурні – я не розберу вже сего”⁴. Розірвавши стосунки з А.Вахнянином, П.Куліш водночас перестав фінансувати “Правду”, що далі виходила коштом львівської громади⁵.

У вересні – грудні 1869 р. львівські народовці, незадоволені Вахняниновим одноосібним редагуванням “Правди”, спробували реорганізувати часопис. Група народовців на чолі з В.Навроцьким листовно звернулася до П.Куліша в жовтні 1869 р. з пропозицією “радикальної реформи” на наступний рік⁶. П.Куліш дав у грудні 1869 р. надії галицьким народовцям на об’єднання зусиль у видаванні часопису, що мав фінансові проблеми. Так, у відповіді П.Куліша з Відня, написаній рукою М.Подолинського 13 (25) грудня 1869 р., говорилося, що наддніпрянські українофіли, щоб не замовкло “рідне слово”, дають “грошеву допомогу, і се не багатирі, а такі люде, що від свого рота одіймають”. Водночас “Правду” на Україні неможливо передплатити, як він писав, “і п’яти примірників”, навіть до П.Куліша (Ратая) вона не доходить. Було сказано, що “так мало в нас людей тямущих..., та й ті порізнені між себе

¹ Студинський К. До історії звязків Куліша з Галичанами в р. 1869–70. – С.78.

² Там само. – С.79.

³ Там само. – С.91.

⁴ Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша (1869 р.). – С.40.

⁵ Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908). Біля джерел національного відродження. – Львів, 1998. – С.63.

⁶ Студинський К. До історії звязків Куліша з Галичанами в р.1869–70. – С.81, 82.

хатніми колотнечами”¹. Не вдаючись у деталі складних і суперечливих взаємовідносин між галичанами і П.Кулішем², хотілося б наголосити, що на перешкоді домовленостям обох сторін стали причини як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру. Зокрема, через брак коштів П.Куліш приберігав наявні гроші на друк важливіших для нього біблійних перекладів, а його видавничий запал охолоджувала неможливість передплачувати “Правду” в Росії. Невдоволення П.Куліша, який хотів мати вирішальний вплив на редакцію, викликало редагування часопису галицькими народовцями³.

Протягом першої половини 1870 р. “Правда” виходила як місячник під редакцією А.Вахнянина. Однак коштів львівської громади і частково віденських січовиків на видання катастрофічно не вистачало, на шостому числі в червні 1870 р. часопис перестав виходити, був відновлений лише 15 (27) квітня 1872 р., без участі П.Куліша. Про грошові нестатки “Правди” неодноразово писалося в тогочасному листуванні галичан і наддніпрянців. Зокрема, Осип Барвінський у листі до свого брата Олександра 10 березня 1870 р. жалівся, що “Правда” має передплатників “дуже мало”, не більше 130-ти, без допомоги “Українців ... не вийдемо ... Звідкіля грошей узяти? звідкіля материялу?”⁴. Для порівняння, кількість передплатників “Правди” в липні 1868 р. була майже в 2,5 рази більшою – понад 300 чол. (лист Осипа Барвінського до Д.Танячкевича). Щоправда, як було сказано в листі, не всі передплатники “порядно платять..., найбільше є такихъ, що ледве за ¼ року заплатили”⁵. У падінні часопису завинив і П.Куліш, який, звичайно, не був зобов’язаний фінансувати “Правду”, але сам давав підстави галичанам сподіватися на допомогу і не завжди дотримувався слова. По черзі розійшовся він із галицькими народовцями, з якими мав близькі контакти в кінці 60-х – на початку 70-х рр.: спочатку з О.Партицьким, А.Вахнянином, у 1870 р. – з М.Подолинським і В.Барвінським, пізніше – з І.Пулюєм, а з О.Барвінським переписувався з перервами з 1869 по 1890 рр.⁶.

Характерним епізодом у взаєминах П.Куліша з галичанами була спроба співпраці з братами Барвінськими в другій половині 1870 р. Позналилися вони особисто влітку 1869 р., коли П.Куліш повертався

¹ Там само. – С.82.

² *Більш детально див.:* Студинський К. До історії звязків Куліша з Галичанами в р. 1869–70. – С.76–93. К.Студинський справедливо наголошував: “Що Ратай (П.Куліш. – *І.Р.*) розгнівався на “Правду”, в цьому ... завинила також львівська громада, що ... почала поза плечима Вахнянина добиватися редакції для себе” (ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.87, арк.25).

³ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.279, 280.

⁴ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.101.

⁵ Там само. – С.88.

⁶ Студинський К. До історії звязків Куліша з Галичанами в р. 1869–70. – С.93; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.280.

з Праги і Відня на свій хутір, по дорозі додому 27 липня заїхав до Шляхтинця на Тернопільщині, де перебували в родичів брати Олександр, Осип і Володимир. “Куліш очарував нас усіх..., ми почувалися собі зовсім рідними”, – писав О.Барвінський у спогадах. Відтоді між ним і П.Кулішем почалися “справдешні дружні взаємини”, що тривали до початку 90-х рр., попри, за словами О.Барвінського, “хмаринки непорозуміння” в окремих випадках та ідейні хитання самого П.Куліша¹. О.Барвінський визнавав пріоритет П.Куліша на своє ідейне становлення, незадовго перед зустріччю з ним писав у липні 1869 р.: “...Не одно бь я ще мавь поспитатись, не одной мудрої та щирої ради послухати, не одной науки почути”². У свою чергу, П.Куліш наголошував О.Барвінському 8 (20) червня 1869 р., що галицьке письменство “ще не вбилось у колодочки, вилупившись під крилом словесности української...”³.

В.Барвінський листовно звернувся до П.Куліша з пропозицією реорганізації “Правди”, що знайшла в нього підтримку. Протягом вересня – жовтня 1870 р. П.Куліш обговорював можливість дальшого видавання часопису, обіцяв у листах Барвінським 600 гульденів річної допомоги. Про це, зокрема, просив Володимир, на якого, або на його брата Олександра, передбачалося покласти функції редактора. “...Дамо Вам 600 гульденів підмоги на рік, – повідомляв П.Куліш 26 вересня 1870 р., – та й робить з “Правдою”, що зможете; ми ж не мішатимемось у редакцію”⁴. Пізніше в П.Куліша виникла ідея заснування “прискриночка” – спеціального фонду для підтримки української інтелігенції, до якого мали надійти кошти від продажу його “Псалтиря”. Він писав О.Барвінському 2 травня 1871 р. з Відня: “Обертатиме сі гроші на народне діло, коли всі три брати будуть про яку річ однієї думки. Коли ж думатимете про що різно, то я собі застерегаю право декретування”⁵.

П.Куліш листувався з приводу “прискриночка” в першій половині 1871 р. з В.Барвінським, якому пропонував взяти участь у створенні грошового фонду, що допоміг би подолати деморалізацію серед галичан⁶. На підтвердження своєї думки П.Куліш згадав про невдалі взаємини з О.Партицьким, А.Вахнянином і М.Подолінським. Перші два з них нібито пропивали гроші “не лічачи, а потім прислав (А.Вахнянин. – *І.Р.*)

¹ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Ч.ІІ. – С.230, 235.

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4444, арк.4.

³ Там само, од. зб.1560, арк.18.

⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Ч.І. – Додаток. – С.159.

⁵ Там само. – С.163.

⁶ Листування П.Куліша з В.Барвінським опублікував І.Франко в журналі “Кіевская старина” (Миронъ Переписка Кулиша съ Володиміромъ Барвинскимъ въ первой половинѣ 1871 г. // Кіевская старина. – 1898. – Т. LXIII, октябрь. – С.83–117.

мені видуманий рахунок”¹, – скаржився український письменник 18 жовтня 1870 р. А через півроку листовно додав 12 травня 1871 р., що М.Подолинський “показав себе ще гіршим лакеєм, ніж ті львівські (О.Партицький та А.Вахнянин. – *І.Р.*)”, бо після того, як, за словами П.Куліша, “вкрав” у нього 500 гульденів “вкупі з ними завів усякі проти мене інтриги”². “...Не солодкою чашею привітала мене на сей раз Галичина!”³, – жалівся П.Куліш 23 вересня 1870 р. О.Барвінському.

Серед паперів В.Барвінського зберігся Кулішевий лист 1871 р., влучно названий І.Франком “соборним посланням Куліша галичанам”. Ймовірно, поштовх до написання листа дав В.Барвінський, прихильник наддніпрянсько-галицького єднання⁴. Обстоюючи ідею української національної єдності обабіч Збруча, народовський діяч наголошував у проекті створення літературно-наукового товариства у Львові 1870 р.: “Не пише Українець тільки для себе, ні Галичанин для себе и Буковинчук для себе, але всі працюють для спільного добра народнього, для цілого народу”⁵. Від імені наддніпрянців П.Куліш писав про прагнення вдихнути в галичан “живого, нескаличеного духа українського..., школою вашою мусить бути школа українська, обперта ... на етнографію...”. Письменник прямо наголошував, що галицьких авторів тільки тоді читатимуть “на Вкраини, колы вы прыймете смакъ украинський” (а не макаронічне “язичіє” на зразок літературної мови Я.Головацького або Б.Дідицького), тоді Галичина зіллється “духомъ своимъ зъ Україною въ едыне тило”⁶.

У планах П.Куліша восени 1870 р. було також “обернути” “Правду” на політично-літературну щотижневу газету, що мала проявляти інтерес не стільки до красного письменства, як до публіцистики. За Кулішевим задумом, це дало б змогу більш ефективно пропагувати ідейні погляди народовців, протистояти газеті “Основа”, що почала виходити якраз у той час – із вересня 1870 р. у Львові зусиллями прихильника угоди з поляками Ю.Лаврівського. П.Куліш наполегливо виступав проти угодовства, писав В.Барвінському, що “мусить “Правда” стояти й проти польських зусиль на деморалізацію Русі” через Ю.Лаврівського. Він обурювався проти самої назви газети – “Основа”, що “кинула камінь” на петербурзьку “Основу”, був невдоволений не лише ідейним напрямком, але й

¹ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.182, арк.30.

² Там само, спр.182, арк.41; Спр.187, арк.42.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.1561, арк.2 зв.

⁴ Переписка Куліша съ Володиміромъ Барвинскимъ... – С.115.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4121, арк.1, 1 зв.

⁶ Переписка Куліша съ Володиміромъ Барвинскимъ... – С.116, 117.

правописом і мовою “псевдо-Основи”¹. Про це, зокрема, відверто писалося в Кулішевому листі до В.Барвінського в жовтні 1870 р., адресант наголошував: “Ляхи тепер нависли над Вами, щоб Вас зажерти, – не дайтеся!”². Щоправда, в ході дальшого листування П.Куліш переконався в недоцільності полеміки народовських діячів з “Основою”, за його словами, безперспективно “воювати ... на папері з ляхами та недоляшками”. У нього взагалі пропала віра у спроможність галицьких народовців видавати “Правду” на літературному рівні, “достойному молодій Русі”³.

На початку 70-х рр. П.Куліш остаточно втратив інтерес до “Правди”, інформував Осипа Барвінського 6 жовтня 1870 р.: “Про “Правду” мушу Вам сказати, що не буду писати до неї нічого, бо не маю часу. А нехай Галичане самі працюють, як уміють”⁴. Кулішевий лист до Д.Танячкевича 25 червня (7 липня) 1869 р. відверто наголошував, що “на самих Ваших Галичан нема надії, як се показує “Правда”. Що там є з України, то се прислано навманя. Тепер воно є, а потім не буде, и редакція навіть не має способу прохати таких людей, що до неї прихильні, бо вони з своїм авторством криюцца...”⁵. “...Галичина не здоліє виставити Україні чесного контингенту до їх спільного діла, – писав український письменник О.Барвінському 6 липня 1873 р. – Не вимагаємо від галичан ні крейцара, ані єдиної години праці неоплаченої; тільки бажаємо певности в умові, та й сього не знаходимо. Чи падала так низько хоч одна нація”⁶. Повернувшись із-за кордону в 1871 р., П.Куліш осів на родинному хуторі дружини Мотронівці, зазнав гіркого розчарування в наслідках своєї діяльності в Галичині⁷.

З другого боку, зневіру в можливостях продуктивної співпраці з українськими діячами Наддніпрянщини відчували галицькі народовці. Про це, зокрема, свідчить лист М.Подолінського з Відня до А.Вахнянина 7 січня 1870 р. Галичанам не можна “ити рука в руку с теперішними проводирями українськими, – писав автор. – Се люде не нашої почви. Для нашої мови, для нашої літератури вони більше вчинили и вчинять, як ми, но ніколи для нашої української справи у Галичині. [...] Не Українців се заслуга, що ми в Галичині вродились..., ми в Українців

¹ Студинський К. До історії звязків Куліша з Галичанами в р. 1869–70. – С.89, 90; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.287, 288, 289.

² Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Редакція Ю.Луцького. Передмова Ю.Шевельова. – Нью-Йорк – Торонто, 1984. – С.201, 202.

³ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.290.

⁴ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.182, арк.6; ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.3600, арк.1 зв.

⁵ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.3 (Франко І.), од. зб.4230, арк.49; Студинський К. Слідами Куліша. – С.284.

⁶ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Ч.І. – Додаток. – С.167.

⁷ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.305, 319.

лише дуже маленькою и поганенькою причіпкою..., в нас же Українці теперішні нічо инше, як суха рука, рука нещаслива, всушена кацапами, котра на вольній землі нічого посіяти не зможе”. Період короткочасного знайомства з П.Кулішем М.Подолінський емоційно назвав серед “найчорніших” днів у своєму житті¹. В.Навроцький листовно скаржився М.Бучинському 19 червня 1870 р. про апатію серед народів, що “Правда” “нас знищила матеріально і морально”². У листі до В.Навроцького 12 січня 1870 р. М.Подолінський щиро ділився думками, що “Україна и Галичина по цілому році” його заходів не ближчі “собі, як перед роком (а, може, ще и дальші)”, але з оптимізмом писав, що “праця не пішла в воду, а моя надія на будучність не тільки цілого укр (аїнсько)-руського, але и нашого галицького народу ні крихотку не уменчилась, ... чого не доказав я, докаже час и інші люде...”³.

Отже, внесок П.Куліша в розвиток наддніпрянсько-галицьких взаємин, ідеї української національної єдності важко переоцінити, особливо в 1860-х рр. “Він був великим речником єднання Галичини з Україною, – підсумовував К.Студинський, – хоча в тому була його хиба, що весь монополь цього єднання хотів узяти виключно у свої руки. В нав’язуванні зв’язків із Галичиною зробив він чималі заслуги”. “Якби не його гордовитість, автократизм і примхи”, П.Куліш, на думку К.Студинського, став би, поруч Т.Шевченка, “найбільшим ідеалом” галицької молоді, але “цього велетенського впливу на галицьке громадянство, що Шевченко, Куліш не мав”⁴. П.Куліш заохочував галичан у своєму листуванні до видавничої діяльності, поширення просвіти серед простолюду рідною мовою, активно публікувався в місцевій пресі. У Кулішеві переписці порушувалося навіть питання про запрошення його очолити кафедру “руської” мови і літератури у Львівському університеті, що звільнилася після переїзду до Росії Я.Головацького. Кандидатом на цю посаду народівці бачили також українського письменника І.Нечуя-Левицького, активного співробітника львівської “Правди”⁵. Однак багатолітнім керівником кафедри з 1867 р. судилося стати відомому галицькому вченому, письменнику і народівському діячу Омеляну Огоновському.

На перешкоді взаєминам П.Куліша з галицькими народівцями стали його авторитаризм і примхливість, що пояснювалося особливостями характеру, відмінній ментальності обох сторін. Молоді галицькі україно-

¹ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв’язків з Україною. – Харків – Київ, 1931. – С.121, 122.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.178, арк.28.

³ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.142, 143.

⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.30.

⁵ ЦДАЛ України, ф. 362, оп.1, спр.74, арк.86, 88.

філи у взаєминах із наддніпрянцями схилилися до демократизму, самостійності у вчинках, тоді як П.Куліш – і в силу своєї вдачі, виховання та досвіду роботи в умовах жорсткого адміністрування, і як старший за віком – тяжів до авторитаризму¹. Про ментальні причини конфлікту галицьких народовців із П.Кулішем справедливо писав В.Навроцький М.Бучинському в січні 1870 р.: “...Він нашого парламентарного язика не розуміє, так як ми – єго абсолютистичного”. Зокрема, це пояснювалося тим, що П.Куліш виріс у Росії, а галичани – у “свобідній” Австрії². М.Бучинський і В.Навроцький навіть називали П.Куліша “вихованцем царату, неволеним и радим неволити...”³. Протягом 70-х – початку 80-х рр. П.Куліш кілька разів бував у Галичині, але вже не користувався підтримкою серед місцевих українських діячів.

П.Куліш мав навіть план запросити на Наддніпрянщину групу робітників із Галичини. “Русини, – писав він О.Барвінському 6 липня 1873 р. з Мотронівки, – оселились би в нас на Україні маленькою колонією, до котрої з часом и інших перетягали б. Се було б вельми добре діло и для господарства, и для спаяння України з Червоною Руссю”. За задумом П.Куліша, “русинські колонії постали б скрізь на Україні”⁴. Однак ця ідея, що мала сприяти наддніпрянсько-галицькому зближенню, не була втілена в життя, та й навряд чи могла бути реалізована. Кулішеве перебування у Львові в липні 1872 р. було короткочасним, він бачився проїздом лише з В.Барвінським, М.Диметом. Про це, зокрема, писав В.Навроцький М.Бучинському 26 липня 1872 р.: “Був тут Куліш два чи три дни “incognito”, ніхто єго (за винятком названих діячів. – *I.P.*) не видів... Поїхав дальше”. Навіть із відомим буковинським письменником Ю.Федьковичем, що приїхав до Львова, він “не схотів запізнатись, хоч мав легку спосібність на улиці”⁵. 28 липня в наступному листі В.Навроцького містилося уточнення, що П.Куліш поїхав “до Липська видавати Письмо св(яте), не до Відня”⁶. Після розриву П.Куліша з Галичиною в ролі чільного представника Наддніпрянської України, що мав визначальний вплив на місцеву молодь, на початку 70-х рр. виступив М.Драгоманов. Водночас поступово розширювалося коло наддніпрянських українофілів, що мали зв’язки з галичанами.

Диференціація національно-політичних сил у Галичині: угодовська акція Ю.Лаврівського, утворення “Руської ради”, меморіал митропо-

¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.292, 293, 294.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.178, арк.2; Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.395.

³ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.397.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.1560, арк.67.

⁵ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.440.

⁶ Там само. – С.441.

лита Й.Сембратовича. Наприкінці 1860-х – на початку 1870-х рр. відбулося народовсько-русофільське розмежування в Галичині. Новий провід народовців, що опинився (з 1867 р.) в руках А.Вахнянина, О.Партицького, К.Сушкевича та ін., схилився до зближення з русофілами на ґрунті спільного протистояння колонізаційним процесам. Підтвердженням цього, зокрема, став виключно літературний у 1867–1871 рр. напрям журналу “Правда” і використання новоствореним товариством “Просвіта” аж до кінця ХІХ ст. етимологічного правопису¹. Водночас галицько-руські політики були змушені рахуватися зі своєю залежністю від політичної переваги поляків у провінції, спробували врегулювати відносини з польською сеймовою більшістю на двосторонніх переговорах. Ініціатором угодовської акції став віце-маршалок Галицького сейму, близький до народовців Ю.Лаврівський, що привіз план порозуміння з Відня, зацікавленого в забезпеченні політичної стабільності в краї².

Головні події розгорнулися на засіданнях сейму в жовтні 1869 р. З ініціативи Ю.Лаврівського 26 жовтня руські послы подали три законопроекти. В основу першого з них покладено тезу, що галицькі русини й поляки “в усіх відношеннях рівноправні”. Зокрема, передбачалося вільне використання “руської” і польської мов у зносинах з органами влади, причому за польською мовою зберігався статус офіційної. В освітній галузі законопроект передбачав перетворення Академічної гімназії у Львові на чисто “руську”, створення “руських” класів у Перемишльській, Станиславівській, Самбірській, Бережанській і Тернопільській гімназіях, відкриття в Перемишлі й Станиславові вчительських семінарій з “руською” мовою викладання, перетворення Львівського університету на двомовний (утраквістичний) тощо. Другий законопроект передбачав скасування права церковного патронату, що узалежнювало призначення священиків на греко-католицькі парафії від позиції польських світських властей, а третій – виділення з бюджету провінції коштів на потреби українського театру³.

Виступаючи на засіданні сейму наступного дня, 27 жовтня 1869 р., Ю.Лаврівський обґрунтував необхідність порозуміння між двома народами, що дало б змогу забезпечити стабільність Габсбурзької монархії. Взамін за поступки польської сеймової більшості він від імені руських послів погодився визнати адміністративну неподільність (спільність) Галичини, поставив дві загальні вимоги: “рівноправність, щоб нас не по-

¹ Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки ХІХ ст.). – С.71.

² Мудрий М. Юліан Лаврівський (1821–1873): портрет галицького полонофіла // Львів: місто – суспільство – культура. – Краків, 2005. – Т. V. Люди Львова / Студії з історії Львова за редакцією К.Карольчака. – С.50, 51.

³ Там само. – С.52, 53.

лонізували” і “не деморалізували”, отже, виступав проти полонізації і “розбиття” руського табору¹. По суті, угодовська акція Ю.Лаврівського стала в ХІХ столітті другою в Галичині, після Слов’янського з’їзду в Празі 1848 р., спробою українсько-польського порозуміння. З польського боку ініціаторами угоди виступала передусім молодша генерація краківських консерваторів (так звані станьчики), які претендували на роль провідників польської політики на платформі лояльності до Габсбургів і послаблення опозиційних настроїв, а також пошуку компромісу з “Руським клубом”. На думку станьчиків, головною причиною занепаду Речі Посполитої була безвідповідальність і анархія самих поляків. У свою чергу, серед народовців, які виявили готовність до компромісу з польською стороною, було сподівання зміцнити свої політичні позиції, що залишалися ще досить слабкими².

Незважаючи на передусім антипольське в своїй основі спрямування, русофіли на перших порах активно підтримали спробу порозуміння з польською стороною, сподівалися стримати хвилю полонізації Галичини під керівництвом намісника А.Голуховського. Однак від самого початку угодовські пропозиції тонули в формальних дискусіях на рівні комісій через протидію польських політиків, передусім так званих подоляків – політичного угруповання поміщиків зі Східної Галичини, які не вважали русинів за окремий народ, що унеможливлювало будь-які компроміси з їхнього боку. Позиція польської сеймової більшості на сесії 1869 р. спонукала русофілів повернутися до традиційного для себе опозиційного становища щодо поляків, стати різкими критиками угодовства. У львівському “Слові” писалося про образу поляками національних почуттів “русского народу” в Галичині³. В угодовській політиці поступово розчарувалася більшість народовців, що почали демонстративно відмежовуватися від Ю.Лаврівського, але при цьому використовували його для власного організаційного зміцнення (протягом 1870–1873 рр. він був головою “Просвіти”). Рішучими противниками угодовського курсу була “молодша” генерація народовців на чолі з В.Навроцьким, що не погоджувалися зі зняттям вимоги поділу Галичини⁴.

Ю.Лаврівський намагався виправити ситуацію, восени 1870 р. заснував газету “Основа”, що мала пропагувати ідею порозуміння. Перше число “Основи” з’явилося 25 вересня (7 жовтня) у Львові (редактор – Т.Леонтович, згодом – К.Климкович). У газеті містилася програма, яку

¹ Там само. – С.53, 54.

² Там само. – С.51, 52.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.157, 158.

⁴ Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки ХІХ ст.). – С.93, 94.

видавці звели до трьох головних пунктів: 1) галицькі русини є частиною 15-мільйонного слов'янського народу, окремішність якого засвідчують історія, етнографія, мова і “самопочутье народне”. Сам народ називає себе руським (“рускѡмъ”), але для відрізнення від північно-руського, великоруського (“сѣверно-русского або велико-русского”) серед освічених верств населення вживаються назви “южно-руській або мало-руській”; 2) вірність Австрії; 3) прагнення русинів уладнати на підставі сучасних державно-правних відносин взаємини з поляками як “спѡвѣобывателями сего краю” у вигляді повної, встановленої законом “автономіи обоихъ народностей, руской и польской...”¹. Пропагуючи національну єдність русинів-українців Галичини й Наддніпрянщини та українсько-польське порозуміння, редакція “Основи” явно ідеалізувала стосунки між двома народами в минулому, перебільшувала дрібні поступки русинам чи просто виступи поодиноких польських політиків, які були прихильниками згоди².

В “Основі” містилися критичні оцінки діяльності русофільської “партії” в Галичині, що вже написанням слова “руській”, з двома буквами –с, символізувала уявлення про панрусський простір як “єдинѡмъ народѣ”, нібито “наша Русь въ Московщинѣ мѣститься”. На думку редакції, русофіли (“московфіли”) зайняли антинародне становище (“стали на становищу anti-народнѡмъ...”) ³. Газета друкувала твори українських письменників із Наддніпрянщини – Є.Гребінки, П.Куліша, М.Старицького (Гетьманця) та ін.⁴. Водночас у газеті публікувалися листи відомих наддніпрянських діячів, зокрема О.Цися (Цисса, псевдонім – Мовчій), М.Максимовича (до М.Погодіна)⁵, з яких читачі могли усвідомити необхідність, за словами “Основи”, стати “въ оборонѣ властивои

¹ Програма // Основа. – 1870. – Ч.1. – 25 вересня (7 жовтня). – С.1.

² Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.). – С.97.

³ Львів, д. 26 лютого // Основа. – 1872. – Ч.13. – 15 (27) лютого. – С.1.

⁴ Гетьманець Поклик до братів Славян // Основа. – 1872. – Ч.14. – 18 лютого (1 марта). – С.1; Куліш П. Значінне руських земель у давній Польщі // Там само. – Ч.43. – 2 (14) червця. – С.1–3; Ч.44. – 6 (18) червця. – С.1, 2; Ч.45. – 9 (21) червця. – С.1,2; Певний лік. Оповіданне Є.Гребінки (з московського) // Там само. – Ч.51. – 30 червця (12 липця). – С.1–4; Ч.53. – 7 (19) липця. – С.1–4; Ч.54. – 11 (23) липця. – С.1–3; Ч.55. – 14 (26) липця. – С.1–3; Ч.56. – 17 (29) липця. – С.1–4; Ч.57. – 21 липця (2 серпня). – С.1–3; Ч.58. – 25 липця (6 серпня). – С.1–3; Кулик. Оповіданне Є.Гребінки (з московського) // Там само. – Ч.59. – 28 липця (9 серпня). – С.1–3; Ч.60. – 1 (13) серпня. – С.1–3; Ч.61. – 4 (16) серпня. – С.1–4; Ч.62. – 7 (19) серпня. – С.1–3; Ч.64. – 14 (26) серпня. – С.1, 2; Ч.65. – 8 (30) серпня. – С.1–3; Ч.66. – 22 серпня (3 вересня). – С.1–4 *та ін.*

⁵ Мовчій Дописи Зъ надъ Прута // Основа. – 1871. – Ч.46. – 5 (17) марта. – С.183, 184; Російській свѣдоцтва о народнѡй самостайности Руси. М.Максимовича “Филологічні письма до М.П.Погодіна // Там само. – Ч.92. – 17 (29) серпня. – С.363, 364; Ч.93. – 20 серпня (1 вересня). – С.367–369; Ч.94. – 24 серпня (5 вересня). – С.371, 372; Ч.95. – 27 серпня (8 вересня). – С.375, 376; Ч.96. – 31 серпня (12 вересня). – С.379, 380; Ч.97. – 3 (15) вересня. – С.383–385; Ч.98. – 7 (19) вересня. – С.387, 388; Ч.99. – 10 (22) вересня. – С.391, 392 *та ін.*

истоты нашего народного языка...”¹. Однак газета “Основа” не мала серйозної підтримки в суспільній свідомості галичан, у листопаді 1872 р. перестала виходити. Усього побачило світ у 1870 р. 27 номерів, у 1871 р. – 112, а в 1872 р. – 90 (останній номер вийшов 24 листопада (6 грудня) 1872 р.).

Угодовська акція Ю.Лаврівського зазнала провалу, від самого початку спроба порозуміння “була приречена на невдачу, – переконує сучасний дослідник українсько-польської угоди 1869–1871 рр. М.Мудрий. – Кожен із чинників ... мав своє розуміння згоди, вбачаючи в угодовій акції шанс для самоствердження чи перехоплення політичної ініціативи. Ю.Лаврівський, один з небагатьох, хто ... щиро вірив у можливість порозуміння, став жертвою політичних розрахунків”². Ю.Лаврівський виявився неготовий до політичної структуризації галицько-руського суспільства, не бачив можливості для розвитку національного руху у відриві від польського. Близький до народовців, він належав до формації *gente Ruthenus natione Polonus*, русинів польської нації, представляв у ній “руський”, тобто український сегмент. Динаміка розвитку українського і польського національних рухів останньої третини ХІХ ст. характеризувалася взаємним розмежуванням, що послаблювало ідейні позиції Ю.Лаврівського, робило його в політиці швидше одинаком³.

Щодо ставлення Ю.Лаврівського до Наддніпрянщини, то він сприймав підросійську Україну як щось одноцільне, що звільнялося від російського впливу і потребувало цивілізаційних орієнтирів. Вони вбачалися в польській культурі й організаційних взірцях польського національного руху, що викликало гостре невдоволення з боку наддніпрянських громадівців. Як відомо, різкій критиці львівську “Основу” піддав П.Куліш за полонофільську позицію, яка, щоправда, з часом пом’якшувалася. У листі до О.Барвінського 20 квітня 1871 р. П.Куліш писав, що бачить “добре хиби “Основи” і слабі її сторони”, але радив не нападати “на неї, поки вона не зробиться шкодливою народности руській”⁴. Цьому сприяли, зокрема, фінансові проблеми “Правди” і можливість для народовців друкуватися в “Основі”, критична позиція останньої стосовно галицького духовенства тощо. Ю.Лаврівському не довелося особисто побувати на Наддніпрянщині, але він не мав сумніву в самотності русько-української національності, на відміну від російської. Провал ініційованої ним

¹ Російські свѣдоцтва о народнѣй самостояности Руси // Основа. – 1871. – Ч.100. – 14 (26) вересня. – С.395.

² Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки ХІХ ст.). – С.98, 100.

³ Мудрий М. Юліан Лаврівський (1821–1873). – С.37, 64.

⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Ч.І. – Додаток. – С.161.

угодовської акції поглибив протистояння між українським і польським національними рухами в Галичині, водночас став для народовців першою серйозною школою політичної боротьби¹.

На хвилі дедалі очевиднішого провалу угодовської акції Ю.Лаврівський виступив з ідеєю створення єдиного руського політичного товариства, що мало подолати роз'єднання сил у національному русі. В умовах запровадження конституційного устрою в краї не існувало інституцій, що виконували б роль загальнонаціональних представницьких органів, на зразок Головної руської ради 1848 р. (газета “Слово”, “Руський клуб” у Галицькому сеймі, народовські громади й часописи не могли виконувати ці функції). Організацію товариства “Русская рада” (далі – “Руська рада”) взяв на себе “провізоричний” комітет – тимчасове правління на чолі з русофілом Й.Кульчицьким та Ю.Лаврівським. Народовці узалежнили своє перебування в “Руській раді” від декларування нею програми з визнанням національної окремішності “руського” (українського) народу від польського й російського, здобуття більшості в товаристві. Однак перші загальні збори товариства, призначені на 9 червня 1870 р., не відбулися через протидію русофілів, що, опинившись у меншості, наполягли на перенесенні засідання під приводом відсутності комісара поліції².

На установчих зборах “Руської ради” 7 вересня 1870 р. у Львові, на які русофілам таки вдалося зібрати більшість (переважно за рахунок священиків із провінції), з товариства було виключено сім народовських діячів, зокрема А.Вахнянина та О.Партицького. На знак протесту Ю.Лаврівський заявив про вихід з “Руської ради”, разом із ним зал засідання покинули решта народовців. Головою товариства (до 1879 р.) обрано Т.Павликова – відомого діяча русофільської орієнтації. Отже, “Руська рада” опинилася в руках русофілів, хоч замислювалося це товариство як політичний осередок усіх галицьких русинів³. У січні 1871 р. почав виходити друкований орган товариства – часопис з одноіменною назвою “Русская рада” (головний редактор – М.Білоус). На початку першого номеру публікувався вірш, в якому з надією писалося, що в “русскѡй нашой хатѣ русска правда буде”⁴. У лютому того ж року “Руська рада” остаточно виробила власну програму.

¹ Мудрий М. Юліан Лаврівський (1821–1873). – С.49, 59, 60, 61; його ж. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.). – С.101, 103.

² Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.131, 132.

³ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.239, 241.

⁴ Гей панове господари... // Русская рада. Газета для народа. – 1871. – Ч.1. На показъ. – С.1.

Програма передбачала лояльність до Відня, політичну боротьбу за народні права і свободи місцевих русинів (“имъ пособствовать и ихъ цѣлость сохранять”). Зокрема, ставилися вимоги забезпечення рівноправності всіх народів Габсбурзької монархії, прийняття нового “закону о народностяхъ”, який би урівняв права русинів і поляків, запровадження безпосередніх виборів до парламенту тощо¹. Водночас керівники “Руської ради” спочатку уникли декларації про приналежність галичан до будь-якого ширшого етнічного простору поза межами провінції (“мы, Русины Галиции, числомъ до трехъ миліоновъ душъ въ громадной масѣ заселяющіи яко первобытныи жители большую восточную часть того коронного края, стоимо съ непоколимимомоу вѣрностію и прадѣдною преданностію при Высочайшей Династії...”)². У програмних документах “Руської ради” не було чіткості й повного розуміння етнічної самоназви галичан. Так, у статуті організації говорилося, що це є документ “русского народа”³, а в програмі – про цілі “русинів” (“русинѳвъ”).

По суті, товариство вважало можливим не розвивати тези про приналежність галицьких русинів до всеруського простору, у формулюванні програмних положень вживало терміни “Русины Галиции”, “наша галицко-руська народнѳсть”. Водночас русофільське керівництво “Руської ради” не погоджувалося піднести до програмного рівня винятково українську версію національної ідентичності галицько-руського населення, на чому категорично наполягали народовці⁴. В окремому положенні програми говорилося про ставлення до українофільства, “партіи украинской”. Українське питання в Росії базувалося на козацькому міфі, історичній пам’яті про колишню самостійність “Украины козацкой”, але, як було сказано, “козацтво не было николи народомъ, а лишь институцією военною...”. Українофільство (“новая Украина”) розглядалося в загальноруському контексті, як складова єдиного організму, названого “народъ рускій”, що створив могутнє “государство російское”⁵. Містився заклик до місцевих народовців, “партіи галицко-украинской” усвідомити неможливість “воскресенія Украины въ пределахъ монархії австрійской”, працювати передусім “для добра” підавстрійської Русі⁶.

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.137, 141, 142.

² ЦДАЛ України, ф.196 (Політичне товариство “Руська рада”, м. Львів), оп.1, спр.7, арк.1; Програма политического общества Русинѳвъ “Русская Рада” во Львовѳ / Перепечатано изъ “Слова”. – Львѳвъ, 1871. – С.1.

³ ЦДАЛ України, ф.196, оп.1, спр.1, арк.1.

⁴ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.137, 138, 139.

⁵ Проектъ политической программы для Руси австрійской / Черезъ Г.М.Л. – Львовѳ, 1871. – С.12, 13, 14.

⁶ Там само. – С.16, 18.

Для примирення в питаннях національно-політичної самоідентифікації русинів Галичини митрополит Й.Сембратович на зламі 1870–1871 рр. ініціював переговори, документом для яких стали “Мысли для согласного поступованя галицкихъ Русиновъ въ дѣлахъ своихъ народныхъ” (10 пунктів, автор – радник митрополичої консисторії М.Малиновський)¹. У листі-меморіалі Й.Сембратовича до “Руської ради” і “Просвіти” говорилося передусім про визнання католицької віри східного обряду, збереження вірності до Австрійської держави й династії Габсбургів, щоб не допустити будь-які звинувачення в антидержавних устремліннях. Документ ставив знак рівності між перспективами приєднання Галицької Русі до Російської імперії, відновлення Речі Посполитої чи створення “якоись української, якоись малоруської державы...”. Автори документу наголошували, що поляки навмисно представляють галицьких русинів у Відні ворогами держави, “клевета о стремленіяхъ нашихъ ко московщинѣ есть также безъосновна...”. Містилася критична оцінка українофільства, що поширювалося в Галичині зусиллями народівців (“украинщина вообще и такъ званна Кулишѡвка въ частности суть нововведеніями, противными духови нашего языка галицко-русского”, “українська література не дійшла еще до такой степени совершенства, чтобы могла служить образцемъ” і т.п.)².

Проект домагався законодавчого забезпечення національної рівноправності в конституційній монархії Габсбургів, що дало б змогу “розвивати нашу галицко-руську народність въ направленіяхъ политическомъ, науковомъ и матеріальномъ...”. Щодо питання самоназви народу, навколо якого були суперечності між народівцями й русофілами (вживати терміни відповідно “руський” чи “русский”), автори проекту пропонували погодитися на єдиному компромісному варіанті, як “давно писалося”, – “русский”. У мовному питанні підкреслювалася необхідність усебічного розвитку “питомого галицко-русского языка” як самостійного від польської і російської мов, але правопис пропонувався етимологічний, а не фонетичний, що, на думку авторів, означав розрив з історичною літературною традицією³. Автори пропонованого проекту обстоювали об’єднання політичних газет “Слово” й “Основа”, суперечки між якими призводили до розладу серед суспільства, в один часопис під якоюсь іншою назвою. У листі писалося про підтримку нормалізації сто-

¹ Лист-меморіал митрополита Й.Сембратовича до “Руської ради”, адресований голові товариства Т.Павликову 28 грудня 1870 р. (9 січня 1871 р.) у Львові, опубліковано, *див.*: Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. Додаток // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип.35–36. – С.599–603.

² ЦДАЛ України, ф.196, оп.1, спр.18, арк.1, 1 зв., 2.

³ Там само, арк.1 зв., 2.

сунків між “польскою и рускою народністю”, в основу якої були покладені угодівські ініціативи Ю.Лаврівського¹.

Отже, лист-меморіал Й.Сембратовича відображав національну програму староруської еліти, що мала виразний перехідний характер у становленні сучасної національної самосвідомості. Ідея 3-мільйонного галицько-руського народу в розумінні старорусинів не означала етнічної окремішності, а була тільки пунктом відліку для формування ширшої модерної самоідентифікації, до якої ще треба було прийти. Характерно, що вираз “галицько-руська народність” використовувався в ХІХ ст. виключно в контексті порівняння з панруською чи українською ідентифікаціями². По суті, староруська програма ідентичності галицьких русинів – це своєрідна межа поступок, на які готові були погодитися діячі русофільського напрямку задля об’єднання національно-політичних сил у боротьбі проти поляків. “Руська рада” офіційно не відповіла на пропозиції митрополита, що, однак, знайшли певний відгук у положеннях прийнятої дещо згодом програми товариства³.

Народовці не підтримали ідею укладення компромісу в питанні національної самоідентифікації, що обговорювалася на засіданні виділу “Просвіти” в січні 1871 р. Свою відповідь митрополитові товариство оголосило у відкритому листі від 3 (15) березня 1871 р. авторства К.Сушкевича та А.Вахнянина⁴. Автори листа відштовхувалися від програмної заяви Головної руської ради 1848 р. про самобутність 15-мільйонного українського (“руського”) народу, окремого від польського і великоруського (“мы, галицкѣ Русины, есьмо частиною 15-миліонового народу руского, ђдрубного такъ ђдь Поляковъ, якъ и ђдь Великороссѡвъ або Москалѣвъ”)⁵. Незгода в руському таборі в Галичині пояснювалася відступництвом від цієї заяви частини інтелігенції, яка почала сповідувати ідею “народной єдности Русинѡвъ зъ Великороссами”, потребу прийняти “въ письменности лѣтературный языкъ великорусскій яко свѡй языкъ власный”⁶.

У суперництві двох таборів (“сторонництв”) – “старшого”, русофільського і “молодшого”, якого називали “украинским”, “кулѣшѡвскимъ”, виділ “Просвіти” однозначно став на бік нової української

¹ Там само, арк.2 зв., 3 зв.

² Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. – С.597, 599.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.140, 141.

⁴ Пропамятне письмо ђдь Выдѣла центрального “Просвѣты” до Его Высокопреосвященства Митрополита кирь Іосифа Сембратовича въ справѣ залагодження домашнихъ спорѡвъ мѣжъ Русинами. – Львѡвъ, 1871. – 4 с. “Пропамятне письмо” надрукувала львівська газета “Основа” в 1871 р. (Ч.58. – 20 квітня (2 травня). – С.1–3).

⁵ Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie, skr.21.XI.T.1, k.40, 41; Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. – С.595, 596.

⁶ Пропамятне письмо ђдь Выдѣла центрального “Просвѣты”... – С.1, 2.

літератури, національної єдності з Наддніпряниною. Було прямо сказано, що в творчості Т.Шевченка, Г.Квітки-Основ'яненка, І.Котляревського та ін. галичани бачать “нашъ власный рѣдный языкъ и не находимо въ нихъ нічо незрозумѣлого”. По цьому шляху національного розвитку (“дорога для насъ природнѣйша”) пішов М.Шашкевич та його послідовники в Галичині¹. Для порозуміння галицьких народовців з “Руською радою” вважалося неможливим відмовитися від тези про національну самостійність русинів-українців від поляків і росіян. Водночас відкидалася ідея 3-мільйонного “народу руского”, про який “ані історія, ані етнографія нічо не знає, а мы тымъ меньше можемо таку програму попірати, позаякь она найскорше отвирає ворота до узнання тыхъ трехъ миліонѣвъ за частину великоруского народа”. Більш компромісну позицію керівники “Просвіти” займали щодо правопису, як було сказано, важливіше звернути увагу “не на правопись, а на чистоту рѣдного слова”².

Угодовська ініціатива Й.Сембратовича спричинила дискусію серед галицько-руських діячів, яка вийшла за рамки проблеми міжпартійних розбіжностей і сконцентрувалася на питанні магістрального напрямку національного розвитку. На початку 1871 р. проект міжпартійного порозуміння запропонував у листі до редактора “Слова” (ч.1) В.Стебельський. Не заперечуючи проти аргументів обох течій – русофілів, “панрусів” (“стремленіємъ которыхъ объединеніе всѣхъ русскихъ племенъ”) та “українофілів” (“затѣвающихъ созданіе особою 15-миліонной малорусской національности”), він вважав справою віддаленого майбутнього остаточний розв’язок питання про те, частиною якого народу є галицькі русини – єдиного з великоруським чи окремого малоруського. З цього приводу відверто писалося: “Останемся ли мы особою народностію, или объединимся съ великорусскою, то вопросъ, разрѣшеніе которого принадлежитъ будущности”. Як компроміс пропонувалася система подвійного членства в “Руській раді” та “Просвіті”, суть проекту виражалася одним словом: “толеранція”³. Однак суперечності між народовцями і русофілами в той час зайшли занадто далеко, обидві сторони поклали винуватість за розбрат одна на одну⁴.

Отже, на зламі 60–70-х рр. XIX ст. у Галичині відбулася диференціація національно-політичних сил – народовців і русофілів, що поклало початок гострому суперництву за провід у національному русі протягом

¹ Там само. – С.3.

² Там само. – С.4.

³ Стебельський В. Проектъ къ примиренію. Письмо къ редактору “Слова” // Слово. – 1871. – Ч.1. – 2 (14) января. – С.1, 2.

⁴ Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. – С.596.

наступного двадцятиліття. Народовсько-русофільські розбіжності посилилися в умовах зніщеної Ю.Лаврівським угодовської акції з поляками 1869–1871 рр., що зазнала невдачі й показала принципову неможливість рівноправного погодження інтересів двох народів у межах однієї провінції Габсбурзької монархії. Утворення політичного товариства “Руська рада” в 1870 р., що замислювалося як представницький орган усіх галицьких русинів, не змогло виправити ситуацію, стало русофільським. На перешкоді ідейній диференціації серед галицько-руських діячів не став лист-меморіал митрополита Й.Сембратовича 1870 р. до “Руської ради” й народовської “Просвіти”. Характерно, що керівництво Греко-католицької церкви невдовзі усвідомило непридатність положень меморіалу до нових умов у суспільно-політичному житті Галичини, в 1876 р. внесло до первісного тексту “Мыслей...” зміни. Так, з’явилася теза про відмежування церкви від політики, з документу вилучено критику “українщини”, більш толерантно потрактовано фонетичний правопис, збільшено увагу до проблеми національної просвіти і розвитку “языка руского” (“малоруского”) тощо¹.

Взаємини між галицькими і наддніпрянськими діячами. Наддніпрянсько-галицькі стосунки в 1860-х – на початку 1870-х рр. були досить слабкими, спорадичними, на рівні міжособистісних взаємин, що добре видно з листування тогочасних діячів. “Сидимо ми – рукою досягти до Вас, – емоційно писав І.Рудченко, брат Панаса Мирного (Рудченка) М.Бучинському в березні 1872 р., – а неначе муром одмуровані. Що у Вас виходить, – ми не знаємо; а що у нас, – до Вас пізно доходить”². У свою чергу, київський громадівець О.Русов скаржився М.Бучинському 6 (18) лютого 1872 р.: “...Ми живемо під боком у Вас, але нічого не знаємо, що у Вас робитьця”³. Якщо на початку 1860-х рр. галичани беззастережно сприймали авторитет чільних національних діячів із Наддніпрянщини, то з часом відносини стають більш складними й проблемними, що виразно засвідчив конфлікт із П.Кулішем. Однак попри розбіжності в поглядах, взаємозв’язки між галицькими і наддніпрянськими українофілами поступово поглиблювалися.

Серед наддніпрянських громадівців, які зав’язали тривкі стосунки з Галичиною, ще в кінці 1860-х рр., за висловом К.Студинського, “своєю піснею і перепискою” відзначався видатний український композитор М.Лисенко. Уперше він побував у Львові проїздом наприкінці 1868 р.⁴, познайомився з галицькими народовцями О.Партицьким, І.Микитою,

¹ Там само. – С.597, 598.

² Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.168.

³ Там само. – С.190.

⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.32, 33.

А.Вахнянином, О.Барвінським та ін. М.Лисенко передплачував “Правду” з перших років існування журналу, писав О.Партицькому 6 (18) січня 1868 р. з Лейпціга: “...Мене, яко и кожного правдивого русина, опанувала найживіша цікавість и схильність до першого дійсне народнього органа української народовости”. Водночас просив надіслати йому “галичанських пісень з текстом” і мав намір прислужитися “рідному братніюму людові...”¹. Соборницькі настрої М.Лисенка знайшли відображення в багатолітній кореспонденції до галицьких діячів.

М.Лисенко, зокрема, наголошував у листі до О.Барвінського 24 жовтня 1869 р.: “...Нам, своїм кривим людям, одній матері дітям, не варт, не личить роз’їднатись, але скуплятися як найміцніше. Велика необашність, що аж до цього часу такі малезні стосунки Галичини з Україною. Ніякої солідарности немає. Воно й правда, що з-за московського аргуса* треба таїтись...”². М.Лисенко листовно висловлював думку А.Вахнянину 30 жовтня 1872 р., що завжди з радістю отримував “вістуньку від кого з кривих наших галичан-однорумців...”³. Він щиро радів, дізнавшись, що його твори видало народовське товариство “Просвіта” у Львові, композитор був вдячний “від щирого серця” за поширення своєї творчості в Галичині⁴. Серед адресатів М.Лисенка в останній третині ХІХ ст. були І.Франко та його дружина Ольга, В.Шухевич, І.Белей, Омелян Огоновський, В.Лукич, В.Барвінський та ін. Довідавшись про смерть А.Вахнянина, якого добре знав ще з кінця 60-х рр., М.Лисенко написав листа його зятю, відомому науковцю і громадському діячу К.Студинському 18 лютого 1908 р., в якому висловив щире співчуття з позицій української національної єдності, від імені “нашої Україно-руської вітчизни”⁵. Це було життєве кредо самого М.Лисенка, що мав багатолітні стосунки з Галичиною.

До наддніпрянсько-українських діячів, що мали контакти з галичанами, належав харків’янин А.Йонін. На початку травня 1870 р. він приїхав до Львова, де познайомився з М.Бучинським, В.Навроцьким та ін. “Гарний чоловік”, – так відгукнувся про нього в листі до Л.Заклинського 27 травня 1870 р. М.Бучинський, що листувався з А.Йоніним⁶. 26 серпня 1870 р. А.Йонін писав з Парижа М.Бучинському: “Спасибі, дуже спасибі

¹ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.154, од. зб.51 а, арк.1, 1 зв.; Лисенко М.В. Листи / Авт.-упоряд. Р.М.Скорульська. – К., 2004. – С.42.

* Натяк на російську цензуру. Аргус – персонаж античної міфології – стокий недремний велетень-сторож.

² Лисенко М.В. Листи. – С.84. Оригінал листа *див.*: ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.1687, арк.1 зв., 2.

³ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.470, арк.1.

⁴ Там само, ф.309, оп.1, спр.2380, арк.7.

⁵ Там само, ф.362, оп.1, спр.339, арк.8, 9 зв.

⁶ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.33.

за ваші звістки про нашу Українську справу у Галичині...”¹. Змушений на якийсь час залишитися у Франції через революційні події Паризької Комуні, А.Йонін вдруге приїхав до столиці Галичини в травні 1872 р. За кілька днів перебування у Львові він зустрічався з місцевими діячами, відвідав засідання “Просвіти”². Повернувшись до Російської імперії, А.Йонін написав листа з Харкова до М.Бучинського 23 липня 1872 р., що дійшов до галицького адресата аж 8 грудня. Автор констатував нестерпне життя під царською цензурою (“дуже-дуже сумно у насъ на Вкраїні. Мряка непроглядна обгортає усе, куди тільки не зіркнешь”). Водночас говорилося про підтримку видання львівського журналу “Правда” серед наддніпрянських громадівців, що, за словами автора, “повертають очі до Вашої сторони і благають Бога, щобъ вінъ хранивъ Васъ...”. У листі було сказано про можливість придбати “Правду” в книгарнях Києва та Одеси³.

Уперше приїхавши до Галичини якраз у той час, коли “Правда” в середині 1870 р. перестала виходити, А.Йонін радив видавати нову політичну газету, для якої обіцяв знайти підтримку на Наддніпрянщині. Про це, зокрема, 19 червня 1870 р. писав В.Навроцький М.Бучинському, наголосивши на тому, що проект А.Йоніна було б добре реалізувати, бо для галицьких народів характерна апатія, ситуація навколо “Правди” “нас знищила матеріально і морально”. В.Навроцький звинувачував П.Куліша в розбитті “нашого сторонництва на атоми”⁴. Однак наміри А.Йоніна, що дав обіцянку видавцям львівської “Правди” виділити 500 російських рублів, не вдалося втілити в життя, невідомо, чи були зроблені для цього практичні кроки⁵. Водночас А.Йонін підтримав заснування Товариства ім. Шевченка у Львові 1873 р., за даними К.Студинського, брав участь у написанні його статуту⁶.

Улітку 1870 р. до Львова приїжджав із дружиною молодий український письменник М.Старицький, драматичні твори якого здобули популярність у Галичині. Про перебування його в краї згадував В.Навроцький у листі до М.Бучинського 20 липня 1870 р. Він писав, що не бачився з М.Старицьким, якого знають під іменем Гетьманець, але той “щось... также обіцяв для “Правди” зробити”. Автор листа, враховуючи гіркий досвід співпраці з наддніпрянцями, вирішив не будувати планів “на жадних обіцянках звідтам (з України. – *І.Р.*), аж поки мене хто нама-

¹ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.148.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.102, арк.11, 15, 16, 17.

³ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.160.

⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.34.

⁵ Студинський К. Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн.2–3. – С.71.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.102, арк.21, 26.

цально не пересвідчить о чім другім...”¹. Про обіцянку М.Старицького надати кошти для видання хоча б двох номерів львівської “Правди” в 1870 р. після шостого, що виявився останнім, писав Осип Барвінський 28 червня того ж року своєму брату Олександрю. Однак обіцяна допомога так і не надійшла, на позицію М.Старицького, можливо, вплинула інформація про суперечки в редакції, про які він довідався під час поїздки. Зокрема, в згаданому листі писалося, що Осип Барвінський пояснив письменнику “наш стосунок (конфліктний. – *I.P.*) до Вахнянина і Партицького”².

Через рік, у середині 1871 р., через Львів проїжджав по дорозі до Відня О.Русов, який наприкінці червня зустрічався в австрійській столиці з М.Драгомановим. Обидва наддніпрянські діячі познайомилися з представниками віденського академічного товариства “Січ”, заснованого в 1868 р., як говорилося у статуті, “студентами руської народності усіх вищих шкіл у Відні”. З перших років діяльності товариство стало не тільки важливим осередком згуртування галицько-руської молоді, яка навчалася у Відні, а й набуло значення всеукраїнського центру науково-літературного, мистецького і громадсько-політичного життя, через “січовиків” поширювалася ідея “єднання Галичини з Україною”³. Якщо М.Драгоманов мав особливий вплив на галицьку молодь, яку захопив, за словами К.Студинського, “своєю ученістю, запалом до праці, бажанням якнайкраще прислужитися українській справі”, то знайомство з О.Русовим справило неоднозначне враження. М.Бучинський назвав О.Русова “трошки нігіліст, та недоварений, мало жив і думав...” (лист до В.Навроцького від 8 липня 1871 р.)⁴.

О.Русов був випускником історико-філологічного факультету Київського університету (1868 р.), ще в роки навчання виявив інтерес до українського руху. У 70-х рр. він став одним із лідерів київської “Старої громади”, підтримував драгоманівські ідеї федералізму⁵. М.Драгоманов згадував в “Австро-руських споминах”, що “нас тоді з’їхалось у Відні четверо російських українців: я з жінкою та двоє приятелів, бувших моїх слухачів по університету”. Після знайомства з галичанами-“січовиками” в М.Драгоманова склалося враження, що “для них наша Україна сама в собі і у відносинах до Росії *terra incognita* (земля незнана. – *I.P.*)”, примі-

¹ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.74, арк.73; Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.34.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.141, арк.57, 58.

³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.126.

⁴ Студинський К. Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами. – С.72.

⁵ Див.: Рахно О.Я. Олександр Русов у науковому і громадсько-політичному житті України (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Харків, 2003. – 19 с.

ром, вони не знали творів М.Гоголя або М.Костомарова, добре відомих серед наддніпрянської інтелігенції¹. Наддніпрянці вирішили зібрати бібліотеку віденської “Січі” з видань українською і російською мовами, що друкувалися в Росії, щоб підняти інтелектуальний рівень галичан. Вплив М.Драгоманова і його наддніпрянських однодумців на Галичину став найбільш відчутним у середині 70-х рр. після першої драгоманівської поїздки до Львова в 1873 р.

З середини листопада 1871 р. ближче зійшовся з галичанами одесит А.Гладкий, що по дорозі з Неаполя приїхав до Львова на два місяці. Про це, зокрема, писав В.Навроцький у листі М.Бучинському 30 листопада 1871 р., назвавши А.Гладкого “чоловіком вельми розумним і щирим”, що дав 50 золотих ринських на “Просвіту” й обіцяв подальшу допомогу. У Львові А.Гладкий спілкувався з Ю.Лаврівським, К.Климковичем, Д.Танячкевичем, М.Устияновичем та ін., їздив до Станиславова, де мав зустріч з М.Бучинським². Останній листовно інформував М.Драгоманова 30 січня 1872 р., що А.Гладкий – “вельми гарний чоловік и сильно бувший у світі”, працює над виданням енциклопедії Галичини³. 1 березня цього ж року М.Бучинський повідомив, що А.Гладкому вдалося зібрати при підтримці галичан понад 400 книг про край. Наддніпрянський діяч планував написати окрему книжку про Галичину, куди увійшли б відомості про географію, етнографію, статистику, розвиток промисловості, політичного життя тощо⁴.

Повернувшись на короткий час додому, 16 липня 1872 р. А.Гладкий удруге проїжджав через Львів далі в Європу. У нього були навіть плани здійснити мандрівку в гори, на Гуцульщину (про це він прямо писав М.Бучинському), але до цього справа так і не дійшла⁵. Під впливом А.Гладкого галичани зайнялися збиранням народних пісень для задуманого ним збірника, хоч, правда, як писав К.Студинський, “з великих намірів нічого не вийшло”. Мабуть, несприятливі життєві обставини (зокрема, важка хвороба нареченої) вибили “перо з рук Гладкого і розбили його плани про здобуття професури і про широко задумане видавництво” книжок про Галичину⁶. За висловом К.Студинського, “блиснув

¹ Михайло Драгоманов: автожиттєпис / Упорядкування, вступ. стаття та добір ілюстрацій І.С.Грищенко, В.А.Короткого, М.В.Томенка. – К., 2009. – С.163, 164.

² Студинський К. Антін Гладкий з Одеси між Галичанами (1871–2 р.) / Відбитка з “Нашої Культури” (1937. – Кн.2 (22)). – Львів, 1937. – С.3.

³ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. З портретами й факсиміліями кореспондентів / Зладив М.Павлик // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1910. – Т.ХІІІ. – С.87, 88.

⁴ Студинський К. Антін Гладкий з Одеси між Галичанами (1871–2 р.). – С.3, 4.

⁵ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.35.

⁶ Там само. – С.36.

він серед галицьких громадян, як метеор, та й щез безслідно”¹. Син відомого галицького письменника Миколи Устияновича Корнило писав у спогадах, що “іскру” українофільства в його серці запалив саме А.Гладкий під час своєї поїздки до Львова, “указуючи на Україну зь мільйонами народу чисто-русского, зь єи богатими мѣстами и патріотичними дворянами”².

Серед наддніпрянсько-українських діячів, які встановили зв’язки з галичанами, була Ольга Косач, більш відома як Олена Пчілка – сестра М.Драгоманова, мати Лесі Українки. Вона мала приїхати до Львова і Відня ще в жовтні 1871 р. (про це, зокрема, писав М.Бучинський В.Навроцькому). Однак тільки в липні 1872 р. Олена Пчілка побувала у Відні проїздом, де зустрілася з М.Подолінським, а на зворотньому шляху з Флоренції у листопаді цього ж року залишилася в австрійській столиці на вісім днів. Тут вона познайомилася з М.Бучинським, який був вражений красою молодої жінки, присвятив їй кілька поезій. У вірші “Приятельці” він звернувся до неї зі словами:

В мене на рамени,
У любій розмові
Оберни на мене
Очи брилянтові.
Най я в них читаю
Мого щастя дії,
Що мене кохаєш,
Як я, без надії³.

Про свою зустріч у Відні з М.Бучинським Олена Пчілка написала в оповіданні “Товаришки”, надрукованому в жіночому альманасі “Перший вінок” у 1887 р., що виходив у Львові коштом і зусиллями самої Пчілки і Н.Кобринської⁴. В оповіданні від імені Люби так описано враження від зустрічі Олени Пчілки та М.Бучинського. Люба привикла говорити російською мовою. “Тож тепер, як прийшлося говорити з Бучинським цілком однією, тою рідною мовою, Люба затруднялась... І їйі просто брав сором перед тим інтелігентним Русиним: він говорить так вільно, ні трошечки не запиняючись, про що тільки схоче, а вона... мусить добре подумати, ... ніби перше переложити в думці з російського, та й то ще далеко не завжди зуміє переложити, не стає слів... Бучинський не сміється з того, удає, що й не замічає ні того затруднення, ні тої строкато-

¹ Студинський К. Антін Гладкий з Одеси між Галичанами (1871–2 р.). – С.8.

² Устиянович К. М.Ф.Раевській и російській панславизмъ. Споминки зь пережитого и передуманого. – Львовъ, 1884. – С.46.

³ Студинський К. Зустріч Ольги Косачевої з Мелитоном Бучинським 1872 р.: До історії єднання Великої України з Галичиною. – Львів, 1936. – С.3, 4, 5, 6.

⁴ Там само. – С.7.

сті в мові... Вони виробили собі свою мову й для культурної потреби, а ми?... Так не гоже...". Прощаючись на вокзалі у Відні з М.Бучинським, Люба у своїй душі була вдячна йому за те, що повернеться додому "з міцнішими національними "переконаннями"..."¹.

Після особистої зустрічі між Оленою Пчілкою та М.Бучинським зав'язалося листування, що тривало кілька років. Галичанин надіслав Олені Пчілці галицькі вишивки для дослідницької праці про "малоруську орнаментику". У свою чергу, вона в листі у відповідь висловила побажання "ширших взаємин з Галичиною...". Мабуть, востаннє обидва діячі обмінялися листами в грудні 1877 р.². На схилі віку Олена Пчілка згадувала, що "справами галицько-українськими" зацікавилася після свого першого знайомства з галичанами в 1872 р., до цього часу не мала "ніякого виразного враження" про Галичину, від спілкування з кряянами в неї залишилися найкращі спогади. Зокрема, українська письменниця надсилала власні твори до львівського журналу "Зоря", взяла участь у виданні згаданого вище жіночого альманаху "Перший вінок" у Львові, що стало результатом співпраці галицьких і наддніпрянських авторів³. "...Ця книжка, – писав К.Студинський про альманах, – була одним із великих заходів на полі єднання українського жіноцтва..."⁴.

Особливу роль у національному єднанні галичан і наддніпрянців відіграла Є.Милорадович із роду Скоропадських, що була нащадком гетьмана П.Скоропадського. Вона брала активну участь у діяльності української громади в Полтаві. На початку 1868 р. Є.Милорадович перебувала у Відні, де познайомилася з організатором і першим головою віденської "Січі" А.Вахнянином. Про цю зустріч А.Вахнянин тепло відгукнувся у спогадах, зокрема писав про приїжджу як багату пані та українську патріотку, знайомство між ними відбулося за порадою В.Білозерського. Під час розмови А.Вахнянин інформував "про наші національні заходи" в Галичині, де почалося тоді видання українського журналу "Правда", та в австрійській столиці. Так виникла думка заснувати у Львові друкарню, де можна було б друкувати "все те, чого у Росії не вільно", для цього "Милорадовичка зобов'язала ся придбати гроша... З того часу я бував у Милорадовички досить часто..."⁵. Під час наступної поїздки Є.Милорадович передала Ю.Лаврівському дарунок для українофільських товариств у Галичині в сумі 200 австрійських гульденів. В.Навроцький писав М.Бучинському 25 березня 1872 р., що кошти призначалися передусім

¹ Пчілка О. Товаришки, оповідання // Перший вінок. – Львів, 1887. – С.323, 324, 325.

² Студинський К. Зустріч Ольги Косачевої з Мелитоном Бучинським 1872 р. – С.8, 9, 12.

³ Там само. – С.13, 15.

⁴ Там само. – С.15.

⁵ Вахнянин А. Споми́ни з житя. – С.94.

для купівлі книжок, особливо видань “Просвіти”. Частину суми мали отримати у Львові співоче й музичне товариство “Торбан”, засноване А.Вахнянином у 1870 р. (30 зол. рин.), та львівське студентське товариство народовського спрямування “Дружний лихвар”, що діяло з 1871 р. (50 зол. рин.)¹.

У серпні 1871 р. до Львова приїжджав правник, професор Новоросійського університету в Одесі А.Пригара, приятель М.Драгоманова. Він був у столиці краю недовго, за висловом К.Студинського, “швидко перелетів через Львів”, але за короткий час вступив до місцевої “Просвіти”, про що довідуємося з некрологу А.Пригари, вміщеному в “Правді” 1875 р. (ч.14)². Редакція “Правди” висловлювала “щирий жаль” через втрату в українофільських колах не лише Полтави, Києва, Одеси, а й Львова, серед заслуг молодого наддніпрянського діяча ставила “ідею децентралізації”, працю над “елементарною просвітою народу” тощо³. Серед українських діячів Наддніпрянщини, що на короткий час приїжджали до Львова в кінці 1860-х рр., були М.Александрович (Митро Олелькович) і Д.Спека.

Будучи проїздом у Львові на лікування весною 1868 р., М.Олелькович привіз у дар місцевій громаді обидва річники петербурзької “Основи” (1861–1862 рр.). Журналу “не було ані в бібліотеці університету, ані в Оссолінеум..., – згадував О.Барвінський. – При сій нагоді я з ним познакомився”, але більше М.Олельковича не бачив. Він, за словами О.Барвінського, “вельми цікавився” громадським життям галичан, “оповідав також про відносини на Україні” після Валуєвського циркуляру⁴. М.Олелькович обіцяв передати кошти на “Правду”, однак, як зауважив К.Студинський, мабуть, усе “на обіцянці скінчилося”⁵. Інтерес до Галичини проявляв ще один маловідомий український письменник Д.Спека. Наприкінці 1869 р. він приїжджав до Львова, де, зайшовши до місцевої “Просвіти”, записався в члени товариства (під номером 125). “Був це перший член львівської “Просвіти” з Великої України”⁶, – наголошував К.Студинський. Пізніше, в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., вписування наддніпрянських діячів у дійсні або почесні члени народовських товариств у Галичині стало звичним явищем. Д.Спека зайшов та-

¹ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – С.38.

² ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.141, арк.66.

³ Новинки // Правда. – 1875. – Ч.14. – 18 (30) липня. – С.581.

⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Ч.І. – С.107.

⁵ ЦДІАЛ України, ф.362, оп. 1, спр.123, арк.171.

⁶ Там само, арк.182.

кож до редакції “Правди”, якій передав свої оповідання, одне з них було опубліковано в грудні 1869 р.¹.

Серед наддніпрянських діячів, що мали зв'язки з галичанами, був відомий промисловець і меценат української культури Василь Смиренко. Представники славної родини цікавилася садівництвом, зокрема виведений Смиренками (Левом, племінником Василя Смиренка) популярний зимовий сорт яблук отримав назву “ренет Смиренко”. У листі 28 грудня 1872 р. В.Смиренко просив В.Барвінського закупити йому сортове насіння і надіслав для цього 500 рублів². Будучи одним із найбільших українських меценатів на Наддніпрянщині, він неодноразово давав кошти для розвитку літератури і науки в Галичині, зокрема пожертвував значну суму для потреб Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, про що мова піде пізніше.

Поглибленню наддніпрянсько-галицьких взаємин сприяли візити галичан на підросійську Україну, що на перших порах були нечастими. Так, до Києва їздив на початку 70-х рр. уже згаданий Корнило Устиянович – художник, письменник і публіцист, у світогляді якого поступово відбулася еволюція на платформу українофільства. Натхненний розповідями про Наддніпрянську Україну, він вирішив на власні очі побачити древню столицю, де протягом двох місяців ближче познайомився з українськими діячами В.Антоновичем, П.Житецьким, М.Старицьким та ін. Незабутні враження на К.Устияновича справили зусилля київських громадівців “зблизитись до народу и піднести той народъ къ собѣ, змаганье чисто гуманитарне, правдиво християнске...”³. Повернувшись додому, він зробив для себе висновок, що коли вдасться полякам “придавити народнѣсть нашу въ Галичинѣ, то загине она и въ Украинѣ...”⁴. К.Устиянович містив публікації у львівських народовських часописах.

Прикладом продуктивної співпраці українських діячів по обидва боки Збруча стала діяльність галицького правника, літератора і громадського діяча В.Ганкевича. К.Студинський справедливо назвав його “одним із дуже корисних посередників у єднанні Галичини з Україною...”⁵. В.Ганкевич відвідав Київ наприкінці 1872 р., де мав зустрічі з місцевими громадівцями П.Житецьким, О.Русовим, М.Лисенком та ін., обговорював актуальні проблеми національного руху в Галичині, передусім справу видання львівської “Правди”, про яку почув від них немало “гір-

¹ Там само. *Див.*: Спекта Д. Україна (Уривок з роману “Живі душі”) // Правда. – 1869. – Ч.48. – 30 грудня. – С.393, 394.

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.3762, арк.1, 1 зв.

³ Устиянович К. М.Ф.Раевській и російській панславизмъ. – С.46, 48.

⁴ Там само. – С.51.

⁵ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.141, арк.106.

кого”¹. За припущенням К.Студинського, він міг привезти з Києва матеріали для друку в “Правді” і навіть деяку фінансову допомогу, без якої часопис навряд чи утримався б “при житті, опершись тільки на галицьких співробітниках і на галицькій, невеликій передплаті”².

Таким чином, конституційні перетворення в Габсбурзькій монархії 1860-х – початку 1870-х рр. супроводжувалися зміцненням польських позицій у Галичині. Водночас глибоку внутрішню еволюцію переживав народовський рух, усередині якого відбулося перегрупування сил, що стало помітним через ідейні розходження навколо новоствореної політичної газети “Русь” у Львові 1867 р. Серед народовців на провідні позиції вийшло нове покоління діячів, що, на відміну від раннього народства, спромоглося створити більш довговічні інституції і пресові органи. Особливу роль в утвердженні українофільських настроїв серед галичан відіграли журнал “Правда” (видавався з квітня 1867 р. коштом львівських народовців при підтримці гімназійних громад у Станиславові, Тернополі й Бережанах) та культурно-освітнє товариство “Просвіта”, засноване 1868 р. у Львові, якому судилося стати провідним народовським товариством.

В останній третині XIX ст. у Галичині відбулося розмежування національно-політичних сил між народовцями й русофілами. Розбіжності поглиблювалися в умовах, з одного боку, антиукраїнських репресій у Росії після Валуєвського циркуляру 1863 р., а, з другого, перетворення Галичини з 60-х рр. фактично в польську автономію за умовами польсько-австрійського компромісу. Це спроневерювало багатьох діячів у перспективі розвитку українського національного руху на самостійній народномовній основі, дало поштовх ідейній еволюції русофільства на відверто проросійські, “москвофільські” позиції, на противагу українофільству, що залишалося на антиросійській платформі. Народовсько-русофільське розмежування поглибила угодовська акція Ю.Лаврівського з поляками 1869–1871 рр., що стала для народовців першою серйозною школою політичної боротьби. Новостворене товариство “Русская рада” (1870 р.), що замислювалося як політичний осередок усіх галицьких русинів, опинилося в руках русофілів.

Поділ національного руху в підавстрійській Галичині на дві орієнтації засвідчили суперечки навколо публікації листів П.Куліша до Я.Головацького, що розгорілися в народовській і русофільській пресі 1866–1867 рр., мали відгук навіть у російській періодиці. Як наслідок, обидва діячі остаточно розірвали стосунки, що стало символічним у наддніпрянсько-галицьких контактах, Я.Головацький був змушений еміг-

¹ Там само, арк.50.

² Там само, арк.106.

рувати до Росії. Якщо до середини 60-х рр. наддніпрянські громадівці взаємодіяли як із народовцями, так і з русофілами, а їх твори періодично друкувалися у Львові, крім народовських часописів, у русофільському “Слові”, то тепер ситуація різко змінилася. Наддніпрянці зосередили свою увагу на підтримці народовського руху, намагалися відверто протидіяти поширенню русофільських впливів у Галичині. У нав’язуванні зв’язків із галичанами в 1860-х рр. особлива заслуга належала П.Кулішу, який викликав інтерес серед місцевої молоді до українофільства, нової української літератури, відіграв важливу роль у виданні журналу “Правда”. Однак Кулішеві контакти з галицькими народовцями (до 1870 р.) були досить напруженими, що пояснювалося передусім як особливостями характеру самого П.Куліша, так і відмінній ментальності обох сторін. Крім П.Куліша, в активізацію взаємин між галицькими і наддніпрянськими діячами в кінці 60-х – на початку 70-х рр. зробили вагомий внесок М.Лисенко, Олена Пчілка, Є.Милорадович та ін., а “нову сторінку” в них відкрив М.Драгоманов.

§4. Національний рух у Галичині в 1873–1879 рр.: між русофільством і “громадівським соціалізмом” М.Драгоманова

Основні тенденції українського національного руху в Галичині 1870-х рр. Конституційні й децентралізаторські перетворення в Австрійській імперії, початок яким було покладено в 1860-х рр., завершилися остаточною автономізацією Галичини та запровадженням прямих виборів до австрійського парламенту 1873 р. До компетенції Галицького сейму увійшли питання культури (в широкому трактуванні, включаючи культуру ведення сільського господарства), освіти і суспільної опіки. Австрійська виконавча влада на чолі з намісником, що продовжувала діяти поряд з автономними політичними інституціями в Галичині, внаслідок польсько-австрійського порозуміння потрапила під контроль польських політиків. Так, для призначення намісника проводилися консультації віденського уряду з польськими послами до Державної ради. Особливо відчутною була перевага поляків у Галицькому сеймі, що забезпечувалася системою виборів сеймових послів на становій основі, за куріями. Під час виборів польська еліта збільшувала своє представництво шляхом фальсифікації результатів виборів, підкупу, а то й прямого тиску на селян¹.

У результаті конституційних реформ у Габсбурзькій монархії 1860-х – початку 70-х рр. відбулося перетворення Галичини практично в польську автономію. І.Франко кваліфікував 1870-і рр. як “найтяжче, найбільш хаотичне десятиліття в цілій історії нашого національного розвитку”. “Добою важкого упадку нашої національної ідеї” стала в Галичині передусім друга половина 70-х рр.². Це був період чи не найбільшої стабільності Австро-Угорської імперії, коли надійшли часи спокійної, продуктивної праці й користування здобутими правами, але місцеве населення втратило інтерес до політики. Галицько-руська інтелігенція, яку становили переважно греко-католицькі священники, у своїй більшості виявилася не готовою модернізувати світогляд відповідно до нових умов³. “Ми тепер гірше стоїмо, як перед 10 літами...”⁴, – писав народовський діяч, письменник, колишній редактор “Вечерниць” і “Русі” Ф.Заревич 27 листопада 1873 р. у листі до Т.Реваковича. Схожі думки обстоював Є.Олесницький у спогадах про громадське життя “русинів у Тернополі в

¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 1996. – С.74.

² Франко І. З останніх десятиліть XIX в. // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.475, 476.

³ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – С.164.

⁴ Лист Федора Заревича до Тита Реваковича // Правда. – Львів, 1889. – Вип.IV. – Січень. – С.296.

70-их рр.”, що відзначалося, за його словами, “мертвотою й апатією. Ніякого руху, ніякого знаку існування, ніякого осередка товариського життя, не кажучи про які-небудь інші організації, ... все польське”¹. Галичанам явно бракувало скристалізованого відчуття національної самосвідомості, в умовах антиукраїнських репресій у Росії вони не мали значної підтримки з Наддніпрянської України (як, приміром, серби чи румуни Австро-Угорщини – від незалежних королівств Сербії та Румунії)².

Кероване русофілами єдине політичне товариство “Русская рада” (далі – “Руська рада”) досить швидко виявилось нездатним діяти за законами нового часу, обертало свою політику навколо напівмістичних концепцій “руського міра”, “ісконних ворогів” і т. п. Результатом цього стало катастрофічне зменшення чисельності сеймового та парламентського представництва галицьких русинів-українців³. На сеймових виборах у жовтні 1876 р. “Руська рада” здобула всього 15 мандатів (із 52 запропонованих кандидатур, для порівняння, в 1870 р. послів було вдвічі більше), хоч навіть такий результат було розцінено як перемогу, з огляду на необхідність одним вести боротьбу проти “всех сил противных”⁴. Ознайомлення із стенографічними протоколами сесій четвертої каденції (1877–1882 рр.) дало підстави сучасному досліднику Галицького сейму І.Чорноволу зробити висновок, що “у той час Сейм набув майже однотонної польської барви. Справді, українська репрезентація була чисельніша, ніж наступної каденції, але перетворилася у своєрідну декорацію, необхідну польській більшості, щоб демонструвати національний колорит краю та видимість рівноправності”. Характерно, що з огляду на пасивність “Руського клубу” новообране керівництво сейму в 1877 р. не підготувало текст інавгураційного послання, як це передбачалося регламентом, “руською” мовою, а тільки по-польськи і латиною⁵.

Водночас галицько-руське представництво в австрійському парламенті, за висловом Є.Олесницького, “трималося централістичного хвоста і йшло за урядом насліпо”. Протягом 1873–1879 рр. “не було найменшого звязку між послами і народом, не було ані одного посольського

¹ Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Упор.: М.М.Мудрий, Б.О.Савчик; авт. вступ. ст. О.Г.Аркуша; авт. прим. та комент. М.М.Мудрий. – Львів, 2011. – С.192.

² Тейлор А.Дж.П. Габсбурзька монархія. 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / Пер. з нім. А.Портнов, С.Савченко. – Львів, 2002. – С.142.

³ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.241.

⁴ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901. – С.163.

⁵ Там само. – С.164.

звіту”¹. Населення здебільшого не знало своїх послів – і сеймових, і парламентських, останні ж, як правило, не вважали необхідним підтримувати регулярний контакт із виборцями. Керівництво “Руської ради” стримувало розвиток масового руху, працювало в провінції з обмеженим колом своїх прихильників, як правило, священників. Перші спроби створити місцеві передвиборчі комітети було зроблено тільки в 1876 р., але без залучення ширших верств суспільства. Передвиборча кампанія зводилася до того, що газета “Слово” публікувала антипольські гасла, які чергувалися із закликами до “моральної” боротьби та покладання на “Божу поміч”. Особи кандидатів у депутати визначалися директивно у Львові без погодження з виборцями. Розвиток національного руху в уявленні діячів “Руської ради” зводився лише до перманентної боротьби з поляками, про якісь компроміси чи гнучку тактику в передвиборчих кампаніях не могло бути й мови². Місцеве селянство не цікавилось тогочасним суспільним життям, що особливо втішало польську шляхту. Маршалок Сейму Л.Водзіцький у серпні 1877 р. навіть заявив про “довір’я селян до освічених верств суспільства ... після довгих років підозрінь і неприязні...”³.

Розчарування бездіяльністю депутатів призвело до того, що на парламентських виборах 1879 р. очолювана Т.Павликовим “Руська рада” зуміла провести тільки трьох своїх кандидатів – у п’ять разів менше, ніж у 1873 р. Показово, що один із русофільських лідерів І.Наумович отримав у “рідному” Скалатському повіті тільки один голос⁴. Ще більш нищівною була поразка галицьких русофілів на сеймових виборах 1883 р., коли вони, сформувавши спільний блок із народовцями, виборили разом лише 9 мандатів – найменше за всю історію Галицького сейму⁵. Отже, саме життя наочно демонструвало необхідність для місцевої інтелігенції зближення з простолюдом, активної самостійної участі в політичному житті для більш успішної протидії польському наступові в Галичині. Однак русофіли, переважно старша генерація діячів, що домінували в національному русі галичан у 1870-х рр., залишалися бути пасивними, інертними. Русофільські провідники нечасто використовували сеймову і парламентську трибуну для декларування своїх поглядів на

¹ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – С.193. Краківська польськомовна газета “Czas” 12 січня 1870 р. констатувала, що “із закриттям сейму припинилося також політичне життя у Львові” (Archiwum państwowy w Krakowie, zesp.560 (Archiwum Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej), sygn.41, k.395). У 70-х рр. послы, як правило, не проводили активної діяльності поза стінами Галицького сейму.

² Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті. – Львів, 2003. – С.159, 160.

³ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901. – С.164, 165.

⁴ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.160, 161, 163.

⁵ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901. – С.168.

національну ідентичність “руського” населення краю. Передусім, це пояснювалося їх небажанням дати польським політикам зайвий привід для оскарження у Відні русинів Галичини в сепаратистських планах на користь Росії¹.

Водночас народовці після провалу ініційованої Ю.Лаврівським спроби порозуміння з поляками 1869–1871 рр. на основі федеративної рівноправності обох народів та смерті цього діяча поступово відійшли від активної політичної діяльності. Серед чинників, які обмежували самостійну участь народовців у політичному житті, були малочисельність і віковий ценз (більшість із них на початку 1870-х рр. не досягли 30 років, необхідних для обрання депутатом сейму чи парламенту, згідно виборчого законодавства)². Народовською організацією, що виконувала політичні функції у взаєминах із русофілами, стало культурно-освітнє товариство “Просвіта”. Уявлення про політичну слабкість народовців дає співставлення організаційного розвитку “Просвіти” і русофільського Товариства (“Общества”) ім. М.Качковського, заснованого в 1874 р. у Коломиї на протигагу народовському товариству. Так, протягом 1871–1878 рр. народовці створили в Галичині лише 6 читалень, тоді як русофіли – 161 руську народну читальню³. За підрахунками М.Павлика, в середині 1876 р. до “Просвіти” належало всього 323 чол., що становило 1/14 від кількості членів Товариства ім. М.Качковського (понад 4,5 тис.). “...Тодішні руські читальні, – згадував він, – взагалі пренумерували й читали майже тільки видання москалофільські...”⁴.

На перших порах національно-політична платформа русофільського Товариства ім. М.Качковського (перший голова – І.Наумович) була доволі толерантною до “українофільського” напряму, використовувала синьо-жовтий прапор, українську національну символіку. Так, редакція народовського часопису “Діло” до середини 1880-х рр. надавала окремим особам посередницькі послуги при вступі їх до русофільського товариства та сплаті членських внесків⁵. З товариством контактували і навіть відвідували його засідання відомі українські діячі М.Павлик, М.Драгоманов та ін. Головне завдання товариства, як і “Просвіти”, полягало у підвищенні освітнього рівня галицько-руського населення через поширення різноманітної літератури, що виходила не лише макаронічним “язичієм”, а й простонародною мовою видання, призначені для се-

¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.164.

² Янишин Б.М. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-і роки XIX ст.): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 2003. – С.13, 15.

³ Павлик М. Про русько-українські народні читальні // Павлик М. Твори. – К., 1985. – С.237, 238.

⁴ Там само. – С.250, 268, 269.

⁵ Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: ідеологія та напрями діяльності (70–80-ті рр. XIX ст.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2004. – Вип.VII. – С.210.

лянства. Однак антиукраїнська спрямованість Товариства ім. М. Качковського поступово посилювалася, вже на зламі ХІХ–ХХ ст. воно повністю перейшло у видавничій діяльності на “язичіє” і навіть російську літературну мову. Товариство в організаційному відношенні і за впливами дедалі більше поступалося народівській “Просвіті”¹.

Серед галицько-руських політиків у 1870-х рр. справу Ю. Лаврівського продовжував о. С. Качала. На виборах до парламенту в 1873 р. поляки підтримали його кандидатуру в західногалицькому окрузі, після перемоги він увійшов до складу “Польського кола”. Наслідком розчарування й зневіри в угодовській політиці стала польськомовна книга С. Качали “*Polityka Polaków względem Rusi*”, що вийшла у Львові 1879 р., була переповнена звинуваченнями на адресу польських політиків². Автор зробив короткий нарис польсько-руських стосунків в історичній ретроспективі³, зокрема писав про колонізацію і винародовлення галицьких русинів у ХІХ ст., після падіння Речі Посполитої, за його словами, “політика поляків не змінилася”. Польська шляхта звинувачувала місцеве руське населення перед віденським двором “за схильність до Москви”. Русини отримали перспективу здобуття своїх політичних прав у 1848 р., але після поразки революції опинилися в умовах посилення польського домінування в Галичині, зберегли для себе “тільки мову й алфавіт”⁴. У 60–70-х рр., коли Австрія стала на шлях конституційної перебудови, поляки захопили владу в Галицькому сеймі, з кожними новими виборами кількість польських послів збільшувалася. “Під виглядом російщини” польська сторона воювала “проти рущини”, навіть не думала про порозуміння з русинами, що підтверджувалося С. Качалою на конкретних прикладах⁵. На думку автора, таке порозуміння було взаємовигідним, на противагу асиміляційній політиці російського царизму, що поневолював як Русь (Україну), так і Польщу. Закінчувалася книжка закликом до польської сторони залишити “старі претензії на ... руський народ, пора обходитися з нами, як з народом, рівним собі...”⁶.

Ідея української національної єдності на сторінках журналу “Правда”. Єдиним часописом, що засвідчував існування в Галичині українофільської течії, був львівський журнал “Правда”, видання якого припинилося в середині 1870 р. через конфлікт редакції з П. Кулішем. Через

¹ Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С.397, 398, 399.

² Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901. – С.154, 155.

³ Kaczała S. *Polityka Polaków względem Rusi*. – Lwów, 1879. – 368 s.

⁴ Ibid. – S.283, 289, 299.

⁵ Ibid. – S.306, 310, 341.

⁶ Ibid. – S.357, 366.

два роки, з квітня 1872 р., “Правду” вдалося відновити як місячник, “письмо літературно-політичне” завдяки грошовим надходженням від київської громадськості. Своєю програмою редакція поставила шевченківські слова: “В своїй хаті своя правда и сила и воля”¹. М. Драгоманов згадував, що “з російської України... дано гроші (щось 700 рублів) на початок діла” – відновлення загальноукраїнського журналу². Тираж “Правди” становив близько півтисячі примірників (про це, зокрема, писалося в листі М. Бучинського до М. Драгоманова 24 листопада 1872 р.)³. Редактором часопису фігурував Олександр Огоновський (до лютого 1876 р. включно, ч.3), пізніше редакторські функції кілька місяців виконував Л. Лукашевич, а з кінця 1876 р. – В. Барвінський, що, на думку І. Франка, “досі під полою Огоновського був фактичним редактором”⁴. Протягом 1878 р. “Правда” виходила в двох частинах: “політичне письмо” друкувалося під редакцією В. Барвінського, а з ч.7 – М. Желехівського, літературно-наукову збірку редагували В. Барвінський (т.1) і М. Желехівський (т.2), усього вийшло два томи. У 1879 р. журнал “Правда” (“письмо для словесности, науки и політики”) продовжив виходити, редагований В. Барвінським.

Відновлена “Правда” послідовно обстоювала належність галицьких русинів до українського (“малоруського”) народу, окремішнього від поляків і росіян (“великорусів”). Багато уваги приділялося критиці русофільських поглядів у Галичині, що полягали у визнанні єдності “рускої народности, мови и літератури з російською, ми (народовці. – *І.Р.*) заявляємо твердо окремішність рущини від російщини”. На практиці ж різницю між народовцями-українофілами і русофілами журнал вбачав передусім у мовно-правописних розбіжностях: “...Ми стараємось писати чистою (мало)рускою мовою, а ви (русофіли. – *І.Р.*) пишете якоюсь мішаниною малорущини з церковною и російщиною, з котрої самі Росіяне найбільше сміються”. Однак у самій русофільській течії не було ідейної єдності, за словами журналу, “многі з ваших від своїх проводирів” відрізняються більше, “ніж від нас. Зробити им лиш один крок, а

¹ Передне слово // Правда. Письмо літературно-політичне. – 1872. – Ч.1. – 15 (27) квітня. – С.1.

² Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867–1877) // Михайло Драгоманов: автожиттєпис / Упорядкування, вступ. стаття та добір ілюстрацій І.С.Грищенка, В.А.Короткого, М.В.Томенка. – К., 2009. – С.171.

³ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. З портретами й факсиміліями кореспондентів / Зладив М.Павлик // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1910. – Т.ХІІІ. – С.201. У 1874 р. на Наддніпрянській Україні передплачували тільки 47 екземплярів “Правди” (для порівняння, в Галичині – близько 400) (*див.*: В справі видавництва “Правди” // Правда. – 1874. – Ч.8. – 18 (30) квітня. – С.289.

⁴ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.366.

суть нашими”¹. Більшість “русских”, тобто русофілів, не мали чіткого поняття “о своїй народности”, були неготовими наполегливо працювати на ниві народної просвіти, введення народної мови в літературу, щоб, як образно говорилося, “будинок рускої народности, тепер ще тільки на міцних підвалинах заснований..., довершився”². Звідси логічно випливав висновок про необхідність згоди на основі визнання своєї національної окремішності “між Русинами а Русскими”, але це наразі вважалося неможливим³. У журналі наголошувалося, що “Русини завжди”, де ходило о (зо)внішні справи, виступали яко одна цілість”⁴.

Визнання окремішності 18-мільйонного “руського народу” і вживання “руського народнього язика” вважалися підґрунтям для подальшого розвитку національного руху, але, за словами видавців “Правди”, “словісти” (русофіли, від назви русофільського видання – “Слово”. – *І.Р.*) “не навидять “українців” (народовців. – *І.Р.*) більше, ніж поляків”⁵. “Правда” неодноразово порушувала питання про нерівноправність у взаєминах галицьких русинів із поляками, писала, що за австрійською конституцією “русини... віддані під перевагу и панованє чужих інтересів и чужої народности...”⁶. Отже, ставилися вимоги, по-перше, зміни виборчої системи до Галицького сейму та австрійського парламенту для забезпечення національної рівноправності русинів; по-друге, ухвалення і введення в життя закону про народності, що забезпечував би “всім народностям їх истнованє и дальший успішний розвій”; по-третє, запровадження крайової автономії і відокремлення східної, руської Галичини від західної, польської⁷. Суть народовської політики пояснював С.Качала в брошурі, що вийшла під псевдонімом Николай Загірний як додаток до ч.16 “Правди”⁸. З позицій наддніпрянсько-галицької єдності він обстоював самостійність “малоруської” народності, відмінної як від польської, так і від російської (“хто негує (заперечує. – *І.Р.*) Малу Русь и тую идентификує съ Польщою чи то зь Россією, той не може належати до народного сторонництва...”)⁹.

Редакція журналу піддала критиці антиукраїнську політику російського царизму, положення Емського указу 1876 р. Зокрема, було висловлено впевненість, що заборонаю друкування книжок “годі заказати” існування “живого язика, живого народу; годі спинити розвою того, що

¹ Чи може у нас бути згода між Русинами а “Русскими”? // Правда. – 1873. – Ч.1. – 27 січня. – С.42.

² Там само. – Ч.2. – 15 (27) лютого. – С.83, 85.

³ Там само. – Ч.3. – 15 (27) марця. – С.131, 132.

⁴ Безпосередні вибори // Там само. – Ч.10. – 1 (13) липця. – С.373.

⁵ Сучасна літопись // Там само. – 1879. – Вип.V. – Май. – С.334, 335.

⁶ Державно-правне становище Русинів в Австрії // Там само. – Вип.XI. – Листопад. – С.723.

⁷ Там само. – Вип.XII. – Грудень. – С.760, 761.

⁸ Политика Русинѡвъ / Написавъ Н.Загірный. Додатокъ до 16 н-ра “Правди”. – Львівъ, 1873. – 24 с.

⁹ Там само. – С.17.

жисє и жити хоче! [...] Україна перебуде своє лихоліте”. Водночас прямо говорилося про необхідність перенесення центру українського руху в підавстрійську Галичину, де існували конституційні можливості для вільного національного розвитку. “Настигла ж пора для галицьких Русинів сповнити довг для цілої руської народности, – писав журнал. – Україна дала нам взоровзір народнєго розвою, положила непохибні підвалини нашої народнєї словесности... Тепер має Галичина повести дальше велике и святе діло народнєго відродженя”¹. На сторінках журналу наголошувалося, що “великоруський та український народ стоять так далеко один од другого народнім характером, звичаями, економічними відносинами, як небо од землі”. Усвідомлення національної єдності галичан і наддніпрянців давало редакції підстави сподіватися, що наддніпрянсько-українська література знайде притулок у Галичині, бо “для України доконче мати свою літературу”, тоді як “дякуючи дурній політиці обрусіння, Москва накидає нам свою літературу: бери, мов, іж, хоч удавись!”².

Редакція “Правди” сподівалася отримати дозвіл на поширення часопису в межах Російської імперії після 1876 р. На її прохання редактор петербурзького журналу “Вѣстникъ Европы” М.Стасюлевич звернувся до Головного управління в справах друку в столиці імперії, де отримав негативну відповідь, про яку інформував львівську редакцію 1 (13) грудня 1878 р. “Мнѣ сказали, – писав він, – что в дѣйствительности книги на русинскомъ языкѣ рѣдко дозволяются цензурою къ обращенію въ Россіи. 2) Ваша газета (журнал. – *I.P.*) не разрешена въ Россіи...”³. Заборона журналу російською цензурою значно обмежувала діяльність народовської редакції в Галичині, бо унеможлиблювала легальну передплату на Наддніпрянській Україні і, відповідно, ускладнювала фінансове становище видавців “Правди”.

Водночас “Правда” регулярно друкувала твори українських письменників Наддніпрянщини, що за своїм рівнем вигідно вирізнялися від публікацій галицьких авторів. І.Франко з цього приводу дав влучну оцінку, що белетристика галичан у перші роки існування відновленої “Правди” була явно слабкою, “усе визначніше було писане українцями”⁴. Серед відомих наддніпрянських літераторів у журналі публікувалися Панас Мирний та його брат І.Білик, М.Старицький (Гетьманець), П.Чубинський (Павло з України), О.Стороженко, О.Кониський (О.Яко-

¹ Указ проти руського языка // Там само. – 1876. – Ч.13–14. – 19 (31) липця. – С.504, 505.

² Сєгочасне літературне прямування // Правда. Літературний збірник. В доповненє XIII рочника часописи “Правда”. – 1884. – С.221, 228.

³ Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф.11 (Барвінські), од. зб.4741, арк.1 зв.

⁴ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.363, 364.

венко, О.Я.К-й, О.Перебендя, Ф.Верниволя, О.Я., Вакула з Лубен), С.Руданський, В.Мова (Лиманський) та ін. Редакція приділяла увагу ознайомленню галицької громадськості з творами колишніх кирило-мефодіївців Т.Шевченка, П.Куліша, М.Костомарова. Чимало місця займала перекладна література: переклади на українську мову класиків російського і світового письменства І.Тургенєва, М.Некрасова, О.Пушкіна, М.Лермонтова, “Іліади” Гомера тощо¹. Особливий резонанс мали опуб-

¹ Гетьманець (псевдонім М.Старицького. – *І.Р.*) Поклик до братів Славян. Єдиний милий та и той далеко. Сокіл дівчину будить // Правда. Письмо літературно-політичне. – 1872. – Ч.І. – 15 (27) цвітня. – С.9–11; Павло з України (псевдонім П.Чубинського. – *І.Я.*) До моєї Катрусі // Там само. – С.11, 12; його ж. Безталанний. З пісней Гейнего // Там само. – Ч.ІІ. – 15 (27) мая. – С.62; Мирний Опанас Україні // Там само. – Ч.ІІІ. – 15 (27) серпня. – С.209, 210; Записки охотника Н.С.Тургенєва, переказані по українськи І.Біликом // Там само. – 1873. – Ч.І. – 27 січня. – С.2–8; Ч.2. – 15 (27) лютого. – С.51–68; Білик Ів. Перегляд літературних новин // Там само. – Ч.2. – 15 (27) лютого. – С.72–77; Ч.3. – 15 (27) марця. – С.110–114; Ч.15. – 16 (28) вересня. – С.519–528; Ч.17. – 16 (28) жовтня. – С.581–590; Мірошник (Оповіданє О.Стороженка) // Там само. – Ч.14. – 1 (13) вересня. – С.479–488; Частина поеми Т.Шевченка Єретик Іван Гус // Там само. – Ч.15. – 16 (28) вересня. – С.509–511; Ч.16. – 1 (13) жовтня. – С.542–544; Гетьманець. Суд Марка королевича (з сербського) // Там само. – Ч.19. – 16 (28) падолиста. – С.637–644; Гетьманець. Марко и Віла (з сербського) // Там само. – Ч.21. – 16 (28) студня. – С.702–706; Гетьманець. Марко королевич и Лютиця Богдан (з сербського) // Там само. – 1874. – Ч.2. – 16 (28) лютого. – С.49–52; Руданский С. Наука // Там само. – Ч.4. – 19 (31) марця. – С.145, 146; його ж. Енеянка. Пісня перва // Там само. – Ч.5. – 9 (21) цвітня. – С.193–196; 3 Некрасова (Переклади Гетьманця) // Там само. – Ч.6. – 1 (13) мая. – С.241–245; Ч.7. – 16 (28) мая. – С.289–292; Ч.12. – 3 (15) серпня. – С.492–495; Мороз. Поема Некрасова (Переклад Гетьманця). – Ч.10. – 3 (15) липця. – С.409–416; Ч.11. – 18 (30) липця. – С.449–456; Споминки молодих літ Миколи М. Яков Яковлевич. Повість П.Куліша (з рос. перевів В.Барвіньский) // Там само. – Ч.8. – 1 (13) червця. – С.330–337; Ч.9. – 16 (28) червця. – С.371–380; Ч.10. – 3 (15) липця. – С.417–425; Ч.12. – 3 (15) серпня. – С.495–500; Ч.13. – 18 (30) серпня. – С.534–544; Полтава. Поема О.С.Пушкіна. Вільний переклад на українську мову Є.Гребінки // Там само. – Ч.13. – 18 (30) серпня. – С.529–533; Ч.14. – 3 (15) вересня. – С.569–575; Ч.15. – 18 (30) вересня. – С.617–622; [Мирний Панас] Пьяниця. Оповіданє // Там само. – Ч.16. – 6 (18) жовтня. – С.649–661; Ч.17. – 18 (30) жовтня. – С.689–702; Ч.18. – 3 (15) падолиста. – С.729–738; Ч.19. – 18 (30) падолиста. – С.777–780; Іліади Гомера. Вільний переклад С.Руданського // Там само. – 1875. – Ч.1. – 3 (15) січня. – С.3–8; Ч.2. – 18 (30) січня. – С.41–45; Ч.7. – 3 (15) цвітня. – С.249–252; Ч.14. – 18 (30) липня. – С.545–547; Яковенко О. Семен Жук и ёго родичі. Хроніка // Там само. – Ч.1. – 3 (15) січня. – С.8–16; Ч.2. – 18 (30) січня. – С.46–55; Ч.3. – 2 (14) лютого. – С.90–99; Ч.4. – 16 (28) лютого. – С.131–142; Ч.5. – 3 (15) марця. – С.171–181; Ч.6. – 18 (30) марця. – С.210–219; Ч.7. – 3 (15) цвітня. – С.252–263; Ч.8. – 18 (30) цвітня. – С.293–302; Ч.9. – 3 (15) мая. – С.338–347; Ч.10. – 18 (30) мая. – С.378–390; Ч.16. – 18 (30) серпня. – С.626–636; Ч.17. – 3 (15) вересня. – С.666–675; Ч.18. – 18 (30) вересня. – С.706–715; Ч.19. – 3 (15) жовтня. – С.750–760; Ч.20. – 18 (30) жовтня. – С.789–792; Костомаров М. Руска история в житєписях єї найголовніших діятелів (Переложив О.Барвіньский) Перший відділ: Панованє дому св.Володимира // Там само. – Ч.1. – 3 (15) січня. – С.17–22; Ч.2. – 18 (30) січня. – С.56–66; Ч.3. – 2 (14) лютого. – С.100–108; Ч.4. – 16 (28) лютого. – С.142–146; Ч.5. – 3 (15) марця. – С.182–189; Ч.6. – 18 (30) марця. – С.219–229; Ч.7. – 3 (15) цвітня. – С.264–274; Ч.14. – 18 (30) липня. – С.558–565; Ч.16. – 18 (30) серпня. – С.636–644; Ч.17. – 3 (15) вересня. – С.676–683; Ч.18. – 18 (30) вересня. – С.715–723; Ч.19. – 3 (15) жовтня. – С.761–767; Ч.20. – 18 (30) жовтня. – С.799–806; Ч.21. – 3 (15) падолиста. – С.842–849; Ч.22. – 18 (30) падолиста. – С.876–882; Ч.23. – 3 (15) грудня. – С.915–923; Ч.24. – 18 (30) грудня. – С.959–966; Демон. Поема Лермонтова. З великорускої мови переложили Руданський и Гетьманець // Там само. – Ч.19. – 3 (15) жовтня. – С.745–749; Ч.20. – 18 (30) жовтня. – С.785–789; О.Я.К-й Мої давні знаємі (Етюди з житя) // Там само. – Ч.20. – 18 (30) жовтня. – С.792–799; Ч.21. – 3 (15) падолиста. – С.825–829; Ч.22. – 18 (30) падолиста. – С.865–868; Гомера Іліади. Вільний переклад

ліковані в журналі “Правда” публіцистичні й наукові статті М. Драгоманова, про що мова піде пізніше.

Окремо хотілося б виділити українського письменника І. Нечуя-Левицького, для якого львівський журнал став на довгий час трибуною для публікації кращих творів. Уперше він виступив у львівській “Правді” ще в кінці 60-х рр. Галицький читач міг ознайомитися, зокрема, з його повістями “Новий чоловік” (1873 р.), “Микола Джеря” (1878 р.) і “Кайдашева сім’я” (1879 р.), казкою “Запорожці” (1873 р.) та ін.¹ Власні літера-

С. Руданського // Там само. – 1876. – Ч.1. – 3 (15) січня. – С.3–7; Ч.2. – 18 (30) січня. – С.45–49; Ч.3. – 3 (15) лютого. – С.85–89; Марко Проклятий. Роман О. Стороженка // Там само. – Ч.1. – 3 (15) січня. – С.8–15; Ч.2. – 18 (30) січня. – С.49–54; Ч.3. – 3 (15) лютого. – С.89–98; Ч.4. – 17 (29) лютого. – С.127–135; Ч.5. – 3 (15) марта. – С.168–173; Ч.6. – 18 (30) марта. – С.206–214 (у кінці – примітка редакції, що роман О. Стороженка незакінчений. – *І.Р.*); 3 недрукованих ще поезій Т. Шевченка // Там само. – Ч.4. – 17 (29) лютого. – С.125–127; Перебендя О. На п’ятнадцяті роковини смерті Т. Шевченка. На березі моря В-р-ля Ф. Наша пісня // Там само. – Ч.5. – 3 (15) марта. – С.165–167; Руська история в життєписях її найголовніших діятелів М. Костомарова (Переложив Ол. Барвіньский) Другий відділ: Литовський и козацький період // Там само. – Ч.5. – 3 (15) марта. – С.179–185; Ч.6. – 18 (30) марта. – С.223–230; Ч.7. – 3 (15) цвітня. – С.258–266; Ч.8. – 18 (30) цвітня. – С.299–309; Ч.9. – 3 (15) мая. – С.341–348; Ч.10. – 18 (30) мая. – С.378–384; Ч.11. – 3 (15) червця. – С.413–419; Ч.12. – 18 (30) червця. – С.453–460; Гетьманець Нема правди // Там само. – Ч.6. – 18 (30) марта. – С.205, 206; Перебендя Скорбні пісні // Там само. – Ч.7. – 3 (15) цвітня. – С.245, 246; В-р-ля Ф. До музи // Там само. – Ч.8. – 18 (30) цвітня. – С.285; Перебендя Утоплений // Там само. – Ч.9. – 3 (15) мая. – С.325; В-р-ля Ф. В больниці душевно-недужих // Там само. – Ч.10. – 18 (30) мая. – С.365, 366; Мої давні знаємі. Етюди з життя О-Я-К-ого // Там само. – Ч.10. – 18 (30) мая. – С.366–373; Ч.11. – 3 (15) червця. – С.406–413; В-р-ля Ф. На Тарасовій могилі // Там само. – Ч.12. – 18 (30) червця. – С.345, 346; Завірюха на степах. Повість польска, оповідана по-руськи П. Куліша. Переложив з великоруського Ос.Б. // Там само. – Ч.12. – 18 (30) червця. – С.446–453; Ч.13–14. – 19 (31) липця. – С.486–495; Перебендя Люблю // Там само. – Ч.13–14. – 19 (31) липця. – С.485; Українець Антракт з истории українофільства (1863–1872) // Там само. – Ч.12. – 18 (30) червця. – С.471–479; Ч.13–14. – 19 (31) липця. – С.523–529; Ч.15. – 3 (15) серпня. – С.575–581; Ч.16. – 19 (31) серпня. – С.624–633; Лиманський В. Козачий кістяк. Присвячено С.А.Ш. на спомин столітку зруйнованя Січі // Там само. – Ч.20. – 19 (31) жовтня. – С.765–767; О.Я. Наймишка Оповіданє // Там само. – Ч.21. – 3 (15) листопада. – С.813–821; Ч.22. – 18 (30) листопада. – С.845–851; Наслідники Хмельницького (З руської истории в життєписях її головніших діятелів М. Костомарова) // Там само. – 1877. – Ч.1. – 3 (15) січня. – С.10–16; Ч.2. – 19 (31) січня. – С.58–63; Ч.3. – 3 (15) лютого. – С.95–100; Ч.6. – 18 (30) марта. – С.206–212; Ч.7. – 3 (15) цвітня. – С.241–246; Вакула з Лубен Мої хуторні сусіди (Листи з України) // Там само. – Ч.1. – 3 (15) січня. – С.28–33; Гомера Іліади. Вольний переклад С. Руданського // Там само. – Ч.2. – 19 (31) січня. – С.41–46; Ч.3. – 3 (15) лютого. – С.81–86; Ч.10. – 19 (31) мая. – С.353–359; Ч.11. – 3 (15) червця. – С.401–407; Ч.16. – 18 (30) серпня. – С.593–598; Ч.17. – 3 (15) вересня. – С.633–637; Ч.18. – 18 (30) вересня. – С.673–679; Перебендя Поезії // Правда (Часть літературно-наукова). – 1878. – Т.І. – С.231–233; О.Я.К-ий Мої давні знаємі (Етюди з життя) // Там само. – Т.ІІ. – С.42–115; Література українська, проскрибована рядом російським. Справозданє, представленє конгресови літературному в Парижі 1878 р. М. Драгомановим // Правда (Часть політична). – 1878. – Ч.18. – 30 вересня. – С.1–3; Ч.19. – 15 жовтня. – С.1, 2; Ч.20. – 30 жовтня. – С.1, 2; Ч.21. – 15 листопада. – С.1, 2; Ч.22–23. – 15 грудня. – С.1, 2; Перебендя Скорбні пісні // Правда. Письмо для словесности, науки и політики. – 1879. – Вип. VIII за серпень. – С.505; Набіг в степу, частина з роману О. Кузьмича. З “Молодика” 1844 р. Переложив Олександр Б-ий // Там само. – Вип. II за лютий. – С.73–81; Вип. III за марець. – С.153–159 та ін.

¹ Новий чоловік. Повість І. Нечуя // Правда. – 1873. – Ч.3. – 15 (27) марта. – С.98–106; Ч.4. – 1 (13) цвітня. – С.152–158; Ч.5. – 15 (27) цвітня. – С.181–189; Ч.6. – 1 (13) мая. – С.213–221; Ч.7. – 16 (28) мая. – С.250–257; Ч.8. – 1 (13) червня. – С.286–293; Ч.9. – 16 (28) червня. – С.322–329; За-

турні твори й наукові розвідки І.Нечуй-Левицький публікував у львівській “Правді” навіть швидше, ніж вони виходили на Наддніпрянщині. Письменник “вельми живо цікавився Галичиною”, – згадував про нього О.Барвінський. Вони особисто познайомилися в 1884 р., коли І.Нечуй-Левицький приїхав до Львова разом з О.Кониським. “Обидва зайшли зо мною до виділової школи в інституті СС Василіянок...”, – писав О.Барвінський на схилі віку. Він пригадував, з якою радістю наддніпрянці слухали пісню-гімн О.Кониського “Боже великий, єдиний, Русь-Україну храни”, яку учениці заспівали хором на музику М.Лисенка (в сучасному варіанті урочистий музичний твір має назву “Боже великий, єдиний, нам Україну храни”)¹.

У згаданій статті О.Барвінського про І.Нечуя-Левицького писалося, що він у 1884 р. приїхав до Львова вперше². Однак це заперечує опубліковане М.Павликом листування М.Драгоманова з М.Бучинським. Галичанин, зокрема, писав М.Драгоманову 17 жовтня 1871 р., що український письменник був “1869 р. літом у Відні, а сього року (1871 р. – *I.P.*) на весні у Львові”, де дав “на свій наклад свої ж повісти друкувати. Мають уже бути книжки незабаром готові...”. М.Бучинський прихильно відгукнувся про молодого письменника І.Нечуя-Левицького (“сам хороший, чемний молодець”)³. М.Драгоманов у листі у відповідь 16 листопада 1871 р. висловив побоювання, чи надруковане за кордоном україномовне видання пропустить у Росію цензура, щоб не вийшло, за його словами, “якихъ задержокъ на кордоні...”⁴. Під час поїздки до Галичини І.Нечуй-Левицький познайомився з М.Подолінським, А.Вахнянином, О.Партицьким та ін.⁵. Повісті І.Нечуя-Левицького (“Дві

порожці. Казка І.Нечуя // Там само. – Ч.11. – 16 (28) липця. – С.384–392; Ч.12. – 1 (13) серпня. – С.417–424; Ч.13. – 16 (28) серпня. – С.449–456; Нечуй І. Екзамен (Частина из повісти “Чорні хмари”) // Там само. – 1874. – Ч.7. – 16 (28) мая. – С.292–297; його ж. Світогляд українського народу // Там само. – Ч.16. – 6 (18) жовтня. – С.661–668; Ч.17. – 18 (30) жовтня. – С.702–708; Левіцький І. Благівість бабі Палажці скоропостижно вмерти! // Там само. – Ч.23. – 3 (15) грудня. – С.906–914; Левіцький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології // Там само. – Ч.1. – 3 (15) січня. – С.16–23 — Ч.23. – 3 (15) грудня. – С.890–893; Микола Джеря. Повість Івана Нечуя // Правда (Часть літературно-наукова). – 1878. – Т.І. – С.3–187; Кайдашева семья. Повість Івана Левіцького (Нечуя) // Правда. Місячник для словесности, науки и політики. – 1879. – Вип.ІІІ за марець. – С.141–153; Вип.ІV за цвітень. – С.205–219; Вип.V за май. – С.273–286; Вип.VI за червець. – С.337–351; Вип.VII за липень. – С.405–423; Вип.VIII за серпень. – С.469–480; Вип.IX за вересень. – С.533–554; Вип.X за жовтень. – С.601–613; Вип.XI за листопад. – С.671–690; Вип.XII за грудень. – С.743–754 *та ін.*

¹ Барвінський О. Почини письменської творчости Івана Нечуя-Левицького // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1926. – Т.LXXXIX, кн.ІІІ. – Март. – С.237, 238.

² Там само. – С.238.

³ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. – С.44.

⁴ Там само. – С.55.

⁵ Возняк М. З листування Івана Нечуя-Левицького з галичанами // Науковий збірник за рік 1927. Записки Українського наукового товариства в Києві (тепер історичної секції Всеукраїнської академії наук). – К., 1927. – Т.XXIV / Під редакцією М.Грушеского. – С.97, 98.

московки”, “Рибалка Панас Круть” і “Причепа”), видані у Львові 1872 р.¹, стали одним із перших кроків для ширшого ознайомлення галицької громадськості з кращими зразками нової української літератури Наддніпрянщини. Так, у короткій передмові видавництва наголошувалося, що відомий український письменник “виданням своїх трьох повістей перший подає нам, Галичанам, могуту запізнатись краще з Українською прозою...”. Після публікації у Львові повісті Г.Квітки-Основ’яненка “Маруся” (1849 р.) “жоден з Українських повістярів не видавав у нас особною книжкою своєї праці”². Перші оповідання письменника для друку у львівській “Правді” передав П.Куліш, що якийсь час, за висловом О.Барвінського, “був посередником між І.Нечуєм-Левицьким та редакцією “Правди”...”³.

У 1870-х рр. І.Нечуй-Левицький зайняв провідне місце серед наддніпрянсько-українських письменників, що найбільш тісно співпрацювали з галицькими часописами. Редакція “Правди” назвала І.Нечуя-Левицького “головний и майже єдиний представитель літератури малоруської в Україні”, мотивуючи свою позицію тим, що провідні наддніпрянські літератори мало публікувалися в Галичині: О.Стороженко помер у 1874 р., М.Костомаров віддавна “пише тільки по-великоруски (хотя о малорусских тематах)”, П.Куліш своєю “Историею воссоединения Руси”, що обстоювала монархічні погляди, прихильність політиці російських царів, зайняв “трохи неясне становище”, наразився на несприйняття серед галичан, а Марко Вовчок, за висловом редакції, тепер “не пише нічого ані по-українски, ані навіть о Україні”⁴. Водночас у замітці містилася інформація про вихід у світ великого тому повістей письменника, одну з яких (повість “Хмари”) було піддано літературній критиці⁵. До кінця ХІХ ст. твори І.Нечуя-Левицького регулярно друкувалися окремими виданнями у Львові⁶, в народовських часописах “Правда”, “Зоря”, “Діло”, “Бібліотеці найзнаменитших повістей” тощо. Письменник їздив на

¹ Повісті Івана Нечуя. – Львів: Коштом автора, 1872. – Т.І. – 543 с.

² Слівце од видавництва // Там само. – С.І. Книжка І.Нечуя-Левицького вийшла в друкарні Ставропігійського інституту у Львові, обійшлася автору в чималу суму. М.Драгоманов з цього приводу писав, що “рано, дуже рано надіятись, щоб Галиччина так послужила нам, як того надіялись Полтавці” (Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. – С.325).

³ Барвінський О. Почини письменської творчости Івана Нечуя-Левицького. – С.235.

⁴ Літературні звістки // Правда. – 1875. – Ч.11. – 3 (15) червня. – С.438.

⁵ Там само. – С.438, 439.

⁶ Новий чоловік. Повість І.Нечуя / Накладом “Правди”. – Львів, 1873. – 54 с.; Запорожці. Казка І.Нечуя / Накладом “Правди”. – Львів, 1873. – 24 с.; Левицький І. Світогляд українського народа. Ескіз з української міфології. – Львів, 1876. – 80 с.; Кайдашева сім’я. Повість І.Левицького. – Львів, 1879. – 150 с.; Запорожцѣ. Оповѣдане І.Левицького (Нечуя). – Львів, 1884. – 42 с.; Хмари. Повѣсть І.Левицького. – Выданье друге. – Львів, 1890. – 394 с. [Бібліотека найзнаменитших повѣстей пѣдъ редакцією І.Белея. – Т.XXXV]; Навіжена. Повість І.Левицького. – Львів, 1891. – 84 с.; Над Чорним морем. Повість І.Левицького. – Львів, 1891. – 279 с. *та ін.*

лікування в Карпати 1885 р., враження від поїздки опублікував у газеті “Діло” (ч.87–96)¹ та окремою брошурою². На початку ХХ ст. він зайняв категоричну позицію проти поширення на Наддніпрянщині галицького діалекту української мови.

Серед галицьких діячів на сторінках “Правди” в 70-х рр. ХІХ ст. друкувалися праці О.Терлецького (стаття “Галицько-руський народ і галицько-руські народовці” в 1874 р.), Д.Танячкевича під псевдонімами Будеволя і Федір Черногора (публіцистичні статті про соціалістичний рух у Галичині в 1877 р.), братів Олександра і Володимира Барвінських, Омеляна Огоновського, І.Пулюя та ін. “Правда” публікувала поезії буковинця Ю.Федьковича, що дебютував у народовських виданнях Галичини ще на початку 1860-х рр.³ На противагу народовській “Правді”, за словами І.Франка, “письменство москвофільської партії в 70-х роках було дуже вбоге”, практично не з’явилося видання, що для розвитку нової української літератури “мало би якусь літературну вартість”⁴.

Водночас зміст львівської “Правди” викликав критику серед українських діячів Наддніпрянщини, що виражали невдоволення бідністю галицьких літературних сил. “Получили 1 номеръ “Правды” – и повѣсили носы, – писав П.Житецький 15 травня 1872 р. М.Драгоманову. – Несчастные эти Галичане! Печать непроходимой тупости лежитъ на всѣхъ ихъ словахъ и помышленіяхъ, – ничего свѣжаго, здороваго, видно, въ конецъ засмоктали ихъ ляхи съ нѣмцами”⁵. М.Драгоманов наголошував у листі до В.Навроцького 26 серпня 1873 р.: “Запретятъ “Правду” – ніхто й не почує”⁶. 8 березня того ж року він зауважив, що “з України жалуютьця, що интересу живого у “Правді” мало, а статті, послані відтіля, якось без отвіту гинуть”⁷. Редактор “Правди” Л.Лукашевич, у свою чергу, писав О.Кониському 20 травня 1876 р., що з надісланих до журналу матеріалів “тяжко вибрати з того що доброго..., буду в великім клопоті, як не пришлете знову дещо”⁸. Нерідко наддніпрянці, надсилаючи літературний матеріал до “Правди”, навіть не знали, чи він був надрукований. О.Кониський скаржився редактору

¹ Возняк М. З листування Івана Нечуя-Левицького з галичанами. – С.102.

² Въ Карпатахъ. Образки зъ подорожи Івана Нечуя. – Львѣвъ, 1885. – 64 с.

³ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.364, 365, 366.

⁴ Там само. – С.348.

⁵ Архів Михайла Драгоманова. – Т.1. Листування Київської старої громади з М.Драгомановим (1870–1895 рр.) / За ред. Р.Смаль-Стоцького. – Варшава, 1937. – С.127.

⁶ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.3 (Франко І.), од. зб.1622, арк.205.

⁷ Студинський К. Переписка М.Драгоманова з В.Навроцьким (з початків соціалістичного руху в Галичині) // За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – К., 1927. – Кн.І. – С.115.

⁸ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.3629, арк.4.

В.Барвінському 3 квітня 1879 р., що не писав “нічого до “Правди” через те, що не одержував від Вас ні слова и не знав, що дієтця з моїми працями”¹. 17 (29) серпня 1876 р. О.Кониський запитував Л.Лукашевича, чому до нього довгий час не надсилалася “Правда”, “чи, може, вона, крий Боже, вже не виходить...”². Іншим разом у 1877 р. він інформував О.Барвінського: “Не то що не знаю, чи напечатали що чи ні, а ... чи дійшла моя праця до Ваших рук?”. Водночас адресант наголошував у своїй “прихильності до Вашої часописі”³.

Незважаючи на критичні зауваження, наддніпрянські діячі не втратили інтерес до Галичини, підтримували зв’язки з редакцією львівської “Правди” в 70-х рр. Так, І.Рудченко, брат Панаса Мирного (П.Рудченка), листовно закликав редакцію 28 листопада 1872 р. “стерегти чистоту народного слова, шанувати народну мову, и нею висловлювати и научні речі...”. Він піддав критиці окремих авторів “з ваших и з наших народолюбів”, що на сторінках “Правди” “народню мову, як ніби нікчемну занехаює”, прагне створити “якийсь ще невідомий літературний строй...”⁴. До редакції “Правди” надійшов лист від діяча одеської громади В.Мальованого 12 лютого 1876 р., в якому було вміщено поезію невстановленого автора із закликом до галичан розвивати українську народнорозмовну мову. Вірш пропонувалося надрукувати в місцевій пресі:

Нащо нам чуже письменство	Хай живе и процвітає
И чужая мова,	На весь світ широкий
Хай живе и процвітає	Між народами другими
Українське слово;	Й наш народ високо ⁵ .

Очевидно, через брак літературних творів високого рівня і вузьке коло національно свідомої української інтелігенції відновлена “Правда” в 1870-х рр. не мала популярності в галицькому суспільстві (як і серед наддніпрянських українофілів) та, відповідно, великого тиражу. Про це, зокрема, красномовно свідчить лист Л.Лукашевича до О.Барвінського від 4 березня 1876 р., в якому писалося про невеликий загальний тираж “Правди” – тільки 250 примірників (враховуючи при цьому безплатну розсилку, обмін). “Як переглянути спис пренумерантів, то аж сумно робиться!”, – жалівся Л.Лукашевич. Передплатниками була переважно гімназійна молодь, що після закінчення навчання переставала цікавитися

¹ Там само, од. зб.3573, арк.3.

² Там само, од. зб. 3575, арк.1.

³ Там само, од. зб.4795, арк.1, 1 зв.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4854, арк.2 зв.; До історії взаємин між Галицькою Руссю а Україною. Лист І.Рудченка до редакції “Правди” // Руслан. – Львів, 1906. – Ч.153. – 16 (29) липня. – С.4.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4820, арк.5.

українофільським виданням¹. Однак навіть порівняно невеликий тираж журналу не розкуповувався повністю, для прикладу, в 1885 р. можна було придбати в друкарні Товариства ім. Шевченка примірники “Правди” за 1870, 1872, 1873, 1876–1880, 1884 рр. за зниженою ціною².

Необхідність більш активної діяльності редакції “Правди” усвідомлювали самі галицькі діячі, зокрема В.Навроцький у листі до М.Драгоманова 3 лютого 1873 р. За словами В.Навроцького, “Правді” не вистачало “порядної редакції” через брак коштів, щогорічний дефіцит видавців журналу вдалося подолати лише завдяки фінансовій допомозі київських громадівців (“підмогу ... нам дали були ківляне минушого року на весні”)³. Для того, щоб мати постійний редакційний комітет “Правди” із “забезпеченою платнею”, треба було “стільки грошей, скільки ані на Україні, ані (ще менче) у нас ... зібрати не можна”⁴. Отже, львівський часопис “Правда”, що обстоював ідею української національної єдності, навряд чи міг би виходити без ідейної і матеріальної підтримки з Наддніпрянської України.

Загострення стосунків П.Куліша з галичанами в 1870-х рр. Кулішева співпраця з І.Пулюєм над перекладом Святого Письма. Національний рух галицьких русинів зазнав впливу наддніпрянських громадівців-українофілів, що після деякої перерви, спричиненої Валуєвським циркуляром 1863 р., активізували свою діяльність на початку 70-х рр. Скориставшись деяким послабленням цензури, громадівці, як відомо, зайнялися науковою і видавничою діяльністю – друком серії українських популярних книжок, російськомовної газети “Кіевській телеграфъ” (далі – “Киевский телеграф”), було створено в 1873 р. Південно-Західний відділ Всеросійського географічного товариства тощо. Найбільшого розголосу набрав III археологічний з’їзд у Києві (1874 р.), під час якого члени місцевої громади здивували вчений європейський світ солідністю і розмахом своєї наукової діяльності. Гуртки-громади існували в Києві, Полтаві, Чернігові, Харкові, Єлисаветграді, Одесі⁵.

Просвітницька діяльність наддніпрянських громадівців дала потужний імпульс для розвитку українофільських ідей у Галичині. Однак контакти між наддніпрянськими й галицькими діячами на зламі 60–70-х рр. XIX ст. залишалися на особистісному рівні, через взаємодію кількох

¹ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв’язків з Україною. – Харків – Київ, 1931. – С.561.

² Державний архів Львівської області, ф.350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва), оп.1, спр.2437, арк.38 зв.

³ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.26 (Драгоманов М.), од. зб.353, арк.1, 1 зв.

⁴ Там само, арк.2 зв.

⁵ Грицак Я. Нарис історії України. – С.70.

осіб, що нерідко породжувало непорозуміння, а то й відкриті конфлікти. За влучним висловом І.Франка, “між одною і другою стороною нагромаджувався чимраз більший запас взаємного роздрознення, недовір’я; одна група за другою розпльовувалась і розходилась ворогами: насамперед Куліш із Вахнянином і Партицьким, потім Куліш із Подолинським, вкінці Куліш із Барвінським”¹. У наддніпрянсько-галицьких стосунках із середини 1870-х рр. П.Куліша, що був рушієм українофільського руху серед галичан у 60-х рр., поступово замінив М.Драгоманов. П.Куліш вступив у конфлікт із львівськими народовцями, перестав фінансувати й редагувати львівську “Правду” ще в грудні 1869 р.

Повернувшись із-за кордону в 1871 р., П.Куліш проживав на хуторі Мотронівка на Чернігівщині, де поринув у творчу діяльність. Письменник знову, як і в 1864 р., зазнав гірко розчарування в результатах своєї діяльності, цього разу – в співпраці з галичанами. Очевидно, це дало поштовх до ревізії Кулішевих поглядів на козаччину й гайдамаччину, оцінкою їх як таких, що руйнували початки української культури та державності. Аристократичні й автократичні риси характеру П.Куліша привели його до монархізму, що поєднувався зі схваленням імперської реформаторської політики російських царів Петра I і Катерини II, злісним осудом Т.Шевченка як співця Коліївщини (“полупьяная муза Шевченка”). Свої думки П.Куліш виклав у тритомній “Истории воссоединения Руси”, виданій у Санкт-Петербурзі й Москві (I і II томи – 1874 р., III том – 1877 р.) та художньо-публіцистично-історіософському трактаті “Мальована гайдамашина”², опублікованому в “Правді” 1876 р. (ч.9–12)³.

Однак скандальні праці не знайшли підтримки серед української патріотично настроєної громадськості, що уявляла в П.Кулішеві Шевченкового наступника, а побачила його як поборювача, критика козаччини. П.Куліш розійшовся не тільки з галицькими народовцями, але й з давніми приятелями – громадівцями М.Костомаровим, Л.Жемчужниковим, О.Кістяківським, В.Антоновичем та ін. Він опинився в ідеологічній опозиції практично до всіх своїх колишніх товаришів і співпрацівників, більшість із них виявляла свою позицію явно й бурхливо, дехто – більш стримано, обережно⁴. У львівській “Правді” “Мальовану гайдамашину” опублікував Л.Лукашевич, який тоді щойно обійняв посаду редактора й

¹ Франко І. З останніх десятиліть XIX в. – С.475.

² Мальована гайдамашина. Словесний забуток незнаного автора. Подав письменній громаді П.Куліш // Правда. – 1876. – Ч.9. – 3 (15) мая. – С.349–358; Ч.10. – 18 (30) мая. – С.384–394; Ч.11. – 3 (15) червця. – С.420–427; Ч.12. – 18 (30) червця. – С.460–471.

³ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2-х т. – К., 2007. – Т.1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. – С.305, 319.

⁴ Там само. – С.324, 331.

намагався залучити до співробітництва відомих літераторів різних ідейних орієнтацій, прийняв до друку вже перший надісланий П.Кулішем матеріал. Після появи в журналі трактату, підписаного справжнім прізвищем письменника, львівські народовці на чолі з К.Сушкевичем негайно скликали засідання громади, на якому різко виступили проти публікації, передали редагування “Правди” В.Барвінському¹.

Новий редактор опублікував полемічну статтю-відповідь П.Кулішеві², в якій наголошувалося, що гайдамащина в оцінці українського письменника не відповідає “історичній правді”. Читаючи твір, неминуче виникає питання, “чи ж був коли-небудь на світі другий народ, щоб зродив нараз так численне гніздо потворів людскости?”... Не такими були Гайдамаки, як їх змалював “незнаний” автор...”³. У листі до О.Кониського 10 вересня 1876 р. В.Барвінський пояснював, що “артикул Куліша вікликав крайне незадоволене а навіть обурене”, що змусило “прийняти на себе важке діло направити сподіяне лихо”⁴. Після скандалу з “Правдою” перервалося листування з П.Кулішем тернополянина О.Барвінського, що тривало кілька років до появи “Мальованої гайдамащини”. П.Куліш, зокрема, надіслав деякі свої твори та два оповідання Ганни Барвінок для друку в альманасі “Руська хата”, упорядкуванням якого зайнявся О.Барвінський. Письменник навіть дозволив узяти для цього гроші з “прискриночка” – фонду для підтримки місцевої інтелігенції, створеного в 1871 р., а також додатково переказав 25 гульденів на видання буковинського альманаху (вийшов 1877 р.)⁵.

Наскільки можна судити з переписки, П.Куліш мав обмаль інформації про тогочасне громадське життя в Галичині, критично ставився до діяльності народовців. Так, він писав О.Барвінському 18 січня 1873 р., що не читає “Правди”, та й “яка вона в біса “Правда”? Се кривда здорового розуму і смаку”. А “Просвіта”? Оце ще мені “недоріка, убога каліка”! Що вона робить?”⁶. Водночас у цьому ж листі П.Куліш запевнив адресата, що не покине Галичини “з її ледачими передовиками (провідниками. – *І.Р.*)”, бо “передовики зникнуть, а Галичина зостанеться”. На його думку, народовське товариство було “псевдо-“Просвітою”, а

¹ Там само. – С.323.

² Барвінський В. Погляди на историю руського народу // Правда. – 1876. – Ч.13–14. – 19 (31) липця. – С.505–517; Ч.15. – 3 (15) серпня. – С.562–570; Ч.17. – 3 (15) вересня. – С.663–670; Ч.18. – 18 (30) вересня. – С.701–711.

³ Там само. – Ч.13–14. – 19 (31) липня. – С.512.

⁴ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.538.

⁵ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Частина перша та друга / Упор. А.Шацька, О.Федорук; ред. Л.Винар, І.Гирич. – Нью-Йорк – Київ, 2004. – С.176, 178, 250; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.329.

⁶ Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Редакція Ю.Луцького. Передмова Ю.Шевельова. – Нью-Йорк – Торонто, 1984. – С.206.

свого часу орудуватиме правдива “Просвіта””, хоч, “може, я того й не побачу”¹. Іншим разом, пишучи листа до І.Пулюя з Мотронівки 15 липня 1876 р., П.Куліш уточнив, що львівської “Правди” не читав від часу редагування часопису А.Вахнянином: “Тепер знов не стану читати, хоч і побачу де-небудь”².

Серед галичан найбільш тісні творчі й дружні стосунки у П.Куліша протягом 1870-х – першої половини 80-х рр. залишалися з відомим фізиком і громадським діячем І.Пулюєм. Позналилися вони, як відомо, весною 1869 р. у Відні, з вересня 1870 р. почали регулярно листуватися (аж до кінця 1886 р.)³. Їх об’єднала ідея перекладу Святого Письма на живу народнорозмовну мову, що засвідчило б перед усією Європою окремішність української мови і культури, національну єдність русинів-українців обабіч Збруча. Метою перекладачів було, як згадував І.Пулюй, “вибороти для “хлопської” мови почесне місце в церкві..., в школі і в науці”⁴. У свою чергу, П.Куліш риторично запитував О.Барвінського в листі від 6 липня 1873 р.: “...Бо чи виб’єтеся ж ви, русини, з-під ляхів і їх політичної переваги без Библиї? Ні, задуть вони вас...”⁵. Кулішевий переклад біблійних текстів друкувався на сторінках “Правди”, починаючи з публікації “Давидових Псалмів” у 1868 р. (ч.39, 45)⁶. У короткій передмові до першої частини Біблії – п’яти “Мусієвих книг”, що вийшли у Львові зусиллями редакції “Правди” в 1869 р., прямо писалося: “Господь, устами своїх апостолів, повелів проповідувати Слово Їго всіма язиками. [...] Всяка політика нехай відсунеця геть перед великим ділом народної просвіти, розумною народови мовою...”⁷. Перше видання молитовника І.Пулюя побачило світ у Відні 1869 р., було перевидано в 1871 р. (“Молитовник для руського народу”)⁸. “Правда” позитивно відгукнулася про вихід молитовника “на народній мові”, попри негативну реакцію консервативних кіл вищої церковної ієрархії⁹.

Спільна перекладацька праця обох діячів тривала майже три десятиріччя, незважаючи на різну конфесійну приналежність: П.Куліш був

¹ Там само.

² Там само. – С.226.

³ Студинський К. Листування і зв’язки П.Куліша з Іваном Пулюєм (1870–1886) // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1930. – Т.XXII. – Част.ІІ: П.О.Куліш (Матеріяли і розвідки). – С.XXVI, LXXV.

⁴ Центральний державний історичний архів України, м.Львів (далі – ЦДАІЛ України), ф.309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м.Львів), оп.1, спр.1790, арк.16.

⁵ Барвінський О. Споми́ни з мого життя. – Ч.І. – Додаток. – С.167.

⁶ Давидові Псалми // Правда. – 1868. – Ч.39. – 22 жовтня. – С.461; Ч.45. – 15 грудня. – С.533.

⁷ Святе Письмо. Перва частина Библиї. П’ять книг Мусієвиї. Русько-Український переклад / Коштом и заходом “Правди”. – Львів, 1869. – С.І. (172 с.).

⁸ Молитовник для руського народу. Друге побільшене виданне. – Відень, 1871. – 250 с.

⁹ Студинський К. Листування і зв’язки П.Куліша з Іваном Пулюєм (1870–1886). – С.XXII, XXIII, XXIV.

православним із Наддніпрянщини під Росією, а І.Пулюй – греко-католиком з австрійської Галичини. Своєрідними віхами в публікації перекладу “Біблії” українською мовою стали видання “коштом і заходом” редакції “Правди” “Мусієвих книг” (Львів, 1869), книг Євангелії (Відень, 1871), “Святого Письма Нового Завіту” (Львів, 1887) та ін.¹ Під час багатолітньої співпраці неодноразово виникали непорозуміння, що мали, зокрема, фінансовий характер, були пов’язані з продажем книжок галичанами І.Пулюєм, М.Диметом, В.Барвінським. Недовірливий П.Куліш від імені наддніпрянців спересердя писав у листі до І.Пулюя 16 червня 1874 р.: “...Годилось би нам ... залишити Галичину, мов те сміттє, що зісталось після лядського потоπτу... А брати Русини думають, що вони люде поважні, до діла годящі, та й зовсім таки нація! Сміх и горе! Така нація, що не згідна готовим грошем и словом чесно й розумно користуватись. ...Певніше Українцеві з Ляхом або Німцем стосункуватись, ніж из братами Русинами. Братерство з нами Галичане знівечили, зісталась одна політика...”. Однак наприкінці Кулішевого листа висловлювалося сподівання на появу нових людей у Галичині, “як народились нові жидаи з тих, котрих вивів Мойсей з Єгипту”². Очевидно, висловлювання П.Куліша були надто емоційними, звинувачення на адресу галичан навряд чи відповідали дійсності³.

Серед актуальних проблем, з якими стикнулися перекладачі Святого Письма, були діалектні розбіжності в мові. І.Пулюй якомсь звернув Кулішеву увагу “на деякі слова перекладу, не уживані в Галичині, і радив їх змінити”⁴. У відповідь П.Куліш заявив у листі від 26 вересня 1870 р., що “Святе Письмо печатається не так для Галичини, як для України; но мушу держатись нашого смаку, а проте у чому можна, зроблю переміну (на користь галицького діалекту. – *І.Р.*)”⁵. Протиріччя у відносинах двох діячів посилювалися через ідейну еволюцію П.Куліша в 1870-х рр., який листовно переконував І.Пулюя 1 грудня 1875 р., що “галицька Ваша Українщина иде дорогою порожньої фантазії, то й зайшла в гайдамащину”⁶. Іншим разом П.Куліш писав 10 лютого 1880 р., що “галицкая

¹ Святе Письмо. Перва частина Библиї. Пяць книг Мусієві. Русько-Український переклад. – Львів: Коштом и заходом “Правди”, 1869. – 173 с.; Євангелія по Св. Матфееві. Переклад український. – Відень: Коштом громадським, 1871. – 96 с.; Євангелія по Св. Луці. Переклад український. – Відень, 1871. – 102 с.; Євангелія по Св.Іоанові. Переклад український. – Відень, 1871. – 76 с.; Святе Письмо Нового Завіту. Мовою русько-українською переклали вкупі П.А.Куліш и др. І.Пулюй. – Львів, 1887. – 612 с.

² Листи П.О.Куліша до Івана Пулюя (1870–86 рр.) / Подав К.Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1930. – Т.ХХІІ. – Част.ІІ: П.О.Куліш (Матеріяли і розвідки). – С.19, 20.

³ Студинський К. Листування і зв’язки П.Куліша з Іваном Пулюєм (1870–1886). – С.ХІІ.

⁴ Там само. – С.ХХVІІ.

⁵ Листи П.О.Куліша до Івана Пулюя (1870–86 рр.). – С.4.

⁶ Там само. – С.25.

інтеллигенція не пошла дальше разрушительной козаччини”¹. Однак Кулішева критика козаччини й гайдамаччини не знайшла підтримки в І.Пулюя, що був серед тих, хто виявляв свою опозицію до письменника, але більш стримано. Водночас на перешкоді копіткій праці над перекладом не стали навіть життєві обставини. Під час пожежі на родинному хуторі П.Куліша Мотронівці в листопаді 1885 р. згоріли цінні рукописи та кореспонденція. Можна собі уявити, скільки треба було сил, щоб зайнятися відтворенням перекладу Біблії на схилі віку, коли П.Куліш обмежив для цього спілкування, листування і навіть читання².

Після смерті П.Куліша (1897 р.) над завершенням перекладу спільно з І.Пулюєм працював письменник І.Нечуй-Левицький. “Тяженька і морочна се праця, але мушу докінчити її...”, – писав І.Пулюй 3 серпня 1908 р. М.Павлику. Він скаржився на несправедливість критики з боку окремих осіб українського перекладу Біблії за недоліки, зокрема галицизми³. Перше повне видання Святого Письма в перекладі П.Куліша, І.Нечуя-Левицького та І.Пулюя “мовою русько-українською” побачило світ заходами Британського Біблійного товариства 1903 р. у Відні під назвою “Свьяте Письмо Старого і Нового Завіту”⁴. Історичне значення цієї події можна порівняти з переворотом у релігійному житті німців після зробленого М.Лютером перекладу Святого Письма німецькою мовою. Слово Боже, надруковане для простолюду, стало вагомим внеском у національне самоствердження українців як модерної нації, особливо в її консолідацію⁵. Характерно, що наддніпрянець І.Нечуй-Левицький віддав свій гонорар за переклад Біблії для українських студентів Львівського університету⁶. І.Пулюй і П.Куліш дали поштовх до видання церковної літератури греко-католицькими священиками, що, однак, використовували не фонетичний правопис, а етимологію, більш наближену до церковнослов’янщини. Над перекладом Святого Письма працювали С.Сембратович (пізніше галицький митрополит), Омелян Огоновський, О.Слюсарчук, О.Стефанович⁷.

Наддніпрянсько-галицькі взаємини на науковій ниві. Спільним проектом громадівців-українофілів Наддніпрянщини і галицьких народівців

¹ Там само. – С.44.

² Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.397, 419.

³ ЦДАЛ України, ф.663 (Павлик М.), оп.1, спр.226, арк.128, 129.

⁴ Сучасне перевидання першого повного українського перекладу Святого Письма *див.:* Свьяте Письмо Старого і Нового завіту. Мовою русько-українською / Переклад П.О.Куліша, І.С.Левицького, І.Пулюя. – К., 2000. Репринтне видання: Відень: Виданне Британського і заграничного Біблійного товариства, 1903. – 826 + 249 + 8 с.

⁵ Сарбей В.Г. Національне відродження України // Україна крізь віки: У 15-ти т. / За заг. редакцією В.А.Смоля. – К., 1999. – Т.9. – С.183, 184.

⁶ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.29 (Возняк М.С.), од. зб.56, арк.2, 3.

⁷ Студинський К. Листування і зв’язки П.Куліша з Іваном Пулюєм (1870–1886). – С.ХХІІ, ХХІІІ.

стало заснування наприкінці 1873 р. у Львові Товариства ім. Шевченка. Кошти для створення товариства з власною друкарнею, що дбало б про розвиток українського письменства, користуючись конституційними можливостями Габсбурзької монархії, надали наддніпрянські громадивці, передусім поміщиця з Полтавщини Є.Милорадович. Серед засновників товариства були О.Кониський, М.Жученко та ін., а громадський діяч із Полтави, колишній кирило-мефодіївець Д.Пильчиков особисто відвіз до Львова в 1873 р. 8 тис. російських рублів, призначених для купівлі друкарні¹. Фінансові пожертви для того, щоб друкарня запрацювала, дали понад 30 галичан (С.Качала, М.Димет, К.Сушкевич, Т.Глинський, товариство “Січ” у Відні та ін.)². К.Студинський зробив висновок, що “якби не княжий дар Є.Милорадович, галицькі діячі не були би в силі закупити друкарські машини, а якби не жертвенність галичан, не можна було б друкарні розбудувати”³. Від імені галичан Омелян Огоновський написав лист-подяку Є.Милорадович, у якому було сказано, що “народ русько-український, утративши свою самостійність політичну, бажає теперка просвітою здобути собі правди и волі, и відтак займити почесне місце в семї народів словянських”⁴.

Галичани хотіли дати товариству місцеву назву “Галич”, однак перемогла думка наддніпрянських діячів, які назвали його Товариством ім. Шевченка⁵. Статут, написаний М.Драгомановим і Д.Пильчиковим, ставив перед товариством завдання (§1) сприяти розвитку “малоруської словесности”. Для цього передбачалося друкувати книжки, часописи, давати премії кращим літераторам тощо. Після затвердження статуту в кінці 1873 р. галицьким намісництвом товариство розгорнуло видавничу діяльність, до початку 90-х рр. побачило світ близько 20 книжок⁶. Першим головою товариства обрано К.Сушкевича, що займав посаду аж до смерті в 1885 р. У перші роки товариство обмежувало свою роботу вузьким колом інтелігенції, мало досить обмежені фінансові можливості⁷. Ситуація почала змінюватися тільки з середини 80-х рр., коли товариству вдалося перебрати на себе (з 1885 р.) видання літературного журналу “Зоря” у Львові. Відтоді почалася постійна видавнича діяльність,

¹ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн.2. – С.39.

² ЦДАЛ України, ф.362 (Студинський К. – академік), оп.1, спр.142, арк.18, 19.

³ Там само, арк.20.

⁴ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.108 (Огоновський Омелян), од. зб.194, арк.1.

⁵ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.74, арк.83.

⁶ Алексієвець М.М., Савенко В.В. Роль Наукового товариства ім. Т.Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.). – Тернопіль, 1999. – С.18, 19, 23.

⁷ Там само. – С.21, 22.

журнал сприяв більш тісному літературному зв'язку українських діячів Галичини з Наддніпрянщиною¹.

Особливу увагу до Галичини проявляв Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, до складу якого в кінці 1873 р. входило 102 чол., більше половини з них (57 чол.) проживали в Києві². На зборах відділу 23 вересня 1873 р. О.Русов закликав до налагодження зв'язків із закордонними науковими інституціями: "...Чи не знайде відділ потрібним у цьому випадкові найбільше уваги звернути на Галичину й Буковину". З Австро-Угорщини до відділу вже надійшло "дві посилки", що містили місцевий етнографічний матеріал, подібна співпраця була б корисною в майбутньому, причому з різними організаціями – русофільською "Галицько-руською матицею", народовським товариством "Просвіта", Оссолінеумом та ін. Зокрема, говорилося про необхідність для наддніпрянців регулярного обміну публікаціями з галичанами, отримання місцевих періодичних видань ("Наука", "Правда", "Слово" та ін.). Передусім, це було потрібно, щоб переглянути, за словами О.Русова, "величезну кількість етнографічних і статистичних матеріалів", зібраних галичанами, для написання "порівняльних праць" і співставлення з нагромадженими відділом матеріалами³. У протоколі вересневих 1873 р. зборів відділу писалося, що на пропозицію М.Драгоманова його дійсним членом було обрано Ю.Федьковича – "талановитого буковинсько-руського поета й белетриста", щоб "мати здібного співробітника в Прикарпатській Русі"⁴. Напередодні наукової подорожі за кордон О.Русов цікавився в листі 28 червня 1873 р. про правила наукових контактів поза межами Росії, серед слов'янських учених згадувалося прізвище галичанина М.Бучинського⁵. Очевидно, автор листа побоювався цензурних перешкод, що накладали відбиток на зв'язки з Галичиною.

У галицькій пресі публікувалися матеріали про III Всеросійський археологічний з'їзд, що проходив у Києві з 14 серпня по 3 вересня 1874 р. (за новим стилем), був, за висловом М.Грушевського, "дійсно блискучою маніфестацією наукових засобів і аргументів українства..."⁶. У роботі з'їзду брали участь галичани – працівник віденської університетської бібліотеки О.Терлецький, редактор "Слова" В.Площанський і викладач Академічної гімназії у Львові, пізніше професор Чернівецького універси-

¹ Дорошенко В. Наукове Товариство імени Шевченка у Львові (1873–1892–1912 рр.). – Київ – Львів, 1914. – С.5, 6.

² Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. – Харків, 1930. – С.42.

³ Там само. – С.45.

⁴ Там само. – С.45, 46.

⁵ Там само. – С.44, 47.

⁶ Студинський К. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд в Києві // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн.5. – С.38.

тету О.Калужняцький. Редакція народовської “Правди” неодноразово подавала інформацію про київський з’їзд. Так, у статті М.Драгоманова, підписаній “Українець”¹, говорилося про важливе значення з’їзду, що полягало в ознайомленні наукової громадськості “з Києвом и полудневою Руссю...”². Іншим разом стаття в часописі³ підкреслювала негативне ставлення поляків до з’їзду, що, на думку автора, суперечило здоровій логіці (“не бачимо рації, для чого публіцистика польска тутешня так усильно працює над удержанем напружених відносин mezi Поляками и Россиєю, ... противиться участю учених польских в конгресі київскім...”). Було сказано про підтримку серед наддніпрянських діячів національного руху “Русинів українских” під австрійською владою, а також проведення київського з’їзду⁴.

Редакція “Правди” опублікувала критичну статтю про В.Площанського⁵, в якій піддала осуду діячів, які “пропагують єдинство галицьких Русинів з Великоруссами”. На противагу русофілам галицькі народівці послідовно обстоювали створення “власної літератури” і збереження “малорускої народности насупротив як польскої, так и великорускої”. Водночас прямо наголошувалося, що львівська “Правда” “має підмогу з України...”⁶. Привід для публікації статті дав сам В.Площанський, надрукувавши в російській правій пресі (газеті “Кієвлянинъ”, що виходила під редакцією В.Шульгіна) 17 (29) серпня 1874 р., критичний матеріал, за словами К.Студинського, “донос” про діяльність підросійських і галицьких українофілів, особливо М.Драгоманова. Так, українофіли були названі автором ворогами “єдинства”, а підтримувана ними ідея вважалася “польською інтригою”⁷. У відповідь М.Драгоманов у “Санктъ-Петербуржскихъ вѣдомостяхъ” 7 (19) жовтня 1874 р. опублікував статтю, яка зі скороченнями була передрукована в “Правді”⁸. У статті, зокрема, з сарказмом писалося про спотворений погляд В.Площанського на галицькі “партії”, з яких “одна буцім-то страшенно патріотична и любить Россию, а друга – орудє Поляків”, у розумінні галичанина, саме з Києва, “від Українців походять агітації против єдинства в рускій суспільности в Галичині...”⁹.

¹ Українець Археологічний з’їзд у Києві (Корреспонденція з України) // Правда. – 1874. – Ч.19. – 18 (30) падолиста. – С.800–807.

² Там само. – С.807.

³ Археологічний з’їзд у Києві // Там само. – 1874. – Ч.12. – 3 (15) серпня. – С.522–527.

⁴ Там само. – С.525, 526.

⁵ Редактор “Слова” в Києві // Там само. – Ч.14. – 3 (15) вересня. – С.600–607.

⁶ Там само. – С.600, 604, 606, 607.

⁷ Студинський К. Остап Терлецький про Археологічний з’їзд в Києві. – С.39.

⁸ Члени славянских благотворительних комітетів и Галичане в часі археологічного з’їзду в Києві // Правда. – 1874. – Ч.19. – 18 (30) падолиста. – С.808–811.

⁹ Там само. – С.810.

Крім В.Площанського, на з'їзд приїхав ще один русофіл – О.Калужняцький, відомий як славіст і палеограф, викладач львівської гімназії. Народовська “Правда” коротко передала зміст його виступу, що звернув на себе увагу науковців¹. Однак найбільший резонанс викликав виступ присутнього на з'їзді Я.Головацького, який після переїзду в 1867 р. зі Львова до Вільна очолював місцеву археографічну комісію. Запрошення на його ім'я для участі в засіданнях з'їзду підписав особисто В.Антонович як голова підготовчого комітету, до якого Я.Головацький увійшов поряд із відомими вченими М.Максимовичем, П.Чубинським, В.Іконниковим, М.Погодіним та ін.² М.Драгоманов так описав своє враження від виступу Я.Головацького в “Австро-руських споминах”: “Він читав реферат ... переважно географічний”, наголошував, що “русини б то більш охоче зближаються з православними руминами, ніж з католиками поляками. Фраза ця була трохи загострена...”³. Однак, у вже згаданій статті М.Драгоманова на сторінках “Правди” писалося більш категорично: “Реферат п. Головацького про руску колонізацію у Галичині і Буковині не давав майже ніяких фактів и поглядів. Се був набор фраз, які завсігди бачиш напр. у “Слові”. Російській публиці, котра ёго слухала, реферат п. Головацького кинувся в очи хиба довготою своєю та польською вимовою и чудним язиком...”. Польські вчені висловили незадоволення тим, що доповідач сказав про поляків. Щоб якось їх заспокоїти, в кінці з'їзду головуючий О.Уваров зауважив, що “усі реферати не зходили з наукового поля, окрім одного, про котрий можна тільки пожалкувати”⁴.

Інцидент мав резонанс у галицькій пресі. Крім “Правди” (у вже згаданій статті М.Драгоманова), про нього писало русофільське львівське “Слово”, передрукувавши статтю з польськомовного часопису “Dziennik Poznański”⁵. Редакція стала на захист Я.Головацького, зауваживши, що польська кореспонденція містить “столько пустыхъ выдумокъ”, водночас без критики “іезуитско-польской политики” історію Галицької Русі неможливо вірно трактувати навіть самим полякам⁶. У “Слові”

¹ Літературні звістки. Відчити професора Калужняцького на археологічному з'їзді // Там само. – С.798, 799.

² Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104 (Головацький Я.), од. зб.986, арк.1, 2, 11.

³ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.235.

⁴ Українець Археологічний з'їзд у Києві // Правда. – 1874. – Ч.19. – 18 (30) листопада. – С.802.

⁵ Київській конгресъ и польскіи отзывы // Слово. – 1874. – Ч.98. – 5 (17) септембра. – С.1, 2; Ч.99. – 7 (19) септембра. – С.2.

⁶ Там само. – Ч.99. – 7 (19) септембра. – С.2.

публікувався детальний звіт про роботу з'їзду, зроблений на основі публікацій у російськомовній проурядовій газеті “Кієвлянинь”¹.

Цікаво, що в курйозній ситуації напередодні археологічного з'їзду в Києві опинився русофіл В.Площанський, що долею випадку їхав поїздом в одному вагоні з М.Драгомановим. Не знаючи особисто один одного, вони розговорилися, М.Драгоманов навів у спогадах діалог, що добре розкриває суперечливість поглядів галицьких русофілів на національну самоідентифікацію галичан.

– Так що ж говорите до мене по-німецькому? – питаю.

– Та я, бачите, не знаю, як сказати: чи я руский, чи малоросс... я галичанин.

– Ну, то все рівно: руський, русин, малорос, говоріть по-свойому.

– Ні, не все рівно, – каже. – І у Вас в Росії, і у нас в Галичині діляться, сваряться з-за того, як зватись, як говорити. [...] Це все Драгоманов очернив нас за польські гроші. [...]

Перший (В.Площанський. – *І.Р.*) не втихав, все говорив, все жалівсь на українофілів і поляків, що йдуть вкупі проти “настоящих русских”².

У листі до Я.Головацького 28 листопада 1874 р. В.Антонович просив колишнього діяча “Трійці” надіслати реферат, виголошений на з'їзді, для публікації. Український історик писав, що “высказанные мотивы обоимъ намъ весьма близки и понятны, какъ людямъ родившимся и живущимъ в такой странѣ, гдѣ польскія замашки слишкомъ чувствительно отзываются на участи людей, не желающихъ пѣть ... подъ польскій камертонъ”. Автор листа дипломатично стверджував, що більшість киян (“огромное большинство”) поставилася до реферату Я.Головацького “или сочувственно, или спокойно”. Реферат обурих тільки поляків і був не зовсім зрозумілий для деяких приїжджих учасників з'їзду³. Лист В.Антоновича мав науково-інформаційний характер, автор особисто від себе і від М.Драгоманова подякував за підтримку в підготовці до друку “Історичних пісень малоруського народу” (“Историческія пѣсни малорусскаго народа” вийшли в двох томах у Києві 1874 і 1875 рр.). “Поправками Вашими относительно фонетики Галицко-русскаго говора, – писав В.Антонович, – будемъ стараться пользоваться по мѣрѣ силъ..., съ самимъ говоромъ мы вовсе не знакомы...”⁴.

¹ Третій археологічний съїздъ въ Кіевѣ // Слово. – 1874. – Ч.98. – 5 (17) сентября. – С.1, 2; Ч.99. – 7 (19) сентября. – С.1, 2; Ч.100. – 10 (22) сентября. – С.1, 2; Ч.102. – 17 (29) сентября. – С.1, 2; Ч.103. – 19 сентября (1 октября). – С.2; Ч.104. – 21 сентября (3 октября). – С.2; Ч.105. – 24 сентября (6 октября). – С.1, 2; Ч.106. – 26 сентября (8 октября). – С.2.

² Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.241, 242.

³ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.104, од. зб.398, арк.1 зв., 2.

⁴ Там само, арк.1, 1 зв.

Я.Головацький у листі до В.Антоновича 17 листопада 1874 р. високо оцінив видані ним у співавторстві з М.Драгомановим “Історичні пісні...” (“книга для мене весьма интересна”). Це видання було названо першою спробою глибоко наукового аналізу народних пісень: “Духовая жизнь этой страны недостаточно известна въ Россіи, а за границей это – прямо terra incognita”¹. Щодо зауважень, то Я.Головацький висловив думку про доцільність писати в книзі етнонім “рускій”, “руску”, а не “руській”, “руську” (“украинское произношение может кому-то казаться, пожалуй, лучше, красивѣе, благозвучнѣе или оригинальнѣе, но оно фонетически не вѣрно, не точно”)². Я.Головацький проявляв інтерес до наукової діяльності наддніпрянських громадівців, 15 березня 1877 р. листовно питав В.Антоновича, чи ще не вийшли друком матеріали київського археологічного з’їзду і чи будуть уміщені в них “выдержки изъ моей статьи...”³.

Галицьких українофілів на з’їзді представляв О.Терлецький, що отримав запрошення стараннями М.Драгоманова, при підтримці якого під час поїздки закупив велику кількість українських і російських книжок для бібліотеки віденського університету і студентського товариства “Січ”. Натхнений візитом до Києва, О.Терлецький склав план своєї подальшої громадської роботи, що був викладений у листі до М.Бучинського 17 вересня 1874 р.⁴. Цей лист О.Терлецького, опублікований дослідником К.Студинським⁵, розповідав про хід археологічного з’їзду в Києві, захоплення від діяльності наддніпрянських українофілів. “...Який величезний контраст між Львовом и Києвом! – писав О.Терлецький. – Яка в Києві невсипуща праця, – я своїм очам не хотів повірити. Що сего року надруковано, а що друкується, а кілька готового для друку!”. Автор піддав критиці дотеперішню політику народовського проводу в Галичині, з симпатією відгукнувся про М.Драгоманова і прихильне ставлення до себе з боку громадівців, тоді як русофіли В.Площанський і Я.Головацький грали на з’їзді “мізерну ролю”⁶.

О.Терлецький писав про намір укомплектувати бібліотеку “Січі” творами російських письменників і вчених, привіз із Києва багато книжок, виданих українськими громадівцями: журнали “Основа” за 1861–1862 рр., “Русскую историю” М.Костомарова та ін. Він закликав “до крепкой науки”, ознайомлення з передовими ідеями свого часу, що сприяло б активізації національного руху галичан (якби “завести життя гро-

¹ Там само, од. зб. 151, арк.1.

² Там само, арк.2, 2 зв.

³ Там само, од. зб.152, арк.1.

⁴ Пронюк Є. Остап Терлецький в ідейній боротьбі в Галичині 70-х років XIX століття. – К., 2006. – С.39, 40.

⁵ Студинський К. Остап Терлецький про Археологічний з’їзд в Києві. – С.45–49.

⁶ Там само. – С.46, 48.

мадське на дорогу ... київську, то ... усе у нас гаразд би розвивалося...”¹. Поїздка до Києва дала поштовх до публікації першої значної публіцистичної статті О.Терлецького у львівській “Правді” 1874 р.². Стаття містила критику обох галицьких “партиї”: як русофілів, “старорускої” “партиї”, політичне кредо якої полягало в тому, що “Россия прийде зробити за них діло освободження народного, позакладали руки и майже нічого не роблять”, так і народовців-українофілів. Останні піддавалися критиці за обмеження своєї діяльності виключно мовно-культурними питаннями (“найбільший блуд нашої партиї”, що з “питання народного зробила виключно питанням язиковим” й виключила зі своєї програми “усі інші питання, котрі або далеко більшу практичну важність мають, або єму в важности ... не уступають”. Зокрема, із сумом писалося, що “питань чисто хлопських ніхто ані порушив...”³).

Дослідження тогочасних галицьких (як і наддніпрянсько-українських) науковців сприяли утвердженню ідеї української національної єдності по обидва боки Збруча. Так, відомий галицький вчений І.Верхратський опублікував у Львові в 1877 р. “Знадоби до словаря южноруского”⁴, в якому було поміщено словниковий матеріал не лише “з різних сторін Галичини”, але й “декотрі вирази з Руси угорської, Буковини и України. Слова и реченя з уст людових приведені так, як их люд дотичних сторін виголошує...”⁵. Регіональні проблеми в контексті загальноукраїнського історичного процесу середньовіччя і нового часу висвітлював народовський історик Ю.Целевич, що брав активну участь у діяльності “Руської бесіди”, “Просвіти”, Товариства ім. Шевченка. Серед досліджуваних ним проблем була історія Закарпаття (“угорської України”), перебування запорозьких козаків у Галичині та ін.⁶. Наукові розвідки стали одним із ключових чинників модерного українського національного самоусвідомлення галицьких русинів досліджуваного періоду.

Перше знайомство М.Драгоманова з Галичиною. Особливий вплив на національний рух у Галичині мав видатний вчений і громадський діяч М.Драгоманов, що спрямував зусилля на утвердження ідеї української єдності по обидва боки Збруча. “70-ті і 80-ті роки характеризуються в галицько-руському духовному житті впливом Драгоманова, – писав

¹ Там само. – С.45, 46.

² Терлецький О. Галицько-руський нарід и галицько-руські народовці (Замість справоздання с київської археологічної подорожі) // Правда. – 1874. – Ч.17. – 18 (30) жовтня. – С.708–717; Ч.18. – 3 (15) падолиста. – С.747–763.

³ Там само. – Ч.17. – 18 (30) жовтня. – С.709; Ч.18. – 3 (15) падолиста. – С.755.

⁴ Знадоби до словаря южноруского / Написав Иван Верхратский. – Львів, 1877. – 88 с.

⁵ Там само. – С.І.

⁶ Міщук А. Громадська та наукова діяльність Юліана Целевича (1843–1892 рр.). – Косів, 2009. – С.126, 163.

І.Франко. – Жодна партія, жоден із видатніших письменників не уник його впливу; можна сміливо сказати, що Драгоманов європейзував галицьких русинів, перетворив доти панівне сентиментальне українофільство в свідоме змагання за здобуття не тільки національних, а й загальнолюдських прав українському народові”¹. За словами І.Франка, який добре знався з М.Драгомановим, це був “чоловік незвичайно живого і рухливого ума, великої науки ... із неподатливістю доктринера... У своїх перших працях, писаних для Галичини і про Галичину, він сипнув таку масу нових, в розумінні тодішніх галичан, диких теорій, висловив стільки різномірних ідей..., з великим талантом подобираних доказів...”².

М.Драгоманов, як відомо, зацікавився Галичиною ще в студентські роки, в 1867 р. надрукував свою першу статтю в Росії про місцевий театр, у якій показав помилковість тези “про “русский” (російський. – *І.Р.*) театр і літературу в Галичині...”³. На сторінках російської періодичної преси в кінці 1860-х – на початку 70-х рр. учений переконував, що “в практичних справах народної освіти і літератури нема майже ніякої різниці між партіями панруською і українською в Галичині, котрі обидві ... ще мало демократичні, а що сваряться вони із-за справ формальних (правовис) або далеких (яка мусить бути вища ... література?). ... “Москвофіли” хоч і восхваляють ту (російську. – *І.Р.*) “багату і розвитку літературу”, а на ділі зовсім її не знають..., бо по своїй літературній школі вони належать ще до передпушкінської, коли не передкарамзінської доби...”. Щодо народівців підкреслювалося, що вони “брикаються проти Росії”, але насправді “дедалі все більше підпадають впливу нової російської літератури...”⁴. Отже, М.Драгоманов піддав критиці діяльність обох течій у національному русі Галичини – народівської (українофільської) і панруської (русофільської). Він сподівався надати галицько-руському рухові модерного європейського характеру, знайти серед місцевої молоді прихильників ідей “громадівського соціалізму”. М.Драгоманов не був “проти постанови ребром” національного питання, але не вважав себе націоналістом, про що, зокрема, прямо писав у листі до І.Франка 25 жовтня 1885 р.: “...В життєвому громадському чоловік частіше пан чи мужик, ліберал чи абсолютист, раціоналіст чи клерикал і т.д., а дуже рідко Русин чи Польяк, Москаль і т.д.”⁵.

Перші стосунки з галичанами, за словами самого М.Драгоманова, були встановлені ще “до переїзду через Галичину в 1873 р.”. “Перший га-

¹ Франко І. Українсько-руська (малоруська) література // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.87.

² Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. // Там само. – С.475.

³ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.157.

⁴ Там само.

⁵ Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1881–1886 / Видав І.Франко. – Львів, 1906. – С.68, 69.

личанин, якого я побачив (на початку 1868 чи 1867 р.), – писав він, – був д.Димет, котрий приїздив часами в Київ по своїм купецьким справам і мав уже там деякі знайомства з українолюбцями...”. М.Драгоманов “передав через нього в Галичину кілька книжок – етнографічних видань приятелів, а також деякі рукописи для редакції “Правди”...”¹. Невдовзі до М.Драгоманова почала надходити львівська “Правда” “в закритих конвертах, як листи”. Характерно, що наддніпрянські діячі побоювалися отримувати з-за кордону “Правду” через можливі звинувачення царських чиновників у неблагонадійності. Так, на прохання О.Кістяківського, що переказав “свої страхи у Львів”, як пізніше згадував М.Драгоманов, “перестала “Правда” приходити до його, та й до мене”. М.Драгоманов продовжував передавати редакції журналу власні матеріали й “деякі рукописи приятелів-українофілів”, але через те, що “Правда” “приходила до нас (наддніпрянців. – *I.P.*) оказіями так неакуратно”, він часто навіть не знав, чи стаття надрукована². Враховуючи епізодичність контактів М.Драгоманова із львів’янами й непорозуміння щодо друку надісланих ним у Галичину творів, наддніпрянський діяч змушений був констатувати в “Австро-руських споминах”: “Після того, як так нещасливо випали мої стосунки з “Правдою” першої серії, всякі взаємини мої зі Львовом перервались надовго”³.

Перша особиста зустріч М.Драгоманова з галичанами (не рахуючи короткочасного побуту в Києві М.Димета) відбулася в австрійській столиці в червні 1871 р. Як відомо, восени 1870 р. М.Драгоманов виїхав на наукове стажування до Європи, що тривало протягом трьох років. Поїздки за кордон учений використав не лише для наукової роботи, але й популяризації соціалізму драгоманівського зразка, встановлення більш тісних зв’язків із галицькими діячами. Серед галичан першими познайомилися з М.Драгомановим члени студентського товариства “Січ” у Відні. Під час знайомства з “січовиками” в 1871 р. М.Драгоманов зауважив, що вони мало що знають про підросійську Україну: “...Ні історії, ні географії, ні порядків наших, навіть літератури спеціально української вони не знали, а вже про книги, писані про Україну ж, та “по-московському”, хоч не питай...”⁴. Поступово в нього виник задум надсилання галичанам спеціальної літератури з Росії, що викликала б інтерес серед місцевої інтелігенції до життя простолюду, “громадівського соціалізму”, а заодно сприяла б утвердженню в краї української національної самосвідомості.

¹ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.167.

² Там само. – С.158, 159, 160.

³ Там само. – С.162, 163.

⁴ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.164; Свенціцкий І. Драгоманов і галичане. – Львів, 1922. – С.3.

М. Драгоманов прагнув засобами російської літератури вплинути на характер галицьких видань, щоб підірвати в Галичині клерикалізм і бюрократизм, повернути молодь до народних інтересів. Сам учений писав про це в автобіографії: "...Я склав план поширити в Галичині українське спрямування за допомогою російської (великоросійської) літератури, яка своїм світським і демократичним характером підірве в Галичині клерикалізм і бюрократизм і поверне молодь до демосу, а оскільки демос там український, то українська національна самосвідомість вийде там сама собою"¹. Отже, М. Драгоманов сподівався, що знайомство галичан з російською літературою, якої вони насправді добре не знали (попри симпатії місцевих русофілів до Росії та її культури), наочно дасть змогу зрозуміти, наскільки мова галицько-руської літератури відрізняється від російської. Крім того, познайомившись із творами російських письменників-народників – О. Герцена, М. Чернишевського, М. Добролюбова, місцева молодь відмовиться від наміру творити "салонну літературу", повернелицем до народу. А орієнтація на народ неодмінно приведе до перемоги українофільської течії². Свій план М. Драгоманов виклав у праці "Література російська, великоруська, українська і галицька", надрукованій за підписом "Українець" у журналі "Правда" в 1873–1874 рр., а також у періодичній пресі, зокрема в "Киевском телеграфі" 1875 р.

Знайомство М. Драгоманова з членами віденської "Січі" сприяло розвитку українського національного руху, наддніпрянсько-галицьких взаємин. Посередником у контактах "січовиків" із київськими громадівцями на перших порах був О. Русов, що приїжджав до Відня з М. Драгомановим у середині 1871 р. "Новий радикально-соціалістичний рух" серед галичан, за словами М. Грушевського, захопив Є. Желехівського, братів Леоніда і Корнила Заклинських, В. Навроцького, О. Терлецького та ін. Зокрема, Є. Желехівський писав М. Драгоманову 15 березня 1872 р. як "русин з Галичини", що намагався "рівною любовію" обійняти "цілу Русь-Україну, найдорожчу мою вітчизну". Про М. Драгоманова галичанин довідався від свого товариша М. Бучинського, тоді студента Віденського університету, що мав найближчі контакти з наддніпрянським діячем³. М. Бучинський із захопленням розповідав про своє знайомство і листування "з родимцями Русинами українськими..."⁴. Водночас у березневу 1872 р. листі Є. Желехівський скаржився на брак українсь-

¹ Драгоманов М. П. Автобіографічна замітка // Михайло Драгоманов: автожиттєпис. – С. 99.

² Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). – К., 2006. – С. 167.

³ Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху // З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женецький соціалістичний гурток / Зладив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 5, 6, 7.

⁴ Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф. 3 (Франко І.), од. зб. 4230, арк. 163.

ких видань у Перемишльській гімназії, де він викладав, крім петербурзької “Основи” за 1861 р., “більше українських книжок нема”...¹. Місцевий діяч знайомив М. Драгоманова з особливостями національного руху в Галичині, зокрема 17 жовтня 1872 р. листовно піддав критиці діяльність русофільської “партії”, що “хоче винародовити ся на великоруссів, и вже відчасти того доконала”².

М. Драгоманов писав листи до віденських “січовиків”, у яких, зокрема, закликав відмовитися від вузького “формально-національного” трактування творчості Т. Шевченка³. Наприкінці 1871 р. у закордонне наукове відрядження виїжджали київські громадівці, соратники М. Драгоманова М. Зібер і С. Подолинський, що під час своєї поїздки побували у Відні та Львові, де мали безпосередні контакти з галичанами⁴. Про їх приїзд на Святвечір інформував 25 січня 1872 р. М. Бучинський у листі до М. Драгоманова, за його словами, кияни вечеряли з усією “громадою”⁵. За твердженням К. Студинського, М. Бучинський встановив “тривкіші зв’язки” з М. Зібєром і С. Подолинським. Останній навіть пізніше відвідав М. Бучинського у Станиславові, про що, зокрема, свідчить лист до нього С. Подолинського з Києва від 18 (30) жовтня 1875 р., в якому містилося прохання надіслати деякі книжки⁶. У свою чергу, відомий громадівець, учений Ф. Вовк писав у спогадах, що його перше знайомство з галицькими діячами відбулося в 1872 р., коли “хтось із громадівців” привів на засідання київської громади львів’ян М. Димета і К. Устяновича⁷.

Зусиллями М. Драгоманова та його однодумців поповнювалася бібліотека “січовиків”, про що сам М. Драгоманов писав у спогадах: “...В “Січі” склалась – заходом О. Терлецького і за поміччю нашого кружка – величенька бібліотека, в котрій було зібрано найважливіше про Україну, а також всі російські класики, важніші історичні й етнографічні видання і про Білу Русь і Московщину...”⁸. Іншим разом він зауважив, що “ні один московський слов’янофіл не поширив у Австрії стільки “московських” (російських) книг, як я, “український сепаратист””⁹. Книжки з

¹ Там само, арк.164.

² Там само, арк.165.

³ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.187, арк.2.

⁴ Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху. – С.13.

⁵ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.141, арк.35.

⁶ Там само, арк.35, 40.

⁷ Федір Кіндратович Вовк (1847–1918). Дослідження, спогади, бібліографія. До 150-ліття з дня народження вченого / Редактор М. Антонович. – Нью-Йорк, 1997. – С.39.

⁸ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.168.

⁹ Автобіографічна замітка М. Драгоманова // Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994 / Упорядники: Г. Болотова, І. Бутич, Н. Грабова, О. Купчинський, Д. Пельц, Г. Сорока. – Львів, 2001. – С.154.

Росії, що стали більш доступними для галичан, сприяли ознайомленню з передовою українською й російською літературою та наукою. М. Драгоманов підтримував зв'язки з віденськими “січовиками” до кінця свого життя, надсилав літературу для читання. Так, голова товариства “Січ” Я. Бурачинський 9 червня 1893 р. написав М. Драгоманову, тоді професору Софійського університету, листа з проханням посприяти в комплектуванні бібліотеки, що він регулярно робив ще з початку 70-х рр.¹.

На запрошення М. Драгоманова галицька молодь взяла участь у зборі історичних пісень. М. Драгоманов видав спільно з В. Антоновичем у Києві 1874–1875 рр. “Исторические песни малорусского народа” в двох томах, що мали європейський резонанс, знайшли позитивний відгук у львівських часописах “Правда”, “Другъ”². У книзі серед української народнопісенної творчості, поряд зі збірками М. Максимовича, І. Срезневського, П. Лукашевича, А. Метлинського, П. Куліша, М. Костомарова, було названо фольклорні праці з Галичини Вацлава з Олеська, Ж. Паулі, М. Шашкевича, Я. Головацького та ін.³. Особливо цінними для М. Драгоманова і В. Антоновича були матеріали, зібрані М. Бучинським, який виконав своє “діло... на славу! ...Повернувшись у Київ, – згадував М. Драгоманов, – я застав цілі пачки присланих ним пісень, впорядкованих *lege artis* (за всіма правилами мистецтва. – І.Р.): кожна на осібному листочку, з поміткою сторони, оселі, записача”⁴. На заклик “участь додати до всеукраїнської культури” В. Навроцький передав до Києва 1180 записаних пісень⁵. Серед галичан народні пісні, крім М. Бучинського і В. Навроцького, збирали Т. Ревакович, А. Степанович, А. Дольницький та ін. Щоправда, частина надісланого фольклорного матеріалу з Галичини залишилася неопрацьованою в рукописах⁶. Описуючи свою фольклористичну діяльність, М. Бучинський писав Д. Тянчкевичу 22 серпня 1871 р.: “Час не за Дніпрами України шукати, час побачити її ясну, свіжу й красну округи нас, и від неї питому, осібну участь додати до всеукраїнської культури”⁷.

Під час стажування М. Драгоманов надовго зупинився в Італії, де, як писав у спогадах, “зоставсь дві зими (1871–2 і 1872–3), безперервно пе-

¹ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.187, арк.9.

² Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упорядники: В.Короткий, В.Ульяновський. – К., 1997. – Т.2. – С.173.

³ Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Предисловие // Драгоманов М.П. Выбранные (“...мій задум зложити очерк цивілізації на Україні”) / Упоряд. Р.С. Мішук. – К., 1991. – С.46.

⁴ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.166.

⁵ Студинський К. Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн.2–3. – С.74.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.141, арк.21, 22, 22 зв.

⁷ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С.530.

реписуючись з січовиками, а найбільше з одним з них”¹. Очевидно, він мав на увазі М.Бучинського, листування з яким М.Драгоманова протягом 1871–1877 рр. опублікував М.Павлик². У книзі вміщено 41 лист М.Бучинського до М.Драгоманова і 22 – М.Драгоманова до М.Бучинського (частину переписки між ними, в основному до 1873 р. включно), а також окремі листи галичанина до В.Антоновича, Г.Житецького, А.Йоніна, О.Косач та ін. “Переписка дотикалась, – згадував М.Драгоманов, – усяких новин в Галичині й усій Слов’янщині, літературних праць моїх і інших, справ “Січі” і других товариств слов’янських, а найбільше руських у Відні”³. М.Бучинський прихильно відгукнувся про своє знайомство з М.Драгомановим, відверто писав до В.Навроцького 8 липня 1871 р., що пізнав у ньому “душу-чоловіка”, “за ним якнайкращого надіятись можемо”. М.Бучинський констатував у М.Драгоманова великий інтерес до національного життя в Галичині, зокрема до питання “що де о гуцулах писалося”⁴.

Теплі слова про М.Драгоманова містив лист М.Бучинського до Д.Танячкевича в серпні 1871 р.: “Гарний, прехороший чоловік собою, ще гарніші привіз вісти з-за кордону про їхні заходи і праці громадські...”⁵. У листі до М.Драгоманова із Станиславова 15 серпня 1871 р. М.Бучинський, зокрема, закликав у гості – “гостити по наших Українах, ... подивитись Вам на ті наші сині гори, ... и в мою хату загостити...”⁶. М.Драгоманов порушував у листах питання національної єдності галицьких русинів із підросійськими українцями-“малоросами”. “...Галицько-руський народ є попередь усього часть малоруської народности”, – писав він М.Бучинському 26 листопада 1871 р. Було сказано, що, приміром, “українець” з Волині або Полтавщини може розмовляти з “нашимь колумийцемь, гуцуломь и др.”, не змінюючи своєї мови, “чого не можна сказати про великоруса. Нашому самому простому селянинови можна читати Шевченка, Квітку-(Основ’яненка) и др. без усякого труда”, тоді як твори російських письменників (О.Пушкіна, О.Островського та ін.) для простолюду важко зрозумілі⁷.

М.Драгоманов протягом кількох років листувався з галичанином В.Навроцьким, що в цілому поділяв погляди наддніпрянського діяча. Переписку між ними (з грудня 1871 р. до жовтня 1877 р.) опублікували

¹ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.166, 167.

² Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. З портретами й факсіміліями кореспондентів / Зладив М.Павлик // Збірник філільогічної секції НТШ. – Львів, 1910. – Т.ХІІІ. – ХІІІ + 353 с.

³ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.167.

⁴ Студинський К. Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами. – С.72, 73.

⁵ Там само. – С.73.

⁶ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. – С.6.

⁷ Там само. – С.64.

М.Возняк і К.Студинський¹. За твердженням К.Студинського, першим написав листа В.Навроцький “на поклик” М.Бучинського наприкінці 1871 р., але він не дійшов до адресата і не зберігся. 23 березня 1872 р. В.Навроцький відізався вдруге, від імені місцевої громади запропонував у листі М.Драгоманову взяти участь своїми “трусами” у виданні журналу “Правда”, що буде виходити у Львові з квітня з ініціативи киян. Галичанин писав про слабкість національного руху в краї: “Наша так звана інтелігенція руська духовно не жиє, а коли жиє, то всяким инчим, а тільки не нашим рідним духом”. Було сказано, що література “у нас тепер не истнує” через брак коштів, як і “таланту до видавання книг”. Звідси необхідно зібрати “усі сили до нашого журналу” – як галичан, так і наддніпрянців, бо “наша література українська”, особливо галицька, “така ще убога...”².

У відповідь М.Драгоманов у листі 30 березня 1872 р. з радістю погодився співпрацювати з редакцією львівської “Правди”, дав адреси кількох наддніпрянських діячів, до яких радив звернутися за підтримкою. Водночас він підтримав потребу взаєморозуміння “між Вами і нами”, вважав неможливим успіх журналу без регулярного доступу до читачів у Росії³. У листуванні В.Навроцького з М.Драгомановим найбільш активно обговорювалося питання видання “Правди”. Так, 19 січня 1873 р. В.Навроцький висловлював вдячність М.Драгоманову за критичні поради. Драгоманівську програму щодо ознайомлення місцевої публіки з ліберальною російською літературою він вважав “доброю”, водночас скаржився, що “українці дуже бояться писати до “Правди”...”. В.Навроцький інформував адресата про діяльність галицьких народовців, що, за його словами, “майже вся” концентрувалася в “Просвіті”⁴. У свою чергу, в листі М.Драгоманова 26 серпня 1873 р. писалося про необхідність для народовців більш активної, радикальної політики, що знайшла б відображення на сторінках львівської “Правди” (“як об’єктивна картина Галича и України, як усе-таки українською мовою журнал – “Правда” має свою пользу, хоть дуже елементарну”)⁵.

В.Навроцький писав М.Драгоманову про особливості національного руху в Галичині, де, на його думку, сформувалися дві “партії”: одна з них, народовська стверджувала, що існує “два язика, дві народности, дві літе-

¹ Возняк М. З листування М.Драгоманова з В.Навроцьким // Літературно-науковий вістник. – 1923. – Т. LXXIX, кн. III. – С. 249–259; Студинський К. Переписка М.Драгоманова з В.Навроцьким (З початків соціалістичного руху в Галичині) // За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1927. – Кн. I. – С. 83–153.

² Студинський К. Переписка М.Драгоманова з В.Навроцьким. – С. 83, 96.

³ Там само. – С. 96, 97, 98.

⁴ Возняк М. З листування М.Драгоманова з В.Навроцьким. – С. 251, 252, 253.

⁵ Там само. – С. 256, 257.

ратури” (українська і російська. – *I.P.*), тоді як русофіли переконували, що був один “великоруський язик, одна література, одна народність” (лист від 19 квітня 1872 р.)¹. М.Драгоманов зауважив у відповідь, що галичани мало знають громадське життя в Росії. “...Взнайте же Росію настоящу, – листовно переконував він В.Навроцького 27 грудня 1872 р., – і побачите, що Вам святоюрці (русофіли. – *I.P.*) виставляють фальшиву Росію”. Російську літературу, що була “по ідеям демократична”, а “по мові – живо народня”, М.Драгоманов вважав союзником у розвитку нової української літератури і закликав більш активно знайомитися з нею галичан². Він був змушений визнати 23 січня 1873 р., що в Росії існує “недовіра до українського сепаратизму”, що сильно перешкоджала поширенню україномовної книжкової продукції на Наддніпрянщині, але все-таки закликав львівську редакцію журналу в листі від 8 березня того ж року “лучше вести діло і зробити що-небудь, щоб “Правда” більш йшла у Росію...”³.

Отже, М.Драгоманов у листуванні з В.Навроцьким намагався вплинути на напрямок журналу “Правда”, активізувати наддніпрянсько-галицькі зв’язки. Однак судові процеси над соціалістами в Галичині, про які В.Навроцький розповідав у листах М.Драгоманову 11 березня і 14 червня 1877 р., перешкодили їх подальшій переписці. Очевидно, щоб не потрапити під слідство, перебуваючи на державній службі в Жешуві (Ряшеві), В.Навроцький, щойно одружившись, свідомо розірвав зв’язки з М.Драгомановим. 12 жовтня 1877 р. галичанин (розуміючи, що листи буде перечитувати поліція) написав, що книжки з Женеві одержав “помимо того, що їх від Вас ані жадав, ані купував”, звернувся з проханням, щоби “всіх посилок до мене занехали зовсім,... спільного у нас обох нема нічого”⁴. Обидва діячі, як стверджував К.Студинський, “згадували час свого знайомства, спільної переписки та спільної праці з глибокою пошаною”. На смерть В.Навроцького в молодому віці 1882 р. М.Драгоманов відгукнувся в женецькій “Громаді” (№5) “незвичайно сердечною згадкою...”⁵.

М.Драгоманов розумів, що свою модерну українську національну ідентичність галичанам ще треба було усвідомити, що мало стати завданням діяльності передової інтелігенції. У названому вже листі до М.Бучинського в листопаді 1871 р. він прямо зауважив: “Галичина ... може жити зовсім одрубно не тільки одь Москви..., но и одь Києва,

¹ Студинський К. Переписка М.Драгоманова з В.Навроцьким. – С.99.

² Там само. – С.104.

³ Там само. – С.109, 115.

⁴ Там само. – С.92, 147, 148.

⁵ Там само. – С.92, 93.

коли схоче”¹. “...Ми Русь, руські, – писав М. Драгоманов, – хочемо виложити научно нашу народню “исторію, мову, розробити нашу народню пісню”. Але щодо питання, “які ми, руські”, в Галичині не було єдності, за словами вченого, чи то “разновидність общого”, частина панруського простору, про що писали русофіли, чи “окремне зовсім”, що намагалися обґрунтувати народовці-українофіли². Зусилля М. Драгоманова були спрямовані, як писав він сам, на “дійсну пропаганду українського напрямку” серед підавстрійських русинів, причому своєю увагою вчений обіймав не лише Галичину, а й Буковину і Закарпаття, “настоював на тому, що ні до буковинчиків, ні тим більше до угорців не можна підступати із звичайним українофільством...”. М. Драгоманов наголошував на необхідності поширення “загальнодемократичної ідеї”, з “чого само собою виходило б і національне народовство, котре б злилося з українством”³.

М. Драгоманов мав взаємини з редакцією львівської “Правди”, вихід якої, як відомо, відновився в квітні 1872 р. при підтримці наддніпрянських громадівців. Про поновлення журналу “писали мені, – згадував він, – з російської України, ... з Відня (“січовики”. – *І.Р.*) і, нарешті, і з самого Львова – з редакції “Правди”. Всі кликали мене писати до нового українсько-народовського органу”⁴. Однак між редакцією і М. Драгомановим від самого початку виникли непорозуміння, останній відверто зауважив: “...Нічогісінького мого “Правда” не хотіла печатати...”. Передусім, це пояснювалося ідейними розбіжностями, зокрема сам М. Драгоманов у листуванні й спогадах не жалів критичних висловів щодо програми редакції “Правди”. “...Мертвячина та схоластика, – навіть в статтях про такі речі, як твори Шевченка”⁵, – писав він. У листі до М. Бучинського 16 жовтня 1872 р. М. Драгоманов зауважив: “...Коли журнал такий, як наш (“Правда”. – *І.Р.*), не є посередник між Україною і Галичиною, – та ще й не є щоденний, – він нема ніякого смислу бути”. Він пропонував краще вже видавати літературні й наукові твори, що публікувалися в журналі, окремими книжками, “тоді не будеш нудитись, дожидаючи кінця чотири місяці...”⁶. 29 липня 1874 р. М. Драгоманов писав тому-таки М. Бучинському, що львів’яни “занадто бурсаки и лежебоки, щоб серьозно и по европейскому узятись за народню справу”⁷.

¹ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. – С.70.

² Там само. – С.61.

³ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.168, 170.

⁴ Там само. – С.171.

⁵ Там само. – С.176.

⁶ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. – С.171, 172.

⁷ Там само. – С.325.

Редакція “Правди” протягом квітня–травня та жовтня–грудня 1873 р. (ч.4–6, 16–21) і лютого–червня 1874 р. (ч.1–9) опублікувала обширну статтю “Література російська, великоруська, українська й галицька”¹, в якій М.Драгоманов (під псевдонімом “Українець”) обґрунтував власні погляди, зробив спробу повернути молодь у Галичині до “народних інтересів”. Автор піддав критиці діяльність двох течій (“партій”) у національному русі – “панруської”, русофільської і “галицько-української”, народовської. За словами самого М.Драгоманова, він “здумав критично переглянути всю тодішню українофільську і народовську ортодоксію, ... зробити те ж саме і з ортодоксією москвофільсько-панруською, – а нарешті дати нарис реалістично-прогресивного українства й панруськості зовсім на інших підставах”². М.Драгоманов закликав галичан до серйозного ознайомлення з передовою літературою – “найбільш усього українською, як самою близькою і мові, і матеріалу, а потім російською, ... найближчою з усіх великих європейських літератур по мові і по духу...”. “...Мова російська, – переконував він, – хоть і далека у звисній мірі од народної української, але... (є) органом тих ідей, котрі зробили нас (наддніпрянців. – *І.Р.*) демократами і самими українофілами, коротко – народолюбцями, народовцями”³. Учений сподівався, що ближче ознайомлення з російською літературою виразно покаже б, наскільки далека російська літературна мова від русофільських видань у краї (приміром, львівський “Страхопуд” пише “по-ніякому!”, втратив “усяке почуття живої чоловічої мови”)⁴. На його думку, це завдало б удару по русофільству, стало би вагомим аргументом для утвердження серед жителів краю українофільських настроїв.

Поїздки М.Драгоманова в Галичину 1873 і 1875 рр. Листи в редакцію “Правди”. Після завершення стажування по дорозі до Києва М.Драгоманов у серпні 1873 р. вперше особисто відвідав Галичину. Першим ділом він пішов до редактора “Правди” Олександра Огоновського, щоб, як писав у спогадах, “вияснити літературні відносини”, долю “своїх статей, що застряли” в журналі. Однак розмова виявила неоднакове ба-

¹ Українець Література російська, великоруська, українська и галицька // Правда. – 1873. – Ч.4. – 1 (13) квітня. – С.158–165; Ч.5. – 15 (27) квітня. – С.189–196; Ч.6. – 1 (13) мая. – С.221–226; Ч.16. – 1 (13) жовтня. – С.559–564; Ч.17. – 16 (28) жовтня. – С.590–595; Ч.18. – 1 (13) листопада. – С.621–631; Ч.19. – 16 (28) листопада. – С.652–659; Ч.20. – 1 (13) студня. – С.682–690; Ч.21. – 16 (28) студня. – С.706–718; 1874. – Ч.1. – 6 (18) лютого. – С.20–28; Ч.2. – 16 (28) лютого. – С.59–69; Ч.3. – 1 (13) марця. – С.107–116; Ч.4. – 19 (31) марця. – С.155–163; Ч.5. – 9 (21) квітня. – С.203–211; Ч.6. – 1 (13) мая. – С.259–268; Ч.7. – 16 (28) мая. – С.297–308; Ч.8. – 1 (13) червця. – С.337–342; Ч.9. – 16 (28) червця. – С.380–386. Стаття була датована 4 (16) липня 1873 р.

² Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.176.

³ Драгоманов М.П. Література російська, великоруська, українська і галицька // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К., 1970. – Т.1. – С.81, 109, 219.

⁴ Там само. – С.94, 95.

чення шляхів розвитку національного руху в Галичині. Редактор переконував, що “поставити українську справу, як Ви ставите, ... у Галичині так не можна; Ваш напрямок просто буде противний нашим попам, нашій єдиній інтелігенції; вона од нас рішуче одвернеться і пристане до “Слова””. Аргументи М. Драгоманова на користь своєї програми, щоб “галицьким народовцям стати рішучо, хоч найпоміркованіше, осередком прогресивного напрямку європейсько-українського і потроху та безповоротно завойовувати для нього ґрунт в народі галицьким, а далі й у державі австрійській”, не знайшла підтримки в редактора¹. Водночас Олександр Огоновський, незважаючи на ідейні розбіжності, погодився друкувати в журналі (хоч і “з своїми увагами”) статті М. Драгоманова та його однодумців². М. Драгоманов намагався також “вияснити відносини загалу галицьких народовців” до діяльності С. Качали. “Ніхто з них не боронив цієї програми, – згадував він. – Редактор звертав мою увагу навіть на те, що брошури Качали видані тільки як прилога до “Правди”. Але й в той же час ніхто не згоджувався на те, щоб виступити проти тих брошур...”. Найбільше ж М. Драгоманову довелося дискутувати з цього приводу з К. Сушкевичем³.

М. Драгоманов відвідав наради, на яких обговорювався статут Товариства ім. Шевченка за участю, зокрема, К. Сушкевича, Є. Желхівського, зустрічався з відомими діячами Ю. Федьковичем (його названо в спогадах “австро-руський Шевченко”), В. Ганкевичем та деякими ін.⁴. Враження М. Драгоманова від побаченого у Львові було шокуючим. Він відвідав “Руську бесіду” – один із центрів народовського руху, де побачив “столи з картами і за ними сидять звисні патріоти, професори, літерати, політики, для них покидають усяку розмову про найбільше пекучу справу патріотичну, народну, літературну...”. Це нагадало М. Драгоманову рідне повітове містечко Гадяч на Полтавщині, де він іще з дитячих років виніс глибоку відразу до гри в карти – улюбленого заняття “повітових панків та чиновників”, провінційної інтелігенції. Переїхавши до Києва, М. Драгоманов “карт майже не бачив”, але, за його словами, “у Львові, в університетському місті, в столиці вільнішої частини нашої Русі” почував себе “одрізаним від інтелектуального світу, не кажучи вже про другі міста австрійської Русі...”. Найбільше вченого обурило браку уваги серед галичан до книжок, “образуючого читання”, стан бібліотечної справи (“публічних бібліотек замало, ... товариські бібліотеки мізерні навстид, по домах теж не побачиш багато кни-

¹ Драгоманов М. П. Австро-руські спомини. – С. 197, 198, 199.

² Там само. – С. 199.

³ Там само. – С. 196, 199, 201.

⁴ Там само. – С. 204, 205.

жок...”)¹. М.Драгоманов добре відчув сам і дав усвідомити молодим галицьким русинам відсталість їх інтелектуального життя не лише порівняно з іншими народами Австро-Угорщини, але й від українців під владою Російської імперії².

Після повернення до Києва взаємини М.Драгоманова з галицькими народовцями погіршилися. Учений був невдоволений характером публікацій у “Правді” та обранням головою організаційного комітету Товариства ім. Шевченка С.Качали, назвав це “олігархією”. М.Драгоманов пізніше згадував, що коли вперше влітку 1873 р. “побачив Галичину й тамошніх українофілів, з ними я не зійшовся, бо вони тоді були під впливом свящ. Качали...”. По приїзді до Києва “першою справою” М.Драгоманова стало “редагування декларації” проти брошури С.Качали 1873 р. та “обох галицьких партій”³. Він разом зі своїми однодумцями-громадівцями надіслав “Одкритий лист з України” до редакції “Правди”, надрукований у 19-му номері журналу в листопаді 1873 р. (всього – 31 підпис)⁴. У листі “перед галицькою громадою” дано критичну оцінку “програм, заявлених обома галицько-руськими партіями”. Щодо політичної програми русофільської течії, репрезентованої товариством “Руська рада”, було прямо сказано, що вона “для галицько-руського народу недостойна, а для Росії ... шкідлива...”. Водночас “не можемо згодитись і з програмою партії галицьких федералістів”-народовців, викладеною в брошурі С.Качали (Н.Загірного), що мала клерикальний характер. Підкреслювалося, що “щастя слов’ян узагалі і малоруського народу почасти” могло бути “тільки у основах прогресивних”, які не мали нічого спільного із засиллям релігії. По суті, лист обстоював федеративно-демократичні ідеї драгоманівського зразка (“не стільки федералізму коронних країв, скільки федералізму народностей і широкого самоуправу земського і громадського...”)⁵.

Редакція “Правди” додала власний коментар до листа, в якому передусім висловлювалася радість, що “наші брати українці інтересуються живо справами своїх родимців в Галичині” і “що симпатії України і поступової Росії суть ... по стороні галицьких русинів-народовців”. Водночас було сказано, що народовці мали на меті захист “своєї національності і розвій свого народу, окремішнього як від польського, так і від вели-

¹ Там само. – С.194, 195, 196.

² Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.165, 166.

³ Драгоманов М. Автобіографія. – К., 1917. – С.28.

⁴ Одкритий лист з України до редакції “Правди” // Правда. – 1873. – Ч.19. – 16 (28) падолиста. – С.660, 661. На стор. 662–664 вміщено коментар редакції до листа. Пізніше лист підписали ще ряд відомих українських діячів, серед тих, хто поставив свої підписи, були М.Драгоманов, В.Антонович, М.Старицький, К.Михальчук, М.Лисенко, Ф.Вовк, О.Русов, П.Чубинський, П.Житецький та ін. (ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4238, арк.3, 4).

⁵ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.224, 225.

коруського”. Вони обидва переважають русько-український народ “і матеріальною силою, і культурою”, як наслідок, існує реальна небезпека “втратити свою окремішню індивідуальність, злитися в одно з котрим із сих народів”. Підкреслювалася необхідність концентрувати зусилля “на заховане нашої національної індивідуальності”, отже, “не можемо тратити багато сили й часу на інші борби”. По суті, містився заклик до консолідації сил на загальнонаціональній платформі – самобутньої української національної ідентичності, “соборної” України. У відповідь наддніпрянцям у коментарі редакції “Правди” від імені “загалу руських народовців у Галичині” було сказано: “Ми передвсім русини, члени 15-мільйонного народу, але враз ми і поступовці, ліберали, демократи не менше, як наші брати закордонські. Тільки ж ми стережемся всякого доктринерства, красного в теорії, але в практиці” шкідливого¹.

М.Драгоманов прокоментував відповідь редакції журналу “Правда” лаконічно: “а la К.Сушкевич: і сюди й туди, і ні сюди й ні туди”². Він опирався на позицію київських громадівців, що відверто критикували “Правду”. Вона була за змістом, за висловом П.Житецького, “убога”, не сягала “вищих інтересів чоловічого життя і духа ..., окрім націоналізму...” (лист М.Бучинського до В.Навроцького 21 липня 1873 р.)³. Надрукований за спонукою М.Драгоманова лист викликав суспільний резонанс, учений у дискусіях з опонентами не раз покликався на так звану “програму 1873 р.” як на найстисліший вираз своїх позицій. Програма зводилася до трьох пунктів: “федералізм у політиці, демократизм у соціальних питаннях і раціоналізм у культурі”⁴. Публікація листа і відповіді на нього дали поштовх до написання ще одного “Одкритого листа з України” до редакції “Правди”, надрукованого в 3-му номері журналу в березні 1874 р.⁵ Під листом було 24 підписи, за словами редакції, “з лівобережної України”, тоді як попередній лист був “з правобічної України”. В “Австро-русинських споминах” М.Драгоманов писав, що “лист наш, котрий редакція “Правди” похрестила в “правобережний ...”, був ... теж “лівобережний”, бо під ним підписано було по крайній мірі 25 на 31 ... лівобережців”. Серед авторів другого листа, вважав він, “були колишні українофіли студентських громад” 1860-х рр.⁶.

¹ Там само. – С.225, 226.

² Там само. – С.227.

³ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.178, арк.55.

⁴ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.178.

⁵ Открытый лист з України до редакції “Правди” // Правда. – 1874. – Ч.3. – 1 (13) марця. – С.125–128. На стор. 128 вміщено коментар редакції до листа.

⁶ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.229.

Другий лист починався з тези про прагнення “яко малорусини, котрим єсть дороге усе, що доторкається нашого народу як у Галичині, так і на Україні, ... подати і собі голос щодо непорозуміння”, викликаного брошурою С.Качали. Наддніпрянці погоджувалися з думкою редакції, що головною метою діяльності українофілів був захист “національності і розвій свого народу, окремішнього як від польського, так і від великоруського”, цьому мали підпорядковуватися “усі інші питання нашого розвою і поступу...”. На думку авторів листа, брошура С.Качали була “виразом гадок самого автора”, засвідчила гостроту політичної ситуації в краї й не могла дати привід “до колективного протесту”. Як видно, автори намагалися згладити наддніпрянсько-галицькі суперечності (“стоїмо далеко від поля боротьби; за діяльність народної партії у Галичині ніхто на нас вини не покладе”, “хоронимо собі право критики і дружнього совіту – не більш...” і т. д.). У кінці листа висловлювалося сподівання, що “наші народолюбці – як у Галичині, так і на Україні – не відступляться правила слабих *“unitis viribus res parvae crescunt”* (від з’єднання сил зростають і малі діла. – *I.P.*)¹.

У коментарі редакції до листа говорилося про підтримку ідеї консолідації сил: “геть усякі непорозуміння! сполученими силами!”. В обох листах з України редакція не вбачала “значної різниці” з ідейною платформою народовців, “русько-народної партії у Галичині”, а щодо певних відмінностей (“одні сю, а другі іншу справу кладуть наперед”) – це вважалося “зовсім природно”². Щоправда, незважаючи на запевнення редакції “Правди”, між “лівим”, драгоманівським крилом громадівського руху Наддніпрянщини та галицькими народовцями таки існували серйозні ідейні розходження. “Єдиний національний фронт Великої України розривавсь самим очевидним способом”, – зробив висновок М.Грушевський, у наддніпрянському українофільстві виділялися радикальні елементи, схильні до тіснішої взаємодії “з російським соціал-революційним рухом”³.

Другий приїзд М.Драгоманова в Галичину відбувся в кінці липня 1875 р., коли його стосунки з галицькими народовцями загострилися, а в самій Наддніпрянщині напередодні Емського указу більш активними стали прихильники урядових заборон діяльності громадівців-українофілів. Як пізніше згадував М.Драгоманов, у 1874–1875 рр. тривала “наша тяганина з “Правдою” і з “Тов[ариством] ім[ені] Шевченка. Як і перше, “Правда” не хотіла печатати ні наших, ні січових статей...”⁴. Тож не

¹ Там само. – С.227, 228.

² Там само. – С.229.

³ Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху. – С.32.

⁴ Драгоманов М.П. Австро-руські спомини. – С.250.

дивно, що по приїзді до Львова М.Драгоманов “ні до кого зі львів’ян ... поклав собі не ходити й розмовляти з ними якнайменше”, як писав у спогадах, “приїхав шукати, чи нема в Галичині других людей, з котрими нам можна працювати...”¹. Перебування М.Драгоманова в краї 1875 р. було більш насиченим, ніж під час першого візиту. Він зустрічався з галичанами О.Терлецьким, В.Ганкевичем, Л.Заклинським та ін., побував на провінції – у Станиславові й Галичі, де взяв участь у мітингу, за його словами, “душ з 800”, “це була для нас, росіян, невидана річ”. Однак враження від доповідачів, що “не вміють говорити коротко, образно і просто про діло”, було негативним: “Витерпіти галицький мітинг – тяжка робота навіть для вишколеної людини, тим паче для простої. Твердурси (русофіли. – *I.P.*) навмисне говорили таким язиком, що й мені, напр., було часто дуже важко їх розуміти”². На мітингу М.Драгоманов особисто познайомився з М.Павликом, що виступав за “переклад на народну мову церковних книг”³.

Пізніше М.Драгоманов поїхав на Буковину, де в Чернівцях його вразила “чистота малоруської розмови, ... панська мова там німецька, дуже вже далека від мужицької...”. Далі він через Снятин і Кути прибув на зустріч з Ю.Федьковичем, що проживав у с.Путилів, звідки через Жаб’є (тепер – Верховина) поїхав на Закарпаття. Це була, за його словами, “країна з усіх боків занедбана й задавлена мадярством”, а він став “перший українець, котрий заїхав на угорську Русь”, де закликав до утвердження українофільських настроїв, як і в Галичині, “за посередництвом російського письменства”⁴. Перед поверненням на батьківщину М.Драгоманов на кілька днів знову заїхав до Львова (“щоб закупити деяких книг і оглянути колекції публічні”), де на запрошення К.Сушкевича зустрівся з громадою народовців “душ 15–20”. На зустріч прийшли В.Барвінський, Л.Лукашевич та ін., але в самого М.Драгоманова не було великих ілюзій від спілкування з народовськими діячами. Він офіційно зажадав, щоб “львівські народовці в усіх своїх публічних виступах говорили виключно від свого імені, а не покликувались на весь український народ або на всю українську громаду”⁵. Пізніше М.Драгоманов зауважив у листі до Омеляна Огоновського в травні 1894 р., що він був змушений вступити в полеміку з редакцією журналу та особисто В.Барвінським через ідейні розходження в середині 70-х рр.⁶. “Остаточний розрив всяких літературних зносин” між М.Драгомановим та

¹ Там само. – С.260, 261.

² Там само. – С.262, 266, 268.

³ Там само. – С.269.

⁴ Там само. – С.273, 284, 305, 306

⁵ Там само. – С.307, 308.

⁶ ЦДАЛ України, ф.309, оп.1, спр.2378, арк.15.

редакцією “Правди” і львівськими народовцями відбувся в кінці 1876 р.¹.

Відгук ідей “драгоманівського соціалізму” в Галичині. Три листи до редакції “Друга”. Діяльність М. Драгоманова, що намагався поширити свій ідейний вплив на Галичину, знайшла прихильників серед молодих руських інтелігентів. Протягом 1870-х років у Галичині виділилося “вузьке коло” осіб, як писав І. Франко, що під впливом М. Драгоманова і “в спілці з ним почало європеїзувати галицьких русинів”. Це дало початок “так званій радикальній політиці в суспільному житті Галичини, головним завданням якої було ознайомлення народних мас з насущними політичними питаннями...”². Першим під впливом М. Драгоманова опинилося народовське студентське товариство “Січ” у Відні, в якому “поступовці” взяли гору і в травні 1873 р. добилися перетворення його на наукове. Очолив їх О. Терлецький, студент, а пізніше бібліотекар Віденського університету³. Свідченням підтримки драгоманівських ідей стала публікація першої публіцистичної праці О. Терлецького у львівській “Правді” 1874 р., що була перевидана згодом як історичний документ⁴. О. Терлецький піддав критиці обидві течії національного руху: як москвофілів, що наївно сподіваються на Росію, яка нібито “прийде зробити за них діло народного освободження, позакладали руки і майже нічого не роблять”, так і народовців, що зосередили свою увагу виключно на мовному питанні. Водночас “питань чисто хлопських”, соціально-економічних галицько-руська інтелігенція, на його думку, взагалі не торкалася, тоді як у центрі уваги повинно бути піднесення “морального і матеріального положення нашого народа...”⁵.

Однак найбільшого успіху М. Драгоманову вдалося досягнути у Львові. Протягом 1875–1876 рр. він написав три листа до редакції органу львівської студентської молоді “Другъ” (далі – “Друг”), що були надруковані в журналі. Приводом для цього стала публікація в грудні 1874 р. (ч.17, 18) статті, підписаної псевдонімом “Галичанинъ”, вчителя “руської” мови у Львівській гімназії о. Ігнатія Онишкевича “Новое направление украинской литературы”⁶. Стаття реферувала зміст київських статей М. Драгоманова, у яких містилося спростування поширеної дум-

¹ Відповідь п. М.П. Драгоманову. (С причини нападів в “Громаді”) // Правда. – 1879. – Вип. VI. – Червець. – С.378.

² Франко І. Українці // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.191.

³ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.166.

⁴ Терлецький О. Москвофіли й народовці в 70-их рр. – Львів, 1902. – 64 с.

⁵ Там само. – С.2, 38, 51, 52.

⁶ Галичанинъ Новое направление украинской литературы (Выдумки “Кіевлянина” и польскихъ газетъ о малорусскомъ патриотизмѣ. Кіевъ, 1874 г.) // Другъ. Письмо для белетристики и науки. – 1874. – Ч.17. – 1 (13) декабря. – С.384–389; Ч.18. – 15 (27) декабря. – С.411–416.

ки, що українська література виникла внаслідок “польської інтриги”. Автор закликав галичан скористатися українською літературою як “просонародною”, за прикладом “малоросійських” (українських) діячів та учених із Російської імперії, обстоював мовну одностайність руських видань у Галичині. Однак у статті не було підтримано драгоманівську ідею про запровадження в українському письмі фонетики¹. Тож це дало добру нагоду М. Драгоманову втрутитися в галицько-руські справи².

У першому листі до редакції “Друга”, опублікованому в червні 1875 р. (ч.11)³, М. Драгоманов висловив прагнення пом’якшити роздвоєння в національному русі галичан для більш продуктивної праці на користь “руського народу”. Він підкреслив помилковість думки галицьких русофілів, “буцім то великоруська мова різнить сьа від малоруської лише вимовою, ... або шчо вживанье малоруського јазика в письмі – се ганебне мужицтво...”. Водночас було наголошено на тому, що прихильникам панрусських та українофільських поглядів “крашче не сперечати сьа, а зайньати сьа спільноју роботоју в безспорному напрямі: просвітоју народа, јого мовоју, зближенььем висших верств з народом, між иншим і при помочи літератури про народ і народноју мовоју”. М. Драгоманов звернув увагу на ідейний вплив на галицько-руське письменство саме української літератури з Наддніпрянщини, риторично запитував, хіба ж не “Енеїда” І. Котляревського і не “Малороссийские песни” М. Максимовича “оживили” в Галичині М. Шашкевича, братів Головацьких, М. Устияновича та ін.? Він вбачав вплив Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, петербурзької “Основи” не тільки на народовські часописи “Вечерниці”, “Мету” тощо, але й на русофільське “Слово” 1861–1864 рр.⁴.

Однак у дусі драгоманівських ідей у листі говорилося, що галичани не повинні “виключно годувати сьа лише українськоју літературоју”. Якраз навпаки, до утвердження українофільства в Галичині, переконував М. Драгоманов, неодмінно приведе ознайомлення з “великоруською”, російською літературою. “Ми всі, росіјські українофіли”, писав він, перејшли ту школу”, – вивчили напам’ять М. Гоголя, І. Тургенева, із захопленням прочитали В. Белінського, М. Костомарова і “вкріпили сја в

¹ “Мы, Галичане, – наголошував І. Онішкевич у статті, – дорожимъ нашою етимологією”, мотивуючи це тим, що вона свідчить про зв’язок “сь общимъ русскимъ языкомъ”, “со всѣмъ славянствомъ. Принявши кулишѳвку, за кѳльканадсятъ лѣтъ наши наслѣдники не могли бы поняти ничего иного русского, кромѣ того, що выдало бѣ трехъ милліонѳвъ тутешнихъ” (Там само. – Ч.18. – 15 (27) декабрия. – С.412).

² Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.167.

³ Українець Письмо въ редакцію “Друга” // Другъ. Письмо для белетристики и науки. – 1875. – Ч.11. – 1 (13) юнія. – С.265–270.

⁴ Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1887–1895 / Видав І. Франко. – Львів, 1908. – С.307, 310, 311, 312.

своїм українофільстві... Переїшовши, як належить сја, нашу великоруську літературу, вони (галичани. – *I.P.*) непременно дідуть до хлопоманїї, а хлопоманїя на малоруськім ґрунті – се ј єсть українофільство”. Водночас було піддано критиці макаронічне русофільське “язичіє”, за словами вченого, “нехај уже Галичани пишуть просто по-“русски”, як “Вѣстникъ Европы” або “Московскія Вѣдомости”, тільки не по-“рутенски”, як “Слово””. Галицьким українофілам вселяла оптимізм теза М.Драгоманова, що “хоч як не відхрещуј сја, а тепер від хлопської галицько-української мови не втечеш, живучи в Галичині. [...] Підривати ті (українофільські. – *I.P.*) симпатїї... – хиба се не значить підривати корінньа народного руського відродженьья?”. Щодо суперечок навколо “фонетики”, “кулішівки”, то М.Драгоманов вважав, що тепер не “такі часи, аби розходити сја задлја таких дрібниць”¹.

Другий лист М.Драгоманова “Украинщина или Рутенщина?”, надрукований російською мовою у “Друзі” в березні 1876 р. (ч.5)², містив обґрунтування органічності українофільських настроїв у Галичині. Автор не заперечував, що “между диалектами малорусского языка, или наречия... – в России (украинско-новороссийский, волынско-подольский, полесский) и в Австрии (горские и подольские) есть различия”. Однак ці розбіжності не були настільки великими, щоб казати про “особый галицкий народный язык”. Отже, не існує перешкод для того, щоб “полтавец и гуцул понимали друг друга, как люди, говорящие одним языком”. М.Драгоманов закликав молодь писати “по-своему, по-народному, а оно уже само собой выйдет в главном и по-украински”³. Щодо закликів у попередньому листі ближче пізнати Росію, “великоруську” літературу було сказано, що малося на увазі “общение нравственное, а не политическое присоединение...”. Звідси логічною була критика поглядів одного з ідеологів русофільства І.Наумовича, писалося про “ошибки, а главное – неясность его политических и литературных идей”. Галицька молодь повинна піти далі цього “хотя бы и почтенного, но все-таки “старого века” человека”⁴. “Украинщина”, тобто українофільство, робив висновок М.Драгоманов, – це “не только литература на народном языке..., это передача ему (народу. – *I.P.*) результатов мировой цивилизации, ... посвящение интеллигенции, которая могла воспитаться только потому, что народ работает, обливаясь потом, на службу этому народу –

¹ Там само. – С.313, 314.

² Українець (Драгомановъ М.) Второе письмо въ редакцію “Друга”. Украинщина или Рутенщина // Другъ. Письмо для белетристики и науки. – 1876. – Ч.5. – 1 (13) марта. – С.77–80.

³ Драгоманов М.П. Три листи до редакції “Друга” // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К., 1970. – Т.1. – С.407.

⁴ Там само. – С.403, 405.

нравственную, политическую, социально-экономическую – с целью удалить от народа невежество, безнравие, эксплуатацию”¹.

У третьому листі, надрукованому на сторінках “Друга” в липні–серпні 1876 р. (ч.13, 14–15)², М.Драгоманов конкретизував власне бачення шляхів розвитку українофільства в Галичині. Передусім він писав, що “украинские симпатии, украинская литература есть самое близкое, самое родное для Галичины...”. Образно це пояснювалося тим, що є очевидною помилковість тези, нібито “из Калуги ближе к Коломые, чем из Полтавы”. “...“Галицкой народности” и “галицкого языка”, отдельных от украинских я не вижу”, – наголошував М.Драгоманов, хоч, як і раніше, погоджувався, що “Галичина имеет свои особенности...”³. Учений висловив кілька конкретних порад для місцевої молоді. По-перше, ближче познайомитися з російською літературою, якої вони посправжньому не знали, зокрема прочитати “хорошенько” твори О.Пушкіна, М.Лермонтова, М.Гоголя, І.Тургенєва, О.Островського, Ф.Достоевського, критичні статті В.Белінського і М.Добролюбова. По-друге, вивчати європейські мови й літератури, особливо французьку та англійську (у Львові, приміром, “нет ни одного русина-литератора, который бы читал по-французски и по-английски”), без чого “європеїзм” просто неможливий. На думку М.Драгоманова, в Галичині майже не було справжньої науки, місцева інтелігенція мало читала, зате марно тратила час на різні забави – “на карточные и биллиардные упражнения, на многоглаголанье в кофейнях”. Водночас із сумом констатовалося: “как скудны запасы книг у частных людей и в библиотеках обществ, как мало подписчиков на журналы...”⁴. Найбільш важливим питанням інтелектуального життя краю М.Драгоманов вважав покращення жалюгідного стану бібліотек. Молоде покоління інтелігенції повинно, як писалося на завершенні листа, перейнятися інтересами простого народу в душі серйозної європейської науки⁵.

Листи М.Драгоманова до редакції “Друга” мали суспільний резонанс, зробили справжню революцію в середовищі русофільського “Академического кружка”. Коли з другим листом редактори журналу ще намагалися дискутувати⁶, то третій вони помістили без відповіді, бо цілком погоджувалися з драгоманівською аргументацією. Вже на початку 1876 р.

¹ Там само. – С.408.

² Драгомановъ М. Третье письмо Украинца въ редакцію “Друга” // Другъ. – 1876. – Ч.13. – 1 (13) липня. – С.201–203; Ч.14–15. – 24 липня (5 серпня). – С.222–228.

³ Драгоманов М.П. Три листи до редакції “Друга”. – С.413.

⁴ Там само. – С.416, 417, 425.

⁵ Там само. – С.426, 427.

⁶ Отповѣдь на “второе письмо” г.Украинця // Другъ. – 1876. – Ч.6. – 15 (27) марта. – С.92–95; Ч.7. – 1 (13) цвѣтня. – С.109–111; Ч.8. – 15 (27) цвѣтня. – С.126–128.

до “Кружка” вписалося 13 студентів, прихильників українофільської орієнтації, що дало змогу усунути “твердих” від влади і повністю перебрати в свої руки спочатку редакцію “Друга”, а потім і саме товариство. М. Драгоманова було оголошено в жовтні 1876 р. почесним членом “Кружка”¹. Журнал у 1876 р. почав виходити в новому, більшому форматі, за змістом став на драгоманівські позиції, намагався працювати навколо “добра нашого народу, піднесенє и просвѣщенє тутешного руского елемента на его же мовѣ”². “Думки, голошені Драгомановим, – згадував М.Павлик, – видалися у нас чимось нечувано новим і смілим... Для молодіжі ж вони прямо відкривали новий світ, вказували нові стежки для роботи суспільної, наукової і літературної...”³.

Наддніпрянські “молодогромадівці”, ідейні прихильники М. Драгоманова, мали намір видавати українську соціалістичну газету у Відні, що популяризувала б ідеї “громадівського соціалізму”. Про це, зокрема, писав С. Подолинський у листі до російського соціаліста-народника П. Лаврова у Лондон 15 серпня 1875 р. (“если у нас дела пойдут хорошо, ... то мы с будущего года начнем издавать украинскую социалистическую газету в Вене”)⁴. Водночас наддніпрянсько-галицькі взаємини намагався активізувати М. Драгоманов у листуванні з галицькими діячами. Протягом 1876–1877 рр. він листувався з одним із лідерів галицьких народовців Д. Танячкевичем. Останній був незадоволений тим, що радикальні драгоманівські ідеї потягнули за собою русофільську і народовську молодь у Галичині, а центром тодішнього українського руху ставала Женева⁵. Галицький діяч у листі в кінці 1876 р. обстоював соборницькі настрої, прямо писав, що “наддніпрянці й наддністрянці” повинні бути “разом..., бо ми дуже один одному потрібні”, сподівався побачити “образці житя народнёго українського у Галичині”. Автор закликав до “святої праці” навколо єднання “цілого українського народу...”⁶. 16 січня 1877 р. Д. Танячкевич листовно наголошував, що має “усе одно на думці” – воскресіння, “оскресенє України”⁷.

¹ Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1894 / Упорядники: Г. Болотова, І. Бутич, Н. Грабова, О. Купчинський, Д. Пельц, Г. Сорока. – Львів, 2001. – С. 107; Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 168.

² Критика на “Друга” і ѓтзвыы о немъ // Другъ. – 1876. – Ч. 14–15. – 24 липня (5 серпня). – С. 242.

³ Павлик М. Про русько-українські народні читальні // Павлик М. Твори / Упоряд. В. Яременка; передм. В. Качкана; приміт. В. Качкана та В. Яременка. – К., 1985. – С. 277, 278.

⁴ Подолинський С. Листи та документи / Упорядкування Р. Сербина, Т. Слюдикової. – К., 2002. – С. 252.

⁵ Передне слово // Листи Данила Танячкевича до Михайла Драгоманова (1876–1877) / Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1906. – С. 1, 2.

⁶ Там само. – С. 25, 26.

⁷ Там само. – С. 34.

І.Франко і М.Павлик – галицькі послідовники М.Драгоманова. Особливу роль у популяризації драгоманівських ідей у Галичині відіграли І.Франко і М.Павлик, що в студентські роки спочатку вступили до русофільського “Академического кружка”. Пізніше І.Франко, якому судилося стати національним ідеологом, одним із тих, хто мав найбільший вплив на утвердження модерної української ідентичності, пояснював свій вступ до “Кружка” в кінці 1875 р. після закінчення Дрогобицької гімназії бажанням друкуватися на сторінках “Друга” і мати доступ до бібліотеки. Він тільки-но приїхав до Львова, де записався до місцевого університету на філософський факультет. “Кружок” діставав субвенції від русофільських товариств та інституцій, мав краще матеріальне становище порівняно з народовським “Дружнім лихварем”, у якого не було свого приміщення, бібліотеки і (що для І.Франка було чи не найважливіше) власного видання на зразок “Друга”. Товариство “Дружній лихвар” “представлялось мізерно”, згадував народовський діяч К.Левицький, що в 1878 р. у Львові не міг навіть знайти “хати сього товариства”, залишався (до 1880 р.) членом “Академического кружка”, як і раніше І.Франко¹. Однак, як стверджує відомий франкознавець Я.Грицак, остаточне переродження І.Франка в бік “радикалізму” відбулося під впливом М.Драгоманова лише восени 1876 р. Нові Франкові вірші в “Друзі” на народні теми в жовтні – листопаді підписано псевдонімом “Мирон”².

Молодий І.Франко до драгоманівських листів не мав чітко вираженої українофільської орієнтації, в Дрогобичі, де він навчався, не існувало навіть народовської студентської громади, що була створена в 1864 р., але проіснувала недовго. Для нього, як і для багатьох тогочасних діячів руського табору, питання національної ідентичності вміщалося в загальне і досить розмите поняття “руськості”, що опиралася польському асиміляційному тискові. Показово, що в ранніх творах І.Франка багато русофільських слів, він вживав, поряд із фонетикою, етимологічний правопис (наприклад, у листах до редакції “Друга”)³. Перші Франкові твори, за словами О.Грушевського, були “писані тою самою рутенщиною, проти якої так виступав Драгоманов”, закликаючи до “реалізму в літературі..., просто йти до народньої мови...”⁴. Про назрівання глибокої ідейної еволюції засвідчив лист І.Франка до своєї коханої О.Рошкевич у лютому 1876 р. “...Чому пишу тепер по-руськи, а не по-

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – С.163, 164.

² Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.159, 173.

³ Там само. – С.96, 97, 98.

⁴ Грушевський О. Драгоманов і Галицька молодь 1870-х рр. (Франко і товариші) // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн.6. – С.54, 55.

німецьки? – зауважив він. – Проста річ. Німецька бесіда – то для мене модний фрак... Но руська бесіда – то ... той любий, домашній убір, в котрім всякий показується другому таким, яким єсть..., то бесіда мого серця!”¹. І.Франко рішуче виступив на захист народнорозмовної мови, фонетичного правопису, інтересів простого народу, що стало для нього синонімом українофільства.

Водночас Франковий світогляд, що трансформувався під ідейним впливом М.Драгоманова, не можна звести до якогось єдиного “-ізму”. Суперечливість ідейних поглядів І.Франка найбільш виразно виявляється в тому, що він став автором двох популярних українських гімнів, що були написані майже одночасно – революційно-“космополітичного” “Вічного революціонера” (1880 р.), співаного нарівні з “Інтернаціоналом”, та національного “Не пора, не пора”, написаного на початку 80-х рр., який виконують поряд із “Ще не вмерла Україна”. Подібний дуалізм був властивий для багатьох українських діячів, що намагалися поєднати національну і соціальну ідею, в тому числі для М.Драгоманова. У центрі Франкового світогляду була віра в поступ і його нестримну силу, бачення в народі, селянських масах рушійної сили історії, а промотором, “машиністом” масштабних “поступових” змін мала стати перелома інтелігенція².

У молоді роки І.Франко обстоював пріоритет соціального, під соціалізмом розумів “прагнення усунути всяку суспільну нерівність, ... запровадити справедливіший, щасливіший лад, ніж нинішній”, виступав за усупільнення засобів виробництва. “Передбачити у подробицях ... майбутній лад важко, – стверджував він, – але головні засади ... (соціалізму. – *I.P.*) такі: замість приватної власності капіталу – власність загальна, народна, общинна; ... замість нинішньої сліпої конкуренції – вільний договір общини з общиною, народу з народом; замість нинішніх злиднів і боротьби за існування – сталий добробут, що ґрунтується на постійній праці; а також невпинний розвиток усіх вроджених здібностей кожного громадянина”. На думку І.Франка, справді вільний розвиток “кожної народності ... може настати тільки при соціалістичному ладі...”³. Свої соціалістичні ідеали І.Франко детально виклав у листі до О.Рошкевич 20 вересня 1878 р., у якому вбачав основою майбутнього суспільства рівноправні громади, які самі обирають собі керівників. Буде встановлено справедливий розподіл плодів праці, без класових привілеїв та нерівності, військо замінить громадська міліція. При соціа-

¹ Франко І. До О.М.Рошкевич (29 лютого 1876 р.) // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т.48. – С.46.

² Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.222, 238.

³ Франко І. [Що таке соціалізм?] // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т.45. – С.44, 51.

лізмі запанує необмежена свобода особистості, кожна нація отримає можливість для вільного розвитку та об'єднання у "вільну федерацію". Щодо шляхів досягнення своєї мети, то І.Франко розумів під "всесвітньою революцією" не "всесвітній бунт бідних проти багатих, всесвітню різанину", а "великий ряд таких культурних, наукових і політичних фактів, будь вони криваві або й зовсім ні, котрі ... розвиток якогось народу повертають на зовсім іншу дорогу". Особливу роль у цьому відіграє освіта і наука¹.

Отже, в поглядах молодого І.Франка, автора перших перекладів на українську мову розділів "Капіталу" та "Анти-Дюрінга" – знаменитих праць класиків марксизму, не знайшлося місця для основоположних марксистських термінів "класова боротьба", "пролетарська революція" тощо. Він не сприймав у марксизмі, як і в інших соціалістичних теоріях, байдуже, а то й вороже ставлення до національних прагнень так званих "недержавних народів", що були приречені на загибель, "розчинення" в "державних" народах. Найбільший же відхід від марксизму простежується тоді, коли І.Франко намагався пристосувати його до галицьких умов зі слабо розвинутою промисловістю, нечисленним пролетаріатом. Соціалізм для І.Франка був далеким від ортодоксального марксизму, існував не у вигляді якоїсь догми, а як підстава народолюбства².

Ідейний вплив М.Драгоманова на І.Франка та інших молодих галичан проявився через публікацію статей у "Правді" (з 1873 р.) та "Друзі" (з 1875 р.). "Перебування Драгоманова у Львові в 1875 р. тривало кілька днів", – згадував І.Франко, який тоді "ледве що його бачив і зовсім з ним не розмовляв..."³. Особисте знайомство між ними відбулося на початку 1876 р., коли М.Драгоманов, емігруючи з Росії, по дорозі на Захід на короткий час заїхав до Львова. За словами І.Франка, він "бачив його тільки коротку хвилю" в аудиторії Львівського університету на лекції професора Омеляна Огоновського, яку наддніпрянський вчений розкритикував. "За весь час побуту Драгоманова у Відні (до виїзду в Женеву. – *І.Р.*) я не мав з ним ніяких зносин"⁴, – писав пізніше І.Франко. Листування І.Франка з М.Драгомановим почалося в січні 1877 р., охоплювало питання обміну інформацією про розвиток національного руху, діяльність прихильників драгоманівських ідей у Галичині. "...У нас людей до роботи так мало, – скаржився І.Франко в листі 13 лютого 1877 р., – ... крім того й книжок у нас нема, а як є, то дорогі такі, що аж

¹ Франко І. До О.М.Рошкевич (20 вересня 1878 р.) // Там само. – Т.48. – С.111, 112.

² Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.230, 231, 232.

³ Франко І. Галицьке українофільство. Відповідь на "Уваги русина" // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1985. – Т.46, кн.1. – С.446.

⁴ Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886 / Видав І.Франко. – Львів, 1906. – С.5, 6.

сум...”¹. Місцева молодь бачила в особі М.Драгоманова свого ідейного наставника.

У переведенні “Академического кружка” на “драгоманівську дорогу” особлива заслуга належала М.Павлику, що був найближчим до М.Драгоманова з галицьких адресантів. Як відомо, вони особисто познайомилися під час приїзду М.Драгоманова в Галичину влітку 1875 р. Невдовзі між ними почалося листування, в першому листі М.Павлика 10 квітня 1876 р. було сказано про ідейні суперечки в “Кружку”, містився заклик: “... Ви нам помогайте, не разіть сьа словами...”². Прочитавши другого листа М.Драгоманова в редакцію “Друга”, М.Павлик “втішився..., аж йем сплакав з радости, – відверто писав він 20 квітня 1876 р., – що предці найшлася в ученім світі така щира душа”, що бажала “добра пониженому хлопіві... Ваші всі думки так ми (мені. – *I.P.*) припали до серця...”³. Про плани своєї діяльності М.Драгоманов писав М.Павлику в обширному листі в кінці грудня 1877 р., що “в усіх своїх публікаціях про Галичину завше становивсь побік усіх галицьких партій, як би вони не називались – українофільськими чи москофільськими”. Статті М.Драгоманова публікувалися у львівських часописах “Правда” та “Друг”, але, за його словами, “завше з примітками редакції, часто гарьаче полемічними”. Зміни в “Кружку” і “Друзі”, вважав М.Драгоманов, відбулися “самі собою” через ознайомлення галицької молоді з передовими європейськими ідеями⁴.

Наддніпрянський діяч піддав критиці діяльність у Львові народовського товариства “Просвіта” та “галицько-українофільського” часопису “Правда”, як і русофільського “Слова”, закликав до консолідації галичан навколо власної, радикальної програми. У листі М.Драгоманов скаржився, що закуплені ним на 680 рублів книжки в Росії для львівської бібліотеки (вони надсилалися на ім’я М.Павлика), “случаєм і без моєї волі” потрапили народовській “Просвіті”⁵. Водночас книжок на 500 рублів “малорусских и лучших московских” передав М.Павлику В.Чубинський, про що останній писав М.Драгоманову в листопаді 1876 р.⁶ Іншим разом галичанам надійшло з Києва літературної продукції на суму близько 120 рублів, книжки “самі добрі”, як писалося в листі М.Павлика 17 бе-

¹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / Редкол.: І.Вакарчук, Я.Ісасвич (співголови) та ін. – Львів, 2006. – С.12.

² Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М.Павлик. – Т.ІІ (1876–1878). – Чернівці, 1910. – С.8, 9.

³ Там само. – С.12.

⁴ Там само. – С.271, 272.

⁵ Там само. – С.273, 279.

⁶ Там само. – С.101.

резня 1878 р.¹. Подібні приклади поширення в Галичині передової української і російської літератури не були поодинокими.

Отже, драгоманівські ідеї поширювалися серед галичан передусім через надсилання книжкової продукції, листування й особисті зустрічі. Найбільш відомими послідовниками М. Драгоманова на галицькому ґрунті стали І. Франко і М. Павлик. Підкреслюючи визначальний вплив наддніпрянських діячів, М. Павлик наголошував, що “після 1866 р. народ руський в Галичині лишив би ся був круглим сиротою, та стала йому в пригоді Україна...”². Кожне драгоманівське “слово, надруковане у нас, – писав І. Франко в листі до М. Павлика 8 листопада 1879 р., – буде більш заохочувати та оживлювати льудей, ніж усі наші писанья разом”³. Однак, як стверджував фахівець у галузі франкознавства М. Возняк, “Драгоманов часто дивився на Франка очима Павлика...”, з яким у нього склалися найбільш тісні стосунки⁴.

Судові процеси проти галицьких радикалів. Успіхи і труднощі в поширенні соціалізму. Діяльність М. Драгоманова та його соратників на Наддніпрянській Україні мала вплив на соціалістичне навернення молодих галичан. Так, у донесенні київського губернського жандармського управління в червні 1877 р. було сказано, що “галиційські пропатори знаходяться въ сношеніяхъ съ Кіевомъ и имѣють здѣсь своїхъ агентовъ”⁵. Крім громадівців-соціалістів, лідером яких був М. Драгоманов, у поширенні соціалістичних ідей (попри неоднакове їх бачення) взяли участь польські соціалісти, російські народники – усі, хто втікав від посилення репресій царизму на Захід. Галичина від середини 1870-х років стала своєрідним перевалочним пунктом для політичних емігрантів із Російської імперії. Влітку 1876 р. М. Драгоманов навіть винайняв для М. Павлика у Львові квартиру, що виконувала функції готелю для проїжджих і складу революційної літератури українською й російською мовами, яку з Відня та Женеви направляли до Києва⁶.

Активізація конспіративної діяльності в краї, при відсутності в молодих галичан відповідного досвіду, швидко потрапила в поле зору австрійської поліції. Першим було заарештовано О. Терлецького у Відні 1876 р. Віденський процес став першим українським процесом соціалістів, підставою для якого послужило видання в австрійській столиці за сприянням

¹ ЦДАЛ України, ф.663, оп.1, спр.181, арк.73.

² Павлик М. Про русько-українські народні читальні. – С.223.

³ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М.Павлик. – Т.ІІІ (1879–1881). – Чернівці, 1910. – С.163.

⁴ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф.29, од. зб.69, арк.22.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф.442 (Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Секретна частина), оп.827, спр. 54, арк.1, 34.

⁶ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.178, 179.

О.Терлецького (псевдонім – В.Кістка) соціалістичних брошур київського “молодогромадівця” С.Подолінського, що поширювалися серед галичан і наддніпрянців (“Про хліборобство”, “Парова машина”, “Про багатство та бідність”, “Правдиве слово хлібороба до своїх земляків”)¹. “Се був перший у Австрії руський ... процес виразно соціалістичного характеру, – згадував І.Франко. – Серед галицької суспільности поява тих брошур викликала великий переполох”². Найбільшого розголосу в Австрії набув львівський судовий процес 1877–1878 рр., у ході якого перед судом стало кілька молодих в’язнів, найстаршому з них О.Терлецькому було 27 років³.

Характерно, що слідство почалося з “польського сліду”, першим поліція заарештувала кількох поляків, зокрема соціаліста Б.Лімановського, що стояв біля витоків соціалістичного руху в Галичині на початку 1870-х рр. У поляка Е.Кобилянського знайшли листи від М.Драгоманова, що дало поштовх до масових домашніх обшуків. Слідчі спочатку дійшли висновку про ширення злочинної соціалістичної пропаганди “між польським людом в Галичині (виділено нами. – *І.Р.*) та польським Королівстві”, в першу чергу серед робітників⁴. Однак невдовзі справа набрала характеру “руської змови” під впливом польської адміністрації краю, якій було вигідно представити Відню галицько-руський рух як “москвофільську” загрозу, мотивуючи це тим, що заарештовані русини діяли за інструкціями російського підданця М.Драгоманова. Отже, виходило так, нібито самотнім надійним опертям державної влади в краї є польська шляхта. За браком доказів (майже всі звинувачені призналися до соціалістичних поглядів, але ніхто не визнав себе винним у приналежності до таємного товариства) суд виніс покарання від одного до кількох місяців: М.Павлику – три місяці арешту, його сестрі Анні – один, І.Франку – шість тижнів та ін. Щоправда, враховуючи час слідчого ув’язнення, в тюрмі вони відбували покарання довше, приміром, І.Франко – дев’ять місяців⁵.

І все-таки не тюрма була для молодих галичан найважчим покаранням, особливо якщо порівнювати його з жорстокими репресіями тоталітарних режимів у ХХ столітті. Значно важче було пережити ізоляцію в суспільстві, з якою стикнулися засуджені після виходу на волю. Так,

¹ Калинович В.І. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. – Львів, 1967. – С.22, 103.

² Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріяли д-ра І.Франка // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т.І, кн. VI. – С.29, 32.

³ Грицак Я. “Дух, що тіло рве до бою...”: Спроба політичного портрета Івана Франка. – Львів, 1990. – С.52.

⁴ Студинський К. Іван Франко і товариші в соціалістичним процесі 1878 р. // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн.6. – С.59, 60.

⁵ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.181, 183, 184, 186.

І.Франко згадував, що “не сама тюрма була для мене найтяжчою пробою: засуд кримінального суду, а особливо те, що я опісля застав на світі, сто раз тяжчий і несправедливіший засуд усієї суспільності, кинений на нас, страшенно болів мене”¹. Він “швидко побачив, що ... серед галицько-руської суспільності панує перестрах, що нас оминають як заповітрених наші недавні знайомі, а ті, що хочуть мати якусь діло з нами, дають нам рандеву десь по кутках, щоб ніхто не бачив”². Про те, в яких умовах доводилося жити, з болем писав: “Часто бувало так, що одного дня ми (І.Франко кілька місяців жив у Львові разом з М.Павликом, його сестрою Анною та О.Терлецьким. – *І.Р.*) не знали, що їстимемо другого; ... та найгірше боліло нас те, що вся руська суспільність з виємком купки молодіжи уникала нас...”³. “Карала мене наша галицька суспільність, – згадував М.Павлик, що зазнав пізніше покарання (шість місяців арешту) за публікацію оповідання “Ребенщуківа Тетяна”, – боліли мене ... ті вигуки й поведінки дужче, ніж кари за соціалістичну пропаганду”⁴.

Рішучий осуд діячів обох течій національного руху в Галичині – русофілів і народовців – викликали вже зміни в редакції “Друга”. Русофільське “Слово” присвятило молодіжному журналу декілька публікацій протягом червня – липня 1876 р.⁵, у яких було піддано критиці редакцію за космополітизм (нібито більше пишеться про “Парижъ, Гамбургъ или Висбаденъ” та ін, “о русскихъ князяхъ, о славной нашей минувшости не упоминается въ “Друзѣ” ни словомъ”), ширення серед молоді зневаги “къ общепочитаемымъ русскимъ институціямъ” тощо⁶. Різко висловився проти журналу один із лідерів народовської течії С.Качала, від якого редакція “Друга” отримала листа. Він прямо писав 7 серпня 1876 р. про “лихо у насъ”, причому не стільки через діяльність старшого покоління русофілів (“твердыхъ”) “для ихъ керунку”, скільки з вини молодих діячів, де проявляються “такъ згубни тенденціи”. Передусім це пояснювалося ідейним впливом М.Драгоманова – “того нигилисти московского”, який “убираеся въ красне пѣра европейской цивилизації и науки, нехтуючи народность и все що для чоловіка було святимъ”. Висловлювався жаль, що після перевороту в “Друзі” українофільство будуть пов’язувати з соціалізмом, комунізмом і нігілізмом⁷.

¹ *Цит. за:* Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.187.

² Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886. – С.6.

³ Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріяли д-ра Івана Франка. – С.46.

⁴ Павлик М. Мій процес за “Ребенщуківу Тетяну” // Павлик М. Ребенщуківа Тетяна. – Відень, (б.р.). – С.73, 74.

⁵ Нѣчто объ одной часописи. Изъ Львова // Слово. – 1876. – Ч.71. – 22 іюня (4 іюля). – С.1, 2; Ч.72. – 25 іюня (7 іюля). – С.2, 3; Ч.73. – 28 іюня (10 іюля). – С.1, 2; Ч.74. – 1 (13) іюля. – С.1, 2; Ч.75. – 3 (15) іюля. – С.2; Ч.76. – 6 (18) іюля. – С.1, 2; Ч.77. – 8 (20) іюля. – С.1, 2.

⁶ Там само. – Ч.72. – 25 іюня (7 іюля). – С.2; Ч.74. – 1 (13) іюля. – С.2.

⁷ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т.ІІ. – С.78, 79, 81.

Редакція народовського часопису “Правда” не жаліла критичних слів на адресу М.Драгоманова та його ідейних послідовників серед галичан. Так, видавці “Правди” прямо писали: “Узнаємо пропаганду западнёго соціялізму и комунизму між нашим народом яко невідповідну и шкодливу...”¹. Іншим разом Д.Танячкевич (псевдонім – Будеволя) мотивував критичну позицію галицьких народовців до соціалістичного руху тим, що “українські соціялисти єсть причепи до соціялістів московських, попхнуті туди російським правлінням!”². Розбіжності між М.Драгомановим і львівськими народовцями пояснювалися не суто особистими, а “теоретичними” причинами, за словами редакції журналу, в уявленні М.Драгоманова чільне місце займав “прогрес и тільки прогрес, хоч доволі неозначений, а у народовців на першій пляні народовість”, вільний розвиток національного життя “руського (українського) народу”. На відміну від “державних” народів – французів, англійців, німців та ін., для “руського” народу національне питання не могло вважатися другорядним як тільки одне з “питань життя народу...”³.

Отже, І.Франко і М.Павлик зазнали суспільного остракізму під час і після судового процесу, що стало покаранням за порушення норм поведінки галицько-руської інтелігенції, традиційно лояльної до імперської влади. За австрійськими русинами, як відомо, закріпилася репутація “тирольців Сходу” через їхню вірнопідданість до цісаря, сподівання на розуміння і підтримку офіційного Відня. Молодого соціаліста І.Франка виключили з народовських товариств “Просвіта”, “Руська бесіда”, батько його коханої О.Рошкевич, з якою він хотів одружитися, категорично виступив проти шлюбу. Щоправда, серед народовців були ще деякий час надії, що І.Франко поверне з обраного ним шляху соціалістичної боротьби⁴. Виключення І.Франка, М.Павлика та І.Мандичевського з “Просвіти” на засіданні виділу 8 жовтня 1878 р. мотивувалося тим, що вони своєю соціалістичною агітацією, як записано в протоколі, “шкодять добру нашого народа и спиняють розвѣй товариства”⁵. М.Павлик скаржився 15 червня 1880 р., що “відносини редакції “Правди” до українських соціалістів” та їх ідейного лідера М.Драгоманова “подібні відносинам львівського “Слова” до всіх українолюбців...”⁶.

¹ В.Б. Слівце до опізнання // Правда. – 1877. – Ч.4–5. – С.166.

² Будеволя. Прояви соціялістичні між Українцями и їх значіне // Там само. – С.178.

³ Відповідь п. М.П.Драгоманову. (С причини нападів в “Громаді”) // Там само. – 1879. – Вип. VI. – Червень. – С.383, 384, 385, 387.

⁴ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.187, 188.

⁵ Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie, zesp. Archiwum Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki w zbiorach BN, skr.21.XI.T1 (Protokóły towarzystwa “Proswita” od pierwszego ogólnego zebrania), k.343.

⁶ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т. III. – С.175.

Однак удари долі не зламали молодих прихильників драгоманівських ідей у Галичині. Видаючи бажане за дійсне, М.Павлик писав у Женевській “Громаді” 1880 р., що “в Галичині справді швидко jde до соціалізму”¹. Після виходу з тюрми І.Франко і М.Павлик відновили видання “Друга” під новою назвою – “Громадський друг”, що мала вказувати на близькість до видаваної М.Драгомановим у Женеві “Громади” і соціалістичний характер журналу. У “громадівському соціалізмі”, як відомо, вбачав суть своїх поглядів М.Драгоманов, що дав гроші на видання “Громадського друга” з Уваровської премії, отриманої за підготовку разом з В.Антоновичем “Исторических песен малорусского народа”. М.Драгоманов регулярно надсилав М.Павлику кошти з Женеві на журнал². “По виході з в’язниці 1878 р., – згадував І.Франко, – ми оба з Павликом, за підмогою М.Драгоманова, який на се на руки М.Павлика переслав, здається, ... 500 рублів, ... почали видавати місячник “Громадський друг” радикальною драгоманівською фонетикою і з доволі острим, свіжим і ярко соціалістичним змістом”³. Перший номер новоствореного журналу в квітні 1878 р. відкривався Франковим віршем “Товаришам із тюрми”, що, по суті, представляв програму цього видання⁴. І.Франко писав:

Ми ступаєм до бою нового
 Не за царства тиранів, царів,
 Не за церков, попів, ані бога,
 Ні за панство неситих панів.
 Наша ціль – людське щастя і воля,
 Розум владний без віри основ
 І братерство велике, всесвітнє,
 Вільна праця і вільна любов!⁵

Перший номер журналу, що вийшов накладом 400 примірників, конфіскувала поліція вже за два тижні за публікацію вірша І.Франка, в якому вбачався заклик “до боротьби за суспільний переворот”. Друге, травневе 1878 р. число також було конфісковане через уміщене в ньому оповідання М.Павлика “Ребенщуківа Тетяна”. “Мене трибунал ... засудив за “Ребенщуківу Тетяну” на шість місяців гострого арешту...”⁶, –

¹ Павлик М. Новини з Австрійської України // Громада. Українська часопись. – Женева, 1880. – №1. – Нојабрь – декабрь. – С.228.

² Франко І. Михайло Павлик. Замість ювілейної сільветки // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1905. – Т.ХХІХ. – С.168, 169.

³ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.377.

⁴ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.189, 190.

⁵ Франко І. Товаришам із тюрми // Франко І. Вибрані твори: У 3-х т. / Упорядкув., підготовка текстів та прим. А.А.Каспрука. – К., 1973. – Т.І. – С.322.

⁶ Павлик М. Мій процес за “Ребенщуківу Тетяну” // Павлик М. Твори / Вступна стаття, упорядкування, підготовка текстів та примітки П.Ящука. – К., 1959. – С.647. Суд звинувачував автора “Ре-

згадував М.Павлик. Наприкінці 70-х рр., писав І.Франко в автобіографії, “видавав я разом із М.Павликом у соціалістичному дусі редагований місячник “Громадський друг”, замінений вже після другого зошита” через поліцейські перешкоди в збірки. Однак видання “skonфіскувала поліція...”¹. Редактори були змушені, щоб уникнути дальших конфіскацій, вдатися до хитрощів, випускати кожен наступний номер під іншою назвою, як окремих альманах. Так, упродовж кількох місяців з’явилися збірки “Дзвін” і “Молот”, що, однак, розділили долю “Громадського друга”. І.Франко вклав найбільше редакційної праці в останню книжку журналу, що під назвою “Молот” і з підзаголовком “галицько-українська збірка” вийшла на початку 1879 р. За підрахунками М.Возняка, перші три книги журналу дали разом 300 сторінок, тоді як “Молот” сам обіймав 220 стор.².

І.Белей у порозумінні з І.Франком заснували серію популярних книжок фонетичним правописом “Дрібна бібліотека”, що виходили з 1878 р. на противагу серійним виданням “Просвіти”. Останній, 14-й випуск “Дрібної бібліотеки” вийшов у 1880 р., де було надруковано Франкове оповідання “На дні”³. Група радикальної молоді у Львові наприкінці 1879 р. обговорювала план видання літературно-наукового журналу “Нова основа”, що, за словами І.Франка, “не віддаляючися від наряду, зазначеного збіркою “Молот” та женецькими виданнями Драгоманова, пробував тягнути ту саму лінію так обережно, щоб не стягати на себе поліційних та судових переслідувань”. Однак за браком коштів “до видання журналу не дійшло”⁴.

Водночас у дусі драгоманівської програми галичани налагодили співпрацю з польськими соціалістами в Галичині. І.Франко і М.Павлик співпрацювали з польськомовною газетою “Prasa”, що почала виходити влітку 1878 р. як орган робітників-друкарів у Львові. З-під пера І.Франка вийшли майже всі програмні статті газети в 1878 р.⁵. Перед редакцією ставилася мета – “підготувати працюючі класи до солідарності, до відповідної спільної дії для спільного добра”⁶. У січні 1879 р. газета з новим підзаголовком (“двотижневик, присвячений справам трудящих кла-

бенщуків Тетяни”, що той “глумився і старався понизити науки й обряди релігії”, “понижав і змагав захитати інституцію подружжя...”

¹ Возняк М. Матеріяли до життєпису Франка (з додатком двох недрукованих його автобіографій) // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1927. – Кн.І. – С.181.

² Возняк М. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка. – К., 1958. – С.117.

³ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.379; Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.189, 190, 195.

⁴ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.458.

⁵ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.192, 193.

⁶ Франко І. Солідарності! // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т.45. – С.56, 57.

сів”) стала загальноробітничим органом, що обстоював інтернаціональну солідарність робітників у боротьбі за соціалістичні ідеали. На сторінках газети 15 січня 1879 р. І.Франко ставив “собі за мету прокласти шлях солідарній діяльності трудящих класів нашого краю”¹. Іншим разом він переконував, що “як тільки капітал з приватних рук, до яких він потрапив шляхом грабежу чи експлуатації, повернеться знову в загальне користування, стане власністю всіх трудящих, тоді лише станеться поворот до природного, єдино справедливого стану”, причому “це може відбутись без насильства”². Редакційний комітет “Pracy” не був сталим і однорідним, Франкові впливи в ньому найсильнішими були протягом 1879 р. і до початку 1880 р. Він і поляк Л.Інлендер стали головними ідеологами цього комітету, разом із польським соціалістом Б.Червінським наприкінці 1880 р. завершили роботу над першим програмним документом соціалістичного руху в Галичині “Program socialistów polskich i ruskich Wschodniej Galicji” (“Програма соціалістів польських і руських Східної Галичини”)³.

Однак при підготовці програми до друку виникла конфліктна ситуація, що вбила клин у відносини між соціалістами двох народів у Галичині. Автори “Програми” не підтримали поширених серед марксистів поглядів про поділ народів на “державні” й “недержавні”, великі й малі, сподівалися на рівноправне співробітництво усіх соціалістів, незалежно від національності, що мали творити федеративний союз у “дусі загальних соціалістичних принципів”, але “з урахуванням місцевих умов”: “...Там, де перебуває люд виключно польський, діяльністю займаються поляки, де виключно український (в оригіналі – руський. – *I.P.*) – українці (русини. – *I.P.*), у змішаних общинах пропаганда відбувається спільними силами”⁴. Видруком цієї “Програми” в Женеві зайнявся Б.Лімановський, що стояв біля витоків польського соціалістичного руху. Він вилучив із первісної назви слово “руських”, а коли обурені такою зміною львів’яни відмовилися прийняти тираж, заклеїв старий заголовок на усіх примірниках стрічкою з написом “Програма галицьких соціалістів”. Відклеївши стрічку, легко можна було прочитати, що програма стосується лише польських соціалістів. Існують різні версії інциденту, але факт незаперечний, що реальна практика життя розвіювала ілюзії русько-українських соціалістів у Львові та Женеві про рівноправне співробітництво з соціалістами-поляками⁵.

¹ Франко І. Що нас єднає, а що розділяє? // Там само. – К., 1984. – Т.44, кн.1. – С.16.

² Франко І. Чого ми вимагаємо? // Там само. – С.41, 42.

³ Вервес Г.Д. Іван Франко в робітничій газеті “Praca” // Іван Франко як історик / Ред. колегія І.О.Гуржій, П.М.Калиниченко та ін. – К., 1956. – С.123, 124, 128.

⁴ Програма галицьких соціалістів // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – Т.45. – С.455, 456.

⁵ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.193, 234, 235.

Водночас діяльність соціалістів у Галичині сильно обмежувала поліція, що встановила постійний нагляд за І.Франком, М.Павликом та їх однодумцями. Так, поляк Б.Лімановський був змушений покинути Львів під тиском галицької влади ще в жовтні 1878 р., виїхав до Швейцарії, що стала місцем притулку для соціалістичної еміграції з Російської та Австро-Угорської імперій. Незабаром до Женеви в кінці січня 1879 р. виїхав М.Павлик, щоб уникнути 6-місячного тюремного ув'язнення за публікацію “Ребенщуків Тетяни”. І.Франка вдруге було заарештовано в березні 1880 р. в околиці Коломиї, за звинувачення в підбурюванні селян проти влади він відсидів три місяці. Надовго виїхати зі Львова І.Франко вирішив у квітні 1881 р., по кількох місяцях напівголодного існування, повернувся в рідне село Нагуєвичі на Львівщині, де разом з молодшими братами зайнявся сільськогосподарською діяльністю, щоб просто прогодуватися¹. Отже, плани молодих руських соціалістів зазнали серйозного удару, що змусило їх лідерів на деякий час відійти від активної громадської діяльності, а то й емігрувати за кордон. І.Франко пізніше писав, що “гурток” ідейних прихильників М.Драгоманова (“для решительной борьбы с галицкой заскорюзлостью и беспринципностью”) “розбився” до кінця 1879 р.².

На перешкоді поширенню соціалістичних ідей у Галичині, крім суб’єктивних (переслідування поліції, недосвідченість місцевих лідерів та ін.), стали й об’єктивні причини. У вірші “Каменярі”, написаному в 1878 р., І.Франко описував дивний сон: він бачив себе, прикутого ланцюгом до скелі, з важким молотом у руках, “а далі тисячі таких самих, як я”. На заклик “лупайте сю скалу!”:

І всі ми, як один, підняли вгору руки,
І тисячі молотів о камінь загуло [...] ³.

Однак насправді чисельність галицьких соціалістів вимірювалася не тисячами, а щонайбільше кількома десятками. Середовище, з яким вони мали справу, складало переважно робітники-друкарі – найбільш освічена частина пролетаріату. Контакти львів’ян із провінцією були мінімальними, обмежувалися здебільшого візитами І.Франка і М.Павлика, як правило, на Дрогобиччину або Покуття для поширення соціалістичної літератури. У радянській історіографії розвиток соціалістичного руху в Галичині явно перебільшувався⁴. Характерно, що труднощі в поширенні соціалізму на місцевому ґрунті усвідомлювали самі галичани. Так, М.Павлик та І.Франко в листі до М.Драгоманова в квітні 1878 р. жалі-

¹ Там само. – С.191, 194, 197, 203.

² Франко І. Южнорусская литература // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.146.

³ Франко І. Каменярі // Франко І. Вибрані твори: У 3-х т. – Т.І. – С.85.

⁴ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.196, 197.

лися, що передплатників “Громадського друга” “доси в Галичині 12!”¹. На видання журналу, що припинилося “з кінцем 1878 р. ... від Драгоманова дістав я 250 р(уб.), – згадував М.Павлик, – від О.Косач – 100 р(уб.), з Одесси – 200 р(уб.), разом від російських Українців... – 883 р(уб.), 32 к(оп.), з передплати й розпродажі дістав найбільше 100 гульд.”. Водночас одній лише друкарні довелося заплатити “поверх 1000 гульд.”². Напередодні виходу першого номеру журналу в березні 1878 р. галичани писали М.Драгоманову, що отримали на видавничі потреби з України 100 руб. (майже 126 австрійських гульденів), але “цих грошей і на перший номер не стане, бо буде коштувати гульд. 170”³.

Отже, “Громадський друг” практично не міг існувати без грошової підтримки громадян із Наддніпрянщини. Кошти на друк, за словами самого М.Павлика, давали в 1878 р. “світлі українські соціалісти з Росії”⁴. З передплати і продажу журналу вдалося отримати тільки 1/10 суми, необхідної для оплати друкарні. Молодь читала журнал, як писав М.Павлик у листі до М.Драгоманова 12 травня 1878 р., “з прихильности, старі (русофіли. – *I.P.*) і “народовці” – зі злости, а крім того народ, хоть він з него лиш дещо може розуміти. Однак таких, шчо можуть заплатити – 15, іншим треба давати дурно. Добре було б, як би українці помогли таки *пренумерујучи* ... (виділено автором. – *I.P.*)”⁵. Однак сподівання на велику кількість передплатників українського соціалістичного видання на Наддніпрянщині в умовах чинності Емського указу 1876 р. були марними. “При редакції (“Громадського друга. – *I.P.*) нам ніхто не помагає, – листовно скаржився М.Павлик М.Драгоманову в 1878 р., – ми тільки оба (з І.Франком. – *I.P.*) писательствуємо...”⁶. І.Франко був змушений визнати, що “всіх тих соціалістів в Галичині так мало, вони так розсипані і запуджені, шчо поки шчо годі ї думати о якій небудь організації між ними. І до такої організації не швидко ї діжде...” (лист до М.Драгоманова в березні 1881 р.)⁷.

Таким чином, у результаті конституційних і децентралізаторських перетворень у Габсбурзькій монархії 1860-х – початку 70-х рр. Галичина перетворилася в польську автономію, де владу отримали поляки, що з особливою силою проявилася в стінах Галицького крайового сейму. Галицько-руська інтелігенція відчувала зневіру, брак сил для гідного протистояння полякам, що в умовах антиукраїнських репресій у Росії стало під-

¹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т.ІІ. – С.293.

² Там само.

³ Там само. – С.290.

⁴ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т.ІІІ. – С.212.

⁵ Там само. – Т.ІІ. – С.306.

⁶ ЦДАЛ України, ф.663, оп.1, спр.181, арк.77.

⁷ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т.ІІІ. – С.350.

грунтям для домінування русофільської конструкції національної ідентичності “руського” населення краю. Єдиним часописом, що засвідчував у 70-і рр. існування в Галичині української (“малоруської”) орієнтації, був львівський журнал “Правда”, видання якого вдалося відновити в 1872 р. завдяки грошовим надходженням із Наддніпрянщини. На сторінках “Правди” писалося про належність галицьких русинів до 15-мільйонного українського (“малоруського”) народу по обидва боки австро-російського кордону, піддано критиці русофільські погляди, тезу про крайн як частину ширшого панруського східнослов’янського світу.

Водночас на національний рух русинів Галичини мали вплив наддніпрянські громадівці-українофіли, що на початку 1870-х рр. активізували свою діяльність (до заборонного Емського указу). Однак П.Куліш, який став рушієм українофільського руху в краї 60-х рр., поступово відійшов від своєї місії, вступив у конфлікт із львівськими народовцями, а підтримувати “Правду” перестав ще в кінці 1869 р. Він здійснив еволюцію ідейних поглядів на козаччину й гайдамаччину, що тепер оцінювалися ним критично, але нові Кулішеві праці не знайшли підтримки як серед галицьких народовців, так і в середовищі громадівців Наддніпрянщини. У православного П.Куліша в 1870-х – першій половині 1880-х рр. зав’язалися тісні творчі й дружні стосунки з греко-католиком, галичанином І.Пулюєм, вони довгий час спільно працювали над перекладом Святого Письма на українську мову, готовий матеріал публікували в підавстрійській Галичині. Переклад Біблії відіграв особливу роль в утвердженні національної єдності галичан і наддніпрянців, кристалізації модерної української національної свідомості.

Найбільший вплив на розвиток українофільських настроїв серед галицьких русинів у середині 70-х рр. мав М.Драгоманов. Він двічі, в 1873 і 1875 рр., особисто побував у Галичині, під час приватних розмов, у переписці з галицькими діячами, зокрема в листах до редакцій львівських часописів “Правда” і “Друг”, намагався надати національному рухові модерного європейського характеру, в дусі “громадівського соціалізму”. Під ідейним впливом М.Драгоманова, що після еміграції з Росії внаслідок Емського указу зайнявся пропагандистською діяльністю в Женеві, молоді галицько-руські політики (І.Франко, М.Павлик, О.Терлецький та ін.) наворачтаються до соціалізму. Перший львівський судовий процес проти радикалів-соціалістів 1877–1878 рр. завдав удару по радикальній течії, що мала вузьку соціальну базу, а їх діяльність піддали критиці як “старші” народовці, так і русофіли. Галицькі радикали отримували певну ідейну й фінансову підтримку, передусім у виданні преси (недовговічної через переслідування поліції) від наддніпрянських “молодогромадівців”-драгоманівців. Загалом 1873–1879 рр. увійшли в історію

Галичини як період кризових явищ у розвитку національного руху, що знайшло відображення в катастрофічному зменшенні чисельності руського представництва в Галицькому сеймі й австрійському парламенті, засиллі русофільства, пасивності селянських мас у громадському житті.

РОЗДІЛ V

КРИСТАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА ПЕРЕТВОРЕННЯ ГАЛИЧИНИ В УКРАЇНСЬКИЙ “П’ЄМОНТ” НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ ст.

§1. Галичина в діяльності наддніпрянських громадівців після Емського указу 1876 р.

А політична культурно-просвітницька діяльність громадівців. Розвиток українського руху на Наддніпрянщині після 1876 р. вступив у стадію поміркованості, аполітизму, що дало підстави характеризувати наступне десятиліття в історії “національного відродження” як “мертві роки”, коли українофільство потрапило немов у “зимовий сон”. Вступ на престол Олександра III в березні 1881 р., який змінив свого батька-реформатора, вбитого російськими революційними народниками, стабілізував самодержавство та реакцію. Будь-які сподівання на можливість еволюції в недалекому майбутньому Російської держави до конституційного режиму стали марними. Український рух звузився до “малого струмка”: більшість громадівців відійшла від активної діяльності, а ті, хто продовжували працювати, мали вузьке культурно-просвітницьке спрямування. Провідники “старих” громад (В.Антонович, П.Житецький, О.Кістяківський та ін.) виступали під гаслом “аполітичного культурництва”, підкреслено відмежовувалися від політичних питань, прагнули формувати українську національну свідомість легальним шляхом, наскільки це дозволялося Емським указом і доповненнями до нього¹. Зокрема, петербурзький уряд у 1881 р. дозволив вистави українською мовою (“на малорусском наречии”) та друк словників за умови збереження російського (“общерусского”) правопису².

¹ Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.146; його ж. Інтелектуальні початки нової України // Там само. – С.183.

² Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. – Харків, 1930. – С.178. “Мов з неба впало тої дозвіл, – писав М.Лисенко з Києва в листі до В.Шухевича 14 (26) студня 1881 р., – ну, звичайно, загуло товариство, мов ріж бджіл на пригрі”

Після Емського указу кількість членів найбільшої Київської громади зменшилася до півсотні чоловік, що було майже в шість разів менше, ніж на початку 1860-х рр.¹. На зламі XIX–XX ст. українофільська громада в Києві нараховувала лише 20–25 членів, приблизно стільки ж – Одеська². Київська “Стара громада”, за влучним висловом О.Лотоцького, “вже не жила, а животіла”. Він зауважив, що українське громадське життя в 1880–90-х рр., “загнане в темний куток русифікаційним режимом, визначалося лише рисами вузького гуртківства”³. М.Лисенко скаржився в листі до В.Лукича 28 листопада 1892 р.: “У нас Москва приборкала, з’їла, перевернула українця, одбила од родини”, тільки “одиниці з мільйонів все ж таки пишуть” українською мовою⁴. Однак заборонні заходи не змогли зупинити розвиток українського руху за межами Російської імперії, в Галичині, на практиці відбулося якраз навпаки. Урядові заборони змусили громадівців-українофілів шукати легальні форми діяльності в конституційній Австро-Угорській імперії, що сприяло розвитку українофільства на місцевому ґрунті. Це були змушені визнати навіть самі царські чиновники, зокрема в урядовій записці 1881 р., де прямо говорилося, що серед галичан набирала сили народовська “партія”, ідейно близька “с киевскими украинофилами. Усиление этой партии в Галиции стало особенно чувствительно в последние годы...”⁵.

Видатні наддніпрянські громадівці-українофіли в умовах чинності Емського указу підкреслювали свою лояльність до російського царизму, відсутність національно-державницьких прагнень. “...Народность эта (малоруська. – *І.Р.*), – писав В.Антонович у статті “Моя сповідь”, – совершенно лишена государственного инстинкта; она не только не составляла отдельного государства, но добровольно отклонила образование такового, даже в тот момент, когда исторические обстоятельства давали на то возможность (в половине XVII ст.). Малороссия вошла в состав Русского государства добровольно, без завоевания и борьбы... Малорусская литература никогда не подымала даже намека о полити-

(Львівська національна наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф.154 (Партицький О.), од. зб.93 а, арк.1). Інформуючи редакцію львівської газети “Діло” про концерт у Києві в листопаді 1882 р., де виконувалися українські пісні, включаючи твори видатного композитора М.Лисенка, О.Кочубинський зауважив: “Не можна описати вам, як щиро радувалась уся київська публіка, особливо молодіжь. Се перший концерт у Києві за 6 років!” (Там само, ф.11 (Барвінські), од. зб.4970, арк.5).

¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – С.71.

² Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України (Друга половина XIX – початок XX ст.) // Київська старовина. – 1998. – №2. – С.76; Катренко А. Одеська громада 70–90-х років XIX ст. // Там само. – С.89.

³ Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава, 1932. – Част.1. – С.158, 161.

⁴ Лисенко М.В. Листи / Упорядкування, приміт. та коментарі О.Лисенка. – К., 1964. – С.209.

⁵ Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. – С.177.

ческом сепаратизме и всегда считала этот мотив для себя чуждым”¹. М.Костомаров, колись один із лідерів кирило-мефодіївців, автор програмного документу товариства – “Книги буття українського народу”, закликав вдовольнитися “літературою для хатнього вжитку”, щоб російська влада припинила переслідування і примирилася з українським рухом. Історик переконував у пресі, що “малорусское нарѣчіе... отдалено отъ великорусскаго”, домагався того, щоб “изученіе книжнаго образованнаго русскаго языка въ малорусскихъ школахъ обязательно шло рядомъ съ изученіемъ научныхъ предметовъ... vis-a-vis съ изложеніемъ малорусскимъ...”. Водночас М.Костомаров прямо заявляв: “Нѣтъ никакой необходимости создавать особый книжный малорусскій языкъ...”². На його думку, “общерусскій языкъ – не чужой, не заимствованный языкъ, а выработанный усиліями всѣхъ русскихъ, не только великороссіянъ, но и малоруссовъ, ... давно уже сталъ культурнымъ языкомъ всего южно-русскаго края”³.

Серед здобутків громадівського руху в 1880-ті роки було насамперед видавництво (з січня 1882 р.) у Києві щомісячного історико-етнографічного й літературного журналу “Кіевская старина” (далі – “Кіевская старина”), що виходив з ініціативи В.Антоновича, О.Лазаревського, П.Житецького та ін. Журнал упродовж чверть століття залишався на Наддніпрянщині єдиним періодичним органом, в якому друкувалися українознавчі матеріали російською мовою. Характерно, що під час першої російської революції в 1907 р. видання прийняло назву “Україна”, перейшло цілком на українську мову, але виходило тільки до кінця року. Журнал “Кіевская старина” сприяв утвердженню української національної самосвідомості серед значної частини тогочасної інтелігенції. Прикладом цього стало, зокрема, формування ідейного світогляду М.Грушевського, який писав у споминах: “...Сі книжки (“Кіевскую старину” передплачував його батько вже з 1882 р. – *І.Р.*) поглибили мої

¹ Антонович В.Б. Записка в справі обмежень української мови // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упоряд. О.Тодійчук, В.Ульяновський. – К., 1995. – С.158.

² Костомаровъ Н.И. Украинафильство // Русская старина. – 1881. – Т.ХХХ, №2. – Февраль. – С.326, 327. М.Костомаров обстоював існування в малоруському “наріччі” трьох “піднаріч”: 1) “украинское”, розповсюджене на більшій частині етнічної території – по лівий бік Дніпра, в Слобідській Україні, в Новоросії, в Кубанській області; 2) “карпато-русинское” – в Галичині, на Поділлі й Волині, відмінне від “украинского употребленіемъ нѣкоторыхъ словъ и оборотовъ, но одинакое съ нимъ по фонетикѣ”; 3) “полѣское” – на Поліссі й північній частині Чернігівської губернії, відрізняється від двох інших деякими фонетичними особливостями. Однак, за словами М.Костомарова, відмінності між піднаріччями “до того незначительны, что каждый малоруссъ, усвоившій съ дѣтства говоръ одного поднарѣчія, услышавъ первый разъ въ жизни говоръ другаго края, сразу признаеть говорящаго за земляка, а не отнесетъ къ нему такъ, какъ бы отнесся къ великоруссу или бѣлоруссу...” (с.327, 328).

³ Костомаровъ Н. П.А.Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность // Кіевская старина. – 1883. – Т.V, февраль. – С.221.

симпатії й інтереси до української старовини, вони вперше дали мені хоч в деякій мірі поняття про сучасний стан українського життя, українського руху...”¹.

Історію України-“Малоросії” та її культуру на сторінках журналу дозволялося розглядати лише як регіональний різновид загальноросійської історії, автори й видавці вживали русофільські терміни “южная половина России”, “малорусская народность” тощо. Застосування в журналі української мови, забороненої царизмом, дозволялося лише в окремих випадках з огляду на наукові цілі видання та обмежене коло передплатників (800–1000 чол.)². Під заборону цензури потрапили стосунки редакції з українофільськими виданнями й товариствами за кордоном, насамперед, не дозволялися передплата, поширення і реклама галицьких періодичних видань³. У листі до А.Вахнянина 17 лютого 1886 р. М.Лисенко з боєм писав про скромне відзначення громадивцями Наддніпрянщини 25-ліття від смерті Т.Шевченка: “...Ми собі, по закутках ховаємось, удаючи “Русь єдину”, мусимо нишком святкувати. Оттака халепа в своїй хаті!”⁴.

Водночас набуло розвитку українознавство як наука, що вступила в етап інституціоналізації, головними осередками якої в регіонах стають університети (університет св. Володимира в Києві – на Правобережжі, Харківський – на Слобожанщині й Лівобережжі, Новоросійський в Одесі – на Півдні). Крім університетських закладів, в останній чверті XIX – на початку XX ст. на Наддніпрянській Україні успішно працювали наукові організації та товариства на громадських засадах: Історико-філологічне товариство при Харківському університеті (з 1877 р.), Одеське Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті (з 1889 р.), Ніжинське Історико-філологічне товариство при місцевому Інституті князя Безбородька (з 1894 р.) та ін.⁵. Особливо активну наукову діяльність розгорнуло засноване в 1873 р. Історичне товариство Нестора-літописця при Київському університеті, що мало власний журнал (перший номер вийшов у 1879 р.)⁶. Щоправда, зберігалася значна кількість реакційних професорів, що захищали політику російського царизму в національному питанні, єдність і неподільність Російської імперії. Наро-

¹ Грушевський М. Спомини / Публікація С.Білоконя // Київ. – 1988. – №12. – С.120.

² Замлинський В.О., Палієнко М.Г. Журнал “Киевская старина” під царською цензурою // Український історичний журнал. – 1993. – №10. – С.65, 73.

³ Там само. – С.74.

⁴ Лисенко М.В. Листи / Авт.-упоряд. Р.М.Скорульська. – К., 2004. – С.166.

⁵ Нагірняк О. Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917 р.). – К., 2007. – С.584, 591, 593.

⁶ Чтенія въ Историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца. – Книга первая. 1873–1877 гг. / Подъ редакціей В.С.Иконникова. – К., 1879. – 317 с.

дознавчі дослідження були одним із ключових чинників утвердження української національної самобутності серед жителів Наддніпрянщини.

Вітчизняна історична наука, російськомовна, але українофільська за духом, продовжувала розвиватися значною мірою завдяки зусиллям учнів професора В.Антоновича. Сам В.Антонович попри цензурні перешкоди обстоював національну єдність українців по обидва боки російсько-австрійського кордону. В опублікованій у галицькій “Правді” за 1888 р. статті “Три національні типи народні”, що була частиною конспекту лекцій з української антропології та етнографії, він писав “про українсько-руську, польську і великоруську національність, властиво про те, чим вони одна від одної відрізняються”¹. Показово, що більшість розвідок і матеріалів на історичну тематику в “Киевской старине” стосувалася Гетьманщини XVII–XVIII ст. або взагалі Лівобережжя². “...Для науки збільшення студій і наукових видань, – писав Д.Дорошенко, – мало свою користь, хоч стремління не зачіпати дражливих моментів і тем, уникання від висновків і синтезу накладало печать якоїсь безідейності на цілий обсяг усїєї цієї наукової праці...”³. Незважаючи на заборонні заходи Емського указу, нові талановиті сили проявили себе в українській літературі й театрі, що довгий час залишалися чи не єдиною можливістю спілкування інтелігенції з простолюдом, національного самоусвідомлення широких селянських мас.

Діяльність М.Драгоманова в еміграції. Водночас невелика частина громадівців, серед якої були відомі діячі М.Драгоманов, С.Подолінський, М.Зібер, Ф.Вовк та ін., виїхала в еміграцію. На кошти київської “Старої громади”, за сприянням утвореного нею “комітету 12-ти”, вони налагодили у Женеві, в Швейцарії, куди М.Драгоманов переселився восени 1876 р., видання збірників “Громада”. Усього в 1878–1882 рр. вийшло п’ять випусків неперіодичного видання та дві книжки журнального типу. На кінець 1870-х – початок 1880-х рр. припала, за словами М.Грушевського, кульмінація “жєневської акції” М.Драгоманова⁴. Київська громада переслала М.Драгоманову на часопис і друкарню в 1876 р. 1,5 тис. російських руб., у 1877 та 1878 рр. – по 3 тис. руб.⁵.

¹ Антонович В.Б. Три національні типи народні // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – С.90.

² Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. – К., 1996. – С.143.

³ Там само. – С.140, 141.

⁴ Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху // З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і жєневський соціалістичний гурток / Зладив М.Грушевський. – Відень, 1922. – С.75.

⁵ Рябінін-Скляревський О. Київська громада 1870-х рр. // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн.1–2. – С.146.

Створивши вперше українську позацензурну пресу, М. Драгоманов із товаришами відкрито пропагували ідеї “громадівського соціалізму”, намагалися спрямувати національний рух на шлях політичної боротьби проти самодержавства.

“...Ми, невеличка купка українських громадівців (соціалістів), – говорилося в програмі “Громади” у вересні 1880 р., складеній редакторами М. Драгомановим, М. Павликом і С. Подолинським, – відбита від своєї країни”, “нам нема іншого виходу, як закордонне видання”, бо “прихильникам якої-небудь волі українського народу, а надто громадівцям, ніяк не можна просто й одверто висловлювати в себе вдома свої думки й бажання про управу людського життя”¹. Перебуваючи в еміграції, М. Драгоманов спрямував зусилля на більш детальну розробку своєї політичної програми, в основі якої була ідея національної єдності (“соборності”) України. Під “Україною” програма часопису розуміла територію “від витоків Тиси в Угорщині на заході до Дону на сході разом з Кубанською областю по той бік, від витоків Нарви на півночі до Чорного моря на півдні, одним словом край, де маса поселення говорить українською мовою”². Виступаючи на літературному Конгресі в Парижі 1878 р., М. Драгоманов звернув увагу на підневільне становище “української (руської або малоруської) літератури, яку забороняє і переслідуює уряд однієї з найбільших держав світу”. “...Україна розділена між Австро-Угорщиною і Росією, – наголошував він. – Іменем українці, русини, малоруси або південні руси називають слов’янську націю, представники якої живуть на території від верхів’їв Тиси і Західних Карпат в Угорщині до витоків Дону в Росії; від Німана в Росії і аж до берегів Чорного моря”³.

У “Передньому слові [до “Громади”]” 1878 р.⁴ М. Драгоманов пояснював, що збірник “видається для громадян тієї країни в царствах Росії й Цісарщини (Австро-Угорщини), на котрій живуть люди, що звать себе *українцями, русинами, русняками* (тут і далі – виділено в оригіналі. – *І.Р.*), а іноді й просто *людьми*, а од книжників зовуться малорусами, малоросіянами, рутенами і т. і.”. Автор окреслив етнічні межі України,

¹ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Док. і мат. Довідник: У 2 ч. / За ред. В.Ф.Панібудьласки. – К., 1997. – Ч.1. – С.264.

² Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994 / Упорядники: Г.Болотова, І.Бутич, Н.Грабова, О.Купчинський, Д.Пельц, Г.Сорока. – Львів, 2001. – С.122.

³ Драгоманов М. Українська література, проскрибована російським урядом / Перекл. з фр. Г.Цвенгроша, вступ. сл. М.Колесси, голова ред. кол. Б.Якимович. – Львів, 2001. – С.50, 52, 63.

⁴ Переднє слово до “Громади” // Громада. Українська збірка впорядкована М. Драгомановим. – Женева, 1878. – №1. – 101 с. У збірці М. Драгоманов прямо заявив, що “Австро-угорська україна наша на теперішні часи, може, чи не саме найважливіше місце української праці. В усякім разі там – найприродніше поле дльа того, шчоб зросло наше самостоїаче ј впорядковане письменство..., українці можуть виступити отверто на своїј землі...” (с.99).

що, за його підрахунками, охоплювали 13,5 тис. кв. миль, де проживало понад 17 млн. чол., з них більше 14 млн. у Росії та 3,032 млн. в Австро-Угорщині (у тому числі 2,312 млн. в Галичині). Однак український народ, що заселяв цю територію, з давніх-давен був поневолений чужинцями, “наші українці zostались майже тільки селяни й городяни-чорно-роби та трохи з малого купецтва й попівства...”¹. По суті, М. Драгоманов обґрунтовував спільне історичне минуле свого народу, своєрідний національний міф, що є одним із чинників існування модерної національно-політичної самосвідомості. Так, свідченням спільності історичної долі наддніпрянців і галичан була народно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького, що охопила землі аж “до Надвірної під Бескидами”².

З кінця XVIII ст. освічена верства населення “на нашій Україні” під впливом передових ідей із Заходу зацікавилася питанням національної самоідентифікації, за словами М. Драгоманова, “хто вони, чим вони були й чим мусять бути”. “Початок зроблено, – писав учений, – на подніпрянській Україні (під Росією. – *І.Р.*), де більше задержалось колишнього козацького духу”³. Національно-культурне “відродження”, за принципом “чи жити, чи померати?!”, поширилося й на південно-західну Галичину, а переломною подією стала діяльність у Львові “Руської трійці”, до якої спонукали “книги з нашої України (Котляревського, пісні Максимовича)”. Галичани “раді пристати до спільної праці з російськими українцями”⁴, – підсумовував М. Драгоманов. Отже, він концептуально обґрунтовував національну єдність українців по обидва боки Збруча, соборність української нації. Національне питання в його розумінні нерозривно пов’язувалося із соціальним, що добре ілюструє драгоманівська теза: “по всіх наших українках... наші люди zostались майже тільки мужики; скрізь людей наших однаково давить, хоч і не однакове, царство, панство, купецтво й попівство...”⁵.

В основі політичної програми М. Драгоманова було уявлення, що тенденція українського руху збігається із загальним напрямом загально-людського прогресу – повної ліквідації авторитарних, ієрархічних режимів та заміною їх добровільними асоціаціями вільних і рівних людей. По суті, це означало – “жити по своїй волі на своїй землі”⁶. Будь-який соціальний прогрес учений пов’язував із розширенням демократичних

¹ Драгоманов М.П. Переднє слово [до “Громади” 1878 р.] // Драгоманов М.П. Вибране (“...мії задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”) / Упоряд. та автор історико-біографічного нарису Р.С. Міщук. – К., 1991. – С.276, 277, 278.

² Там само. – С.279.

³ Там само. – С.281.

⁴ Там само. – С.290.

⁵ Там само. – С.293.

⁶ Там само.

прав людини. Звідси випливало критичне ставлення до державності, “чи по волі, чи по неволі зложеній”, що суперечила свободі й не могла забезпечити соціальної справедливості для своїх громадян. М.Драгоманов не бачив можливості (“для нас річ неможлива”) і потреби для створення Української національної держави, вважав, що український народ зможе відразу перейти до безначальних і бездержавних порядків. “Далеко можливіше для українців, – писав він, – добиватись в тих державах, під котрими вони тепер, усякої громадської волі...”¹.

Отже, для М.Драгоманова “головне діло – поступ людини й громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки ґрунт, форма та спосіб” для загальнолюдського поступу. У праці “Чудацькі думки про українську національну справу”, надрукованій у львівському журналі “Народ” 1891 р., він переконував, що “національна ідея сама по собі не є ліком на всі лиха громадські...”². М.Драгоманов писав галицькому народовцю В.Навроцькому, що український народ історія залишила без “національного панства и держави, та навіть и попівства, нам нічого и не остається, як прямо йти у космополітичну демократію и позитивізм” (лист від 29 квітня 1873 р.)³. “...Я зовсім не українофіл, – відверто писав М.Драгоманов у листі до І.Франка 29 вересня 1894 р., – а лишень українець, котриј маје претенсію бути на українськїм ґрунті європейським лібералом і соціалістом...”⁴. Під цим кутом зору він розглядав Галичину, яку намагався примусити “до європейського поступового руху: культурного, соціального і політичного, в чому ја бачу єдиніј ратунок і дльа нашої національності”⁵.

Свою політичну програму М.Драгоманов конкретизував у проєкті конституційної реорганізації Росії під назвою “Вольный союз” (“Вільна спілка”) в 1884 р. Імперію Романових пропонувалося поділити на 20 нових територіальних одиниць – областей, з яких три мали б бути утворені на українській етнічній території – Київська (Правобережжя), Харківська (Лівобережжя) й Одеська (Південь). Політичні перетворення на Україні він вважав неможливими без подальшої лібералізації російського режиму, внутрішньої перебудови імперії з урахуванням національ-

¹ Там само. – С.293, 294.

² Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу // Там само. – С.483, 558.

³ Студинський К. Переписка М.Драгоманова з В.Навроцьким (З початків соціалістичного руху в Галичині) // За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1927. – Кн.І. – С.129.

⁴ Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1887–1895 / Видав І.Франко. – Львів, 1908. – С.285.

⁵ Возняк М. Доповнення М.П.Драгоманова до його “Австро-руських споминів” у відповідь рецензентові “Діла” // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн.2–3. – С.85.

ного питання¹. Промовисту назву мала драгоманівська праця “Пропаший час. Українці під Московським царством (1654–1876)”, у якій було сказано, що “царська самоволя заїла вольності українські...”². Водночас М.Драгоманов був прихильником “громадівського соціалізму”, обстоював нерозривний зв’язок між демократією і соціальною справедливістю. Прихильність до соціалізму як до ідеології соціального перевлаштування суспільства зберігав на всіх етапах життя і творчості. Свої погляди на соціалізм учений виклав у багатьох працях. Зокрема, в статті “Шевченко, українофіли і соціалізм”, опублікованій у збірнику “Громада” в 1879 р. (№4), він підкреслював, що соціалізм – це “незупинний поступ громадський наперед – прогрес (виділено автором. – І.Р.), поступ у господарстві, в громадських порядках, у науках і знаннях”, а головне в цьому прогресі – людина³. Будучи добре обізнаним з різними соціалістичними теоріями, М.Драгоманов не віддавав переваги жодній, вбачав у них схильність до схематизму й доктринерства.

М.Драгоманов в еміграції мав контакти з російськими і польськими соціалістами, яких переконував у необхідності врахування насамперед демократичних аспектів соціалістичної ідеї. Резонансними стали критичні виступи вченого проти ідеології і практики російських революційних соціалістів-народників – за брак розуміння соціалізму як “безперервного прогресу через громадську працю”. На відміну від соціалістів на Заході, в російському соціалістичному середовищі переважало прагнення “зразу зробити в Росії соціальну революцію”, “бунтарство”⁴. Особливу увагу М.Драгоманов приділяв взаєминам із лідерами польських соціалістів, яким допоміг налагодити видання в друкарні української “Громади” в Женеві газети “Robotnik”. Він сподівався на рівноправне співробітництво з польськими колегами в Галичині, де під його впливом у середині 1870-х рр. місцева молодь (І.Франко, М.Павлик, О.Терлецький та ін.) навіртається до соціалізму драгоманівського зразка. М.Драгоманову йшлося насамперед про подолання небезпечної тенденції, властивої для молодих соціалістів у Європі, – ігнорування права “недержавних націй” у планах соціального переустрою суспільства. Співпраця галицько-русь-

¹ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф. 172, од. зб.18, арк.1; Грицак Я. Нарис історії України. – С.71, 72.

² Драгоманов М.П. Пропаший час // Драгоманов М.П. Вибране (“Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”). – С.559, 574.

³ Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли і соціалізм // Там само. – С.375, 381.

⁴ Там само. – С.416, 417. Характерно, що під впливом М.Драгоманова в еміграції опинився колишній російський революціонер-народник українського походження В.Дебагорій-Мокрієвич, який познайомився з ним 1881 р. у Женеві. У спогадах В.Дебагорія-Мокрієвича писалося, що “непрерывные сношения” з М.Драгомановим ставали з року в рік “все более и более дружескими...” (див.: Государственный архив Российской Федерации, ф.6225, оп.1, д.12, л.1, 16).

ких і польських соціалістів проявилася у спільній розробці й публікації на початку 80-х років “Програми галицьких соціалістів” (1880 р.) і “Програми галицької робітничої партії” (1881 р.), на яких позначився великий вплив М.Драгоманова¹. Однак польські соціалісти (як і російські) з великодержавних позицій розцінили спроби формування окремої української соціалістичної програми як послаблення єдиних демократичних сил і вияв “сепаратизму”².

Взаємини між М.Драгомановим і наддніпрянськими громадівцями. М.Драгоманов закликав громадівців-українофілів не зупинятися перед репресіями російського царизму, робити все можливе, щоб український рух отримав модерне європейське спрямування. “Коли в теперішню глупу ніч, – писав він київській “Старій громаді” 8 лютого 1886 р., – українство не буде нічим себе заявляти ясним і голосним, то ніхто не піде за ним, коли настане ранок”³. М.Драгоманов переконував своїх київських товаришів про “потребу поставити український рух на ґрунт європейській ідеїно і географічно”, тільки це, вважав він, дасть змогу українській справі “пережити теперішню реакцію”. Свою думку вчений аргументував образно: як для плавця в морі, нема нічого більш небезпечного, “коли захопить тебе назадня течія..., як піддатись її, а треба держати голову вгору”, далі плисти вперед, “хоч би тебе несло все-таки назад; наскочить хвиля напередня – і вплинеш на берег...”⁴.

Однак заклики М.Драгоманова не знайшли відгуку на Наддніпрянській Україні, здалися громадівцям надто радикальними, не придатними до місцевих умов. Поява перших випусків “Громади”, публікації якої були перейняті соціалістичними та антимоноархічними ідеями, викликали серед громадівців “велике збентеження й незадоволення”. У свою чергу, М.Драгоманов мав серйозні підстави бути незадоволеним “Старою громадою” через нерегулярність надсилання нею коштів для видання журналу і брак обіцяного літературного матеріалу⁵. “...Мені з України писано, – згадував М.Драгоманов, – щоб не видавати навіть матеріалів народних у “Політичних піснях укр[аїнського] народу XVIII–XIX ст.”, ні поезій Шевченка, заборонених у Росії, бо все політичне

¹ Зашкільняк Л. Михайло Драгоманов, соціалізм і польський соціалістичний рух // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.421, 423, 424.

² Там само. – С.428, 429.

³ Архів Михайла Драгоманова. – Т.1. Листування Київської старої громади з М.Драгомановим (1870–1895 рр.) / За ред. Р.Смаль-Стоцького. – Варшава, 1937. – С.272.

⁴ Там само. – С.280.

⁵ Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України. – С.69; Шип Н.А. Про зв’язок українського національного й соціального рухів у другій половині XIX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С.352.

тепер шкідливе для України”¹. З кожним місяцем фінансові стосунки між “старогромадівцями” й М.Драгомановим ускладнювалися: гроші надходили нерегулярно і в недостатній кількості. Бувало, що цілими роками (наприклад, з травня 1882-го до кінця 1883 року) він не чув жодної звістки від громадівців із Києва, які не відповідали навіть на його листи, не кажучи вже про те, що не надходило необхідних матеріалів для драгоманівських видань за кордоном².

Наприкінці 1880-х рр. ідейні розходження в громадівському русі між “культурниками” і “політиками”, за термінологією С.Світленка³, поглибилися настільки, що київські громадівці розірвали співпрацю з М.Драгомановим, зневірившись у соціалістичному напрямку видавничої діяльності за кордоном. Остаточний розрив у стосунках В.Антоновича і М.Драгоманова відбувся в кінці 1885 р., вони розійшлися в розумінні тенденцій розвитку національного руху⁴. На відміну від М.Драгоманова, В.Антонович зайняв більш обережну позицію, критично ставився до діяльності молодих громадівців-“політиків”. Водночас між двома видатними діячами були розходження в оцінці значення російської літератури для української інтелігенції. У листі до М.Драгоманова 8 вересня 1885 р. В.Антонович прямо писав: “...Самый большой вредъ въ культурномъ отношеніи приноситъ украинской интеллигенціи то, что она воспитывается исключительно на російской литературѣ, вмѣсто того, чтобы искать источника свѣта въ любой литературѣ западно-европейской...”⁵. На його думку, російський царизм посилив свій тиск на Галичину з метою русифікації (“нікогда еще натискъ централизма московского на Галицію не былъ такъ силенъ, ... благодаря крупной денежной помощи ... москвофильская партія торжествуетъ...”)⁶.

Однак М.Драгоманов у листі у відповідь 10 вересня 1885 р. не погодився з цією думкою про силу в Галичині “москвофильства...”, на против, нікогда украинофильство не было такъ сильно, какъ теперь, хотя “народовцы” теперь еще болѣе нуль, чѣмъ когда-нибудь”. Він писав про пробудження народних мас, але оскільки “массы вѣ Галиціи все же = украинскимъ, то и уваженіе къ ихъ быту и языку поднялось”⁷. У листі М.Драгоманова до киян із Женеви в квітні 1886 р. прямо писалось,

¹ Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К., 1970. – Т.1. – С.460, 461.

² Федченко П.М. Михайло Драгоманов. Життя і творчість. – К., 1991. – С.141, 254.

³ Світленко С. Українські громади другої половини XIX – початку XX ст. (Особливості ідеології та діяльності) // Київська старовина. – 1998. – №2. – С.25.

⁴ Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України. – С.70.

⁵ Архів Михайла Драгоманова. – Т.1. – С.29.

⁶ Там само.

⁷ Там само. – С.33.

що “україністство як форма стоїть тепер в Галичині так міцно, як ніколи. ...Боротьба “старыхъ русскихъ” з молодими Українцями була власне боротьбою церковно-слав'янсько-малоруського схоластицизму і консерватизму з пробами реалізму і демократизму літературного і іншого”, що поширилися в Галичину під впливом з України”, особливо з 1860-х рр. М. Драгоманов переконував, що “тепер боротьба вже майже зкінчилася на користь українства, т. ј. народовства”¹. Водночас наддніпрянський діяч критично ставився до діяльності галицьких народолюбів, що “зробили з ідеї “одрубности” Русинів од Москалів догмат австрієського вірнопідданства!”². Він намагався європеїзувати галичан у дусі “громадівського соціалізму”, вважав, що “тільки в Галичині можуть природно вирости люди, котрі будуть і Європејці, і Українці...” (про це, зокрема, М. Драгоманов писав І. Франку 19 липня 1886 р.)³.

Уявлення про слабкість соціальної бази діяльності наддніпрянських громадівців, що не пустила глибокого коріння в масах, дає видавництво періодичної преси. Громадівські видання мали не лише цензурні, а й фінансові проблеми, що змушений був визнати відомий український діяч 1860–1880-х рр., професор Київського університету О. Кістяківський. У своєму щоденнику 25 березня 1883 р. він записав: “Подписка на “Киевскую старину” идет крайне слабо: стоит на 670 подписчиках. Чтобы свести концы с концами, требуется 1200 подписчиков. Нет надежды доскакать до этого предела”. Можна погодитися з його висновком як одного з лідерів київської “Старої громади”, що “плохая подписка – доказательство слабости в публике украинофильских симпатий”. О. Кістяківський провів аналогію з попередніми громадівськими часописами”. “Основа” більше 800 подписчиков не имела, – писав він, – сама собою она существовать не могла. “Киевский телеграф” редакции Драгоманова не мог сдержаться средствами от подписки”. Звідси логічною була думка про слабкість українофільства: “Такая идея, как украинофильская, живуча, но она растет медленно”⁴. Очевидно, журнал “Киевская старина” був дозволений цензурою з огляду на науковий характер видання, що зумовило вузьке коло передплатників.

Перебільшення місця й ролі національно-культурних і недооцінку політичних завдань, нерозуміння більшістю громадівців необхідності їх гармонійного поєднання можна було пояснити, насамперед, такими причинами: провінціалізмом життя, репресіями російського царизму і бра-

¹ Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886 / Видав І. Франко. – Львів, 1906. – С. 216.

² Там само. – С. 218.

³ Там само. – С. 226.

⁴ Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885). У 2-х томах / Упор. В. С. Шандра, М. І. Бутич, І. І. Глизи, О. О. Франко. – Т. 2: 1880–1885. – К., 1995. – С. 406.

ком стосунків з більш передовою європейською наукою, письменством, політикою. Основний загальний українського національного руху поступався в теоретичній підготовці своїм лідерам. М. Драгоманов якось зізнався, що на 100 % українофілів ледве два-три читали європейські книги, більша частина навіть українських письменників не знала жодної європейської мови¹. Громадівці були змушені долати інертність, а то й зневіру багатьох, хто не бачили перспективи розвитку української мови і культури на народнорозмовній основі. Про одного з тих, хто відкрито пропагував свої думки серед громадівців, пізніше згадував відомий український діяч Є. Чикаленко. Людство, вважав той, “стремить до об'єднання, а не до роз'єднання, а через те більше має сенсу ширити між людьми есперанто... (штучна мова, створена для міжнародного спілкування в кінці XIX ст. – *І.Р.*); латинська і грецька мови були колись поширені безмірно більше за українську, мали таку літературу..., а однак прийшов час, і вони вмерли і ніщо не зможе воскресити їх...”².

Галичина на сторінках журналу “Киевская старина”. Незважаючи на урядові репресії й виразну лояльність до царизму, наддніпрянські громадівці не перестали цікавитися розвитком національного руху в Галичині. Так, у журналі “Киевская старина”, що почав виходити в 1882 р. під редакцією Ф. Лебединцева, регулярно містилися публікації про особливості національного життя галичан. Уявлення про етнічну єдність Наддніпрянщини з Галичиною давала програма “Киевской старины”, що була підписана Ф. Лебединцевим і затверджена міністром внутрішніх справ Росії в жовтні 1881 р. Програма підкреслювала важливе значення Києва в житті “южнорусского народа”, що не переставав бути “средоточием духовной его жизни”. Редакція журналу наголошувала, що “все, что жило одною с ним (Києвом. – *І.Р.*) жизнью, тяготело к нему как к своему духовному центру, думало с ним одною общею мыслью и говорило одним языкомъ, ... все это – от устьев Днепра до берегов Буга и Немана, до верховьев Сана (Сян – річка, притока Вісли в Карпатах, на берегах якої лежить Перемишль) и подножия Карпат, имеет одну с Киевом историю, и все их прошлое является нам в одном нераздельном образе Киевской Старины”. У програмі з сумом говорилося, що “Русь Галицкая и Угорская утрачены нами из виду с тех пор, как очутились они

¹ Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукописів, ф. 172 (Драгоманов М. П.), од. зб. 44, арк. 5; Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 109.

² Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – Львів, 1925. – Част. II. – С. 17.

за кордоном”¹. Видавці передбачали висвітлення різних сторін життя українського (“южнорусского”) народу по обидва боки Збруча.

Якщо у 80-ті роки “Киевская старина” мала науковий, аполітичний характер, то в період редакторства В.Науменка (з 1893 р.) вона набула рис українофільського органу, на сторінках якого розгорнулася боротьба за вільний розвиток української національної мови і літератури, а на початку ХХ ст. з’явилися публіцистичні статті, що характеризували сучасну політичну ситуацію на Наддніпрянській Україні, а також у Галичині й на Буковині². Київська “Стара громада” вважала друк журналу “патріотичною справою”, покривала дефіцит видання з каси громади, за рахунок обов’язкових щомісячних внесків, та з добровільних пожертв наддніпрянської громадськості³. Серед авторів журналу, поряд з українськими діячами з Наддніпрянщини, були галичани В.Гнатюк, Я.Головацький, що з 1867 р. проживав у Росії, Ю.Яворський – русофіл, який переїхав до Києва 1904 р., буковинці О.Кобилянська, Ю.Федькович. Однак найбільш активно співробітничав із журналом І.Франко – автор 28 публікацій протягом 1888–1906 рр. (статей з історії, етнографії та літературознавства, фольклорних пам’яток, літературних творів, рецензій)⁴.

Наддніпрянський читач міг довідатися в журналі про історичне минуле краю, що з кінця ХІV ст. надовго опинився під польсько-шляхетським гнітом. Однак після переходу Галичини до складу Австрії на початку ХІХ ст. “русское начало снова оживает, – писав історик І.Линиченко, учень В.Антоновича, – и громко заявляет свои национальные права, ... остановить ростъ этого національнаго самосознанія было уже невозможно”. В умовах австрійського конституційного режиму 1860–1870-х рр., як писалося в статті, “русское население Галиции ... принуждено отстаивать шагъ за шагомъ каждый клочекъ своего національнаго тѣла, каждый звукъ своего роднаго языка”, в боротьбі за національні права країни досягли значних успіхів. Автор звернув увагу на посилення з кожним роком культурних зв’язків між етнічними українськими (“руськими”) землями під владою Росії та Австро-Угорщини. “Попробуйте переѣхать изъ южной Руси за рубежъ въ Русь галицкую, – писав він, – зайдите въ сельскую хату и взгляните въ народный об-

¹ Програма історичного журналу “Киевская старина” // Палієнко М. “Кієвская старина” у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 2005. – С.157, 158.

² Див.: Палієнко М. “Киевская старина” (1882–1906): Хронологічний покажчик змісту журналу. – К., 2005. – 480 с.; її ж. “Киевская старина” (1882–1906): Систематичний покажчик змісту журналу. – К., 2005. – 608 с. (С.581 – у “Географічному покажчику” містяться дані про Галичину). Усього за 25 років вийшло 94 томи (300 чисел) журналу.

³ Палієнко М. “Кієвская старина” у громадському та науковому житті України. – С.61, 63.

⁴ Там само. – С.214, 247, 343, 344, 358.

ликъ... Тѣ же родныя южно-русскія черты, тотъ же чистый и свѣтлый народный говоръ, тѣ же знакомыя пѣсни, тѣ же родныя преданія”¹. Отже, було чітко сказано про національну єдність Наддніпрянщини й Галичини. Перебуваючи під подвійним гнітом, німецьким й особливо польським, галицькі русини, за словами журналу, розгорнули боротьбу за “политическую равноправность и сохранение своей вѣры и національности”, “наши братья галицкіе представляют собою общество, не подразѣленное ни на какіе классы”².

Історія Галичини висвітлювалася в контексті взаємин місцевих русинів-українців із поляками та росіянами. У журналі писалося, що русини зробили спробу позбутися гніту польської шляхти в період Хмельниччини середини XVII ст., заключили угоду з московським царем. Однак сподівання на рівноправність не справдилися, “вмѣсто русина (тут і далі – виділено автором. – *I.P.*), называемого уже то малоруссомъ, то южноруссомъ, ... а то и просто хохломъ, онъ подпѣръ своей головой Московское царство, помогъ ему превратиться въ Россійскую Имперію и въ концѣ концовъ поспособствовалъ ему покорить подъ ноги и третьяго брата, прежняго своего пана”. Після розпаду Речі Посполитої в останній третині XVIII ст. панування польської шляхти на східних кресах все-таки залишилося: “Австрія предоставила ему (поляку. – *I.P.*) быть паномъ въ Галиціи, а Россія – въ западной и юго-западной своей части”³. Автор усвідомлював подібність структури населення в Галичині й на Правобережній Україні. Проголошення конституційного устрою в Австрії 1860-х рр. створило умови для того, щоб “обездоленный исторически русинскій народъ проснулся”, “русины наконецъ стали твердо на вѣрномъ пути мирнаго культурнаго труда, на почвѣ національнаго просвѣщенія...”. Водночас “національне відродження” в Галичині наштовхнулося на опір ворога “украинскаго народа все той же польской шляхты”⁴.

Витоки української (“малоруської”) орієнтації серед галичан були пов’язані з діяльністю “Руської трійці”: М.Шашкевич у 1837 р. поставив питання “малорусскаго языка... такъ же ясно”, як І.Котляревський у Росії в 1798 р. Під час революції 1848 р. в Австрійській монархії, писав журнал, “галицкіе малороссы выступили на арену политической

¹ Линниченко И.А. Научное значение западно-русской истории // Киевская старина. – 1889. – Т. XXIV, январь. – С.199, 200.

² Евгений Желеховский. (Некрологъ) // Там само. – 1885. – Т. XI, мартъ. – С.595.

³ Мацѣвичъ Л. Поляки и русины (къ истории ихъ бытовыхъ отношеній) // Там само. – 1882. – Т. I, февраль. – С.307.

⁴ Историческое значение базилианскаго ордена въ Галиціи и его настоящія отношенія // Там само. – 1885. – Т. XIII, декабрь. – С.708.

дѣятельности, какъ самостоятельный малорусскій народъ”¹. Однак частина галицької інтелігенції, яка ще не прийшла, за словами журналу, “къ ясному національному самосознанію, слишкомъ лѣнивая для того, чтобы позаботиться о самостоятельномъ національномъ существованіи”, стала на русофільські позиції. Вони вхопилися за ідею “готоваго русскаго языка, какъ за спасательный якорь”, у місцевій пресі в 1866 р. відкрито висунули лозунг – “одинъ народъ – одинъ языкъ (великорусскій)” і стали “изъ себя корчить “галицкихъ великоруссовъ”, хотя русскаго языка не знали...”. Тож їх було прямо названо “quasi-великоруссами”². “...Малорусскій литературный языкъ въ Галичинѣ и Украинѣ одинъ, – писав автор статті в 1898 р., – нѣкоторыя несущественныя различія устранены, и въ настоящее время нѣтъ основанія опасаться раздвоенія между русскими и австрійскими украинцами на почвѣ литературнаго языка”. З оптимізмом говорилося про безперспективність спроб “галицкихъ “общеруссовъ” столкнуть галичанъ съ національнаго пути...”³. Відомий громадський діяч, учений, редактор “Киевской старины” (з 1893 р.) В.Науменко влучно висловився, що ревнителі російської мови в Галичині писали “не по-русски и не по-малорусски, а *мало по-русски*”⁴.

На захист української народнорозмовної мови став В.Антонович⁵, який відкинув звинувачення в сепаратизмі галицької літератури від загальноноруської, про що, зокрема, писалось в статтях професора Київського університету Т.Флоринського в українофобській газеті “Кіевлянинъ”. В.Антонович мотивував свою позицію тим, що “общерусская литература никогда не распространялась на Галицкую Русь”. Галичина перебувала упродовж багатьох століть під владою Польської держави, а з 1772 р. – під Австрією, що породжувало реальну загрозу полонізації, онімечення місцевого населення. Єдиним порятунком для збереження етнічної самобутності було введення простонародної мови в літературу, чим зайнялися народовці, “народовая партія”, отже, “возникла просто самостоятельная, а не сепаратистическая дѣятельность”⁶. На думку В.Антоновича, більшість членів “старорусской партіи”, яких опоненти звинувачували в русофільстві, російської літературної мови не знали, як зауважив історик, нею “не можетъ ... ни писать, ни говорить”. На практиці вони вживали “гибридный говоръ”, макаронічне “язичіє”. В.Антонович

¹ Къ вопросу о малорусскомъ языкѣ въ Галичинѣ // Там само. – 1898. – Т.LXII, сентябрь. – С.75.

² Там само. – С.75, 76.

³ Там само. – С.79.

⁴ Науменко В. Ревнителі русскаго языка въ Галиціи // Там само. – 1899. – Т.LXIV, мартъ. – С.452.

⁵ Антоновичъ В. Къ вопросу о галицко-русской литературѣ (По поводу статьи проф. Т.Д.Флоринскаго) / Оттискъ изъ журнала “Кіевская старина”. – К., 1900. – 28 с.

⁶ Антоновичъ В. Къ вопросу о галицко-русской литературѣ. (По поводу статьи проф. Т.Д.Флоринскаго // Кіевская старина. – 1900. – Т.LXVIII, мартъ. – С.415.

вважав дуже характерним для аналізу національного руху в краї той факт, що за півстоліття свого існування “староруси”-русофіли не мали жодного видатного письменника, тоді як серед народівців їх не бракувало (І.Франко, Ю.Федькович, О.Кобилянська та ін.)¹.

Публікації в “Киевской старине” давали деяке уявлення про діяльність українофільських діячів та організацій у Галичині. Зокрема, можна було довідатися про створене в 1868 р. народівське товариство “Просвіта”, що ставило за мету розповсюдження “русской грамотности среди галицко-русского народа”. Видання “Просвіти”, – писав журнал, – “расходятся въ громадномъ количествѣ”, книжки мали на меті “возбудить и просвѣтитъ народное самопознаніе”². Неодноразово містилися позитивні відгуки про діяльність Товариства ім. Шевченка у Львові, що зробило помітний вклад у справу вивчення “мѣстной исторіи и литературы”³. З прихильністю писалося про лідерів народівського руху в Галичині. В.Барвінський був, за словами видавців журналу, одним із засновників “Просвіти”, організатором першого народного віча в Галичині, зробив вагомий внесок у видання часописів “Правда” (“лучшій галицкій журналъ”) та “Дѣло” (далі – “Діло”), про яку було сказано, що це “самая серьёзная и честная русинская газета”⁴. Позитивно оцінювалася діяльність С.Качали, який користувався авторитетом не лише серед “всѣхъ русиновъ безъ различія партій и направленій, но и поляковъ”. Він був серед засновників народівського політичного товариства “Народна рада”, створеного в 1885 р. з метою “фактически предоставитъ русинамъ всѣ тѣ права, которыя признаются за ними въ принципѣ” (на законодавчому рівні. – *I.P.*), але “пока еще не выполняются”⁵. З особливою теплотою журнал писав про літературну діяльність І.Франка та Ю.Федьковича. Про мову Франкових творів говорилося, що “въ этомъ говорѣ, столь близкомъ къ украинскому, встрѣчаешь ту же звуковую прелесть простонародной ... рѣчи”⁶. Водночас високо оцінювалася творчість Ю.Федьковича, якого називали “буковинським Шевченком”⁷.

¹ Там само. – С.402, 403.

² В.А. Ол. Барвѣньскій. Исторія Руси. Часть VI. Львовъ, 1882 // Там само. – 1883. – Т.V, марть. – С.649.

³ Библиографія. Записки Наукового товариства імени Шевченка // Там само. – 1896. – Т.LII, февраль. – С.73.

⁴ В. Г-ко Споминки про жите и дѣяльність Володимира Барвѣньского. Львовъ, 1884 // Там само. – 1884. – Т.VIII, марть. – С.489.

⁵ Стефанъ Качала. (Некрологъ) // Там само. – 1889. – Т.XXIV, февраль. – С.505, 506.

⁶ Ив. Франко. Захаръ Беркутъ. Образъ громадскаго житя Карпатской Руси въ XIII вѣцѣ. Львовъ, 1884 // Там само. – 1885. – Т.XI, февраль. – С.376.

⁷ Надъ Днѣстромъ. Разсказъ изъ народной жизни на Буковинѣ Осипа Федьковича // Там само. – 1890. – Т.XXX, июль. – С.105.

Серед публікацій з історії Галичини виділялися статті колишнього діяча “Руської трійці” Я.Головацького, який перейшов на “москвофільські” позиції і в 1867 р. виїхав до Росії. Він інформував наддніпрянських читачів про національне життя в Галичині як безпосередній учасник подій. Так, про свого колишнього товариша І.Вагилевича писав, що той, захопившись полонофільством, став жертвою “за свой самообманъ и наивное довѣріе къ польской лести и чести”¹. Цікаву інформацію можна було почерпнути також зі спогадів Я.Головацького про так звані “азбучні війни” в Галичині, що виникли як протест проти спроб перевести “руську” мову з кирилиці на латинку. У середині 1830-х рр. алфавітний проект Й.Лозинського з метою запровадження польського алфавіту в руську писемність був “не маловажень, – писав Я.Головацький. – Прийми галичане въ 1830-хъ годахъ польское абецадло, – пропала бы русская индивидуальная народность, улетучился бы русскій духъ...”². Як відомо, австрійський уряд стояв тоді “въ нейтральномъ отдаленіи, въ сторонѣ”. Однак у 1859 р., коли було зроблено нову спробу запровадити латинський алфавіт, боротьба розгорілася “съ большей силой”, “затѣями противъ кириллицы” керували урядовці, передусім намісник краю А.Голуховський³.

Питання культурного розвитку галицьких русинів-українців торкнувся на сторінках журналу М.Костомаров, який піддав критиці спроби П.Куліша перекласти п’єси В.Шекспіра “на южно-русское нарѣчіе”, мотивуючи це тим, що “всякій малоруссъ, получившій на столько развитія, чтобъ интересоваться чтеніемъ Шекспира, можетъ прочитатъ его въ русскомъ переводѣ”, літературно більш досконалому. Натомість у Галичині, де російська мова не була загальноживаною, “общерусскій книжный языкъ не могъ сдѣлаться языкомъ интеллигентнаго общества, какъ у нашихъ южно-руссомъ”, місцева інтелігенція користувалася чужою “культурною” мовою – польською або німецькою⁴. Отже, вважав історик, “южно-руссомъ Австро-Венгрії, хотя и принадлежатъ къ одной этнографической вѣтви съ южно-руссомъ Русской имперіи”, для збереження етнічної самобутності були змушені перетворювати “родное нарѣчіе ... въ культурный языкъ”. Після запровадження конституційного правління Габсбурзької династії в 1860-х рр. народнорозмовна мова отримала змогу вільно розвиватися й досягла більш високого рівня “культурности,

¹ Я.Г. Судьба одного галицко-русского ученаго (Къ біографіи Ивана Николаевича Вагилевича) // Там само. – 1883. – Т.VI, іюль. – С.453.

² Я.Г. Къ исторіи галицко-русской письменности (Нѣсколько замѣчаній на письмо И.Вагилевича къ М.П.Погодину) // Там само. – 1883. – Т.VI, августъ. – С.647.

³ Там само. – С.649.

⁴ Костомаровъ Н. П.А.Кулишь и его послѣдняя литературная дѣятельность // Там само. – 1883. – Т.V, февраль. – С.221, 223.

чѣмъ у насъ”, тож галицький читач, можливо, оцінюватиме україномовні переклади П.Куліша по-іншому¹. В обережних і лояльних висловлюваннях М.Костомарова під царською цензурою простежувалося усвідомлення національної єдності двох “гілок” українського народу під владою Російської та Австро-Угорської імперій. Однак автор, закликаючи українофілів до поміркованості, аполітизму, практично не бачив перспективи вирішення українського питання.

У російській пресі М.Костомаров писав про Галичину як край, де проживала “малорусская народность”. На сторінках журналу “Русская старина” історик переконував, що Галичина внаслідок “непріязни поляковъ, въ рукахъ которыхъ находится сила богатствъ, не можетъ никакъ получить подобающее ей самостоятельное мѣсто даже въ конституціонномъ государствѣ” (під австрійською короною. – *І.Р.*). М.Костомаров звернув увагу на польсько-українські суперечності, переконував, що “галицькіє русини видять въ полякахъ своихъ недоброжелателей, тормозящихъ всѣми возможными средствами ходъ развитія малорусскаго языка и литературы въ краѣ...”². Висловлювання М.Костомарова суперечили офіційній великодержавній ідеології царизму, що вбачала в українофільстві штучний витвір, підтриманий польською шляхтою. Із соборницьких позицій говорилося про діалекти української (“малоруської”) мови, за словами вченого, “въ малорусскомъ нарѣчій” існувало “три отмѣны или поднарѣчія”: 1) українське, що поширювалося переважно на Наддніпрянщині: “въ большей части Юго-западнаго края (Правобережжя. – *І.Р.*), по лѣвой сторонѣ Днѣпра, въ Слободской Украинѣ, въ Новороссіи и въ Кубанской области”; 2) карпато-русинське – в Галичині, на західних окраїнах Поділля й Волині, що відрізнялося від українського “употребленіемъ нѣкоторыхъ словъ и оборотовъ”, але однакове з ним “по фонетикѣ”; 3) поліське – в Поліссі та в північній частині Чернігівської губернії, відмінне від двох перших деякими фонетичними особливостями³.

Діалектні особливості настільки незначні, підкреслював М.Костомаров, що “каждый малоруссъ, усвоившій съ дѣтства говоръ одного поднарѣчія, услышавъ первый разъ въ жизни говоръ другаго края, сразу признаетъ говорящаго за земляка, а не отнесетъ къ нему такъ, какъ бы отнесся къ великоруссу или бѣлоруссу, услышавъ рѣчь послѣднихъ”. Було прямо сказано, що “книги, изданныя въ Малороссіи, читались какъ свои собственныя въ Галичинѣ, а изданныя въ Галичинѣ – въ Малорос-

¹ Там само. – С.224.

² Костомаровъ Н.И. Украинафильство // Русская старина. – СПб., 1881. – Т.XXX, №2. – Февраль. – С.324.

³ Там само. – С.327.

сії”¹. Отже, наддніпрянський читач отримував інформацію про поширення української (“малоруської”) мови в Галичині, що свідчило про належність краю до етнічних українських земель. Однак відомості про Галичину на сторінках “Киевской старины” не були достатньо інформативними, свідчили про слабкість наддніпрянсько-галицьких зв’язків. Так, оцінюючи бібліографічний покажчик М.Комарова, що вийшов у Києві 1883 р. і вперше містив перелік праць, виданих українською мовою, починаючи від “Енеїди” І.Котляревського, журнал відзначав, що “литература Галиції не могла войти въ его трудъ, такъ какъ при тѣхъ слабыхъ литературныхъ связяхъ, которыя имѣются въ настоящее время съ нашими закордонными братьями, нѣтъ возможности собрать данныхъ о литературѣ въ Галиціи”². “Къ намъ такъ нескоро доходятъ не только книги, издающіеся въ Галиціи, но и свѣдѣнія объ нихъ, – з жалем писалося в журналі, – большей части книгъ, издающихся тамъ (у Галичині. – *І.Р.*), мы вовсе не можемъ видѣть и ничего о нихъ не знаемъ...”³.

Нерідко інформація про галичан подавалася в зіставленні з Наддніпрянщиною, щоб була змога краще зрозуміти особливості національного життя в краї. Наприклад, можна було довідатися, що гуцули – це жителі Карпат, “своего рода Запорожская Сѣчь въ горахъ”, вони розмовляють “малорусскимъ языкомъ”, їхню мову названо говіркою української (“малоруської”): “...даже человекъ, отлично говорящій на языкѣ Шевченка и Кулиша, долженъ посвятить нѣсколько дней на ознакомленіе со спеціально гуцульскими выраженіями, чтобы понимать мѣстную рѣчь и самому быть понятымъ собесѣдниками. Въ сущности это дѣло нетрудное...”. Улюбленим героєм місцевих жителів, за висловом автора, “бѣднаго, непредусмотрительнаго и лѣниваго населенія”, був О.Довбуш – “разбойникъ, убитый въ половинѣ прошлаго вѣка, но народъ ... съ уваженіемъ поминаетъ его”⁴. Більш детально життя підавстрійської Галичини редакція висвітлювала на початку ХХ ст., напередодні й під час Першої російської революції, коли в журналі існував спеціальний відділ під назвою “Вести из Галичины”, “Вести из Галичины и Буковины”, “Вести из Галиции” з 1903 р. (№3) до 1905 р. (№10)⁵.

Журнал “Киевская старина” мав передплатників у Галичині. Так, у 1890 р. київська редакція надсилала галичанам півтора десятка примір-

¹ Там само. – С.327, 328.

² Бібліографія. Покажчикъ нової української літератури (1798–1883 р.). Зібравъ М.Комаровъ. Київ, 1883 // Киевская старина. – 1883. – Т.V, апрѣль. – С.867, 868.

³ Бібліографія. Провидник по вистави краевій у Львови... Львів, 1894 // Там само. – 1895. – Т.L, июль – августъ. – С.37.

⁴ Документи, извѣстія и замѣтки. У гуцуловъ // Там само. – 1889. – Т.XXVI, сентябрь. – С.766, 769.

⁵ Палієнко М. “Киевская старина” (1882–1906): Систематичний покажчик змісту журналу. – С.418–425.

ників, причому як громадським організаціям – “Просвіті”, “Руському педагогічному товариству”, часописам “Зоря”, “Kwartalnik historyczny” тощо, так і окремим особам (І.Франку, О.Барвінському та ін.). Регулярним передплатником журналу був Я.Головацький у Вільно, примірники “Киевской старины” надсилалися до Львова, Тернополя, Станиславова, Стрия, Кракова, Чернівців, Відня, Парижа та деяких інших міст¹. Ціна на часопис для російських і закордонних читачів не відрізнялася, хоч, як писалося в листі до редакції львівської газети “Діло” 8 березня 1882 р., “надсилати журнал за кордон дорожче...”. Видавці журналу пропонували не лише обмінюватися примірниками часописів, а й містити повідомлення про передплату “Киевской старины” у Львові та “Діла” – в Києві². Редакція журналу підтримувала зв’язки не тільки з галицькими народовцями, а й русофілами. Так, редактор “Киевской старины” І.Линниченко спілкувався з Б.Дідицьким, у листі до нього з Києва 31 березня 1888 р. просив надіслати до редакції “Литературный сборник” за попередні роки, взамін пропонував примірники журналу “Киевская старина” “за недостаючіе Вам года”³. Характерно, що виписки з “Киевской старины” за 1882–1883 рр. робив М.Павлик дрібним почерком⁴. Копіювання праць наддніпрянських авторів було характерним для діяльності молоді галицької інтелігенції ще з часів “Руської трійці”.

Серед листів, що надходили до редакції з Галичини, були прохання надсилати журнал за пільговою ціною, щоб зробити його більш доступним для місцевої молоді. Подібний лист, зокрема, надійшов від “Академічного братства” у Львові в листопаді 1889 р., де було прямо сказано, що “Киевская старина”, “зискала собі поміж нами велику симпатію”, але “грошей у нас дуже мало...”⁵. Відділ читальні львівської греко-католицької семінарії 1 січня 1890 р. просив редакцію “допомагати нас одним примірником своєї так дуже пожиточної часописи”, яку “семінаристи, сини убогого народу”, не могли передплатити⁶. Незважаючи на досить серйозні фінансові проблеми, видавці намагалися йти назустріч таким проханням. Підтвердженням цього стали листи-подяки зі Львова, надіслані на початку 1890 р. від уже згаданої читальні греко-католицької семінарії та “Академічного братства” до редакції журналу, що погодилася

¹ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.112 (“Киевская старина”), од. зб.12, арк.22; Од. зб.4, арк.1, 2 зв.

² Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф.11 (Барвінські), од. зб.4959, арк.1, 1 зв., 3.

³ Там само, ф.2 (Бібліотека “Народного дому”), од. зб.317 Б, арк.1.

⁴ Там само, ф.160 (Павлик М.), од. зб.42, 24 арк.

⁵ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.112 (“Киевская старина”), од. зб.127, арк.1.

⁶ Там само, арк.3.

на зменшення ціни річної передплати на третину – до 8 рублів¹. Професор Чернівецького університету С.Смаль-Стоцький звернувся в 1889 р. із проханням до видавців надіслати університетській бібліотеці примірники “Киевской старины” за 80-ті рр., щоб ознайомити краян “з працями закордонської Руси-України”². Отже, київський журнал мав прихильників серед русько-української інтелігенції в Австро-Угорщині.

Водночас українофільська діяльність редакції “Киевской старины” та її зв’язки з Галичиною потрапили в поле зору російської поліції. Так, інформатор М.Железняк у 1900 р. доносив на книжковий магазин журналу “Киевская старина”, що належав, за його словами, “обществу рьяных малороссов” і мав на меті “наводнить все малорусскія губерні малорусскими книгами и журналами...”. Було сказано про активну позицію київської студентської молоді, що займалася розповсюдженням заборонених українських книг і періодичних видань із Галичини, серед передплачуваних львівських журналів згадувався “Літературно-науковий вістник”³. У донесенні прямо зазначалося, що співробітники “Киевской старины” “стараются говорить и всю переписку вести только по-малорусски”. Як висновок, підкреслювалася необхідність посилити нагляд за редакцією, бо навіть у друкованому каталозі літератури на замовлення містилася заборонена брошура – виступ галицького народовця О.Барвінського на шевченківських роковинах у Львові⁴.

Уявлення наддніпрянських громадівців про Галичину. Наддніпрянська інтелігенція після Емського указу шукала більш тісних зв’язків із Галичиною, де були кращі можливості для національного розвитку. Галичина в розумінні лідерів українського руху з Наддніпрянщини повинна була відіграти роль своєрідного резервуару для збирання і зберігання загальноукраїнських культурних надбань, із надією, що антиукраїнські репресивні заходи царизму рано чи пізно будуть відмінені. Відомий діяч одеської громади М.Комаров у листі до О.Барвінського із сумом констатував, що “нам світ зав’язано! Тільки й світа, що з Вашої Га-

¹ Там само, од. зб.12, арк.4, 6. Характерно, що аналогічні прохання про зменшення суми передплати надсилали галицьким виданням молоді українські діячі з Наддніпрянщини. Так, студент Харківського університету І.Липа, передплативши “Правду” на 1892 р., у листі просив редакцію “зробити нам полегкість, бо 10 карб.(ованців) не кожен може платити, а багато є таких, що бажали би он-як передплачувати таку гарну часопись, та ба!” (ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4808, арк.4). У свою чергу, від студента Технологічного інституту в Харкові М.Яценка редакція “Правди” отримала листа від 19 лютого 1893 р., де поряд із передплатними коштами містилося прохання “зменшити, якщо це можливо, річну плату за часопись”, бо в студентів бракує грошей (Там само, од. зб.4899, арк.3).

² Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.112 (“Киевская старина”), од. зб.248, арк.1, 2, 2 зв.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), ф.274 (Київське губернське жандармське управління), оп.1, спр.536, арк.136, 136 зв., 138.

⁴ Там само, арк.138 зв.

личини”. Він закликав працювати “для нашої неньки цілокупної Русі-України”¹. Отримуючи “листи з-за кордону”, І.Стещенко переносився “рожевими думками в той благодатний куток нашої поетичної Русі, що приховала своє могутнє життя під Карпатами...” (лист до О.Барвінського в 1893 р.)². “Галичан треба шче доробити, – писав М.Драгоманов до київської “Старої громади” в кінці 1876 р. – І ви не повірите, скільки на возню з ними іде часу, і яка ця возня нудна... А тут треба усебічної і частої возні, иноді ньанчінья чисто особистого”³. У розвитку українофільства на галицькому ґрунті ключову роль відіграли наддніпрянські громадівці П.Куліш, М.Драгоманов, В.Антонович, О.Кониський та ін.

Однак у 1880-ті рр. “відносини між Галичиною і Наддніпрянщиною вступили в період складних випробувань на міцність, – стверджує М.Мудрий. – Участь наддніпрянців у національному русі невпинно відходила на другий план”⁴. Український національний рух у Галичині за своїм розмахом, глибиною та ідейним наповненням випереджав Наддніпрянщину, що проявилось, зокрема, в проголошеній народовцями на початку 80-х рр. концепції “органічної праці” для зміцнення своєї підтримки в масах. Активізація діяльності галицьких народовців в останні два десятиліття ХІХ ст. призвела до стрімкого розвитку національного руху за власними законами, зумовленими існуванням в Австрії конституційно-парламентського устрою, що нерідко породжувало особисті непорозуміння між українськими діячами обабіч Збруча. “Основні ідеї російського українофільства й галицького зовсім не однакові, – стверджував М.Драгоманов у листі до редакції “Правди” 7 жовтня 1892 р. – Рішучих “одрубників”, подібних до галицьких народовців, дуже мало” серед громадівців Наддніпрянщини⁵.

Наддніпрянський історик і громадський діяч Д.Дорошенко змушений був визнати, що львівські журнали, передусім “Зоря” і “Літературно-науковий вістник”, стали для нього (як і для багатьох українофілів кінця ХІХ – початку ХХ ст.) “за школу національної української свідомости. Вони відкрили мені новий світ”. “З “Зорі” я довідався, – згадував він, – про українське життя в Галичині, про наші тамошні товариства,

¹ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4792, арк.35 зв.

² Там само, од. зб.4870, арк.8.

³ Архів Михайла Драгоманова. – Т.1. – С.240.

⁴ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип.38. – С.140, 142.

⁵ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.3 (Франко І.), од. зб.3292, арк.33; Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1887–1895 / Видав І.Франко. – Львів, 1908. – С.403.

довідався про імена Франка і Грушевського, які стали “власителями” моїх дум”¹. Однак, приїхавши вперше до Львова в 1904 р., Д.Дорошенко був вражений відмінностями в суспільному житті галичан і наддніпрянців, про що відверто написав у спогадах. Це стосувалося, зокрема, неоднакового становища “в суспільстві жінки. Ми звикли в Росії і в Україні до свободніших, вільніших товариських відносин. [...] Не заімпонувала нам столиця галицької України й своїм зовнішнім виглядом. [...] Самий розмах київського життя..., все це давало в наших очах перевагу Києву”².

Водночас різниця політичних режимів не посилила настрої до відчуження, навпаки, стала притягальним чинником між Галичиною і Великою Україною. У Галичині вбачалася месіанська роль щодо підросійської України, де не існувало політичних свобод³. На риторичне питання, чому “Галичина стала центром українського літературного руху”, І.Нечуй-Левицький (Баштовий) дав лаконічну відповідь: “Винна Росія, що не дає стати симь центромь” Києву, Харкову або Одесі, “силою виперла сей центръ зь Украины въ Галичину”⁴. М.Драгоманов переконував у російській пресі, що “несмотря на западное положение Галичины, самосознание ее общества идет толчками ... преимущественно из Малороссии”⁵. Іншим разом він стверджував, що думка про самостійний розвиток української літератури, на відміну від російської, є “більше австроруска, ніж російско-українська. Воно й натурально, бо в австрійській Русі тепер єсть для такої літератури більше реальної підстави”⁶.

Відомості про національний рух у Галичині останньої третини ХІХ ст. дають свідчення відомих тогочасних діячів – В.Антоновича, В.Дорошенка, О.Кістяківського, Є.Чикаленка та ін. В.Дорошенко, зокрема, згадував, що про становище Галичини мало хто знав “поза окремими одиницями”, в російській пресі бракувало інформації про край⁷. “Про Америку вдсятеро більше маємо вістей, ніж про Галичину!”, – скаржився О.Кониський у листі до О.Барвінського 21 січня 1886 р., а че-

¹ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – К., 2007. – С.41.

² Там само. – С.83, 84.

³ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури... – С.142, 143.

⁴ Баштовий І. Украинство на літературныхъ позвахъ зь Московщиною / Передрукъ зь “Дѣла”. – Львовь, 1891. – С.34, 35.

⁵ Драгоманова-Косяч О.П., Драгоманов М.П. Русские литературные общества в Галиции (Корреспонденция “Вестника Европы”) // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К., 1970. – Т.1. – С.243.

⁶ Листи на Наддніпрянску Україну М.Драгоманова / Видане редакції “Народа”. – Коломия, 1894. – С.129.

⁷ Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. ХІХ в. // Наша Батьківщина. – Львів, 1937. – Ч.9 (вересень). – С.197.

рез деякий час, 2 лютого того ж року, з іронією написав, що навіть “про мормонів (мормонізм – релігія, створена в США. – *I.P.*) ми тепер більше відаємо, ніж про Галичину”¹. Ситуація не змінилася через десять років, коли О.Кониський 17 (29) вересня 1895 р. відверто ділився враженнями з О.Барвінським: “Я майже нічого не відаю, що діється у Вас”². І.Нечуй-Левицький писав В.Барвінському 4 січня 1880 р., що “в тутешніх газетах про Ваші (галицькі. – *I.P.*) діла нема нічого: або ніхто не пише про Ваші справи, або наші газети мало интересуються ними, ... останнє буде правдивійше”³. Іншим разом він зауважив 17 серпня 1875 р., що великоруська преса “консервативна і про Україну не говорить і слова: зовсім її ігнорірує”⁴. На думку І.Шрага, деякі непорозуміння між наддніпрянцями і галичанами пояснювалися тим, що “ми (наддніпрянські діячі. – *I.P.*) мало знаємо з сучасними умовами і обставинами в Галичині і багато де об чім гадаємо на свій кшталт...” (лист до О.Барвінського від 8 (20) вересня 1893 р.)⁵.

Характерно, що важкодоступною в Росії була творчість найбільш видатного західноукраїнського письменника І.Франка, що змушений був визнати А.Кримський. Він листовно скаржився з Москви, що Франкову збірку “З вершин і низин” “читав у переписі одного киянина, ... великої частини (поезій. – *I.P.*) ... не міг ні звідки дістати”⁶. Брак інформації про національне життя в Галичині констатувала російська преса. Так, історико-літературний і політичний журнал “Галицко-руській вѣстник”, що виходив у Петербурзі 1894 р. і мав русофільське спрямування, в передмові до першого номера прямо заявляв: “Очень немногіе въ Россіи близко знакомы съ положеніемъ четырехъ почти милліоновъ русскаго народа, подпавшаго волею судьбы подъ владычество Австро-Венгріи... Изрѣдка появляющіяся о ней отрывочныя свѣдѣнія въ русской печати заурядъ бывають неточны и сбивчивы...”. Редакція обстоювала думку, що в Галичині, на Буковині та Угорській Русі “идеть неутомимая борьба

¹ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.1434, арк.15 зв., 23.

² Там само, од. зб.1437, арк.62. У листі з Києва 20 грудня 1896 р. О.Кониський аналогічно писав: “Що доброго діється у вас, про те нічого не відаю...” (Там само, од. зб.1438, арк.9).

³ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології., ф. 3, од. зб.1604, арк.411, 414; Возняк М. З листування Івана Нечуя-Левицького з галичанами // Науковий збірник за рік 1927. Записки Українського наукового товариства в Києві (тепер історичної секції Всеукраїнської академії наук). – К., 1927. – Т.ХХІV / Під редакцією М.Грушевського. – С.104.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4805, арк.4.

⁵ Там само, од. зб.2820, арк.6.

⁶ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф. 3, од. зб.1612, арк.725, 726.

за Св. Православную вѣру и за родной русскій языкъ”¹. У зверненні до читачів видавці декларували свою мету – “хотя отчасти привлечъ внимание русскаго общества къ Галичанамъ и такимъ образомъ содѣйствовать возстановленію порванной духовной связи между Русскимъ Царствомъ и галицко-русскимъ народомъ...”². Однак журнал виходив недовго, не знайшов широкої підтримки в російському суспільстві.

Інтерес громадівців-українофілів Наддніпрянщини до галицької преси не можна переоцінювати, в кращому випадку мова йшла про кілька сотень примірників, що різними шляхами надходили через австро-російський кордон. А.Кримський констатував у листі до редакції “Правди” 18 (30) квітня 1890 р., що наддніпрянські українці “трохи що не байдужні” до періодики з Галичини, пояснював це кількома причинами. По-перше, цікавитися україномовними виданнями в Росії після Емського указу було небезпечною справою (“власті дивляться на передплатників ох як косо!”). На Наддніпрянщині боялися передплачувати навіть львівську “Зорю”, що мала науково-літературний характер. По-друге, в галицькій пресі, зокрема в журналі “Зоря”, на думку А.Кримського, була “якась неприхильність до Українців, висловлена, правда, не дуже виразно, але для нас доволі помітно”. Галицькі часописи звертали порівняно незначну увагу на наддніпрянсько-український рух, невдоволення серед наддніпрянців викликав також етимологічний правопис, що вживався в народовських виданнях. Як правило, передплачували “Зорю” та інші українські видання з Австро-Угорщини “найбільше студенти, а звісно, що студент людина вельми і вельми негрошовита”³. Крім того, для поширення галицьких видань у межах Російської імперії бракувало елементарної інформації про часописи. А.Кримський переконував, що про львівську “Правду” на провінції багато хто й не чув і “не знає, яким способом можна її діставати”⁴.

В обхід Емського указу українська література, як правило, надходила “безпосередньо з Галичини поштою..., – писав В.Дорошенко. – Одна книжка розділювалася по кількох копертах (конвертах. – *І.Р.*), а що деякі посилки пропадали, то ми звичайно діставали тільки якусь частину книжки, але через це вона не переставала бути для нас цікавою”⁵. Отже, журнал доводилося пересилати через австро-російський кордон у вигляді листів, окремими аркушами в конвертах, в які цілий номер не вмещався. Подібна система, з одного боку, була обтяжливою для редакції, а

¹ Галицко-русскій вѣстникъ. Ежемѣсячный историко-литературный и политическій журналъ. – СПб., 1894. – №1. – Августъ. – С.1.

² Обращеніє къ читателямъ // Там само. – С.6.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4802, арк.2.

⁴ Там само, арк.2, 2 зв.

⁵ Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. XIX в. – С.198.

з другого – частина таких відправлень до адресатів просто не доходила з вини цензури і пошти. Український громадсько-політичний діяч і вчений С.Шелухин на схилі віку згадував, що “взагалі нам (наддніпрянцям. – *I.P.*) тяжко було знайомитися й мати звязки з галицькими авторами, бо їх творів у Росію не пускали”. Зокрема, львівський журнал “Зоря” надсилався в окремих конвертах, “як листи. Далеко не всі числа доходили до нас”. Серед наддніпрянських діячів викликали невдоволення мовно-правописні розбіжності. “Нам було дуже неприємно, – констатував С.Шелухин, – що “Зоря” друкується історичним (етимологічним, а не фонетичним. – *I.P.*) правописом..., і ми уперто писали “кулішівкою”, але редакція переробляла твори “на галицький смак”, особливо в лексиці¹.

У листуванні українських діячів Наддніпрянщини з галичанами постійно містилися скарги на нерегулярність отримання передплачених україномовних видань, що надсилалися з Австро-Угорщини. Так, М.Лисенко писав О.Барвінському 15 (27) травня 1889 р. з Києва, що львівський часопис “Правда” “страшенно губить на тому і цікавість утрачає” через те, що надходить нерегулярно. “При такій необачності й неакуратності у висильці далєбі й інтерес до видання у найщирішого патріота гасне”, – наголошував він. І з сумом додавав: “... Як читати через десяте-п’яте, то краще й овсі не читати”². Олена Пчілка була невдоволена тим, що часто не отримувала передплачену нею “Зорю”, писала до Львова редакції журналу 15 березня 1889 р.: “...Одержуєш їх (примірники часопису. – *I.P.*) через чверть року, або й зовсім не одержуєш! Воліла би двічі заплатити, ніж таке терпіти”³. Іншим разом письменниця зауважила 27 грудня 1888 р., що “числа “Зорі” доходять до мене дуже несправно”⁴. На її думку, редакція мала більше дбати про своїх передплатників на Наддніпрянщині, бо, як писалося в листі від 10 листопада 1887 р., “єсть много осіб, котрі б, може, й пренумерували “Зорю”, але, сидячи по кутках, навіть не знають про неї”⁵. Подібних прикладів невдоволення наддніпрянських діячів нерегулярністю отримання періодики з Галичини можна навести чимало⁶.

¹ Шелухин С. Українство 80-их років XIX в. і мої зносини з Ів.Франком // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1926. – Т.ХС. – Кн.VII–VIII. – Липень – серпень. – С.265, 266.

² Лисенко М.В. Листи. – С.186, 528, 529.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.29 (Возняк М.С.), од. зб.640, арк.4.

⁴ Там само, арк.13.

⁵ Там само, арк.20.

⁶ Дружина П.Куліша Олександра (Ганна Барвінок) скаржилася В.Гнатюку 14 травня 1902 р., що більше року не отримувала журнал “Літературно-науковий вістник”, не мала жодних відомостей з Галичини (ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.34 (Гнатюк В.), од. зб.310, арк.7 зв.). М.Коцюбинський з жалем писав до В.Гнатюка 26 травня 1902 р.: “Ми сливе (майже. – *I.P.*) нічого не відаємо про закордонні справи (в Галичині. – *I.P.*), бо можемо знати хіба з листів” (Там само, од. зб.285, арк.8).

Отже, цензурні перешкоди в Російській імперії унеможлилювали регулярні наддніпрянсько-галицькі контакти. Галицький вчений В.Гнатюк згадував, що “дістати українську книжку з Австрії в Росії не так легко”. Висилка одного видання, за його словами, “тяглася місяцями, та й коштувала багато”, не було взагалі певності, що конверт надійде до адресата, в ньому не виявлять “крамоли”: “Не один український письменник із Росії не бачив навіть свого твору, друкованого у Галичині”¹. “Я тепер пишу справді мало до Росії, – зауважив В.Гнатюк у листі до М.Коцюбинського 12 червня 1902 р., – бо переконався, що листи там отворяють або зовсім не доручають адресатам”². Б.Грінченко радив галичанину К.Паньківському писати до нього більш обережно, “непевна фраза у листі може наробити клопоту, бо часом буває так, що листи у нас читають не ті самі, до кого їх адресовано”. Автору доводилося з цим “уже мати клопіт...” (лист від 10 (22) грудня 1891 р.)³. Олена Пчілка навіть просила К.Паньківського надсилати до неї листи на вказану адресу на Волині, де була слабша цензура, тоді як у Києві “з листами із вашого міста Львова поведуться дуже вже нецеремонно... Мені ж все (листи. – *І.Р.*) буде передано...”⁴. Леся Українка писала В.Гнатюку 10 травня 1899 р., що російські цензори “головно спілок не люблять”, радила проявляти обережність у листуванні⁵. “Часто нарікають від Вас (наддніпрянців. – *І.Р.*), що не доходять книжки...”, – писав М.Грушевський зі Львова І.Нечую-Левицькому на початку 1899 р., у цьому вбачалася вина передусім російської цензури⁶.

Щоправда, користуючись поблажливістю окремих цензорів, народовські видання (“Діло”, “Батьківщина”, “Зоря”, “Літературно-науковий вістник”, “Дзвінок” та деякі ін.) якийсь час вільно надходили в Росію, де, однак, в умовах чинності Емського указу мали незначну кількість передплатників⁷. Д.Дорошенко писав у спогадах, що отримував львівську “Зорю” з 1897 р. “на дуже тонкому папері ... в замкнених конвертах”, це

¹ Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка / З передмовою і поясненнями В.Гнатюка. – Львів, 1914. – С.20. Так, І.Нечуй-Левицький писав В.Гнатюку 22 жовтня 1910 р., що навіть деяких власних творів, надрукованих у Галичині, він не мав, “нема навіть ні клаптика рукописів, бо я передавав в Галичину чорняки” (ЛННБ ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф.34 (Гнатюк В.), од. зб.401, арк.2 зв.).

² Листи до Михайла Коцюбинського. – Т.І: Айхельбрегер–Гнатюк / Упорядкування та коментарі В.Мазного. Вступ. стаття В.Шевчука. – К., 2002. – С.241.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.1 (Бібліотека НТШ у Львові), оп.1, од. зб.499/1, арк.25.

⁴ Там само, од. зб.499/7, арк.2.

⁵ Там само, ф.34, од. зб.566, арк.2.

⁶ Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г.Бурлака, ред. Л.Винар. – Київ – Нью-Йорк – Париж – Львів – Торонто, 1997. – С.47.

⁷ Кревецький І. “Не было, нѣтъ и быть не можетъ!” // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1904. – Т.ХХVII. – Кн. VII. – С.13.

був “заборонений в Росії, нелегальний часопис”. Він передплачував також “Літературно-науковий вістник”, що друкувався замість “Зорі” з 1898 р. і доходив до нього “за дозволом цензури легально аж до 4 книги 1901 року...”¹. Українські діячі шукали різних можливостей для отримання книжкової продукції з-за кордону. Траплялися випадки, коли україномовні видання надсилалася в межі Російської імперії нелегально, де могли бути затримані на таможні. Одну з таких посилок затримала поліція в 1893 р., серед забороненої літератури було вилучено примірники народовських часописів “Зоря”, “Буковина”, “Батьківщина”². Після заборони цензурою львівської “Зорі” в 1894 р., що “доходила в Росію довгих 14 літ”, О.Кониський у листі до К.Паньківського 9 (21) травня 1894 р. висловив думку про зміну назви часопису для подолання урядових перешкод. “Нехай “Зоря” і друкується “Зорею” для Галичини, – писав він, – а для України поставить нову назву, напр.(иклад) “Промінь” або “Русь” чи що...”. Це дало б змогу журналу знову легально (“тільки з другою назвою”) надходити до російських читачів. Однак О.Кониський змушений був визнати, що “надії у мене й не багацько на успіх”³. Російська цензура пильно стежила за галицькими виданнями і не допускала подібних варіантів.

Більш детальне уявлення наддніпрянських громадівців про Галичину дають спогади. Так, у своєму щоденнику відомий діяч Київської громади О.Кістяківський, що належав до так званих “культурників”, обстоював аполітичну, чисто культурницьку діяльність. Він уважно слідкував за культурним життям у Галичині, мав особисті контакти з місцевими діячами. Про це, зокрема, прямо писав у жовтні 1884 р.: “Принадлежу я к так называемой украинофильской партии и всегда тяну самую умеренную ноту, желая добра моей братии, которое может быть достигнуто, по моему глубокому убеждению, только путем мирного культурного развития”⁴. О.Кістяківський передплачував львівську газету “Діло” з 1883 р., відколи, за його словами, “прилежно ее читаю, ... слежу за политикою и делами галицких малороссов”. На його думку, в краї існували дві політичні “партії”: органом однієї з них (“москвофільської”) було “Слово”, яке вбачало єдиний порятенок галичан у єднанні з Росією (“в принятии ими общерусского языка, в присоединении их к России”); друга “партія” (“українофільська”) видавала часопис “Діло”, в якому закликала до самостійного національного розвитку, усвідомлення своєї

¹ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – С.41.

² ЦДАК України, ф.419 (Прокурор одеської судової палати, м.Одеса), оп.1, спр.1829, арк.14, 245.

³ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.1, оп.1, од. зб.499/6, арк.1 зв.

⁴ Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874–1885). – Т.2: 1880–1885. – С.485.

окремішності від великоруського народу¹. У розвитку соціалізму серед місцевих русинів і поляків О.Кістяківський вбачав заслугу М.Драгоманова, але вважав поширювані ним з еміграції гасла шкідливими для українського руху (“в то время как Драгоманов радикальствует в Женеве и затевает широкие планы, из Киева изгоняются более умеренные деятели украинофильства”)².

Серед галичан з О.Кістяківським зустрічалися народовці Є.Желехівський та О.Барвінський, враження від спілкування з ними наддніпрянський громадivecь передав у щоденнику. Трьохгодинна розмова з філологом, педагогом Є.Желехівським під час лікування за кордоном влітку 1880 р. була, за висловом самого О.Кістяківського, приємна й корисна, дала інформацію про становище “русинських партій” та їх друковані органи, відношення поляків до русинів. Цікаво, що О.Кістяківський підмітив погане володіння ним російської мови, але тут же писав, що сам також недостатньо розуміє “их русинские книжки”³. Прочитавши отримані від Є.Желехівського два номери народовської газети “Діло”, що почала виходити у Львові в 1880 р., він коротко підсумував – “наставительны”, однак уже наступного дня, 13 липня 1880 р., записав у щоденнику: “...Интеллигенция русинская, даже считающая себя народною, мало развита умственно”⁴. О.Кістяківський прихильно відгукнувся про діяльність народовців, що на сторінках львівських часописів “Діло” і “Правда” рішуче виступали проти “деспотизму” російського уряду. З радістю писав про піднесення національного руху галицьких русинів, що значно активізувався порівняно з 1871 р., коли він уперше побував у Львові. Автор провів аналогію між наддніпрянськими українофілами і народовцями в Галичині (тільки галичани, за його словами, “скромнее, проще, уже, но и грунтовитее, хотя с меньшим полетом”)⁵.

Під час розмови з галицьким педагогом, істориком і громадсько-політичним діячем О.Барвінським йшлося про майбутню долю “Малоросії”. У щоденнику 22 серпня 1880 р. О.Кістяківський записав, що галичанин не поділяв його думки про “фантастичність” ідеї, нібито австрійський уряд хоче прихилити на свій бік “малороссов русских”. О.Барвінський відповів, що в цьому немає нічого дивного й нездійсненого, дав зрозуміти київським громадівцям: “Малороссам чрезвычайно важно объединиться в одно целое, соединиться под одну державу”. Очевидно, це мала бути така держава, що дозволила б “широкое развитие мало-

¹ Там само. – С.414, 422, 423.

² Там само. – С.158.

³ Там само. – С.213.

⁴ Там само. – С.208, 209.

⁵ Там само. – С.212.

российской народности во всяческом отношении”. Зважаючи на зовнішні обставини: з одного боку, репресивну політику Москви (“деспотическая, завистливая, всепоглощающая и всепожирающая”), що здатна “задушить малороссийское племя”, а, з другого, – на досить прихильне ставлення до українофільства австрійського уряду, цілком логічно було зайняти австрофільські позиції. “Вот вам программа для будущего политика”, – підсумовував О.Кістяківський, згадавши, що схожі думки чув ще років 18 тому від М.Костомарова – “не в смысле программы действия, а как философское рассуждение”¹.

О.Кістяківський був проїздом у Львові в середині 1882 р. по дорозі на лікування в Європу. Під час одноденного перебування в столиці краю він зустрівся з народовцями – редактором “Діла” В.Барвінським, головою Товариства ім. Шевченка К.Сушкевичем, професором кафедри “руської” мови і літератури у Львівському університеті, головою “Прогресу” Омеляном Огоновським, а також із професором історії Львівського університету І.Шараневичем та письменником і громадським діячем М.Устияновичем², побував на судовому процесі проти москвофільських діячів (О.Грабар та ін.). О.Кістяківський звернув увагу на важку боротьбу галичан за національні права. “Вся администрация, весь суд, вся политическая жизнь, сейм галицийский, места в рейстаге, – писал він, – все захвачено поляками”³. Іншим разом говорилося: “Бедные галицкие малороссы: они между молотом и наковальней. С одной стороны, интригует Москва, с другой – поляки с иезуитами и Римом. Слабые галичане готовы броситься в объятия Москвы, гонимые по пятам польскою интригою”⁴. Водночас критичні оцінки “москвофільства” в Галичині не перешкодили листуванню О.Кістяківського “о галицийских делах” з Модестовим, про якого в щоденнику сказано лаконічно: “Москвофил и приверженец руссификации”⁵.

Отже, О.Кістяківський виявляв інтерес до Галичини як невід’ємної частини етнічних українських земель, мав контакти з прихильниками різних течій у національному таборі. Безперечно, його симпатії були на боці галицького народовства, що було типовим явищем для наддніпрянських громадівців-українофілів, особливо після Емського указу. О.Кістяківський обстоював соборницькі гасла, віру в майбутнє України-“Малоросії” (“чтобы задушить украинофильскую идею, нужно задушить

¹ Там само. – С.252.

² У щоденнику О.Кістяківського помилково вказано прізвище “Устимович”.

³ Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874–1885). – Т.2: 1880–1885. – С.374.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

малороссийский народ. А разве это возможно?")¹, критично ставився до галицького русофільства і соціалістичних ідей М.Драгоманова. Водночас він не бачив перспективи розвитку українофільства поза культурницькою діяльністю, без збереження єдності з Росією, вважав, що “не-раздельность Малороссии с Великою Россією должна лечь в основание малороссийской партии”. “Мы должны разделять общую нашу судьбу”, – писав він із надією, що Росія рано чи пізно стане “на дорогу политической свободы и широкого развития”².

На відміну від О.Кістяківського, Є.Чикаленко був представником молодшого покоління в громадівському русі, вступив до київської громади в 1900 р., коли в ній перебувало, за його даними, лише кількадесят членів³. Однак він залучився до українського громадського життя ще з 1880-х рр. під час навчання в Харківському університеті. “...Батько діставав для нас із Львова “Дзвінок”, – згадувала дочка Є.Чикаленка, – а пізніше давав також читати “Зорю”, яку він діставав на чийсь адресу в запечатаних ковертах (конвертах. – *I.P.*) на тонесенькому папері, бо це було “нелегальною літературою”. “Дзвінок” ми читали залюбки, а потім також і “Зорю” і помалу так звикли до “галичанської” мови...”⁴. У спогадах Є.Чикаленка писалося про інтерес наддніпрянських громадівців до Галичини, зокрема про М.Комара (Комарова), одного з лідерів одеської громади, що “мав звязки з Галичиною... Раз у раз він подавав якісь нові відомости про здобутки в боротьбі Українців з Поляками, чого з російських газет не можна було вчитати...”. Одеський громадівець, згадував Є.Чикаленко, критично ставився до М.Драгоманова і його прихильників на галицькому ґрунті – І.Франка, М.Павлика та ін., переконував, що “вони розбивають народовецький фронт, вносять своєю радикальною партією розбрат і тим ослаблюють боротьбу українського народу з Поляками”⁵. Спогади О.Кістяківського та Є.Чикаленка підтверджують прихильне ставлення наддніпрянських громадівців-“культурників” до народовської течії в Галичині й, навпаки, різкий осуд київською “Старою громадою” “громадівського соціалізму”, діяльності галицьких радикалів-соціалістів під ідейним впливом М.Драгоманова.

Уявлення про Галичину як невід’ємну частину русько-українського простору давали праці наддніпрянських науковців. Вагомий внесок в усвідомлення національної єдності наддніпрянців і галичан по обидва боки Збруча, поряд з істориками (М.Костомаровим, В.Антоновичем, М.Дра-

¹ Там само. – С.393.

² Там само. – С.455.

³ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – Част.ІІ. – С.90.

⁴ Чикаленко Є. Матеріали до біографії Євгена Чикаленка (3 нагоди річниці смерті) // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1930. – Т.СІІ, кн. VI. – С.520.

⁵ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – Част.ІІ. – С.9, 11.

гомановим та ін.), зробили дослідники фольклору й мови. Зокрема, серед українських читачів мав успіх “малоросійсько-червоноруський” словник відомого лексикографа й етнографа Ф.Піскунова, що вийшов у двох виданнях у Києві (1873, 1882 рр.)¹. До словника увійшло понад 15 тис. слів, що були почерпнуті з опублікованих у Росії та Австро-Угорщині збірників народних пісень (М.Цертелева, М.Максимовича, П.Лукашевича, В.Залеського, Ж.Паулі, П.Куліша, В.Антоновича і М.Драгоманова та ін.), творів нової української літератури (І.Котляревського, Т.Шевченка, Марка Вовчка, П.Куліша, М.Устияновича, Ю.Федьковича та ін.). Вказавши на широку джерельну базу для свого словника, упорядник зробив висновок: “Южно-русский языкъ по сію пору ожидаетъ еще филологической разработки; онъ не нарѣчіе происшедшее отъ искаженія русскаго языка, какъ это утверждаютъ круглые невѣжды, а самобытный языкъ...”². Українська мова (“южно-русский языкъ”), вважав Ф.Піскунов, складається з двох наріч – західного і східного: 1) “австрійско-украинское или червно-русское галицкое”; 2) “русско-украинское или малороссійское”. Різниця між ними, за його словами, “самая незначительная во всѣхъ отношеніяхъ”³.

Схожі думки про єдність української (“малоруської”) мови обабіч Збруча обстоював історик М.Костомаров, що в “малоруському наріччі” вбачав три “піднаріччя”: поряд з “українським” і “поліським” на Наддніпрянщині, “карпато-русинське” в Галичині, а також на заході Поділля й Волині. Вони настільки близькі між собою, що, за словами вченого, “книги, изданная въ Малороссіи, читались какъ свои собственныя въ Галичинѣ, а изданная въ Галичинѣ – въ Малороссіи”⁴. Історію “Галицької Русі” з українських національних позицій висвітлював професор Київського університету В.Антонович у своїх лекціях, конспект яких зберігається в Національній бібліотеці України ім. В.І.Вернадського (м. Київ)⁵. Характерно, що кількість студентів, які бажали прослухати в університеті лекційний курс з історії Галичини, за короткий час потроїлася (про це особисто від В.Антоновича довідався Г.Галаган)⁶.

¹ Піскуновъ Ф.М. Малоросійско-червонорусскій словарь живаго и актоваго языка. – Издание 2-е, значительно дополненное. – К., 1882. – 304 + V с. У передмові до книжки автор писав про “скорую распродажу” першого видання (с.І).

² Там само. – С.І, II, III.

³ Там само. – С.ІІІ.

⁴ Костомаровъ Н.И. Украинифильство // Русская старина. – 1881. – Т.XXX, №2. – Февраль. – С.328.

⁵ Історія Галицької Русі по лекціямъ В.Б.Антоновича. – Б.м., б.г. – 296 с.

⁶ До кїво-галицьких зв'язків початку 1870-х років (з щоденників Г.П.Галагана) / Подав А.Степович // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – Харків – Київ, 1930. – Кн.V. – С.191.

В.Антонович наголошував, що поштовх у розвитку національного руху місцевих русинів дала революція 1848–1849 рр., коли галичани здобули більше, ніж “въ десятки лѣтъ прежде”. Після поразки революції в Галичині виділилися дві “партії”. Більш активною на перших порах була “русско-политическая партія”, русофіли, які вважали можливим відродження своєї народності, за словами лектора, “только при посредствѣ Русскаго государства”. Русофільські діячі намагалися засвоїти “всѣ черты русской народности”¹, але насправді, вважав лектор, добре не знали ні російської літературної мови, ні галицького народного елементу, писали “особымъ жаргономъ, котораго не понимаетъ ни галицкій крестьянинъ, ни русскій литераторъ”. У літературному відношенні ця “партія” “проявляетъ особенную бездарность и отсутствие общеевропейскаго развитія”². Симпатії В.Антоновича були явно на боці народовців, що мали на меті “изучить народность на мѣстѣ, ... мѣстный оттѣнокъ народности возвести въ культуру и гражданскій элементъ”. Народовці вводили місцеву селянську мову в літературу, що суперечило поглядам русофілів, у боротьбі між собою обидві “партії” “страшно мелочны”³.

Особливий внесок у поширення в українському суспільстві Наддніпрянщини відомостей про Галичину зробила історична школа В.Антоновича, найбільш видатним представником якої став М.Грушевський. Так, учень В.Антоновича В.Доманицький у книзі “Про Галичину та життя галицьких українців” обстоював соборницькі погляди, прямо писав: “...Українці в Росії, що тільки починаємо прокидатись до свого національного життя, повинні дивитися на своїх братів-Галичан і собі од них навчатися”⁴. Підкреслювалося, що в Галичині “живуть такі самі люде, брати наші українці, що й у нас на Вкраїні...”⁵. Характерно, що навколо праці В.Доманицького розгорілися дискусії між українськими діячами. Наддніпрянський письменник, вчений і громадський діяч Б.Грінченко дорікав автору, зокрема, в ігноруванні великої ролі українців з-під Росії “в сфері духовного життя Галичини...”⁶. Водночас І.Франко дав позитивну рецензію на видання, за спогадом Д.Дорошенка, визнав, що “рукопис Доманицького написаний дуже гарно і цілком заслуговує друку”⁷. Крім українських громадівців, літературу в Галичину, що давала уявлення про наддніпрянсько-галицьку єдність у складі шир-

¹ Історія Галицкой Руси по лекціямъ В.Б.Антоновича. – С.278, 280, 283.

² Там само. – С.284, 286.

³ Там само. – С.283, 284, 286.

⁴ Доманицький В. Про Галичину та життя галицьких українців. – К., 1909. – С.80.

⁵ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.114, од. зб.472, арк.2.

⁶ Там само, од. зб.35, арк.4 зв.

⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – С.133.

шого панрусського простору, періодично надсилали наукові інституції з Росії. Так, до бібліотеки русофільського Народного дому у Львові надходили як дарунок книжки від Віленської археографічної комісії, Московського археологічного товариства, бібліотеки Санкт-Петербурзького університету та ін.¹

Політизація українського руху. Культурницька діяльність старших громадівців-українофілів не задовольняла молодше покоління діячів національного руху, що вийшло на громадську арену в 1890-х рр. Воно усвідомило обмеженість розвитку наддніпрянсько-українського руху лише культурницькими засобами й почало висувати більш радикальні вимоги з виразною політичною спрямованістю. Влітку 1891 р. на Шевченковій могилі в Каневі кілька національно свідомих студентів заснували таємне товариство “Братство тарасівців”, що поставило за мету боротися за утвердження суспільно-політичних ідеалів Т.Шевченка, приступило до створення розгалуженої таємної організації та розробки політичної програми. На жаль, статут і програма братства не збереглися, проте його програмні ідеї були відображені в рефераті, прочитаному І.Липою в Харкові на шевченківські роковини 1893 р. Того ж року реферат опубліковано у львівському народовському часописі “Правда” під назвою “Profession de foi молодих українців” (“Символ віри”)². О.Барвінський згадував, що з великою радістю сприйняв “тісніший гурт народовців у Львові вість про організацію молодих українців у Києві...”³.

В основі документу була теза про самобутність української нації та її право на незалежне існування: “Ми повинні віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гнету, в якому вона зараз перебуває, і дати задля користи людскости ще одну вільну духом одиницю”. “Тарасівці” першими на Наддніпрянщині виразно заявили про необхідність відродження української державності, але ця мета особливо не конкретизувалася, бо видавалася надто віддаленою. Однак текст “Символу віри” не мав самостійницького характеру (хоч серед “тарасівців” і були прихильники незалежності України), братчики виступили “цілковитими прихильниками ... федеративного ладу в тих державах, з якими з’єднана українська земля”. Проголошувалася єдність українського народу незалежно від державних кордонів (“Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні”). Водночас “Символ віри” не

¹ Центральний державний історичний архів України, м.Львів (далі – ЦДАІЛ України), ф.130 (Руський народний інститут “Народний дім”, м. Львів), оп.1, спр.783, арк.6, 39, 48.

² Profession de foi молодих Українців (Читане на Тарасові роковини 1893 р. в університетському місті на Україні // Правда. – 1893. – Цвітень. – С.201–207.

³ Барвінський О. Спомини з мого життя / Упор. А.Шацька; коментар Б.Янишина; ред. Л.Винар, М.Жулинський. – Нью-Йорк – Київ, 2009. – Т.ІІ, част.ІІІ та ІV. – С.650.

розкриває політичного та соціально-економічного устрою України в майбутньому, за винятком популярної тоді формули соціальної рівності. Було сказано про необхідність “піднести й розворушити на Україні національного духа, відживити і виробити серед інтелігенції й народу національні почування українські”, перш за все через безперервну роботу щодо підвищення культурного рівня мас та особистий приклад (виховання в національному дусі рідні, особливо дітей)¹.

Практична діяльність “тарасівців”, як вони себе називали, “свідомих українців”, була спрямована на утвердження українофільських настроїв, гуртки товариства існували щонайменше в 10 містах, крім Харкова – у Києві, Полтаві, Лубнах, Чернігові та ін. Підраховано, що в товаристві діяло принаймні 100 чол., братство об’єднувало національно свідомих, готових до боротьби за політичну самостійність України людей, незалежно від їхніх позицій з інших питань². Ю.Липа писав, що “тарасівці намагалися підтримувати оживлені звязки з іншими центрами українства, а особливо з Галичиною”, але ці контакти “завдяки суворій конспірації ніколи не провадилися на письмі”³. Братчики з інтересом читали галицьку пресу, що мала вплив на утворення і діяльність товариства. Про це, зокрема, свідчить лист одного із засновників “Братства тарасівців” В.Боровика до редакції львівського журналу “Правда” від 29 листопада 1889 р., в якому містилося прохання: “...Не гайтесья з надсилком (“Правди”. – *І.Р.*), бо передплачуємо ми її громадкоју, і хлопці мої аж-аж-аж мати її (хочуть. – *І.Р.*) мершчіј”⁴.

Практично неможливо точно визначити верхню хронологічну межу діяльності “тарасівців”, що в 1897 р. увійшли до складу Загальної української організації (ЗУО, по-іншому – Всеукраїнська загальна організація, Всеукраїнська безпартійна організація), всередині якої вони розчинилися⁵. ЗУО виникла в 1897 р. на нелегальному з’їзді представників наддніпрянських громад у Києві, скликаному за ініціативою В.Антоновича та О.Кониського. До неї увійшла більшість громадівців, що підтримали ідею створення організації з більш чіткою структурою, яка б координувала українську діяльність. “Братство тарасівців” і ЗУО виникли на тлі успіхів національного руху в Галичині, стали перехідною

¹ Програмові засади Братства Тарасівців // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – [Мюнхен], 1983. – Т.1. – С.20, 23–25.

² Наумов С.О. Братство тарасівців // Український історичний журнал. – 1999. – №5. – С.38, 40; №6. – С.56, 57.

³ Липа Ю. Тарасівці // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1925. – Т.LXXXVIII, кн.XII. – С.344.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4728, арк.9.

⁵ Наумов С.О. Братство тарасівців // Український історичний журнал. – 1999. – №6. – С.62.

сходинкою від структурно малоорганізованого громадівства 60–80-х рр. до заснування модерних українських партій¹.

Формування партійно-політичної системи на Наддніпрянщині завершилося на початку ХХ ст. Першою була створена на початку 1900 р. Революційна українська партія (далі – РУП) у Харкові. Автором партійної програми став один із колишніх “тарасівців” – відомий харківський адвокат М. Міхновський, що видав 1900 р. у Львові брошуру “Самостійна Україна”. Програма РУП, складена в гостро публіцистичному стилі, була швидше політичним трактатом, декларацією, ніж політичною програмою у власному розумінні слова. У ній автор, спираючись на Переяславський договір 1654 р., обґрунтував право на самостійне політичне існування української нації. Було сказано, що московські царі не виконали основних положень договору, заключеного між двома сторонами “як рівний з рівним” і як “вільний з вільним”, народ опинився в становищі “зрабованої нації”. Боротьба за українську справу (“нас горстка, але ми сильні нашою любов’ю до України... Вперед! бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратись назад!) висувалася в програмі як найближча мета РУП, але вона не конкретизувалася. М. Міхновський обстоював гасло наддніпрянсько-галицької єдності, писав про “одну, єдину, нероздільну, вільну, самостійну Україну від гір Карпатських аж по Кавказькі”².

На основі РУП на початку ХХ ст. сформувався спектр українських політичних партій: від соціалістичних (Українська соціал-демократична спілка, Українська соціал-демократична робітничка партія, далі – УСДРП) до ліберально-демократичних (Українська демократично-радикальна партія) та націонал-радикальних (Українська народна партія, далі – УНП). Незважаючи на ідейні розбіжності, наддніпрянсько-українські партії виступали за етнічну єдність українських земель, але самостійницькі позиції, крім УНП, не знайшли відображення в партійних програмах. Натомість утвердилася теза про політичну автономію України в складі демократичної федеративної Росії, переважаючим став вплив лівих, соціалістичних партій. Найбільш впливова з них – УСДРП, зокрема, поставила вимогу “Автономної України (Україну з’їзд визнає лише в межах етнографічних) з правом законодавчим...”³. Справжній прорив у розвитку українського руху відбувся під час Першої російської революції 1905–1907 рр., що призвела до ліквідації чинності Емського указу і штучних перешкод у взаєминах між наддніпрянськими і галиць-

¹ Грицак Я. Нарис історії України. – С.84.

² Міхновський М. Самостійна Україна // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Т.1. – С.66, 67, 71, 72.

³ Матеріяли Другого з’їзду РУП // Там само. – С.154.

кими діячами. У першотравневій відозві РУП 1905 р. із соборницьких позицій писалося, що “ворог робочого люду ... дрижить ... від страху по всіх Українах, бо ворог він скрізь, де ллється кривавий піт робітничий”¹.

Роль української літератури і театру в утвердженні соборницьких настроїв. Ідея української національної єдності обабіч Збруча знайшла відображення в творчості наддніпрянських письменників, що всупереч репресіям царизму набула значного розвитку. “...Національне відродження, – зауважив історик Д.Дорошенко, – виявилось насамперед у формі утворення національної літератури народньою мовою”², тобто шляхом уходження простонародної мови в літературу, за прикладом “Енеїди” І.Котляревського. І.Франко наголошував, що для української літератури останні десятиліття ХІХ – початок ХХ ст. були періодом “значительного оживлення и подъема”, письменство збагатилося “новими талантами, ищущими новых дорог и новых горизонтов”³. Серед характерних рис творів новочасної літератури було панування живої народної мови, “демократизм” і “мужиколюбство”, прагнення захищати інтереси простолюду, переважно світський характер літератури тощо⁴. Історичні обставини зумовили небувалий раніше в українській літературі приплив нових талантів, появу цілої плеяди яскравих творчих індивідуальностей – І.Франка, Панаса Мирного, І.Нечуя-Левицького, М.Старицького, І.Карпенка-Карого, Лесі Українки, П.Грабовського, О.Кобилянської, В.Стефаніка та ін., причому це були переважно вихідці з Наддніпрянщини. Українська література перейшла на вищий рівень свого розвитку, вперше в історії набула рис цілісного художнього комплексу, включаючи всі основні види й жанри літератури – від поезії, прози, драматургії до літературно-художньої критики й публіцистики⁵.

Однак після Емського указу кількість опублікованих у Росії творів нової української літератури значно скоротилася. Україномовних книжок на Наддніпрянщині стало, за висловом видавців “Киевской старины”, “такъ не много, такъ не велики они по своему объёму и такъ ограничены въ своемъ содержаніи, что мы затрудняемся, говоря о нихъ, употреблять название малорусской литературы”⁶. Протягом 1876–1905 рр., до Першої російської революції, наддніпрянсько-українська

¹ Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф.57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України), оп.1, спр.51, арк.14.

² Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. – Київ – Ляйпціг, (б.р.). – С.182.

³ Франко І. Южнорусская литература // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.152, 153.

⁴ Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви // Там само. – С.46, 47.

⁵ Історія української літератури. ХІХ століття / За ред. М.Яценка: У 3 кн. – К., 1997. – Кн.3. – С.10, 11, 422.

⁶ Бібліографія. Малорусскія издания 1882 года // Киевская старина. – 1883. – Т.VI, іюнь. – С.353.

література друкувалася російською абеткою і правописом, що дістав у середовищі української інтелігенції іронічну назву “ярижка”¹. Не маючи змоги вільно друкуватися в Російській імперії, наддніпрянські письменники передавали свої твори для публікації в народовські видання в під-австрійській Галичині, що служило консолідуючим чинником у процесі формування єдиної української літературної мови. На сторінках львівських часописів, передусім у загальноукраїнських журналах “Правда” (з 1867 р.) та “Зоря” (з 1880 р.), читачі мали змогу регулярно знайомитися з кращими творами відомих українських письменників (І.Карпенка-Карого, М.Коцюбинського, І.Нечуя-Левицького, Лесі Українки, М.Старицького та ін.)².

Щоправда, мова та етимологічний правопис галицьких видань створювали деякі труднощі для наддніпрянського читача. В.Дорошенко, на початку 1890-х рр. учень гімназії, пізніше згадував: “На кожній сторінці було кільканадцять слів нам або невідомих або незвичних, значіння яких треба було догадуватися, але цікавий зміст перемагав усі труднощі. Я акуратно виписував до записника невідомі слова і так поволі вивчав українську літературну мову... Фонетика не справляла нам ніяких труднощів, навпаки, була для нас легка і зрозуміла, зате тяжко було нам читати книжки друковані етимольогією з її дашками, ъ, тощо...”³. Важливим кроком на шляху унормування українського правопису стало офіційне запровадження фонетики в Галичині 1893 р., що увійшла, зокрема, в шкільні підручники, періодичні видання. Це полегшило для наддніпрянців читання літератури, виданої під австрійською владою.

Найяскравішою подією в національному русі Наддніпрянщини 1880-х рр. стала діяльність українського театру, що була дозволена з обмеженнями окремим урядовим розпорядженням невдовзі після Емського указу. Театральне життя М.Драгоманов слушно вважав “єдиним значним здобутком для українства в 80-ті роки...”⁴. І.Франко погоджувався з думкою, що “одинокі світла сторінка в тім десятилітті – се наглий і надзвичайний розвій українського театру і української драматичної літератури”⁵. “Театр був єдиною національною установою, що діяла на маси, – зауважив І.Крип’якевич, – вчила їх української мови, нагадувала про

¹ Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К., 2007. – С.538.

² Дорошенко В. Взаємини Наддніпрянщини з Наддністріянщиною // Альманах “Нового часу” (“Календар для всіх”) на рік 1938. – Львів, 1937. – С.41, 42.

³ Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. XIX в. – С.198.

⁴ Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну. – С.462.

⁵ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – Т.41. – С.381.

історичні традиції, будила пошану до української культури...”¹. З ініціативи М.Кропивницького в Єлисаветграді 1882 р. було засновано першу професійну трупу, у складі якої уславилися актори М.Заньковецька, І.Карпенко-Карий, М.Старицький, М.Садовський та ін. Українські театральні колективи набули популярності не лише на Наддніпрянщині, а й далеко за її межами, з успіхом гастролювали в різних містах Російської імперії, виїжджали навіть за кордон. 1880–1890-ті рр. справедливо увійшли в історію як “золота доба українського театру”².

Наддніпрянсько-український театр, уславлений іменами талановитих драматургів та акторів, мав великий вплив на розвиток театального життя в Галичині. Про це, зокрема, свідчить репертуар Руського народного театру у Львові (директор – О.Бачинський), урочисто відкритого в березні 1864 р., що складався переважно з творів наддніпрянських авторів. “Репертуар був майже виключно український, – писав галицький громадсько-політичний діяч Є.Олесницький. – ...Театр став відразу могучим розсадником українства³. На галицькій сцені до кінця XIX ст. були поставлені п’єси І.Котляревського (“Наталка Полтавка”, “Москаль чарівник”), Т.Шевченка (“Назар Стодоля”), Г.Квітки-Основ’яненка (“Маруся”, “Щира любов”, “Сватання на Гончарівці”), М.Кропивницького (“Невольник”, “Дай серцю волю – заведе в неволю”), М.Старицького (“Не судилось”, “Ніч під Івана Купала”), І.Карпенка-Карого (“Наймичка”, “Хто винен”, “Мартин Боруля”), Панаса Мирного (“Діти недолі”) тощо. Водночас у Галичині ставилися опери наддніпрянсько-українських авторів С.Гулака-Артемовського “Запорожець за Дунаєм” (1881 р.), М.Лисенка “Різдвяна ніч” (1888 р.), “Утоплена” (1891 р.)⁴.

Крім репертуару, східноукраїнські впливи в театральному мистецтві в Галичині проявилися в налагодженні особистих творчих зв’язків. На гастролі до краю в останній третині XIX – на початку XX ст. приїжджали кращі наддніпрянські актори й режисери. Почин цьому, як відомо, зробив М.Кропивницький, приїхавши до Галичини в 1875 р. на запрошення директора театру “Руської бесіди” Т.Романович. Вона намагалася активізувати театральне життя в краї після повернення на Наддніпрянщину О.Бачинського – першого директора театру. Галичани робили спроби запросити на директорську посаду в “Руській бесіді” когось із відомих наддніпрянських діячів, листувалися з цього приводу з С.Кар-

¹ Крип’якевич І.П. Історія України. – Львів, 1990. – С.275.

² Історія української культури. – У п’яти томах: Т.4. – Кн.2: Українська культура другої половини XIX століття / Ред. кол. Г.А.Скрипник (гол. ред.) та ін. – К., 2005. – С.369, 382.

³ Олесницький Є. П’ядесятільтний ювілей українського театру в Галичині // Діло. – 1914. – Ч.64. – 23 (10) марта. – С.1.

⁴ Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. – Львів, 1934. – С.99, 100; Олесницький Є. П’ядесятільтний ювілей українського театру в Галичині. – С.1, 2.

пенком і С.Гулаком-Артемівським, але переговори не мали успіху¹. Приїзд М.Кропивницького та його блискучу акторську гру галицька молодь сприйняла з ентузіазмом. “Це стояв перед нами, – згадував пізніше Є.Олесницький, – оригінальний українець, перший, якого ми бачили, олицетворення української літератури й мистецтва в одній особі. Ми слухали його зі запертим віддыхом...”². М.Кропивницький, хоч і був у Галичині недовго, мав позитивний вплив на розвиток режисерської майстерності, за висловом дослідника театру, “від нього повіяло східньо-українським духом...”³.

Обговорюючи можливість приїзду наддніпрянсько-українського театру до Львова, К.Підвисоцький, актор театральної трупи М.Кропивницького, писав у листі до В.Лукича в жовтні 1889 р.: “...Ціла трупа ... про Галичину менше знає, як про Китай, могла б наглядно дізнатись і по всій Україні рознести, що у нас діється...”⁴. Отже, театральне мистецтво було засобом єднання українських діячів по обидва боки австро-російського кордону. Приклад М.Кропивницького пізніше наслідували видатні українські театральні діячі М.Садовський і М.Заньковецька, які були запрошені до Галичини, де протягом року (з середини 1905 р.) виступали як актори. М.Садовський навіть деякий час очолював театр “Руської бесіди”, але вже з 1906 р. продовжив свою діяльність у Полтаві й Києві⁵. Щоправда, між наддніпрянськими і галицькими театральними діячами останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. нерідко виникали взаємні непорозуміння, через що наддніпрянці, як правило, затримувалися в Галичині ненадовго. Мабуть, єдиним наддніпрянським актором, що здобув собі артистичне ім’я власне на галицькій сцені, став на початку ХХ ст. Лазар Шевченко, уродженець Київщини⁶.

Галичина в політиці російського царизму. Серед владних кіл імперії і в російській громадській думці було критичне ставлення до діяльності громадівців-українофілів, що потенційно загрожували територіальній єдності імперії. Офіційно вважалося, що “такъ называемые украинофилы” виступали за заміну загальноприйнятого “русского языка ... какимъ-то южно- или малорусскимъ языкомъ”. Цю мову громадівці мали на меті нібито “не только сочинить, но и возвести на степень общаго и

¹ Франко І. Руський театр у Галичині // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1980. – Т.26. – С.369; Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. – С.53.

² Нигрицький Л. Східньо-українські впливи в галицькому театрі // Альманах “Нового часу” (Календар для всіх”) на рік 1938. – С.123.

³ Там само. – С.124.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.29, од. зб.155, арк.15, 16, 17.

⁵ Нигрицький Л. Східньо-українські впливи в галицькому театрі. – С.124.

⁶ Biblioteka naukowa PAU i PAN w Krakowie, sygn.11726.T.2 (Materiały i dokumenty dotyczące teatru ukraińskiego (ruskiego) we Lwowie, zebrane przez J.Gota), k.35, 35 zw.

обязательнаго языка”, що домінував би в освітній сфері “нашого юга и юго-запада”¹. Професор Київського університету запеклий українофоб С.Гогоцький наголошував, що російська мова (“русский языкъ”) виникла внаслідок спільної багатолітньої праці діячів “великой и малой (преимущественно – юго-западной) Россіи”. Він писав про “общій нашъ русский языкъ – нашъ во всей силѣ этого слова...”². Одночасно з репресіями проти української мови і культури царські власті надавали фінансову допомогу для діяльності русофілів у Галичині, що після Емського указу 1876 р. суттєво збільшилася. Так, у березні 1881 р. субсидія русофільському львівському “Слову” зроста майже втричі³. У 80-х рр. XIX ст. інтерес до “Слова” почало проявляти військове міністерство Росії, що добилося встановлення значно вищої субсидії в розмірі 6 тис. гульденів на рік. Отже, галицько-руська проблематика поступово перетворювалася на важливий аспект російської політики щодо Габсбурзької монархії⁴.

Збільшення підтримки галицьких русофілів пов’язувалося з поглибленням суперечностей на міжнародній арені, що практично поставили Росію та Австро-Угорщину по обидві сторони назриваючого воєнного конфлікту. Серед головних мотивів, що зумовлювали прихильне ставлення офіційної російської влади до галицького русофільства та спонукали до виділення субсидій на його підтримку, було усвідомлення загрози проникнення ідей українського сепаратизму з Австро-Угорщини. Кошти на адресу русофільських діячів і організацій під австрійською короною надходили з Росії, як правило, таємно через громадські товариства, орієнтовані на благодійність, приватні пожертвування, закордонні дипломатичні представництва. Фінансова допомога на початку XX ст. вийшла на зовсім інший рівень – суми щорічних субсидій для галичан обчислювалися десятками й навіть сотнями тисяч російських рублів. Так, починаючи з 1909 р., щорічно на запит міністра внутрішніх справ Російської імперії виділялося 60 тис. російських рублів і ще 25 тис. – безпосередньо через міністра фінансів. У 1911 р. прем’єр-міністр П.Столипін розпорядився надати 15 тис. рублів одноразової допомоги русофілам для покриття витрат на виборах до австрійського парламенту. Щоденна газета у Львові москвофільського спрямування “Прикарпат-

¹ С.Г. Українофільство съ его затѣями о двуязычныхъ учебникахъ. – Второе, исправленное издание. – Почаев, 1881. – С.1.

² Там само. – С.68, 69.

³ Миллер А. Субсидия газете “Слово”. Галицийские русины в политике Петербурга // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9: Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.336.

⁴ Середа О. Епізод з історії поширення російських панславістських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.2. – С.113.

ская Русь” протягом 1909–1914 рр. отримувала щорічну таємну урядову субсидію з Росії в розмірі 14 тис. рублів¹.

Подібні приклади матеріальної підтримки галицьких інституцій і діячів русофільського спрямування наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. не були поодинокими. Характерно, що нова редакція статуту “Галицко-русского благотворительного общества” в Петербурзі в червні 1909 р. вважала необхідним надавати фінансову допомогу безпосередньо для “русских” галичан, буковинців та угрорусів, тоді як раніше товариство мало на меті допомагати вихідцям з Австро-Угорщини, що мешкали (постійно або тимчасово) в Російській імперії². Однак русофіли на той час опинилися на узбіччі політичного життя краю, що дисонувало з періодом кінця 60–70-х рр. ХІХ ст., коли русофільська течія в умовах, з одного боку, тотального наступу поляків у Галичині, а, з другого, посилення антиукраїнських репресій у Росії, домінувала в галицько-руському національному русі, при порівняно незначній фінансовій підтримці з боку російського царизму. Як влучно з цього приводу зауважив О.Середа, “парадоксальним чином сила впливу русофільських ідей у Галичині була в обернено-пропорційній залежності від величини грошової підмоги з Росії, ... істотна фінансова підтримка надійшла в той час, коли рух втратив свої позиції”³. Очевидно, на тлі постійного збільшення фінансової підтримки з боку Російської імперії москвофільський рух у Галичині все більше втрачав самостійність та опертя на власний місцевий ґрунт⁴.

Про грошові суми, що надходили в Галичину, загальне уявлення дає переписка російських урядових структур кінця ХІХ – початку ХХ ст.⁵. У секретній урядовій записці “О русском влиянии в Галиции” в серпні 1913 р. прямо говорилося: “До сих пор общая сумма пособий, получаемых во Львове из России, колебалась... между 20 и 40 тысячами рублей ежегодно и состояла частью из пожертвованной частных лиц, частью из небольших ассигнований Св. Синода. Средства эти доставлялись обыкновенно частным путем и лишь изредка передавались через посредство нашего Консульства во Львове”. “Столь малые суммы, – робив висновок автор, – расходуемые притом не всегда производитительно, вряд ли могли

¹ Любченко В.Б. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С.126, 127.

² Там само. – С.125.

³ Середа О. Епізод з історії поширення російських панславістських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік). – С.113, 114.

⁴ Любченко В.Б. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії... – С.128.

⁵ Москвофільство: документи і матеріали / Вступна стаття, коментарі та добірка документів О.Сухого / За заг. редакцією С.Макарчука. – Львів, 2001. – 236 с.

иметь существенное значение для русского дела в Галиции. Для успешной борьбы с правительственной, польской и украинской пропагандой одновременно, требуются значительно большие средства”¹.

Цю заяву було зроблено напередодні Першої світової війни, коли серед галицьких русофілів остаточно відбувся розкол на два угруповання – власне русофільське (“старокурсники”) та відверто проросійське, москвофільське (“новокурсники”), що вступило в гостру конфронтацію з народовцями-українофілами і “старокурсниками”. “Новокурсники” беззастережно орієнтувалися на Росію, ідентифікували себе з росіянами, послуговувалися не макаронічним “язичієм”, а російською літературною мовою. Царизм взяв курс на підтримку проросійських сил у Галичині, щоб знешкодити українофільство, що знайшло притулок у краї, створювало загрозу порушення територіальної цілісності імперії, відокремлення в майбутньому Наддніпрянщини від Росії. У жовтні 1913 р. було вирішено довести субсидії “русской” народності під австрійською владою до 200 тис. рублів, розподіл грошей здійснювали найвищі урядові інституції – МЗС, МВС, обер-прокурор Св. Синоду². Головним експертом “галицького питання” та ідеологом приєднання Прикарпатської Русі до Російської імперії виступав В.Бобринський – партійний оратор російських націоналістів, запеклий ворог українського національного руху, що вважався австрійською сепаратистською інтригою³.

Погляд російських урядових кіл на національний рух у південно-західній Галичині засвідчило секретне донесення жандармерії 1914 р., що зберігається в київському архіві⁴. У донесенні прямо говорилося, що засновником “мазепинства” серед галичан став австрійський губернатор Ф.Стадіон у 1848 р., до цього часу жителі східної частини провінції відчували себе “русскими”. Так виник розкол у національному русі Галичини на “твердо-руських” і “русинов”, які в 60-х рр. назвалися народовцями, на перших порах займалися культурно-етнографічною діяльністю. Після 1876 р. народовський рух у Галичині отримав посилену матеріальну й ідейну підтримку від діячів забороненого “мазепинського руху” в Росії, особливу роль в утвердженні ідеї “самостійної України” в краї відіграли емігранти М.Драгоманов і М.Грушевський⁵. Отже, розви-

¹ Там само. – С.100.

² Передерко В. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900–1914 рр.). – Івано-Франківськ, 2009. – С.92, 215, 216.

³ Передерко В. Колумб Прикарпатської Русі. Володимир Олексійович Бобринський (1867–1927). – Івано-Франківськ, 2011. – С.70, 147.

⁴ ЦДАК України, ф.320 (Полтавське губернське жандармське управління, м.Полтава), оп.1, спр.1409, арк.155–161 зв.

⁵ Там само, арк.155, 155 зв., 161.

ток галицького українофільства розглядався передусім як результат зовнішніх впливів, що був би неможливий без підтримки австрійського уряду і наддніпрянсько-українських діячів, мав штучний характер.

Таким чином, Емський указ 1876 р., що мав чинність понад чверть століття (до першої російської революції 1905–1907 рр.), завдав удару по українофільству на Наддніпрянщині. Український національний рух пішов на спад: більшість діячів були змушені припинити активну громадську роботу, а ті, хто продовжували працювати, обмежилися вузькою культурно-освітньою сферою, наскільки це дозволялося Емським указом і доповненнями до нього. Серед здобутків громадівського руху в останній третині ХІХ ст. було передусім видавництво журналу “Киевская старина” – єдиного українознавчого журналу в Російській імперії, наукова діяльність Історичного товариства Нестора-літописця при Київському університеті, розвиток нової української літератури й театру. Лідери наддніпрянських громадівців виразно декларували свою лояльність до російського царизму, аполітизм, але не перестали цікавитися розвитком національного руху в Галичині, що розглядався як невід’ємна частина загальноукраїнського.

Царські заборони об’єктивно сприяли перенесенню центру українофільської діяльності за межі Російської імперії. Лівобережжя й Слобожанщина, що були колискою національно-культурного відродження, в останні два десятиліття ХІХ ст. дедалі більше втрачають роль промотора. Внаслідок репресій російського самодержавства, яке вбачало в українофільстві загрозу для існування імперії, національний рух на Наддніпрянській Україні перейшов на напівлегальне становище або перемістився за кордон. Особливу роль в утвердженні соборницьких настроїв відіграла еміграційна діяльність М.Драгоманова, що змушений був виїхати ще в 1875 р., за дорученням і на кошти київських громадівців організував у Женеві видання українською мовою пропагандистської та науково-популярної літератури. Вона таємно переправлялася через австрійсько-російський кордон для нелегального поширення, містила ідеї “громадівського соціалізму”, заклики до політичної боротьби проти самодержавства, перебудови Росії на принципах федерації. М.Драгоманов став першим, хто виніс проблему українофільства, переслідування української мови і культури на ширшу міжнародну арену. Однак його заклики здалися наддніпрянським громадівцям надто радикальними, не придатними до місцевих умов, що призвело до погіршення стосунків, а в середині 1880-х рр. – до остаточного розриву київської “Старої громади” з М.Драгомановим, зневіри в драгоманівській програмі.

Більш успішними були стосунки М.Драгоманова, як і київських громадівців, із Галичиною, де запровадження конституційного устрою в ім-

перії Габсбургів 1860-х рр. створило умови для вільного національного розвитку. Отже, стало можливим перетворення Галичини в “П’ємонт України”, центр загальноукраїнської діяльності. Як відомо, П’ємонт – це невелике королівство на півночі Італії, що стало прикладом у боротьбі за звільнення й об’єднання італійських земель в одній національній державі. Якщо центром “національного відродження” була Наддніпрянина – “Малоросія”, що мала визначальний вплив на розвиток українофільства в Галичині, то в останній третині XIX ст. ситуація почала докорінно змінюватися. Можна погодитися з твердженням І.Лисяка-Рудницького, що імпульси для “національного відродження” в Галичину надходили з Наддніпрянини, але “після того, як указ 1876 року заборонив усяку легальну українську діяльність у Росії, Галичина стала придулом для всього українського національного руху. [...] Намацальні національні досягнення Галичини служили підбадьоренням і зразком для наслідування українським патріотам під російським пануванням”¹.

¹ Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії. – С.159.

§2. Політичне зміцнення галицьких народоців та активізація наддніпрянсько-галицьких взаємин у 1880-х рр.

Зміни у співвідношенні сил серед галицько-руських діячів, активізація діяльності народоців. Українське населення не змогло ефективно скористатися конституційними й децентралізаторськими перетвореннями в імперії Габсбургів 1860–1870-х рр., що супроводжувалися автономізацією Галичини як австрійської провінції та зміцненням у ній польських впливів. У Галицькому крайовому сеймі з кожними новими виборами чисельність “Руського клубу” неухильно зменшувалася. Дійшло до того, що під час четвертої каденції (1877–1882 рр.) сейм набув майже однотонної польської барви. Півтора десятка українських послів, серед яких абсолютну більшість становили русофіли, були надто пасивними, інертними, не готовими до нових умов діяльності. Населення здебільшого не знало своїх послів, останні ж не вважали необхідним підтримувати контакт із виборцями. На першій сесії “Руський клуб” не поставив жодного внеску, а на останній було зафіксовано тільки дві інтерпеляції. Контрольоване русофілами єдине політичне товариство “Русская рада” (далі – “Руська рада”) на виборах до австрійського парламенту 1879 р. зуміло провести лише трьох кандидатів (для порівняння, в 1873 р. – 15)¹. Народовський журнал “Правда” писав, що навіть виборча кампанія “не могла вирвати сего товариства (“Руської ради”. – *І.Р.*) из сну...”².

Отже, дедалі більш очевидною ставала необхідність змін у дотеперішній політиці проведу українського національного руху в Галичині, що не могла забезпечити гідного протистояння полякам. Поштовх для активізації діяльності і перегрупування політичних сил дали результати виборів 1879 р., що були болісно сприйняті в галицько-руському суспільстві. “Пропала галицька Русь!”³, – так лаконічно прокоментував підсумки парламентської виборчої кампанії М.Павлик у листі до М.Драгоманова 15 липня 1879 р. Львівська “Правда” з жалем писала на початку 1879 р., що, порівнюючи галицько-руське народне життя з життям інших народів, “аж мороз перейде по тілі. ...Як би мертва тишина окошилась серед Русинів”. Редакція зробила висновок, що загал руської інтелігенції рівнодушно споглядає “на все, що навкруги діється”⁴. Іншим разом у “Правді” писалося, що русини, “виперті майже зовсім с парля-

¹ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – С.163, 164.

² Сучасна літопись // Правда. – 1879. – Вип. VII. – Липець. – С.465.

³ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М.Павлик. – Т. III (1879–1881). – Чернівці, 1910. – С.78.

⁴ Сучасна літопись // Правда. – 1879. – Вип. I. – Січень. – С.60, 61.

ментарного життя”, були змушені дбати про своє політичне існування “іншим способом”, передусім “взятися до основної и тривалої організації своїх сил”¹. О.Барвінський пізніше наголошував, що невдала політика “Руської ради” і нищівна поразка на парламентських виборах у 1879 р. спонукали “русинів-народовців”, що досі займалися лише літературною роботою, “перейти до діяльної політики”².

Народовські лідери розцінили провал кандидатів “Руської ради” як сигнал для вступу наприкінці 1870-х рр. у велику політику. Однак самі народовці як політична сила відчували брак власного організаційного осередку, тісного зв’язку з провінцією та авторитету серед парафіяльного духовенства. Крім того, бракувало лідерів, які могли взяти на себе складну теоретичну роботу з розробки і втілення програми національної діяльності. Негативний вплив на діяльність народовців мали також суперечки між “старшими” і “молодшими” діячами, взаємна особиста неприязнь деяких лідерів (наприклад, К.Сушкевича та О.Партицького)³. Яскравим свідченням розриву між інтелігенцією і простолюдом стало перетворення корчми, по суті, на головну установу села (бо далеко не всі громади мали церкви і школи). За неповними офіційними даними кінця 1870-х рр., в алкогольних закладах Галичини на одну людину щорічно припадало аж 26 літрів горілки⁴.

Більшість тогочасних галицько-руських діячів на провінції не мала скристалізованого національного світогляду, не розуміла й негативно сприймала ідейні суперечки серед верхівки народовців і русофілів у Львові⁵. Так, простий сільський священик на Тернопільщині Іван Білінський відверто писав 16 липня 1882 р.: “...У насъ суть двѣ партіи Русинѡвъ, одна больше умѣрена звана обично: мягкими, – друга стисло консервативна звана обично: твердими или Ультра-Русинами...”⁶. Показово, що один із дописувачів народовської преси з Поділля, прихильник

¹ По зборах “Рускої Ради” // Там само. – Вип. XI. – Листопад. – С. 724.

² Барвінський О. З остатніх десятиліть XIX віку. – Львів, 1906. – С. 14.

³ Мудрий М. Листування Б.Дідицького з В.Барвінським як джерело до вивчення українського національного руху в Галичині початку 80-х років XIX ст. // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20–21 вересня 1996 року. – Львів, 1999. – С. 54, 55; його ж. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року // Записки НТШ. – Львів, 2002. – Т. ССXLIII. Праці історично-філософської секції. – С. 656, 657.

⁴ Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 51.

⁵ Янишин Б.І. Народовці на рубежі 70–80-х рр. XIX ст.: творення нової моделі політичної культури // Український історичний журнал. – 2001. – №6. – С. 86, 87, 97; Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року. – С. 656.

⁶ Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф. 11 (Барвінські), од. зб. 4923, арк. 3, 4.

русофільських поглядів на початку 1880-х рр. висловлював здивування, чому “зглянувши уважно на причини, роздѣляючї старшихъ ѳть молодшихъ Русинѳвъ, ... они так завзято спорять межи собою”. Автор підписався “одинъ изъ старшої партїї” і закликав до порозуміння русофілів із народовцями, закінчив свій допис словами з відомого вірша І.Гушалевича 1848 р.: “Разомъ руки си подаймо / И якъ брата ся любѳмъ”¹. У листі до редакції “Правди” 1892 р. М.Драгоманов також обстоював помилковість тези, нібито “всякий, хто не признає повної одрубности русинів од москалів в етнографїї, історїї і літературі, – той є зрадником, ворогом нашої нації, котрого треба побороти, та ще всякими способами...”. Він аргументовано переконував, що “коли Костомаров був і українофіл і общерусс, значить, повної непримиримости між двома напрямками може й не бути”, отже, в Галичині можна знайти “спільні точки, на котрих партїї можуть погодитись для спільної праці”².

Народовський діяч Є.Олесницький, що з кінця 1878 р. став студентом Львівського університету, влучно охарактеризував у спогадах на схилі віку “характер і напрями руського життя в столиці краю”. На його думку, в той час існували два табори: “святоюрсько-москвофільський і народовецько-український”, в останньому він виділив “напрям національно-консервативний і радикально-соціалістичний (драгоманівський. – *І.Р.*)”. “Головною і пануючою ... партїєю” до початку 1880-х рр. було названо “москвофілів”, між якими, однак, існували розбіжності в національній самоідентифікації. Зокрема, говорилося про “настоящих русских”, що “почували себе просто москалями”, але це була лише невелика частина цієї течії. Водночас існували більш помірковані “святоюрці” та “старорусини”, що “стояли на ґрунті малоруськім, одначе не признавали ніякої України, не терпіли фонетики...”³. По суті, вони розглядали “малоросійство” в нерозривній єдності з панруським світом. “В домах і родинах тих усіх москвофілів цвіла польщина, – зауважив Є.Олесницький. – По московськи вони не вмїли, українську мову ненавидїли, уважаючи її хлопською, отже, лишалася мова польська”⁴.

Очевидно, самі реалії життя спонукали на зламі 70-х – 80-х рр. ХІХ ст. до народовсько-русофільського зближення як передумови для активізації національного руху. Ініціатива до порозуміння народовців і русофілів вийшла з Тернопільщини, де діяло товариство “Руська бурса”, членами якого були представники обох течій національного руху. Чи-

¹ Там само, од. зб.5068, арк.1, 5 зв.

² Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1887–1895 / Видав І.Франко. – Львів, 1908. – С.402.

³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Упор.: М.М.Мудрий, Б.О.Савчик; авт. вступ. ст. О.Г.Аркуша; авт. прим. та комент. М.М.Мудрий. – Львів, 2011. – С.200.

⁴ Там само. – С.201.

мало спричинилися до формування ідеї порозуміння брати Барвінські – Володимир (у Львові) та Олександр (у Тернополі). До цього процесу вдалося залучити також одного з лідерів русофільської течії І.Наумовича. Однак ініціативу народовців, другу після 1870 р., вступити до “Руської ради” (всього понад 30 осіб) відкинуло в листопаді 1879 р. правління русофільського товариства, що мало далекосяжні наслідки в національному русі. Народовські лідери усвідомили, що керівництво “Руської ради” на чолі з Т.Павликовим (до 1879 р.) не погодиться на інституційне об’єднання. Новим головою товариства, аж до смерті в 1886 р., було обрано Я.Шведицького, який проявив себе у відносинах із народовцями більш компромісним політиком. Можна припустити, що навіть якби процес входження народовців у 1879 р. до “Руської ради” відбувся, це загрожувало б розколом самого народовського табору, могло завести їх у пастку – змусити прийняти засади роботи русофільського товариства без можливості виявляти свою ініціативу¹.

Отже, події 1879 р. підвели ризик під романтичним періодом в історії народовської течії, змусили керівництво народовців усвідомити потребу в проведенні політики “холодного розуму”. На початку 1880-х рр. народовці розгорнули політичну діяльність, керуючись правилом, що “сила – в дії”. “Признати себе Русинами и взятися до праці над народом ab ovo – на взір Чехів”², – так лаконічно ставив завдання перед місцевою інтелігенцією Володимир Барвінський у листі до свого брата Олександра 6 вересня 1882 р. В.Барвінський заклав основи українського варіанту концепції “органічної праці”, запозиченої в поляків, для зміцнення своєї підтримки в масах, розуміння якої в середовищі народовців з’явилося ще в кінці 1860-х рр.³. Однак реалізовуватися ця концепція, по суті, почала тільки у 80-ті рр., коли народовці здобули певний суспільний статус і отримали доступ до політичних важелів.

У руслі народовської концепції “органічної праці” почалося видання газет “Батьківщина” (далі – “Батьківщина”) з жовтня 1879 р. і “Дѣло” (далі – “Діло”) з січня 1880 р. не фонетикою, а етимологічним правописом (“максимовичівкою”). Передусім, це робилося для того, аби пом’якшити напругу у відносинах із русофілами, що виникала на ґрунті мовно-правописних суперечок⁴. К.Левицький, один із лідерів галицьких народовців, зауважив, що після провалу народовських кандидатів “Русь-

¹ Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року. – С.657, 658.

² Листи Володимира Барвінського до брата Олександра // Правда. – 1889. – Вип.IV. – Січень. – С.294.

³ Середа О. Ідеї “органічного розвитку” на сторінках часопису “Русь” (1867) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип.19. – С.67, 68, 70.

⁴ Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року. – С.658; Янишин Б.І. Народовці на рубежі 70–80-х рр. ХІХ ст... – С.93, 94.

кої ради” в 1879 р. “народна українофільська партія відчувала конечну потребу виступити на політичній арені”, започаткувати “свою політичну пресу і політичну організацію”. Для цього було вирішено, за словами К.Левицького, “злегка і зручно братись до діла, щоби з противного табору приєднати якнайбільше “заблудших” і тим певнійше побороти національне руссофільство”¹.

Газета для селян “Батьківщина” з ініціативи Ю.Романчука почала виходити у Львові з 1 жовтня 1879 р. двічі на місяць. Після революції 1848 р., писав часопис в одному з перших номерів, “ще нѣколи Галицкѣ Русини не були въ такъ отчаянѣмъ положеню якъ нынѣ”². У редакційній статті в першому номері містився заклик до “працѣ, до згоди и єдности”, щоб “на сторожи нашого народу стояти, ... се мета нашої газети”. На думку редакції, перед руським народом постала дилема: “чи намѣ бути чи не бути?...”³. У газеті було кинуте, як писав К.Левицький, “клич між нашу суспільність: до праці для всего руського народу та до згоди і єдности всіх Русинів”. Редагована “дуже старанно”, газета “порушувала справи живі”, що були цікавими для простолюду⁴. Водночас популярний русофільський часопис “Наука”, що виходив з 1871 р. під редакцією І.Наумовича в Коломиї⁵, дедалі більше втрачав інтерес серед місцевого селянства. “Рѣвнодушность и безнадежность стали народными недругами Червоной Руси”⁶, – скаржився І.Наумович у редакційній статті “Науки” в грудні 1879 р.

На противагу русофільській газеті “Слово”, 1 січня 1880 р. вийшов перший номер “Діла”, якому судилося стати центральним українським часописом у Галичині (виходив до вересня 1939 р.). Новий часопис з’являвся спочатку двічі в тиждень і тільки з 1888 року – щоденно. Формально “Діло” підписував М.Коссак як редактор, але “дійсним редактором і душею органу” був В.Барвінський⁷. Його коротке життя (помер 1883 р. у віці 33 роки) стало прикладом самовідданого служіння україн-

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – С.178.

² Рада руска // Батьківщина. – 1879. – Ч.5. – 1 грудня. – С.33.

³ До дѣла! // Там само. – Ч.І. На показь. – С.1, 2.

⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С.179, 180.

⁵ Редакція “Науки” відверто заявляла, що часопис був призначений “тільки для нашого простого народа”, друкувався “простимъ слогомъ..., щоби народъ все порозумѣлъ... Плеканье высшюй русской литературы належить до школъ и до литературныхъ газетъ...” (Слово до нашихъ читателей // Наука. Письмо для народа. – Львів, 1879. – №1. – 1 сѣчня. – С.2). І.Наумович редагував “Науку” до 1891 р., протягом 1877–1886 рр. часопис виходив у Львові, пізніше – деякий час у Відні та Чернівцях (до 1903 р.).

⁶ Наумович І. Поглядь на наши народныи sprawy // Наука. Письмо для народа. – 1879. – №12. – 1 грудня. – С.362.

⁷ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С.180; Шаповал Ю.Г. “Діло” (1880–1939 рр.): Поступ української суспільної думки. – Львів, 1999. – С.9, 41.

ській ідеї. У листі до М.Костомарова 12 липня 1882 р. В.Барвінський відверто заперечував видатному історику, що не бачив перспективи повноцінного розвитку української літературної мови: "...Не кажіть нам приймати російський язик за наш, бо тим Ви ... убиваєте нас, нашу Русь, нашу силу, нашу надію и будучність". Галичанин писав, що місцеві русини були змушені боротися проти "двох ворожих елементів: ляхоманів и кацапів галицьких...", досягли чималих успіхів, зокрема у виданні шкільних підручників, щоб стати самостійним народом із власною літературою, як поляки, чехи та ін.¹ Однак у той час, коли, за словами В.Барвінського, "ми вже мало що не доходимо до сего" – усвідомлення своєї національної самобутності, М.Костомаров зі своїм авторитетом фактично виступив "против нашої народности...". Водночас для наддніпрянського адресанта не було сумніву, що галичани і буковинці – це частина єдиного багатомільйонного народу, окремого від польського і "московського", російського. Звідси випливало природне право галицьких русинів "до національної звязи з Україною"².

В.Барвінський переконував, що для галичан "чистий язик руський, чи український", що входив у письменство за прикладом нової української літератури з Наддніпрянщини. Він відверто заявив про відмову друкувати статтю М.Костомарова у львівському "Ділі"³. Уже в першому номері часопису в січні 1880 р. говорилося, що "для насъ, РусинѠвъ" настала пора "пѠзнати себе, обчислити наші сили и розъяснити собѠ наше становище и нашу дальшу дѠяльність". Необхідно було взятися "до неутомимой працѠ на кождѠмъ поли нашего народно-политичного житя...". Із сумом констатувалося, що 19 років конституційної ери пройшли настільки непомітно, "непостережено и лишило по собѠ такъ незначні результаты, що годѠ самымъ передъ собою не засоромитись"⁴. "Діло" писало, що в Австрії проживає понад 3 млн. русинів (за чисельністю – це четверте місце після німців, чехів і маляр-угорців), але цього насправді не видно "въ житю политичнѠмъ ... РусинѠвъ": "...Не маємо живої свѠдомости нашої сили народної и не стараємося ширити народне почутье межи масами нашего руского народу. ...СвѠдомѠсть народна – то перше условіе житя народа". Автор статті був змушений визнати, що між русинами Галичини, Буковини й Угорщини, "найближшими рѠдними братами..., нема найменшої народної звязи..."⁵.

¹ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.22 (Костомаров М.), од. зб.70, арк.1 зв., 2.

² Там само, арк.2, 2 зв., 3.

³ Там само, арк.4 зв.

⁴ ТеперѠшна пора а Русины // ДѠло. – 1880. – Ч.1. – 1 (13) сѠчня. – С.1; Ч.2. – 5 (17) сѠчня. – С.1.

⁵ Там само. – Ч.4. – 12 (24) сѠчня. – С.1.

Водночас було висловлено ідею консолідації в боротьбі за національні права (“не бачимо ніякої реальної підстави для партійності Русинів”). Це пояснювалося перш за все відсутністю соціально-класових суперечностей, об’єднуючим чинником для підавстрійських русинів були мова, історія, звичаї і традиції, спільні економічні інтереси¹. Для захисту національних прав вбачався єдиний шлях – активізувати ідейно-організаційну роботу в масах. У народовській пресі утверджувалася думка, що зміна виборчої ординації або навіть поділ краю не могли допомогти, доки “через просвіту не доведемо до того, щоби рускій виборець пізнав власний інтерес...”². Галицько-руські діячі мали незначну кількість сеймових мандатів і не могли ефективно використати парламентську трибуну, що змусило народовських лідерів на початку 1880-х рр., за словами С.Качали, піти іншим шляхом – “взятися до основної, тревалої праці и організації силъ своїхъ. Правда, що то пізно и не легко, але лѣпше пізно, якъ николи...”³. Водночас було сказано, що народ опинився на межі виживання: книжки “руською” мовою не користуються попитом, “упали низько, ... зсунулися надъ пропасть, въ котрій можемо щезнути”⁴. Аби за русинів, як-то кажуть, не вирішували “о насъ безъ насъ”, писала газета “Діло”, “мусимо участувати въ житю политичнѣмъ, ... треба організації, треба власними силами, власною помічю двигатися”⁵.

З позицій єдності русько-українського простору літературно-науковий часопис “Денниця”, що виходив етимологічним правописом у Станиславові під редакцією науковця і педагога, прихильника народовських поглядів І.Верхратського, в 1880 р. писав: “...Україна – руска сторона, а языкъ Украинцѣвъ рускій, такъ само якъ и галицкій”. Отже, хто серед галичан любить і цінує “руськість”, не може сторонитися “українщини”⁶. Автор закликав до наполегливої праці над просвітою народу, замість безплідних суперечок навколо форм написання етноніму “руській”, “рускій” чи “русскій”⁷. Щоправда, такі суперечки практично свідчили про неоднозначність процесу національної самоідентифікації галицьких русинів у досліджуваний період.

Загалом прорив народовців на політичній арені можна вважати за слугою “молодших” діячів (І.Белея, Д.Гладиловича, В.Барвінського,

¹ Там само. – Ч.7. – 23 сѣчня (4 лютого). – С.1.

² Качала С. Правно-політичне становище Русинів // Там само. – Ч.10. – 6 (18) лютого. – С.2.

³ Там само. – Ч.11. – 9 (21) лютого. – С.2.

⁴ Гадки Подолянина о нашихъ народныхъ потребахъ // Там само. – Ч.22. – 19 (31) марця. – С.2.

⁵ Там само. – Ч.23. – 22 марця (3 цвѣтня). – С.1, 2.

⁶ Замѣтки про взаємини руского языка и народной литературы // Денниця. – 1880. – Ч.23–24. – 27 грудня. – С.367.

⁷ Там само. – С.363.

В.Навроцького, Ю.Романчука та деяких ін.), що спромоглися вивести народовський рух на принципово новий, вищий рівень. Проявами політичної активності народовців були, зокрема, політично-пропагандистська, культурно-просвітницька і господарська робота в масах, започаткування вічевої традиції, активна участь у виборчих кампаніях через тісний зв'язок із виборцями тощо¹. Наслідком цього стало поступове зростання народовського впливу, що чітко проявилось в динаміці кількості читалень “Просвіти” і Товариства ім. М.Качковського. Якщо 1876 р. в “Просвіті” було всього шість читалень і кількості членів (для порівняння, русофільське товариство налічувало 161 читальню і близько 6 тис. чол.), то вже у 1882 р. “Просвіта” мала понад сотню читалень і майже 1,5 тис. членів. Того ж року Товариство ім. М.Качковського налічувало трохи більше 1 тис. чол., об'єднаних у близько ста читалень. Про зростання впливу народовців ще більш виразно свідчить той факт, що з 46 руських читалень, створених у 1882 р., 39 належали “Просвіті”².

Свідченням формування концепції “органічної праці”, прагматичного підходу до політичного життя (на відміну від романтичних настроїв серед народовців до кінця 70-х рр.), стало скликання першого в Галичині народного віча, що відбулося у Львові 18 (30) листопада 1880 р. Його натхненником вважають В.Барвінського, першого редактора “Діла”, якому йшлося насамперед про активізацію національного руху, зокрема в містах, поширення його на сферу економіки, залучення мас до свідомого політичного життя (щоправда, у складі комітету, що взяв участь в організації віча, чисельно ще переважали русофіли). Поступово утверджувалася думка, що причиною занепаду в попередні два десятиліття не була власне система державного устрою (централізм, дуалізм чи федералізм), яка лише більшою або меншою мірою відкриває можливості для національного розвитку, але не здатна його забезпечити. На початку 1880-х рр. постало завдання максимального використання в національних інтересах конституційних свобод, усунення поляків від монопольного контролю над провінцією, зростання ваги “руського” чинника в австрійській політиці³.

У проведенні першого віча взяли участь і народовці, й русофіли: перші мали на меті реалізувати свій організаторський та ідеологічний потенціал, тоді як другі – згладили відчуття поразки на парламентських виборах, зберегли – бодай формально – реноме провідної політичної

¹ Янишин Б.І. Народовці на рубежі 70–80-х рр. XIX ст... – С.95, 97, 98.

² Там само. – С.96, 97.

³ Мудрий М. Українські народні віча у Львові 1880 і 1883 років (місто на шляху до масової політики) // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць. – Львів, 1999. – Т.3 [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск]. – С.334, 335, 337.

сили в галицько-руському (“русскому”, за їх термінологією) таборі. Віче проходило в рамках загальноавстрійських урочистостей з нагоди 100-літньої річниці вступу на австрійський трон цісаря Франца-Йосифа II. Показово, що до Львова на кілька днів у вересні 1880 р. прибув австрійський цісар, який прихильно відгукнувся про діяльність “Просвіти”: “Das ist ein sehr nützlicher Verein” (“Се вельми хосенне товариство”)¹. Крім духовної та світської інтелігенції, на віче, що тривало майже п’ять годин, зібралося чимало простих селян і міщан, усього було, за свідченням місцевої преси, 2,3–2,5 тис. чол. з цілого краю. Резолюції прийнято одностайно, домінувала думка про необхідність перетворення Австро-Угорщини на засадах повної національної рівноправності та державного забезпечення русинам усіх прав “самостійного народа”, розвитку “русскої народности и руского языка”, усунення польського домінування в Галичині². По суті, віче 1880 р. сформулювало цілісну програму українського руху, що залишалася актуальною аж до початку Першої світової війни³.

Друге “всенародне” віче у Львові 17 (29) червня 1883 р. стало невід’ємною частиною сеймової виборчої кампанії. Його підготовкою керував спільний комітет у складі представників “Руської ради” і народовців на чолі з І.Добрянським та Ю.Романчуком. Цікаво, що учасники почали приїздити до Львова вже за кілька днів до призначеного часу, всього зібралося десь 5–6 тис. осіб. В ідейно-політичному плані організатори віча пішли второваним трьома роками раніше шляхом⁴. У цілому віча 1880 і 1883 рр. стали явищем рубіжного характеру, утвердили роль Львова як центру галицько-руського руху, сприяли розвитку національної самосвідомості селянства. Водночас було створено організаційну форму, яка пом’якшила перехід політичного проводу від русофілів до народовців. На вічах вдалося виробити основні принципи та сформувати досвід масової політики, що перестала бути для галичан монополією невеликої групи осіб. Львівські віча 1880 і 1883 рр. започаткували широкий вічевий рух на провінції – у Долині (9 (21) серпня 1884 р.), Косові (19 (31) серпня 1886 р.), Коломиї (17 (29) вересня 1886 р.), Станиславові (26 листопада (8 грудня) 1886 р.)⁵. Скликання віч, у яких взяло активну участь селянство, з ініціативи народовців, що виступили разом зі “старорусинами-русофілами...”, – писав К.Левицький, – було дійсно великим почином в ділі демократизації нашої (у значенні народовської. – *І.Р.*)

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С.181, 182.

² Резолюції, предложені комитетомъ для Юсифиньского обходу до ухвалы народного вѣча Русинѡвъ дня 18 (30) листопада 1880 // Дѣло. – 1880. – Ч.89. – 19 листопада (1 грудня). – С.1.

³ Мудрий М. Українські народні віча у Львові 1880 і 1883 років... – С.339, 340.

⁴ Там само. – С.342, 343, 344, 345.

⁵ Там само. – С.334, 347.

політичної роботи. ...Зачала народна українофільська партія захоплювати у свої руки керму політики руського народу галицької землі”¹.

Народовці послідовно утверджували в масах ідею національної єдності русько-українських земель обабіч Збруча, на противагу російському і польському простору, протягом 1880-х рр. дедалі активніше використовували для цього щорічне відзначення роковин смерті Т.Шевченка. Вважається, що ініціатором широкого проведення шевченківських вечорів по всій Галичині виступив В.Барвінський у 1876 р. Вечори пам’яті Т.Шевченка на початку 1880-х рр. перетворилися в демонстрацію української національної ідеї, надавали галицькому суспільству, за висловом самого В.Барвінського, заряд “електризації” і спонукали до поширення Шевченкового культу в краї². У зв’язку з цим характерна аргументація народовців проти спроб запровадження латинки для письма галицьких русинів: якщо в 1859 р., під час відомої “азбучної війни”, головним аргументом “проти” була історична традиція, то на сторінках “Діла” в редакційній статті 1882 р. В.Барвінський зазначав, що галицькі русини не мають права зрікатися “сеи вѣками освяченои звязи съ своєю цѣлостею, бо инакше тѣлько довели бѣ до роздѣлу руского (у значенні українського. – *І.Р.*) народа”³.

Особливу роль у поширенні українофільських ідей серед галичан відіграли народовські товариства. Протягом 80-х рр. ХІХ ст. активізувало свою діяльність утворене в 1868 р. культурно-освітнє товариство “Просвіта”, що масово видавало календарі, популярну літературу для народу. Вона виходила, як і народовська преса, переважно етимологічним правописом, перехід на фонетику відбувся лише з середини 90-х рр. “Просвіта” займалася культурно-масовою роботою: влаштовувала вечори в честь пам’яті Т.Шевченка, аматорсько-театральні вистави тощо⁴. Сприяння розвитку українського шкільництва стало завданням заснованого в 1881 р. у Львові Руського товариства педагогічного (далі – РТП), пізніше перейменованого на “Рідну школу”. Будучи на перших порах досить локальною, аморфною організацією, РТП поступово активізувало освітньо-виховну діяльність у кількох напрямках (організація шкіл і дошкільних закладів, видання книг, у т.ч. підручників, навчальних посібників, підготовка педагогічних кадрів та ін.)⁵.

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С.186, 187.

² Янишин Б.І. Народовці на рубежі 70–80-х рр. ХІХ ст... – С.91, 96.

³ Політика шовінізму // Дѣло. – 1882. – Ч.83. – 27 жовтня (8 падолиста). – С.1.

⁴ Алексієвєць М.М., Зуляк І.С. Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914). – Тернопіль, 1999. – С.58, 101, 108.

⁵ Білавич Г., Савчук Б. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 1999. – С.9, 15, 197.

Просвітянські осередки, передусім читальні, взаємодіяли з консервативним селянським середовищем, де відбувалося формування елементів новочасної української національно-політичної свідомості. Засновані народовцями просвітницькі організації представляли, по суті, “українську модель” аналогічних громадських об’єднань інших європейських, переважно слов’янських народів¹. Вагомим чинником в українському національному самоусвідомленні має була боротьба передової інтелігенції за розвиток шкільництва “руською”, українською мовою. Польська сеймова більшість чинила впертий опір відкриттю кожної “руської” гімназії, вбачаючи в цьому потенційну небезпеку для активізації українського національного руху, виховання патріотично свідомої молоді. На початку 80-х рр. у Галичині існувала єдина “руська” Академічна гімназія у Львові, але при підтримці РТП, що активно взялося за організацію приватних гімназій, у 1914 р. їх налічувалося вже десять².

Особливості взаємин між галицькими народовцями і наддніпрянськими громадивцями. Успіхи в діяльності народовців у Галичині під гаслом “органічної праці” 80-х рр. стали привабливим контрастом до антиукраїнських репресій монархічно-самодержавного режиму в Росії після Емського указу 1876 р. Галичани стрімко розвивали національний рух у умовах політичних свобод Австро-Угорщини, тоді як участь наддніпрянців у русі відходила на другий план, між українськими діячами по обидва боки австро-російського кордону нерідко виникали особисті непорозуміння. Водночас серед галичан, як і раніше, існував брак інформації про Наддніпрянщину. Галицька преса нечасто містила відомості про український рух під Росією. Редактор “Діла” І.Белей з жалем писав до М.Драгоманова в грудні 1888 р., що в часописі друкувалися статті “про болгар та сербів, а про Україну нема, бо все якось нам не велося навязати з ким-небудь на Україні такі зносини, щоб забезпечити собі непереривні періодичні дописи ... з тамошного руху і життя-буття”³. М.Лисенко, звертаючись до О.Партицького з проханням повідомити в галицькій пресі про свою нову оперу “Різдвяна ніч”, у листі 8 грудня 1883 р. наголошував, що це “при наших рідких (на сором) стосунках і відносинах було б дуже корисно для самого діла”⁴.

Однак різниця політичних режимів стала “сильним, якщо не вирішальним, притягальним чинником між Галичиною і Великою Украї-

¹ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини. – С.493.

² Білавич Г., Савчук Б. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.). – С.115.

³ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М.Павлик. – Т. V (1886–1889). – Чернівці, 1912. – С.295.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.154 (Партицький О.), од. зб.84 а, арк.1 зв., 2.

ною”¹. І.Франко писав про “великі прірви”, що виникли “між простим народом і інтелігенцією, з одного, між Україною і Галичиною, з другого боку”, але в останнє двадцятиліття ХІХ ст., за його словами, “на підмогу, а по части на зміну давнішим діячам вийшла нова генерація робітників і вкинула в ту прірву велику працю...”. Цю генерацію молодших діячів, що вийшла на суспільну арену між 1880 і 1900 рр., було названо “Молодою Україною”². М.Грушевський вважав 80-і рр. переломними для національного руху в Галичині, що почав “ставати на власні ноги”. Галичани поступово переходять “від теоретично-неясного народолюбства й романтичного козакування” 1860-х рр. до більш активної політичної боротьби, організації народних мас у руслі тогочасних європейських ідей³. О.Кониський емоційно наголошував О.Барвінському 1 (13) січня 1886 р., що “чия, чия, а именно вашого покоління слава “не вмере, не поляже”, і доки існуватиме “Русин и Русь”, доти історія пам’ятатиме “имена робітників вашої генерації!”⁴

Загальноукраїнським друкованим органом залишалася львівська “Правда”, видання якої перервалося в 1884 р. В останньому номері побачила світ упорядкована І.Франком бібліографія статей, надрукованих у “Правді” з 1867 р., серед яких значилося чимало наддніпрянсько-українських авторів – П.Куліш (Ратай), М.Драгоманов (підписаний криптонімами М.Д., М.Т-ов, Українець та ін.), Є.Гребінка, Т.Шевченко, О.Кониський (П-ь, Перебендя, Сирота, Кошовий, Хуторний, Полтавець, О.Яковенко, Верниволя, Вакула з Лубен), М.Костомаров, Марко Вовчок, Панас Мирний, І.Нечуй-Левицький, М.Старицький та ін.⁵. І.Франко виділив особливу роль галичан, тоді вже покійних В.Навроцького і В.Барвінського у виданні “Правди”, що практично перестала виходити ще в 1880 р.⁶ В.Барвінський, як відомо, зосередив свою увагу на новоствореному часописі “Діло”.

Водночас журнал “Правда” ще з кінця 1870-х рр. мав серйозні фінансові проблеми, бо сильно залежав від передплати на Наддніпрянщині, що після Емського указу різко зменшилася. Так, М.Павлик писав

¹ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип.38. – С.142, 143.

² Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди. – Львів, 1910. – Част.І. – С.8, 9.

³ Грушевський М. На порозі століття. (Присвячено перемишльській українсько-руській громаді) // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1901. – Т.ХІІІ. – С.84.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.1434, арк.11 зв.

⁵ И.Ф. “Правда”, письмо наукове и літературне. Від 1867 до 1883 року // Правда. – 1884. В доповнене ХІІІ рочника часописи “Правда” / Уложений В.Барвінським, докінчений И.Франком. – С.273–315.

⁶ Там само. – С.273.

М. Драгоманову в 1878 р., що “Правда” мала тільки 60 передплатників¹. Видавці “Правди” наголошували в 1884 р., що “гніт над українською літературою та язиком в Росії – це велика московська помилка. Він викличе в Українців протест и ненависть до Великоросії”. З вірою в майбутнє українського народу писалося, що “Україна буде й мусить домагатись права своєї національності...”². “...Для України доконче мати свою літературу, – відверто писала “Правда”, – а тим часом, дякуючи дурній політиці обрусіння, Москва накидає нам свою літературу: бери, мов, іж, хоч удавись!”³. Видання журналу було відновлено після деякої перерви тільки в 1888 р. у контексті підготовки угодовської політики з поляками, яку здійснювала нова редакція.

Наддніпрянські діячі мали взаємини з редакцією народовської газети “Діло” у Львові. У листах вони висловлювали прагнення більше дізнатися про розвиток національного руху, нової української літератури в Галичині. Так, І. Нечуй-Левицький з радістю зустрів вихід “Діла”, писав редактору газети 11 серпня 1881 р.: “...От таки читатимемо хоч одну галицьку газету! До сього часу ми не знали, що там дієть ся у Вас в Галичині”⁴. “Галичина – ... це край од нас далекий, – констатував І. Нечуй-Левицький у листі до редакції “Діла” 27 грудня 1881 р., – і таможні книжки до нас не доходять”. І далі з сумом додав, що громадське життя на Наддніпрянській Україні “дуже, дуже” нерозвинуте⁵. Надіславши редакції 4 руб. для купівлі ряду книжок у Галичині, що були потрібні для написання російсько-українського словника (“російсько-українського словаря”), В. Мова зауважив у жовтні 1882 р.: “...Лексикальний скарб нашої мови далеко не вичерпаний мною и найбільш через недоступність нам, росіянам, галицької літератури”⁶. Редакція губерньської газети в Одесі “Одесский вестник” 29 січня 1882 р. звернулася до редактора “Діла” В. Барвінського з проханням регулярно надсилати часопис. У кінці листа говорилося про прагнення більш детально знати про становище галичан (“о положеніи дѣлъ въ Галиціи”)⁷.

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України), ф. 663 (Павлик М.), оп. 1, спр. 181, арк. 74.

² Сьогочасне літературне прямування // Правда. – 1884. В доповнене XIII рочника часописи “Правда”. – С. 229, 231.

³ Там само. – С. 228.

⁴ Листи Івана Нечуя-Левицького до редактора “Діла” // Руслан. – 1906. – Ч. 163. – 28 липня (10 серпня). – С. 4.

⁵ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 11, од. зб. 4976, арк. 3, 4; Листи Івана Нечуя-Левицького до редактора “Діла”. – С. 4.

⁶ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 11, од. зб. 4995, арк. 2; Лист Василя Мови до ред. “Діла” // Руслан. – 1906. – Ч. 167. – 2 (15) серпня. – С. 4.

⁷ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 11, од. зб. 4997, арк. 1.

У листуванні з редакцією “Діла” наддніпрянські громадівці регулярно ставили питання про необхідність поглиблення своїх зв’язків із галичанами. М.Старицький, зокрема, листовно просив редакцію газети 14 грудня 1882 р. подавати “більше звістокъ про всі видання і книжки, які въ Васъ виходять, про часописі, про їхъ напрямки..., зъ Вашими літературними справами і рухомъ: це намъ найнужніше...”¹. У свою чергу, М.Комаров у листі 24 грудня 1882 р., передплативши часопис “Діло” на наступний рік (12 руб.), висловив зауваження редакції щодо його змісту, домагався, щоб у ньому “було більше звісток з України” або статей “про такі речі, котрі однаково цікаві и для Українців, як-от рецензії на всі книжки, що виходять у нас або в Галичині”. Крім того, критично писалося про етимологічний правопис “Діла”, що видавався “зовсім чудним” для наддніпрянців. Усе це послаблювало інтерес серед наддніпрянських діячів до часопису “Діло”, що, за словами М.Комарова, “не має тут такого інтересу, який воно повинно мати...”². Поширенню газети “Діло” на Наддніпрянщині, писав Лук’янов В.Барвінському з Києва в листопаді 1882 р., що цікавилася “майже виключно” галицькими політичними справами, перешкоджав насамперед правопис – “максимовичівка”, “антіпатічна для українцівъ... Справді, навіщо вы її, сю капосну максимовичівку, ужываєте... въ наївній надії поеднаты мовы російську і українську...”³.

До редакції “Діла” на початку 1880-х рр. писав видатний український історик М.Костомаров, що намагався пояснити власне бачення розвитку української мови і культури по обидва боки австро-російського кордону. Він обстоював тезу, що російська мова не є чужою для наддніпрянських українців, вважав “языкъ сей, що зветься у насъ русскій, а у васъ – російскій, не есть намъ, украинцямъ, овсѣ чужій”, як для галичан німецький або польський⁴. З іншого боку, М.Костомаров прямо назвав “дурницею” твердження про доцільність запровадження російської мови як літературної в Галичині, бо, за його словами, “якъ же може стати інтеллігентнымъ языкомъ нарѣчіе зъ иншої державы въ краѣ, где хочъ народъ и говорить одною рѣчью зъ Україною, але історія зовсѣмъ инакъ повернула духовну долю того края?”. На думку М.Костомарова, літературна мова повинна формуватися на простонародній основі (“на своенароднѣй пѣдставѣ”), що було можливим у конституційних

¹ Листи Михайла Старицького до редакції “Діла” // Руслан. – 1906. – Ч.159. – 23 липня (5 серпня). – С.4.

² ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4964, арк.3, 4; Листи М.Ф.Комарова в редакцію “Діла” // Руслан. – 1906. – Ч.166. – 1 (14) серпня. – С.4.

³ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11, од. зб. 4987, арк.1, 1 зв.

⁴ Там само, од. зб.4968, арк.1 зв.

умовах Австро-Угорщини, тоді як у самодержавній Росії ситуація була зовсім іншою¹.

На зламі 1870–1880-х рр. у народовців залишалося доволі загальне, тільки зовнішнє уявлення про українську ідею, бракувало чіткого розуміння ролі Галичини в загальноукраїнських національних процесах. Контакти з громадивцями в Росії нерідко розчаровували народовських лідерів². Так, в одному з листів до брата Олександра, написаному наприкінці 1879 р., В.Барвінський скаржився на обмаль інформації з Наддніпрянщини, говорив про подану Д.Гладиловичем ідею “мене (В.Барвінського. – *I.P.*) виправити на Україну і щоби раз вже основно переконатися, які вигляди є на Україні і чи маємо і можемо ще бути партиєю українською, чи маємо перевернутися в чисто галицьку партіюку...”³. Восени 1881 р. В.Барвінський їздив до Києва, де зустрічався з громадивцями (В.Антоничем, О.Кониським, М.Лисенком та ін.), маючи на меті здобути їхню підтримку для народовців у Галичині, зокрема знайти дописувачів і передплатників для “Діла”. Передусім це робилося для того, щоб “завести сталу обміну гадок і змагань по обох боках кордону”. Але, як згадував О.Барвінський, “не найшов він там того одушевлення і зрозуміння спільности справи України з Галичиною, якого сподівався. “Діло” передовсім уже зверхною формою, правопису, не припадало до вподоби українцям, а політичні справи галицьких русинів в нім обговорювані, мало їх цікавили”⁴.

Труднощі в наддніпрянсько-галицьких взаєминах знайшли відображення в листуванні В.Барвінського. У листі до Лук’янова в Києві 3 грудня 1882 р. він висловлював “великий жаль”, що “Українцям байдуже рідна мова”, з формального боку їх “вже разить правопись (“Діла”. – *I.P.*) и на тім баста!”. В.Барвінський закликав наддніпрянську інтелігенцію не за формою, а за суттю “стати українською”, бо “интелигенция есть свічник, що повинен присвічувати поступови народа, а не коптїти темною темрявою”. Із сумом писалося, що “наша народність на Україні спить и то тяжко спить...”⁵. На початку листа В.Барвінського наголошувалося: “Правду сказати, нема у нас між Українцями а Галичанами ніякої обміни гадок, а се виходить на Вашу и нашу шкоду и на

¹ Там само. – Арк.3, 4.

² Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року. – С.658.

³ Барвінський О. Спомини з мого житя: У 2-х част. – Львів, 1913. – Част.2: Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів від 1871–1888 р., з додатком споминів про М.Лисенка. – Львів, 1913. – С.96. *Див.*: Барвінський О. Спомини з мого життя. – Частини перша та друга / Упор. А.Шацька, О.Федорук; ред. Л.Винар, І.Гирич. – Нью-Йорк – Київ, 2004. – С.273. Далі – посилання за виданням 2004 р.

⁴ Там само. – С.297.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4921, арк.1 зв., 2, 2 зв.; Лист Володимира Барвінського до Лукіянова в Києві // Руслан. – 1906. – Ч.214. – 29 вересня (12 жовтня). – С.4.

шкоду цілої справи народній”¹. Автор був прихильником фонетичного правопису, що несправедливо звинувачувався “людьми лихої волі” в прагненні сполонізувати русинів. Однак він став на захист львівської редакції “Діла”, що видавала свій часопис етимологічним правописом, “максимовичівкою”, щоб, за його словами, не дражнити “нашої публіки старовірської, а вщипити у неї правдиві ідеали народні”².

Особливості взаємин галицьких народів з українським рухом Наддніпряни відобразив Т.Ревакович у листі до О.Кониського від 28 квітня 1888 р., на якому хотілося б зупинитися більш детально. Галичанин погоджувався, що львівське “Діло” “повинно заступати цілу Україну-Русь”, переконував свого адресанта: “Я знаю, що редакція “Діла” так само думає”. Однак із жалем писав, що національно свідомих “русинів”, до яких відносив себе, О.Кониського, О.Барвінського, І.Белея та ряд інших діячів, “є, може, 100 в Галичині...”. Решту інтелігентних галичан, не кажучи вже про простолюду, він вважав людьми, що не знають нашої історії, літератури, етнографії, географії, розмовляють удома більшою мірою то по-польськи, то по-волоськи, то по-німецьки, то по-мадярськи, або макаронічним “язичієм”, “не мають ширших поглядів, вважають Україну чимсь чужим”. Водночас “Діло”, на думку Т.Реваковича, “помаленьку” сприяло національному самоусвідомленню галичан, щоб вони разом із буковинцями й угорськими русинами вважали “себе за оден нарід – із українсько-руським народом. Але то не прийде так скоро, бо Русин убитий, безсильний, для того повільний й мало розвитий”³.

Т.Ревакович наголошував, що передплатниками “Діла” були виключно галичани, в більшості з “незрілим” національним світоглядом, що зумовлювало недостатню увагу газети до наддніпрянсько-українського руху, вживання етимологічного правопису. Якби редакція, за словами Т.Реваковича, “раз у раз” порушувала українське питання, то “наші невірники Галичане покинули би “Діло” й сказали би: “Що нас Україна обходить?”, як це в його розумінні сталося раніше з народівськими часописами “Мета” і “Правда”⁴. Про львівське “Діло” писав О.Кониському 16 червня 1888 р. О.Барвінський, що мав на меті не оправдати, як це листовно робив Т.Ревакович, а швидше активізувати діяльність редакції народівського часопису для пропаганди українофільських ідей. Вона мала не оглядатися “що там яка частина публіки любить або не любить”,

¹ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4921, арк.1.; Лист Володимира Барвінського до Лукіянова в Києві // Руслан. – 1906. – Ч.213. – 28 вересня (11 жовтня). – С.4.

² Лист Володимира Барвінського до Лукіянова в Києві // Руслан. – 1906. – Ч.213. – 28 вересня (11 жовтня). – С.4.

³ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.3 (Франко І.), од. зб.1607, арк.311, 312, 313.

⁴ Там само, арк.313, 314.

відверто вести “за собою публіку”, але “до такої редакції треба нових людей, з світлими думками й твердою волею...”¹. Отже, редакційна політика галицьких видань, зокрема народовського часопису “Діло”, викликала дискусії між наддніпрянцями й галичанами.

Загалом наддніпрянських громадівців відштовхувала від народовців насамперед їх провінційність, мислення виключно “галицькими категоріями”. Вони не схвалювали відмову народовських видань від фонетичного правопису, що лежав в основі нової української літератури, та їх орієнтацію на спілку з русофілами. В етимологічному правописі “Діла” вбачався відступ від засад українофільства². Серед наддніпрянців, писав О.Кониський О.Барвінському 17 (29) липня 1887 р., була поширена думка, що “в Галичині умісне цураються України, її слова и звязку з нею...”³. У свою чергу, народовці були розчаровані тим, що в українській інтелігенції Наддніпрянщини старшого покоління вбачали лояльні до Російської імперії риси, чимось схожі на галицьке русофільство. Після Емського указу громадівський рух на підросійській Україні відзначався аполітизмом, поміркованістю, підкресленою лояльністю до російського царизму. Водночас у народовців викликало невдоволення намагання М.Драгоманова і “молодих” громадівців утверджувати “громадівський соціалізм” серед галицької молоді, особливо той факт, що поширення драгоманівських ідей у Галичині привело до формування у владних структурах погляду на українофільство як на різновид соціалістичного руху. Як наслідок, австрійський уряд із пересторогою ставився до українофільської діяльності⁴.

Ближчому знайомству української інтелігенції з краєм сприяло кілька мандрівок студентської молоді, що були започатковані в 1883 р. з ініціативи віденських “січовиків”⁵. “Про відносини України до Галичини, – писав галичанин Т.Окуневський до М.Драгоманова 1 листопада 1883 р., – скажу, що зачинає ся одна до другої більше зближати. Задумують ся періодичні переїздки Українців до Галичини і наоборот”⁶. Протягом 1883–1888 рр. студентські мандрівки в Галичині відбулися шість разів, за висловом І.Крип’якевича, “були одними з перших спроб зорганізованої туристики і причинилися значно до оживлення краєзнав-

¹ Там само, арк.324.

² Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Львів, 2000. – С.44.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.1435, арк.25 зв.

⁴ Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року. – С.658; Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.44.

⁵ ЦДАЛ України, ф.362 (Студинський К.), оп.1, спр.98, арк.1.

⁶ Переписка М.Драгоманова з д-ром Т.Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / Зладив і видав М.Павлик. – Львів, 1905. – С.6.

чих студій”¹. У мандрівках взяли участь десятки студентів, у тому числі відомі українські діячі І.Франко, К.Левицький та ін., інформацію про поїздки публікувала галицька преса².

“...Першою свідомо зорганізованою пробою товариської мандрівки” І.Франко назвав “українсько-руську студентську мандрівку” літом 1884 р., що мала на меті “познайомити учасників із досить значною частиною нашого краю, його мальовничими місцевостями та його населенням”. У мандрівці поряд із галичанами (І.Франком, Ю.Бачинським, І.Гриневицьким та ін.) брав участь випускник Київського університету Федір Николайчик³. Літня мандрівка 1885 р. зібрала більше, близько 100 учасників, включаючи українських діячів із Наддніпрянщини – студентів К.Арабажина, К.Мельник-Антонович, О.Доброграєву, що приїхали до Львова з В.Антоновичем у липні. К.Студинський, якому було тоді 17 років, пізніше згадував про теплі враження від свого першого знайомства з наддніпрянцями, що “переломлювали кордони і єдналися з нами”, учасники мандрівки “будили національну свідомість між громадянством” (живим спілкуванням, співом, науковими доповідями та ін.)⁴. Про студентську мандрівку в 1885 р. неодноразово інформувала читачів газета “Діло”⁵. Особливо К.Студинському запам’яталися слова одного з галичан, що були “провідною думкою” мандрівки, він закликав боротися за єдність “цілого українського народу...”⁶.

Спогади К.Студинського дають більш детальне уявлення про характер наддніпрянсько-галицьких відносин. Уперше він поїхав до Києва в липні 1887 р., взявши з собою в О.Барвінського для киян вісім книжок заснованої ним історичної серії. К.Студинський перевіз книжки нелегально, сховавши під одягом, якби це виявилось на таможні, йому загрожувало б кількомісячне ув’язнення. Київ справив на автора спогадів незабутнє враження, зокрема знайомство з М.Лисенком, з яким листувався ще з 1885 р., П.Житецьким, О.Кониським та ін., поїздка на Шевченкову могилу до Канева. К.Студинський мав розмову з колишнім галичанином І.Наумовичем, що, як і Я.Головацький, через активну проросійську

¹ Крипякевич І. З історії галицького краєзнавства. Студентські мандрівки 1883–1888 рр. – Львів, 1932. – С.1.

² Див.: Там само. – 16 с.

³ Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1976. – Т.3. – С.250, 251.

⁴ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.98, арк.7, 8, 11.

⁵ Поїздки проф. Вол.Антоновича на руїни Галича и Звенигорода // Діло. – 1885. – Ч.80. – 20 липня (1 серпня). – С.2; Третя вандрівка рускої молодежи // Там само. – Ч.83. – 27 липня (8 серпня). – С.1, 2; Ч.83–84. – 30 липня (11 серпня). – С.1, 2; Ч.85. – 1 (13) серпня. – С.1, 2; Ч.86. – 3 (15) серпня. – С.1; Ч.97. – 3 (15) вересня. – С.1 та ін.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.98, арк.18.

діяльність був змушений виїхати до Росії в середині 80-х рр.¹. На початку вересня 1887 р. К.Студинський повернувся до Галичини. Друга його поїздка до Києва відбулася в кінці 1894 – весною 1895 рр., під час якої він неодноразово зустрічався з М.Лисенком, В.Антоновичем, О.Левицьким, К.Михальчуком, І.Стешенком, М.Міхновським та ін. Як писалося в спогадах К.Студинського, П.Житецький та київські українофіли “в розвитку національного життя в Галичині” вбачали “запоруку відродження в майбутньому цілої України”². К.Студинський із захопленням слухав лекції В.Антоновича з історії та археології, займався в київських бібліотеках, зібраний фактичний матеріал використав для габілітації у Львівському університеті³.

В.Антонович і Галичина. Поштовх до подолання непорозумінь між галичанами й наддніпрянцями дала перша поїздка В.Антоновича, лідера “Старої громади”, до Галичини в 1880 р. Він дебютував у Галичині як автор на сторінках “Мети” в кінці 1863 р. (№3) віршем “З колишнього” під псевдонімом В.Маринчук, пізніше здобув популярність у народовській пресі історичними розвідками, що обстоювали українську національну самобутність. На початку 70-х рр. у В.Антоновича спільно з М.Драгомановим виник план обміну українськими книжками між Києвом і Львовом, що сприяло б поглибленню наддніпрянсько-галицьких зв’язків обабіч Збруча. Цю ідею обидва вчені висловили львівському товариству “Просвіта” за посередництвом М.Бучинського, який 6 вересня 1871 р. надіслав до виділу положення про умови співпраці. Зокрема, говорилося про відкриття книгарень, що обмінювалися б літературою київських і львівських видавництв⁴. Про намічений план М.Бучинський писав 23 вересня цього ж року Ю.Федьковичу, з проханням від імені М.Драгоманова дати дозвіл на видання творів буковинського автора в Києві. У листі М.Бучинського містилася інформація про збір фольклорних матеріалів для збірника історичних пісень “з усіх Україн”, в якому галичани взяли активну участь⁵. Однак справу не вдалося втілити в життя з огляду на брак коштів і цензурні перешкоди⁶.

В.Антонович мав регулярні контакти з галичанами, доклав чимало зусиль для активізації українського руху в краї. Так, він був серед над-

¹ Там само, арк.38, 43, 47, 54.

² Там само, арк.57, 58, 61, 67, 68, 69, 71, 72.

³ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.164 (Антонович В.), од. зб.36, арк.1.

⁴ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877 / Зладив М.Павлик // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1910. – Т.ХІІІ. – С.31, 32.

⁵ Там само. – С.38.

⁶ Кордуба М. Зв’язки В.Антоновича з Галичиною // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упорядники: В.Короткий, В.Ульяновський. – К., 1997. – Т.2. – С.182, 183.

дніпрянських діячів, що сприяли відновленню часопису “Правда” в 1872 р., підтримав заснування Товариства ім. Шевченка у Львові 1873 р., а на початку 90-х рр. – перетворення його в наукове. Особисто від В.Антоновича надходили кошти, зібрані наддніпрянськими громадянами, для підтримки видавничої діяльності галицьких народовців, особливо після Емського указу, зокрема на видання “Правди”¹. Траплялися навіть курйозні випадки, коли, наприклад, лист від адміністратора “Діла” Д.Гладиловича з проханням матеріальної підтримки для часопису в 1888 р. випадково потрапив до рук не самого В.Антоновича, а його однофамільця також професора Київського університету Афіногена Антоновича, запеклого українофоба². Найбільший вплив на галичан В.Антонович мав у 1880-х – на початку 90-х рр., що було пов’язано з підвищенням інтересу київських громадян до краю в умовах антиукраїнських репресій у Росії, підготовкою і проведенням політики “нової ери”.

Першому візиту В.Антоновича передувала спроба київського генерал-губернатора розправитися з громадянами-українофілами, а заодно з лібералами всіх відтінків, під приводом боротьби з російськими соціалістами-народниками, що розгорнули терористичну діяльність. Властями планувалося усунення з Київського університету 12 професорів, включно з В.Антоновичем, однак до цього справа не дійшла. Скориставшись правом ординарного професора (отримав у 1878 р.) на цілорічне закордонне відрядження, В.Антонович вирішив здійснити поїздку в Європу, але через бюрократичну тяганину виїхав із Києва аж на початку весни 1880 р. Він прибув разом із дружиною і двома доньками до Львова 6 березня³. У Львові підтримував контакти насамперед із старшим поколінням народовців, як свідчить його щоденник, найчастіше зустрічався з І.Шараневичем, К.Сушкевичем, В.Ільницьким, Олександром і Омеляном Огоновськими. Натомість до молодшого покоління народовців він поставився якимось байдуже, не погоджуючись із друкуванням “Діла” етимологічним правописом та їх тяжінням до спілки з русофілами⁴.

Більш детальну інформацію про особисте знайомство В.Антоновича з Галичиною дають його “щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р.”⁵. Так, у щоденнику записано, що вже в перший день після свого приїзду до Львова він зустрічався з М.Диметом і В.Барвінським, піз-

¹ Там само. – С.183, 185, 192.

² Там само. – С.191, 192.

³ Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. // Антонович В. Твори. Повне видання. – К., 1932. – Т.І. – С.285; Кордуба М. Зв’язки В.Антоновича з Галичиною. – С.192.

⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.45.

⁵ Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. // Антонович В. Твори. Повне видання. – К., 1932. – Т.І. – С.285–301.

ніше – з І.Шараневичем, А.Петрушевичем, відвідав наукові установи (університетську бібліотеку, Інститут Оссолінських та ін.), після чого лаконічно занотував 8 березня про “состояние галицко-русской партии – ее упадок и раздоры”¹. За понад 2,5 місяці перебування у Львові (до 25 травня) В.Антонович мав зустрічі з представниками різних національно-політичних орієнтацій, переважно старшого покоління народовців (усього щоденник згадує понад 20 чол.). Щоправда, ці записи мають скупий характер, без будь-якої інформації про зміст розмов, за деякими винятками (наприклад, про В.Ільницького містився прихильний запис: “тип умного и делового русина...”). Впадає у вічі, що ім’я молодого редактора “Діла” В.Барвінського зустрічаємо в щоденнику В.Антоновича лише один раз. Відомий історик нечасто спілкувався з молодшими народовцями, більше часу приділив науковій роботі². Про це, зокрема, прямо писалося в донесенні поліції в 1880 р. Вона інформувала вище керівництво, що В.Антонович не брав активної участі в громадському житті краю, займався переважно науковою діяльністю, зокрема багато працював у бібліотеці Оссолінеуму³.

Побувавши в Західній Європі (доїхав аж до португальської столиці Ліссабону), В.Антонович повернувся додому на початку 1881 р., коли ситуація в Києві за час його відсутності змінилася кардинально. Імператор остаточно схилився до рішення проголосити в Росії конституцію, була навіть створена спеціальна комісія для розробки програми реформ на найближчі роки (очолював її М.Лоріс-Меліков). Однак після вбивства царя російськими революціонерами-народниками в березні 1881 р. близькі надії на обмеження чинності Емського указу знову розбилися вщент. В умовах реакції, яка запанувала тоді в Російській імперії, наддніпрянські українофіли були змушені більш прискіпливо звернути свої погляди на Галичину. Конституційні можливості під австрійською владою створювали умови для вільного національного розвитку, усвідомлення цього приходило під враженням свіжих розповідей В.Антоновича. Можливо, саме в той час почав вживатися термін “український П’ємонт”, на появу якого не могло не вплинути недавнє перебування видатного історика в Італії та Галичині⁴. Образ Галичини як “українського П’ємонту” формували передусім наддніпрянські діячі, починаючи ще з середини 1860-х рр., зусиллями П.Куліша, О.Кониського та ін., але цьому особливо прислужився В.Антонович.

¹ Там само. – С.285.

² Там само. – С.285, 287, 290. Характерно, що 15 травня 1880 р. В.Антонович відвідав у Львові як народовську “Просвіту”, так і засідання русофільської “Русской рады”.

³ Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.), ф.350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва), оп.1, спр.4912, арк.39.

⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.46.

У липні 1885 р., проїздом до Італії на лікування, В.Антонович удруге побував у Львові зі своїми учнями К.Арабажином, О.Доброграєвою і К.Мельник (у майбутньому – дружиною). Він мав за дорученням київської громади нараду з народовськими діячами в справі видання спеціального додатку до часопису “Батьківщина”, присвяченого справам підросійської України, а також щодо вступу І.Франка до редакції “Зорі”¹. Приїзд В.Антоновича відбувся з метою примирення галичан навколо питання участі І.Франка в редагуванні журналу “Зоря”, що з 1885 р. перейшов у власність Товариства ім. Шевченка. В.Антонович підтримав бажаний для наддніпрянців компроміс між І.Франком і старшими народовцями, усупереч позиції М.Драгоманова намагався повернути до співробітництва в “Зорі” навіть М.Павлика. Останній категорично відмовився, але розмови з лідером “Старої громади” справили на нього позитивне враження, про що, зокрема, М.Павлик писав до М.Драгоманова. Особливо зацікавила М.Павлика ідея видання географічного словника України². Під час липневої 1885 р. поїздки В.Антонович проводив археологічні розкопки спільно з І.Шараневичем у Звенигороді і с.Залукві біля Галича³.

Вражений знайомством з В.Антоновичем, М.Павлик писав М.Драгоманову 26 липня 1885 р.: “Пізнавсья з ним. Дуже міні подобав сьа особисто ј науково, ... чоловік живиј”. В.Антонович переконував М.Павлика співпрацювати з народовцями, “давати свої праці в “Зорьу”, та даремна (це. – *I.P.*) робота...”⁴, – підсумував галичанин. М.Павлик листовно радив М.Драгоманову зустрітися з В.Антоновичем де-небудь в Італії, щоб обговорити суть політичної ситуації на Наддніпрянській Україні (лист від 5 серпня 1885 р.). “...Непремінно јідьте (на зустріч з В.Антоновичем за кордоном. – *I.P.*), – переконував М.Павлик М.Драгоманова, – бо післья Вашого вијїзду, ост(анніми) роками, на Україні стан річей змінив сьа в головнім, – шчо Вам конче треба знати, коли не хочете, шчо б Ваші писаньа ј заходи в ціј справі відбивались далі јак о стіну”⁵. Очевидно, М.Павлик під час короткого спілкування з В.Антоновичем відчув розбіжності між двома наддніпрянськими діячами в оцінці перспектив розвитку національного руху. Невдовзі між “Старою громадою” і М.Драгомановим відбувся розрив у стосунках, початок

¹ Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. – Прага, 1942. – С.72.

² Кордуба М. Зв'язки В.Антоновича з Галичиною. – С.193, 194.

³ Там само. – С.179.

⁴ Переписки Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). / Зладив М.Павлик. – Т.IV (1882–1885). – Чернівці, 1910. – С.423.

⁵ Там само. – С.431, 432.

якому поклала листовна полеміка останнього з В.Антоновичем у 1885 р.¹.

У листі з Риму 8 вересня 1885 р. В.Антонович писав М.Драгоманову, що, перебуваючи близько місяця у Львові, переконався в силі москвофільської “партії”, що завдячувала фінансовій підтримці російського царизму, тоді як позиції місцевих народовців були досить слабкими. Отже, в розумінні В.Антоновича назріла необхідність видання антимосквофільського органу, навколо якого необхідно було об’єднати прихильників українофільських поглядів у Галичині. Кияни натиснули на І.Франка, щоб, як писав В.Антонович, він погодився “во что бы то ни стало идти с народовцами, на народовцев же в том смысле, чтобы не оказывали давление на Франка и смелее выступали против москвофилов”². У відповідь М.Драгоманов 10 вересня 1885 р. листовно заперечив тезу про силу галицького москвофільства, як і потребу першочергової боротьби з ним, оцінював суть політичної ситуації в краї, як пробудження мас – міщанства і селянства: “...Массы в Галиции все же = украинским, ...уважение к их быту и языку поднялось”. М.Драгоманов залишався прихильником заснування “прогресивного” журналу “Поступ” у Львові, що підготувало б ґрунт для створення партії з програмою, за його словами, “в роде западно-европейских радикальных, с приноровлением к местным условиям”³.

Однак драгоманівські плани розрушила угода про співпрацю І.Франка з журналом “Зоря” в 1885 р., про яку більш детально мова піде пізніше. “В этой унии виноваты, конечно, молодые галичане, – писав М.Драгоманов В.Антоновичу, – но ... еще более виноваты и Вы с ко(мпанией)”. Лист М.Драгоманова містив гострі слова на адресу галицьких народовців. Автор висловлював також образу на українофілів із Наддніпрянщини й особисто В.Антоновича, що заключили “згоду без меня и против меня”, але в нього не було сумніву в недовговічності Франкового перебування в редакції “Зорі”, створення самостійного радикального журналу і партії⁴. Власне, так і сталося через кілька років, коли у Львові 1890 р. під ідейним впливом М.Драгоманова виникла Русько-українська радикальна партія – перша модерна українська політична партія, у створенні якої взяли активну участь І.Франко і М.Павлик, а партійним органом став громадсько-політичний двотижневик “Народ”. На той час взаємини В.Антоновича з М.Драгомановим зіпсувалися остаточно.

¹ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.52, 54.

² Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т.2. – С.115.

³ Там само. – С.117, 118, 119.

⁴ Там само. – С.120, 123.

Місія П.Куліша в Галичині та його нові стосунки з крисянами. Інтерес до Галичини на початку 1880-х рр. проявив видатний наддніпрянсько-український діяч П.Куліш, що започаткував тривкі стосунки з галичанами ще в 60-х – на початку 70-х рр., коли був рушієм українофільського руху в краї, обстоював виразно антипольську позицію. Однак Кулішевий конфлікт із львівськими народовцями і ревізія власних поглядів, що проявилася в переоцінці козащини й гайдамаччини як деструктивних рухів, злісному осуді Т.Шевченка, сприяли ізоляції письменника, що не знайшов розуміння в Галичині. “Ми народ незгідний, – відверто писав П.Куліш О.Барвінському з Мотронівки 29 серпня 1881 р., – ми наслідники тих розбишак, з котрих нарobili собі героїв чести і обшого добра; ми варвари; наші задуми і почуття вельми мізерні”. Він критично відгукнувся про суперечки серед українських діячів по обидва боки Збруча: “Усього півтора чоловіка нації, і ті живуть у незгоді”¹.

Під впливом І.Пулюя, що на літо 1880 р. приїжджав на запрошення П.Куліша до Мотронівки, наддніпрянський діяч знову вирішив зайнятися видавничою діяльністю в Австро-Угорщині, цим разом уже самостійно, без посередників. У кінці листопада – на початку грудня 1880 р. П.Куліш проживав у Відні, куди приїхав залізницею, мешкав в І.Пулюя. Проїздом він зустрічався з братами Барвінськими – Олександром у Тернополі та Володимиром у Львові, яким, мабуть, вдалося переконати П.Куліша, що претензії до В.Барвінського в присвоєнні “Псалтиря” і переданих йому коштів на це львівське видання в 1871 р. були безпідставними². Приїхавши до Тернополя 23–24 листопада 1880 р., П.Куліш погодився переночувати в хаті О.Барвінського, який пізніше згадував, що на його гостя справила приємне враження інформація, що після заснування часопису “Діло” в 1880 р. серед галичан “почався наново живійший народний рух”, “були вже почини і задатки щораз поважнішої роботи і діяльності”³. Обмін листами між двома діячами, за твердженнями кулішезнавця Є.Нахлік, тривав до вересня 1881 р.⁴.

Серед причин, що спонукали новий виток Кулішевої уваги до Галичини, було, з одного боку, потепління стосунків із народовцями та звістки про успіхи національного руху в краї, а, з іншого, – розчарування в своїх наддніпрянських колегах-літераторах (якраз наприкінці 1880 р. остаточно розірвалися багатолітні особисті контакти П.Куліша з М.Косто-

¹ Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Редакція Ю.Луцького. Передмова Ю.Шевельова. – Нью-Йорк – Торонто, 1984. – С.240.

² Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2-х т. – К., 2007. – Т.1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. – С.357, 359.

³ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Част.І та ІІ. – С.300, 301.

⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.359.

маровим)¹. 18 (30) грудня 1881 р. П.Куліш разом із дружиною приїхав до Львова, де мав намір видати за наявні кошти поетичну збірку “Хуторна поезія” та переклади кількох п’єс В.Шекспіра, попрацювати в місцевій бібліотеці. На відміну від попередніх, більш короткочасних Кулішевих візитів до столиці провінції, починаючи з 1858 р., ця поїздка тривала кілька місяців². У Львові П.Куліш у перший же день зустрівся з В.Барвінським, засновником і редактором газети “Діло”, та І.Белеєм, що редагував журнал “Світ”, оформив передплату на обидва часописи. З приводу видання шекспірівських творів і “Хуторної поезії” письменник спілкувався з членами Товариства ім. Шевченка – директором друкарні К.Беднарським, головою товариства К.Сушкевичем, Ю.Романчуком, Д.Гладиловичем. Молодій редакції журналу “Світ”, з якою в П.Куліша не було гіркого досвіду видавничої співпраці, він запропонував деякі свої нові твори³. Кулішеву “Слов’янську оду”, що мала відверто антисамодержавне спрямування, І.Белей опублікував у лютому 1882 р.⁴.

Очевидно, П.Куліш, що втратив інтерес до Галичини в 1870-х рр., слабо орієнтувався в місцевих справах. Про це, зокрема, свідчить той факт, що він, дізнавшись із розмови з І.Белеєм про фінансові проблеми “Світу”, звернувся з листом до К.Сушкевича 28 березня 1882 р. з проханням, щоб Товариство ім. Шевченка “уділяло” щомісячну “підмогу” журналу. Вона передбачалася на період становлення, доки видання, за Кулішевим висловом, “не обіпреця на свою пренумерацію”⁵. Важко собі уявити, щоб товариство, навіть якби мало для цього кошти, підтримало журнал соціалістичного змісту. Від грошової допомоги П.Куліша, яку він пропонував від себе, І.Белей відмовився через ідейні розходження, про що відверто писав І.Франку 8 квітня 1882 р.: “К[улі]ш рад би, як бачу, з “Сьвіта”, зробити ніби свій орган і давати на него гроші, але ... я (...переконаний, що й Ти) на теє не пристаємо. [...] К[улі]ш був так наївний, що мені при людях, Грабовичу і Барв[інськ]ім, в друкарні Тов[ариства] імени Шевченка робив таку пропозицію: “Я Вам буду давати, – каже, – 60 flor. (флоринів. – *I.P.*) місячно (коли Ви не маєте грошей на видавництво), а Ви будете писати, як я Вам вскажу, бо, звісно, на чий візку йдеш, того пісню співай”⁶. І.Франко підтримав відмову від Кулішевої пропозиції, хоч і не заперечував можливість по-

¹ Там само. – С.347, 359, 360.

² Щурат В. До історії останнього побуту П.Куліша у Львові. – Львів, 1898. – С.3.

³ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.361, 362, 363.

⁴ Куліш П. Славянська ода // Сьвіт. Ілюстрована літературно-політично-наукова часопись. – 1882. – Ч.2 (14). – 25 лютого. – С.249, 250.

⁵ Студинський К. Слідами Куліша // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т.CXLVIII. – С.296, 297.

⁶ Інститут літератури ім. Т.Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.3, од. зб.1604, арк.18, 19. Іларіон Грабович (1856–1903) – галицький український письменник.

дальшої видавничої співпраці з П.Кулішем. Щоправда, після публікації образливої рецензії І.Франка на “Хуторну поезію” в березні 1882 р.¹ будь-яке зближення між ними стало практично неможливим².

Отже, в П.Куліша не склалися добрі стосунки з галичанами з тих самих причин, що й раніше з наддніпрянськими діячами. У листі до І.Пулюя 1882 р. П.Куліш скаржився, що в нього у львівському готелі буває один К.Сушкевич, “і я буваю тільки в д-ра Сушкевича, та й годі. І веде розмову тільки офіційну...”. Водночас до П.Куліша за порадою К.Сушкевича на короткий час заходили Ю.Романчук і Д.Гладилович³. Найбільш близько з ним зійшовся відомий бібліограф і публіцист І.Левицький, якому П.Куліш довірився в своїх переговорах із поляками. Є підстави вважати, що ще перед приїздом до Галичини в П.Куліша визріла ідея польсько-українського порозуміння, але навряд чи він мав якісь повноваження від наддніпрянських українофілів, контакти з місцевими поляками сприяли кристалізації угодовської ідеї⁴. Так, П.Куліш мав часті розмови про історичні конфлікти й можливі шляхи порозуміння двох народів із Т.Шумським, Л.Кубалею та ін. Подружжя Кулішів на довгі роки заприятнилося з дрібним урядником поляком Алоїзієм Юркевичем та його дружиною Евеліною, в помешканні яких проживало у Львові⁵. П.Куліш та А.Юркевич листувалися у 80-х – на початку 90-х рр. XIX ст.⁶

Інтерес до П.Куліша з польського боку посилив вихід у Львові на початку 1882 р. книжки “Хуторна поезія”⁷, в якій, правда, не було відвертих закликів до польсько-української угоди. Однак у “Зазивному листі до української інтелігенції”, поміщеному наприкінці книжки⁸, П.Куліш закликав інтелігенцію до наполегливої праці над просвітою народу: якщо колись “наші предки варяги й козаки ... робили своє національне діло ... мечем та кулаччєм”, то тепер необхідно діяти “пером та лагодою”. Усе “зле й лихе” в українській історії письменник пояснював

¹ Франко І. Хуторна поезія П.А.Куліша // Сьвіт. – 1882. – Ч.3 (15). – 25 марта. – С.267–273. “Коли Шевченко ридає, згадуючи діла незабутні дідів наших і готов би віддати веселого віку половину, щоби їх забути, – писав І.Франко в рецензії, – д. Куліш по просту плює на ті діла і на всю нашу минувшість” (с.269).

² Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.364, 365.

³ Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. – С.247, 248.

⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.72, 73.

⁵ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.363, 365.

⁶ Мончаловскій О. Письма П.А.Куліша, относящіяся къ времени и цѣли его пребывания во Львовѣ // Научно-литературный сборникъ. Повременное издание “Галицко-русской матицы” / Подъ редакціей Б.А.Дѣдицкаго. – Львовъ, 1904. – Т.III, кн.II. – С.1–41. Перший Кулішевий лист до А.Юркевича польською мовою було написано 24 травня 1882 р., а останній, україномовний – 20 червня (за старим стилем) 1893 р.

⁷ Куліш П.А. Хуторна поезія. – Львів, 1882. – 139 с.

⁸ Зазивний лист до Української Інтелігенції // Там само. – С.113–137.

“політичною темрявою” народу, коли “політика не питала дороги в науки...”. Згадавши про складні стосунки з сусідніми народами (“однó тільки наше зосталось при нас – живе українське слово”), автор висловив віру в майбутнє рідного народу. Від нього історично залежала розстановка політичних сил у Центрально-Східній Європі, що було свідченням потенційної сили (“дóкіль стояли ми за Польщу, під п'ятою в Ляха извивáлась Москва, а як почали стояти за Москву, стала тогді Польща пищати під п'ятою в Москаля”). П.Куліш образно звернувся до земляків із закликом підняти “на високостях науки и літератури наше національне знамено”¹. Історик Д.Дорошенко назвав “Зазивний лист...” своєрідним маніфестом “про потребу зміцнення українського літературного руху як головного прояву національного життя, зосередивши той рух у Галичині”².

Кулішеві думки підтримав польський письменник Юзеф-Ігнацій Крашевський, з ініціативи якого в березні 1882 р. між двома діячами почалося листування. У відділі рукописів Ягеллонської бібліотеки в Кракові зберігаються оригінали чотирьох листів П.Куліша до І.Крашевського, написаних зі Львова в 1882 р. (18, 20 і 27 березня, 7 квітня за новим стилем), що друкувалися пізніше в часописі “Народ”³. У першому Кулішевому листі польською мовою була підтримана ідея порозуміння двох сусідніх народів, автор сподівався передусім покращити долю “свого народу” і застерігав, що політика гноблення русинів тільки збільшує сили опору⁴. Зворушений тим, що поляк листовно назвав себе його “братом”, П.Куліш 20 березня висловив надію в дусі Святого Письма на примирення обох народів, сподівався дожити “до нового завіту славної і постидної польско-української історії”. Він мав намір спростувати польське прислів'я: “Póki świat światem, Rusin Polakowi nie będzie bratem” (“Доки світ світом, русин полякові не буде братом”), нав'язати свої погляди “старшим по культурі братам – ворогам нашим...”⁵.

Кулішевий лист від 27 березня 1882 р. містив тезу про необхідність порозуміння “Русина з Ляхом”, яку П.Куліш обіцяв невдовзі обґрунтувати у своїй книзі “Крашанка”. Характерно, що він критично оцінював у листі постать Б.Хмельницького (“сей п'яний людською кров'ю крокодил”), образно вбачав у поляках старшого брата, що піде на примирення

¹ Там само. – С.128, 131, 133, 134. 135.

² Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. – Київ – Ляйпціг, б.р. – С.189.

³ Павлик М. Куліш та Крашевський. Причинок до історії руско-польських відносин // Народ. – 1892. – Ч.20–21. – 8 і 22 падолиста. – С.219–224. Див. також: Павлик М. Куліш про свою справу с Поляками // Народ. – 1892. – Ч.22–23. – 8 декабрия. – С.239, 240; Ч.24. – 22 декабрия. – С.248, 249.

⁴ Biblioteka Jagiellońska. Oddział Rękopisów, sygn.6513.IV (Korespondencja J.I.Kraszewskiego. Listy z lat 1863–1887. K(ul-w)). Т.53, к.476, 476 zw.

⁵ Ibid, к. 471, 471 zw., 472.

з молодшим, якого назвав “убогим неуком”¹. В останньому листі П.Куліша 7 квітня адресата було названо “мій сердечний брате”, від якого український письменник сподівався на поширення серед поляків угодовської ідеї, що не мала підтримки в суспільній свідомості двох народів. Закінчувався лист закликом до польської сторони надати “Русинам пільгу” в питаннях, на які вони “по правді нарекають”². Одночасно з листом П.Куліш надіслав щойно видану “Крашанку” (“та ще й не одну”)³. По суті, П.Куліш відкрито закликав польську сторону в особі інтелектуально-шляхетської еліти до порозуміння, щоб на практиці усталилося добросусідство між народами в ім’я громадянської згоди та еволюційного поступу, відвернення майбутніх конфліктів⁴.

Кулішевий виступ мав резонанс серед поляків, що викликало в нього надію на культурну співпрацю з польськими діячами. Так, уже в березні 1882 р. з ініціативи польських літературно-наукових кіл Галичини відбувся обід на честь П.Куліша. Думки наддніпрянського українофіла в квітні – травні надрукувала польська преса (“Gazeta Krakowska”, “Dziennik Polski”, “Gazeta Narodowa”). П.Куліш вступив у багатонадійні переговори з польськими діячами, що обіцяли значну фінансову допомогу на заснування у Львові української друкарні та видання газети “Хутор”, у якій пропагувалися б угодовські ідеї⁵. Було навіть підписано відповідну угоду, а П.Куліш через адвоката подав до львівського намісництва весною 1882 р. прохання надати австрійське громадянство, щоб мати можливість як підданий монархії Габсбургів зайнятися видавничим підприємством. Паралельно він вжив заходів для виходу з-під російського підданства, але Кулішеву заяву задовольнили щойно в липні 1883 р., коли потреба в цьому вже відпала. Письменник поставився байдуже до заманливої пропозиції читати у Львівському університеті курс “руської” історії, що виникла під час переговорів із поляками⁶. “...Не хочу професорувати вві Львові, – пояснював П.Куліш у листі до І.Пулюя 23 квітня 1882 р. (за новим стилем). – Аби як читати руську історію не подобає міні, а читаючи її добре, я мушу занедбати моє писанне... Да и неволя. А я привик робити, що и як міні хочеця”⁷.

Більш детально свої погляди на польсько-українське порозуміння П.Куліш виклав у публіцистичній брошурі “Крашанка русинам и поля-

¹ Ibid, k.469, 469 zw.

² Ibid, k.473, 473 zw., 474.

³ Ibid, k.473.

⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.367, 368, 369.

⁵ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.74, 75, 77; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.368, 370, 371.

⁶ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.371, 372, 373.

⁷ Листи П.О.Куліша до Івана Пулюя (1870–86 рр.) / Подав К.Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1930. – Т.ХХІІ. – Част.ІІ: П.О.Куліш (Матеріяли і розвідки). – С.69.

кам на Великдень 1882 року”, виданій у Львові на початку квітня 1882 р. в друкарні Товариства ім. Шевченка (невдовзі вийшло друге видання з авторською післямовою). Автор присвятив “Крашанку...” Т.Шевченку та А.Міцкевичу, чим намагався показати своє шанобливе ставлення до культових поетів обох народів, особливо до Т.Шевченка, якого ще недавно піддав різкій критиці. П.Куліш зробив для обґрунтування необхідності угоди екскурс в історію, починаючи від Київської Русі. Щодо козацьких часів, то тепер це для нього не інакше, як “п’яний бунт”, а шляхта, що обернулась у козацтво, – “тяжкі криміналісти, безнадійні стратенці, легкодухі зрадники культури європейської”, Коліївщина – “постидна для нас пора народної життя”¹ і т.п. З іншого боку, було засуджено політику поляків, особливо фанатизм єзуїтів, але цьому присвячено набагато менше місця. Автор приходить до такого висновку: “З обох боків накоїли ми стілько ехидного и кривавого, стілько дурного и пагубного, що нема вже на землі й трибуналу, котрий здолів би нас розсудити...”. Два народи порівнювалися з римськими гладіаторами, що “обоюдно готують собі смерть, котрою не хвалитимецця ні один з їх потомків”².

Вихід полягав у тому, щоб припинити одвічну ворожнечу і зажити в злагоді й мирі. У післямові, епіграфом до якої послужили українські прислів’я “не купуй хати, а купи сусіда”, “ворога хлібом та сіллю карай”, П.Куліш конкретизував свою пропозицію угоди. Він писав про початок нового періоду “польскоруської життя. Позад нас – тьма завзятого недомислу; перед нами – світ миролюбивої науки”³. Усвідомлюючи глибину конфлікту між двома народами, П.Куліш писав, що “обоюдні предківські провини такі болючі, мов дві глибокі рани, на котрі нема ліків”⁴. Однак годі чекати “самоосуду” від русинів – “народу, систематично придушеного убожеством и послідушого (останнього. – *І.Р.*) у цивілізації між усіма Славянами... Треба ждати каяття й вороття од багаччого, од потужнійшого, од вишшого в просвіті, од свідомого в давній и новій політиці”. П.Куліш щиро вірив у те, що польська інтелігенція “почала вже зглибока міркувати”, як порозумітися з русинами – “своїм тисячолітнім ворогом”⁵.

Мабуть, М.Павлик мав рацію, коли назвав П.Куліша (як і Ю.-І.Крашевського) “поетом в політиці”, категорії мислення якого більше

¹ Куліш П.А. Крашанка Русинам и Полякам на Великдень 1882 року. Видана типом другим з додатком посліслов’я. – Львів, 1882. – С.19, 22, 27.

² Там само. – С.30.

³ Там само. – С.33.

⁴ Там само. – С.36, 37.

⁵ Там само. – С.37, 38.

характерні для літератури, ніж для політики¹. Будучи людиною надзвичайно темпераментною, він як громадсько-політичний діяч відчував тенденції суспільного розвитку, динамічно реагував на дух і потреби часу. Це було однією з причин (поряд з особливостями характеру) неодноразових змін політичних та літературно-історичних уподобань П.Куліша, що пояснювалося мінливістю складних умов, у яких відбувалося формування модерної української національної ідеї, поняття “соборності” України². Після Емського указу 1876 р. у П.Куліша остаточно визріла думка перенести осередок своєї культурно-національної праці до Галичини, під захист австрійської конституції. Якщо раніше, незважаючи на всі переслідування царизму, він пов’язував свої надії з Росією, то тепер відкрито переорієнтовується на поляків³.

Угодовська акція П.Куліша викликала резонанс у суспільному житті. П.Куліш явив себе в новій поставі, за висловом І.Франка, як “апостол – польсько-руської (тобто української. – *І.Р.*) згоди...”⁴. Польська сторона проявила інтерес до Кулішевої ініціативи, була налякана перспективою ширення православ’я в Галичині, промосковських симпатій (після заяви про перехід громади села Гнилички на Тернопільщині на початку 1882 р. з греко-католицької віри на православну). У польській пресі (часописах “Gazeta Krakowska”, “Dziennik Polski” та ін.) публікувалися відгуки на Кулішеві книжки. Водночас на перешкоді угодовству була певна недовіра до П.Куліша, що неодноразово змінював ідейні погляди і виступав самостійно, без будь-яких повноважень від наддніпрянської громадськості⁵. Отже, П.Куліш практично не знайшов підтримки в обох сторін, яких закликав до порозуміння – як серед поляків, так і серед галицьких народовців і наддніпрянських громадівців-українофілів, що пояснювалося передусім стереотипами в суспільній свідомості, взаємною ворожнечею, яка переповнювала історичну пам’ять двох народів.

Галицька преса не шкодувала критичних сторін на адресу Кулішевих книжок. Так, у “Ділі” в квітні 1882 р. з’явилася розгорнута стаття-відповідь В.Барвінського⁶. Автор висловлював обурення брошурою П.Куліша, в історіософських висновках якого бачив “не б’ольше правды, якъ въ решетѣ воды”. Водночас сама можливість угоди не заперечувалася, навпаки, В.Барвінський переконував, що взаємна ворожнеча

¹ Павлик М. Куліш та Крашевский. – С.220.

² Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.71.

³ Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. – С.39, 44, 45.

⁴ Франко І. Из переписки П.Куліша з Галичанами 1870–1871 р. // Записки НТШ. – Львів, 1898. – Т.ХХVI. – С.16.

⁵ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.74, 75.

⁶ Крашанка П.Кулѣша Русинамъ и Полякамъ на Великдень 1882 року // Дѣло. – 1882. – Ч.25. – 3 (15) цвѣтня. – С.1–3; Ч.26. – 7 (19) цвѣтня. – С.1–3.

невигідна для обох сторін (“...загалъ РусинѠвъ, якъ не викликувавъ тои вражды (з поляками. – *I.P.*). такъ и не бачить нѣякои спасенной будучности въ еи пѠддержаню, а противно разъ у разъ выказувавъ и пѠдносивъ шкодливѠсть тои вражды”)¹. Ініціатива до порозуміння, вважала редакція “Діла”, мала виходити лише від поляків “яко стороны верховодячої и перемагаючої... Тутъ треба и часу и, що важнѣйше, працѣ и то працѣ всесторонной, статочной и оглядной”². Особливу активність у критиці Кулішевої діяльності проявляв О.Партицький³. Він був тоді редактором “Зорі”, з яким П.Куліш розійшовся ще в кінці 1860-х рр., коли виник конфлікт навколо видання журналу “Правда”. Виступи О.Партицького мали надто різкий, злісний характер, про що свідчить, зокрема, категоричне твердження про нібито “упадок умственныхъ силъ автора”, як-то кажуть, “бувъ кѠнь, та зѣздивъ ся”⁴.

Не дочекавшись виходу “Шекспірових творів” у Львові, П.Куліш у травні 1882 р. виїхав до Відня, де зупинився у свого знайомого І.Пулюя, мав аудієнції з президентом віденського парламенту Ф.Смолькою та австрійським міністром у справах Галичини Ф.Земляковським. Однак Кулішева домовленість із поляками розладналася, сильно зашкодила цьому папська булла про реформу греко-католицького василіянського чину єзуїтами (про неї П.Куліш дізнався по дорозі до Відня), що дала привід до нової серії взаємних звинувачень у шовінізмі й нетолерантності. Контакти П.Куліша з польською стороною обірвалися десь наприкінці травня – не пізніше 20-х чисел червня 1882 р. Того ж року у Відні вийшла друком німецькомовна брошура П.Куліша (скорочена версія праці українською мовою, що залишилася в рукопису) “Vergewaltigung der Basilianer in Galizien durch Jesuiten” (“Насильство єзуїтів над василіянами в Галичині”), яка одразу була конфіскована⁵. У липні до вдови К.Климовича з Відня 13 серпня 1882 р. П.Куліш писав, що “ні Ляхи, ні Русини (однаково дурні) не дали міні нічого зробити”. Він відверто висловлював невдоволення діяльністю галицьких народовців: “Приятелі Климовичові зробили все..., щоб моїх книжок ніхто в Галичині не куповав, а на Україну ім нема ходу”⁶.

¹ Там само. – Ч.26. – 7 (19) цвѣтня. – С.3.

² Голосы польскихъ газетъ о згодѣ mezi Поляками а Русинами // Там само. – Ч.28. – 14 (26) цвѣтня. – С.1.

³ [Партицький О.] ЛьвѠвскіу виданя Пант. А. Кулѣша // Зоря. – 1882. – Ч.8. – 15 (25) цвѣтня. – С.120–123; Ч.9. – 1 (13) мая. – С.135, 136; Ч.11. – 1 (13) червня. – С.169, 170; Ч.17. – 1 (13) вересня. – С.266–268; Ч.21. – 1 (13) падолиста. – С.327–330 *та ін.*

⁴ Там само. – Ч.21. – 1 (13) падолиста. – С.330.

⁵ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.77, 78, 79; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.382, 383, 384.

⁶ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.3599, арк.1, 1 зв.

Додому П.Куліш повернувся в квітні 1883 р. і зайнявся справою повернення російського підданства. Досвід угодовської акції показав, що не варто задля надії на польсько-українське порозуміння звертатися до колишніх незгод. Кулішевий заклик до співпраці галицьких русинів і поляків знайшов небагато прихильників, за висловом К.Студинського, в опозицію до нього стало “ціле українське громадянство в Галичині”¹. Однак, незважаючи на невдачу, угодовська ініціатива П.Куліша мала неабияке значення. Участь наддніпрянця в переговорах із поляками в підавстрійській Галичині засвідчила появу нових політичних тенденцій. Громадівці-українофіли в Росії, не маючи змоги для повноцінної легальної діяльності після 1876 року, намагалися зміцнити контакти з галичанами, яких, у свою чергу, штовхали до угоди з домінуючими в краї поляками. У цьому вбачався засіб для перенесення центру своєї діяльності в Галичину, що мала стати “українським П’ємонт”². Діяльність П.Куліша в 1882 р. практично стала “генеральною репетицією” польсько-української угоди 1890–1894 рр.². Водночас Кулішевий виступ у Галичині “в ролі примирителя..., – писав Д.Дорошенко, – був його лебединим співом яко громадського діяча...”³.

В останні роки життя (квітень 1883 р. – 2 (14) лютого 1897 р.) П.Куліш відійшов від активної громадської діяльності, усамітнився з дружиною в Мотронівці, яку називав Ганнина Пустинь, де зосередився на літературній, перекладацькій та історико-дослідницькій праці. Особливу увагу він приділив перекладу Біблії, над яким працював ще з початку 1870-х рр. спільно з І.Пулюєм. Однак від кінця 1886 р. обмін листами з ним припинився. І.Пулюй відновив листування з Кулішевою дружиною тільки після смерті письменника. Серед причин розриву багатолітніх дружніх стосунків, крім ідейних розбіжностей (І.Пулюй досить прохолодно ставився до політичних кроків П.Куліша), були особисті образи, суперечки фінансового характеру⁴. Водночас переписку з галичанами П.Куліш не припиняв до кінця свого життя, в різний час у другій половині 80-х – на початку 90-х рр. XIX ст. листувався з Омеляном Огоновським, М.Павликом, Н.Кобринською, Олександром Барвінським та ін.

Листування професора Львівського університету Омеляна Огоновського з П.Кулішем тривало майже два роки. 13 листів Огоновського до П.Куліша (частина переписки між ними) протягом березня 1889 р. – січ-

¹ Студинський К. Слідами Куліша. – С.296, 297.

² Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.79, 80.

³ Дорошенко Д. П.Куліш (10 років зо дня його смерті – 2 лютого 1897 року) // Україна. Науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. – К., 1907. – Т.1. – Январь. – С.238.

⁴ Нахлік С. Пантелеймон Куліш. – С.393, 436.

ня 1891 р. побачили світ у газеті “Руслан” зусиллями К.Студинського¹. Кулішеві листи до Омеляна Огоновського (16 листів до 27 травня 1891 р. за старим стилем) опублікував М.Возняк². Поштовок для перепишки дало прохання до П.Куліша надіслати біографічні відомості до історії української (“руської”) літератури, над якою львівський професор наполегливо працював. Омелян Огоновський отримував у листах історико-літературну інформацію про самого П.Куліша, Ганну Барвінок та інших наддніпрянських письменників. Виявляючи інтерес до літературного життя на Наддніпрянщині, галичанин, у свою чергу, інформував про свою діяльність (“я вчу про самостійність мови й літератури русько-української”)³, писав про особливості національного руху в краї. Зокрема, говорилося про складне фінансове становище Товариства ім. Шевченка у Львові, суспільний поділ на провінції на народовців і русофілів⁴ тощо. За посередництвом Омеляна Огоновського П.Куліш друкував у Галичині свої нові твори⁵. Він пов’язував із краєм можливість для легальної українофільської діяльності, зокрема, з жалем писав: “Заборонено в нас печатати які б не було переклади! От вам і ХІХ вік”. Але з вірою в майбутнє українського народу зауважив, що “енергія духа не тоді росте, як усі перешкоди знівечено, а тоді, як вона мусить їх знівечити” (лист від 28 липня 1890 р.)⁶.

Переписка М.Павлика з П.Кулішем почалася в травні 1888 р., що було пов’язано з підготовкою до друку Кулішевих листів до Ю.-І.Кравецького. Вони були надруковані в кінці 1892 р. (ч.20–21) у радикальному часописі “Народ”. Ділове й товариське листування з М.Павликом сприяло, як стверджує сучасний дослідник життя і творчості П.Куліша Є.Нахлік, “поверненню відчуженого письменника до українського літературного процесу 90-х років”⁷. П.Куліш прихильно відгукнувся про газету галицьких радикалів “Народ”, що видавалася під редакцією М.Павлика й І.Франка на початку 1890 р. “Ми тут и не знали, що в

¹ Листи д-ра Ом.Огоновського до П.Куліша в літах 1889–91 / Подав К.Студинський // Руслан. – 1908. – Ч.8. – 10 (23) січня. – С.3; Ч.9. – 11 (24) січня. – С.3; Ч.10. – 12 (25) січня. – С.3; Ч.12. – 15 (28) січня. – С.2; Ч.13. – 16 (29) січня. – С.2; Ч.15. – 18 (31) січня. – С.3; Ч.16. – 19 січня (1 лютого). – С.2; Ч.19. – 23 січня (5 лютого). – С.3; Ч.22. – 26 січня (8 лютого). – С.3.

² Возняк М. П.Куліш, як інформатор галицького історика літератури (Його листування з Ом.Огоновським) // Життя й революція. Щомісячний журнал громадського життя, літератури й науки. – К., 1927. – Т.IV. – Грудень. – С.288–306. Оригінали листів П.Куліша до Омеляна Огоновського в 1889–1891 рр. зберігаються в ЦДІАЛ України (ф.309, оп.1, спр.2379, 51 арк.).

³ Листи д-ра Ом.Огоновського до П.Куліша в літах 1889–91 // Руслан. – 1908. – Ч.13. – 16 (29) січня. – С.2.

⁴ Там само. – Ч.15. – 18 (31) січня. – С.3.

⁵ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.436, 437, 438.

⁶ Возняк М. П. Куліш, як інформатор галицького історика літератури. – С.304.

⁷ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.439, 440.

Галичині є така розумна газета”¹, – писав він М.Павлику 15 жовтня 1892 р. Водночас про народовський орган львівську “Зорю” висловився критично, що не дасть до журналу жодного свого рядка, як у часопис “злохудожествений” (лист до М.Павлика 14 лютого 1893 р.)², а відновленої “Правди” взагалі не читав на початку 90-х рр.³.

У свою чергу, М.Павлик піддав критиці ідейні погляди П.Куліша, обстоював програму радикалів-соціалістів, що виступали “за економічними, соціальними й культурними інтересами маси руського народу”, трудового селянства. “Ви доходите історичної правди головно для доказу, – писав він у перших числах “Народу” за 1893 р., – що пани, польські й російські, урядники, державники – то “строїтелі” та “культурники”, а українські козаки, селяне і ті, хто з ними стояли й стоять, – то “руїнники”, варвари. ...А чийми ж руками, чийм потом і кров’ю робили це державники?”⁴. М.Павлик сподівався навіть отримати від П.Куліша кошти на “радикальне діло”, передусім видавничу діяльність. Галичанину вдалося здобути довіру в П.Куліша, який обговорював із ним питання друку у Львові Святого Письма, але до цього справа так і не дійшла. Останній Кулішевий лист до М.Павлика був датований 8 січня (за старим стилем) 1897 р.⁵.

З Ганною Барвінок і П.Кулішем листувалася з 1886 р. галицька письменниця, організатор жіночого руху в краї Н.Кобринська, яка публікувала у власних альманахах (“Перший вінок”, “Наша доля”) твори подружжя наддніпрянських літераторів. П.Куліш пожертвував на “жіноче видавництво” в 1895 р. 165 золотих ринських⁶. У переписці з П.Кулішем взяв участь О.Барвінський у 1889–1890 рр., але далі на його листи український письменник не відписував, ображений тим, що не отримав авторських примірників нового видання “Чорної ради” у Львові 1890 р., як літературного додатку до “Діла” (Кулішевий дозвіл на друк містився в листі О.Барвінському від 12 грудня 1889 р.). Очевидно, П.Куліш пішов на зближення з радикалами-соціалістами М.Павликом і М.Драгомановим, затамувавши старі образи на народівців та їх друковані органи

¹ ЦДІАЛ України, ф.663, оп.1, спр.204, арк.1 зв.

² Там само, арк.134.

³ Там само, арк.94.

⁴ Павлик М. Про “строїтелів” та “руїнників” (Відповідь М.Павлика П.Кулішу) // Павлик М. Твори / Упоряд. В.Яременка; передм. В.Качкана; приміт. В.Качкана та В.Яременка. – К., 1985. – С.336, 337.

⁵ Возняк М. Останні зносини П.Куліша з Галичанами (З додатком його листування з М.Павликом). – Львів, 1928. – С.33, 45, 56; його ж. Останні зносини П.Куліша з Галичанами. (З додатком його листування з М.Павликом) // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т.CXLVIII. – С.220.

⁶ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. – С.438, 439.

(“Зоря”, “Діло”) за гостру критику в них “Хуторної поезії”, “Крашанки...” і “Шекспірових творів”¹.

Вплив судового процесу 1882 р. над русофілами на розвиток українського національного руху та польсько-народовське зближення. Каталізатором пошуку порозуміння галицьких і наддніпрянських українофілів із поляками дав судовий процес над русофілами 31 травня (12 червня) – 17 (29) липня 1882 р., що увійшов в історію як “процес Ольги Грабар”. Приводом до нього стали відомі події у с.Гнилички поблизу Збаража на Тернопільщині, коли відбулися арешти русофільських діячів (А.Добрянського та його доньки О.Грабар, І.Наумовича і його сина Володимира, В.Площанського, А.Ничая, О.Маркова та деяких ін.). Усі вони були звинувачені в державній зраді – намірі відірвати Галичину від монархії Габсбургів і приєднати до Російської імперії. Суд закінчився для русофілів досить щасливо: лише чотирьох було засуджено на порівняно незначні терміни ув’язнення (від трьох до восьми місяців), решту – виправдано. Однак громадську думку непокоїла більше суть справи, а не сам вирок. Під час судових дебатів (усього відбулося 41 засідання) стали очевидними зв’язки русофілів із міністерством внутрішніх справ Росії і популярність панславістських ідей у Галичині, особливо на провінції².

Після “процесу Ольги Грабар” польські політичні угруповання для протидії посиленню проросійських впливів на галицькому ґрунті проявили більшу схильність до угоди з народовцями. У свою чергу, для народовців стало зрозуміло, що лідери галицьких русофілів, незважаючи на ідейні хитання, виразно гравітують до Росії. Ідея порозуміння з поляками знайшла підтримку в особі чи не найздібнішого народовського політика того часу редактора “Діла” В.Барвінського. Він закликав до співпраці відомого діяча польського демократичного табору князя Р.Чарторийського, знайшов односторонню підтримку щодо необхідності угоди серед редакції польської газети “Reforma” (“Реформа”), заснованої в 1881 р. Я.Червінським. Лікар за фахом, той виявляв інтерес до політичного життя, мабуть, під впливом С.Качали, з яким познайомився на початку 80-х рр. Я.Червінський став гарячим прихильником польсько-українського порозуміння, заснував газету для втілення угодовської ідеї в життя. Між ним і В.Барвінським зав’язалися контакти, але передчасна смерть редактора “Діла” в лютому 1883 р. на деякий час перервала спроби польсько-народовського зближення³.

Підтримуючи угодовську політику з поляками, В.Барвінський усвідомлював непопулярність самої ідеї угоди. Він відмовився від за-

¹ Там само. – С.446, 447.

² Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.166, 167.

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.82, 83, 88.

думу підтримати кандидатуру Я.Червінського під час додаткових виборів до австрійського парламенту (зокрема, про це поляк просив у листі наприкінці 1882 р.). В.Барвінський розумів, що угодовська акція не могла бути швидко реалізована через незгоди між сторонами, які неминуче виникли б при обговоренні конкретних умов угоди з огляду на взаємні упередження, недовіру, а то й особисті амбіції. У травні 1885 р., уже після смерті В.Барвінського, Я.Червінський у часописі “Gazeta narodova” (“Газета народова”) опублікував його лист до себе, датований 4 листопада 1882 р. Мабуть, це робилося для того, щоб спровокувати суперечки між русофілами і народовцями, можливо, навіть розбити створений ними спільний виборчий комітет (якраз у розпалі була передвиборча кампанія до австрійського парламенту)¹. На сторінках крайової преси розгорілася полеміка між русофільським часописом “Новый проломъ”, редакція якого звинувачувала В.Барвінського за схильність до угоди з поляками, розглядала угодовство як “непростительный грѣхъ противъ своей народности и въ очахъ нашихъ можетъ назватись не чѣмъ другимъ, лишь Мазепою...”², та народовським “Ділом”. Однак до розриву справа не дійшла, обидві сторони були зацікавлені у продовженні існування спільного виборчого комітету. У відповідь “Діло” поставило під сумнів автентичність цього листа, який мав приватний характер і вважався дипломатичним маневром самого В.Барвінського (“приватный листъ одиницѣ до приватного лица – не есть нѣколи нѣякою програмою чи народа, чи якої партіи”)³.

Отже, після 1882 року в народовському середовищі визрівала перспектива угоди з поляками на ґрунті спільних антиросійських настроїв, що була підтримана видатними наддніпрянськими українофілами В.Антоновичем і П.Кулішем, які особисто побували в Галичині. Однак блискавична переорієнтація народовців на польських політиків виявилася неможливою, що засвідчила історія взаємин В.Барвінського з Я.Червінським. У 1882-му році, як і пізніше в 1885-му, народовці віддали перевагу традиційній спілці з русофілами, хоч з обох сторін не бракувало осіб, незадоволених угодою⁴. Переговори між галицькими народовцями і русофілами, як відомо, тривали весною – восени 1882 р. і закінчилися укладенням угоди. За взаємною усною домовленістю (оста-

¹ Там само. – С.85, 86, 88.

² Барвинский – возстановитель Польши // Новый проломъ. – Львовъ, 1885. – Ч.234. – 8 (20) мая. – С.1. Газета зневажливо писала про плани народовців-українофілів, у тому числі покійного В.Барвінського, “о возстановленіи якого-то нового польско-малорусского государства въ Европѣ”. Це було названо утопією, в яку “не вѣрить сегодня никто, за исключеніемъ польскихъ шовинистовъ и нѣкоторой части обаламученной молодежи” (с.1).

³ Клеветники Русинѣвъ // Дѣло. – 1885. – Ч.58. – 28 мая (9 червня). – С.1.

⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.88, 89.

точного тексту угоди немає, навряд чи він був узагалі), обидва угруповання зберігали організаційну та ідеологічну самостійність, але повинні були об'єднувати свої сили щоразу для проведення акцій загальнонаціональної ваги. Народовсько-русофільські відносини в 1882 р., незважаючи на судовий “процес Ольги Грабар”, не переросли в конфлікт, навпаки – розгорталися в рамках дискусії, яка призвела до тактичного союзу¹.

У відносинах між народовцями і русофілами після досягнення угоди 1882 р. на якийсь час запанував підкреслено коректний тон. Під час сеймових 1883 і 1889 рр. та парламентської 1885 р. виборчих кампаній діяли спільні передвиборчі комітети². У Галицькому сеймі, як і раніше, була єдина руська фракція (клуб), чисельність якої далі неухильно зменшувалася. Якщо після перших виборів до сейму в 1861 р. до “Руського клубу” увійшла третина усіх послів (сейм складався з 150 чол.), то, принаймні, під час сеймової каденції 1877–1882 рр. клуб налічував більш як утричі менше – тільки 15 послів. Але й це була не межа, на виборах 1883 р. спільний народовсько-русофільський комітет здобув усього 9 мандатів – найменше за всю історію сейму³. Після цієї поразки русофіли запропонували обраним послам скласти повноваження, бо, здавалося б, не було жодних шансів на успішну сеймову діяльність (згідно регламенту, для того, щоб поставити самостійний внесок, потрібно було 15 голосів). Однак народовці, що вперше здобули перевагу в сеймі над русофілами, категорично не погодились⁴.

Як це не парадоксально, але каталізатором активності “Руського клубу” під час п'ятої каденції (1883–1889 рр.) стала його нечисельність. Посли були змушені змінити тактику, безперспективно було, як раніше, перебувати в тотальній опозиції до польської сеймової більшості. “Руський клуб” проявляв ініціативу, якщо були реальні підстави сподіватися на реалізацію своїх намірів, шукав підтримки серед польських колег. Найбільш активними на сеймовій арені стали народовець Ю.Романчук і русофіл М.Антоневич (останній лише протягом першої сесії промовляв 30 разів)⁵. Зміна тактики повністю виправдала себе, було досягнуто конкретних результатів у руслі сформованої в 1880-х рр. народовської концепції “органічної праці”. Зокрема, послы домоглися відкриття паралельних класів з “руською” мовою навчання в гімназії у Перемишлі. Піс-

¹ Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року. – С.670, 672.

² Там само. – С.671.

³ Русская рада. Газета для народа. – Коломия, 1883. – Ч.11. – 15 (27) червня. – С.1.

⁴ Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX – на початку XX століття // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип.6. – С.73.

⁵ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. – С.169, 170.

ля багатолітніх запеклих дискусій з 1888/89 навчального року з'явився перший паралельний клас, кількість таких класів щороку збільшувалася, а в 1895 р. з ініціативи О.Барвінського сейм без дискусії ухвалив рішення виділити “руські” (українські) класи Перемишльської гімназії в окрему установу¹. Народовцям вдалося вибороти важливий мандат до виконавчого органу сейму – Крайового відділу, де “Руський клуб” фактично не мав свого представника після смерті Ю.Лаврівського з середини 70-х рр. До складу Крайового відділу увійшов народовець Т.Бережницький у 1885 р.².

Успіхи галичан у боротьбі за освіту рідною мовою викликали захоплення серед наддніпрянських громадівців-українофілів. Так, діяч київської громади О.Кониський писав О.Барвінському 1 (13) січня 1886 р.: “Не маю слів вимовити Вам, як мене підживлює, поновляє кожен ступінь, завоеваний Русинами! Як заохочує до нової праці!.. Тямлячи, який запеклий шовінізм у поляків, яку страшенну боротьбу ведуть Русини 25 літ і як повагом, ступінь за ступенем вони одвоюють своє національне право, – невимовно радієш надією на будущину. От вже чия, чия, а именно вашого покоління слава “не вмре, не поляже” и доки істноватиме Русин и Русь – доти історія пам'ятуватиме имена робітників вашої генерації!”³. Політику “руських” послів у сеймі після 1883 року, за свідченням К.Левицького, “називали у нас “професорською”, бо представником її був професор Ю.Романчук та майже всі домагання відносили ся до рідної школи, в імя засади: хто має школу, той має нарід! Отсе була головна політична думка того часу...”⁴. На ниві шкільництва галицькі народовці втілювали в життя концепцію “органічної праці”, за якою навіть дрібні здобутки корисніші, ніж найпривабливіші, зате нездійсненні гасла⁵.

Роль І.Франка в утвердженні всеукраїнської національної єдності та його зв'язки з Наддніпряниною. Журнали “Світ” і “Зоря”. Повернувшись на початку 1883 р. до Львова, І.Франко зблизився з колишніми опонентами, галицькими народовцями. Як відомо, він був змушений надовго виїхати до рідних Нагуєвичів 1881 р. через фінансові нестатки. Співпраця І.Франка з народовцями пояснювалася обопільним інтересом: він отримав можливість творчої реалізації і постійного заробітку у Львові, щоб подолати життєву скруту, тоді як народовські лідери намагалися залучити до своїх видань нові талановиті сили. Так у редакції

¹ Заброварний С. Перемишль в українському національному русі на зламі XIX і XX століть // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze*. – Warszawa, 2003. – Т.15–16. – С.120.

² Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. – С.190, 191.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф. 11, од. зб.1434, арк.11.

⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С.212.

⁵ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901. – С.229.

“Діла” опинився І.Франко, за протекцією І.Белея, з яким вони спільно протягом 1881–1882 р. видавали “літературно-політично-науковий” місячник “Сьвіт (далі – “Світ”)¹. І.Франко зробив особливий внесок у видання “Світу”, за підрахунками відомого франкознавця М.Возняка, він написав більше половини всього матеріалу, надрукованого в часописі за два роки².

Львівський часопис “Світ”, що продовжив радикальну лінію “Громадського друга” (хоч і в набагато м’якшому тоні), пропагував соціалістичні ідеї, виступав проти русофільства і тодішньої народовської політики. Редакція позитивно оцінювала закордонну діяльність М.Драгоманова, вважала, що женевське видання “Громади” “не перестає бути видавництвом, з котрого довго і многим Українцям прийдесть багато вчитися й користати”³. Видавці журналу, за словами І.Франка, хоч і “не ставили остро радикальної програми, але все-таки у многих статтях та віршах віяв радикальний дух”. У журналі “рядом з галичанами забирали голос також українці (Наддніпряни. – *I.P.*), що швидко окликалися на наші листи”⁴. Однак “Світ”, що почав виходити 10 січня 1881 р., припинив існування вже у вересні 1882 р. на 21-му номері через байдужість публіки (тираж – лише 150 примірників)⁵. Редакція журналу не отримала очікуваної підтримки з Наддніпряни. “З України ні словечка, хоть обіцяно гореми-тереми”⁶, – говорилося у Франковому листі до М.Павлика 20 лютого 1881 р. Сам І.Франко пізніше визнавав, що журнал “був редагований не зовсім добре”, в листах від М.Драгоманова його було піддано критиці, названо “галицькою помийницею”⁷.

Водночас “Світу” практично судилося продовжити курс народовської “Правди” на поглиблення наддніпрянсько-галицьких контактів, стати всеукраїнським органом, трибуною для українських діячів обабіч Збруча. М.Возняк влучно зауважив, що “тут перший раз зішлись на ґрунті поступових ідей наддністріяниці й наддніпряниці”⁸. Серед наддніпрянців співробітниками журналу “Світ” були М.Драгоманов, О.Кониський, Ф.Вовк, І.Нечуй-Левицький, В.Мова, Б.Грінченко (під псевдонімом Іван

¹ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). – Львів, 2006. – С.203.

² Возняк М. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка. – К., 1958. – С.160.

³ І.Ф. Літературні і критичні замітки. Пятый рік українського видання “Громада” в Женеві // Сьвіт. Ілюстрована літературно-політично-наукова часопись. – 1881. – Ч.3. – 10 марта. – С.59, 60.

⁴ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.458.

⁵ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). – С.205, 206. Останній номер “Сьвіту” вийшов 25 вересня 1882 р. (ч.20–21).

⁶ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М.Павлик. – Т.ІІІ (1879–1881). – Чернівці, 1910. – С.370, 371.

⁷ Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1881–1886 / Видав І.Франко. – Львів, 1906. – С.8.

⁸ Возняк М. Ів.Белей і Ол.Кониський. До звязків Галичини з Наддніпряниною в 80 рр. ХІХ в. – Львів, 1928. – С.3.

Перекотиполе) та ін., друкувалися поезії Т.Шевченка, Єремії Галки (М.Костомарова), П.Куліша. Щодо галичан, то публікувалися праці І.Франка (він вважав себе “головним робітником у обох річниках “Світу””), О.Терлецького, В.Коцовського тощо¹. Роль посередника між редакцією і наддніпрянськими діячами виконував О.Кониський, листовні контакти якого з І.Белеєм після припинення виходу часопису продовжувалися понад десятиліття. Враховуючи багатолітню співпрацю О.Кониського з народовськими виданнями, І.Белей у листі 26 листопада 1884 р. висловлював йому щире подяку за підтримку українофільства на галицькому ґрунті².

Участь І.Франка в народовських виданнях Галичини виявилася більш успішною. Крім газети “Діло”, де він писав на політичні та економічні теми, письменника залучили до нового літературного журналу “Зоря”, що також почав виходити у Львові з 1880 р. як “письмо літературно-наукове для рускихъ родинъ”. Тираж видання на середину 80-х рр. становив 600 примірників³. І.Франко став душею народовського сатиричного журналу “Зеркало” (1882–1883 рр., з 1884 р. – “Нове зеркало”). Літературна й редакторська діяльність І.Франка того часу була напрочуд активною, що дає підстави говорити про нього як одного з лідерів народовського руху. Він не вважав розходження між народовцями і соціалістами-радикалами антагоністичними, розглядав їх як суперечки всередині одного українського табору. Однак М.Драгоманов і М.Павлик вважали Франкову працю в “Ділі” “безпринципним опортунізмом”⁴. На початку 1885 р. І.Франко розійшовся з редакцією газети, своїм єдиним союзником у ній І.Белеєм, після чого, як і в 1878 р., народовці закрили йому доступ до власних інституцій. Приводом до конфлікту стала, зокрема, публікація статті М.Павлика, в якій містилися некоректні висловлювання проти народовців і покійного редактора “Діла” В.Барвінського⁵.

Однак у справу втрутилися діячі Київської громади, від яких галицькі народовці залежали фінансово. Кияни бачили журнал “Зоря”, власник і редактор якого народовець О.Партицький наприкінці 1884 р. з огляду на своє слабе здоров’я збирався віддати у Франкові руки, всеукраїнським друкованим органом, не лише Галичини, а й Наддніпрян-

¹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.458, 459.

² Возняк М. Ів.Белей і Ол.Кониський. – С.3, 4, 22.

³ Дописка одъ редакції // Зоря. – 1884. – Ч.24. – 15 (27) грудня. – С.208. Перший номер “Зорі” вийшов 1 січня 1880 р., починався віршем І.Грабовича: Такъ нынѣ “Зорю” нову витаємъ / Що въ рѣднѣй сходить земли; / И тужну гадку до ней звертаємъ, / Въ надѣи на краший дни. [...] (До “Зорѣ” // Зоря. – 1880. – Ч.1. – 1 сѣчня. – С.1).

⁴ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.206, 207, 208.

⁵ Там само. – С.208, 209.

щини. Перші кроки в напрямку перетворення “Зорі” у всеукраїнський орган були зроблені О.Партицьким на початку 80-х рр. Так, уже в 1880 р., коли “Зоря” тільки почала виходити, в ній містилися з наддніпрянсько-українського письменництва передруки кількох віршів С.Руданського, поезій Т.Шевченка, невеликих оповідань Д.Мордовця, М.Александровича (псевдонім – М.Олелькович) та О.Стороженка. Щоправда, в перші роки свого існування “Зоря”, за словами І.Франка, “робила враження органу не тільки майже виключно галицького..., але навіть у значній мірі компромісового між народовцями й москвофілами...”¹. До редакції “Зорі” І.Франко увійшов у 1883 р., помістивши в журналі свою повість “Захар Беркут”, кілька віршів, оповідань, критичні замітки, що мали успіх у читачів і літературної критики².

З приходом І.Франка інтерес наддніпрянців до журналу “Зоря” посилювався. Так, у 1883 р. редакція опублікувала два надіслані вірші Олени Пчілки, оповідання І.Нечуя-Левицького, передруковане з київського видання. Однак у 1884 р. “участь українців у “Зорі” робиться вже більша, – писав пізніше І.Франко. – Крім Олени Пчілки, тут містить свої перші вірші Леся Українка, появляються Б.Грінченко під псевдонімом Перекотиполе та В.Чайченко”, а також О.Кониський як Перебендя³. Надсилаючи історичну драму О.Партицькому до Львова, О.Кониський 20 квітня 1884 р. з жалем зауважив, що “на великій обширі Росії так тісно безталанному українському слову, що воно не має тут собі пристановища. Тим-то я мушу свою працю переправляти в Галичину, може там вона знайде собі захісток”⁴. У 1885 р. “Зоря” надрукувала поезії студентів Київського університету В.Самійленка і К.Арабажина, що взяв псевдонім К.Не-я. Крім того, публікувалися твори О.Кониського, зокрема його оповідання “В гостях добре, а дома ліпше”, підписане псевдонімом Дрозд, стаття київського вченого О.Левицького, з підписом Левко Маячанець⁵. Отже, з приходом до редакції І.Франка журнал набував усе більш виразного українського характеру, що знайшло позитивний відгук серед наддніпрянських громадівців.

Наддніпрянські діячі, передусім О.Кониський, наполягали на подальшій участі І.Франка як талановитого письменника і публіциста, без якого не бачили перспективи видавання журналу. О.Кониський особисто познайомився з І.Франком улітку 1884 р. під час свого перебування в Галичині. Між двома діячами почалося листування, 13 листів І.Франка

¹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.432.

² Возняк М. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка. – С.189.

³ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.435.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.154, од. зб.48, арк.1.

⁵ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.435, 436.

до О.Кониського в 1884–1885 рр. опублікував М.Возняк¹. У першому великому листі від 11 жовтня 1884 р. І.Франко інформував про своє бажання перейняти редагування “Зорі”, до редакційного комітету планував включити І.Белея, М.Павлика, В.Коцовського, можливо, О.Терлецького. І.Франко наголошував, що журнал без підтримки з Наддніпрянщини (хоча б 200 передплатників) не зможе виходити на належному рівні: “...Ми без помочи закордонової України, і то без помочи матеріальної – не зможемо поставити і удержати хоч скільки-небудь людського літературного журналу”². Водночас він скаржився, що галичани “тепер від Росії зовсім відтіяті, ніяке тамошнє виданє до нас не доходить...”³. І.Франко висловлював О.Кониському 5 листопада 1884 р. сердечну подяку за те, що він “так радо і щиро” зайнявся справою журналу “Зоря”. На думку адресанта, вихід “Зорі” мав сприяти наддніпрянсько-галицькому зближенню, для цього, зокрема, планувалося присвятити “один н(оме)р переважно (не виключно) Галичині, а другий – закордоновій Україні”. За словами І.Франка, журнал “повинен презентувати Галичину, щоб на Україні могли пізнати нас, наше жите і нашу працю”⁴.

Однак уже з третього Франкового листа до О.Кониського від 6 грудня 1884 р. неодноразово писалося про конфліктну ситуацію навколо “Зорі”, що пояснювалася небажанням старшого народовського проводу допустити до редагування журналу І.Франка та його ідейних соратників, “молодих” радикалів–соціалістів. Так, І.Франко прямо писав у грудні 1884 р., що Товариство ім. Шевченка пустило “в хід всякі фальшиві слухи і інтриги і доведено до того, що ціла справа розбилася, мусіла розбитися”⁵. Водночас у наступних листах І.Франко інформував О.Кониського про план видання власного часопису при підтримці наддніпрянців. О.Кониський від імені наддніпрянських діячів наполегливо закликав І.Франка продовжити співпрацю з народовською редакцією “Зорі”. У листі від О.Кониського Омеляну Огоновському 28 листопада 1884 р. було поставлено дві умови підтримки видання наддніпрянцями: 1) щоб цензура допускала журнал у Росію; 2) матеріали друкувати літературною українською мовою. “Ще в вересні (1884 р. – *І.Р.*), – писав О.Кониський, – прийшла була до нас добра звістка, що “Зоря” через недуг в(ельми) п.(оважного) Партицького перейде в руки Франка”. Інфор-

¹ Возняк М. Тринадцять листів Ів.Франка до Ол.Кониського // Життя й революція. – К., 1927. – №4. – Квітень. – С.84–98; №5. – Травень. – С.233–242.

² Там само. – №4. – Квітень. – С.92, 93.

³ Там само. – С.95.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С.96.

мація розповсюдилася “по Україні и скрізь... її привітали радіючи..., ся звістка підохотила доволі людей и на передплату, и до праці”¹.

Конфліктна ситуація з молодим талановитим літератором І.Франком негативно позначилася на популярності народовських часописів у Львові, що втратили майже половину своїх передплатників². У лютому 1885 р. І.Франко вперше виїхав до Києва. Поїздка сприяла досягненню компромісу молодого діяча із львівськими народовцями за посередництвом наддніпрянських громадівців. Водночас він обговорював із представниками київської “Старої громади” питання про створення власного журналу, але задум реалізувати не вдалося. “Доброї волі я знайшов багато, та спроможности мало”³, – згадував пізніше І.Франко про цю поїздку. У Києві з ним спілкувалися В.Антонович, Т.Рильський, М.Лисенко, М.Ковалевський, Олена Пчілка та ін.⁴. Іншим разом І.Франко писав, що на початку 1885 р. перший раз відвідав Київ, де обговорювалася “думка видавати за підмогою громади у Львові літературно-наукове письмо... “Прапор””. “Стара” громада дала на його руки 200 рублів, а згодом – ще 100, але, за словами І.Франка, “видання не почалося”. Частина надісланих грошей пішла на публікацію праці М.Павлика “Про русько-українські народні читальні”⁵.

Очевидно, самі обставини спонукали до примирення обох сторін: на І.Франка натиснули, щоб він дав згоду співпрацювати з народовцями, останні, в свою чергу, обіцяли не чинити на нього тиск, сміливіше виступати проти русофілів⁶. Восени 1885 р. І.Франко повернувся до “Зорі”, що перейшла у власність Товариства ім. Шевченка, як фактичний редактор (формально ними значилися спочатку О.Калитовський, пізніше – О.Борковський). Однак він не залишав “думки розпочати й власне видавництво”⁷. У листі до О.Кониського 27 вересня 1885 р. І.Франко писав про свою участь у редагуванні “Зорі”, в якій мав намір друкувати багато “цікавого для України. Українські праці переважатимуть і в беллетристиці, і в науці”. “Я дуже бажав би, – наголошував він, – щоб се був початок живійшої літературної обміни на другий рік”, звернувся з

¹ ЦДАЛ України, ф.309 (НТШ, м.Львів), оп. 1, спр.2385, арк.12, 12 зв.

² Грицак Я. “...Дух, що тіло рве до бою...”: Спроба політичного портрета Івана Франка. – Львів, 1990. – С.97, 101.

³ Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали д-ра І.Франка // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т.І. – С.54.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.29 (Возняк М.), од. зб.89, арк.27, 28, 29, 31.

⁵ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.462.

⁶ Возняк М. Журнальні плани Франка в рр. 1884–86 // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн.3. – С.60, 65.

⁷ Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали д-ра І.Франка. – С.56.

проханням про допомогу у виданні (“Ви мусите допомогти нас”)¹. Отже, І.Франко сподівався на реалізацію своїх видавничих планів у рамках взаємодії з галицькими народовцями навколо видання журналу “Зоря”, хоч і не відмовився від ідеї заснування власного часопису.

Під час другої поїздки до киян у травні 1886 р. І.Франко мав розмови “про видавання періодичного письма в Галичині, що мало називатися “Поступ””, але далі програми в радикальному дусі знову “не вийшло нічого”². Серед тих, хто підтримав видання “Поступу”, був відомий наддніпрянський діяч О.Русов. Він відверто бажав І.Франку, щоб “Поступ” “переживъ більше годівъ, якъ другі газети, що видавалися у Львові зъ тымъ же напрямкомъ” (лист від 25 листопада 1886 р. з Херсона)³. Ідею створення “всеукраїнського і прогресивного” журналу, замість женевської “Громади”, що перестала виходити в 1882 р., подав М.Драгоманов. Саме він придумав для нього назву “Поступ” і написав програму, з якою пропонував І.Франкові виступити в переговорах із киянами за двох умов: радикальна програма журналу, в дусі київської громадської декларації 1873 р. (федералізм, демократизм, раціоналізм); не мати зв’язку з галицькими народовцями⁴. Про це, зокрема, говорилося в драгоманівському листі до І.Франка від 8 липня 1885 р., що теперішні народовці менш розвинуті “політично і навіть культурно, ніж сам “народ”...”, в Галичині “може скластись років за 2–3 міцна демократично-прогресивна партія..., до котрої пристане все, шчо не вмерло із старих партій”⁵. Щоправда, сам М.Драгоманов сумнівався в можливості реалізації видавничого проекту журналу “Поступ” через розбіжності між галичанами. “...В малому кружку можливих його (“Поступу”. – *І.Р.*) сотрудників нема згоди..., – із сарказмом писав він М.Павлику 23 листопада 1886 р. – Помирить Вас, Фр(анка), Терл(ецького), Коц(овського) – труднішче, ніж шість великих держав”⁶.

На відміну від М.Драгоманова, І.Франко зайняв тоді більш компромісну позицію, намагався притягти свого женевського наставника до співпраці з народовським журналом “Зоря”, що уявлявся йому як щось середнє між лінією “націоналістичної” “Правди” і “соціалістичного” “Громадського друга”. Компроміс викликав роздратування М.Драгоманова, для якого союз І.Франка із “Зорею” під орудою Київської гро-

¹ Возняк М. Тринадцять листів Ів.Франка до Ол.Кониського // Життя й революція. – 1927. – №5. – Травень. – С.240.

² Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.462.

³ Возняк М. З листовних зв’язків Олександра Русова / Відбитка із “Студії з поля суспільних наук і статистики”. – Львів, 1938. – Т.V. – С.14.

⁴ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.210.

⁵ Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1881–1886. – С.86, 87.

⁶ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т.V (1886–1889). – С.122.

мади був угодою “огня з водою”, що мала штучний характер. Стосунки між двома діячами весною 1886 р. стали вкрай напруженими. Про це, зокрема, свідчить гострота висловлювань у листуванні. М.Драгоманов різко виступив 21 березня 1886 р. проти Франкової співпраці в редакції “Зорі”: “Це гірше, ніж ренегатство, гірше, ніж проституція, це якийсь моральний маразм, дивний в такі молоді літа”¹. М.Драгоманов поклав на І.Франка головну відповідальність за крах “Поступу”². “Віjna політична буде сама собою, – писав він І.Франку в листі 11 квітня 1886 р., – поки Ви будете стояти в “народовському” таборі”³.

Нетривала Франкова співпраця в редакції “Зорі” виявилася досить плідною. І.Франко доклав чимало зусиль для залучення “цінних матеріалів з України”, за його словами, зміст журналу “був надзвичайно багатий і різномірний”, у чому він справедливо вбачав найбільшу свою заслугу⁴. Зокрема, серед наддніпрянсько-українських авторів у 1886 р. друкувалися твори А.Свидницького (повість “Люборацькі”), С.Руданського (співомовки, надіслані П.Житецьким), В.Короленка (переклад його російськомовного оповідання “Ліс шумить”), громадівця з Одеси М.Комарова (“причинок до біографії” С.Руданського), Олени Пчілки (оповідання “Світло добра і любові”, “Чад”) та ін. Свій поетичний доробок публікували на сторінках журналу наддніпрянці О.Кониський (він же був автором прози), Олена Пчілка, В.Самійленко, П.Ніщинський, С.Руданський, М.Омельченко, О.Савич (псевдонім – Тарасенко) і В.Чайченко. Крім того, побачила світ перекладна література: переклади на українську мову творів класиків світового письменства І.Тургенєва, М.Салтикова-Щедріна, А.Додé тощо. Крім того, “Зоря” регулярно знайомила читачів із творами відомих галицьких письменників і науковців – І.Франка, В.Коцовського, М.Зубрицького, О.Маковея, К.Студинського, Ю.Целевича, Омеляна Огоновського (автора великої праці з історії руської літератури, що була продовжена в наступні роки) та ін. Серед буковинців редакція друкувала твори Ю.Федьковича, С.Воробкевича під псевдонімом Данило Млака⁵.

Незважаючи на успіхи на редакторській ниві, І.Франко недовго протримався в “Зорі”, був змушений покинути журнал через звинувачення народовської редакції в публікації нібито “неморальних” матеріалів. “Швидко по тім в р. 1887, – згадував він, – мене спіткала така сама відставка із редакції “Діла””, що змусило його “шукати заробітку між поля-

¹ Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1881–1886. – С.203.

² Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.212.

³ Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1881–1886. – С.206.

⁴ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.436, 438.

⁵ Там само. – С.436, 437, 438.

ками...”¹. З відходом І.Франка “Зоря” продовжила “лінію” на залучення наддніпрянських авторів для публікації в журналі, що виразно проявилася в 1885–1886 рр. Як редактор “Зорі” протягом 1887–1888 рр. підписувався Г.Цеглинський, що опублікував чимало творів українських письменників Наддніпрянщини. Так, у 1887 р. на сторінках журналу друкувалися С.Шелухін (Павленко), О.Кониський (Красюченко), В.Чайченко, Я.Щоголев, О.Савич (псевдонім – І.Тарасенко), О.Катренко (Катрухін) та ін. Леся Українка подала переклад частини поеми польського поета А.Міцкевича “Конрад Валленрод”. Щодо перекладної літератури, то містилися переклади творів І.Тургенєва, Ф.-Б.Гарта (Брет-Гарта) тощо. “Зоря” друкувала твори галицьких письменників І.Франка, М.Устияновича, В.Коцовського та ін., буковинців С.Воробкевича і Ю.Федьковича. У науковій частині “Зорі” вийшли статті як наддніпрянців (Б.Грінченка під псевдонімом Б.Вільхівський), О.Кониського (Костя Одовця), Б.Познанського, І.Нечуя-Левицького та ін.), так і галичан і буковинців (І.Кокорудза, Г.Цеглинського, С.Смаль-Стоцького та ін.). Видавці вшанували 50-ліття виходу в світ “Русалки Дністрової” ювілейним спареним виданням журналу (ч.21–22), що, за словами І.Франка, “було найкращою пам’яткою тих роковин і приносить честь його редакції”².

Отже, журнал “Зоря” з середини 80-х рр. став популяризатором творів нової української літератури, ідеї національної самобутності та єдності українців, що виразно засвідчила географія авторів – письменників і вчених по обидва боки Збруча. Щоправда, в 1888 р. зміст журналу був, як зауважив І.Франко, “далеко бідніший”, зокрема багато місця зайняла публікація багатотомної “Історії літератури руської” Омеляна Огоновського, що вийшла й окремим виданням (1887–1893 рр.), повісті І.Нечуя-Левицького “Старосвітські батюшки та матушки”, перекладу трагедії Й.Шіллера “Орлеанська дівка” в перекладі Є.Горницького, що тяглися “мало що не цілий річник”³. У листі до галичанина Омеляна Огоновського від 12 липня 1890 р. І.Нечуй-Левицький розглядав його багатолітню працю як першу повноцінну наукову історію української літератури⁴. Серед художніх творів наддніпрянців побачили світ оповідання І.Зозулі (Спілки), О.Кониського, підписане О.Я. і Н.Е.Шукай, українські письменники ховалися під криптонімами Г-ко, Ф.Ст., наукову статтю подав О.Кониський, а автобіографію Олени Пчілки – Омелян Огоновський тощо⁵.

¹ Там само. – С.438.

² Там само. – С.438, 439, 440.

³ Там само. – С.440.

⁴ ЦДАЛ України, ф.309, оп.1, спр.2384, арк.5 зв.

⁵ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.440, 441.

З 1889 р. після зміни в редакції, яку очолив (з ч.17) П.Скобельський, за висловом І.Франка, “участь українців у “Зорі” робиться чимраз більша”¹. Зокрема, журнал уперше опублікував поетичні твори наддніпрянців В.Александрова, І.Манжури (Калічка), М.Кононенка, В.Маслова-Стокоза, М.Старицького та ін. Свою прозу перший раз представили галицьким читачам брат Лесі Українки М.Косач (псевдонім – М.Обачний), що виступив також як перекладач російськомовного оповідання В.Короленка, В.Потапенко, М.Максименкова, М.Сіромаха. Сестра Лесі Українки О.Косач (Кривинюк) під псевдонімом Олеся Зірка переклала одну з “Поезій в прозі” І.Тургенєва. Серед відомих письменників друкувалися Леся Українка, С.Шелухін (під псевдонімом С.Павленко), В.Чайченко, Олена Пчілка, К.Арабажин (К.Не-я) з власним оповіданням і перекладами з Л.Толстого, Гі де Мопассана і Г.Мачтета. На сторінках журналу вийшли наукові статті Б.Познанського, О.Борковського про Т.Шевченка, невідомого автора під криптонімом Т.О. та ін. Як відповідальний редактор з 1890 р. (ч.17) журнал підписував В.Тисовський, але “дійсним редактором від самого початку того року, – зауважив І.Франко, – зробився Василь Лукич (Володимир Левицький), що протягом свого дев’ятилітнього редакторства зробив “Зорю” дійсним органом усеї Русі-України...”².

Отже, часопис не тільки активізував діяльність самого товариства, а й спричинився до більш тісних взаємин Галичини з Наддніпрянщиною, мав передплатників у Росії³. Характерно, що наддніпрянські діячі надсилали свої твори для публікації в Галичину, не сподіваючись на отримання гонорарів, хоч практика плати за подібного роду діяльність була поширена в Російській імперії (для прикладу, “Кіевская старина”, коли редактором журналу в 1888–1889 рр. був О.Лашкевич, платила гонорар за статті та рецензії в розмірі 25–40 руб. за друкований аркуш)⁴. Б.Грінченко, зокрема, прямо писав О.Партицькому 1 липня 1884 р., що зрікається від “плати за свої праці, аж поки редакція сама не зможе її дати”⁵. Щоправда, наддніпрянські автори нерідко висловлювали невдоволення характером співпраці з галицькими часописами. Так, Б.Грінченко (В.Чайченко) в листі до О.Барвінського 21 серпня 1891 р. обурювався, що “Правда” “вкупі з деякими іншими галицькими виданнями, не вважає своїм моральним обов’язком оддячувати авторам за їх цілком

¹ Там само. – С.441.

² Там само. – С.441, 442.

³ Дорошенко В. Наукове Товариство імени Шевченка у Львові (1873–1892–1912 рр.). – Київ – Львів, 1914. – С.6, 7.

⁴ Палієнко М. “Кіевская старина” у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2005. – С.51.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.154, од. зб.71, арк.1.

безінтересову працю хоч присилаючи їм їх надруковані роботи”¹. О.Кониський був невдоволений тим, що редакція “Зорі” самовільно вносила зміни до надісланих наддніпрянськими авторами творів. Він з обуренням писав редакції журналу в кінці 1880-х рр.: “Ні єдине оповідання, ні єдиний вірш, ні єдина замітка не були надруковані без перекручування, часом такого, що навіть головна думка була або перевернена, або затемнена...”. Водночас О.Кониський висловив сподівання, що найближчим часом вдасться “полагодити сю шкоду і для “Зорі” – і взагалі для нашого слова”².

У свою чергу, І.Франко, вийшовши внаслідок конфліктної ситуації з народовських видань, зблизився з польськими часописами, до яких дописував ще від 1879 р., спочатку в Російській імперії, а потім у Галичині. На початку 1887 р. І.Франко, недавно оженившись, залишився, за його власним визнанням, “зовсім без зарібку і мусів шукати місця при польській газеті, де й вибув десятилітню панщину”³. Протягом десяти років (з липня 1887 р.)⁴ тривала співпраця І.Франка з газетою польських лібералів “*Kurjer Lwowski*”, в якій було надруковано близько 900 його матеріалів. Згодом І.Франко писав про вимушений характер праці в польських виданнях – крім названої газети, в часописах “*Prawda*”, “*Kraj*”, “*Przegląd społeczny*” та ін. Він називав це “наймами у сусідів”, що припали на період творчого розквіту письменника. Франкові статті містили критику галицьких відносин, викликали роздратування народовців і русофілів, що сприяло внутрішньому розмежуванню в русько-українському таборі⁵.

Водночас І.Франко не полишав наміри видання власного журналу під назвою “Товариш”, що мав стати органом усієї української прогресивної інтелігенції. До співпраці в журналі було запрошено, крім наддніпрянців М.Драгоманова і Ф.Вовка, галицьких жінок-літераторів Н.Кобринську, М.Рошкевич, Є.Озаркевич та ін. Початок виходу журналу планувався на 10 липня 1888 р., але через ідейні суперечності видання припинилося на першому номері. Старше покоління, серед якого виділялася постать М.Павлика, перебувало під сильним ідейним впливом М.Драгоманова, тоді як “молоді” радикали були прихильниками марксизму⁶. Конфлікт між “старими” і “молодими” дещо згас, коли власті розпочали в 1889 р. нову хвилю репресій проти русько-українських

¹ Там само, ф.11, од. зб.4756, арк.1, 1 зв.

² Там само, од. зб.5097, арк.1, 1 зв.

³ Д-р Остап Терлецький. Споми́ни і матеріяли д-ра І.Франка. – С.56.

⁴ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.463.

⁵ Сімович В. Іван Франко, його життя та діяльність. – 2-ге доповн. вид. – Львів, 1941. – С.44; Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.213.

⁶ Грицак Я. “...Дух, що тіло рве до бою...”. – С.116, 117, 119.

соціалістів, приводом якої став приїзд у Галичину кількох київських громадівців, симпатиків радикального руху¹. Однак більш детально про це мова піде пізніше в контексті підготовки угодовської політики з поляками.

Заклик до національного єднання галичан і наддніпрянських українців І.Франко пристрасно утверджував у своїй поезії. Він написав у 1880 р. вірш “Не пора, не пора, не пора...”, якому судилося стати своєрідним національним гімном. Від цього часу ідея української національної єдності (соборності) стала однією з центральних у поетичній творчості І.Франка, тоді як у його публіцистичних і наукових творах вона виразно постала значно пізніше². І.Франко писав:

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!
Довершилась Україні кривда стара, –
Нам пора для України жить. [...]
Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапóр!³.

Думку про національне єднання І.Франко пристрасно передав у вірші “Розвивайся ти, високий дубе”, написаному в березні 1883 р. Письменник із вірою в майбутнє єдиної, неподільної України обабіч Збруча писав:

Встане славна мати Україна
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна⁴.

“Соборницькі” ідеали І.Франко намагався утвердити на прикладі створення власної сім’ї, “національного шлюбу”. “...Це був перший всеукраїнський “соборний” шлюб, що поєднував двох українців по обидва боки австрійсько-російського кордону, – стверджує Я.Грицак. – ...Шлюб мав бути ніби малою моделлю української нації”, але на практиці продемонстрував “численні культурні відмінності й перешкоди, що

¹ Там само. – С.120.

² Микитчук Н. Ідея української соборності у поетичній спадщині І.Франка // Україна соборна. Збірник наукових статей / Відп. редактор В.П.Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип.3. – С.321.

³ Франко І. Україна. II. Національний гімн (“Не пора, не пора, не пора...”) // Франко І. Вибрані твори: В 3-х т. – Т.1: Поезії, поеми / Ред. колегія: Скотний В. та ін.; упор. Шалата М. – Дрогобич, 2004. – С.150.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.29, од. зб.187, арк.42. Вірш І.Франка з відомих причин не увійшов до 50-томного збірника його творів, виданого в радянські часи.

пролягали на шляху до порозуміння між “західняками” і “східняками”¹. І.Франко познайомився з майбутньою дружиною О.Хоружинською під час першої поїздки до Києва в 1885 р. Вона була молодшою сестрою дружини члена Київської громади Є.Трегубова, що брав активну участь у зв'язках із Галичиною. “Восени він до неї листуванням присвтався, і сестри – Ан.Трегубова і Ольга – подорожували в кінці 1885-го року до Львова, щоб подивитись нареченого в оточенні його звичайного, буденного життя”, – згадував Гнат Житецький, що мав тоді контакти в Києві з І.Франком². У травні 1886 р., коли І.Франко вдруге приїхав до Києва, за словами Г.Житецького, “не так багато часу гаяв молодий вчений на женихання, як на студіювання київських наукових матеріалів”³.

Після свого шлюбу І.Франко протягом майже чверть століття не був у Києві, проживаючи переважно в столиці Галичини. Востаннє він приїжджав до Києва весною 1909 р., уже будучи важко хворий. Про його поїздку згадував Д.Дорошенко, який з ним тоді зустрічався, але з боєм зауважив, що “це вже був каліка”⁴. Однак І.Франко не втратив сили духу, про що, зокрема, писав у спогадах С.Шелухін. Він спілкувався з І.Франком в Одесі, куди той приїжджав на кілька тижнів на лікування, ще до своєї поїздки до Києва. Виступаючи в Одеському університеті, І.Франко “всіх здивував глибоким знанням предмету й цитатами з пам'ятки латинських, грецьких та жидівських джерел”⁵. Сімейне життя І.Франка не було позбавлене радостей (народження чотирьох дітей, взаємної підтримки в багатьох громадських справах та ін.), але загалом не виправдало сподівань. За обопільним визнанням, це була катастрофа, розплата за “шлюб без любові, а з доктрини”⁶. Водночас І.Франко практично першим із галичан став загальноукраїнським явищем у літе-

¹ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.326, 329. Приклад І.Франка, що одружився на представниці з Наддніпрянщини, не був унікальним, подібні шлюби траплялися й пізніше. Так, галицький радикал Р.Яросевич, що неодноразово їздив на Велику Україну в пошуках підтримки для партійної діяльності, обрав собі наречену з Одеси Катрю Біціллі, про що, зокрема, писав М.Драгоманову 27 березня 1892 р. з Кракова. Галичанин зауважив, що через кілька тижнів поїде “в Одесу на свій шлюб...” (Трегуб М. Листи Романа Яросевича до Михайла Драгоманова (1888–1894 роки) / Марія Трегуб // Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – Т.СХХІ. – С.593, 639, 640). Леся Українка в листі до О.Кобилянської в травні 1899 р. з іронією писала: “...Галичани, що приїздили “шукати жінки собі” на Україні, стали з тим своїм сватанням “притчею во языцех”! У нас хіба капелюхи так вибирають, а не жінок, і то ж приїздили не які-небудь, а поступовці...” (Українка Леся Збір. творів: У 12-ти т. – Т.11: Листи (1898–1902). – К., 1978. – С.119).

² Житецький Г. Одруження І.Я.Франка // Іван Франко у спогадах сучасників / Упоряд. О.І.Дей та Н.П.Корнієнко. – Львів, 1956. – С.184.

³ Там само. – С.184, 185.

⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – К., 2007. – С.130, 131.

⁵ Шелухин С. Українство 80-их років ХІХ в. і мої зносини з Ів.Франком // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1926. – Т.ХС. – Кн. VII–VIII. – Липень – серпень. – С.280.

⁶ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С.329, 330.

ратурі, здобув справжнє визнання на Наддніпрянській Україні. Я.Грицак порівнював значення І.Франка в модерному українському націотворенні ХІХ – початку ХХ ст. з роллю Петра І у російській історії¹.

Внесок народовців у розвиток української національної самосвідомості. “Народна рада”, “Руська історична бібліотека”. Народовці докладали зусиль для свого організаційного зміцнення, що знайшло відображення у створенні восени 1885 р. політичного товариства “Народна рада”. Товариство виникло в безпосередньому зв’язку з перебігом виборчої кампанії до австрійського парламенту 1885 р. Напередодні виборів народовці й русофіли пішли торованим шляхом, утворивши на початку 1885 р. спільний виборчий комітет. Однак участь у ньому загострила стосунки між двома угрупованнями, а чергова невдача на виборах підштовхнула народовських лідерів до самостійної політичної акції. До складу тимчасового виділу “Народної ради” на першому засіданні в жовтні 1885 р. увійшли Олександр Огоновський (голова), Ю.Романчук (заступник голови), К.Левицький (секретар) і В.Нагірний (касир)². Київські громадівці схвально зустріли створення народовського товариства, вітального листа новообраному голові надіслав О.Кониський (Перебендя) 25 жовтня 1885 р. Він висловив упевненість, що “Народна рада” стане “попутнім каменем руської будівлі”³.

Відразу ж після створення тимчасовий виділ “Народної ради” розгорнув активну, здебільшого петиційну діяльність, через яку намагався інформувати власті про становище галицьких русинів та їх вимоги, сприяв залученню селянських мас до роботи українських культурно-просвітніх та економічних організацій (шляхом заснування читалень “Просвіти”, приватних позичкових кас, товариств взаємодопомоги на селі тощо)⁴. Перші загальні збори товариства були скликані у Львові 2 лютого 1888 р. за участю десь 400–500 чол. На зборах одногосно, без дискусії прийнято першу політичну програму народовців, яку виголосив Олександр Огоновський. Для ідейно-організаційного розвитку народовців це стало переломною подією, означало перехід до самостійного ведення політичної діяльності, створило підґрунтя для рішучого розриву з русофілами в результаті народовської політики “нової ери” польсько-

¹ Hrycak J. Galicja, kuźnia tożsamości // Ukraina. Przewodnik Krytyki Politycznej. Z. J.Hrycakiem rozmawia I.Chruślińska / Wstęp A.Michnik. – Gdańsk – Warszawa, 2009. – S.135.

² Янишин Б.М. Політичне товариство “Народна рада”: організаційні заходи та політична програма (1885–1888 рр.) // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С.216. *Детальніше див.:* Янишин Б.М. Політична інституалізація народовської течії в Галичині: створення “Народної Ради” // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 2002. – Вип.20–21. – С.122–141.

³ ЦДАЛ України, ф.309, оп.1, спр.2385, арк.16.

⁴ Янишин Б.М. Політичне товариство “Народна рада”... – С.214, 215, 220.

українських стосунків на початку 90-х рр.¹. “Сим актом, – писав К.Левицький про першу програму “Народної ради” 1888 р., – покладено тривкі основи політичної організації народно-української в Галичині, хоча іще довший час уживано в нас назви: Русини замість Українці та руський замість український”². Показово, що на початку 1888 р. народовецьке “Діло” почало виходити щоденно³.

У програмі “Народної ради” було наголошено передусім на тому, що “Русини галицкѣ, первобытнѣ жителѣ сеи землѣ”, є “частиною великого, 20-мільйонного народу (мало-)русского, самостійного посередь громады народѣвъ славянськихъ, окремого якъ ѓдѣ народу польского, такъ и російского”. Своєю метою товариство поставило охорону і розвиток “рускої”, тобто української національності, поділ провінції на дві частини (“руску” і “польску”) як єдино можливий спосіб переведення повної рівноправності обох народів Галичини “без взаємної кривди”⁴. Друга програма галицьких народоців, після ухвали на зборах мужів довір’я “Народної ради” 24 березня 1892 р.⁵, була затверджена в кінці грудня того ж року. У програмі говорилося про русинів Галичини як “часть народу русько-українського” (попередня програма називала народ малоруським. – *I.P.*), який “боров ся віками за свої права державно-політичні, а ніколи не зрік ся і не зрікає ся прав самостійного народу...”⁶.

Народовці приділяли особливу увагу утвердженню в суспільній свідомості модерної української національної ідеї. Цьому мала сприяти публікація історичних праць, що формувала уявлення про Галичину як частину українського національного простору і часу. Про ситуацію, що існувала до цього часу, згадував професор Чернівецького університету С.Смаль-Стоцький: “Десь колись доводилося нам чути про руських князів, руських королів, ... про царя “руського” – особливо від часів Наумовичової “Науки”. Але поняття тої руськості було якесь ... розпливчате, одним словом, темне”⁷. “Соборницьку” версію історичного минулого України в Галичині на шпальтах окремих видань першим спробував по-

¹ Там само. – С.222, 223, 224.

² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С.220.

³ Газета “Діло” помістила детальний звіт про перші загальні збори “Народної ради” 1888 р. *Див.:* Загальні збори “Народної Ради” // Дѣло. – 1888. – Ч.17. – 22 сѣчня (3 лютого). – С.1; Ч.18. – 23 сѣчня (4 лютого). – С.1, 2; Ч.19. – 25 сѣчня (6 лютого). – С.2; Ч.20. – 26 сѣчня (7 лютого). – С.1, 2; Ч.21. – 27 сѣчня (8 лютого). – С.1; Ч.22. – 28 сѣчня (9 лютого). – С.1, 2; Ч.23. – 29 сѣчня (10 лютого). – С.1, 2.

⁴ Там само. – Ч.20. – 26 сѣчня (7 лютого). – С.1, 2.

⁵ Народна програма // Правда. – 1892. – Вип.ХІ. – Червень. – С.344–348.

⁶ ЦДАЛ України, ф.514 (Театральне товариство “Українська бесіда”, м.Львів), оп.1, спр.2, арк.1, 1 зв.; Програма Народної Ради // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріяли / Упоряд. Т.Гунчак і Р.Сольчаник. – Б.м.: Сучасність, 1983. – С.17.

⁷ Смал-Стоцький С. “И.Онышкевича Руска Бібліотека” (1877–1927) // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1927. – Т.ХСІV, кн.ІХ. – С.56.

пуляризувати ще в 1875 р. наддніпрянський громадівець М.Ковалевський – автор брошури “Коротка історія малоруського народу”, виданої під псевдонімом Іван Маркович у Львові (хоча місцем видання названо Відень). Справу продовжив письменник І.Нечуй-Левицький¹, опублікувавши протягом 1875–1879 рр. кілька брошур, зокрема про перших київських князів, П.Могилу, гетьманів Б.Хмельницького й І.Виговського та ін. Львівська “Просвіта” в 1879 р. видала тиражем 3 тис. примірників дві частини праці І.Нечуя-Левицького “Історія Руси”, що охоплювала період від перших київських князів до 1340 р.²

Особливий внесок у популяризацію спільної історичної традиції галичан і наддніпрянців, “соборницької” версії русько-української історії України відіграв О.Барвінський. Він надрукував у видавничій серії “Просвіти” третій (1880 р.), четвертий (1882 р.) і п’ятий (1884 р.) томи “Історії Руси”, в яких розповідалося про Русь під польсько-литовським пануванням XIV–XVI ст.³ Його переклад ґрунтовної праці М.Костомарова “Русская история в жизнеописаниях ее деятелей” друкувався у львівській “Правді” (1875–1877 рр.), а також вийшов окремим виданням у трьох томах “накладом редакції”⁴. Водночас перу О.Барвінського належали перші підручники для галицьких шкіл, що враховували нову українську літературу з Наддніпрянщини, фонетичний правопис і в такий спосіб пропагували гасло наддніпрянсько-галицької єдності. Укладені ним “русські читанки” для нижчих класів середніх шкіл і гімназій побачили світ у Львові 1870–1871 рр., неодноразово перевидавалися державним коштом, а з часом стали основою для “Історії української літератури” в двох частинах (1920–1921 рр.)⁵. О.Барвінський написав свою найкращу популярну працю з історії – “Ілюстровану історію Русі”, видану львівською “Просвітою” в 1890 р., що викликала позитивний резо-

¹ Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / Pod redakcją J.Maternickiego, L.Zaszkilniaka. – Rzeszów, 2004. – Т.ІІ. – S.264.

² Український гетьман Богдан Хмельницький. Козаччина Ів.Левіцького. – Львів, 1878. – 152 с.; Українські гетьмани Іван Виговський та Юрій Хмельницький Ів.Левіцького. – Львів, 1879. – 58 с.; Історія Руси вдь першихъ князѣвъ ажъ до нападу татарского. Пѣсля И.Нечуя. – Львів, 1879. – Ч.І: Книжочка “Просвѣта”. – Ч.50. – 72 с.; Історія Руси вдь нападу татарского до панованя польского (р. 1340). Пѣсля И.Нечуя. – Львів, 1879. – Ч.ІІ: Книжочка “Просвѣта”. – Ч.52. – 66 с.

³ Барвѣньській Ол. Історія Руси. – Ч.ІІІ: Русь пѣдъ панованемъ Литвы и Польщѣ ажъ до сполученя тыхъ державъ пѣдъ володѣнемъ Ягайлонѣвъ. – Львів, 1880. – Книжочка “Просвѣта”. – Ч.56. – 87 с.; Ч.ІV: Русь пѣдъ панованемъ Ягайлового роду ажъ до пѣдготовленя Люблинської уніѣ. – Львів, 1882. – Книжочка “Просвѣта”. – Ч.70. – 90 с.; Ч.V: Внутрѣшний станъ Руси пѣдъ панованемъ Ягайлового роду ажъ до цѣлковитого зѣлленя Литвы зъ Польщею въ Люблинскѣй уніи 1569 р. – Львів, 1884. – Книжочка “Просвѣта”. – Ч.80. – 96 с.

⁴ Руська история в житєписях її найголовнїйших дїятелїв М.Костомарова / Переложив Ол.Барвінський. – Львів, 1875. – Т.І. – 135 с.; 1876. – Т.ІІ. – 125 с.; 1877. – Т.ІІІ. – 154 с.

⁵ Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині. – С.262, 264.

нанс серед наддніпрянських громадівців, зокрема самого В.Антоновича. Скорочені версії “Ілюстрованої історії Русі” О.Барвінський перевидавав у Львові ще тричі: два рази в 1904 р. (“Історія України-Русі”) і в 1926 р. (“Коротка історія українського народу”)¹.

Етапну роль у процесі обґрунтування окремішності історії Русі–України, на відміну від історичного минулого як Польщі, так і Росії, відіграла “Руська історична бібліотека”. Вона була започаткована О.Барвінським у 1886 р., містила праці здебільшого перекладного характеру. “Бібліотека” стала, по суті, першим серійним виданням фахової історичної літератури українською мовою. Поштовх для видання дало особисте знайомство О.Барвінського з В.Антоновичем у Києві влітку 1885 р., куди галичанин їздив для роботи в місцевих архівах. Поїздки О.Барвінський використав, щоб, за його словами, “нав’язати сталі взаємини з українськими письменниками і ученими та з їх підмогою розпочати в Тернополі видавництво “Руської історичної бібліотеки”. Видання “Бібліотеки” мало знанням “нашої минувшини розбудити і утвердити ясну народну свідомість посеред освіченої верстви руської суспільности і напоїти руські серця щирим справдешним народолюбством”².

Серед київських громадівців О.Барвінський мав старих приятелів – О.Кониського (з ним познайомився ще в 1865 р.), П.Житецького (вперше вони зустрілися в Тернополі під час повернення останнього з-за кордону в 1883 р.) та М.Лисенка. “Щирим товаришом і головним провідником по Києві” в серпні 1885 р., за висловом О.Барвінського, був український історик Орест Левицький. Галичанин подорожував Дніпром до Канева, де відвідав могилу Т.Шевченка – “безсмертного генія України-Руси”, “великий дух” якого “відродив нашу Галичину...”³. Крім зовсім “щирого” в розмові В.Антоновича, який продумав програму “Бібліотеки”, план видавництва було обговорено з О.Кониським, В.Вовком-Карачевським і П.Житецьким⁴. Розмови з В.Антоновичем, згадував О.Барвінський про свою серпневу 1885 р. поїздки до Києва, а також “під час його побуту в Тернополі (коли В.Антонович удруге їздив до Галичини. – *І.Р.*), ще більше впевнили мене про потребу основної історичної

¹ Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині. – С.267, 268. Див.: Ілюстрована історія Русі відь найдавнішних до нинішних часів для руских і чужих істориків / Написав О.Барвінський. – Львів, 1890. – 287 с.; Історія України-Руси / Написав О.Барвінський. – Львів, 1904. – 125 с.; Історія України-Руси (З образками) / Написав О.Барвінський. – Львів, 1904. – 40 с.; Барвінський А. Коротка історія українського народу з ілюстраціями і мапою України. – Львів, 1926. – 65 с. (Українська дешева бібліотека).

² Барвінський О. Спомини з мого життя. – Част.І та ІІ. – С.366.

³ Там само. – С.337, 353, 357.

⁴ Там само. – С.366, 367.

освіти серед нашої суспільности”¹. Враження від поїздки О.Барвінський надрукував у львівській газеті “Діло”².

Однак виникло мовно-правописне питання, суть якого полягала в тому, що українські історики в Росії видавали свої твори, як правило, літературною російською мовою, яку в Галичині мало хто знав, тож без перекладів було не обійтися. З другого боку, наддніпрянці, що займалися перекладацькою діяльністю, як слушно зауважив О.Барвінський, усвідомлювали необхідність “писати самостійні наукові розвідки” по-українськи. Серію “Руської історичної бібліотеки” було вирішено видавати не “кулішівкою”, а більш звичним для галичан етимологічним правописом, що традиційно використовувався, зокрема, в шкільній освіті, на сторінках народовських часописів “Діло”, “Зоря” тощо. За твердженням О.Барвінського, це робилося для того, щоб “приєднати якнайбільш передплатників ... і тим здобути потрібні грошеві засоби на видавництво...”³. Перекладачами з російської мови згодилися бути київські громадівці О.Кониський і В.Вовк-Карачевський та одесит М.Комаров. Крім мовно-правописної, ще однією проблемою, з якою стикнулися видавці “Бібліотеки”, було питання термінології. Можна погодитися з твердженням Д.Дорошенка, що “термінологія перекладів – річ дуже важна в тім часі, коли наукова, а спеціально історична література на українській мові була дуже вбога”⁴.

Серед тогочасного місцевого населення були поширені терміни “Русь” і “руський”, а назва “Україна”/“український”, яку вживали народівці, популярністю не користувалася. Очевидно, в суспільній свідомості галичан явно бракувало розуміння відмінностей між “руським” (“руским”) і “руським” світом, усвідомлення окремішності русинів-малоросів-українців від великоросів-росіян, що було джерелом для живлення русофільських настроїв у краї. В.Антонович запропонував об’єднати дві назви в одну, що знайшло відображення в популярній згодом формулі “Русь-Україна”, “русько-український”. О.Барвінський пізніше згадував, що під час наради в Києві в серпні 1885 р. з ініціативи В.Антоновича прийнято рішення “усталити вислів щодо назви нашого народу й краю в

¹ Барвінський А. Заснування катедри історії України в Львівському університеті // Записки НТШ. Відбитка. – Львів, 1925. – Т.СХLI–СХLIII. – С.1.

² На Украинѣ. Споминокы и враженія зъ подорожи. Написавъ Ол.Барвѣнскій // Дѣло. – 1885. – Ч.101. – 12 (24) вересня. – С.1, 2; Ч.103. – 19 вересня (1 жовтня). – С.1, 2; Ч.104. – 21 вересня (3 жовтня). – С.1, 2 *та ін.* Завершуючи спомини про свою поїздку до Києва 1885 р., Олександр Барвінський наголосив про доцільність більш широкого ознайомлення галицько-руського суспільства з Наддніпрянщиною (“може, мѣжь нашими Русинами, що люблять выѣхати за границу, найдутся люде, що наберуть охоты скорше познаты свое, якъ чуже...” (див.: Там само. – Ч.118. – 25 жовтня (6 листопада). – С.2).

³ Барвінський О. Споминокы з мого життя. – Част.І та ІІ. – С.368.

⁴ Дорошенко Д. Володимир Антонович. – С.72, 73.

супротивности до Московщини” – “українсько-руський” та “Україна-Русь”¹. З одного боку, треба було показати історичну тяглість українських земель від давньоруських часів, відмінності “малоруського” масиву від Великоросії-Московщини, а, з другого, – засвідчити національну єдність русько-українського простору по обидва боки австро-російського кордону.

Протягом 1886 р. у Тернополі вийшло п’ять томів “Руської історичної бібліотеки”. Перший том “Бібліотеки” містив працю С.Качали “Коротка історія Руси”, по суті, переклад із виданої ним у Львові 1879 р. польськомовної книжки “Polityka Polaków względem Rusi” (“Політика поляків щодо Руси”)². С.Качала переконував, що поляки, прагнучи “погубити Україну-Русь”, насправді руйнували саму Польщу, полонізацією русинів вони “копали й собі могили”³. Перша частина праці С.Качали друкувалася на шпальтах “Киевской старины” ще в 1885 р. (ч.1–6)⁴. У другому томі “Бібліотеки” містився переклад знаменитої статті М.Костомарова “Дві руські народності”, надрукованої в петербурзькій “Основі” 1861 р.⁵. Однак видавці, що мали на меті поширення української національної свідомості в масах, стикнулися з серйозними фінансовими труднощами. “Бібліотека” від самого початку потрапила до переліку заборонених у Росії видань, що обмежувало видавничі можливості⁶. Передплата і деяка грошова допомога (зокрема, за словами О.Барвінського, В.Антонович передав йому під час другого перебування в Києві “від якоїсь особи” 100 рублів) не покривали видатків на “Бібліотеку”. Водночас критично поставилися до заснованої серії, з огляду на виразно українофільський характер видання, не лише поляки, а й галицькі русофіли. У краківському місячнику “Przegląd polski” в липні 1886 р. писалося, що надрукована О.Барвінським “Коротка історія Руси” С.Качали роздмухувала ненависть між русинами і поляками, щоб нібито “poniżyć i sponiewierać wszystko, co polskie”⁷.

¹ Барвінський О. Споми́ни з мого життя. – Част.І та ІІ. – С.368.

² Качала С. Коротка історія Руси. – Тернопіль, 1886. – 168 с.

³ Там само. – С.155.

⁴ Качала С. Очеркь історіи Юго-Западной Руси // Киевская старина. – 1885. – Т.ХІ, январь. – С.19–56; февраль. – С.282–307; мартъ. – С.437–464; апрѣль. – С.678–716; Т.ХІІ, май. – С.21–43; июнь. – С.205–218. У редакційній примітці на початку статті говорилося, що праця С.Качали, за винятком “полемиической и публицистической части, дасть весьма хороши́й прагматическі́й очеркь історіи юго-западной Руси, како́го именно не достае́тъ въ скудной южно-русской історической літературѣ...” (Там само. – Т.ХІ, январь. – С.19).

⁵ Двѣ Рускі́ Народности // Історичні монографіи М.Костомарова / Руска історична бібліотека. – Тернопіль, 1886. – Т.ІІ. – С.1–50.

⁶ Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині. – С.265, 267.

⁷ Барвінський О. Споми́ни з мого життя. – Част.І та ІІ. – С.371, 372, 373.

Незважаючи на несприятливі обставини, “Бібліотека” мала успіх у місцевих читачів, протягом 1889–1901 рр. видання регулярно фінансувалося Галицьким сеймом, а з 1894 р. було перенесено до Львова, де його перебрало на себе НТШ. Загалом у “Руській історичній бібліотеці” (до 1904 р. вийшло 24 томи, з них 15 – у Тернополі з 1886 р.) побачили світ праці з історії України XV–XVIII ст. як українських, так і російських істориків, таких як В.Антонович, М.Костомаров, Д.Багалій, М.Владимирський-Буданов, М.Дашкевич, О.Єфименко, Д.Іловайський, І.Линниченко та ін.¹. По суті, це була серія історичних праць, що виконувала функцію ознайомлення галичан з основними досягненнями наддніпрянських авторів у галузі вітчизняної історії. Ініціатори видання “Бібліотеки” В.Антонович та О.Барвінський поклали початок систематичній творчій співпраці наддніпрянських і галицьких учених-істориків, що з особливою силою проявилася в 90-х рр. XIX – на початку XX ст.². І.Франко вважав, що заснування “Бібліотеки” було “дуже бажане й корисне галицьким русинам”, давало відображення цілісної “історії Русі від найдавніших до найновіших часів не у одній праці, бо такої, на жаль, ще нема, а в монографіях, що висвітлюють найновіші наукові здобутки щодо певних історичних моментів або епох”³. “Бібліотека” мала не тільки академічне, а й виразно політичне значення, сприяла утвердженню тягlosti українського історичного процесу, національної єдності Галичини й Наддніпрянщини, підготувала ґрунт для появи фундаментальної багатотомної праці М.Грушевського “Історія України-Руси”.

Крім “Руської історичної бібліотеки”, в Галичині у 1880-х рр. започатковано ще ряд видавничих серій українською мовою, що налічували десятки книжок галицьких і наддніпрянських авторів. Так, “Бібліотека найзнаменитших повістей”, що виходила як літературний додаток до “Діла” (під редакцією А.Горбачевського, з 1884 р. – І.Белея), стала місцем друку, поряд із кращими зразками світової літератури, творів відомих українських письменників І.Нечуя-Левицького, Є.Гребінки, П.Куліша та ін. Усього протягом 1881–1906 рр. вийшло 74 томи. І.Франко був редактором “Літературно-наукової бібліотеки”, що друкувалася у Львові в 1889–1898 рр., містила, крім власних праць, твори М.Драгома-

¹ Люзняк М. “Руська історична бібліотека”: на шляху формування національної свідомості українського народу // Записки ЛНБ ім.В.Стефаніка. Зб. наук. праць. – Львів, 2002. – Вип.9–10. – С.166; Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині. – С.267.

² Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка – всеукраїнський науковий центр кінця XIX – початку XX століть // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – Вип.8–9. – С.328.

³ Франко І. Руська історична бібліотека // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1985. – Т.46. – Кн.1. – С.563.

нова (зокрема, його “Австро-руські спомини”), А.Кримського та ін.¹. “Ми були свідомі того, що ... зазначили нашу спільність народну з Україною”, – згадував С.Смаль-Стоцький про видавничу серію “Руська бібліотека” (з 1877 р.), в якій громадськість ознайомлювалася з творами класиків нової української літератури І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка тощо. Зацікавлення українською літературою серед молоді, за його словами, “було велике, на ті часи прямо нечуване”². Загалом у рамках ряду серійних видань галицька громадськість мала можливість ближче познайомитися з творчістю видатних наддніпрянсько-українських письменників і вчених.

Підготовка польсько-української угоди та участь в акції наддніпрянців. Відновлення загальноукраїнського журналу “Правда” у Львові. Ідейно-організаційне зміцнення народовців у 1880-х рр. супроводжувалося посиленням інтересу до українського питання на міжнародній арені. Після “процесу Ольги Грабар” офіційний Відень із пересторогою ставився до русофілів, діяльність яких вважав небезпечною для єдності Габсбурзької монархії в умовах посилення напруженості у стосунках Австро-Угорщини з Росією. Поліція стала “опікуватися” не тільки підозрюваними у зв’язках із соціалістом М.Драгомановим в еміграції, а й посилила контроль над підданими Росії, що приїжджали в Галичину. Так, під пильний нагляд поліції потрапив В.Антонович під час його поїздок до Австро-Угорської імперії в 1880, 1885 і 1891 рр. Під час першого візиту до Львова в 1880 р. В.Антоновича підозрювали в прихильності до соціалістичних теорій, слово “хлопоман” щодо нього перекладалося як друг селян (“bauernfreund”)³.

Якщо В.Антоновичу вдалося уникнути прямих репресій з боку поліції, вони не оминули О.Кониського, який неодноразово з 1884 р., за словами І.Франка, “майже щороку літом” (у 1885, 1887, 1888 і 1889 рр.) приїжджав до Галичини. Крім Львова, він побував у Станиславові, Стрию, Коломиї, Чернівцях та ін.⁴. “На всю Україну Ви найбільш нас допомагаєте!”⁵ – відверто писав І.Белей 26 листопада 1884 р. у листі до О.Кониського, визнаючи його велику роль у розвитку українського руху в Галичині. І.Франко листовно висловлював подяку О.Кониському 11 жовтня 1884 р. за його старання навколо “здвигнення нашого літе-

¹ Історія Львова. У 3-х т. / Редколегія Я.Ісаєвич, М.Литвин, Ф.Стеблій. – Львів, 2007. – Т.2. – С.400.

² Смаль-Стоцький Р. “И.Оньшкевича Руска Бібліотека” (1877–1927) // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1927. – Т.ХСІV, кн.ІХ. – С.61.

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.95, 96, 97.

⁴ Франко І. Про жите і діяльність Олександра Кониського. – Львів, 1901. – С.24.

⁵ Інститут літератури ім. Т.Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.77 (Кониський О.), од. зб.126, арк.3.

ратурного і наукового життя з его дотеперішної безладиці”¹. Незважаючи на несприятливі обставини, О.Кониський навіть думав про переселення на якийсь час до Галичини, щоб взяти участь у редагуванні львівських часописів “Діло” і “Зоря”. Про це він, зокрема, писав О.Барвінському з Києва 6 (18) серпня 1887 р. У листі ставилося ряд умов щодо зарплати, кількості власних публікацій, передплати редакціями кількох періодичних видань із Росії тощо. Однак ці наміри не вдалося втілити в життя².

Характерно, що при поверненні О.Кониського в Росію 1885 р. поліція влаштувала серйозний обшук, слідство тривало більше року. У намісництві “неприятним оком” дивилися також на діяльність галичанина О.Барвінського та його зв’язки з О.Кониським і наддніпрянськими українофілами³. Особливого розголосу в Галичині набув арешт влітку 1889 р. наддніпрянців, прихильників драгоманівських ідей Сергія, Наталії, Марії Дегенів, Б.Кістяківського та А.Маршинського за підозрою в соціалістичній пропаганді. Під час своєї поїздки вони прагнули ближче познайомитися з галицьким життям, вдосконалити знання української мови. Як осіб, що мали з ними контакти, було арештовано радикалів М.Павлика та І.Франка, секретаря “Просвіти” А.Скородинського. Справа від самого початку набула виразно антиукраїнського забарвлення. Слідство тривало 10 тижнів, обшуки відбулися в народовських установах Львова: у відповідального редактора “Правди”, в “Просвіті”, друкарні Товариства ім. Шевченка тощо. За інформацією австрійської поліції, були проведені арешти також у Києві осіб, причетних до зв’язків із галичанами. Однак уже в кінці жовтня 1889 р. арештовані наддніпрянці вийшли на волю й отримали можливість виїхати з краю⁴.

Сучасний дослідник І.Чорновол аргументовано вважає, що арешти, відомі як “справа Дегена”, були швидше помилкою австрійських урядовців, аніж свідомою діяльністю, спрямованою на придушення українського руху⁵. Однак урядові переслідування на практиці дещо зашкодили розвитку наддніпрянсько-галицьких взаємин, що добре усвідомлювали тогочасні українські діячі. Зокрема, галичанин Т.Окуневський у листі до М.Драгоманова 6 грудня 1889 р. писав про “прикрі наслідки”, які “ся афера у нас по собі лишила”. Зв’язок “України з нами”, що з дедалі більш частими приїздами наддніпрянців “до Галичини на таку хорошу” став “дорогу, тепер на кілька літ перерве ся”. Т.Окуневський лаконічно пояснював причини цього: “Проста боязнь перед арештами відстрашит

¹ Там само, арк.116, 116 а.

² ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.98, арк.51, 52.

³ Франко І. Про житє і діяльність Олександра Кониського. – С.24, 25.

⁴ Грицак Я. “...Дух, що тіло рве до бою...”. – С.120, 121, 122.

⁵ Див.: Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.103–107.

людей від приїзду до нас”¹. Щоправда, репресії властей не мали далекосяжних наслідків у справі наддніпрянсько-галицького зближення. Випадки переслідування україномовних видань наддніпрянських авторів траплялися в Австро-Угорщині й раніше. Так, у березні 1885 р. поліція конфіскувала примірники брошури О.Стороженка “Оповідання”².

У другій половині 1880-х рр. в умовах прогресуючого дипломатичного конфлікту з Росією офіційний Відень, за порадою німецького канцлера О.Бісмарка, почав вбачати в українофільстві потенційного союзника на випадок австрійсько-російської війни. В інтересах австрійської влади було, з одного боку, підтримати самостійницькі прагнення на Наддніпрянській Україні, а, з іншого, сприяти полагоду стосунків галицьких русинів із поляками. Власті зацікавилися наддніпрянсько-українським рухом, за допомогою якого мали на меті відірвати Наддніпрянщину від решти частини Російської імперії. Сподіваючись зняти гостроту в національному питанні в краї, міністр закордонних справ Австро-Угорщини порадив намісникові Галичини графу К.Бадені, призначеному восени 1888 р., укласти польсько-українську угоду, замиритися з місцевими русинами. Ця ідея знайшла підтримку серед діячів київської громади, передусім В.Антоновича й О.Кониського, які з огляду на переслідування українського руху в Росії сподівалися схилити на бік українофільства австрійську владу та польські керівні кола в Галичині³.

Довготривалі польсько-українські угодовські контакти було започатковано ще в середині 70-х рр., зокрема під час археологічного з’їзду 1874 р. в Києві, коли В.Антонович зблизився з групою варшавських істориків, перш за все з випускником Київського університету О.Яблоновським. Однак справа обмежувалася загальними розмовами і співпрацею на науковій ниві⁴. На початку 1880-х рр. прихильником польсько-українського порозуміння, як відомо, виступив П.Куліш під час своєї поїздки до Львова. Не маючи можливостей для повноцінної легальної діяльності в Російській імперії, лідери наддніпрянських громадівців-українофілів схилилися до угодовства з поляками на спільній антиросійській платформі, щоб перенести центр національного руху в Галичину, скористатися конституційними умовами Габсбурзької монархії. В активізації наддніпрянсько-галицьких взаємин наприкінці 1880-х рр. особливу роль відіграли наддніпрянець О.Кониський і галичанин О.Барвінський. “Руська історична бібліотека”, започаткована в 1886 р., стала каталізатором поглиблення стосунків “між Галичиною й Укра-

¹ Переписка М.Драгоманова з д-ром Т.Окуневським. – С.136.

² Держархів Львівської обл., ф.350, оп.1, спр.4858, арк.2.

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.107, 123.

⁴ Історія Львова. – Т.2. – С.243.

їною”, за словами О.Барвінського, “оживилася тоді листова переписка (особливо з Кониським...), однак треба було частіших личних зносин, щоби ті взаємини поширити і поглибити”. Київські громадівці закликали галицьких діячів, щоб вони частіше “до них навідувалися і тим способом розбуджували і піддержували народно-культурні взаємини...”¹.

Резонансною подією, що дала поштовх до зближення галицьких і наддніпрянських українофілів, стала друга поїздка О.Барвінського до Києва на святкування Шевченкових роковин 1888 р. В урочистостях брали участь не лише кияни, але й посланці, за висловом О.Барвінського, з “всіх усюдів”, зокрема з Харківщини, Чернігівщини, навіть з азійської частини Росії та ін. “В хаті одного земляка” в Києві, згадував О.Барвінський, зібралось понад 100 чол. Галичанин познайомився з відомими українськими діячами К.Михальчуком, Т.Рильським, В.Симиренком, мав розмови з О.Кониським, В.Антоновичем, П.Житецьким, М.Лисенком, М.Старицьким та ін. Вони обговорювали міжнародну ситуацію, можливість збройного конфлікту між Австро-Угорщиною і Росією. Цікаво, що В.Антонович, за спогадами О.Барвінського, сподівався, що українське населення в Росії на випадок війни “приятно” поставилося б до австрійської армії². Виступаючи після В.Антоновича, О.Барвінський ознайомив присутніх з особливостями національного життя в Галичині. “На мене зробив сей вечер незвичайне вражінє, – згадував він. – Але й всі зібрані одушевились потребою ближших і тісніших взаємин між російськими і австрійськими українцями і тоді вже зродилась гадка віднови “Правди”, що довгий час при всіх перепонах кордонових все ж таки була злучником і висловом одноцілої України-Руси”³.

На “сходинах” виразно прозвучала теза про необхідність для галицьких народовців вести самостійну політику, без будь-якої спілки з місцевими русофілами, що в розумінні наддніпрянської сторони утруднювала формування української національної самосвідомості. Як писав О.Барвінський у спогадах, “виявився загально погляд, що русинам-народовцям не годиться ніяк вести політики в спілці з москвофілами, що всякі компроміси і спілки з ними наносять шкоду також нашій народній справі на Україні”⁴. Отже, наддніпрянські громадівці спонукали народовських діячів Галичини до розриву з місцевим русофільством. Водночас під час другої поїздки О.Барвінського до Києва обговорювалося питання відновлення львівської “Правди”, втретє після 1867 р. Журнал,

¹ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Част.І та ІІ. – С.393.

² Там само. – С.393, 394, 395.

³ Там само. – С.395.

⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя / Упор. А.Шацька; коментар Б.Янишина; ред. Л.Винар, М.Жулинський. – Нью-Йорк – Київ, 2009. – Т.ІІ, част.ІІІ та ІV. – С.112, 113.

як відомо, перестав виходити на початку 80-х рр. Натхненний підтримкою наддніпрянців, передусім О.Кониського, В.Антоновича і В.Вовка-Карачевського, що були головними ідеологами київської громади, він розвинув енергійну діяльність задля об'єднання навколо відновленого часопису видатних українських діячів. Про необхідність видання загальноукраїнського друкованого органу в іншомовній формі повідомляв О.Барвінського в листі від 22 липня 1887 р. О.Кониський: “Переговоривши учора з Пасічн[иком] (В.Антоновичем. – *I.P.*) та Гумен[ним] (В.Вовком-Карачевським. – *I.P.*), тому й благаєм Вас брати хутор (часопис. – *I.P.*) на оренду й перший лан засіяти 1 вересня... Запевняємо Вас, що крамарі (поляки. – *I.P.*) то хлібороби, одержавши Ваш преїскурант, кинуться як пчоли на патоку, хоча не без того, що інші будуть гавкати й шкодити”¹.

“Душею і двигуном” видавничих планів, за висловом дослідника Л.Зашкільняка, був О.Кониський, що діяв переважно через О.Барвінського. Відновлення журналу “Правда” мало сприяти консолідації русько-українського населення по обидва боки Збруча, утвердженню в масах модерної української національно-політичної свідомості, що розглядалося в контексті народовського зближення з поляками². О.Кониський наголошував у листах О.Барвінському, що центральний орган народоців львівська газета “Діло” практично не була загальноукраїнським органом. Зокрема, він прямо писав 1 (13) січня 1888 р., що “на “Діло” ... нема що сподіватися”³, а в квітні того ж року уточнив, що воно утримувалося виключно “пренумератою (передплатою. – *I.P.*) Галичини”⁴. Є.Олесницький пізніше згадував, що, зустрівшись із ним у Львові влітку 1888 р., О.Барвінський наполегливо переконував у необхідності видання “всеукраїнського органу в роді давньої “Правди”, який лучив би нас з закордонною Україною і був спільним речником України по обох боках кордону. “Діло” пішло за далеко в солідарности з москвофілами і не може сповняти ролі такого органу, тому треба відновити “Правду” як місячник літературно-науково-політичний”. Після розмови Є.Олесницький погодився підписувати “Правду” як редактор, не знаючи деталей переговорів навколо видання журналу⁵.

Питання відновлення “Правди” виникло в контексті угодовських контактів, стало першим кроком на шляху до “нової ери”. Порозуміння з

¹ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.1435, арк.23, 23 зв.

² Зашкільняк Л. Михайло Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.) // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій / За редакцією Я.Грицака, Я.Дашкевича. – Львів, 1999. – С.144, 145.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.1435, арк.48.

⁴ Там само, арк.70.

⁵ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – С.246.

поляками повинно було забезпечити сприятливі умови для українського національно-культурного розвитку в Галичині за рахунок лояльності щодо австрійського уряду і польських правлячих кіл. Зіткнувшись із матеріальними проблемами, наддніпрянські громадівці-українофіли після деяких вагань погодились прийняти пропоновані прихильником порозуміння кн. А.Сапєгою кошти¹. Про це, зокрема, прямо, хоч і в алегоричній формі, писалося в листі В.Вовк-Карачевського до О.Кониського від 5 травня 1888 р. В.Вовк-Карачевський переконував, що коли “купувати (видавати. – *I.P.*) хутір або ферму (часопис. – *I.P.*), то перше над усе треба, щоби той, хто позичить гроші на хутір, добре був запевнений, що вони даремне не пропадуть”, а те, що “вироблятиме ферма, йшло по льудьах і не тільки там, де буде хутір, а доходило й до нас (наддніпрянців. – *I.P.*)...”. Крім того, не можна було допустити, щоб “той, хто дасть гроши на хутір”, відразу зневірився, що відбулося б тоді, коли ніхто не куплятиме “збіжжя”, тобто часопис не користуватиметься попитом². Так “езоповою мовою” нерідко доводилося писати українській інтелігенції в листах, щоб долати цензурні перешкоди по обидва боки кордону між Росією та Австро-Угорщиною. “Правда” отримувала деяку фінансову підтримку від наддніпрянських громадівців, зокрема з Києва, Харкова й Одеси, в О.Кониського зберігався список понад 200 осіб, що дали пожертви на видання журналу³.

Видавці “Правди” зуміли домовитися про співробітництво з прихильниками радикальних ідей М.Драгомановим та І.Франком. М.Драгоманов навіть написав програмну статтю для журналу, на прохання О.Кониського й О.Барвінського, що обіцяли зробити “Правду” “органом демократичного й поступового напрямку” в дусі ідей Кирило-Мефодіївського братства. “Напишу вступну статтю, як думаю. Пропаде, – то де наше не пропадало”, – пояснював своє рішення відгукнутися на запрошення редакції М.Драгоманов у листі до І.Франка 6 серпня 1888 р.⁴. Драгоманівська стаття була надрукована в першому номері відновленої “Правди” в жовтні 1888 р., але без його підпису, з деякими відхилен-

¹ Зашкільняк Л. Львів як центр формування української науки (другої половини XIX ст.) // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. – Т.ІІ. Studia z dziejów Lwowa / Pod redakcją H.W.Zalińskiego i K.Karolczaka. – Kraków, 1998. – S.394.*

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.3552, арк.1.

³ Кордуба М. Зв'язки В.Антоновича з Галичиною. – С.197.

⁴ Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді”. З додатком його листів до Ол.Барвінського й Ол.Кониського та й останнього до нього // *За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – Харків – Київ, 1930. – Кн.VI. – С.235.*

нями від оригіналу¹, як редакційна². У статті говорилося про необхідність “свідомости й самоорганізації нашого народу”, посилення уваги до політики, “потрібно більше акцентувати демократичну думку в справах соціально-економічних (суспільно-господарських)”. Було сказано, що “рішучий крок до поступу” в національно-політичному русі свідомі “Українці-Русини” можуть зробити тільки на основі провідних засад програми кирило-мефодіївців³.

Водночас наголошувалося, що форми панславізму Кирило-Мефодіївського братства були занадто ідеалістичними, а у вирішенні “справи національності українсько-руської” важливу роль відіграє Галичина в умовах австрійського конституціоналізму. Однак діяльність нечисленної галицько-руської інтелігенції “для добра народу” утруднювали суперечки між двома “партіями”: “руськими, панруссистами, чи москвофілами” і “русинами, чи українофілами”. Редакційна стаття виступала за згоду “між чесними людьми” усіх “партій” навколо спільних інтересів: підвищення матеріального добробуту народних мас, пропаганда “точної науки”, організація “народу в спілки незалежні”⁴. Непідписана стаття М.Драгоманова мала резонанс у галицькому суспільстві. Про це, зокрема, свідчить лист громадського діяча, правника Т.Окуневського до М.Драгоманова 20 квітня 1889 р., в якому прямо говорилося: “Про Вашу програмову статтю в “Правді” багато тут було бесіди”. Автор листа вважав статтю “гідною того заповіту, котрий від кількох літ голосили Українці”, що приїжджали в Галичину і закликали до створення журналу “на принципах” європейської науки, який би “лучив духово Галичину з Українов”⁵.

Редакція журналу складалася з п’яти осіб: крім О.Барвінського та О.Кониського, до неї увійшли І.Франко, Петро Левицький і Є.Олесницький як відповідальний редактор (правда, більше формально). Для редакційних потреб погодилися на переїзд до Львова О.Барвінський та О.Кониський, що брали найбільш активну участь у виданні “Правди”⁶. Посередником у взаєминах між галичанами і наддніпрянцями виступив А.Тележинський, що як залізничний інженер часто їздив до Києва, через

¹ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4540, 21 арк. Автограф статті М.Драгоманова опублікував М.Возняк у журналі “За сто літ”. Він висловив думку, що автор надіслав рукопис “двома пайками” (див.: Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді”. – С.242–248).

² Видавництво “Правди” // Правда. Місячник політики, науки і письменства. – 1888. – Вип.І. – Жовтень. – С.1–13.

³ Там само. – С.2, 3, 13.

⁴ Там само. – С.4, 6, 7, 9, 11.

⁵ Переписка М.Драгоманова з д-ром Т.Окуневським. – С.115.

⁶ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.113.

нього кияни передавали гроші й рукописи для “Правди” (в листах його називали Возовик). Так, у серпні 1888 р. О.Кониський писав О.Барвінському, що цими днями “вислав Возовикові (А.Тележинському. – *I.P.*) доброго насінья (матеріали для “Правди”. – *I.P.*), а завтра піде частина на Ваші руки: й те й друге такого гатунку, що его непримінно треба висіяти на перший лан”¹. Серед надісланих до Львова матеріалів були дві рецензії студента Київського університета М.Грушевського, надруковані невдовзі в першому томі “Правди”. Це започаткувало новий період співробітництва майбутнього історика в галицьких виданнях. Він досить активно друкувався у відновленій “Правді”². Як свідчить щоденник М.Грушевського, молодий історик знав про контакти О.Кониського з Галичиною³.

“Правда” стала трибуною не лише для галицьких, а й наддніпрянсько-українських авторів. “На Придніпрянській Україні повитали віднову “Правди” з одушевленем, – згадував О.Барвінський, – і чимало визначних письменників почало пособляти сему видавництву своїми творами”⁴. У листі до О.Барвінського 15 вересня 1890 р. (за старим стилем) М.Коцюбинський, зокрема, писав: “Дуже потішила мене звістка, що “Правда” знов виходитиме”. Він побажав їй якнайкраще “служити цілям освіти і свідомости народної. В добрий час!”⁵. Щоправда, траплялися й негативні відгуки наддніпрянських діячів про зміст журналу “Правда”. Громадсько-політичний діяч, правник, письменник С.Шелухін (псевдонім – Чміль-Українець) інформував О.Кониського в грудні 1888 р.: “Сказавши по правді, то від “Правди” ждалось куди більшого и не диво, що дуже багатько розчарованих. И мова в де-яких статтях зовсім не українська и гірша, ніж в “Зорі””. Автор просив передати редакції, що це не тільки його думка, “а всіх тих, кого я знаю, що читали “Правду””⁶.

На сторінках “Правди”, крім самого О.Кониського, друкувалися відомі письменники, вчені, громадські діячі з Наддніпрянщини П.Куліш, К.Михальчук, І.Шраг, М.Комаров, В.Самійленко, О.Лотоцький, А.Кримський, С.Єфремов, І.Стешенко, В.Вовк-Карачевський, М.Кононенко та ін.⁷. У “Правді” виходили статті В.Антоновича під псевдонімами Низен-

¹ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.1435, арк.80.

² Зашкільняк Л. Михайло Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.). – С.145, 146, 147.

³ Там само. – С.149.

⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Т.ІІ, част.ІІІ та ІV. – С.65.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4800, арк.1.

⁶ Там само, од. зб.3869, арк.1 зв., 2.

⁷ Дорошенко Д. Володимир Антонович. – С.79. *Див., наприклад:* Сивенький В. (псевдонім В.Самійленка. – *I.P.*) Україні // Правда. – 1888. – Вип.І. – Жовтень. – С.56, 57; 3 недрукованих поезій Ст.Руданського. Павло Апостол // Там само. – С.57–59; Уманець (псевдонім М.Комарова. – *I.P.*) Народне жидівське письменство в Росії // Там само. – Вип.ІІ. – Падолист. – С.132–136; 3

ко, Пасічник, Турист, а також підписані його власним прізвищем¹. Ще в 1880 р. український історик помістив у “Правді” статтю, підписану “Д-ж-в”². У невеликій статті містилася критична оцінка діяльності міністра

Скорбних пісень Перебенді (О.Кониського. – *I.P.*) // Там само. – Вип.ІІІ. – Грудень. – С.187, 188; Казка про Правду і Кривду Панаса Мирного // Там само. – 1889. – Вип.ІV. – Січень. – С.233–254; Переполох над сьвіжою могилою Шевченка. Написав Білик (псевдонім І.Рудченка. – *I.P.*) // Там само. – С.268–274; Там само. – Вип.V. – Лютий. – С.360–365; Княгиня. Повість Т.Шевченка (Переклад Перебенді) // Там само. – С.312–337; Перебендя Пригоди в дорозі (С подорожі по Вкраїні) // Там само. – Вип.V. – Лютий. – С.346–352; Вип.VI. – Марець. – С.416–432; Неїжмак (псевдонім М.Комарова. – *I.P.*) Вісті. Одеса 1889 року, 20 січня // Там само. – Вип.VI. – Марець. – С.481–486; Мордовець Д. Професор Ротміров. Роман-бувальщина, переклад і передмова Уманця (псевдонім М.Комарова. – *I.P.*) // Там само. – Вип.VII. – Цьвітень. – С.14–28; Вип.VIII. – Май. – С.98–118; Вип.IX. – Червень. – С.189–198; Вип.X. – Липень. – С.18–27; Вип.XI. – Серпень. – С.93–105; Сопун Яків (псевдонім О.Кониського. – *I.P.*) Листи з степової України. Дещо про штунду // Там само. – Вип.VII. – Цьвітень. – С.29–34; Вип.VIII. – Май. – С.119–224; Вип.X. – Липень. – С.62–65; Неїжмак Вісті. Одеса 2 марця. Лист 2-й // Там само. – Вип.VII. – Цьвітень. – С.38–48; Сивенький В. С пісень про Україну // Там само. – С.57; Перебендя Θ. З скорбних пісень // Там само. – С.62; Боровик В. До сина (Молися Богу за Вкраїну...) // Там само. – Вип.IX. – Червень. – С.227; Павленко С. (псевдонім С.Шелухіна. – *I.P.*) Українцям // Там само. – С.227, 228; Смоктей (псевдонім О.Кониського. – *I.P.*) Вісті. С Чернигова // Там само. – С.239, 240; Хуторянин (псевдонім М.Комарова. – *I.P.*) Вісті. З Одеси // Там само. – Вип.X. – Липень. – С.49–53; Подоляк (псевдонім О.Кониського. – *I.P.*) С Поділля. 16(28) мая // Там само. – С.54, 55; Васильківець (псевдонім О.Кониського. – *I.P.*) З Васильківського повіту (в Київщині) // Там само. – С.56, 57; Сумний Л. (псевдонім В.Самійленка. – *I.P.*) Щасливий день пана Ямайського // Там само. – С.57–61; ZZZ (псевдонім В.Вовка-Карачевського. – *I.P.*) Вісті З Борзненського повіту (в Чернигівщині) // Там само. – Вип.XI. – Серпень. – С.137–139; Іванов Іван Іванович (псевдонім О.Кониського. – *I.P.*) Між бабами (Замість фелетону) // Там само. – С.144–151; С.Ж. (псевдонім О.Кониського. – *I.P.*) Цукровий промисел на Україні. – Вип.XII. – Вересень. // Там само. – С.198–202; Чайченко В. (псевдонім Б.Грінченка. – *I.P.*) Смерть отамана // Там само. – С.218–220; В.Б. (псевдонім В.Боровика. – *I.P.*) Вісті. З Волині // Там само. – С.220–225; С.Ж. З України // Там само. – С.226, 227; З скорбних пісень Перебенді // Там само. – 1890. – Вип.I. – Жовтень 1889. – С.63, 64; О.Я. К-ий Козарський ланок (С хроніки одного села на Україні) // Там само. – С.10–37; Вип.ІІ–ІІІ. – Падолист – грудень 1889. – С.86–110; Яків Крутінь (псевдонім О.Кониського. – *I.P.*) Нужди і потреби України перед комісією Катерини ІІ // Там само. – С.132–146; В.Б. (псевдонім В.Боровика. – *I.P.*) Огляд літературний. Тираспольський повіт // Там само. – С.149–164; Афонський пройдицьвіт. Оповіданне І.Нечуя // Там само. – 1890. – Вип.IV. – Січень. – С.55–66; Вип.V. – Лютий. – С.96–106; Вип.VI. – Марець. – С.181–197; О.Я. К-ий З життя в Полтаві (Частина з моїх споминок) // Там само. – Лютий. – С.106–119; Г-к (псевдонім О.Кониського. – *I.P.*) Вісті. З Москви (Археологічний з'їзд) // Там само. – С.139–144; Що було, те мохом поросло. Драма в 5-ти діях Карпенка-Карого // Там само. – С.130–138; Вип.VI. – Марець. – С.230–239; Гук (псевдонім О.Кониського. – *I.P.*) Вісті. С Києва // Там само. – С.240–243 *та ін.* Це далеко неповний перелік матеріалів, надрукованих наддніпрянцями в журналі за півтора роки видання. З квітня 1890 р. (вип.VII) “Правда” на півроку перестала виходити, що в наступному номері за жовтень пояснювалося “тяжкою недугою одного з наших головних робітників...” (О.Кониського. – *I.P.*) (Правда. – 1890. – Вип.VIII. – С.81).

¹ Дорошенко Д. Володимир Антонович. – С.78, 79. *Див.:* Антонович В. Про твори Т.Шевченка історичного змісту // Правда. – 1889. – Вип.V. – Лютий. – С.337–340; Низенко Три національні типи народні // Там само. – 1888. – Вип.III. – Грудень. – С.157–169; П-с-к Історичні байки п.Маріяна Дубецького (За приводом праці про початок Запорожа) // Там само. – Вип.II. – Падолист. – С.110–116; Турист Лист подорожного // Там само. – 1889. – Вип.VI. – Марець. – С.478–481.

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4536, 5 арк.; Д-ж-в Міністерство графа Д.А.Толстого Допись до “Правди” // Правда. – 1880. – Вип.I, II, III за січень, лютий, марець. – С.98–103; Дей О.І. Словник українських псевдонімів (XVI–XX ст.). – К., 1969. – С.136.

освіти Росії графа Д.Толстого в 1866–1880 рр., що, на думку В.Антоновича, чинив перешкоди для розвитку народної просвіти. Учений вітав зміни в міністерстві, навівши сім аргументів, чому “ми святкуємо відставку міністра...”¹. Завданням редакції “Правди” було підготувати ідейний ґрунт для польсько-українського порозуміння в Галичині². Щоправда, відновлена “Правда” деякий час не зачіпала делікатного питання угодовської політики з поляками. Аж у передовиці до четвертого номера в січні 1889 р. відверто говорилося про “згоду реальну на ниві повної рівноправності, заведеної до життя практичного”. “Будемо сподіватися, – прямо писала редакційна стаття, – що новий рік дасть нам нову сеймову більшість з новим прямованнем до реальної (тут і далі – виділено в журналі. – І.Р.) згоди двох націй, до реального добра цілої людності Галичини”³.

Однак уже з перших номерів редакція “Правди” стикнулася з серйозними труднощами. Українські читачі в Росії, передусім через цензурні перешкоди, не мали змоги регулярно отримувати журнал, що спричинило падіння інтересу до видання, кількості передплатників і, відповідно, тиражу. Так, М.Лисенко в листі до О.Барвінського 15 (27) травня 1889 р. скаржився про нерегулярність отримання “Правди” передплатниками в підросійській Україні. “При такій необачності й неакуратності у висилці, – писав він, – далєбі й інтерес до видання у найщирішого патріота гасне. ...Шкода, звичайно, що така справа за редакцією склалася на перших кроках її існування, и я знаю богатьох, котрі, пренумерувавши, дали гроші і жадного числа в руках не мали”⁴. Водночас від самого початку проявилися ідейні протиріччя всередині редакції. М.Драгоманов та І.Франко, за спогадом О.Барвінського, давши згоду “на участь у видавництві..., намагалися надати “Правді” зовсім радикальний напрям”, тоді як київська “Стара громада” бачила в журналі своєрідний “компроміс між старими народовцями і радикалами”⁵.

Позиція М.Драгоманова суперечила поглядам О.Барвінського й О.Кониського, з яким він деякий час листувався в кінці 80-х – на початку 90-х рр. М.Драгоманов піддав різкій критиці будь-які спроби порозуміння з польською правлячою “верхівкою” в Галичині. Так, він не бачив будь-якої перспективи для “Правди”, поки вона “рішуче не покине старе слов'янофільство і не стане органом європейського, космополітичного радикалізму (культурного і соц.(іально)-політичного) на укр.(аїнському)

¹ Д-ж-в Міністерство графа Д.А.Толстого Допись до “Правди”. – С.102, 103.

² Дорошенко Д. Володимир Антонович. – С.79.

³ З Новим роком // Правда. – 1889. – Вип.IV. – Січень. – С.219.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4809, арк.1, 1 зв.; Барвінський О. Спомини з мого життя. – Част.I та II. – С.407.

⁵ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Т.II, част.III та IV. – С.43.

грунті і мові” (лист до О.Кониського з Женеви від 25 грудня 1888 р.)¹. У листі до О.Барвінського М.Драгоманов писав 27 лютого 1891 р. з Софії: “В Російській же Україні ніяке українолюбство, окрім радикального, не має будучини і навіть сучасности. Думати опертись тут на польську шляхту – најівно”². Іншим разом 24 липня 1893 р. наголосив О.Барвінському, що в галицькій радикальній пресі на початку 90-х рр. він критично висловлювався про ідейний напрямок журналу “Правда” “як український демократ і поступовець..., а тим паче як автор програми “Правди””³.

О.Кониський пробував порозумітися з М.Драгомановим, але безрезультатно. М.Возняк справедливо зауважив, що прірву “між думками й бажаннями керманичів “Правди” на чолі з Кониським, з одного боку, й Драгомановим, з другого, найкраще можна бачити з листування між ними обома”⁴. М.Драгоманов регулярно критикував “Правду”, що, за його словами, вела українську справу “на згубну дорогу, ... до згоди з польським панством і клерик.(альною) реакцією...” (лист до О.Кониського від 20 квітня 1891 р.)⁵. “Що Вам сказати про 2 № “Правди”? – відверто писав М.Драгоманов 16 грудня 1888 р. з Женеви. – Дуже він слабий з усіх боків. Помилки фактичні маже в усіх статтях, а кореспонденції короткі, темні”⁶. О.Кониський намагався захищати свою позицію, зокрема в листі у відповідь погоджувався, що “2 № “Правди” слабий, та що діяти, коли люде уміють тільки дорікати!”⁷. Однак “тон” листування між О.Кониським і М.Драгомановим поступово ставав дедалі більш напруженим. О.Кониський листовно звинувачував М.Драгоманова 4 (16) березня 1891 р., що тих, хто не погоджується з ним “хоч на макове зерно, того зараз Ви і починаєте гнобити”⁸.

Суперечки з особливою силою проявилися в 1893 р., коли відбувся болючий розрив у стосунках. Так, О.Кониський емоційно просив М.Драгоманова 10 червня 1893 р. лишити “мене в покої, забути про мене... Прошу Вас, напишіть коротко, ясно, без мотивів, по пунктам, ... що повинен я зробити, щоб Ви скінчили свої особисті рахунки зі мною?”⁹. М.Драгоманов прямо відповів, що “ніякої особистої ненависти до Вас я не маю”¹⁰, але переписка залишила прикре враження для обох діячів.

¹ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.3521, арк.10.

² Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді”. – С.286, 287.

³ Там само. – С.289.

⁴ Там само. – С.257.

⁵ Там само. – С.322.

⁶ Там само. – С.304.

⁷ Там само. – С.306.

⁸ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.3578, арк.3.

⁹ Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді”. – С.329.

¹⁰ Там само. – С.330.

Отже, М. Драгоманов припинив стосунки з редакцією журналу “Правда”, був незадоволений, як писав в “Автобіографії”, тим, що вона від самого початку порушувала програмні положення його статті, “через це на далі я ухилився од участі у цьому виданні”¹. Протест до львівської редакції М. Драгоманов надіслав уже після виходу четвертого номера “Правди” в 1889 р., із закликом до польсько-українського порозуміння, у якому він побачив “ряд статей, діаметрально протилежних програмі...”².

Водночас виникли непорозуміння з Є. Олесницьким. Дізнавшись від А. Тележинського під час підготовки другого номеру “Правди”, що вона виходить за польські гроші, Є. Олесницький демонстративно вийшов із редакції. “Я був противником усяких політичних угод з поляками, – писав він у спогадах, – і вести таку акцію без мого відома під моїм іменем було справді погано, і то дуже погано”³. Невдовзі “Правду” залишив також І. Франко – в той час ідейний прихильник М. Драгоманова. Приводом до його розриву з “Правдою” став політичний огляд у квітневому 1889 р. номері, в якому О. Кониський закинув галицькій молоді космополітизм⁴. У відповідь І. Франко опублікував у польському студентському часописі “Ognisko” за підписом “Один з молодежи” в 1889 р. статтю з різким протестом проти вузького “правдянського” патріотизму: “...Такий патріотизм не допускає філософування, а “поклонятись рідній землі і народові можна і тоді”, коли дереться з них шкуру і п’ється їх соки...”⁵. Очевидно, в тодішнього І. Франка були соціалістичні погляди на суспільний устрій. У листі до М. Драгоманова 7 травня 1889 р. І. Франко інформував про свій розрив із редакцією “Правди”: “З “Правдою” у мене вийшло таке, що я рішивсь остаточно плюнути на неї і не заглядати туди, хіба для полеміки”⁶.

Невдовзі про джерела фінансування “Правди” стало відомо галицьким народовцям, які виявили невдоволення тим, що часопис друкувався фонетикою і міг стати фінансовим конкурентом “Зорі”. Про це, зокрема, скаржився О. Кониський у листі до М. Драгоманова 1 (13) грудня 1888 р. “Вважаючи “Правду” за конкурента “Ділу” і супротивника народовцям, – писав він, – вони (лідери галицьких народовців. – *І.Р.*) кинулись проти неї, щоб загризти...”. Народовські діячі, за словами О. Кониського, порозсилали “листи в провінцію, щоб цурались “Правди””, що видається за польські гроші. Адресант констатував брак підтримки серед галичан у

¹ Драгоманов М. Автобіографія. – К., 1917. – С.57.

² ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4769, арк.5.

³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – С.248.

⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.114.

⁵ Франко І. Кому за се сором? (Відкритий лист до редакції “Правди”) // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т.45. – С.247.

⁶ Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді”. – С.262.

виданні журналу, зауважив, що “ї у Фр(анка) не бачу такої прихильності, якої б треба було сподіватись для “Правди””¹. В.Левицький (псевдонім – Василь Лукич) писав О.Кониському 23 грудня 1888 р. зі Станиславова, що “Правда” “загально сподобалась” місцевій українській громаді. Однак він висловлював зауваження щодо подачі статей у часописі, недоцільності полеміки редакції “Правди” “з нашими часописями” “Зоря” і “Діло”, що “мають на оці ту саму мету... Працюймо спільно для одної мети, то тільки в такому разі щось здобудемо”². Отже, видання відновленого журналу “Правда”, незважаючи на серйозні суперечності навколо програми часопису, готувало ґрунт для польсько-української угоди.

Проголошення “нової ери” польсько-українських стосунків. Напередодні виборів до Галицького сейму 1889 р. прихильники угодовства зробили практичні спроби реалізації своїх намірів. Так, О.Барвінський склав проект передвиборчої угоди, а Ю.Романчук у розмовах з А.Тележинським висловив готовність порозумітися з поляками навколо проведення виборчої кампанії. Однак тягар взаємних упереджень долався не просто, відхід від справ А.Сапєги через важку хворобу (в березні 1889 р. він переніс два інсульти) завдав удару по угодовській акції. Після припинення субсидіювання “Правди” був змушений на початку 1890 р. виїхати з Галичини промотор видання О.Кониський. Як відомо, приїзд останнього до Львова в 1888 р. інспірували вищі урядові сфери, для розмови його навіть запросили до намісництва. Новопризначений намісник К.Бадені в кінці 1889 р. розпорядився встановити нагляд за діяльністю О.Кониського в Галичині³. Невдовзі з О.Кониським мала розмову львівська поліція, що дорікала за участь в українофільській соціалістичній пропаганді та зв’язки з “нігілістами” М.Павликом та І.Франком⁴. Змушений повернутися до Києва, О.Кониський важко захворів, у листі до М.Драгоманова 4 (16) березня 1891 р. вбачав причини своєї висилки в тому, що на нього було зроблено донос, “чужі фрази були вложені в мої уста”. “Може й справді, – підсумовував він, – се була інтрига, щоб вигнати мене і тим способом убити видання (“Правду”. – *I.P.*), ... більше року я не робітник задля видання...”⁵.

Наприкінці 1880-х рр. ідея польсько-української угоди неодноразово порушувалася на сторінках галицької преси, зокрема в полеміці між найбільш впливовими газетами – польською “Czas” (“Час”) і народовською “Діло”. Обидві сторони звинувачували одна одну в шовінізмі, неба-

¹ Там само. – С.301, 302.

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.3608, арк.1 зв.

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.115, 116, 117.

⁴ Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді”. – С.255, 301.

⁵ Там само. – С.320.

жанні компромісу, пригадували колишні кривди, врешті-решт, дійшли до однакового висновку: угода – річ неможлива, але слово “угода” повторювалося надто часто. Отже, формувалася громадська думка про можливість польсько-українського порозуміння¹. У серпні 1890 р. редакційна стаття “Діла” прямо наголошувала, що коли б можна було “довести лише до злагодження теперѣшныхъ просто незносныхъ взаєминъ въ Галичинѣ mezi обома народами, то и се вже було бы велике и спасенне дѣло”. Про “згоду, а радше *modus vivendi*” між галицькими русинами й поляками писалося як про “дѣло трудне, але оно зовсѣмъ не естъ неможливе...”².

Однак, усупереч тенденції до угодовства з поляками народовці на виборах 1889 р. до Галицького сейму в черговий раз не наважилися на розмежування з русофільськими діячами, традиційно створили в квітні того ж року спільний передвиборчий комітет. Очолював його народовець Т.Бережницький, а заступниками були Олександр Огоновський (народовець) та Б.Дідицький (русофіл). Щоправда, перевага в Головному руському виборчому комітеті належала народовцям, у яких під час передвиборчої кампанії неодноразово виникали суперечки з русофілами. Польські шляхетсько-консервативні кола в результаті виборів, що відбулися на початку липня 1889 р., зберегли безумовну більшість, але їх успіх не був таким беззастережним, як у 1883 році. Уперше за останні майже три десятиліття чисельність “Руського клубу”, хоч і незначно, зросла (16 мандатів). Вона перевищувала цифру 15 (стільки необхідно було підписів для внеску чи інтерпеляції), що забезпечувало українському представництву можливість самостійної політики³.

Співвідношення народовців і русофілів у складі “Руського клубу” було приблизно рівним. “Діло” влучно оцінило результат виборчої кампанії “значно гѣршимъ, якъ сподѣвалися оптимисты mezi Русинами, але и трохи лѣпшимъ, якъ боялися песимисты”⁴. Русофіли мали підстави бути задоволеними результатами виборчої кампанії, порівняно з попередніми виборами 1883 р. вони збільшили своє представництво в сеймі з двох до семи осіб. Однак, незважаючи на досягнутий відносний паритет із народовцями на виборах 1889 р., у русофілів не було позитивної програми сеймової діяльності, що традиційно зводилася до “громогласныхъ протестов” і “резкой оппозиції”⁵. Русофіли обстоювали максималістські домагання, безкомпромісний підхід у сфері відносин із поляками, що роз-

¹ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.118.

² Руска справа а польска праса // Дѣло. – 1890. – 13 (25) серпня. – С.1. (Обширна редакційна стаття побачила світ у кількох номерах “Діла” в 1890 р. (Ч.178. – 8 (20) серпня. – С.1; Ч.179–180. – 10 (22) серпня. – С.1; Ч.181. – 11 (23) серпня. – С.1; Ч.182. – 13 (25) серпня. – С.1).

³ Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів, 1996. – С.55, 63, 68, 76.

⁴ У Львовѣ дня 21 червня (3 липня) 1889 // Дѣло. – 1889. – Ч.138. – 21 червня (3 липня). – С.2.

⁵ Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – С.75.

ходилося з “духом часу”. Більш перспективною була проголошена народовцями на початку 1880-х рр. концепція “органічної праці”, прагматичного підходу до політичного життя. Вибори 1889 р. засвідчили довершений перелом у внутрішній структурі національного руху на користь народовців, зростання української національної самосвідомості¹.

Шоста каденція Галицького крайового сейму (1889–1895 рр.) асоціюється з польсько-українською угодою, що увійшла в історію як “нова ера”. “Творить вона, – згадував пізніше Є.Олесницький, – в історії того десятиліття рішучий пролом у нашій політиці, якого наслідки тягнуться довший час, а під деякими оглядами сягають аж до нинішніх часів. Під знаком “нової ери” стоїть на кожний спосіб ціле десятиліття 1890–1900 рр.”². Щоправда, зовні якийсь час могло видаватися, що між народовцями і русофілами існує тенденція до зближення. У березні 1890 р. у Львові відбувся навіть спільний русофільсько-народовський з’їзд, на якому було реанімовано гасло поділу Галичини³. Характерно, що інформуючи про з’їзд діячів “обох партій руських” у Галичині, журнал “Правда” піддав критиці це гасло як нездійсненне (“справа поділу Галичини мусить випасти с програми, яко зовсім неможлива”)⁴. Однак у кулуарах продовжувалися розмови навколо польсько-народовського зближення.

Особливу роль у підготовці угоди відіграв О.Барвінський, що діяв у Львові в тісному порозумінні, з одного боку, з наддніпрянськими громадівцями, а, з іншого, з польськими політиками та з відома міністра закордонних справ Австро-Угорщини Г.Кальнокі. Крім О.Барвінського, який виражав інтереси тих, хто виступав за розмежування з русофілами, серед народовців викристалізувалася друга орієнтація під проводом Ю.Романчука, прихильників подальшого утримання народовсько-русофільської спілки. У пропаганді порозуміння з поляками, на ґрунті боротьби з русофільством, О.Барвінський був досить обережним, тож невідомо, як би події розвивалися далі, коли б у справу не втрутився намісник Галичини К.Бадені⁵. На перших порах після свого призначення намісником восени 1888 р. він мав слабке уявлення про українське питання, стосунки галичан із наддніпрянцями. Українофільством зацікавився з прагматичних міркувань, про що відверто заявив восени 1890 р. послу Галицького сейму, народовцю, одному з ініціаторів “нової ери” К.Телішевському. Намісник переконував, що австрійський уряд підтримає національно-

¹ Там само. – С.68, 74, 77.

² Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – С.245.

³ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. – С.199.

⁴ Сучасна хроніка // Правда. – 1890. – Вип.VII. – Цвітень. – С.77, 78.

⁵ Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). – Львів, 1997. – С.14, 15; Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. – С.199, 200.

культурний розвиток галицьких русинів за умов, коли представники руського народу рішуче стануть на становищі “патриотично-австрійським” і звільняться від елементів, “ворожих інтересам держави”. Очевидно, мова йшла про необхідність розриву з місцевими русофілами¹.

К.Бадені вів переговори з К.Телішевським, протягом 1890 р., за даними І.Чорновола, вони зустрічалися чотири рази². У результаті переговорів було узгоджено умови порозуміння, що полягали в низці вимог: утраквізм усіх учительських семінарій і відкриття ще однієї, третьої руської гімназії у Східній Галичині; заснування у Львівському університеті кафедри “історії руського народу (з “русською” мовою викладання)”; забезпечення “русській” мові рівноправності з польською та німецькою; збільшення представництва від руського населення “в тілах законодавчих”; введення народовця в Міністерство освіти; повернення “з Мазурщини (мазури – велика етнічна група поляків, що живе на північному сході Польщі. – *І.Р.*) ... урядників-русинів”, тобто тих, хто отримав призначення в етнічні польські райони, тощо³. Про деталі переговорів знала обмежена кількість осіб (О.Барвінський, К.Левицький, Олександр Огоновський, Ю.Романчук, М.Січинський та деякі ін.), К.Телішевський оприлюднив їх лише в 1892 р.⁴. Щоправда, контакти народовців із поляками не вдалося утримати в таємниці. Довідавшись про це, русофіли М.Король і М.Антоневич навіть зверталися до народовських діячів у сеймі з проханням прояснити ситуацію⁵.

24 листопада (за новим стилем) 1890 р. К.Бадені запросив лідерів народовців до себе на аудієнцію. У ній взяли участь голова “Народної ради” Олександр Огоновський і секретар К.Левицький, О.Барвінський, сеймові послы К.Мандичевський і К.Телішевський, митрополит С.Сембратович. К.Левицький згадував, що намісник звернувся до учасників наради із “заявою, що австрійський уряд хоче і може попірати (підтримувати. – *І.Р.*) тільки таких Русинів, котрі бажають розвивати свою народність в межах Австрії та в напрямі, згіднім з ідеєю Австрії...”⁶. Про зустріч згаданої делегації 24 листопада в намісника О.Барвінський писав у спогадах, що спілкування тривало десь півтора години. Намісник офіційно запевнив, що уряд підтримуватиме вільний розвиток “руської народности” в Австрії за

¹ Вахнянин А. Материяли до політики Русинів від часу так званої “нової ери” // Руслан. – 1908. – Ч.175. – 2 (15) серпня. – С.1.

² Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.123, 124.

³ Чорновол І. Умови польсько-української угоди 1890 року // Україна модерна. – 1999. – Ч.2–3 за 1997–1998 рр. – С.375.

⁴ Вахнянин А. Материяли до політики Русинів від часу так званої “нової ери”. – С.2.

⁵ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. – С.200, 201.

⁶ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С.236, 237.

умови, коли “русини будуть стояти на основі австрійської державної ідеї і католицької Церкви”, позбудуться впливу “москвофільства і соціалістичного радикалізму”. З другого боку, Олександр Огоновський як голова “Народної ради” дав зрозуміти, що загал русинів, за винятком “крайніх фракцій”, “стояв і стоятиме на народних підставах”, буде лояльним до Габсбурзької монархії, про що сказав також митрополит¹. Сторонам вдалося досягти усного порозуміння, що уможливило проголошення угодовської акції в стінах Галицького сейму.

Наступного дня, 25 листопада, під час дебатів над крайовим бюджетом слово взяв К.Телішевський. Почавши з суто бюджетних проблем, він закінчив свій виступ закликом до “згоди”, широкого компромісу з польською сеймовою більшістю. “Дайте щиро і одверто, – сказав К.Телішевський, – можливість розвою народности руської в інтересі краю і держави”, відчути себе “народом рівноправним з народом польським, а я вам ручу, що він (руський, український народ. – *I.P.*), як єсть лояльним супроти династії і держави, станеться також лояльним супроти народу польського...”². Конкретизував позицію К.Телішевського голова “Руського клубу” Ю.Романчук, який згадав про багатолітні кривди, що були завдані галицьким русинам. Водночас він прямо заявив про їхню лояльність щодо Відня та готовність до угоди з поляками. Ефектним було звернення до польських послів наприкінці виступу: якщо вони хочуть згоди, то руська сторона до цього готова, як і до продовження боротьби (“О ласку просити не будемо, борби не страхаємося, згоду приймемо радо”)³.

Отже, народовці наважилися відкрито запропонувати угоду з польською сеймовою більшістю. Виступ Ю.Романчука став каталізатором розриву між галицькими народовцями і русофілами, що відбувся вперше й мав далекосяжні наслідки для розвитку українського національного руху. Взамін за відмову від опозиційної тактики народовський лідер висловив сподівання на поступки польської адміністрації, передусім у національно-культурній сфері. У відповідь на заяви послів К.Бадені дав зрозуміти, що Ю.Романчук діє з його відома. Намісник сказав, за спогадами К.Левицького, про можливість “розвивати народність руську як таку в Австрії в напрямі, згідним з ідеєю державною, на основі привязання і вірности до престолу і держави та на засадах сполуки з світом католицьким і цивілізацією західною”⁴. Угодовська акція планувалася передусім як акція антиросійська і в Галичині мала знешкодити русофільство.

¹ Барвінський О. Спомини з мого житя. – Т.ІІ, част.ІІІ та ІV. – С.145, 146, 148.

² *Цит. за:* Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С.238, 239.

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.125, 126.

⁴ *Цит. за:* Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – С.239.

Проголошена восени 1890 р. “нова ера” не мала документального підтвердження (хоч, правда, переговори з К.Бадені велися навколо конкретних пропозицій), що робило компроміс дуже хитким. А.Вахнянин пізніше стверджував, що “формальної умови, т.є. умови зь пунктаціями не було”. Намісник вказав тільки на становище, яке “послы рускі мали заняти, щоб вѣдтакъ правительство державне було въ можности піддержати змаганя народу руского на поли національного, політичного та культурного розвою”¹. За свідченням дослідника “новоерівської” політики І.Чорновола, письмовий варіант вимог народовців отримав міністр для Галичини Ф.Залеський та, мабуть, інші міністри на чолі з прем’єр-міністром графом Е.Таффе, яких на початку 1891 р. відвідали новообрані до парламенту народовські послы². Народовці сприйняли угоду з ентузіазмом, часописи “Діло” і “Правда” писали про “нову епоху”, “нову добу”, “нову ситуацію” в житті галицьких русинів. Показово, що на чергових зборах “Народної ради” наприкінці грудня 1890 р. Ю.Романчука вітали співом пісні-гімну “Ще не вмерла Україна”³. Подальший перебіг засідань у стінах сейму вилився в потужну демонстрацію проти галицького русофільства⁴.

Таким чином, на зламі 70-х – 80-х рр. ХІХ ст. у національному русі галицьких русинів відбулося серйозне перегрупування сил. Невдачі в галицько-руській політиці в попереднє десятиліття, зокрема катастрофічне зменшення чисельності руських послів у Галицькому сеймі та австрійському парламенті спонукали народовських лідерів до усвідомлення необхідності активізації своєї діяльності. Утворене в 1870 р. русофільське політичне товариство “Руська рада”, що обстоювало ідеал панруської єдності, виявилось неспроможним гідно протистояти польському наступові в Галичині. У 1880-х рр. народовці розгорнули практичну діяльність у руслі проголошеної раніше концепції “органічної праці” з метою зміцнення власної підтримки в масах, започаткували видання газет “Батьківщина” (з 1879 р.) і “Діло” (з 1880 р.) етимологічним правописом, більш звичним для галичан. З ініціативи народовців було скликано перші “всенародні” віча у Львові в листопаді 1880 р. і червні 1883 р., що поклали початок широкому вічевому руху на провінції.

Усвідомивши необхідність політики “холодного розуму”, народовський провід зробив кроки щодо взаємодії з русофілами для більш активної роботи в масах, залучав русофільських діячів до скликання

¹ Н.В. Руска справа въ рокахъ 1891–1894. – Львѣвъ, 1895. – С.7.

² Чорновол І. Умови польсько-української угоди 1890 року. – С.373–375.

³ Чорновол І. Проголошення польсько-української угоди на форумі Галицького сейму 1890 року та перші відгуки на неї // Україна модерна. – 2000. – Ч.4–5 за 1999–2000 рр. – С.153.

⁴ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. – С.202, 203.

народних віч. Однак наприкінці 1879 р. друга (після 1870 р.) спроба входу народів до “Руської ради” виявилася невдалою, нашою опір русофілів. Галицьке русофільство дедалі більше еволюціонувало на проросійські позиції, що виразно засвідчив судовий процес над русофілами 1882 р., відомий в історії як “процес Ольги Грабар”. На ґрунті боротьби з русофільством серед народів і польських політичних угруповань Галичини поступово визріла угодовська ідея, що була підтримана наддніпрянськими громадівцями-українофілами, зокрема В.Антоновичем, О.Кониським та П.Кулішем, що протягом 1880-х рр. у різний час приїжджали до Львова. У свою чергу, ідею польсько-народовської угоди підтримав австрійський уряд в умовах назріваючого дипломатичного конфлікту з Росією в другій половині 80-х рр. для протидії місцевому русофільству.

Народовські лідери доклали зусиль для організаційного зміцнення, новостворене політичне товариство “Народна рада” в 1885 р. ознаменувало перехід народів до самостійного ведення політичної діяльності. У програмі “Народної ради” прямо говорилося про належність галицьких русинів до 20-мільйонного “руського” (“малоруського”) народу. Утвердженню серед простолюду модерної української національної свідомості сприяло видання народівцями брошур у серії “Руська історична бібліотека”, започаткованої в 1886 р., а також львівських часописів “Зоря” (з 1880 р., що перетворився в середині 80-х рр. у всеукраїнський репрезентативний орган) та “Правда”, що як загальноукраїнська трибуна літературного й наукового життя виходила ще з 1867 р. (з перервами). Зв’язки народів з українськими діячами Наддніпрянщини після заборонного Емського указу в Росії значно активізувалися з кінця 1870-х рр., що пояснювалося прагненням наддніпрянців перенести в підавстрійську Галичину центр українофільської діяльності. Особливу роль у зміцненні наддніпрянсько-галицьких контактів відіграв І.Франко, який намагався всіляко утвердити ідею національної єдності українців обабіч Збруча, включаючи навіть приклад створення власної сім’ї.

§3. “Нова ера” як чинник модернізації ідеї української національної єдності в кінці XIX – на початку XX ст.

Реакція українського суспільства на “нову еру”. “Новоерівська” політика мала гучний резонанс, але не знайшла широкої підтримки в тогочасному українському суспільстві (як і в польському). Від самого початку проти “нової ери” рішуче виступили русофіли, що призвело до організаційного розколу в “Руському клубі” 1892 р. (Галицький сейм у 1891 р. не скликався). З “Руського клубу”, очолюваного Ю.Романчуком, у вересні 1892 р. вийшли М.Антоневич, О.Барабаш, К.Гаморак, М.Герасимович, М.Король, Д.Кулачковський, Л.Рожанковський, І.Сірко. У 1894 р. русофільські послы організували новий сеймовий клуб на чолі з Л.Рожанковським¹. В опозицію до “нової ери” перейшли радикали, що в жовтні 1890 р. заснували у Львові Русько-українську радикальну партію (далі – РУРП) – першу модерну українську політичну партію, з фіксованим членством і внесками, в назві якої вжито сучасний етнонім “український” через дефіс, як синонім до слова “руський”. У програмі РУРП підкреслювалося, що “обі наші старші партії – народовська і москвофільська, – при своїх основах і цілях, не в стані заспокоїти тих (простолюду та інтелігенції. – *І.Р.*) потреб...”².

Противники “нової ери” незабаром виділилися серед народовців, що були незадоволені дрібними поступками польської адміністрації. “Народовці розбиті, поділені і апатичні...”³, – так лаконічно охарактеризував ситуацію в листі до М.Драгоманова 5 березня 1892 р. громадський діяч В.Лаврівський, син Юліана Лаврівського. Вже на грудневих 1892 р. загальних зборах “Народної ради” (русофільська “Галицкая Русь” назвала їх “ліквідацією “нової ери”)⁴ учасники засудили політику уряду щодо русинів, а в разі потреби закликали послів перейти в опозицію⁵. Водночас не було єдності у ставленні до “новоерівської” політики серед наддніпрянських громадівців. Київська “Стара громада”, що виступила одним з ініціаторів угодовського курсу, була прикро вражена фактом співробіт-

¹ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – С.207, 208.

² Програма Русько-української радикальної партії // Правда. – 1890. – Падолист. – С.221; Програма РУРП // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – Т.1 / Упоряд. Т.Гунчак і Р.Сольчаник. – [Мюнхен]: Сучасність, 1983. – С.9.

³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), ф.362 (Студинський К. – академік), оп.1, спр.184, арк.73.

⁴ Ликвідація “новой эры” // Галицкая Русь. – Львовъ, 1892. – №286. – 19 (31) декабря. – С.1. “Дѣло, начатое ошибочно безъ живого контакта съ цѣлымъ народомъ, веденное безъ щирости, поддерживаемое искусственно, не можетъ долго устоятись”, – писала газета (с.1).

⁵ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Львів, 2000. – С.169; його ж. 199 депутатів Галицького сейму. – Львів, 2010. – С.71.

ництва соціалістів-радикалів у Галичині з русофілами. Найбільш критично проти угоди висловлювався прихильник драгоманівських ідей М.Ковалевський, що навіть вийшов із київської громади¹.

Історик В.Антонович як один з ініціаторів польсько-української угоди намагався змінити ситуацію. На початку 1891 р. (за новим стилем) він за дорученням київської громади приїжджав до Львова, втретє після 1880 і 1885 рр. В.Антонович передав лідеру народовців, голові “Руського клубу” Ю.Романчуку листа від наддніпрянських українофілів, у якому прямо говорилося про необхідність продовження дотеперішньої угодовської політики. Лист закінчувався закликом працювати і боротися до кінця, доки рідний народ не увійде в європейську сім’ю, “засвоївши на ґрунті національному усе те, що властиво загальнолюдській культурі, цивілізації і поступу”². В.Антонович спілкувався з намісником Галичини К.Бадені, відомими галицькими діячами О.Барвінським, Омеляном Огоновським, Б.Дідицьким та ін.³. Галицькі народовці з радістю зустріли приїзд В.Антоновича, про що він, зокрема, писав своїй дружині К.Мельник. “...Галичане люди весьма гостеприимные и радушные, – наголошував В.Антонович 28 грудня 1890 р. (9 січня 1891 р.), – и до сих пор принимают меня так любезно, что вечно приходится даже несколько стесняться от чрезмерной их предупредительности”⁴. В.Антоновича прийняли в почесні члени “Просвіти” і Товариства ім. Шевченка, що справило на історика незабутнє враження, як видно з його листа до дружини 31 грудня 1890 р.⁵.

Про своє спілкування у Львові з В.Антоновичем 1891 р. русофіл Б.Дідицький писав у спогадах⁶. Наддніпрянський історик відвідав бібліотеку русофільського “Народного дому”, темою розмови було українське питання (“вопросъ украинскій”). Б.Дідицький погоджувався з активізацією останнім часом у Галичині українофільства (“партіи новоукраинской”), водночас у короткій розмові відкрито не виступав проти фонетики, яку він, на відміну від українофіла В.Антоновича, різко засуджував⁷. Під час розмови з російським філологом професором А.Буди-

¹ Чорновол І. Проголошення польсько-української угоди на форумі Галицького сейму 1890 року та перші відгуки на неї // Україна модерна. – 2000. – Ч.4–5 за 1999–2000 рр. – С.160, 161.

² Кордуба М. Звязки В.Антоновича з Галичиною // Син України. Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах / Упорядники: В.Короткий, В.Ульяновський. – К., 1997. – Т.2. – С.198.

³ Там само.

⁴ Листи В.Антоновича до Катерини Мельник за 1881–1903 роки // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т.1. – С.290.

⁵ Там само.

⁶ Щоправда, Б.Дідицький на схилі віку точно не згадав, коли відбулася зустріч (“года изъ послѣднѣго десятка прошлаго вѣка...”) (Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкого. – Ч.І: Где-що до історії саморозвитія язика и азбуки Галицкой Руси. – Львовъ, 1906. – С.82).

⁷ Своежитъевыи записки Богдана А.Дѣдицкого. – Ч.І. – С.83, 84.

ловичем, що проявляв інтерес до Галичини (його дружина була донькою одного з лідерів місцевих русофілів А.Добрянського), русофіл Б.Дідицький був більш відвертий. Обидва діячі вважали українську фонетику “настоящимъ для Руси “коренемъ зла””¹. В.Антоновичу й А.Будилевичу присвятив Б.Дідицький власні спогади на схилі віку, чим продемонстрував визнання їх вагомого внеску в національний рух, незважаючи на різні ідейні погляди.

Про поїздку В.Антоновича в Галичину пізніше згадував народовський діяч, один з ініціаторів “нової ери” О.Барвінський. В.Антонович, за спогадом О.Барвінського, виїхав у наукове відрядження в Європу й отримав доручення від київської “Старої громади”, “щоби він при сій нагоді, задержуючись переїздом у Львові, в Кракові і у Відні, де були кружки радикальної академічної молоді, перевів з ними основну розмову і довів їх до отямлення” (тобто не виступати проти угоди. – *I.P.*)². У розмовах з І.Франком та М.Павликом В.Антонович відкрито підтримував угодовство народоців з австрійським урядом і поляками³. Він заперечував доцільність будь-якого їх об’єднання з галицькими русофілами, водночас піддав критиці діяльність соціалістів-радикалів, що було відповіддю на закиди М.Драгоманова проти “українолюбців” у Росії, опубліковані в “Народі” 1890 р. (ч.10). Так, львівська “Правда” в уявленні М.Драгоманова була перейнята “духом старозаконної національної нетерпимости в поглядах на сусідів наших Великорусів”⁴.

Своє розчарування від знайомства з галицькими радикалами В.Антонович передав у листуванні. “...Здалека вони (радикали. – *I.P.*) мені здавались неначе чимсь серйозним, – відверто писав він О.Барвінському 24 січня (7 лютого) 1891 р. з Відня, – на ділі ж тільки багато крику..., це мені здається загалом дурниця”. У листі говорилося про відсутність у радикалів реальної сили, ясної ідеї та солідарності між собою⁵. Подібні думки В.Антонович висловлював у листуванні з Ф.Вовком, якому, зокрема, писав 11 (23) січня 1891 р., що радикальний рух “не может ничего создать и только мешает всем делам, конечно, насколько может”⁶. У свою чергу, М.Павлик про свою зустріч з В.Антоновичем доводив до відома М.Драгоманова 11 січня 1891 р.: “Загальне вражінье

¹ Там само. – С.85.

² Барвінський О. Спомини з мого життя / Упор. А.Шацька; коментар Б.Янишина; ред. Л.Винар, М.Жулинський. – К., 2010. – Т.ІІ, част.ІІІ та ІV. – С.250.

³ Кордуба М. Зв’язки В.Антоновича з Галичиною. – С.198.

⁴ Драгоманов М. На увагу українолюбцям у Росії // Народ. – 1890. – Ч.10. – 15 мая. – С.152.

⁵ ЦДІАЛ України, ф.362, оп.1, спр.181, арк.5. У споминах О.Барвінський надрукував два листи від В.Антоновича: 12 (24) січня і 24 січня (7 лютого) 1891 р. (Барвінський О. Спомини з мого життя. – Т.ІІ, част.ІІІ та ІV. – С.250–252).

⁶ Антонович М. Недруковані листи В.Б.Антоновича до Ф.К.Вовка (з архіву УВАН) // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т.1. – С.246.

стрічі у мене дуже прикре, зовсім не те, шчо 1885 р.”. В.Антонович приїхав до Львова 9 січня, очевидно, “в справі угоди”, – писав М.Павлик. – Я його сам визвав на розмову про крок народовців, і він сказав, шчо похвальбає їх”. Наддніпрянський історик висловив невдоволення діяльністю галицьких радикалів, що виступають проти угодовської політики спільно “з москвофілами, ... ми (українофіли. – *I.P.*), мовльав, працюємо в користь деспотизму”¹. Наприкінці листа писалося, що “на Україні ... льуті дуже за виступи (радикалів. – *I.P.*) протів угоди”. Їх підтримує “із старших (громадівців. – *I.P.*) один” тільки М.Ковалевський².

У середині січня 1891 р. В.Антонович виїхав зі Львова до Кракова, Праги і Відня. Перебуваючи в Празі, він написав листа до Ф.Вовка, в якому прихильно відгукнувся про “новоерівську” політику народовців (“мне поведение народовцев кажется в высокой степени симпатичным и много обещающим... Это первый тактичный в политике шаг, конечно, с необходимыми уступками как в каждой парламентской комбинации, ... за что последует поддержка правительства и вероятно значительные уступки со стороны поляков” (лист від 11 (23) січня 1891 р.))³. Невдовзі з Белграду В.Антонович писав Ф.Вовку 7 (19) лютого, що під час розмови з львівськими народовцями запропонував “Просвіті” матеріальну допомогу (“для ускорения постройки или учреждения народного института (с музеем и библиотекою)...”. У листі В.Антоновича містилася лаконічна характеристика галицьких “партій” з виразним критичним підтекстом: “...Галицкая публика скорбна наукою; еще несколько человек народовцев (Огоновский (Омелян. – *I.P.*), Смаль-Стоцкий, Целевич) кое-как работают научно; “твердые” (русофилы. – *I.P.*) вместо науки верзут беспощадную архаическую схоластику, молодые (soi-disant) (так би мовити, так звані. – *I.P.*) радикалы и позитивисты ... целиком разменялись на дешевую публицистику”⁴.

В австрійській столиці В.Антонович мав розмови про “львівські справи” з польським політиком А.Хамцем, членами віденського товариства “Січ” та ін. Однак місія В.Антоновича завершилася невдачею, за висловом історика М.Кордуби, “йому не вдалося противників угоди переконати про корисність “нової ери”...”⁵. Як свідчить згаданий лист В.Антоновича до О.Барвінського від 24 січня (7 лютого) 1891 р., уже через кілька місяців після проголошення “новоерівської” політики вия-

¹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М.Павлик. – Т. VI (1890–1891). – Чернівці, 1910. – С.104, 105, 106.

² Там само. – С.107.

³ Антонович М. Недруковані листи В.Б.Антоновича до Ф.К.Вовка (з архіву УВАН). – С.246.

⁴ Там само. – С.249.

⁵ Кордуба М. Звязки В.Антоновича з Галичиною. – С.198, 199.

вилися серйозні розходження між двома сторонами. Поляки А.Хамець і міністр галицьких справ у Відні Ф.Залеський під час розмов з В.Антоновичем дали виразно зрозуміти, що вони “не дуже удоволені угодою, яку з Вами (О.Барвінським як головним рушієм компромісу з боку галицьких народоуців. – *І.Р.*) звів Бадені”¹. Незважаючи на розчарування в угодовській політиці, В.Антонович не розірвав зв’язки з галичанами, зокрема доклав чимало зусиль для перетворення львівського Товариства ім. Шевченка в наукове, брав участь у формуванні першого тому “Записок НТШ”, що вийшов у 1892 р. при матеріальній підтримці з Наддніпряни Т.Рильського і В.Смиренка².

Востаннє В.Антонович (помер у 1908 р.) приїжджав у Галичину в листопаді 1900 р., по дорозі на лікування в Італію, зупинявся в будинку О.Барвінського у Львові. Однак, будучи вже важко хворим, він не втручався в громадсько-політичні справи³. Збереглися два короткі листи В.Антоновича до О.Барвінського з Каталонії від 12 (24) грудня 1900 р. та 1 (14) січня 1901 р.⁴. В останньому листі видатний історик, довідавшись від свого колеги про гостроконфліктну політичну ситуацію в Галичині, висловив думку, що вона “невесела”, але в політиці завжди треба якийсь час перетерпіти⁵.

Водночас київська “Стара громада” виступала проти розриву з “новоєрівською” політикою, що в розумінні більшості громадіуців принесла немалі користі українській справі. У липні 1891 р. до Львова приїжджав київський громадівець К.Михальчук, що вітав політику народоуських послів, від якої був під великим враженням. Однак він бачив “межу” угодоуських стосунків, що було взагалі характерно для наддніпрянців, знайшло відображення в листі К.Михальчука до О.Барвінського⁶. Наддніпрянський діяч писав 27 червня (9 липня) 1891 р. з Відня, що “для всіх заінтересованих сторін зовсім виразно зазначена межа, до котрої може доходити політика згоди і за котрою *volens-nolens* остається лише одна рішуча опозиція”. Адресант сподівався, що галичани дотримуватимуться цієї межі, а, “на випадок, якби довелось опинитися за нею – з

¹ Клід Б. До історії “нової ери”. Неопублікований лист Володимира Антоновича до Олександра Барвінського // Україна модерна. – 1996. – Ч.1. – С.147, 148.

² Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. – Прага, 1942. – С.82, 83, 84.

³ Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф.11 (Барвінські), од. зб.528, арк.11; Кордуба М. Зв’язки В.Антоновича з Галичиною. – С.200; Барвінський Б. Кілька споминів про пок. проф. Вол. Антоновича // Руслан. – 1908. – Ч.62. – 15 (28) марця. – С.2, 3.

⁴ Листи Володимира Антоновича до Олександра Барвінського // Руслан. – 1909. – 1 (14) січня. – С.3, 4.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.528, арк.7, 9.

⁶ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.132.

чужої вини – Ви з таким же достоїнством..., перейшовши консеквентно в згадану опозицію, ... зумієте повести ... (справу. – *I.P.*) поважно, твердо і тактовно, як і угодову політику...”¹.

Після того, як лідер народовців Ю.Романчук, один з активних прихильників “нової ери”, наприкінці 1892 р. піддав різкій критиці угодовський курс, київські громадівці спрямували до нього листа, написаного рукою М.Грушевського². У листі, зокрема, писалося до Ю.Романчука як “проводиря українсько-народовської партії в Галичині” про помилковість думки про перехід в опозицію до австрійського уряду, коли угодовська політика “дала якісь позитивні результати...”. Будь-яка угода між народовцями і москвофілами визнавалася “за річ абсолютно шкідливу і для української народовської партії компрометливу...”. Подібні компроміси, за словами авторів листа, сприяли тільки “пролонгації існування москвофільської партії”, по суті, “болячки на українсько-руській землі, що не має під собою ніякого ґрунту в громаді (бо який ґрунт може мати в нації неґація свого існування?)...”³. О.Кониський писав у листі до О.Барвінського 12 (24) квітня 1894 р., що М.Грушевський був серед тих більш як тридцяти осіб, які підписали цього листа (крім нього, названо ще ряд відомих українських діячів: Пивовара (К.Михальчук), Бояна (М.Лисенко), Нечуя (І.Нечуй-Левицький) та деяких ін.⁴.

Кінцем “новоєрівської” політики прийнято вважати травневі 1894 р. збори “Народної ради”, коли абсолютна більшість присутніх (близько 4/5) проголосувала за “принципальну” політику Ю.Романчука, який відмовився від угодовства, виступив “супроти уряду” і шукав порозуміння з русофілами⁵. Водночас угодовські сили на чолі з О.Барвінським виступали за продовження угодовських контактів. Для означення цієї політики преса вживала термін “новий курс”⁶. Редакція народовської газети “Дѣло” (далі – “Діло”) наголошувала, що польсько-руська угода мала б “якусь реальну основу” лише за умови забезпечення розвитку “обохъ народѣвъ на основѣ рѣвноправности”, але “зъ самои розмовы сихъ и тыхъ послѣвъ, зъ выливу чувствъ симпатіи – реально нѣчо выйти не може”⁷. Серед пропонованих вимог прихильниками продовження угодовського курсу було відкриття паралельних класів у Чернівецькій гімназії з

¹ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.1885, арк.1, 1 зв.

² Зашкільняк Л. М. Михайло Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.) // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій / За редакцією Я.Грицака, Я.Дашкевича. – Львів, 1999. – С.153.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.3501, арк.1.

⁴ Там само, од. зб.1437, арк.45 зв.

⁵ Булачек В. Юліан Романчук: громадсько-політична діяльність. – Львів, 2011. – С.102.

⁶ *Див., наприклад:* Новый курсъ руской політики // Дѣло. – 1894. – Ч.78. – 6 (18) цвѣтня. – С.1; Ч.79. – 7 (19) цвѣтня. – С.1.

⁷ Там само. – Ч.79. – 7 (19) цвѣтня. – С.1.

“руською” мовою навчання, подальша утравкізація учительських семінарій, вимога до шкільних інспекторів у Галичині знати “руську” мову, стала фінансова допомога для НТШ тощо¹.

Незважаючи на провал, “нова ера” стала рубіжною подією в національному розвитку галицьких русинів-українців. Вона сприяла зміцненню в краї національних українських позицій, принесла значні результати на культурній ниві, що мали справді всеукраїнське значення. “Особливо з 1890-х років, – зауважив М.Грушевський, – Галичина стає горнилом української політичної й громадської думки для всієї України”, перетворюється в центр українського руху, попри “власні вельми тяжкі умови національного й економічного буття...”². Є.Олесницький справедливо зауважив про важливе значення “підтримки акції греко-католицьким митрополитом Сильвестром Сембратовичем, оскільки раніше Греко-католицька церква уникала конкретних висловлювань щодо національної ідентичності галицьких українців...”³.

Конкретні здобутки народовців від угодовської політики об’єднувалися навколо одного – здобуття реальних важелів впливу для перемоги над русофільством. Можна погодитися з твердженням сучасних науковців, що “практично кожний конкретний наслідок польсько-української угоди в Галичині мав виразний всеукраїнський відтінок”, що зіграло вирішальну роль у кристалізації національної свідомості галицьких українців⁴. М.Антоневич, один із лідерів русофільської “Руської ради”, змушений був визнати, що “нова ера” була “для общого дѣла тяжельмъ ударомъ”, привела до посилення “народовецкой партіи, одолжающей свое нынѣшнее значеніе именно “новой эрѣ””⁵. На думку прихильника русофільських ідей О.Мончаловського, що називав свою “партію” “москвофілами”, “москалями” і навіть “кацапами”, під час “нової ери” боротьба “украинофильства съ русскою партією дошла ... до чудовищныхъ размѣровъ”. Він прямо закликав до зближення “галицко-руссаго книжнаго языка съ общерусскимъ”⁶.

Тріумф ідеї української національної єдності в Галичині засвідчило перепоховання М.Шашкевича, що, як відомо, помер у забутті й злиднях

¹ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.179, 180.

² Грушевський М. Рух політичної і суспільної української думки в ХІХ столітті // Грушевський М. Твори: У 50-ти т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.. – Т.1. Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – Львів, 2002. – С.402; Український П’ємонт // Там само. – С.444.

³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Упор.: М.М.Мудрий, Б.О.Савчик; авт. вст. ст. О.Г.Аркуша; авт. прим. та комент. М.М.Мудрий. – Львів, 2011. – С.360.

⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.162.

⁵ Антоневич Н. Наше нынѣшное положенъе (Эпизоды изъ новѣйшей исторіи). – Львовъ, 1907. – Ч.І. – С.6.

⁶ Мончаловскій О. Литературное и политическое украинофильство / Отпечатка изъ “Галичанина”. – Львовъ, 1898. – С.29, 32, 53.

у червні 1843 р. у Новосілках (тепер – село Буського району на Львівщині) на тридцять третьому році життя, був похований у чужому гробівці. Місце поховання лідера “Руської трійці” вдалося встановити в 1880 р., а впродовж 80-х рр. вечори “будителя” вшановувалися вже по всьому краю. З ініціативи “Просвіти” перенесення мощей М.Шашкевича на Личаківський цвинтар у Львові відбулося в п’ятдесятиліття з дня його смерті восени 1893 р. Галичани скопіювали ритуал перенесення тіла Т.Шевченка із Санкт-Петербурга до Чернечої гори біля Канева, де він похований. Труну супроводжувала багатотисячна процесія на чолі з митрополитом С.Сембратовичем і відомими громадсько-політичними діячами¹. “Такої поважної і глибоко одушевляючої маніфестації народної, – згадував К.Левицький, – я не бачив у моїм життю”². Львівський часопис “Правда” писав, що “була се небувала досі маніфестация народна руська”, на заклик народовців зібралось “стільки руського народу, з усіх-усюдів, як Львів ще ніколи не бачив”³.

Чому саме М.Шашкевич, за життя маловідомий письменник, твори якого, як стверджують сучасні літературознавці, не відзначаються досить високим літературним рівнем (порівняно з класиками І.Франком, Лесею Українкою та ін.), став національним героєм галицьких українців, поряд із Т.Шевченком? Очевидно, має рацію історик І.Чорновол, зауваживши, що “в очах діячів кінця ХІХ ст. М.Шашкевич символізував незаплямованість орієнтації на ідеал Соборної України”, мав трагічну долю пророка, на відміну від його співавторів. Я.Головацький “обрав російську ідентичність” і пізніше виїхав до Росії, а І.Вагилевича “галичани вважали за сполонізованого (хоч і не слушно)”⁴.

Свідченням утвердження українського національного ідеалу в суспільній свідомості галичан стало урочисте вшанування пам’яті Т.Шевченка, що набувало рис культу. Шевченківські вечори регулярно відзначалися у Львові і в головних містах Галичини ще з середини 1860-х рр., поступово стаючи все більш масовими⁵. В останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. твори поета, що став популярним у Галичині вже після смерті, неодноразово перевидавалися. Перше найповніше зіб-

¹ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. – К., 1969. – С.127, 221, 230.

² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. – Львів, 1926. – С.268. Цю подію О.Барвінський назвав “величавою всенародною маніфестацією, якої досі Львів не бачив...” (Барвінський О. Спомини з мого життя. – Т.ІІ, част.ІІІ, ІV. – С.485).

³ Маркіянове свято // Правда. – 1893. – Вип. LVII. – Падолист. – С.637.

⁴ Чорновол І. 100 видатних львів’ян. – Львів, 2009. – С.78, 79.

⁵ Наприклад, шевченківські вечори організували українські семінаристи у Станіславові в квітні 1905 і 1906 рр. на честь, як писалося в листі до магістрату, “генія України-Руси” (див.: Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.), ф.7 (Станіславський міський магістрат), оп.1, спр.134, арк.12, 18).

рання творчої спадщини Кобзаря побачило світ 1867 р. у Львові¹ зусиллями О.Барвінського². Не маючи оригіналів Шевченкових творів, упорядники надрукували в збірці вірш “Ще не вмерла Україна”, автором якого помилково вважався не П.Чубинський, а Т.Шевченко. Як відомо, подібну помилку раніше допустили видавці львівського народовського часопису “Мета” в грудні 1863 р. (№4). Поезія сподобалася місцевому композитору М.Вербицькому, що написав до неї музику, пісні-віршу судилося стати національним гімном України.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. українська громадськість краю почала увічнювати ім’я Т.Шевченка в пам’ятниках, меморіальних дошках, назвах вулиць. Перший своєрідний пам’ятний знак Т.Шевченку був споруджений на Сокільській скелі на Гуцульщині в с.Тюдів Косівського району. Його витесали гуцульські майстри з суцільного каменя, на пам’ятнику – Шевченкові слова (з поеми “І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...”): “Схаменіться! будьте люди, Бо лихо вам буде. Розкуються незабаром Заковані люде – Настане суд...”. Про час спорудження пам’ятного знака в краєзнавчій літературі немає точних відомостей, очевидно, це відбулося не пізніше середини 90-х рр. ХІХ ст.³. Напередодні Першої світової війни пам’ятніobelіски Т.Шевченку за зразком Канівської могили поета були встановлені з ініціативи українських громад у ряді місцевостей Галичини: в с.Лисиничах теперішнього Пустомитівського району Львівської області (1911 р.), с.Вовчинці поблизу Станиславова (1911 р.), с.Надієві (нині – Долинського району на Прикарпатті, 1912 р.), с.Сільці (Тисменицького району, 1914 р.) та ін. Як правило це приурочувалося до 50-ї річниці смерті Т.Шевченка (1911 р.) та 100-річчя від дня народження (1914 р.)⁴.

У 90-х рр. ХІХ ст. почався збір коштів на будівництво пам’ятника Т.Шевченку, до спеціального фонду надходили пожертви з різних міст і сіл краю. Так, тільки протягом 1892–1894 рр., як свідчать архівні дже-

¹ Поезії Тараса Шевченка / Накладомъ К.Сушкевича. – Львів, 1867. – Т.І. – 280 с.; Т.ІІ. – 350 с.

² Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / Pod redakcją J.Maternickiego, L.Zaszkilniaka. – Rzeszów, 2004. – Т.ІІ. – S.258. Крім О.Барвінського, ініціаторами видання Шевченкових поезій в 1866–1877 рр. були Г.Рожанський і Г.Боднар. Одну з перших біографій Т.Шевченка в Галичині видав Омелян Огоновський у серії видань “Просвіти” в 1876 р. (“Житє Тараса Шевченка. Читанка для селянь и мѣщанъ / Написав Омелянь Огоновскій. – Львів: Коштомъ и заходомъ товариства “Просвѣта”, 1876. – Книжочка 37. – 79 с.). У брошурі, зокрема, писалося, що Т.Шевченко – найкращий син своєї вітчизни, життя якого становить “образъ долѣ цілого руского люду, его письма – то найважнѣйша книга народу” (с.77).

³ Арсенич П. Тарас Шевченко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 2001. – С.61, 62; Полек В.Т. Тарас Шевченко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 1991. – С.34, 35.

⁴ Арсенич П. Тарас Шевченко і Прикарпаття. – С.62, 63, 64; Полек В.Т. Тарас Шевченко і Прикарпаття. – С.36, 37.

рела, список подарованих предметів налічував 768 позицій¹. Однак в австрійський період пам'ятнику Кобзаря у столиці провінції м.Львові, як і в інших великих містах краю, де українські громади значно поступалися за чисельністю і впливами полякам та євреям, так і не судилося бути. За деякими даними, перший скульптурний пам'ятник-погруддя Т.Шевченка на кошти місцевої української громади було урочисто встановлено і посвячено у Винниках біля Львова у вересні 1913 р.². У наш час налічується понад тисячу пам'ятників Кобзарю в усіх без винятку обласних центрах, багатьох містах і селах України, за кордоном. Скульптурна Шевченкіана – це в основному продукт другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Водночас у ряді галицьких міст ще за австрійських часів з'явилися перші вулиці Т.Шевченка, що сьогодні існують чи не в кожному населеному пункті нашої держави: в Коломиї (десь у 80-х рр. ХІХ ст.)³, Станиславові (в 1900 р.)⁴ та ін. НТШ офіційно звернулося до львівського магістрату в 1900 р. з ініціативою назвати площу перед будинком товариства в місті ім'ям Т.Шевченка й надати дозвіл на встановлення там пам'ятника Кобзареві. Однак місцева влада відповіла відмовою, що викликало різку реакцію голови НТШ М.Грушевського, невдоволеного тим, що наявна вулиця Т.Шевченка у Львові вже кілька років знаходилася на самій окраїні міста, в районі Погулянки⁵. В народі цю вулицю називали Болотною, бо, за словами М.Грушевського, “моккими часами ся “улиця” стає одним невилазним багном, котре перейти майже неможливо...”. Автор риторично запитував, чи “факт названня такого смітника в столиці Галицької Русі мусить уважатися пошаною пам'яті Шевченка,

¹ ЦДІАЛ України, ф.309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м.Львів), оп.1, спр.359, арк.3–14 зв.

² Грабовецький В. Історія встановлення першого скульптурного пам'ятника Тарасові Шевченкові у Винниках в Україні і світі 1913 р. та вшанування Кобзаря. – Івано-Франківськ, 2012. – С.15, 18, 19, 23, 24. Перший пам'ятник Т.Шевченка в с.Лисиничах на Львівщині 1911 р. мав комбінований характер, був у формі хреста, в ніші якого містилася статуетка Ісуса Христа, а вже нижче – невелике Шевченкове погруддя (*див.*: Шевченко в краю Франка. Пам'ятники Кобзареві на Дрогобиччині / Упор. М.Шалата. – Дрогобич, 2003. – С.3, 4).

³ Енциклопедія Коломиїщини. – Зшиток 13, літера Ш / За ред. М.Савчука. – Коломия, 2003. – С.18. У дослідженнях коломиєзнавців називаються різні дати появи вул.Т.Шевченка в місті: 1881, 1884, 1885 рр. Принаймні, в 1896 р. І.Франко в одному з листів писав, що, приїхавши на віче до Коломиї, побував на вул. Т.Шевченка.

⁴ Головатий М. Етюди старого Станиславова. – Івано-Франківськ, 2001. – С.30. Перша вул. Т.Шевченка у Станиславові – це була нова вулиця на околиці тодішнього міста, що тепер носить назву російського письменника М.Лермонтова. Сучасна вулиця Т.Шевченка в Івано-Франківську колись називалася вул. Липова.

⁵ Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Східної Галичини на зламі ХІХ–ХХ століть // Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць / За редакцією О.Аркуші й М.Мудрого. – Львів, 2012. – Т.8. – Част.1: Влада і суспільство. – [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск]. – С.402.

чи, може, зневагою?”¹. Отже, в жахливому стані львівської вулиці, названої іменем Т.Шевченка, М.Грушевський справедливо вважав символ тодішнього ставлення поляків (“ojcow miasta”) до українського населення краю.

Особливу роль в утвердженні Шевченкового культу в Галичині відіграло народовське товариство “Просвіта”. На заклик Головного відділу місцеві філії “Просвіти” урочисто вшановували пам’ять видатного українського діяча. Найбільш масові заходи відбувалися в ювілейні роки, наприклад, у 1911 р., коли галицька громадськість відзначила 50-річчя від дня смерті Т.Шевченка. Головний відділ “Просвіти” вже 29 грудня 1910 р. звернувся до місцевих філій з ухвалою, в якій було сказано про підготовку пам’ятних заходів на честь “великого генія” по всьому краю. Зокрема, передбачалося проведення урочистих зборів, концертів, вистав, говорилося про те, щоб називати іменем Т.Шевченка українські просвітні інституції, вулиці й площі в населених пунктах, встановлювати скульптурні зображення і навіть висаджувати пам’ятні Шевченкові дерева з відповідним надписом та огорожею². Вшанування пам’яті Т.Шевченка стало вагомим чинником утвердження українофільських настроїв у галицькому суспільстві, що в різних формах збереглися до сьогодні, деякі з них (приміром, висаджування шевченківських дерев) не прижилися.

Отже, “нова ера” на початку 90-х рр. дала поштовх кристалізації національно-політичної свідомості в Галичині, устійненню українських національних символів, серед яких чільне місце мала постать Т.Шевченка як національного ідеолога. Характерно, що у вступній промові на загальних зборах “Просвіти” у Львові 2 лютого 1894 р. голова товариства Омелян Огоновський, поскаржившись на перешкоди в діяльності просвітян “від своїх земляків-ворогів”, наголосив: “Але ідея (українська національна. – *І.Р.*) побідила”³. “Новоерівська” політика стала рубіжною подією в українській національній самоідентифікації галичан.

Затвердження офіційного статусу фонетичного правопису, мовно-правописні дискусії в Галичині. Найважливішим здобутком “нової ери” було запровадження в галицькі й буковинські школи фонетичного правопису. Здавалося б, неполітичне мовно-правописне питання відіграло особливу роль в утвердженні модерної української національної свідо-

¹ Грушевський М. Улиця Шевченка у Львові // Грушевський М. Твори: У 50-ти т. – Т.1. Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – С.202, 203.

² Держархів Івано-Франківської обл., ф.378 (Філія товариства “Просвіта” у м.Станиславові), оп.1, спр.2, арк.44.

³ Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej (dalej – BN) w Warszawie, zesp. Archiwum Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki w zbiorach BN, skr.21XI.T.3 (mf 68542) (Protokóły posiedzeń zarządu towarzystwa “Proswita”), k.11.

мості в Галичині, найбільше посприяло вихованню серед молоді почуття одноцілості й соборності України. Як відомо, фонетичний правопис, за яким мовне звучання повністю передається літерами на письмі, виник і поширився на Наддніпрянщині. За прикладом “Енеїди” І.Котляревського, творів українських письменників перших десятиліть XIX ст. “Руська трійця” в 30-х рр. ввела народну говірку в літературу півавстрійської Галичини. Однак після розправи австрійських властей над “Трійцею” ще довго більшість галичан користувалася етимологічним правописом, практично писала “язичієм”, що являло собою макаронічну суміш церковнослов’янської мови з простонародною. Щодо народовців, які намагалися писати чистою народною мовою, то в кожного були певні відмінності залежно від уподобань і словникового запасу¹. Показово, що М.Драгоманов скаржився І.Франку в листі 12 (24) листопада 1893 р., що не знає, “як мені писати Вам навіть слово руский, чи руський і т.д.”².

Правописні непорозуміння між наддніпрянцями і галичанами нерідко викликали суперечки. Серед перших особливо активним був О.Кониський, що не тільки вимагав від галичан відмови від етимології, а й прийняття за словникову основу зразків нової української літератури Наддніпрянщини. Він переконував, що фонетика “давно вже на часі, а тим паче нині! Давно пора скинути з нашої школи і з нашого письменства кайдани етимологічної тарабарщини” (лист до Омеляна Огоновського від 2 (14) квітня 1892 р. з Києва)³. Однак О.Кониський наštтовхнувся на опір значної частини галицьких народовців⁴. У народовській пресі 1880-х рр., зокрема в часописах “Діло”, “Зоря” та деяких ін., вживалася “максимовичівка” (правопис М.Максимовича), за історично-етимологічним принципом, що робилося в дусі проголошеної народовцями концепції “органічної праці” для пом’якшення напруги у відносинах із русофілами на ґрунті мовно-правописних суперечок.

Водночас у наукових колах Галичини з середини 1880-х рр. набула поширення “желехівка” (за прізвиськом автора – лексикографа, вчителя гімназій у Перемишлі й Станиславові Є.Желехівського), що була використана в його “Малорусько-німецькому словарі” у Львові (1882–1886 рр.). “Желехівка” – це фонетичний правопис на основі кулішівки, в яку вносилися певні зміни (буква “ї”, крім відомих випадків – для означення йотованого “і”, вживалася також після м’яких приголосних, наприклад *діло, ціна*; на письмі позначалося м’якість “с” перед наступним м’яким приголосним (*світ, свято*); писалося закінчення – *є* в іменни-

¹ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. – С.137, 209.

² Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1887–1895 / Видав І.Франко. – Львів, 1908. – С.251.

³ ЦДАЛ України, ф. 309, оп.1, спр.2385, арк.39 зв.

⁴ Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. – С.137, 138.

ках середнього роду, не подвоюючи перед ним приголосного (*жите, знанє*), а частка -ся – окремо від дієслова (*учить ся*) тощо)¹. Вагомий внесок у стандартизацію місцевої розмовної мови, крім Є.Желехівського, зробили граматики М.Осадци (1863 р.), німецько-руський словник О.Партицького (1867 р.), граматики Омеляна Огоновського (1880, 1889 рр.) та ін.².

Очевидно, відсутність унормованого загальноукраїнського правопису в Галичині й підросійській Україні перешкоджала консолідації сил у розвитку новочасної української літератури, освіти й науки, утвердженню в суспільній свідомості соборницьких настроїв. У галицьких шкільних підручниках того часу панував повний хаос щодо мови і правопису. З цього приводу визначний український вчений, педагог, громадсько-політичний діяч С.Смаль-Стоцький зауважив, що “не можна було найти і двох письменних людей, щоб однаково писали, бо навіть оден і той самий чоловік не був в силі придержувати ся певних правил...”. На його думку, питання єдиного українського правопису було дуже важливим “як для науки мови в школах, так і для літературного розвитку мови взагалі”³. Характерно, що питання упорядкування українських правописних норм (правда, з інших позицій, ніж народовці) обстоювали русофіли в Австро-Угорщині. Зокрема, русофільський діяч Г.Купчанко висловлював бажання, щоб найближчим часом вдалося вирішити “вопросъ или, лучше сказать, споръ, какимъ собственно языкомъ и правописаниемъ должны писать мы, австро-венгерскіе Русскіе! Теперь у насъ пишеть всякій, какъ знаетъ или какъ хочеть и потому у каждой нашей газеты другое правописание...” (лист до Я.Головацького від 8 (20) травня 1882 р.)⁴.

Ситуація ускладнювалася тим, що між наддніпрянцями і галичанами тривалий час точилися дискусії навколо формування української

¹ Гузар О. Правописна система Галичини 80-х рр. XIX ст. // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. II (1995–1997). – С.144, 145.

² Магочій П.-Р. Мовне питання як фактор національного руху // Магочій П.Р. Галичина. Історичні есе. – Львів, 1994. – С.145.

³ Смаль-Стоцький С. Правописні непорозуміння // Українська хата. – К., 1914. – №6. – Червень. – С.434, 435.

⁴ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.157, арк.268. Уродженець Буковини, відомий русофільський діяч в Австро-Угорській імперії Г.Купчанко на початку 1880-х рр. заснував часопис “Звѣзда” в Лондоні, мав намір видавати його, як писав у листі до Я.Головацького 8 (20) травня 1882 р., “на чистомъ русскомъ языкѣ – благодаря Вашей поддержкѣ и благосклонному Вашему сотрудничеству”. Щоправда, редактор у перших двох номерах був змушений писати “неправильно, ... рѣшился былъ перемѣнить языкъ “Звѣзды” на болѣе “популярный”...” (з використанням макаронічного “язичія”. – *І.Р.*) (Там само, арк.267, 267 зв.). Однак це не врятувало від фінансових проблем, часопис перестав виходити. Про це, зокрема, Г.Купчанко писав Я.Головацькому вже 1 (13) червня 1882 р.: “...Впускъ “Звѣзды” въ Россію до сегодня еще не разрѣшенъ, изъ Австро-Венгрии же у меня всего на всего 20 подписчиковъ!...” (Там само, арк.271).

літературної мови. Серед наддніпрянських українців не бракувало противників галицьких мовних запозичень. Ще на початку 1860-х рр. цієї проблеми торкнувся М.Костомаров, який у листі до О.Кониського 10 (22) січня 1863 р. писав, що Червона Русь (Галичина) не єдиним правописом відрізнялася “одъ насъ, але й мовою, нехай вона до насъ прихлюється, а не ми”, це усвідомлюють “самі розумні русини...”¹. У свою чергу, П.Куліш звернув увагу галичан на пріоритет підросійської України у формуванні літературної мови. “Вас тільки тоді читатимуть на Вкраїні, – писав він, – коли ви приймете смак український, піднявшись вище Головаччини, Дідиччини і всієї нової Галичанщини”². Отримавши на початку 70-х рр. народні пісні з Галичини для задуманого збірника українських історичних пісень, наддніпрянські діячі стикнулися з мовно-правописною проблемою. Про це, зокрема, писав 15 (27) вересня 1871 р. з Києва О.Русов, що “мы не знаемъ ни говорювъ, ни правописанія Вашего”. Автор просив О.Партицького посприяти в тому, щоб галичани переписали пісні фонетикою, “кулішівкою”, готовий був навіть заплатити за це гроші, а в кінці листа додав: “Главное затрудненіе наше состоитъ в правописаніи...”³.

Отже, з позицій української національної єдності мало важливе значення офіційне запровадження фонетичного правопису в Галичині замість етимологічного, що стало прямим наслідком “нової ери”. Фонетичний правопис в австрійські школи вперше запропонував запровадити професор Чернівецького університету С.Смаль-Стоцький, внісши відповідний проект міністерству освіти ще в 1886 р. В основу проекту був покладений правопис вищеназваного словника Є.Желехівського і зразки нової української літератури. Співавтор проекту – німець Ф.Гартнер, який з 1885 р. працював на посаді професора Чернівецького університету. Міністерство взяло до уваги пропонований проект. Ідею запровадження фонетичного правопису в галицькі школи та учительські семінарії активно підтримали Товариство ім. Шевченка, “Просвіта”, Руське педагогічне товариство. З проголошенням “нової ери” виникли реальні можливості для реалізації задуманого. Вже в січні 1891 р. крайовий виділ постановив користуватися у діловодстві фонетичним правописом⁴. Щоправда, міністр освіти в 1890 р. висловився проти переходу

¹ Возняк М. З листування Костомарова. Листування Костомарова з Кониським // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1925. – Кн.3. – С.74.

² Цит. за: Дорошенко В. Галичина й Велика Україна. Зв'язки й зносини наддніпрянських Українців із наддністрянськими та участь їх у культурнім і громадським життю Галичини // Календар-альманах “Дніпро”. 1924. – Львів, 1924. – С.11.

³ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.154 (Партицький О.), од. зб.61, арк.1, 1 зв.; Возняк М. З листовних зв'язків Олександра Русова / Відбитка із “Студії з поля суспільних наук і статистики”. – Львів, 1938. – Т.V. – С.9.

⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.139, 140.

“руського” письма на фонетику, вважаючи це проблемою не суто дидактичною, а політичною. Підтримка зусиль народівців серед польських крайових властей змінила ситуацію. За урядовим розпорядженням, на початку 1892 р. було проведено спеціальне опитування викладачів у краї, три чверті опитаних висловилися “за” доцільність вживання фонетики в шкільній освіті. Наприкінці травня 1892 р. комісія крайової шкільної ради прийняла ухвалу про запровадження в школах і учительських семінаріях фонетичного правопису¹.

Реакція русофілів на рішення комісії була бурхливою. “Руська рада”, Товариство ім. М.Качковського організували широку антифонетичну кампанію в Галичині, що виразно показала силу русофільської течії. Виділ “Руської ради” послідовно виступив проти введення фонетики в шкільну освіту, що вважав “вреднымъ и пагубнымъ для нашої народности и св. церкви”². Крім закликів самих русофільських товариств, до Відня і Львова надсилалися масові протести від галицьких сільських громад (вони зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м.Львові, охоплюють аж 6 томів і близько 900 аркушів, десятки тисяч підписів)³. Серед тих, хто не підтримали реформи правопису, був митрополит С.Сембратович і єпископи Греко-католицької церкви. Русофільські діячі видавали популярну літературу, в якій намагалися обґрунтувати неприродність і навіть шкідливість фонетичного правопису для галичан. Так, у брошурі “Вопросъ о фонетицѣ” писалося, що для австрійської Русі питання про фонетику є безпредметним, не виходить “изъ какой-либо потребности или стремления народа, а напротивъ, фонетика была бы тутъ для народа, нововведеніемъ чужимъ, подобно якъ латинская азбука”⁴.

Однак масові протести русофілів не стали на перешкоді затвердженню міністерством освіти в листопаді 1892 р. рішення крайової шкільної ради щодо фонетики в “руському” письмі. Наступного, 1893-го року С.Смаль-Стоцький і Ф.Гартнер видали підручник “Руска (руська. – *I.P.*) граматика”, що був схвалений крайовою шкільною радою. В основу правопису автори граматики поклали “кулішівку”, внісши до неї деякі доповнення, як у “желехівці” (зокрема, введення букви “ї” на позначення “і”)⁵. Отже, фонетика остаточно перемогла в письменстві, що було втіленням ідеї української національної єдності по обидва боки Збруча.

¹ Там само. – С.141.

² ЦДАЛ України, ф.196 (Політичне товариство “Руська рада”, м. Львів), оп.1, спр.114, арк.1.

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.141, 142.

⁴ Вопросъ о фонетицѣ. Написаль Петръ П....скій / Изданіе Галицко-русской Матицы, під ред. Б.А.Дѣдицкого. – Львовъ, 1892. – С.5.

⁵ Гузар О. Правописна система Галичини 80-х рр. XIX ст. – С.148.

Як писалося в шкільній граматиці С.Смаль-Стоцького і Ф.Гартнера¹, що отримала широке визнання в краї, неодноразово перевидавалася (в 1907, 1922, 1928 рр.), “русский” народ проживав обабіч Збруча – в Росії та Австро-Угорщині (усього – 24 млн. чол.), “від Київщини, котра називає ся також Україною, називаємо їх (жителів краю. –*I.P.*) Українцями”². Правопис Є.Желехівського, запроваджений у шкільному навчанні Галичини, визнавався як єдиний офіційний аж до початку 1920-х рр.³.

Надання фонетичному правопису в 1893 р. статусу офіційного в Галичині, впровадження його в шкільні підручники не поклало кінець дискусіям між галицькими і наддніпрянськими діячами навколо формування єдиної української літературної мови і правопису. Серед наддніпрянських українофілів, які через репресії царизму були змушені перенести центр своєї діяльності в Галичину, поширювалося невдоволення тим, як розвивалася українська мова на місцевому ґрунті. Про це, зокрема, виразно свідчить позиція І.Нечуя-Левицького, який на початку ХХ ст. на сторінках журналу “Україна” (до 1907 р. – “Кіевская старина”) писав: “...Нам, українцям, трудно читати галицькі книжки”. На думку видатного українського письменника, в україномовній періодичній пресі, що з’явилася під час російської революції 1905–1907 рр., використовувалася “галицька книжня мова”, правопис Є.Желехівського, який “чомусь зветься фонетичним неначе всмішки”⁴. Молоді галицькі письменники, вважав І.Нечуй-Левицький, “зовсім одбились од української мови. ...Галичина, покориштувавшись сякою-такою вольністю друку в Австрії, вже виробила нову вищу пісьменську мову... Але нам, українцям, брати ту вищу мову... і користуватися нею – не можна”. Автор був переконаний, що “сама галицька й буковинська народня мова не така вже дуже далека од української, як сьогочасна книжня галицька мова”⁵.

Відвертий виступ І.Нечуя-Левицького проти запровадження “галицьких форм мови і правопису” на підросійській Україні⁶ засвідчив загрозу роздвоєння українського літературно-мовного процесу. Суперечки між наддніпрянцями і галичанами навколо мовно-правописних питань точилися на сторінках періодичної преси в 90-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. Однак, незважаючи на гостроту полеміки (це питання є предметом окремого дослідження), жодна зі сторін не вважала доцільним

¹ Смаль-Стоцкий С., Гартнер Ф. Руска грамика. – Львів, 1893. – 183 с.

² Там само. – С.IV.

³ Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К., 2007. – С.538.

⁴ Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна. Науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. – К., 1907. – Т.I. – Январь. – С.1, 6, 34.

⁵ Там само. – С.8, 42, 45.

⁶ Там само. – С.49.

створення стандартної української літературної мови на основі галицької говірки або навіть двох паралельних варіантів, окремо для східних і західних українців. Дискусія закінчилася своєрідним компромісом: з одного боку, було вирішено, що повинна існувати єдина стандартна мова, а, з іншого, не була піддана повному остракізму галицька говірка¹. Характерно, що Б.Грінченко закликав галичанина К.Паньківського (між ними були багатолітні товариські стосунки) до “єднання в справі нашої мови”, вважав це можливим тільки шляхом “широкого і вільного обміркування справи в теорії і повною терпимістю до мовних одмін на практиці”².

Закріпленню стандартних норм української мови сприяв чотири томний словник Б.Грінченка (“Словарь украинскаго языка”), опублікований у 1907–1909 рр., в якому містилося багато галицизмів³. Б.Грінченко вважав свою працю “первой ступеню по пути создания научнаго украинскаго словаря...”⁴. Стандартизація української мови і створення її словника на зламі XIX–XX ст. стало ключовим здобутком у розвитку українофільства, поряд з обґрунтуванням власної цілісної національної концепції історії⁵. “...Введення в 1892 р. фонетичного правопису у школах, – зауважив відомий громадсько-політичний діяч, засновник українського січового руху К.Трильовський, – мало просто-таки епохальне значення для загальноукраїнської справи”⁶. Основи сучасного українського правопису унормовувалися вже в радянський період, зокрема так званім “скрипниківським правописом” 1928 р.⁷.

Серед здобутків “нової ери” було підтвердження державних прав української (“руської”) мови в Галичині. У березні 1892 р. К.Бадені видав обіжник, у якому говорилося про дотримання чинного законодавства щодо вживання “руської” мови в австрійському діловодстві. Щоправда, крайові власті не поспішали виконувати рішення про те, що відповідь на подання “руською” мовою мала бути тією ж мовою, а не по-польськи, як

¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 1996. – С.81.

² Кострова М. Кость Паньківський і Борис Грінченко у літературних і громадських взаєминах (за матеріалами їх листування 1889–1906 рр.) // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті. Збірник наукових праць / Упорядкув. і загальна редакція текстів Л.І.Льницької; відп. ред. М.М.Романюк. – Львів, 2010. – С.273, 278.

³ Словарь украинскаго языка собраный редакцией журнала “Кіевская старина” / Редактировалъ съ добавленіемъ собственныхъ матеріаловъ Б.Д.Гринченко. – К., 1907. – Т.І. А–Ж. – XXXIX + 495 с.; Т.ІІ. З–Н. – К., 1908. – 575 с.; Т.ІІІ. О–П. – К., 1909. – 507 с.; Т.ІV. Р–Я. – К., 1909. – 567 с.

⁴ Предисловіе // Словарь украинскаго языка... – Т.І. – С.XXIX.

⁵ Миллер А.И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб., 2000. – С.231.

⁶ Трильовський К. З мого життя. – Київ – Едмонтон – Торонто, 1999. – С.76.

⁷ Українська мова. Енциклопедія. – С.538.

це робилося звичайно. На державних установах (адміністративних будівлях, приміщеннях вокзалів та ін.) почали з'являтися вивіски, де поряд із польською і німецькою використовувалася “руська”, тобто українська мова¹.

Відкриття кафедри української історії у Львівському університеті, приїзд до Галичини М.Грушевського та його історична схема. Особливу роль в утвердженні наддніпрянсько-галицької єдності мало створення кафедри української історії у Львівському університеті (традиційно в літературі її називають кафедрою історії України, хоч дослівно її назва звучала так: “кафедра всесвітньої історії з особливим наголосом на історії Східної Європи”). Австрійське міністерство освіти видумало цю назву, щоб уникнути у формулюванні терміна “руська історія”². Як відомо, задум створити кафедру історії у Львівському університеті з викладанням рідною мовою виник у народовців ще в 1862 р. Вони навіть збирали підписи під відповідною петицією до віденського уряду, однак не мали тоді реальних важелів впливу для втілення своєї мети. На початку 1880-х рр. питання про заснування “кафедри історії Русі” порушили кількадесят студентів Львівського університету, але отримали негативну відповідь. Знову ця проблема стала актуальною в другій половині 80-х рр. під час угодівських контактів. Відкриття кафедри було однією з пропозицій, поданих народовцями на розгляд намісника Галичини восени 1890 р. Завідувачем кафедри планувалося призначити В.Антоновича, однак серйозною перешкодою для цього була належність відомого історика до православної конфесії (в очах австрійських і польських політиків православ'я асоціювалося з російською імперською ідеєю, до того ж проти нього свідчила свідома зміна католицького віросповідання на православне)³.

Справа з відкриттям нової кафедри давалася нелегко. Досить обережну позицію в цьому питанні зайняв міністр освіти, який взагалі не вважав “руську”, тобто українську історію “галуззю окремої науки”⁴. В.Антоновичу при переході у Львівський університет, за тодішніми законами, не враховувався б великий стаж викладацької роботи в Росії⁵. Нарешті, в березні 1892 р. австрійський цісар дав дозвіл на створення кафедри. Однак В.Антонович після деяких вагань відмовився від своєї нової посади. Не допомогли навіть поїздки до Києва для переговорів із ним редактора “Діла” І.Белея на початку 1893 р. та активного прихиль-

¹ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.143, 144.

² Грицак Я. Нарис історії України. – С.77.

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.133, 134.

⁴ Там само. – С.134.

⁵ Барвінський О. Заснування катедри історії України в Львівському університеті // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – Т.1. – С.440.

ника “нової ери” О.Барвінського. І.Белей не довідався, як згадував пізніше О.Барвінський, “нічого певного щодо рішення проф. Антоновича”¹. Більш докладно про результати свого візиту галичанин написав у докладному звіті по приїзді з Києва до Львова 19 березня 1893 р. Як видно з листа, в справі кафедри існувала атмосфера невизначеності, після О.Кониського і В.Антоновича редактор “Діла” мав розмову з М.Грушевським у нього на квартирі. М.Грушевський поставив декілька умов свого приїзду до Галичини (“віри ніколи б я не змінив”, пішов би працювати “лиш на посаду надзвичайного професора” та ін.)². Наприкінці листа І.Белей писав, що “справа, як бачите, досить запутана”, висловив побоювання, щоб у результаті інтриг кафедру не очолив москвофіл (“кацап”) або поляк, для чого О.Барвінському пропонувалося вжити негайних заходів³.

Наприкінці 1893 р., після отриманого від О.Кониського листа 13 (25) листопада, О.Барвінський сам приїхав до Києва, де “застав проф. Антоновича і Грушевського, мені вже особисто знайомого з давнішого побуту в Києві. [...] Я подав причину мого приїзду і висловив як від нашої громади, так і від правительства горяче бажання”, щоб кафедру очолив-таки В.Антонович⁴. Серед причин відмови В.Антоновича були як похилий вік (у 1894 р. йому виповнювалося 60 років, з яких понад три десятки він віддав науковій ниві), так і небажання безпосередньо розбиратися у складних обставинах внутрішньополітичного життя Галичини. В.Антонович переймався тим, що “нова ера”, серед ініціаторів якої він був, не мала широкої підтримки в галицькому суспільстві, зазнала невдачі. Прикре враження справили на нього також закулісні інтриги у Львові щодо обсадження нової кафедри. Як відомо, на посаду професора цієї кафедри було кілька кандидатур (зять І.Шараневича В.Мількович, перший голова НТШ Ю.Целевич, який передчасно помер у 1892 р., професор Краківського університету А.Левицький та ін.)⁵. У розмові з О.Барвінським наприкінці 1893 р. В.Антонович наголошував, що в поважному віці і по довголітній “мозольній праці (йому було 60 років. – *І.Р.*) він не počував у собі настільки сили, щоби міг сповнити таку важну і трудну задачу (в Галичині. – *І.Р.*)”⁶.

¹ Барвінський А. Заснування катедри історії України в Львівському університеті // Записки НТШ. Відбитка. – Львів, 1925. – Т.СХLI–СХLIII. – С.6, 7, 9.

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.596, арк.38, 41, 41 зв.

³ Там само, арк.42, 43.

⁴ Барвінський А. Заснування катедри історії України в Львівському університеті. – С.12, 13.

⁵ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.135, 136.

⁶ Барвінський А. Заснування катедри історії України в Львівському університеті. – С.13; Дорошенко В. Володимир Антонович. – С.85.

За рекомендацією В.Антоновича, до Галичини восени 1894 р. прибув його “найкращий учень”, магістр історії, випускник Київського університету М.Грушевський. Вітаючи призначення М.Грушевського в квітні 1894 р. звичайним професором кафедри “руської” історії у Львівському університеті, газета “Діло” писала, що це “стане у насъ сполучникомъ науковихъ интересовъ мѣжъ австрійскою а російскою Україною–Русью...”¹. 30 вересня (12 жовтня) 1894 р. М.Грушевський прочитав вступну лекцію в університеті², що викликала великий резонанс. “Одна з найбільших саль університетських, – писала “Правда”, – ледви помістила громадно зібраних, майже виключно руських слухачів”, які сприйняли приїзд молодого професора з Києва як прояв національно-культурної “спільности і одноцільности України-Руси”³. О.Лотоцький (український громадсько-політичний діяч і вчений кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.) висловив думку, що “коли б “нова ера” обмежилася лише цим досягненням, то наслідки діяльності проф. М.Грушевського в Галичині вже самі по собі цілком виправдовують ту політичну акцію, що її творцями були Антонович, Кониський, Барвінський”⁴.

Крім кандидатури М.Грушевського, розглядалося питання про запрошення на кафедру “руської” мови і літератури у Львівському університеті (після смерті професора Омеляна Огоновського в 1894 р.) українського вченого, письменника А.Кримського. Ідея виникла після офіційної відмови призначити на цю посаду І.Франка, що вважався політично неблагонадійним. А.Кримський писав у листі до О.Барвінського 2 грудня 1895 р. про свій намір через три–чотири роки “обійняти катедру арабського письменства” в Москві, але коли виникла можливість вибирати “між нивою рідною і не рідною, дак треба вибрати рідну”. “...На Вкраїні”, за його словами, “пішла слава, що Франка одкинули... Дехто з моїх знайомих зачали писати до мене, чому я не дбаю про неї? (кафедру. – *І.Р.*)”. Так виникла дилема: бути “арабістом” чи “україністом”⁵. Однак А.Кримському судилося стати видатним українським орієнталістом, московським професором, що займався вивченням української мови, а названу кафедру у Львові очолив відомий у Галичині мовознавець та історик літератури О.Колесса.

На початку 1890-х рр. виникло питання про перехід до Львівського університету відомого українського антрополога, етнографа Ф.Вовка.

¹ У Львовѣ... // Дѣло. – 1894. – Ч.84. – 13 (25) цвѣтня. – С.1.

² Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівськiм університеті 30 вересня 1894 р. – Б.м., б.д. – 11 с.

³ Сучасна хроніка // Правда. Місячник політики, науки і письменства. – 1894. – Вип. LXVIII. – Жовтень. – С.711.

⁴ Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава, 1932. – Част.1. – С.173, 174.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.1521, арк.1 зв., 2, 2 зв.

Цю ідею, зокрема, подав В.Антонович у розмові з О.Барвінським, коли той приїжджав до Києва і просив знайти авторитетного наддніпрянського діяча, що дав би поштовх розвитку українського руху в Галичині. Інформуючи про свою розмову Ф.Вовка, О.Барвінський писав 29 березня 1891 р., що галичани шукали підтримки, щоб сприяти розвитку “тут (у Галичині. – *І.Р.*) в літ.(ературі) і науці на нашій мові”. В.Антонович запевнив, що “Ви ... радо переїхали б до Львова”, завдяки цьому, за словами О.Барвінського, “гром.(ада) народовців придбала (б) таку силу наукову і письменську”¹. Однак справа переїзду Ф.Вовка з різних причин затягнулася, так і не була вирішена. Зокрема, в лютому 1902 р. О.Барвінський далі листовно висловлював надію на призначення авторитетного вченого професором Львівського університету. Щоправда, вже 18 червня 1903 р. галичанин писав, що влада стала “окунем і не хоче ніякого Русина допустити до проф.(есури)...”². Отже, відчуваючи брак власних інтелектуальних сил, а, з іншого боку, потребу активізації національного руху, прагнення національно-політичного самоствердження, місцеві народовські діячі в 90-х рр. XIX – на початку XX ст. сподівалися на підтримку своїх наддніпрянських колег.

Відомо, що зв’язки М.Грушевського з Галичиною склалися ще задовго до його приїзду до Львова 1894 р. Навчаючись у Тифліській гімназії, він зайнявся самоосвітою, де у 1882 р. проявив інтерес до українофільської діяльності. Восени 1883 р. розпочав вести щоденник, де 15 жовтня зробив запис про смерть одного з лідерів галицьких народовців В.Барвінського, що обстоював окремішність 17-мільйонного народу обабіч Збруча: “...Ми народ самостійний й от кацапів, як і од других народів словенських, різнимось”³. Подальше знайомство з краєм тривало через літературну творчість. За посередництвом І.Нечуя-Левицького редакція народовського часопису “Діло” отримала белетристичні твори гімназиста. Перша його публікація побачила світ у львівському “Ділі” в 1885 р. (ч.66–68) – оповідання “Бех-аль-Джугур” під псевдонімом М.Заволока⁴. Під час навчання в Київському університеті (1886–1890 рр.) М.Грушевський як студент історико-філологічного факультету увійшов до середовища місцевої “Старої громади”. Найбільший вплив на юнака мали в науковому плані професор В.Антонович, а в громадсько-політичному – О.Кониський. Останній спільно з групою львівських наро-

¹ Там само, од. зб.4437, арк.1.

² Там само, арк.1, 3.

³ Зашкільняк Л. Початки зв’язків М.С.Грушевського з Галичиною (1885–1894 рр.) // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м.Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). До 100-річчя від початку діяльності М.Грушевського у Львівському університеті. – Львів, 1995. – С.18.

⁴ Зашкільняк Л. Михайло Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.). – С.141, 142.

довців на чолі з О.Барвінським докладав тоді чимало зусиль для перетворення Галичини в центр українофільської діяльності, “П’ємонт України”. Цьому мало сприяти видання журналу “Правда” у Львові з осені 1888 р., в якому М.Грушевський брав досить активну участь¹.

У перших томах “Правди” М.Грушевський надрукував декілька змістовних оглядів-рецензій з питань славістики, історії колонізації українських земель й еволюції місцевої шляхти в XVI–XVIII ст. Одна з двох рецензій у “Правді” в 1888 р. була написана ним спільно з І.Франком². Після закінчення Київського університету в 1890 р. М.Грушевський зосередився на науковій діяльності. Написана на пропозицію О.Кониського його стаття (під псевдонімом М.Сергієнко) відкрила перший том “Записок НТШ”³. У щоденнику М.Грушевського містилися згадки про підавстрійську Галичину. Так, 25 лютого 1892 р. він записав, що мав розмову з М.Оглоблином, “балакали про Галичину, за віднос[ини] Укр[аїни] до Моск[овського] госуд[арства]...”⁴. Неважко здогадатися, що мова йшла, мабуть, про переслідування українофільства в Росії та роль Галичини як притулку для українського руху. Довідавшись від В.Антоновича в 1891 р. про план відкриття кафедри у Львівському університеті, М.Грушевський, як згадував в автобіографії, сприйняв ідею “з ентузіазмом, з огляду на те значіння, яке надавалось тоді в київських українських кругах галицькому рухові...”⁵. На думку Л.Зашкільняка, перша розмова з приводу запрошення М.Грушевського очолити кафедру відбулася в жовтні 1891 р. Ця пропозиція знайшла підтримку в молодого дослідника з патріотичних міркувань⁶.

М.Грушевський як член київської громади був серед прихильників “новоерівської” політики, як відомо, власноруч навесні 1893 р. написав звернення до Ю.Романчука із закликом підтримати зусилля О.Барвінського, під яким поставили свій підпис 30 українських діячів⁷. Переїхавши до Львова, він розгорнув багатогранну діяльність, що охопила три головні напрямки, була вагомим інструментом конструювання історичної пам’яті українців: а) розбудова НТШ; б) організація широкої видавничої діяльності рідною мовою; в) підготовка і виховання нових

¹ Там само. – С.144, 145.

² Грушевський М.С. Щоденник (1888–1894 рр.) / Підготовка до видання, передне слово, упорядкування, коментарі і післямова Л.Зашкільняка. – К., 1997. – С.227.

³ Сергієнко М. Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці // Записки Товариства імени Шевченка. Видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руського народу / Впорядкував д-р Ю.Целевич. – Львів, 1892. – Част.І. – С.1–28.

⁴ Грушевський М.С. Щоденник (1886–1894 рр.). – С.155.

⁵ Грушевський М.С. Автобіографія. Друкується, як рукопис. – К., 1926.– С.7.

⁶ Зашкільняк Л. М.С.Грушевський у Київському університеті (1886–1894 рр.) // Грушевський М.С. Щоденник (1886–1894 рр.). – С.241.

⁷ Зашкільняк Л. Початки зв’язків М.С.Грушевського з Галичиною (1885–1894 рр.). – С.19, 20.

кадрів українських істориків, що сформували школу М.Грушевського (найбільш відомі з них – І.Крип’якевич, С.Томашівський, М.Кордуба, І.Кревецький, І.Джиджора та ін.).¹ М.Грушевський був автором багатотомної фундаментальної праці “Історія України-Руси” (в 11-ти т., 12-ти кн.), перший том якої вийшов у Львові в 1898 р., популярних книжок “Очерк истории украинского народа”, “Ілюстрована історія України”, що неодноразово перевидавалися на початку ХХ ст. Заслугою його стало наукове обґрунтування схеми історії України, в основу якої з примордіалістських позицій було покладено тезу про самостійність українського народу з давніх часів. Українські історики кінця ХІХ – початку ХХ ст. “вивели” на історичну арену Україну та українців, обґрунтували їх право на національну індивідуальність і самостійну державність. Отже, “нова ера” сприяла розвитку вітчизняної історіографії, що обґрунтувала національну єдність українських земель, дала наукові аргументи для національно-визвольної боротьби².

Крім власне українофільської схеми історії, важливу роль у процесі становлення історичної свідомості галичан, національної самоідентифікації відіграла русофільська течія галицької історіографії. В українській публіцистиці та науковій думці від часів М.Драгоманова і донедавна побутувала тенденція розгляду русофільства як явища цілком безплідного в ідейно-концептуальному плані. Серед найбільш відомих істориків-русофілів були Д.Зубрицький, Я.Головацький, Б.Дідицький, І.Шараневич, А.Петрушевич та ін.³ Ключовим поняттям у працях русофільського напрямку виступав “руський світ” (“русский мир”), яким охоплено увесь панрусський, східнослов’янсько-православний простір, домінував науковий погляд на історію як на діяння видатних осіб, бо суб’єктом історичного процесу вважався не народ загалом, а його вищі, аристократичні верстви. Історики-русофіли зробили внесок передусім у розв’язання проблеми “відпольщення” – відмежування від польських націо-

¹ Педич В. Історична школа Михайла Грушевського у Львові (1894–1914 рр.). – Івано-Франківськ, 1997. – С.57, 163; його ж. Культурно-просвітницька діяльність Наукового товариства імені Шевченка початку ХХ ст. як чинник конструювання історичної пам’яті // Історія – ментальність – ідентичність. – Вип.ІV: Історична пам’ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття: колективна монографія / За ред. Л.Зашкільняка, Й.Пісулінської, П.Серженги. – Львів, 2011. – С.183.

² Зашкільняк Л. Українська історіографія початку ХХ століття і міфологізація національної свідомості українців // Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii / Pod redakcją K.Polasik-Wrzosek, W.Wrzoska i L.Zaszkilniaka. – Poznań, 2010. – S.11, 12.

³ Див, наприклад: Народная история Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ пѣсля наилучшихъ историкѣвъ составлена и издана Богданомъ А.Дѣдицкимъ. – Львовъ, 1868. – Ч.І. – 224 с.; 1868. – Ч.ІІ. – 200 с.; 1870. – Ч.ІІІ. – 208 с. Б.Дідицький присвятив свою працю “русскому (з двома –с. – І.Р.) народу въ поученіе и къ поднесенію его самосознанья, его народной славы, на досвѣтку лучшей его будущности...” (Львовъ, 1868. – Ч.І. – С.І).

нально-історичних концепцій, обґрунтували тезу про визначальну роль давньоруської епохи в руській (українській) національній історії. Однак опрацьований ними фактичний матеріал, що стосувався передусім регіональної (галицької та наддніпрянської) історії, з успіхом був використаний пізніше істориками-українофілами, включаючи М.Грушевського¹.

Русофільська модель національної історії наголошувала на єдності малоруської і великоруської частини панрусського простору. Коротко схема, підтримана русофільським Ставропігійським інститутом, була така: Київ – центр давньоруської культури, після його занепаду з середини XIII ст. відбулося переміщення центру в Москву, де створено велику російську культуру на основі запозиченої готової київської культури, що доповнювалася місцевим московським елементом; галицькі землі були відірвані від загальноруського процесу, потрапили в полон польських впливів, але “весна народів” 1848 р. стимулювала відродження Галицької Русі. Звідси русофільські діячі робили висновок про необхідність доповнити запозичену готову російську культуру місцевими галицькими елементами, що на практиці породжувало макаронічне “язиччя”². Водночас галицька русофільська концепція відрізнялася від традиційної російської історіографії (інтерпретацією Галицько-Волинського князівства як рівнозначного і повноправного спадкоємця Київської Русі, тлумаченням Брестської церковної унії тощо). Переважаючий вплив на історичну свідомість галицького суспільства в 60–70-х рр. XIX ст. мала русофільська концепція, але поступово ініціативу перехопили вчені українофільського спрямування (О.Барвінський, Ю.Целевич та ін.), остаточного удару по русофільству завдала львівська історична школа М.Грушевського. Нова генерація істориків-русофілів на зламі XIX–XX ст. (М.Антоневич, В.Дудикевич, О.Мончаловський, Ф.Свистун та ін.) здійснила еволюцію від “общерусизму” до відвертого москвофільства, українофобства, концептуально переорієнтувалася на історію нового часу (XVIII–XIX ст.)³.

Здобутки народовців на науковій і освітній ниві. Діяльність НТШ. На ниві вивчення українського народознавства найбільш значними були успіхи вчених із Наддніпрянщини, але, як наголошував М.Грушевський, “синтезувати їх довелося на галицькому ґрунті з огляду на ті умови, в

¹ Куций І. Галицьке русофільство XIX ст.: генеза історичної свідомості // Історичний журнал. – К., 2006. – №6. – С.74, 75, 82.

² Киричук О. Ставропігійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народовців 70–90-х років XIX століття // Україна модерна. – 2000. – Ч.4–5 за 1999–2000 рр. – С.131.

³ Куций І. Галицьке русофільство XIX ст.: генеза історичної свідомості. – С.73, 74, 80, 81.

яких перебувало українське життя Росії”¹. М.Грушевський був головою (1897–1913 рр.) Наукового товариства ім. Шевченка (далі – НТШ), що виникло в 1892 р. на місці однойменного літературного товариства і перетворилося на своєрідну всеукраїнську академію наук. Період головування М.Грушевського в НТШ, за висловом І.Крип’якевича, став “найсвітлішою добою в розвитку товариства”². З ініціативою створення НТШ виступили наддніпрянці В.Антонович і О.Кониський (ідею реорганізації товариства в наукове він обгрунтував у лютневому випуску “Правди” за 1890 р. у невідданій статті)³ та галичанин О.Барвінський, які стали авторами нового статуту, прийнятого на загальних зборах Товариства ім. Шевченка в березні 1892 р. Невдовзі статут затвердило намісництво, першим головою НТШ став галицький історик і педагог Ю.Целевич⁴.

Товариство було поділено на три секції – історико-філософську, яку в 1894 р. очолив сам М.Грушевський, філологічну і математично-природописно-лікарську. Авторитет НТШ у науковому світі засвідчила активна видавнича діяльність, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. виходило близько 20 періодичних і серійних видань, усього побачило світ кількасот томів у серіях “Записки НТШ”, “Етнографічний збірник”, “Жерела до історії України-Руси”, “Пам’ятки українсько-руської мови та літератури” тощо⁵. Керівництво НТШ отримувало листи від навчальних і наукових інституцій з Росії, до яких надсилало власні видання⁶. Продукція НТШ викликала зростаючий інтерес на Наддніпрянщині. Про це, зокрема, свідчить лист-звернення Одеського товариства історії і старожитностей до НТШ у Львові 30 грудня 1896 р. з проханням надсилати літературу, опубліковану товариством⁷. Наддніпрянські діячі відіграли особливу роль не лише в реорганізації товариства в наукове, але й у самій діяльності НТШ.

Серед десяти авторів перших двох томів “Записок НТШ”, що вийшли у Львові в 1892–1893 рр., лише двоє були галичанами (О.Барвінський та О.Колесса). Можливо, це пояснювалося тим, що О.Кониський, в руках якого було складання змісту збірника, старався обмежити участь у

¹ Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви в них основних питань українознавства // Український історик. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1990. – №1–4. – С.42.

² Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченка. 1892–1930. – Мюнхен, 1970. – С.5.

³ Зашкільняк Л. Михайло Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.). – С.149.

⁴ Дорошенко В. Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (1873–1892–1912 рр.). – Київ – Львів, 1914. – С.7, 8.

⁵ Барвінський О. Про заснування і дотеперішній розвиток товариства ім.Шевченка у Львові // Записки Товариства імені Шевченка. – Львів, 1892. – Част.І. – С.211.

⁶ ЦДАЛ України, ф.309, оп.1, спр.155, арк.1, 10, 25 та ін.

⁷ Там само, спр.140, арк.7.

виданні галичан через їх схильність до російських слів. О.Колессу він піддав критиці за вживання “московизмів”, таких як “если”, “ещё” і т.п. “Нема зовсім ні редакції, ні коректи”, – скаржився О.Кониський у листі до О.Барвінського 1 (13) грудня 1892 р.¹. Друкований орган товариства “Записки НТШ” під редакцією М.Грушевського (з 1895 р., журнал виходив до шести разів на рік) став справді всеукраїнським, у якому брали активну участь вчені з Наддніпрянської України. В австрійський період зі 105 авторів, які опублікували свої праці в “Записках НТШ” (крім дрібних заміток), майже третина (37) було з Наддніпрянщини. Ще більший відсоток наддніпрянських науковців друкувався впродовж 1899–1914 рр. на сторінках “Матеріалів до українсько-руської етнології” – 14 з 25-ти. Загалом щонайменше третина наддніпрянців, а подекуди й більше, були серед тих, хто друкувався у виданнях НТШ². За 15 років до Першої світової війни (з 1899 р.) 29 вчених із підросійської України було обрано дійсними членами НТШ (В.Антонович, Ф.Вовк, М.Грушевський, О.Кониський, П.Житецький, В.Липинський, Д.Яворницький та ін.). Серед почесних членів НТШ були М.Грушевський, В.Антонович, І.Нечуй-Левицький і М.Лисенко³.

НТШ перебрало на себе випуск “Руської історичної бібліотеки”, заснованої ще в 1886 р. у Тернополі О.Барвінським за сприянням В.Антоновича. Товариство продовжувало видавати “Зорю”, що стала всеукраїнським репрезентативним органом, приєднавши співробітників і передплатників обабіч Збруча. Так, до Росії надсилалося 600 примірників часопису (до заборони в 1894 р.), не рахуючи передплатників із Галичини (про це, зокрема, писав М.Лисенко В.Лукичу 3 (15) грудня 1893 р.)⁴. Крім самих галичан і буковинців (І.Франка, Н.Кобринської, О.Кобилянської та ін.), у “Зорі” досить активно друкувалися наддніпрянські письменники і вчені. Під багатолітньою редакцією (1890–1896 рр.) В.Левицького (В.Лукича) “Зоря” була, за словами І.Франка, “дійсним органом усеї Русі-України, багатим на найрізномірніші літературні інформації, рецензії, бібліографічні та персональні звістки”⁵. Приступаючи до редагування, В.Левицький у вересні 1890 р. зауважив, що

¹ Возняк М. Ол. Кониський і перші томи “Записок” (З додатком його листів до Митр. Дикарева) // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т.СL. – С.341, 347.

² Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка – всеукраїнський науковий центр кінця XIX – початку XX століть // Українознавчі студії. – 2007–2008. – Вип.8–9. – С.328.

³ Там само. – С.325. Наприклад, О.Русов отримав посвідчення дійсного члена НТШ у травні 1893 р. (Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.159 (Русов О.), од. зб. 34, арк.1).

⁴ Лисенко М.В. Листи / Авт.-упоряд. Р.М.Скорульська. – К., 2004. – С.220.

⁵ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41. – С.442.

бачить своїм завданням перетворити “Зорю” в загальноукраїнський літературно-науковий орган (“цілої України-Руси”)¹.

У 1890-х рр. зміст журналу став цікавішим для наддніпрянців, що підтвердив, зокрема, А.Кримський у листі до Омеляна Огоновського. Якщо в кінці 80-х рр. у “Зорі”, на його думку, “була самісінька мертвота”, він мусів “напружувати свій усенький патріотизм, щоб не заснути, читаючи її”, то з приходом В.Лукича А.Кримський “дуже прихилився до “Зорі”...”². Б.Грінченко (В.Чайченко) листовно дякував редактору в квітні 1892 р., що “Зоря”, яку він передплачував з 1883 р., “заживає все більшої та більшої популярності!”³. І.Нечуй-Левицький писав І.Франку 30 вересня 1892 р.: “Ваша теперішня “Зоря” поставлена добре. [...] Зміст “Зорі” став тепер цікавіший, бо поусяковляний усякими звістками; в неї тепер нема одностайности й монотонности давнішої редакції “Зорі”. Тепер “Зоря” читається з великою цікавістю”⁴. Протягом 1890 р. у журналі побачили світ твори українських письменників Наддніпрянщини Л.Глібова, П.Куліша, І.Манжури, З.Петруся, В.Самійленка, В.Чайченка, Олени Пчілки, Лесі Українки, І.Нечуя-Левицького, з нових авторів друкувалися А.Кримський, А.Бобенко, П.Паїсич, К.Білиловський. Серед галичан співробітником журналу був І.Франко, який опублікував кілька своїх творів⁵.

За ініціативою наддніпрянського громадівця М.Комарова на сторінках журналу “Зоря” містився спеціальний відділ, завданням якого було інформувати про нові книжки в Росії, найбільш цікаві статті з російських часописів, якщо вони стосувалися України. Це робилося для того, щоб галичани мали можливість дізнатися про кращі здобутки в розвитку української літератури і науки, що в більшості залишалися недоступними для місцевої інтелігенції⁶. М.Комаров, як і ряд інших наддніпрянських діячів (О.Кониський, І.Нечуй-Левицький та ін.), підтримували регулярні зв’язки з Галичиною, що проявилися насамперед у публікаціях у місцевій народівській пресі (“Правда”, “Діло”, “Зоря”), а також у співпраці та листуванні з редакціями цих видань, у вступі до

¹ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.3 (Франко І.), од. зб.1605, арк.581.

² ЦДАЛ України, ф.309, оп.1, спр.2383, арк.64, 64 зв.

³ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.29 (Возняк М.С.), од. зб.631, арк.15, 42.

⁴ Возняк М. З листування Івана Нечуя-Левицького з галичанами // Науковий збірник за рік 1927. Записки Українського наукового товариства в Києві (тепер історичної секції Всеукраїнської академії наук). – К., 1927. – Т.ХХІV / Під редакцією М.Грушевського. – С.119, 120.

⁵ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – С.442, 443.

⁶ Хміль О. Михайло Комаров в оцінці Михайла Возняка // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті. Збірник наукових праць. – С.210, 211.

галицьких інституцій українофільського спрямування (НТШ, “Просвіта”)¹.

Замість “Зорі” з січня 1898 р. почав виходити у Львові з ініціативи М.Грушевського місячник “Літературно-науковий вістник” (далі – “ЛНВ”, з 1907 р. друкувався в Києві). Від самого заснування журнал “був ведений нами в характері всеукраїнським, а не локально-галицьким, – згадував М.Грушевський, – ми старалися зібрати коло нього літературні сили ... і зробити з нього орган всеї України...”². На сторінках “ЛНВ” регулярно друкувалися матеріали про стан українського руху на Наддніпрянщині, що обстоювали соборницький підхід, зокрема, в традиційній рубриці “З російської України”. Так, уже в першому томі 1898 р. містилася стаття О.Кониського про територію і населення підросійської України, в якій обґрунтовано тезу, що “мови “русской”, як і народу “русского”, не було і нема”, “є мова великоруська, ... державна, ... є українська (“малорусская”), є і білоруська...”³. Іншим разом писалося, що “цензура забороняє Українцям називати себе й свій народ своїм іменем, а велить усюди вживати “русській”, а з великої протекції – “южно-русській” або “малорусській””⁴.

У часописі регулярно порушувалася тема антиукраїнських репресій царизму, що не давали змогу вільно розвивати національний рух у Росії. Редакція інформувала читачів, що, приміром, у 1903 р. під австрійською владою вийшло аж 256 україномовних книжок (у тому числі тільки у Львові – півтора сотні), тоді як у складі Російської імперії, де проживала абсолютна більшість українського народу, – всього 89, виключно белетристика. Крім того, в Австро-Угорщині масово виходили україномовні часописи, усього на початку ХХ ст., за підрахунками автора, близько 40 видань (переважно в Галичині), для порівняння, на Наддніпрянській Україні – жодного⁵. Отже, видавнича статистика виразно засвідчила роль Галичини як “П’ємонту України”. “ЛНВ” мав більшість передплатників у Галичині (за даними 1899 р., 445 – цілорічних, а з тими, хто передплачував частково, – 625 чол.), півтора сотні примірників часопису надсилалися в Росію⁶.

Видавці були змушені визнати, що в попередника “ЛНВ” “Зорі” передплатників у Росії було майже втричі більше – близько 400 чол. (до

¹ Там само. – С.209, 211. М.Комаров був дійсним членом НТШ (з 1901 р.), входив до “язикової” та бібліографічної комісії НТШ у Львові, отримав звання почесного члена місцевої “Просвіти”.

² До наших читачів в Галичині // Грушевський М. Твори: У 50-ти т. – Т.1. – С.282.

³ Кониський О. Обшир і людність України російської // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1898. – Т.1. – С.2.

⁴ Кривецький І. “Не было, нѣтъ и быть не может!” // Там само. – 1904. – Т.ХХVII. – С.9.

⁵ Кривецький І. Український видавничий рух в 1903 р. // Там само. – Т.ХХV. – С.122, 124, 130, 131.

⁶ Франко І. Журнал і публіка // Там само. – 1900. – Т.ІХ. – С.138, 139, 140.

середини 90-х рр.). Однак це не врятувало редакцію “ЛНВ” від заборони царизму ввозити журнал у межі імперії в травні 1901 р., без пояснення причин (просто з лаконічним написом на пошті – “запрещено”). Під заборону дещо раніше потрапило кілька галицьких часописів – журнали НТШ “Записки НТШ”, “Етнографічний збірник”, народовські газети “Діло”, “Батьківщина” та деякі ін., що певний час у невеликій кількості передплачувалися в Росії¹. На думку І.Франка, заборонялися видання, яким вдалося здобути на Наддніпрянщині “троха значнійший круг читачів...”². До переліку забороненої в Російській імперії україномовної літератури увійшла в 1894 р. навіть “Галицько-руська бібліографія” бібліографа І.Левицького, що вийшла в двох томах у Львові, містила повний покажчик заголовків і авторів галицьких видань у ХІХ ст. (до 1886 р.), усього – понад 900 стор. тексту³. На початку ХХ ст. цензура не пропускала через австро-російський кордон українську періодичну пресу і книжки з Галичини, а з відміною чинності Емського указу під час революції 1905–1907 рр. було накладено високі ввізні мита, що, за словами М.Грушевського, практично унеможливлювали надсилання “австрійських українських видань до Росії”⁴. Бюрократичні перешкоди були вкрай болючими для редакції “ЛНВ”, що виступала як всеукраїнський орган.

У 90-х рр. продовжилося видання журналу “Правда” у Львові (до 1896 р.), що протягом майже чверті століття був всеукраїнським друкованим органом. Журнал сприяв утвердженню української національної самосвідомості, відіграв визначну роль у розвитку української літератури та української літературної мови, регулярно друкував твори кращих наддніпрянських письменників. Редакція часопису підтримувала політику “нової ери”, що знайшло розуміння серед більшості наддніпрянсько-українських діячів. Так, І.Шраг писав О.Барвінському 25 березня 1893 р., що завжди радий допомогти для “такої симпатичної часописі, як “Правда”...”. Він схилився “до того напрямку, що держить “Правда”, і дуже ціную, що вона не забуває нашої України і дає багато місця для всього того, що до неї відносить ся”⁵. Позитивні відгуки про часопис надходили до львівської редакції з провінції. К.Студинський, приміром, писав 9 липня 1893 р. зі Станиславова, що статті у “Правді” місцевій

¹ ЦДАЛ України, ф.309, оп.1, спр.153, арк.1, 1 зв.

² Франко І. Заборона Літерат.-Наук. Вістника в Росії // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1901. – Т.ХVI. – С.37.

³ Магочій П.Р. Націоналізм і національна бібліографія: Іван Омелянович Левицький та дев’ятнадцятивічна Галичина // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті. Збірник наукових праць. – С.83, 84.

⁴ Грушевський М. З біжучої хвилі. Новий кордон // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1906. – Т.ХХХІV. – С.380.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.2820, арк.1, 1 зв.

українській громаді “дуже подобались, кацапня (русофіли. – І.Р.) мовчить, бо страшно прибіта”¹.

Як і раніше, нерідко траплялися критичні висловлювання наддніпрянських українофілів щодо галицької преси. Зокрема, було піддано критиці двотижневик для дітей і молоді “Дзвінок” (“Дзвѣнокъ”), що почав виходити в 1890 р. у Львові. Журнал “зробив и на мене, и на всіх нас пренехороше вражіння, – стверджував М.Старицький у листі до О.Барвінського в січні 1894 р., – такий він, замість показного, вийшов мізерний!”². Бажаючи “спільного редагування” “Дзвінка” з боку наддніпрянців і галичан, Леся Українка 1 березня 1894 р. скаржилася О.Барвінському, що отримала “гострого листа” від редактора журналу. Останній дав зрозуміти, що “зовсім не думає вважати нас своїми рівноправними спільниками по редакції...”³. Незважаючи на суперечки в окремих питаннях, серед співробітників журналу, що відіграв важливу роль у національному вихованні підростаючого покоління (виходив до 1914 р.), були видатні українські письменники Леся Українка, М.Коцюбинський, Ганна Барвінок та ін.

У результаті “нової ери” НТШ отримало від властей кошти на підтримку своєї наукової і видавничої діяльності. Якщо в 1894 р. перша субвенція НТШ від крайового сейму була в розмірі 2 тис. австрійських крон, то далі розмір фінансової допомоги поступово збільшувався і в 1899 р. досягнув 14 тис.⁴. Однак цього явно не вистачало для забезпечення зростаючих масштабів діяльності товариства. На допомогу прийшли меценати з Наддніпрянщини, які давали чималі суми на потреби НТШ. Однією з найвагоміших, наприклад, була пожертва професора хірургії Військово-медичної академії в Петербурзі П.Пелехіна, який у 1898 р. виділив 80 тис. австрійських крон, а згодом – ще 10 тис., що дало можливість НТШ придбати у Львові власний будинок, де було розташовано друкарню і палітурню. Відомий український меценат В.Симиренко пожертвував 250 тис. крон, за які товариство закупило в 1912 р. ще один будинок. Чимало меценатських коштів, отриманих галичанами, виділялися для допомоги місцевим діячам на ниві української науки і літератури, студентству⁵.

Свідченням динаміки розвитку НТШ, зміцнення наукових зв'язків між Галичиною і Наддніпрянською Україною стала бібліотека товариства, що на перших порах не мала навіть власного приміщення (протягом

¹ Там само, од. зб.4908, арк.2.

² Там само, од. зб.2635, арк.1.

³ Там само, од. зб.2637, арк.1 зв.

⁴ Дорошенко В. Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (1873–1892–1912 рр.). – С.8.

⁵ Алексієвець М.М., Савенко В.В. Роль Наукового товариства ім.Т.Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.). – Тернопіль, 1999. – С.36, 37.

1892–1898 рр. містилася в підсобному приміщенні бібліотеки “Просвіти”). Зусиллями М.Грушевського з середини 1890-х рр. НТШ почало обмін виданнями з іншими науковими установами в краї і за кордоном. У 1900 р. з НТШ обмінювалося літературою 18 організацій і установ, а в 1914 р. – вже 23-и, що охоплювали велику територію Наддніпрянщини – від Холма і Кам’янця-Подільського на заході до Харкова на сході¹. Подарунок НТШ від О.Кониського в 1893 р. (392 томи з власної бібліотеки), а перед смертю в 1900 р. – решти своїх книг, поклав початок особистим даруванням до бібліотеки товариства. На заклик НТШ відгукнулося чимало осіб, редакцій, товариств, включаючи відомих наддніпрянських діячів науки і культури, таких як Д.Багалій, Ф.Вовк, Д.Дорошенко, М.Сумцов та ін. Бібліотека НТШ для закупки книг на початку ХХ ст. підтримувала зв’язки з чотирма книгарнями в Києві, трьома – в Одесі, по одній – у Харкові та Холмі. Як наслідок, бібліотечний фонд суттєво зріс: якщо в 1894 р. у бібліотеці НТШ налічувалося лише 600 книг, то в 1913 р. – уже 70238, або в 117 разів більше. І це всього за 20 років!² Крім того, відбулося значне розширення бібліотечного фонду “Просвіти”, що в 1914 р. налічував майже 2,5 тис. бібліотек (для порівняння, ще в 1895 р. – близько 850), у яких зберігалось понад 200 тис. книжок³.

Цифрові дані є найкращою ілюстрацією активізації українського руху, поглиблення наддніпрянсько-галицьких взаємозв’язків, що отримали поштовх для подальшого розвитку в результаті “нової ери”. Напередодні Першої світової війни 1914 р. бібліотека НТШ у Львові стала найбільшою українською книгозбірнею в світі, разом зі стародруками містила українознавчі праці різними мовами. У 1899 р. була створена книгарня НТШ, що мала філії в Києві та Харкові, через які можна було виписувати книжки з Галичини. У львівській книгарні НТШ у 1903 р. продавали видання наддніпрянсько-українських авторів: І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, Марка Вовчка, М.Коцюбинського, Панаса Мирного, М.Грушевського та ін.⁴ Зміцненню культурних взаємин Галичини з Наддніпрянською Україною значною мірою спричинився і музей НТШ, заснований в 1895 р. До нього надходили різнопрофільні експонати з усіх українських земель, особливу активність у цьому проявляли наддніпрянські вчені Ф.Вовк, М.Біляшівський, М.Грушевський та ін. Діяльність музею НТШ є яскравим підтвердженням тісної творчої спів-

¹ Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка... – С.326.

² Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка... – С.326, 327; Алексієвцев М.М., Савенко В.В. Роль Наукового товариства ім.Т.Шевченка в українському національному відродженні. – С.33, 34.

³ ЦДАЛ України, ф.348 (Товариство “Просвіта”, м. Львів), оп.1, спр.6790, арк.68 зв.

⁴ Там само, ф.309, оп.1, спр.954, арк.14, 15.

праці вчених і діячів культури по обидва боки австро-російського кордону¹.

“Новоерівська” політика принесла здобутки в галузі середньої освіти, що сприяло розширенню сфери вживання української мови в Галичині. До 1892 р. в краї існувала лише одна “руська” гімназія у Львові і паралельні класи в Перемишльській гімназії. У березні 1892 р. на засіданні Галицького сейму було схвалено пропозицію шкільної комісії відкрити класи з навчанням “руською” мовою в місцевій гімназії у Коломиї. Імператор підписав сеймову резолюцію у вересні того ж року, до першого класу подало документи 40 осіб. Відкриття Коломийської української гімназії, другої в Галичині після Львівської, розширило можливості для виховання патріотичної молоді, що взяла активну участь у національному русі. Важливу роль у цьому відіграла також утраквізація (введення двомовності, паралельних українських класів) учительських семінарій. Розпорядження міністерства освіти в березні 1891 р. про розширення утраквізму в учительських чоловічих семінаріях і поступову утраквізацію жіночих учительських семінарій Східної Галичини стало першим конкретним здобутком “нової ери”².

Серед здобутків “нової ери” було також утворення страхового товариства “Дністер”, що отримало дозвіл на свою діяльність у грудні 1891 р. Намісник спочатку негативно поставився до ідеї заснування руського страхового товариства, коли вже існувало аналогічне польське у Кракові, але наполягання народівців усе-таки мали успіх. “Дністер” перетворився в авторитетну підприємницьку інституцію, що була серед фінансових опор українського національного руху в Галичині. “Новоерівська” політика вплинула на збільшення українського представництва у вищих органах державної влади, що в перші десятиліття після конституційних реформ були малодоступними для галицьких русинів. Так, в 1879 р. в австрійському парламенті було лише троє руських послів, а в 1885 р. – п’ятеро (з 353 депутатів, у т. ч. 63 – від Галичини). Після виборів 1891 р. до парламенту українське представництво збільшилося до семи осіб. Руський парламентський клуб, особливо О.Барвінський і Ю.Романчук, мав безпосереднє відношення до здобутків “нової ери”³.

Кристалізація ідеалу політичної самостійності України та утворення модерних українських партій. “Нова ера” мала переломне значення в розвитку модерної української національно-політичної свідомості, духу соборництва, сприяла утвердженню серед галичан українофіль-

¹ Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка... – С.327.

² Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.147, 148, 149, 150; його ж. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. – С.207.

³ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С.150, 151, 152.

ських настроїв. Боротьба навколо “новоєрівської” політики “до глибин розбурхала українсько-галицьке громадянство, – писав І.Лисяк-Рудницький. – Це можна вважати за початок доби модернізму в Галичині”¹. Ідея політичної самостійності “соборної” України по обидва боки російсько-австрійського кордону була висунута й обґрунтована в середовищі РУРП, утворення якої восени 1890 р. співпало в часі з початком “нової ери”. У російській пресі М.Драгоманов наголошував, що новостворена РУРП “решительно отделилась от народовцев... Радикалы сделали из агитации в пользу всеобщего и тайного голосования главное свое политическое дело на настоящее время”². Видання радикального часопису “Народ” у Львові (з січня 1890 р.) і діяльність самої партії на перших порах фінансувалися М.Драгомановим та його однодумцями з Наддніпрянської України.

Кошти з Наддніпрянщини надходили за посередництвом М.Ковалевського, приятеля М.Драгоманова³. Д.Дорошенко пізніше згадував, що М.Ковалевський “збирав на Україні гроші на видання Української радикальної партії й возив їх до Львова”. На ці грошові пожертви “виходили “Народ”, “Хлібороб” та інші радикальні видання в Галичині”⁴. Фінансову допомогу для газети (виходила до 1895 р.) виділяв також особисто М.Драгоманов, тоді викладач Софійського університету, що друкував на сторінках видання чимало своїх праць, зокрема “Австро-руські спомини”, “Листи на Наддніпрянську Україну” та ін. М.Драгоманов писав у листі до І.Франка 16 серпня 1892 р.: ““Народ” якось мусить бути, хоч вкорочениј, бо инакше обірветь ся звязок України з Галичиною в поступовому напрямку, з чого виграє москвофільство”⁵. У “листах” М.Драгоманов полемізував навколо літературних і політичних питань із Б.Грінченком, зокрема писав про ідейну відсталість галицьких письменників, порівняно з наддніпрянсько-українськими, що, на його думку, перешкоджало “поступу” нової української літератури, для якого “в Австрійській Русі тепер єсть ... більше реальної підстави”⁶.

¹ Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в ХІХ столітті // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.199.

² Драгоманов М. Всеобщее голосование и русины в Австрии // Драгоманов М. Вибрані праці: У 3 т., 4 кн. – Т.1. Кн.2: Історія, публіцистика, політологія // Упорядкув. та прим. В.Ф.Погребенник. – К., 2007. – С.216.

³ Франко І. Замість ювілейної сільветки // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1905. – Т.ХХІХ. – С.178; Запорожець. Календар для народа на рік звичайний 1921. – Б.м., б.р. – С.69.

⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – К., 2007. – С.99.

⁵ Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1887–1895. – С.215.

⁶ Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну / Видане редакції “Народа”. – Коломия, 1894. – С.129, 130.

Редактор часопису, один із лідерів РУРП М.Павлик назвав М.Драгоманова “головною підпорою” своєю і “Народа”¹. Цю думку обстоював сам М.Драгоманов у листі до Р.Яросевича 10 (22) червня 1893 р.: “...Я пишу ½ “Народу””, але “вже виписавсья. На Україні “нових сил” щось не видно. Нехай виступають галичане!”. Автор цікавився, чому публіка відвертається від “Народа”². Галичанину Ю.Яворському 23 червня 1891 р. М.Драгоманов відверто зізнався, що “не дуже рожево” дивиться “на теперішній радикальний рух у Галичині, бо увесь він держиться на студентах”³. Про байдужість читачів до часопису, у свою чергу, писав М.Павлик П.Кулішу 8 лютого 1893 р. (“... був би дуже рад, якби люде, особливо з України, бодай лаялися з “Народом”, а не мовчали. Мовчання гірше смерті”)⁴. А.Кримський констатував у своєму листі до редакції “Правди” 17 (29) вересня 1890 р., що серед наддніпрянських діячів “на-вряд чи знайдеться десять”, які читали “Народ”, за його свідченням, до киян надходило тільки два примірники⁵. Очевидно, на перших порах РУРП мала в ідейно-організаційному розвитку серйозні труднощі.

Леся Українка не бачила в галицьких радикалах “ні енергії, ні щирої віри в своє діло, ні навіть властивої партії”, прямо писала М.Павлику 9 липня 1894 р., що має “не дуже оптимістичний погляд на тих людей, що звать себе радикальною партією...”⁶. “Мені душа горить, – емоційно зауважила вона, – що справа гине, а ваших панів-радикалів, окрім двох-трьох людей, я ні за що вважаю...” (лист до М.Павлика від 3 лютого 1895 р.)⁷. Однак, попри песимізм М.Драгоманова і його товаришів (не кажучи вже про критику ідейних опонентів), радикальні ідеї знаходили прихильників серед молодшого покоління наддніпрянських українофілів. Відома діячка громадівського руху в Києві М.Беренштам-Кістяківська писала в спогадах, що коли на початку 1890-х рр. “почали виходити галицькі газети “Народ” і “Хлібороб”, ми здобували їх, дуже спочували радикальній галицькій селянській партії...”. Вона згадувала, що наддніп-

¹ Гриценко І.С., Короткий В.А., Томенко М.В. “Людина земная з печаттю пророка...” // Михайло Драгоманов: автожиттєпис. – К., 2009. – С.65.

² Трегуб М. Листи Михайла Драгоманова до Романа Ярославича // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.2. – С.124. Р.Яросевич писав у відповідь 26 травня 1894 р., що “радикалізм росте, хоть партия (РУРП. – І.Р.) паде”, а раніше в листі до М.Драгоманова 20 вересня 1891 р. критично назвав радикальну партію в Галичині кастою “людей відділенов чимсь від живого народа и чим дальше щораз більше відділюючов себе...” (Трегуб М. Листи Романа Ярославича до Михайла Драгоманова (1888–1894 роки) // Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – Т.СХХL. – С.626, 644).

³ Михайло П. Драгоманов Переписка / Зібрав і зладив М.Павлик. – Львів, 1901. – Т.І. – С.27.

⁴ ЦДАЛ України, ф.663 (Павлик М.), оп.1, спр.204, арк.59.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.4802, арк.5 зв.

⁶ Українка Леся Збір. творів: У 12-ти т. – Т.10: Листи (1876–1897) / Редактор тому М.Д.Бернштейн. – К., 1978. – С.240.

⁷ Там само. – С.277.

рянську молодь обурювала “романчукова “угода” (“нова ера”. – *I.P.*)”, як і діяльність старших українофілів, причетних до угодовства, передусім О.Кониського і В.Антоновича¹. За донесенням київської жандармерії, соціально-революційні видання М.Драгоманова за кордоном користувалися популярністю серед місцевої молоді². Зокрема, часопис “Народ” передплачував відомий український поет П.Грабовський, перебуваючи на засланні в далекому Сибіру³.

Національно-державницькі погляди як далекоюсяжний ідеал українського руху обстоювала політична еліта народовців у 1860–1880-х рр. (через вимоги поділу Галичини та об’єднання “руських” етнічних земель під імперією Габсбургів в окремий коронний край, твердження про належність галицьких русинів до “малоруського”, тобто українського народу), що було очевидним на тлі зростання державницьких прагнень сусідніх народів – поляків, чехів, угорців та ін. Однак народовці довгий час публічно не піднімали проблеми державної самостійності в силу ряду причин: по-перше, через союз із русофілами (народовсько-русофільська угода 1882 р., спільний “Руський клуб” у Галицькому сеймі та ін.), що робило недоцільним акцент на національній програмі; по-друге, внаслідок обраного в другій половині 1880-х рр. курсу на тактичне порозуміння з польською стороною, звідси – небажання говорити про віддалену мету національного руху, що безумовно суперечила польським прагненням; по-третє, у зв’язку з інтересом австрійського уряду до українського питання, яке передбачалося використати в протистоянні Австро-Угорщини з Росією. Це давало підстави народовцям сподіватися на прихильне ставлення Відня до проблеми національного розвитку русинів-українців⁴.

Молодше, марксистське крило радикалів запропонувало ввести вимогу створення власної національної держави в максимальну частину програми вже на першому з’їзді РУРП 4–5 жовтня 1890 р. Але “старші” радикали під впливом драгоманівського соціалізму засудили цю пропозицію, в програму РУРП 1890 р. було внесено вимогу – “як найширший розвій автономії краюї...”, без поділу Галичини за національною озна-

¹ Беренштам-Кістяковська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-х та початку 90-х років // За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1928. – Кн.ІІІ. – С.216, 217.

² Центральний державний історичний архів України, м.Київ, ф.317 (Прокурор Київської судової палати, м.Київ), оп.1, спр.460, арк.76.

³ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.101 (Павлик М.), од. зб.222., арк.1, 1 зв.

⁴ Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Львів, 1997. – Вип.3–4. – С.131.

кою¹. Гостра внутрішньопартійна боротьба між “драгоманівцями” і “марксівцями” впродовж першої половини 1890-х рр. скристалізувала думку про політичну самостійність і соборність України, що вперше ясно і недвозначно була сформульована в книзі представника молодшої групи радикалів Ю.Бачинського “Україна irredenta” (1895 р.). На підставі аналізу соціально-економічного становища Галичини, масової “еміграції руських селян за границі краю” Ю.Бачинський дійшов висновку, що здійснення “економічних постулатів і культурних ідеалів неможливе без політичної самостійности України”. Він прямо поставив “на денний порядок справу будучности української нації – взагалі, не лише виключно в Австрії, але і в Росії”. “Щодо російської України”, то ставилося основне завдання – “виборенє конституції в Росії”. Завершувалася брошура переконанням, що “ідея політичної самостійности українського народу придбала нові круги прихильників: українську-галицьку інтелігенцію і український-галицький пролетаріят”².

Ю.Бачинський намагався знайти підтримку в М.Драгоманова, з яким особисто зустрічався двічі наприкінці липня 1891 р. у Відні. Розмова мала, за спогадом Ю.Бачинського, більше інформаційний характер, сам М.Драгоманов через хворобу багато не міг говорити, але зустрів галичанина “дуже щиро”, як “давнього доброго знайомого”³. Вдруге Ю.Бачинський звернувся до М.Драгоманова листовно, надіславши йому в 1894 р. рукопис “України irredent-и” на рецензію. Коротке листування між ними з цього приводу пізніше було опубліковано⁴. М.Драгоманов, поділяючи ідейні погляди “громадівського соціалізму” до кінця свого життя (помер улітку 1895 р. у Софії), критично відкुकнувся про брошуру Ю.Бачинського, що, однак, не стало на перешкоді її виданню. Брошура отримала позитивний резонанс в українській громадській думці Галичини того часу, Ю.Бачинський навіть висловив припущення, що якби М.Драгоманов прожив трохи довше, він “змінив би також свою думку про “Україну irredent-y””⁵.

Розкритикувавши книгу Ю.Бачинського за доктринерство і догматизм в аналізі економічного розвитку краю, І.Франко відмовився від драгоманівської федеративної концепції, підтримав самостійницькі гасла. Захопившись у молодому віці соціалізмом, економічним вченням марк-

¹ Програма РУРП // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Т.І. – С.12.

² Бачинський Ю. Україна irredenta // Там само. – С.26, 27, 29, 33.

³ Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова // Вістник Союзу визволення України. – Відень, 1915. – Ч.23–24. – 15 серпня. – С.11, 12, 13.

⁴ Бачинський Ю. Моя переписка з Михайлом Драгомановом (Додаток до “України-irredent-u”). – Львів, 1900. – 72 с.; Бачинський Ю. Україна irredenta з додатком: Листування Ю.Бачинського з М.Драгомановим з приводу “України-irredent-u” / Наук. редактор І.Бегей. – К., 2003. – 176 с.

⁵ Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова. – С.14.

сизму, які сприймалися ним як дороговказ для досягнення в майбутньому соціальної справедливості, І.Франко в середині 1890-х рр. усвідомив, що реалізація марксистської доктрини призведе до “державного деспотизму” і духовного поневолення особи. На його думку, така держава “сталась би величезною народною тюрмою”. Водночас І.Франка розчарувала співпраця з польськими соціалістами, які вважали, що соціалізм у Галичині повинен мати польський характер, виступали за включення краю до складу відновленої Речі Посполитої. І.Франко приходив до висновку про пріоритет національного питання у визвольній боротьбі. “...Ідеал національної самостійності ... не тільки вміщує в собі оба попередні (ідеали соціальної справедливості та демократії. – *І.Р.*), але один тільки може дати їм поле до повного розвою, – стверджував він у статті “Поза межами можливого” (1900 р.). – Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм “фантастів”, – духовно відчужених “від рідної нації”¹. Ідеал самостійної “соборної” України на початку ХХ ст. міг здатися надто нереальним, але його проголошення стало тим світочем, який показував перспективи розвитку національного руху².

Еволюція поглядів І.Франка від соціалізму до націонал-демократизму і смерть у 1895 р. М.Драгоманова об’єктивно посилили позиції “молодих” радикалів-“державників”. На IV з’їзді РУРП у грудні 1895 р. ідея політичної самостійності була включена в нову редакцію програми партії одностайно, без дискусій і обговорення. Нова редакція програми РУРП майже дослівно повторювала центральну тезу книги Ю.Бачинського і починалася словами: “Стоячи на ґрунті наукового соціалізму і годячися на всі впливаючі з сего консеквенції, на полі політичнім, економічнім і культурнім, заявляє Руско-українська радикальна партія, що здійснене усіх її соціалістичних ідеалів можливе тільки при повній політичній самостійності руско-українського народу і повнім праві єго рішати самому у всіх справах єго дотикаючих”³. Водночас було заманіфестовано ідею національної єдності України (соборності), а на найближчу перспективу поставлено вимогу створити окрему українську область у складі федеративної Австро-Угорщини⁴.

¹ Франко І. Поза межами можливого // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Т.1. – С.85, 86.

² Кондратюк К.К. Нариси історії українського національно-визвольного руху ХІХ століття. – Тернопіль, 1993. – С.91.

³ Програма РУРП // Отаман. Календар для народа на рік звичайний 1905. – Коломия, 1904. – С.130, 131.

⁴ Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – Т.СХХІІ. – С.92, 93; його ж. До генези ідеї полі-

“Новоерівська” політика дала поштовх політичній структуризації національного руху, формуванню партійно-політичної системи в Галичині. Невдоволена наслідками угодовської політики, з середини 1890-х рр. більша частина народовців зблизилася з крилом радикальної партії, що, в свою чергу, все більше відмовлялося від соціалістичних поглядів на користь національної ідеї. Врешті, дійшло до виникнення в грудні 1899 р. Національно-демократичної партії (далі – НДП), що стала найчисленнішою політичною партією, програма якої ґрунтувалася на національно-демократичних, ліберально-центристських принципах. У ній, зокрема, говорилося: “Ми, галицькі Русини, часть українсько-руського народу”, що має державницькі традиції, “ніколи не зрік ся і не зрікає ся прав *народу самостійного* (тут і далі виділено в оригіналі. – *I.P.*), заявляємо, що остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоби цілий українсько-руський нарід здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та зєднав ся з часом в *одноцільний національний організм...*”¹.

З іншого боку, помірковане крило народовців, яке найдовше дотримувало відданості “новоерівській” політиці, першим виділилося в окрему політичну партію клерикального спрямування, з нагоди 300-ліття Брестської унії в 1896 р. заснувало Католицький русько-народний союз (далі – КРНС). Внутрішньопартійний конфлікт після 1895 р. з новою силою розгорівся в самій РУРП, що поступово призвело до розколу радикальної течії, вигасання руху “молодих” радикалів. Нечисленна група марксистів, що виділилася з РУРП, заснувала у вересні 1899 р. Українську соціал-демократичну партію (далі – УСДП) як складову частину австрійської соціал-демократії, національна програма якої передбачала перетворення Австро-Угорської імперії на демократичну державу. УСДП намагалася поєднати національну ідею з марксистом, соціалістичними гаслами, зокрема поставила у програмній заяві такі вимоги: “Повна воля політична, самодержавність люду, демокрація; перехід землі і фабрик на власність загалу, спільна господарка на користь загалу; визволенє люду з темноти, доступ для кожного до науки, до сьвітла”².

Отже, конфлікт між “молодими” і “старшими” радикалами завершився формуванням на зламі ХІХ–ХХ ст. нової політичної структури в

тичної самостійності України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип.1. – С.132.

¹ Програма Національно-Демократичного (Народного) Сторонництва // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Т.1. – С.57; Расевич В. Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип.32. – С.119.

² Поява УСДП в Галичині // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Т.1. – С.55; Жерноклеєв О.С. Українська соціал-демократія в Галичині. Нарис історії (1899–1918). – К., 2000. – С.44.

Галичині, для якої була характерна наявність впливової центристської (НДП), двох лівих (УРП і УСДП) та однієї правої (КРНС) партії. Програми трьох головних партій (крім КРНС) передбачали здійснення постулату політичної самостійності України, що уможливило їх об’єднання, консолідацію сил на ґрунті боротьби за національну державність на уламках Російської та Австро-Угорської імперій. Але з огляду на організаційну слабкість УСДП і КРНС можна говорити фактично про існування на початку ХХ століття двопартійної системи, в якій провідна роль НДП стимулювалася і врівноважувалася опозицією лівої УРП¹. Характерно, що місячник української молоді у Львові “Молода Україна” в 1900 р. прямо писав, що останнє покоління ХІХ ст. довершило ідейну еволюцію українського питання, “справа “самостійної України” перейшла вже із сфери мрій в обсяг життя й борби”². Політизація національного руху дала безпосередній поштовх галицьким русофілам для створення в січні 1900 р. власної партії – “Русско-народной” (“Русской народной”) партії (далі – РНП), що стало початком кристалізації політично свідомого москвофільства.

Ознаки розходження позицій у русофільському таборі простежувалися на початку 90-х рр., що знайшло відображення в листуванні М. Драгоманова з русофілом Ю. Яворським (1891–1894 рр.). М. Драгоманов наголошував у листі 3 червня 1891 р., що автор (“не українофіл, а тільки просто українець”) завжди чекав “евольуції, котра тепер робитьсја з Вашими товаришами”. Він підкреслював необхідність говорити з народом живою простонародною мовою: ““Восхищайтесь”, скільки хочете, Пушкиним і Тургеневим, – та при тому не нехтуйте і Шевченка...”³. Як тут не згадати знамениті Шевченкові слова: “І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь”. Драгоманівський лист 23 червня 1891 р. піддав критиці “галицьку москвофільську літературу”, що “ні думки живої, ні образа живого не дає”. На думку адресанта, це пояснювалося передусім відірваністю русофілів від народномовної основи, “автори, навмисне силујучись писати так, як ніхто живий не говорить, не могли не мертвити і своєї набльудательности, і своєї фантазії”⁴. На запрошення Ю. Яворського писати до новоствореного русофільського журналу “наукову хроніку” М. Драгоманов відповів відмовою, бо “ви (русофіли. – *І.Р.*) Росії не бачили, а великорусів

¹ Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в ХІХ столітті. – С.202.

² Товариші! // Молода Україна. Часопись української молодіжи. – Львів, 1900. – Ч.7. – С.251.

³ Михайло П. Драгоманов Переписка. – С.22, 24.

⁴ Там само. – С.26.

особливо. А окрім того а ргіорі думаєте про однаковість українського і великор.(уського) життья” (лист від 1 (13) жовтня 1894 р.)¹.

Остаточо розкол в РНП відбувся на початку 1909 р. на прихильників всеруської концепції (“старих”) та “нових” або “молодих” русофілів². “Новокурсники” на чолі з В.Дудикевичем і Д.Марковим зайняли виразно проросійські позиції, проявили себе активними борцями проти українства. Д.Марков в австрійському парламенті 26 червня (9 липня) 1907 р. вперше виступив російською мовою. Русофільська газета “Галичанинъ” у Львові у статті з промовистою назвою “Первое общерусское слово въ австрійскомъ парламентѣ” високо оцінила вчинок посла, заявивши, що “скинена наконецъ рабская маска рутенства, надѣтая шестьдесятъ лѣтъ тому”, Д.Марков “говорилъ на томъ языкѣ, который употребляется въ общерусской литературѣ”³. “Мы русины, мы не Украинцѣ..., – відверто писалося на сторінках коломийської газети “Русская рада”. Редакція визнавала, що “литературнымъ языкомъ есть для насъ языкъ рускій, языкъ Гоголя, Достоевского”, тож необхідно вчитися “великорусского языка”, тобто російської мови, а не, за словами видавців, “дивоглядного жаргона”, видуманого професором М.Грушевським і компанією, як зневажливо називалася українська мова⁴. У брошурі Д.Маркова, виданій у Львові 1911 р., говорилося про потребу відмовитися від українського фонетичного правопису (“дрянь”), прийняти “правдиву русску книжку и просвѣщатися, а не буде намъ чужимъ той пречудный рускій литературный языкъ. ... Мы, Малороссы, много труда положили для его развития”⁵.

Водночас “старокурсники”, прихильники М.Короля, послідовно дотримувалися концепції всеруськості, по суті, залишаючи історії відповідь на питання про національну окремішність українського народу. Так, М.Король твердо заявив на засіданні Галицького сейму 11 (24) жовтня 1908 р., що почуває себе малорусином, а не росіянином. “Я узнаю единство русского народа, – наголошував він, – однакъ единство лишь культурне, що однакъ не выключаетъ совсѣмъ того, що я чувствую себе ма-

¹ Там само. – С.39.

² Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.253. Є.Олесницький писав у спогадах, що до кінця XIX ст. “загал т.зв. староруської партії не любив, правда, українців (українофілів. – *І.Р.*), особливо ж фонетики, та фактично стояв у значній частині на українських національних основах...” (Олесницький Є. Сторінки з мого життя // Діло. – 1934. – Ч.349. – 27 грудня. – С.3).

³ Первое общерусское слово въ австрійскомъ парламентѣ // Галичанинъ. – 1907. – Ч.143. – 29 іюня (11 іюля). – С.1.

⁴ Українофіли въ Россіи // Русская рада. – 1909. – Ч.8. – 15 (28) цвѣтня. – С.1.

⁵ Марковъ Д.А. Русская и украинская идея въ Австріи / Свободный переводъ съ нѣмецкого. Составивъ А.Гогатко. – Львѣвъ, 1911. – С.26.

лороссомъ, що чувствую себе русиномъ”. М.Король запевнив присутніх, що “ніколи не бувъ и не буду великороссомъ, чи-якъ то звичайно называють – росіяниномъ чи москалемъ”. Однак у його розумінні національна назва “українці” “не наша, она намъ чужа, ... мы малороссы, мы русины...”. Суперечку навколо питання “чи велико- и малороссы одинъ нарôдъ, чи то два осôбнѣ народы” мала вирішити історія, яку, за словами доповідача, “нікто не встримаєть”, тоді як “партійна” боротьба була вкрай шкідливою “для нашого культурного, економічного, а даже національного пôднесенья...”¹.

На практиці обидві групи традиційно виступали за відновлення етимологічного правопису, надання прав “русскому языку”, визнання національно-культурної єдності галичан з усіма племенами “русского народа” тощо². Характерно, що австрійське намісництво у Львові в лютому 1912 р. повідомляло про три галицько-руські політичні “партії”: “радикальні русофіли” (“партія Дудикевича”), “помірквані русофіли” (“старорусини”), українофіли³. Гостра полеміка всередині русофільського табору в 1907–1909 рр., що в підсумку зумовила формування групи “новокурсників”, була викликана насамперед стрімким утвердженням у суспільній свідомості галичан національно-державницької ідеї, політичної незалежності України. Ідейна концепція русофілів, стрижнем якої була теза про національну і мовно-культурну єдність панрусського простору, прийшла в різку суперечність із реаліями суспільного життя. Після розколу обидві течії – і “старих”, і “молодих” – вступили в період взаємної конфронтації, що відбувалася на тлі падіння їх чисельності.

За впливами “новокурсники” з більш радикальними, яскраво вираженими москвофільськими поглядами, що ототожнювали себе в єдності з православною Росією, значно поступалися в Галичині національно-державницькому табору, що виступав під гаслом національної самостійності України (на сеймових виборах 1913 р. “новокурсники” здобули заледве один мандат (Д.Марков))⁴. Газета “Діло” писала, що русофільство 1860–1870-х рр. – це “не був той нинішній викінчений тип російських націоналістів, ренегатів українства”, але “чим далі, тим більше руссофільство витискало ся ... “за пліт” нашої національної суспільности...”⁵. Як наслідок, змінилася тактика польських правлячих кіл щодо політич-

¹ Рѣчь д-ра М.П.Короля // Галичанинъ. – 1908. – Ч.236. – 17 (30) октябрю. – С.2.

² Орлевич І. Між духовним пастирством і політикою: о .Іван Костецький в русофільському русі кінця ХІХ – початку ХХ століття // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник / Упоряд. О.Киричук, М.Омельчук, І.Орлевич. – Львів, 2010. – Кн.1. – С.652, 653.

³ Державний архів Львівської області, ф.350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва), оп.1, спр.3120, арк.104.

⁴ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст. – С.254.

⁵ Шевченкове съвято у Львові // Діло. – 1911. – Ч.55. – 26 лютого (11 марта). – С.1.

ного москвофільства в Галичині – від боротьби з ним в останній третині XIX ст. до відкритої підтримки. Так, напередодні сеймових виборів 1908 р. русофіли уклали блок із польськими антиукраїнськими силами¹. Суперечки між українофілами й русофілами (наприклад, під час проведення 2 лютого 1906 р. у Львові одночасно двох “всенародних” віч за парламентську виборчу реформу) польські політики використовували проти українського руху. Вони прямо стверджували, що “самі русини ще не погодилися між собою, чи насправді вони є самостійним народом” (часопис “Słowo Polskie” від 3 лютого 1906 р.)².

Особливу роль в утвердженні українського національно-державницького ідеалу відіграла галицька преса, передусім “ЛНВ”, де, зокрема, друкувалися програмні статті М.Грушевського та І.Франка. Так, М.Грушевський закликав земляків, незважаючи на різні “культурні й економічні обставини, на відмінну історичну традицію чи політичну організацію”, ширити усвідомлення “своєї національної єдності, всеукраїнське почуте...”³. Він переконував, що “коли протягом одного покоління українство не стане нацією, то воно може стратити сю можливість” назавжди⁴. Звідси випливала необхідність поглиблення зв’язків між різними регіонами, в першу чергу, “се треба зробити Галичині з Україною, ... найбільше різко роз’єднаним історичними, політичними, церковними й культурними відмінами”⁵. Необхідно було реалізувати, за висловом М.Грушевського, “величезний запас потенціальної енергії соборної України...”⁶. М.Грушевський розглядав Галичину як центр загальноукраїнського руху з 80-х рр. XIX ст., тоді як “властиве” галицьке “національне відродження” почалося в 60-х рр. – “пробами слабими й вповні опертими на українським письменстві”. Наприкінці XIX ст. Львів став “всеукраїнським духовним центром” спільними зусиллями наддніпрянців і галичан, але як тільки дозволять обставини, центр мав перенестися до Києва⁷.

Перейшовши на національно-демократичні позиції, І.Франко використовував трибуну “ЛНВ” для критики соціалістичних доктрин, марксизму. Щодо драгоманівського соціалізму він відверто писав: “...Глибока і сильна

¹ Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст. – С.259, 265.

² Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Східної Галичини на зламі XIX–XX століть. – С.406.

³ Грушевський М. До наших читачів в Росії // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1907. – Т.XXXVII. – С.5.

⁴ Грушевський М. На українські теми: При кінці року // Там само. – С.149.

⁵ Грушевський М. Крячуть ворони... // Там само. – С.318.

⁶ Грушевський М. На українські теми: Іще про наше культурне жите // Там само. – К., 1911. – Т.ЛІІІ. – С.396.

⁷ Грушевський М. На порозі століття. (Присвячено перемишльській українсько-руській громаді) // Там само. – Львів, 1901. – Т.ХІІІ. – С.84, 85.

віра в західно-європейські ідеали соціальної рівності і політичної волі заслонювала перед його (М. Драгоманова. – *І.Р.*) очима ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле до повного розвою”. Брак віри в національний ідеал І. Франко вважав головною трагедією в житті М. Драгоманова, що стала “причиною безплідності його політичних змагань”¹. І. Франко наголошував, не применшуючи наукових заслуг та історичного значення вчення К. Маркса – Ф. Енгельса, що для сучасного і наступних поколінь було б добре розбити легенду “про їх месіянство й непомильність”². На жаль, український народ у ХХ ст. на власному прикладі був змушений доводити мудрість Франкового висновку.

У знаменитому пролозі до поеми “Мойсей”, написаної в 1905 р. під час першої російської революції, І. Франко підкреслив важке становище рідного народу (“Народе мій, замучений, розбитий, Мов паралітик той на роздорозжжю...”). Водночас пророчими словами він передав віру в майбутнє України:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі...³.

Одночасно з формуванням партійно-політичної системи, кристалізацією ідеї політичної самостійності України розширювалася інфраструктура громадського життя. Протягом 1890-х років у Галичині виникла широка мережа культурно-освітніх, господарських і спортивних організацій (“Просвіта”, “Руське педагогічне товариство”, “Сільський господар” та ін.). Спортивні товариства “Сокіл” (1894 р.) і “Січ” (1900 р.), призначені для фізичного загартування і зміцнення молоді, стали зародком майбутнього українського війська – Січового стрілецтва. Український рух на зламі ХІХ–ХХ ст. досяг таких відчутних результатів, що тогочасний польський історик С. Смолька називав цей період не інакше, як “українське завоювання” Галичини. За два передвоєнні десятиліття на місці пригнобленої і безправної селянської маси виросла свідомо своїх політичних інтересів українська нація. Зворотнім боком цього стала гостроконфліктність українсько-польських відносин у Галичині, що нагадувала польському досліднику період польсько-козацьких воєн напередодні Хмельниччини⁴. Свідченням гостроти у взаєминах між двома народами стали парламентські так звані “криваві вибори” 1897 р., вбивство галицького намісника А. Потоцького студентом М. Січинським у 1908 р.,

¹ Франко І. По за межами можливого // Там само. – 1900. – Т. XII. – С. 7, 8.

² Франко І. До історії соціалістичного руху // Там само. – 1904. – Т. XXV. – С. 152.

³ Франко І. Мойсей // Франко І. Вибрані твори: У 3-х т. / Упорядкув., підготовка текстів та прим. А. А. Каспрука. – К., 1973. – Т. I. – С. 662, 663.

⁴ Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN), zesp. 1230 (Zbiór monografii i opracowań o partiach, organizacjach politycznych, zawodowych oraz młodzieżowych), sygn. 76/I–24, k. 53.

сутичка між українськими і польськими студентами в 1910 р., коли загинув А.Коцко, тощо¹.

Суперечки загострилися навіть усередині соціалістичного табору між Польською партією соціал-демократичною (далі – ППСД) Галичини і Сілезії та Українською соціал-демократичною партією Галичини і Буковини, що на автономних правах входили до загальноавстрійської соціал-демократії. Поляки звинувачували українських есдеків у “сепаратизмі” (наприклад, на окружній партійній конференції ППСД у Станиславові 24 березня 1912 р.)². У центрі українсько-польського протиборства стояли дві проблеми: заснування українського університету у Львові та проведення виборчої реформи, яка б збільшила представництво русинів-українців у Галицькому сеймі³. Однак реалізації цих вимог зашкодило відверте небажання поляків і початок Першої світової війни в липні 1914 р. У польській пресі початку ХХ ст. містилися критичні відгуки про український рух, що мав на меті “зрусифікування” (“zrusyfikowanie”) краю, створення у Львівському університеті “вогнища польсько-руської незгоди” і т.п.⁴. Такі думки домінували в тогочасному польському суспільстві, де прихильники українофільських поглядів не мали значної підтримки. Серед останніх можна виділити видатного польського публіциста, вченого і громадського діяча Л.Василевського, який прихильно висловлювався про українських народовців, тоді як “москвофілів” вважав “ренегатами” в українському національному русі, що “штучно” підтримувалися з Росії⁵.

З кінця ХІХ ст. українське політичне життя Галичини розвивалося в тісному зв'язку з буковинським: галичани й буковинці створили у віденському парламенті спільний “Український клуб”, а головні галицькі політичні партії (НДП, УРП, УСДП) поширили сфери свого впливу на Буковину. Водночас завдяки зусиллям буковинської інтелігенції на початку ХХ ст. у краї була створена густа мережа українських культурно-освітніх і господарських організацій. Взаємовідносини галичан із буковинцями не були безхмарними, вперше відкрито конфлікт між ними проявився в 1878 р. на загальних зборах “Руської бесіди” в Чернівцях, нерідко суперечності траплялися й пізніше⁶. Однак на початку ХХ ст. у партійно-політичному житті буковинців домінували партії, що обстою-

¹ Грицак Я. Нарис історії України. – С.80, 81.

² Archiwum państwowy w Krakowie, zesp.528 (Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska. 1911–1918), sygn.1, k.31; AAN, zesp.1208 (Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska), sygn.23/3, k.120, 123.

³ Русини Галицької Землі! // Діло. – 1910. – Ч.240. – 14 (27) жовтня. – С.1.

⁴ Biblioteka naukowa PAU i PAN w Krakowie, sygn.5565, k.54; Sygn. 5567, k.27.

⁵ AAN, zesp.390 (Akta Leona Wasilewskiego), sygn.59, k.172; Sygn.60, k.30; Sygn.75, k.38, 152.

⁶ Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці, 1999. – С.173, 418, 419.

вали національну єдність українських земель під владою Російської та Австро-Угорської імперій, проголошення в майбутньому незалежної “соборної” Української держави. Щоправда, розвиток модерної української національно-політичної свідомості на Буковині мав деякі особливості: по-перше, на відміну від Галичини, не було міцної центристської партії, буковинське народовство опинилося в стані розколу на Українську народну та Націонал-демократичну партії; по-друге, місцеві українофіли мали змогу вишукувати тактичних союзників серед різних етнічних угруповань (румуні, німці, євреї, поляки) тощо¹.

Утвердження серед галичан етноніму “Україна” (“український”). Ключовим питанням у процесі українського національного самоусвідомлення в Галичині був вибір власного етноніму, який давав би чітке уявлення про відмінність від росіян (великоросів). Як відомо, для означення місцевого населення в ХІХ ст. вживалися різні назви. Так, у державній і церковній документації досліджуваного періоду використовувався термін “русин”, “руський” (німецькою мовою офіційне означення – Ruthenen), як називали себе самі галичани. Ця самоназва була зафіксована у фольклорних збірниках В.Залеського 1833 р. (“Пісні польські і руські люду галицького”), Й.Лозинського 1835 р. (“Руське весілля”), Ж.Паулі 1839–1840 рр. (“Пісні люду руського в Галичині”) тощо. Паралельно, хоч і рідше, очевидно, під впливом із Наддніпрянщини вживалися для цього слова “малороси”, “малоруський” (від офіційної назви колишньої території Гетьманщини в Росії – “Малоросія”), що свідчило про усвідомлення тогочасною українською інтелігенцією етнічної єдності галичан і наддніпрянців. Про це, зокрема, писалося у фольклорних збірках наддніпрянських дослідників, що містили записи народних пісень по обидва боки Збруча (М.Максимовича “Малоросійскія пѣсни” 1827 р., П.Лукашевича “Малоросійскія і червонорусскія народныя думы и пѣсни” 1836 р. та ін.).

Під час революції 1848–1849 рр. у протоколах засідань Головної руської ради – першої української політичної організації в Галичині, що декларувала етнічну єдність Галичини з Наддніпрянщиною, вживався етнонім “Русь” і похідні від нього – “русин”, “руський”, “галицько-руський”, “малоруський”, але жодного разу не зафіксовано слова “Україна” (“український”)². Утвердження сучасного етноніму “Україна” (“український”, “українець”) стало результатом свідомої діяльності інтелігенції в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Показово, що наддніпрянський вчений і громадський діяч Ф.Вовк радився з І.Франком у листі

¹ Там само. – С.325, 326.

² Див.: Головна руська рада. 1848–1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О.Турія. – Львів, 2002. – С.1, 19, 30, 32, 58, 75, 88, 105, 108, 119, 122.

з Парижа 30 вересня 1888 р., що саме розуміти під словом “Україна”, адже так називали і всі етнічні українські землі під Росією та Австрією, і тільки “російську Україну”, Наддніпрянщину, в польському варіанті “Україною” називали Правобережжя, тобто східні креси колишньої Речі Посполитої, переважно Київщину, “а була ж ще і Слобідська Україна?”¹, – риторично запитував він. “Величезним досягненням, успіхом “української ідеї”, – стверджує діаспорний історик Р.Шпорлюк, – є сам факт, що такі неподібні до себе території, з такими відмінностями у релігії, політичній історії, соціальній структурі, об’єдналися як Україна”².

Територія сучасної України перетворилася в ХІХ ст. в об’єкт справжньої “термінологічної війни”. Так, у Москві й Петербурзі вживалися для означення місцевих жителів назви (російською мовою) “малороссы” або “малороссияне”, іноді “русские” чи “русины” з двома “с”, щоб підкреслити їх єдність з усіма “рускими”, тобто великоросами і білорусами. Водночас поляки називали галичан “rusini”, обов’язково з одним “с”³. Характерно, що в польській мові слова русин (“rusin”), “руський” (“ruski”) з давніх часів не ототожнювалися з російським, великоруським простором, що мав назву “moskal”, “moskiewski”⁴. Становлення модерної української національної самосвідомості знайшло відображення в утвердженні етноніму “Україна”. Слово “Україна”, що вперше фіксується в Київському літописі під 1187 р. (“українці” – значно пізніше), на перших порах означало не власну назву якоїсь певної території, а лише її прикордонний характер. Існує версія, що літописна “Оукраина” відображала зміст церковнослов’янського слова “страна”⁵. У період середньовіччя територіальні межі цієї України локалізувалися Київським, Чернігівським і Переяславським князівствами, які склали в ХVІІ ст. ядро гетьманської держави⁶.

Народно-визвольна війна середини ХVІІ ст. спричинила, за висловом історика Б.Барвінського, “рішучий зворот у розумінню значення імені “Україна””⁷. Слово “Україна” “стали уживати – зразу тільки в розмовній мові – як назву всієї території, яка опинилася під козацькою юрисдикцією, – стверджував І.Лисяк-Рудницький. – Нове ім’я ступнево

¹ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.29, од. зб.629, арк.105, 107.

² Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця ХVІІІ – початку ХІХ століть // Україна: наука і культура. – К., 1991. – Вип.25. – С.167.

³ Миллер А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). – СПб., 2000. – С.36, 37.

⁴ Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn.ІІ.7748. Т.1, к. 7, 9, 10.

⁵ Макаруч С. Україна і українці: поява, поширення та утвердження назв // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доп. і повідомл. Історіографія українознавства, етнологія, культура. – Львів, 1994. – С.206.

⁶ Шип Н.А. Дискусія про термін “Русь” // Український історичний журнал. – 2002. – №6. – С.103.

⁷ Барвінський Б. “Україна” (Кілька причинків до питання про значіння сеї назви). – Львів, 1923. – С.4.

замінило традиційне, “Русь”, що виводилося від середньовічної Київської держави”¹. Однак протягом XVII–XVIII ст. термін “Україна” не мав чіткого значення, часто супроводжувався уточнювальними словами “Малоросійська”, “Козакоруська”, “Козацька”². Під словом “Україна” в офіційному діловодстві царської Росії на початку XIX ст. розуміли лише Слобожанщину, в 30-х рр. Слобідсько-Українська губернія була перейменована на Харківську. Водночас у польських джерелах “Україною” називали територію Київщини³. Перший український літературно-науковий журнал “Основа” (“южно-русскій літературно-учений вѣстникъ”) у 1861 р. прямо писав, що українці – це жителі Київської губернії, яка “називається Україною”⁴. Навіть на початку XX ст. польська преса писала про “Поділля, Волинь і Україну”, під останньою розуміючи тільки Київщину⁵. “Україна” в розумінні програмних документів перших польських політичних партій у Росії на зламі XIX–XX ст. – це були українські етнічні землі Правобережжя (Київська, Подільська і Волинська губернії)⁶.

У сучасному розумінні слова “український народ”, “українці” вперше зазвучали в програмних документах першої української політичної організації – Кирило-Мефодіївського товариства 1846 р. (“Книга буття українського народу” М.Костомарова, відозва “Брати українці!”). Провідні діячі братства кирило-мефодіївців “надали назві “Україна” абсолютно повноцінного національного звучання, широкий контекст не лише географічного, але й психологічного та політичного значення...”. Наприкінці XIX ст. з розвитком українського національного руху для свідомих українців слова “Малоросія” і “малорос” набули принизливого відтінку”⁷. Поштовх для утвердження нового етноніму дав видатний український вчений М.Максимович, що, як відомо, сприйняв назви “Україна”, “українець”, зокрема в другій і третій фольклорних збірках 1834 і 1849 рр. (відповідно “Украинскія народныя пѣсни” та “Сборник украинских пѣсень”, тоді як перша збірка 1827 р. мала назву “Малоросійскія пѣсни”), у двох випусках журналу “Украинець” у Києві 1857 і 1864 рр.

¹ Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.1. – С.6.

² Толочко П. Від Русі до України. Вибрані науково-популярні, критичні та публіцистичні праці. – К., 1997. – С.31.

³ Див.: Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów przez A.Przedzieckiego. – Wilno, 1841. – Т.1. – 233 s.; Т.2. – 159 s.; [BuszyńskiS.] Podole, Wołyń i Ukraina. – Lwów, 1862. – 147 s. *та ін.*

⁴ Левченко М. Мѣста жительство и мѣстныя названія русиновъ въ настоящее время // Основа. – СПб, 1861. – Январь. – С.264.

⁵ Archiwum państwowe w Krakowie, zesp.560, sygn.45, k.1105; Biblioteka narodowa PAU i PAN w Krakowie, sygn.5441, k.60, 64; Sygn.5568, k.15.

⁶ Biblioteka Jagiellońska. Oddział Rękopisów, sygn.7990. IV, k.180.

⁷ Маслійчук В. “Від України до Малоросії: регіональні назви та національна історія // Україна. Процеси націотворення / Упор. А.Каппелер; пер. з нім. – К., 2011. – С.243, 245.

Особливу роль в утвердженні самоназви “Україна” відіграла творчість Т.Шевченка, що будила національні почуття, заклала основи перетворення етнічної спільноти в політично свідому націю. Т.Шевченко змалював Україну як ідеальну спільноту, що була поневолена російським самодержавством і польською шляхтою, але прагне національного й соціального визволення. Його пристрасна поезія різко відкидала конформістську модель “малоросійства”, що ґрунтувалася на ідеї нероздільності “Малої” і “Великої” Русі, лояльності до імператора. Водночас Т.Шевченко – основоположник сучасної української літературної мови на народномовній основі, згадував про Галичину як невід’ємну частину русько-українського простору. Важливе значення в розвитку українофільства мало створення національного історичного міфу видатними істориками В.Антоновичем, М.Костомаровим, М.Грушевським та ін. Територіальне “уявлення” України було передусім заслугою наддніпрянських громадівців-українофілів, що більш-менш чітко окреслили українські етнічні межі, включаючи територію південно-західної Галичини. Ідею національного єднання галичан і наддніпрянських українців послідовно утверджував у своїй творчості і громадській діяльності видатний західноукраїнський діяч І.Франко¹.

Вагомий внесок у кристалізацію поняття національної єдності, “соборності” України зробив М.Драгоманов, який доклав чимало зусиль для утвердження українофільських настроїв у Галичині в 1870-х – першій половині 1890-х рр., не випадково сучасники жартома називали його “Михайло Галицький”. Серед тогочасних наддніпрянсько-українських діячів точилися дискусії навколо власного етноніму, як ідентифікувати себе, щоб чітко відрізнитися від російського (“великоруського”) народу. Про це, зокрема, писалося в листуванні М.Драгоманова з діячем київської “Старої громади” О.Лопачевським-Петрунякою. Останній у недатованому листі 1876 р. писав М.Драгоманову: “...Залишіть ви отту “Малоросію” на віки вічні... Чи все ж таки отта “Малоросія” смачніша вам “України”. Оте “мало” мене коле, оте “россія” мене пече своєю государственністю”. Автор закликав М.Драгоманова, що мав можливість в еміграції писати вільно, без цензури, відмовитися в своїх працях від офіційних назв “Малоросія”, “малоросійський” (“це прозвище видається мені такою гідкою плямою на нашій тілі, що я готов з шкурою здерти йійі з себе”). Замість цього пропонувалося вживати етнонім “Україна” (“український”), “поробимося Українцями на віки вічні, – писав О.Лопачевський-Петруняка. – Моє... стіхийне бажання... – у душі кожного з нас..., кожному солодша “Україна”, ніж “Малорос-

¹ Грицак Я. Нарис історії України. – С.36, 37, 71.

сія”...”¹. Прагнення називатися “українцями” пояснювалося необхідністю утвердження національної самобутності, більш чіткого відмежування від імперських амбіцій росіян-“велиросів”. Автор наголошував: “Як що од Мало-Россійи и од Велико-Россійи одкинути перші половини, то й вийде “йедіная, нъераздъельная Рассія”. Чи ж цього ви хочете?”².

М.Драгоманов аргументовано відповів на закиди О.Лопачевського-Петруняки в листі наприкінці 1876 р. “Що ја українець по серцьу і бажаньням – це тільки тој не замічав, хто не хотів”, – писав він. Як підтвердження цього нагадав, що вже давно підписував свої статті в львівській “Правді” “Українець”, хотів “галичан до Українства повернути”. Однак, за його словами, “через факти не (можна) перескакувати”, термін “Мала Русь” з’явився ще в XIV ст., мав давнє коріння. Нове народне ім’я “Україна” поширилося в козацькі часи, з XVII ст., але не охопило, в уявленні М.Драгоманова, всі етнічні українські землі, передусім південно-західну Русь. “...Ја б бажав, шчоб у XVII в. скрізь побувала козаччина, – відверто писав він, – і, значить, шчоб уся наша земля була Україною, – але... вона була тільки по Случ (річка на Волині. – *I.P.*), а не по Тиссу (на Закарпатті. – *I.P.*)”. М.Драгоманов мав на меті утвердження українофільських ідей (“клопочусь, шчоб українофільство дішло аж до Случі”), але розумів, що треба було чимало зусиль і часу, щоб “нове українство” стало об’єднуючим чинником для “усіх країв нашого етнографічного роду”, які об’єдналися б під ім’ям “Україна”³. Вчений вживав книжні назви “Малая Россія”, “Малороссія”, мотивуючи це тим, що вони більш звичні для освічених людей (“не народові”)⁴.

Складовою процесу українського національного самоусвідомлення стало поширення етноніму “Україна” в Галичині. Це слово вживалося в народних піснях, зокрема, вміщених у фольклорно-літературному альманасі “Русалка Дністровая” 1837 р. Щоправда, в народнопісенній творчості Україна виступала здебільшого як поняття позаісторичне, сакральне й міфологічне, етнічне окреслення якого було досить слабке, хоч історичне існування України в піснях незаперечне⁵. Етнонім “Україна” утверджувався в суспільній свідомості галичан з 1860-х рр. зусиллями народовців, що обстоювали приналежність місцевого руського населення до самостійної української нації. Паралельно народовці використовували етнонім “руський” (замість давньої форми “руский”, більш схожої на “русский”) з метою утвердження розуміння Русі як власне

¹ Архів Михайла Драгоманова. – Т.1. Листування Київської старої громади з М.Драгомановим (1870–1895 рр.) / За ред. Р.Смаль-Стоцького. – Варшава, 1937. – С.401, 402.

² Там само. – С.165.

³ Там само. – С.169, 402.

⁴ Там само. – С.170.

⁵ Грицак Я. Нарис історії України. – С.13.

українських етнічних територій¹. Крім галицьких народів, назви “Русь”, “Мала Русь”, “русини” вживали для самоозначення русофіли, які, однак, вважали галичан частиною ширшого панрусського простору. Звідси виникали термінологічні розбіжності, вихід з яких народівські лідери вбачали в усталенні нового етноніму, єдиного для галичан і наддніпрянців, на відміну від росіян (великоросів).

Питання власного національного етноніму постало перед видавцями “Руської історичної бібліотеки”, започаткованої О.Барвінським у Тернополі в 1886 р. при підтримці наддніпрянських українофілів. Під час поїздки до Києва в серпні 1885 р. він радився з цього приводу з В.Антоновичем, про що, зокрема, писав у спогадах: “Треба було ... усталити вислів щодо назви нашого народу й краю в супротивності до Московщини і за порадою Антоновича прийнято прикметник *українсько-руський* (тут і далі виділено в оригіналі. – *І.Р.*) в супротивності до *великоруського*, а іменник *Україна-Русь* в супротивності до Московщини”². Отже, в Галичині деякий час співіснували, як синоніми, слова “руський” і “український”, “Русь” і “Україна”, що писалися через дефіс, щоб більш виразно показати національну єдність краю з Наддніпрящиною, на протигагу Росії (“Великій” Русі). Походження терміну “русько-український” є дискусійним, вважається, що вперше його вжив галицький письменник І.Гушалевиц у львівській газеті “Новини” на початку 1849 р. (ч.15). Про “русько-український народ”, “Русь-Україну” писалося на сторінках польськомовного журналу “Sioło”, що виходив у Львові під редакцією польського письменника і громадського діяча П.Свенціцького в 1866–1867 рр.

Терміни “русько-український”, як і “Русь-Україна”, вживалися в листуванні наддніпрянських і галицьких діячів останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. Так, М.Павлик писав М.Драгоманову 28 січня 1886 р. про прагнення “більше від своїх попередників, москальофілів і українофілів навести *р(усько)-укр(аїнський) нарід* (тут і далі виділено нами. – *І.Р.*) на дорогу новішого, європейського руху”, в цьому вбачався порятунок для “*Руси-України*”³. В.Антонович, О.Кониський, І.Нечуй-Левицький і В.Тарновський, привітавши в листі загальні збори “Прогресу” у Львові 25 березня 1892 р., висловили товариству побажання успіхів на ниві “національного розвитку и добробыту *українсько-руського*

¹ Серета О.В. Формування національної ідентичності: ранні народівці у південно-східній Галичині (1860–1873): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії зі спеціальності історія. – Будапешт, 2003. – С.27.

² Барвінський О. Спогади з мого життя. Частина перша та друга / Упор. А.Шацька, О.Федорук; ред. Л.Винар, І.Гирич. – Нью-Йорк – Київ, 2004. – С.368.

³ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М.Павлик. – Т.У (1886–1889) – Чернівці, 1912. – С.7.

народу” (лист від 10 (22) березня)¹. Б.Грінченко, підтримавши видання львівського дитячого журналу “Дзвінок”, листовно наголосив редактору в березні 1893 р.: “... Хай діти змалку вчаця народньої українсько-руської мови”². Передова стаття “Правди” в січні 1892 р. закликала до праці “на користь українсько-руського народу!”³. Подібних прикладів використання відповідної термінології можна навести чимало.

Перша галицька політична партія в 1890 р. взяла для себе назву Русько-української радикальної – РУРП, що засвідчило поступовість процесу зміни національної самоназви⁴. Характерно, що письменник О.Катренко в листі з Харкова до К.Студинського 26 листопада 1899 р., згадавши про самоназву “русько-український”, що, як здавалося, вже прижилася, висловив бажання, щоб “ми злили ся в одно яке-небудь назвиско”. Він вважав, зокрема, львівський часопис “Руслан”, друкований орган КРНС, “українським”, який видають “українські люди”...⁵. На початку ХХ ст. дедалі частіше вживався термін “український”, “Україна” замість “русько-український”, “Русь-Україна”. Так, “Руський клуб” у Галицькому сеймі змінив назву в 1908 р. на “Українсько-руський сеймовий клуб”, а з 1913 р. – “Український сеймовий клуб”. Після сеймових виборів 1908 р. русофільська фракція “Русский клуб” розпалася на “старорусинів” і “новокурсників” – прихильників модерної російської ідентичності⁶.

Утвердженню етноніму “Україна” (“український”) особливо посприяла наукова діяльність М.Грушевського та його львівської історичної школи в 90-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема фундаментальна багатотомна праця “Історія України-Руси” та популярні виклади розробленої ним схеми української історії в масових виданнях для народу. М.Грушевський показав тяглість українського історичного процесу від Київської Русі аж до сучасності. Історик наголошував, що народне ім’я “Україна”, “українці” входило в суспільний вжиток замість офіційних, книжних назв “Малоросія”, “малороси”, які не були прийняті серед народу (“историческое имя этой народности – “Русь”, “Русинь” усвоено было великорусской народностью и московским государством...”)⁷. “Сам вибір назви мав програмне значення, – стверджує Я.Грицак, – таким чином

¹ Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie. Archiwum Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki w zbiorach BN, skr.21.XI.T.2 (mf 68505), k.448.

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.29, од. зб.630, арк.3.

³ Там само, ф.11, од. зб.4514 а, арк.4 зв.

⁴ Макарчук С. Україна і українці: поява, поширення та утвердження назв. – С.211.

⁵ У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / Упоряд. О.В.Гайова, У.Я.Єдлинська, Г.І.Сварник. – К., 1993. – С.45.

⁶ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. – С.58, 61.

⁷ Грушевській М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и замѣтки. – СПб., 1907. – С.12.

Грушевський інтегрував історію Київської Русі з модерною Україною, з одного боку, та Галицьку Русь з підросійською Україною – з іншого”¹.

Група українських парламентських послів улітку 1915 р. звернулася до австрійського уряду з проханням не вживати більше для означення країн національної назви “рутени” (“Ruthenes”), замінити на сучасний етнонім “українці”. У першій частині звернення – “меморандумі”, переданому урядові К.Левицьким і М.Васильком, обґрунтовувалася необхідність зміни етноніму, зокрема через близькість старої назви зі словом “росіянин”, що в умовах війни між Австро-Угорщиною і Росією було небажаним. Друга частина документу – це пропам’ятна записка НТШ у Львові, де вживання самоназви “українці” мотивувалося за допомогою наукових та історичних аргументів². К.Левицький писав у спогадах, що 27 серпня і 11 вересня 1915 р. під його головуванням відбулися два засідання Загальної української ради – загальноукраїнської політичної організації, створеної під час війни, на яких, зокрема, було порушено питання в справі урядового впровадження назви “українці”, “український” замість “русини”, “руський” і “ruthenen”, “ruthenisch”. Автором записки до властей був професор В.Щурат³. У свою чергу, австрійський уряд звернувся за порадою щодо зміни назви до двох авторитетних учених – професорів хорватського філолога-славіста В.Ягіча і Г.Юберсбергера. Їх думки розійшлися, якщо перший виступив проти, то Г.Юберсбергер, урядовий радник зі східноєвропейських питань, дав позитивну відповідь. Можна погодитися з твердженням, що “Меморандум” “символізував завершення певного етапу в процесі національного самоусвідомлення українців”⁴.

Отже, впродовж XIX століття, як стверджує сучасна дослідниця М.Кармазіна, зусиллями передової інтелігенції відбулася ідейна еволюція “від українознавства через українофільство до українства. ... Політична думка закріпила за народом назву “український”, яка витіснила інші – такі, як “малороси”, “руснаки”, “русини”..., чітко відмежувала українців від інших – передусім росіян і поляків – у системі координат “ми” – “не-ми” (чи вони)...”⁵. Якщо українофільство передбачало віднесення себе до загальноукраїнського простору, визнання етнічної спорідненості Галичини з Наддніпрянщиною, приналежності до єдиного

¹ Грицак Я. “Яких-то князів були столиці в Києві?..”: до конструювання історичної пам’яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки // Україна модерна. – 2001. – Ч.6. – С.86.

² Расевич В. Меморандум від липня 1915 р. до австрійського уряду про необхідність вживання національної назви “українці” // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1994. – Вип.5. – С.172, 173, 174.

³ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. 3 ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Львів, 1928. – С.221, 222.

⁴ Расевич В. Меморандум від липня 1915 р... – С.172, 173, 177.

⁵ Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття). – К., 1998. – С.338, 339.

українського народу обабіч Збруча, то під терміном “українство” розуміється вища ступінь національного самоусвідомлення. По суті, це “така сама свідомість, – стверджує М.Мудрий, – але посилена розумінням відповідальності за долю цього народу й готовністю розділити цю відповідальність з Великою Україною”¹.

Тенденції, наслідком яких була “нова ера”, сприяли вступу на митрополичий престол А.Шептицького (з 1901 р.). Водночас на зламі XIX–XX ст. відбулася велика зміна в соціальній структурі національного руху. Якщо основне середовище діячів на ниві “національного відродження” становили греко-католицькі священики, то тепер керівництво національним рухом перебирає до своїх рук світська інтелігенція. Це сприяло зростанню антицерковних настроїв у суспільстві, що виразно проявилось в діяльності новостворених партій, передусім радикальної і соціал-демократичної. Українські світські політичні лідери цілеспрямовано витісняли церковних ієрархів Галичини на узбіччя політичного життя. Ставши митрополитом, А.Шептицький зумів змінити ситуацію, замість старої ролі провідника національного руху церква виступила в новій іпостасі – як духовний і моральний авторитет українського суспільства².

Активізація взаємин між галичанами і наддніпрянцями: успіхи і проблеми. Взаємозв’язки між галицькими і наддніпрянськими діячами в 90-х рр. XIX – на початку XX ст. ставали дедалі більш тісними. Однак цензурні перешкоди в Росії, переслідування українофільства за Емським указом серйозно ускладнювали наддніпрянсько-галицькі взаємини. У 1890-х рр. “зносини з Галичиною ... були дуже утруднені, – згадував О.Лотоцький, – і відбувалися вони через спеціальних посланців (що бувало не часто), а як листовним способом, то такою “езопівською мовою”, що не раз виходили з того прикрі непорозуміння між кореспондентами... Дуже трудно було і в друку подати якісь ширші відомості про стан української справи в Галичині, цензура пильно над сим частувала”³.

¹ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип.37, част.1. – С.498.

² Грицак Я. Нарис історії України. – С.78; Мудрий М. Посада заступника маршалка Галицького крайового сейму (1861–1918) // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / Pod redakcją K.Karolczak i Ł.T.Sroki. – Kraków, 2010. – Т.VII. Urzędy, urzędnicy, instytucje. – S.126.

³ Лотоцький О. Сторінки минулого. – Част.І. – С.174. Про адміністративні перешкоди для наддніпрянсько-галицьких взаємин писав Є Чикаленко у спогадах. Зокрема, щоб поїхати з Наддніпрянщини в Галичину, за його словами, “треба було подати прохання поліцеймейстерові про видачу свідоцтва “о неимѣннїх препятствїй” на виїзд за границю, тоді до пристава (поліцейського комісара), потім до околдочного (поліцейського офіцера), який робив одмітку на прохання, тоді знов до поліцеймейстера за свідоцтвом, потім в казначейство (податковий уряд) платити досить великий на той час паспортний податок, аж тоді до губернатора за паспортом, потім ще до авст-

Від імені наддніпрянських українофілів М.Лисенко скаржився К.Паньківському 30 грудня 1894 р.: “Ви, сидячи собі в Галичині, не стямите того, як то тяжко хоч і в себе дома, пробувати без живого слова в рідній мові, під режимом, котрий ... забороняє” все українське¹. М.Драгоманов радив галичанам більш активно читати російську періодику, звідки можна було почерпнути хоч якусь інформацію про український рух. У Росії не могли існувати україномовні газети, “тож не зоставатись Вам, – писав він 13 (25) лютого 1894 р. з Софії галицькій письменниці і громадській діячці Н.Кобринській (вони особисто познайомилися 1887 р. у Женеві), – зовсім без джерел про Україну”².

Водночас серед галичан явно бракувало конкретних відомостей про Наддніпрянську Україну і навіть бажання глибше пізнати національне життя під владою російського царизму. Галицький народовський діяч Є.Олесницький згадував, що серед місцевої інтелігенції не було “почуття потреби пізнати найближчу собі країну, закордонну Україну”. На зламі XIX–XX ст. він не знав, “чи був цілий десяток людей у нас, що бували на Україні, хоч було тамтуди зовсім недалеко...”. Це дисонувало з галицькими поляками, які “при різних нагодах улаштували часті громадні поїздки до Кракова (давньої польської столиці. – *I.P.*), “сильно скріпляли їх свідомість і національну ідею”³. Історик І.Крип’якевич на початку XX ст. обстоював у львівській газеті “Діло” важливість “особистих зносин між обома Українами”, щоб була змога “побачити різні льокальні форми українства..., той спільний шлях, котрим треба йти, щоби найскорше дійти до культурного зєдиненя обох частин нашого народа”. Із сумом говорилося, що “дотепер зносини наші все ще припадкові, непостійні”⁴. Газета пропонувала для активізації наддніпрянсько-галицьких взаємин на приватному рівні створити своєрідне туристичне бюро і стипендійний фонд для молоді, відзначати загальнонаціональні свята, обмінюватися часописами тощо⁵. Як відомо, за кордон йшло заледве кількадесят примірників “Діла”, деякі з них редакція надсилала безплатно, зокрема товариству “Просвіта” в Києві, створеному в 1906 р.⁶.

рійського консула за візою. На все оте треба було витратити не менше тижня...” (Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – Львів, 1925. – Част.ІІ. – С.122).

¹ Із невідомого листування Миколи Лисенка з галичанами // Записки НТШ. Праці музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – Т.СХХХVI. – С.249.

² Переписка М.Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895) / Зладив і видав М.Павлик. – Львів, 1905. – С.7, 22.

³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – С.292.

⁴ Крип’якевич І. Галичина й російська Україна // Діло. – 1911. – Ч.54. – 25 лютого (10 марта). – С.3.

⁵ Там само. – С.3, 4.

⁶ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.114 (Товариство “Просвіта”), од. зб.149, арк.1 зв.

Як і раніше, наддніпрянсько-галицькі контакти здійснювалися переважно через листування. Українофілам у Росії кореспонденція з Галичини, де були значні успіхи в розвитку українського руху, давала стимул для продовження своєї діяльності в умовах антиукраїнських репресій. Про це, зокрема, свідчить лист українського вченого і письменника А.Кримського з Москви Омеляну Огоновському 20 січня (1 лютого) 1891 р., в якому прямо писалося, що “письмо од галицького діяча робить на вкраїнця якесь любе, підбодряюче вражіння”, бо нагадує про “вільний куток нашої вітчизни, де наше слово лунає на волі, а не в цупких московських кайданах”. А.Кримський дорожив перепискою з галичанами, що, за його словами, “нагадує про нашу єдність з Україною Австрійською”¹. Водночас він за прикладом своїх попередників публікувався в галицькій пресі, де дебютував у “Зорі” 1889 р. (ч.24), пізніше співпрацював також із “Правдою”, “Зеркалом”, “Дзвінком”, “Народом”, “Буковиною” та ін.². Листування українських діячів обабіч Збруча, як і публікація праць наддніпрянських авторів у Галичині, давали імпульси для розвитку ідеї української національної єдності.

Своєрідною формою наддніпрянсько-галицьких взаємин стало запрошення на університетські курси у Львові влітку 1904 р. “молоді з російської України”. На курсах читали лекції відомі вчені та громадські діячі М.Грушевський, І.Франко, К.Студинський, І.Брик, С.Томашівський, Ф.Вовк та ін. За даними Д.Дорошенка, серед 135 слухачів, переважно львів’ян, було майже півтора десятка студентів, що приїхали з Наддніпрянщини (В.Дорошенко, І.Липа з дружиною та ін.). Наприкінці львівських курсів Дмитро Дорошенко (в майбутньому видатний громадсько-політичний діяч, історик) здійснив свою першу поїздку в Карпати, на Гуцульщину, під час якої він, зокрема, зауважив, що “тамошні селяни говорять чистісінькою українською мовою, мов десь на Полтавщині, і своїми розмовами, усім своїм поведженням і вдачею зовсім нагадували мені наших дядьків”³. Серед відомих партійно-політичних діячів, які приїжджали до Галичини на початку ХХ ст., був М.Галаган, колишній член РУП, активний діяч Української соціал-демократичної спілки (Спілки) – політичної партії, що входила на правах автономії до складу російських соціал-демократів (РСДРП). Приїхавши нелегально в справах Спілки восени 1907 р. до Львова, він зустрічався з Л.Ганкевичем і місцевими соціал-демократами, що, однак, поставилися до нього “дуже неприхильно”⁴.

¹ ЦДАЛ України, ф.309, оп.1, спр.2383, арк.53, 53 зв.

² Там само, арк.63 зв., 64, 65, 65 зв., 66.

³ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – С.82, 87, 91.

⁴ Галаган М. З моїх споминів (80-ті роки до світової війни). – Львів, 1930. – Част.І. – С.158.

Галичина стала осередком наддніпрянської політичної еміграції на початку ХХ ст., що виникла в умовах переслідування українського руху з боку царизму і прагнення передових діячів використати конституційні можливості для політичної діяльності в Австро-Угорщині. Більшість політичних емігрантів були представниками РУП, хоч до Галичини приїжджали діячі різних партій, зокрема такі відомі, як С.Петлюра, В.Винниченко, М.Порш, Д.Антонович, О.Скоропис-Йолтуховський, Б.Ярошевський та ін. Центром еміграції у Львові був Закордонний Комітет (далі – ЗК) РУП, що займався редагуванням статей, надісланих з Росії, виданням нелегальної рупівської літератури та організацією транспортування її на Наддніпрянщину¹. Усього тільки за 1903 р. і першу половину 1904 р. було видано і перевезено 50 пудів нелегальної літератури². У своєму емігрантському житті наддніпрянці трималися разом, окремою колонією, винаймали декілька кімнат на вул. Курковій, 10 (нині – вул. М.Лисенка). Незважаючи на захоплення галицькими конституційними свободами, вони важко звикали до Галичини, жили власними партійними інтересами³.

Як правило, політичні емігранти з підросійської України першої хвилі, чисельно невеликої, були студентами вищих навчальних закладів, що припинили своє навчання через репресії царського уряду. Під час Першої російської революції 1905–1907 рр., особливо після жовтневого 1905 р. маніфесту Миколи II, що проголошував демократичні свободи, перетворення імперії в конституційну монархію, більшість емігрантів повернулися на батьківщину. Вони скористалися легальними можливостями для продовження політичної боротьби в Росії, але після поразки революції, рятуючись від столипінських репресій, багато з них були змушені знову емігрувати в Галичину. Друга хвиля наддніпрянської політичної еміграції охопила 1907–1914 рр., приїжджі співпрацювали в галицьких інституціях, часописах, брали активну участь у боротьбі за створення українського університету у Львові тощо. Наддніпрянська громадськість на чолі з Є.Чикаленком пожертвувала кошти на будівництво “Академічного дому”, що мав забезпечити житлом незаможних студентів із Наддніпрянщини (директор – емігрант В.Козловський)⁴.

Мальовничий куточок Галичини Гуцульщина була місцем відпочинку і творчості видатних наддніпрянсько-українських діячів, що приїжджали до с.Криворівня (нині – Верховинського району). Зокрема, на

¹ Качмар Л.С. Наддніпрянська політична еміграція в Галичині 1900–1914 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 1997. – С.11, 12.

² Качмар Л. Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку ХХ століття. – Львів, 2002. – С.86.

³ Там само. – С.34, 40, 41.

⁴ Там само. – С.45, 67, 135.

Гуцульщині влітку 1901 р. відпочивала Леся Українка, де в Криворівні й Буркуті мала зустрічі з І.Франком, фольклористом, секретарем НТШ В.Гнатюком та ін. Вона побувала також у Яворові (проїжджаючи з Буковини через Кути, Косів), де зупинилася в родині Окуневських, окремих членів якої знала ще з Києва. Пізніше поїхала в Жаб’є (сучасна назва – Верховина) і Довгопілля, звідки повернулася додому¹. Мати Лесі Українки письменниця Олена Пчілка зберігала в домі гуцульські вироби, що були подаровані їй братом М.Драгомановим, який побував у Галичині ще в 1875 р.². Українська письменниця Ганна Барвінок (Олександра Білозерська), дружина П.Куліша листувалася з галичанами І.Пулюєм, В.Гнатюком та ін., регулярно передплачувала львівський “ЛНВ”³. Чималий інтерес до галичан проявляв письменник М.Коцюбинський, що, за словами В.Гнатюка, “дуже цікавився різними проявами нашого життя в Галичині, а особливо літературного та наукового. Він бажав мати усякі літературні новинки і через те так часто повторюють ся в його листах просьби про висилку їх”⁴.

М.Коцюбинський уперше приїхав до Галичини в червні 1890 р., під час короткого перебування у Львові встановив ближчі контакти з місцевими діячами. Перша публікація М.Коцюбинського в галицькому виданні – вірш “Наша хатка”, опублікований у дитячому журналі “Дзвінок” (№8 за 1890 р.)⁵. Молодий письменник підтримав видання журналу “Правда”, в листі до О.Барвінського 18 березня 1891 р. висловив надію “на кращу долю братів закордонних Русинів...”⁶. Він налагодив тісні стосунки і листування з І.Франком, І.Белеєм, Н.Кобринською, В.Стефанником, В.Шухевичем, В.Бирчаком та ін. І.Франко, з яким М.Коцюбинський особисто познайомився під час своєї поїздки в 1890 р., дав високу оцінку його творчості⁷. Серед галичан з українським письменником найбільше зблизився В.Гнатюк, на запрошення якого М.Коцюбинський приїжджав до Криворівні влітку 1910, 1911 і 1912 рр., де зайнявся вивченням життя і побуту гуцулів. Листування між М.Коцюбинським і В.Гнатюком тривало з 1890-х рр., обидва діячі підтримували дружні сто-

¹ Арсенич П. Леся Українка на Гуцульщині. – Івано-Франківськ, 2006. – С.5, 7, 11, 22.

² Там само. – С.3.

³ ЦДІАЛ України, ф.309, оп.1, спр.2273, арк.12, 18 (47 арк.); Спр.2410, 53 арк.

⁴ Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка (З передмовою і поясненнями В.Гнатюка). – Львів, 1914. – С.20.

⁵ Коляда І.А. Цензурна політика російського самодержавства в “українському” питанні (до історії відносин М.Коцюбинського з органами цензури) // Український історичний журнал. – К., 2012. – №2. – С.59.

⁶ Возняк М.С. До зв’язків М.М.Коцюбинського з Галичиною // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І.Франка. – Львів, 1940. – Т.І. – С.169, 172.

⁷ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.29, од. зб.100, арк.6.

сунки до кінця свого життя¹. М.Коцюбинський із захопленням писав В.Гнатюку про галицький край 30 грудня 1910 р. (за старим стилем): “Я, у свій час, з головою пірнув у Гуцульщину, яка мене захопила. Який оригінальний край, який незвичайний, казковий нарід”². Письменник настільки полюбив край, що навіть загорівся бажанням купити ділянку (“кусник”) землі і разом із В.Гнатюком побудувати в Криворівні хату. Але через брак коштів задум не вдалося здійснити³.

У листах до В.Гнатюка М.Коцюбинський розглядав Галичину як невід’ємну частину України, що стала центром національного руху. Так, 24 січня 1904 р. він писав: “Тепер у Вас в Галичині такі таланти появилися, що загонять в кут наших українських. Просто радієш, як читаєш Стефаніка, Кобилянську, Мартовича”⁴. На платформі української національної єдності письменник у листі 30 квітня 1905 р. піддав критиці позицію галицького священика, з яким йому випадково довелося спілкуватися, що не цікавився національним життям на Наддніпрянській Україні. “Що нас, галичан, обходить ваша Україна?, – відверто заявив священик М.Коцюбинському. – Ми маємо свої окремі завдання – служити галицькому народови, працювати для нашого галицького мужика. А України ми не знаємо і не цікавимося нею”. Подібні погляди автор листа зовсім не вважав “унікальними” для галичан⁵. Він закликав місцеву інтелігенцію наполегливо працювати над українським національним усвідомленням мас, сприяти поглибленню зв’язків між наддніпрянськими і галицькими діячами. Як приклад, М.Коцюбинський радив надіслати привітання від львівських просвітніх товариств новоствореній чернігівській “Просвіті” в 1905 р., що, за його словами, “підняло б духа, додало б охоти до праці”⁶.

Гуцульщина справила на письменника незабутнє враження, що спонукало до написання повісті “Тіні забутих предків” (1911 р.), яку В.Гнатюк надрукував у перших номерах львівського журналу “ЛНВ” за 1912 р. М.Коцюбинський востаннє приїхав до Галичини літом 1912 р., зі Львова через Ворохту добрався до Криворівні, де продовжив збирання фольклорно-етнографічного матеріалу⁷. За мотивами цієї повісті визначний кінорежисер С.Параджанов зняв однойменний фільм (1964 р.), що отримав світове визнання й численні нагороди на престижних кінофо-

¹ Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури. – Івано-Франківськ, 2000. – С.36, 47.

² Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка. – С.129.

³ Там само. – С.19.

⁴ ЦДАЛ України, ф.309, оп.1, спр.2272, арк.33 зв.

⁵ Там само, арк.41, 41 зв.

⁶ Там само, арк.47.

⁷ Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури. – С.38, 39.

румах. М.Коцюбинський мав намір написати ще дві повісті з життя горян, що, можливо, разом із “Тінями...” повинні були скласти трилогію. Але хвороба і передчасна смерть у 1913 р. перекреслили творчі плани письменника¹. У червні 1890 р. з М.Коцюбинським у Львові познайомився О.Барвінський, вони деякий час листувалися. Галичанин закликав письменника надсилати власні твори до львівської “Правди”, писати “про наш народ та наших земляків, що за кордоном проживають, а я Вам висилатиму місячник...” (лист від 21 вересня 1890 р.)².

Гуцульщиною зацікавився і М.Грушевський, що в 1902 р. вперше з дружиною приїхав до Криворівні, а через кілька років купив там віллу з чудовим краєвидом, яку обладнав у гуцульському стилі. Вчений перевіз сюди зі Львова частину своєї бібліотеки, де відпочивав і працював у літні місяці до 1914 р. У с.Криворівні, влучно названому В.Гнатюком “українськими Афінами”, М.Грушевський разом з галичанами (І.Франком, В.Гнатюком, І.Крип’якевичем, О.Маковеєм, А.Крушельницьким та ін.) спілкувався з Ф.Вовком, Г.Хоткевичем, Є.Тимченком, В.Щербаківським, М.Жуком, Дмитром і Володимиром Дорошенками, Олександром Олесем, своїм братом Олександром Грушевським, Ф.Красицьким та деякими іншими відомими діячами української науки і культури з Наддніпрянщини, які приїжджали на відпочинок³. Криворівню влітку 1901 і 1907 рр. відвідував харківський адвокат, автор брошури “Самостійна Україна” М.Міхновський, активний учасник партійно-політичного життя на Наддніпрянщині⁴.

Серед наддніпрянців жваві зв’язки з галичанами мав український антрополог, етнограф Ф.Вовк, який через репресії царизму після Емського указу був змушений надовго виїхати за кордон, тривалий час проживав у Парижі. Він проводив широке листування з галицькими науковими і громадськими діячами, за підрахунками К.Студинського, було написано не менше трьох сотень листів краян до нього (від В.Гнатюка, І.Раковського, І.Франка, М.Павлика, М.Кордуби, О.Барвінського та ін.) і приблизно стільки ж – надіслано ним у Галичину⁵. Зокрема, переписка Ф.Вовка з О.Барвінським у 1891, 1900–1903 рр. охоплювала передусім питання обміну науковою інформацією. Ф.Вовк брав активну участь у діяльності НТШ (з 1899 р. – дійсний член товариства), під його редак-

¹ Там само. – С.40, 41.

² Листи до Михайла Коцюбинського. – Т.І. Айхельбергер-Гнатюк / Упорядкування та коментарі В.Мазного. Вступ. стаття В.Шевчука. – К., 2002. – С.41, 42.

³ Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури. – С.43, 46.

⁴ Там само. – С.105.

⁵ Матеріали до життєпису Федора Вовка. Листування Федора Вовка з Ол.Барвінським (в рр. 1891 і 1900–3) / Подав К.Студинський. – Б.м., б.р. – С.1, 2.

цією вийшло кілька томів праць етнографічної комісії товариства, яку він очолював протягом 1905–1909 рр.¹. Крім “Записок НТШ”, учений публікував свої праці в галицьких часописах “Правда”, “Жите і слово” та “ЛНВ”. О.Барвінський листовно навіть пропонував Ф.Вовку перейти до Львова для активізації наукової роботи, але справа затягнулася, так і не була вирішена. На запрошення М.Грушевського та етнографічної комісії НТШ Ф.Вовк протягом 1903–1906 рр. проводив наукові дослідження в Карпатах спільно з І.Раковським, З.Кузелею, І.Франком та ін.². Найбільшу увагу він приділив вивченню етнографічних груп гуцулів і бойків, про результати проведених досліджень неодноразово доповідав перед науковцями в Парижі й Петербурзі³.

Наддніпрянсько-галицькі контакти підтримував поет і літературний критик П.Грабовський, родом із Слобожанщини. За революційну діяльність він тривалий час провів в ув’язненні й на засланні, де й помер 1902 р. Усупереч несприятливим життєвим обставинам П.Грабовський проявляв інтерес до національного руху в Галичині, листувався з І.Франком, В.Лукичем і М.Павликом. “З іркутської тюрми я почав посилати до галицьких часописів вірші і дещо прозою, – писав він в автобіографії, – а також листуватись з українськими писателями. Перший відповів мені і виявив співчуття д. Франко... Твори свої я друкував у “Зорі”, “Народі”, “Правді”, “Житті і слові”, “Дзвінку”, “Літературно-науковому вістнику” і деяких інших виданнях”⁴. Поет надсилав власні твори для публікації під псевдонімами Панько, Павло Граб, Павло Журба і Харко Воля, читав галицьку пресу, зокрема з далекого Сибіру передплачував часописи “Жите і слово”, “Народ”⁵, а про “Зорю” відгукнувся, що “вже дуже якась безкритична та вбога”⁶. П.Грабовський обстоював тезу про необхідність “рятування власної народності через ужиття здобутків загальнолюдського поступу, ... піднятись у розвитку до інших освічених народів..., мусимо бути європейцями на ґрунті українському!” (лист до В.Лукича)⁷. У листі до І.Франка 1 січня 1896 р. він писав про підготовку статті “про справи галицькі в один московський журнал”, цікавився причинами “москвофільства австрійського”⁸. Іншим разом у лис-

¹ Там само. – С.20, 21.

² Там само. – С.16.

³ Бурдуланюк В. Федір Вовк і Галичина // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип.17. – С.3, 4.

⁴ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.29, од. зб.52, арк.2.

⁵ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.101 (Павлик М.), од. зб.222, арк.1, 1 зв.

⁶ Возняк М. Зв’язки Павла Арсеновича Грабовського з Західною Україною // Наукові записки Львівського державного університету ім. І.Франка. – Львів, 1946. – Т.ІІІ, вип.І. – С.46.

⁷ Там само. – С.57.

⁸ Возняк М. Зв’язки Павла Арсеновича Грабовського з Західною Україною. – С.53.

топаді 1891 р. висловлював жаль, що “зовсім незнайомий з поезією галичан, зі складом їх поетичних творів”¹.

Яскравим прикладом творчої співпраці східноукраїнських діячів із галичанами на початку ХХ ст. стала діяльність Г.Хоткевича – письменника, мистецтвознавця, композитора, театрального діяча родом із Харкова. Своє перше оповідання “Грузинка” Г.Хоткевич опублікував у львівській “Зорі” в 1897 р., а з виходом у світ наступного року “ЛНВ” став одним з активних співробітників журналу, публікував власні твори. Він листувався з галицькими діячами, від яких очікував підтримки в розвитку своїх українофільських поглядів. “...От уже другий рік, як я не прочитав ні однієї укр.(аїнської) книжки, – скаржився він В.Гнатюку. – Ні однієї, розумієте? ...Я виключно живлюся російською літературою”. І відверто просив: “...Допоможіть же міні, не кидайте на поталу виключно чужих літератур”². Однак галицькі кореспонденти виявляли в переписці з Г.Хоткевичем пасивність, що підтверджує, зокрема, емоційний недатований лист до В.Гнатюка. Г.Хоткевич висловлював жаль, що “посилаючи вам свої речі, ніколи не бачу їх у друку і мене апатія охоплює через се, ... у мене немає більш ніяких звязків з Галичиною, бо ніхто не хоче міні писати, ... хоч би знати, що твоя річ дійшла і то було б лекше. Йй-Богу, ви багато вимагаєте від нас, українців російських!”³.

На початку 1906 р. Г.Хоткевич емігрував до Галичини, щоб уникнути арешту за участь у політичній боротьбі з російським царизмом під час революції 1905 р. Проживаючи спочатку у Львові, а з літа 1906 р., на запрошення В.Гнатюка, в Криворівні, захопився краєм, що знайшло відображення в художніх творах на гуцульську тематику (повість “Камінна душа”, п’єси “Довбуш”, “Гуцульський рік” та ін.). Водночас Г.Хоткевич популяризував у Галичині кобзарське мистецтво, українську народнопісенну творчість, зокрема давав десятки концертів (лише впродовж трьох місяців літа – осені 1906 р. – 83), під час яких чудово грав на бандурі⁴. У с.Красноїлля він заснував Гуцульський театр, що протягом 1910–1912 рр. з успіхом виступав у багатьох містах Галичини, де зіграв близько 70 вистав. Найбільший резонанс мали вистави театру у Львові та Кракові. У театральній трупі виступали актори-аматори, переважно неписьменні селяни-гуцули⁵. Діяльність Гуцульського театру не при-

¹ Там само. – С.41.

² ЦДАЛ України, ф.309, оп.1, спр.2284, арк.9 зв., 10.

³ Там само, арк.14.

⁴ Бурдуланюк В., Бурдуланюк Г. Гнат Хоткевич і Галичина // Галичина. – Івано-Франківськ, 2010. – №17. – С.132, 133, 134.

⁵ Арсенич П. Гуцульщина у творчості Гната Хоткевича. До 90-річчя від дня створення Г.Хоткевичем самодіяльного Гуцульського театру. – Івано-Франківськ, 2000. – С.7, 12, 15. “...Гроші на всі розходи по театру зложили самі гуцули!”, – писав Г.Хоткевич О.Барвінському 23

пинялася після повернення в лютому 1912 р. Г.Хоткевича на Наддніпрянщину, який в 1914 р. запросив акторів трупи на гастролі до Харкова, Одеси, Миколаєва, Херсона, Києва. Вистави мали успіх у глядачів, включаючи навіть столицю Російської імперії Москву, куди Г.Хоткевич поїхав із самодіяльними артистами. Організатори “гуцульських вечорів” продавали вироби народних умільців, працювали буфети, в яких відвідувачі мали змогу покуштувати страви гуцульської кухні¹.

Водночас на зламі ХІХ–ХХ ст. галицький етнограф, громадський діяч, педагог В.Шухевич видав у Львові накладом НТШ багатотомну ґрунтовну працю “Гуцульщина” (1899–1908 рр.), що отримала позитивні відгуки серед наддніпрянських науковців і письменників. Так, Ф.Вовк 7 червня 1901 р. висловив у листі до В.Шухевича “дуже велике і превелике спасибі” за книжку, яку вважав “безперечно, найкращою ... з усього, що було досі видруковано про гуцулів...”². Б.Грінченко писав В.Шухевичу 21 листопада 1902 р. про “Гуцульщину” як “велико коштовну працю”, що дала йому цінний матеріал для словника української мови³. В.Шухевич листувався з наддніпрянськими діячами Ганною Барвінок, Оленою Пчілкою та деякими ін.⁴.

Однак попри активізацію взаємин наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. між галицькими і наддніпрянськими діячами, що, безперечно, потребує окремого, більш всестороннього і глибокого дослідження, вони були далеко не безхмарними. Характерно, що М.Грушевський, як і раніше П.Куліш, був змушений розірвати зв’язки з галичанами внаслідок тривалого конфлікту. Після Надзвичайних зборів наприкінці грудня 1913 р. він написав листа про зречення з посади голови НТШ і переїхав до Києва, незважаючи на прохання від галичан, більше до Львова так і не повернувся (хоч формально залишався головою товариства до 1921 р.)⁵. Аналізуючи взаємини “між галичанами й українцями”, І.Франко був змушений визнати, що національне життя по обидва боки Збруча нагадувало радше річку під льодом, ніж “вільну течію. Живемо немов під обухом, а сей обух, то не стільки зверхній, посторонній тиск, скільки почуте власної безсильности, власного розладу”⁶. У листі до М.Драгоманова 22 листопада (4 грудня) 1894 р., якому Ю.Бачинський надіслав на

жовтня 1911 р., водночас просив у нього сприяння, щоб отримати цензурний дозвіл на три п’єси (ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.11, од. зб.2673, арк.1 зв., 2).

¹ Арсенич П. Гуцульщина у творчості Гната Хоткевича. – С.19, 27.

² ЦДАЛ України, ф.735 (Шухевич В.), оп.1, спр.4, арк.8.

³ Там само, спр.6, арк.2.

⁴ Там само, спр.9, арк.12; Спр.16, арк.8.

⁵ Алексієвць М.М., Савенко В.В. Роль Наукового товариства ім. Т.Шевченка в українському національному відродженні. – С.40.

⁶ Франко І. Між своїми. Епізод із взаємин між Галичанами й Українцями 1897 р. // Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди. – Львів, 1910. – Част.І. – С.96.

рецензію свою “Україну irredent-u”, він писав, що з кожним днем щораз більше галичан обіймає “апатія й індеферентизм” до всього, що “руське”. Свою мету автор вбачав у тому, щоб подати “русинам-українцям” погляд на майбутнє¹.

Суперечності в наддніпрянсько-галицьких взаєминах знайшли відображення в багатолітньому листуванні двох видатних українських діячів обабіч Збруча – М.Драгоманова та І.Франка. Зокрема, останній листовно скаржився М.Драгоманову 14 травня 1884 р., що київські громадівці “з малими виїмками (винятками. – *І.Р.*) відносятьсся до нас, Галичан, “очень презрительно”, як до якоїсь непотрібної причіпки, котра дльа українського діла – пьате колесо у возі і на котру ж уваги звертати не стоїть”. На думку І.Франка, такі стосунки були небезпечними для української національної єдності (“о тісних звязках і спільній по одному пльану роботі нішчо ж балакати”), без якої він не бачив перспективи національно-політичного самоутвердження галичан: “...Поки сего (взаємодії. – *І.Р.*) не буде, поти ж ми в Галичині не зможемо кріпко стати на ноги і будемо спотикатись та гнутись і морально, і бідствувати матеріяльно...”².

У відповідь М.Драгоманов 26 вересня 1884 р. написав, що наддніпрянські діячі прагнуть “солідарності” з галичанами, навів конкретні приклади для підтвердження цієї тези. Вбачаючи Франкові слова помилковими, він наголошував, що далекосяжною метою українофілів у Росії було “заложити свій курінь у конституційній Галичині”. М.Драгоманов переконував, що “бачив сам в ріжних кружках в Росії не нехить, а навіть ідеалізацію цієї Галичини”, але ідеальний образ краю руйнували здебільшого самі галичани. Серед причин цього було названо культурну відсталість галичан, домінування духовенства в громадському житті краю, за словами М.Драгоманова, “дячківство”, ставлення до наддніпрянських українофілів як “до діяної корови і при тому скандальніша безцеремонність в грошевих справах”, фінансові непорозуміння тощо³. Наприкінці листа М.Драгоманов писав про поступову активізацію взаємин між наддніпрянськими і галицькими українофілами, закликав взятися “за це діло ... уміючи”, серйозно, терпеливо й систематично. Він закликав галицьку інтелігенцію “взяти на себе” ініціативу в справі наддніпрянсько-галицького єднання⁴.

¹ Бачинський Ю. Моя переписка з Михайлом Драгомановом (Додаток до “України irredent-u”). – Львів, 1900. – С.58; Бачинський Ю. Україна irredenta з додатком: Листування Ю.Бачинського з М.Драгомановим з приводу “України irredent-u” / Наук. редактор І.Бегей. – К., 2003. – С.157.

² ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.29, од. зб.666, арк.105.

³ Там само, арк.108, 109.

⁴ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / Редкол.: І.Вакарчук, Я.Ісаєвич (співголови) та ін. – Львів, 2006. – С.96.

Безперечно, наддніпрянська “гілка” українського руху аж до 1917 р. значно поступалася в силі галицькій: *по-перше*, вона майже цілком перебувала під впливом федеративних поглядів М.Драгоманова і стала на самостійницькі позиції лише в роки Української революції (до 1917 р. ідею політичної самостійності на Наддніпрянщині пропагувало обмежене коло осіб, передусім М.Міхновський, Д.Донцов та деякі ін.), тоді як перехід від федералізму до ідеї незалежної “соборної” Української держави в суспільній думці Галичини відбувся на зламі ХІХ–ХХ ст., основним промотором цієї еволюції послужило українське соціалістичне середовище; *по-друге*, тактика наддніпрянських діячів була більш поміркованою, вони, як правило, намагалися знайти компроміс між українофільством і російськими імперськими інтересами, натомість серед галичан усе більше утверджувалася думка про необхідність рішучої боротьби за національно-державницькі ідеали¹. М.Драгоманов був змушений листовно визнати в жовтні 1892 р., що “основні ідеї російського українофільства й галицького зовсім не однакові”, підтвердження цього він вбачав у малій кількості серед громадівців-українофілів Наддніпрянщини “рішучих “одрубників”, подібних до галицьких народовців...”². У листі до М.Павлика 15 листопада 1888 р. М.Драгоманов писав, що “в Росії нема ні в кого окрім поляків, почуття національного в австрійському смислу слова”³.

По-третє, український рух на Наддніпрянщині, на відміну від галицького, не міг похвалитися масовістю, так і не вступив до Першої світової війни в третю фазу (“С”), політизації, за прийнятою в сучасній історіографії періодизацією національних рухів “недержавних” народів у ХІХ – на початку ХХ ст. Є.Чикаленко згадував, що поїхавши на відкриття пам’ятника І.Котляревському в 1903 р. в одному потязі з Києва до Полтави, представники наддніпрянсько-української інтелігенції жартома казали: “Коли, боронь Боже, наш поїзд розіб’ється, то надовго припиниться відродження української нації...”⁴. Характерно, що наддніпрянець О.Катренко писав В.Гнатюку 28 вересня 1901 р. як “один з нечисленних бідних українців”, що мав надію отримувати літературу з Галичини, “з стола багатого брата”⁵. Крім того, вагомий вклад у розвиток національного руху в Галичині зробили греко-католицькі священники, тоді як Українська автокефальна православна церква стала, по

¹ Грицак Я. Від федеративності до самостійництва: до еволюції української політичної думки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Част.І. – С.248, 250.

² Драгоманов М. Листи до Ів.Франка і інших. 1887–1895. – С.403.

³ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т.V. – С.272.

⁴ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – С.238.

⁵ ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.34 (Гнатюк В.), од. зб.241, арк.4 зв.

суті, витвором цього руху, виділилася з лона Російської православної церкви в період української революції¹.

Свідченням активізації наддніпрянсько-галицьких зв'язків, посилення відчуття української національної єдності стали урочистості з нагоди вшанування пам'яті зачинателя нової української літератури І.Котляревського. Вони відбулися в деяких містах Галичини в 1898 р. Так, у Станиславові 19 грудня 1898 р. під час урочистого вшанування 100-літнього ювілею “відродження українсько-руської літератури” виступив О.Колесса з доповіддю про творчість І.Котляревського та його послідовників на ниві українського письменства, після чого відбувся святковий концерт². Петербурзька українська громада урочисто відзначила 100-літній ювілей письменника проведенням 20 жовтня (1 листопада) 1898 р. літературно-музичного вечора, учасникам якого керівництво НТШ у Львові (за підписом М.Грушевського і К.Паньківського) надіслало привітання. У ньому, зокрема, наголошувалося, що це було свято національно-культурної “роботи, що звязала в одну духову цілість розділені частини нашого народу, всіх українців в Україні і не в Україні сущих, та показала дорогу до ... відповідного становища (народу. – *І.Р.*) в словянській родині”³.

Підготовку до ювілею полтавська міська управа розпочала ще в кінці ХІХ ст., збирала кошти на спорудження пам'ятника письменнику в століття виходу в світ “Енеїди” в 1898 р. Усього пожертви від української громадськості в сумі 9145 руб. 91 коп. (станом на 1 січня 1898 р.) надійшли з близько 30-ти міст у Росії та Австро-Угорщині, у тому числі з Галичини – від НТШ (50 золотих ринських), “Просвіти” (25 зол. рин.), “Руської бесіди” (10 зол. рин.), М.Грушевського (10 зол. рин.) та ін. Цікаво, що більшу частину суми (близько 6 тис. руб.) пожертвували жителі Полтавської губернії⁴. Однак пам'ятник було відкрито тільки в серпні 1903 р., що стало, за словами місцевої газети “Полтавській вѣстникъ”, свідченням “духовной жизни украинскаго общества и народа”. В урочистостях взяла участь “вся Украина и единоплеменная Галицкая Русь черезъ своихъ представителей...”⁵. На відкриття пам'ятника до Полтави 30 серпня 1903 р. приїхала галицька делегація в складі В.Стефаніка, Є.Левицького, М.Кордуби, Ю.Романчука, К.Студинського та деяких ін. (усього 13 галичан і буковинців).

¹ Химка І.-П. Релігія й національність в Україні другої половини ХVІІІ–ХХ століть // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2003. – Ч.4. – С.65.

² Держархів Івано-Франківської обл., ф.7, оп.1, спр.172, арк.3, 4.

³ Національна бібліотека України ім. В.Вернадського. Інститут рукописів, ф.106, од. зб.5, арк.10.

⁴ Там само, од. зб.6, арк.15, 24, 32.

⁵ Там само, арк.36.

Збереглися спогади очевидців про теплий прийом галичан і піднесеність українського духу серед учасників урочистостей. Так, присутній на “святі Котляревського” Д.Дорошенко пізніше згадував, що як тільки голова делегації Ю.Романчук вийшов на трибуну, щоб привітати учасників, “грім оплесків розлягся по цілій залі і довго не давав почати”¹. Коли головуючий на зборах заборонив читати наддніпрянцям як підданам російського царя реферати українською мовою (галичани мали таку можливість), за словами Д.Дорошенка, “вся саля заніміла. Потім як загуде, як здійметься один загальний гук – обурення. Вся публіка як один чоловік повставали з місця і швиденько почала, на ознаку протесту, покидати театр”. Учасники клали на стіл міського голови “порожні папки... Ціла гора папок на столі. За кілька хвилин театр був порожній. Вибіг з усіма і я. Маніфестація вийшла справді імпозантна!”². Учасник урочистостей К.Студинський згадував, що свято “єднало нас усіх в одну велику, українську родину, хоч розділену кордонами, але з’єдинену думками, ... пробивалася чи не найвища ідеальна черта: соборности України”³. “Ся подія, – писав у спогадах О.Лотоцький, – справила величезне вражіння на українське громадянство та значно сприяла національному усвідомленню...”⁴. Д.Дорошенко змушений був визнати, що “такого підйому духа, такого одушевлення я не пережив навіть в момент відродження української державности в 1917–1918 роках...”⁵.

У грудні 1903 р. в Галичині й Буковині було урочисто відзначено ювілей композитора М.Лисенка, що стало ще одним виразом утвердження української національно-політичної свідомості по обидва боки австро-російського кордону. До Львова М.Лисенко приїхав з Є.Чикаленком і С.Єфремовим, пізніше побував у Станиславові, Коломиї, Чернівцях, де його з радістю вітали тисячі людей. К.Студинський писав у спогадах, що “свято Лисенка полишило по собі потрясаюче враження серед громадянства... Наш великий символ соборности українських земель був провідною думкою цілого свята”⁶. 2–3 січня 1904 р. галицька і буковинська делегація (А.Вахнянин, Є.Олесницький, В.Шухевич, К.Студинський та ін.) приїхала на відзначення ювілею М.Лисенка до Києва. Наприкінці грудня того ж року більше десяти галицьких діячів разом із буковинцем О.Маковеєм вшанували в Києві ювілей письменника

¹ Дорошенко Д. Свято Котляревського в Полтаві 30 серпня 1903 року (Сторінка зі спогадів) // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1923. – Т.LXXXI, кн.XI. – С.243.

² Там само. – С.244.

³ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.98, арк.84.

⁴ Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава, 1933. – Част.2. – С.280.

⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – С.76.

⁶ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.98, арк.97.

І.Нечуя-Левицького, творчість якого була тісно пов’язана з Галичиною, зокрема з народовськими часописами “Правда”, “Діло”, “Зоря”¹.

Ювілейні заходи видатних українських діячів І.Котляревського, І.Нечуя-Левицького і М.Лисенка продемонстрували потенційну силу українства, прагнення передової української інтелігенції до національного єднання. Так, Головна управа “Просвіти” з нагоди відзначення 35-річчя творчої діяльності М.Лисенка іменувала його почесним членом товариства і надіслала привітання в грудні 1903 р.². Цієї ж почесності був удостоєний історик В.Антонович, якому львівська “Просвіта” в травні 1906 р. побажала багатолітньої праці на благо “народу українсько-руського...”³. Вітаючи Історико-філологічне товариство при Харківському університеті з 25-річчям від часу заснування, керівництво “Просвіти” 8 березня 1902 р. солідаризувалося в діяльності для “відродження України”⁴. Ідею української національної єдності по обидва боки Збруча активно підтримувала студентська молодь. Коли російський царизм у 1901 р. віддав у солдати 183 студенти Київського університету за участь у студентському русі, солідарність “російському студентству, щирі симпатію в його тяжкій боротьбі” висловили галичани. 150 українських студентів Львівського університету 11 (24) лютого 1901 р. прийняли відповідну резолюцію⁵. У березні 1914 р. галичани урочисто відзначили 100-річчя від дня народження Т.Шевченка⁶, що було неможливо в підросійській Україні, з огляду на репресії царизму.

Однак загальний стан свідомості тогочасного українського суспільства, особливо на підвладних Росії землях, був далеким від тих уявлень про українство, які поширював тонкий прошарок національно свідомої української інтелігенції. Характерно, що навіть лідери “Просвіти” як найбільш авторитетної української культурно-освітньої організації в Галичині скаржилися на “цілковиту відсутність матеріальної помочі зі сторони громадянства, а головню селянських мас”. Наприкінці 1913 р. борг товариства становив 79 тис. доларів США, “Просвіта” мала досить обмежені фінансові можливості⁷. Філія “Просвіти” у Станиславові 20 січня 1910 р. констатувала, що в місцевому повіті багато читалень не розвивалося “так, якби сього треба”. Вони були створені, але “ледве скличуть часом загальні збори”, не мали “правдивого” духовно-просвітнього

¹ Там само, арк.97, 98, 104.

² Там само, ф.348, оп.1, спр. 57, арк.5.

³ Там само, арк.8 зв.

⁴ Там само, спр.436, арк.3.

⁵ Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф.57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України), оп.1, спр.26, арк.32.

⁶ ЦДАЛ України, ф.348, оп.1, спр.61, арк.1.

⁷ Там само, спр.6790, арк.25, 26.

життя¹. Галицький адвокат і громадсько-політичний діяч Т.Окуневський писав М.Драгоманову 18 лютого 1886 р. про брак інтелектуальних і матеріальних сил серед галицької інтелігенції: “У нас є волі щирої богато”, але немає “ні сили грошевої, ані інтелігенції, котра б силою аргументів відразу сокрушала сильних. Один Франко mezi нами, а більше хоть з свічкою шукай...”².

Основна маса населення українських земель – селянство – на початку ХХ ст. зберігала традиційні етнокультурні риси, позиціонувала себе по відношенню до інших етносів, у тому числі до росіян і поляків. Однак на перешкоді для ширшої національної мобілізації мас, що раніше ідентифікували себе як “руські”, “русини”, “южноруси”, “малороси”, “тутейші” тощо, була відсутність потужного мобілізаційного осередку – власної держави з її системою національно-державного виховання, брак впливових освічених верств, що були носіями української національної свідомості³. Австрійські переписи населення, як відомо, не включали рубрику “національність”, але якби це було можливим, то певна частина населення Галичини навіть напередодні Першої світової війни мала б певні труднощі з визначенням своєї національності. Одні з них через низький рівень освіти (або її відсутність узагалі) не могли мислити абстрактними категоріями на зразок “національність”, для інших (приміром, русинів-латинників) стала щоденною життєвою реальністю багатокультурність⁴.

Під час Першої російської революції 1905–1907 р., що відкрила штучні перешкоди для розвитку українського національного руху, в наддніпрянсько-галицьких взаєминах намітилися тривожні тенденції. Лібералізація політичного режиму в Росії виявила тенденцію до відмежування Наддніпрянщини від Галичини. З метою протидії цьому М.Грушевський написав статтю “Галичина і Україна”⁵, в якій було прямо сказано, що “в відносинах України до Галичини не виявилось не тільки ніяких тенденцій до тіснішого зближення в інтересах тої національної концентрації, а зовсім що інше. В пресі російської України, а ще більше поза пресою ... пішли міркування на тему, що прийшов час

¹ Держархів Івано-Франківської обл., ф.378, оп.1, спр.2, арк.3.

² Переписка М.Драгоманова з д-ром Т.Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / Зладив і видав М.Павлик. – Львів, 1905. – С.27.

³ Зашкільняк Л. Українська історіографія початку ХХ століття і міфологізація національної свідомості українців // *Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii.* – Poznań, 2010. – S.18, 19.

⁴ Мудрий М. Поняття “наша земля” / “наш край” в українському русі Галичини ХІХ – початку ХХ століття // *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І.Франка на пошану професора К.Кондратюка / Упорядник О.Сухий.* – Львів, 2004. – С.164, 165.

⁵ Статтю вперше було опубліковано у львівському журналі “Літературно-науковий вісник” 1906 р. (Т.ХХХVІ, кн.ХІІ), а наступного року передруковано в збірнику праць М.Грушевського.

українським письменникам скинути з себе впливи галицької літератури й диктувати самим; що “галицький епізод” в історії українства має тільки історичне значіння: що зроблено на галицькім ґрунті, має там і зістатися, ... для ужитку самої Галичини”. Як наслідок, серед наддніпрянців стало помітним старання “уникати всього, що могло б підчеркувати культурно-національну спільність російської України з галицьким життям. І хоч безперечно у *переважній більшості* (виділено автором. – *I.P.*) при тім якогось завзяття на Галичину не було, але якось відразу запанував по російській Україні загальний тон в напрямі відокремлення, а не тіснішого зближення з Галичиною”¹.

“...Досі Галичина йшла, а Україна стояла або йшла за Галичиною, – писав М.Грушевський. – Тепер Україна піде своєю відмінною дорогою, і віддалення її від Галичини буде збільшатися з кожним кроком, коли не подбати про зближення їх доріг”. Він застерігав, що існує реальна небезпека створення “за яких 20–30 літ”, якщо не працювати над наддніпрянсько-галицьким зближенням, “двох національностей на одній етнографічній основі, подібно як серби й хорвати, дві частини одного сербського племені”². М.Грушевський закликав сучасників наполегливо втілювати в життя ідею української єдності: “Галичина не може допустити себе до відокремлення від України. Не може довести до того, щоб стати їй чужою, як стала чужою для Галичини Угорська Русь...”³. Історик від імені наддніпрянців висловив сподівання, що “зв'язки з Галичиною, стичність з українською суспільністю Галичини мусять неминуче зростати...”⁴. В уявленні М.Грушевського Схід і Захід України – це два крила птаха, які тільки разом і здатні піднести його на висоту⁵.

Період “відлиги” в умовах розгортання російської революції був короткочасним, своєрідний “вибух” українського національного життя відбувся тільки в 1906 р. після скасування Емського указу за Жовтневим маніфестом 1905 р. російського царя Миколи II. Після поразки демократичних сил репресії щодо української мови і культури в Російській імперії відновилися з новою силою, почалася столипінська урядова реакція. Очевидно, А.Кримський мав рацію, коли писав галичанину В.Гнатюку 26 червня 1905 р., що “утиски на нашім письменстві держатимуться ще дуже довгий час, аж доки не буде в Росії конституції для всіх народно-

¹ Грушевський М. Галичина і Україна // Грушевський М. Твори: У 50-ти томах. – Т.1. Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – С.378.

² Там само. – С.380.

³ Грушевський М. Галичина і Україна // Грушевський М. З біжучої хвилі. Статі й замітки на теми дня 1905–6 р. – К., 1907. – С.123.

⁴ Грушевський М. На українські теми. “О любви къ Отечеству и народной гордости” // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1907. – Т.XXXVIII. – Квітень – червень. – С.120.

⁵ Сохань П. Творча спадщина М.С.Грушевського і сучасність // Грушевський М. Твори: У 50-ти т. – Т.1. – С.18.

стей”¹. Однак царизм не пішов на проголошення конституційних свобод аж до розпаду імперії в 1917 р. Характерно, що Г.Хоткевич в листі з Харкова до В.Гнатюка 16 грудня 1905 р., поінформувавши, що в університетській бібліотеці “був трус і жандармерія конфіскувала книжки”, з іронією зауважив: “Добре, хоч самого мене ще не конфіскувала...”². Як відомо, переслідуваний поліцією, Г.Хоткевич невдовзі був змушений переїхати до Галичини.

Серйозні розходження в поглядах і відверті конфлікти між галичанами і наддніпрянцями не зменшували прагнення до української “соборності”. Причина цього явища, мабуть, полягає не тільки у сфері почуттів, ірраціонального чинника, що служив основою для формування національного міфу, але й у врахуванні чисто прагматичних інтересів. Можна погодитися з твердженням сучасних дослідників, що роль Галичини в “національному відродженні” (модерному націотворенні) була багато в чому похідною від становища Наддніпрянщини, яку не випадково називають “Великою Україною”. По-перше, галицькі русини не мали достатніх матеріальних та інтелектуальних ресурсів, аби самостійно розв’язати ключові завдання національного руху – стандартизувати літературну мову на основі народнорозмовної, сформувати власну цілісну національну концепцію історії. “Всего этого, – писав російський вчений О.Піпін, – никакъ не могли бы создать сами галичане при бѣдности ихъ матеріальныхъ средствъ, при отсутствіи русской школы, при являвшемся отсюда недостаткѣ дѣятелей и учено-литературнаго опыта”³. Українські діячі з Наддніпрянщини за інтелектуальним рівнем загалом переважали своїх галицьких колег (за винятком І.Франка, який був швидше талановитим самородком, аніж продуктом австрійської системи)⁴. Перечитуючи галицькі часописи 1860-х рр., К.Студинський звернув увагу, що “в них не було нічого рівного по достоїнству” з передруками творів наддніпрянсько-українських авторів, зокрема П.Куліша і М.Костомарова. “Те саме можна сказати і про театр русько-галицький”, репертуар якого був переважно східноукраїнський⁵. Брак власних інтелектуальних сил добре усвідомлювали самі галичани, про що, зокрема, свідчить листування і спогади тогочасних діячів.

Усвідомлюючи значення інтелектуального впливу наддніпрянських діячів, В.Герлецький відверто наголошував у листі до К.Климковича 16 грудня 1863 р., що “сепаратизмъ о́дь Украины, о́дь більшиньства на-

¹ ЛННБ ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів, ф.34, од. зб.300, арк.10 зв.

² Там само, од.зб.590, арк.2.

³ Пыпинъ А. Малорусско-галицкія отношенія. Замѣтка // Вѣстникъ Европы. – 1881. – №1. – С.408.

⁴ Грицак Я. Нарис історії України. – С.82.

⁵ ЦДАЛ України, ф.362, оп.1, спр.120, арк.94.

шого народа бувъ бы погибелью для русинѡвъ Галичини... Дописѣ зъ Украины суть занимательни и не одного напямують на народный путь...”. Нова українська література з Наддніпрянщини, творчість Т.Шевченка, Г.Квітки-Основ’яненка та ін., за висловом В.Терлецького, “най буде намъ образцемъ”¹. “Ваша словесність, – підсумовував П.Куліш, – буде насліддям самої бібліографії поти, поки Галичина не зіллється духом своїм з Україною в єдине тіло” (недатований лист “до галичан”)². Про інтелектуальну першість наддніпрянців, що проявилася на сторінках львівського часопису “Зоря”, прямо писав М.Лисенко В.Лукичу 2 листопада 1892 р. “...Якби не Чайченко або Перебендя, Нечуй, а часом Пчілка, – наголошував він, – то хоч і крамничку замикай. Так само і в драматичному поділі. Якби не Карий або не Кропивницький, то й драматичних творів не з’явилось би у “Зорі”. Водночас автор листа констатував брак “живого зв’язку між українцями й галичанами, нема ще його, дуже він слабкий. ...Сама маленька горстка людей тямить важність цього зв’язку і підпира його”³. Іншим разом М.Лисенко листовно висловлював здивування, чому “в такому значному органі, як “Зоря”, нема імен галицьких, ... що не оповідання, що не драматичний твір, то й українець” (лист В.Лукичу від 28 листопада 1892 р.)⁴. А.Вахнянин згадував, що “рішучий перелом, чи переворот в поглядах наших на літературу руську” зробили саме твори наддніпрянських письменників⁵.

По-друге, ідентифікація з Наддніпрянщиною давала місцевим русинам шанс стати силою, що була здатна за кількістю населення і територіально протистояти домінуючим у Галичині полякам. Теза про єдність і потенційну силу малоруського простору як аргумент проти загрози ополчення виразно проявилася під час “весни народів”. Газета “Зоря галицька” писала про 15 млн. руського населення, що було трохи більше від “всѣхъ поляківъ и со зляшеними русинамы”⁶. У відозві Головної руської ради від 1 грудня 1848 р. наголошувалося, що руський народ “не зростеться” з польським: “Русины на Украинѣ не дали бы слову рускому загинути и збудили бы насъ, братей своихъ надъ словомъ польскимъ

¹ Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф.3, од. зб.3705, арк.1, 1 зв. (див. також: ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф. 11, од. зб.5114, арк. 1, 2).

² Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Редакція Ю.Луцького. Передмова Ю.Шевельова. – Нью-Йорк – Торонто, 1984. – С.236.

³ Лисенко М.В. Листи. – С.205. Оригінал листа див.: ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф. 1 (Бібліотека НТШ у Львові), оп.1, од. зб.485/2, арк.4 зв., 5, 5 зв.

⁴ Лисенко М.В. Листи. – С.206. Оригінал листа див.: ЛННБ ім. В.Стефаника. Відділ рукописів, ф.1, оп.1, од. зб.485/2, арк.7, 7 зв.,

⁵ Вахнянин А. Спомини з життя (Посмертне видане) / Зладив К.Студинський. – Львів, 1908. – С.43.

⁶ І.Л. О подѣлѣ Галиціи // Зоря Галицка. – 1848. – Ч.18. – 12 вересня. – С.74.

дрѣмающихъ”¹. Поляк був ворогом і суперником для галицького русина (українця) в національно-політичній площині, відмежування від поляків після поразки революції 1848 р. стало вихідним пунктом як русофільства (москвофільства), так і українофільства. Отже, елементи новочасної української ідентичності були практично перенесені з підросійської України на галицький ґрунт, що допомогло в протистоянні з місцевими поляками². Цьому об’єктивно посприяла русифікаційна політика російського царизму, що спонукала до культурної експансії наддніпрянських громадівців-українофілів у Галичину в пошуках можливостей для легальної діяльності. Етнонім “українці”, по суті, запозичений галичанами в наддніпрянців, дав змогу подолати русофільство як національно-політичну орієнтацію частини галицького суспільства, зблизити дві “гілки” національного руху.

Однак ідея єдності українства, що пропагувалася в програмах політичних партій (передусім НДП), у передових статтях галицької преси мала ідеальний, урочистий, більш “офіційний” характер. Характерно, що українська преса в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. майже не друкувала статей, присвячених осмисленню ідеї національної єдності розділених російсько-австрійським кордоном двох частин України. Є підстави вважати, що названа ідея не була до Першої світової війни елементом щоденного політичного дискурсу в краї, для галичан “соборність” виступала не в останню чергу як політико-ідеологічний інструмент у боротьбі проти поляків³. “Ми, галичани, і наші братя на Україні, – писало львівське “Діло” в 1910 р., – як мало знаємо ми себе, як ріжнимо ся мовою, обичаями, як трудно порозуміти нам наше життя. Пора нам пізнати ся!”⁴. На повсякденному рівні існував дещо інший образ “Великої України” – реальний, критичний, що сформувався як вираз особистісних вражень галичан від зіткнення з наддніпрянською реальністю. Підтвердження цього можна знайти в спогадах відомих галицьких діячів, що побували на Наддніпрянській Україні.

Лідер галицьких націонал-демократів Ю.Романчук емоційно описав враження від побаченого на Наддніпрянщині на початку ХХ ст. у львівській газеті “Діло”, де розкритикував “закордонних русинів” за на-

¹ Одозва. Миръ Вамъ Братя Русины! // Там само. – Ч.30–31. – 12 студня. – С.128.

² Шпорлюк Р. Створення України // Людина і світ. – 2000. – №3. – С.9; Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини... – С.495, 496; його ж. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (Проблема зовнішніх моделей) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип.38. – С.137, 144, 145.

³ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини. – С.141, 143.

⁴ Новинки. Виміна дітей з Україною // Діло. – 1910. – Ч.261. – 10 (23) жовтня. – С.6.

ціональну недбалість, поставив під сумнів перспективи розвитку там національного руху¹. “...Прикрі деякі спомини про Русь закордонну, – наголошував він. – ...Закордонні Русини від самого початку свого літературного відродження не вміли цінити справи національної, вони не прикладали такої ваги, як галицькі, до рідної мови...”². Уперше побувавши на Наддніпрянській Україні в липні 1894 р. з дружиною, відомий народовський діяч Є.Олесницький був вражений, про що написав у спогадах. Його турбувало, що “зверхній характер Києва не був тоді український, а московський. Всюди московські написи, московська мова на вулиці, в крамницях, ресторанах і каварнях (кав’ярнях. – *І.Р.*), а коли ми сказали, що по московськи не говоримо або не розуміємо, то старалися говорити зараз по польськи. По українськи говорив ... хіба який селянин, що приїхав з села, або який убогий робітник. Це робило дуже прикре вражіння”³.

“Моя віра в силу й будучність України була цим підкопана, – підсумовував Є.Олесницький. – Де ж та Україна, де той нарід”, на який “опираємо наш національний ідеал?”. Щоправда, його подальші візити до Києва (в 1904 р. на ювілей М.Лисенка, в 1912 р., а особливо восени 1913 р.) залишили більш приємне враження⁴. Суперечності в наддніпрянсько-галицьких взаєминах з особливою силою проявилися в період Української національно-демократичної революції, особливо після Акту злуки УНР і ЗУНР у січні 1919 р. на тлі несприятливих зовнішньополітичних обставин, що спричинило відмінне бачення перспектив національного руху. Очевидно, наддніпрянсько-галицькі взаємини напередодні Першої світової війни мали тенденцію до поглиблення, але не набули масового характеру як через об’єктивні (зокрема, відмінність політичної культури, брак коштів, цензурні перешкоди та ін.), так і суб’єктивні причини.

Таким чином, незважаючи на провал, “нова ера” 1890–1894 рр. стала переломною подією в розвитку українського національного руху в Галичині, що вступив у новий, сповнений пристрастей період ідейної трансформації. Вона супроводжувалася формуванням новітніх партій, кристалізацією ідеї політичної самостійності й соборності України, що хронологічно співпала з початком “великої емансипації” Галичини в 90-х рр. Серед народних мас поширювалося українське національне самоусвідомлення, визнання краю як частини русько-українського простору, приналежності місцевих русинів до поділеного державними кордонами українського народу, окремого від польського й російського.

¹ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини. – С.143, 144.

² Романчук Ю. Польщина, русчина, російщина (Кілька споминок) // Діло. – 1910 (1909). – Ч.9. – 13 січня (31 грудня). – С.1.

³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – С.293.

⁴ Там само.

Біля витоків українофільства на галицькому ґрунті з романтичних поривів була “Руська трійця” в середині 1830-х рр., але в суспільній свідомості краян ідея української національної єдності утверджувалася не одне десятиліття, пройшла складну еволюцію.

Під цим кутом зору “новоєрівська” політика відіграла вирішальну роль у перемозі українофільських ідей у Галичині. Зворотнім боком модернізації національного руху стало витіснення русофілів на узбіччя політичного життя. На початку ХХ ст. частина з них, так звані “новокурсники”, відверто ідентифікували себе з російською (“великоруською”) нацією, орієнтувалися не на всеруський, східнослов’янський простір, як це було раніше, а власне на Росію, використовували російську літературну мову. Загалом під впливом “нової ери” завершилася еволюція в підавстрійській Галичині української національної ідеї від українофільства до власне українства, що глибоко проникло в суспільну свідомість і збагатилося розумінням спільної з наддніпрянцями відповідальності за долю українського народу¹. Центр українського національного руху в 1890-і рр. виразно перемістився до Львова, в Галичину, що стала українським “П’ємонтом” і відіграла особливу роль у національно-визвольній боротьбі ХХ століття.

¹ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини... – С.498.

ВИСНОВКИ

1. Вивчення й висвітлення проблем історії українського національного руху в південно-західній Галичині розпочалося ще сучасниками подій і триває досі. Однак, попри нагромадження чималої кількості розвідок з різних аспектів цієї проблематики, донедавна у вітчизняній історіографії не ставилося питання про еволюцію української національної ідеї в галицько-руському суспільстві XIX-го століття. Утвердження українства розглядалося крізь призму кількісних показників, широти проникнення українофільських ідей у суспільство, без належного аналізу якісних змін у розвитку української (“малоруської”) орієнтації. Отже, існує потреба докладного й об’єктивного дослідження формування в краї новочасної української національно-політичної свідомості, з урахуванням новітніх теоретико-методологічних підходів до висвітлення проблем нації і націоналізму.

2. Основний масив джерел до вивчення теми знаходиться в Україні, передусім у Львові та Києві. Крім того, використано матеріали архівних і бібліотечних фондів у Росії (Москві) та Польщі (Перемишлі, Кракові, Варшаві). Серед джерельної бази дослідження, що охоплює практично всі основні види писемних пам’яток новітньої історичної доби, особливе значення мають джерела особового походження – листування, щоденники, спогади активних діячів національного руху. Цінну інформацію містить тогочасна преса різного ідейного спрямування, причому не лише в Австрії, але й у Росії. Водночас важливу роль у дослідженні відіграють документи культурно-освітніх і політичних організацій та партій, що діяли в Галичині (як і на Наддніпрянській Україні).

3. Існують різні підходи до висвітлення історії України XIX-го століття, що трактується в сучасній історіографії як період “національного відродження”, формування модерної української нації. Відповідно є відмінності між примордіалістською і модерністською версіями націотворення. Головне, що відрізняє модерністські версії націогенези українців, – це, по-перше, переконання в тому, що остання розпочалася в модерну добу, з кінця XVIII-го століття; по-друге, акцент на суб’єктивній ознаці нації, що мала пріоритет у процесі націотворення. Щоправда, і примордіалісти, й модерністи не заперечують того, що існування будь-якої нації має як об’єктивні, так і суб’єктивні ознаки, звідси увага істориків до проблеми становлення української національної свідомості або ідентичності, під якою розуміється уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю.

У світлі сучасних концепцій та європейського досвіду націотворення розрізняються поняття етносу (природно-біологічної спільноти, з'єднаної спільністю походження, мови, звичаїв і традицій) та нації – нової цілості, що виникає з етносу/етносів, характеризується наявністю “високої” національної культури (зі стандартизованою мовою, літературою на народномовній основі тощо), відчуттям громадянського патріотизму й усвідомлення причетності до спільної батьківщини. Однак практично не існує нормативного, універсального визначення нації через відсутність якоїсь “ідеальної нації” у вигляді абсолютного феномена.

4. На ідейний клімат у Центрально-Східній Європі в ХІХ-му столітті визначальний вплив мала Французька революція 1789–1794 рр., яка дала історичний приклад національної держави, що певною мірою став зразком для наслідування. Під впливом демократичних ідей із Заходу, промислового перевороту змінювалося уявлення про народ як носія суверенітету (до цього державність персоніфікувалася в особі правлячої династії, згадаймо, як у Франції королі казали: “державна – це я”). Український національний рух ХІХ – початку ХХ ст., за прийнятою в історичній науці для “недержавних” народів періодизацією, пройшов три стадії розвитку: “А” – збирання спадщини, наукову; “В” – організаційну або культурну, період активізації національної свідомості; “С” – політичну.

Внаслідок перебування етнічних українських земель під владою Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій “національне відродження” України мало певні особливості. Національна єдність, що народжувалася з багатьох відмінностей, не була наперед визначена, формування новочасної української ідеї (“національного проекту”) відбувалося на базі кількох “руських” регіональних ідентичностей. Однак, незважаючи на різницю політичних режимів Романових і Габсбургів та особливості кожного регіону, відчуття єдності русько-українського (“малоруського”) простору ніколи не зникало, а з часом тільки посилювалося. Якщо виходити з новітніх західних теорій про націоналізм, де кожна національна культура розглядається як сплав двох культур – традиційної народної (низької) та модерної, індустріальної надбудови (високої), то русини Галичини перейняли модель високої культури, що була вироблена на Наддніпрянщині.

5. Ключову роль у національному русі відіграла інтелігенція, що поширювала в масах модерну українську самосвідомість. В основу формування української літературної мови було покладено живу народнорозмовну мову, за прикладом “Енеїди” І.Котляревського. Наддніпрянські дослідники перших десятиліть ХІХ-го століття зайнялися вивченням народознавства як науки, що висвітлювала такі риси етнічної спільності, як історія, фольклор, мова. На сторінках “Історії русів”, фахових уза-

гальнюючих праць з історії України-“Малоросії” Д.Бантиша-Каменського і М.Маркевича, у фольклорних збірках П.Лукашевича, М.Максимовича та ін., що набули популярності в освічених колах суспільства, домінувала ідея самобутності та єдності українських (“малоросійських”, “малоруських”, “руських”) земель по обидва боки австро-російського державного кордону. Однак науковці мали надто загальне уявлення про Галичину, пов’язували “Малу” і “Велику” Русь у нероздільне ціле, були лояльними до імператора.

Переломною подією в розвитку української національної ідеї стала діяльність Т.Шевченка і кирило-мефодіївців у 1840-х рр. Шевченковий “Кобзар” змалював Україну як ідеальну спільноту, що мала героїчне козацьке минуле і прагне здобути політичну незалежність у майбутньому, обстоював нерозривну єдність національного і соціального визволення. Водночас Т.Шевченко виступив основоположником української літературної мови на народномовній основі, чим заклав міцні основи для розвитку сучасної української літератури, а в ширшому значенні – модерної України, національної самосвідомості українців. Вимогу незалежності України з демократичним ладом у союзі слов’янських народів поставило таємне Кирило-Мефодіївське братство в 1846–1847 рр. – перша українська політична організація, що суперечило конформістській моделі “малоросійства”. У програмі братчиків “Книзі буття українського народу” (“Законі Божому”) М.Костомарова знайшла відображення історична концепція української ідентичності як самостійної, самобутньої. Т.Шевченко і кирило-мефодіївці бачили в Галичині невід’ємну частину русько-українського простору, несумісного з імперською ідеологією Росії.

б. З розгромом кирило-мефодіївців російський уряд, який досі толерантно ставився до малоросійського культурного руху, розглядав місцевих патріотів як потенційних прихильників національного сепаратизму. Український національний рух на Наддніпрянщині оживився з лібералізацією російського режиму на зламі 50-х – 60-х рр. ХІХ ст., що відкрило перед інтелігенцією ширші можливості для розгортання роботи в селянських масах. Об’єднані в гуртки-громади, українські діячі спрямували зусилля на культурно-освітню діяльність серед простолюду, що мала на меті поширення просвіти, утвердження модерної національної самосвідомості. Заслугою громадівців було чітке окреслення українських етнічних меж, завершення територіального “уявлення” України обабіч Збруча. Про національну єдність Галичини і Наддніпрянщини відкрито писала періодична преса, яку видавали громадівці (журнали “Основа” і “Кіевская старина”, газета “Кіевській телеграф”).

Активізація діяльності громадівців стривожила царські власті, що вбачали в “українофільській пропаганді” потенційну загрозу для територіальної цілісності імперії. Валуєвський циркуляр 1863 р. (майже на десятиріччя) та Емський указ 1876 р. законодавчо оформили заборону українофільства в Російській державі. Наддніпрянські громадівці після Емського указу були змушені припинити активну громадську діяльність, виразно декларували свою лояльність до російського царизму, аполітизм. Наприкінці 1880-х рр. дійшло до остаточного розриву київської “Старої громади” з М. Драгомановим – лідером “молодих” громадівців, що разом із найближчими соратниками в умовах урядових переслідувань виїхав за кордон, у Женеву. Він пропагував ідеї “громадівського соціалізму”, необхідність політичної боротьби проти самодержавства, перебудови Росії на принципах федерації. Репресивна політика царизму змусила національних діячів із Наддніпрянщини перенести центр своєї діяльності в південно-західну Галичину.

7. Особисті взаємини галицьких і наддніпрянських діячів були стимулюючим чинником у процесі усвідомлення належності до поділеного державними кордонами українського (“руського”, “малоруського”) народу, окремого від польського й російського. Початок більш-менш регулярних контактів із галичанами поклали в 1830–1840-х рр. М. Максимович, О. Бодянський, П. Лукашевич та І. Срезневський (із них тільки два останні побували в Галичині відповідно в 1839 і 1842 рр.). У листах до вузького кола галичан, передусім Я. Головацького, І. Вагилевича, Д. Зубрицького, вони заохочували молодь до народознавчої діяльності, написання праць живою народною мовою, обмінювалися книжками і відомостями про національно-культурне життя. Інтерес до Великої України впливав із бажання галицьких учених і літераторів поглибити історичну свідомість, ідентифікувати галицький варіант народнорозмовної мови. Наддніпрянсько-галицькі зв’язки, як правило, спорадичні, через листування, давали уявлення про єдність краю з “малоросійським” простором на сході.

Галичани усвідомлювали серйозне відставання русинів від національних рухів інших слов’янських народів, у тому числі від українського на Наддніпрянщині, що спричинило комплекс меншовартості, створений самими галичанами. Серед нечисленної галицько-руської інтелігенції, в основному, осіб духовного стану, було очікування на допомогу від наддніпрянців, що досягли значних успіхів у розвитку народознавства і літератури на народномовній основі. Однак наддніпрянські письменники і вчені не мали чітких відповідей на питання власної ідентичності, цілеспрямованої програми національного розвитку, концептуально погоджувалися з існуванням кількох лояльностей або ідентичностей, тобто мож-

ливістю цілком нормально бути водночас патріотично настроєним малоросом і росіянином. Свідомості наддніпрянських діячів бракувало не тільки розуміння поняття “Малої Русі” та її місця у “всеруському” просторі, але й інтересу до самої Галичини. Заохоченню галицьких русинів (знову-таки І.Вагилевича, Я.Головацького, Д.Зубрицького і деяких ін.) до народознавчої діяльності в контексті приналежності до всеруського простору сприяли також наукові контакти з російськими вченими, насамперед М.Погодіним. Галицько-руські діячі через брак інформації й досвіду відповідних контактів із Наддніпрянщиною і Росією не могли чітко зрозуміти та окреслити ані саму “Малу Русь”, ані власне місце в ній і значною мірою були розчаровані у можливостях продуктивної співпраці з наддніпрянцями.

8. У взаєминах галицьких і наддніпрянських діячів перелом відбувся з середини ХІХ-го століття, що було пов’язано з активізацією двох “гілок” українського національного руху під впливом зовнішніх чинників – лібералізації російського царизму наприкінці 50-х рр. та конституційних реформ і децентралізації внутрішнього устрою в Габсбурзькій монархії на початку 60-х рр. Діяльність громадівців-українофілів із Наддніпрянщини, особливо знайомство з творчістю Т.Шевченка мали визначальний вплив на зародження і розвиток народовської, українофільської течії в Галичині. Зокрема, це виразно простежувалося у видавничій діяльності ранніх народовців першої половини 1860-х рр., що навряд чи була б можливою без опори на літературні й наукові твори наддніпрянсько-українських авторів. На перших порах наддніпрянські громадівці друкувалися і в народовській, і в русофільській пресі Галичини, але з середини 60-х рр. продовжили співпрацю виключно з народовцями, піддали критиці ідейну еволюцію русофілів у дусі відомої заяви львівської газети “Слово” 1866 р.

У міру посилення антиукраїнських репресій у Росії зв’язки наддніпрянських громадівців із Галичиною активізувалися, що знайшло відображення як у творчих контактах, так і в фінансовій допомозі. Прикладом продуктивної співпраці стало заснування в 1873 р. у Львові Товариства ім. Шевченка з власною друкарнею (з 1892 р. – НТШ), що відіграло особливу роль в активізації наддніпрянсько-галицьких взаємин. Загальноукраїнськими друкованими органами, де публікувалися як галичани, так і наддніпрянці, були львівські журнали “Правда” (1868–1896 рр., з перервами), “Зоря” (з 1885 р., після переходу у власність НТШ), замість якої в 1898 р. почав виходити “Літературно-науковий вістник”, видання НТШ – “Записки НТШ”, “Матеріали до українсько-руської етнології” та ін. За ідейними впливами на Галичину можна було виділити три покоління наддніпрянських діячів – П.Куліша в 1860-х рр., М.Драгоманова з

середини 70-х рр. і М.Грушевського в 1890-х рр. У наддніпрянсько-галицьких взаєминах нерідко траплялися непорозуміння, а то й відкриті конфлікти, що мали не лише об'єктивні (різні умови виховання й діяльності, труднощі в комунікації тощо), а й суб'єктивні причини.

9. Національний рух галицьких русинів поступово активізувався на початку ХІХ-го століття під впливом передових ідей із Заходу – Просвітництва, Французької революції 1789–1794 рр., романтизму, що викликали пробудження приглушеного за довгі роки польського панування почуття етнічної самобутності, підвищили інтерес до народної творчості. На першому етапі відродження нечисленна інтелігенція зайнялася народознавством як наукою, що охоплювала фольклористику, етнографію, мовознавство та історію. Однак перші кроки на шляху національно-духовного відродження в Галичині виявилися досить нерішучими. Перші граматики “руської” мови були написані німецькою, польською, латинською мовами або макаронічним “язичієм” – мішаниною польської, церковнослов'янської мов і місцевої говірки. “Руські” народні пісні дослідники фольклору друкували всуміш із польськими латинкою, а священник Й.Лозинський видав свою збірку “Руське весілля” (“*Ruske wesila*”) 1835 р. польським алфавітом. По суті, галицько-руська інтелігенція не мала чіткого усвідомлення національної належності.

10. Галичани зробили поступ у процесі осмислення національної ідентичності в другій половині 1830–1840-х рр. під ідейним впливом нової української літератури і народознавчих праць, що поширювалися з Наддніпрянщини. Проникнення наукової і літературної продукції, хоч і значно обмежене через цензурні перешкоди, будило національні почуття, викликало захоплення багатством фольклорної спадщини, красою народного слова, славним історичним минулим. Рубіжною подією в національному русі стала діяльність “Руської трійці”, що з романтичних поривів відкрито висунула ідею етнічної єдності галицьких русинів із наддніпрянськими “малоросами”. Фольклорно-літературний альманах “*Русалка Дністровая*” 1837 р. вперше використав простонародну мову і фонетичний правопис зреформованою кирилицею (“гражданкою”) в місцевій літературі, що наочно показало відсутність суттєвих відмінностей між мовою галичан і наддніпрянців, давало змогу зрозуміти – це один і той самий народ. Суб'єктивне відчуття приналежності до однієї спільноти будувалося на єдності мови і народних звичаїв, що є найбільш характерною ознакою східної моделі нації (тоді як для західної роль ядра займає рівність політичних прав). Усупереч переслідуванням австрійської цензури “Руська трійця” мала нечисленних послідовників у 1840-х рр., але в тогочасному літературному доробку галичан явно домінувала церковнослов'янщина.

11. Під час Європейської демократичної революції 1848–1849 рр. відбулася активізація національного руху галицьких русинів, що перейшов на вищий, політичний рівень. Серед кількох національно-політичних орієнтацій у Галичині (за словами В. Подолинського, “чисто руської”, “польсько-руської”, “австрійсько-руської” і “російсько-руської”) домінувала проукраїнська концепція національної ідентичності, яку обстоювала заснована в травні 1848 р. політична організація – Головна руська рада. Вона виразно заявила про належність галицьких русинів і наддніпрянських “малоросів” до єдиного 15-мільйонного народу, відмінного від польського і російського, домагалася об’єднання українських етнічних земель під Австрією в окремий коронний край. Найбільших успіхів було досягнуто в культурно-освітній сфері з уведенням простонародної мови в початкову і середню освіту, початком виходу газети “Зоря Галицька” та діяльності українського театру тощо. Усвідомлення єдності русько-українського простору по обидва боки Збруча поширювалося зусиллями місцевої інтелігенції серед простолюду.

Однак політичні вимоги ГРР наштовхнулися на спротив польського національного руху, на чолі якого була Центральна рада народова, що розглядала всю Галичину як частину майбутньої Речі Посполитої в кордонах до 1772 р. Місцевих русинів поляки вважали частиною єдиного народу, що відрізнялися тільки релігійним обрядом, а “руську” мову було названо діалектом польської. Полонізовані шляхтичі руського походження, особи з двоступеневою – русько-польською ідентичністю або “русини польської нації” (*gente Rutheni, natione Poloni*) об’єдналися в національно-політичну організацію – Руський собор, що проіснувала недовго. Вони пропагували ідею єдності та миру русинів і поляків у спільній вітчизні, але не знайшли підтримки в руському суспільстві Галичини. Водночас не змогли навіть організаційно оформитися в 1848 р. поодинокі представники русофільської течії, що відносили русинів до ширшого всеруського простору. Галицько-руські діячі дотримувалися австрофільської ідеології, вбачали в австрійському уряді тактичного союзника в боротьбі за власні національні інтереси.

12. Поразка революції 1848–1849 рр., відновлення абсолютизму і згортання легальної політичної діяльності в Австрії в 50-х рр. викликали послаблення інтересу галицьких русинів до проблем свого національного розвитку, що відзначався аполітизмом. В умовах, з одного боку, значного послаблення ідейного впливу на краян із Наддніпрянщини, а, з другого, зміцнення позицій поляків у Галичині нечисленна місцева інтелігенція відчувала зневіру і брак сил для формування літературної мови на народнорозмовній основі. Це призвело до засилля в літературі макаронічного “язичія”, що формувалося на основі “всеруської” церковно-

слов'янської мови, з включенням народних висловів. Крім того, робилися навіть спроби утвердження в краї як літературної добре нормованої на той час російської мови, що, однак, мала обмаль прихильників.

Мовно-правописні дискусії виходили з потреб вироблення літературної мови і правопису, практично оберталися навколо мови видань кількох часописів. Ідейний напрямок газети “Зоря Галицька” (виходила до 1857 р.) неодноразово змінювався залежно від складу редакції, куди почергово входили або прихильники народнорозмовної основи, або русифікації часопису. Характерно, що газета деякий час мала наближену до російської мови назву “*Зоря Галицкая*” (тут і далі – виділено автором. – *I.P.*) (замість “*Галицка*”). Польські політики вдало використали суперечки серед місцевої руської інтелігенції, яку звинувачували в проросійських симпатіях, і зуміли підірвати довіру Відня до галицьких русинів. Намісник краю поляк А.Голуховський, скориставшись підтримкою віденської влади, в 1859 р. зробив навіть спробу переведення “руської” мови на латинку, щоб розірвати духовний зв'язок галичан із підросійською Україною, тісніше прив'язати їх до Австрії. Однак галицько-русська інтелігенція рішуче виступила проти латинського алфавіту, що стало причиною “азбучної війни”.

13. Утвердження новочасної української національно-політичної свідомості в Галичині з середини ХІХ ст. відбувалося крізь призму суперництва ідейних орієнтацій. Своєрідною базою для формування народовської (українофільської) та русофільської течій виступало т. зв. старорусинство, що обмежувало поняття “руськості” східними слов'янами Габсбурзької монархії, визнанням своєї непольськості. Однак старорусини не вважали підавстрійських русинів, місцеве населення окремою національністю, навіть якщо були в ХІХ-му столітті окремі діячі, що закликали керуватися інтересами “галицько-руської народності”, то це робилося або через вузькість, провінціалізм світогляду, або з політико-тактичних міркувань.

По суті, старорусинство було перехідним етапом в усвідомленні галицькими русинами своєї національної самобутності в модерному світі. Питання про національну приналежність практично вирішувалося в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. у формі українофільства або русофільства. Водночас полонофільство в особі “русинів польської нації”, що виконували роль своєрідних посередників між польським та українським національними рухами, в умовах зростаючого після 1848 р. українсько-польського розмежування поступово зникло як окрема національно-політична течія.

14. Українофіли, або народовці, як називали їх сучасники, з 1860-х рр. обстоювали належність русинів Галичини до розділеного між

двома державами українського (“руського”, “малоруського”) народу, відмінного від поляків і росіян. Наріжним каменем ідеології русофілів була теза, що галицькі русини – це частина єдиного в історичній, культурній і духовній сферах панруського (східнослов’янського) простору. Однак між народовцями і русофілами на перших порах не існувало чіткої межі, основне було відмежуватися від поляків, тоді як інші суперечності відходили на другий план. Обидві течії мали відмінну інтерпретацію історичного минулого, по-різному ставилися до національної мови: народовці виступали за входження простонародної мови в літературу, розвиток нової української літератури, тоді як русофіли – за більш консервативний варіант вирішення мовної проблеми, що на практиці призводило до вживання макаронічного “язичія”.

Остаточна перемога українофільських ідей у Галичині була пов’язана з угодовською політикою галицьких народовців, при підтримці наддніпрянських громадівців, відомою в історії як “нова ера” на початку 1890-х рр., що мала на меті поборення русофільства. Незважаючи на провал, угода з поляками дала поштовх кристалізації ідеї політичної самостійності й соборності України, призвела до формування новітніх українських політичних партій на зламі ХІХ–ХХ-го століть. Серед русофілів, що поступово витіснялися на узбіччя політичного життя, на початку ХХ-го століття відбувся розкол. На відміну від “старокурсників”, що далі дотримувалися концепції всеруськості, “новокурсники” свідомо орієнтувалися на православну Росію і повністю заперечували українству його право на національний розвиток, схилилися до використання російської літературної мови. Водночас у суспільній свідомості галичан дедалі більше утверджувався етнонім “українці” (український) замість старих назв “русини” (руський), що засвідчило незворотність процесу усвідомлення себе частиною єдиної української нації.

15. Етнічній самоідентифікації галицьких русинів сприяла реформаторська діяльність австрійських цісарів Марії-Терези та Йосифа ІІ в дусі освіченого абсолютизму 1770–1780-х рр. Реформи у сфері релігії й освіти дещо підвищили соціальний статус та інтелектуальний рівень місцевих греко-католицьких священників – єдиної освіченої верстви населення, що створило можливості для “національного відродження”. Габсбурзькі чиновники поступово усвідомили відмінності галицьких русинів у релігії та мові від поляків і росіян, аж до розпаду імперії в 1918 р. називали краян (німецькою мовою) *ruthenen* (рутени), тоді як росіян – *russen*. Австрійські власті вчасно побачили потенційну небезпеку для імперської держави публікації “Русалки Дністрової” (1837 р.), що й стало причиною заборони альманаху і розправи над “Руською трійцею”. Цензурні утиски в другій половині 1830-х – у 40-х рр. і після поразки

“весни народів” у 1850-х рр. сповільнювали процес входження народно-розмовної мови в літературу.

Децентралізаторські перетворення в Австрійській імперії 1860–1870-х рр. поклали початок добі конституціоналізму і представницького правління, мали далекосяжний вплив на українське національне самоусвідомлення галицьких русинів. Національний рух у Галичині в результаті цих реформ отримав змогу вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій і орієнтуючись на політично сильніші народи. Русько-українське представництво аж до кінця австрійського правління стало активним учасником політичного процесу як на місцевому (Галицький крайовий сейм), так і на загальноімперському (парламент, рейхсрат) рівнях. За австрійською конституцією, існували легальні можливості для організаційного розвитку національних рухів, у тому числі українського – преси, культурно-освітніх і політичних організацій тощо. З другого боку, віденський уряд практично передав владу польській шляхті, місцеві русини опинилися в нерівних умовах, що відкрило шлях до полонізації краю. Галичина поступово перетворилася в польську провінцію Габсбурзької конституційної монархії, де русько-українське населення було змушене боротися за кожен поступок в національному житті.

16. На відміну від австрійського уряду, російський царизм до середини 40-х рр. XIX ст. не чинив перешкод для входження простонародної мови в літературу, розвитку нової української літератури. Царські власті толерантно ставилися до проявів національно-культурного відродження в Малоросії-Україні, інтересу до вивчення історії, фольклору, мови простого народу, в яких бачили нешкідливі провінційні почуття. Ситуація кардинально змінилася з утворенням братства кирило-мефодіївців, діяльність якого, що обстоювала самобутність української нації, відмінної від російської і польської, була заборонена. Це поклало початок відкритим репресіям царизму щодо українофільства, в якому вбачалася потенційна небезпека для існування держави (за винятком короткочасних “відлиг” у кінці 1850-х – на початку 60-х рр., у першій половині 1870-х рр., під час російської революції 1905–1907 рр.). Власті поширювали думку, нібито український рух є наслідком “польської інтриги” з метою ослаблення Росії, окремої української мови й національності не існує.

Суворі заборони Емського указу 1876 р. звели нанівець організаційні здобутки національного руху, що спонукало наддніпрянських громадівців-українофілів звернути більшу увагу на Галичину, де в умовах конституційних свобод Австро-Угорщини існували можливості для легальної української діяльності. Отже, репресивна політика царського уряду об’єктивно допомогла перемозі української орієнтації в Галичині.

Культурна експансія наддніпрянців змінила баланс стосунків між русофільською та українофільською орієнтаціями на користь останньої. Офіційний Санкт-Петербург не зміг втілити в життя модель тотальної асиміляції “малоросів”-українців заборонними заходами, а також перешкодити активізації зв’язків між наддніпрянськими громадивцями і галицькими народовцями. Фінансова підтримка для русофільських діячів і організацій (як правило, таємна різними шляхами) суттєво збільшилася після Емського указу, але в розвитку галицького русофільства в ХІХ-му столітті відіграла все-таки більш другорядну роль. Царизм серйозно почав займатися Галичиною в умовах назриваючого австро-російського конфлікту на початку ХХ-го століття, коли взяв курс на активну підтримку проросійських сил у краї, однак боротьба за його український характер тоді вже, по суті, завершилася.

17. Утвердження українофільства на галицькому ґрунті стало результатом поєднання об’єктивного і суб’єктивного чинників, що “прив’язували” краян до Наддніпрянщини, “Великої України”. Роль Галичини була багато в чому похідною від становища Наддніпрянщини – промотора “національного відродження” (модерного націотворення). Галицькі русини в пошуках своєї тотожності в контексті формування політичної ідеології націоналізму в Європі ХІХ-го століття звернули погляди на схід, де за Збручем проживало етнічно однорідне руське, “малоруське” населення. Перемога української конструкції національної ідентичності в Галичині, що розглядала місцевих русинів як частину єдиної української нації по обидва боки австро-російського кордону, пояснювалася кількома основними причинами.

По-перше, русинам Галичини бракувало достатніх матеріальних та інтелектуальних ресурсів, аби самостійно розв’язати ключові завдання національного руху – стандартизувати мову на основі народнорозмовної, сформувати власну цілісну національну концепцію історії. По-друге, ідентифікуючи себе з Наддніпрянщиною, галичани отримували шанс стати силою, що була здатна за кількістю населення і територіально протистояти домінуючим у краї полякам. Цьому не зашкодила навіть різна конфесійна приналежність: католики-галичани об’єдналися з православним Сходом – проти католиків-поляків. Найбільшим запозиченням у наддніпрянців став сам етнонім “українці”, що дав змогу подолати русофільство як національно-політичну орієнтацію частини галицького суспільства. Отже, українофільство, на відміну від загальноруської конструкції, виявилось більш органічним для підавстрійських русинів, імпульси з Наддніпрянщини забезпечили національний рух у Галичині всеукраїнською ідеологією.

18. Нагромадження фактичного матеріалу не дає можливості однозначно розв'язати дилему концептуального характеру про вплив на прийняття галицькими русинами української національної ідентичності, з одного боку, об'єктивної, закладеної в минулому історичної необхідності, а, з іншого, – збігу політичних та інших обставин. Однак спрямування національного розвитку галичан у бік Наддніпрянщини не можна виводити тільки з логічних, раціональних міркувань. Є підстави вважати, що “національна всеукраїнська ідея” тільки *спонукала* до національного об'єднання, тоді як “історична рація” таке об'єднання *диктувала*¹. Так розставив акценти у спогадах відомий громадсько-політичний діяч Лонгин Цегельський – активний учасник процесу об'єднання УНР і ЗУНР на уламках імперій². Не інтелектуальні впливи чи політичні ідеї (приклад польського і чеського національних рухів, невизнання поляками національної самобутності місцевих русинів і прагнення останніх протидіяти цьому, опершись на здобутки “руського світу” за Збручем тощо) визначали характер взаємодії між Галичиною і Наддніпрянщиною, а ірраціональний фактор. Ідеться про своєрідний міф, стереотип національної єдності, усвідомлений як засіб ідентифікації себе з чимось ідеальним, що наділялося позитивними рисами.

¹ Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (Проблема зовнішніх моделей) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип.38. – С.136, 137, 145.

² Л.Цегельський писав: “Ми об'єднали Галичину й Буковину з Придніпрянщиною, бо до цього нас спонукала соборна національна всеукраїнська ідея і так нам диктувала історична рація” (див.: Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні зв'язані з Першим листопада 1918 р. / Передмова Я.Дашкевича. – Львів, 2003. – С.214).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**I. Архівні матеріали**

Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ (ЦДАГОУ)

1. **Ф. 57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України)**, оп. 1, спр. 26 (*Копії звернень, відозв, листів та інших документів підпільних студентських організацій Київського університету й Політехнічного інституту. 1901*), 40 арк.
2. Спр. 51 (*Фотокопія часопису промислових українських робітників у Львові “Добра новина” – органу Революційної української партії. Копії й фотокопії листівок РУП і партії соціалістів-революціонерів*), 15 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України)

3. **Ф. 274 (Київське губернське жандармське управління)**, оп. 1, спр. 536 (*Переписка з департаментом поліції, начальником полтавського ГЖУ та іншими установами про українські організації “Громада”, “Стара громада”, “Молода Україна”, що існували в Києві, Чернігові, Львові та інших містах. 1900*), 155 арк.
4. **Ф. 294 (Канцелярія Київського окремого цензора)**, оп. 1, спр. 102 (*Підписки професорів Київського університету, Київської духовної академії і вчителів гімназій про отримання виписаних ними з-за кордону видань лише для особистого використання без передачі стороннім особам. 1872–1874*), 7 арк.
5. Спр. 147 (*Циркулярні повідомлення Головного управління в справах друку про рукописи і книги українською мовою, заборонені для надрукування і перевидання. 1881–1885*), 64 арк.
6. **Ф. 317 (Прокурор Київської судової палати, м. Київ)**, оп. 1, спр. 460 (*Справа про звинувачення Дегена С., Кістяківського Ф. та ін. в належності до Київської організації народників і в зберіганні нелегальної літератури. 1889–1891*), 105 арк.
7. **Ф. 320 (Полтавське губернське жандармське управління, м. Полтава)**, оп.1, спр. 1409 (*Відомості про членів “Союзу визволення України”. 1915*), 178 арк.
8. **Ф. 419 (Прокурор одеської судової палати, м. Одеса)**, оп. 1, спр. 1829 (*Дізнання про нелегальні гуртки в Олександрійському і Єлисаветградському повітах Херсонської губернії. 1893–1894*), 250 арк.
9. **Ф. 442 (Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора)**, оп. 827, спр. 54 (*Переписка з київським ГЖУ про пошук відомостей і проведення обшуків у м.Києві в осіб, підозрюваних у зв'язках з членами соціально-революційної організації в Галичині. 1877–1880*), 37 арк.
10. **Ф. 707 (Керівництво Київського навчального округу)**, оп. 261, спр. 18 (*Секретні відомості з різних предметів за 1875 р.*), 23 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України)

11. **Ф. 130 (Руський народний інститут “Народний дім”, м. Львів)**, оп. 1, спр. 783 (*Листування наукових і культурних інституцій царської Росії з бібліотекою Народного дому у питанні про обмін чи подарування друкованих видань та налагодження інших видів зв'язків. 1868–1884*), 99 арк.
12. **Ф. 180 (Головна руська рада, м. Львів)**, оп.1, спр.1 (*Статут, проект положення про відділи, відозви та ін. документи про заснування і діяльність Головної та окружних рад. 1848–1851*), 74 арк.
13. Спр. 2 (*Протоколи засідань Головної руської ради за 1848 р.*), 141 арк.

14. Спр. 8 (*Рескрипт, інформації, пропозиції, листи рад щодо діяльності “Зорі Галицької” та статті й звернення про суспільно-політичне становище в Галичині. 1848–1869*), 139 арк.
15. Спр. 21 (*Звернення чеських суспільних діячів і листування з радою про підготовку слов’янського з’їзду в Празі та участь у його роботі представників ради. Петиції, інформації, листи рад про дискримінацію української мови в Галичині, Буковині та Закарпатті органами австрійської влади. 1848*), 55 арк.
16. Спр. 33 (*Звернення, петиції й повідомлення рад з пропозиціями щодо визнання української народності, поділу Галичини на дві провінції, віросповідання, освіти, законодавства, ремесла, землеробства, торгівлі й ін. для виголошення депутатами в австрійському парламенті. 1848–1849*), 94 арк.
17. Спр. 38 (*Листи Хомина Т., Добрянського А. та інших вчителів і рад про видання складених ними українських букварів, передплату на “Енеїду” Котляревського українською мовою, придбання книжок для шкіл і ін. 1848–1849*), 39 арк.
18. **Ф. 196 (Політичне товариство “Руська рада”, м. Львів)**, оп. 1, спр. 1 (*Статут і програми перших установчих зборів та політичної діяльності товариства. 1870–1871*), 5 арк.
19. Спр. 7 (*Петиція товариства, адресована австрійському парламенту з приводу за-силля польських магнатів у Галичині й дискримінації місцевих українців, звіт про поїзду делегації у Відень у цій справі й ін. 1871–1891*), 59 арк.
20. Спр. 18 (*Меморіал митрополита Йосифа, надісланий товариству про потребу пого-дження назви мови, правопису та політичної діяльності галицьких українців. 1870*), 2 (4) арк.
21. Спр. 114 (*Обіжники, памфлети та інші матеріали про політичну боротьбу між прихильниками та противниками українського народного фонетичного правопису в Галичині. 1892*), 112 арк.
22. **Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів)**, оп. 1, спр. 140 (*Листи наукових установ у Росії про обмін науковими виданнями та співпрацю. 1896–1913*), 48 арк.
23. Спр. 153 (*Лист голови товариства Грушевського М. міністру внутрішніх справ Росії з протестом проти заборони пересилки журналу “Літературно-науковий вістник” у Росію. 1905*), 2 арк.
24. Спр. 155 (*Листи ректорів університетів, інститутів і товариств у Росії про спів-працю. 1896–1911*), 28 арк.
25. Спр. 359 (*Список жертводавців і перелік предметів, подарованих у фонд будівниц-тва пам’ятника Т.Шевченку в Києві. 1894–1895*), 28 арк.
26. Спр. 954 (*Листи книгарень у Добротворі, Надвірній, Києві, Петербурзі та ін. про об-мін літературою. 1899–1938*), 70 арк.
27. Спр. 1790 (*Праця Пулюя І. “Спомини про Куліша і початки літературного відро-дження русько-українського народу в Галичині”. Рукопис. 1915–1916*), 46 арк.
28. Спр. 2244 (*Листи Зубрицького Д. до Бодяньського О. Копія. 1846–1861*), 14 арк.
29. Спр. 2272 (*Листи Коцюбинського М. до Гнатюка В. 1899–1912*), 69 арк.
30. Спр. 2273 (*Листи Куліш О. до Гнатюка В. 1900–1908*), 47 арк.
31. Спр. 2284 (*Листи Хоткевича Г. до Гнатюка В. 1907–1910*), 15 арк.
32. Спр. 2294 (*Листування Головацького Я. з Говорським К. 1862–1865*), 38 арк.
33. Спр. 2295 (*Листування Головацького Я. з Гогоцьким С. 1848–1884*), 48 арк.
34. Спр. 2296 (*Листи Куліша П. до Головацького Я. 1861–1866*), 7 арк.
35. Спр. 2336 (*Листи Бодяньського О., Ганки В. і Головацьких Якова та Івана до Зубриць-кого Д. Оригінали і копії. 1841–1856*), 64 арк.
36. Спр. 2337 (*Листи Погодіна М. до Вагилевича І., Туровського та Зубрицького Д. 1839–1858*), 63 арк.
37. Спр. 2378 (*Листи Драгоманова М. до Огоновського Омеляна. 1893–1894*), 18 арк.

38. Спр. 2379 (*Листи Куліша П. до Огоновського Омеляна. 1889–1891*), 51 арк.
39. Спр. 2380 (*Листи Лисенка М. до Огоновського Омеляна. 1887–1894*), 9 арк.
40. Спр. 2382 (*Листи Антоновича В., Василенка О., Волошинського В. та ін. до Огоновського Омеляна. 1882–1892*), 54 арк.
41. Спр. 2383 (*Листи Кобзаря І., Кониського О., Кропивницького М. та ін. до Огоновського Омеляна. 1865–1893*), 117 арк.
42. Спр. 2384 (*Листи Ляторовського І., Нечуя-Левицького І. та ін. до Огоновського Омеляна. 1843–1892*), 65 арк.
43. Спр. 2385 (*Листи Пастернака І., Пупіна А., Пчілки Олени та ін. до Огоновського Омеляна. 1843–1891*), 78 арк.
44. Спр. 2410 (*Листи Куліш О. (Барвінок Ганни) до Пулюя І. Копії, зняті Барвінським Олександром. 1900–1901*), 53 арк.
45. Оп. 2, спр. 110 (*Листування Головацького Я. з Бодяньським О. та Говорським К. про видання збірника народних пісень. 1864–1871*), 143 арк.
46. **Ф. 348 (Товариство “Просвіта”, м. Львів)**, оп. 1, спр. 58 (*Звернення, вітальні адреси, інформація та інші документи про відзначення 35-річчя діяльності композитора Лисенка М. та іменування його почесним членом товариства. 1903–1906*), 8 арк.
47. Спр. 61 (*Список філіалів і читалень товариства в Західній Україні, при яких організовано ювілейні комітети для відзначення 100-річчя з дня народження Шевченка Т. 1914*), 1 арк.
48. Спр. 436 (*Листування з керівниками Історико-філологічного товариства при Харківському університеті з нагоди 25-річчя його діяльності. 1902*), 6 арк.
49. Спр. 848 (*Статистичні відомості про кількість членів товариства з 1868 по 1893 рр. 1894*), 29 арк.
50. Спр. 6790 (*Статті, реферати, огляди про діяльність товариства. 1892–1938*), 147 арк.
51. **Ф. 362 (Студинський К. – академік)**, оп. 1, спр. 74 (*Праця “До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873”. Рукопис і брошури*), 88 арк.
52. Спр. 77 (*Збірка листів Вахнянина А. до Куліша П. (1869 р.), опублікована Студинським К.*), 62 арк.
53. Спр. 83 (*Праця “Олександр Духнович і Галичина”. Листування Духновича О. з Головацьким Я. Копії. 1860–1861*), 100 арк.
54. Спр. 87 (*Праця “Зв’язки А.Вахнянина з П.Кулішем (1869–1870 рр.)”. Рукопис і брошура. Біографія Вахнянина А.*), 79 арк.
55. Спр. 94 (*Праця “Зв’язки України з Галичиною”. Уривок. Рукопис (ч. I–IV)*), 202 арк.
56. Спр. 95 (*Праця “Перші зв’язки України з Галичиною”. Ч. I–III. Т. I*), 72 арк.
57. Спр. 96 (*Праця “Перші зв’язки України з Галичиною”. Ч. IV. Т. II*), 70 арк.
58. Спр. 97 (*Праця “Зв’язки України з Галичиною”. Т. III і останній*), 85 арк.
59. Спр. 98 (*Праця “Мої зв’язки з Україною в рр. 1885–1905”*), 127 арк.
60. Спр. 99 (*Праця “Причинки до історії життя Галицької Русі в літах 1833–47” (про зв’язки Головацького Я. з письменниками України)*), 32 арк.
61. Спр. 100 (*Стаття “Зв’язки Степана Карпенка з галичанами 1865–1868 рр. (про драматургічну діяльність українського артиста Київського театру)”*), 28 арк.
62. Спр. 101 (*Праця “Зв’язки Василя Білозерського з Галичиною”*), 43 арк.
63. Спр. 102 (*Стаття про громадського діяча, члена Полтавської громади Іоніна А.І.*), 83 арк.
64. Спр. 114 (*Огляд часопису “Слово” за 1861–1866 рр.*), 194 арк.
65. Спр. 115 (*Огляд часопису “Мета” за 1863–1865 рр.*), 138 арк.
66. Спр. 116 (*Огляд статей часопису “Мета” за 1863–1865 рр.*), 148 арк.

67. Спр. 117 (Огляд часописів “Нива” і “Русалка” за 1865–1866 рр. Машинопис), 123 арк.
68. Спр. 118 (Огляд часописів “Нива” і “Русалка” за 1865–1866 рр. Рукопис), 142 арк.
69. Спр. 120 (Огляд політичного часопису “Русь” за 1867 р. Т. I). – 75 арк.
70. Спр. 121 (Огляд політичного часопису “Русь” за 1867 р. Т. II). – 115 арк.
71. Спр. 122 (Огляд політичного часопису “Русь” за 1867 р. Т. III). – 195 арк.
72. Спр. 123 (Огляд часопису “Правда” за 1867–1870 рр.), 282 арк.
73. Спр. 124 (Огляд часопису “Правда” від 1867 р. до 1871 р. Частина друга), 140 арк.
74. Спр. 125 (Огляд журналу “Основа” за редакцією Білозерського В.), 31 арк.
75. Спр. 141 (Виписки та нотатки до праці “Галичина й Україна”. Т. I), 106 арк.
76. Спр. 142 (Статті та нотатки до праці “Галичина й Україна”. Т. II), 25 арк.
77. Спр. 147 (Книга записів про громадсько-політичних діячів, виписки з листів письменників із газет “Правда”, “Мета”, “Русь” та ін. за 1862–1880 рр.), 193 арк.
78. Спр. 150 (Стаття, листи, бібліографія, виписки до праці Студинського К. “Кореспонденція Я.Головацького (1835–1873 рр.)”), 55 арк.
79. Спр. 157 (Листування Головацького Я. з особами, прізвища яких на букви Д–К, зібране Студинським К. для опублікування. Оригінали, копії. 1845–1884), 281 арк.
80. Спр. 177 (Листування Бучинського М. з українськими культурно-освітніми діячами, зібране Студинським К. для опублікування. Копії. Т. I. 1866–1879), 79 арк.
81. Спр. 178 (Листування Бучинського М. з українськими культурно-освітніми діячами, зібране Студинським К. для опублікування. Копії. Т. II. 1866–1879), 87 арк.
82. Спр. 181 (Листи Антоновича В., Бачинського В., Вислоцького В., Гаврилова С. та ін. кореспондентів з прізвищами на букви “Д–Ж” до невстановлених адресатів, зібрані Студинським К. для опублікування. Оригінали і копії. 1869–1891), 38 арк.
83. Спр. 182 (Листи Куліша П. і Романчука Ю. до Барвінських Олександра і Осипа, зібрані Студинським К. для опрацювання. Копії. 1870–1880), 45 арк.
84. Спр. 184 (Листи кореспондентів з прізвищами на букви “Б–Ш” до Драгоманова М., зібрані Студинським К. для опрацювання. Копії і оригінали. 1870–1891), 108 арк.
85. Спр. 187 (Листування Драгоманова М. з товариством “Січ” у Відні, зібране Студинським К. для опрацювання. Копії. 1883–1893), 10 арк.
86. Спр. 339 (Листи Лисенка М. 1894–1910), 9 арк.
87. Спр. 470 (Лист Лисенка М. Вахнянину А. Оригінал і копія. 1872), 6 арк.
88. **Ф. 514 (Театральне товариство “Українська бесіда”, м. Львів)**, оп. 1, спр. 2 (Статут товариства та програма діяльності “Народної ради” у Львові. 1892, 1896–1898), 20 арк.
89. Спр. 5 (Звіти правління товариства та листування з Крайовим комітетом Галицького сейму у Львові про надання субсидій. 1870–1882), 14 арк.
90. Спр. 7 (Звіти, розписки, запрошення та ін. документи про діяльність театру. 1894), 37 арк.
91. **Ф. 663 (Павлик М.)**, оп. 1, спр. 181 (Листи Павлика М. Драгоманову М. Т. I. 1876–1881), 226 арк.
92. Спр. 204 (Листування Павлика М. з Кулішем П. 1892–1907), 315 арк.
93. Спр. 226 (Листи Павлику М. від Пулюя І. 1897–1914), 168 арк.
94. **Ф. 735 (Шухевич В.)**, оп. 1, спр. 4 (Листи Адама Г., Ананьєвича Г., Батишевського Ф. і Вовка Ф. 1892–1905), 11 арк.
95. Спр. 6 (Листи Грінченка Б., Девдюка В. і Домушевського І. 1892–1902), 5 арк.
96. Спр. 9 (Листи Кисіля Т., Клосовського О., Колесси Ф., Колюняка Ю. і Куліш О. 1885–1902), 12 арк.
97. Спр. 16 (Листи Постеля П. і Пчілки Олени. 1889–1904), 8 арк.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

98. **Ф. 7 (Станіславський міський магістрат)**, оп. 1, спр. 134 (*Переписка з комітетом молоді української чоловічої семінарії у Станиславові про виділення грошової допомоги для святкування шевченківських днів. 1905–1906*), 21 арк.
99. Спр. 172 (*Оголошення Станиславівського магістрату про святкування століття відродження українсько-руської літератури. 1898*), 5 арк.
100. **Ф. 378 (Філія товариства “Просвіта” у м. Станиславові)**, оп. 1, спр. 2 (*Переписка з Головним відділом товариства “Просвіта” про проведення збору пожертвувань для культурно-просвітницьких цілей “Просвіти”, про святкування 50-ліття з дня смерті Т.Шевченка. 1910*), 47 арк.

Державний архів Львівської області

101. **Ф. 350 (Дирекція поліції у Львові Галицького намісництва)**, оп. 1, спр. 2146 (*Переписка з Галицьким намісництвом у Львові про видачу дозволу Горбалью К. і Заревичу Ф. на заснування українських газет “Нива” і “Русь” та про конфіскацію газети “Русь” за публікацію статей, спрямованих проти введення в середніх школах польської мови, з додатком газет. 1864–1867*), 31 арк.
102. Спр. 2437 (*Слідча справа на керівників русофільського руху в Галичині Наумовича І., Площанського Б. та ін., з додатком брошур про Кирила і Мефодія. Т. II. 1885*), 136 арк.
103. Спр. 3120 (*Листування з МВС Австрії, Галицьким намісництвом у Львові та іншими установами про діяльність русофільської та українофільської партій у Галичині, їх видавництва, підготовку до виборів та ін., з додатком газет. 1910–1913*), 134 арк.
104. Спр. 4858 (*Повідомлення Галицькому намісництву у Львові про конфіскацію брошури “Оповідання” Стороженка О. 1885*), 3 арк.
105. Спр. 4912 (*Повідомлення Міністерства закордонних справ Австрії, замітки визначних діячів, випуски з газет та ін. матеріали з питань суспільно-політичного становища Галичини і сусідніх країв. Т. I. 1866–1890*), 127 арк.

Львівська національна наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів

106. **Ф. 1 (Бібліотека НТШ у Львові)**, оп. 1, од. зб. 477 (*Матеріали з архіву І.Белея: 1. Лист М.Лисенка до І.Белея. Київ, 1886*). – 2 арк.; 2. *Лист М.Лисенка до В.Шухевича. Київ, 1893*). – 2 арк.; 3. *Лист М.Лисенка до редакції газети “Діло”. Київ, 1883*), 1 арк.
107. Од. зб. 485 (*Матеріали з архіву Василя Лукича (В.Левицького): 2. Листи М.Лисенка до Василя Лукича. Київ, Ніжин, 1883–1894*), 22 арк.; 6. *Лист М.Лисенка до О.Нижанківського. Київ, 1891*), 2 арк.
108. Од. зб. 499 (*Матеріали з архіву Паньківського К.: 1. Лист Грінченка Б. до Паньківського К. Чернігів, Харків, 1889–1906*), 92 арк.; 2. *Листи Грінченка Б. до товариства “Просвіта”. Б.м., 1889*), 3 арк.; 6. *Листи Кониського О. до Паньківського К. Київ, 1892–1911*), 21 арк.; 7. *Лист Косач О. до Паньківського К. Ковель, б.д.*), 2 арк.; 10. *Листи Коцюбинського М. до Маковея О. Чернігів, Алушта, Кіпр, 1896, 1903, 1909*), 11 арк.
109. Од. зб. 560 (*3 кореспонденції Д.Танякевича. 1863–1872*), 365 арк.
110. **Ф. 2 (Бібліотека “Народного дому”)**, оп. 2, од. зб. 317 (*Дідицький Б. Матеріали особистого архіву: листування, редакційні документи газети “Слово”, страхового товариства “Славія”. Львів та ін., 1853–1890*), 594 арк.
111. Од. зб. 318 (*Дідицький Б. Матеріали особистого архіву: листування, редакційні документи газети “Слово”, візитні картки і ін. Львів і ін., 1856–1905*), 441 арк.
112. Од. зб. 506/2 (*Листування Д.Зубрицького. Москва, Варшава і ін., 1843–1858*), 132 арк.

113. **Ф. 11 (Барвінські)**, од. зб. 483 (*Паливода-Карпенко С. Лист до Володимира та Олександра Барвінських (з припискою Лукашевичу Л.) редактору "Правди". Ковно, 1867*), 4 арк.
114. Од. зб. 499 (*Арабаджин К. Листи до Барвінського Олександра. Київ, 1885, 1886*), 4 арк.
115. Од. зб. 528 (*Антонович В. Листи до Барвінського Олександра. Прага, Відень, Катанія, 1891, 1900, 1901, б.д.*), 11 арк.
116. Од. зб. 596 (*Белей І. (псевд. Роман Розмарин). Листи до Барвінського Олександра. Відень, Львів, 1883–1886, 1892–1893*), 45 арк.
117. Од. зб. 1140 (*Драгоманов М. Листи до Барвінського Олександра. Париж, Софія, Відень, Женева. 1877, 1878, 1888–1893*), 35 арк.
118. Од. зб. 1434 (*Кониський О. Листи до Барвінського Олександра. Київ, 1885, 1886*), 48 арк.
119. Од. зб. 1435 (*Кониський О. Листи до Барвінського Олександра. Київ, 1887, 1888*), 144 арк.
120. Од. зб. 1436 (*Кониський О. Листи до Барвінського Олександра. Київ, 1889–1891*), 79 арк.
121. Од. зб. 1437 (*Кониський О. Листи до Барвінського Олександра. Київ, 1892–1895*), 70 арк.
122. Од. зб. 1438 (*Кониський О. Листи до Барвінського Олександра. Ялта, Київ, 1896–1900*), 56 арк.
123. Од. зб. 1439 (*Кониський О. Листи до Барвінського Олександра, б.д.*), 122 арк.
124. Од. зб. 1521 (*Кримський А. Лист до Барвінського Олександра. Москва, 1895*), 3 арк.
125. Од. зб. 1560 (*Куліш П. Листи до Барвінського Олександра. Прага, Відень, Краків, Петербург, Мотронівка, 1869–1889*), 158 арк.
126. Од. зб. 1561 (*Куліш П. Листи до Барвінських Олександра та Володимира (копії). 1870*), 2 арк.
127. Од. зб. 1687 (*Лисенко М. Листи до Барвінського Олександра. Лейпціг, Київ, 1869, 1900, 1908*), 14 арк.
128. Од. зб. 1885 (*Михальчук К. Листи до Барвінського Олександра. Відень, б.д.*), 3 арк.
129. Од. зб. 2540 (*Тимченко Є. Лист до Барвінського Олександра. Чернігів, 1894*), 4 арк.
130. Од. зб. 2635 (*Старицький М., відомий український письменник. Листи до Барвінського Олександра в справі видання "Дзвінка". Київ, [1893, 1894]*), 4 арк.
131. Од. зб. 2637 (*Українка Леся (Косач Л.) Лист до Олександра Барвінського. Київ, 1894*), 2 арк.
132. Од. зб. 2673 (*Хоткевич Г. Лист до Барвінського Олександра з проханням допомоги в справі дозволу на виставу "Довбуш", "Рік гуцульський" і ін. Красноїлля, 1911*), 2 арк.
133. Од. зб. 2820 (*Шраг І. Листи до [Барвінського Олександра]. Чернігів, 1893–1901*), 17 арк.
134. Од. зб. 3364 (*Редакція журналу "Кіевская старина". Лист до Барвінського Олександра. Київ, 1900*), 2 арк.
135. Од. зб. 3501 (*Грушевський М. Копія листа до Ю.Романчука, переслана Олександру Барвінському. Б.м. [1893]*), 1 арк.
136. Од. зб. 3521 (*Драгоманов М. Листи до О.Кониського. Женева, 1888*), 11 арк.
137. Од. зб. 3552 (*Вовк-Карачевський В. Листи до О.Кониського. Київ, 1888, 1889*), 16 арк.
138. Од. зб. 3573 (*Кониський О. Листи до В.Барвінського. Київ, 1879, 1880, 1882*), 6 арк.
139. Од. зб. 3575 (*Кониський О. Лист до Л.Лукашевича. Київ, 1876*), 2 арк.
140. Од. зб. 3578 (*Кониський О. Лист до М.Драгоманова. Копія. 1891*), 6 арк.
141. Од. зб. 3599 (*Куліш П. Лист до вдови по К.Климковичу. Відень, 1882*), 1 арк.

142. Од. зб. 3600 (Куліш П. Копія листа до Барвінського Осипа Григоровича. Б.м., 1870), 2 арк.
143. Од. зб. 3608 (Левицький В. (Василь Лукич) Лист до О.Кониського. Станиславів, 1888), 2 арк.
144. Од. зб. 3629 (Лукашевич Л. Лист до О.Кониського. Львів, 1876), 4 арк.
145. Од. зб. 3657 (Микита І. Лист до Куліша П. Перемишль, 1869), 2 арк.
146. Од. зб. 3762 (Симиренко В. Лист до В.Барвінського. Богуслав, 1872), 2 арк.
147. Од. зб. 3782 (Срезневський І. Лист до [Головацького Я.] із списком українських народних приказок. Б.м., б.д.), 2 арк.
148. Од. зб. 3869 (Чміль-Українець (псевд. Шелухина С.) Лист до О.Кониського. Київ, 1888), 2 арк.
149. Од. зб. 4121 (Барвінський В. Проект утворення літературно-наукового товариства, статут та проект діяльності. Львів, 1870), 6 арк.
150. Од. зб. 4205 (Барвінський Олександр “Шевченкіана” – випуски з розвідок про Т.Шевченка. Б.м., б.д.), 78 арк.
151. Од. зб. 4210 (Барвінський Осип Випуски із “Записок о Южной Руси” П.Куліша. Б.м., б.д.), 39 арк.
152. Од. зб. 4238 (Барвінський Б. “Хто підписав “Одкритий лист з України до редакції “Правди” 1873 р.”. Стаття. Львів, [1927] Додано: Два аркуші з підписами-автографами), 6 арк.
153. Од. зб. 4349 (Шевченко Т. Поезії. Копія, зроблена К.Климковичем. Львів, 1867/69), 79 арк.
154. Од. зб. 4350 (Шевченко Т. Поезії. Копії, зроблені рукою К.Климковича. Львів, 1867/69), 24 арк.
155. Од. зб. 4437 (Барвінський Олександр Листи до [Вовка Ф.]. Копії. Львів, Відень, 1891–1903), 3 арк.
156. Од. зб. 4444 (Барвінський Олександр Листи до Куліша П. Бережани, Шляхтинці, 1869), 6 арк.
157. Од. зб. 4514 а (Вовк-Карачевський В. Передова “Правди” 1892 р., січень. Львів. Автограф, з допискою О.Кониського), 8 арк.
158. Од. зб. 4536 (Д-ж-вѣ (В.Антонович) “Міністерство графа Д.А.Толстого” – стаття. Кам’янець-Подільський, 1880. Автограф з редакційним помітками, друковано в “Правді”. 1880), 5 арк.
159. Од. зб. 4540 (Драгоманов М. Програмна стаття, надрукована в “Правді”, жовтень 1888 р. Автограф), 21 арк.
160. Од. зб. 4673 (Українець Стецько (Паливода-Карпенко С.) “Искусителям ляхам (Ляхи! Ляхи! Оставьте нас! віри). Б.м., [1867]), 1 арк.
161. Од. зб. 4715 (Барвінський В. Листи до Карпенка С. Чорновики. Б.д.), 12 арк.
162. Од. зб. 4717 (Барвінський Олександр Лист до Карпенка С. Чорновик. Б.д.), 8 арк.
163. Од. зб. 4728 (Боровик В. Листи до редакції “Правди”. Київ та ін., 1889–1897), 11 арк.
164. Од. зб. 4741 (Стасюлевич М. Редакція журналу “Вестник Европы”. Лист до редакції “Правди”. Петербург, 1878), 2 арк.
165. Од. зб. 4756 (Грінченко Б. (В.Чайченко) Листи до Барвінського Олександра як редактора “Правди”. Харків, Чернігів, Київ та ін., 1891–1909), 33 арк.
166. Од. зб. 4769 (Драгоманов М. Листи до редакції “Правди”. Софія, 1890, 1893), 6 арк.
167. Од. зб. 4792 (Комаров М. (Уманець М.) Листи до Барвінського Олександра як редактора “Правди”. Одеса, 1885–1891), 42 арк.
168. Од. зб. 4795 (Кониський О. (Перебендя) Листи до редактора “Правди” Олександра Барвінського. Київ, 1875, 1877), 3 арк.
169. Од. зб. 4800 (Коцюбинський М. Листи до Барвінського Олександра як редактора “Правди”. Вінниця, Лопатинці, 1890–1893), 12 арк.

170. Од. зб. 4802 (*Кримський А. Листи до редакції "Правди". Москва, [Київ], Звенигородка, 1889–1892*), 43 арк.
171. Од. зб. 4805 (*Нечуй-Левицький І. Листи до Барвінського В. як редактора. Кишинів, 1875–1880*), 10 арк.
172. Од. зб. 4808 (*Липа І., студент Харківського університету. Листи до редакції "Правди". [Харків], 1891–1893*), 9 арк.
173. Од. зб. 4809 (*Лисенко М. Листи до Барвінського Олександра як редактора. Київ, 1889*), 6 арк.
174. Од. зб. 4820 (*Мальований В. – політичний діяч, поет, член одеської громади. Листи до редакції "Правди". Одеса, 1875, 1876*), 5 арк.
175. Од. зб. 4836 (*Паливода-Карпенко С. Листи до Барвінського В. Мінськ, 1867*), 4 арк.
176. Од. зб. 4838 (*Паливода-Карпенко С. Листи до братів Володимира та Олександра Барвінських. Мінськ, Ковно, 1866–1868*), 16 арк.
177. Од. зб. 4854 (*Рудченко І. (І.Білик) Листи до редакції "Правди". Житомир, 1872, 1874*), 3 арк.
178. Од. зб. 4870 (*Стешенко І. (І.Сердешний) Листи до Олександра Барвінського як редактора "Правди". Полтава, Київ. 1893–1895*), 20 арк.
179. Од. зб. 4899 (*Яценко М. Листи до редакції журналу "Правда" (Олександр Барвінському). Харків, 1892, 1893*), 3 арк.
180. Од. зб. 4903 (*Архів "Правди". А, Б, В*), 23 арк.
181. Од. зб. 4904 (*Архів "Правди". Г, Д, Ж, З, І*), 25 арк.
182. Од. зб. 4905 (*Архів "Правди". К, Л*), 20 арк.
183. Од. зб. 4906 (*Архів "Правди". М, Н*), 16 арк.
184. Од. зб. 4907 (*Архів "Правди". О, П, Р*), 27 арк.
185. Од. зб. 4908 (*Архів "Правди". С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ш, Щ, Ю, Я*), 25 арк.
186. Од. зб. 4921 (*Барвінський В. Лист до Лук'янова... в Києві. Львів, 1882*), 2 арк.
187. Од. зб. 4923 (*Білинський Іван, священик. Листи до редактора газети "Діло". Ілавче, 1882*), 6 арк.
188. Од. зб. 4959 (*"Київська старина", редакція журналу в Києві. Листи до редакції газети "Діло". Київ, 1882*), 4 арк.
189. Од. зб. 4964 (*Комаров М. Листи до редакції газети "Діло" про обмін літературними творами на українській мові між автором листа і редакцією та про продаж книг. Київ, 1882*), 4 арк.
190. Од. зб. 4968 (*Костомаров М. Полемічні листи до редактора газети "Діло" про українське дворянство і культуру. Павловськ, 1882, б.д.*), 5 арк.
191. Од. зб. 4970 (*Кочубинський О. Листи з дописами до редакції газети "Діло" про закриття ректором Харківського університету, студентські страйки протесту, концерт українських пісень під керівництвом М.Лисенка в Києві та гастролі трупи Г.Ашкаренка в Харкові. Харків, 1882*), 6 арк.
192. Од. зб. 4976 (*Левицький І. Листи до Барвінського В. Кишинів, 1881*), 4 арк.
193. Од. зб. 4987 (*Лук'янов Лист до Барвінського В. із критичними зауваженнями про газету "Діло". Київ, 1882*), 3 арк.
194. Од. зб. 4995 (*Мова В. Лист до редакції газети "Діло" з проханням вислати книги автору листа. [Ейськ], б.д.*), 3 арк.
195. Од. зб. 4997 (*Редакція газети "Одеський вісник" ("Одесский вѣстник"). Лист до редактора "Діла" з повідомленням про припинення доставки газети і проханням прислати кореспонденції про становище в Галичині. Одеса, 1882*), 2 арк.
196. Од. зб. 5022 (*Старицький М. Листи до редактора газети "Діло" В.Барвінського. Київ, 1882*), 9 арк.
197. Од. зб. 5068 (*Копитчак "О помирении русинів", стаття з Поділля. Б.м., б.д.*), 5 арк.

198. Од. зб. 5097 (*Перебендя (Кониський О.) Лист до редакції журналу "Зоря". Б.м., б.д.*), 1 арк.
199. **Ф. 19 (Вагилевич І.)**, од. зб. 52 (*Різні чорнові записи в архіві І.Вагилевича (випуски з літературних творів, поезій та ін. Б.м., б.д.)*), 27 арк.
200. Од. зб.53 (*Вагилевич І. Листи до М.Максимовича. Львів, 1837, 1838, 1842. Автограф*), 5 арк.
201. **Ф. 29 (Возняк М.С.)**, од. зб.52 (*Возняк М. "Павло Грабовський і Іван Франко". Стаття*), 24 арк.
202. Од. зб. 56 (*Возняк М. "До зносин І.Левицького з галичанами (Десять його листів до І.Пулюя)". Стаття*), 3 арк.
203. Од. зб. 69 (*Возняк М. "До Франкових характеристик Драгоманова". Стаття*), 54 арк.
204. Од. зб. 78 (*Возняк М. "З архіву І.Франка про М.Старицького". Стаття*), 26 арк.
205. Од. зб. 89 (*Возняк М. "Зустрічі Франка з наддніпрянськими діячами". Стаття*), 53 арк.
206. Од. зб. 100 (*Возняк М. "Літературні зв'язки М.Коцюбинського з Західною Україною". Стаття*), 20 арк.
207. Од. зб. 104 (*Возняк М. "Марко Лукич Кропивницький в Наддністрянщині". Стаття*), 43 арк.
208. Од. зб. 133 (*Возняк М. "Перший етап зацікавлення Шевченком у Наддністрянщині". Стаття*), 15 арк.
209. Од. зб. 155 (*Возняк М. "Стосунки М.Кропивницького з галицькими українцями". Стаття*), 17 арк.
210. Од. зб. 187 (*Возняк М. "Іван Франко як виразник прагнень українського народу до возз'єднання". Стаття*), 51 арк.
211. Од. зб. 628 (*Білозерський В. [Листи (4) до редакції "Правди"]. Копії [1867]*), 6 арк.
212. Од. зб. 629 (*Вовк Ф. [Листи (45) до І.Франка]. Копії [1882–1907]*), 229 арк.
213. Од. зб. 630 (*Грінченко Б. (Чайченко В.) [Листи (8) до редактора львівського журналу "Дзвінок"]. Копії [1892–1894]*), 13 арк.
214. Од. зб. 631 (*Грінченко Б. (Чайченко В.) [Листи (31) до редакції "Зорі"] Копії [1885–1894]*), 58 арк.
215. Од. зб. 635 (*Листи (58) до О.Кониського різних осіб. Копії. 1862–1898 [з різних місць]*), 90 арк.
216. Од. зб. 639 (*Пчілка Олена (О.Косач) Листи (40) до І.Франка та О.Франко. Копії. Волинь, 1885–1899*), 88 арк.
217. Од. зб. 640 (*Пчілка Олена (Косач) [Листи (12) до редакції "Зорі"] Копії. 1886–1889*), 27 арк.
218. Од. зб. 644 (*Леся Українка (Косач) Листи (22) до І.Франка та О.Франко. Копії. 1892–1904*), 39 арк.
219. Од. зб. 666 (*Листування І.Франка і М.Драгоманова [Машинописна копія з поправками та вставками чорнилом рукою М.Возняка. Опубліковано під назвою "Листування І.Франка й М.Драгоманова". К., 1928. 508 с.]*), 685 арк.
220. **Ф. 34 (Гнатюк В.)**, од. зб. 241 (*Катренко О. Листи до Гнатюка В. Харків і б.м., 1900–1901*), 5 арк.
221. Од. зб. 285 (*Коцюбинський М. Листи до Гнатюка В. Чернігів, Капрі, 1899–1912*), 9 арк.
222. Од. зб. 300 (*Кримський А. Листи до Гнатюка В. [Москва], Звенигородка, 1898–1905*), 17 арк.
223. Од. зб. 310 (*Куліш О. Листи до Гнатюка В. Мотронівка і ін., 1900–1908*), 30 арк.
224. Од. зб. 340 (*Лисенко М. Лист до Гнатюка В. Київ, 1901*), 2 арк.
225. Од. зб. 401 (*Нечуй-Левицький І. Лист до Гнатюка В. Б.м., 1910*), 2 арк.

226. Од. зб. 566 (*Українка Леся Листи до Гнатюка В. Берлін, Рига та ін., 1899–1908*), 12 арк.
227. Од. зб. 590 (*Хоткевич Г. Листи до Гнатюка В. Харків, Криворівня, б.м., б.д., 1899–1913*), 17 арк.
228. **Ф. 36 (Головацький Я.)**, од. зб. 118 (*Громека С. Лист до Головацького Я. Київ, 1854*), 2 арк.
229. Од. зб. 202 (*Костомаров М. Лист до Вільнюської археографічної комісії – подяка за прислані видання документів. Б.м., 1877*), 2 арк.
230. Од. зб. 213 (*Куліш П. Лист до Головацького Я. Львів, 1858*), 2 арк.
231. Од. зб. 235 (*Лукашевич П. Лист до Головацького Я. Бережани, 1839*), 2 арк.
232. Од. зб. 242 (*Маркевич М., історик. Записка Головацькому Я. Львів, 1857*), 1 арк.
233. Од. зб. 344 (*Срезневський І. Лист до Головацького Я. Б.м., б.д.*), 1 арк.
234. Од. зб. 508 (*Головацький Я. Лист (чорновик) П.Кулішу. Львів, 1859*), 2 арк.
235. Од. зб. 510 (*Головацький Я. Листи (чорнов.) Лебединцеву Ф. Вільнюс, 1866, 1882*), 2 арк.
236. Од. зб. 582 (*Історія руської словесності – конспекти лекцій, читаних у Львівському університеті. 50-ті рр. ХІХ ст.*), 367 арк.
237. Од. зб. 737 (*“Малоросійськія пѣсни изданная М.Максимовичемъ”. Москва, 1827. Рукописна копія Я.Головацького*), 23 арк.
238. Од. зб. 763 (*Бодяньський Й. “Казка про царів сад та живує сопілочку”. Копії (2 екз.) Я.Головацького з кн. “Наські українські казки запорозця Іська Матиринки”. Москва, 1838*), 12 арк.
239. Од. зб. 764 (*Боровиковський Л. “Ледацо”, “Волох”, “Чорноморець”, “Вивідка” та ін. вірші, переписані Я.Головацьким (між ними 2 байки Є.Гребінки “Лебідь і гуси” та “Ведмежий суд”. 30-і рр. ХІХ ст.)*), 13 арк.
240. Од. зб. 765 (*Галка І. “Сава Чалий”. Дія І, ява І (2 копії цього ж тексту). “Переяславська ніч”, уривки з драми. Копії Я.Головацького. 1830–40-і рр.)*, 49 арк.
241. Од. зб. 766 (*Галка І. “Туга”, “Могила”, “Пан Шульпіка” та ін. вірші, переписані Я.Головацьким. 40-і рр. ХІХ ст.*), 18 арк.
242. Од. зб. 767 (*Гребінка Є. “Сільське життя на Україні”. Куліш П. “Циган”. Копії Я.Головацького. 30-і рр. ХІХ ст.*), 10 арк.
243. Од. зб. 768 (*Копії віршів Є.Гребінки, П.Гулака-Артемівського та ін. 1840-і рр.)*, 12 арк.
244. Од. зб. 769 (*Гулак-Артемівський П. “Солопій та Хівря”, “Соловей”, “Твардовський” та інші вірші, переписані Я.Головацьким, та ін. 30-і рр. ХІХ ст.*), 22 арк.
245. Од. зб. 771 (*Забіла В. “Голуб” (“Ой застогнав голуб...”), *** (“Повіяли вітри буйні...”). Копії Я.Головацького (із зб. “Ластівка”. СПб., 1836)*), 6 арк.
246. Од. зб. 772 (*Забіла В. “Чары или несколько украинских сцен Кирилла Тополи (псевд. В.Забіли). М., 1837. Копія Я.Головацького*), 12 арк.
247. Од. зб. 773 (*Квітка-Основ’яненко Г. “Конотопська відьма”. Копія Я.Головацького. 1830-і рр.)*, 20 арк.
248. Од. зб. 774 (*Квітка-Основ’яненко Г. “Пархимове снідання”, “На пуцання як зав’язано”, “Схід сонця”. Копії Я.Головацького з кн. “Ластівка”. СПб., 1836*), 19 арк.
249. Од. зб. 775 (*Копії віршів П.Гулака-Артемівського, А.Чужбинського, Т.Шевченка, І.Галки, Л.Боровиковського та ін., зроблені Я.Головацьким. 40-і рр. ХІХ ст.*), 19 арк.
250. Од. зб. 777 (*Котляревський І. “Енеїда”. Копії Головацького Я. з харківського видання 1842 р., б.д.*), 90 арк.
251. Од. зб. 778 (*Котляревський І. “Наталка Полтавка”. Копія уривка п’єси, зроблена Я.Головацьким з видання “Наталка Полтавка. Малорос. опера И.Котляревского”. Харків, 1838*), 4 арк.

252. Од. зб. 779 (Котляревський І. “Ода в приветствие Нового года г. князю Куракину”. Копія Я.Головацького. 30-і рр. ХІХ ст.), 4 арк.
253. Од. зб. 780 (Метлинський А. (Могила), “П.І.Срезневському”, Галка Ієремія (М.Костомаров), “І.І.Срезневському”, Боровиковський Л. “Бандурист” (“На дереві жовкне по осені лист...”). 1839–1841), 3 арк.
254. Од. зб. 782 (Могила А. Копії, зроблені Я.Головацьким з книги “Думи і пісні та ще децю” А.Могили. Харків, 1839), 9 арк.
255. Од. зб. 785 (Петренко М. “Недоля” (“Дивлюсь я на небо...”), “Вечірній дзвін” (“Як в сумерки вечірній дзвін”, “Смута” (“Чого ти, козаче...”). Копія Я.Головацького. 30-і рр. ХІХ ст.), 2 арк.
256. Од. зб. 787 (Стецько Шереперя – псевд. [Писаревський С.] “Купала на Івана”. Дія І. Копія Я.Головацького з кн. “Купала на Івана. Малоросс. опера в трех действиях. Соч. Стецька Ш.” Харк., 1840), 4 арк.
257. Од. зб. 788 (“Нещастный” (“Кому Бог в груди дав серце мягеньке...”, “Солов’їй Бандурист” (Из п’єснотвора “Перекинчик Басурманській”. Копії Я.Головацького [поезії М.Шашкевича]), 2 арк.
258. Од. зб. 789 (Шевченко Т. “На вічну пам’ять Котляревському”, “До українського пи-саки”, “Перебендя”, з поеми “Гайдамаки” та ін. Копії Я.Головацького з кн. “Чигиринський Кобзарь и Гайдамаки. Соч. Шевченка” (СПб., 1844) та зб. “Ластівка” (1841)), 15 арк.
259. Од. зб. 832 (“Пережитое и перестраданное”. Записки Я.Головацького), 16 арк.
260. Од. зб. 835 (“Эпизоды из событий 1861–64 гг. Воспоминания современника-очевидца”. Стаття для “Слова”. 1885), 2 арк.
261. Од. зб. 859 (Бодянський Й. “О народной поэзии славянских племен. Разсуждение на степень магистра...”. Москва, 1837. Випуски Я.Головацького, б.д.), 2 арк.
262. **Ф. 68 (Мох Р.)**, од. зб. 365 (“Мотиль малорусским языком”. Збірка віршів. Б.м., 1841. Автограф), 23 арк.
263. **Ф. 77 (Петрушевич А.)**, оп. IV, од. зб. 469 (Хомінський К. Листи до А.Петрушевича. Львів, 1848), 10 арк.
264. **Ф. 142 (Шашкевич М.)**, од. зб. 3 (Листи до М.Козловського [1842]. Автограф М.Шашкевича), 4 арк.
265. Од. зб. 19 (Поєзія М.Шашкевича “Безр’одный”. 1840), 1 арк.
266. Од. зб. 38 (Копії поєзій, зроблені М.Шашкевичем з альманаху “Ластівка” – поєзії А.Метлинського (Могили), Т.Шевченка. Б.м., б.д.), 14 арк.
267. Од. зб. 39 (Поєзії Галки Є. (Костомарова М.). Автограф Я.Головацького. Б.м., б.д.), 4 арк.
268. **Ф. 154 (Партицький О.)**, од. зб. 48 (Кониський О. Лист до О.Партицького. Київ, 1884), 1 арк.
269. Од. зб. 49 (Куліш П. Листи до О.Партицького. Париж, Варшава, 1866–1868), 18 арк.
270. Од. зб. 51 а (Лисенко М. Лист до Партицького О. Лейпціг, 1868), 2 арк.
271. Од. зб. 61 (Русов О. Лист до невстановленого адресата для О.Партицького. Київ, 1871), 2 арк.
272. Од. зб. 71 (Чайченко Василь (псевд. Б.Грінченко) Лист до О.Партицького. Вільховий Яр, 1884), 2 арк.
273. Од. зб. 84 а (Лисенко М. Лист до редакції двотижневика “Зоря”. Київ, 1883), 2 арк.
274. Од. зб. 93 а (Лисенко М. Лист до Шухевича В.О. Київ, 1881), 2 арк.
275. **Ф. 160 (Павлик М.)**, од. зб. 39 (Випуски М.Павлика поєзій Т.Шевченка. Б.м., б.д.), 5 арк.
276. Од. зб. 42 (Випуски М.Павлика з журналу “Київська старина” за 1882–1883 рр. про різні моменти в історичному розвитку України. Б.м., б.д.), 24 арк.

Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України, м. Київ

277. **Ф. 3 (Франко І.Я.)**, од. зб. 1604 (*Франко І. 1. Листування різних осіб. 2. Твори різних авторів. 1870–1883*), 340 арк.
278. Од. зб. 1605 (*Франко І. Листування. 1881–1890. Автографи різних осіб*), 333 арк.
279. Од. зб. 1607 (*Листування. 1880–1892. Автографи різних авторів*), 705 арк.
280. Од. зб. 1612 (*Франко І. Листування. 1890–1894. Автографи різних осіб*), 507 арк.
281. Од. зб. 1622 (*Листування, прокламації, документи. Рукописи і друки*), 164 арк.
282. Од. зб. 3292 (*Драгоманов М. Збірка листів і творів, підібрана і переплетена І.Франком. 1885–1895. Автографи*), 141 арк.
283. Од. зб. 3705 (*Витяги з листів різних авторів із збірки Н.Вахнянина за 1863–1864 рр.*), 2 арк.
284. Од. зб. 4230 (*Листування різних осіб. 1863–1906. Автографи*), 196 арк.
285. Од. зб. 4326 (*Кониський О. Лист до Шашкевича В. Автограф. Вологда, 1863*), 1 арк.
286. Од. зб. 4655 (*Збірка віршів, статей, листів, відозв, петицій, меморандумів, постанов та ін. – поезія, проза, публіцистика, рукописи і друки українською, польською, німецькою, французькою мовами та язичієм. 1848–1879*), 114 арк.
287. **Ф. 26 (Драгоманов М.)**, од. зб. 349 (*Лист М.Драгоманова до Я.Окуневського. 1883*), 4 арк.
288. Од. зб. 353 (*Лист [В.Навроцького] до [Драгоманова М.]. Ряшів, 1873*), 2 арк.
289. Од. зб. 354 (*Лист М.Драгоманова до [Головацького Я.], б/д.*), 1 арк.
290. **Ф. 77 (Кониський О.)**, од. зб. 126 (*Листи до О.Кониського з Галичини і Буковини. 1873–1891*), 414 арк.
291. **Ф. 99 (Бодяньський О.)**, од. зб. 70 (*Збірка листів до О.Бодяньського. 1. Листи Я.Головацького. 1844–1876 [...]*), 118 арк.
292. Од. зб. 85 (*Листи різних осіб до О.Бодяньського. Львів та ін. 1830–1877*), 270 арк.
293. **Ф. 101 (Павлик М.)**, од. зб. 222 (*Грабовський П. Лист до редакції журналу “Народ”. 1893. Автограф*), 2 арк.
294. **Ф. 104 (Головацький Я.)**, од. зб. 11 (*Головацький Я. Стаття “О раздвоении галицкой интеллигенции”, б/д. Автограф*), 23 арк.
295. Од. зб. 16 (*Головацький Я. “Очерки о Галицкой Руси”. Дослідження, б/д. Автограф*), 20 арк.
296. Од. зб. 48 (*“О литературе и народном языке в Галицкой Руси и о причинах отставания в их развитии” [1871]. Автограф. Стаття, надрукована в збірнику “Поэзия славян” СПб., 1871) під назвою “Червонорусская литература”*), 19 арк.
297. Од. зб. 58 (*Головацький Я. “Первенцы галицко-русской письменности с 1830-х годов”. Стаття. 1887. Автограф*), 3 арк.
298. Од. зб. 151 (*Чорновий лист Я.Головацького до В.Антоновича. 1874. Автограф*), 5 арк.
299. Од. зб. 152 (*Чорновий лист Я.Головацького до В.Антоновича. 1877. Автограф*), 2 арк.
300. Од. зб. 242 (*Чорновий лист Я.Головацького до П.Куліша. 1860. Автограф*), 2 арк.
301. Од. зб. 243 (*Головацький Я. Черновое письмо к П.Кулишу. Б.д. Автограф*), 1 арк.
302. Од. зб. 268 (*Головацький Я. Лист до Товариства історії і старожитностей російських при Московському університеті. Чернетка. [1857]. Автограф*), 1 арк.
303. Од. зб. 269 (*Головацький Я. Лист до Товариства історії і старожитностей російських при Московському університеті. Чернетка. Львів, 1867. Автограф*), 1 арк.
304. Од. зб. 398 (*Антонович В. Лист до Я.Головацького. 1874. Автограф*), 2 арк.
305. Од. зб. 659 (*Київська археографічна комісія. Листи до Я.Головацького (3) і чорновий лист Я.Головацького до М.Юзефовича. 1876, 1878, 1884*), 3 арк.
306. Од. зб. 681 (*Костомаров М. Лист до Головацького Я. 1868. Автограф*), 2 арк.
307. Од. зб. 689 (*Куліш П. Лист до Я.Головацького. Москва, 1859. Автограф*), 2 арк.
308. Од. зб. 690 (*Куліш П. Лист до Я.Головацького. СПб., 1860. Автограф*), 2 арк.

309. Од. зб. 692 (Куліш П. Лист до Я.Головацького. Варшава, 1866), 2 арк.
310. Од. зб. 693 (Куліш П. Лист до Я.Головацького. Варшава, 1866. Автограф), 2 арк.
311. Од. зб. 892 (Університет св.Володимира (Київський). Листи до Я.Головацького (2). Київ, 1874, 1875), 2 арк.
312. Од. зб. 974 (Алмазов Б. Нашим заграничним братьям. Вірш-копія. 1867), 2 арк.
313. Од. зб. 986 (Матеріали до 3-го Археологічного з'їзду в Києві. 1873), 12 арк.
314. **Ф. 108 (Огоновський Омелян)**, од. зб. 46 (Випуски Омеляна Огоновського з журналу "Основа" (СПб.) за 1861–1862 рр., б/д. Автографи), 40 арк.
315. Од. зб. 50 (Випуски Омеляна Огоновського з журналу "Киевская старина", б.д. Автографи), 76 арк.
316. Од. зб. 194 (Лист Омеляна Огоновського до [Є.І.Милорадович] – однієї з фундаторів НТШ, б/д. Автограф), 1 арк.
317. **Ф. 122 (Грушевський М.)**, од. зб. 17 (Автобіографія), 22 арк.
318. **Ф. 130 (Грінченко Б.)**, од. зб. 4 (Лист до НТШ. 1902), 2 арк.
319. **Ф. 135 (Барвінський Олександр)**, од. зб. 628 (Білозерський В. [Листи (4) до редакції "Правди"]. Копії [1867]), 6 арк.

Національна бібліотека України ім. В.Вернадського НАН України. Інститут рукописів, м. Київ

320. **Ф. 2 (Історичні матеріали)**, од. зб. 3217 (Записка М.Погодіна про австрійських слов'ян за спостереженням під час закордонної подорожі в 1839 р., подано міністру народної освіти в 1840 р.), 12 арк.
321. **Ф. 10 (Архів ВУАН)**, од. зб. 14886 (Ієремія Галка (Костомаров М.) Огляд творів, писаних на малоросійській мові. Харків, 1842 (Стаття опублікована в збірнику праць Костомарова М. 1928), 20 арк.
322. Од. зб. 14893 (Костомаров М. "Правда полякам о Руси (по поводу новой статьи в "Revue Contemporaine)". 1861 р., опубліковано в збірнику праць М.Костомарова. 1928), 15 арк.
323. Од. зб. 14894 (Костомаров М. "Правда москвичам о Руси". 1861 р., опубліковано в збірнику праць М.Костомарова. 1928), 16 арк.
324. Од. зб. 17263 (Данилов В. "О.М.Бодянський і його листування з М.О.Максимовичем". Стаття. Журнал "Україна". 1927, кн. VI), 35 арк.
325. Од. зб. 17270 (Данилов В. "П.А.Куліш и М.А.Максимович". Копія), 10 арк.
326. **Ф. 22 (Костомаров М.)**, од. зб. 70 ([Барвінський В.] Костомарову М. Лист 1882 р. зі Львова), 4 арк.
327. Од. зб. 107 (Головацький Я. Костомарову М. Лист 1880 р. з Вільно), 2 арк.
328. Од. зб. 284 (Терлецький В. Костомарову М. Лист 1884 р.), 2 арк.
329. Од. зб. 401 (Огоновський Омелян [Костомаровій] Аліні Леонтьївній. Лист 1886 р. зі Львова), 2 арк.
330. Од. зб. 402 (Огоновський Омелян [Костомаровій А.]. Лист 1890 р. зі Львова), 2 арк.
331. **Ф. 106 (Котляревський І.)**, од. зб. 5 (Матеріали, зв'язані із святкуванням 100-літнього ювілею видання "Енеїди" І.Котляревського: вітальні листи, телеграми товариств "Просвіта", НТШ у Львові, Л.Косач, М.Сумцова, М.Левицького та ін., програма літературно-музичного вечора), 31 арк.
332. Од. зб. 6 (Матеріали, зв'язані з відкриттям пам'ятника І.Котляревському в Полтаві: програми спектаклів, літературних вечорів, запрошення, газета "Полтавський вістник" від 30 серпня 1903 р., відомості про пожертвування на пам'ятник. 1896–1903), 36 арк.
333. **Ф. 112 ("Киевская старина")**, од. зб. 4 (Адреси і прізвища передплатників "Киевской старины". 1888–91), 12 арк.

334. Од. зб. 12 (*Адресна книга іногородніх і закордонних передплатників “Киевской старины” на 1890 р.*), 77 арк.
335. Од. зб. 127 (*“Академічне братство” (кол. “Дружній лихвар”), товариство “Академический кружок”, читальня руської семінарії у Львові, літературне товариство “Руська бесіда” в Чернівцях – конторі “Киевской старины”. Листи зі Львова і Чернівців до Києва. 1889–1890*), 6 арк.
336. Од. зб. 155–156 (*Вахнянин І. – конторі “Киевской старины”. Листи з питань передплати із Стрия до Києва. 1889–1890*), 2 арк.
337. Од. зб. 247–248 (*Смаль-Стоцький С. Редакторіві “Киевской старины”. Листи з Чернівців до Києва. 1889*), 3 арк.
338. **Ф. 114 (Товариство “Просвіта”)**, од. зб. 35 (*Грінченко Б. В. Доманицький “Про Галичину”. Рецензія на книгу. 1900-і рр.*), 6 арк.
339. Од. зб. 149 (*Архів товариства “Просвіта” у Києві. Часопис “Діло” до товариства “Просвіта” у Києві, листівка про висилку часописів із Львова [1900-і рр.]*), 1 арк.
340. Од. зб. 472 (*Доманицький В. “Про Галичину. Про життя галицьких українців”. Стаття. Без кінця. 1900-і рр.*), 9 арк.
341. **Ф. 159 (Русов О.)**, од. зб. 34 (*НТШ у Львові – Русову О. Посвідчення про вписання його у книгу дійсних членів товариства за підписом Олександра Барвінського та О.Маковея. 1893. Зі Львова до Харкова*), 1 арк.
342. **Ф. 164 (Антонович В.)**, од. зб. 36 (*Студинський К. Антоновичу В. Лист 1895 р. зі Львова до Києва*), 2 арк.
343. **Ф. 170 (Грінченки)**, од. зб. 566 (*Куліш П. Ціль і характер українського літературно-політичного журналу “Хата”*), 4 арк.
344. **Ф. 172 (Драгоманов М.)**, од. зб. 6 (*Драгоманов М. “Русские в Галиции. Литературные и политические заметки”. 1873. Копія*), 89 арк.
345. Од. зб. 18 (*Драгоманов М. Окуневському Т. Уривок з листа. Копія з журналу “Житє і слово”. 1896*), 2 арк.
346. Од. зб. 23 (*Драгоманов М. “До історії української хлопоманії в 1860–61 рр.”. Копія з журналу “Житє і слово”. 1895*), 7 арк.
347. Од. зб. 44 (*Драгоманов М. “Австро-руські спомини” (1867–1877 рр.)*). Копія, 9 арк.
348. **Ф. 317 (Єфремов С.)**, од. зб. 16 (*“Олександр Кониський”. Стаття. Автограф*), 12 арк.
349. **Ф. 338 (Куліш П.)**, од. зб. 32 (*“О пребывании Кулиша в Галиции и о сотрудничестве его в газете “Правда””. 1928. Рукопис статті*), 26 арк.

Государственный архив Российской Федерации (г. Москва)

350. **Ф. 109 (Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии. 1826–1880)**, оп. 3 а, д. 2305 (*Агентурные записки об исполнительнице украинских песен крестьянке Ахтырского уезда Харьковской губ. Ганне, прибывшей в Петербург для получения музыкального образования. 1876*), 8 л.
351. Оп. 4 а, д. 417 (*Выписка из письма Головацкого Я. из Вильнюса к Микуцкому С.П. в Варшаву о занятиях автора письма этнографией в Галиции и о необходимости введения единой (русской) письменности для всех славян*), 3 л.
352. Оп. 4 а, д. 429 (*Выписка из письма с подписью “Андрей” из Лейпцига к мировому судье Савичу Н.А. в Полтавскую губ. (...) 1870*), 9 л.
353. Д. 430 (*Письмо председателя Виленской археологической комиссии Головацкого Я. Виленскому генерал-губернатору о надеждах славянских народов Австрии на приобретение национальной независимости в случае вступления России в франко-прусскую войну и о вооружении галицких поляков, надеявшихся организовать новое восстание в Польше. 1870*), 5 л.

354. **Ф. 6225** (*Дебагорий-Мокриевич В.К. (псевдоним "Петр Каблуков"), участник революционного движения 1870-х гг. 1848–1926*), оп. 1, д. 12 (*Работа о М.П.Драгоманове*), 145 л.

Archiwum akt nowych (Warszawa)

355. **Zesp. 390** (*Akta Leona Wasilewskiego*), sygn.59 (*Rosja. Nacjonalizm rosyjski, stosunki polityczne polsko-rosyjskie*), 308 k.
356. Sygn.60 (*Rosja. Artykuły i notatki dot. stosunków narodowościowych (także polskich) w Rosji*), 90 k.
357. Sygn.75 (*Stosunki narodowościowe w Polsce. Mniejszość ukraińska. Odczyty, artykuły, notatki...*), 369 k.
358. **Zesp. 1208** (*Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska*), sygn. 23/3 (*Odezwy, ulotki i plakaty Komitetu Wykonawczego*), 127 k.
359. **Zesp. 1229** (*Akta I.Daszyńskiego*), sygn. 70/II-3 (*Korespondencja przychodząca do I.Daszyńskiego*), 14 k.

Archiwum państwowy w Krakowie

360. **Zesp. 528** (*Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska. 1911–1918*), sygn. 1 (*Protokoły posiedzeń Komitetu Wykonawczego, PPSD Galicji i Śląska*), 392 k.
361. **Zesp. 560** (*Archiwum Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej. 1847–1925*), sygn. 41 (*Akta pozostawione do rozłożenia i włączenia do poprzednich jednostek. [Korespondencja Grona Konserwatorów, druki, broszury, wycinki prasowe, wizytówki] 1869–1917*), 1756 k.
362. Sygn. 45 (*Korespondencja Grona Konserwatorów (...) 1885–1919*), 1396 k.
363. **Zesp. 664** (*Zbiór materiałów do dziejów rewolucji 1846 i 1848 r.*), sygn. 3 (*Odezwy i manifesty dotyczące wypadków w latach 1846 i 1848*), 1006 k.

Archiwum państwowe w Przemyślu

364. **Zesp. 156** (*Grecko-Katolicki Urząd Dekanalny Olchowiecki*), sygn. 76 (*Sprawy narodowościowe...*), 111 k.
365. **Zesp. 142** (*Archiwum Biskupstwa Grecko-Katolickiego w Przemyślu*), sygn. 9533 (*Stich wo czest H.Jachimowicza epyskopa peremyskoho, samborskoho i sanockoho ... w deń wozszestwia jeho na prestoł władczyj Eparchii Peremyskoi ... J.Lewickim słozennyj. 1849*), 9 k.
366. **Zesp. 143** (*Kapituła Grecko-Katolicka w Przemyślu*), sygn. 471 (*"Zoria Hałycka" (tygodnik). 1848*). – 140 k.

Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie

367. **Zesp. Archiwum Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki w zbiorach BN**, skr. 21.XI. T. 1 (mf 68504) (*Protokoły towarzystwa "Proswita" od pierwszego ogólnego zebrania. 26.XI.1868–2.II.1882*), 430 k.
368. Skr. 21.XI. T. 2. (mf 68505) (*Protokoły ogólnych zebrań towarzystwa "Proswita". 2.II.1882–15.XI.1893*), 574 k.
369. Skr. 21.XI. T. 3 (mf 68542) (*Protokoły posiedzeń zarządu towarzystwa "Proswita" (7.XII.1893–24.X.1899)*), 398 k.
370. Sygn. III.2886 (mf 41243) (*Listy arcybiskupa lwowskiego obrądku grecko-katolickiego, kardynała M.Lewickiego do biskupa grecko-katolickiego diecezji przemyskiej J.Snigurskiego z lat 1820–1847*), 226 k.
371. Sygn. II.7748 (*Łudwik Janowski "Historia literatury ruskiej"*). T. 1 (mf 65115), 224 k.; T. 2 (mf 65116), 380 k.; T. 3 (mf 65117), 424 k.; T. 4 (mf 65118), 339 k.; T. 5 (mf 65119), 309 k.; T. 6 (mf 65120), 270 k.

Biblioteka Jagiellońska. Oddział Rękopisów (Kraków)

372. Sygn. 6513. IV (*Korespondencja J.I.Kraszewskiego. Listy z lat 1863–1887. K(ul-w)*). Т.53, к. 469–476.
373. Sygn. 7990. IV (*Luźne materiały do historii lat 1905–1910 na Ukrainie, zwłaszcza na Podolu, zebrane przez K.Dunin-Borkowskiego*), 347 k.
374. Sygn. 9880. III (*Tadeusz Fabiański “Marszaniełka (Wspomnienia z lat 1899–1914)*), 132 k.

Biblioteka naukowa Polskiej Akademii Umiejętności Polskiej Akademii Nauk (PAU i PAN) w Krakowie

375. Sygn. 5567 (*Rusini i A.Szeptycki*), 43 k.
376. Sygn. 5568 (*Rusini. Sejm Galicyjski. Ruś*), 71 k.
377. Sygn. 11726 (*Materiały i dokumenty dotyczące teatru ukraińskiego (ruskiego) we Lwowie, zebrane przez J.Gota*). Т. 1, 143 к.; Т. 2, 189 к.; Т. 3, 70 к.

II. Опубліковані документи і матеріали

378. Акты бережанской Рады русской 1848–1849 гг. // Вѣстникъ “Народного дома”. – Львовъ, 1909. – Ч. 6. – Июнь. – С. 104–112.
379. Восстание декабристов. Документы. – Т. VII : “Русская правда” П. И. Пестеля и сочинения, ей предшествующие / под редакцией М. В. Нечкиной. – М. : Госполитиздат, 1958. – 692 с.
380. Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. О. Турія ; упоряд. У. Кришталович та І. Сварник. – Львів : Інститут Історії Церкви УКК, 2002. – XXXIV + 270 с.
381. За віру, нарід і права. Руські Ради Надсяння 1848–1850 рр. / вступ та упоряд. В. Пилипович. – Перемишль, 2005. – 360 с.
382. Историческій очеркъ основанія Галицко-русскои матицѣ и справозданье первого собору ученых русскихъ и любителей народного просвѣщенія / Составлено Я. Головацкимъ. – Львовъ, 1850. – СХХ + 114 + ХХІ с.
383. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. / упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 2. – 696 с.
384. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 3. – 440 с.
385. Костомаров М. І. “Закон Божий” (Книга буття українського народу) / Микола Іванович Костомаров. – К. : Либідь, 1991. – 40 с.
386. Українка Леся. Документи і матеріали. 1871–1970 / Леся Українка ; відп. ред. С. Д. Пількевич. – К. : Наук. думка, 1971. – 487 с.
387. Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994 / упоряд. Г. Болотова, І. Бутич, Н. Грабова, О. Купчинський [та ін.]. – Львів, 2001. – 733 с.
388. Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / зладив і видав М. Павлик. Коштом Українців. – Львів, 1896. – 442 + XL с.
389. Москвофілство : Документи і матеріали / вступ. ст., комент. та добірка документів О. Сухого / за заг. ред. С. Макарчука. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 236 с.
390. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Док. і мат. Довідник : у 2 ч. / за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К. : Вища школа, 1997. – Ч. 1. – 584 с.
391. “Передне Слово” до “Громади” 1878 // З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток / зладив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 103–150.

392. Подолинський С. Листи та документи / упорядкув. Р. Сербина, Т. Слюдикової. – К., 2002. – 422 с.
393. Програма политического общества Русиновъ “Русская рада” во Львовѣ / перепечатано изъ “Слова”. – Львѣвъ, 1871. – 3 с.
394. “Программа” “Громади” 1880 // 3 починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток / зладив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 150–153.
395. Проектъ политической программы для Руси австрийской / черезъ Г. М. Л. – Львовъ : Накладомъ ред. “Слова”, 1871. – 43 с.
396. Програма галицьких соціалістів // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 448–464.
397. Пропамятне письмо ѡдъ Выдѣла центрального “Просвѣты” до Его Высокопреосвященства Митрополита кирь Юсифа Сембратовича въ справѣ залагожденя домашнихъ спорѡвъ мѣжъ Русинами. – Львѣвъ, 1871. – 4 с.
398. “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали / упоряд. Ф. І. Стеблій та ін., відп. ред. Ф. І. Стеблій. – К. : Наук. думка, 1989. – 544 с.
399. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – 448 с.; Т. 2. – 448 с.
400. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / упоряд. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. – [Мюнхен] : Сучасність, 1983. – Т. 1 – 510 с.
401. Умови польсько-української угоди 1890 року / публікація І. Чорновола // Україна модерна. – Львів, 1999. – Числа 2–3 за 1997–1998 рр. – С. 373–375.
402. Федір Кіндратович Вовк (1847–1918). Дослідження, спогади, бібліографія. До 150-ліття з дня народження вченого / ред. М. Антонович. – Нью-Йорк, 1997. – 382 с.
403. Protokoły Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14.IV–29.X.1848) / red. S. Kieniewicz, F. Ramotowska. – Warszawa, 1996. – 307 s.

III. Наукові, публіцистичні та художні твори діячів XIX – початку XX ст.

404. Антонович В. Доля Галицької Руси під австрійским правлінням / Володимир Антонович // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 128. – 7 (20) черв. – Ч. 137. – 18 черв. (1 лип.).
405. Антоновичъ В. Къ вопросу о галицко-русской литературѣ (По поводу статьи проф. Т. Д. Флоринскаго) / В. Антоновичъ / Оттискъ изъ журнала “Кіевская старина”. – К., 1900. – 28 с.
406. Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / Володимир Боніфатійович Антонович / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський ; вступ. ст. та коментарі В. Ульяновського. – К. : Либідь, 1995. – 816 с.
407. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства / Дмитрий Николаевич Бантыш-Каменский. – К. : Час, 1993. – 656 с.
408. Барвінський О. Значіне українсько-руского народу для Австро-Угорщини (Перепечатка з часописи “Руслан”) / Олександр Барвінський. – Львів, 1912. – 23 с.
409. Барвінський О. Участь П. О. Куліша в підемі і розвитку народнього письменства в Галицькій Україні (3 нагоди 25-ліття його смерти) / Олександр Барвінський // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1922. – Т. LXXVII, кн. IV. – С. 40–52.
410. Барвінський О. З остатніх десятиліть XIX віку / Олександр Барвінський. – Львів, 1906. – 40 с.
411. Баштовый И. Украинство на литературныхъ позвахъ зъ Московщиною / И. Баштовый [И. Баштовий (Нечуй-Левицький)] / Передрукъ зъ “Дѣла”. – Львовъ, 1891. – 214 с.
412. [Бодянскій І.] Наськы українськы казкы, запорозьця Иська Матырынкы / І. Бодянскій. – М., 1835. – 49 с.

413. Б. Л. Д. Новіи поезіи мало-рускіи въ чистомъ языцѣ Червоно-Русинѡвъ / [Богдан Дідицький] // Отечественный сборникъ. Додатокъ до выдаваемого въ Вѣднѣи “Вѣстника”, часописи урядової для Русинѡвъ Австрійскої Державы. – Вѣдень, 1859. – Ч. 3. – С. 19–24; Ч. 4. – С. 26–30; Ч. 5. – С. 34–37; Ч. 6. – С. 41–48; Ч. 7. – С. 49–56; Ч. 8. – С. 57–64.
414. Вахнянин Н. Причинки до історіи рускої справи в Галичині в літах 1848–1870 / Наталь Вахнянин ; передрук з “Основи” з 1871 року. – Львів, 1901. – 98 с.
415. Вѣнок русинам на обжинки / уплѣвъ Иван Б. Ѳ. Головацкій. – Часть первая, к пользѣ и вспоможенію галицких селян через поводень вторѡчну пѡдупалых. – Відень, 1846. – 215 с.
416. Вѣнокъ русинамъ на обжинки / уплѣлъ Иванъ Б. Ѳ. Головацкій. – Ч. II. – Відень, 1847. – 399 с.
417. Вѣтка Іереміи Галки. – Харьковъ : Въ университетскій друкарнѣ, 1840. – 88 с.
418. Вопросъ о фонетицѣ / Написаль Петръ П....скій / Изданіе Галицко-русской Матицы, пѡдъ ред. Б. А. Дѣдицкого. – Львовъ, 1892. – 55 с.
419. Выдумки “Кіевлянина” и польскихъ газетъ о малорусскомъ патріотизмѣ. – К. : Въ типографіи газеты “Кіевскій телеграфъ”, 1874. – 90 с.
420. Въ Карпатахъ. Образки зъ подорожи Ивана Нечуя / [Иван Нечуй-Левицький]. – Львѡвъ, 1885. – 64 с.
421. Галицькі приповідки і загадки / зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р. / ред. Н. Бічуя ; авт. післямови Р. Кирчів. – Львів, 2003. – 144 с.
422. Головацкій Я. О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галициі со временъ Австрійского владѣнія въ той землѣ / Я. Головацкій // Науковий сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ Галицко-русской матицы. Особый оттискъ. – Львовъ, 1865. – 40 с.
423. Грамматика рѡского языка составленна Яковомъ Головацкимъ. – Львовъ, 1849. – 222 с.
424. Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / упоряд. А. Жуковський ; відп. редактор П. Сохань. – К. : Інститут української археографіі НАН України, 1994. – 286 с.
425. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської / Борис Грінченко. – 2-е вид. Друковано в “Буковині” за рр. 1892–1893. – К., 1917. – 180 с.
426. Грушевскій М. Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ. Статьи и замѣтки / Михайль Грушевскій. – С. Пб., 1907. – 294 с.
427. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історіи Руси, виголошений у Львівскім університеті 30 вересня 1894 р. – [Б. м., б. д.]. – 11 с.
428. Грушевський М. З біжучої хвилі. Статі й замітки на теми дня 1905–6 р. / Михайло Грушевський. – К., 1907. – 127 с.
429. Грушевський М. На українські теми. “О любви къ Отечеству и народной гордости” / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1907. – Т. XXXVIII. – Квітень–червень. – С. 111–124. (те саме: Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 2. Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1914)”. – Львів : Світ, 2005. – С. 20–37).
430. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич [та ін.] ; голов. ред. П. Сохань. Т. 1. Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – Львів : Світ, 2002. – 592 с.
431. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич [та ін.] ; голов. ред. П. Сохань. Т. 2. Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1914)”. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.
432. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич [та ін.] ; голов. ред. П. Сохань. Т. 3. Серія “Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)”. – Львів : Світ, 2005. – 776 с.

433. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Михайло Грушевський. – К. : Знання, 1991. – 240 с.
434. Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів / Юліян Дзерович. – Львів, 1910. – 101 с.
435. [Дідицький Б.] Въ одинъ часъ научитесь малорусину по великорусски. Додатокъ до “Слова” / [Дідицький Б.]. – Львовъ : Въ типографіи Института Ставропигійского, 1866. – Ч. 80. – 32 с.
436. Доманицький В. Про Галичину та життя галицьких українців / Василь Доманицький. – К. : Видання товариства “Просвіта”, 1909. – 80 с.
437. Донцов Д. Сучасне політичне положенє нації і наші завданя (Реферат виголошений на II всеукраїнськiм з’їзді в липні 1913 року у Львові) / Дмитро Донцов. – Львів : Видавництво Українського Студентського Союзу, 1913. – 31 с.
438. Драгоманов М. П. Вибране (“...мії задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”) / Михайло Петрович Драгоманов / упоряд. та автор історико-біографічного нарису Р. С. Міщук. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.
439. Драгоманов М. Вибрані праці / Михайло Драгоманов : у 3 т., 4 кн. / редкол. В. П. Андрищенко (голова) [та ін.]. – К. : Знання України. Т. I, кн. 1 : Історія. Педагогіка. Публіцистика / упорядкув. та прим. В. Ф. Погребенник, 2006. – 344 с.; Т. I, кн. 2 : Історія. Публіцистика. Політологія / упорядкув. та прим. В. Ф. Погребенник, 2007. – 272 с.
440. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну / Михайло Драгоманов / Виданє редакції “Народа”. – Коломия, 1894. – 199 с.
441. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну / Михайло Драгоманов. – 2-ге вид. – Відень, 1915. – 114 с.
442. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці / Михайло Петрович Драгоманов : у 2 т. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1 : Статті, розвідки. – 532 с.; Т. 2 : Статті, розвідки, дописи. Вибрані листи. – 596 с.
443. Драгоманов М. Літературно-суспільні партії в Галичині (до року 1880) / М. Драгоманов ; пер. з рос. М. П[авлик]. – Львів, 1904. – 63 с.
444. Драгомановъ М. Одповѣдь рецензентови “Дѣла” на III и IV выпуски моихъ “Австро-руськихъ споминів” (Листы въ редакцію “Дѣла”) / М. Драгомановъ // Дѣло. – Львовъ, 1890. – Ч. 144. – 27 черв. (9 лип.). – С. 2; Ч. 146. – 30 черв. (12 лип.). – С. 1, 2; Ч. 150. – 5 (17) лип. – С. 1; Ч. 155. – 11 (23) лип. – С. 2.
445. Драгоманов М. Українська література, проскрибована російським урядом / Михайло Драгоманов / пер. з фр. Г. Цвенгроша, вступ. сл. М. Колесси ; голова ред. кол. Б. Якимович. – Львів, 2001. – 94 с.
446. Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни / упоряд. В. Пилипович. – Перемишль – Львів, 2002. – 497 с.
447. Замятки и дополненія къ статьямъ г. Пыпина, напечатаннымъ въ “Вѣстникѣ Европы” за 1885 и 1886 годы / Сочиненіе Я. Головацкаго. – Вильна, 1888. – 87 с.
448. Запорожская старина / Изданіе И. Срезневскаго. – Харьковъ : Въ Университетской типографіи, 1833. – Ч. I. – 140 с.
449. Знадоби до словаря южнорусского / Написав Иван Верхратский. – Львів, 1877. – 88 с.
450. З історії київської громади. Промова Павла Житецького на Шевченкових роковинах. (З його посмертних паперів) // Записки НТШ. – Львів, 1913. – Т. СХVI. – С. 177–189.
451. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький / пер. з пол. мови І. Сварника, наук. коментар М. Капраля. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.
452. Історія Галицкой Руси по лекціямъ В. Б. Антоновича. – [Б. м., б. г.]. – 296 с.
453. Історія древняго Галичско-Русскаго княжества / Сочиненіе Дениса Зубрицкаго. – Львовъ, 1852. – Ч. I. – 210 с.; Львовъ, 1852. – Ч. 2. – 139 с.; Львовъ, 1855. – Ч. 3. – 314 с.

454. Історія Русовъ или Малой Россіи / Сочиненіе Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорускаго. – М., 1846. – Репринтне відтворення. – К., 1991. – 320 с.
455. Історія Русів / укр. пер. І. Драча. – 2-ге вид. – К. : Веселка, 2003. – 366 с.
456. Качала С. Коротка історія Руси / Стефан Качала // Руска історична бібліотека під редакцією Олександра Барв'яньського. – Тернопіль, 1886. – Т. I. – 168 с.
457. Кобзарь Тараса Шевченка. Выбѣръ поезій для народу / Накладомъ Товариства “Прогрѣсъ”. – Львів, 1894. – Ч. 1. – 117 с.; 1895. – Ч. 2. – 137 с.
458. Кобзарь Т. Шевченка / Відтворено з видання 1840 р. (С. Пб. : Въ типографіи Е. Фишера, 1840. – 114 с.). – К. : Дніпро, 1974. – 116 + 36 с.
459. Костомаров Н. И. Две русские народности / Николай Иванович Костомаров / обраб. текста и ред. А. Ковалевой ; авт. предисл. В. Дорошенко. – К. ; Харьков : Майдан, 1991. – 72 с.
460. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Николай Иванович Костомаров ; сост. и ист.-биогр. очерк В. А. Замлинского ; прим. И. Л. Бутича. – 2-е изд. – К. : Изд-во при КГУ, 1990. – 736 с.
461. Костомаров М. І. Твори : у 2 т. / Микола Іванович Костомаров. – К. : Дніпро, 1967. – Т. 2. – 452 с.
462. Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной или Галицкой Руси: Сочиненіе Дениса Зубрицкаго / переводъ съ польскаго Осипа Бодянскаго. Отъ водворенія христіянства при князьяхъ поколѣнія Владиміра Великаго до конца XV столѣтія. – М., 1845. – 420 + 47 с.
463. Куліш П. А. Крашанка Русинам и Полякам на Великдень 1882 року. Видана типом другим з додатком посліслов'я / Пантелеймон Александрович Куліш. – Львів, 1882. – 40 с.
464. Куліш П. А. Хуторна поезія / Пантелеймон Александрович Куліш. – Львів, 1882. – 139 с. (Зазивний Лист до Української Інтелігенції. – С.113–137).
465. Ластівка. Сочиненія на Малоросійскомъ языкѣ / собралъ Е. Гребенка. – С. Пб., 1841. – 384 с.
466. Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини ХІХ століття / упоряд. В. Пилипович. – Перемишль, 2001. – 451 с.
467. Лозинський Й. І. Українське весілля / Йосип Іванович Лозинський / опрац. тексту, упорядкув. і вступ. ст. Р. Ф. Кирчіва. – К. : Наук. думка, 1992. – 176 с.
468. Максимович М. О. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України / Михайло Олександрович Максимович / уклад., коротка біогр. та комент. П. Г. Маркова. – К. : Вища школа, 2004. – 504 с.
469. Максимович М. Вибрані твори / Михайло Максимович / упоряд. і вст. ст. В. Короткого. – К. : Либідь, 2004. – 360 с., іл.
470. Максимович М. Києвъ явился градомъ великимъ... Вибрані українознавчі твори / Михайло Максимович. – К. : Либідь, 1994. – 448 с.
471. Максимовичъ М. О правописаніи Малоросійскаго языка. Письмо къ Основьяненку / М. Максимовичъ // Кіевлянинъ на 1841 годъ. – К., 1841. – Кн. 2. – С. 153–180. (329 с.).
472. Максимовичъ М. О стихотвореніяхъ Червонорускихъ / М. Максимовичъ // Кіевлянинъ на 1841 годъ. – К., 1841. – Кн. 2. – С.119–152.
473. Малоросійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни / [упоряд. П. Лукашевич]. – С. Пб., 1836. – 170 с.
474. Малоросійскія пѣсни, изданныя М.Максимовичемъ. – М., 1827. – XXXVI + 234 с.
475. Малороссія, описаніе края, въ историческомъ, географическомъ и этнографическомъ отношеніи. Съ шестью рисунками. – С. Пб. : Изданіе редакції народнаго журналу “Мірской Вѣстникъ”, 1876. – 64 с.
476. Маркевич М. Історія Малоросії / Микола Маркевич ; відп. ред. і автор передм. Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2003. – 664 с.

477. Маруся. Повѣсть малоруска, розказана Грицькомъ Основяненкомъ. – Львовъ, 1849. – XX + 134 с.
478. Михальчукъ К. П. Открытое письмо къ А. Н. Пыпину, по поводу его статей въ “Вѣстн. Евр.” о спорѣ между Южанами и Сѣверянами. (Къ исторіи отношеній къ Украинству представителей прогрессивной части русскаго образованнаго общества) / К. П. Михальчукъ. – К., 1909. – 76 с.
479. Могильницький І. Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ / Іван Могильницький / підготовка до друку, вступ. ст. і приміт. В. Грещука. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – 132 с.
480. Молитовник для руського народу. – 2-ге побільшене виданне. – Відень : Коштом громадським, з друкарні Соммера, 1871. – 250 с.
481. Народная исторія Руси отъ начала до новѣйшихъ временъ пѣсля наилучшихъ историкѣвъ составлена и издана Богданомъ А. Дѣдицкимъ. – Львовъ, 1868. – Ч. I. – 224 с.; Ч. II. – 200 с.; 1870. – Ч. III. – 208 с.
482. Наші християнські суспільники. – Львів : Накладом редакції “Діла”, 1910. – 77 с.
483. Огоновскій О. Маркіянъ Шашкевичъ. Про его жите и письма / Омелянъ Огоновскій. – Львовъ, 1886. – 104 с.
484. О неудобности латинской азбуки въ письменности русской. Розсужденіе Богдана А. Д. / [Богдан Дідицький]. – Вѣдень, 1859. – 47 с.
485. Павлик М. Ребенщукова Тетяна / Михайло Павлик. – Відень : Накладом “Черногори”, [Б. р.]. – 93 с.
486. Павлик М. Твори / Михайло Павлик ; упоряд. В. Яременка ; передм. В. Качкана ; приміт. В. Качкан, В. Яременко. – К. : Дніпро, 1985. – 367 с.
487. Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмѣту замѣчаніями и сочиненіями / А. Павловскій. – С. Пб., 1818. – 114 с.
488. Писання Маркіяна Шашкевича / видав М. Возняк. – Львів, 1912. – 294 с.
489. Пискуновъ Ф. М. Малороссійско-червонорусскій словарь живаго и актоваго языка. – Изданіе 2-е, значительно дополненное / Ф. М. Пискуновъ. – К., 1882. – 304 + V с.
490. Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. / упоряд., підгот. текстів І. І. Пільгука та М. Г. Чернописьского. – К. : Дніпро, 1965. – 652 с.
491. Письмо народовцівъ руськихъ до редактора политичнѣй часописі “Русь” яко протестъ и меморіяль / списавъ Ф. Черногора. – Відень, 1867. – 15 с.
492. Повѣсти Ивана Нечуя / [Іван Нечуй-Левицький]. – Львів : Коштом автора, 1872. – Т. I. – 543 с.
493. Подолинський В. Слово перестороги / Василь Подолинський ; публікація Ф. Стеблій // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII : Праці історично-філософської секції. – С. 444–487.
494. Подолинський В. Слово перестороги / Василь Подолинський ; упоряд., автор передм. і прим. Ф. Стеблій ; пер. з пол. мови. – Львів, 2001. – 120 с.
495. Поезії Тараса Шевченка / Накладомъ К. Сушкевича. – Львів, 1867. – Т. I. – 280 с.; Т. II. – 350 с.
496. Поезії Тараса Шевченка / Библиотека “Зорѣ”. – Львѣвъ, 1884. – Ч. I. – 112 с.; 1885. – Часть друга. – 96 с.
497. Политика Русинѣвъ / Написавъ Н. Загѣрный. Додаток до 16 н-ра “Правди”. – Львѣвъ, 1873. – 24 с.
498. Русалка Дністрова (Фотокопія з вид. 1837 р.) / вступ. ст. О. І. Білецького. – К. : Дніпро, 1972. – 136 с.
499. Русалка Дністровая / вступ. ст., приміт., підготовка текстів М. Й. Шалати. – К. : Дніпро, 1987. – 206 с.

500. Русалка Дністровая. – Книга І. Репринтне відтворення першодруку 1837 р. – Львів, 2007. – XX + 136 с.; “Русалка Дністрова”. – Кн. II : Науково-критичне видання / ред.-упоряд. та автор післямови М. Шалата. – Львів, 2007. – XX + 136 + 168 с.
501. Сборникъ украинскихъ пѣсенъ, издаваемый М. Максимовичемъ. – Часть первая. – К., 1849. – 116 с.
502. Святе Письмо. Перва частина Библиї. Пяť книг Мусїєвії. Русько-Український переклад / Коштом и заходом “Правди”. – Львів, 1869. – 172 с.
503. С. Г. Украинофильство съ его затѣями о двухтекстныхъ учебникахъ / С. Гогоцкий. – Второе, исправленное издание. – Почаевъ, 1881. – 71 с.
504. Син Русі. 1833. Перша рукописна збірка віршів Маркіяна Шашкевича та його побратимів / упорядкув., передм. і прим. Є. Нахліка. – Львів : Львівські новини, 1995. – 43 с.
505. Словарь украинскаго языка, собранный редакціей журнала “Кіевская Старина”. Редактировалъ съ добавленіемъ собственныхъ матеріаловъ Б.Д.Гринченко. – К., 1907. – Т. I : А–Ж. – XXXIX + 495 с.; 1908. – Т. II : З–Н. – 575 с.; 1909. – Т. III : О–П. – 507 с.; Т. IV : Р–Я. – 567 с.
506. Слово до народа галицко-руского, голосив Рудолф Мох (...) в часѣ народного собранія дня 12 октобрія (30 септемб.) 1848. – Львѡвъ, 1848. – 16 с.
507. Смаль-Стоцкий С. Руска граматика / Степан Смаль-Стоцкий, Федір Гартнер. – Львів, 1893. – 183 с.
508. Собраніе сочиненій М. А. Максимовича / М. А. Максимовичъ. – К., 1876. – Т. I : Отдѣль историческій. – 847 с.; Т. II : Отдѣлы историко-топографическій, археологическій и этнографическій. – К., 1877. – 524 с.; Т. III : Языкознание. Исторія словесности. – К., 1880. – 745 с.
509. Сонъ. Поема Т. Шевченка / видавъ Кс. Климовичъ. – Львівъ, 1865. – 20 с.
510. Споръ о рускую азбуку, описанный Богданомъ А. Дѣдицкимъ. – Львовъ : Типомъ Института Ставропигіанскаго, 1859. – 56 с.
511. Срезневський И. И. Русское слово. Избранные труды / Измаил Иванович Срезневский / состав. Н. А. Кондрашов. – М. : Просвещение, 1986. – 176 с.
512. Тарасъ Бульба. Повѣсть изъ Запорожской старины, сочиненіе Н. Гоголя на галицко-рускій языкъ переведена П. Д. Ф. Г-имъ. – Львѡвъ, 1850. – 172 с.
513. Твори Володимира Навроцького. Выдане посмертне зъ портретомъ и житєписомъ / Заходомъ “Етнографично-статистичнаго кружка”. – Львовъ : Зъ друкарнѣ Товариства им. Шевченка, 1885. – Т. I. – 207 с.
514. Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацкаго, Николи Устияновича, Антона Могильницкаго. – Львів : Видане товариства “Просьвіта”, 1906. – 624 с.
515. Терлецький О. Галицко-рускій нарід и галицко-рускі народовці. (Замість справоздання с київскої археологічної подорожі) / Остап Терлецький // Правда. – Львів, 1874. – Ч. 17. – 18 (30) жовт. – С. 708–717; Ч. 18. – 3 (15) падолиста. – С. 747–763.
516. Терлецький О. Москвофіли й народовці в 70-их рр. / Остап Терлецький. – Львів, 1902. – 64 с.
517. Украинскія народныя пѣсни, изданныя М. Максимовичемъ. – М., 1834. – Ч. I. – 180 с.
518. Украинцѣ и москвофілы або Якъ росла наша народна свѣдомѡсть и сила и Кто ѣй помагавъ, а хто шкодивъ / Написавъ для освѣдомленя своихъ братѡвъ зъ-пѡдъ сѣльской стрѣхи Хлопскій сынъ. – Львѡвъ, 1908. – 63 с.
519. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / упоряд. О. І. Дей. – К. : Наук. думка, 1974. – 782 с.
520. Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських / ред. і вступ. ст. О. Дея. – К. : Наук. думка, 1978. – 328 с.

521. Українські пісні, видані М. Максимовичем. Фотокопія з видання 1827 р. / підгот. вид. і розвідка член.-кор. АН УРСР П. М. Попова. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 344 с.
522. Устиянович М. Поезії / Микола Устиянович / упоряд., вступ. ст. та приміт. М. Шалати. – К. : Радянський письменник, 1987. – 255 с.
523. Франко І. Вибрані твори: В 3-х т. – Т.1: Поезії, поеми / Ред. колегія: Скотний В. та ін.; упор. Шалата М. – Дрогобич: Коло, 2004. – 824 с.
524. Франко І. Вибрані твори : у 3 т. / упорядкув., підготовка текстів та прим. А. А. Каспрука. – К. : Дніпро, 1973. – Т. 1. – 760 с.
525. Франко І. Галицьке українофільство. Відповідь на “Уваги русина” / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – Т.46, кн.1. – С. 442–447.
526. Франко І. Кому за се сором? (Відкритий лист до редакції “Правди”) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 245–248.
527. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 74–93.
528. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 401–409.
529. Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 276–285.
530. Франко І. [Промова на ювілеї М.П. Драгоманова] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 220–227.
531. Франко І. Руська історична бібліотека / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 563–564.
532. Франко І. Солідарності! / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 56–57.
533. Франко І. Чого ми вимагаємо? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 34–42.
534. Франко І. Чого хоче галицька робітницька громада? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 151–164.
535. Франко І. Що нас єднає, а що розділяє? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 15–18.
536. Франко І. Що таке поступ? / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 300–348.
537. Франко І. [Що таке соціалізм?] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 44–55.
538. Шашкевич М. Твори / Маркіян Шашкевич / упоряд., підготовка текстів, вступ. ст. та приміт. М. Шалати. – К. : Дніпро, 1973. – 192 с.
539. Шашкевич М. Твори / Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький / упоряд., вступ. ст. та приміт. М. Шалати. – К. : Дніпро, 1982. – 368 с.
540. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Дніпро, 1994. – 687 с.
541. Шевченко Т. Прогулка с удовольствием и не без морали / Тарас Шевченко // Повне зібрання творів : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – Т. 4. – С.247–391.
542. Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego) napisana przez ks. Józefa Łozińskiego. – Przemyśl, 1846. – XLII + 137 s.
543. Kaczała S. Polityka Polaków względem Rusi / Stefan Kaczała. – Lwów : Nakładem autora, 1879. – 368 s.
544. Kronika miasta Lwowa przez D.Zubrzyckiego. – Lwów, 1844. – 492 s.
545. Lewicki J. Grammatik der ruthenischen oder klein Russischen Sprache in Galizien. – Przemyśl, 1834. – XXVI + 212 + 59 + 13 s.
546. Nowyi poezyi małoruskii t.j. piśny, dumy, dumki, chory, tańci, ballady etc. w czystom jazyci Czerwono-Rusyniw, wedla żytia, zwyczaiw ich i obyczaiw narodnych / Utworyw

- Lew Eug. Węgliński. – Lwiwhorod ; Peremyszl, 1858. – Т. I : Łuczy. – 84 s.; Т. II : Oman. – 94 s.; Т. III : Rusalka. – 128, X s.
547. Piątkiewicz L. O pieśniach ludu polskiego i ruskiego / Ludwik Piątkiewicz // Pątnik narodowy / Wydany przez L. Piątkiewicza. – Lwów, 1827. – Т. I. – S. 90–128.
548. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi zebrał Żegota Pauli. – Lwów, 1839. – Т. I. – 180 s.; 1840. – Т. II. – 218 s.
549. Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego zebrał i wydał Wacław z Oleska. – Lwów, 1833. – 529 s.
550. Pietruszewicz A. Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości / Antoni Pietruszewicz. – Lwów, 1848. – 55 s.
551. Rys do historyi narodu Ruskiego w Galicyi i hierarchij cerkiewney w temże Królestwie przez D. Zubrzyckiego. Zeszyt pierwszy. – Lwów, 1837. – 67 + 22 s.
552. Sprawa Rusko-Ukraińska przez Władysława Kozłowskiego. – Lwów : Nakładem redakcji “Sioła”, 1867. – 26 s.

IV. Епістолярна спадщина

553. Архів Михайла Драгоманова. – Т. 1 : Листування Київської старої громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.) / за ред. Р. Смаль-Стоцького. – Варшава, 1937. – 445 с.
554. Бачинський Ю. Україна irredenta з додатком: Листування Ю. Бачинського з М. Драгомановим з приводу “України irredent-и” / Юліан Бачинський / наук. ред. І. Бегей. – К. : Основні цінності, 2003. – 176 с.
555. Бачинський Ю. Моя переписка з Михайлом Драгомановом (Додаток до “України irredent-и”) / Юліан Бачинський. – Львів : Накладом автора, 1900. – 72 с.
556. Борковський О. Виписки з листів до М. П. Драгоманова. Останній лист / Із переписки М. П. Драгоманова / подав М. Павлик // Житє і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1897. – Т. VI. – Кн. I. – С. 69–74, 78–79.
557. Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша пис. в р.1869 / Анатоль Вахнянин ; подав К. Студинський // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 85. – 13 (26) цвітня. – С. 3, 4 (передмова. – *І.Р.*); Ч. 88. – 19 цвітня (2 мая). – С. 2, 3.– Ч. 171. – 29 липця (11 серпня). – С.2, 3.
558. Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша (1869 р.) / видав К. Студинський. – Львів, 1908. – 120 с.
559. Вибрані листи митроп. Михайла Левицького до еп. Івана Снігурського й офіційальні документи їх спільної діяльності (1813–1847) / зібрав В. Щурат // Український архив. Видає історично-філософична секція НТШ. – Львів, 1924. – Т. XII. – С. 3–128.
560. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / ред. Ю. Луцького ; передмова Ю. Шевельова. – Нью-Йорк ; Торонто, 1984. – 326 с.
561. Возняк М. До діяльності Михайла Комарова / Михайло Возняк // Бібліологічні вісті. – К., 1927. – № 4. – С. 26–46. (С. 12–46).
562. Возняк М. Доповнення М. П. Драгоманова до його “Австро-руських споминів” у відповідь рецензентів “Діла” / Михайло Возняк // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 2–3. – С. 76–89.
563. Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді”. З додатком його листів до Ол. Барвінського й Ол. Кониського та й останнього до нього / Михайло Возняк // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – Х. ; К., 1930. – Кн. VI. – С. 279–330.
564. Возняк М. З листовних зв’язків Олександра Русова / Михайло Возняк / Відбитка із “Студії з поля суспільних наук і статистики”. – Львів, 1938. – Т. V. – 23 с.
565. Возняк М. З листування Івана Нечуя-Левицького з галичанами / Михайло Возняк // Науковий збірник за рік 1927. Записки Українського наукового товариства в Києві

- (тепер історичної секції Всеукраїнської академії наук). – Т. XXIV / за ред. М. Грушевського. – К. : Держ. вид-во України, 1927. – С. 97–133.
566. Возняк М. З листування Костомарова. Листування Костомарова з Кониським / Михайло Возняк // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1925. – Кн.3. – С. 72–77.
567. Возняк М. З листування М. Драгоманова з В. Навроцьким / Михайло Возняк // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1923. – Т. LXXIX, кн. III. – С. 249–259.
568. Возняк М. Останні зносини П.Куліша з Галичанами (З додатком його листування з М. Павликом) / Михайло Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. CXLVIII. – С. 221–240.
569. Возняк М. П. Куліш, як інформатор галицького історика літератури (Його листування з Ом. Огоновським) / Михайло Возняк // Життя й революція. Щомісячний журнал громадського життя, літератури й науки. – К., 1927. – Т. IV. – Грудень. – С. 288–306.
570. Возняк М. Тринадцять листів Ів.Франка до Ол.Кониського / Михайло Возняк // Життя й революція. Щомісячний журнал громадського життя, літератури й науки. – К., 1927. – № 4. – Квітень. – С. 84–98; № 5. – Травень. – С. 233–242.
571. Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в 7 т. – М. : Современник, 1983. – Т. 7 : Письма / под общ. ред. С. И. Машинского и М. Б. Храпченко. – 639 с.
572. Даниловъ В. В. Письма Ивана Вагилевича къ М. А. Максимовичу / В. В. Даниловъ // Русскій филологическій вѣстникъ. – Варшава, 1912. – № 4. – С. 407–416.
573. Денисюк І. Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових / Іван Денисюк // Записки НТШ. Праці філологічної секції. – Львів, 1997. – Т. ССXXXIV. – С. 452–542.
574. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886 / Михайло Драгоманов / видав І. Франко. – Львів, 1906. – 267 с.
575. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1887–1895 / Михайло Драгоманов / видав І. Франко. – Львів, 1908. – 434 с.
576. Драгоманов М. П. Листи до О. Борковського (із переписки М. П. Драгоманова) / М. П. Драгоманов ; подав М. Павлик // Житє і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1897. – Т. VI, кн. I. – С. 62–69, 74–78; Кн. II. – С. 141–145.
577. З Кулішевого архіву / подав Ол. Дорошкевич // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1924. – Кн. 4. – С. 83–88.
578. З листів Анатолія Вахнянина / подав К. Студинський // Руслан. – Львів, 1914. – Ч. 31. – 29 січня (11 лютого). – С. 3, 4; Ч. 32. – 30 січня (12 лютого). – С. 3, 4; Ч. 33. – 1 (14) лютого. – С. 3, 4; Ч. 36. – 5 (18) лютого. – С. 3, 4; Ч. 37. – 6 (19) лютого. – С. 4; Ч. 38. – 7 (20) лютого. – С. 3, 4.
579. З листів П. Куліша до Омеляна Партицького / видав К. Студинський. – Львів, 1908. – 23 с.
580. Із зносин М. П. Драгоманова з Галичиною / подав М. Возняк // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 5. – С. 137–155.
581. Із невідомого листування Миколи Лисенка з галичанами // Записки НТШ. Праці музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – Т. ССXXVI. – С. 244–264.
582. Клід Б. До історії “нової ери”. Неопублікований лист Володимира Антоновича до Олександра Барвінського / Богдан Клід // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С. 146–149.
583. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / видав К. Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т. VIII. – 590 с.
584. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / видав К. Студинський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1909. – Т. XI–XII. – 463 с.
585. Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка (З передмовою і поясненнями В. Гнатюка) / Михайло Коцюбинський. – Львів, 1914. – 167 с.

586. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи / Пантелеймон Куліш. – К. : Критика, 2005. – Т. I : 1841–1850 / упоряд., комент. О. Федорук ; підгот. текстів О. Федорук, Н. Хохлова ; відп. ред. С. Захаркін. – 648 с.; Т. II : 1850–1856 / упоряд., комент. О. Федорук, відп. ред. В. Дудко. – 2009. – 670 с.
587. Лисенко М. В. Листи / Микола Віталійович Лисенко / авт.-упоряд. Р. М. Скорульська. – К. : Музична Україна, 2004. – 680 с., іл.
588. Лисенко М. В. Листи / Микола Віталійович Лисенко / упорядкув., приміт. та комент. О. Лисенка. – К. : Мистецтво, 1964. – 533 с.
589. Лист Володимира Барвіньського до Лукіянова в Києві // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 213. – 28 верес. (11 жовт.). – С. 4; Ч. 214. – 29 верес. (12 жовт.). – С. 4.
590. Лист В. Білозерського до О. Партицького / подав К. Студинський // Сьвіт. Літературно-наукова часопись. – Львів, 1906. – Ч. 8. – 9 черв. – С. 124–126; Ч. 9. – 24 черв. – С. 138–141; Ч. 10–11. – 10 лип. – С. 161–163.
591. Лист В. Мови до ред. “Діла” // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 167. – 2 (15) серп. – С. 4.
592. Лист І. Рудченка до редакції “Правди” // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 153. – 16 (29) лип. – С. 4; Ч. 154. – 18 (31) лип. – С. 4.
593. Листи Володимира Антоновича до Олександра Барвіньського // Руслан. – Львів, 1909. – Ч. 1. – 1 (14) січня. – С. 3, 4.
594. Листи Галичан до Бодяньського / подав Ф. Савченко // Україна. Науковий двомісячник українознавства. – К., 1929. – Кн. 36. – Вересень. – С. 85–93.
595. Листи Грабовського до Івана Франка / подав М. Возняк // Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка. Серія філологічна. – Львів, 1946. – Т. III, вип. I. – С. 37–71.
596. Листи Данила Тянякевича до Михайла Драгоманова (1876–1877) / Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1906. – 36 с. (Те ж // Громадський голос. – Львів, 1906. – Ч. 40. – 19 черв. – С. 1, 2; Ч. 41. – 22 черв. – С. 1–3; Ч. 42. – 26 черв. – С. 1–3).
597. Листи д[окто]ра Ом. Огоновського до П. Куліша в літах 1889–91 / подав К. Студинський // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 8. – 10 (23) січня. – С. 3; Ч. 9. – 11 (24) січня. – С. 3; Ч. 10. – 12 (25) січня. – С. 3; Ч. 12. – 15 (28) січня. – С. 2; Ч. 13. – 16 (29) січня. – С. 2; Ч. 15. – 18 (31) січня. – С. 3; Ч. 16. – 19 січня (1 лют.). – С. 2; Ч. 19. – 23 січня (5 лютого). – С. 3; Ч. 22. – 26 січня (8 лют.). – С. 3.
598. Листи до Михайла Коцюбинського. – Т. I : Айхельбергер – Гнатюк / упорядкув. та комент. В. Мазного ; вступ. ст. В. Шевчука. – К., 2002. – 368 с.; Т. II : Горошовський – Іткін. – Ніжин, 2002. – 344 с.; Т. III : Карманський – Мочульський. – Ніжин, 2002. – 480 с.; Т. IV : Науменко – Яновська. – Ніжин, 2002. – 400 с.
599. Листи до Франка. Листи Франка // www.franko.lviv.ua.
600. Листи до Т. Г. Шевченка. 1840–1861 / упорядкув., передм. та прим. Л. Ф. Кодацької. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 332 с.
601. Листи І. Нечуя-Левіцького до редактора “Діла” // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 163. – 28 лип. (10 серп.). – С. 4.
602. Листи митроп. М. Левицького до еп. Ів. Снігурського й офіційні документи їх спільної діяльності (1813–1847) / зібрав В. Щурат // Український архив. Видає історично-філософська секція НТШ. – Львів, 1924. – Т. XII. – XVI + 231 с.
603. Листи Михайла Старицького до редакції “Діла” // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 159. – 23 лип. (5 серп.). – С. 4; Ч. 160. – 25 лип. (7 серп.). – С. 4.
604. Листи М. П. Драгоманова до Олександра Борковського, редактора “Зорі” (1888–1889) / подав М. Павлик // Жите і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1896. – Т. V. – Кн. VI. – С. 453–459.
605. Листи М. П. Драгоманова до Ю. Яворського (1891–1894) / подав М. Павлик // Жите і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1896. – Т. V. – Кн. V. – С. 376–391.

606. Листи М.Ф.Комарова в редакцію “Діла” // Руслан. – Львів, 1906. – Ч. 166. – 1 (14) серп. – С. 4.
607. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / упоряд., археогр. передм. Г. Сварник, вступ. ст. Я. Дашкевича. – Львів ; Нью-Йорк, 1998. – XX + 268 с.
608. Листи о. Д. Тянячкевича до М. Драгоманова / зладив М. Павлик (1876–1877) // Громадський голос. – Львів, 1906. – Ч. 38. – 12 черв. – С. 1, 2; Ч. 39. – 15 черв. – С. 1, 2; Ч. 40. – 19 черв. – С. 1, 2; Ч. 41. – 22 черв. – С. 1–3; Ч. 42. – 26 черв. – С. 1–3.
609. Листи Омеляна Партицького до Олександра Барвіньського // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 248. – 30 жовт. (12 листоп.). – С. 3, 4 – Ч. 289. – 20 груд. 1908 (2 січня 1909). – С. 3.
610. Листи П. Куліша до Ом. Партицького з літ 1866–8 / подав К. Студинський // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 1. – 1 (14) січня. – С. 3, 4; Ч. 2. – 3 (16) січня. – С. 2, 3; Ч. 3. – 4 (17) січня. – С. 2, 3; Ч. 4. – 5 (18) січня. – С. 3.
611. Листи П. О. Куліша до Івана Пулюя (1870–86 рр.) / подав К. Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1930. – Т. XXII. – Ч. II : П. О. Куліш (Матеріяли і розвідки). – С. 1–91.
612. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / редкол. І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) [та ін.]. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 560 с.
613. Листування І.Франка і М.Драгоманова. Матеріяли для культурної й громадської історії Західньої України / Видає комісія Західньої України Всеукраїнської Академії Наук. – Т. I. – К., 1928. – 508 с.
614. Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г.Бурлака, ред. Л.Винар. – Київ ; Нью-Йорк ; Париж ; Львів ; Торонто, 1997. – 399 с.
615. Листування Михайла Грушевського / упоряд. Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака [та ін.]. – Київ ; Нью-Йорк, 2001. – Т. II – 412 с.
616. Листування Я. Головацького з О. Бодянським (1843–1876) / подав Ф. Савченко // За сто літ : Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1930. – Кн. V. – С. 121–169.
617. Максимович М. О. Листи / Михайло Олександрович Максимович / упоряд. і вст. ст. В. Короткого. – К. : Либідь, 2004. – 312 с.
618. Матеріяли до життєпису Федора Вовка. Листування Федора Вовка з Ол.Барвіньським (в рр. 1891 і 1900–3) / подав К. Студинський. – [Б. м., б. р.]. – 23 с.
619. Миронъ. Переписка Кулиша съ Володиміромъ Барвинскимъ въ первой половинѣ 1871 г. / Мирон [Іван Франко] // Киевская старина. – К., 1898. – Т. LXIII, октябрь. – С. 83–117.
620. Михайло П. Драгоманов Переписка / зібрав і зладив М. Павлик. – Львів, 1901. – Т. I. – 184 с.
621. Мончаловскій О. Письма П. А. Кулиша, относящіяся къ времени и цѣли его пребыванія во Львовѣ / О. Мончаловскій // Научно-литературный сборникъ. Повременное издание “Галицко-русской матицы”. – Львовъ, 1904. – Т. III, кн. I. – С. 59–72; Т. III, кн. II. – С. 1–41.
622. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. Додаток: Лист-меморіал митрополита Й.Сембратовича до “Руської ради”, адресований голові товариства Т. Павликову. 1870 р., Львів / Мар’ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 599–603.
623. Науменко В. Листи Я. Головацького до М. Максимовича та Пл. Лукашевича / Володимир Науменко // Український науковий збірник. Видання Українського Наукового Товариства у Києві. – М., 1915. – С. 34–44.
624. Павлик М. Куліш та Крашевский. Причинок до історії руско-польських відносин / Михайло Павлик // Народ. – Коломия, 1892. – Ч. 20–21. – 8 і 22 падолиста. – С. 219–224.

625. Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1905. – 24 с.
626. Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілом Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1905. – XXIV + 280 + XI с.
627. Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877. З портретами й факсиміліями кореспондентів / зладив М. Павлик // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1910. – Т. XIII. – XIII + 353 с.
628. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. II (1876–1878). – Чернівці, 1910. – 317 + X с.
629. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. III (1879–1881). – Чернівці, 1910. – 519 + XI с.
630. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. IV (1882–1885). – Чернівці, 1911. – 440 с.
631. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. V (1886–1889). – Чернівці, 1912. – 414 + X с.
632. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. VI (1890–1891). – Чернівці, 1910. – 288 с.
633. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. VII (1892–1893). – Чернівці, 1911. – 343 с.
634. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. VIII (1894–1895). – Чернівці, 1911. – 293 с.
635. Переписка М. П. Драгоманова з д-ром Омеляном Огоновським (1876–77, 1893–94) / подав М. Павлик // Жите і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1897. – Т. VI. – Кн. V–VI. – С. 363–400.
636. Переписка М.П. Драгоманова з Юліаном Бачинським (1894–95) / подав М. Павлик // Жите і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1897. – Т. VI, кн. III. – С. 215–238; Т. VI. – Кн. IV. – С. 302–322.
637. Письма Гоголя къ Максимовичу, по подлинникамъ исправленныя и дополненныя С. И. Пономаревымъ. – С. Пб., 1877. – 23 с.
638. Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861) / Съ предисловіемъ и примѣчаніями Н. Попова. – М., 1879. – 750 с.
639. Письма М. П. Погодина къ М. А. Максимовичу / съ поясненіями С. И. Пономарева. – С. Пб., 1882. – 143 с.
640. Письмо о галицко-русской словесности Профессора Михаила Максимовича, писаное въ 1840 году изъ Кіева / публ. Я. Головацкій // Галичанинъ. Литературный сборникъ, издаваемый Я. О. Головацкимъ и Б. А. Дѣдицкимъ. – Львовъ, 1863. – Кн. I. – Вып. II. – С. 107–113. (172 с.).
641. Путевыя письма Измаила Ивановича Срезневскаго изъ славянскихъ земель. 1839–1842. Съ приложеніемъ карты. – С. Пб., 1895. – 374 с.
642. Савченко Ф. Західня Україна в листуванні Головацького з Бодяньським. 1843–1876 / Федір Савченко. – К., 1930. – 51 с.
643. Савченко Ф. Я. Листи П. Куліша до М. Погодіна (1842–1851) / Федір Якович Савченко // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1929. – Т. XXII, част. I : П. О. Куліш (Матеріяли і розвідки). – С. 1–5.
644. Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріяли до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною / Кирило Студинський. – Харків – К. : Пролетар, 1931. – 606 с.
645. Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853) / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. XLIII, кн. 5. – С. 1–66.
646. Студинський К. Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким (з початків соціалістичного руху в Галичині) / Кирило Студинський // За сто літ. Матеріяли з громадського

- й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1927. – Кн. I. – С. 83–153.
647. Студинський К. Слідами П. Куліша / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. CXLVIII. – С. 241–306.
648. Трегуб М. Листи Михайла Драгоманова до Романа Ярославича / Марія Трегуб // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, част. 2. – С. 119–127.
649. Трегуб М. Листи Романа Ярославича до Михайла Драгоманова (1888–1894 роки) / Марія Трегуб // Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – Т. CCXL. – С. 590–655.
650. Трегуб М. Листування між М. Драгомановим і Р. Ярославичем. 1888–1894 рр. / Марія Трегуб // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові (лютий 1992 р. – жовтень 1993 р.). – Львів, 1994. – С. 99–101.
651. У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / упоряд. О. В. Гайова, У. Я. Єдлинська, Г. І. Сварник. – К. : Наук. думка, 1993. – 768 с.
652. Українка Леся Збір. творів : у 12 т. / Леся Українка. – Т. 10 : Листи (1876–1897) / Редактор тому М. Д. Бернштейн. – К. : Наук. думка, 1978. – 543 с.; Т. 11 : Листи (1898–1902) / ред. Ф. П. Погребенник. – К. : Наук. думка, 1978. – 478 с.; Т. 12 : Листи (1903–1913) / ред. В. Л. Микитась. – К. : Наук. думка, 1979. – 695 с.
653. Українка Леся. Твори : у 4 т. / Леся Українка. – Т. 4 : Оповідання. Статті. Листи / упоряд. та приміт. К. Вишневіської. – К. : Дніпро, 1982. – 438 с.
654. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Т. 48. Листи (1874–1885). – К. : Наук. думка, 1986. – 767 с.
655. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Т. 49. Листи (1886–1894). – К. : Наук. думка, 1986. – 811 с.
656. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Т. 50. Листи (1895–1916). – К. : Наук. думка, 1986. – 703 с.
657. Франко І. Із переписки П. Куліша з Галичанами 1870–1871 рр. / Іван Франко // Записки НТШ. – Львів, 1898. – Т. XXVI, кн. 6. – С. 6–16.

V. Мемуарна література, щоденники, автобіографії

658. Автобіографія М. Л. Кропивницького // Кропивницький М. Л. Збірник статей, спогадів і матеріалів / Марко Лукич Кропивницький. – К. : Мистецтво, 1955. – С. 3–73. (530 с.).
659. Автобіографія Н. И. Костомарова / Съ предисловіемъ В. И. Семевскаго и примѣчаніями Н. А. Бѣлозерской // Русская мысль. – Москва, 1885. – Кн. V. – С. 190–223; Кн. VI. – С. 20–54.
660. Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. / Володимир Антонович // Антонович В. Твори. Повне видання. – К. : Видавництво ВУАН, 1932. – Т. I. – С. 285–301. (313 с.).
661. Антонович К. З моїх споминів / Катерина Антонович. – Вінніпег, 1967. – Ч. 3. – 127 с.
662. Барвінський Б. Кілька споминів про пок. проф. Вол. Антоновича / Богдан Барвінський // Руслан. – Львів, 1908. – Ч. 62. – 15 (28) марця. – С. 2, 3.
663. Бачинський Ю. Моя переписка з Михайлом Драгомановом (Додаток до “України ingredient-и”) / Юліян Бачинський. – Львів, 1900. – 72 с.
664. Барвінський О. Почини письменської творчості Івана Нечуя-Левицького / Олександр Барвінський // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1926. – Т. LXXXIX, кн. III. – С. 233–238.
665. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. Част. I : (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів в 60-их рр. XIX ст. з додатком переписки Ст. Новаковича, М. Лисенка і П. Куліша). – Львів, 1912. – 336 с.; Ч. II : (Об-

- разки з громадянського і письменського розвитку Русинів від 1871–1888 р., з додатком споминів про М. Лисенка). – Львів, 1913. – 406 с.
666. Барвінський О. Спомини з мого життя / Олександр Барвінський. Ч. I–II / упоряд. А. Шацька, О. Федорук ; ред. Л. Винар, І. Гирич. – Нью-Йорк ; К. : Смолоскип, 2004. – 528 с.
667. Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. II. – Ч. III–IV / упоряд. А. Шацька ; комент. Б. Янишина ; ред. Л. Винар, М. Жулинський / Олександр Барвінський. – Нью-Йорк ; К. : ВД “Стилос”, 2009. – 1120 с.
668. Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова / Юліан Бачинський // Вістник Союзу визволення України. – Відень, 1915. – Ч. 23–24. – 15 серп. – С. 11–14.
669. Беренштам-Кістяковська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-х та початку 90-х років / Марія Беренштам-Кістяковська // За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1928. – Кн. III. – С. 206–225.
670. Вахнянин А. Спомини з життя (Посмертне видане) / Анатоль Вахнянин / зладив К. Студинський. – Львів, 1908. – 138 с.
671. Возняк М. Матеріяли до життєпису Франка (з додатком двох недрукованих його автобіографій) / Михайло Возняк // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1927. – Кн. I. – С. 166–186.
672. Галаган М. З моїх споминів (80-ті роки до світової війни) / Микола Галаган. – Львів, 1930. – Част. I. – 204 с.
673. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): Документально-художнє видання / Микола Галаган / передмова Т. Осташко, В. Соловійова. – К. : Темпора, 2005. – 656 с.
674. Галичина и Молдавія. Путевыя письма Василя Кельсьєва. – С. Пб., 1868. – 351 с. (Те ж: Галичина и Молдавія. Путевыя письма Василя Кельсьєва (С. Пб., 1868) / Второе издание. – 1976. – V + 351 с.).
675. Грушевський М. С. Автобіографія. Друкується, як рукопись / Михайло Сергійович Грушевський. – К., 1926. – 31 с.
676. Грушевський М. Спомини / Михайло Грушевський / публікація С. Білоконя // Київ. – К., 1988. – № 9. – С. 115–149; № 10. – С. 131–138; № 11. – С. 120–137; № 12. – С. 116–139; 1989. – № 8. – С. 103–154; № 9. – С. 108–149; № 10. – С. 122–158; № 11. – С. 113–155.
677. Грушевський М. С. Щоденник (1886–1894 рр.) / Михайло Сергійович Грушевський / Підготовка до видання, передне слово, упорядкування, коментарі і післямова Л. Зашкільняка. – К., 1997. – 264 с.
678. Дебагорій-Мокрієвич В. Із споминів про М. П. Драгоманова (з портретом В. К. Дебагорія-Мокрієвича) / Володимир Дебагорій-Мокрієвич // За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1927. – Кн. I. – С. 275–295.
679. Дневник П. А. Валуева министра внутренних дел : в 2 т. Т. I : 1861–1864 гг. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 422 с.; Т. II : 1865–1876 гг. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 588 с.
680. Довженко О. Щоденник (1941–1956) / Олександр Довженко // Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник / О. Довженко. – К. : Веселка, 1995. – С. 173–549. (576 с.).
681. До кїво-галицьких зв'язків початку 1870-х рр. (З щоденників Г. П. Галагана) / подав А. Степович // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – Харків ; К., 1930. – Кн. V. – С. 183–191.
682. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.) / Дмитро Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 272 с.

683. Дорошенко Д. Останній побут Івана Франка у Києві (Сторінка із спогадів) / Дмитро Дорошенко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1926. – Т. ХС, кн. VII–VIII. – С. 282–294.
684. Дорошенко Д. Свято Котляревського в Полтаві 30 серпня 1903 року: (Сторінка зі спогадів) / Дмитро Дорошенко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1923. – Т. LXXXI, кн. XI. – С. 239–246.
685. Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріяли д-ра Івана Франка // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т. L, кн. VI. – С. 1–64.
686. Драгоманов М. Автобіографія / Михайло Драгоманов. – К. : Герольд, 1917. – 62 с.
687. Драгоманов М. П. Австро-руські спомини (1867–1877) / Михайло Петрович Драгоманов // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 151–288.
688. Драгоманов М. П. Автобиографическая заметка. Добавление к “Автобиографической заметке” (...) / Михайло Петрович Драгоманов // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1. – С. 39–79.
689. Іван Франко у спогадах сучасників / упоряд. О. І. Дей, Н. П. Корнієнко. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1956. – 596 с.
690. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) / Олександр Федорович Кістяківський : у 2 т. / упоряд. В. С. Шандра, М. І. Бутич, І. І. Глизь [та ін.]. Т. 1 : 1874–1879. – К. : Наук. думка, 1994. – 648 с.; Т. 2 : 1880–1885. – К. : Наук. думка, 1995. – 584 с.
691. Куліш П. Щоденник / Пантелеймон Куліш / упоряд. тексту, прим. С. Кіржаєва. – К. : Укр. Академія наук, 1993. – 88 с.
692. Липа Ю. Тарасівці / Юрій Липа // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1925. – Т. LXXXVIII, кн. XII. – С. 337–353.
693. Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. – Варшава, 1932. – Ч. 1. – 288 с.; 1933. – Ч. 2. – 488 с.
694. Михайло Драгоманов: автожиттепис / Михайло Драгоманов / упорядкув., вступ. ст. та добір іл. І. С. Гриценка, В. А. Короткого, М. В. Томенка. – К. : Либідь, 2009. – 444 с. [Автобіографічна замітка. – С. 77–116; Додаток до “Автобіографічної замітки”. – С. 117–130; Австро-руські спомини. – С. 131–314].
695. Михайло Драгоманов у спогадах / укл. І. С. Гриценко, В. А. Короткий. – К. : Либідь, 2012. – 312 с.
696. Мудрий М. “Згадки з життя свого і своєї родини”: Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття / Мар’ян Мудрий // Записки НТШ. – Львів, 2006. – Т. ССЛІІ : Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 708–762. (Додаток. С. 745–762).
697. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Євген Олесницький // Діло. – Львів, 1934. – Ч. 280. – 19 жовт. – Ч. 352. – 30 груд.; 1935. – Ч. 1. – 1 січ. – Ч. 91. – 7 квіт.
698. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Євген Олесницький. – Львів, 1935. – Ч. 1 : 1860–1890. – 252 с.; Ч. 2 : 1890–1897. – 124 с.
699. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Євген Олесницький / передрук з видання 1935 р. з додатковими матеріалами. – Стрий, 2007. – 384 с.
700. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Євген Олесницький / упоряд. М. М. Мудрий, Б. О. Савчик ; авт. вступ. ст. О. Г. Аркуша ; авт. прим. та комент. М. М. Мудрий. – Львів : Медицина і право, 2011. – 432 с.
701. Павлик М. Мій процес за “Ребенщуківу Тетяну” / Михайло Павлик // Твори / Павлик М. ; вступ. ст., упорядкув., підготовка текстів та прим. П. Ящука. – К. : Держ. вид-во худ. літ-ри, 1959. – С. 637–652.
702. Ревакович Т. З початків ширення поезій Шевченка в Галичині / Титко Ревакович // Записки НТШ. – Львів, 1918. – Т. СХХV–СХХVІІ. – С. 259–261.

703. Русова С. Мої спомини (рр. 1861–1879) / Софія Русова // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – К., 1928. – Кн. II. – С. 135–175.
704. Своежитъевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. Ч. I : Где-що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. – Львовъ, 1906. – 98 с.; Ч. II : Взглядъ на школьное образование Галицкой Руси въ XIX ст. – Львовъ, 1908. – 98 с.
705. Смаль-Стоцький С. “И.Оньшкевича Руска Бібліотека” (1877–1927) / Степан Смаль-Стоцький // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1927. – Т. XCIV, кн. IX. – С. 55–61.
706. Спогади Кирила Студинського // Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868–1941. Життєписно-бібліографічний нарис / Уляна Єдлінська. – Львів, 2006. – С. 227–294.
707. Трильовський К. З мого життя / Кирило Трильовський. – К. ; Едмонтон ; Торонто, 1999. – 279 с.
708. Устіяновичъ К. М. Ф. Раевскій и російскій панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого / Корнило Н. Устіяновичъ. – Львовъ, 1884. – 86 с.
709. Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні зв’язані з Першим листопада 1918 р. / передм. Я. Дашкевича / Лонгин Цегельський. – Львів : Свічадо, 2003. – 336 с.
710. Чикаленко Г. Матеріяли до біографії Євгена Чикаленка (3 нагоди річниці смерти) / Ганна Чикаленко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1930. – Т. СII, кн. VI. – С. 510–523.
711. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Євген Чикаленко. – Львів, 1925. – Ч. II. – 139 с.
712. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907): Документально-художнє видання / Євген Чикаленко / передм. В. Шевчук. – К. : Темпора, 2003. – 416 с.
713. Чикаленко Є. Уривок із споминів. 1890–1900 р. / Євген Чикаленко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1924. – Т. LXXXIII, кн. VI. – Червень. – С. 129–144; Кн. VII–IX. – Липень – вересень. – С. 257–284; Т. LXXXIV, кн. X. – Жовтень. – С. 58–64.
714. Чикаленко Г. Матеріяли до біографії Євгена Чикаленка (3 нагоди річниці смерти) / Ганна Чикаленко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1930. – Т. СII, кн. VI. – С. 510–523; Т. СIII, кн. VII–VIII. – С. 631–642.
715. Шелухин С. Українство 80-их років XIX в. і мої зносини з Ів. Франком / Сергій Шелухин // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1926. – Т. XC, кн. VII–VIII. – Липень – серпень. – С. 260–281.

VII. Періодичні видання

716. Батьківщина. – Львів, 1879–1880.
717. Боянь. Письмо для белетристики и науки. – Львовъ, 1867.
718. Вечерницѣ. Литерацьке письмо для забавы и науки. – Львів, 1862–1863.
719. Вѣстникъ Европы. – С. Пб., 1881, 1886.
720. Галицко-русскій вѣстникъ. Ежемѣсячный историко-литературный и политическій журналъ. – С. Пб., 1894.
721. Галичанинь. Литературный сборникъ, издаваемый Я. О. Головацкимъ и Б. А. Дѣдицкимъ. – Львів, 1862–1863.
722. Галичанинь. Науково-белетристичная прилога “Слова”. – Львовъ, 1867–1870.
723. Галичо-русскій вѣстникъ. – Львів, 1849; Вѣстникъ для русиновъ Австрійскои державы. – Вѣдень, 1850–1866.
724. Громада. Українська збірка впорядкована Михајлом Драгомановим. – Женева, 1878–1882.
725. Громада. Українська часопись. – Женева, 1880–1881.
726. Денница. Письмо литературно-наукове. – Станиславів, 1880.
727. Дѣло. – Львів, 1880–1914.

728. Дневникъ рускій. – Львів, 1848.
729. Другъ. Письмо для белетристики и науки. – Львовъ, 1874–1876.
730. Жите і слово. Вістник літератури, політики і науки. – Львів, 1896–1897.
731. Запорожець. Календар для народа на рік звичайний 1908. – [Б. м., б. р.]. – 198 с.
732. За сто літ. Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – К. (Харків ; К.), 1927–1930.
733. Записки НТШ. Видавництво, присвячене науці і письменству українсько-руского народу. – Львів, 1892–1939.
734. Зоря. Письмо літературно-наукове для рускихъ родинъ. – Львѳвъ, 1880–1897.
735. Зоря Галицка. – Львів, 1848–1857.
736. Илюстрованный народный календарь товариства “Просвѣта” на рокъ переступный 1896. – Львовъ, 1896. – 220 с.
737. Календарь товариства “Просвѣта” на рѳкъ звичайный 1881 / уложивъ В. Лукичъ. – Львѳвъ, 1880. – XL + 80 + XX с.
738. Кіевлянинъ. – К., 1840, 1841.
739. Кіевская старина. Ежемѣсячный историческій журналъ. – К., 1882–1906.
740. Кіевскій телеграфъ. Газета политическая и литературная. – К., 1875–1876.
741. Літературно-науковий вістник / Видає НТШ у Львові. – Львів, 1898–1939.
742. Мета. Літературно-політичний вістникъ. – Львів, 1863–1865.
743. Молода Україна. Часопись української молодіжи. – Львів, 1900.
744. Москва. Газета политическая, экономическая и литературная. – М., 1867.
745. Москвитянинъ. Журналъ. – М., 1841–1842.
746. Наука. Письмо для народа. – Львѳвъ, 1879.
747. Нива. Науково-літерацька часопись. – Львів, 1865.
748. Новины. – Львів, 1849.
749. Новый проломъ. – Львовъ, 1885.
750. Основа. Южно-рускій літературно-учений вѣстникъ. – С. Пб., 1861–1862.
751. Отаман. Календар для народа на рік звичайний 1905. – Коломия, 1904. – 248 с.
752. Правда. Письмо наукове и литературне. – Львів, 1867–1870; Письмо літературно-політичне. – 1872–1877; Часть літературно-наукова. – 1878; Письмо для словесности, науки и політики. – 1879; Місячник для словесности, науки и політики. – 1880; Місячник політики, науки і письменства. – 1889–1895; Вістник політики, науки і письменства. – 1896; Илюстроване письмо тижневе для руского народу. – 1897–1898.
753. Пчола. – Львів, 1849.
754. Русалка. Літературня часопись. – Львів, 1866.
755. Руслан. – Львів, 1897–1914.
756. Русская мысль. Журналъ научный, литературный и политическій. – М., 1885.
757. Русская рада. Газета для народа. – Коломыя, 1883–1909.
758. Русская старина. – С. Пб., 1881.
759. Русский вѣстникъ. – М., 1881.
760. Русское богатство. – С. Пб., 1908.
761. Русь. – Львів, 1867.
762. Семейная бібліотека. – Львовъ, 1855–1856.
763. Слово. – Львів, 1861–1887.
764. Сьвіт. Илюстрована літературно-політично-наукова часопись. – Львів, 1881.
765. Телескопъ. Журналъ современнаго просвѣщенія. – М., 1834.
766. Українець / Изданный М. Максимовичемъ. – К., 1864.
767. Украинскій журналъ. – Харьковъ, 1823.
768. Україна. Науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. – К., 1907.
769. Українська хата. – К., 1914.

770. Чтенія въ Историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца. – Кн. I. 1873–1877 гг. / подъ ред. В. С. Иконникова. – К., 1879. – 317 с.
771. Siolo. Pismo zbiorowe, poświęcone rzeczym ludowym ukraińsko-ruskim. – Lwów, 1866–1867.

VIII. Монографії, статті в наукових виданнях

1. Адамович С. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / Сергій Адамович. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2009. – 884 с.
2. Алексієвець М. М. Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914) / Микола Миронович Алексієвець, Іван Степанович Зуляк. – Тернопіль : Літопис, 1999. – 184 с.
3. Алексієвець М. М. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.) / Микола Миронович Алексієвець, Віктор Васильович Савенко. – Тернопіль : Літопис, 1999. – 188 с.
4. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – Друге, перероблене видання / Пер. з англ. В. Морозова. – К.: Критика, 2001. – 272 с.
5. Андрохович А. Львівське “Studium Ruthenum” / Амвросій Андрохович // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т. СXXXVI–СXXXVII. – С. 43–105.
6. Андрусяк М. Генеза й характер галицького русофільства в XIX–XX ст. / Микола Андрусяк. – Прага : Українське видавництво “Пробоем”, 1941. – 24 с.
7. Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів) / Микола Андрусяк. – Львів, 1935. – 79 с.
8. Андрусяк М. Початки галицького москвофільства / Микола Андрусяк // Життя і знання. – Львів, 1934. – Ч. 3 (78). – Березень. – С. 77–78.
9. Антоневиць Н. Наше нынѣшное положенъе (Эпизоды изъ новѣйшей исторіи) / Николай Антоневиць. – Львовъ, 1907. – Ч. I. – 63 с.; 1910. – Ч. II. – 92 с.
10. Аристовъ Ф. Ф. Карпато-русскіе писатели: Изслѣдованіе по неизданнымъ источникам : в 3 т. / Ф. Ф. Аристовъ ; Изданіе Галицко-русскаго общества въ Петроградѣ. – М., 1916. – Т. 1. – 304 с.
11. Аркуша О. Галицький сейм у висвітленні сучасної польської історіографії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Олена Аркуша. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 339–369.
12. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / Олена Аркуша. – Львів, 1996. – 174 с.
13. Аркуша О. Губернатори Галичини (1772–1849) / Олена Аркуша // Lwów: miasto – społeczeństwo – cultura. Studia z dziejów Lwowa / Pod red. K. Karolczaka i Ł. T. Sroki. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010. – Т. VII. Urzędy, urzędnicy, instytucje. – S. 226–264.
14. Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Східної Галичини на зламі XIX–XX століть / Олена Аркуша // Львів: місто – суспільство – культура : Зб. наук. праць / за ред. О. Аркуші, М. Мудрого. – Львів, 2012. – Т. 8. – Ч. 1 : Влада і суспільство. – [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск]. – С. 365–410.
15. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині / Олена Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 168–206.
16. Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження) / Олена Аркуша. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 34 с.

17. Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX – на початку XX ст. / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 68–91.
18. Аркуша О. Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. XIX ст. / Олена Аркуша // Молода нація. Альманах. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 198–212.
19. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. / Олена Аркуша // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 118–139.
20. Аркуша О. Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку XX століття: політичне товариство “Руська громада” / Олена Аркуша // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора К. Кондратюка / упоряд. О. Сухий. – Львів : Піраміда, 2004. – С. 63–99.
21. Аркуша О. Українсько-польські відносини у Східній Галичині на початку XX ст. : акція Влодзімежа Козловського 1902–1903 років / Олена Аркуша // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 268–314.
22. Аркуша О. Шлях українського політика з провінції до Львова: політичні дилеми Євгена Олесницького / Олена Аркуша // Львів: місто – суспільство – культура. Т. V : Люди Львова. Студії з історії Львова / за ред. К. Карольчака. – Краків, 2005. – С. 79–103.
23. Аркуша О. Русофілство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст. : генеза, етапи розвитку, світогляд / Олена Аркуша, Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 231–268.
24. Арсенич П. Гуцульщина у творчості Гната Хоткевича: До 90-річчя від дня створення Г. Хоткевичем самодіяльного Гуцульського театру / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2000. – 95 с.
25. Арсенич П. Іван Франко і Прикарпаття / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2006. – 352 с.
26. Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2000. – 152 с.
27. Арсенич П. Леся Українка на Гуцульщині / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ, 2006. – 28 с.
28. Арсенич П. Тарас Шевченко і Прикарпаття / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2001. – 200 с.
29. Байцура Т. Закарпатоукраїнская интеллигенция в России в первой половине XIX века / Тамара Байцура. – Братислава, 1971. – 229 с.
30. Барвінський А. Заснованне катедри історії України в Львівському університеті / Александер Барвінський // Записки НТШ. Відбитка. – Львів, 1925. – Т. CXLI–CXLIII. – 18 с.
31. Барвінський Б. Велика й Мала Україна (В справі устійнення областної словни українських земель) / Богдан Барвінський. – Львів, 1925. – 15 с.
32. Барвінський Б. Історичний розвій імени українсько-руського народу / Богдан Барвінський. – Львів, 1909. – 41 с.
33. Барвінський Б. Історичні права українського народу до його народнього імени / Богдан Барвінський. – Відень ; Київ, 1918. – 16 с.
34. Барвінський Б. Історія українського народу / Богдан Барвінський. – 2-е вид. – Львів, 1922. – 141 с.
35. Барвінський Б. Наше народне імя (Україна, Українці, Український) / Богдан Барвінський // Просьвітні листки. – Львів, 1916. – Ч. 39. – 12 с.
36. Барвінський Б. “Україна” (Кілька причинків до питання про значіння сеї назви) / Богдан Барвінський. – Львів, 1923. – 8 с.

37. Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908). Біля джерел національного відродження / Тарас Батенко. – Львів : Кальварія, Каменярь, 1998. – 140 с.
38. Батенко Т. Безбоязний архістратиг України і Галичини / Тарас Батенко // Молода нація. Альманах. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 79–92.
39. Бахтурина А. Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.) / Александра Юрьевна Бахтурина. – М. : ГОССПЭН, 2004. – 392 с.
40. Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / Александра Юрьевна Бахтурина. – М. : Аиро-XX, 2000. – 264 с.
41. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / Ігор Бегей. – К. : Основні цінності, 2001. – 256 с.
42. Бернштейн М.Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст. / Михайло Давидович Бернштейн. – К. : Видавництво АН УРСР, 1959. – 216 с.
43. Бѣлгородскій А.В. Галиція – исконное достояніе Россіи / А. В. Бѣлгородскій. – М., 1914. – 48 с.
44. Білавич Г. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.) / Галина Білавич, Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 208 с.
45. Богачевська М. 1848 рік у Східній Галичині / Марта Богачевська // Сучасність. – Мюнхен, 1964. – № 6. – С. 98–108.
46. Бойко Н. Михайло Максимович – навіки з рідним краєм / Надія Бойко. – Черкаси, 2004. – 248 с.
47. Болтарович З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / Зоряна Євгенівна Болтарович. – К. : Наук. думка, 1976. – 140 с.
48. Борчук С.М. Громадсько-культурна та наукова діяльність І. І. Шараневича (1829–1901 рр.) / Степан Миколайович Борчук. – Івано-Франківськ, 2009. – 211 с.
49. Брик І. Початки української преси в Галичині і львівська Ставропігія / Іван Брик // Збірник Львівської Ставропігії. Минуле і сучасне. Студії, замітки, матеріали / за ред. К. Студинського. – Львів, 1921. – Т. 1. – С. 99–142.
50. Брик І. Славянський зїзд у Празі 1848 р. і українська справа / Іван Брик // Записки НТШ. – Львів, 1920. – Т. СХХІХ. – С. 141–217.
51. Брок П. Іван Вагилевич (1811–1866) та українська національна ідентичність / Пітер Брок // Шашкевичіана: Нова серія. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. – Вип. 1–2. – С. 389–416.
52. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Роджерз Брюбейкер / перекл. з англ. О. Рябова. – Львів : Кальварія, 2006. – 280 с.
53. Будзиновський В. Москвофільство: його причини і теорії / Вячеслав Будзиновський. – [Б. м., б. р.]. – 23 с.
54. Булачек В. Юліан Романчук: громадсько-політична діяльність (1842–1932) / Володимир Булачек. – Львів, 2011. – 176 с.
55. Бурдуланюк В. Зв'язки галицьких і наддніпрянських істориків у кінці XIX – на початку XX століть / Василь Бурдуланюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – № 12–13. – С. 58–67.
56. Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка – всеукраїнський науковий центр кінця XIX – початку XX століть / Василь Бурдуланюк // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – Вип. 8–9. – С. 323–330.
57. Бурдуланюк В. Творча співпраця народознавців Галичини і Наддніпрянської України в кінці XIX – на початку XX століть / Василь Бурдуланюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – №11. – С.193–200.

58. Бурдуланюк В. Театральні зв'язки західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною та Росією в XIX – на початку XX ст. / Василь Бурдуланюк. – Івано-Франківськ, 1984. – 16 с.
59. Бурдуланюк В. Федір Вовк і Галичина / Василь Бурдуланюк // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 17. – С. 3–6.
60. Бурдуланюк В., Бурдуланюк Г. Гнат Хоткевич і Галичина / Василь Бурдуланюк, Галина Бурдуланюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2010. – № 17. – С. 132–136.
61. Ваврикъ В. Р. Просвѣтитель Галицкой Руси Иванъ Г. Наумовичъ. Неколько критическихъ замѣтокъ по случаю 100-лѣтней годовщины со дня его рождения / В. Р. Ваврикъ. – Львовъ – Прага, 1926. – 104 с.
62. Ваврикъ В.Р. Справка о русскомъ движеніи въ Галичинѣ съ библиографіей за 1929 годъ / В. Р. Ваврикъ. – Львовъ, 1930. – 16 с.
63. Варварцев М.М. Буржуазне “українознавство” – зняряддя ідеологічних диверсій імперіалізму / Микола Миколайович Варварцев. – К. : Наук. думка, 1976. – 188 с.
64. Василевскій Л. Польско-русинскія отношенія въ Галиціи (Письмо изъ Австріи) / Леон Василевскій // Русское богатство. – С. Пб., 1908. – № 8. – С. 1–24.
65. Василевскій Л. Современная Галиція / Леон Василевскій. – С. Пб., 1900. – 233 с.
66. Вендлянд А.-В. Русофілство: ще один український проект? Зауваги про невітлене прагнення / пер. з нім. С. Онуфрив / Анна-Вероніка Вендлянд // Ї: Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 2000. – Ч. 18. – С. 113–122.
67. Вервес Г. Д. Иван Франко в робітничій газеті “Прага” / Г. Д. Вервес // Иван Франко як історик / ред. кол. І. О. Гуржій, П. М. Калиниченко та ін. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – С. 114–138.
68. Верхратський І. З первих літ Народовців (1861–1866) / Иван Верхратський // Записки НТШ. – Львів, 1915. – Т. СХХІІ. – С. 79–101.
69. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченка. 1892–1930 / Любомир Винар. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1970. – 112 с.
70. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Ендрю Вілсон / пер. з англ. Н. Гончаренко та О. Гриценко. – К. : Вид-во “К.І.С.”, 2004. – 552 с.
71. Возняк М. Авторство азбучної статті з 1834 р. / Михайло Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т. СХХХVІ–СХХХVІІ. – С. 107–118.
72. Возняк М. Апологія кирилиці Дениса Зубрицького / Михайло Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. СL. – С. 121–142.
73. Возняк М. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка / Михайло Возняк. – К. : Державне вид-во худ. літ-ри, 1958. – 404 с.
74. Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. / Михайло Возняк // Відбитка з “Записок НТШ”. Т. LXXXIX–XCI, XCII–XCV і XCVIII. – Львів, 1911. – 340 с.
75. Возняк М. С. До зв'язків М. М. Коцюбинського з Галичиною / М. С. Возняк // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І. Франка. – Львів, 1940. – Т. I. – С. 149–202. (С. 167–202 – листи).
76. Возняк М. Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. XIX в. / Михайло Возняк // Фільольогічний збірник пам'яті К. Михальчука. – К. : Виданне Українського Наукового Товариства в Києві, 1915. – С. 56–100. (С. 96–100 – листи).
77. Возняк М. Журнальні пляни Франка в рр. 1884–86 / Михайло Возняк // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 3. – С. 17–88.
78. Возняк М. Зв'язки Павла Арсеновича Грабовського з Західною Україною / Михайло Возняк // Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка. Серія філологічна. – Львів, 1946. – Т. III, вип. I. – 72 с. (С. 1–36).

79. Возняк М. Ів. Белей і Ол. Кониський. До звязків Галичини з Наддніпряниною в 80 рр. XIX в. / Михайло Возняк. – Львів, 1928. – 45 с.
80. Возняк М. Кирило-Методіївське Братство / Михайло Возняк. – Львів, 1921. – 238 с.
81. Возняк М. Листування Панька Куліша з Олександром Кониським / Михайло Возняк // Нова Україна. Місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя. – Прага ; Берлін, 1923. – Ч. 7–8. – Липень – серпень. – С. 267–276.
82. Возняк М. Маркіян Шашкевич / Михайло Возняк. – Львів : Українське вид-во, 1941. – 52 с.
83. Возняк М. Драгоманов у відновленій “Правді”: З додатком його листів до Ол. Барвінського й Ол. Кониського та й останнього до нього / Михайло Возняк // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. – Х. ; К., 1930. – Кн. VI. – С. 229–279.
84. Возняк М. М.Чернишевський і Наддністрянщина / Михайло Возняк // Радянська література. – К., 1940. – № 6. – С. 195–204.
85. Возняк М. Ол. Кониський і перші томи “Записок” (З додатком його листів до Митр. Дикарева) / Михайло Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. CL. – С. 339–390.
86. Возняк М. Останні зносини П.Куліша з Галичанами (З додатком його листування з М. Павликом) / Михайло Возняк. – Львів, 1928. – 76 с. (*те саме*: Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. CXLVIII. – С. 165–240).
87. Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в I половині XIX в. / Михайло Возняк // Неділя. – Львів, 1911. – Ч. 43–44. – 5 падолиста. – С. 3–10.
88. Возняк М. Просвітні змагання галицьких Українців в 19 віці (до 1850 р.) / Михайло Возняк. – Львів, 1912. – 54 с.
89. Возняк М. Століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича / Михайло Возняк // Діло. – Львів, 1934. – Ч. 114. – 4 трав. – С. 4; Ч. 115. – 5 трав. – С. 4, 5.
90. Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. / Михайло Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1909. – Т. LXXXIX, кн. III. – С. 111–143; Т. XC, кн. IV. – С. 33–118; 1910. – Т. XCIII, кн. I. – С. 90–131.
91. Возняк М. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка / Михайло Возняк. – Львів, 1935. – Ч. I, II. – 324 с.
92. Возняк М. Шевченко і Галичина (Слід зацікавлення Шевченка Галичиною в 1843 р.) / Михайло Возняк // Україна. Науковий журнал українознавства. – К., 1930. – Березень – квітень. – С. 66–72.
93. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії / Михайло Возняк. – Львів : Новий час, 1924. – Ч. 1. – 180 с.
94. Галушко М. Українські часописи Станіслава (1879–1944 рр.). Історико-бібліографічне дослідження / Марія Галушко. – Львів, 2001. – 303 с.
95. Гербільський Г. Ю. До питання про історичні погляди Д. Зубрицького / Г.Ю.Гербільський // Вісник Львівського університету. – Львів, 1967. – Вип. 4. – С. 63–70.
96. Гербільський Г. Ю. Передова суспільна думка в Галичині (30-і – середина 40-х років XIX ст.) / Григорій Юлійович Гербільський. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1959. – 160 с.
97. Гербільський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX століття / Григорій Юлійович Гербільський. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – 252 с.
98. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.) / Володимир Гнатюк. – Відень, 1916. – 66 с.

99. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.) / Володимир Гнатюк / упорядкув. тексту, редактув., передмова, прим. Ф. Стебля. – Львів, 2006. – [Бібліотека Шашкевичіани. Нова серія. № 4 (9)]. – 104 с.
100. Гніп М. Громадський рух 1860 рр. на Україні. – Книга перша. Полтавська громада / Михайло Гніп. – Харків : Держ. вид-во України, 1930. – 236 с.
101. Гобсбаум Е. Масове традицієтворення: Європа, 1870–1914 рр. / Ерик Гобсбаум // Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера ; пер. з англ. та наукове редактув. М. Климчука. – К. : Ніка-Центр, 2005. – С. 303–352.
102. Голинська Т. Українська мова в “Граматичі” Михайла Лучкая 1830 року / Тетяна Голинська // Варшавські українознавчі зошити. – Варшава, 1989. – Зошит 1. – С. 148–160.
103. Головатий М. Етюди старого Станиславова / Михайло Головатий. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 148 с.
104. Горбань Т. Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті ХХ ст. / Т. Ю. Горбань // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 6. – С. 95–102.
105. Гординський Я. До діяльності Івана Гушалевича в рр. 1867–1881 / Ярослав Гординський // Записки НТШ. – Львів, 1910. – Т. ХСІІІ. – С. 144–157.
106. Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих рр. ХІХ в. / Ярослав Гординський // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1917. – Т. ХVІ. – 264 с.
107. Горинь В. Іван Франко і Леся Українка: відомий епізод “непорозуміння між своїми” / Ярослав Гординський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 256–287.
108. Горинь В. Іван Франко і Леся Українка: відомий епізод “непорозуміння між своїми” / Василь Горинь. – Львів, 1998. – 92 с.
109. Грабовецький В. Історія встановлення першого скульптурного пам’ятника Тарасові Шевченкові у Винниках в Україні і світі 1913 р. та вшанування Кобзаря / Володимир Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2012. – 312 с.
110. Грабовецький В. Історія Коломиї. Ч. I : З найдавніших часів до початку ХХ ст. / Володимир Грабовецький. – Коломия : Вік, 1996. – 174 с.
111. Грабович Г. До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці ХІХ століття: Шевченко, Куліш, Драгоманов / Григорій Грабович // Сучасність. – Нью-Йорк ; К., 1996. – № 12. – Грудень. – С. 90–94.
112. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / пер. з англ. С. Павличко. – 2-ге вип. й авторизоване вид. – К. : Критика, 1998. – 206 с.
113. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета) / Григорій Грабович. – К. : Критика, 2000. – 319 с.
114. Гречило А. Відродження українських національних символів у Галичині в 1848 р. / Андрій Гречило // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. – Львів, 1998. – Чис. 16. – Червень. – С. 1, 2.
115. Гринів О. Українська націологія ХІХ – початок ХХ століття. Історичні нариси / Олег Гринів. – Львів : Світ, 2005. – 288 с.
116. Грицак Є. Вибрані українознавчі праці / Євген Грицак / упорядкув., бібліографія та комент. В. Пилиповича. – Перемишль, 2002. – 543 с.
117. Грицак Я. Від редакції, або Що таке модерна історія / Ярослав Грицак // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С. 5–8.
118. Грицак Я. Від федеративності до самостійництва: до еволюції української політичної думки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Ярослав Грицак // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Ч. I. – С. 248–257.

119. Грицак Я. Дилеми українського націотворення, або Ще раз про старе вино у нових міхах / Ярослав Грицак // Український гуманітарний огляд. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 11–33.
120. Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України / Ярослав Грицак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 119–142.
121. Грицак Я. “Дух, що тіло рве до бою...”. Спроба політичного портрета Івана Франка / Ярослав Грицак. – Львів : Каменяр, 1990. – 177 с.
122. Грицак Я. Історія нації: продовження схеми Грушевського щодо української історії XIX–XX ст. / Ярослав Грицак // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.) / за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів, 1999. – С. 98–129.
123. Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Ярослав Грицак // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 71–110.
124. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
125. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
126. Грицак Я. Руслан, Богдан і Мирон: три приклади конструювання ідентичності серед галицьких русино-українців / Ярослав Грицак // Україна модерна. – К. ; Львів, 2003. – Ч. 8. – С. 25–50.
127. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2004. – 344 с.
128. Грицак Я. Українська історіографія, 1991–2001 : десятиліття змін / Ярослав Грицак // Україна модерна. – К. ; Львів, 2005. – Ч. 9. – С. 43–68.
129. Грицак Я. Українське національне відродження в Галичині XIX – початку XX ст.: порівняльний аналіз соціального складу патріотичних груп / Ярослав Грицак // Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze / pod red. W. Mokrego. – Kraków, 1997. – Т. V–VI. – S. 277–285.
130. Грицак Я. Чи була школа Грушевського? / Ярослав Грицак // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференції (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.) / за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів, 1999. – С. 162–171.
131. Грицак Я. “Яких-то князів були столиці в Києві?..”: до конструювання історичної пам’яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки / Ярослав Грицак // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч. 6. – С. 77–98.
132. Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху / Михайло Грушевський // З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женецький соціалістичний гурток / Зладив М. Грушевський. – Відень, 1922. – С. 5–102.
133. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.
134. Грушевський М. Місія Драгоманова / Михайло Грушевський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 2–3. – С. 3–28.
135. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства / Михайло Грушевський // Український історик. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1989. – № 1–3. – С. 82–91; № 4. – С. 60–68; 1990. – № 1–4. – С. 28–44.
136. Грушевський О. Драгоманов і галицька молодь 1870-х рр. (Франко і товариші) / Олександр Грушевський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 6. – С. 43–55.

137. Грушевський О. З українського культурного і наукового життя в середині XIX в. / Олександр Грушевський // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXIV. – С. 69–92.
138. Гузар О. Правописна система Галичини 80-х рр. XIX ст. / Олена Гузар // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. II (1995–1997). – С. 144–150.
139. Гурак І. “Молода Україна”: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX – початок XX ст.) / Ігор Гурак. – Івано-Франківськ, 2007. – 280 с.
140. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / Ернест Гелнер / пер. з англ. Г. Касьянова. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.
141. Гібернад М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернад. – К. : Темпора, 2012. – 304 с.
142. Грещук В. “Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ” І.Могильницького в обороні прав української мови / Василь Грещук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 1997. – Вип. II. – С. 11–18.
143. Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини XIX ст. / Василь Грещук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С. 11–16.
144. Грещук В. Українська мова в Галичині кін. XVIII – поч. XIX ст. / Василь Грещук // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 1999. – № 1. – С. 3–12.
145. Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів / Ярослав Дашкевич // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., виправл. й доповн. – Львів : Піраміда, 2007. – С. 417–449. (808 с.).
146. Дашкевич Я. “Весна народів” 1848 року та її передісторія в Україні / Ярослав Дашкевич // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: гуманітарні науки. – Львів, 2000. – Вип. 3. – С. 5–13.
147. Дашкевич Я. Нація і утворення Київської Русі / Ярослав Дашкевич // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С. 8–16.
148. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі / Михайло Демкович-Добрянський. – Мюнхен, 1969. – 119 с.
149. Дикий А. Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века) / Андрей Дикий. – М. : Самотека, 2008. – 528 с.
150. Дѣдицкій Б. А. Антоній Добрянскій: его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси / Б. А. Дѣдицкій. – Львѣвъ, 1881. – 128 с.
151. Дѣдицкій Б. А. Михаилъ Качковскій и современная галицко-русская литература. Очеркъ біографическій и историко-литературный / Б. А. Дѣдицкій. – Львовъ, 1876. – Ч. I. – 126 с.
152. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Олександр Добржанський. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.
153. Добржанський О. В. Російські консульства на західноукраїнських землях та українці Галичини і Буковини у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. В. Добржанський // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. V. – С. 112–122.
154. Дорошенко В. Взаємини Наддніпрянщини з Наддністрянщиною / Володимир Дорошенко // Альманах “Нового часу” (“Календар для всіх”) на рік 1938. – Львів, 1937. – С. 37–46.
155. Дорошенко В. Галичина й Велика Україна. Зв'язки й зносини наддніпрянських Українців із наддністрянськими та участь їх у культурнім і громадським життю Галичини (Короткий історичний огляд) / Володимир Дорошенко // Календар-альманах “Дніпро”. 1924. – Львів, 1924. – С. 5–23 (*те саме*: На вигнанні: Літературно-громадський альманах. – Львів, 1925. – С. 5–23).

156. Дорошенко В. Наукове Товариство імени Шевченка у Львові (1873–1892–1912 рр.) / Володимир Дорошенко. – К. ; Львів, 1914. – 88 с.
157. Дорошенко В. “Просвіта”: її заснування й праця. Короткий історичний нарис з додатком про “Просвіту” в інших країнах / Володимир Дорошенко. – Филадельфія, 1959. – 103 с.
158. Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. ХІХ в. / Володимир Дорошенко // Наша батьківщина. – Львів, 1937. – Ч. 9. – Вересень. – С. 195–201.
159. Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність / Дмитро Дорошенко. – Прага : Вид-во Ю. Тищенка, 1942. – 168 с.
160. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш / Володимир Дорошенко. – К. ; Ляйпціг, [Б. р.]. – 208 с.
161. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Володимир Іванович Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.
162. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право / Дмитро Іванович Дорошенко / упоряд. Ю. Пінчук, ред. Я. Пеленський. – К. : Українознавство, 1996. – 254 с.
163. Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939). Історико-бібліографічне дослідження / Олеся Дроздовська. – Львів, 2001. – 363 с.
164. Дубина М. І. За правду слова Шевченка. Ідеологічна боротьба навколо спадщини Т. Г. Шевченка в Західній Україні (1842–1939) / Микола Іванович Дубина. – К. : Вища школа, 1989. – 165 с.
165. Дубина М. І. Шевченко і Західна Україна / Микола Іванович Дубина. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1969. – 156 с.
166. Дудко В. Яків Головацький і петербурзький журнал “Основа” (1861–1862) / Віктор Дудко // Шашкевичіана: Нова серія. – Львів ; Вінніпег, 2000. – Вип. 3–4. – С. 263–273.
167. Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (ХІХ – начало ХХ вв.) / Валентин Семенович Дякин. – С. Пб. : ЛИСС, 1998. – 1000 с.
168. Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма / В. С. Дякин // Вопросы истории. – М., 1995. – № 9. – С. 130–134; 1996. – № 11–12. – С. 39–72.
169. Дяченко О. В. Олександр Якович Кониський і Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка / О. В. Дяченко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип. 4. – С. 246–254.
170. Євдокименко В. Ю. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму / Володимир Юхимович Євдокименко. – 2-е вид. вип. і доп. – К. : Наук. думка, 1968. – 294 с.
171. Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868–1941. Життєписно-бібліографічний нарис / Уляна Єдлінська. – Львів, 2006. – 310 с.
172. Єкельчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини ХІХ ст. / Сергій Єкельчик. – Мельбурн, 1994. – 125 с.
173. Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини ХІХ століття / Сергій Єкельчик. – К. : КІС, 2010. – 272 с.
174. Єкельчик С. Історія України. Становлення модерної нації / Сергій Єкельчик ; авториз. пер. з англ. А. Цимбал. – К. : Laurus, 2011. – 376 с.
175. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – 4-те вид. – К. ; Ляйпціг, 1924. – Т. І. – 448 с.; 1919. – Т. ІІ. – 461 с.
176. Жаткович Ю. Праці з історії Угорської Русі / Юрій Жаткович / упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород : Мистецька лінія, 2008. – 452 с.
177. Жаткович Ю. К. Угорські русини а ювілейний рік 1898 / Юрій Кальман Жаткович // Жаткович Ю. К. Праці з історії Угорської Русі / упоряд. і передм. О. С. Мазурка. – Ужгород : Мистецька лінія, 2008. – 450 с.

178. Жерноклеєв О. С. Ідея соборності у програмах галицько-українських політичних партій у кінці XIX – на початку XX ст. / О. С. Жерноклеєв // Соборність України: історія і сучасність / за ред. В. І. Кононенка, М. В. Кугутяка. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 53–63. (85 с.).
179. Жерноклеєв О. Національна ідея “Молодої України” (1900–1903) / Олег Жерноклеєв // Галичина. – Івано-Франківськ, 1997. – Вип. 1. – С. 29–36.
180. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918) / Олег Жерноклеєв. – 2-е вид., доп. – К. : Основні цінності, 2000. – 168 с.
181. Жерноклеєв О. Антін Чернецький (1887–1963 рр.): сторінки життя і громадсько-політичної діяльності / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2002–2003. – № 4–5. – С. 211–224.
182. Жерноклеєв О. С. Володимир Старосольський: політичний портрет / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2002. – Вип. VI. – С. 83–100.
183. Жерноклеєв О. С. Володимир Старосольський: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський // Людина і політика. – К., 2003. – № 5 (29). – С. 135–150.
184. Жерноклеєв О. С. Володимир Темницький: сторінки політичної біографії (до 125-річчя від дня народження) / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський // Український історичний журнал. – К., 2004. – № 6. – С. 68–83.
185. Жерноклеєв О. С. Левко Ганкевич – відомий діяч періоду Української революції / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський // Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр. : матеріали Всеукр. наук. конф. Кам’янець-Подільський, 6–7 грудня 2007 р. – Кам’янець-Подільський : Оіум, 2008. – С. 213–236.
186. Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський. – К. : Основні цінності, 2004. – 283 с.
187. Жерноклеєв О. С. Микола Ганкевич (1869–1931 рр.): основні віхи життя і громадсько-політичної діяльності / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2003. – Вип. VII. – С. 3–22.
188. Жерноклеєв О. Осип Безпалко: сторінки життя і громадської діяльності / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2003. – № 9. – С. 81–94.
189. Жерноклеєв О. С. Основні віхи історії Прикарпаття (до 1939 року) / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський, М. В. Сигидин // Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Івано-Франківська область / ред. рада вид. В. Г. Кремень (гол.) [та ін.] ; редкол. тому Б. К. Остафійчук (гол.), В. І. Кононенко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Знання України, 2010. – С. 21–42. (335 с.).
190. Жерноклеєв О. Під владою Австро-Угорської імперії (1772–1918) / Ігор Райківський, Олег Жерноклеєв // Прикарпаття спадщина віків. Пам’ятки природи, історії, культури, етнографії / гол. ред. М. Кугутяк. – Львів : Манускрипт, 2006. – С. 190–239.
191. Жерноклеєв О. С. Політичний портрет Левка Ганкевича / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. VIII. – С. 9–29.
192. Жерноклеєв О. Порфір Буняк: політична біографія / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // На вітвар історії України: Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008. – С. 428–452.
193. Жерноклеєв О. Семен Вітик / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. ЗУНР: історія і традиції. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 184–188.

194. Жерноклеєв О. С. Семен Вітик: політична біографія / О. С. Жерноклеєв, І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. IV–V. – С. 44–50.
195. Жерноклеєв О. Станиславів під австрійською владою (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ігор Райківський, Олег Жерноклеєв // Галичина. – Івано-Франківськ, 2011. – № 18–19. – С. 11–25.
196. Жерноклеєв О. Чернецький Антін / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / гол. ред. ради Я. Ісаєвич. – Львів, 2009. – С. 323–346.
197. Житецький І. Київська громада за 60-тих років / Ігнат Житецький. – К., 1928. – 35 с. / Відбитка з “України”. – 1928. – Кн. 1 (*те саме*: Україна: Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн. 1. – С. 91–125).
198. Журба О. І. Польське українофільство у формуванні українського духовно-культурного простору / О. І. Журба // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип. 4. – С. 71–76.
199. Заброварний С. Перемишль в українському національному русі на зламі XIX і XX століть / Степан Заброварний // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica.* – Warszawa, 2003. – Т. 15–16. – S. 118–126.
200. Заброварний С. Перші діячі українського національного відродження в Перемишлі // Перемишль і Перемишська земля протягом віків. Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції. Перемишль, 14–15 листопада 1998 р. / за ред. С. Заброварного. – Перемишль – Львів, 2001. – Вип. 2 : Видатні діячі Перемищини. – С. 7–19.
201. Заброварний С. Священики – перші просвітителі українського народу в Галичині на зламі XVIII і XIX століть / Степан Заброварний // Варшавські українознавчі зошити. – Варшава, 1989. – Зош. 1. – С. 134–147.
202. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – 3-є вид. – К. : Факт, 2006. – 148 с.
203. Замлинський В. О. Журнал “Киевская старина” під царською цензурою / В. О. Замлинський, М. Г. Палієнко // Український історичний журнал. – К., 1993. – № 10. – С. 62–76.
204. Зашкільняк Л. Дослідження історії та культури Галичини в Україні / Леонід Зашкільняк // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań / Praca zbiorowa pod redakcją A. Kawalec, W. Wierzbieńca, L. Zaskilniaka. Wstępem opatrzył J. Maternicki.* – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011. – S. 28–42.
205. Зашкільняк Л. Іван Вагилевич на тлі свого часу та історіографії / Леонід Зашкільняк // Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях / за ред. Л. Зашкільняка і Є. Матерніцького. – Львів ; Жешув, 2006. – Т. IV. – С. 146–153.
206. Зашкільняк Л. Львів як центр формування української науки (друга половина XIX ст.) / Леонід Зашкільняк // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura.* – Т. II. *Studia z dziejów Lwowa pod redakcją H. W. Żalińskiego i K. Karolczaka.* – Kraków, 1998. – S. 387–402.
207. Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004. – С. 24–57.
208. Зашкільняк Л. Михайло Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.) / Леонід Зашкільняк // Михайло Грушевський і українська історична наука : матеріали конференцій (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.) / за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів, 1999. – С. 141–156.

209. Зашкільняк Л. Михайло Драгоманов, соціалізм і польський соціалістичний рух / Леонід Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стеблій. – Львів, 2001. – С. 420–436.
210. Зашкільняк Л. Початки зв'язків М. С. Грушевського з Галичиною (1885–1894 рр.) / Леонід Зашкільняк // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті. – Львів : Світ, 1995. – С. 18–20.
211. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія / Леонід Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.
212. Зашкільняк Л. Українська історіографія початку ХХ століття і міфологізація національної свідомості українців / Леонід Зашкільняк // *Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii / pod red. K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska i L. Zaszkiłniaka.* – Poznań, 2010. – S. 9–19.
213. Заярнюк А. Ідіоми емансипації. “Визвольні” проекти і галицьке село у середині ХІХ століття / Андрій Заярнюк. – К. : Критика, 2007. – 336 с.
214. Заярнюк А. Руські патріоти в галицькому селі в 1860–1870-х роках: святоюрці, обрядовці, патерналисти і популісти (На прикладі Самбірської околиці) / Андрій Заярнюк // Україна модерна. – К. ; Львів, 2003. – Ч. 8. – С. 107–126.
215. Іванова Л. Г. Громадівський рух 60-х рр. ХІХ ст. в Україні: проблеми, ідеологія / Людмила Георгіївна Іванова, Раїса Петрівна Іванченко. – К. : МІЛП, 1999. – 128 с.
216. Іванова Л. Г. Суспільно-політичний рух 60-х рр. ХІХ ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології / Людмила Георгіївна Іванова, Раїса Петрівна Іванченко. – К., 2000. – 352 с.
217. Іванова Л. Г. Україна між Сходом і Заходом: до проблеми становлення національної ідеї в українській суспільно-політичній думці в контексті східноєвропейського розвитку (І половина ХІХ ст.) / Людмила Георгіївна Іванова. – К. : КПУ ім. М. Драгоманова, 2007. – 192 с.
218. Іванова Р. П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (ІІ половина ХІХ ст.) / Раїса Петрівна Іванова. – К. : Вид-во Київськ. ун-ту, 1971. – 224 с.
219. Ільницька Л. Кирило Студинський – дослідник зв'язків “Руської трійці” з Наддніпрянщиною в ХІХ ст. / Луїза Ільницька // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті. Збірник наукових праць / упорядкув. і заг. ред. текстів Л. І. Ільницької, відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2010. – С. 187–206.
220. Іоаннь Снѣгурскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси / Сочиненіе Юстина Желеховского, высл. Профессора Богочестія – ц. к. гимназії въ гимназії въ Перемышли / Юстинъ Желеховскій. – Львовъ, 1894. – 181 с.
221. Ісаєвич Я. Етнічне коріння української нації / Ярослав Ісаєвич // Формування української нації: історія на інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів ; Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С. 16–22.
222. Ісаєвич Я. Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект / Ярослав Ісаєвич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 3–17.
223. Історичні передумови возз'єднання українських земель / відп. ред. Ф. І. Стеблій [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1989. – 400 с.
224. Історія Львова : у 3 т. / редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів : Центр Європи, 2007. – Т. II. – 559 с.
225. Історія української культури : у 5 т. Т. 4, кн.2 : Українська культура другої половини ХІХ століття / ред. кол. Г. А. Скрипник (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – 1294 с.

226. Історія української літератури. ХІХ століття / за ред. М. Яценка : у 3 кн. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 1. – 368 с.
227. Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. Т. 3 : Україна в період розкладу і кризи феодально-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (ХІХ ст.) / відп. ред. А. Г. Шевелєв. – К. : Наук. думка, 1978. – 608 с.
228. История России. ХІХ век. : в 2 ч. / под ред. В. Г. Тюкавкина. – М. : Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2001. – Ч. 1. – 256 с.
229. Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання) / Г. Д. Казьмирчук, Ю. В. Латиш // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 6. – С. 50–65.
230. Калинович В. І. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів / Володимир Іванович Калинович. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – 156 с.
231. Каппелер А. Мазепинцы, малороссы, хохлы: украинцы в этнической иерархии Российской империи / Андреас Каппелер // Россия – Украина: история взаимоотношений / отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. – М., 1997. – С. 125–144.
232. Каппелер А. Мала історія України / Андреас Каппелер / пер. з нім. – К. : К.І.С., 2007. – 264 с.
233. Каппелер А. Национальное движение и национальная политика в Российской империи: опыт систематизации (ХІХ век – 1917 год) / Андреас Каппелер // Россия в ХХ веке. Проблемы национальных отношений / под общей ред. А. Н. Сахарова, В. А. Михайлова. – М., 1999. – С. 100–109.
234. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння / Андреас Каппелер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 104–119.
235. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення, історія, розпад / Андреас Каппелер / пер. з нім. Х. Назаркевич ; наук. ред. М. Крикун. – Львів, 2005. – ХІІ + 360 с.
236. Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад / Андреас Каппелер / пер с нем. С. Червонная. – М., 1997. – 344 с.
237. Каппелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії / Андреас Каппелер // Сучасність. – К., 1992. – № 7. – С. 48–56.
238. Каппелер А. Формування української нації у Російській імперії ХІХ ст. на тлі націотворчих процесів у Європі / Андреас Каппелер // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С. 78–83.
239. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / Марія Степанівна Кармазіна. – К., 1998. – 352 с.
240. Картунов О. Західні теорії нації. Плюралізм думок, дефіцит понять / Олексій Картунов // Віче. – К., 1996. – № 6 (51). – С. 80–93.
241. Картунов О. Головні віхи становлення зарубіжної етнополітичної думки / Олексій Картунов, Ольга Маруховська // Політологічні читання. – К., 1994. – Вип. 4. – С. 190–250.
242. Касьянов Г. “Націоналізація” історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х) / Георгій Касьянов // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004. – С. 57–73.
243. Касьянов Г. Парадокси української парадоксалистики / Георгій Касьянов // Критика. – К., 1999. – Грудень. – Ч. 12 (26). – С. 28–30.
244. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
245. Катренко А. Одеська громада 70–90-х років ХІХ ст. / Андрій Катренко // Київська старовина. – К., 1998. – № 2. – С. 84–95.

246. Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.) / Володимир Качмар. – Львів, 1999. – 117 с.
247. Качмар Л. С. Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку XX століття / Людмила Семенівна Качмар. – Львів : Астролябія, 2002. – 155 с.
248. Кирилюк Є. Пантелеймон Куліш / Євген Кирилюк. – Харків ; К. : Держвидав України, 1929. – 95 с.
249. Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини XIX – початку XX ст. / Олександра Киричук. – Львів : Логос, 2001. – 152 с.
250. Киричук О. Ставропігійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народолюбів 70–90-х років XIX століття / Олександра Киричук // Україна модерна. – К. ; Львів, 2000. – Ч. 4–5 за 1999–2000 рр. – С. 124–147.
251. Кирчів Р. Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці” / Роман Федорович Кирчів. – К. : Наук. думка, 1990. – 344 с.
252. Кирчів Р. Роль перемиського гуртка українських учених у розвитку народознавчих зацікавлень в Галичині (10–20-і рр. XIX ст.) / Роман Кирчів // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої НТШ в Польщі 24–25 червня 1994 р. в Перемишлі / за ред. С. Заброварного. – Львів, 1996. – С. 131–137.
253. Кирчів Р. Ф. Україніка в польських альманахах доби романтизму / Роман Федорович Кирчів. – К. : Наук. думка, 1965. – 132 с.
254. Кирчів Р. Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму) / Роман Федорович Кирчів. – К. : Наук. думка, 1971. – 276 с.
255. Кліш А. Кирило Студинський: життя та діяльність: Монографія / Андрій Кліш. – Тернопіль, 2011. – 220 с.
256. Клопова М. Э. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне Первой мировой войны (К постановке вопроса) / М. Э. Клопова // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – М., 1999. – № 3. – С. 36–47.
257. Клопова М. Э. Украинское движение на восточнославянских землях империи Габсбургов как фактор австро-российских отношений в начале XX в. / М. Э. Клопова // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе / отв. ред. Л. Е. Горизонтов. – М., 2005. – С. 93–115.
258. Клопова М. Э. Украинское национальное движение: галицийский опыт / М. Э. Клопова // Украина и украинцы: образы, представления, стереотипы. Русские и украинцы во взаимном общении и восприятии / отв. ред. Е. Ю. Борисенок. – М., 2008. – С. 322–339.
259. Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча / Карло Коберський. – Львів ; Коломия, 1924. – 158 с.
260. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст. / Роман Ковалюк. – Львів, 2001. – 424 с.
261. Козак С. Деякі аспекти українсько-польських літературних взаємин / Стефан Козак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Я. Ісаєвича. Зб. наук. праць. – Львів, 1998. – С. 329–335.
262. Колесник В. Ф., Надтока О. М. Російська демократична інтелігенція та українське національне відродження (кінець XVIII – початок XX століття) / Віктор Федорович Колесник, Олександр Михайлович Надтока. – К. : Хрещатик, 2002. – 183 с.
263. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) / Ірина Іванівна Колесник. – К.: Генеза, 2000. – 256 с.

264. Коляда І.А. Формування етносоціальної свідомості українського народу наприкінці XIX – на початку XX ст.: історіософський аспект / І. А. Коляда // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. XI. – С. 18–27.
265. Коляда І. А. Цензурна політика російського самодержавства в “українському” питанні (до історії відносин М.Коцюбинського з органами цензури) / І. А. Коляда // Український історичний журнал. – К., 2012. – № 2. – С. 58–72.
266. Кондратюк К. К. Нариси історії українського національно-визвольного руху XIX століття / Костянтин Костянтинович Кондратюк. – Тернопіль, 1993. – 99 с.
267. Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною / Мирон Кордуба // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн. 5. – С. 33–78.
268. Королько А. А. Петрушевич і ранній етап русофільського руху в Галичині / Андрій Королько // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 5–6. – С. 133–138.
269. Косачевская Е.М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. / Елена Марковна Косачевская. – Львов : Изд-во Львов. Ун-та, 1965. – 152 с.
270. Кострова М. Кость Паньківський і Борис Грінченко у літературних і громадських взаєминах (за матеріалами їх листування 1889–1906 рр. / Майя Кострова // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті. Збірник наукових праць / упорядкув. і заг. ред. текстів Л. І. Льницької ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2010. – С. 269–282.
271. Кравець М. М. Початок робітничого руху в Східній Галичині / М. М. Кравець // З історії західноукраїнських земель. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Вип. III. – С. 23–59.
272. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX століття / Богдан Кравченко / пер. з англ. В. Івашко, В. Корнієнко. – К. : Основи, 1997. – 425 с.
273. Красівський О. Галичина у першій чверті XX ст. Проблеми польсько-українських стосунків / Орест Красівський. – Львів : Вид-во ЛФУАДУ, 2000. – 416 с.
274. Кревецький І. Галичина і Росія. Кілька історичних пригадок / Іван Кревецький. – Львів, 1914. – 31 с.
275. Кревецький І. З виборчого руху у Східній Галичині в 1848 р. (Вибір Івана Капущака) / Іван Кревецький // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXX. – С. 73–85.
276. Кревецький І. “Не было, нѣтъ и быть не можетъ!” // Іван Кревецький // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1904. – Т. XXVI, кн. VI. – С. 129–158; Т. XXVII, кн. VII. – С. 1–18.
277. Кревецький І. Проби організованя руських національних гвардій у Галичині 1848–1849 / Іван Кревецький // Записки НТШ. – Львів, 1913. – Т. CXIII. – С. 77–146.
278. Кревецький І. Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850 / Іван Кревецький // Записки НТШ. – Львів, 1910. – Т. XCIII. – С. 54–69; Т. XCIV. – С. 58–83; Т. XCV. – С. 54–82; Т. XCVI. – С. 94–115; Т. XCVII. – С. 105–154.
279. Крипякевич І. З історії галицького краєзнавства. Студенські мандрівки 1883–1888 рр. / Іван Крипякевич. – Львів, 1932. – 18 с.
280. Крип'якевич І. П. Історія України / Іван Петрович Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 520 с.
281. Крип'якевич І. Михайло Грушевський, життя й діяльність із 16 образками / Іван Крип'якевич. – Львів : Просвіта, 1935. – Кн. 1. – Січень. – 65 с.
282. Крижановська О. О. Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII – на початку XX ст. / Оксана Олегівна Крижановська. – К. : Аквілон-Прес, 1998. – 134 с.
283. Крижановська О. Таємні організації: масонський рух в Україні / Оксана Крижановська. – К. : Наш час, 2009. – 200 с.
284. Кріль М. Питання національної самобутності українців Галичини на Слов'янському з'їзді 1848 р. у Празі / Михайло Кріль // Славистичні студії. Т. 1. Матеріали V-го

- Міжнародного славистичного колоквиуму (Львів, 14–16 травня 1996 р.). – Львів, 1997. – С. 132–138.
285. Кріль М. Слов'янські народи Австрійської монархії: освітні та наукові взаємини з українцями. 1772–1867 / Михайло Кріль. – Львів, 1999. – 296 с.
286. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / Анатолій Круглашов. – 2-ге вид. – Чернівці : Прут, 2001. – 488 с.
287. Крупський І. Становлення української журналістики в Галичині (1848 – початок ХХ ст.) / Іван Крупський // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 3–18.
288. Крюков А. В. І. І. Срезневський і Галичина / А. В. Крюков // Український історичний журнал. – К., 1971. – № 5. – С. 96–100.
289. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
290. Кугутяк М. В. Радикальна партія в Східній Галичині / М. В. Кугутяк // Український історичний журнал. – К., 1990. – № 10. – С. 55–63.
291. Кулик В. Перечитування історика / Володимир Кулик // Український гуманітарний огляд. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 86–107.
292. Кулинич М. “Вістник для русинів Австрійської держави” як трибуна галицького українства: організаційні, ідеологічні та жанрові засади часопису / Мирослав Кулинич. – Львів : Українська академія друкарства, 2011. – 200 с.
293. Куций І. Галицьке русофільство ХІХ ст.: генеза історичної свідомості / Іван Куций // Історичний журнал. – К., 2006. – № 6. – С. 72–84.
294. Куций І. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії / Іван Куций. – Тернопіль : Джура, 2006. – 220 с.
295. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / Юрій Левенець. – К. : Стило, 2001. – 585 с.
296. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів / Кость Левицький. – Львів, 1928. – 780 с.
297. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Львів, 1926. – 736 с. + Х с.
298. Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів : у 2 ч. / Кость Левицький. – Львів, 1936. – Ч. І. – 140 с.; 1937. – Ч. ІІ. – 109 с.
299. Лесюк М. Доля моєї мови / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2004. – 288 с.
300. Лесюк М. Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині / Микола Лесюк // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica.* – Warszawa, 2007. – Т. 23–24. – S. 278–297.
301. Лесюк М. Історія правописного питання в Галичині (до 50-их років ХІХ ст.) / Микола Лесюк // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С. 16–27.
302. Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму / Микола Лесюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2003. – № 9. – С. 145–153.
303. Лисенко О. В. Причини непорозумінь між західними та східними українцями на початку ХХ ст. / О. В. Лисенко // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2005. – Вип. X. – С. 149–167.
304. Лисяк-Рудницький І. Зауваги до проблеми “історичних” та “неісторичних” націй / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 29–39.

305. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 173–191.
306. Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 281–287.
307. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою. Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки / Іван Лисяк-Рудницький. – [Мюнхен] : Сучасність, 1973. – 443 с.
308. Лисяк-Рудницький І. Проблеми термінології та періодизації в українській історії / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 41–46.
309. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 145–171.
310. Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в ХІХ столітті / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 193–202.
311. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 1–9.
312. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 413–450.
313. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу і нації. (Методологічні зауваги) / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 11–27.
314. Лозинський М. Галичина в життю України / Михайло Лозинський. – Відень, 1916. – 64 с.
315. Лозинський М. Обопільні стосунки між Великою Україною й Галичиною в історії розвитку української політичної думки ХІХ і ХХ вв. / Михайло Лозинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 83–90.
316. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині / Михайло Лозинський. – Львів, 1909. – 95 с. / Репринтне видання. – Стрий : Опришки, 1994. – 95 с.
317. Лозинський М. Утворення українського коронного краю в Австрії / Михайло Лозинський. – [Б. м.], 1915. – 78 с.
318. Лотоцький О. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у листуванні / Олександр Лотоцький. – Прага, 1937. – 14 с.
319. Лужницький Г. Східноукраїнські впливи в галицькому театрі / Григор Лужницький // Лужницький Г. Український театр. Наукові праці, статті, рецензії : зб. праць : у 2 т. – Львів, 2004. – Т. 1 : Наукові праці. – С. 202–209. (344 с.)
320. Луцький Ю. Роздуми над словом “Україна” у народних піснях / Юрій Луцький // Сучасність. – К., 1993. – №8. – С. 117–122.
321. Лушпинський П. Шевченко й Белінський / Платон Лушпинський // Сьогодні й минуле. Вісник українознавства / Видає НТШ у Львові. – Львів, 1939. – Вип. III–IV. – С. 5–22.
322. Любченко В. Б. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни / В. Б. Любченко // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 125–143.
323. Люзняк М. “Руська історична бібліотека”: на шляху формування національної свідомості українського народу / Марія Люзняк // Записки ЛНБ ім. В. Стефаніка : зб. наук. праць. – Львів, 2002. – Вип. 9–10. – С. 166–171.
324. Магочий П.-Р. Кінець національних держав / Павло Роберт Магочий // Критика. – К., 2000. – Ч. 4 (30). – Квітень. – С. 11–13.

325. Магочій П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура / Павло Магочій // Український історичний журнал. – К., 1991. – № 3. – С. 97–107.
326. Магочій П.-Р. Галичина. Історичні есе / Павло Роберт Магочій. – Львів, 1994. – 322 с.
327. Магочій П.-Р. Історія України / авт. пер. з англ. Е. Гийдела, С. Грачової / Павло Роберт Магочій. – К. : Критика, 2007. – 640 с.
328. Магочій П.-Р. Народ нізвідки. Ілюстрована історія карпаторусинів / Павло Роберт Магочій / пер. з англ. С. Біленький, Н. Кушко. – Ужгород, 2006. – 120 с., іл.
329. Магочій П.-Р. Націоналізм і національна бібліографія: Іван Омелянович Левицький та дев'ятнадцятивічна Галичина / Павло Роберт Магочій // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті : зб. наук. праць / упорядкув. і заг. ред. текстів Л. І. Ільницької ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2010. – С. 72–100.
330. Магочій П.-Р. Україна. Історія її земель та народів / Павло Роберт Магочій ; авт. пер. з англ. Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 + XXII с.
331. Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / Павло Роберт Магочій / Авторизований переклад з англ. – Ужгород, 1994. – 296 с.
332. Мазепа І. Підстави нашого відродження. Ч. I : Причини нашої бездержавности / Ісаак Мазепа. – [Б. м.] : Прометей, 1946. – 180 с.; Ч. II : Проблема відродженої України. – [Б. м.] : Прометей, 1949. – 163 с.
333. Мазурок О. “...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...”: до 155-річчя від дня народження Ю.Жатковича / Олег Мазурок. – Ужгород : Мистецька лінія, 2009. – 284 с.
334. Макарчук С. Відносини між Русько-українською радикальною партією і Соціал-демократичною партією Галичини і Сілезії у 90-х роках XIX століття / Степан Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 437–447.
335. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) / Степан Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 82–98.
336. Макарчук С. Національна свідомість і етноніми українців у XIX столітті / Степан Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 127–131.
337. Макарчук С. Політичні орієнтації греко-католицького духовенства Галичини у революції 1848–1849 рр. / Степан Макарчук, Олег Турій // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1992. – Вип. 28. – С. 32–51.
338. Макарчук С. Україна і українці: поява, поширення та утвердження назв / Степан Макарчук // Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доп. і повідомл. Історіографія українознавства, етнологія, культура. – Львів, 1994. – С. 206–211.
339. Маковой О. З історії нашої фільології. Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський) / Осип Маковой // Записки НТШ. – Львів, 1903. – Т. LI. – С. 1–58.
340. Малкин В. Первая русская революция и активизация русофильского движения в Галиции / В. Малкин. – Львов, 1956. – 17 с.
341. Малкин В.А. Русская литература в Галиции / В. А. Малкин. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1957. – 164 с.
342. Марков П. Г. Общественно-политические и исторические взгляды М. А. Максимовича / Поликарп Глебович Марков. – К. : Вища школа, 1986. – 248 с.

343. Марковъ Д. А. Русская и украинская идея въ Австріи / Димитрій Андреевичъ Марковъ / Свободный переводъ съ нѣмецкого. Составивъ А. Гогатко. – Львѣвъ, 1911. – 28 с.
344. Масненко В. Галичина у візії наддніпрянських українофілів 1840–1860-х років: імперативи Михайла Максимовича / Віталій Масненко // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań / praca zbiorowa pod red. A. Kawalec, W. Wierzbieńca, L. Zaszkiłniaka. Wstępem opatrzył J. Maternicki* : w 3 t. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011. – Т. 2. – С. 89–101.
345. Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – К. ; Черкаси : Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.
346. Мельник Л. Г. Утвердження ідеї українського національного самовизначення (Кінець XVIII – початок XX ст.) / Леонід Герасимович Мельник. – К., 1992. – 84 с.
347. Микитчук Н. М. Впливи європейської інтелектуальної традиції на становлення ідеї української соборності у світогляді М. Драгоманова / Н. М. Микитчук // *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті* : зб. наук. праць / відп. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип. 4. – С. 88–95.
348. Микитчук Н. М. Ідея української соборності у творчій спадщині М.П.Драгоманова / Н. М. Микитчук // *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. – Дніпропетровськ, 2004. – № 1. – С. 9–15.
349. Миколаєвич М. Москвофільство, його батьки і діти. Історичний нарис / М. Миколаєвич. – Львів, 1936. – 68 с.
350. Миллер А. И. Внешний фактор в формировании национальной идентичности галицких русинов / А. И. Миллер // *Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика* / отв. ред. О. В. Хаванова. – М., 1997. – С. 68–75.
351. Миллер А. Дуализм идентичностей на Украине / Алексей Миллер // *Отечественные записки*. – М., 2007. – № 34 (1). – С. 84–96.
352. Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования / Алексей Миллер. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 248 с.
353. Миллер А. Россия и русификация Украины в XIX веке / Алексей Миллер // *Россия–Украина: история взаимоотношений* / отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. – Москва, 1997. – С. 145–155.
354. Миллер А. Субсидия газете “Слово”. Галицийские русины в политике Петербурга / Алексей Миллер // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Львів, 2001. – Вип.9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 332–338.
355. Миллер А. И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / Алексей Ильич Миллер. – С. Пб. : Алетейя, 2000. – 260 с.
356. Миллер А. Украинский вопрос в Российской империи / Алексей Миллер. – К.: Laugus, 2013. – 416 с. (Серия “Золотые ворота”, вып.3).
357. Міллер О. Емський указ / Олексій Міллер // *Україна модерна*. – Львів, 2000. – Ч. 4–5. – С. 9–49.
358. Міллер О. Засвоюючи логіку націоналізму: Ставлення владних кіл імперії та громадської думки її столиць до українського національного руху в перші роки царювання Олександра II / Олексій Міллер // *Україна модерна*. – Львів, 1999. – Чис. 2–3 за 1997–1998 рр. – С. 76–102.
359. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства / Б. Н. Миронов : в 2 т. – 3-е изд. – С. Пб., 2003. – Т. 1. – LX + 548 с.; Т. 2. – 583 с.
360. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX ст. (1902–1914) / Ю. Михальський. – Львів, 2002. – 168 с.

361. Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / Ирина Васильевна Михутина. – М., 2003. – 288 с.
362. Міщук А.І. Громадська та наукова діяльність Юліана Целевича (1843–1892 рр.) / Андрій Іванович Міщук. – Косів : Писаний камінь, 2009. – 192 с.
363. Мозер М. Причинки до історії української мови / Міхаель Мозер / за заг. ред. С. Вакуленка. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI + 832 с.
364. Мойсеєнко В. Про одну спробу латинізації українського письма / Віктор Мойсеєнко // *І* : Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 1997. – Ч. 9. – С. 140–147.
365. Монолатій І. Цісарська Коломия. 1772–1918 : драма на 3 дії. – Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2010. – 312 с.
366. Мончаловскій О. А. Житъе и дѣятельность Ивана Наумовича / О. А. Мончаловскій / Издание политического общества “Русская Рада” во Львовѣ. – Львовѣ, 1899. – 115 с.
367. Мончаловскій О.А. Литературное и политическое украинофильство / О. А. Мончаловскій / Отпечатка изъ “Галичанина”. – Львовѣ, 1898. – 192 с.
368. Мончаловскій О. А. Святая Русь / О. А. Мончаловскій / Приложение къ “Галичанину”. – Львовѣ, 1903. – 110 с.
369. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми / Мар’ян Мудрий // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 571–604.
370. Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження / Мар’ян Мудрий // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 254–280.
371. Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї / Мар’ян Мудрий // *Молода нація. Альманах.* – К., 1996. – Вип. 3. – С. 213–219.
372. Мудрий М. Ідеологія чи світогляд? До питання про теоретичні засади Руського собору 1848 року / Мар’ян Мудрий // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 2009. – Вип. 44. – С. 75–106.
373. Мудрий М. Ідея польсько-української унії та “русини польської нації” в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 років / Мар’ян Мудрий // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 2005. – Вип. 39–40. – С. 83–148.
374. Мудрий М. Листування Б.Дідицького з В.Барвінським як джерело до вивчення українського національного руху в Галичині початку 80-х років XIX ст. / Мар’ян Мудрий // *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20–21 вересня 1996 р.* – Львів, 1999. – С. 52–64.
375. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / Мар’ян Мудрий // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 465–500.
376. Мудрий М. Поняття “наша земля” / “наш край” в українському русі Галичини XIX – початку XX століття / Мар’ян Мудрий // *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора К. Кондратюка / упоряд. О. Сухий.* – Львів : Піраміда, 2004. – С. 160–177.
377. Мудрий М. Посада заступника маршалка Галицького крайового сейму (1861–1918) / Мар’ян Мудрий // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / pod red. K. Karolczak i Ł. T. Sroki.* – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010. – Т. VII. Urzędy, urzędnicy, instytucje. – S. 111–129.

378. Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині / Мар'ян Мудрий // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К. ; Львів, 2004. – Т. I. – С. 421–440.
379. Мудрий М. Руський Собор 1848 року: організація та члени // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 16 : Ювілейний збірник на пошану І. Патера. – С. 107–126.
380. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) / Мар'ян Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 58–117.
381. Мудрий М. Угода між галицькими народовцями і русофілами 1882 року / Мар'ян Мудрий // Записки НТШ. – Львів, 2002. – Т. ССXLIII. Праці історично-філософської секції. – С. 653–685.
382. Мудрий М. Українська історіографія про революцію 1848–1849 років у Галичині / Мар'ян Мудрий // Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji / Zbiór studiów pod red. W. Wica [Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Nr 267]. – Kraków : Wydawnictwo naukowe AP, 1999. – S. 196–205.
383. Мудрий М. Українські народні віча у Львові 1880 і 1883 років (місто на шляху до масової політики) / Мар'ян Мудрий // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць. – Львів, 1999. – Т. 3 [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск]. – С. 333–347.
384. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) / Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 38. – С. 115–147.
385. Мудрий М. Юліан Лаврівський (1821–1873): портрет галицького полонофіла / Мар'ян Мудрий // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura / Львів: місто – суспільство – культура. – Краків, 2005. – Т. V : Люди Львова / Студії з історії Львова за ред. К. Карольчака. – С. 37–65.
386. Мыльников А. С. Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе в XVIII–XIX веках (закономерности, типология и периодизация процесса) / А. С. Мыльников, В. И. Фрейдзон // Вопросы истории. – М., 1987. – Ч. 8. – С. 60–78.
387. Наваловський М. Українці і Слов'янський конгрес у Празі 1848 року / М. Наваловський. – Х. : Держ. вид-во України, 1930. – 59 с.
388. Нагірняк О. Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917 р.) / Остап Нагірняк. – К., 2007. – 652 с.
389. Нагірняк О. Початок формування українознавчих досліджень у Наддніпрянській Україні (кінець XVIII – перша третина XIX століття) / Остап Нагірняк // Пам'ять століть. Планета. Історичний науковий та літературний журнал. – К., 2010. – №1–2 (83–84). – С. 115–140.
390. На путях становления украинской и белорусской наций: факторы, механизмы, соотнесения / отв. редактор Л. Е. Горизонтов. – М., 2004. – 256 с.
391. Наконечний Є. Украдене ім'я. Чому русини стали українцями / Євген Наконечний. – 4-е вид, допов. / пер. Я. Дашкевича. – Львів : Піраміда, 2003. – 352 с.
392. Нарис історії “Просвіти” / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник [та ін.] / за ред. І. Мельника. – Львів ; Краків ; Париж, 1993. – 232 с.
393. Нариси з історії українського національного руху. Колективна монографія / відпов. ред. В. Г. Сарбей. – К., 1994. – 189 с.
394. Наумов С. О. Братство тарасівців / С. О. Наумов // Український історичний журнал. – К., 1999. – № 5. – С. 36–44; № 6. – С. 55–63.
395. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / Євген Нахлік. – Львів : Інститут літератури, 2003. – 568 с.

396. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції ХІХ століття / Євген Нахлік. – Львів : Львівські новини, 1994. – 30 с.
397. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: До 170-річчя від дня народження / Євген Казимирович Нахлік. – К., 1989. – 48 с.
398. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця” / Євген Нахлік // Шашкевичіана: Нова серія. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. – Вип. 1–2. – С. 321–339.
399. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель : у 2-х т. / Євген Нахлік – К. : Український письменник, 2007. – Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. – 464 с.
400. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Євген Нахлік. – К. : Український письменник, 2007. – Т. 2 : Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. – 464 с.
401. Націоналізм: Антологія. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолосокип, 2006. – XLIV + 684 с.
402. Нечиталюк М. Шевченко переступає Збруч / Михайло Нечиталюк // Жовтень. – Львів, 1965. – № 3. – С. 37–42.
403. Нигрицький Л. Східньо-українські впливи в галицькому театрі / Л. Нигрицький [Григорій Лужницький] // Альманах “Нового часу” (“Календар” для всіх”) на рік 1938. – Львів, 1937. – С. 120–124.
404. О зараждающей, такъ называемой, малороссійской литературѣ / соч. И. Кулжинскаго / И. Кулжинскій. – К., 1863. – 32 с.
405. Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / Іван Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
406. Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) / Олександр Оглоблин // Український історик. – Нью-Йорк ; Мюнхен, 1971. – № 1–2 (29–30). – С. 5–16.
407. Окара А. “Украинский вопрос” та пошуки відповіді на нього (Миллер А. И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). – С. Пб., 2000. – 260 с.) / Андрій Окара // Молода нація. Альманах. – К., 2001. – № 1. – С. 194–201.
408. Окунь-Бережанський В. Чому Русини або Малороси називаються Українцями? / Василь Окунь-Бережанський. – Самбір, 1932. – 66 с.
409. Олександр Барвінський (1847–1927). Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів (14 травня 1997 р.). – Львів, 2001. – 206 с.
410. Олександрович М. Історія нового українського письменства. Перша книжечка: від Котляревського до Шевченка / М. Олександрович. – Львів, 1938. – 33 с. [Бібліотека товариства “Скала”. Ч.13].
411. Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча / Ірина Орлевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 281–299.
412. Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут в контексті українського національного відродження в Галичині (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.) / Ірина Орлевич // Львів: місто – суспільство – культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 268–281.
413. Орлевич І. Між духовним пастирством і політикою: о. Іван Костецький в русофільському русі кінця ХІХ – початку ХХ століття / Ірина Орлевич // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Львів : Логос, 2010. – Кн. 1. – С. 649–660.

414. Орлевич І. “Народний дім” у Львові: заснування, етапи діяльності, роль у національній ідентифікації галицьких українців / Ірина Орлевич // Київська старовина. – К., 2012. – № 1. – К., 2012. – С. 35–54.
415. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.) / Ірина Орлевич. – Львів : Логос, 2000. – 186 с.
416. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (Від початку XIX століття до Михайла Драгоманова) / Юліян Охримович. – Львів – Київ, 1922. – 120 с.; Нью-Йорк, 1965. – 120 с.
417. Павко А. І. Особливості становлення партійно-політичної системи в Східній Галичині наприкінці XIX ст. / Анатолій Іванович Павко. – К., 2001. – 86 с.
418. Павлишин О. Об’єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 327–349.
419. Павлишин О. Українці Наддніпрянщини в Східній Галичині в 1918–1920 рр. // Галичина. – Івано-Франківськ, 2012. – № 20–21: До 60-річчя професора М. Кугутяка. – С. 172–182.
420. Палієнко М. “Кієвская старина” у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) / Марина Палієнко. – К. : Темпора, 2005. – 384 с., іл.
421. Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України (Друга половина XIX – початок XX ст.) / Марина Палієнко // Київська старовина. – К., 1998. – № 2. – С. 49–84.
422. Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності / Іван Патер. – Львів, 2000. – 346 с.
423. Пашаєва Н. М. К вопросу о деятельности Я. Ф. Головацкого в 50 – начале 60-х годов XIX в. / Н. М. Пашаева // Вопросы первоначального накопления капитала и национальные движения в славянских странах. – М. : Наука, 1972. – С. 151–157.
424. Пашаєва Н. М. Отражение национальных и социальных противоречий в Восточной Галичине в 1848 г. в листовках Русского Собора / Н. М. Пашаева // Славянское возрождение. – М. : Наука, 1966. – С. 48–62.
425. Пашаєва Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв. / Нина Михайловна Пашаева. – М., 2001. – 201 с.
426. Пашаєва Н. М. Проблемное изучение славянского национального возрождения (Книга как источник) / Нина Михайловна Пашаева. – М.: Издательство Московского университета, 1988. – Ч. I : Страны Центральной Европы. – 88 с.; 1989. – Ч. II : Страны Юго-Восточной Европы. – 80 с.
427. Пашаєва Н. М. Русские ученые и публицисты о национальном Возрождении в Галиции / Н. М. Пашаева // Развитие капитализма и национальные движения в славянских странах. – М. : Наука, 1970. – С. 310–321.
428. Пашук А. І. Зв’язки І. Франка з С. Подолинським (70–80-і роки XIX ст.) / А. І. Пашук // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник 10. Присвячується V Міжнародному з’їзду славістів. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – С. 75–90.
429. Пашук В. Товариство “Просвіта” крізь призму “Слова”. До історії стосунків українських громадсько-політичних угруповань Галичини (народовців і москвофілів) в др. пол. XIX ст. / Володимир Пашук. – Львів : Інститут українознавства НАН України, 1999. – 39 с.
430. Педич В. Історична школа Михайла Грушевського у Львові (1894–1914 рр.) / Василь Педич. – Івано-Франківськ, 1997. – 208 с.
431. Педич В. Культурно-просвітницька діяльність Наукового товариства імені Шевченка початку XX ст. як чинник конструювання історичної пам’яті / Василь Педич // Історія – ментальність – ідентичність. Вип. IV: Історична пам’ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття : колек-

- тивна монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. – Львів, 2011. – С. 181–190.
432. Передерко В. Колумб Прикарпатської Русі. Володимир Олексійович Бобринський (1867–1927) / Віталій Передерко. – Івано-Франківськ : Лік, 2011. – 282 с.
433. Передерко В. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900–1914 рр.) / Віталій Передерко. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2009. – 300 с.
434. Петраш О. Останні роки Якова Головацького / Осип Петраш // Жовтень. – Львів, 1980. – Червень. – С. 110–118.
435. Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. Літературознавче дослідження / Осип Петраш. – Тернопіль, 1996. – 167 с.
436. Петраш О. “Руська трійця” / Осип Петраш. – К. : Дніпро, 1986. – 230 с.
437. Пилипчук Р. Український аматорський театр у Коломиї (1848–1850) / Ростислав Пилипчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 238–253.
438. Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців у 1866–1868 роках та її наслідки / Станіслав Піяй // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 1. – С. 246–267.
439. Побірченко Н.С. Короткий біографічний словник членів Київської Старої громади (друга половина XIX – початок XX ст.) / Наталія Семенівна Побірченко. – К. : Інтелект, 1999. – 72 с.
440. Полещук Т. Образ України в російській громадській думці другої половини XIX ст. (на прикладі наукової і публіцистичної спадщини Олександра Пипіна) / Тамара Полещук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, част.1. – С. 396–409.
441. Полещук Т. Російська громадська думка та український культурно-національний рух (1863–1876) / Тамара Полещук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 215–230.
442. Полек В.Т. Тарас Шевченко і Прикарпаття / Володимир Теодорович Полек. – Івано-Франківськ: Облполіграфвидав, 1991. – 40 с.
443. Політична історія України. XX століття : у 6 т. / редкол. І. Ф. Курас (голова) [та ін.]. – К. : Генеза, 2002. – Т. 1 : На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Керівник тому Ю. А. Левенець. – 424 с.
444. Половинчак Ю. Газета “Киевлянин” і українство: досвід національної самоідентифікації / Юлія Половинчак. – К., 2008. – 218 с.
445. Полонська-Василенко Н. Історія України / Наталія Полонська-Василенко : у 2-х т. – К. : Либідь, 1992. – Т. 2 : Від середини XVII ст. до 1923 року. – 608 с.
446. Полянській Г. Мое слово о Богданѣ Андреевичѣ Дѣдицкомѣ / Г.Полянській // Временникъ Ставропігійскаго Института съ мѣсяцесловомъ за 1928 г. – Львовъ, 1928. – С. 56–84.
447. Попова Н. Національна культура і національна свідомість / Надія Попова, Микола Фурса // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Вип.5: ПРОСФΩΝΗΜΑ. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – С. 503–510.
448. Пронюк Є. Остап Терлецький в ідейній боротьбі в Галичині 70-х років XIX століття / Євген Пронюк. – К. : Український центр духовної культури, 2006. – 256 с.
449. Проценко О. Знайомство з необхідністю, або систематизовані першоджерела (Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.) / Олег Проценко // Український гуманітарний огляд. – К., 2000. – Вип. 3. – С. 42–53.
450. Пыпинъ А. Малорусско-галицкія отношенія. Замѣтка / Александръ Пыпинъ // Вѣстникъ Европы. – С. Пб., 1881. – № 1. – С. 407–410.

451. Пыпинъ А. Споръ между южанами и сѣверянами. Вопросъ о малорусскомъ языкѣ / Александръ Пыпинъ // Вѣстникъ Европы. – С. Пб., 1886. – № 4. – С. 744–776.
452. Радзикович В. Павлин Свенціцький. Публіцистична, наукова та літературна його діяльність / Володимир Радзикович / Відбитка з “Записок НТШ”. – Львів, 1911. – Т. СІ–СІІІ. – 118 с.
453. Райківський І. Я. Взаємини галицьких і наддніпрянських діячів у 1830–1840-х рр. / І. Я. Райківський // Український історичний журнал. – К., 2009. – № 1. – С. 39–55.
454. Райківський І. Взаємини українських і польських соціалістів у Другій Речі Посполитій: від конфронтації до пошуку порозуміння / Ігор Райківський // *Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej*. – Т.ІІ : *Reset czy kontynuacja* [Від Гадяцької угоди до Європейського Союзу. – Т. II : *Перезавантаження чи продовження?* / за ред. А. Кульчицького, І. Гурака, І. Слоти [та ін.]. – Rzeszów ; Lwów ; Iwano-Frankowsk, 2012. – S. 7–16.
455. Райківський І. Я. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в Другій Речі Посполитій / І. Я. Райківський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Вип. 62. – К., 2003. – С. 46–54.
456. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 1998. – № 2. – С. 42–55.
457. Райківський І. Галичина в ідеології та діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2010. – № 17. – С. 108–122; 2011. – № 18–19. – С. 145–154.
458. Райківський І.Я. Галичина на сторінках журналу “Киевская старина” (1882–1906 рр.) / І. Я. Райківський // Україна соборна : зб. наук. ст. Вип. 2, ч. III : Історична регіоналістика в контексті соборності України. – К., 2005. – С. 167–177.
459. Райківський І. Галичина на сторінках літературно-наукового місячника “Основа” (1861–1862 рр.) / Ігор Райківський // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2005–2006. – № 6–7. – С. 300–308.
460. Райківський І. Я. Діяльність Української соціал-демократичної партії в ЗУНР (листопад 1918 року – липень 1919 року) / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1998. – Вип. I. – С. 110–127.
461. Райківський І. Я. Західноукраїнська соціал-демократія в національній революції (1918–1920 рр.) / І. Я. Райківський // Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст : матеріали міжнар. наук. конф. Івано-Франківськ, 2–3 березня 2012 р. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – С. 466–478.
462. Райківський І. Ідея соборності України в діяльності кирило-мефодіївців / І. Райківський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2007. – Вип. 11. – С. 26–32.
463. Райківський І. Я. Ідея соборності України в історичних і фольклорно-етнографічних розвідках наддніпрянських науковців першої половини ХІХ ст. / І. Я. Райківський // Стосунки Сходу та Заходу України: суб’єкти, інтереси, цінності : зб. наук. пр. / наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ, 2007. – С. 394–402.
464. Райківський І. Я. Ідея соборності України в працях наддніпрянських науковців кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2006. – Вип. Х–ХІ. – С. 3–17.
465. Райківський І. Я. Ідея соборності України на сторінках журналу “Основа” (1861–1862 рр.) / І. Я. Райківський // Україна соборна. Збірник наукових статей / відпов. ред. О. П. Реєнт. – К., 2006. – Вип. 4. – Т. 1. – С. 188–194.
466. Райківський І. Ідея соборності України у працях наддніпрянських істориків першої половини ХІХ століття / Ігор Райківський // *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce*

- i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. – S. 181–191.
467. Райківський І. Ідея української (малоруської) єдності в діяльності “Руської трійці” та її послідовників у Галичині в 1830-х – середині 1840-х рр. / Ігор Райківський // Будитель Галицької України-Руси: до 200-ліття від дня народження Маркіяна Шашкевича : статті і матеріали / Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; Львівське відділення Інституту українсько і археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 2011. – С. 40–63.
468. Райківський І. Я. Ідея української соборності в громадській думці Галичини (30–40-і рр. XIX ст.) / І. Я. Райківський // Соборність як чинник українського державотворення (До 90-річчя Акту злуки). Всеукраїнська наукова конференція. Київ, 21 січня 2009 р. / відп. ред. Р. Я. Пиріг. – К., 2009. – С. 87–104.
469. Райківський І. Ідея української соборності в діяльності “Руської трійці” та її послідовників у Галичині в 1830–1840-х рр. / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – № 10. – С. 43–61; 2005. – № 11. – С. 53–73; 2006–2007. – № 12–13. – С. 51–57.
470. Райківський І. Я. Концептуальні засади українського національного відродження XIX століття / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. XII–XIII. – С. 3–14; Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIV. – С. 3–17.
471. Райківський І. Я. Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.) / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. II. – С. 112–122.
472. Райківський І. Між конфонтацією і спробами порозуміння – тенденції українсько-польських взаємин у XIX столітті / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 17. – С. 6–17.
473. Райківський І. Мовно-правописне питання в українському національному русі Східної Галичини 1850-х років (за матеріалами тогочасної періодики) / Ігор Райківський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль, 2011. – Вип. 2. – С. 206–214.
474. Райківський І. Мовно-правописні дискусії серед русинів-українців і зміцнення польських позицій у Галичині в 1850-х рр. / Ігор Райківський // З історії українсько-польських відносин другої половини XIX – початку XXI ст. : колективна монографія / за ред. П. С. Федорчака. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 8–41.
475. Райківський І. Національна ідея в діяльності української соціал-демократії у Другій Речі Посполитій / Ігор Райківський // Людина і політика. – К., 2002. – № 5. – Вересень – жовтень. – С. 74–83.
476. Райківський І. Періодизація “національного відродження” кінця XVIII – початку XX ст. у працях українських істориків: концептуальний аналіз / Ігор Райківський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2006. – Вип. 3. – С. 217–226.
477. Райківський І. Питання етнічної єдності Галичини й Наддніпрянської України в суспільних поглядах Платона Лукашевича / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – № 12–13. – С. 282–290.
478. Райківський І. Питання єдності русько-українського простору в громадській думці Галичини під час революції 1848–1849 рр. / Ігор Райківський // Галичина. – 2012. – № 20–21 : До 60-річчя професора М.Кугутяка. – С. 101–120.
479. Райківський І. Питання національної єдності Наддніпрянщини і Галичини в ідейній спадщині українських громадівців останньої чверті XIX – початку XX ст. / Ігор

- Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 3–16.
480. Райківський І. Раннє народовство та поширення етноніму “Україна” у Східній Галичині (1860-ті рр.) / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2003. – № 9. – С. 57–72.
481. Райківський І. Я. Розвиток українського мовознавства в Галичині у першій третині ХІХ ст. / І. Я. Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2005. – Вип. ІХ. – С. 3–14.
482. Райківський І. Розвиток українського народознавства в Галичині у першій третині ХІХ ст. / Ігор Райківський // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – № 8–9. – С. 278–295.
483. Райківський І. Українська соціал-демократія в суспільно-політичному житті ЗУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.) / Ігор Райківський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.18 : Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – Львів, 2009. – С. 216–228.
484. Райківський І. Українське національне відродження кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація / Ігор Райківський // Галичина. – Івано-Франківськ, 1999. – № 3. – С. 4–23; 2000. – № 4. – С. 25–48.
485. Райківський І. Український соціал-демократичний рух у Галичині міжвоєнного періоду / Ігор Райківський // Українська соціал-демократія і національна державність. Матеріали регіональної наукової конференції, присвяченої 100-річчю української соціал-демократії. 15 грудня 2000 р. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 56–85.
486. Райківський І. Українсько-польські стосунки в ХІХ столітті: між конфронтацією і спробами порозуміння / Ігор Райківський // *Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej*. Т. І : Wolni z wolnymi, równi z równymi, zasnę z zasnymi... [Від Гадяцької угоди до Європейського Союзу. Т. І : Вільні з вільними, рівні з рівними, достойні з достойними...] / за ред. А. Кульчицького, І. Гурака, І. Слоти [та ін.]. – Rzeszów ; Lwów ; Iwano-Frankowsk, 2012. – S. 57–68.
487. Райківський І. Уродженець Тисмениці Кость Левицький – видатний український діяч / Ігор Райківський // Тисмениця в минулому та сучасному: історія, економіка і культура : матеріали наук. краєзнавчої конф., присв. 950-річчю заснування м. Тисмениці. 18 травня 2012 р. / наук. ред. А. З. Королько, М. В. Бігусяк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – С. 45–53.
488. Райківський І. Уявлення наддніпрянських громадівців про Галичину та її населення (1860–1880-ті роки) / Ігор Райківський // Історія – ментальність – ідентичність. Вип. ІV : Історична пам’ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. – Львів : ПАІС, 2011. – С. 355–365.
489. Райківський І. Уявлення наддніпрянських науковців про Галичину в першій половині ХІХ століття / Ігор Райківський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 16 : Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. – Львів, 2008. – С. 127–142.
490. Расевич В. Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії / Василь Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 119–130.
491. Расевич В. Засади політичної незалежності України у програмі Української національно-демократичної партії / Василь Расевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 229–242.
492. Расевич В. Меморандум від липня 1915 р. до австрійського уряду про необхідність вживання національної назви “українці” / Василь Расевич // Україна в минулому. – К. ; Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 172–180.

493. Ревакович Т. З переписки письменників 1860-их років в Галичині / Титко Ревакович // Записки НТШ. – Львів, 1914. – Т. СХVII–СХVIII. – С. 269–286.
494. Реєнт О. П. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – К., 2000. – № 2. – С. 3–26.
495. Реєнт О.П. Духовні й культурні підстави соборності України в XIX ст. та на початку XX ст. / О. П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. XI. – С. 8–17.
496. Реєнт О.П. Іван Франко та ідея соборності України (в контексті галицько-надніпрянських стосунків останньої третини XIX ст.) / О. П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2007. – Вип. XIII. – С. 10–15.
497. Реєнт О. П. Ідея соборності України і спроби її реалізації в XIX–XX ст. / О.П.Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2004. – Вип. VIII. – С. 7–15.
498. Реєнт О. П. Історія України XIX – початку XX ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку // Український історичний журнал. – К., 2007. – № 6. – С. 218–232.
499. Реєнт О. П. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади / О. П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. XII. – С. 8–19.
500. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / Олександр Петрович Реєнт. – К., 2003. – 340 с.
501. Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації / Максим Розумний. – К. : Либідь, 2001. – 288 с.
502. Рудик П. А. Роль інтелігенції в національно-культурному відродженні України (перша половина XIX ст.) / Петро Андрійович Рудик. – К., 2003. – 94 с.
503. Рудницька Т. Етнос. Нація. А коли ж – народ? / Тетяна Рудницька // Віче. – К., 1996. – № 2 (47). – Лютий. – С. 94–102.
504. Рудницький Я. Слово й назва “Україна” / Ярослав Рудницький. – Вінніпег, 1951. – 132 с.
505. Рудько М.П. Проблема періодизації історії революційно-демократичного руху в Росії та на Україні у світлі ленінської теоретичної спадщини / М. П. Рудько // Український історичний журнал. – К., 1970. – № 2. – С. 39–50.
506. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / Віталій Макарович Русанівський. – К. : АртЕК, 2001. – 392 с.
507. “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України / відп. ред. Ф. І. Стеблій. – К. : Наук. думка, 1987. – 340 с.
508. Рябінін-Скляревський О. Київська громада 1870-х рр. / Олександр Рябінін-Скляревський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 1–2. – С. 144–162.
509. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / Микола Рябчук. – К. : Критика, 2000. – 304 с.
510. Савченко В. Н. Восточная Галиция на историческом перепутье. 1910 – начало 1920-х годов / В. Н. Савченко // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе / отв. редактор Л. Е. Горизонтов. – М., 2005. – С. 132–189.
511. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. / Федір Савченко. – Харків : Державне видавництво України, 1930. – 415 с.
512. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. / Борис Савчук // Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 248 с.

513. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 138 с.
514. Сарбей В. Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – К., 1993. – № 7–8. – С. 3–16.
515. Сарбей В. Г. Національне відродження України / Віталій Григорович Сарбей // Україна крізь віки : у 15 т. / за заг. ред. В. А. Смолія. – К. : Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т. 9. – 336 с.
516. Сарбей В. Г. Становлення і консолідація нації та піднесення національного руху на Україні в другій половині XIX ст. // Український історичний журнал. – К., 1991. – № 5. – С. 3–16.
517. Свенціцький І. Карпато-руське русофільство / Іляріон Свенціцький // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1918. – Т. LXX. – Квітень – червень. – С. 134–140.
518. Свенціцький І. Іван Вагилевич як проповідник. Причинок до зносин Галичан з Росією перед 1849 р. і до історії української проповіді / Іляріон Свенціцький // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXIV. – С. 98–110.
519. Свенціцький І. Драгоманов і Галичане / Іляріон Свенціцький. – Львів, 1922. – 15 с.
520. Свѣнцицкій И. С. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси : в 2 ч. / И. С. Свѣнцицкій. – Львовъ, 1906. – Ч. 1 : Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ой половинѣ XIX-аго вѣка. – 212 с.; 1909. – Ч. 2 : Карпатское славянофильство. Угросское движеніе періода возродження... – 159 с.
521. Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. / И. С. Свѣнцицкій. – С. Пб., 1906. – 109 с.
522. Свистунъ Ф. И. [Ф.И.С.] Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. / [Ф. И. Свистунъ]. – Львовъ, 1901. – 162 с.
523. Свистунъ Ф. И. [Фил.И.Св.] Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи / [Ф. И. Свистунъ] / Изданіе О.А.Маркова. – Львовъ, 1895. – 350 с.
524. Свистунъ Ф. И. [Ф.И.С.] Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи / [Ф. И. Свистунъ]. – Ч. 2 : (1850–1895) / Изданіе Общества им. М. Качковского. – Львовъ, 1896. – 743 с.
525. Свистунъ Ф. И. [Ф.И.С.] Що то есть украинофильство? Его історія и теперешняя характеристика / [Ф. И. Свистунъ]. – Львовъ, 1912. – 136 с.
526. Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х років XIX ст. Аналіз публікацій документальних джерел / Сергій Іванович Світленко. – Дніпропетровськ : Вид-во ЛДУ, 1995. – 240 с.
527. Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х рр. XIX ст.: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / Сергій Іванович Світленко. – Дніпропетровськ : Навчальна книга, 1999. – 240 с.
528. Світленко С. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття / Сергій Іванович Світленко : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : Герда, 2007. – 460 с.
529. Світленко С. Українські громади другої половини XIX – початку XX ст. (Особливості ідеології та діяльності) / Сергій Світленко // Київська старовина. – К., 1998. – № 2. – С. 9–28.
530. Серета О. Володимир Шашкевич у ранньому народовецькому русі 60-х років XIX ст. / Остап Серета // Шашкевичіана: Нова серія. – Львів ; Вінніпег, 2000. – Вип. 3–4. – С. 222–232.
531. Серета О. Громада ранніх народовців у Перемишлі (перша половина 60-х років XIX ст.) / Остап Серета // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Інституції : зб. наук. праць та матеріалів Міжнар. наук. конф., 11–13 квітня 2002 р. / за ред. С. Заброварного. – Перемишль ; Львів, 2003. – С. 83–94.

532. Серета О. Громади рання народовців у Східній Галичині (60-ті роки ХІХ століття) / Остап Серета // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 378–392.
533. Серета О. Епізод з історії поширення російських панславистських ідей у Габсбурзькій монархії (1868 рік) / Остап Серета // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37, ч. 2. – С. 106–118.
534. Серета О. Ідеї “органічного розвитку” на сторінках часопису “Русь” (1867) / Остап Серета // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип. 19. – С. 64–76.
535. Серета О. Між польським слов’янофільством та російським панславізмом. Сприйняття та розвиток слов’янських ідей серед українських (руських) громадських діячів півдавстрійської Галичини у 60-х роках ХІХ століття / Остап Серета. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2012. – 43 с.
536. Серета О. Між українофільством і панславізмом: до історії змін національної ідентичності галицько-руських діячів у 60-х роках ХІХ ст. (спроба полібіографічного дослідження) / Остап Серета // Journal of Ukrainian Studies. – 2010–2011. – Vol. 35–36. Confronting the Past: Ukraine and Its History. A Festschrift in Honour of J.-P. Himka. – P. 103–119.
537. Серета О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках (за матеріалами преси) / Остап Серета // Россия – Украина: история взаимоотношений / отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. – М., 1997. – С. 157–169.
538. Серета О. Національна свідомість і політична програма рання народовців у Східній Галичині (1861–1867) / Остап Серета // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 199–214.
539. Серета О. Павлин Свенціцький у суспільному житті Галичини: до історії польського українофільства / Остап Серета // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2006–2007. – Вип. 15. – С. 475–486.
540. Серета О. Професор Перемиської гімназії Кость Горбаль – “ветеран галицько-руського українофільства” / Остап Серета // Перемишль і Перемиська земля протягом віків : зб. наук. праць та матеріалів Міжнар. наук. конф. Перемишль, 14–15 листопада 1998 р. / за ред. С. Заброварного. – Перемишль ; Львів, 2001. – Вип. 2 : Видатні діячі Перемищини. – С. 206–212.
541. Серета О. Формування національної традиції. Українське козакофільство у Галичині в 60-х роках ХІХ століття / Остап Серета // Історія – ментальність – ідентичність. – ідентичність. Вип. ІV : Історична пам’ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. – Львів : ПАІС, 2011. – С. 395–403.
542. Серета О. Aenigma ambulans: о. Володимир (Іполит) Терлецький і “руська народна ідея” в Галичині / Остап Серета // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5 за 1999–2000 рр. – С. 81–104.
543. Серета О. Ruś będzie tańcuć! “Руські бали” у Львові як фактор польсько-українських взаємин у Галичині кінця 40-х – 60-х років ХІХ ст. / Остап Серета // Львів: місто – суспільство – культура. Т. 6 : Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі / за ред. О. Аркуші, М. Мудрого. Спеціальний випуск Вісника Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2007. – С. 316–338.
544. Симоненко Р. Г. Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України ХІХ – початок ХХ ст. Нариси / Рем Георгійович Симоненко, Дмитро Володимирович Табачник. – К. : Либідь, 2007. – 704 с.

545. Сиповський В. Україна в російському письменстві. Ч. I (1801–1850 pp.) / Василь Сиповський. // Українська Академія Наук : зб. історично-філологічного відділу. – № 58. – К., 1928. – 459 с.
546. Сімович В. Іван Франко, його життя та діяльність / Василь Сімович. – 2-ге доповн. вид. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 112 с.
547. Смирнов А. История Южной Руси / Александр Смирнов. – М. : Алгоритм, 2008. – 352 с.
548. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт ; пер. з англ. М. Климчука, Т. Цимбаля. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
549. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Ентоні Сміт ; пер. з англ. Р. Фещенка. – К. : К.І.С., 2004. – 170 с.
550. Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Сміт ; пер. з англ. П. Тарашука. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
551. Созанський І. До історії участі галицьких Русинів в словянським конгресі в Празі 1848 р. / І. Созанський // Записки НТШ. – Львів, 1905. – Т. LXXII. –
552. Сокіл Б. Дослідження особливостей української літературної мови і лінгвістичні дискусії навколо неї у XIX – поч. XX ст. / Богдан Сокіл. – Тернопіль, 1998. – 128 с.
553. Старосольський В. Теорія нації / Володимир Старосольський // Записки НТШ. Т. 210 : Володимир Старосольський. 1878–1942. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней : Торонто, 1991. – С. 162–324. (411 с.).
554. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918) / Матвій Стахів. – Скрантон, 1958. – Т. I. – 208 с.
555. Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах / Матвій Стахів. – Львів, 1938. – Ч. III. – 48 с.
556. Стахів М. Над берегом пропасти. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах. – Ч. 1 : до 1848 року. – Львів, 1937. – 62 с.
557. Стеблій Ф. Василь Подолинський – патріот, інтернаціоналіст / Феодосій Стеблій // Жовтень. – Львів, 1970. – № 10. – С. 112–116.
558. Стеблій Ф. Василь Подолинський – речник української незалежності доби “Весни народів” / Феодосій Стеблій // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції. Перемишль, 14–15 листопада 1998 р. / за ред. С. Заброварного. – Львів, 2001. – Вип. 2 : Видатні діячі Перемищини. – С. 31–46.
559. Стеблій Ф. “Весна народів” / Феодосій Стеблій // Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси / упоряд. та відп. ред. Ю. Бірюльов. – Львів, 1998. – С. 165–182.
560. Стеблій Ф. Визначна пам’ятка української політичної думки середини XIX століття – “Слово перестороги” Василя Подолинського / Феодосій Стеблій // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII : Праці історично-філософської секції. – С. 434–443. (С. 434–487).
561. Стеблій Ф. Державницькі акценти в діяльності “Руської трійці” / Феодосій Стеблій // Шашкевичіана. Збірник наукових праць. – Львів – Вінніпег, 2000. – Вип. 3–4. – С. 22–41.
562. Стеблій Ф. Кирило-Мефодіївське братство і Галичина / Феодосій Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип. 12. – С. 293–307.
563. Стеблій Ф. Культурне життя Львова в кінці XVIII – першій половині XIX ст. / Феодосій Стеблій // Львів: місто – суспільство – культура : зб. наук. праць. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 232–248.
564. Стеблій Ф. Митрополит Михайло Левицький і громадсько-політичне та культурне життя Галичини / Феодосій Стеблій // Митрополит Левицький та його доба / відп. ред. Ф. Стеблій, упоряд. І. Орлевич. – Львів, 2010. – С. 23–31. (220 с.).
565. Стеблій Ф. Перемиський культурно-освітній осередок та його діячі епохи українського національного відродження (перша половина XIX ст.) / Феодосій Стеблій // Пе-

- ремишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої НТШ в Польщі 24–25 червня 1994 р. в Перемишлі / за ред. С. Заброварного. – Львів, 1996. – С. 103–130.
566. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині / Феодосій Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 59–70.
567. Стеблій Ф. Предтеча “Руської Трійці”: Перемишльський культурно-освітній осередок першої половини ХІХ ст. / Феодосій Стеблій. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2003. – 96 с.
568. Стеблій Ф. Сподвижник Маркіяна Шашкевича: Яків Головацький – діяч українського національного відродження / Феодосій Стеблій. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2004. – 96 с.
569. Стеблій Ф. Яків Головацький – діяч українського національного відродження / Феодосій Стеблій // Шашкевичіана: Нова серія. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. – Вип. 1–2. – С. 225–235.
570. Стеблій Ф. І. Революції 1848–1849 рр. у Європі і Україна / Феодосій Іванович Стеблій. – К. : Знання, 1973. – 47 с.
571. Стеблій Ф. І. Революція 1848 р. і Західна Україна / Ф. І. Стеблій // Наука і суспільство. – К., 1968. – № 11. – С. 50–55.
572. Стеблій Ф.І. “Слово перестороги” В.Подолінського / Ф. І. Стеблій // Український історичний журнал. – К., 1966. – № 12. – С. 44–51.
573. Стосунки Сходу та Заходу України: суб’єкти, інтереси, цінності : зб. наук. пр. / наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ, 2007. – 472 с.
574. Студинський К. Александер Духнович і Галичина / Кирило Студинський / Відбитка із “Наукового Зборника” Товариства “Просвіта” в Ужгороді за рік 1924. – Ужгород, 1924. – 77 с.
575. Студинський К. Антін Гладкий з Одеси між Галичанами (1871–2 р.) / Кирило Студинський / Відбитка з “Нашої культури”. – Львів, 1937. – 8 с.
576. Студинський К. “В адін час”. Російська мова серед москвофілів у Галичині / Кирило Студинський. – Львів, 1936. – 15 с.
577. Студинський К. Василь Михайлович Білозерський, його життєпис, “Основа” й зв’язки з Галичиною / Кирило Студинський / Відбитка з “Нашої культури”. – Львів, 1937. – 16 с.
578. Студинський К. Галичани в гостині у Мих. Максимовича 1872 р. / Кирило Студинський // Записки НТШ. Праці філологічної секції. – Львів, 1935. – Т.СЛІІІ. – С.209–233.
579. Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною / Кирило Студинський. – Львів, 1906. – 24 с. (*те саме*: Світ. Літературно-наукова часопись. – Львів, 1906. – Ч. 8. – 9 черв. – С. 124–126; Ч. 9. – 24 черв. – С. 138–141; Ч. 10–11. – 10 лип. – С. 161–163).
580. Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 6–40. (*те саме*: До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – К., 1928. – 46 с.).
581. Студинський К. До історії зв’язків П.Куліша з Осипом Ливчаком / Кирило Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1929. – Т. XXІІ, ч. І. – С. 27–42.
582. Студинський К. До історії зв’язків Куліша з Галичанами в р. 1869–70 / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 1–2. – С. 76–93.
583. Студинський К. З історії русофільства в 50-тих роках ХІХ віку / Кирило Студинський // Календар “Просвіти” на 1918 р. – Львів, 1917. – С. 143–151.

584. Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866 / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. СL. – С. 271–338. (*те саме*. – [Б. м., б. р.]. – 68 с.).
585. Студинський К. Зв'язки Степана Карпенка з галичанами (1865–8 рр.) / Кирило Студинський. – [Б. м., б. р.]. – 15 с.
586. Студинський К. Зустріч Ольги Косачевої з Мелитоном Бучинським 1872 р.: До історії єднання Великої України з Галичиною / Кирило Студинський. – Львів, 1936. – 16 с.
587. Студинський К. Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 р. / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 6. – С. 56–114.
588. Студинський К. Коли вперше проявився вплив “Кобзаря” Т.Шевченка, вид. в р. 1840 на руске письменство в Галичині? // Руслан. – Львів, 1897. – Ч. 51. – 4 (16) марта. – С. 1, 2; Ч. 52. – 5 (17) марта. – С. 1, 2; Ч. 53. – 6 (18) марта. – С. 1–3.
589. Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / Кирило Студинський // Збірник філільогічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т. VIII. – С. I–CLXI.
590. Студинський К. Листування і зв'язки П.Куліша з Іваном Пулюєм (1870–1886) / Кирило Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1930. – Т. XXII. – Част. II: П.О.Куліш (Матеріяли і розвідки) / за ред. К. Студинського. – С. I–LXXXVI.
591. Студинський К. Матеріяли до життєпису Федора Вовка. Листування Федора Вовка з Ол. Барвінським (в рр. 1891 і 1900–3) / Кирило Студинський. – [Б. м., б. р.]. – 23 с. (*та саме*: Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. СL. – С. 405–427).
592. Студинський К. Матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795–1857 рр. Замітки й тексти / Кирило Студинський / Українсько-руський архив. Видає історично-філософська секція НТШ. – Львів, 1920. – Т. XIII–XIV. – С. I–LXXXIII (431 с.).
593. Студинський К. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд в Києві / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1927. – Кн. 5. – С. 37–49.
594. Студинський К. Павло Леонтович (Павло зі Щуткова) (Докінчення) / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т. СXXXVI–СXXXVII. – С. 159–196.
595. Студинський К. Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1926. – Кн. 2–3. – С. 70–75.
596. Студинський К. Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в рр. 1831–1846 / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т. LXXXII. – С. 87–177.
597. Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47 / Кирило Студинський / Відбитка з XI і XII т. Збірника філільогічної секції НТШ. – Львів, 1909. – СXXXVIII с.
598. Студинський К. Псевдо-послання Маркіяна Шашкевича / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1935. – Т. СLIII. – С. 189–207.
599. Студинський К. Слідами Куліша / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. СXLVIII. – С. 241–306.
600. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті) / Олексій Сухий. – Львів : Львівський національний університет ім. І.Франка, 2003. – 498 с.
601. Сухий О. “Галицько-російське благодійне товариство” та головні напрями його діяльності / Олексій Сухий // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені І.Франка. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 105–109.
602. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / Олексій Сухий. – 2-е вид. доповн. – Львів : Вид-во ІІ, 1999. – 226 с.

603. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) / Олексій Сухий. – Львів: Каменяр, 1998. – 132 с.
604. Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: ідеологія та напрями діяльності (70–80-ті рр. XIX ст.) / Олексій Сухий // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2004. – Вип. VII. – С. 205–228.
605. Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 393–403.
606. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія. 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. П. Тейлор / пер. з нім. А. Портнов, С. Савченко. – Львів : ВНТЛ–Класика, 2002. – 268 с.
607. Телешун С. О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX століття / Сергій Олександрович Телешун. – К., 1996. – 129 с.
608. Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Недокінчена праця / Остап Терлецький. – Львів, 1903. – 146 с. (*те саме*: Літературно-науковий вістник. – Львів, 1903. – Т. XXII, кн. VI. – С. 157–180; Т. XXIII, кн. VII. – С. 1–20; Т. XXIII, кн. VIII. – С. 77–110; Т. XXIII, кн. IX. – С. 149–162; Т. XXIV, кн. X. – С. 1–14; Т. XXIV, кн. XI. – С. 73–91; Т. XXIV, кн. XII. – С. 153–175).
609. Терлецький О. Москвофіли й народовці в 70-их рр. / Остап Терлецький. – Львів, 1902. – 64 с. (*те саме*: Записки НТШ. – Львів, 1930. – Т. XCIX. – С. 95–112).
610. Тершаковець М. Акад. Студинський як дослідник галицько-українського відродження / Михайло Тершаковець // Відбитки із “Записок НТШ”. – Львів, 1930. – Т. XCIX. – 18 с.
611. Тершаковець М. Галицько-руське літературне відроджене / Михайло Тершаковець. – Львів, 1908. – 166 с.
612. Тершаковець М. До житєписи Маркіяна Шашкевича / Михайло Тершаковець // Записки НТШ. – Львів, 1911. – Т. CV. – С. 92–115; Т. CVI. – С. 77–134.
613. Тершаковець М. Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. / Михайло Тершаковець // Українсько-руський архив. Видає історично-філософічна секція НТШ. – Львів, 1907. – Т. III. – 308 с.
614. Тершаковець М. Причинки до житєпису Маркіяна Шашкевича та дещо із його письменської спадщини / Михайло Тершаковець // Записки НТШ. – Львів, 1904. – Т. LVIII. – С. 1–48.
615. Тишинська Е. Погодін і Зубрицький / Евстахія Тишинська // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т. CX. – С. 101–122.
616. Толочко П. П. Від Русі до України. Вибрані науково-популярні, критичні та публіцистичні праці / Петро Петрович Толочко. – К. : Абрис, 1997. – 400 с.
617. Томашівський С. Драгоманов і Галичина / Степан Томашівський // Політика. Двотижневий огляд національного життя. – Львів, 1925. – Ч. 5–6. – 10–25 груд. – С. 78–84.
618. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз’єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / відп. редактор редакційної колегії М. М. Олексюк. – Львів : Вид- Львів. ун-ту, 1968. – 804 с.
619. Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50–70-х роках XIX ст. / Сергій Михайлович Трусевич. – К. : Наук. думка, 1978. – 168 с.
620. Турій О. Берестейська унія та українська національна ідея в Галичині в середині XIX століття / Олег Турій // *Warszawskie zeszyty ukraïnozawcze. Spotkania polsko-ukraïńskie. Studia Ukrainica* / pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1997. – Т. 4–5. – S. 252–276.

621. Турій О. Галицькі русини між москвофільством і українством (до питання про так зване “старорусинство”) / Олег Турій // Третій Міжнародний конгрес українців. 26–29 серпня 1996 р. Доп. і повідомл. Історія. – Харків, 1996. – Ч. I. – С. 106–112.
622. Турій О. Греко-католицька церква і революція 1848–1849 рр. у Галичині / Олег Турій // Rok 1848. Wiosna Ludów w Galicji / Zbiór studiów pod red. Wł. Wica. – Kraków, 1999. – S. 72–91.
623. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині / Олег Турій // Ковчег : наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2003. – Чис. 4. – С. 67–85.
624. Турій О. До питання про провідну роль греко-католицького духовенства в національному русі галицьких українців у ХІХ ст. / Олег Турій // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. II (1995–1997). – С. 408–417.
625. Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині ХІХ століття / Олег Турій // Записки НТШ. – Львів, 1997. – Т. ССXXXIII : Праці історично-філософської секції. – С. 69–99.
626. Турій О. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 років / Олег Турій // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССXXVIII : Праці історично-філософської секції. – С. 183–206.
627. Турій О. “Попи і хлопи”: соціальна “доктрина” греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині ХІХ століття / Олег Турій // Ковчег : наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2001. – Чис. 3. – С. 296–320.
628. Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині ХІХ століття / Олег Турій // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2000. – Чис. 2. – С. 115–148.
629. Турій О. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр.: проблема національної та державної самостійності / Олег Турій // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. II (1995–1997). – С. 418–433.
630. Турій О. “Українська ідея” в Галичині в середині ХІХ століття / Олег Турій // Україна модерна. – Львів, 1999. – Чис. 2–3 за 1997–1998 рр. – С. 59–75.
631. Турій О. Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині під час революції 1848–1849 років / Олег Турій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 159–180.
632. “Украинская” болезнь русской нации / Составитель серии М. Б. Смолин. – М. : Имперская традиция, 2004. – 560 с.
633. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола : сборник / вступ. статья и коммент. М. Б. Смолина. – М., 1998. – 432 с.
634. Україна. Процеси націотворення / упоряд. А. Каппелер ; пер. з нім. – К. : К.І.С., 2011. – 416 с.
635. Україна соборна : зб. наук. ст. / відп. редактор О. П. Реєнт. – К., 2004. – Вип. 1. – 379 с.
636. Україна соборна : зб. наук. ст. Вип. 2 : у 3 ч. / відп. ред. О. П. Реєнт. – К., 2005. – Ч. I : Історико-політологічні та правові засади соборності й державотворення в Україні. – 415 с.
637. Україна соборна. Збірник наукових статей. Вип. 2 : у 3 ч. / відп. ред. О. П. Реєнт. – К., 2005. – Ч. II : Соціокультурні, етноконфесійні та демографічні проблеми формування української нації. – 486 с.
638. Україна соборна : зб. наук. ст. Вип. 2 : у 3 ч. / відп. ред. О. П. Реєнт. – К., 2005. – Ч. III : Історична регіоналістика в контексті соборності України. – 468 с.

639. Україна соборна : зб. наук. ст. / відп. ред. О. П. Реєнт. – К., 2006. – Вип. 4. – Т. 1. – 316 с.
640. Україна соборна : зб. наук. ст. / відп. ред. О. П. Реєнт. – К., 2006. – Вип. 4. – Т. 2. – 316 с.
641. Україна соборна : зб. наук. ст. / відп. ред. В. П. Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 3 : Соборність України: історична спадщина і виклики часу. – 478 с.
642. Українська мова в Галичині: історичний вимір / відп. ред. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 332 с.
643. Ульянов Н. И. Происхождение украинского сепаратизма / Николай Иванович Ульянов. – М. : Индрик, 1996. – 288 с.
644. Ульянов Н. И. Украинский сепаратизм / Николай Иванович Ульянов. – М. : Эксмо, 2004. – 416 с.
645. Федорук О. Українсько-польські відносини у перцепції Пантелеймона Куліша (Контекст галицького суспільно-літературного процесу 60-х років XIX ст.) / Олесь Федорук // Україна модерна. – К. ; Львів, 2003. – Ч. 8. – С. 73–106.
646. Федченко П. М. Михайло Драгоманов: Життя і творчість / Павло Максимович Федченко. – К. : Дніпро, 1991. – 362 с.
647. Філіпчук В.О. Початки українського національного відродження на Буковині / В. О. Філіпчук // Український історичний журнал. – К., 1999. – № 2. – С. 80–89; № 4. – С. 64–74.
648. Флоринській Т. Д. Зарубежная Русь и ея горькая доля / Т. Д. Флоринській. – К., 1900. – 28 с.
649. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 47. – С. 549–650.
650. Франко І. З останніх десятиліть XIX в. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 471–529.
651. Франко І. Задушні дні у Львові 1848 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 46, кн. 1. – С. 528–537.
652. Франко І. Іван Гушалеви́ч / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 35. – С. 7–73.
653. Франко І. Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині 1859 р. / подав і вступом попередив д-р І. Франко / Іван Франко // Українсько-руський архив. Видає історично-філософічна секція НТШ. – Львів, 1912. – Т. VIII. – С. I–XXXI.
654. Франко І. Між своїми. Епізод із взаємин між Галичанами й Українцями 1897 р. / Іван Франко // Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди. – Львів, 1910. – Ч. I. – С. 95–142. (143 с.).
655. Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди / Іван Франко. – Львів, 1910. – Ч. I. – 143 с.
656. Франко І. Нариси з історії української літератури в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 130–148.
657. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–470.
658. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 47. – С. 7–122.
659. Франко І. Писання І.П.Котляревського в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 321–334.
660. Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 24–73.

661. Франко І. Про жите і діяльність Олександра Кониського / Іван Франко. – Львів, 1901. – 36 с.
662. Франко І. Руський театр у Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 357–373.
663. Франко І. Русько-український театр (Історичні обриси) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 293–336.
664. Франко І. Стара Русь / Іван Франко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1906. – Т. XXXIV. – Цвітень – червень. – С. 456–473; Т. XXXV. – Липень – вересень. – С. 32–51, 382–392.
665. Франко І. Українські “народовці” і радикали / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 198–206.
666. Франко І. Українсько-руська (малоруська) література / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 74–100.
667. Франко І. Українці / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 162–193.
668. Франко І. Южнорусская литература / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 101–161.
669. Фрейдзон В. И. Некоторые черты формирования наций в Австрийской империи / В. И. Фрейдзон // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе: Исторический и историческо-культурный аспекты. – М. : Наука, 1981. – С. 28–50.
670. Хатченко А. М. П. Драгоманов и вопрос о самостоятельной украинской культурѣ (Къ годовщинѣ смерти) / А. Хатченко [Б.Кістяківський]. – М., 1912. – 28 с. Отдѣльный оттискъ изъ журнала “Украинская жизнь”.
671. Химка І. П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 / Іван-Павло Химка // Ковчег : зб. ст. з церковної історії. – Львів, 1993. – Чис. 1. – С. 73–107.
672. Химка І. П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Іван-Павло Химка / пер. з англ. С. Левченка. – К. : Основні цінності, 2002. – 328 с.
673. Химка І. П. Релігія й національність в Україні другої половини XVIII–XX століть / Іван-Павло Химка // Ковчег : наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2003. – Чис. 4. – С. 55–65.
674. Химка І. П. Український національний рух у Галичині в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи / Іван-Павло Химка // Другий Міжнародний конгрес українців, 22–28 серпня 1993 р. : доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Ч. 1. – С. 215–220.
675. Химка І. П. Український національний рух у Галичині XIX ст. в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи / Іван-Павло Химка // Формування української нації: історія та інтерпретації : матеріали круглого столу істориків України (Львів – Брюховичі, 27 серпня 1993 р.). – Львів, 1995. – С. 68–78.
676. Хміль О. Михайло Комаров в оцінці Михайла Возняка / Олена Хміль // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті. Збірник наукових праць / упорядкув. і заг. ред. текстів Л. І. Ільницької ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів, 2010. – С. 207–220.
677. Царинный А. Украинское движение. Краткій историческій очеркъ, преимущественно по личнымъ воспоминаніямъ / А. Царинный / Съ введеніемъ князя А. М. Волконского. – Берлин, 1925. – 232 с.
678. Цегельський Л. З австрійської України. Галицьке москвофільство в останній його фазі / Льонгин Цегельський // Літературно-науковий вістник. – Львів ; К., 1910. – Кн. V. – Май. – С. 389–406.

679. Цегельський Л. Звідки взялися і що означають назви “Русь” і “Україна”? / Льонгін Цегельський. – Львів, 1907. – 92 с.
680. Цегельський Л. Русь – Україна а Московщина – Росія. Історично-політична розвідка / Льонгін Цегельський. – 2-ге вид. – Царгород, 1916. – 123 с.
681. Цегельський Л. Самостійна Україна. З картою України / Льонгін Цегельський. – Відень, 1915. – 40 с.
682. Цольнер Е. Історія Австрії / Еріх Цольнер ; пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. – Львів : Літопис, 2001. – 712 с.
683. Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині / Степан Чарнецький. – Львів, 1934. – 253 с.
684. Чоповський В. Ю. Будителі національного духу: Діяльність культурно-освітніх товариств “Просвіта” та “Рідна школа” на західноукраїнських землях (друга половина XIX ст. – 20–30-ті роки XX ст.) / Василь Юрійович Чоповський. – Львів, 1993. – 64 с.
685. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол. – Львів : Тріада плюс, 2010. – 228 с.
686. Чорновол І. Галицька місія П.Куліша / Ігор Чорновол // Проблеми слов’язнавства. – Львів, 1996. – Вип. 48. – С. 32–44.
687. Чорновол І. Забутий учитель І.Франка. Микола Антоневи́ч – професор і посол на Сейм / Ігор Чорновол // Перемишль і Перемиська земля протягом віків : зб. наук. праць та матеріалів Міжнар. наук. конф. Перемишль, 14–15 листопада 1998 р. / за ред. С. Заброварного. – Перемишль ; Львів, 2001. – Вип. 2 : Видатні діячі Перемищини. – С. 185–192.
688. Чорновол І. П. О. Барвінський та І. Франко в контексті політики “нової ери” / І. П. Чорновол // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 180–192.
689. Чорновол І. Олександр Барвінський у контексті розвитку історичної науки в Галичині / Ігор Чорновол // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka. – Rzeszów, 2004. – Т. II. – S. 257–271.
690. Чорновол І. Поляки й українці у політиці Австро-Угорщини в другій половині 80-х років XIX ст. (“Українська інтрига” гр. Г. Кальнокі) / Ігор Чорновол // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 71–81.
691. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / Ігор Чорновол. – Львів, 2000. – 247 с.
692. Чорновол І. Проголошення польсько-української угоди на форумі Галицького сейму 1890 року та перші відгуки на неї / Ігор Чорновол // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5 за 1999–2000 рр. – С. 148–162.
693. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму) / Ігор Чорновол. – Львів, 2002. – 288 с.
694. Чорновол І. Українці в Галицькому сеймі: історіографічні, методологічні й політичні аспекти дослідження / Ігор Чорновол // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 160–165.
695. Чуйко І. Євген Олесницький: сторінки життєпису. Історико-біографічний нарис / Інна Чуйко. – Тернопіль : Принтер–Інформ, 2005. – 206 с.
696. Шалата М. Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність / Михайло Йосипович Шалата. – К. : Наукова думка, 1969. – 256 с.
697. Шаповал Ю. Г. “Діло” (1880–1939 рр.): Поступ української суспільної думки / Юрій Григорович Шаповал. – Львів, 1999. – 384 с.
698. Шашкевичіана: Нова серія : зб. наук. праць / відпов. ред. М. Ільницький. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. – Вип. 1–2 : Маркіян Шашкевич і українське національне відродження; “Руська трійця”, її оточення, послідовники і дослідники. – 468 с.

699. Шашкевичіана: Нова серія : зб. наук. праць / відпов. ред. М. Ільницький. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 2000. – Вип. 3–4 : “Руська трійця” і Прикарпаття; “Руська трійця” і культура слов’янського світу. – 752 с.
700. Шашкевичіана: Нова серія : зб. наук. праць / відпов. ред. М. Ільницький. – Львів ; Броди ; Вінніпег, 2004. – Вип. 5–6 : “Русалка Дністрова” у всеукраїнському та світовому вимірі; “Руська трійця” у контексті визвольних змагань і нової української літератури. – 644 с.
701. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Ігор Шевченко ; авторизований пер. з англ. М. Габлевич ; за ред. А. Ясіновського. – Львів, 2001. – XIX + 250 с.
702. Шевченко в краю Франка. Пам’ятники Кобзареві на Дрогобиччині / упоряд. М. Шалата. – Дрогобич : Коло, 2003. – 80 с.
703. Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / Сергій Шелухин. – Прага, 1936. – 248 с.
704. Шип Н.А. Дискусія про термін “Русь” / Н. А. Шип // Український історичний журнал. – К., 2002. – № 6. – С. 92–107.
705. Шип Н. А. Про зв’язок українського національного й соціального рухів у другій половині XIX ст. / Н. А. Шип // Проблеми історії України XIX і початків XX ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 345–366.
706. Шип Н. А. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVI – первой половине XIX в. / Надежда Андреевна Шип. – К. : Наук. думка, 1988. – 110 с.
707. Широкоград А. Украина – противостояние регионов / Александр Широкоград. – М. : АСТ Москва, 2010. – 448 с.
708. Шкраб’юк П. Ми, українські радикали... (Михайло Павлик і Радикальна партія) / Петро Шкраб’юк. – Львів, 2012. – 192 с.
709. Шкраб’юк П. М. Павлик та його візія політичного майбутнього України / Петро Шкраб’юк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 130–142.
710. Шлемкевич М. Галичанство / Микола Шлемкевич / відп. ред. В. Горинь. – Львів : За вільну Україну, 1997. – 104 с. Відтворення з видання: Нью-Йорк ; Торонто, 1956.
711. Шпорлюк Р. Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Роман Шпорлюк / пер. з англ. Г. Касьянова за участі М. Климчука та М. Рябчука. – К., 2000. – 354 с.
712. Шпорлюк Р. Створення України / Роман Шпорлюк // Людина і світ. – К., 2000. – № 3. – С. 2–10.
713. Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави / Роман Шпорлюк // Сучасність. – К., 1996. – № 11. – С. 74–87; № 12. – С. 53–65.
714. Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть / Роман Шпорлюк // Україна: наука і культура. – К., 1991. – Вип. 25. – Грудень. – С. 159–167.
715. Щурат В. Г. Вибрані праці з історії літератури / Василь Григорович Щурат / упоряд., вступ. стаття, прим. та комент. С. В. Щурата. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 435 с.
716. Щурат В. До історії останного побуту П. Куліша у Львові / Василь Щурат. – Львів, 1898. – 37 с.
717. Щурат В. На досвітку нової доби. Статті й замітки до історії відродження Гал. України / Василь Щурат. – Львів, 1919. – 179 с.
718. Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. / Вікторія Арсеніївна Юзвенко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 132 с.
719. Якимович Б. Книга, просвіта, нація. Видавнича діяльність Івана Франка у 70–80 роках XIX ст. / Богдан Якимович. – Львів : Інститут українознавства НАН України, 1996. – 384 с.

720. Янишин Б. М. Народовці на рубежі 70–80-х рр. XIX ст.: творення нової моделі політичної культури / Б. М. Янишин // Український історичний журнал. – К., 2001. – № 6. – С. 86–100.
721. Янишин Б. М. Політична інституалізація народовської течії в Галичині: створення “Народної Ради” / Б. М. Янишин // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 2002. – Вип. 20–21. – С. 122–141.
722. Янишин Б. М. Політичне товариство “Народна рада”: організаційні заходи та політична програма (1885–1888 рр.) / Б. М. Янишин // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2003. – Вип. VI. – С. 214–225.
723. Янишин Б. Проблеми історії галицьких народовців останньої третини XIX ст. в сучасній історіографії / Богдан Янишин // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2001. – Вип. II. – С. 5–16.
724. Янишин Б. М. Українська міська політична еліта в Галичині та народовський рух останньої третини XIX ст.: становлення та інституційний розвиток / Богдан Михайлович Янишин. – К. : Інститут історії України, 2008. – 320 с.
725. Яновський М. XIX століття у дзеркалі польської історіографії (1980–2002) / Мацей Яновський // Україна модерна. – К. ; Львів, 2005. – Ч. 9. – С. 77–91.
726. Яринович Ан. Галичина в ея прошлом и настоящем. Очеркъ истории национальной жизни русинъ в Австро-Венгрии / Ан. Яринович [Андрій Ніковський]. – М., 1915. – 68 с.
727. Ясь О. В. Дослідницький інструментарій та інтелектуальні засади “Истории Малороссии” Миколи Маркевича / О. В. Ясь // Український історичний журнал. – К., 2006. – № 1. – С. 27–42.
728. Ясь О. В. “Свій” серед “чужих”, “чужий” серед “своїх”. “История Малой России” Д. Бантиша-Каменського у світлі українсько-російського культурного перехрестя (до 220-річчя Д. Бантиша-Каменського) / О. В. Ясь // Український історичний журнал. – К., 2009. – № 2. – С. 160–194.
729. Bachmann K. Piąta kolumna Moskwy? Ruch rusofilski w Galicji a austriacka polityka zagraniczna przed Pierwszą wojną światową / Klaus Bachmann // Biuletyn Ukrainoznawczy. – Przemyśl, 1999. – № 5. – S. 11–19.
730. Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik / Harald Binder. – Wien, 2005. – 741 s.
731. Binder H. Ukraińskie przedstawicielstwo w austriackiej Izbie Posłów, 1879–1918 / Harald Binder // Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek / pod red. J. Moklaka. – Kraków, 2006. – S. 127–162.
732. Bujak F. Galicya / Franciszek Bujak. – T. I. Kraj, ludność, społeczeństwo, rolnictwo. – Lwów ; Warszawa, 1908. – 562 s.
733. Buszko J. Galicja 1859–1914. Polski Piemont? / Józef Buszko // Dzieje narodu i Państwa Polskiego. – T. III / pod red. naukową J. Buszki, A. Garlickiego. – Warszawa : Krajowa agencja wydawnicza, 1989. – 80 s.
734. Buszko J. Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918 / Józef Buszko. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1996. – 461 s.+ il.
735. [Buszyński S.] Podole, Wołyń i Ukraina. – Lwów, 1862. – 147 s.
736. Chlebowczyk J. O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.) / Józef Chlebowczyk. – Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1983. – 476 s.
737. Chlebowczyk J. On Small and Young Nations in Europe. Nation-Forming Processes in Ethnik Borderlands in East-Central Europe / Józef Chlebowczyk / Translated from the Polish by J. Dorosh. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. – 216 s.

738. Chlebowczyk J. Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.) / Józef Chlebowczyk. – Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – 376 s.
739. Chynczewska-Hennel T. Gente Ruthenus – Natione Polonus / Teresa Chynczewska-Hennel // Warszawskie zeszyty ukraïnozawcze. Spotkania polsko-ukraïnskie. Studia Ukrainica / pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1998. – T. 6–7. – S. 35–44.
740. Dąbkowski T. Ukraïnski ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923 / Tadeusz Dąbkowski. – Warszawa, 1985. – 326 s.
741. Dziadzio A. Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza – obywatel – prawo / Andrzej Dziadzio. – Kraków, 2001. – 312 s.
742. Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Revised and expanded edition / Edited by P.-R. Magocsi and I. Pop. – Toronto ; Buffalo ; London, 2005. – 569 p.
743. Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906 / Wilhelm Feldman. – Kraków, 1907. – T. I. – 248 s.; T. II. – 371 s.
744. Grodziski S. Sejm galicyjski. Stan wiedzy i kierunki dalszych badań / Stanisław Grodziski // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Poznań, 1975. – T. XXVII. – Zesz. 2. – S. 229–238.
745. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914 / Stanisław Grodziski. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1993. – T. 1. – 220 s.; T. 2 : Źródła. – 558 s.
746. Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraïnskiej (1890–1914) / Janusz Gruchała. – Katowice : Wydawca Uniwersytet Śląski, 1988. – 147 s.
747. Grünberg K., Sprengel B. Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraïnskie w X–XX wieku / Karol Grünberg, Bolesław Sprengel. – Warszawa : Książka i Wiedza, 2005. – 832 s.
748. Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century / John-Paul Himka. – Edmonton ; London, 1988. – 358 + XXXVI p.
749. Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900 / John-Paul Himka. – Montreal ; Kingston ; London ; Ithaca, 1999. – XXX + 236 p.
750. Himka J.-P. Socialism in Galicia. The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890) / John-Paul Himka. – Cambridge (Mass.), 1983. – 244 p.
751. Himka J.-P. The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flights in Almost All Directions / John-Paul Himka // Intellectuals and the Articulation of the Nation / ed. by R. G. Suny and M. D. Kennedy. – Ann Arbor (Mich.), 1999. – P. 109–164.
752. Hornowa E. Stosunki polsko-ukraïnskie w Galicji w latach 1867–1870 w świetle dzieł Michała Drahoïanowa / Elżbieta Hornowa // Zeszyty naukowe Wyższej szkoły pedagogicznej w Opolu. Historia. – Opole, 1972. – S. 41–64.
753. Hornowa E. Ukraïnski obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876–1895 / Elżbieta Hornowa. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Wydawnictwo Zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1968. – 163 s.
754. Hroch M. Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Volkern Europas / Miroslav Hroch. – Prag, 1968. – 171 s.
755. Hroch M. Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů / Miroslav Hroch. – Praha : Nakladatelství svoboda, 1986. – 399 s.
756. Hroch M. Małe narody Europy. Perspektywa historyczna / Miroslav Hroch / przekład G. Pańko. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 2008. – 168 s.
757. Hroch M. Na prahu národní existence. Touha a skutečnost / Miroslav Hroch. – Praha, 1999. – 280 s.
758. Hroch M. Obrození malých evropských národů / Miroslav Hroch. – Praha, 1971. – 116 s.
759. Hroch M. Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations / Miroslav Hroch / Translated by B. Fowkes. – Cambridge, 1985. – 220 p.

760. Hroch M. V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě / Miroslav Hroch. – Praha, 1996. – 212 s.
761. Hrycak J. Galicja, kuźnia tożsamości / Jarosław Hrycak // Ukraina. Przewodnik Krytyki Politycznej. Z Jarosławem Hrycakiem rozmawia Iza Chruślińska / Wstęp A. Michnik. – Gdańsk ; Warszawa, 2009. – S. 108–153. (336 s.).
762. Jakubowska U. Szanse partnerstwa? Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich na przełomie XIX i XX wieku / Ursula Jakubowska // Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej pod redakcją T. Stegnera. – Gdańsk : Granit, 1993. – S. 91–103.
763. [Kalicki B.] Kwestya ruska / Bernard Kalicki. – Lwów, 1871. – 96 s.
764. Kappeler A. Der schwierige Weg zur Nation: Beiträge zur neueren Geschichte der Ukraine. – Wien ; Köln ; Weimar : Bohlau Verl, 2003. – 214 s.
765. Kappeler A. Die ukrainische Nationalbewegung im Russischen Reich und in Galizien: Ein Vergleich / Andreas Kappeler // Entwicklung der Nationalbewegungen in Europa 1850–1914. Herausgegeben von Heiner Timmermann. – Berlin : Duncker&Humblot, 1998. – S. 175–196.
766. Kich-Masłej O. Ukraina w opinii elit Krakowa końca XIX – pierwszej połowy XX wieku / Olga Kich-Masłej. – Kraków, 2009. – 247 s.
767. Kłańska M. Daleko od Wiednia. Galicja w oczach pisarzy niemieckojęzycznych. 1772–1918 / Maria Kłańska. – Kraków, 1991. – 280 s.
768. Koko E. Dalecy i bliscy. Polacy i Ukraińcy w XIX–XX wieku (do 1914 r.) / Eugeniusz Koko // Polska – Ukraina spotkanie kultur. Materiały z sesji naukowej pod red. T. Stegnera. – Gdańsk : Wydawnictwo “Stepan design”, 1997. – 143 s.
769. Kozak S. U źródeł romantyzmu i nowożytniej myśli społecznej na Ukrainie / Stefan Kozak. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978. – 146 s.
770. Kozak S. Z dziejów Ukrainy. Religia. Kultura. Myśl społeczna. Studia i szkice / Stefan Kozak. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 378 s.
771. Kozik J. Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849 / Jan Kozik. – Warszawa ; Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – 237 s. [Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – T. CCCLXXXI. Prace historyczne. – Zesz. 52].
772. Kozik J. Stosunki ukraińsko-polskie w Galicji w okresie rewolucji 1848–1849. Próba charakterystyki / Jan Kozik // Z dziejów współpracy Polaków, Ukraińców i Rosjan / Redaktorzy tomu K. J. Dźędźuła, W. A. Serczyk. – Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – S. 29–53 [Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – T. CCCCXVI. Prace historyczne. – Zesz. 54].
773. Kozik J. The Ukrainian National Movement in Galicia: 1815–1849 / Jan Kozik / Edited and with an introduction by L. D. Orton. Translated from the Polish by A. Gorski and L. D. Orton. – Edmonton, 1986. – 498 p.
774. Kozik J. Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848 / Jan Kozik. – Kraków : Wydawnictwo literackie, 1973. – 308 s.
775. Łoziński B. Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859) / Bronisław Łoziński. – Lwów, 1901. – 288 s.
776. Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895 / Dariusz Maciak. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 407 s.
777. Magocsi P. R. Old Ruthenianism and Russophilism: A New Conceptual Framework for Analyzing National Ideologies in Late 19th Century Eastern Galicia / Paul-Robert Magocsi / American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists (Kiev, September 1983). – Columbus (Ohio), 1983. – Vol. II: Literature, Poetics, History / ed. by P. Debreczeny. – P. 305–324.

778. Magocsi P. R. O sposobach pisania historii narodów i państw narodowych / Paul-Robert Magocsi // *Prace Komisji Wschodnieuropejskiej* / pod red. A. Podrazy i A. A. Zięby oraz H. Duć-Fajfer. – Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 2004. – T. IX. – S. 41–49.
779. Magocsi P. R. The Language Question as a Factor in the National Movement / Paul-Robert Magocsi // *Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia* / Eds. A. S. Markovits and F. E. Sysyn. – Cambridge (Mass.), 1982. – P. 220–238.
780. Magocsi P. R. The Ukrainian National Revival: A New Analytical Framework / Paul-Robert Magocsi // *Canadian Journal of Studies of Nationalism*. – 1989, Vol. XV. – N. 102. – P. 45–62.
781. Matelski D. Ukraińcy i Rusini w Polsce 1918–1935 / Dariusz Matelski. – Poznań : Wydawnictwo Inter-Arpress, 1996. – 77 s.
782. Moklak J. Hałyczyna contra Galicja. Ukraińskie szkolnictwo średnie i wyższe w debatach Sejmu Krajowego galicyjskiego, 1907–1914 / Jarosław Moklak. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze "Historia Iagellonica", 2013. – 204 s.
783. Moklak J. Moskwofilstwo (moskalofilstwo) i rusofilstwo. Uwagi o terminologii. W związku z artykułem Andrzeja A. Zięby / Jarosław Moklak // *Studia historyczne. Kwartalnik*. – Kraków, 2000. – R. XLIII. – Zesz. 4 (171). – S. 701–712.
784. Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach Galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892 / Jarosław Moklak. – Kraków, 2004. – 318 s.
785. Mozer M. "Ruthenische" (ukrainische) Sprach- und Vorstellungswelten in den galizischen Volksschullesebüchern der Jahre 1871 und 1872 / Michael Moser. – Wien, 2007. – 251 s.
786. Mozer M. Taras Ševčenko und die moderne ukrainische Schriftsprache. Versuch einer Würdigung / Michael Mozer. – München, 2008. – 453 s.
787. Mudryj M. Dylematy narodowościowe w Sejmie Krajowym Galicyjskim (na przykładzie posłów formacji gente Rutheni natione Poloni) / Marian Mudryj // *Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI w.* / pod red. J. Moklaka. – Kraków, 2006. – S. 59–94.
788. O Rusi i Rusinach przez St.hr.Tarnowskiego / Odbitka z "Krakusa". – Kraków, 1891. – 68 s.
789. O stosunku obecnym Ukrainy do Polski. – Paryż, 1859. – 32 s.
790. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908 / Czesław Partacz. – Toruń, 1996. – 280 s.
791. Pijaj S. Między polskim patriotyzmem a habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866–1871) / Stanisław Pijaj. – Kraków, 2003. – 420 s. + il.
792. Pijaj S. Posłowie ruscy w parlamencie wiedeńskim w latach 1848–1879 / Stanisław Pijaj // *Ukraińskie tradycje parlamentarne, XIX–XXI wiek* / pod red. J. Moklaka. – Kraków, 2006. – S. 95–126.
793. Podleski F. Rusofilizm a ukrainizm / Franciszek Podleski. – Lwów, 1931. – 31 s.
794. Podleski F. Zagadnienie "ukraińskie" na tle stosunków austriackich / Franciszek Podleski. – Lwów – Warszawa, [1935]. – 144 s.
795. Podole, Wolyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów przez A.Przeddzieckiego. – Wilno, 1841. – T. 1. – 233 s.; T. 2. – 159 s.
796. Podraza A. Problem pograniczy w Europie Środkowo-Wschodniej (na przykładzie pogranicza polsko-ukraińskiego) / Antoni Podraza // *Prace Komisji Środkoeuropejskiej* / pod red. J. Machnika i I. Stanowy-Kawki. – Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1996. – S. 95–124.
797. Pritsak O., Reshetar J. S. Ukraine and the Dialectics of Nation-Building // *From Kievan Rus' To Modern Ukraine: Formation of the Ukrainian Nation* / Omeljan Pritsak, John S.

- Reshetar. – Cambridge (Mass.): Ukrainian Studies Fund Harvard University, 1984. – S. 5–36.
798. Radzik R. Ideologia ruskiego ruchu narodowego w Galicji Wschodniej w latach 1848–1863 / Ryszard Radzik // *Studia historyczne*. – Kraków, 1983. – R. XXVI. – № 4 (103). – S. 595–611.
799. Radzik R. Instytucjonalny rozwój ruskiego ruchu narodowego w Galicji Wschodniej w latach 1848–1863 / Ryszard Radzik // *Kwartalnik historyczny*. – Warszawa, 1981. – № 4. – S. 955–972.
800. Radzik R. Społeczne uwarunkowania formowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji Wschodniej w latach 1830–1863 / Ryszard Radzik // *Kultura i społeczeństwo*. – Warszawa, 1981. – № 1–2. – S. 295–311.
801. Rawita-Gawroński F. Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej / Franciszek Rawita-Gawroński. – Lwów, 1912. – 144 s.
802. Serczyk Wł. A. Historia Ukrainy / Władysław A. Serczyk. – Wyd. 3-ie, poprawione i uzupełnione. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 2001. – 427 s.
803. Sereda O. From church-based to cultural nationalism: early ukrainophiles, ritual-purification movement and emerging cult of Taras Shevchenko in Austrian Eastern Galicia in the 1860s / Ostap Sereda // *Canadian American Slavic Studies*. – N 40. – 2006. – № 1. – S. 21–47.
804. Sereda O. Shaping Ukrainian and All-Russian Discourses: Public Encounters of Ukrainian Activists from the Russian Empire and Austrian Galicia (1860-70s) / Ostap Sereda // *Rosja i Europa Wschodnia: “imperiologia” stosowana. Russia and Eastern Europe: Applied “Imperiology”* / Instytut Historii PAN w Warszawie, red. Andrzej Nowak. – Krakow : Arcana, 2006. – S. 381–399.
805. Sosnowska D. Inna Galicja / Danuta Sosnowska. – Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2008. – 316 s.
806. Sprawa Ruska. Prowodyrowie Rusi społeczeńsi. Skreślił Z. Miłkowski / Odbitka z “Dziennika Poznańskiego”. – Poznań, 1879. – 57 s.
807. Stępień S. Borderland City: Przemyśl and the Ruthenian National Awakening in Galicia / Stanisław Stępień // *Galicia: a multicultural land* / Edited by C. Hann and P.-R. Magocsi. – Toronto ; Buffalo ; London, 2005. – P. 52–70.
808. Stępień S. Rola Przemyśla w ukraińskim odrodzeniu narodowym w Galicji w pierwszej połowie XIX w. / Stanisław Stępień // *Warszawskie zeszyty ukrajoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica* / pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1999. – T. 8–9. – S. 127–137.
809. Stępień S. Spory wokół języka i alfabetu ukraińców galicyjskich. Druki ukraińskie wydane alfabetem łacińskim w Przemyślu w XIX i XX wiekach / Stanisław Stępień // *До джерел. Збірник наукових праць на пошану О.Купчинського з нагоди його 70-річчя*. – К. ; Львів, 2004. – Т. I. – С. 190–212.
810. Stolarczyk M. Działalność lwowskiej Centralnej Rady Narodowej. W świetle źródeł polskich / Marian Stolarczyk. – Rzeszów, 1994. – 247 s.
811. Stryjek T. Jak “powstał” naród ukraiński? Konstrukcje historyka / Tomasz Stryjek // *Biuletyn Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego*. – Przemyśl, 1997. – № 3. – S. 19–45.
812. Stryjek T. Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji / Tomasz Stryjek. – Wrocław, 2000. – 453 s.
813. Szporluk R. Russia, Ukraine and the Breakup of the Soviet Union / Roman Szporluk. – Stanford – California, 2000. – 438 p.
814. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 422 s.

815. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 670 s.
816. Wasilewski L. Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe / Leon Wasilewski. – Warszawa, 1934. – 146 s.
817. Wasilewski L. Ruski, rusiński czy ukraiński / Leon Wasilewski // Sprawy narodowościowe. – Warszawa, 1927. – № 4. – Lipiec – sierpień – wrzesień. – S. 388–392.
818. Wasilewski L. Ukraina i sprawa ukraińska / Leon Wasilewski. – Kraków, [1911]. – 200 s.
819. Wasilewski L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym / Leon Wasilewski. – Warszawa ; Kraków, 1925. – 221 s.
820. Wendland A. V. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848–1915 / Anna Veronika Wendland. – Wien, 2001. – 644 s.
821. Wereszycki H. Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe / Henryk Wereszycki. – Wyd. 2-ie. – Kraków : Wydawnictwo literackie, 1986. – 354 s.
822. Wilson A. Ukraińcy / Andrew Wilson / Z angielskiego przełożył M. Urbański. – Warszawa, 2002. – 383 s.
823. Woryński E. Polacy a Rusini / Edmund Woryński. – Kraków, 1903. – 55 s.
824. Wolff L. The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture / Larry Wolff. – Stanford, 2010. – 485 p.
825. Wójtowicz-Huber B. “Ojcowie narodu”. Duchowieństwo grekokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918) / Bernadetta Wójtowicz-Huber. – Warszawa, 2008. – 333 s.
826. Yaremko M. Galicia – Halychyna (A Part of Ukraine). From Separation to Unity / Michael Yaremko. – Toronto ; New-York ; Paris, 1967. – 292 p.
827. Yekelchik S. Ukraina. Narodziny nowoczesnego narodu / Serhiy Yekelchik / Tłumaczenie J. Gilewicz. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009. – 406 s.
828. Z obozu ruskiego. Kilka słów w kwestyi ruskiej / Napisał K. – Lwów, 1889. – 31 s.
829. Zabrowarny S. Instytucjonalny rozwój ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1864–1914 / Stefan Zabrowarny // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica. – Warszawa, 1994. – T. 2. – S. 69–81.
830. Zabrowarny S. Zwrotne momenty w rozwoju ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji na tle stosunków polsko-ukraińskich w Galicji (1848–1914) / Stefan Zabrowarny // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica. – Warszawa, 1999. – T. 8–9. – S. 174–187.
831. Zayarnyuk A. Mapping Identities: The Popular Base of Galician Russophilism in the 1890s / Andriy Zayarnyuk // Austrian History Yearbook. – 2010. – Vol. XLI. – P. 117–142.
832. Zayarnyuk A. Obtaining History: The Case of Ukrainians in Habsburg Galicia, 1848–1900 / Andriy Zayarnyuk // Austrian History Yearbook. – 2005. – Vol. XXXVI. – P. 125–152.
833. Zięba A. A. Gente Rutheni, nazione Poloni. Z problematyki kształtowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji / Andrzej A. Zięba // Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej / Polska Akademia Umiejętności. – Kraków, 1995. – T. II. – S. 61–77.
834. Zielecki A. Polityka Ukraińskiego Klubu Sejmowego w Sejmie galicyjskim w latach 1908–1914 / A. Zielecki // Rocznik naukowo-dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Historia. – Rzeszów, 1980. – Zesz. 3 (44). – S. 91–145.
835. Zielecki A. Ukraińskie i polskie stronnictwa polityczne w Galicji w latach 1900–1908 / A. Zielecki // Rocznik naukowo-dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Historia. – Rzeszów, 1978. – Zesz. 2 (37). – S. 55–84.

VIII. Архівні та бібліографічні покажчики, енциклопедичні видання

836. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.

837. Галицко-руская бібліографія XIX-го столѣтія съ увзглядненіемъ рускихъ изданій появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ (1801–1886) / составилъ И. Е. Левицкій. – Львовъ : Изъ типографіи Ставропигійского института, 1888. – Т. I : 1801–1860. – XXII + 162 с.; 1893. – Т. II : 1861–1886. – 736 с.
838. Головата Л. Товариство “Просвіта” у Львові (1868–1939): Показчик видань / Лариса Головата, Люба Суц, Ольга Бербека. – 2-е вид., випр. і допов. – Львів, 2008. – 520 с.
839. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / Олексій Іванович Дей. – К. : Наук. думка, 1969. – 560 с.
840. Довідник з історії України. А–Я / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.
841. Енциклопедія Коломийщини. – Зшиток 13, літера Ш / За ред. М.Савчука. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 2003. – 112 с.
842. “Зоря” 1880–1897. Систематичний показчик змісту журналу / уклад О. Д. Кізлик. – Львів, 1988. – 440 с.
843. Курилишин К. Часопис “Галичанинъ” (Львів, 1893–1913 pp.): матеріали до біобібліографістики / Костянтин Курилишин. – Дрогобич : Коло, 2013. – 700 с.
844. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра, Генеза, 1996. – 942 с. (Панібудьласка В. Соборність України. – С. 601).
845. М. Драгоманов і Галичина. Бібліографічний показчик / укладачі М. Гордій, Г. Домбровська, Т. Романченко ; наук. ред. Л. Зашкільняк. – Львів, 1992. – 62 с.
846. Палієнко М. “Кіевская старина”: Систематичний показчик змісту журналу / Марина Палієнко. – К. : Темпора, 2005. – 608 с.
847. Палієнко М. “Кіевская старина”: Хронологічний показчик змісту журналу / Марина Палієнко. – К. : Темпора, 2005. – 480 с.
848. Путеводитель. Т. 1 : Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории России XIX – начала XX вв. / ред. С. В. Мироненко, Г. Л. Фриз. – М., 1994. – 394 с.
849. Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві. Каталог-інформатор / Галина Сварник. – Варшава ; Львів ; Нью-Йорк : Український архів, 2005. – 352 с.
850. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900 / уложив на підставі автопсії Ів. Ем. Левицький. – Львів : Накладом НТШ, 1909. – Т. I : 1887–1889. – 290 с.; 1910. – Т. II : 1890–1891. – 262 с.; 1911. – Т. III : 1892–1893. – 290 с.
851. Українська мова. Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк [та ін.]. – 3-є вид. зі змінами і доп. – К. : Вид-во Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
852. Inwentarzrę kopisów Biblioteki Kapituły Greckokatolickiejw Przemyślu / Opracował A. Kaszlej. – Warszawa : Wydawnictwo Biblioteki Narodowej, 2011. – 333 s.
853. Siciak A. Druki przemyskie 1754–1939. Bibliografia publikacji polskich, niemieckich, węgierskich, francuskich oraz żydowskich i ukraińskich wydanych alfabetem łacińskim / Anna Siciak. – Przemyśl, 2002. – 426 s.

Автореферати дисертацій, дисертації

854. Аркуша О. Г. Українське представництво в Галицькому сеймі (1889–1901) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Аркуша Олена Георгіївна. – Львів, 1997. – 26 с.
855. Благий В. Б. Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Благий Василь Богданович. – Львів, 2003. – 20 с.
856. Бурдуланок В. М. Культурні зв'язки Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці XIX – на початку XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук :

- спец. 07.00.01 “Історія України” / Бурдуланюк Василь Миколайович. – Чернівці, 1996. – 24 с.
857. Герун В. Б. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Івана Наумовича (1826–1891 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Герун Василь Богданович. – Львів, 2012. – 21 с.
858. Гранчак Т. Ю. Українське національне відродження другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в працях польського історика Леона Василевського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни” / Гранчак Тетяна Юріївна. – К., 2000. – 16 с.
859. Грицак Я. Й. Формування модерної української нації: історіографія та історіософія проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни” / Грицак Ярослав Йосипович. – К., 1996. – 43 с.
860. Гурак І. Ф. Українське студентство у суспільно-політичному житті Східної Галичини (60-ті роки ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Гурак Ігор Федорович. – Івано-Франківськ, 2005. – 19 с.
861. Жерноклеєв О. С. Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (1899–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Історія України” / Жерноклеєв Олег Станіславович. – Чернівці, 1995. – 22 с.
862. Заярнюк А. Формування соціальних і національних ідентичностей українського селянства у Габсбурзькій Галичині, 1846–1914 (на прикладі Самбірщини) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії зі спеціальності історія, підготовлений для переатестації на наук. ступінь канд. іст. наук / Заярнюк Андрій. – Львів, 2005. – 32 с.
863. Качмар В. М. Проблема українського університету у Львові в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: суспільно-політичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Качмар Володимир Михайлович. – Львів, 1999. – 19 с.
864. Качмар Л. С. Наддніпрянська політична еміграція в Галичині 1900–1914 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Качмар Людмила Семенівна. – Львів, 1997. – 19 с.
865. Киричук О.С. Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Киричук Олександра Степанівна. – Львів, 2001. – 19 с.
866. Клебан Л. О. Наукова та громадська діяльність Михайла Возняка (1881–1954) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Клебан Леся Осипівна. – Львів, 2010. – 17 с.
867. Кліш А. Б. Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського (1868–1941 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Кліш Андрій Богданович. – Львів, 2008. – 20 с.
868. Королько А. З. Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Королько Андрій Зіновійович. – Чернівці, 2002. – 20 с.
869. Кугутяк М. В. Національно-політичний рух у Галичині в 1890–1939 роках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Кугутяк Микола Васильович. – К., 1996. – 47 с.

870. Кудлач-Мельник В. І. Політичне товариство “Руська рада” (1870–1914 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Кудлач-Мельник Віра Іванівна. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
871. Куций І. П. Рецепція національної історії в українській науково-історичній думці Галичини (1830-і – 1894 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Куций Іван Петрович. – Львів, 2004. – 20 с.
872. Микитчук Н. М. Ідея української соборності у творчій спадщині й діяльності М. Драгоманова та І. Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Микитчук Наталія Миколаївна. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
873. Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спец. іст. дисципліни” / Михальський Ігор Сергійович. – К., 2004. – 36 с.
874. Михальський Ю. В. Ставлення польських суспільно-політичних сил до українського питання в Галичині на початку ХХ століття (1902–1914) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Михальський Юрій Володимирович. – Львів, 1998. – 18 с.
875. Мовна У. В. Традиційно-побутова культура українців Галичини на сторінках львівської преси 1811–1848 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / Мовна Уляна Василівна. – Львів, 2000. – 20 с.
876. Мудрий М. М. Українсько-польські відносини в Галичині у 1867–1890 роках: політичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Мудрий Мар’ян Михайлович. – Львів, 1997. – 26 с.
877. Орлевич І. В. Діяльність Львівського Ставропігійського інституту (кінець ХVІІІ – 60-і рр. ХІХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Орлевич Ірина Василівна. – Львів, 2000. – 20 с.
878. Павко А. І. Становлення та діяльність політичних партій і організацій в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Павко Анатолій Іванович. – Донецьк, 2001. – 44 с.
879. Расевич В. В. Українська національно-демократична партія (1899–1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Расевич Василь Васильович. – Львів, 1996. – 20 с.
880. Савенко В. В. Роль Наукового товариства ім. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Савенко Віктор Васильович. – Чернівці, 1997. – 24 с.
881. Серeda О. В. Формування національної ідентичності: ранні народовці у пiдавстрiйській Схiдній Галичинi (1860–1873) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора фiлософiї зi спецiальностi iсторiя / Серeda Остап Володимирович. – Будапешт, 2003. – 36 с.
882. Сухий О. М. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Сухий Олексій Миколайович. – Львів, 2003. – 32 с.
883. Турій О. Ю. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини, 1848–1867 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Турій Олег Юрійович. – Львів, 1994. – 24 с.

884. Чорновол І. П. Польсько-українська угода 1890–1894 рр.: генеза, перебіг подій, наслідки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Чорновол Ігор Павлович. – Львів, 1995. – 22 с.
885. Шкраб’юк П. В. Михайло Павлик і радикальна партія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Шкраб’юк Петро Васильович. – Львів, 1994. – 16 с.
886. Юрейко О. В. Головна руська рада: утворення та діяльність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Юрейко Ольга Володимирівна. – Львів, 2009. – 14 с.
887. Якимович Б. З. Іван Франко як книгознавець і видавець (1890-ті роки ХІХ ст. 1916 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.08 “Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство” / Якимович Богдан Зіновійович. – К., 2008. – 39 с.
888. Янишин Б. М. Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70–80-і роки ХІХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Янишин Богдан Михайлович. – К., 2003. – 24 с.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аксаков Іван, 516, 519, 520
 Александров Володимир, 715
 Александрович (Олександрович) Митрофан, 120, 557, 709
 Андерсон Бенедикт (Anderson Benedict), 151, 152, 175, 427
 Андрузький Георгій, 212
 Андрусак Микола, 40
 Антоневиц Микола, 32, 84, 705, 741, 745, 751, 768
 Антонович Афіноген, 688
 Антонович Володимир, 30, 38, 46, 53, 67, 81, 99, 100, 102, 104, 105, 108, 114, 115, 122, 126, 129, 131, 133, 135, 161, 389, 390, 393, 396, 415, 424, 427, 429, 442, 447, 490, 558, 576, 584, 585, 586, 592, 593, 599, 616, 623, 624, 625, 627, 633, 636, 638, 645, 646, 654, 655, 656, 658, 683, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 704, 711, 722, 723, 724, 725, 726, 728, 729, 730, 733, 735, 744, 746, 747, 748, 749, 762, 763, 764, 765, 766, 769, 770, 779, 792, 794, 795, 811
 Антонович Дмитро, 800
 Антонович Катерина, 135
 Апостол Данило, 184
 Арабажин Костянтин, 104, 686, 690, 709, 715
 Аркуша Олена, 82, 84, 85, 86, 87, 94
 Астряб Матвій, 425, 525
 Афанасьєв-Чужбинський Олександр, 380

Б

Багалій Дмитро, 725, 775
 Бадені Казимир (Badeni Kazimierz), 61, 728, 738, 740, 741, 742, 743, 746, 749, 761
 Балудянський Михайло, 203
 Бантиш-Каменський Дмитро, 181, 184, 185, 201, 208, 249, 258, 280, 821
 Барабаш Олексій, 745
 Барвінок Ганна, 99, 101, 105, 381, 446, 482, 506, 531, 577, 649, 701, 702, 774, 801, 806
 Барвінський Богдан, 39, 791
 Барвінський Володимир, 37, 97, 104, 105, 108, 121, 136, 140, 141, 396, 483, 484, 486, 505, 506, 535, 536, 537, 538, 540, 551, 558, 566, 573, 577, 579, 602, 603, 639, 647, 653, 672, 673, 674, 675, 676, 678, 680, 681, 682, 683, 688, 689, 692, 693, 698, 703, 704, 708, 765
 Барвінський Олександр, 28, 37, 81, 97, 104, 105, 107, 116, 122, 126, 128, 129, 131, 132, 136, 138, 140, 258, 330, 349, 384, 396, 430, 431, 433, 436, 479, 482, 483, 484, 505, 506, 517, 530, 535, 536, 537, 538, 540, 544, 550, 551, 557, 571, 572, 573, 574, 577, 578, 643, 644,

645, 646, 647, 649, 652, 657, 670, 672, 680, 683, 684, 685, 686, 692, 700, 702, 705, 706, 715, 721, 722, 723, 724, 725, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 735, 736, 738, 740, 741, 742, 746, 747, 748, 749, 750, 752, 753, 763, 764, 765, 766, 768, 769, 770, 773, 774, 776, 794, 802, 803, 804, 806
 Барвінський Осип, 97, 104, 258, 535, 538, 553
 Барсов Микола, 476, 485
 Батенко Тарас., 90
 Батюшков Костянтин, 280
 Бах Олександр фон (Bach Alexander von), 348
 Бахманн Клаус (Bachmann Klaus), 72
 Бахтуріна Олександра (Бахтуріна Александра), 69
 Бачинський Михайло, 314
 Бачинський Омелян, 419, 434, 435, 437, 483, 662
 Бачинський Юліан, 75, 125, 133, 156, 686, 780, 781, 807
 Бегей Ігор, 86
 Беднарський Кость, 693
 Белей Іван, 36, 106, 123, 125, 129, 142, 410, 551, 617, 675, 679, 684, 693, 706, 708, 710, 725, 726, 763, 802
 Белькреді Ріхард фон (Belcredi Richard von), 490, 497
 Бельовський Август (Bielowski August), 235, 242, 382
 Бендасюк Семен, 65
 Бережницький Теофіл, 706, 739
 Беренштам-Кістяківська Марія, 143, 778
 Бернатович Володимир, 431, 438, 439, 440, 442, 462
 Бецький Іван, 282
 Белінський Віссаріон (Белинский Виссарион), 420, 605, 606
 Бирчак Володимир, 129, 802
 Біберович Іван, 436
 Білевич Іван, 202
 Білевич Михайло, 202
 Білецький-Носенко Павло, 196
 Білик (Руденко) Іван, 568
 Білиловський Кесар, 771
 Білінський Іван, 241, 670
 Білозерський Василь, 96, 106, 120, 122, 219, 399, 400, 442, 464, 467, 475, 481, 482, 483, 508, 509, 510, 517, 527, 529, 556
 Білокопитий М. (Вербицький Микола), 445
 Білоус Михайло, 545
 Біляшівський Микола, 775
 Біндер Гаральд (Binder Harald), 73
 Бірецький Іван, 241, 263
 Бісмарк Отто фон (Bismarck Otto von), 728
 Біцпллі Катря, 718
 Благий Василь, 87

Блонський Кирило, 322, 323, 324
 Бобенко Андрій, 771
 Богданович Іпполіт, 269, 279
 Боднар Григорій, 295, 753
 Бодяньський Осип, 26, 33, 36, 96, 98, 102, 107, 119, 141, 142, 182, 187, 191, 200, 205, 220, 240, 259, 260, 263, 266, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 280, 282, 285, 286, 290, 291, 298, 304, 361, 380, 527, 822
 Борискевич Іван, 278, 323, 333
 Борковський Олександр, 125, 128, 711, 715
 Боровик Віталій, 104, 658
 Боровиковський Левко, 102, 259, 261, 298, 299
 Брик Іван, 31, 358, 799
 Броневський Володимир (Броневский Владимир), 208
 Брюейкер Роджерз (Brubaker Rogers), 150
 Брюховецький Іван, 463
 Будзиновський В'ячеслав, 30
 Будилович Антон, 65, 133, 747
 Бурачинський Ярослав, 592
 Бурдуланок Василь, 90
 Бучинський Мелітон, 28, 97, 124, 130, 155, 505, 509, 539, 540, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 566, 571, 572, 582, 586, 590, 591, 592, 593, 594, 596, 597, 600, 687
 Бушинський Стефан (Buszyński Stefan), 53
 Бушко Юзеф (Buszko Józef), 57
 Буяк Францішек (Bujał Franciszek), 52

В

Ваврик Василь, 40
 Вагилевич Іван, 36, 50, 98, 103, 113, 118, 119, 141, 190, 192, 206, 207, 216, 217, 234, 243, 248, 251, 252, 254, 255, 257, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 273, 275, 277, 279, 280, 281, 282, 286, 287, 289, 290, 291, 300, 304, 317, 329, 523, 640, 752, 822, 823
 Валуєв Петро (Валуев Петр), 136, 415, 416, 421, 422, 449, 454, 469, 471, 477, 490, 496, 512, 557, 559, 575, 822
 Варварцев Микола, 42
 Василевський Леон (Wasilewski Leon), 53, 54, 109, 788
 Василько Микола, 796
 Вахнянин Анатоль, 81, 96, 116, 121, 122, 129, 131, 132, 139, 363, 379, 422, 429, 433, 438, 472, 495, 505, 506, 510, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 537, 538, 541, 545, 548, 550, 551, 553, 556, 557, 571, 576, 578, 626, 743, 811, 816
 Венгліньський Лев (Węgliński Lew), 378
 Вендланд Анна-Вероніка (Wendland Anna Veronika), 72
 Венелін (Гуца) Юрій, 203, 204
 Вербицький Михайло, 427, 434, 753
 Верещицький Генрік (Wereszycki Henryk), 57

Верещинський Микола, 292, 294, 298, 319
 Верхратський Іван, 31, 451, 587, 675
 Виговський Іван, 182, 463, 721
 Винниченко Володимир, 800
 Вислобоцький Юрій (Зборовський Василь), 371, 499
 Вілсон Ендрю (Wilson Andrew), 73, 177
 Вінковський Кирило, 363
 Владимирський-Буданов Михайло, 725
 Вовк Федір, 28, 101, 104, 106, 122, 128, 129, 130, 135, 389, 408, 591, 599, 627, 707, 716, 747, 748, 765, 770, 775, 790, 799, 803, 804, 806
 Вовк-Карачевський Василь, 104, 722, 723, 730, 731, 733
 Вовчок Марко, 382, 432, 433, 438, 440, 445, 447, 448, 451, 466, 472, 484, 488, 506, 507, 572, 655, 680, 775
 Водзіцький Людвік (Wodzicki Ludwik), 563
 Возняк Михайло, 35, 36, 41, 105, 106, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 129, 139, 142, 219, 221, 228, 231, 236, 249, 255, 262, 263, 270, 286, 288, 292, 294, 326, 594, 612, 617, 701, 707, 709, 736
 Волконський Олександр (Волконский Александр), 64
 Воринський Едмунд (Woryński Edmund), 51
 Воробкевич Сидір (Ісидор), 437, 451, 452, 713, 714
 Востоков Олександр (Востоков Александр), 204, 230, 255, 271, 280, 380
 Вулф Ларрі (Wolff Larry), 73

Г

Галка (Костомаров Микола), 290
 Гаморак Кирило, 745
 Ганкевич Володимир, 397, 558, 598, 602
 Ганкевич Лев, 134, 800
 Ганкевич Микола, 128
 Гарасевич Михайло, 43, 238, 257
 Гарт Френсіс Брет (Harte Francis Bret), 714
 Гартенштейн Данило, 258
 Герасимович Микола, 745
 Гербільський Григорій, 42
 Гердер Йоганн Готфрід (Herber Johann Gottfried), 152, 257
 Герцен Олександр (Герцен Александр), 421, 590
 Гинилевич Григорій, 333
 Гітнер К. (Hittner K.), 242
 Гладилович Дем'ян, 675, 683, 688, 693, 694
 Гладкий Антон, 28, 554, 555
 Глинський Теофан, 581
 Глібов Леонід, 389, 407, 438, 444, 771
 Гнатюк Володимир, 30, 99, 105, 128, 129, 466, 636, 649, 650, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 809, 814
 Гобсбаум Ерік (Hobsbawm Eric), 152

- Говорський Ксенофонт, 98, 477
Гоголь Микола (Николай), 119, 189, 190, 209, 215, 273, 279, 280, 324, 362, 382, 500, 554, 605, 606, 784
Гогоцький Сильвестр, 98, 134, 459, 476, 477, 524, 664
Головацький Іван, 98, 206, 278, 287, 293, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 353, 365, 367, 373, 380, 381, 604
Головацький Петро, 279, 323
Головацький Яків, 36, 50, 64, 66, 90, 96, 97, 98, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 113, 116, 118, 119, 120, 121, 130, 139, 142, 190, 191, 192, 195, 206, 216, 218, 237, 248, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 285, 286, 287, 289, 290, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 319, 321, 323, 324, 326, 331, 333, 338, 357, 359, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 394, 404, 406, 407, 443, 459, 463, 468, 469, 474, 475, 476, 477, 479, 480, 481, 485, 494, 495, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 537, 539, 559, 584, 585, 586, 592, 604, 636, 640, 643, 686, 752, 757, 767, 822, 823
Головннн Олександр (Головнин Александр), 421
Горбаль Кость, 451, 479, 501, 504
Горбачевський Антін, 123, 725
Гординський Ярослав, 29, 382, 384, 433
Горинь Василь, 90
Горнова Ельжбета (Hornowa Elżbieta), 57
Гороцький Омелян, 447
Грабар Ольга, 653, 703, 704, 726, 744
Грабовецький Володимир, 23
Грабовський Павло, 36, 106, 123, 660, 779, 804, 805
Гребінка Євген, 102, 103, 209, 250, 259, 260, 261, 266, 289, 290, 291, 302, 329, 360, 361, 432, 447, 466, 500, 518, 543, 680, 725
Греч Микола (Греч Николай), 257, 280, 380
Гречулевич Василь, 382, 383, 394, 475
Гриневецький Іван, 436
Гриневецький Мелетій Модест, 204, 280
Гринів Олег, 167
Грицак Євген, 232
Грицак Ярослав, 74, 76, 77, 86, 94, 107, 151, 154, 159, 168, 229, 427, 608, 717, 718, 796
Грінченко Борис, 101, 104, 105, 106, 107, 127, 128, 139, 214, 427, 650, 656, 707, 709, 714, 715, 761, 771, 777, 795, 806
Громека Степан, 103, 118, 386
Грушевський Михайло, 11, 24, 25, 34, 38, 40, 41, 42, 52, 54, 58, 61, 65, 76, 77, 89, 99, 104, 107, 108, 112, 114, 129, 130, 134, 135, 138, 141, 144, 161, 162, 165, 166, 177, 221, 241, 330, 393, 396, 455, 458, 478, 490, 582, 590, 601, 625, 627, 646, 650, 656, 666, 680, 725, 733, 750, 751, 754, 755, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 772, 773, 775, 784, 786, 792, 796, 799, 803, 804, 807, 809, 810, 813, 814, 824
Грушевський Олександр, 38, 41, 608, 803
Гулак-Артемівський Петро, 103, 197, 205, 250, 259, 260, 261, 277, 289, 291, 298, 299, 302, 329, 331, 503, 518
Гулак-Артемівський Семен, 435, 662, 663
Гурак Ігор, 87
Гутовський Г., 465
Гушалеви́ч Іван, 29, 261, 295, 320, 321, 326, 329, 330, 331, 333, 342, 348, 352, 357, 358, 367, 370, 463, 487, 671, 794
- Г
- Галаган Григорій, 142, 424, 425, 655
Галаган Микола, 134, 800
Гартнер Федір (Теодор) (Gartner Theodor), 758, 759, 760
Гелнер Ернест (Gellner Ernest), 153
Голуховський Агенор (Gołuchowski Agenor), 55, 345, 348, 349, 362, 373, 374, 375, 377, 386, 387, 411, 490, 492, 493, 494, 495, 498, 500, 542, 640, 826
Грінфелд Лія (Greenfeld Liah), 149, 174
Гродзіський Станіслав (Grodziski Stanisław), 56
Грох Мірослав (Hroch Miroslav), 70, 157, 158, 159, 160, 165, 166, 168, 169, 173, 175, 176
Грухала Януш (Gruchała Janusz), 57
- Д
- Данкевич Лука, 294, 300
Дашинський Ігнацій (Daszyński Ignacy), 109
Дашкевич Микола, 725
Дашкевич Ярослав, 75, 166, 167
Дебагорій-Мокрієвич Володимир, 109, 143, 631
Дегени Сергій, Наталія, Марія, 727
Демкович-Добрянський Михайло, 47
Державін Гаврило (Державин Гавриил), 279
Дзядзьо Анджей (Dziadzio Andrzej), 61
Дикий Андрій (Дикий Андрей), 66, 67
Димет Михайло, 395, 397, 431, 433, 482, 540, 579, 581, 589, 591, 688
Дідицький Богдан, 32, 77, 107, 116, 133, 278, 338, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 365, 367, 373, 378, 379, 404, 419, 459, 462, 463, 464, 466, 469, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 485, 488, 493, 494, 513, 514, 524, 532, 537, 643, 739, 746, 747, 767
Добржанський Олександр, 84, 90

Добровський Йосиф (Dobrovský Josef), 229, 351
 Доброграсва Олена, 686, 690
 Добролюбов Микола (Добролюбов Николай), 590, 606
 Добрянський Адольф, 215, 336, 703, 747
 Добрянський Іван, 677
 Довбуш Олекса, 251, 642
 Довженко Олександр, 426
 Додé Альфонс (Daudet Alphonse), 713
 Доленга-Ходаковський Зоріан (Dołęga-Chodakowski Zorian), 243
 Дольницький Антін, 592
 Доманицький Василь, 115, 656
 Дондуков-Корсаков Олександр (Дондуков-Корсаков Александр), 422
 Дорошенко Володимир, 38, 200, 424, 511, 646, 648, 661, 800, 803
 Дорошенко Дмитро, 46, 134, 139, 144, 423, 627, 645, 646, 650, 656, 660, 695, 700, 718, 723, 775, 777, 799, 800, 803, 810, 811
 Дорошенко Петро, 197, 463
 Досковський Яків, 372
 Достоєвський Федір (Достоевский Фёдор), 606
 Драгоманов Михайло, 19, 24, 25, 27, 28, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 45, 54, 57, 58, 61, 67, 77, 81, 89, 91, 97, 99, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 142, 143, 161, 164, 190, 243, 309, 380, 389, 390, 392, 393, 396, 397, 398, 399, 407, 408, 409, 413, 417, 424, 427, 478, 486, 506, 509, 511, 523, 524, 540, 553, 554, 555, 557, 560, 561, 564, 566, 570, 571, 572, 573, 575, 576, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 619, 620, 621, 622, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 645, 646, 652, 654, 655, 661, 666, 667, 669, 671, 679, 680, 681, 685, 687, 690, 691, 702, 707, 708, 712, 713, 716, 718, 726, 727, 731, 732, 735, 736, 737, 738, 745, 747, 756, 767, 777, 778, 779, 780, 781, 783, 784, 787, 792, 793, 795, 798, 801, 807, 808, 812, 822, 823
 Древницький Юрій, 23
 Дудикевич Володимир, 768, 784, 785
 Дудко Віктор, 404, 481
 Дудрович Андрій, 202
 Дунін-Борковський Юзеф (Dunin-Borkowski Józef), 242
 Духнович Олександр, 97, 367, 372, 373
 Дякін Валентин (Дякин Валентин), 68

Е

Енгельс Фрідріх (Engels Friedrich), 391, 787

Є

Єдлінська Уляна, 26, 98
 Єсельчик Сергій, 13, 87, 88, 161, 165
 Єфіменко Олександра, 725
 Єфремов Сергій, 128, 478, 733, 811

Ж

Жаткович Юрій, 90, 336
 Железняк М., 644
 Желехівський Євген, 19, 136, 590, 591, 598, 652, 756, 757, 758, 760
 Желехівський Маркил, 566
 Жемчужников Лев, 576
 Жерноклеєв Олег, 86
 Житецький Гнат (Ігнат), 389, 593, 718
 Житецький Павло, 99, 126, 128, 132, 139, 389, 558, 573, 599, 600, 623, 625, 686, 687, 713, 722, 729, 770
 Жук Михайло, 803
 Жуковський Василь (Жуковский Василий), 280
 Жуковський Станіслав, 486
 Жученко Михайло, 581

З

Забіла Віктор, 103, 259, 260, 261, 287
 Заброварний Стефан (Zabrowarny Stefan), 60
 Забужко Оксана, 213
 Загурський Миколай Михайло, 486
 Заклинський Корнило, 590
 Заклинський Леонід, 529, 551, 590, 602
 Заклинський Олексій, 333
 Залеський Вацлав, Вацлав з Олеська (Zaleski Wacław, Wacław z Oleska), 189, 190, 193, 195, 217, 218, 235, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 250, 276, 295, 364, 592, 655, 789
 Залеський Філіп (Zaleski Philip), 743, 749
 Залеський Юзеф-Богдан (Zaleski Józef-Bogdan), 215, 242, 361
 Заньковецька Марія, 662, 663
 Зап Карел (Zap Karel), 243, 271, 285
 Заревич Федір, 429, 437, 438, 442, 495, 501, 504, 561
 Захаріясеви́ч Теодор, 224
 Зашкільняк Леонід, 12, 23, 74, 76, 91, 730, 766
 Заярнюк Андрій, 88, 316
 Згарський Євген, 429, 438, 447
 Здзеховський Маріан (Zdziechowski Marian), 62
 Зеліг Ернест (Zelig Ernest), 375, 376
 Земляковський Флоріан (Ziemiałkowski Florian), 699
 Зелецький Алоїзій (Zielecki Alojzy), 57
 Земба Анджей (Zięba Andrzej), 59
 Зібер Микола, 391, 408, 591, 627
 Зозуля Іван, 714

Зубрицький Денис, 28, 29, 36, 43, 66, 84, 98, 107, 113, 118, 119, 139, 141, 190, 192, 206, 207, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 257, 264, 267, 268, 274, 275, 279, 280, 283, 284, 285, 287, 298, 303, 304, 322, 337, 356, 359, 368, 370, 371, 378, 382, 384, 767, 822, 823

Зубрицький Михайло, 713

Зуляк Іван, 82

І

Іванова Людмила, 89

Іванова Раїса, 45

Іванченко Раїса, 89

Іконников Володимир, 584

Іловайський Дмитро (Иловайский Дмитрий), 725

Ількевич Григорій, 243, 276, 278, 292, 293, 294

Ільницький Василь, 447, 451, 688, 689

Інлендер Людвік (Inlender Ludwik), 618

Ісаєвич Ярослав, 88, 147, 159, 160, 167

ї

Їречек Йосиф (Jireček Josef), 375, 376, 378

Й

Йонін Аркадій, 96, 551, 552, 593

К

Казанський Петро (Казанский Пётр), 65

Кайданов Іван (Кайданов Иван), 279

Калинович Володимир, 45

Калитовський Омелян, 711

Каліцький Бернард (Kalicki Bernard), 52

Калужняцький Омелян, 583, 584

Кальнокі Густав (Kalnoki Gustav), 740

Каменецький Данило, 395, 475, 528

Камінський Ян (Kamiński Jan), 205

Капніст Василь, 180

Каппелер Андреас (Kappeler Andreas), 13, 70, 71, 94, 145, 146, 150, 168, 173, 174

Караджич Вук (Karadžić Vuk), 258

Карамзін Микола (Карамзин Николай), 206, 257, 271, 280, 281, 413

Кармазіна Марія, 90, 208, 797

Карпенко Степан, 28, 96, 290, 435, 436, 483, 484, 486, 663

Карпенко-Карий Іван, 660, 661, 662, 815

Касьянов Георгій, 74, 144, 145, 151, 168, 180

Катков Михайло (Катков Михаил), 141, 516, 518, 519, 520

Катренко (Катрухін) Олександр, 105, 130, 714, 795, 809

Качала Степан (Стефан), 116, 138, 409, 479, 565, 567, 581, 598, 599, 601, 614, 639, 675, 703, 724

Качмар Володимир, 87

Качмар Людмила, 91

Квітка-Основ'яненко Григорій, 102, 193, 197, 200, 205, 215, 238, 250, 252, 260, 261, 262, 266, 271, 275, 278, 280, 282, 290, 291, 297, 302, 320, 321, 323, 329, 331, 362, 367, 430, 432, 433, 434, 435, 445, 466, 468, 472, 484, 488, 500, 503, 518, 548, 572, 593, 662, 726, 775, 815

Кельсієв Василь (Кельсиев Василий), 134, 136, 338, 339, 424, 476, 494

Кеппен Петро, 33, 36, 204, 205, 206, 230

Керичинський Степан, 303

Кибальчич Микола, 422

Кирилюк Євген, 41

Киричук Олександра, 83

Кирчів Роман, 246

Кістяківський Богдан, 34, 727

Кістяківський Олександр, 135, 136, 400, 576, 589, 623, 634, 646, 651, 652, 653, 654

Кіх-Маслей Ольга (Kich-Maslej Olga), 62

Кланська Марія (Kłańska Maria), 62

Клемертович Михайло, 459

Климкович Ксенофонт, 429, 432, 438, 440, 442, 443, 445, 450, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 472, 474, 477, 481, 499, 500, 542, 554, 699, 815

Клопова Марина, 69

Коберський Карло, 37

Кобилиця Лук'ян, 335

Кобиланська Ольга, 636, 639, 660, 718, 770, 802

Кобиланський Еразм (Котурницький Михайло, Koturnicki Michał), 613

Кобринська Наталія, 123, 124, 125, 555, 700, 702, 716, 770, 798, 802

Ковалевський Микола, 711, 720, 746, 748, 777

Ковалюк Роман, 87

Козак Степан (Kozak Stefan), 60

Козанович Михайло, 241

Козік Ян (Kozik Jan), 55, 56, 58

Козловський Владислав (Kozłowski Władysław), 488

Козловський Всеволод, 801

Козловський Михайло, 261, 262

Коко Еугеніуш (Koko Eugeniusz), 23

Кокорудз Ілля, 714

Колесса Олександр, 765, 770, 809

Коллар Ян (Kollar Jan), 249, 258

Комаров (Комар) Михайло, 36, 104, 122, 123, 642, 644, 654, 682, 713, 723, 733, 771

Компаневич Варлаам, 205, 238

Кондратюк Костянтин, 74

Кониський Олександр, 28, 30, 34, 36, 39, 81, 99, 104, 105, 106, 107, 120, 123, 126, 128, 132, 389, 393, 396, 399, 422, 440, 452, 464, 465, 468, 469, 470, 474, 478, 479, 480, 481, 506, 507, 568, 571, 573, 574, 577, 581, 645, 646, 647, 651, 658, 680, 683, 684, 685, 686, 689, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 713, 714, 715, 716, 719, 722, 723, 726, 727, 728, 729, 730,

731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 744,
750, 756, 758, 763, 764, 766, 769, 770, 771,
772, 775, 779, 795
Кононенко Мусій, 715, 733
Копітар Варфоломей (Kopitar Varfolomej), 233,
234, 246, 249, 297, 351
Кордуба Мирон, 38, 41, 129, 393, 479, 485, 748,
767, 804, 810
Короленко Володимир, 713, 715
Король Михайло, 741, 745, 784, 785
Кос Михайло, 134
Косач Михайло, 715
Косач Ольга (Пчілка Олена), 128, 555, 593, 620
Косачевська Олена (Косачевская Елена), 43
Косач-Кривинюк Ольга, 715
Коссак Михайло, 352, 673
Костомаров Микола, 67, 102, 104, 108, 114, 187,
199, 211, 212, 215, 218, 219, 241, 259, 260,
264, 278, 285, 286, 291, 298, 299, 302, 310,
329, 330, 331, 395, 400, 402, 403, 407, 416,
429, 436, 444, 445, 454, 463, 464, 465, 466,
467, 468, 472, 476, 489, 506, 508, 524, 527,
554, 569, 572, 576, 587, 592, 604, 605, 625,
640, 641, 653, 654, 655, 671, 674, 680, 682,
693, 707, 721, 724, 725, 758, 791, 792, 815, 821
Костомарова (Крагельська) Аліна, 108, 218
Котляревський Іван, 32, 35, 53, 98, 100, 102,
103, 108, 133, 134, 139, 164, 197, 199, 205,
220, 232, 238, 250, 257, 258, 259, 260, 261,
266, 268, 271, 278, 289, 290, 291, 298, 302,
319, 320, 321, 322, 323, 329, 331, 333, 337,
354, 362, 372, 383, 399, 430, 433, 435, 466,
468, 485, 503, 518, 549, 604, 629, 637, 642,
655, 660, 662, 726, 756, 775, 809, 810, 811, 820
Котлярчук Микола, 375
Коцко Адам, 788
Коцовський Володимир, 708, 710, 713, 714
Коцобинський Михайло, 36, 99, 104, 105, 106,
128, 129, 649, 650, 661, 733, 774, 775, 801,
802, 803
Кравець Микола, 45
Кравченко Богдан, 176, 177
Красицький Фотій, 803
Красівський Орест, 87
Крашевський Юзеф-Ігнацій (Kraszewski Jozef
Ignacy), 110, 364, 695, 697, 701
Кревецький Іван, 25, 767
Крилов Іван (Крылов Иван), 271, 280
Кримський Агатангел, 99, 104, 105, 128, 647,
648, 726, 733, 764, 771, 778, 799, 814
Крип'якевич Іван, 34, 144, 209, 661, 685, 767,
769, 799, 803
Кропивницький Марко, 99, 106, 435, 436, 662,
663, 815
Крушельницький Антін, 803
Крушинський Йосиф, 314
Кубаля Людвік (Kubala Ludwik), 694
Кугутяк Микола, 23, 74, 86, 167

Кузеля Зенон, 804
Куземський Михайло, 312, 320, 335, 336, 348,
374, 377
Кукольник Василь, 33, 203, 204
Кулачковський Діонісій, 745
Кулжинський Іван, 62, 279, 414
Кулик Василь, 506
Куліш Олександра (Барвінок Ганна), 99, 105
Куліш Пантелеймон, 19, 25, 28, 29, 30, 32, 33,
34, 36, 38, 39, 41, 46, 54, 67, 81, 90, 96, 97, 98,
99, 101, 103, 104, 105, 108, 110, 115, 116, 118,
120, 121, 122, 130, 132, 139, 140, 141, 161,
177, 182, 213, 215, 216, 218, 219, 228, 258,
259, 261, 277, 282, 286, 287, 288, 291, 371,
380, 381, 382, 383, 384, 385, 391, 393, 394,
395, 396, 399, 400, 403, 406, 407, 417, 420,
424, 429, 432, 433, 436, 438, 439, 441, 442,
443, 444, 445, 446, 447, 448, 451, 462, 463,
464, 465, 466, 467, 468, 469, 472, 474, 475,
476, 477, 478, 481, 482, 484, 497, 505, 506,
508, 509, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517,
518, 519, 520, 521, 522, 523, 527, 528, 529,
530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538,
539, 540, 543, 544, 550, 552, 559, 560, 565,
569, 572, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 592,
604, 621, 640, 641, 645, 655, 680, 689, 692,
693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701,
702, 704, 707, 725, 728, 733, 744, 758, 771,
778, 801, 807, 815, 823
Кульчицький Йосиф, 545
Кульчицький Маркел, 241
Купрієнко Хома, 290
Купчанко Григорій, 757
Куций Іван, 88

Л

Лаврівський Володимир, 745
Лаврівський Іван, 204, 226, 230, 243, 280
Лаврівський Юліан, 52, 318, 435, 479, 483, 498,
499, 510, 511, 537, 540, 541, 542, 544, 545,
547, 549, 554, 556, 559, 564, 565, 706, 745
Лавров Петро (Лавров Пётр), 607
Лавровський Петро (Лавровский Пётр), 476,
485
Лазаревський Олександр, 625
Лашкевич Олександр, 715
Лашнюков Іван, 476
Лебединцев Феофан (Теофан), 103, 134, 419,
476, 485, 525, 635
Левенець Юрій, 11, 156, 167
Левицький Анатоль (Lewicki Anatol), 763
Левицький Венедикт, 256, 278, 301, 322
Левицький Євген, 810
Левицький Йосип, 189, 192, 226, 231, 232, 234,
235, 236, 237, 250, 253, 265, 275, 276, 279,
301, 329, 357, 378

- Левицький Іван, 41, 119, 256, 327, 479, 521, 694, 773
Левицький Кость, 15, 17, 36, 37, 81, 225, 252, 350, 493, 498, 608, 672, 673, 677, 686, 706, 719, 720, 741, 742, 752, 796
Левицький Михайло, 43, 110, 221, 225, 227, 229, 232, 243, 256, 279, 301, 372
Левицький Орест, 132, 687, 709, 722
Левицький Петро, 732
Левченко Михайло, 401
Леонтович Теодор, 303, 363, 542
Лепкий Богдан, 62
Лермонтов Михайло (Лермонтов Михаил), 362, 569, 606
Лесков Микола (Лесков Николай), 476
Ливчак Осип (Йосип), 141, 516, 526, 527
Линниченко (Лінниченко) Іван, 64, 636, 643, 725
Липа Іван, 104, 644, 657, 800
Липа Юрій, 658
Липинський В'ячеслав, 770
Лисенко Микола, 97, 98, 99, 100, 104, 105, 120, 128, 129, 132, 389, 396, 399, 479, 550, 551, 558, 560, 571, 599, 623, 624, 626, 649, 662, 679, 683, 686, 687, 711, 722, 729, 735, 750, 770, 798, 811, 815, 817
Лисинецький С., 279
Лисяк-Рудницький Іван, 17, 18, 47, 147, 156, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 172, 180, 199, 214, 668, 777, 791
Литвин Микола, 23
Литвинович Спиридон, 374, 377, 485
Лімановський Болеслав (Limanowski Bolesław), 613, 618, 619
Ліпінський Кароль (Lipiński Karol), 330
Лобода Віктор, 450
Лобода Стефанія, 120, 449
Лодій Петро, 203, 204, 224, 230
Лозинський Йосип, 189, 194, 218, 226, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 241, 246, 247, 250, 252, 253, 270, 273, 276, 279, 301, 319, 332, 344, 354, 355, 357, 364, 365, 371, 375, 376, 377, 378, 379, 640, 789, 824
Лозинський Михайло, 30, 310, 429
Ломиковський Василь, 187
Ломоносов Михайло (Ломоносов Михаил), 229
Лопатинський Лев, 425, 479, 525
Лопачевський-Петруняка Олександр, 792, 793
Лорис-Меліков Михайло (Лорис-Меликов Михаил), 689
Лотоцький Олександр, 134, 624, 733, 764, 798, 810
Лужецький Антін, 294, 300
Лужницький Григор, 435
Лукашевич К., 454
Лукашевич Василь, 180
Лукашевич Лонгин, 105, 479, 482, 505, 506, 517, 566, 573, 574, 576, 602
Лукашевич Платон, 26, 33, 36, 96, 103, 118, 119, 120, 187, 193, 194, 195, 196, 200, 201, 217, 220, 241, 243, 263, 264, 291, 304, 381, 592, 655, 789, 821, 822
Лукич Василь (Левицький Володимир), 105, 106, 123, 129, 551, 624, 663, 715, 738, 770, 771, 804, 805, 815, 816
Лук'янов, 104, 682, 683
Лучкай Михайло, 230, 231, 250, 253, 265, 275, 276
Любомирський Єжи (Lubomirski Jerzy), 333
Лютер Мартін (Luther Martin), 580
Лянцкоронський Предслав, 185
- М**
- Магочій Павло-Роберт (Magocsi Paul-Robert), 18, 48, 50, 94, 151, 153, 168, 169, 170, 171
Мадзіні Джузеппе (Mazzini Giuseppe), 148
Мазепа Іван, 182, 184, 185, 209, 463, 704
Мазепа Ісаак, 47
Майков Аполлон, 240, 380
Макарушка Остап, 125
Макарчук Степан, 76, 82
Маковей Осип, 128, 232, 241, 713, 803, 811
Максименкова Марія (Верещинська Августина), 715
Максимович Михайло, 19, 26, 28, 32, 33, 35, 36, 38, 42, 53, 95, 96, 103, 112, 114, 118, 119, 120, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 196, 197, 198, 200, 201, 203, 205, 215, 216, 217, 218, 220, 237, 238, 241, 242, 243, 245, 250, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 279, 282, 284, 285, 286, 287, 291, 292, 297, 298, 304, 321, 330, 361, 364, 381, 393, 399, 413, 424, 438, 442, 443, 446, 488, 494, 502, 525, 526, 543, 584, 592, 604, 629, 655, 756, 789, 792, 821, 822
Малиновський Михайло, 263, 358, 374, 376, 547
Малкін Віктор, 43
Мальований Володимир, 104, 574
Мандичевський Іван, 615
Мандичевський Корнило, 741
Манжура Іван, 715, 771
Маринчук В. (Антонович Володимир), 447, 687
Маркевич Микола, 118, 181, 184, 185, 186, 201, 271, 300, 315, 322, 381, 466, 821
Марков Дмитро, 33, 784, 785
Марков Осип, 703
Маркович Олександр, 187
Маркович Опанас, 389
Маркович Яків, 187
Маркс Карл (Marx Karl), 391, 787
Мартович Лесь, 802
Маршинський Аполінарій, 727
Маслов-Стокос Василь, 715
Масненко Віталій, 190
Мательський Даріуш (Mathelski Dariusz), 61

Маусс Йозеф (Mauss Joseph), 242
 Мацяк Даріуш (Masiak Dariusz), 61
 Мачтет Григорій, 715
 Межов Володимир, 406
 Мельник (Антонович) Катерина, 686, 690, 746
 Менцинський Модест, 129
 Метлинський Амвросій, 103, 192, 243, 258, 259,
 260, 262, 278, 291, 298, 299, 302, 329, 380,
 383, 592
 Микита Іван, 104, 506, 528, 531, 550
 Миколасвич М., 41
 Милорадович Єлизавета, 132, 532, 556, 560, 581
 Мирний Панас, 104, 215, 550, 568, 574, 660, 662,
 680, 775
 Михалевич Микола, 430
 Михальський Ігор, 118
 Михальський Юрій, 87
 Михальчук Кость, 104, 132, 215, 389, 599, 687,
 729, 733, 749, 750
 Мілковський Зігмунт (Milkowski Zygmunt), 53
 Міллер Олексій (Миллер Алексей), 67, 68, 177,
 178, 419, 422
 Мілліковський Ян, 258
 Мількович Володимир, 763
 Мінчакевич Михайло, 241
 Міронов Борис (Миронов Борис), 68
 Міхновський Микола, 75, 156, 659, 687, 804,
 808
 Міхутіна Ірина (Михутина Ирина), 69
 Міцкевич Адам (Mickiewicz Adam), 211, 467,
 489, 697, 714
 Мова (Лиманський) Василь, 104, 120, 122, 442,
 569, 681, 707
 Могила Амвросій, 262, 266, 290
 Могила Петро, 721
 Могильницький Антін, 256, 294, 295, 300, 325,
 330, 364
 Могильницький Іван, 112, 191, 204, 226, 227,
 228, 229, 230, 243, 253, 280, 301, 329
 Мозер Міхаель (Mozer Michael), 71, 72, 223,
 233, 371, 372
 Мокляк Ярослав (Moclak Jaroslaw), 59
 Мончаловський Осип, 32, 65, 751, 768
 Мопассан Гі де (Maupassant Guy de), 715
 Мордовець (Мордовцев) Данило, 447, 468, 709
 Мох Рудольф, 279, 294, 295, 297, 320, 321,
 435
 Мохнацький Дмитро, 296
 Мош Карл (Mosch Karl), 375, 376
 Мудрий Мар'ян, 13, 23, 44, 79, 80, 81, 82, 94,
 100, 256, 340, 376, 399, 485, 544, 645, 797

Н

Навроцький Володимир, 116, 122, 125, 139, 142,
 155, 505, 508, 534, 539, 540, 542, 551, 552,

553, 554, 555, 556, 573, 575, 590, 592, 593,
 594, 595, 600, 630, 676, 680
 Навроцький Олександр, 451
 Нагірний Василь, 719
 Наконечний Євген, 88, 167
 Науменко Володимир, 120, 263, 266, 525, 526,
 636, 638
 Наумович Іван, 32, 66, 84, 222, 331, 459, 492,
 493, 525, 563, 564, 605, 672, 673, 686, 703, 720
 Нахлік Євген, 90, 213, 393, 506, 692, 701
 Некрасов Микола (Некрасов Николай), 569
 Нечуй-Левицький Іван, 98, 99, 104, 105, 106,
 115, 122, 123, 140, 215, 389, 506, 509, 539,
 570, 571, 572, 580, 646, 647, 650, 660, 661,
 680, 681, 707, 709, 714, 721, 725, 750, 760,
 765, 770, 771, 795, 811, 815
 Ничай Апольон, 703
 Ніковський Андрій (Яринович Ан.), 34
 Ніс Степан, 389
 Ніщинський Петро, 713
 Новакович Стоян (Novaković Stojan), 132

О

Огієнко Іван, 47, 233
 Оглоблин Микола, 766
 Оглоблин Олександр, 24
 Огоновський Олександр, 566, 598, 719, 739,
 741, 742
 Огоновський Омелян, 99, 107, 108, 116, 121,
 123, 125, 128, 136, 142, 288, 407, 495, 510,
 539, 551, 573, 580, 581, 602, 610, 653, 700,
 701, 710, 713, 714, 746, 748, 753, 755, 756,
 757, 764, 771, 799
 Озаркевич Євген, 716
 Озаркевич Іван, 319, 320, 335
 Окуневська Софія, 125
 Окуневський Теофіл, 124, 396, 685, 727, 732,
 812
 Окуневський Ярослав, 125, 142
 Омелькович Митро, 438, 445, 506, 507, 557, 709
 Олесницький Євген, 37, 131, 132, 133, 435, 473,
 561, 562, 662, 663, 671, 730, 732, 737, 740,
 751, 784, 798, 811, 817
 Олесь (Кандиба) Олександр, 803
 Омельченко М., 713
 Орлай Іван, 33, 202, 203, 204, 230
 Орлевич Ірина, 23, 83, 94
 Орлик Пилип, 209
 Осадца Михайло, 757
 Осечинський Василь, 42
 Островський Олександр (Островский Алек-
 сандр), 594, 606
 Охримович Юліан, 34, 35, 208

П

Павенцький Антон, 327, 352, 363

- Павлик Михайло, 37, 66, 101, 105, 107, 116, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 130, 135, 139, 142, 258, 380, 397, 410, 431, 564, 571, 580, 593, 602, 607, 608, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 619, 620, 622, 628, 631, 643, 654, 669, 680, 690, 691, 697, 700, 701, 702, 707, 708, 710, 711, 712, 716, 727, 738, 747, 748, 778, 795, 804, 808
- Павликов Теофіл, 545, 563, 672
- Павлишин Олег, 23, 91
- Павловський Олексій, 32, 188, 196, 234, 249, 250, 253, 261, 276
- Падох К., 332
- Паїсич П., 771
- Паливода-Карпенко Степан, 104
- Палієнко Марина, 89
- Паньківський Кость, 106, 125, 129, 134, 510, 650, 651, 761, 798, 809
- Параджанов Сергій, 803
- Паргач Чеслав (Partacz Czesław), 61
- Партицький Омелян, 105, 121, 122, 129, 216, 396, 400, 482, 505, 506, 508, 509, 515, 516, 529, 530, 531, 534, 535, 537, 541, 545, 550, 553, 571, 576, 670, 679, 699, 708, 709, 710, 715, 757, 758
- Патер Іван, 23
- Паулі Жегота (Pauli Żegota), 218, 241, 245, 247, 276, 277, 364, 592, 655, 789
- Пашаєва Ніна (Пашаева Нина), 65, 66
- Пашук Андрій, 45
- Пелехін Павло, 774
- Перебендя (Кониський Олександр), 815
- Передерко Віталій, 84
- Перовська Софія (Перовская Софья), 422
- Пестель Павло, 210
- Петлюра Симон, 800
- Петренко Михайло, 103, 259
- Петрович Георгій, 249
- Петрусь З. (Залозний Петро), 771
- Петрушевич Антоній, 84, 105, 116, 222, 241, 337, 338, 367, 370, 459, 689, 767
- Пильчиков Дмитро, 389, 581
- Пйонткевич Людвик (Piątkiewicz Ludwik), 243
- Піпін Олександр (Пыпин Александр), 141, 421, 815
- Писаревський Степан (Шереперя Стецько), 103, 260, 298, 320
- Підвисоцький Кость, 663
- Піскунов Фортунат, 655
- Піхно Дмитро (Пихно Дмитрий), 414
- Площанський Венедикт, 215, 419, 420, 459, 583, 584, 585, 586, 703
- Погодін Михайло (Погодин Михаил), 29, 33, 36, 98, 108, 118, 119, 141, 197, 203, 205, 206, 207, 240, 259, 265, 271, 274, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 298, 300, 359, 368, 381, 413, 418, 459, 543, 584, 823
- Подлеський Францішек (Podleski Franciszek), 54, 55
- Подолинський Василь, 28, 35, 43, 55, 75, 115, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 345, 346, 825
- Подолинський Михайло, 534, 535, 537, 538, 539, 555, 571, 576
- Подолинський Сергій, 45, 129, 391, 408, 591, 607, 613, 627, 628
- Познанський Борис, 128, 714, 715
- Полевой Микола (Полевой Николай), 258, 271
- Полонська-Василенко Наталія, 46
- Полуботок Павло, 182
- Полянський Генріх, 40
- Полянський Тома, 314, 375, 376
- Попель Маркел, 459
- Порш Микола, 800
- Потапенко В'ячеслав, 715
- Потебня Олександр, 395, 476, 483
- Потоцький Анджей (Potocki Andrzej), 61, 411, 788
- Пригара Андрій, 557
- Пріцак Омелян, 48, 164, 165
- Пулюй Іван, 90, 98, 99, 101, 106, 121, 130, 139, 534, 535, 573, 575, 578, 579, 580, 621, 692, 694, 696, 699, 700, 801
- Пушкін Олександр (Пушкин Александр), 209, 272, 279, 280, 298, 362, 467, 507, 569, 594, 606
- Пчілка Олена (Косач Ольга), 28, 99, 101, 106, 128, 555, 556, 560, 649, 650, 709, 711, 713, 714, 715, 771, 801, 806, 815

Р

- Равіта-Гавронський Францішек (Rawita-Gawronski Franciszek), 53
- Раєвський Михайло (Раевский Михаил), 418, 419, 500
- Раковський Іван, 365, 366, 367, 369, 370, 804
- Расевич Василь, 86
- Ревакович Тит, 31, 133, 430, 431, 472, 561, 592, 684
- Реєнт Олександр, 74, 156
- Решетар Джон С. (Reshetar John S.), 48, 164, 165
- Рильський Тадей, 132, 389, 415, 711, 729, 749
- Рожанковський Лонгін, 745
- Рожанський Гнат, 753
- Розумовський Кирило, 184, 422, 463
- Романович (Рожанковська) Теофіла, 436, 662
- Романчук Юліан, 37, 81, 673, 676, 677, 693, 694, 705, 706, 719, 738, 740, 741, 742, 743, 745, 746, 750, 766, 776, 779, 810, 817
- Рошкевич Михайлина, 716
- Рошкевич Ольга, 609, 610, 615
- Руданський Степан, 569, 709, 713
- Рудницький Ярослав, 47
- Рудченко (Білик) Іван, 104, 120, 122, 550, 574
- Русов Олександр, 105, 122, 389, 550, 553, 558, 582, 590, 599, 712, 758, 770

Русова Софія, 143
Рябчук Микола, 87

С

- Савенко Анатолій, 64
Савенко Віктор, 82
Савич Олександр (Тарасенко Іван), 713, 714
Савченко Федір, 41, 119, 141, 142, 270
Савчинський Григорій, 295
Савчинський Микола, 363
Савчук Борис, 82
Садовський (Тобілевич) Микола, 662, 663
Салтиков-Щедрін Михайло (Салтыков-Щедрин Михайл), 713
Самійленко Володимир, 709, 713, 733, 771
Сапєга Адам (Sapieha Adam), 731, 738
Сапєга Лев (Sapieha Leon), 333
Сарбей Віталій, 74, 156, 165
Свенціцький Іларіон, 33, 203, 204, 279, 280, 285, 333
Свенціцький Павлин, 138, 330, 450, 451, 486, 487, 488, 489, 795
Свидницький Анатолій, 713
Свистун Філіп, 31, 32, 377, 768
Світленко Сергій, 89, 389, 633
Сембратович Йосиф, 100, 541, 546, 547, 548, 549, 550
Сембратович Сильвестр, 580, 741, 751, 752, 759
Семенський Луціян (Siemieński Lucjan Hipolit), 242
Середа Остап, 23, 79, 82, 94, 432, 665
Серчик Владислав (Serczyk Władysław), 58
Симиренко Василь, 104, 558, 729, 749, 774
Симоненко Рем, 87
Сімович Василь, 37
Сірко Іван, 745
Сіромаха М., 715
Січинський Микола, 741
Січинський Мирослав, 787
Скальковський Аполлон, 271
Скобельський Петро, 714
Сковорода Григорій, 197
Скоморовський Йосиф, 241
Скоморовський Келестин, 294, 300
Скородинський Андрій, 727
Скоропис-Йолтуховський Олександр, 800
Слюсарчук Олексій, 580
Смаль-Стоцький Роман, 126
Смаль-Стоцький Степан, 140, 437, 644, 714, 720, 726, 748, 757, 758, 759, 760
Смірнов Олександр (Смирнов Александр), 67
Смірнова Олександра (Смирнова Александра), 209
Сміт Ентоні (Smith Anthoni), 149, 150
Смолька Станіслав (Smolka Stanisław), 787
Смолька Францішек (Smolka Franciszek), 699
Смотрицький Мелетій, 229
Снігурський Іван, 110, 226, 227
Соболевський Олексій, 65
Сокальський Петро, 417
Соляр Ігор, 23
Сорочинський Лев, 450, 486
Сосновська Данута (Sosnowska Danuta), 62
Сосновський Лев, 348
Спека Данило, 557
Срезневський Ізмаїл (Срезневский Измаил), 26, 33, 36, 96, 103, 105, 118, 119, 120, 187, 192, 196, 197, 200, 205, 218, 220, 241, 258, 259, 263, 266, 275, 276, 277, 278, 282, 285, 297, 298, 299, 304, 361, 367, 368, 380, 381, 592, 822
Стадіон Франц (Stadion Franz), 311, 315, 666
Старицький Михайло, 104, 106, 122, 128, 132, 389, 451, 506, 507, 543, 552, 553, 558, 568, 599, 660, 661, 662, 680, 682, 715, 729, 774
Старосольський Володимир, 147
Стасюлевич Михайло (Стасюлевич Михайл), 105, 568
Стахів Матвій, 37, 219
Стебельський Володимир, 436, 447, 451, 516, 517, 549
Стеблій Феодосій, 43, 75, 89, 113, 115, 165, 227, 253
Стемпень Станіслав (Stępień Stanisław), 23, 60
Степанович А., 592
Степович Андроник, 142, 425
Стефаник Василь, 128, 660, 802, 810
Стефанович Олександр, 580
Стефанович Яків, 422
Стешенко Іван, 104, 645, 687, 733
Столипін Петро (Стольпин Пётр), 664
Стороженко Андрій (Царинний Андрей), 63, 64
Стороженко Олекса, 102, 407, 438, 444, 451, 506, 507, 568, 572, 709, 728
Стояненко Омелян, 441
Стронін Олександр, 389
Студинський Кирило, 26, 27, 28, 41, 95, 96, 97, 98, 118, 120, 121, 122, 125, 127, 130, 132, 139, 142, 188, 219, 225, 248, 249, 256, 263, 267, 269, 270, 288, 297, 299, 301, 303, 350, 353, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 384, 400, 404, 406, 429, 431, 438, 442, 444, 445, 446, 449, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 474, 478, 480, 481, 482, 483, 501, 508, 509, 510, 516, 528, 530, 531, 533, 534, 535, 539, 550, 551, 552, 553, 554, 556, 557, 558, 559, 581, 583, 586, 591, 594, 595, 686, 687, 700, 713, 773, 795, 799, 804, 810, 811, 815
Сумцов Микола, 128, 775
Сухий Олексій, 82, 83, 94, 300
Сушкевич Корнило, 121, 136, 139, 397, 429, 541, 548, 577, 581, 598, 600, 602, 653, 670, 688, 693, 694

Т

Табачник Дмитро, 87
 Таячкевич Данило (Чорногора Ф.), 106, 116, 121, 124, 139, 429, 430, 434, 436, 438, 454, 465, 474, 482, 504, 535, 538, 554, 573, 593, 607, 608, 615
 Тарновський Василь, 795
 Таффе Едуард (Taaffe Eduard), 743
 Телешун Сергій, 90
 Тележинський Алоїзій, 732, 733, 737, 738
 Телішевський Костянтин, 741, 742
 Терезовський М., 438, 441, 442
 Терлецький Володимир (Іпполит), 525, 526, 815
 Терлецький Остап, 29, 81, 108, 116, 139, 360, 371, 431, 433, 573, 583, 586, 587, 590, 591, 602, 603, 613, 614, 622, 631, 708, 710
 Тершаковець Михайло, 28, 256
 Тимняк Михайло, 241
 Тимченко Євген, 104, 803
 Тисовський Василь, 715
 Тишинська Євстахія, 29, 285
 Толочко Петро, 89
 Толстой Дмитро (Дмитрій), 734
 Толстой Лев, 715
 Томашівський Степан, 38, 767, 799
 Томчик Ришард (Tomczyk Ryszard), 60
 Тополинський (Тополя) Кирило, 290
 Трегубова Анна і Ольга, 718
 Трегубов Єлисей, 718
 Трильовський Кирило, 133, 493, 761
 Трусевич Сергій, 44
 Тулуб Олександр, 216
 Тун Лео (Tun Leo), 373, 374, 376, 377
 Тургенєв Іван (Тургенев Иван), 569, 605, 606, 713, 714, 715
 Турій Олег, 78, 82, 94, 313, 340, 345
 Туровський Казімеж Юзеф (Turowski Kazimierz Józef), 205

У

Уваров Олексій (Уваров Алексей), 584
 Уваров Сергій (Уваров Сергей), 206, 209, 281
 Українка Леся, 90, 104, 105, 106, 128, 555, 650, 660, 661, 709, 714, 715, 718, 752, 771, 774, 778, 801
 Ульянов Микола (Ульянов Ніколай), 64
 Устянович Корнило, 133, 321, 425, 472, 555, 558, 591
 Устянович Микола, 133, 191, 262, 268, 286, 288, 294, 295, 297, 300, 320, 321, 322, 324, 325, 328, 333, 353, 364, 371, 461, 554, 555, 604, 653, 655, 714

Ф

Фабіанський Тадеуш (Fabiański Tadeusz), 16
 Федак Степан, 134

Федорович Володислав, 510
 Федорук Олесь, 90
 Федькович Юрій, 437, 438, 447, 451, 452, 488, 540, 573, 582, 598, 602, 636, 639, 655, 687, 713, 714
 Фельдман Вільгельм (Feldman Wilhelm), 52, 62
 Флоринський Тимофій (Флоринский Тимофей), 63, 64, 414, 638
 Фотієв Кирило (Фотиев Кирилл), 65
 Франко Іван, 11, 25, 26, 27, 34, 36, 37, 38, 45, 66, 75, 77, 90, 91, 106, 107, 116, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 133, 134, 139, 140, 142, 223, 225, 235, 244, 245, 251, 255, 292, 294, 310, 319, 320, 330, 333, 342, 348, 356, 373, 374, 375, 376, 380, 393, 407, 410, 429, 435, 436, 447, 490, 504, 536, 537, 551, 561, 566, 568, 573, 576, 588, 603, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 622, 630, 631, 634, 636, 639, 643, 646, 647, 654, 656, 660, 661, 680, 686, 690, 691, 693, 694, 698, 701, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 725, 726, 727, 731, 732, 735, 737, 738, 744, 747, 752, 754, 756, 764, 766, 770, 771, 773, 777, 780, 781, 786, 787, 790, 792, 799, 801, 802, 803, 804, 805, 807, 812, 815
 Фрейдзон Володимир (Фрейдзон Владимир), 65, 159

Х

Хамець (Хамец) Антоній (Chamiec Antoni), 748, 749
 Хильчевський Іван, 528
 Химка Іван-Павло (Himka John-Paul), 48, 49, 94, 168, 171, 172, 340
 Хинчевська-Геннель Тереза (Chynczewska-Hennel Teresa), 59
 Хлебовчик Юзеф (Chlebowczyk Józef), 56
 Хмельницький Богдан, 182, 183, 184, 185, 186, 194, 197, 249, 324, 343, 629, 695, 721
 Хом'яков Олексій (Хомяков Алексей), 280
 Хоминський Йоахим, 303
 Хоминський Кирило, 337
 Хоружинська Ольга, 718
 Хоткевич Гнат, 99, 104, 105, 803, 805, 806, 814

Ц

Цегельський Льонгин, 39, 459, 830
 Цеглинський Григорій, 714
 Целевич Юліан, 241, 587, 713, 748, 763, 768, 769
 Ценглевич Каспер (Cieglewicz Kasper), 316
 Цертелєв (Церетелі) Микола, 187, 188, 218, 241, 250, 655
 Цись (Цисс) Олександр, 451, 507, 543

Ч

Чайка М. (Гуглинський Василь), 448
 Чайковський Андрій, 129
 Чайченко В. (Грінченко Борис), 709, 713, 714, 715, 771, 815
 Чарнецький Степан, 41
 Чарторійський Адам Єжи (Czartoryski Adam Jerzy), 52
 Чарторійський Роман (Czartoryski Roman), 703
 Червінський Болеслав (Czerwieński Bolesław), 618
 Червінський Ігнацій (Czerwiński Ignacy), 242
 Червінський Ян (Czerwiński Jan), 703, 704
 Черкавський Евсевій, 373, 375, 376, 377, 378
 Чернышевський Микола (Чернышевский Николай), 421, 590
 Чикаленко Ганна, 140
 Чикаленко Євген, 128, 134, 140, 635, 646, 654, 801, 809, 811
 Чорновол Ігор, 84, 85, 562, 727, 741, 743, 752
 Чубинський Павло, 389, 390, 415, 427, 429, 434, 568, 584, 599, 753

Ш

Шалата Михайло, 113
 Шараневич Ісидор, 136, 241, 653, 688, 689, 690, 763, 767
 Шафарик Павел (Šafárik Pavel), 258, 273, 481
 Шашкевич Володимир, 407, 429, 431, 432, 437, 438, 440, 452, 466, 470, 472, 475
 Шашкевич Григорій, 336, 376
 Шашкевич Маркіян, 28, 32, 37, 50, 76, 77, 103, 113, 216, 225, 235, 236, 237, 238, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 257, 259, 260, 261, 262, 270, 279, 281, 286, 287, 288, 289, 294, 295, 296, 299, 312, 321, 378, 430, 443, 468, 503, 523, 549, 592, 604, 637, 751, 752
 Шевирьов Степан (Шевырѳв Степан), 280
 Шевченко Ігор, 48
 Шевченко Лазар, 663
 Шевченко Тарас, 34, 37, 58, 64, 92, 99, 100, 102, 105, 106, 132, 133, 164, 177, 178, 180, 200, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 258, 261, 262, 264, 271, 288, 289, 290, 291, 298, 302, 320, 326, 329, 332, 391, 392, 396, 399, 400, 407, 420, 424, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 441, 444, 445, 446, 447, 448, 451, 452, 461, 462, 465, 466, 467, 468, 472, 476, 481, 484, 485, 487, 495, 499, 503, 506, 508, 539, 548, 569, 576, 591, 593, 596, 604, 626, 632, 642, 644, 655, 657, 662, 678, 680, 686, 692, 697, 707, 709, 715, 722, 729, 752, 753, 754, 755, 783, 792, 812, 815, 821, 823

Шекспір Вільям (Shakespeare William), 451, 640, 693
 Шелухін Сергій (Шелухин Сергей), 40, 649, 714, 715, 718, 733
 Шептицький Андрей, 797
 Шехович Северин, 118, 119, 362, 363, 367, 368, 369, 370, 377
 Шилз Едвард (Shils Edward), 166
 Шиманов Андрій, 395
 Шишков Олександр (Шишков Александр), 280
 Шіллер Йоганн-Фрідріх (Schiller Johann Friedrich), 714
 Шкраб'юк Петро, 86
 Шлемкевич Микола, 46
 Шпигоцький Опанас, 287, 298
 Шпорлюк Роман, 48, 51, 94, 168, 174, 175, 176, 790
 Шпраг Ілля, 104, 647, 733, 773
 Штруве Кай (Struve Kai), 71
 Шульгін Василь (Шульгин Василий), 65, 414, 484, 583
 Шумський Теофіль (Szumski Teofil), 694
 Шухевич Володимир, 101, 129, 551, 623, 802, 806, 811

Щ

Щепкін Михайло, 205
 Щербаківський Вадим, 803
 Щоголев Сергій (Щеголев Сергей), 414
 Щоголев (Щоголів) Яків, 714
 Щурат Василь, 28, 29, 115, 226, 269, 307, 796

Ю

Юберсбергер Ганс (Uebersberger Hans), 796
 Юркевич Алоїзій (Jurkiewicz Alojzy), 694

Я

Яблоновський Олександр (Jabłonowski Aleksander), 728
 Яблонський Генрик (Jabłoński Henryk), 317, 332
 Яворницький Дмитро, 770
 Яворський Юліан, 125, 636, 778, 783
 Ягіч Ватрослав (Jagić Vatroslav), 796
 Якович І., 469
 Янишин Богдан, 79, 81
 Яновський Амвросій (Амброзій), 375, 376
 Яновський Мацей (Janowski Maciej), 58
 Яремко Михайло (Yaremko Michael), 48
 Яросевич Роман, 126, 778
 Ярошевський Богдан, 800
 Яхимович Григорій, 312, 315, 350, 374

The idea of the Ukrainian national unity in the community life of Galicia in the XIXth century

Modern historical research is marked by increased interest in the Ukrainian national movement in the XIX and early XX centuries, which went down in history as the period of 'national revival' (modern nation-building). In modern Ukrainian history, the key problem is the formation of national and political identity, the image of a single nation bordering on Austria and Russia. In Ukrainian historiography, the sources and ideology of Ukrainophilism in Galicia¹ were regarded as self-evident, which is why until recently they were not discussed; they were of interest only to diasporic and foreign historians. While in earlier times (in Soviet times – I.R.), Ukrainian history resembled a continuous linear progression of changing social formations and class struggle, now it is referred to as a linear process of nation or state building, but within the same teleology. In Ukraine, modern historians need to avoid oversimplifying national patriotism and to adopt new theoretical and methodological approaches to highlighting the problem of Ukrainian nation-building. At the same time, there are a number of erroneous stereotypes in the assessment of the Ukrainian movement in foreign, non-Ukrainian, historiography. The author analyses the formation of the Ukrainian national unity concept in Galicia over the period of 'the Ukrainian XIX century' (I.Lysyak-Rudnytsky) – from the late XVIII century to 1914.

During the late XVIII – early XX centuries, the territory of modern Ukraine was divided between two empires – Russian and Austrian (Austro-Hungarian). Despite the difference between the political regimes of the Romanovs and the Habsburgs and some significant differences between particular regions during the period under research, the modern Ukrainian national idea ('national project') was formed on the basis of several 'Rus' regional identities. The relationship between the two Ukrainian societies (namely their national elites) is one of the key issues in the XIXth century history of Ukraine.

The scanty intelligentsia played a key role in the national movement spreading modern Ukrainian ethnic self-awareness. The Ukrainian national movement of the imperial period passed through three stages of development, according to the generally accepted 'non-state' nation periodization. According to the definition of the Czech researcher M.Hroch, phase 'A', the heritage-gathering stage, is considered to be scientific; phase 'B' is organizational or cultural, i.e. the awakening of national consciousness; phase 'C' is political. In fact, it was a formula of mass mobilization under a certain ideology: before assuming mass political nature, any movement, including a national one, has to pass through the ideology-making and organizational infrastructure-establishing stages². While considering the advanced Western theories of nationalism, which view each national culture as a fusion of two cultures – traditional folk (low) and modern industrial superstructure (high), it becomes evident that the Galician Ruthenians adopted the model of high culture developed in Naddniprianschyna (the Ukrainian ethnic lands under Russia).

Adapting M.Hroch's classification to the analysis of the Ukrainian movement in Galicia under Austrian rule, we identify three stages: 'A' till the mid 1840s, i.e. the formation of the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius in Kyiv, 1846 and 'the Spring of Nations' in Galicia; this stage was marked by collecting linguistic folklore and historical

¹ Hereinafter Galicia refers to eastern, historic, Galicia (the former Ruthenian Voivodeship), which occupied the eastern part of the Kingdom of Galicia and Lodomeria – the newly created Austrian province (from 1867 – the Austro-Hungarian Empire). Its western part consisted of ethnic Polish lands (Lesser Poland).

² At the same time, within the three stages, the 'national revival' in Galicia was studied by the prominent Ukrainian scholars M.Hrushevsky and I.Lysyak-Rudnytsky, before M.Hroch.

artifacts and making the first steps in the development of New Ukrainian Literature; 'B)' till the end of the 1880s, i.e. the establishment of the national movement organizational infrastructure, namely cultural, educational, research and other institutions. After the abolishment of serfdom, the advanced intelligentsia obtained the legal opportunity to reach out to common people with a view to educate them, which contributed to spreading the idea of Ukrainian national identity among them; 'C)' from the 1890s, i.e. the formation of modern Ukrainian parties (the first one, Rus'-Ukraine Radical Party, came into existence in Lviv, 1890; in Naddniprianschyna (the Ukrainian ethnic lands under Russia), the Revolutionary Ukrainian Party was formed in 1890). In the party environment, the demands for a national autonomy or absolute political sovereignty of the Ukrainian nation were explicitly formulated for the first time (in 'Ukraine Irredenta' by Yu. Bachynsky, 1895, 'Independent Ukraine' by M.Mikhnovsky, 1900), which started a wide 'mobilization of the masses' under the slogans of the national political movement.

The move to the third stage of revival in Galicia was connected with the Polish-Ukrainian Agreement of 1890–1894, which prompted the politicization of the Ukrainian movement. Obviously, the three-stage division does not exclude the possibilities of breaks, stagnation and regression in the 'national revival' process. 'National revival' involved the formation and 'socialization' of the national idea, its spread among the masses and should be regarded as a long, controversial and many-faceted process.

The groundwork for the formation of the Ukrainian literary language was laid by the spoken colloquial language with 'Eneida' by I.Kotlyarevsky, works by T.Shevchenko, the author of famous 'Kobzar', serving as examples. An important contribution to the discourse on the national identity of the Ukrainian ('Rus', 'Small Rus') people, different from the neighboring Polish and Russian, the unity of Rus'-Ukrainian space on both sides of the Austro-Russian state border was made by research in history, folklore and ethnography, and linguistics in the first half of the XIXth century. The turning point in the development of the Ukrainian national idea was the activity of Taras Shevchenko and the secret Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, which was the first to formulate the concept of independent Ukraine on democratic principles in the federation of unified Slavic nations, in which Ukraine would play a leading role, with Kyiv being the centre.

After the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius was repressed at the turn of the 50–60s of the XIXth century, the national movement in Naddniprianschyna continued flaring up with the formation and activity of the Ukrainophile groups-communities to follow. Ukrainian officials directed their efforts towards cultural and educational activity among common people, and that contributed to the establishment of modern national consciousness. They also considered Galicia to be an integral part of the definitely 'outlined' ethnic territory of Ukraine. However, the activation of communities alarmed the Russian tsarist government viewing the 'Ukrainophile propaganda' as a potential threat to the territorial integrity of the empire. The Valuev Circular of 1863 (almost for a decade) and the so-called Ems Decree of 1876 legally banned the Ukrainophiles in Russia.

Impulses from Naddniprianschyna boosted the activity of the national movement in Galicia inspired by progressive ideas from the West – the Enlightenment, the French Revolution of 1789–1794, Romanticism. They revitalized the spirit of ethnic identity muted during the years of the Polish domination, stimulated the development of ethnology studies, covering primarily the study of folklore and language, and to a lesser extent the historical past. However, the first 'Rus' grammar books were written in German, Polish, Latin and 'learned' yazychiye, a mixture of the Polish and Old Church Slavonic languages and local dialects; the books of the 'Rus' folk songs were published in Polish, in many cases Ukrainian folklore was mixed with the Polish one.

Known as 'Rus'ka Triytsia', 'Ruthenian Triad' played a decisive role in the Ukrainian cultural revival in the mid-1830s. Inspired by the romantic impulses, they were the first to openly introduce the idea of striving for unity of the ethnic Rus' population of Galicia with the 'Little Russians' ('malorosy') of Naddniprianschyna. In 1837, the first Ukrainian literary and folkloric almanac 'Rusalka Dnistrovska' introduced the colloquial language into the literature, initiated the development of the modern Ukrainian literature in Galicia. This was the pattern of scientific and literary works of Naddniprianschyna which raised the interest of a small number of Galician intellectuals. The ethnic identity of the Galician Ruthenians was fostered by the Austrian government after the transition of Galicia under the rule of the Habsburgs (since 1772), which slightly raised the social status and intellectual level of the local Greek-Catholic priests, the only educated social stratum, and offered opportunities for 'national revival'. However, the authorities banned the publication of 'Rusalka Dnistrovska' considering it a potential threat to the imperial state.

During the European democratic revolution of 1848–1849, known as the 'Spring of Nations', the national movement of the Galician Ruthenians revived. From the very beginning, the national movement combined several national and political orientations perceived by priest V.Podolynsky as the 'parties', so-called 'pure Rus', 'Polish-Rus', 'Austrian-Rus' and 'Russian-Rus'. Yet, the Ukrainian concept of national identity was dominant. The newly formed political institution, the Supreme Ruthenian Council (Holovna Rus'ka Rada), clearly declared affiliation of the Galician Ruthenians and 'Little Russians' of Naddniprianschyna to the single 15-million nation (different from that of Polish and Russian), and demanded unification of the Ukrainian ethnic lands enjoying the status of realm under Austria. During the revolution, the local Ruthenian leaders succeeded in cultural and educational spheres spreading the ideas about the language and culture unification of Galicia with the 'Little Russians' in the east.

After the failure of the revolution followed by the neoabsolutist era (the period of 1850), the interest of the local Rus intellectuals in the issues of national awakening declined. Aggravated despair as well as lack of confidence in being able to pursue the Ukrainian literary language formation based on folk speech strengthened the position of the Poles in Galicia. Debates on the language and orthography, being focused exclusively on the language of several published journals, brought the issue of orthography into the public eye. The ones who outweighed in the debates were the proponents of the literary macaronic 'yazychiye', which was being formed on the basis of the Church Slavonic language with folk sayings added. There were even attempts to use the Russian language as the literary one since it was well-normed at that time. Supported by the Viennese authorities in 1859, the Polish-dominated local government headed by A. Holuhovsky tried to introduce the Latin Alphabet for Ukrainians, which prompted the heated 'War of the Alphabets' ('Alphabetical War').

The process of establishing modern Ukrainian national consciousness in Austrian-ruled Galicia was accompanied by the rivalry of different ideological orientations. In fact, the issue of national identity in the late XIXth – early XXth centuries was to be solved either in favor of the Ukrainophiles or Russophiles. The so-called 'Old Rus' became a peculiar basis for the formation of both movements limiting the term of 'Rus' to the eastern Slavs of the Habsburg monarchy recognizing their non-Polish origin. However, the 'Old Ruthenians' hardly believed that the Galician Ruthenians were a particular nationality. Even if there were some individual leaders of the XIXth century guided by the interests of the 'Galician-Rus nation', they were driven by their primitive and provincial outlook, or they had some political and tactical reasons for it.

However, the 'Polonofilstvo' presented by 'Ruthenians of the Polish nationality' (the Latin expression 'gente Rutheni, natione Poloni' translated as 'of Polish nationality, but

Ruthenian origin'), which served as a mediator between the Polish and Ukrainian national movements, splitting up after the 'Spring of Nations', gradually ceased to exist as a particular national political movement. The short-lived Supreme Ruthenian Council of 1848, which promoted the idea of unity and peace between the Ruthenians and Poles sharing one homeland, became the sole political act in the history of Austrian Galicia when the bifurcated national consciousness *gente-natione* proved to be a group response rather than an individual reaction. The January Uprising of 1863–1864 contributed to the aggravation of Ukraine-Poland relations; owing to the clash of two 'national Piedmonts'¹ (Galicia as a centre of the struggle for the revival of Rzeczpospolita or a future Ukrainian state), the two countries entered the stage of confrontation in the late XIX and early XX centuries. At the same time, the Poles as the nearest neighbours had an influence on the Ukrainian national movement at all stages of its development in Galicia, which was ruled by Austria; the national movement drew largely on Poland's cultural, educational, and political experience. A kind of "love-hate relationship" with the Poles was one of the key factors of the Ukrainian national self-identification among the local Rus' population.

The Ukrainophiles or the Narodovtsi in Galicia began extending their activity being encouraged by the Populists of Naddniprianschyna in the period of constitutional reforms and decentralization of the domestic structure of the Habsburg monarchy in the early 1860s. The Populists (Narodovtsi) leaders, considering themselves successors of the 'Ruska Triytsia' ('Ruthenian Triad') and the Supreme Ruthenian Council, believed the Galicians to be an integral part of one Ukrainian nation ('Rus', 'Small Rus', people different from the Poles and Russians) divided between the two empires. The earliest populists' publications of the first half of 1860 (including the weekly 'Vechernytsi', the monthly 'Meta', and some other) could have hardly been issued without the encouragement of literary and scientific works of the Ukrainian authors from Naddniprianschyna. In 1873, the financial backers from Naddniprianschyna helped to establish the Shevchenko Literary Society (with its own printing house) in Lviv, which was renamed the Shevchenko Scientific Society in 1892. Like populists 'Prosvita', the Scientific Society played a prominent role in promoting Ukrainophile ideas in Galicia.

The cornerstone of the Russophile ideology was the thesis about the Galician Ruthenians being a part of the 'Pan-Rus' (East Slavic-Orthodox) space in the unified historical, cultural and spiritual spheres. Both trends had a different interpretation of the historical past. According to the populists, the Cossack myth was the foundation of the modern Ukrainian national political consciousness, whereas for the Russophiles the epoch of the ancient Rus was of great significance in the Rus (Ukrainian) national history. Unlike the populists standing for introducing the colloquial language into the literature and the development of the modern Ukrainian literature, the Russophiles advocated a more conservative solution to the language problem by way of using macaronic 'yazychiye'. In practice, however, 'yazychiye' became a specific bridge to the Russian language. The split in the Russophile camp occurred at the beginning of the XXth century: 'novokursnyky' deliberately focused on Orthodox Russia and completely denied the right of the Ukrainians to national development, whilst for 'starokursnyky' the concept of the 'All-Rus' remained dominant.

With the repressions directed against the Ukrainians in Russia, the bonds between the leaders of Galicia and Naddniprianschyna became gradually stronger. In the 1830–1840s, more or less regular contacts with the Galicians were maintained by M.Maksymovych, O.Bodyansky, P.Lukashevych and I.Sreznevsky (the latter two visited Galicia in 1839 and

¹ Piedmont, a kingdom in the north of Italy, was the initial springboard for the unification of Italy, the main centre of the national liberation movement in the XIX century.

1842). However, the earliest Naddnipriansk-Galician contacts were sporadic, maintained largely via correspondence, exchange of literature, personal meetings being rare. In the letters addressed to a limited circle of the Galicians, primarily Y.Holovatsky, I.Vahylevych, D.Zubrytsky, some leaders of Naddniprianschyna encouraged young people to work in the ethnology field, take up writing scholarly works in the spoken language. Interest in Naddniprianschyna arose from the desire to deepen the historical consciousness and identify the Galician version of the colloquial language.

The Galicians, being aware of the local Ruthenians' lagging notably behind the national movements of other Slavic peoples, expected assistance from the Ukrainian leaders of Naddniprianschyna who had made considerable progress in the development of ethnology and literature based on folk speech. Up to the mid-XIXth century, the writers and scientists of Naddniprianschyna were lacking in being able to acknowledge not only the importance of 'Small Rus' and its place in the 'All-Rus' space, but they appeared to be indifferent to Galicia itself, the interest in which was growing among intellectuals due to the Slavic studies (Slavistics) and the desire to learn more about the Slavic world. Things began to change after the foundation of the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, with charismatic Taras Shevchenko being its prominent member. The creation of the political society testified to the revival of the Ukrainian political movement and awareness of the Ukrainian identity with Austrian-ruled Galicia being an independent and original part of it.

Regular contacts with Galicia were initiated by the former member of the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, prominent Ukrainian writer P. Kulish, who visited Lviv for the first time in 1858. He repeatedly came to the region, and through personal correspondence encouraged the Galicians to join the Ukrainophile movement. According to the ideological influence in the Galicia of the XIXth century, there were three generations of prominent figures in Naddnipriansk: P. Kulish in the 1860s, M. Dragomanov in the mid-1870s, and M.Hrushevsky in the 1890s. M. Dragomanov visited 'Austrian Rus' in 1873 and 1875, before his enforced emigration from Russia. After the Ems Decree he settled in Geneva where as the leader of 'young' populists he promoted the concept of 'ethnic socialism' and urged them to fight against autocracy. M. Dragomanov had a tremendous impact on the young Galician figures (I.Franko, M.Pavlyk, O.Terletsy and others) who were carried away by socialist ideals.

Quite often in the relations between the Ukrainophiles of Galicia and Naddniprianschyna there were misunderstandings and even open conflicts occurring for not only objective reasons (different educational backgrounds, difficulties in communication, etc.), but also subjective ones. The conflict between P.Kulish and the Galician populists (1870), the strong opposition of the Shevchenko Scientific Society leaders to M.Hrushevsky (the early XXth century) are just a few examples. The relationship between M.Dragomanov and I.Franko was quite strained, to say nothing of their ideological opponents – the older generation of the Galician Russophiles and Narodovtsi.

The compromising policy of the Galician populists, with the support of the Ukrainophile populists from Naddniprianschyna, contributed to the final victory of the Ukrainophile ideals in Galicia; in the history of the early 1890s it is known as the 'New Era' aimed at combating the Russophiles. The 'New Era' culminated in a great fiasco, but the agreement with the Poles stimulated the crystallization of the idea of spiritual national unity (in the Ukrainian terminology – 'Sobornist') along with the political independence of Ukraine, and facilitated the modern Ukrainian political parties emerging at the turn of the XIXth and XXth centuries. At the same time, in the public consciousness of the Galicians the ethnonym 'Ukrainians' (Ukrainian) was gaining popularity replacing the old names 'Ruthenians' (Rus), which testified to the irreversible process of the nation's awakening awareness of being a part of the united Ukrainian nation. 'Literaturno-Naukovy Visnyk'

(‘Literary Scientific Herald’ (1898), as an organ of the Shevchenko Scientific Society, incorporating the journal ‘Zoria’ (1885), as well as the Lviv journal ‘Pravda’ (1868–1896 with some breaks) became the nationwide publishing houses where both the Galician and Naddnipriansk figures published their works.

The adoption of the Ukrainophile ideas in Galicia was the result of the interconnection between objective and subjective factors that ‘tied’ the countrymen to Naddniprianschyna, ‘Great Ukraine’. Naddniprianschyna was considered to be the promoter of ‘national revival’ (modern nation-building) and had a significant impact on the national movement in Galicia. The prevailing Ukrainian design of the national identity, the idea of the Naddnipriansk-Galician unity have several main reasons. Firstly, the Ruthenians of Galicia lacked sufficient material and intellectual resources to fulfill their own key tasks of the national movement, i.e to standardize the language based on folk speech, form an integral concept of the national history. Secondly, identifying themselves with Naddniprianschyna, the Galicians got a chance to become the driving force able to resist the dominant Poles (in terms of population and territory) in the country. Even a different religious affiliation did not prevent it: the Galicians were Greek-Catholics, while the Ukrainians of Naddniprianschyna were Orthodox.

The foreign policy factor played an important role in the self-identification of the Ukrainian population of Galicia. The repressive policies of the tsarist government objectively ‘assisted’ the victory of the Ukrainian orientation in Galicia. The cultural expansion of the Naddnipriansk leaders, who were forced to seek opportunities for legal Ukrainian activity in the last third of the XIXth century exercising the constitutional liberties of the Austro-Hungarian Empire, changed the balance of powers between the Rusophile and Ukrainophile orientations in favor of the latter. Official St. Petersburg failed to implement the model of the total assimilation of ‘Small Rus’-Ukrainians by restrictive measures (the Valuev Circular of 1863, the Ems Decree of 1876). Though significantly increased after the Ems Decree, the financial support for the Russophile activists and organizations played a minor role in the development of the Galician Russophilism. In an effort to actively support the Russian-oriented forces, the Russian tsarist regime began to keep an eye on Galicia under the circumstances of the forthcoming Austrian-Russian conflict at the beginning of the XXth century, but the struggle for the Ukrainian orientation was actually over.

The ethnonym ‘Ukrainian’ itself was taken from the Ukrainian lexicon of Naddniprianschyna, which helped to overcome Russophilism as a national political orientation of the part of the Galician society. Unlike the all-Ruthenian concept, Ukrainophilism was more organic for the Austrian Ruthenians. The All-Ukrainian ideology for the national movement in Galicia was maintained by the impulses from Naddniprianschyna. However, the accumulation of facts does not allow us to unambiguously resolve the dilemma of conceptual influence on the decision of the Galician Ruthenians to accept the Ukrainian national identity, which was objective through being laid down in the past historical necessity, on the one hand; but on the other hand, it was affected by a coincidence of political and other circumstances. The nature of the interaction between Galicia and Naddniprianschyna was determined not only by intellectual influences or political ideas (e.g. the Polish and Czech national movements, rejection of the national identity of the local Ruthenians by the Poles, and the aspirations of Rus to counteract this relying on the accomplishments of the ‘Russian World’ located east of the border between the Austrian and Russian Empires), but also by an irrational factor. This refers to a kind of myth, a stereotype of national unity taken as a means of identifying oneself with something great full of positive traits.

Райківський Ігор Ярославович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Народився (24 червня 1967 р.) і проживає в м. Івано-Франківську. У 1991 р. з відзнакою закінчив історичний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту (нині – Прикарпатський університет). Дослідник історії українського національного руху в Галичині, українсько-польських стосунків у ХІХ – першій половині ХХ ст. Кандидатська дисертація – “Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.)”, захищена у Львові в квітні 1996 р. Автор монографії “Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії” (К.: Основні цінності, 2004. – 283 с., у співавторстві з О.С.Жерноклеєвим), ряду колективних монографій (“Прикарпаття: спадщина віків. Пам’ятки природи, історії, культури, етнографії” (Львів, 2006. – 568 с.), “Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Івано-Франківська область” (К., 2010. – 335 с.), “Станіславів – Станіслав – Івано-Франківськ (до 350-річчя Івано-Франківська)” (Івано-Франківськ – Львів – Київ, 2012. – 584 с.), близько 80 статей у наукових виданнях України і Польщі (зокрема, в “Українському історичному журналі”, фахових часописах у Києві, Харкові, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Луганську, Миколаєві та ін.). Під його керівництвом захищено ряд кандидатських дисертацій.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ В ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ XIX СТОЛІТТЯ

Головний редактор
Обкладинка, дизайн та
комп'ютерна верстка

Василь Головчак

Юрій Древніцький

Підп. до друку 27.06.2013. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Гарнітура "Times New Roman".
Вид. арк. 54,1. Віддруковано на ризографі.
Тираж 300 пр. Зам. № 90.

ISBN 978-966-640-371-4

Виготовлювач
Видавництво Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери, 1, тел.: 71-56-22.
E-mail: vdvcit@pu.if.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

ДИРЕКТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.
ДИРЕКТОРІЯ ОПОВІЩАЄ НАРОД УКРАЇНСЬКИЙ ПРО ВЕЛИКУ ПОБІДУ
В ІСТОРІЇ ЗЕМЛІ НАШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ.

3-ГО СІЧНЯ 1919 РОКУ В М. СТАНІСЛАВОВІ УКРАЇНСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА РАДА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБ-
ЛІКИ ЯК ВИРАЗНИК ВОЛІ ВСІХ УКРАЇНЦІВ В АВСТРИЙСЬКОЇ ІМ-
ПЕРІЇ І ЯК НА "ВИДИ" ІХНІХ ЗАКОНОДАВЧИХ ЧИННИК ТОРЖЕСТВЕН-
НО ПРОГОЛОСИЛА ЗЛУКУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕС-
ПУБЛІКИ З НАДНІПРЯНСЬКОЮ УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІ-
КОЮ В ОДНОЦІЛЬНУ СУВЕРЕННУ НАРОДНУ РЕСПУБЛІКУ.

ВІТАЮЧИ З ВЕЛИКОЮ РАДІСТЮ ЦЕЙ ІСТОРИЧНИЙ КРОК ЗА-
ХІДНИХ БРАТІВ НАШИХ, ДИРЕКТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕС-
ПУБЛІКИ УХВАЛИЛА ТУЮ ЗЛУКУ ПРИНЯТИ І ЗДІЄСИТИ НА УМОВАХ,
ЯКІ ЗАЗНАЧЕНІ В ПОСТАНОВІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОД-
НОЇ РЕСПУБЛІКИ ВІД 3-ГО СІЧНЯ 1919 РОКУ.

ОДНИНІ ВО ЄДИНО ЗЛИВАЮТЬСЯ СТОЛІТТЯМ ОДІРВАНІ ОД-
НА ВІД ОДНОЇ ЧАСТИНИ ЄДИНОЇ УКРАЇНИ - ЗАХІДНО - УКРАЇНСЬ-
КА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА / ГАЛИЧИНА, БУКОВИНА, І УГОРСЬКА
УКРАЇНА / І НАДНІПРЯНСЬКА ВЕЛИКА УКРАЇНА.

ЗДІЄСИЛИСЬ ВІНОВІЧНІ МРІЇ, ЯКИМИ БИЛИ І ЗА ЯКІ
УМІРАЛИ КРАЩІ СИНИ УКРАЇНИ.

ОДНИНІ Є ЄДИНА НЕЗАЛЕЗНА УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕС-
ПУБЛІКА.

ОДНИНІ НАРОД УКРАЇНСЬКИЙ, ВИЗВОЛЕНАЙ МОГУТЬНИМ
ПОРИВОМ СВОЇХ ВЛАСНИХ СИЛ, МАЄ ЗМОГУ ОБ'ЄДНАНИМИ ДРУГ-
НИМИ ЗУСИЛЛЯМИ ВСІХ СВОЇХ СИНІВ БУДОВАТИ НЕРОЗДІЛЬНУ
САМОСТІЙНУ ДЕРЖАВУ УКРАЇНСЬКУ НА БЛАГО І ЧАСТЯ ВСЬО-
ГО ІІ ТРУДОВОГО ЛОДУ.

22 СІЧНЯ 1919 РОКУ
У М. КИЇВІ.

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ *Р. Винниченко*
ЧЛЕНИ ДИРЕКТОРІЇ *Григор*
Водуляк *Сифкак*